Norman Davies

Historia

ISTORIA POLONIEI

Terenul de joacă al lui Dumnezeu

••

Din 1795 până în prezent

POLIROM

Colecţia *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

Volum publicat cu sprijinul Bibliotecii Institutului Polonez din Bucureşti

BIBLIOTECA
INSTITUTULUI POLONEZ DIN BUCUREŞTI

Norman Davies, *God's Playground. A History of Poland*. Volume II: *1795 to the Present*

© Norman Davies 2005
God's Playground. A History of Poland 2/E was originally published in English in 2005. This translation is published by arrangement with Oxford University Press.
God's Playground. A History of Poland, ediţia a II-a a fost publicată iniţial în limba engleză în 2005. Această traducere este publicată cu acordul Oxford University Press.

© 2014 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea prin orice mijloace şi sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: Wojciech Kossak (1856-1942), Bătălia de la *Olzynka Grochowska* (1931)

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

DAVIES, NORMAN

Istoria Poloniei: terenul de joacă al lui Dumnezeu / Norman Davies; trad. de Carmen Bartl. – Iaşi: Polirom, 2014

2 vol.

ISBN 978-973-46-4341-7

Vol. 2: *Din 1795 până în prezent* – Bibliogr. – Index.

ISBN 978-973-46-4343-1

I. Bartl, Carmen (trad.)

94(438)

Printed in ROMANIA

Norman Davies

ISTORIA POLONIEI

Terenul de joacă al lui Dumnezeu

••

Din 1795 până în prezent

Traducere de Carmen Bartl

POLIROM
2014

NORMAN DAVIES, istoric, profesor în cadrul unor universităţi britanice de prestigiu, în prezent *visiting fellow* la Clare Hall, Cambridge University. Dintre volumele publicate menţionăm: *Europe: A History* (1996), *Rising '44: The Battle for Warsaw* (2003), *Europe at War, 1939-45: No Simple Victory* (2006) şi *Vanished Kingdoms* (2011). După 1989, Ministerul Educaţiei din Polonia a inclus *Istoria Poloniei* pe lista lecturilor obligatorii în învăţământul de stat.

Cuprins

Lista hărţilor şi diagramelor 7
Lista planşelor 9
Note despre planşe 11
Listă de abrevieri 13
Cronologie 19
Prefaţă la ediţia întâi 23

Partea I
DISTRUGEREA ŞI RECONSTRUCŢIA POLONIEI
(1795-1945)

1. *NARÓD*. Dezvoltarea naţiunii poloneze moderne (1772-1945) 27
2. *ROSSIYA*. Polonia rusă (1772-1918) 84
3. *PREUSSEN*. Polonia prusacă (1772-1918) 107
4. *GALICIA*. Polonia austriacă (1773-1918) 127
5. *FABRYKA*. Procesul industrializării 145
6. *LUD*. Ascensiunea oamenilor de rând 156
7. *KOŚCIÓŁ*. Biserica Romano-Catolică în Polonia 178
8. *KULTURA*. Educaţia şi moştenirea culturală 192
9. *ŻYDZI*. Comunitatea evreiască 203
10. *WOJSKO*. Tradiţia militară 224
11. *EMIGRACJA*. Diaspora poloneză 230
12. *VARSOVIE*. Ducatul Varşoviei (1807-1815) 244
13. *KONGRESÓWKA*. Regatul Congresului (1815-1864) 254
14. *CRACOVIA*. Republica Cracoviei (1815-1846) 275
15. *WIOSNA*. Primăvara altor naţiuni (1848) 280
16. *RÊVERIES*. Dezgheţul şi Insurecţia din ianuarie (1855-1864) 285
17. *REWOLUCJA*. Revoluţie şi reacţiune (1904-1914) 301
18. *FENIKS*. Renaşterea statului polonez (1914-1918) 308
19. *NIEPODLEGŁOŚĆ*. Douăzeci de ani de independenţă (1918-1939) 320
20. *GOLGOTA*. Polonia în al Doilea Război Mondial (1939-1945) 350
21. *GRANICE*. Frontierele Poloniei moderne (1919-1945) 396

Partea a II-a

POLONIA CONTEMPORANĂ DIN 1944 PÂNĂ ASTĂZI

22. *PARTIA*. Mişcarea comunistă 431
23. *POLSKA LUDOWA*. „Republica Populară" Polonă (din 1944) 443
24. *SOLIDARNOŚĆ*. Un deceniu de solidaritate 513
25. *WOLNOŚĆ*. Libertatea redobândită (1990-2000) 541

Post-scriptum 553
Note 559
Sugestii de lecturi suplimentare 593
Index 603

Lista hărţilor şi diagramelor

Hărţi

1. Teritoriile poloneze 26
2. Polonia rusă (1773-1915) 87
3. Polonia prusacă (1773-1918) 108
4. Galiţia austriacă (1773-1918) 128
5. Industrializarea (cca 1900) 147
6. Şcolile poloneze în Imperiul Rus (1822) 197
7. Regiunea evreiască din Imperiul Rus 205
8. Ducatul Varşoviei (1807-1815) 247
9. Regatul Congresului şi Insurecţia din Noiembrie (1830-1831) 255
10. Insurecţia din Ianuarie (1863-1864) 291
11. Frontul de est (1914-1918) 309
12. Formarea Republicii Polone (1918-1921) 321
13. Bătălia de la Varşovia (august 1920) 325
14. A Doua Republică (1921-1939) 327
15. Campania din septembrie 1939 351
16. Ocupaţia germană (1939-1945) 357
17. Înaintarea Armatei Roşii în Polonia (1944-1945) 378
18. Teritoriul schimbător al Poloniei 394
19. Frontiera de est (1916-1945) 405
20. Distribuţia naţionalităţilor (1921):
    a) Regiunea Vilniusului; b) Regiunea Liovului 407
21. Teritoriile Recuperate ale URSS după 1945 416
22. Teritoriile Recuperate ale Poloniei după 1945 421
23. Republica Populară Polonă (1975) 488

Diagrame

A. Statele care au succedat Republicii polono-lituaniene (1772-1945) 30
B. Pretenţii teritoriale rivale ale naţionalităţilor cca 1900 73
C. Dezvoltarea claselor sociale în secolul al XIX-lea 160
D. Grupuri sociale în Polonia interbelică:
    a) după ocupaţie (1921); b) după naţionalitate (1931) 330
E. Organizaţii militare şi politice poloneze (1939-1945) 376-377
F. Transferurile de populaţie (1936-1956) 450
G. Organele de partid şi de stat în Republica Populară (1979) 486-487
H. Poziţia Poloniei în complexul militar-industrial al blocului sovietic 496-497

Lista planşelor

Între pp. 330 şi 331

Planşa I. Diplomaţie şi sfidare
(*Stânga*) P. Delaroche, *Prinţul Adam Jerzy Czartoryski, 1770-1861*
(*Jos*) F. Paderewski, *Prinţul Józef Poniatowski, 1763-1813*

Planşa II. Tradiţii fără vârstă
W. Wodzinowski, *Odihna secerătorilor*
Anonim, *Obiceiuri ţărăneşti de Paşte*

Planşa III. Război şi pace
S. Witkiewicz, *Insurgent rănit, 1863*
A. Gierymski, *Festivalul trompetelor*, Anul Nou evreiesc, 1884

Planşa IV. Viziuni romantice
(*Dreapta*) Wańkowicz, *Adam Mickiewicz*
(*Jos*) A. Lesser, *Moartea Wandei*

Planşa V. Bufon şi profet
K. Sichulski, *Józef Piłsudski*

Planşa VI. Doctrina celor doi duşmani
L. Wintorowski, *Înaintarea tunurilor*. Războiul polono-sovietic, 1920
E. Mesjasy, *Bătălia de la Mokra*, 1 septembrie 1939

Planşa VII. Forţă şi fraudă
W. Siwek, *Intrarea în Blocul II*, Auschwitz, 1943
Trăiască Guvernul Unităţii Naţionale, iunie 1945 (fotografie)

Planşa VIII. Muncitori şi ţărani
A. Kobzdej, *Dă-mi cărămida*, 1952
V. Hofman, *Confesiune*

Note despre planşe

Volumul al II-lea

Planşa I — Paul Delaroche (1797-1856), portret al *Prinţului Adam Jerzy Czartoryski* în exil la Paris, cca. 1848
Muzeum Narodowe (Wilanów)

Franciszek Paderewski (1767-1819), portret postum al *Prinţului Józef Poniatowski* ca mareşal al Franţei, pictat în 1814 după un portret mai vechi realizat de Bacciarelli
Muzeum Narodowe (Wilanów)

Planşa II — W. Wodzinowski, *Odpoczynek żniwiarzy* (*Odihna secerătorilor*)
Muzeum Narodowe (Varşovia)

(Anonim) *Obiceiuri ţărăneşti de Paşte*
Biblioteka Narodowa (Varşovia)

Planşa III — Stanisław Witkiewicz (1851-1915), întemeietor al aşa-zisului „stil Zakopane", tatăl pictorului şi dramaturgului cu acelaşi nume. *Ranny powstaniec* (*Insurgent rănit*) – o scenă din timpul Insurecţiei din Ianuarie (1863)
Muzeum Narodowe (Varşovia)

Aleksander Gierymski (1850-1902), împreună cu fratele său Maximilian, a făcut parte din Grupul de la München. În perioada sa varşoviană, din 1879 până în 1884, a pictat multe scene memorabile din viaţa comunităţii evreieşti. *Święto trąbek* (*Festivalul trompetelor*, 1884) înfăţişează ceremonia *Taşlîc* de Anul Nou evreiesc în regiunea Powiśle. După Miheia 7 : 19, „Aruncă în adâncul mării toate păcatele noastre", evreii ortodocşi cântau şi se rugau lângă cea mai apropiată apă, în acest caz fluviul Vistula. De notat podul Kerbedź şi acordeonistul.
Muzeum Narodowe (Varşovia)

Planşa IV — Walenty Wańkowicz (1800-1842), pictor portretist, activ mai întâi la Minsk, apoi la Paris. Una dintre variantele alegoriei sale *Mickiewicz na Judahu Skale* (*Adam Mickiewicz pe stânca lui Iuda*, 1840), în care rolul poetului după înăbuşirea de către ruşi a Insurecţiei din Noiembrie este asemănat cu rolul profeţilor din Biblie după distrugerea Ierusalimului de către babilonieni.
Muzeum Narodowe (Varşovia)

Planşa V — Aleksander Lesser (1814-1884), *Śmierć Wandy* (*Moartea Wandei*). Wanda, fiica legendarului rege Krak, a refuzat să se căsătorească cu un principe german, iar apoi, pentru a evita un război între triburi, s-a înecat în Vistula. O legendă patriotică ce a câştigat popularitate pe la sfârşitul secolului al XIX-lea.
Muzeum Narodowe (Varşovia)

Planşa VI — Kazimierz Sichulski (1879-1942), pictor şi caricaturist din Liov. Această schiţă reprezentându-l pe Józef Piłsudski îl plasează pe mareşal în compania lui Stańczyk, bufonul de curte al regelui Sigismund I, şi a lui Piotr Skarga, duhovnicul lui Sigismund al III-lea, amândoi critici aspri ai compatrioţilor lor.
Biblioteka Narodowa (Varşovia)

Planşa VI — L. Wintorowski, *Taczanki naprzód* (*Înaintea tunurilor*) trimite la un incident din Războiul Polono-Sovietic din 1920, când un detaşament de ulani, 13 Krechowiecki, nimiceşte o unitate de artilerie bolşevică. (*Taczanka* era o baterie grea de tunuri trase de cai.)
Sikorski Museum (Londra)

E. Mesjasz, *Bitwa pod Mokrą* (*Bătălia de la Mokra*), o acţiune îndrăzneaţă, întreprinsă la frontieră, lângă Częstochowa, pe 1 septembrie 1939, când brigada de cavalerie a Volîniei a respins Divizia 4 *Panzer*, distrugând 20 de tancuri.
Sikorski Museum (Londra)

Planşa VII — W. Siwek, *Intrarea în Blocul II*, Auschwitz, 1943. O schiţă naivă a infamului bloc de represiune şi experiment din lagărul de concentrare de la Auschwitz (Oświęcim).
Sikorski Museum (Londra)

Trăiască Guvernul Unităţii Naţionale – în ciuda aparenţelor, este o fotografie. Bydgoszcz, iunie 1945 – un miting politic în sprijinul guvernului de coaliţie (TRJN). Oratori în uniforme poloneze, înconjuraţi de steagurile Marii Britanii şi SUA, precum şi de portrete ale lui Mikołajczyk şi Bierut.

Planşa VIII — Aleksander Kobzdej (1920-1972), *Podaj cegłę* (*Dă-mi cărămida*, 1952). O evocare a Reconstrucţiei postbelice, în stilul realismului socialist, obligatoriu la începutul anilor 1950.
Muzeum Narodowe (Varşovia).

Listă de abrevieri

AK	*Armia Krajowa*	Armata Teritorială, 1942-1945, continuatoare a SZP, ZWZ şi SZK
AL	*Armia Ludowa*	Armata Poporului, 1944-1945
BBWR	*Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem*	Blocul Apartinic pentru Cooperare cu Guvernul, 1928-1935
BCh	*Bataliony Chłopskie*	Batalioanele de Ţărani, 1940-1944
BMN	*Blok Mniejszości Narodowych, 1922-1929*	Blocul Minorităţilor Naţionale
CBKP	*Centralne Biuro Komunistów Polskich*	Biroul Central al Comuniştilor Polonezi, Moscova, 1943-1945
ChD	*Chrześcijańska Demokracja (Chadecja)*	Partidul Creştin-Democrat, 1902-1937
CK	*Centralny Komitet*	Comitetul Central
CKO	*Centralny Komitet Obywatelski*	Comitetul Central Cetăţenesc
COP	*Centralny Okręg Przemysłowy*	Regiunea Industrială Centrală, 1936-1939
CUP	*Centralny Urząd Planowania*	Biroul Central de Planificare, 1945-1949
FJN	*Front Jedności Narodowej*	Frontul Unităţii Naţionale, 1956-?
GG	*Generalna Gubernia*	Guvernământul General – guvernarea nazistă în Polonia ocupată, 1939-1945
GL	*Gwardia Ludowa*	Garda Poporului, 1943-1944
GUKPPiW	*Główny Urząd Kontroli Prasy, Przedstawień i Widowisk*	Oficiul Principal de Control al Presei, Teatrului şi Spectacolelor Culturale (Cenzura)
KBW	*Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego*	Corpul Securităţii Interne, 1945-
KNAPP	*Komitet Narodowy Amerykanów Pochodzenia Polskiego*	Comitetul Naţional al Americanilor de Origine Poloneză, 1944-

KNP	*Komitet Narodowy Polski*	Comitetul Naţional Polonez, 1831-1832, 1914-1915, 1917-1919
KP	*Królestwo Polskie*	Regatul Poloniei, 1815-1864 (1874)
KPP	*Komunistyczna Partia Polski*	Partidul Comunist Polonez, 1926-1938
KPRP	*Komunistyczna Partia Robotnicza Polska*	Partidul Comunist Muncitoresc Polonez, 1918-1926
KRN	*Krajowa Rada Narodowa*	Consiliul Naţional Intern, 1944-
KRP	*Krajowa Reprezentacja Polityczna*	Corpul Intern de Reprezentare Politică, 1943-1945; continuator al PKP
KUL	*Katolicki Uniwersytet Lubelski*	Universitatea Catolică din Lublin, 1918-
LOT	*(„Lot" = zbor)*	Liniile aeriene poloneze LOT, 1929-
MO	*Milicja Obywatelska*	Miliţia Civilă, 1945-
NIK	*Naczelna Izba Kontroli*	Camera Supremă de Control
NKN	*Naczelny Komitet Narodowy*	Comitetul Naţional Suprem, Cracovia, 1914-1917
NOW	*Narodowa Organizacja Wojskowa*	Organizaţia Militară Naţională, 1940-1942
NPR	*Narodowa Partia Robotnicza*	Partidul Naţional Muncitoresc, 1920-1937
NRL	*Naczelna Rada Ludowa*	Consiliul Popular Suprem, Poznań, 1918-1919
NSZ	*Narodowe Siły Zbrojne*	Forţele Armate Naţionale, 1942-1944
NZR	*Narodowy Związek Robotniczy*	Uniunea Naţională a Muncitorilor, 1905-1920
ORMO	*Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej*	Rezerva de Voluntari a Cetăţeneşti, 1946-
OSM	–	Organizaţia Sionistă Mondială
OWP	*Obóz Wielkiej Polski*	Tabăra Marii Polonii, 1926-1933
OZoN	*Obóz Zjednoczenia Narodowego*	Tabăra Unirii Naţionale, 1937-1939
PAL	*Polska Armia Ludowa*	Armata Populară Poloneză, 1943-1944
PAN	*Polska Akademia Nauk*	Academia Poloneză de Ştiinţe, 1951-
PAU	*Polska Akademia Umiejętności*	Academia Poloneză de Arte şi Ştiinţe, 1872-1951

PCUS	–	Partidul Comunist al Uniunii Sovietice
PGR	*Państwowe gospodarstwo rolne*	fermă agricolă de stat
PKI	*Polski Komitet Informacyjny*	Comitetul Polonez de Informare, Londra, 1915-1917
PKL	*Polska Komisja Likwidacyjna*	Comisia Poloneză de Lichidare, Cracovia, 1918
PKO	*Powszechna Kasa Oszczędności*	Casa Universală de Economii
PKP	*Polskie Koleje Państwowe* *sau* *Polityczny Komitet Porozumiewawczy*	Căile Ferate Poloneze, 1918- *sau* Comitetul Politic de Alianţă, 1940-1943
PKWN	*Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego*	Comitetul Polonez al Eliberării Naţionale, 1944
PON	*Polska Organizacja Narodowa*	Organizaţia Naţională Poloneză, 1914
POP	*Pełniący Obowiązki Polaków*	(cetăţean sovietic) executant al funcţiilor polonezilor, 1945-1989
POW	*Polska Organizacja Wojskowa*	Organizaţia Militară Poloneză, 1914-1918
PPR	*Polska Partia Robotnicza*	Partidul Muncitoresc Polonez, 1942-1948
PPS	*Polska Partia Socjalistyczna*	Partidul Socialist Polonez, 1892-1948
PPSD	*Polska Partia Socjal-demokratyczna Galicji i Śląska*	Partidul Social-Democrat Polonez al Galiţiei şi Sileziei, 1892-1918
PSL	*Polskie Stronnictwo Ludowe*	Partidul Popular Polonez, 1895-1947
PTH	*Polskie Towarzystwo Historyczne*	Societatea Istorică Poloneză, 1886-
PUR	*Państwowy Urząd Repatriacyjny*	Oficiul de Stat pentru Repatrieri, 1944-1950
PZPR	*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*	Partidul Muncitoresc Unit Polonez, 1948-
RJN	*Rada Jedności Narodowej*	Consiliul Unităţii Naţionale, 1943-1944
RPZ	*Rada Pomocy Żydom*	Consiliul de Ajutorare a Evreilor, 1942-1944
RTRP	*Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej*	Guvernul Provizoriu al Republicii Polone, 1945
SCh	*Stronnictwo Chłopskie*	Mişcarea Ţărănistă, 1926-1931

SD	*Stronnictwo Demokratyczne*	Partidul Democrat, 1938-
SDKPiL	*Socjal-demokracja Królestwa Polskiego i Litwy*	Social-Democraţia din Regatul Poloniei şi Lituaniei, 1898-1918
SL	*Stronnictwo Ludowe*	Mişcarea Populară (a Ţăranilor), o ramură a PSL, 1935-1945
SN	*Stronnictwo Narodowe*	Mişcarea Naţională, 1928-1944, organ continuator al ZL-N
SN-D	*Stronnictwo Narodowo-Demokratyczne*	Mişcarea Naţional-Democrată, organ precursor al ZLN, 1897-1919
SRC	*Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich*	Asociaţia Muncitorilor Creştini
SZP	*Służba Zwycięstwa Polskiego*	Serviciul Victoriei Poloneze, 1939
TCL	*Towarzystwo Czytelni Ludowych*	Societatea pentru Sălile de Lectură ale Poporului, 1880-1939
TDP	*Towarzystwo Demokratyczne Polskie*	Societatea Democrată Poloneză, 1832-1862
TOL	*Towarzystwo Oświaty Ludowej*	Societatea pentru Educaţia Poporului
TON	*Tajna Organizacja Nauczycielska*	Organizaţia Secretă a Învăţătorilor, 1939-1945
TOR	*Towarzystwo Osiedli Robotniczych*	Societatea Cartierelor Muncitoreşti, 1934-1944
TRS	*Tymczasowa Rada Stanu*	Consiliul Provizoriu de Stat, 1916-1918
UdSW	*Urząd do Spraw Wyznań*	Oficiul pentru Probleme Confesionale
WiN	*Wolność i Niezawisłość*	Libertate şi Neatârnare, 1945-1947
WOP	*Wojsko Ochrony Pogranicza*	Armata de Apărare a Frontierelor, 1945-
WRN	*Wolność, Równość, Niepodległość*	Libertate, Egalitate, Suveranitate, 1940-1945, ramură a PPS
WTD	*Warszawskie Towarzystwo Dobroczynne*	Societatea Caritabilă Varşoviană
ZEP	*Zjednoczenie Emigracji Polskiej*	Unificarea Diasporei Poloneze, 1837-1846
Zet	*Związek Młodzieży Polskiej*	Uniunea Tineretului Polonez, 1887-
ZHP	*Związek Harcerstwa Polskiego*	Uniunea Cercetaşilor Polonezi, 1910-1948

ZL-N	*Związek Ludowo-Narodowy*	Uniunea Naţională a Poporului, 1919-1928, organ continuator al SN-D şi precursor al SN
ZLP	*Związek Ludu Polskiego*	Uniunea Poporului Polonez, 1872-1880
ZSL	*Zjednoczone Stronnictwo Ludowe*	Partidul Popular Unit, 1949-
ZURL	*Zachodniej Ukrainy Republika Ludowa*	Republica Populară a Ucrainei de Vest, 1918-1919
ZWZ	*Związek Walki Zbrojnej*	Uniunea pentru Luptă Armată, 1939-1942
ZZZ	*Zrzeszenie Związków Zawodowych*	Organizaţia Sindicatelor, 1949
ZZZ (P)	*Zjednoczenie Związków Zawodowych (Polskich)*	Sindicatele (Poloneze) Unite

Cronologie

1795-1918 ***PERIOADA ÎMPĂRŢIRILOR***

1797-1802 Legiunile poloneze în serviciul Franţei
1807-1813(-15) Ducatul Varşoviei
1815 Formarea Regatului Polonez al Congresului (suspendat între 1832 şi 1861, abolit în 1874)
1815 Formarea Marelui Ducat de Poznań (abolit în 1846)
1815 Formarea Republicii Cracovia (abolită în 1846)
1830-1831 Insurecţia din Noiembrie; Războiul Ruso-Polon; Marea Emigraţie
1846 „Jacqueria" din Galiţia; Revoluţia de la Cracovia din 1848
1848 Insurecţia de la Poznań; emanciparea iobagilor în Austria
1855 Moartea lui Adam Mickiewicz
1861-1863 Administraţia lui Aleksander Wielopolski în Regatul Congresului
1863-1864 Insurecţia din Ianuarie; abolirea definitivă a iobăgiei în Polonia rusă (1864)
1867 Instituirea autonomiei Galiţiei (a durat până în 1918)
1872 Fondarea Academiei Poloneze de Arte şi Ştiinţe la Cracovia (PAU)
1905-1907 Revoluţia din Polonia rusă
1914 Înfiinţarea Legiunilor Poloneze ale lui Piłsudski (dizolvate în 1917)
1915 Ocupaţia rusă încheiată prin victoria germanilor pe frontul de est
1916 Reconstituirea Regatului Poloniei de către Germania
1917 Cele Paisprezece Puncte ale preşedintelui Wilson
1918 Guvernele Aliate recunosc principiul Independenţei Poloneze (3 iunie)

1918-1945 ***PERIOADA DE INDEPENDENŢĂ (A Doua Republică)***

1918 Józef Piłsudski preia puterea la Varşovia (11 noiembrie)
1918-1921 Şase războaie de frontieră duse împotriva puterilor vecine
1919 Tratatul de la Versailles cu Germania
1920 Bătălia de la Varşovia (13-19 august)
1921 Tratatul de la Riga (18 martie) cu Rusia sovietică;
intrarea în vigoare a Constituţiei din martie (21 martie)
1926 Lovitura de stat a lui Piłsudski (12 mai): începe regimul *Sanacja*
1932 Pactul de nonagresiune cu URSS (25 iulie)
1934 Pactul de nonagresiune cu Germania (5 ianuarie)

1935 Intrarea în vigoare a noii Constituţii (23 martie)
Moartea lui Józef Piłsudski (12 mai)
1936 Lansarea Regiunii Centrale Industriale
1939 Garantarea Poloniei de către Marea Britanie (31 martie)
Pactul Ribbentrop-Molotov (23 august)
1939-1945 Al Doilea Război Mondial
1939 Campania din septembrie: Polonia împărţită între Germania şi URSS (28 septembrie)
1941 Invadarea URSS de către Germania; Tratatul polono-sovietic
Începe implementarea „Soluţiei Finale" naziste
1943 URSS rupe relaţiile diplomatice cu guvernul polonez din exil: revolta din ghetourile Varşoviei (aprilie)
1944 Revolta de la Varşovia (1 august – 2 octombrie)
1944-1945 Eliberarea: ocuparea totală a teritoriilor poloneze de către armatele sovietice
1945 Transferarea recunoaşterii internaţionale de la guvernul polonez în exil de la Londra către Guvernul Provizoriu al Unităţii Naţionale de la Varşovia (28 iunie)
Conferinţa de la Potsdam (iulie)
1945 Procesul public de la Moscova al Rezistenţei din timpul războiului

1944-1990 *REPUBLICA POPULARĂ POLONĂ sub control sovietic*

1944 Formarea Comitetului de la Lublin (PKWN, 22 iulie)
1944-1947 „Războiul Civil": lichidarea oricărei rezistenţe împotriva supremaţiei sovietice
1945 Formarea Guvernului Provizoriu al Unităţii Naţionale
1946 Referendum (30 iunie)
1947 Primele alegeri pentru Seim (19 ianuarie); protestul Aliaţilor
Suprimarea formaţiunilor politice democratice; fuga lui Mikołajczyk
1948 Formarea Partidului Muncitoresc Unit Polonez (PZPR): statul cu un singur partid
1948-1956 Perioada stalinismului
1949 Începutul colectivizării şi al planificării centrale
Reprimarea judiciară a oricărui fel de opoziţie
1952 Constituirea Republicii Populare Polone (22 iulie)
1953 Arestarea arhiepiscopului Wyszyński
1955 Formarea Pactului de la Varşovia de către URSS
1956 „Dezgheţul": a III-a Plenară a PZPR îl alege în mod independent pe W. Gomułka în funcţia de prim-secretar (octombrie)
1956-1990 Polonia în perioada naţional-comunismului
1965-1966 Reconstituirea CAER (23 mai)
1968 Evenimentele din martie
1970 Revoltele baltice; căderea lui Gomułka

1976 Amendament constituţional ; evenimentele din iunie
1978 Alegerea cardinalului Karol Wojtyła în funcţia de papă (sub numele Ioan Paul al II-lea)
1979 Prima vizită a papei (iunie)
1980 Grevă generală : formarea mişcării Solidaritatea la Gdańsk
1980-1981 Baza legală a mişcării Solidaritatea
1980 Semnarea acordurilor de la Gdańsk (31 august)
Ameninţarea intervenţiei sovietice (decembrie)
1981 Lovitura de stat a generalului Jaruzelski (13 decembrie)
1981-1990 Faza terminală a comunismului polonez
1981 Instituirea legii marţiale (13 decembrie, până în 1983)
- guvernarea Consiliului Militar al Salvării Naţionale
- răspândirea metodei de publicare „samizdat"
1984 Asasinarea părintelui Popiełuszko, un preot pro-Solidaritate
1985 Gorbaciov iniţiază *glasnost* şi *perestroika* în blocul sovietic
1989 Convorbirile mesei rotunde, în căutarea unui compromis între guvern şi Solidaritatea
- Solidaritatea triumfă în alegerile parţial libere (4 iunie)
- intrarea în scenă a lui Tadeusz Mazowiecki, un membru al Solidarităţii, ca întâiul prim-ministru care nu face parte dintr-un partid politic (august)
- căderea Zidului Berlinului şi a regimurilor comuniste din Cehoslovacia şi Ungaria
1990 Alegerile prezidenţiale libere sunt câştigate de Lech Wałęsa ; toate vestigiile controlului comunist sunt eliminate (decembrie)
- dizolvarea PZPR
- Wałęsa primeşte însemnele celei de-a Doua Republici antebelice de la ultimul preşedinte al guvernului în exil
- preşedintele Gorbaciov recunoaşte în mod public vina sovieticilor pentru masacrele de la Katîn din 1940 (aprilie)

DUPĂ 1990 : „A TREIA REPUBLICĂ"

1991 Planul lui Balcerowicz pentru terapia de şoc economică (ianuarie)
Prăbuşirea Uniunii Sovietice (decembrie)
Deplina recunoaştere internaţională a frontierei de vest a Poloniei cu Germania, ca parte a reunificării germane
1992 Primele apropieri ale Poloniei de NATO şi Uniunea Europeană privind o viitoare admitere a Poloniei ca stat membru
1993 Ultimele trupe sovietice (acum ruse) părăsesc Polonia
1994 Prima comemorare oficială a Revoltei de la Varşovia din 1944
1995 Aleksander Kwaśniewski, din partidul postcomunist SLD, este ales preşedinte
1997 Succesul electoral al Grupului de Acţiune Solidaritatea (AWS)
1999 Intrarea oficială a Poloniei în NATO ; se negociază încă aderarea la Uniunea Europeană

Lista hărţilor şi diagramelor

Hărţi

1. Teritoriile poloneze 26
2. Polonia rusă (1773-1915) 87
3. Polonia prusacă (1773-1918) 108
4. Galiţia austriacă (1773-1918) 128
5. Industrializarea (cca 1900) 147
6. Şcolile poloneze în Imperiul Rus (1822) 197
7. Regiunea evreiască din Imperiul Rus 205
8. Ducatul Varşoviei (1807-1815) 247
9. Regatul Congresului şi Insurecţia din Noiembrie (1830-1831) 255
10. Insurecţia din Ianuarie (1863-1864) 291
11. Frontul de est (1914-1918) 309
12. Formarea Republicii Polone (1918-1921) 321
13. Bătălia de la Varşovia (august 1920) 325
14. A Doua Republică (1921-1939) 327
15. Campania din septembrie 1939 351
16. Ocupaţia germană (1939-1945) 357
17. Înaintarea Armatei Roşii în Polonia (1944-1945) 378
18. Teritoriul schimbător al Poloniei 394
19. Frontiera de est (1916-1945) 405
20. Distribuţia naţionalităţilor (1921):
    a) Regiunea Vilniusului; b) Regiunea Liovului 407
21. Teritoriile Recuperate ale URSS după 1945 416
22. Teritoriile Recuperate ale Poloniei după 1945 421
23. Republica Populară Polonă (1975) 488

Diagrame

A. Statele care au succedat Republicii polono-lituaniene (1772-1945) 30
B. Pretenţii teritoriale rivale ale naţionalităţilor cca 1900 73
C. Dezvoltarea claselor sociale în secolul al XIX-lea 160
D. Grupuri sociale în Polonia interbelică:
    a) după ocupaţie (1921); b) după naţionalitate (1931) 330
E. Organizaţii militare şi politice poloneze (1939-1945) 376-377
F. Transferurile de populaţie (1936-1956) 450
G. Organele de partid şi de stat în Republica Populară (1979) 486-487
H. Poziţia Poloniei în complexul militar-industrial al blocului sovietic 496-497

Prefaţă la ediţia întâi*

Acest al doilea volum, care urmăreşte traiectoria istorică a Poloniei de la sfârşitul secolului al XVIII-lea până astăzi, va continua modelul adoptat în primul volum. Capitolele narative principale (12-21) sunt precedate de un grup de eseuri tematice şi urmate de o secţiune-concluzie ce rezumă evenimentele din 1945 până astăzi. Conţinutul dominant însă este diferit în cele două volume. În primele etape ale istoriei Poloniei au avut loc ascensiunea treptată şi declinul brusc ale unei civilizaţii unice, ale cărei cultură şi instituţii reflectau un amestec excentric de valori occidentale injectate în Răsăritul slav. În perioada următoare, istoria Poloniei a fost marcată de lupta prelungită a populaţiilor din Republica defunctă, în încercarea de a nu se lăsa cu totul înghiţite de imperiile din estul Europei şi de a adopta noi identităţi care să le asigure din nou un loc în lume.

În orice caz însă, amintirea unor datini străvechi a influenţat modul în care polonezii şi-au perceput destinul nefericit în vremurile moderne. Spre deosebire de multe alte mişcări naţionale, a căror conştiinţă s-a format în totalitate în decursul secolului al XIX-lea, polonezii au avut mereu înaintea ochilor imaginea vechii Republici, iar prin mijlocul fertil al literaturii, au folosit această imagine pentru a perpetua sentimentul lor de indestructibilitate şi superioritate morală. Cu toate că nu puteau pretinde că ar fi avut parte de decenii de glorie militară, putere politică sau prosperitate economică de care s-au bucurat vecinii lor germani sau ruşi, ei se considerau fără îndoială una dintre „naţiunile istorice" ale Europei şi nu s-au numărat printre acele neamuri minore care (fără să menţionăm nume) au fost adesea obligate să inventeze o mare parte din aşa-zisa lor istorie. Se prea poate ca Polonia să fie „o ţară pe roate" şi cu privire la localizarea geografică, dar şi relativ la intrările şi ieşirile ei de pe scena politică, însă, în calitate de comunitate culturală cu tradiţii profunde şi durabile, s-a dovedit a fi un element permanent pe scena europeană.

În termeni politici, desigur, istoria recentă a Poloniei este tragică. Misiunea de a reconstitui vechea Republică s-a dovedit imposibilă, iar statele poloneze create în secolul XX au fost doar nişte palide imitaţii – ca să nu spunem nişte parodii nereuşite – ale modelului original. Deşi scopul mult dorit al suveranităţii naţionale a fost atins de două ori, în 1918 şi din nou în 1945, realizarea a avut în ambele cazuri un gust amar. Cea de-a Doua Republică (1918-1939) s-a stins după mai puţin de o generaţie; Republica Populară, formată sub auspicii sovietice în 1944-1945, a fost lipsită de multe dintre atributele esenţiale ale independenţei. Vechea Republică cunoscuse măcar o anumită victorie în înfrângere – aceea că spiritul ei a supravieţuit multă vreme după distrugerea ei efectivă. Despre Polonia contemporană, în schimb, se poate spune că a avut parte de o înfrângere

---

* Norman Davies, *God's Playground: A History of Poland.* Vol. 2: *1975 to the Present*, Oxford Unoversity Press, Oxford, 1981 (n.tr.).

prin victorie, în măsura în care restaurarea statului a fost incapabilă să elimine multe dintre umilinţele şi opresiunile din trecut.

Cu toate acestea, interminabilele înfrângeri ale Poloniei trebuie privite într-un context mai larg. În 1797, puterile care tocmai distruseseră vechea Republică au jurat solemn să şteargă până şi numele „Polonia". Au fost mai multe momente – după insurecţiile din 1830 şi 1863 şi mai presus de toate în timpul Pactului Ribbentrop-Molotov din 1939-1941 – când se părea că jurământul lor va fi pus în aplicare definitiv. Dar astăzi toată lumea ştie că Polonia există şi ca suflet, şi ca trup. Această ţară pare să nu poată sta deoparte de catastrofele şi crizele care, paradoxal, o fac să prospere. Polonia este permanent pe marginea prăpastiei. Dar, într-un fel sau altul, Polonia a reuşit mereu să reînvie şi, în sfere poate mai importante, ca politica şi economia, să înflorească.

*
* *

Pregătirea finală a unui manuscris de asemenea dimensiuni amplifică îndatoririle unui autor faţă de colaboratori şi sponsori. De aceea aş vrea să le mulţumesc următorilor: lui Ken Wass de la University College, Londra, care a efectuat desenul tehnic al celor mai multe dintre hărţi şi diagrame; lui Andrzej Suchcitz şi lui Marek Siemaszko, care au alcătuit indexul de termeni; Comitetului pentru Publicaţii de la School of Slavonic and East European Studies; şi, înainte de toate, Fundaţiei De Brzezie Lanckoroński, care a oferit o subvenţie generoasă.

Norman Davies
Wolvercote, 3 mai 1979

Partea I

DISTRUGEREA ŞI RECONSTRUCŢIA POLONIEI (1795-1945)

Harta 1. Teritoriile poloneze

1

NARÓD

Dezvoltarea naţiunii poloneze moderne (1772-1945)

În democraţiile occidentale, naţionalismul arareori a impus mult respect sau simpatie. În cele două secole de când conceptele de *naţionalitate*, *suveranitate naţională* şi *eliberare naţională* şi-au găsit prima expresie coerentă în Revoluţia Franceză, ele s-au răspândit în toate colţurile Europei şi de acolo în întreaga lume; însă în lumea anglofonă s-au impus mai puţin decât în celelalte zone. În special în comunităţile politice deja stabilite ale Marii Britanii şi Statelor Unite, unde instituţiile democratice şi-au avut multă vreme un fundament solid în consimţământul majorităţii, nu a existat un impuls semnificativ de a pune sub semnul întrebării legitimitatea statului sau alte îngrijorări nejustificate legate de drepturile minorităţilor. Până de curând, interesele separate ale scoţienilor, galezilor sau englezilor sau chiar şi ale irlandezilor nu au stârnit decât iritări ocazionale în rândul publicului britanic – ca şi cele ale negrilor, amerindienilor, populaţiei Chicano sau indigenilor din Québec în America de Nord. Extrem de încrezători în beneficiile universale ale libertăţii şi democraţiei, aşa cum au fost păstrate cu sfinţenie în tradiţia de la Westminster sau în constituţia americană, liderii de opinie liberali vedeau de obicei naţionalismul ca o diversiune futilă care îi abătea de la scopurile lor importante, tinzând, ca atare, să-l considere nonliberal şi nedemocratic prin definiţie. În ochii multor liberali, „naţiunile" fac dovada unui caracter egoist, iraţional şi perturbator; în timp ce „statele", oricare ar fi neajunsurile lor actuale, sunt toate – cel puţin potenţial – reformabile. Priorităţile tradiţionale anglo-americane în această privinţă au fost limpede formulate cu mult timp în urmă de către lordul Acton, acel decan al istoricilor victorieni. „Un stat poate uneori să creeze o naţiune", a scris Acton; „dar ca o naţiune să creeze un stat este un lucru împotriva naturii"[1].

Acest punct de vedere, foarte răspândit în istoriografia de limbă engleză, în mod evident nu face dreptate cursului evenimentelor din Europa de Est, unde dezvoltarea naţionalismului, a naţiunilor şi a statelor naţionale a generat cele mai multe schimbări în ultimii două sute de ani. Pe de o parte, istoriografia anglofonă refuză să ia în calcul posibilitatea ca în anumite împrejurări dictatura să se bucure de sprijinul populaţiei sau ca democraţiile să fie capabile de a genera structuri neprielnice sau agresive. Această atitudine este de multe ori contrazisă în practică. Pe de altă parte,

datorită unei obsesii caracteristice faţă de regulile şi procedurile legale, punctul ei de vedere presupune o credinţă nefondată în eficacitatea unor reforme constituţionale care s-ar putea să fie irelevante în anumite condiţii sociale şi culturale. De aceea, în zone ca Europa de Est, unde Legea a fost de obicei subordonată intereselor politice, politicienii occidentali au pus mai mult accent pe reforma statelor existente decât pe crearea unora noi. Incorigibili în speranţele lor referitoare la bunăvoinţa autocraţilor şi ale conducătorilor totalitari şi la ideea că aceştia din urmă îşi vor recunoaşte greşelile şi se vor corecta, ei speră mereu – în ciuda tuturor evidenţelor contrarii – că statu-quoul se poate schimba cumva de la sine, fără a se recurge la violenţă şi revoluţie. Astăzi jinduiesc la fel de mult după „liberalizarea" Uniunii Sovietice, ca şi predecesorii lor după reformarea Rusiei ţariste sau menţinerea Austro-Ungariei. Temându-se că noile state naţionale s-ar putea dovedi la fel de asupritoare ca şi imperiile dinastice, au acceptat formarea lor cu ezitare şi cu o mare doză de scepticism. Paradoxal aşadar şi în clară contradicţie faţă de propriile principii aşa-zis liberale, nu s-au grăbit niciodată să ofere un sprijin activ în luptele împotriva autocraţiei şi tiraniei.

În Europa de Est, unde mediul politic dominant a fost în cea mai mare parte diferit de cel din Vest, atitudinile faţă de naţionalism au fost şi ele cu totul altele. Atâta vreme cât au durat imperiile dinastice, principala luptă pentru putere se desfăşura între susţinătorii ultraconsevatori ai cercurilor conducătoare şi revoluţionarii dezorganizaţi – aceştia din urmă neîntrezărind nici o şansă de progres până când vechile regimuri imperiale nu vor fi fost înlocuite de o entitate statală nouă şi mai echitabilă. Reformismul de tip occidental era apanajul unei minorităţi reduse a intelectualilor din clasa de mijloc. În acest context, aderenţii numeroaselor mişcări naţionale, al căror scop ultim (formarea unor state naţionale independente) era în mod fundamental incompatibil cu integritatea imperiilor, trebuie să fie incluşi în rândurile elementelor revoluţionare, cu toate că se poate ca adeseori să se fi abţinut de la folosirea unor metode revoluţionare. Ei nu discerneau nici o contradicţie între naţionalism şi democraţie, preferând să o vadă pe una ca garant al celeilalte. În mod inevitabil, întreţineau întotdeauna un număr de activişti devotaţi clasicului paradox al luptei pentru democraţie prin mijloace nedemocratice. Pentru activişti recurgerea la violenţă nu avea neapărat o legătură cu propriile filozofii ori aspiraţii, ci a fost dictată de natura violentă a regimurilor împotriva cărora luptau. În situaţiile în care întreaga viaţă politică fusese îngheţată de-a lungul multor generaţii de control autocratic, ideea unei reforme treptate sau a „evoluţiei politice" era la fel de nerealistă ca şi aceea de a topi untul în frigider. Mai mult, spectacolul liberalilor vestici, care dintr-o poziţie confortabilă îşi permiteau să condamne comportamentul unor oameni ale căror idealuri erau trecute prin foc şi sabie de repetate ori, era la fel de ridicol pe cât era de jignitor. Este deprimant faptul că liberalii occidentali au avut tendinţa regretabilă de a se plasa de partea puterilor existente în detrimentul oamenilor din Europa de Est care le împărtăşeau principiile aproape în totalitate.

La o analiză finală, desigur, diferenţele de opinie legate de etica naţionalismului nu pot fi rezolvate. Ca şi democraţia sau autocraţia, naţionalismul ca atare nu este un model de virtute sau de depravare. Poate fi judecat numai în privinţa motivaţiilor

particulare ale propriilor adepţi. În funcţie de împrejurări, a fost îmbrăţişat atât de idealişti plini de nobleţe, cât şi de oameni de nimic pentru care mijlocul este un scop în sine. Pot exista naţionalişti democraţi şi naţionalişti nedemocraţi, naţionalişti generoşi şi naţionalişti meschini, naţionalişti moderaţi şi naţionalişti fanatici. Singurul lucru pe care îl au în comun toţi aceştia este convingerea că naţiunile lor posedă un drept inalienabil de a le controla propriul destin. Pentru un istoric, naţionalismul şi naţiunile pe care le-a generat acesta sunt fenomene obiective ale căror desfăşurări trebuie înregistrate şi descrise. Decizia cu privire la moralitatea sau imoralitatea lor trebuie lăsată în seama altora. Istoria naţionalismului polonez şi a naţiunii poloneze nu reprezintă o excepţie din acest punct de vedere.

*
* *

Pentru cea mai mare parte a celor 150 de ani care au trecut de la abdicarea lui Stanislav August pe 25 noiembrie 1795 şi până la retragerea armatei germane din Varşovia la 17 ianuarie 1945, „Polonia" nu a fost decât un nume. Ca şi Armenia sau Macedonia astăzi, nişte nume amintind de regi şi imperii antice, adesea nu avea nici o semnificaţie practică în afara aceleia de regiuni culturale, lingvistice sau administrative, situate pe teritoriile a trei state separate. Nici unul dintre statele construite pe teritoriile fostei Republici polono-lituaniene nu se putea considera urmaş al acesteia. Puţine înglobau o parte mare de oameni ce şi-ar fi putut spune polonezi. Ducatul Varşoviei (1807-1815) cu greu masca realitatea ocupaţiei napoleoniene. Marele Ducat de Poznań din Prusia (1815-1849) şi Regatul Galiţiei şi Lodomeriei (1772-1918) din Austria erau nişte provincii imperiale cu titluri distinse. Primul a fost suprimat ca urmare a solicitării unui statut complet autonom, statut garantat celui de-al doilea abia în 1868-1875. Regatul Poloniei, *Kongresówka* sau *Królestwo Kongresowe* (1815-1874), şi Republica Cracoviei (1815-1946) au fost abolite, în pofida statutelor internaţionale care le făcuseră posibilă existenţa. Reînvierea „Regatului Poloniei" sub auspicii germane în noiembrie 1916 nu a depăşit stadiul de embrion, şi acela avortat. Ca şi majoritatea celorlalte experimente în domeniul statalităţii polone, efectuate de-a lungul secolului precedent, acesta a fost o bătaie de joc la adresa inteligenţei acelora pe care căuta să îi satisfacă. În această lumină, cea de-a Doua Republică (1918-1939), din perioada interbelică, trebuie văzută ca un scurt interludiu într-o perioadă de inexistenţă statală. Guvernul ei, exilat în septembrie 1939, exista încă la Londra 40 de ani mai târziu şi din perspectiva legilor poloneze ar fi putut fi considerat deţinător al legalităţii constituţionale. Dar nu şi-a recâştigat niciodată controlul teritorial, iar în iunie 1945 a pierdut recunoaşterea oficială a celor mai multe dintre puterile străine. Chiar şi „Republica Populară Polonă" (întemeiată în 1945, constituită oficial în 1952), care a exercitat autoritatea efectivă după cel de-al Doilea Război Mondial, avea din mai multe puncte de vedere suveranitatea ştirbită. Aşadar, în cea mai mare parte a istoriei moderne, starea naturală a polonezilor a fost cea de apatridie. Până în 1990, independenţa autentică arareori a fost mai mult decât o iluzie. (Vezi diagrama A.)

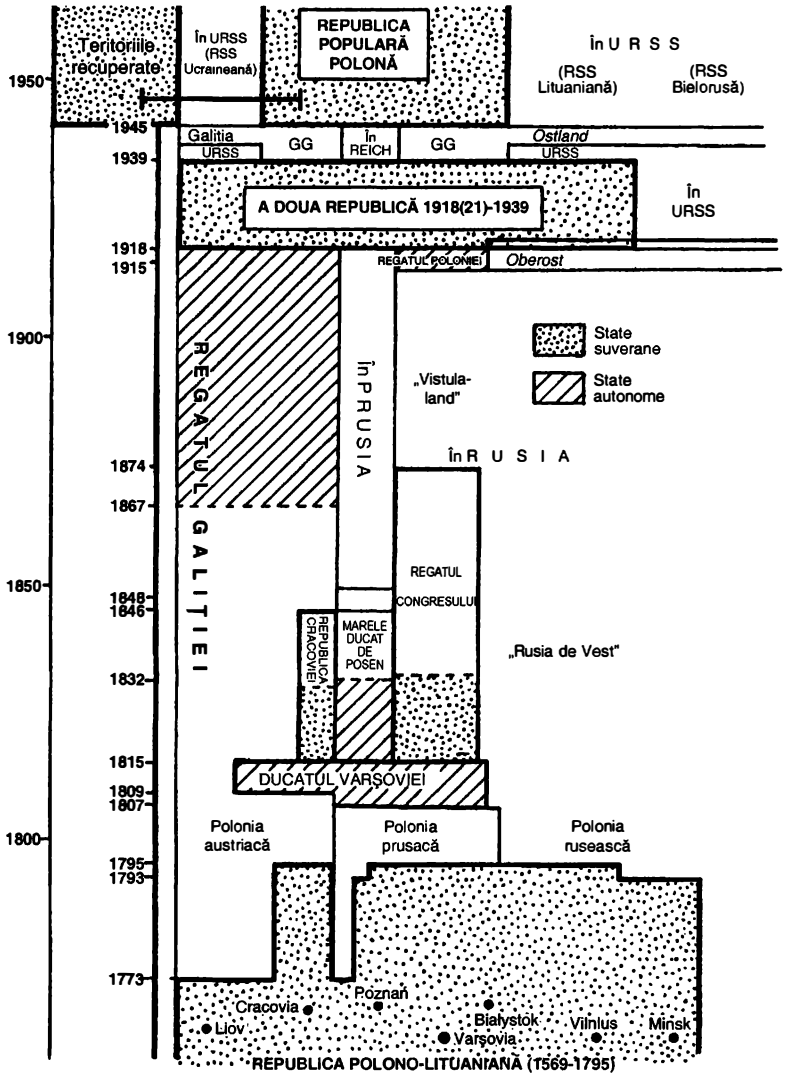

Diagrama A. Statele care au succedat Republicii polone-lituaniene (1772-1945)

De-a lungul celor cinci sau şase generaţii în care nu a avut o existenţă concretă, „Poloniei", ca noţiune abstractă, i se putea evoca trecutul ori ea putea fi obiectul aspiraţiei pentru viitor, dar numai închipuită în prezent. Nu fusese numai ruptă în trei; fusese evaporată, dizolvată, fragmentată în milioane de particule invizibile. Erau la fel de multe Polonii câţi oameni, la fel de mulţi „regi ai Poloniei" câţi se sinchiseau să domnească în regatele lor imaginare. Natura ei esenţialmente spirituală a fost evidenţiată de cei mai fini observatori din secolul al XIX-lea - de la Helmuth von Moltke, căruia o vizită în 1828-1831 i-a trezit

pe loc simpatia pentru această ţară, până la J. Sutherland Edwards, corespondent al publicaţiei *The Times*, care a călătorit acolo în 1861-1862, şi danezul Georg Brandes, care şi-a notat impresiile între anii 1880 şi 1890[2]. Atributele Poloniei ar putea fi descrise cel mai bine în poezie ori prin metafore şi parabole. Provocare ce i-a antrenat pe toţi poeţii romantici şi patriotici, dar nimeni nu a fost mai eficient ca Adam Mickiewicz:

> La început era credinţa într-un singur DUMNEZEU şi era libertate pe lume. Şi nu erau legi, ci numai voinţa lui Dumnezeu, şi nu erau stăpâni şi robi, ci numai patriarhi şi ai lor copii. Dar apoi oamenii, tăgăduindu-l pe DUMNEZEU Unul, şi-au făcut idoli şi au început să se închine la ei. [...] De aceea DUMNEZEU a trimis asupra idolatrilor cea mai grea osândă, şi anume robia. [...]
> Regii atunci, dezicându-se de HRISTOS, au făcut zei şi idoli noi şi i-au pus în faţa Neamurilor şi le-au poruncit să se închine la ei. [...] Şi aşa au făcut regii un idol pentru francezi, pe care l-au numit *onoarea*, şi acesta era acelaşi idol care în vremurile păgâne se numea viţelul de aur. Iar spaniolilor le-a făcut regele un idol pe care l-a numit *precumpănirea sau influenţa politică*, aşadar puterea, şi acesta era acelaşi idol pe care asirienii îl adorau sub numele Baal. [...] Iar englezilor le-a făcut regele lor un idol pe care l-a numit *stăpânirea mărilor* şi *negoţul* şi era acelaşi idol care odată se numea Mamon. Şi nemţilor li s-a făcut un idol care s-a numit *Brodsinn*, adică *bunăstarea*, şi era acelaşi idol care mai înainte se numea Moloch. [...] Şi uitat-au neamurile că de la acelaşi Tată se trag. [...]
> La sfârşit în Europa idolatră au apărut trei regi, [...] treimea satanică [...], Frederic, al cărui nume înseamnă prietenul păcii [...], Ecaterina, [...] care în limba greacă înseamnă curată [...], iar Maria Tereza purta numele celei mai umile şi mai neîntinate Maici a Mântuitorului. [...] Numele acestor trei regi [...] erau trei blasfemii, vieţile lor – trei crime, iar amintirea lor – de trei ori blestem. [...] Iar atunci acea Treime [...] a făcut un idol nou, cel mai scârnav dintre toţi, şi l-a numit Interesul, iar acest idol nu fusese cunoscut printre păgânii cei vechi. [...]
> Şi numai Poporul polonez nu se închina idolului celui nou. [...] Şi a rostit Polonia la sfârşit: Cine vine la mine va fi liber şi egal, fiindcă Eu sunt LIBERTATEA. Dar regii, auzind de acestea, s-au împietrit în inimile lor şi au zis: [...] Să mergem şi să ucidem pe Poporul acesta. Şi au uneltit împreună o trădare. [...] Şi fost-a Poporul polonez chinuit şi pus în mormânt, iar regii strigat-au: Am ucis şi am învins Libertatea. Însă în pripă au strigat. [...] Căci Poporul polonez nu a murit, trupul lui zace în mormânt, iar sufletul s-a coborât de pe pământ, adică din viaţa statului în abis, adică în viaţa casnică a neamurilor ce suferă robie în ţară. [...] Iar în a treia zi sufletul se va întoarce în trup, iar Poporul va învia din morţi şi va slobozi din robie toate neamurile Europei[3].

Kazimierz Brodziński (1791-1835) a exprimat aceeaşi idee în cuvinte mai simple:

> Laudă Ţie, Isuse Christoase!
> Poporul ce pe ale Tale urme a păşit,
> Care după a Ta pildă a suferit
> Cu Tine din morţi va învia[4].

Implicaţiile „coborârii în mormânt" a Poloniei au un efect de netăgăduit asupra misiunii istoricului. Multe dintre temele sociale, economice, constituţionale şi diplomatice care domină studiile din perioada de dinaintea împărţirilor Poloniei au luat sfârşit brusc. În măsura în care urmaşii cetăţenilor Uniunii polono-lituaniene au fost încorporaţi în Rusia, Prusia sau Austria, aspectele materiale ale vieţii lor nu mai constituie subiectul istoriei poloneze, ci al istoriei ruse, prusace ori austriece. În acelaşi timp, apar noi teme care capătă o importanţă fără precedent. În sfera acţiunii politice internaţionale, Polonia apărea cel mult sporadic. Însă în domeniul ideilor politice a ocupat neîntrerupt o poziţie de mare importanţă. Fiindcă acum Polonia era o idee. Exista în minţile oamenilor, chiar dacă nu putea fi întotdeauna detectată ca spaţiu fizic sau în lumea materială. Începând cu această perioadă, istoricul preocupat de Polonia trebuie să se axeze mai mult pe credinţele şi aspiraţiile oamenilor. În special, în chestiunile politice, are de examinat fenomenul central al dezvoltării naţiunii poloneze – o temă căreia, în absenţa unui stat polonez, trebuie să îi fie subordonate toate celelalte.

Fiindcă naţionalitatea este, în esenţă, o chestiune de credinţă – un sentiment de profundă convingere privind propria identitate. Nu este un lucru inerent condiţiei umane, iar în viaţa europeană este greu de găsit aşa ceva în oricare moment de dinaintea Revoluţiei Franceze. În secolele al XIX-lea şi XX, această noţiune a căpătat proporţii fără precedent, iar în unele părţi ale lumii, cum ar fi Europa de Est, ea a ajuns să domine toate celelalte aspecte ale vieţii politice şi sociale. Din păcate, dacă e să dăm crezare cinicilor, este o credinţă bazată pe criterii eronate. După cum a remarcat cândva Ernest Renan, „o naţiune este o comunitate unită printr-o eroare colectivă cu privire la originile sale şi prin aversiunea colectivă faţă de vecinii săi". În orice caz, *naţiunea* modernă poate fi cel mai bine definită doar ca grup social ai cărui membri individuali, fiind convinşi – în mod greşit sau corect – de originea şi destinul lor colective, împărtăşesc acel sentiment comun al identităţii. Conştiinţa naţională se referă la gradul în care oamenii sunt conştienţi de apartenenţa la naţiunea lor. *Naţionalismul*, prin urmare, este o doctrină împărtăşită de toate mişcările politice care caută să creeze o naţiune prin intensificarea conştienţei oamenilor faţă de naţionalitatea lor şi să mobilizeze sentimentele acestor oameni, transformându-le într-un vehicul al acţiunii politice. În acest sens, un *naţionalist* este o persoană care aprobă sau apără scopurile *„naţionalismului"*[5].

Cititorii anglo-saxoni trebuie avertizaţi în legătură cu complexităţile legate de terminologia acestui subiect. Lăsând la o parte faptul că mulţi folosesc în scris termeni ca „naţiune", „naţionalitate", „popor", „rasă" şi „stat" fără a le diferenţia în mod corespunzător şi fără a se gândi la semnificaţiile lor precise, este esenţial să recunoaştem faptul că uzul diferă foarte mult. Atât britanicii, cât şi americanii aparţin unor comunităţi politice unde dezvoltarea naţiunii moderne s-a desfăşurat sub egida autorităţilor conducătoare ale statului şi unde, ca rezultat, „naţionalitatea" a fost mereu confundată cu „cetăţenia". În special americanii tind să vorbească despre *the nation* (naţiunea) ca sinonim pentru *citizens* (cetăţeni), *inhabitants of the country* (locuitorii ţării), *population* (populaţia) sau chiar şi *territory* (teritoriul) statului. În limba engleză, *nationality* (naţionalitatea) se referă nu atât la convingerile personale

ale unui individ, cât la aprecierea de către birocraţi a dreptului său de a căpăta statutul legal de cetăţean. Este ceva ce se obţine nu prin reflectarea asupra convingerilor personale, ci printr-o cerere depusă la Ministerul de Interne sau la Departamentul de Imigrări. În acest sens, un *British national* (persoană de naţiune britanică) este acelaşi lucru cu *HM Subject* (supus al Maiestăţii Sale) sau *Citizen of the United Kingdom and Colonies* (cetăţean al Regatului Unit şi Coloniilor), aşa cum sintagma *American national* (persoană de naţiune americană) se referă la oricine posedă statutul legal de cetăţean al Statelor Unite ale Americii.

Spre deosebire de britanici şi americani, polonezii aparţin unei comunităţi care şi-a câştigat sentimentul modern al naţionalităţii prin opoziţie activă faţă de politicile respective ale statelor în care trăiau. Naţionalitatea poloneză este o credinţă pe care funcţionarii puterilor segregaţioniste au căutat să o suprime în repetate rânduri. Naţiunea poloneză a fost recrutată din rândul unor oameni care, în vreme ce acceptau statutul de supuşi ai Rusiei, Prusiei sau Austriei, refuzau în mod categoric să se numească ruşi, prusaci sau austrieci. În asemenea împrejurări, naţionalismul polonez era în mare parte propagat de activişti care căutau să pună conştiinţa naţională în slujba unor scopuri contrare celor ale autorităţilor de stat. În această măsură, polonezii au împărtăşit experienţa multor naţiuni fără ţară din Europa – de la bulgari şi basci la valoni, venzi sau galezi. (În acest context este interesant de stabilit cât de precisă este terminologia oficială a Europei de Est din zilele noastre, unde se face întotdeauna distincţie între „cetăţenie" şi „naţionalitate". În documentele sovietice, de exemplu, toţi rezidenţii URSS sunt descrişi drept „cetăţeni sovietici", lăsându-li-se libertatea de a decide singuri dacă sunt „ruşi", „bieloruşi", „georgieni", „evrei", „uzbeci", „yakuţi" sau orice altceva. Din păcate, uzul limbii engleze îi numeşte de obicei pe toţi cetăţenii Uniunii Sovietice „ruşi" fără a lua în considerare naţionalitatea lor, neglijând astfel una dintre cele mai importante caracteristici ale societăţii în Europa de Est.)

Cazul polonez este complicat în mod special de faptul că statalitatea poloneză, deşi intermitentă, nu a fost cu totul absentă. În vechea Uniune, înainte de 1795, naţionalitatea poloneză putea fi într-adevăr definită în termenii unei loialităţi faţă de stat. Sintagma „naţiunea poloneză" era de obicei folosit ca referire la acei locuitori care se bucurau de drepturi depline civile şi politice – şi anume nobilimea. Nu se referea la limba maternă a cuiva, la religia sa ori la originea sa etnică. Ca atare, erau mulţi „polonezi" care mai târziu nu s-ar mai fi numit astfel; şi erau numeroşi locuitori vorbitori de limbă polonă, în rândurile ţărănimii sau ale burgheziei, care nu se considerau polonezi. În cazuri extreme, ca acela al unui cleric din secolul al XVII-lea, un om se putea descrie astfel: *canonicus cracoviensis, natione Polonus, gente Ruthenus, origins Judaeus* – „canonic din Cracovia, membru al naţiunii poloneze, din poporul rutean, de origine evreu". Odată ce Republica a fost distrusă, totuşi, vechii termeni au ieşit treptat din uz. Cuvintele vechi au căpătat semnificaţii noi, fiind folosite acum în scopuri diferite. Cuvântul „naţiune" şi-a pierdut conotaţia politică de dinainte, asimilând din ce în ce mai mult conotaţiile culturale şi etnice moderne. Cuvântul „polonez" nu a mai fost folosit în cazul acelor

oameni din fosta Republică ce acum îşi dezvoltau propriile identităţi separate ca germani, evrei, ucraineni, bieloruşi sau lituanieni; în acelaşi timp, termenul a devenit mai cuprinzător, incluzând pe oricine vorbea limba poloneză.

Chiar şi aşa, au persistat multe ambiguităţi. Fiecare dintre birocraţiile puterilor care împărţiseră Polonia îşi avea propriile convenţii terminologice. În uzul oficial rusesc, cineva care locuia pe malul stâng al râului Bug putea fi numit „polonez", fiindcă era cetăţean al Regatului Congresului; vecinul său de pe malul drept al râului, chiar dacă era fratele lui, era „rus". După 1874, când a fost abolit Regatul Congresului, toţi erau clasaţi drept „ruşi", fie că le convenea, fie că nu. Chiar şi printre polonezi erau multe diferenţe. Cei care îşi doreau restaurarea unui stat asemenea vechii Republici concepeau încă „polonitatea" ca termen politic, şi nu naţional. Mickiewicz, de exemplu, nu vedea nici un motiv care l-ar fi împiedicat să fie „polonez" şi „lituanian" în acelaşi timp. Acest apostol al culturii poloneze şi-a început cel mai renumit poem cu o invocaţie nu către Polonia, ci către Lituania: *Litwo! ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie* („Lituanie, patria mea! eşti ca sănătatea")[6]. Mai târziu, Józef Piłsudski avea să dea glas aceluiaşi sentiment. Alţii, ale căror aspiraţii se distanţau de orice precedente istorice, au ajuns să conceapă „polonitatea" drept calitate rezervată exclusiv vorbitorilor de polonă sau chiar numai acelora dintre ei de religie catolică.

Aşadar, şi aici trebuie să procedăm cu multă precauţie. Naţionaliştii, ca şi înalţii demnitari ai statului, au o tendinţă marcată de a folosi terminologia existentă în interes propriu. În primul rând, fiindcă termenul „naţionalist" capătă repede în uzul oficial un sens peiorativ echivalent cu „separatist" sau „persoană care tulbură ordinea publică", ei preferă să se descrie ca „patrioţi" ori „activişti". În al doilea rând, ei adoptă nişte criterii proprii pentru a transforma conceptul de *naţiune* într-unul aparţinând unei comunităţi exclusive, proiectând standardele moderne ale coeziunii naţionale asupra trecutului, fără a lua în considerare gradele diferite de identificare individuală şi ignorând complicata reţea de loialităţi contradictorii în care erau implicaţi toţi. Astfel, în argumentarea naţionalistă, un ţăran vorbitor de limba poloneză ori un purtător de nume cu rezonanţă poloneză va fi adesea categorisit ca „polonez" indiferent dacă respectivul aparţine sau nu comunităţii poloneze; un „polonez adevărat" nu poate fi în acelaşi timp supus cu loialitate unui alt stat „străin"; iar naţiunea poloneză este văzută ca o comunitate compactă ce se apără cu bărbăţie împotriva „duşmanilor", „străinilor", „asupritorilor" străini şi „ocupanţilor". În mintea naţionaliştilor este complet inacceptabilă ideea că sergentul prusac, birocratul rus sau contele austriac ar fi putut cu uşurinţă să fie la fel de polonezi ca şi oamenii pe care îi asupreau cu bună ştiinţă. Mulţi indivizi se identifică cu mai mult decât o naţiune; şi nici o naţiune nu poate pretinde cu onestitate că se bucură de loialitatea completă a tuturor membrilor ei. Când vorbim despre „polonezi", este important să ţinem cont de faptul că folosim o formulă stenografică pentru a defini numitorul comun al unei mulţimi diverse de oameni care, separat, ar putea fi descrişi mai bine ca „potenţiali polonezi", „posibili polonezi", „protopolonezi", „parţial polonezi", „semipolonezi", „ultrapolonezi", „superpolonezi", „nonpolonezi", „propolonezi", „antipolonezi", „criptopolonezi", „pseudopolonezi", „ex polonezi",

„polonezi buni", „polonezi răi", „austropolonezi", „rusopolonezi", „pruso-polonezi" sau, mai conform cu istoria, „austrieci polonezi", „ruşi polonezi" sau „prusaci polonezi".

Adevărul este că naţiunea poloneză modernă este produsul finit al naţionalismului polonez modern. Creşterea ei a avut loc în mod haotic de-a lungul a aproape două secole, iar succesul ei final era departe de a fi o certitudine în cazul celei mai mari părţi a istoriei recente. Data exactă la care şi-a asumat un rol preponderent în negocierile teritoriilor poloneze este discutabilă. Unii istorici văd momentul decisiv în 1864, când a avut loc o oarece emancipare socială cu ocazia demonstraţiei naţionale a Insurecţiei din Ianuarie. Alţii consideră că e vorba de momentul renaşterii statului polonez în 1918. Observatorii cei mai riguroşi ar argumenta că procesul de formare a naţiunii nu poate fi considerat încheiat decât atunci când o populaţie poloneză omogenă, cu o conştiinţă uniformă a identităţii naţionale, a preluat controlul complet asupra teritoriului ei naţional. Acest punct a fost atins abia în 1945[7].

*
* *

În măsura în care istoriile generale ale Europei moderne menţionează Polonia, ele îşi îndreaptă de obicei atenţia asupra unicii teme care i-a preocupat vreodată pe demnitarii din acea vreme, şi anume „problema poloneză". Ca şi ruda sa, „problema estică", acest subiect şi-a făcut apariţia pe nenumărate agende ale conferinţelor şi în toate examenele studenţilor la istorie din ultimii două sute de ani. În mintea polonezilor de asemenea a căpătat o anvergură considerabilă. Conform celei mai vechi anecdote din repertoriul ambasadorilor, candidatul polonez la un concurs internaţional de eseuri despre „elefanţi" va scrie un eseu intitulat „Elefantul şi problema poloneză". Fără exagerare se poate afirma că, dintre toate animalele ce se află în grădina diplomatică a Europei moderne, „problema poloneză" este într-adevăr elefantul, dacă nu pasărea dodo.

Pentru diplomaţi, desigur, ca şi pentru cei care le-au furnizat acestora informaţiile, amplasarea teritoriilor poloneze avea semnificaţia ei. În timpul fiecăruia dintre marile războaie de pe continent, teritoriul împărţit al Poloniei a constituit o zonă potenţial sau efectiv instabilă, a cărei soartă era mereu sub semnul întrebării. La fiecare dintre marile conferinţe de pace – la Viena în 1814-1815, la Paris în 1919-1920 şi la Yalta şi Potsdam în 1945 – viitorul Poloniei a fost discutat şi dezbătut pe larg. În perioadele dintre războaie şi conferinţe, de la Memorialul principelui Czartoryski din 1803 până la proiectul pentru o federaţie polono-cehoslovacă din 1943, au fost inventate formule care mai de care mai nefericite în încercarea de a aduce la un punct de convergenţă doleanţele populaţiei poloneze şi interesele marilor puteri. Vreme de 150 de ani, problema poloneză a fost o enigmă de nerezolvat, o cvadratură a cercului, generând munţi de arhive, analize şi tratate[8].

Pentru cel ce studiază istoria Poloniei însă, problema poloneză reprezintă un subiect deosebit de arid. Dintre notele diplomatice privind viitorul Poloniei, extrem de puţine au exercitat vreo influenţă decisivă asupra cursului evenimentelor. Multe

dintre ele, ca Memorandumul principelui Czartoryski, au rămas literă moartă[9]. Altele, cum ar fi Proiectul Polono-Cehoslovac, au fost ucise în faşă de către politicieni[10]. Altele au fost pur şi simplu ignorate. Cea mai importantă dintre ele nu a făcut decât să exprime pioasele aspiraţii ale autorilor ei sau să confirme detaliile aranjamentelor politice deja stabilite. La Viena, de exemplu, nu a fost chip ca demnitarii statului să-l convingă pe ţar să renunţe la controlul asupra unei ţări ce fusese de mult ocupată de armata sa victorioasă. La Paris, Aliaţii nu ar fi avut nici o şansă de a-l determina pe Józef Piłsudski să le urmeze linia politică. La Yalta şi Potsdam nu ar fi fost posibil ca Churchill ori Roosevelt să-l abată pe Stalin prin mijloace diplomatice de la soluţia adoptată. În fiecare dintre aceste momente decisive, hotărârile nu au fost luate la masa rotundă, ci au fost determinate de situaţia de pe teren şi de către cei ce ţineau frâiele puterii efective. La diverse momente de mai mică importanţă, acţiunile diplomatice au contat şi mai puţin. De-a lungul perioadei moderne, de fapt, au existat nenumărate note, proteste şi replici referitoare la Polonia, în timp ce viaţa în Europa de Est a continuat netulburată. Naţiunea poloneză s-a dezvoltat şi s-a maturizat independent de acţiunile diplomaţilor, nedatorându-le acestora nimic.

*
* *

Unele forme de conştiinţă naţională poloneză datează, desigur, dintr-o perioadă anterioară împărţirilor Poloniei. Nu are însă prea mult rost urmărirea retrospectivă a acestor manifestări până la Renaştere sau Evul Mediu, când naţionalitatea nu juca un rol însemnat în chestiunile sociale şi politice. Dar în „potopul" din secolul al XVII-lea şi chiar mai acut în războaiele civile din secolul al XVIII-lea, cetăţenii Uniunii polono-lituaniene cu siguranţă trebuie să fi pus sub semnul îndoielii vechile tradiţii ale loialităţii şi identităţii. Loialităţile politice, care au presupus întotdeauna că „a fi polonez" înseamnă a fi un supus fidel al regelui Poloniei şi al Republicii, au fost distruse. În situaţia ce a predominat după 1717, când regele şi Republica erau doar marionete în mâna ţarului Rusiei, „loialitatea" a început să fie confundată cu „colaborarea" şi „carierismul". În locul ei au fost consolidate legăturile religioase şi culturale. De atunci, pentru oamenii integri, a fi „un bun cetăţean" a însemnat şi a fi pregătit pentru rezistenţă şi opoziţie, a fi gata să-ţi dai viaţa opunând rezistenţă faţă de ordinea oficială, consolat cu promisiunea mântuirii eterne oferite de Biserică. Aceste idei erau deja prezente printre convingerile Confederaţilor de la Bar. Acestea au oferit un exemplu timpuriu al naţionalismului revoluţionar ce avea să cuprindă America şi Europa în epoca următoare. Naţionalismul polonez, de la începuturile lui, a fost asociat cu noţiunile de *disidenţă* şi *revoluţie*.

Pentru polonezi însă, epoca revoluţiilor s-a dovedit a fi o mare dezamăgire. Teoretic, s-a presupus că Revoluţia Franceză trebuia să înlocuiască guvernarea coruptă şi opresivă a vechilor monarhii cu o eră a eliberării naţionale. Practic însă, vechii tirani au fost înlocuiţi de unii noi, mai eficienţi. În termeni de bani şi sânge, exploatarea Poloniei de către Napoleon nu s-a arătat cu nimic mai prejos decât exploatarea

de către ţar. Pentru polonezii care s-au alăturat armatelor napoleoniene nu a existat nici o răsplată: au fost seduşi de deviza *Liberté, égalité, fraternité* la fel cum frumoasa Maria Walewska a fost sedusă de împăratul însuşi. Jumătate din Legiunea poloneză a lui Dąbrowski (în jur de patru mii de oameni), adunată în 1797 pentru armata Italiei, a fost trimisă în 1802-1803 la Santo Domingo (Haiti) pentru a înăbuşi revolta sclavilor negri. Aproape toţi soldaţii au pierit, au fost luaţi prizonieri ori li s-au alăturat rebelilor, pentru ca mai apoi să fie decimaţi de febra de mlaştină, care a realizat pentru Haiti lucrul pe care Polonia avea să-l aştepte încă mai bine de un secol. Imnul lor, cântat cu zel pe un ritm de mazurcă, exprimă foarte bine situaţia lor disperată:

Încă n-a pierit Polonia	*Jeszcze Polska nie zginęła*
Cât noi vom trăi.	*Póki my żyjemy.*
Ce ne-au luat străinii cu forţa	*Co nam obca przemoc wzięła,*
Noi cu sabia luăm înapoi.	*Szablą odbijemy.*
Marş, marş, Dąbrowski!	*Marsz, marsz, Dąbrowski!*
Din Italia în Polonia!	*Z ziemi włoskiej do Polski!*
Sub conducerea ta	*Za twoim przewodem*
Ne unim cu naţiunea."*	*Złączym się z narodem.*

Nici armata Ducatului Varşoviei nu a avut mai mult noroc. A luptat cu zel în mai multe locuri din Europa, în special în atacul din 1808 de la Samosierra, în Peninsula Iberică, a fost decimată în Rusia în 1812 şi distrusă în Bătălia Naţiunilor de lângă Leipzig în 1813. În ciuda acestor jertfe sau poate tocmai datorită lor, Polonia nu şi-a recâştigat independenţa. La Congresul de la Viena a fost adoptat principiul legitimităţii, orice încercare de a impune cererile polonezilor fiind zădărnicită. Achiziţiile teritoriale ale „trinităţii satanice" au fost confirmate şi sanctificate. Regatul Congresului, creat printr-un compromis, nu era protejat de manipulările Rusiei decât printr-o garanţie pe hârtie. Cele trei puteri victorioase – Rusia, Prusia şi Austria – aveau să domine continentul european pentru multă vreme. (Vezi capitolul 12.)

În aceşti ani revoluţionari, naţionalismul polonez a avut ghinionul de a căpăta o orientare opusă direcţiei generale a dezvoltării politice din Europa de Est. Se lăsa inspirat de exemplul Franţei, unde *l'ancien régime* era în retragere, dar în realitate era înconjurat de imperii dinastice în plină expansiune (unde *l'ancien régime* era în plin triumf). Politologii ar putea descrie acest fenomen ca „dezvoltare asincronă". Pe plan uman, acest fapt a dus la multe tragedii.

În asemenea împrejurări era inevitabil ca aspiraţiile polonezilor să fie înţelese greşit. Odată ce puterile care au împărţit Polonia au preluat controlul, polonezii nu

---

* Aceste cuvinte au constituit versurile imnului naţional, începând de la lovitura de stat a lui Piłsudski din 1926. În versiunea originală, compusă de Józef Wybicki în 1797 după o melodie populară, primul vers suna astfel: *Jeszcze Polska nie umarła* („Încă n-a murit Polonia"); însă această versiune s-a dovedit inacceptabilă din cauza sugestiei că statul polonez ar fi putut să moară de moarte naturală, şi nu în luptă, învins de duşmani. După ce *umarła* a fost înlocuit cu *zginęła*, au mai fost făcute modificări minore din considerente de ritm şi rimă.

mai aveau şansa de a-şi recăpăta drepturile elementare, aşa cum le vedeau ei, prin metode paşnice. Puteau doar să spere că-şi vor schimba soarta obţinând ajutor din afară sau provocând o criză majoră. Trădarea şi violenţa adeseori păreau a fi inseparabile de justiţie. Douăzeci de milioane de polonezi îşi puteau căpăta alinarea doar afectând două sute de milioane de alţi europeni. După cum remarca odată lordul Brougham, „cauza poloneză este opusă doleanţelor tuturor celorlalte puteri. Toţi vor pace, în vreme ce acceptarea cauzei poloneze înseamnă război". Aici era punctul sensibil: dacă sprijinirea cererilor polonezilor însemna război, nu se găseau mulţi oameni responsabili în Europa gata să plătească acest preţ. Într-adevăr, chiar şi numai invocarea acestor cereri era de-ajuns pentru a conjura spectrul războiului şi pentru a trezi în conducătorii înspăimântaţi cele mai isterice denunţări ale „polonezilor ce tulbură ordinea publică". Acest mecanism era de neînţeles pentru polonezi. Când un parlamentar britanic sau un liberal rus denunţa nedreptăţile cercurilor conducătoare, când un naţionalist italian sau german întreprindea o campanie împotriva tiraniei meschine a asupritorilor lor, aceştia erau aclamaţi ca reformatori, progresişti şi vizionari. Se considera că ajută la atenuarea contradicţiilor din ordinea stabilită, nu că ameninţă această ordine ca atare. Când un polonez încerca să exprime aceleaşi opinii sau să ceară aceleaşi drepturi pentru polonezi ca şi cele de care se bucurau alte naţiuni, era tratat ca „rebel", „visător", „extremist", „fanatic". Fiindcă punea sub semnul întrebării autoritatea celor mai mari imperii ale continentului, el provoca o ostilitate mult mai puternică şi o reacţie pe măsură. Astfel, în timp ce secolul al XIX-lea a constituit o epocă a reformelor şi a ameliorării pentru Marea Britanie, a expansiunii pentru America, a puterii şi imperiului pentru Prusia şi Rusia şi a eliberării naţionale pentru germani şi italieni, pentru polonezi a reprezentat o epocă a înfrângerii, izolării şi umilinţei. A fost epoca „drumului crucii", a „captivităţii babiloniene", a „călătoriei prin pustiu", a „coborârii în mormânt", a „călătoriei prin iad".

În Insulele Britanice, singura experienţă comparabilă cu cea a polonezilor a fost cea a irlandezilor, care şi-au pierdut statul din 1800 până în 1921 şi care s-au străduit să-şi păstreze sentimentul de identitate în cadrul unui alt imperiu bogat, încrezător şi expansionist. Dar, în vreme ce irlandezii se confruntau cu un singur „duşman" imperial, polonezii aveau trei. Când Julian Ursyn Niemcewicz a vizitat Irlanda în 1833, a recunoscut multe asemănări, dar a şi adăugat: „Aş schimba cu bucurie situaţia noastră prezentă cu cea a Irlandei"[12].

În absenţa unui stat naţional, conştiinţa naţională poloneză şi-a tras seva din patru surse fundamentale de inspiraţie – Biserica, limba, istoria şi rasa.

Biserica Romano-Catolică nu se bucurase niciodată de monopol în vechea Republică. Însă influenţa ei a crescut treptat ca replică la ravagiile protestanţilor suedezi şi prusaci şi ale moscoviţilor ortodocşi. În provinciile răsăritene fusese multă vreme cunoscută drept „religia poloneză" în scopul de a-i deosebi pe adepţii ei de uniaţi şi de ortodocşi. În aceste zone, un ţăran catolic va fi fost adesea numit „polonez", chiar dacă îşi spunea rugăciunile în latină şi vorbea cu familia sa în bielorusă sau ucraineană. Confederaţii de la Bar, care în 1768 s-au ridicat atât în apărarea

catolicismului şi a Libertăţii lor de Aur, au pus credinţa alături de patrie, cinstirea Fecioarei alături de cea a Poloniei :

Din a Domnului poruncă la paradă am rămas,
Pentru o vacanţă-n rai chiar şi rangul eu mi-l las.
Pentru libertate pier şi credinţa nu mi-o pierd,
Ăsta-i riscul meu.

Scutul crucea-mi este, iară prada – mântuirea.
Voi rămâne pe poziţii ; şi de-ar fi să mor, nu-mi pasă,
Că în luptă-mi caut a sufletului pace
În Patria mea.

Nu e ceva nou ca Fecioara preacurată
Să vină în apărare, să lupte cu cavalerul,
Să apară în persoană, să-ţi vină în ajutor,
Patrie preaiubită ! [13]

După împărţirile Poloniei, pentru polonezii din Rusia şi Prusia – şi într-o mai mică măsură pentru cei din Austria catolică – aceste legături au căpătat o importanţă extraordinară. De atunci, liturghia se încheie prin tradiţie cu intonarea aceluiaşi imn patriotic :

O, Doamne, care de-a lungul veacurilor
Ai împodobit Polonia cu strălucirea gloriei şi puterii,
Doamne, care ai ocrotit-o cu scutul grijii Tale
De nenorocirile ce aveau s-o năpăstuiască,
La altarele Tale aducem rugăciune fierbinte :
Ai milă şi dă-ne din nou Patria liberă ! *[14]

Imnurile constituiau în această perioadă o importantă ramură a literaturii, iar intonarea lor – o parte integrantă a culturii populare. Imnurile lui Franciszek Karpiński (1741-1825) au fost învăţate pe de rost de generaţii întregi de credincioşi. La vremea Crăciunului, colindele lui Karpiński erau cântate de toţi.

Unii cercetători au minimalizat contribuţia Bisericii Catolice la formarea conştiinţei naţionale poloneze. Aceştia atrag atenţia asupra faptului că, dintre catolici, cei mai evlavioşi au avut adeseori o atitudine complet pasivă faţă de orice reforme sociale şi politice şi că ierarhia Bisericii era în general ostilă faţă de scopurile naţionaliştilor. Cu siguranţă, situaţia nu era lipsită de ambiguităţi. Tendinţa de a-i

---

* „Boże, coś Polskę" a fost compus în anul 1816 de către pr. Alojzy Feliński (1771-1820) ca *Imn la aniversarea întemeierii Regatului Poloniei*, iar după aceea a suferit mici modificări. Între anii 1918 şi 1939 şi din nou după 1945, la cererea oficială a organelor conducătoare, ultimul vers a fost schimbat în : *Ojczyznę wolną pobłogosław, Panie !* („Patria liberă binecuvânteaz-o, Doamne"). Cu toate acestea, mulţi nu au renunţat la versiunea originală.

identifica pe catolici drept polonezi, iar pe noncatolici ca nonpolonezi era mai răspândită în teritoriile de la graniţă, unde convieţuiau adepţi ai mai multor religii, şi mai puţin în zonele unde catolicismul era omogen şi deţinea monopolul. Dar negarea faptului că Biserica Catolică a fost unul dintre imboldurile de importanţă majoră în trezirea conştiinţei naţionale poloneze este la fel de absurdă ca şi susţinerea ideii că polonitatea ar fi fost totuna cu catolicismul. De multe ori, naţionaliştii fervenţi îşi negau catolicismul în semn de protest faţă de letargia politică a comunităţii „conduse de preoţi" din care făceau parte. Însă comportamentul lor sublinia şi mai mult semnificaţia catolicismului în definirea comunităţii naţionale poloneze pe care se străduiau să o redeştepte[15]. (Vezi capitolul 7.)

Limba poloneză şi-a lărgit orizonturile enorm de mult, mai ales datorită răspândirii educaţiei în masă. În vechea Uniune, aceasta nu fusese o prioritate. Curtea regală fusese pe rând italianizată, francofonă şi germanofilă; şi Biserica, şi statul promovau limba latină drept vehicul ideal pentru comunicarea cu o populaţie eterogenă, care putea să vorbească orice limbă, de la dialectul german nordic sau ruteană până la armeană ori idiş. Susţinătorii autohtonismului, începând cu Kochanowski, au obţinut rezultate considerabile, dar ei căutaseră să pună poloneza pe picior de egalitate cu latina, nu să o înlocuiască pe aceasta din urmă. În general erau priviţi ca duşmani ai metodelor de educaţie tradiţionale, dar fără a avea parte de succes înainte de întemeierea Comisiei Naţionale pentru Educaţie în 1773. Paradoxal, poloneza a fost un mediu cultural mai puternic în Lituania decât în Polonia însăşi. În contrast cu nobilimea latinizată a Regatului, nobilimea Marelui Ducat cultivase limba poloneză ca mod de a se diferenţia de ţărănimea lituaniană şi ruteană. După 1697, când *Ruski* (rusa) a fost în sfârşit abolită ca limbă oficială a Curţii Marelui Ducat, s-a instituit supremaţia limbii poloneze în viaţa socială şi politică. În Regat, momentul decisiv a venit abia după 1795, când puterile care au împărţit Polonia au retras latinei statutul de limbă oficială, încercând să impună în locul acesteia rusa sau germana. În aceste împrejurări, poloneza s-a găsit într-o situaţie pe care nu o căutase niciodată. Dacă înainte fusese un agent de separare, acum a devenit o mare forţă unificatoare. A unit nobilimea şi ţărănimea, creându-le o moştenire culturală comună. I-a unit pe catolici şi pe noncatolici. A apropiat mai mult nobilimea polonizată din Lituania, din rândurile căreia în primii ani s-au remarcat aproape toţi scriitorii veritabili, de ţăranii din Poznańia, evreii asimilaţi din oraşe, profesorii de la Cracovia, ţăranii din Silezia şi Pomerania şi cetăţenii Varşoviei. A traversat toate graniţele fără primejdie, devenind rapid un vehicul pentru toate acele idei şi sentimente pe care autorităţile doreau să le suprime. Pentru cei care se opuneau în continuare consecinţelor împărţirilor, ea a devenit „limba libertăţii". Într-adevăr, cu timpul s-a transformat într-un element esenţial al conştiinţei naţionale poloneze. Spre deosebire de lumea anglofonă, unde naţionalismul irlandez, scoţian, australian sau american are mai puţin de-a face cu limba, familiile care au încetat să mai vorbească poloneza nu au mai putut fi privite ca poloneze. „Patria" a devenit inseparabilă de limbă. După expresia memorabilă a lui Julian Tuwim, era *Ojczyzna-Polszczyzna* (Patria limbii poloneze)[16].

Limba poloneză a deschis poarta către o literatură neoficială şi către interpretări independente ale istoriei. În epoca romantică, ambele activităţi şi-au găsit un sprijin semnificativ în curentele intelectuale dominante ale vremii. Sub pana lui Adam

Mickiewicz (1798-1855), Juliusz Słowacki (1809-1849) şi Zygmunt Krasiński (1812-1859), poezia şi dramaturgia poloneze au înflorit ca niciodată. Aceşti scriitori au utilizat obsesiile romantice curente: agonia, groaza, separarea şi moartea în contextul unor tematici naţionaliste. Pentru cititorul străin, acest mesianism local pare uneori ridicol sau chiar „plin de o mândrie imorală" – însă, ca exilaţi, sentimentele lor erau autentice; îşi cunoşteau extrem de bine publicul, iar măiestria lor în mânuirea cuvintelor era inegalabilă. Mai mult decât atât, opera lor nu se limita în nici un caz la efuziuni mesianice. Poeziile lui Mickiewicz conţin tot atâtea elemente clasice ca şi romantice, iar capodopera epică *Pan Tadeusz* (1834) este pătrunsă de o serenitate lirică de marcă universală. Aceşti poeţi, pionieri ai literaturii poloneze moderne, au conferit literaturii poloneze a secolului al XIX-lea tradiţii la fel de puternice şi un tezaur la fel de vast şi de divers ca şi cele ale culturilor mai bine cunoscute, precum ale Germaniei şi Rusiei, ca să nu mai vorbim de cele din Europa Occidentală. De acum înainte, atunci când politica dădea greş, literatura poloneză putea întotdeauna să aline necazurile şi nevoile naţiunii[17].

Istoria Poloniei s-a bucurat de cel mai mare succes în diverse forme imaginare şi artistice. În lumea literaturii, Julian Ursyn Niemcewicz, un autor deja consacrat înaintea celei de-a treia împărţiri, a acordat multă atenţie unor subiecte istorice după întoarcerea sa din America în 1807. Opera sa, *Śpiewy historyczne* (*Balade istorice*), publicată pentru prima oară în 1816 cu text, muzică şi ilustraţii, a devenit una dintre cele mai renumite cărţi ale secolului. Tot el a lansat moda romanelor istorice în stilul lui Walter Scott. Romanul său *Dwaj panowie Sieciechowie* (*Cei doi domni Sieciechów*, 1815) este notabil pentru abordarea plină de înţelegere a problemei generaţiilor în viaţa nobilimii; *Lejbe i Siora* (1821) pentru descrierile satirice ale evreilor hasidici şi apelul la asimilarea polono-evreiască; şi *Jan z Tęczyna* (*Jan de la Tęczyn*, 1825) pentru portretul în culori vii al Curţii regale a lui Sigismund August. Sub pana lui Józef Ignacy Kraszewski (1812-1887), romanul istoric a căpătat proporţiile unei industrii în masă. Scriitor foarte prolific, Kraszewski este autorul a peste cinci sute de opere, cu referiri la toate aspectele imaginabile din trecutul Poloniei. I-a făcut eroi pe ţărani, ca şi pe nobili sau soldaţi, iar pe la mijlocul vieţii a fost fascinat de problemele contemporane ale insurecţiei şi subterfugiului – aşa cum fuseseră sugerate de Insurecţia din Ianuarie. În ultimul deceniu al vieţii sale a compus un ciclu de 76 de volume formând o trecere în revistă cronologică a evenimentelor din istoria Poloniei, începând cu epocile preistorice – *Stara baśń* (*Basm de demult*, 1876) – şi terminând cu secolul al XVIII-lea în *Saskie ostatki* (*Rămăşiţele saxone*, 1890). Această realizare extraordinară a fost înfăptuită în ciuda faptului că în 1883 a fost arestat la Berlin sub acuzaţia de trădare şi încarcerat în castelul de la Magdeburg. Moartea sa în Elveţia a coincis cu momentul finalizării operei celei mai de seamă a moştenitorului său literar, Henryk Sienkiewicz (1846-1910), a cărui *Trylogia* (*Trilogie*, 1883-1888) a constituit punctul de zenit al literaturii naţionale în Polonia. În ochii cititorilor săi polonezi, poveştile cavalereşti ale lui Sienkiewicz despre războaiele cazace de pe la 1650 şi – în *Krzyżacy* (1900) – despre luptele medievale împotriva Ordinului Cavalerilor Teutoni nu erau cu nimic mai prejos faţă de succesul său mondial *Quo Vadis ?* (1896). În aceeaşi epocă, dramaturgul şi pictorul cracovian Stanisław Wyspiański (1869-1907) a folosit scena teatrului pentru a

explora tema eliberării naţionale într-o serie de drame istorice pline de culoare, excentrice şi simbolice. În *Warszawianka* (*Varşoviana*, 1898), *Lelewel* (1899), *Legion* (*Legiunea*, 1900), *Kazimierz Wielki* (*Cazimir cel Mare*, 1900), *Wyzwolenie* (*Eliberarea*, 1903), *Bolesław Śmiały* (*Boleslav cel Curajos*, 1903) şi *Zygmunt August* (1907), şi mai presus de toate în *Wesele* (*Nunta*, 1901), care evocă amintirile istorice ale locuitorilor Galiţiei, precum şi în *Noc listopadowa* (*Noapte de noiembrie*, 1903), care este o fantezie pe tema izbucnirii insurecţiei de la 1830, el a evocat un corpus de imagini infinit mai convingătoare şi mai memorabile decât orice documente istorice. În pictură, Jan Matejko (1838-1893) şi-a dedicat ultimii ani unei mirifice serii tendenţioase de scene eroice istorice. Pânzele sale ample, cum ar fi *Bătălia de la Grunwald*, *Omagiu prusac* sau *Protestul lui Rejtan*, ca şi *Portretele regilor polonezi* (1890-1892), sunt cunoscute fiecărui copil polonez. În domeniul muzicii, Stanisław Moniuszko (1819-1872) s-a inspirat din istorie şi folclor, creând un vast repertoriu de cântece şi opere ce s-au bucurat de o deosebită popularitate. Toţi aceşti artişti au avut numeroşi admiratori şi epigoni, animaţi de aceleaşi ţeluri şi interese. Pentru ei, ca şi pentru orice patriot, dragostea de patrie şi moştenirea ei eclipsau orice scrupule legate de imparţialitate sau acurateţe istorică. Pentru ei era de ajuns ca istoria Poloniei să nu cadă în uitare, iar campionii şi eroii ei căzuţi în lupte să continue să fie o sursă vie de inspiraţie. Succesul lor a fost atât de mare, încât printre polonezi este mai răspândită atitudinea poetică, imaginativă şi plină de entuziasm faţă de istorie decât cea critică, marcată de reflecţie sau de un caracter analitic. În tradiţia poloneză, imaginea istorică s-a dovedit mult mai convingătoare decât documentele[18].

Polonezii s-au lăsat inspiraţi şi de unele teorii rasiale la modă, contribuind de asemenea la dezvoltarea acestora. În sfera ştiinţifică, studiile etnografului Franciszek Duchiński (1817-1893) au avut repercusiuni ce au depăşit cu mult orbita slavonică. Lucrarea sa *Peuples aryas et tourans* (*Popoarele ariene şi turaniene*, 1864) a fost scrisă ca replică la conceptele panslaviste venind din Rusia, unde politica oficială era ca toate naţiunile slave să creadă că sunt „fraţi din acelaşi sânge". Punctul ei de plecare a fost dezbaterea legată de dezvelirea de către Aleksandru al II-lea, în 1861, a unui monument la Novgorod, în cinstea presupusului Mileniu al Statului Rus ; iar ţinta exactă a lucrării a fost ideologia cunoscută din acea vreme ca „varianta rusească a istoriei". Conform lui Duchiński, originile popoarelor nu pot fi reduse la factori simpli cum ar fi limba sau religia, ci pot fi determinate numai prin referire la 28 de puncte de diferenţiere, de la hidrografie şi pedologie până la epidemiologie, nutriţie, folclor şi statutul femeilor. Pe această bază, el a argumentat că originile velicoruşilor nu sunt comune cu cele ale slavilor indo-europeni, ci mai degrabă cu ale populaţiilor fino-ugrice din Asia. În opinia lui, legătura dintre statul slavo-creştin al Rusiei Kievene şi Marele Cnezat al Moscovei de mai târziu, ca şi continuatorul acestuia, Imperiul Tuturor Rusiilor, era o invenţie, un fals motivat politic. Leagănul ancestral al slavilor, afirmă Duchiński, se află între Vistula şi Nipru, incluzând la răsărit teritoriile polonezilor şi ale rutenilor, dar nu şi pe cele ale moscoviţilor. Pe scurt, polonezii nu sunt în mod natural înrudiţi cu ruşii în nici un fel. Ideile lui Duchiński au constituit o sursă de inspiraţie pentru mulţi continuatori, printre care istoricul

ucrainean Hruşevski. Însă în cuvintele criticilor săi ruşi, ale căror viziuni au câştigat de atunci monopolul pe plan mondial, ele nu erau decât „un vechi cântec polonez"[19]. În mintea omului de rând, concepţiile rasiale au luat o formă mult mai grosolană. Sub presiunea rasiştilor germani, pe de o parte, şi a rasiştilor panslavişti, pe de altă parte, polonezii au fost împinşi să dezvolte fantezii legate de propria unicitate etnică, respingând orice idei referitoare la înrudirea cu popoarele vecine. Prin interzicerea căsătoriilor interrasiale, recomandată atât de preoţii catolici, cât şi de rabinii evrei, a fost intensificat valul şi aşa crescând de antisemitism şi de antipolonism evreiesc. În acest mod a apărut o sciziune fundamentală în rândurile naţionaliştilor polonezi. De atunci, una dintre ramuri şi-a imaginat naţiunea ca grup etnic distinct, unic din punct de vedere biologic; cealaltă ramură a rămas la convingerea mai veche potrivit căreia naţiunea este compusă din toţi indivizii care împărtăşesc aceleaşi tradiţii politice, sociale şi culturale. Prima teorie, care susţine că polonezii sunt născuţi, iar nu făcuţi, a rezonat întotdeauna cu elementele de opinie corespunzătoare din Rusia; cea de-a doua, care susţine că polonez este oricine se simte polonez, şi-a găsit sprijin în rândurile intelighenţiei, care era formată din oameni de origini diverse. În mod straniu, cei mai zeloşi discipoli ai naţionalismului polonez proveneau adesea din familii de origine mixtă. Lelewel, a cărui familie era de origine germană, şi Chopin, care era pe jumătate francez, sunt doar două exemple de oameni la care sentimentul identităţii poloneze a fost consolidat de nevoia de a compensa realitatea genealogică. În special evreii asimilaţi erau cunoscuţi pentru tendinţa de a deveni mai polonezi decât polonezii înşişi.

Mândria naţională se hrănea uneori şi cu elemente care nu aveau nici o legătură directă cu naţionalitatea. S-au făcut mari eforturi pentru a demonstra şi a exagera „polonitatea" unor oameni ale căror realizări se credea că vor consolida stima de sine a naţiunii care îşi dorea independenţa. Personalităţile în cauză au fost: în domeniul ştiinţei, Marie Curie-Skłodowska şi Nicolaus Copernicus; în domeniul literar, scriitorul englez de origine poloneză Joseph Conrad; iar în muzică, Frederyk Chopin. În 1873, de exemplu, pregătirile organizate în Germania pentru sărbătorirea celui de-al patrulea centenar al marelui om de ştiinţă german „Nikolaus Koppernik" au stârnit resentimente cumplite printre polonezi, care se pregăteau şi ei să-l onoreze pe marele om de ştiinţă polonez „Mikołaj Kopernik". Biografia întocmită de Połkowski, publicată la Varşovia, şi-a propus să conteste concluziile biografiei lui Von Hipler, publicată la Berlin; astfel a izbucnit o dezbatere ce a continuat, cu o înverşunare absurdă, până în zilele noastre. Faptul că pentru Copernic însuşi şi pentru contemporanii lui naţionalitatea nu era o chestiune de mare importanţă a dispărut sub potopul acuzaţiilor şi contraacuzaţiilor. Născut în Prusia regală, el a făcut dovada doar a unui patriotism local, considerându-se „prusac". A fost un supus loial al regilor Jagiełłoni şi adversar de o viaţă al Cavalerilor Teutoni şi al lui Albrecht von Hohenzollern. Din punct de vedere cultural, provenea dintr-o familie care în Silezia şi în rândurile burgheziei din Cracovia secolului al XV-lea, precum şi în Torun şi Frauenberg, avea legături mai mult cu vorbitorii de limbă germană decât cu vorbitorii de polonă; dar există ample dovezi că ştia polona. Lucrările sale ştiinţifice, ca în cazul tuturor oamenilor de ştiinţă ai epocii sale, au fost scrise în limba latină.

Luând în considerare toate aceste amănunte, există suficiente motive pentru a-l considera atât german, cât şi polonez: şi totuşi, în concepţia naţionaliştilor epocii moderne, nu era nici una, nici alta. Observatorul obiectiv şi-ar putea manifesta admiraţia faţă de faptul că, în timpul domniei Jagiełłonilor, un prelat şi om de ştiinţă german de marcă a făcut dovada unei asemenea loialităţi faţă de regatul Poloniei. Dar într-o epocă ulterioară, când germanii şi polonezii făceau tot ce le stătea în putinţă pentru a distruge legăturile bazate pe respect reciproc şi armonie, cercetătorii polonezi s-au simţit obligaţi să urmeze exemplul germanilor şi să ridice pretenţii exclusive asupra unui om generos care s-ar fi răsucit în mormânt dacă le-ar fi auzit ciorovăielile[20].

Şi interpretările operelor lui Frederyk Chopin (1810-1849) au stârnit emoţii deosebit de intense. Cu toate că francezii l-au revendicat pe Chopin cu mai puţină îndârjire decât germanii pe Copernic, aceleaşi dezbateri şi dezacorduri au avut loc în mod regulat pe tema gradului său de „polonitate" şi a semnificaţiei acestuia. Născut la Żelazowa Wola, în Ducatul Varşoviei, fiu al unui muzician francez, el şi-a petrecut cea mai mare parte a perioadei sale creatoare la Paris, din proprie voinţă, în cercuri artistice cosmopolite. A menţinut o legătură emoţională puternică cu familia sa din Polonia, scriindu-i tatălui său în franceză, iar mamei şi surorilor în poloneză. Dar e greu de spus ce înseamnă aceste lucruri pentru muzica sa. Criticii anglo-saxoni, neavând motive să fie părtinitori, au tins să nu acorde o importanţă prea mare factorului naţional. „Elementul polonez din muzica lui Chopin este la fel de cosmpolit ca şi elementul ungar la Liszt", a scris un critic, „şi... nu are o importanţă artistică decisivă". „Nimic din lumea exterioară nu a exercitat nici cea mai mică influenţă asupra operei lui, fie bună, fie rea", a scris un altul. Pentru majoritatea melomanilor polonezi, ca şi pentru alţi oameni obişnuiţi cu mentalitatea poloneză, asemenea comentarii sunt de neînţeles. Din punctul lor de vedere, operele lui Chopin erau bazate pe experienţele sale din anii de formare petrecuţi la Varşovia sau reflectau melodii, armonii şi ritmuri poloneze pe care le auzise în tinereţe şi erau inspirate de o nostalgie dulce-amară pentru locul unde s-a născut; ele reprezintă chintesenţa „polonităţii". Dar cine ar putea să spună cu certitudine cum stau lucrurile? Ascultând *Mazurcile* în do minor (Op. 30, nr. 4; Op. 41, nr. 1; Op. 50, nr. 3), cineva identifică „un ton comun... de demnă amărăciune pricinuită de trecerea gloriei Poloniei", pe când alt ascultător, simţind puterea muzicii cu o sensibilitate la fel de acută, nu recunoaşte nimic mai mult decât „fanteziile febrile, morbide şi bolnăvicioase" ale unui celibatar mărunt şi ros de tuberculoză. Ascultând aşa-numitul „Studiu revoluţionar" în do minor (Op. 10, nr. 12), cineva care ştie că a fost compus în septembrie 1831, în toiul Războiului Ruso-Polonez, poate să simtă furia compozitorului provocată de înfrângerea Poloniei, „plină de răzvrătire şi conspiraţii"; altcineva, care ştie că titlul de „revoluţionar" nu a fost dat de Chopin însuşi, poate să ignore cu totul contextul istoric. Ascultând renumita *Polonaise* în La major (Op. 40, nr. 1) – *Le Militaire*, cu al său „tun îngropat în flori", după cum a remarcat odată Robert Schumann –, un polonez poate cu uşurinţă să simtă că aude chintesenţa culturii poloneze; un japonez sau un jamaican va putea aprecia piesa în aceeaşi măsură, chiar dacă nu ştie nimic despre Polonia. Genialitatea muzicală a lui Chopin are un caracter universal.

Naţionalitatea sa câştigă în relevanţă numai pentru aceia care vor să pună talentul unic al compozitorului în slujba scopurilor lor personale. Desigur, pentru polonezi, în situaţia lor politică deplorabilă, a fost o mare consolare nu numai să împărtăşească emoţiile subtile ale muzicii lui Chopin, ci şi să pretindă că această muzică este a lor. Pentru cea mai mare parte a lumii, Chopin este doar un compozitor de geniu ; pentru Polonia, el este de asemenea „poet naţional" şi „profet naţional"[21].

Cu siguranţă, conştiinţa naţională a polonezilor trebuie să fi fost încurajată şi de contactul cu celelalte naţiuni în curs de formare. În epoca napoleoniană, polonezii erau pătrunşi de ideile Revoluţiei Franceze, care nu au putut fi niciodată eradicate, în ciuda faptului că erau imposibil de realizat. În acest sens, experienţele lor au fost similare cu cele ale germanilor şi italienilor, ale căror năzuinţe au fost convergente multă vreme. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Polonia era în general clasificată drept o naţiune istorică, ale cărei şanse de a-şi uni teritoriile împrăştiate şi de a-şi redobândi independenţa erau întru câtva asemănătoare cu cele ale Germaniei şi Italiei. Polonezii au luat cunoştinţă de existenţa carbonarilor italieni în timpul războaielor napoleoniene de pe teritoriul Italiei, fiind mai târziu profund impresionaţi de personalitatea lui Mazzini[22]. Dar aceştia aveau legături mult mai strânse cu Germania. Universităţile germane atrăgeau un număr mare de studenţi polonezi, fiind de neconceput ca ideile naţionaliste înfloritoare de acolo să nu fie absorbite şi transplantate în context polonez. În măsura în care nişte gânditori ca Herder, Fichte, Schelling sau, mai târziu, Nietzsche au jucat un rol predominant în dezvoltarea naţionalismului în Germania, ei nu sunt de obicei consideraţi profeţi ai cauzei poloneze. Şi totuşi, legătura nu poate fi negată. Concepţia lui Lelewel despre democraţia primitivă a slavilor este preluată direct de la Herder, iar asemănările dintre concepţia lui Fichte privind regenerarea morală şi culturală a naţiunii şi cele proferate de discipolii săi polonezi de la Berlin sunt mult prea evidente pentru a fi o pură coincidenţă. Ideile lui Fichte despre *Urvolk*, „poporul primordial", şi despre uniunea mistică a naţiunii cu pământul ei de baştină sunt încă vii astăzi în Polonia, cu toate că nu se mai ştie nimic despre originea lor. Să subliniem caracterul german al naţionalismului polonez ar fi un paradox ironic ; însă un studiu obiectiv al diseminării ideilor naţionaliste într-o epocă în care „Polonia" şi „Germania" erau încă percepute ca având idealuri complementare ar putea ajunge la concluzii surprinzătoare[23].

În mod inevitabil însă, cel mai puternic imbold pentru dezvoltarea conştiinţei naţionale poloneze l-a constituit frustrarea în sfera politică. Este firesc ca oamenii să dorească cu ardoare ceea ce nu pot avea. Vor dori acel lucru indiferent de nevoile lor materiale sau de intenţiile iniţiale. În contrast cu naţionalismul subvenţionat de stat din Marea Britanie şi Statele Unite, alimentat de prosperitate şi încredere în viitor, conştiinţa naţională a Poloniei a fost alimentată de deprivare şi lipsuri. Ca şi majoritatea celorlalte tipuri de naţionalism din Europa de Est, ea poate fi văzută ca o funcţie negativă a tiraniei marilor puteri, asumând ca atare adesea un aer militant sau chiar agresiv.

*
* *

Politica naţionalismului polonez a fost de la început condiţionată de natura intransigentă a marilor puteri. Autorităţile puterilor care au împărţit Polonia nu au privit niciodată cu ochi buni recrearea unui stat polonez suveran şi complet independent. Consimţirea lor iniţială de a garanta o anumită autonomie provinciilor lor poloneze a fost din ce în ce mai greu de obţinut mai târziu, iar în Rusia şi Prusia a dispărut complet. Drept rezultat, orice polonez cu o conştiinţă politică se confrunta cu o limitare substanţială a libertăţii de acţiune. Dacă, în mod loial, accepta politica guvernului de care aparţinea, era tentat să-şi abandoneze naţionalitatea poloneză în favoarea naţionalismului oficial din regimul imperial. Dacă urma o carieră în slujba guvernului ţarist, prusac sau în serviciul regal şi imperial, erau mari şanse să adopte cultura şi viziunea elitei conducătoare, ajungând să se conceapă pe sine nu ca polonez, ci ca rus, german sau austriac. În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Austria era singurul loc unde se mai putea practica loialitatea atât faţă de stat, cât şi faţă de cauza poloneză; iar chiar şi acolo, posibilităţile erau destul de limitate. Dacă însă se decidea să dea prioritate ţelurilor polonezilor, era imediat pus în faţa unei dileme fundamentale. Trebuia fie să lucreze cu autorităţile, fie împotriva lor. În contextul regimurilor autocrate, autoritare sau absolutiste, unde scopurile politice de natură pluralistă nu erau permise, nu exista nici o cale de mijloc: conceptul de „opoziţie loială" era inexistent. În ochii autorităţilor, ori erai un supus loial, ori unul neloial. Aşadar, acei polonezi care refuzau să colaboreze cu autorităţile au fost inevitabil azvârliţi imediat în lumea subterfugiilor, conspiraţiilor şi terorismului. Au fost obligaţi să recurgă la metode violente, aducându-şi în arenă slabele resurse mentale şi fizice împotriva cohortelor regimului, fără mari şanse de succes. Aceşti „insurgenţi" aveau o natură marcată de maximalism – riscau totul şi de multe ori pierdeau totul. Spre deosebire de ei, aceia care alegeau colaborarea cu autorităţile erau obligaţi să adopte o atitudine plină de respect faţă de nişte demnitari înzestraţi cu multă putere şi în general lipsiţi de compasiune. Cu preţul unor mari umilinţe şi riscând să fie dispreţuiţi de patrioţi, ei puteau spera să obţină doar nişte concesii de natură superficială, mai mult în sfera socială, economică sau culturală. Aceşti „conciliatori" erau, prin natura lucrurilor, minimalişti. Ca atare, de la mijlocul secolului al XVIII-lea până în prezent, politica poloneză a fost dominată de trei tradiţii diferite – loialismul, insurecţia şi concilierea*. Din punctul de vedere al naţionaliştilor, aceste

* *Loialism* (*lojalizm*), *insurecţie* (*powstanie*) şi *conciliere* (*ugoda*) sunt traduceri ale unor termeni specific polonezi, neputând fi conceptual separate de contextul polonez. Loialismul polonez are câte ceva în comun cu loialismul american al Erei Revoluţionare şi cu loialismul irlandez, dar nu cu loialismul aşa cum este înţeles în general în Anglia. Conceptul polonez de *insurecţie* era de obicei pus pe picior de egalitate cu „revoluţia" politică; însă apariţia, către sfârşitul secolului al XIX-lea, a unor revoluţionari sociali care se opuneau insurecţiilor naţionale a făcut această identificare imposibilă. „Concilierea" apare adesea ca „realism" sau „compromis". Cuvântul polonez din care derivă, *ugodzić się*, înseamnă chiar acest lucru – „a ajunge la o înţelegere".

tradiţii reprezintă căile trădării, idealismului şi realismului. În ochii imperiilor conducătoare, ele erau: calea datoriei, cea a rebeliunii şi cea a cumpătării. Ca întotdeauna, fiecare actor de pe scena politică poseda un vocabular propriu pentru a descrie poziţia adversarilor lui în relaţia cu el. Loialismul s-a menţinut la toate nivelurile. Cea mai limpede formulare a sa a fost exprimată, la scurt timp după cea de-a treia împărţire, de către Stanisław Szczęsny Potocki, confederat de la Targowica. „Eu nu mai vorbesc despre polonitate şi despre polonezi", a spus el; „acel stat, acel nume au dispărut, aşa cum au dispărut multe altele în istoria lumii. Polonezii ar trebui să abandoneze amintirea patriei lor. Eu sunt rus pentru totdeauna"[24]. În decursul secolului ce a urmat şi după acesta, mulţi polonezi au adoptat calea lui Potocki, şi nu toţi doar din oportunism. Spre exemplu, generalul Wincenty Krasiński (1782-1858), tatăl poetului cu acelaşi nume, era un om cu principii ferm conservatoare, care s-a opus cu vehemenţă oricăror forme de politică naţionalistă şi a lucrat vreme de 20 de ani în slujba Consiliului de Stat al Rusiei. Aparţinând aceleiaşi generaţii, Tadeusz Bulgarin (1789-1859), editorul *Albinei de Nord*, şi Osip Julian Senkowski (1800-1858), profesor de limbi orientale la Sankt-Petersburg, amândoi provenind din familii poloneze, pot fi priviţi ca ideologi de frunte ai naţionalismului oficial *rus*. Ca neofiţi în domeniul valorilor ruse, ei au făcut dovada unui zel ce depăşea chemarea datoriei. În Prusia, un rol similar a fost jucat de Bogdan Hutten-Czapski (1851-1937), un colaborator apropiat al lui Bismarck, iar în Austria de către Kazimierz Badeni (1846-1909), care a fost vreme de doi ani preşedinte al Consiliului Imperial de Miniştri. Aceşti oameni, fără a-şi nega o clipă originile poloneze, şi-au pus încrederea în totalitate în guvernele de la Sankt-Petersburg, Berlin şi Viena. În acest sens, au fost echivalentul central-european al unor politicieni scoţieni, irlandezi sau galezi care au făcut carieră în guvernul britanic de la Londra. Nu reprezenta o situaţie neobişnuită.

Loialismul şi-a câştigat sprijinul câtorva scriitori şi filozofi de marcă. Henryk Rzewuski (1791-1866), care a avut ghinionul de a se fi născut pe 3 mai 1791, şi-a petrecut toată viaţa combătând idealurile liberale întrupate în acea Constituţie înlocuită. Ca autor al lucrării *Pamiątki Soplicy* (*Amintiri de la Soplica*, 1839-1841), a fost aclamat îndelung pentru evocarea sentimentală, nostalgică a vechii societăţi poloneze; iar ca discipol al lui de Maistre, susţinător al teocraţiei papale universale, era văzut ca stâlp al catolicismului conservator. Însă, ca fiu devotat al unei familii ce avea strânse legături cu Confederaţia de la Targowica, acorda de asemenea tot sprijinul supremaţiei politice a Imperiului Rus, sub egida binevoitoare a căruia ar fi trebuit să se unească toate popoarele slave. În felul său, şi Rzewuski era cu siguranţă un patriot polonez, dar unul ataşat atât de puternic de nişte principii sociale şi culturale tradiţionale, încât se opunea în mod automat oricăror schimbări de ordin politic. Ura sa înnăscută pentru conspiraţii l-a determinat să scrie, în *Mieszaniny obyczajowe* (*Miscelaneu de cutume*, 1842), că „Polonia este un cadavru dezmembrat, ale cărui rămăşiţe sunt roase de viermi". A fost de un ajutor nepreţuit pentru principele Paskievici, viceregele rus de la Varşovia, în cele mai întunecate zile ale domniei ţarului Nicolae I. Adam Gurowski (1805-1866), contemporan al lui Rzewuski, a ajuns la nişte concluzii similare, dar pe o cale cu totul diferită. Filozofia lui

Gurowski era pe atât de radicală, pe cât era de reacţionară cea a lui Rzewuski; însă şi el a ajuns să creadă în falimentul spiritual al Poloniei şi în misiunea providenţială a Rusiei. După ce studiase la Universitatea de la Berlin sub îndrumarea lui Hegel, s-a întors la Varşovia ca unul dintre instigatorii anilor 1820, urzind un complot eşuat de asasinare a lui Nicolae I şi, în timpul Insurecţiei din Noiembrie, iniţiind cererile de detronare a ţarului. La Paris a contribuit la întemeierea Societăţii Democrate Poloneze (TDP). Trei ani mai târziu însă, şi-a schimbat orientarea complet, abandonându-şi toate viziunile cu referire la chestiunea naţională şi cerând în mod abject îngăduinţă şi iertare din partea autorităţilor ţariste. În perioada următoare, ca admirator declarat al lui Saint-Simon şi Fourier, vedea autocraţia rusă ca instrument ideal al modernizării sociale şi culturale. A început să denunţe cu fervoare individualismul nepăsător şi plin de sine al nobililor polonezi şi a oferit o dovadă palpabilă a sincerităţii sale denunţându-şi vecinii neloiali la poliţia ţaristă. A înaintat chiar şi un memorandum referitor la reforma educaţională, în care propunea ca limba poloneză – „un dialect degenerat al limbii ruse" – să fie înlocuită în şcolile poloneze cu slavona veche. Lucrările sale principale – *La Civilisation et la Russie* (1840) şi *Le Panslavisme* (1848) – pledau în mod sistematic pentru politica loialistă. Însă ruşii nu au reuşit să-l propulseze în poziţia la care spera, drept care în 1847 a fugit în Germania şi de acolo în Statele Unite. În următoarea etapă a vieţii sale a devenit un susţinător îndrăzneţ al abolirii sclaviei şi un profet al ideologiei americane *Manifest Destiny*. Lucrarea sa *America and Europe* (1857) era o elaborare a tezei propuse iniţial de Tocqueville, conform căreia America şi Rusia erau menite să preia controlul din mâinile puterilor europene decăzute şi că vor împărţi lumea între ele. În America, Gurowski şi-a făcut un nume. În Polonia sa de baştină, ca „apostat naţional", a fost dat uitării.

Pe deasupra, loialismul nu era doar apanajul câtorva excentrici. Astăzi se uită adesea că un mare număr de oameni din teritoriile poloneze fie erau indiferenţi faţă de politica poloneză, fie se opuneau categoric acesteia. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, printre aceşti „nonpolonezi" se numărau nu doar întregi grupuri etnice preocupate cu mişcări naţionaliste separate, ci şi un segment semnificativ al claselor cultivate, care se identificau din ce în ce mai mult cu elementul german sau rus. „Nonpolonezii" includeau de asemenea marea masă a ţărănimii poloneze, care la acest moment era în majoritate analfabetă şi apolitică. În deceniile ulterioare li s-au alăturat oameni cu diverse interese, dar care vedeau naţionalismul ca duşman comun al intereselor lor. În afară de slavofilii polonezi, cum ar fi Kazimierz Krzywicki (1820-1883), care voia să înlocuiască naţionalismele particulare – fie polonez, fie rus – cu frăţia tuturor popoarelor slave, care includeau atât marxişti (de stânga), cât şi conservatori ultracatolici (de dreapta). Fiecare dintre aceştia, din motive personale, căuta să menţină schema stabilită a suveranităţii în Europa şi să înăbuşe orice idei referitoare la independenţa Poloniei. Beneficiau, ce-i drept, şi de complicitatea factorilor de inerţie şi apatie. În epoca lui Bismarck, triloialismul s-a bucurat de un respect considerabil. Era o nouă variaţiune pe tema vechii idei că interesele naţiunii poloneze pot fi menţinute cel mai bine prin promovarea unor relaţii armonioase între toate cele trei puteri care împărţiseră Polonia. Triloialismul

a suferit un declin în anii de dinaintea Primului Război Mondial, când tensiunile internaționale crescânde au reactivat vechiul joc polonez al aţâţării uneia dintre puteri împotriva alteia. Loialiștii polonezi din Germania și Austria denunțând imperialismul rus și loialiștii polonezi din Rusia denunțând imperialismul Puterilor Centrale, balanța generală se menținea constantă. Astfel, printr-o convergență a sorții și a intențiilor, loialismul a constituit un ajutor important în menținerea ordinii stabilite.

La celălalt capăt al eșichierului politic, tradiția insurecțională poloneză avea rădăcini profunde în principiile și practicile vechii Republici. Fiecare polonez care dorea să ridice armele împotriva puterilor ce împărțiseră Polonia era mai mult sau mai puțin conștient de vechiul drept la rezistență și de exemplul istoric al Confederațiilor. Dacă nobilii din statul polono-lituanian se simțiseră pe vremuri îndreptățiți să recurgă adesea la arme împotriva propriului guvern profund democratic, cu atât mai mult fiii și nepoții lor se puteau lăsa pătrunși de sentimentul justițiar al luptei lor împotriva tiraniei străine. În mare, noul insurgent era o formă a vechiului *rokoszanin*. Hotărât să răstoarne prin forță ordinea stabilită, el cerea mereu recrearea unui stat polonez independent. Era firesc ca mișcarea insurecțională să fie mai puternică în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când amintirea independenței era încă vie, iar mai apoi să sufere un oarece declin.

Obârșia insurgentului polonez era așadar la fel de veche și de nobilă ca oricare alta din Europa. Se poate ca, în anii 1820-1830, numeroasele societăți patriotice poloneze să fi făcut parte dintr-o rețea internațională întinsă, incluzând carbonarii italieni, decembriștii ruși și frățiile *Burschenschaften* germane. Însă sursa lor principală de inspirație au constituit-o legendele despre Kościuszko și Revolta Națională pornită de acesta în 1794, precum și acelea despre legiunile napoleoniene poloneze. În lumea ultraconservatoare a lui Metternich și a imperiilor dinastice, activitățile lor nu aveau niciodată cum să fie legalizate sau tolerate, ei înșiși putând fi adesea stigmatizați ca agitatori sau dușmani ai progresului și stabilității sociale. Drept urmare, nu puteau obține niciodată sprijinul activ al maselor care, în circumstanțe ideale, poate că ar fi simpatizat cu scopurile lor. Au rămas o minoritate eminentă, ineficace și infimă. Precum Kościuszko înaintea lor, ei nutreau speranțe exagerate referitoare atât la perspectivele unui ajutor străin, cât și la vulnerabilitatea regimurilor imperiale. Au cunoscut puține momente de succes; și fiecare dintre aventurile lor eșuate a provocat un val de represiuni, înmulțind de fapt nedreptățile pe care căutau să le înlăture.

Printre adepții cei mai de seamă ai naționalismului insurecțional se numără: „Grupul Belvedere" din noiembrie 1830; Societatea Democrată Poloneză (TDP), care coordona diverse acțiuni conspirative din străinătate între 1832 și 1846; „Roșiii" din Comitetul Orășenesc al Varșoviei, care au inițiat Revolta din 1863; „aripa revoluționară" a Partidului Socialist Polonez, ale cărui detașamente de atac au jucat un rol remarcabil în 1905-1907; Legiunile Poloneze din Primul Război Mondial și Armata Teritorială (*Armia Krajowa*, AK) în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Ca militanți devotați cauzei lor, aveau de obicei o viață intensă, ghidată de convingeri ferme și scurtă. Acești oameni, ale căror opinii referitoare la chestiunile sociale erau

adesea la fel de radicale ca şi cele referitoare la chestiunea naţională, au constituit prototipul aşa-zişilor *Les Justes* – al teroriştilor, revoluţionarilor şi anarhiştilor ce şi-au făcut apariţia la sfârşitul secolului în multe părţi ale Europei Răsăritene.

Nu e de mirare că naţionalismul insurecţional s-a bucurat de o deosebită influenţă în străinătate. Cauza poloneză le-a oferit în mod natural o preocupare emigranţilor politici, care nu mai aveau nimic de pierdut, fiind adoptată şi de o mulţime de liberali europeni gata de o cruciadă ieftină în teritorii îndepărtate. „Polonia" a devenit un simbol al frustrărilor altora. S-a regăsit pe buzele lui Heine şi în special ale lui Victor Hugo, care în 1847 s-a adresat Adunării Naţionale de la Paris, unde în anul următor galeria a strigat: *Vive la Pologne!* A atras o mulţime de bine intenţionaţi, însă puţini susţinători constanţi. A inspirat un şir de note diplomatice, dar nici un act de demonstrare a intenţiei marilor puteri. Unul dintre cele mai importante aspecte datorită cărora cauza poloneză era atât de tentantă era eticheta de „cauză pierdută". Când Aleksandru al II-lea a menţionat „reveriile poloneze", iar Bismarck a vorbit despre *Polonismus*, exact la asta s-au referit – la nişte născociri primejdioase, speranţe nechibzuite şi fals sentimentalism. Între timp, emigranţii polonezi se lăsau exploataţi din plin în slujba unor cauze străine. Soarta legiunilor poloneze ale lui Bonaparte din Haiti nu a fost un caz singular. Polonezii, ca şi irlandezii, şi-au făcut apariţia cu regularitate în toate confruntările revoluţionare din Europa. Au luptat în număr mare pe baricadele Parisului în 1848; în Italia şi Ungaria în 1848-1849 şi 1859-1860, dar şi pentru Comuna din Paris în 1871. Precum Adam Mickiewicz, care a murit în Turcia în 1855 pe când încerca să organizeze o legiune care să lupte contra Rusiei în Crimeea, ei şi-au căutat adesea un sfârşit eroic în teritorii îndepărtate; şi unii dintre ei, cum ar fi Jarosław Dąbrowski (1836-1871), comandant suprem al forţelor Comunei din Paris, l-au şi găsit. Alţii şi-au petrecut viaţa în singurătate şi izolare. Józef Bem (1794-1850), pentru scurt timp comandant al Armatei Insurecţionale Ungare, a murit în Siria în slujba armatei turce; Henryk Kamieński (1813-1865), teoretician al Războiului Naţiunilor, a murit în Algeria; Ryszard Berwiński (1819-1879), ajutorul lui Mickiewicz şi de asemenea poet, a murit în singurătate la Constantinopol.

Dintre aceşti revoluţionari, soarta cea mai reprezentativă a avut-o Ludwik Mierosławski (1814-1878). În tinereţe a participat la Insurecţia din Noiembrie. Ca emigrant, s-a alăturat carbonarilor, aparţinând unei „tinere Polonii" după modelul „tinerei Italii" a lui Mazzini. Ca membru conducător al unităţii *Centralizacja* (Comitetul Coordonator) aparţinând de TDP, fusese desemnat să comande insurecţia eşuată de la 1846; în schimb, a apărut ca principal inculpat în Procesul de la Berlin. A fost condamnat la moarte, scăpând în ultimul moment pentru că izbucnise Revoluţia din Prusia. În 1848-1849 s-a aflat în fruntea forţelor insurgente mai întâi la Posen, apoi în Sicilia, iar mai târziu la Baden. În anii 1850 a instigat la o schismă a Societăţii Democrate Poloneze, atrăgându-şi duşmănia atât a democraţilor revoluţionari din aripa stângă, cât şi a facţiunii conservatoare Hotel Lambert. În 1863 s-a întors în Polonia, a luptat la Kujawy şi a jucat pentru scurtă vreme rolul de „dictator" al Revoltei. După aceea şi-a câştigat un trai modest în exil din scrierile sale ca

istoric şi publicist. Viaţa sa, dedicată în întregime conspiraţiilor şi sacrificiului, nu a adus Poloniei nici un folos concret. După cum a afirmat un istoric respectat al vremii, „legenda Emigraţiei l-a cinstit pe Mierosławski ca pe unul dintre susţinătorii de frunte ai libertăţii, dând uitării nespusele neajunsuri pe care le-a pricinuit"[25].

Într-un anumit sens totuşi – şi unii ar susţine că acest detaliu este cel mai important –, insurgenţii s-au bucurat de un deosebit succes. Jertfele lor au generat sentimentul de superioritate morală împotriva căruia forţele statelor ce au împărţit Polonia nu puteau face nimic. Suferind fizic, ei au înălţat „Cuvântul" pe o poziţie de respect suprem în tradiţia poloneză. Au inspirat miturile şi poeziile din care s-au hrănit generaţiile următoare. Au generat emoţii puternice, atât de admiraţie, cât şi de repulsie, care au contribuit la perpetuarea amintirii faptelor lor, chiar şi printre aceia care ar fi preferat să le uite. Au arătat că „Polonia", orice ar fi fost ea, era încă vie. Paradoxal, acei oameni care au ales violenţa fizică pentru a-şi exprima sfidarea, chiar şi în faţa unei înfrângeri sigure, au făcut ca bătălia psihologică să poată fi purtată pe picior de egalitate. Provocând zeci de ani de represiune activă din partea autorităţilor, ei au stimulat cealaltă competiţie, cea spirituală, care nu putea fi realizată cu bastoane şi gloanţe şi în care desfăşurarea soldaţilor şi a poliţiştilor era pe cât de ridicolă, pe atât de contrară propriilor interese:

Ogromne wojska, bitne generały,
Policje – tajne, widne, i dwupłciowe.
Przeciwko komuż tak się pojednały ?
*Przeciwko kilku myślom... co nie nowe**[26].

De-a lungul secolului apatrid şi după aceea, din fiecare generaţie de polonezi au făcut parte şi indivizi indiferenţi faţă de propria supravieţuire, ce s-au ridicat cu un curaj disperat împotriva asupritorilor. Revolta de la Varşovia, din august 1944, nu a fost decât ultimul act al unei drame puse în scenă în 1733, 1768, 1794, 1830, 1846, 1848, 1863, 1905 şi 1920. De fiecare dată, dacă erau întrebaţi pentru ce luptă, replica lor ar fi putut prea bine să fie aceeaşi: pentru „câteva idei... nimic nou în ele nu-i".

Dar conspiraţia activă nu era o opţiune viabilă pentru polonezul de rând. Pentru polonezii ce împărtăşeau aceleaşi convingeri, mult mai reprezentativă era atitudinea de retragere totală din viaţa publică. La mijlocul secolului al XIX-lea, în special în Polonia rusă, viaţa publică era atât de plină de brutalităţi interminabile şi de umilinţele cenzurii, ale supravegherii poliţieneşti, ale arestărilor, întemniţărilor şi exilului, încât mulţi polonezi pur şi simplu refuzau să participe. Se refugiau, în schimb, în „lumea de vis a politicii poetice" oferită de literatură. Astfel, puteau citi despre triumfuri şi satisfacţii ce le erau refuzate în realitate. Cultivarea vieţii interioare, spirituale, în cadrul căreia valorile estetice şi morale dominau orice manifestări ale

* Armate numeroase, generali cutezători,/ Poliţii oficiale, secrete, de ambe sexe/ S-au reunit cu toate – dar împotriva cui? A câtorva idei – nimic nou în ele nu-i.

realităţii, marchează una dintre caracteristicile constante ale culturii poloneze. În acest sens, toţi marii scriitori au fost profund politici; politica, la rându-i, era plină de literatură. Mickiewicz, în *Konrad Wallenrod* (1828) şi *Dziady* (*Strămoşii*, 1832), a explorat tema răzbunării; Krasiński, în *Nie-boska Komedia* (*Nedivina Comedie*, 1835) şi *Irydion* (1836), a predicat evanghelia supunerii şi a măiestriei spirituale personale; Słowacki, în piesa *Kordian* (1834), în poemul în proză *Anhelli* (1838), în lucrarea epică *Beniowski* (1841) şi în poemul simbolic *Król-Duch* (*Regele-Duh*, 1847) a explorat teme politice, istorice şi istoriozofice, făcând incursiuni notabile în sfera satirei. Poate mai mult decât oricare alt contemporan, el a dat expresie agoniei din acea perioadă pentru a inspira generaţiile viitoare mai fericite:

O, Polonia, Polonia, sfântă şi pioasă,
Dacă vreodată, calmă şi senină,
Ochii deschişi din nou ţi-i vei întoarce
Către mormintele-unde roşi de viermi zacem;
Unde urne cu cenuşă, sub a sălciilor umbră
Stau înfăşurate-n gânduri, ca lebede somnoroase;
O, Polonia mea! Când dintre vii vom fi plecat,
Să-ţi aduci de noi aminte; cum din numele tău noi
De plângere rugăciune, de tunet strălucitoare
Am făcut. Atunci, o clipă doar va fi de-ajuns
De vei gândi la liniştea movilelor unde-odihnim,
De Domnul parcă blestemată; şi de noi
Nu vei uita atunci, o, Cea Preasfântă![27]

Legătura conştientă dintre literatura romantică şi politica insurecţională a fost stabilită destul de devreme de către Maurycy Mochnacki (1804-1834), ale cărui acţiuni, în calitate de critic militant într-unul dintre aceste domenii, erau menite în mod explicit să compenseze eşecurile în cel de-al doilea. Ca adolescent, la 17 ani, fusese exmatriculat de la Universitatea din Varşovia pentru că lovise un poliţist care-i ordonase să-şi stingă pipa, iar doi ani mai târziu (1823) a fost arestat pentru apartenenţa la o societate secretă. În închisoarea de la mănăstirea carmelită, rezistenţa lui a fost frântă. A fost convins să scrie o scrisoare deschisă condamnând lipsa de responsabilitate a tineretului polonez, fiind apoi eliberat. Mai târziu, presat de părinţi, a petrecut câteva luni lucrând pentru cenzura ţaristă. Restul scurtei sale vieţi a fost o perioadă de ispăşire. Deja în 1825, într-un lung eseu intitulat „Despre spiritul şi sursele poeziei în Polonia", Mochnacki argumenta că adevărata poezie se naşte din „infinitatea simţirii" şi că o literatură naţională se poate dezvolta numai prin romantism. Între 1827 şi 1829, ca redactor la revista *Kurier Polski*, i-a atacat pe scriitorii consacraţi care cereau încă moderaţie „clasică". În 1828, textul său anonim *Głos obywatela z zabranego kraju* (*Glasul unui cetăţean dintr-o ţară capturată*) se spune că a influenţat rezultatul procesului lui Łukasiński şi al complicilor săi conspiratori din Societatea Patriotică. La acest moment, viziunea lui Mochnacki era deja cristalizată. Absorbit de studiul filozofiei germane, în special al lui Schiller şi Schlegel, el era la curent şi cu pregătirile Insurecţiei din Noiembrie. Se străduia

să armonizeze literatura cu necesităţile acţiunii politice, conferindu-i un fundament filozofic coerent. Nu din întâmplare prefaţa operei vieţii sale, *O literaturze polskiej* (*Despre literatura poloneză*), a fost scrisă la un moment în care soarta Insurecţiei din Noiembrie nu era încă pecetluită şi când conducerea ei trecuse în mâinile unor oameni mai raţionali şi mai slabi. „Este timpul să încetăm a mai scrie despre artă", a spus Mochnacki. „Acum avem altceva în inimile şi minţile noastre... Viaţa noastră nu mai este poezie. De acum, metrul ne va fi ciocnirea săbiilor, iar rima – vuietul gloanţelor." Trei ani mai târziu era mort. Scrierile lui însă au fost păstrate ca ghid fundamental pentru oricine voia să se implice în politica insurecţională, precum şi pentru aceia care ar fi vrut s-o facă şi nu au putut[28].

Mai cunoscute lumii în general au fost cuvântările lui Mickiewicz de la College de France, publicate sub titlul *Cours de littératures slaves*.

Rolul lui Joachim Lelewel în istoriografia poloneză poate fi comparat cu acela al lui Mochnacki şi Mickiewicz în literatură. Scrierile lui, în care a idealizat tema libertăţii şi a democraţiei în trecutul Poloniei, au reprezentat un puternic imbold pentru cei ce voiau să atace servitudinea din prezent. (Vezi vol. I, capitolul 1.)

Romantismul şi mesianismul poloneze au fost clădite pe un fundament filozofic solid. Prima figură marcantă ce a contribuit la construirea acestuia a fost Józef Maria Hoehner-Wroński, care, după ce a luptat în răscoala lui Kościuszko, iar apoi în armata rusă, a trăit la Paris şi a scris în limba franceză. Ca fost student la Königsberg, el a pornit de la o admiraţie fără rezerve pentru Kant, definindu-şi mai târziu propria poziţie raţionalistă extremă. El a încercat să construiască un sistem metafizic complet pe baza unei fundamentale „legi a creaţiei", al cărei mecanism marcat de dihotomie semăna oarecum cu trihotomia hegeliană. Şi-a văzut propria epocă drept o perioadă de tranziţie care va da naştere în curând unei „ere intelectuale", în care conflictele anterioare aveau să fie soluţionate, iar omul avea să atingă stadiul împlinirii totale şi al imortalităţii. Printre operele sale se numără *Prodrome du Messianisme* (1831), *Métapolitique messianique* (1839) şi *Messianisme ou réforme absolue du savoir humain* (1847). Cea de-a doua personalitate, Józef Gołuchowski (1797-1858), a rămas mai aproape de chestiunile poloneze, exercitând o influenţă mai mare asupra literaţilor contemporani. Discipol al lui Schelling, sub a cărui îndrumare studiase la Erlangen, el a fost înlăturat de la Catedra de filozofie de la Vilnius după numai un an de activitate. Cursurile sale, care coincideau cu cele ale lui Lelewel pe tema istoriei poloneze, rezonau cu activităţile politice ale studenţilor lui, fapt care a alarmat autorităţile ruse. Opera sa cea mai de seamă, *Die Philosophie in ihrem Verhältniss zum Leben ganzer Völker und einzelner Menschen* (1822), a continuat să aibă cititori multă vreme după ce autorul ei s-a retras să-şi cultive domeniile. În acea lucrare, el înălţase intuiţia la acelaşi nivel la care Wroński înălţase inteligenţa, folosind acest concept pentru a demonstra existenţa lui Dumnezeu şi indestructibilitatea sufletului. Marca sa personală de metafizică romantică nu era o contribuţie importantă care să-i depăşească pe predecesorii săi germani, însă fervoarea şi modul de expunere au reprezentat o traducere eficientă a viziunii acestora în termeni polonezi. Cea de-a treia personalitate, Andrzej Towiański (1799-1878), născut la Vilnius, şi-a făcut

apariţia la Paris în anii 1840, adoptând rolul unui profet mistic şi atrăgându-şi astfel o suită de adepţi. A organizat una dintre sectele adventiste la modă în cercurile emigranţilor intelectuali, fiind cunoscut în istoria poloneză în primul rând drept mentorul lui Mickiewicz din ultima parte a vieţii poetului. August Cieszkowski însă (1814-1894) a fost cel mai original dintre toţi. Hegelian ca pregătire şi contemporan al lui Karl Marx la Universitatea din Berlin, el şi-a dirijat în mod conştient investigaţiile filozofice în direcţia unor scopuri sociale şi politice. Crezând cu tărie în misiunea divină a Bisericii Catolice şi a naţiunii poloneze, el a subliniat factorul iraţional în procesul de cunoaştere, identificând voinţa drept esenţă a existenţei umane. În ale sale *Prolegomena zur Historiosophie* (*Prolegomene pentru o istoriozofie*, 1838) şi *Gott und Palingenesie* (*Dumnezeu şi palingenezia*, 1842), el a argumentat că utopiile trebuie create pentru a fi implementate, prezicând o „eră a Sfântului Duh" – o versiune catolică a utopiei intelectuale a lui Wroński. Cât a stat la Paris în anii 1840, el pare să fi exercitat o influenţă considerabilă atât asupra lui Proudhon, care a recunoscut asta, cât şi asupra lui Marx, care nu a recunoscut-o. Ca filozof hegelian de stânga care a pus metafizica în slujba acţiunii sociale, trebuie privit ca unul dintre precursorii marxismului[29]. După ce şi-a petrecut etapa de mijloc a carierei sale preocupat de îndeletniciri de ordin practic, fiind colaborator al primei Bănci Agricole de Credit din Franţa, iar apoi deputat de Poznań în parlamentul prusac, el a început lucrul la opera sa fundamentală, *Ojcze Nasz* (*Tatăl Nostru*), publicată postum în 1900. Acest proiect de o anvergură enormă, inspirat de cuvintele „vie Împărăţia Ta", este un monument al mesianismului european. Cieszkowski argumentează aici că o politică radicală nu se află în contradicţie cu credinţa catolică şi nu trebuie neapărat să recurgă la metode violente. În acest mod, filozofia naţionalismului insurecţional s-a dezvoltat în mai multe direcţii şi variaţiuni, care în mâinile a numeroşi discipoli şi continuatori, cum ar fi Bronisław Trentowski, la Freiburg, şi Józef Kremer, la Cracovia, a acumulat un corpus viguros de idei care vor ţine piept furtunilor adversităţii politice[30].

Forţa tradiţiei insurecţionale aşadar nu a avut nici o legătură cu numărul adepţilor ei sau cu rezultatul real al programului ei politic. Nu a reflectat sprijinul maselor, ci dedicaţia deosebită a celor pasionaţi de ea, ale căror caracter rezistent, obiceiuri conspirative şi respectare necurmată a modului romantic de abordare a literaturii şi istoriei au fost transmise în mod eficient din generaţie în generaţie. Mecanismul acestei transmiteri s-a bazat în mare măsură pe un anumit gen de femei pline de curaj şi hotărâre. Memoriile revoluţionarilor arareori omit să o omagieze pe mama sau pe bunica care le-a insuflat pentru prima oară acea credinţă politică ce avea să-i însoţească întreaga viaţă:

> Bunica mea era o femeie de o deosebită inteligenţă şi tărie de caracter, iar prin lărgimea orizontului ei şi prin multitudinea de cărţi citite le întrecea fără îndoială pe cele mai multe dintre femeile generaţiei ei. După moartea soţului preluase conducerea moşiei, controlându-i pe servitori şi lucrători cu o mână de fier...
> Patriotismul era motorul principal al vieţii ei. Întreaga pasiune a naturii ei intense şi puternice era dedicată cauzei libertăţii ţării ei... şi în acţiunile conspirative ale

Insurecţiei din Ianuarie jucase rolul cel mai important în zonă, organizând întâlniri secrete la conac şi ascunzând şi transportând arme. Trata pericolul cu dispreţ. Eşecul Insurecţiei a fost cea mai mare lovitură pe care a suferit-o în întreaga ei viaţă. De atunci a purtat mereu aceeaşi rochie neagră cu dantela albă delicată la guler şi mâneci, iar pe deget un inel împodobit cu o cruce albă de perle în email negru...
Aveam poate 7 ani când, într-o seară, am întrebat-o de inelul acela. Eram numai noi două în sufragerie... şi perlele licăreau în lumina lămpii cu petrol.
„Este un inel de doliu pentru cei ce au căzut în luptă", mi-a spus...
Dar, când am rugat-o să îl pună pe degetul meu, a dat din cap că nu.
„Vei putea să-l porţi numai când ai să fii o patrioată adevărată, copila mea..."
„Dar ce înseamnă asta, bunico, «să fii patrioată»?"
„Să fii patrioată înseamnă să iubeşti Polonia mai mult decât orice pe lume", mi-a răspuns bunica, „şi să renunţi la orice, chiar şi la propria viaţă, pentru libertatea ei...".
„Vreau să lupt pentru Polonia, bunico", am zis, înţelegând numai pe jumătate ce spuneam...
Bunica a tăcut o vreme, iar ochii îi scânteiau.
„Da, te cred că vrei", a spus într-un sfârşit. „Copila mea, promiţi să lupţi pentru Polonia?"
„Promit, bunico", am repetat, fermecată de sentimentul de spaimă şi de forţa glasului ei.
Apoi m-a tras mai aproape, m-a mângâiat cu un gest de tandreţe rară în obiceiurile ei şi, punându-mi inelul pe deget, l-a ţinut acolo strâns.
„Aşa, Ola, acum du-te şi te joacă cu surorile tale. Dar să nu spui nimănui şi să nu uiţi!..."[31]

Astfel a fost iniţiată tânăra Aleksandra Szczerbińska, în casa familiei de la Suwałki, înainte de a alege o carieră revoluţionară menită să o atragă în acelaşi gen de conspiraţii şi escapade cu arme care dăduseră sens vieţii bunicii ei. Treizeci de ani mai târziu, sub titulatura de Madame Piłsudska, a intrat în sfera politicii respectabile ca soţie a şefului de stat al Republicii Poloneze.

În sânul multor familii, într-o atmosferă oricum supraîncărcată de patriotism, nu era nevoie de o iniţiere ca atare. Nici un copil care-şi asculta bunica sau mama cântând la pian una din *Mazurcile* lui Chopin nu putea să nu conştientizeze implicaţiile acesteia:

Şi pentru mine o cânta
La pianul cel vechi,
În camera cu portretele
Celor doi fraţi căzuţi[32].

Copii ca aceştia au fost câştigaţi pe viaţă de partea cauzei poloneze, indiferent de meritele ei obiective. Au fost educaţi să slujească şi să reziste, fără a aştepta în schimb nici un avantaj personal şi fără nici o consolare în afară de cea oferită de poezie:

În urma ta, soldat al Poloniei, pe când atârni singuratic în streang ori când te mistui în lentă agonie în stepele Siberiei, nu flutură nici un steag... Când mori, iubirea

nimănui nu-ţi va hrăni copiii: cei de-o seamă cu tine te vor renega; compatrioţii te vor uita... Copiii tăi vor creşte într-o cloacă... şi păzitorul lor, când cresc, va fi un ucigaş... Toate sunt împotriva ta: ezitarea, teama, ura, ţipetele moşierilor, sunetul dogit al clopotelor fabricii, intrigile secrete ale laşilor şi negura ignoranţei ce vine din sărăcie. Ochii înspăimântaţi ai robiei naţiunii te ţintuiesc din găuri şi crăpături, de după clădiri şi colţuri... Soarta ta: să mori pentru nişte idei sfinte, dar să mori fără ultima alinare a unui erou: fără glorie... Ai ieşit în noaptea cea mai neagră a toamnei, în vuiet de vijelie şi răpăit de ploaie, pe când noi toţi, un popor de douăzeci de milioane de oameni, dormeam în casele noastre somnul de piatră al robiei... Un ecou nostalgic îşi găsesc paşii tăi în inimile oamenilor, ca ecoul din pădure... Din bălţile uscate de sânge au să crească legende măreţe, cum nu a cunoscut Polonia... Căci numai poezia poloneză nu te va părăsi, nu te va trăda şi nu te va umili... Chiar dacă va fi cauza ta pierdută – ea îţi va rămâne credincioasă... Îţi va acoperi trupul... cu o mantie a noblеţei... În mâinile tale înţepenite, cărora numai moartea le-a răpit forţa, va pune visul ei de aur, visul atâtor generaţii de tineri, visul lăncii cavalerului rătăcitor[33].

Politicienii polonezi moderaţi respingeau asemenea afirmaţii, considerându-le de un romantism ieftin; dar fiecare generaţie şi-a avut fiii şi fiicele sale care le-au luat în serios şi le-au urmat chemarea.

Catastrofele naţionalismului insurecţional încurajau de fiecare dată forţele opuse, ale compromisului şi reconcilierii. Acestea din urmă au fost dintotdeauna prezente, originile lor putând de asemenea fi regăsite în perioada de dinaintea împărţirilor Poloniei. Ele erau reprezentate în convingerile celor ce credeau că se poate realiza mai mult printr-o învoială cu marile puteri decât prin confruntarea deschisă. Calculul lor se baza pe ipoteza că dovada loialităţii politice va fi răsplătită cu acordarea unei autonomii oricât de limitate sau cel puţin cu cedarea controlului în chestiunile sociale şi culturale. Atitudinea lor faţă de imperiile conducătoare poate fi rezumată într-o frază atribuită lui Staszic: „Suntem gata să fim fraţii, şi nu sclavii voştri". Sfatul lor pentru compatrioţii mai înflăcăraţi era ca aceştia să abandoneze acţiunile negative şi devastatoare ale insurecţiei, rezistenţei sau conspiraţiei şi să se dedice oricăror preocupări pozitive şi constructive. În viziunea lor, naţiunea poloneză nu putea niciodată să-şi asigure poziţia în lume dacă nu devenea la fel de educată, la fel de prosperă şi la fel de unită precum vecinii ei. De aici accentul pus pe educaţie, autoperfecţionare, ştiinţă, economie, reformă socială şi – înainte de toate – muncă. În acest context, poziţia lui Stanislav August ar putea fi comparată, prin opoziţie, cu cea a lui Kościuszko, iar cariera lui Staszic sau Wawrzyniec Surowiecki (1769-1827), economistul, cu cea a lui Hugo Kołłątaj. În Polonia rusă, calea concilierii a fost urmată de Xawery Drucki-Lubecki (1778-1846), Aleksandr Wielopolski (1803-1877), iar la sfârşitul secolului, de Roman Dmowski (1864-1939). Politica lor se afla în concordanţă cu cea a principelui Antoni Radziwiłł (1775-1833), vicerege al Marelui Ducat de Posen în Prusia, precum şi cea a unei lungi serii de galiţieni loiali împăratului Austriei. După Insurecţia din Ianuarie din 1863, concilierea a devenit curentul dominant în politica poloneză, rămânând astfel pentru aproape o jumătate de

secol. Şi-a găsit primii ideologi serioşi printre membrii Grupului Stańczyk de la Cracovia, fiind elaborată de o serie de scriitori extraordinari, printre care Piotr Chmielowski (1848-1904), Aleksander Świętochowski (1849-1938), Julian Klaczko (1825-1906), Adam Wiślicki (1836-1912), Włodzimierz Spasowicz (1829-1906) şi, mai presus de aceştia, romancierul Bolesław Prus (1847-1912). Acest curent era înrudit cu mai multe mişcări culturale şi intelectuale cu nume precum „Munca organică", „Sobrietatea", „Pozitivismul varşovian" sau „Realismul literar". Organul principal al concilierii în ultimele decenii ale secolului a fost *Przegląd Tygodniowy* (*Cronica săptămânală*), editată de-a lungul întregii sale existenţe de către Wiślicki, între 1866 şi 1905.

În mod previzibil, cei mai zeloşi susţinători ai concilierii proveneau din rândurile revoluţionarilor deziluzionaţi – bărbaţi şi femei care urmaseră calea insurecţiei în tinereţe şi care văzuseră cu ochii lor limitele acesteia. Un exemplu este Karol Świdziński (1841-1877). În tinereţe se alăturase „Roşiilor" Insurecţiei din Ianuarie, servise ca adjutant al lui Dąbrowski pe baricadele Comunei din Paris şi o vreme fusese exilat politic în Anglia. Însă, întors acasă, a compus poezia considerată manifestul taberei concilierii :

ÎNAINTE PRIN MUNCĂ

...
Nu-ţi trebuie corzi de harfe,
Nici fulgere, escadroane
Nici vulturi cu elan în aripi,
Şi nici săbii, nici suliţe, nici săgeţi,
Ci de muncă ai nevoie!
Hrana minţii, pâinea sufletului.
...
Ce-ai făcut cu sabia oarbă?
Zgârieturi pe pânza vremii!
Cu lăuta ce-ai tot plâns?
Sunete prin somnul lumii!
O! nu sabia şi nu cântul
Te ajută să te lupţi.
Stai cu fruntea aplecată
În a-nţelepciunii carte,
Ca·în inimă să simţi
Unde bate vântul bun,
Şi din roadele străvechi
Recoltate de strămoşi
Dragi să-ţi fie doar acelea
Pentru care să trăieşti.
...
Aşadar, fraţii mei tineri:
Lăsaţi sabia, lăsaţi cântul!

E păcat de timp şi trudă.
Cântul trece, sabia crapă!
Tu alte izbânzi ţinteşte,
Care nu dispar cu timpul,
Care dau la copii pâine,
Nu doar răsună ca vântul.
...
Hai la menghină, mistrie,
La cântar, la plug, la coasă!
Şi de-a fi grea munca noastră,
Tot o facem cu mândrie[34].

Aversiunea lui Świdziński faţă de poezie poate fi observată şi din calitatea versurilor; dar prioritătile sale erau cât se poate de clare – munca înaintea luptei, ştiinţa înaintea artei, gândul chibzuit înaintea acţiunii pripite. Acest program cumpătat şi practic a fost admirat în special în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când Europa se afla sub influenţa unui val de pozitivism şi scientism. Dar şi-a găsit adversari în Polonia cu multe ocazii, atât înainte, cât şi după aceea.

În măsura în care conciliatorii erau sceptici cu privire la cererile de independenţă a Poloniei şi în contradicţie cu planurile violente ale revoluţionarilor, ei sunt uneori caracterizaţi ca pasivi, dacă nu de-a dreptul reacţionari. În realitate, ei posedau un simţ deosebit de dezvoltat al datoriei faţă de ţară şi nu arareori erau cu adevărat angajaţi în slujba transformărilor sociale radicale. Se străduiau să-i ţină în frâu nu numai pe conspiratori, ci şi pe loialiştii lipsiţi de scrupule, pe carieriştii şi pe „catolicii de palat". Îşi concentrau eforturile asupra diferitor proiecte culturale, economice şi sociale, preferând să asigure un progres constant, treptat în aceste domenii, cu preţul limitării progresului politic. După părerea lor, practicau „arta posibilului" şi în acest sens erau singurii politicieni reali. Realizările lor, deşi obţinute treptat, au fost considerabile. Staszic, de exemplu, care şi-a eliberat iobagii de pe domeniul său de la Hrubieszów, oferindu-le pământul ca avut comun, a fost primul care a inventariat zăcămintele minerale ale Poloniei şi a deschis o mină de cărbuni la Dąbrowa. Din 1808, a fost preşedinte al Societăţii Prietenilor Ştiinţei de la Varşovia, propagând beneficiile revoluţiei ştiinţifice şi ale revoluţiei agricole, iar din 1815 a fost membru al Comisiei pentru Educaţie şi Religie, care a fondat Universitatea de la Varşovia. Alt coleg al său, Drucki-Lubecki, avea o energie la fel de debordantă. Ca ministru al Finanţelor în Regatul Congresului, el a lansat Banca Poloniei, planificând primii paşi ai ţării în drumul spre industrializare. Credea în înclinaţiile liberale ale lui Aleksandru I. Wielopolski, care a preluat conducerea Administraţiei Civile în Regatul Congresului 40 de ani mai târziu, nutrea aceleaşi speranţe referitor la ţarul Aleksandru al II-lea. El a iniţiat eliberarea iobagilor şi acordarea de pământ în arendă pentru aceştia; de asemenea a înlăturat restricţiile civile impuse evreilor şi barierele ce blocau promovarea polonezilor în aparatul birocratic ţarist. A reinstituit sistemul şcolar în limba poloneză şi a întemeiat Szkoła Główna, „Şcoala Principală" de la Varşovia. Nici unul dintre aceşti moderaţi nu s-a bucurat de succes într-un sens

absolut. Momentele lor de control efectiv au fost aproape la fel de scurte ca acelea ale insurgenţilor. În special în Rusia, străduinţele lor erau zădărnicite de absenţa oricărei urme de generozitate a spiritului din partea autorităţilor. În ultimă instanţă, nu au putut niciodată să ducă o politică durabilă de conciliere cu nişte superiori imperiali care nu aveau noţiunea compromisului şi care nu făceau concesii decât ca gesturi tactice dictate de slăbiciuni temporare. Munca lor era de fiecare dată anulată prin eşecul politic. Şi totuşi, ei şi alţii asemenea lor au oferit naţiunii poloneze mijloacele de a supravieţui, odată recâştigată în sfârşit independenţa. Dacă insurgenţii au fost marii preoţi ai sufletului naţiunii, conciliatorii au fost paznicii trupului ei.

Wielopolski, de exemplu, nu s-a bucurat niciodată de popularitate. Cu un maxilar pătrat şi o hotărâre de neclintit, el şi-a făcut datoria aşa cum o vedea el, fără să-i pese de critici. După ce fusese, la 20 şi ceva de ani, ambasador al Guvernului Revoluţionar la Londra, a fost profund afectat de eşecul acestuia din urmă şi s-a convins nu numai de incapacitatea Poloniei de a se elibera singură de sub jugul asupririi, ci şi de futilitatea speranţelor referitoare la vreun ajutor din afară. În 1846, îngrozit de comportamentul autorităţilor vieneze în timpul unei răscoale din Galiţia, el a adresat ţarului un apel public, îndemnându-l să accepte supunerea benevolă a naţiunii poloneze:

> Venim să ne supunem, de vreme ce Maiestatea Voastră este cea mai luminată dintre adversarii noştri. Odată eram ai Maiestăţii Voastre prin drept de cucerire şi din teamă, ca sclavi. Dispreţuiam jurămintele de loialitate smulse cu forţa. Dar astăzi Maiestatea Voastră capătă un alt titlu. Ne supunem Maiestăţii Voastre ca popor liber, de bunăvoie şi fără intenţii ascunse. Vei fi stăpânul nostru prin voia lui Dumnezeu, a cărui sentinţă o acceptăm. Respingem orice sentiment ispititor al interesului propriu, frazele goale şi tot ce se numeşte pompos „dreptul naţiunilor". Azvârlim zdrenţele în care ne-a îmbrăcat mila Europei, căci aceste zdrenţe nu ne ascund rănile şi cicatricile. Nu punem nici un fel de condiţii...[35].

Nicolae I nici măcar nu a citit acest apel. Dar Wielopolski nu s-a dat bătut, şi după încă un deceniu în jungla politică, până la urmă a câştigat încrederea lui Aleksandru al II-lea. Scurtul său mandat a precedat Insurecţia din Ianuarie, iar în opinia criticilor lui a provocat-o. (Vezi capitolul 16.)

Dar a avut şi Wielopolski admiratorii lui; unul dintre cei ce i-au apărat reputaţia în mod constant de-a lungul următorilor 40 de ani a fost Włodzimierz Spasowicz. Viziunile acestuia din urmă sunt deosebit de interesante, mai ales dat fiind că provenea dintr-o familie ruso-poloneză şi că, în calitate de profesor de drept penal la Sankt-Petersburg şi mai târziu ca avocat şi publicist, şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii în Rusia şi şi-a exprimat ideile în limba rusă. Pe frontul politic, se opunea categoric oricăror aventuri naţionaliste şi oricăror forme de separatism polonez. Însă pe frontul cultural a dus o campanie necurmată pentru drepturile polonezilor şi pentru promovarea autorilor polonezi. Publicând în *Vestnik Evropi*, el i-a combătut

pe şoviniştii culturali ai vremii, iar ca întemeietor al revistei *Ateneum* şi redactor al publicaţiei *Kraj* (*Ţara*), se bucura de un cerc larg de cititori. Printre lucrările sale se numără o biografie a lui Wielopolski şi opera *Obzor istorii polskoi literatury* (*Compendiu de istorie a literaturii poloneze*, 1880). Concepţia sa despre naţionalitate, formulată pentru prima oară în 1872, a rămas clară şi neechivocă de-a lungul întregii sale vieţi. „O naţionalitate istorică, separată de statul care i-a fost leagăn, poate să continue să aibă dreptul deplin de a exista...", a scris; fiindcă „naţionalitatea este o comoară morală, acumulată cu migală de către o naţiune şi destinată a fi un bun al întregii umanităţi"[36].

Literatura concilierii nu a avut niciodată un program simplu. Numitorul comun era doar repulsia simţită de toţi faţă de politica conspirativă. Astfel, în timp ce încerca să risipească mistica naţionalităţii aşa cum era cultivată de către romantici şi mesianişti, se străduia să „normalizeze" şi să „modernizeze" arta poloneză: adică să înlocuiască obsesia unilaterală a cauzei poloneze cu o multitudine de genuri şi interese literare şi artistice, aşa cum apăreau în viaţa culturală a altor naţiuni europene. Avea în vedere atât artele frumoase, cât şi politica naţională. Reprezentantul său principal a fost Aleksander Głowacki (1847-1912), „un Dickens polonez", cunoscut mai ales sub pseudonimul său literar, Bolesław Prus. De-a lungul carierei sale a fost martor al revoltelor din 1863-1864 şi din 1905-1906, fiind profund marcat de acestea. În prima a fost rănit şi arestat; împotriva celei de-a doua a reacţionat brutal. Scrierile sale din tinereţe evitau temele evident politice, axându-se în schimb pe observaţia psihologică şi pe critica socială. *Wieś i miasto* (*Sat şi oraş*, 1875) şi *Anielka* (1880) - un atac în forţă împotriva clasei proprietarilor de pământ - au fost scrise într-o vână optimistă, la o vreme când Prus încă era în căutarea unui program pozitivist mai bine definit. Însă, pe an ce trecea, scriitorul devenea tot mai sumbru şi mai marcat de politică. Capodopera sa, *Lalka* (*Păpuşa*, 1890), conţine mesajul clar că oamenii trufaşi care, precum personajul principal, Wokulski, cedează unor ambiţii prea semeţe se vor prăbuşi dureros. *Faraon* (*Faraonul*, 1897) este un studiu al puterii, cu scena Egiptului antic abia mascând aluziile la Rusia contemporană. *Dzieci* (*Copiii*, 1908) este un studiu pur politic al conspiratorilor revoluţionari.

Poziţia adoptată de Prus către sfârşitul carierei sale a fost una profund demoralizată, ca să nu spunem cinică. Descrisese relele capitalismului în detaliu şi în mod convingător, dar şi pe socialişti şi progresişti îi critica la fel de aspru. Poziţia internaţională a Poloniei era aproape lipsită de orice nădejde. Germania wilhelmiană era „un cuib de bandiţi şi de ucigaşi", unde „noua chimie" va fi fost folosită pentru a-i otrăvi pe cetăţenii nedoriţi şi „unde se pregătesc nişte mixturi foarte dezgustătoare"; era „născută în sânge, trăind din sânge, şi numai de nu s-ar îneca într-o zi în sânge". Rusia, în schimb, nu oferea decât nişte perspective de compromis mult prea vagi. Prus a fost de părere că independenţa Poloniei era un vis dăunător care nu se putea termina decât tragic. Autonomia trebuia să fie limita absolută a oricăror aspiraţii naţionale. „Ziua Libertăţii!... Ziua Libertăţii!... Dacă e să ne jucăm cu metafore, eu nu văd lumina zilei deloc", a scris el; „abia dacă sunt zorile, şi încă unele sângeroase... şi numai Diavolul ştie ce Zi va să vină". Un secol de naţionalism revoluţionar nu produsese nimic de valoare.

Suntem ca un câmp pe care nu poate creşte nimic cu adevărat, fiindcă tot ce răsare ajunge sub coasă înainte de vreme; nici n-a apărut bine un ciot de porumb şi este retezat de îndată... Dacă s-ar aduna tot sângele vărsat de polonezi pentru cauza libertăţii, ar umple cel mai mare lac din ţară; şi, dacă s-ar face o grămadă din toate oasele acelora ce au murit în lupte ori spânzuraţi, în tabere sau în exil, s-ar putea construi din ele încă un Wawel. Dar ce folos? Nici unul!... şi nici nu poate fi vreun folos, fiindcă patriotismul polonez e făcut din explozii violente de emoţii, din păcate neluminate de cunoaştere şi netransformate în acte ale unei voinţe creatoare.[37]

Intenţia în *Dzieci* e limpede. Povestirea relatează experienţele lui Kazimierz Świrski, un adolescent integru şi curajos, comandant al unei grupări revoluţionare numite „Cavalerii Libertăţii". Este povestea unei risipe continue, a unei proaste organizări, care se termină cu sinuciderea inutilă a lui Świrski. Controlul grupării trece fără regrete în mâinile unei bande de sadici ordinari. Personajele – Zając, criminalul neînfricat care prosperă în haosul unei crize revoluţionare, Starka, partenerul său alcoolic, expert în spânzurări pe stradă, şi Regen, evreul tuberculos, care nu poate înţelege de ce şeful poliţiei este mai puţin înspăimântat de el decât el de şeful poliţiei – constituie o denunţare nemiloasă a celor care iniţiaseră revolta din 1905 şi care încă mai conspirau în subteran. Până la urmă, moartea lui Świrski nu fusese nici necesară, nici câtuşi de puţin eroică. În drum către graniţa galiţiană, comandantul fugit doarme într-un grajd şi e trezit de sunetul unor paşi:

Deodată îşi închipui că acel cazac elegant îl va apuca de guler şi-l va târî prin zăpadă la ofiţeri, ca pe un stârv. Tremura din tot trupul. Îşi puse Brauningul la urechea dreaptă şi apăsă uşor pe trăgaci. În capul lui sunară toate clopotele lumii. Pământul explodă în văpăi...
Cazacii însă nici nu aveau habar că Świrski era în hambar şi nu veniseră ca să-l aresteze. Ofiţerii lor îi trimiseseră să rechiziţioneze provizii. Găsind uşa închisă şi bătând fără ca cineva să le răspundă, şi-au văzut de drum către alte case.
Ca de obicei, sărmanul Kazimierz se grăbise prea tare[38].

Istoricii au jucat un rol important în tabăra conciliatorilor, în special când au început să aplice concepte pozitiviste la metodele lor de investigaţie. În această privinţă, este interesant de notat că lucrarea de referinţă a lui Henry Buckle *History of Civilization in England* (1861) a fost tradusă în limba poloneză la doar un an de la apariţia sa la Londra. Ca şi Buckle, pozitiviştii polonezi erau fascinaţi de darwinism şi de biologia evoluţionistă şi, în graba lor de a scăpa de orice consideraţii politice imediate, au început să adune informaţii şi documente referitoare la toate aspectele neglijate, nonpolitice ale subiectului lor. Cea mai limpede formulare a idealurilor lor a fost exprimată în polemica lui Władysław Smoleński. Poziţia acestuia faţă de întrebarea dacă istoricul ar trebui să-şi orienteze cercetarea în direcţia unor scopuri politice era neechivocă. Smoleński a scris: „Chestiunea este determinată de concepţia generală pe care o avem despre ştiinţă, iar singura misiune a ştiinţei este verificarea şi explicarea fenomenelor. Pentru un botanist este irelevant dacă

trăsăturile unei anume plante permit sau nu utilizarea ei în medicină sau gastronomie. În aceeaşi măsură, istoricul nu este obligat să tragă învăţăminte din trecut. Bucătarii pot să profite din cercetările botaniştilor, iar oamenii de stat – din studiile istorice, dacă doresc. Însă câştigul practic este un rezultat colateral, iar nu necesar al exerciţiului ştiinţific". După ce a declarat acestea, Smoleński a trecut la faimoasa denunţare a istoriei politice, care în Polonia încă se afla sub semnul obsesiei faţă de cauza şi efectele împărţirilor:

> A lua prăbuşirea Poloniei drept fundament al propriei viziuni asupra trecutului este o greşeală fundamentală... Dispariţia statului este un fapt important pentru istoria secolului al XIX-lea, dar nu există nici un motiv ştiinţific pentru a o privi ca pe evenimentul cel mai important din întreaga noastră istorie. Toată istoria Poloniei să fi fost doar un preludiu al acestor împărţiri? Nu au mai fost şi alţi factori în afară de caracterul defectuos al statului?... Ar fi de înţeles ca tema declinului şi a prăbuşirii să domine istoria statului, dar nu şi istoria naţiunii, care este subiectul principal al cercetării istorice şi care nu a încetat să existe numai datorită pierderii independenţei politice... Organismul pe care îl numim stat nu este centrul tuturor aspectelor vieţii, iar istoria lui nu este chintesenţa trecutului. Pe lângă crearea unui stat propriu, naţiunea poloneză a lăsat civilizaţiei o contribuţie care a supravieţuit prăbuşirii statului şi aceasta constituie tema principală a istoriei[39].

Istoricii pozitivişti ar fi negat cu vehemenţă că studiile lor ar fi câtuşi de puţin influenţate de consideraţii politice. Dar, dezamorsând temele ultratensionate ale independenţei şi statalităţii, au calmat în mod inevitabil atmosfera în care încercau să acţioneze politicienii conciliatori. (Vezi vol. I, capitolul 1.)

Consolidarea fundamentului filozofic al concilierii a fost realizată în mai multe moduri. Însă, în efortul de a evita caracterul mesianic specific polonez, a alunecat adesea într-o simplă imitare a modelor din alte ţări. „Minimaliştii" au fost dintotdeauna reprezentaţi în Polonia, începând cu secolul al XVIII-lea, printre aceştia numărându-se gânditori ca Jan Śniadecki (1756-1830), exponent al ideilor Iluminismului francez, şi Michał Wiszniewski (1794-1865), adept al Şcolii scoţiene a „simţului comun"; şi chiar la apogeul modei romantice, mai existau destui filozofi catolici – cum ar fi Eleonora Ziemięcka (1818-1869), iar la Cracovia, preotul Stefan Pawlicki (1839-1916). După 1863, pozitiviştii au preluat conducerea, dar nu au deţinut niciodată monopolul. Liderul lor, Julian Ochorowicz (1850-1917), absolvent al Universităţii de la Leipzig şi conducător al „noii direcţii", după cum era aclamat la Varşovia, poate fi considerat un urmaş al lui Comte. „Pozitivist", a scris el, „este o denumire pe care o dăm oricărei persoane ale cărei afirmaţii sunt confirmate de dovezi şi pot fi verificate – o persoană care nu discută probleme ambigue fără a avea calificarea necesară şi care nu vorbeşte niciodată despre lucruri inaccesibile". Aliat cu neokantienii, el a combătut rămăşiţele curentului precedent. Toţi aceşti filozofi, fiecare în felul lui, au contribuit la abaterea cercurilor intelectuale poloneze de la fanteziile revoluţionare şi visurile de răzbunare[40].

Roman Dmowski, întemeietor (în 1897) al Mişcării Naţionale Democrate, a transpus idealurile concilierii în sfera politicii moderne de partid. Însă atitudinea lui

era conciliatoare numai în ceea ce priveşte chestiunea practică a metodelor politice. În multe alte privinţe stilul său era agresiv şi programul radical. A conchis devreme că principala ameninţare la adresa supravieţuirii naţiunii poloneze era imperialismul german şi a început să caute protecţie din partea Rusiei. În schimbul loialităţii faţă de ţar, el se aştepta la nişte concesii de mare anvergură. Se bucura de sprijinul liberalilor ruşi, iar în Duma din 1907-1912 pregătea terenul pentru a cere autonomia Poloniei. În Polonia, a trezit aspiraţiile economice ale burgheziei, nedându-se înapoi nici de la aţâţarea antipatiilor latente ale acesteia faţă de evreimea poloneză. Dmowski a fost cel ce a organizat încercarea de boicotare a întreprinderilor evreieşti în 1911, iar ca rezultat a pierdut la alegerile următoare. Se opunea în aceeaşi măsură vechiului conservatorism al proprietarilor de pământ şi noilor mişcări, bazate pe categorii sociale, ale partidelor ţărăneşti şi socialiste. Ideile lui, expuse în *Myśli nowoczesnego Polaka* (*Gândurile unui polonez modern*, 1902) şi *Niemcy, Rosja i kwestia polska* (*Germania, Rusia şi problema poloneză*, 1908), care subliniau valorile individualismului şi ale constituţionalismului, au atras atenţia asupra numelui său în Europa Occidentală. În Primul Război Mondial a fost candidatul firesc pentru stabilirea legăturii cu Puterile Aliate. Începând cu 1917 a prezidat Comitetul Naţional Polonez de la Paris, iar în 1919 a condus delegaţia poloneză la Conferinţa de Pace. În termeni de atitudine politică, probabil că a fost cea mai importantă figură din politica poloneză modernă. Dar nu a ţinut niciodată frâiele puterii în mână. A fost rivalul de o viaţă şi detractorul lui Józef Piłsudski[41].

Organizaţiile cu care era asociat Dmowski tindeau să fie efemere. Formându-se mai întâi în jurul unor sloganuri generale despre renaşterea naţională, ele atrăgeau un spectru larg de interese şi personalităţi incompatibile, dezvoltându-se apoi adesea în direcţii ce nu constituiseră intenţia fondatorilor lor iniţial. Liga Poloneză, care şi-a luat numele de la o organizaţie ce apăruse pentru scurt timp în Polonia prusacă între anii 1848 şi 1850, a fost întemeiată în Elveţia în 1887 în cooperare cu Zygmunt Miłkowski (1824-1915), un emigrant veteran şi romancier cu convingeri marcat liberale. Considerând-o compromisă de elemente revoluţionare ce nu erau pe gustul lui, Dmowski a abandonat-o în aprilie 1893 pentru a-şi forma propria Ligă Naţională, care, împreună cu aripa ei tânără militantă numită Zet (Uniunea Tineretului Polonez), avea o coloratură mai de dreapta. De-a lungul următorilor 30 de ani, Liga Naţională a generat un întreg curent de partide politice – Mişcarea Naţional-Democrată (SN-D) în 1897, Uniunea Naţională a Poporului (ZL-N) în 1919 şi Mişcarea Naţională (SN) în 1928. Luate împreună, organizaţiile lui Dmowski au primit titlul foarte popular de *Endecja*, „democraţia naţională". Contribuţia lor iniţială la politica naţionalistă a fost propagarea scopurilor lor în toate cele trei zone ale Poloniei dezbinate – în vreme ce predecesorii lor îşi limitaseră de obicei activitatea la unul dintre imperii –, astfel readucând dezbaterile pe tema chestiunii naţionale pe un plan polonez general. Cu toate că, din motive politice, Democraţia Naţională se opunea făţiş independenţei naţionale, ea promova o unire a teritoriilor poloneze care probabil nu acceptaseră cadrele existente ale imperiilor. În acest sens, soluţia propusă de ea, „o Polonie separată şi autonomă", spre deosebire de una „suverană şi independentă", implica

pentru ordinea existentă nişte transformări aproape la fel de profunde ca şi acelea urmărite de naţionaliştii insurgenţi. În afară de Dmowski, printre fondatorii ei spirituali s-au numărat jurnalistul Jan Ludwig Popławski (1854-1908) şi Zygmunt Balicki (1858-1916), autor al influentei opere *Egoizm narodowy wobec etyki* (*Egoismul naţional faţă în faţă cu etica*, 1902).

Piłsudski (1867-1935) a fost un insurgent într-o generaţie de conciliatori şi un romantic într-o eră a pozitiviştilor. S-a născut în Lituania, petrecându-şi primii ani de viaţă la Vilnius. A fost al doilea fiu al unei vechi familii poloneze ce trăia destul de strâmtorat. A fost puternic influenţat de o mamă profund patrioată, opunându-se încă de timpuriu atitudinii descurajate ce-i afecta pe majoritatea contemporanilor săi ca urmare a eşecului Insurecţiei din Ianuarie. La vârsta de 20 de ani a fost arestat de poliţia ţaristă, în cursul unor anchete referitoare la un complot vizând asasinarea lui Aleksandru al III-lea ; şi, pentru o conspiraţie în care el şi fratele lui mai mare, Bronisław, erau ceva mai mult decât nişte complici neştiutori, a petrecut cinci ani de exil penal în Siberia răsăriteană. În această primă perioadă a carierei sale politice a fost asociat îndeaproape cu mişcarea socialistă. A fost redactorul fondator al revistei *Robotnik* (*Muncitorul*), periodic al Partidului Socialist Polonez, şi şi-a desfăşurat activitatea în secret ca agitator şi organizator de partid. A petrecut ceva timp printre revoluţionarii exilaţi la Londra. A doua arestare a sa, în 1900, a dus la închiderea lui într-un spital de boli mentale la Sankt-Petersburg, de unde a scăpat cu ajutorul unui doctor polonez. În 1904-1905 a fost în Japonia, concurând cu Dmowski pentru firimiturile politice ale Războiului Ruso-Japonez. În 1905-1907 era înapoi în Polonia, la Łódź, în toiul terorii revoluţionare şi al atacurilor. Cu toate că nu a fost prea preocupat de marxism, nefăcând parte niciodată din vreo organizaţie bolşevică, originile gândirii lui erau cam tot aceleaşi cu cele ale gândirii liderilor bolşevici. Ca şi Lenin, al cărui frate mai mare fusese executat în 1887 chiar în contextul acelui atentat plănuit împotriva ţarului, el şi-a găsit un motor emoţional pentru acţiunile sale în umilinţa suferită în adolescenţă, când a fost pedepsit pentru o crimă pe care nu o comisese niciodată. Ca şi Feliks Dzerjinski, care – înainte de a fi exmatriculat pentru că vorbea în poloneză în clasă – a frecventat aceeaşi şcoală la Vilnius, el nu făcea la început distincţie între „naţionalism" şi „socialism". Folosea orice idee, orice instrument la îndemână pentru a lupta împotriva regimului dispreţuit. Cea de-a doua perioadă a carierei sale a început în 1908 şi a durat până în 1921. Aceasta a fost perioada de forţă şi de acţiune militară, inspirată de zdrobitoarea înfrângere suferită pe atunci de toate facţiunile revoluţionare din Rusia. După cum i-a scris unui prieten, un veteran socialist :

> N-au decât să se joace alţii aruncând buchete de flori spre socialism, polonitate sau orice le face plăcere... Eu nu pot, nu în această atmosferă de latrină... Eu vreau să cuceresc... Ultima mea idee este să creez... o organizaţie de forţă brută – ca să folosesc o expresie insuportabilă pentru filantropi. Am jurat ori să fac ce am de făcut, ori să pier[42].

Ca şi bolşevicii, el a denunţat subterfugiile curentului principal al democraţiei sociale, concluzionând că o organizaţie disciplinată, de elită era singura soluţie

pentru a combate forţele care li se opuneau. A strâns fondurile necesare tâlhărind la drumul mare, iar în aprilie 1908, la Bezdany, lângă Vilnius, a jefuit un tren poştal. Spre deosebire de bolşevici însă, a intrat şi în armată şi a început o campanie radical naţionalistă, fiind convins că loialitatea compatrioţilor săi polonezi era o bază de acţiune mai solidă decât apelurile la lupta de clasă. De atunci, singurul lui scop era recâştigarea independenţei Poloniei. Şi-a format Legiunile în Austria, mai întâi mascate sub denumirea de „cluburi de tir", apoi făţiş. A convins Puterile Centrale că ar putea fi de folos în cazul unui război. A fost avansat la gradul de general de brigadă şi i s-a permis să se antreneze în Munţii Carpaţi. Între 1914 şi 1917 a luptat sub comanda austriecilor pe frontul de est. A fost pentru scurtă vreme ministru de Război în guvernul Regenţei, dar a fost întemniţat de germani pentru refuzul de a depune jurământul de loialitate faţă de împărat. Din iulie 1917 până în noiembrie 1918, a rămas la castelul de la Magdeburg. După zece ani de efort necurmat, era un semn care indica triumful ce-l aştepta. (Vezi capitolul 18.)

Pentru a înţelege extraordinarele schimbări de situaţie din cariera lui Piłsudski, trebuie să luăm în considerare trei trăsături remarcabile ale personalităţii sale complexe. În primul rând, era un conspirator, nu un om de stat. Modul său de gândire fusese format prin confruntarea cu realitatea dură a ilegalităţii ruse. Nu era prea obişnuit cu compromisurile sau cu adaptarea treptată şi nu avea prea multe în comun cu politicieni ca Daszyński, socialistul, Witos, liderul ţăranilor, sau Dmowski, cu care era de aşteptat ca Piłsudski să coopereze. În al doilea rând, era un războinic. Când se vedea într-un impas, instinctul său era de a fugi pentru a scăpa. Aceasta va fi trăsătura principală a diplomaţiei lui, iar în 1926 avea aceeaşi atitudine şi faţă de problemele constituţionale. În al treilea rând, avea un spirit independent. Avea toate viciile politice: era îndărătnic, nechibzuit, lipsit de maniere, răzbunător, copilăros, taciturn şi imprevizibil. Îşi stânjenea colegii şi-şi ofensa adversarii. Era incapabil de a respecta disciplina de partid sau de a iniţia o mişcare politică coerentă. Dar în 1918-1921 a jucat în istoria Poloniei un rol care nu poate fi negat de nimeni. Ca şi în cazul lui Churchill cu 20 de ani mai târziu, „momentul său de glorie" s-a manifestat în mijlocul unei vieţi presărate cu erori şi eşecuri. Însă forţa personalităţii sale, curajul temerar şi tăria hotărârii sale au fost atât de puternice, încât şi-a impus voinţa asupra oamenilor mai slabi şi mai prudenţi din jurul său. Nu există nici o personalitate în istoria recentă a Poloniei cu care Piłsudski să poată fi comparat[43].

În ultimul deceniu de dinaintea Primului Război Mondial, viaţa politică poloneză a fost supusă unei polarizări rapide. Cele două curente principale ale mişcării naţionale, *Narodowcy* (Naţionaliştii) lui Dmowski şi *Niepodległościowcy* (Independentiştii) lui Piłsudski, operau în toate cele trei zone împărţite, acaparând luminile rampei în detrimentul tuturor celorlalte organizaţii. Împărtăşeau insistenţa asupra priorităţii absolute a chestiunii naţionale în comparaţie cu orice alte probleme; însă atitudinile lor erau diametral opuse în termeni de filozofie, tactică şi temperament. Naţionaliştii concepeau naţiunea ca pe o comunitate etnică distinctă, posedând dreptul inalienabil la teritoriul său ancestral; tabăra independentiştilor, în schimb, favoriza ideea unei comunităţi spirituale, unite prin legături culturale şi istorice şi căutând o formă de

asociere cu celelalte naţiuni asuprite din zonă. Naţionaliştii vedeau principala ameninţare internaţională în ascensiunea Imperiului German, căutând, ca atare, o alianţă tactică cu Rusia. Pentru independentişti, Rusia era inamicul naţional istoric şi de-abia aşteptau momentul când aveau să poată întoarce armele împotriva ei alături de nemţi şi austrieci. Naţionaliştii presupuneau că alianţa lor necesară cu Rusia elimina orice speranţe realiste de independenţă, fiind gata să se mulţumească în schimb cu autonomia naţională sub patronaj ţarist. Plecând de la aceleaşi premise, independentiştii argumentau că revendicarea independenţei naţionale va genera în mod necesar o luptă armată împotriva Rusiei, în bine-cunoscuta tradiţie insurecţională. Naţionaliştii sunt adesea clasificaţi drept „realişti" pe baza înclinaţiei lor de a ajunge la un compromis cu marile puteri, în timp ce independentiştii, cu hotărârea lor de a lupta indiferent cât de mici ar fi fost şansele unei victorii, sunt consideraţi „romantici". Pe scena politicii interne însă, atitudinea naţionaliştilor era dură, intolerantă şi tăioasă, în special faţă de alte grupări naţionale, în timp ce atitudinea independentiştilor era relativ blândă şi tolerantă. Naţionaliştii îşi păstrau veninul pentru duşmanii dinlăuntru; independentiştii îşi ascuţeau săbiile pentru duşmanul din afară.

Descriind tradiţiile clar conturate ale loialismului, insurecţiei şi concilierii, este necesar să reliefăm că avem de-a face cu idei ce pot fi regăsite în orice formă de organizare politică. Aceste idei arareori au coincis exact cu atitudinile individuale sau cu programele declarate ale partidelor. Însă, ca reflecţii ale unor presiuni resimţite în toate sectoarele vieţii politice poloneze, ele pot fi observate în diverse combinaţii şi în diferite grade în gândirea tuturor aproape. Când, către sfârşitul secolului al XIX-lea, imperiile dinastice au permis crearea unor mişcări politice, cele mai multe dintre acestea conţineau o aripă loialistă, una revoluţionară şi alta conciliatoare. Liderii mişcării ţărăneşti, de exemplu, dezbăteau la nesfârşit dacă avantajul cel mai mare pentru ţăranul polonez poate fi obţinut făcându-le pe plac autorităţilor, luptând împotriva lor sau ajungând la un compromis cu acestea. Şi Mişcarea Socialistă era de la bun început dezbinată, între aripa internaţionalistă (sau antinaţionalistă), aripa naţionalistă revoluţionară şi centrul moderat, care spera să ofere prioritate în mod egal ţelurilor sociale şi naţionale. În Germania se confruntau cu socialismul sponsorizat de stat, iar în Rusia, cu aşa-zisul socialism poliţienesc – amândouă în felul lor variaţiuni pe tema loialistă. Poziţiile unor politicieni erau uneori la fel de complicate. Cu toate că, în câteva situaţii extreme, este posibil să găsim câţiva oameni care au menţinut o linie consecventă de-a lungul carierelor lor, de obicei putem vedea cum majoritatea şi-au schimbat poziţia ca rezultat al schimbării situaţiei generale. Se spune adesea că cei mai buni paznici de vânătoare sunt recrutaţi dintre braconieri. Prin analogie, nu va surprinde pe nimeni faptul că loialiştii cei mai fervenţi erau selectaţi dintre polonezii care nutriseră în tinereţe fantezii insurecţionale. Cariera generalului Józef Zajączek (1752-1826), care a început ca iacobin în echipa lui Kościuszko şi s-a terminat după 1815, când atinsese rangul de principe-vicerege al ţarului la Varşovia, este doar unul dintre exemple. Criticii lui Józef Piłsudski au afirmat că şi el a fost un „iacobin devenit şovinist" şi că, după preluarea puterii, a abandonat toate idealurile care îl ghidau pe când era în opoziţie.

Dimpotrivă, cei mai eficienţi insurgenţi se regăseau adesea printre loialiştii convertiţi. Nu există nici o îndoială – corpul de ofiţeri al armatei ruse a constituit cel mai fertil teren pentru cultivarea şi antrenarea revoluţionarilor polonezi. În centrul politicii poloneze, departe de aceste extreme, cei care se străduiau să împace presiunile contradictorii erau de cele mai multe ori înţeleşi greşit. La o examinare a carierei principelui Adam Czartoryski, de exemplu, ar fi simplu să spunem că, în calitate de ministru de Externe al Rusiei între 1804 şi 1806, a fost „loialist"; în calitate de responsabil al districtului şcolar Vilnius din 1803 şi ca promotor al educaţiei şcolare în limba poloneză, a fost „conciliator"; iar în 1831, ca preşedinte al Guvernului Naţional, a fost insurgent. Dar în realitate soarta schimbătoare a lui Czartoryski nu a fost dictată de niscaiva convulsii dramatice în atitudinile sale personale, ci mai degrabă de schimbări fundamentale în situaţia politică şi de diferenţe foarte mari între politica lui Aleksandru I şi cea a lui Nicolae I[44]. Ca întotdeauna, istoria ideilor politice, existente în sfera abstractă, este logică şi coerentă; istoria unor oameni reali, obligaţi să acţioneze în împrejurări variabile, este infinit mai complicată.

Viaţa politică în teritoriile poloneze a fost în continuare caracterizată de existenţa unor instituţii puternice şi independente care, cu toate că negau orice scop politic explicit, au exercitat întotdeauna o influenţă politică marcantă. Aceste instituţii şi-au făcut apariţia întotdeauna în perioade de represiune, când nu era în vigoare dreptul la organizare politică. În primul rând, acestea erau bisericile creştine şi în special Biserica Romano-Catolică, dirijată de Vatican dintr-un punct ce se afla dincolo de controlul guvernelor aflate la conducere. (Vezi capitolul 7.)

În al doilea rând, poate şi mai surprinzător, exista şi masoneria poloneză, a cărei existenţă neîntreruptă este dovedită de apelurile şi decretele frecvente vizând abolirea ei. Abolită oficial în vechea Republică în 1734, ea a reapărut în timpul domniei lui Stanislav August, regele fiind unul dintre membrii ei devotaţi. De atunci, lojele masonice, care respingeau atât absolutismul religios al Bisericii, cât şi asuprirea politică a guvernelor, au prosperat prin obiceiurile conspirative consacrate ale membrilor acestora, jucând un rol de o importanţă nerecunoscută în istoria naţionalistă. În Polonia prusacă, activităţile lor au fost în timp aproape complet germanizate, fiind asociate cu mişcările liberale germane. Dar în Regatul Congresului, iar apoi în Polonia rusă după revoluţia din 1905, ele şi-au atras un mare număr de adepţi din rândurile intelighenţiei liberale poloneze. Unele aspecte ale istoriei lor, cum ar fi iniţierea în 1819 a unei mişcări pentru Masoneria Naţională de către ghinionistul Walerian Łukasiński (1786-1868) în 1819, sunt bine-cunoscute. Dar cercetările mai profunde lasă de dorit; s-ar putea foarte bine ca o listă completă a masonilor polonezi din secolul al XIX-lea şi de la începutul secolului XX să conţină un număr surprinzător de nume ale susţinătorilor cauzei naţionale[45].

În ultimul rând, trebuie reţinut faptul că naţionalismul polonez a constituit numai un element al vieţii politice. Datorită succesului pe care l-a avut în cele din urmă, i se acordă uneori un grad de atenţie pe care nu l-a meritat întotdeauna. Deşi construirea naţiunii poloneze trebuia să fie în prim-plan, dezvoltarea paralelă – în

aceleaşi teritorii poloneze – a naţionalismului rus, german, ucrainean, lituanian şi evreiesc, la fel ca şi a populismului, socialismului, liberalismului şi conservatorismului, reprezintă un element aproape la fel de important. Istoria poloneză din această perioadă nu constă într-o simplă povestire detaliind marşul naţiunii poloneze către independenţă. Mai degrabă putem spune că descrie o serie complexă de conflicte care, la momentul respectiv, nu ofereau perspectiva vreunei soluţionări simple.

Unele dintre cele mai cutezătoare şi mai luminate personalităţi ale epocii lor nu s-au bucurat de recunoaşterea generală, pur şi simplu fiindcă s-au opus fără excepţie tuturor modelor politice existente. Un asemenea caz este cel al lui Jan Ignacy Baudouin de Courtenay (Ivan Alexandrovici Boduen de Kurtené, 1845-1929). De profesie filolog, i se refuza de fiecare dată angajarea la Varşovia, oraşul său natal; însă ca profesor la Kazan, Dorpat, Cracovia şi Sankt-Petersburg, şi-a consolidat poziţia ca unul dintre pionierii lingvisticii moderne. Un pacifist cu viziuni ecologice, feminist, liber cugetător şi progresist în chestiuni de educaţie, el sfida cele mai multe dintre convenţiile sociale şi intelectuale ale contemporanilor săi. În special era înfuriat de înclinaţia epocii sale către naţionalisme de tot soiul. Din perspectiva domeniului său de cercetare, în care se ocupa de dialectele popoarelor slave „mai mici", cum ar fi sorabii, silezienii sau slovenii, era perfect conştient că dreptul unui individ la o identitate culturală proprie era ameninţat atât de regimurile imperialiste, cât şi de mişcările naţionaliste moderne. În viziunea lui, politicianul de la Varşovia care dorea să facă polonezi din caşubi, silezieni sau bieloruşi nu avea nici un drept să fie mâniat atunci când oficialităţile ţariste încercau să facă ruşi din polonezi. În Ungaria, Baudouin de Courtenay a fost denunţat ca spion ţarist, fiindcă se interesa de problemele slovacilor. În Galiţia a descoperit că ideile sale despre ucraineni sunt la fel de prost primite şi că nu i s-a mai reînnoit contractul ca profesor la Universitatea Jagiełłonă. În Rusia a fost denunţat ca degenerat şi trădător, iar în 1913 a ajuns la închisoare pentru exprimarea unor opinii inacceptabile. După toate acestea, întors la Varşovia în 1918 pentru a accepta o catedră ca profesor *honoris causa*, şi-a înfuriat compatrioţii declarând în cuvântarea sa inaugurală că „Polonia nu a fost reînviată, ca să mărească numărul statelor-hienă imperialiste". Candidând la preşedinţie în 1922, s-a bucurat de sprijinul minorităţilor şi de aproape 20% din voturile populaţiei, însă în discuţiile referitoare la reforma educaţională i-a şocat pe mulţi dintre susţinătorii lui sugerând că limba poloneză ar trebui să fie predată în toate şcolile evreieşti din Polonia, iar limba idiş – în toate şcolile poloneze. Nu există nici o îndoială că idealurile lui Baudouin de Courtenay îşi aveau rădăcinile în cele mai distinse tradiţii poloneze ale individualismului şi liberalismului, dar nu puteau fi cuprinse şi tolerate între limitele înguste ale naţionalismului polonez modern. Din acest motiv, aceste idealuri sunt arareori menţionate în lucrările de istorie modernă. Însă fără ele orice compendiu al scenei politice poloneze ar fi incomplet[46].

*
* *

În pragul secolului XX, independenţa Poloniei părea un miraj, la fel ca până atunci. În Germania şi Rusia, provinciile poloneze erau conduse dinspre centru, jucând doar un rol marginal în acţiunile politice. Nici un politician naţionalist nu deţinea vreo poziţie de înaltă responsabilitate în consiliile imperiale. În Austria, unde Galiţia se bucurase de autonomie politică şi culturală începând cu anii 1868-1875, polonezii constituiau unul dintre cei mai solizi stâlpi ai regimului habsburgic. Nu acordau prea multă atenţie intereselor polonezilor, spre deosebire de cele ale galiţienilor, şi nu erau interesaţi de ideea de a se uni cu compatrioţii lor din Germania şi Rusia. Încercările de coordonare între diversele partide poloneze din cele trei zone împărţite nu s-au putut compara niciodată cu gradul înalt de coordonare a forţelor poliţieneşti din cele trei imperii, ce combăteau în mod asiduu mişcările naţionaliste[47]. Pe frontul diplomatic, problema poloneză dispăruse de multă vreme de pe agenda activă a imperiilor. Impunitatea cu care fuseseră anulate clauzele Tratatului de la Viena în prima jumătate a secolului al XIX-lea tocise sensibilitatea celorlalte mari puteri. La acest moment, majoritatea politicienilor ajunseseră să îi considere pe polonezi una dintre minorităţi, ale cărei pretenţii de a fi trataţi cu dreptate nu puteau include şi dreptul la suveranitate. Într-o lume a imperialismului în floare, nimeni nu punea sub semnul întrebării beneficiile guvernării germane sau ruse în Polonia, aşa cum nu erau puse la îndoială nici beneficiile acetor guvernări în Irlanda, Egipt, Algeria sau Panama. Alianţele diplomatice din ultimii 50 de ani erau în mod constant nefavorabile. În epoca lui Bismarck, în alianţa dintre Prusia şi Rusia se subînţelegea suprimarea chestiunilor legate de Polonia, nepermiţând nici o interferenţă din afară. În 1872 această alianţă a fost consolidată prin intrarea Imperiului Austro-Ungar în aşa-zisul *Dreikaiserbund* (Liga celor Trei Împăraţi). Căderea lui Bismarck şi realinierea ulterioară a marilor puteri au lăsat oarece spaţiu de manevră pentru polonezi, în special în timpul Războiului Ruso-Japonez şi în revoluţionarii ani 1905-1906. Dar alianţa franco-rusă din 1893 a neutralizat una dintre acele puteri occidentale care ar fi putut să exploateze problema poloneză, în timp ce acordul anglo-rus din 1907 a înlăturat-o şi pe cealaltă. Din toate punctele de vedere, problema poloneză era de domeniul trecutului.

Şi conştiinţa naţională poloneză se afla într-o perioadă de haos. În Germania, poziţia relativă a polonezilor era mult mai slabă decât în Regatul Prusiei. E adevărat că numărul lor era încă mare în Pomerania şi Poznańia. Au opus rezistenţă cu succes atât aşa-zisului *Kulturkampf* din anii 1870-1880, cât şi activităţilor Comisiei Prusace de Colonizare a Teritoriilor, în 1886-1913. Însă presiunile neînduplecate ale industrializării, ale mobilităţii sociale crescânde şi ale monopolului german în domeniul educaţiei universitare şi-au spus cuvântul. Elementul polonez se afla în pericolul de a regresa la stadiul unei comunităţi rurale reziduale. Posenul cu excelentele sale instituţii educaţionale şi cu forţa de muncă poloneză înalt calificată, era singura zonă ce reuşise să rămână poloneză şi în acelaşi timp să ţină pasul cu timpurile. În

Silezia, a doua zonă industrială după bazinul Ruhr, germanizarea evolua rapid. Spre deosebire de poznańieni, populaţia de aici nu avea o amintire vie a legăturilor lor mai vechi cu statul polonez. Numindu-i *Wasserpolaken* (polonezi diluaţi), germanii le făceau polonezilor o mare nedreptate în ceea ce priveşte caracteristicile lor impunătoare, dar această denumire reflectă faptul că ei erau prea puţin interesaţi de politica naţionalistă, cel puţin până la sfârşitul secolului al XIX-lea. În Polonia rusă, conştiinţa naţională era mult mai puternică. Campaniile de „rusificare" produseseră efectul opus. Spre deosebire de Germania, statul rus nu dispunea de mijloacele sau de priceperea necesară pentru a-i educa pe polonezi în noi moduri; însă masivele sale forţe de constrângere nu erau un secret pentru nimeni. Rusia supravieţuise anilor revoluţionari 1905-1907, frângând orice rezistenţă politică. În anii de dinaintea războiului, păruse a intra într-o perioadă de reformă constituţională şi de vastă expansiune economică. Păruse a oferi o perspectivă foarte favorabilă proiectelor poloneze, în special în domeniul economic şi în cel cultural. Mulţi polonezi cultivaţi, nemaisperând la nici un progres politic, considerau că joacă rolul grecilor în această nouă Romă. În Galiţia situaţia era diferită. Mândria polonezilor galiţieni legată de propria identitate etnică era amestecată cu un sentiment de adâncă recunoştinţă faţă de Habsburgi. În toate cele trei zone împărţite ale Poloniei, circumstanţele sociale în schimbare au avut o influenţă puternică asupra atitudinilor politice. Emanciparea iobagilor şi expansiunea educaţiei au imprimat noilor categorii sociale conştiinţa idealului naţional. Jan Słomka (1842-1932), originar din Dzików pe Vistula, a trecut – după cum povesteşte – „de la iobăgie la autoguvernare". În tinereţe nu avea nici cea mai vagă idee că era polonez. Ţăranii locului, de pe acel mal al Vistulei, se considerau „mazuri" (mazovieni). După tradiţia din vechea Republică, numai nobilii erau consideraţi polonezi. După ce a învăţat să citească însă şi participând la activităţile politice din Galiţia, el a devenit conştient de identitatea sa poloneză şi entuziasmat de aceasta[48]. Situaţia generală era aşadar extrem de complicată. În termeni cantitativi, conştiinţa naţională poloneză nu scăzuse. În 1914 erau mult mai mulţi oameni ce se considerau polonezi decât în 1814. Dar modul în care îşi înţelegeau polonitatea era atât de variat, atât de fragmentat de loialităţi concurente şi de interese economice şi sociale diferite, încât nu putea oferi o bază solidă pentru acţiuni politice comune. Naţionalismul polonez ardea mocnit în mod constant, stingându-se în unele locuri, în vreme ce se răspândea în altele – însă nu putea nutri speranţa de a izbucni într-o flacără atotcuprinzătoare, atâta vreme cât constrângerile înăbuşitoare ale celor trei imperii rămâneau intacte. Nu exista nici un consens privitor la perspectivele de viitor ale Poloniei. Câţiva optimişti ce nu se dădeau bătuţi mai credeau că ţara lor va renaşte încă o dată din cenuşă precum pasărea Phoenix. Dar observatorii mai chibzuiţi, inclusiv mulţi dintre aceia care empatizau profund cu cauza poloneză, erau de părere că supravieţuirea la infinit a culturii poloneze este improbabilă. În 1886, Georg Brandes a simţit o criză iminentă. „Vreme de o sută de ani", a spus el, „Polonia a slujit drept nicovală pentru trei mari puteri, suportând loviturile enormelor lor ciocane fără a se lăsa zdrobită. Ori aceste ciocane vor fi oprite în curând, ori această cultură va fi anihilată". Opt ani mai târziu, în 1894, Brandes a asemănat condiţia polonezilor cu cea a Arlechinului din povestea lui

Prosper Mérimée, cel care a căzut de la etajul cinci. Pe când Arlechinul, în căderea lui, trecea prin dreptul fereastei de la etajul trei, cineva l-a întrebat cum se simte. „Destul de bine", a răspuns, crezând că această cădere nu se va opri. Brandes a concluzionat: „Cu toţii ştim cum se va încheia căderea, însă, atât timp cât ne aflăm în aer, lucrurile nu stau chiar atât de rău"[49].

Realizările limitate ale naţionalismului polonez de-a lungul secolului al XIX-lea au fost determinate de eşecul de a face cauză comună cu mai mulţi potenţiali aliaţi. În teorie, naţionaliştii polonezi se considerau partenerii naturali ai tuturor popoarelor asuprite din Europa de Est, dacă nu chiar din lume. Iluzia aceasta era împărtăşită de către mulţi idealişti ai vremii, de la Marx la Macaulay. În practică, au fost nevoiţi să-şi dea seama că pretenţiile lor referitoare la independenţa polonezilor se găseau de multe ori la polul opus faţă de doleanţele acestor posibili aliaţi, pricinuind conflicte puternice şi rivalităţi ireconciliabile.

Unul dintre aceste conflicte, reluat periodic, era legat de linia politică socială. Reforma agrară în prima jumătate a secolului, precum şi industrializarea şi urbanizarea în cea de-a doua au fost întotdeauna considerate probleme de interes naţional. Eliberarea iobagilor de sub jugul proprietarilor de pământ, iar mai târziu eliberarea clasei muncitoare de sub oprimarea capitalistă erau privite tot mai des ca măsuri secundare, dar necesare pentru eliberarea naţiunii de sub conducerea puterilor împărţitoare. În realitate lucrurile au decurs altfel. După cum a atras atenţia unul dintre cele mai bine cunoscute poeme ale secolului, scris în 1836 de către Gustaw Ehrenberg (1818-1895), diviziunile sociale continuau să perturbe unitatea politică:

> Pe când oamenii cu săbii la luptă înaintau,
> Nobilii în parlament la consfătuiri stăteau.
> Când poporul a strigat „Vom învinge ori muri",
> Proprietarii socoteau dividende din chirii.
> ...
> Tunurile de la Stoczek prin credinţă le-au luat
> Braţe de ţărani muncite, înnegrite de la plug,
> Pe când nobilii Varşoviei trabucuri au fumat,
> Dezbătând cu mare-ardoare despre fraţii peste Bug,
> Cum să-ncheie armistiţiu, să-ntocmească vreun tratat;
> O, plecaţi vă mulţumim, nobili şi ambasadori!
> Tuturora mulţumiri - către conţi, către prelaţi,
> Marchizi şi stăpâni puternici, proprietari şi mari magnaţi! *[50]

Ideea că ţăranii luptaseră în insurecţii în timp ce nobilii stătuseră acasă fumându-şi ţigările de foi este destul de fantezistă. Majoritatea istoricilor ar fi de părere că revoltele au fost lansate şi sprijinite de nobilime, dar că au eşuat printre altele din cauză că masele de ţărani au rămas indiferente. În orice caz, Ehrenberg avea dreptate să demaşte prăpastia dintre nobilime şi ţărănime în ceea ce priveşte atitudinea

---

* Gustaw Ehrenberg, „Szlachta w roku 1831", în *Język polski: mowa rodzinna*, Varşovia, 1986, p. 74 (n.tr.).

socială, prăpastie care constituia un impediment în calea consolidării acţiunii politice. Parodiile sale nemiloase privitoare la clasa proprietarilor de pământ au contribuit substanţial la renumele lui în anii ce au urmat, iar datorită propriilor activităţi conspirative s-a ales cu o jumătate de viaţă petrecută în exil în Siberia. Poemul citat mai sus a fost pus pe note, devenind unul dintre imnurile preferate ale mişcării comuniste. Păcat că prea puţini dintre cei ce îl cântă astăzi mai ştiu că Gustaw Ehrenberg, autorul acestor versuri, a fost fiul lui Aleksandru I, ţar al Rusiei.

În faţa repetatelor eşecuri ale revoltelor, liderii nobili dădeau vina pe ignoranţa ţăranilor, iar liberalii, pe conservatismul nobilimii. Reformatorii sociali tindeau să considere conspiraţiile naţionaliste o ameninţare la adresa succesului lor, nefiind înclinaţi să amâne reformele până la momentul unei acţiuni politice conjugate. Legislaţia socială radicală a revoltelor, începând cu Manifestul de la Połaniec al lui Kościuszko până la decretele de emancipare din 1863, era de fiecare dată anulată, provocând de multe ori reacţii episodice pline de agresivitate. Mai mult decât atât, în momente de criză, autorităţile aveau grijă să exploateze reformele sociale ca metodă de a-i atrage din nou de partea lor pe supuşii polonezi nemulţumiţi. Egalitatea în faţa legii în Ducatul Varşoviei, decretul de arendare a pământurilor, emis în 1823 în Marele Ducat de la Posen, reformele întreprinse în Prusia şi Austria în 1848-1850 şi în Polonia rusă în 1861 şi 1864 au fost motivate nu numai de preocuparea autentică pentru condiţiile sociale, ci şi de consideraţii de ordin politic. Ucazul lui Aleksandru al II-lea privitor la emanciparea ţărănimii poloneze, eliberat în martie 1864, depăşea în mod intenţionat atât concesiile făcute deja în Rusia în general, cât şi pe cele propuse de liderii Insurecţiei din Ianuarie. Era o iniţiativă dinadins antinaţionalistă, care a reuşit să distragă provincia de la politica naţională chiar şi în timpul generaţiei următoare. (Vezi capitolul 16.)

Mişcarea naţională avea să se confrunte cu deziluzii asemănătoare la apariţia socialismului şi marxismului. Prima grupare poloneză socialistă, „Proletariat", întemeiată la Varşovia în 1882 şi condusă de Ludwik Waryński, avea un caracter antinaţionalist până la obsesie. Principalul partid marxist polonez, SDKPiL, se opunea în mod activ unirii teritoriilor poloneze. Vedetele aflate în fruntea lor, Róża Luksemburg (Rosa Luxemburg), Feliks Dzierżyński, Julian Marchlewski şi Karol Radek, şi-au consumat energiile în mare parte în slujba revoluţiilor germane sau ruse. Partidul Socialist Polonez (PPS), al cărui „Program de la Paris" iniţial accentua la început în egală măsură justiţia naţională şi cea socială, a fost mereu dezbinat de scopurile incompatibile legate de aceste două interese principale. După cum a fost nevoit să afirme cu regret Piłsudski însuşi, era imposibil să se acorde aceeaşi prioritate şi politicii sociale, şi celei naţionaliste. În 1918, când a devenit lider al Republicii Poloneze, deja încetase să se mai considere socialist.

O altă serie de conflicte erau generate de rivalităţile dintre mişcările naţionale. Liberalii ruşi şi germani conspirau cu toţii împotriva aceloraşi puteri care împărţiseră Polonia. Mai târziu în secolul al XIX-lea, lituanienii, bieloruşii, ucrainenii, cehii şi evreii au fost marginalizaţi şi persecutaţi de aceleaşi regimuri imperiale. S-a urmărit mereu, cu persistenţă, o acţiune în colaborare împotriva duşmanului comun, însă aceasta nu a fost niciodată realizată. (Vezi diagrama B.)

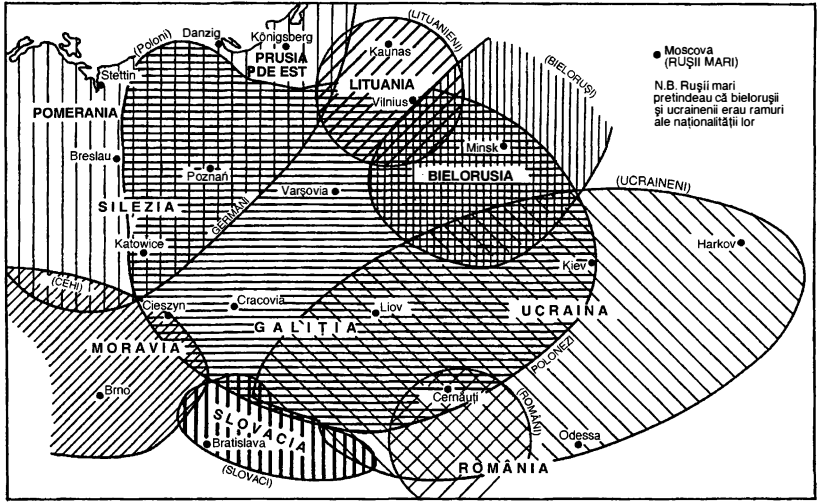

Diagrama B. Pretenţii teritoriale rivale ale naţionalităţilor, cca 1900

Idila intermitentă a polonezilor cu disidenţii ruşi, secătuită în mod constant de învinuiri reciproce, s-a sfârşit cu o despărţire. Societăţile patriotice poloneze din 1820-1830 întreţinuseră relaţii strânse cu decembriştii. Mickiewicz, printre alţii, exilat politic în Rusia, şi-a dat silinţa de a face un tur al Rusiei şi de a stabili relaţii cu cercuri literare disidente, inclusiv cu Puşkin. În 1831 aceasta a fost considerată o demonstraţie de sprijin pentru decembrişti, ceea ce a încurajat Seimul să-l detroneze pe ţar. Acel slogan frumos, „PENTRU LIBERTATEA VOASTRĂ ŞI A NOASTRĂ", a fost adoptat pentru a exprima argumentul că o revoluţie în Rusia plus independenţa Poloniei erau cele două elemente esenţiale pentru răsturnarea ţarismului. În 1863, Herzen a fost convins să-i laude pe polonezi şi să sondeze terenul în vederea unei alianţe nu numai cu mişcarea rusă „Zemlia i Volia", ci şi cu exilaţii italieni şi unguri. Toate aceste legături au eşuat. Puşkin i-a denunţat pe polonezi, ale căror aventuri „egoiste" ofereau un pretext excelent pentru consolidarea autocraţiei în Rusia. Mickiewicz a asemănat protestele lui Puşkin cu lătratul unui câine turbat. Ziarul lui Herzen, *Kolokol*, şi-a pierdut jumătate din susţinători peste noapte. Cine nu ştiuse acest lucru afla acum că majoritatea revoluţionarilor ruşi doreau să menţină Rusia intactă pentru revoluţie, considerându-i pe revoluţionarii naţionalişti polonezi reacţionari şi instigatori. Din 1863, tendinţele antipoloneze au început să predomine în Rusia atât în rândurile slavofililor, cât şi ale revoluţionarilor. În Polonia, ca urmare a revoltelor, sentimentele antiruseşti erau deosebit de puternice. Antipatiile reciproce consolidau în ambele ţări opinia conform căreia incompatibilitatea culturilor poloneză şi rusă este incurabilă. (Vezi capitolul 2.)

Alianţa polono-germană a eşuat şi mai devreme. În 1848, revoluţionarii din Posen se adresaseră Parlamentului German de la Frankfurt pentru a cere sprijin. Li s-a răspuns repede să înceteze ocupaţia „vechii provincii germane Posen". Din această direcţie nu mai avea să vină nici un dram de simpatie. Naţionalismul german din epoca lui Bismarck a avut un caracter autocentric obsesiv, iar sub auspicii prusace, era ostil faţă de scopurile polonezilor. (Vezi capitolul 3.)

Relaţiile cu ucrainenii, bieloruşii şi lituanienii nu erau nici ele mai bune. Pretenţiile teritoriale ale polonezilor asupra Liovului, Minskului sau Vilniezului, bazate pe graniţele şi tradiţiile vechii Republici, nu mai puteau fi acceptate. Situaţia se complicase şi din cauza apariţiei sionismului militant. Astfel, eforturile menite să dubleze presiunea asupra ţarismului au diminuat-o în realitate. Autorităţile şi-au dezbinat diferiţii duşmani, stăpânind în continuare cu fermitate.

Istoria evreimii poloneze oferă un exemplu elocvent în acest sens. De-a lungul secolului al XIX-lea, dezavantajelor cetăţeneşti ale evreilor li s-a adăugat o catastrofă economică degenerantă. O creştere naturală de cinci ori a acesteia a adus cu sine presiuni de nesuportat asupra Regiunii de Aşezare şi asupra Galiţiei, până când emigrarea în masă a rămas unica portiţă de scăpare. Pentru o mare parte din secolul al XIX-lea, atât reformatorii evrei, cât şi liberalii polonezi au pledat pentru polonizarea culturii evreieşti şi asimilarea evreilor în societatea poloneză. Atât în 1830-1831, cât şi în 1861-1864, polonezii şi evreii au stat umăr la umăr în revoltele împotriva tiraniei ruse. Dar de atunci atitudinile au luat o turnură negativă în ambele comunităţi. Naţionaliştii evrei ai noii generaţii vedeau asimilarea ca pe o

ameninţare la adresa propriilor aspiraţii, condamnând din start cooperarea cu polonezii. În tabăra poloneză, ascensiunea naţionaliştilor militanţi de genul lui Dmowski, cu sloganul lor „Polonia pentru polonezi", au generat antipatii similare. Temele antievreieşti au reapărut în literatura poloneză – spre exemplu, în romanul lui Michał Bałucki *W żydowskich rękach* (*În mâinile evreilor*, 1885). Se poate trage doar concluzia că două popoare alese nu pot fi conduse prin acelaşi deşert. (Vezi capitolul 9.)

Văzut din perspectivă evreiască, spectrul vieţii politice poloneze capătă un aspect cu totul diferit[51]. Ca urmare a unei înrădăcinate opoziţii faţă de separarea aspiraţiilor evreieşti de cele ale polonezilor, un om precum Staszic, pe care polonezii îl considerau „moderat" şi „reconciliator", a devenit „antisemit" şi, ca atare, „extremist". Pamfletul său *Despre caracterul dăunător al evreilor* (1816) i-a adus eticheta de persecutor de evrei. Tot astfel, generalul Krasiński, supus credincios al ţarului şi adept lipsit de scrupule al rusificării, a fost socotit de către polonezi drept „trădător", dar, fiindcă a dat dovadă de indiferenţă faţă de orice fel de sentimente naţionaliste, a devenit, pentru evrei, un „moderat". Politica evreiască şi cea poloneză tindeau să coincidă numai când venea vorba de extrema stângă. În primele decenii, Lelewel sau Walerian Łukasiński erau clasificaţi atât ca patrioţi polonezi, cât şi ca „prosemiţi". La sfârşitul perioadei, unii evrei progresişti, cum ar fi Bernard Hausner, s-au alăturat legiunilor lui Piłsudski, la fel cum şi strămbunii lor se alăturaseră lui Kościuszko sau Poniatowski. Un caz tipic îl constituiau în orice caz acei revoluţionari polonezi şi evrei care, respingând aspiraţiile burgheze ale comunităţilor lor, şi-au unit forţele în mişcarea internaţionalistă marxistă.

Către nord-est – adică în teritoriul de nord-vest al Imperiului Rus – polonezii au intrat în conflict cu redeşteptările naţionale ale lituanienilor baltici şi ale bieloruşilor slavoni. Până la mijlocul secolului al XIX-lea, identitatea distinctă a acestor două popoare nu fusese recunoscută, în general, nici măcar de către ele însele. Peter Kropotkin, în prima ediţie a seriei *Encyclopaedia Britannica*, a informat întreaga lume – în mod eronat – că popoarele din fostul Mare Ducat erau formate din „zhmudzi" baltici, adică samogiţieni şi lituanieni slavi. Nimeni nu şi-a imaginat că aceste popoare vor deveni un factor politic demn de luat în seamă. Şi totuşi, aşa s-a întâmplat.

Vreme de cinci sute de ani, lituanienii se aflaseră în uniune politică cu polonezii, într-o situaţie analogă cu cea a scoţienilor şi englezilor. Până la 1793, Marele Ducat făcuse parte din Uniunea statală polono-lituaniană. În timpul acestei lungi uniuni, limba poloneză, ca şi engleza în Scoţia, fusese adoptată aproape universal de către clasele conducătoare şi cultivate. Limba lituaniană, ca şi galeza scoţienilor, supravieţuise numai în zonele rurale îndepărtate şi în anumite segmente ale ţărănimii. Nu era vorbită în mod normal de nici un grup semnificativ de oameni în capitala ţării, Vilnius (Wilno), a cărei populaţie lituaniană, la ultimul recensământ ţarist din 1897, atingea doar 2%. Nu avea nici o formă de scriere stabilită şi nici vreo literatură notabilă. Singurele centre de studii şi publicaţii se aflau de-a lungul graniţei cu Prusia de Est, în aşa-numita „Lituania Mică", unde teritoriile Klajpeda (Memel) şi Tylża (Tilsit) erau locuite de o minoritate lituaniană protestantă. Naţionalismul lituanian

s-a dezvoltat ca reacţie, pe de o parte, la ipoteza poloneză că Lituania aparţine Poloniei şi, pe de altă parte, la încercările guvernului ţarist de a impune cultura rusă şi religia ortodoxă. Renaşterea culturală a fost promovată în primul rând de către clerul catolic, în special de către doi episcopi de Samogiţia, Józef Giedroyć (1745-1838) şi Mateusz Valancius (1801-1875). Publicarea de către Teodor Narbutt (1784-1864), în 1841, în limba poloneză, a unei *Istorii a Lituaniei* în mai multe volume, precum şi – mai târziu – a unor traduceri în limba lituaniană a operelor acelui mare poet lituanian, „Adomas Mickievičius", au reprezentat un imbold pentru talentul literar al vorbitorilor de lituaniană. Emanciparea ţărănimii, în 1861, precum şi stabilirea unei ortografii lituaniene bazate – ca să îi sfideze pe polonezi – pe alfabetul ceh au determinat progrese culturale de primă importanţă. Către sfârşitul secolului al XIX-lea, mişcarea naţională lituaniană a adoptat un caracter politic făţiş, cu tendinţe proprii loialiste, reconciliatoare şi revoluţionare, partide proprii şi sponsori din propria diasporă. Ca urmare, potenţiala anvergură a politicii poloneze se limita la acel sector al populaţiei care vorbea limba poloneză – în special segmente importante ale clasei proprietarilor de pământ şi ale burgheziei din Vilnius, Grodno, Nowogródek şi din alte oraşe. Situaţia socială şi culturală era mult mai complexă decât ar fi vrut să recunoască naţionaliştii – fie ei polonezi, fie lituanieni. Etnografii care au încercat să cerceteze ştiinţific această zonă s-au confruntat cu multe contradicţii derutante. Un cercetător al limbii vorbite, într-o discuţie cu cizmarul local dintr-un sat de lângă Kaunas (Kowno), în 1885, a notat o conversaţie foarte elocventă:

— De ce trib aparţii dumneata?
— Sunt catolic.
— Nu asta vreau să spun. Te întreb dacă eşti polonez sau lituanian.
— Sunt polonez şi sunt şi lituanian.
— Nu se poate. Trebuie să fii ori una, ori alta.
— Vorbesc poloneza – a spus cizmarul. Şi vorbesc şi lituaniana.
Şi aşa s-a încheiat convorbirea[52].

Cizmarul era mai bine informat decât etnograful. Mulţi dintre cei ce au ajuns lideri ai mişcării de independenţă lituaniene şi care, în timpul Primului Război Mondial, au format – sub protecţie germană – guvernul Taryba (Consiliul de Stat) aveau strânse legături cu polonezii. Tocmai din acest motiv se străduiau să le ascundă. Faptul că primul preşedinte ales al Republicii Polone, Gabriel Narutowicz (1865-1922), era fratele natural al lui Stanislavas Narutavičius (1862-1932), membru al guvernului Taryba şi al primului guvern al Republicii Lituaniene, nu reprezintă deloc o excepţie. În 1918, la momentul dobândirii independenţei, populaţia Lituaniei număra circa trei milioane de oameni, dintre care 10% erau polonezi[53].

Bieloruşii erau în conflict nu numai cu polonezii, ci şi cu ruşii, lituanienii şi ucrainenii. Urmaşi ai ţărănimii ortodoxe sau slavone uniate din Lituania Centrală, numită şi „Rutenia albă", aparţineau ramurii celei mai puţin dezvoltate a slavilor de răsărit. Mişcarea lor naţională, care în termenii nu tocmai măgulitori ai lui Lewis

Namier „putea fi aşezată pe o canapea mică", şi-a consumat toate resursele, şi aşa puţine, în efortul de a demonstra lumii întregi că nu era interesată deloc de aspiraţiile politice ale polonezilor sau ale lituanienilor şi că nu manifesta nici un ataşament cultural ori sentimental faţă de măreţii ruşi. În acest scop, unii dintre liderii lor au resuscitat vechiul nume de trib *Kryvicianie* (crivicieni sau criviciani), o denumire interzisă atât de cenzorii ţarişti, cât şi de cei sovietici. Limba lor, care la început fusese clasificată de către învăţaţi din Sankt-Petersburg, dar şi din Varşovia drept dialect al limbii poloneze, nu s-a bucurat de recunoaştere oficială din partea autorităţilor ţariste până în 1906; folosea atât alfabetul chirilic, cât şi cel latin. Literatura lor, ca şi cea a lituanienilor, s-a dezvoltat după modelul polonez, primii scriitori importanţi fiind V. Dunin-Marcinkevic (1809-1894) şi F. Bohusevic (1840-1900), care au scris în poloneză, respectiv în bielorusă. Teritoriul lor naţional, după cum l-a definit Rittich în 1875, s-ar fi extins de la Białystok la vest până la Smolensk în est şi de la Dvina la nord până la Pripet în sud; populaţia lor, conform aceleiaşi surse, număra 3.745.000 de oameni. În Polesia, populaţia nedezvoltată „Poleşuki", care nu manifesta nici o conştiinţă a vreunei identităţi naţionale, era revendicată şi de bieloruşi, şi de ucraineni. Pentru polonezi, mişcarea bielorusă nu era mai mult decât o curiozitate culturală, complet irelevantă din punct de vedere politic[54].

La sud-est – adică în teritoriul sud-vestic al Imperiului Rus şi în Galiţia austriacă – polonezii au intrat în conflict cu renaşterea naţională ucraineană. Procesul de metamorfoză a acestei ramuri a numeroşilor slavi de răsărit dintr-o varietate pestriţă de „ruteni" într-o naţiune ucraineană concretă a fost tot atât de lung şi de complex ca şi dezvoltarea naţiunii poloneze înseşi. A început în teritoriile cazace, separate de Polonia în 1667, care constituiseră un „stat hatman" semiautonom aflat sub suzeranitate rusă până în 1787, când această formaţiune politică a fost suprimată. Mai târziu s-a răspândit în teritoriile anexate de Rusia şi Austria în urma împărţirilor. În ultima parte a secolului al XIX-lea, procesul era departe de a se fi încheiat, iar pe plan internaţional, deosebirea esenţială dintre „ruteni" şi „ruşi" – analogă aceleia dintre *Duits* (olandezi) şi *Deutsch* (germani) – în general nu era un lucru cunoscut. În imperiul ţarist, unde populaţia ruteană era în mare parte ortodoxă, separatismul politic nu era bine definit; dar cererile de recunoaştere şi dezvoltare a limbii şi literaturii locale erau concrete. Aici, primii lideri ruteni au adoptat pentru prima oară denumirea de „ucraineni" pentru a evita denumirea umilitoare de „ruşii mici", folosită de oficialităţile ţariste. (Pentru cititorul occidental, acest nou nume poate fi înţeles prin referire la adoptarea analogă a denumirii de provenienţă geografică *neder-land* de către populaţia olandeză a Provinciilor Unite. În ambele cazuri, considerentul de importanţă majoră era evitarea identificării cu vecinii lor mai numeroşi şi mai expansivi din punct de vedere cultural – ruşii sau germanii.) În Ucraina ţaristă, textele fundamentale ale renaşterii culturale au fost publicate de Frăţia Sfinţilor Chiril şi Metodiu, până la dizolvarea acesteia în 1847. *Cărţile Genezei Naţiunii Ucrainene*, scrise de Mykola Kostomarov (1817-1865), şi sugestiva poezie romantică a lui Taras Şevcenco (1814-1861) au slujit aceluiaşi ţel pentru ucraineni ca operele lui Mickiewicz, Słowacki şi Krasiński pentru polonezi, fiind într-o anumită măsură modelate după acestea din urmă. Scrierile lui Mihail Drahomanov (1841-1895), profesor de istorie

exilat din Kiev, încurajau un gen de naţionalism pozitivist şi reconciliator. În Galiţia însă, populaţia ruteană aparţinea în majoritate Bisericii Uniate, iar activismul politic era alimentat printre altele de perspectiva unei convertiri forţate la ortodoxie în eventualitatea preluării conducerii de către Imperiul Rus. Poziţia tolerantă a autorităţilor austriece a permis o dezvoltare culturală extinsă. Însă predominanţa unei comunităţi numeroase de polonezi, chiar şi în Galiţia de Răsărit, a dus la rivalităţi acute şi, la fel ca în cazul lituanienilor, la contradicţii derutante. Nu era nimic neobişnuit că sponsorul cel mai de seamă al Mişcării Naţionale Ucrainene în Galiţia, contele Andzrej Szeptycki (1865-1944), din 1900 arhiepiscop uniat la Lemberg, era fratele mai mare al unui naţionalist polonez activ, generalul Stanisław Szeptycki (1867-1946). Cu toate că majoritatea ucrainenilor din Galiţia avea strânse legături cu cultura poloneză, pe la începutul secolului XX devenise limpede divergenţa radicală a intereselor Mişcării Naţionale Ucrainene faţă de cele ale mişcării omoloage poloneze. Două naţiuni slave surori, cu o populaţie de 30, respectiv 20 de milioane de oameni în acel moment, ar fi putut exercita – împreună – o influenţă semnificativă în politica europeană. În loc de asta, şi-au anulat reciproc eforturile, luptându-se una cu alta[55].

În alte părţi ale Imperiului Austriac, polonezii au intrat în coliziune cu cehii. Iarăşi, s-ar fi presupus că aceste două popoare slave, cele mai dezvoltate, amândouă predominant catolice şi amândouă fălindu-se cu o lungă istorie şi o cultură bogată, ar fi putut să conlucreze fără probleme. Însă s-a întâmplat exact pe dos. În sfera politicii vieneze, concepţia liderilor burghezi disidenţi ai Mişcării Naţionale Cehe era foarte diferită de cea a polonezilor galiţieni loialişti şi aristocraţi. Asocierea lor cu ucrainenii şi cu slavii de sud se afla în conflict cu asocierea tradiţională dintre polonezi şi maghiari. Cehii îşi îndreptau privirile spre Rusia în căutare de sprijin, astfel uimindu-i pe polonezi şi opunându-le rezistenţă. Din păcate, polonezii şi cehii arareori au practicat virtuţile unei bune vecinătăţi[56].

În epoca imperialismului, lumea fiind plină de imperii, era firesc ca revendicarea unor teritorii naţionale să fie discutată în termeni imperialişti. În cercurile revoluţionare, conduita puterilor care au împărţit Polonia în Europa de Est întinase de mult ideea de imperialism, pe care mai târziu Lenin a îmbrăcat-o în haina teoriei marxiste. Că Rusia, Germania şi Austria se făceau vinovate de „imperialism" în cel mai peiorativ sens al cuvântului a fost o doctrină susţinută multă vreme de către radicalii polonezi. Dar era o sabie cu două tăişuri. Ruşii, germanii şi austriecii, iritaţi de faptul că polonezii luau în derâdere sfintele lor imperii, au descoperit că le pot plăti cu aceeaşi monedă. Cererile de restaurare a unui stat polonez naţional, susţinute într-o vreme de majoritatea liberalilor europeni, erau acum denunţate ca „imperialism polonez". Socialiştii din toate ţările, opunându-se din principiu naţionalismului, au fost deosebit de încântaţi să adopte noile epitete. De aici a apărut o situaţie ciudată: socialiştii britanici, de exemplu, au apărat în mod constant integritatea vastului Imperiu Rus multinaţional, aliat al Imperiului Britanic în două războaie mondiale, în acelaşi timp opunându-se constituirii unui stat polonez „imperialist" în altă formă decât cea mai superficială cu putinţă. Însă apelativele ofensatoare nu s-au

oprit aici. Lituanienii, bieloruşii, ucrainenii şi cehii şi-au unit vocile împotriva imperialismului polonez. La rândul lor, imperialiştii polonezi denunţau „imperialismul lituanian" din Lituania Mare, „imperialismul ucrainean" din Galiţia şi „imperialismul ceh" din Silezia. Până la urmă, polonezii s-au alăturat lituanienilor şi ucrainenilor în denunţarea apariţiei „imperialismului bielorus" în Podlasia şi Polesia. (Nu se ştie însă dacă imperialiştii din Polesia au recunoscut vreodată fatala ameninţare ce venea din partea imperialiştilor evrei de la Pinsk.) Punctul culminant a fost atins în timpul unei întâlniri la Kremlin, pe 13 octombrie 1944, când însuşi Iosif Stalin l-a acuzat de „imperialism" pe reprezentantul guvernului polonez în exil, Stanisław Mikołajczyk. Conceptul de „imperialism" degenerase de mult, devenind o formulă de care abuza oricine găsea de cuviinţă pentru a atinge o coardă sensibilă.

Desigur, efectele dezbinatoare ale naţionalismului nu au trecut neobservate, mulţi dintre liderii polonezi străduindu-se să le contracareze. Ideile federaliste se bucurau de o popularitate foarte mare în tabăra lui Piłsudski, găsindu-şi o expresie limpede în scrierile lui Leon Wasilewski (1870-1936), editor al revistei de teorie socialistă *Przedświt* (*Primele zori*) şi autor al lucrărilor *Litwa i Białoruś* (*Lituania şi Bielorusia*, 1912) şi *Ukraińska sprawa narodowa* (*Cauza naţională ucraineană*, 1925). Respectând în acelaşi timp dreptul fiecărei naţiuni de a-şi controla soarta, polonezii federalişti argumentau că totuşi o oarece formă de federaţie multistatală era esenţială în Europa de Est pentru a opune o rezistenţă eficientă copleşitoarelor forţe armate şi resurselor tehnice superioare ale marilor imperii. Supravieţuirea tuturor naţiunilor asuprite din regiune impunea o limitare voluntară a pretenţiilor fiecăreia dintre aceste naţiuni în parte. Aceste idei nu au dispărut nici în ziua de azi. Problema a fost că federaliştii au fost atacaţi nu numai de către compatrioţii lor mai şovini de acasă, care îi acuzau că vând dreptul de naştere al Poloniei unor străini, ci şi de către potenţialii lor viitori parteneri lituanieni, bieloruşi şi ucraineni, care – lucru nu tocmai greu de înţeles – au văzut în idealul federalist modern o versiune nouă a vechii *Rzeczpospolita* poloneze. Mai departe, geografia politică ne arată cum cei mai intransigenţi reprezentanţi ai naţionalismului polonez, şi anume Roman Dmowski şi naţional-democraţii lui, se bucurau de sprijinul cel mai fervent tocmai în oraşe ca Poznán, Vilnius sau Lvov, acolo unde ar fi fost cel mai dezirabil un compromis în chestiunea naţională. Pentru cei iritaţi de constantul atac antipolonez al naţionaliştilor locali rivali, conceptul dmowskian al încorporării, care prevedea o integrare viitoare a tuturor zonelor de graniţă într-un stat polonez unitar, s-a dovedit mult mai atractiv decât ideile opuse, federaliste ale lui Piłsudski. Moderaţia lipsea cel mai mult acolo unde ar fi fost cea mai mare nevoie de ea. E interesant de observat, de exemplu, că Piłsudski probabil că avea mai puţini susţinători printre polonezii din oraşul său de baştină, Vilnius, decât printre evreii din acelaşi oraş. Era un hap greu de înghiţit pentru un om care ţinea la mare preţ tradiţiile poloneze ale generozităţii şi mărinimiei. Potrivit lui Wasilewski, cucerirea oraşului Vilnius în iulie 1920 de către Armata Roşie şi integrarea acestuia mai apoi în Republica Naţională Lituaniană au fost – din câte îşi aminteşte – singurele evenimente care l-au mişcat până la lacrimi pe taciturnul mareşal. Astfel, în toate provinciile de graniţă, teama era mama extremismului şi discordiei şi vestitoarea tragediei[57].

Abundenţa din ce în ce mai marcată a posibilelor permutări politice între nenumăratele popoare şi partide existente în provinciile poloneze în această perioadă a împiedicat în mod concret propagarea unor pacte cu caracter permanent între potenţialii parteneri. Este uşor de văzut că pledoaria lui Dmowski pentru o alianţă cu Rusia împotriva Germaniei era gândită de asemenea ca protecţie a polonezilor împotriva ucrainenilor, lituanienilor, evreilor *e tutti quanti*; şi că speranţele sale erau menite a se lovi de ipoteza rivală a lui Piłsudski, care prevedea o Federaţie a acestor *tutti quanti* împotriva Rusiei, dar şi a Germaniei. Dar acesta este numai un început. Trebuie de asemenea să fim conştienţi că fiecare dintre mişcările naţionale era în sine dezbinată nu numai în ceea ce priveşte atitudinile şi partidele politice, ci şi din cauza barierelor fizice ale frontierelor statale şi că fiecare dintre fragmentele rezultate avea propriile interese, tradiţii şi aspiraţii. Fiecare elev polonez ştia că *Polonia*, ca şi *Gallia* lui Cezar, *est omnis divisa in partes tres*. Dar nu toţi erau conştienţi de faptul că şi comunităţile ucraineană, lituaniană, germană şi evreiască erau, la fel, împărţite în trei. În afară de ucrainenii din „Rusia Mică" guvernaţi de la Sankt-Petersburg şi de ucrainenii din Galiţia guvernaţi de la Viena, mai erau ucrainenii din Rutenia subcarpatică, guvernaţi de la Budapesta. Viaţa lituanienilor din teritoriile de nord-vest ale Rusiei şi din Regatul Congresului era îmbogăţită de existenţa lituanienilor din Prusia Răsăriteană. Majorităţile germane încrezătoare din Polonia prusacă aveau o perspectivă foarte diferită de cea a minorităţilor germane izolate din Polonia rusă ori din Galiţia. În mod similar, evreul asimilat de la Varşovia sau Cracovia era de fapt înstrăinat nu numai de evreii neasimilaţi, vorbitori de idiş din zonele de frontieră, ci şi de evreii vorbitori de rusă, aşa-zişii *litvaks*, care emigraseră către vest începând de pe la 1880. Prin urmare, dată fiind existenţa a trei mari puteri şi a cinci mişcări naţionale principale, fiecare divizată în trei sectoare geografice, trei grupări tactice principale şi cel puţin trei partide importante, ajungem la concluzia surprinzătoare că politica poloneză în pragul secolului XX se confrunta cu un număr total de 38 de permutări; sau mai degrabă 19.000, dacă e să-i luăm în calcul pe toţi. În diverse momente s-au făcut încercări de aliere a polonezilor cu ruşii împotriva ucrainenilor, a polonezilor cu ucrainenii împotriva nemţilor, a ruşilor cu ucrainenii împotriva polonezilor şi nemţilor şi aşa mai departe. Dar de fiecare dată au fost neglijate ori ofensate interesele vreunei minorităţi protestatare; o apropiere într-o anumită direcţie a generat în mod invariabil o ruptură în altă direcţie şi astfel nu s-a realizat niciodată ceva durabil. (Vezi diagrama B.)

Sub o asemenea presiune din multiple direcţii, era inevitabil ca naţionalismul polonez să dezvolte o natură dogmatică şi exclusivistă. În această privinţă nu se deosebea de alte naţionalisme rivale. Dezgustat de perspectiva unei alianţe ferme cu potenţialii săi aliaţi, polonezului purist nu-i rămânea decât visul unei libertăţi viitoare, o libertate specială, poetică, dar nedefinită:

Wolność w Polsce będzie inna;
Nie szlachecko-złota,
Ni słomiana wolność gminna
Od płota do płota:

Ni słowiensko przepaścista
O tatarskim czynie,
Ni ta z której kabalista
*Śni o gilotynie**[58].

Cyprian Norwid (1821-1883), un poet vizionar din mai multe puncte de vedere, formulase aceste idei încă din 1848. Asemenea gânduri se vor dovedi tot mai convingătoare pe măsură ce conflictele politice şi sociale în anii următori se vor fi înteţit. Implicaţiile erau sumbre. Dacă Polonia nu putea să găsească o formă de guvernământ demnă de tradiţiile ei, mai bine rămânea aşa cum era :

Jeśli ma Polska pójść nie drogą mleczną
W cało-ludzkości gromnym huraganie,
Jeżeli ma być nie demokratyczną
To niech pod carem na wieki zostanie.

Jeśli mi Polska ma być anarchiczna
Lub socjalizmu rozwinąć pytanie
To ja już wolę tę panslawistyczną
Co pod Moskalem na wieki zostanie ! **[59]

Tocmai de aceea, pericolul cel mai însemnat nu îl reprezenta cel evident, al asupririi şi exploatării, ci al răspândirii perfide a corupţiei şi indiferenţei :

Z wszelkich kajdan, czy te są
Powrozowe, złote czy stalne
Przesiąkłymi najbardziej krwią i łzą -
Niewidzialne ! ***[60]

Între timp, salvarea naţională trebuia găsită, după părerea lui Norwid, în muncă. După cum a scris în *Promethidion* (1852) : „Frumosul este menit să trezească entuziasmul. Entuziasmul pentru muncă - al cărei ţel este Reînvierea". În altă parte a definit naţiunea ca „uniunea interioară a unor rase înrudite" - cu alte cuvinte, o comunitate etică, iar nu etnică ori politică. Naţiunea se formează din spirit, voinţă, libertate, în timp ce statul este format din trup sau mai degrabă din lucrurile exterioare acestei lumi, din robie. Conform acestor considerente, Polonia era o naţiune,

---

* Nu nobilă, nici aurită/ Va fi-n Polonia libertatea ; / Nici a ţăranilor, cârpită/ De la o cocioabă la cealaltă : // Nici cea slavă, a anarhiei,/ De tătari adusă gliei,/ Ori a cabalistului, ce visează/ Ghilotina să o vază.

** Dacă Polonia nu va merge pe Calea Lactee/ În uraganul asurzitor al întregii umanităţi,/ Dacă-i menită a nu fi democratică/ Mai bine pe veci sub ţar să rămână.// Dacă Polonia e să fie cuprinsă de anarhie/ Sau să dezvolte imboldul socialismului,/ Atunci prefer Polonia panslavistă/ Pe veci sub a muscalilor putere !

*** Din toate lanţurile, fie ele/ De fier, de aur sau oţel,/ Cele mânjite de sânge şi lacrimi/ Sunt cele ce nu se văd !

iar Rusia, un *formalnîi stan*, un simplu „stat formal", caracterizat de o prăpastie ce separa poporul de conducătorii săi. În această concepţie, Norwid a combinat tendinţele „mesianice" şi cele „organice" din viaţa naţiunii. Perspectiva sa era profund creştină şi, până la urmă, optimistă; însă prognoza lui imediată avea un caracter vag şi ambiguu. În mod paradoxal, a sugerat că s-ar putea ca recrearea unui stat polonez să nu fie cel mai bun lucru. Devenind asemenea altor naţiuni, încurcate în responsabilităţi lumeşti şi compromisuri sordide, polonezii s-ar îndepărta de la chemarea lor specială. Dacă Noul Ierusalim ar fi realizat, Mesia ar deveni de prisos. Poate că, asemenea multor păcătoşi, polonezii se rugau să fie mântuiţi – dar nu chiar imediat[61].

Cu siguranţă, Europa în general nu se aştepta la o reînviere a Poloniei. La Paris, în 1897, când tânărul Alfred Jarry a pus în scenă piesa *Ubu Roi*, considerată adesea punctul de plecare al suprarealismului dramatic şi al teatrului absurdului, el a decis să plaseze acţiunea piesei în mod expres în context polonez. După cum a explicat unui public mirat, *L'action se passe en Pologne, c'est-à-dire, nulle part* („Acţiunea se petrece în Polonia, adică nicăieri")[62]. Pentru europeanul cultivat de nivel mediu, „Polonia" era la fel de iluzorie ca şi toate tărâmurile mitice ale trecutului, de la Dipsodia la Camelot. O altă veche legendă spunea că un spectacol suprarealist asemănător ar fi avut loc în mod regulat la Constantinopol, cu toată solemnitatea potrivită unei ceremonii cu tradiţie. Se spunea că la Curtea Sublimei Porţi, la adunările corpului diplomatic, şeful de protocol îl chema să se prezinte pe Excelenţa Sa „ambasadorul Lehistanului". Un paj apoi făcea un pas în faţă şi anunţa că ambasadorul polonez transmite salutări şi urări de bine, regretând absenţa „datorată unei indispoziţii temporare"[63]. Astfel, „Ziua a Treia" era aproape; însă nu mulţi erau pregătiţi s-o întâmpine.

*
* *

După 1918, vechile tradiţii timpurii ale naţionalismului polonez s-au păstrat în mare parte intacte. Deşi a fost creat un stat polonez independent, acesta nu a avut o existenţă suficient de îndelungată încât să poată genera idei noi capabile de a se propaga cu timpul. Cu toate că puterile care împărţiseră Polonia erau ele însele distruse, atât Germania, cât şi Rusia se reconstruiseră într-o formă nouă. Pe scena internaţională a secolului XX, cel de-al Treilea Reich a încercat să depăşească şi cele mai expansioniste planuri ale Puterilor Centrale, în timp ce Uniunea Sovietică a atins în Europa de Est o supremaţie imperială la care imperiul ţarist putea doar să viseze. Cu toate că polonezii au obţinut destul de mult control asupra afacerilor lor interne, ei concurau în continuare din interiorul celei de-a Doua Republici şi blocului sovietic cu naţiuni rivale. Problemele fundamentale – cum să reziste puterii copleşitoare a unor vecini fără scrupule şi cum să formeze alianţe convenabile împotriva acestora, mutatis mutandis, erau la fel de relevante la mijlocul secolului XX pe cât fuseseră şi cu o sută de ani înainte. În acest sens, situaţia neplăcută a Republicii Populare după cel de-al Doilea Război Mondial se aseamănă cu multe dintre

împrejurările în care se afla aceasta în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Dacă e să luăm epoca modernă în ansamblul ei, cele două decenii de independenţă naţională autentică dintre 1918 şi 1939 au reprezentat un episod scurt şi de excepţie. Ca să-l citäm pe S. Cat-Mackiewicz, „nefericită e naţiunea pentru care independenţa nu este decât o aventură"[64].

Evenimentele celui de-al Doilea Război Mondial au întrecut în atrocitate orice suferinţă îndurată înainte de naţiunea poloneză. Pe lângă comportamentul naziştilor şi al sovieticilor, fărădelegile predecesorilor lor prusaci, austrieci ori ţarişti pălesc. În secolul al XIX-lea, polonezii înduraseră o viaţă austeră. În secolul XX s-au confruntat cu propria nimicire. Dacă, întru câtva bizar, Polonia a fost odată comparată cu Drumul Crucii, mai târziu s-a transformat într-o adevărată Golgotă.

2

ROSSIYA

Polonia rusă (1772-1918)

Denumirea de „Polonia rusă" nu apare nici în cărţile de istorie ruseşti, nici în cele poloneze. Ca descriere practică a teritoriilor fostei republici polono-lituaniene anexate de către Imperiul Rus, este însă destul de potrivită, fiind analogă altor denumiri de acest fel cum ar fi „Irlanda britanică", „Olanda austriacă", „Italia spaniolă" sau, mai înainte, „Ucraina poloneză". Însă era o denumire inacceptabilă atât pentru autorităţile ruse, cât şi pentru noii supuşi polonezi ai ţarului. Din punctul de vedere al ficţiunilor oficiale, împărţirile restituiseră Rusiei o parte integrantă a propriului patrimoniu strămoşesc. În 1793, în cinstea Ecaterinei a II-a, s-a bătut o medalie cu inscripţia: „Am recuperat ceea ce fusese smuls cu de-a sila"*. Cu toate că formulări cum ar fi „provinciile poloneze" sau „provinciile desprinse din Polonia şi alipite Rusiei" mai pot fi regăsite la începutul secolului al XIX-lea, funcţionarii Rusiei erau educaţi să privească aceste teritorii ca reprezentând „regiunea de vest" sau „teritoriile recuperate". În ochii lor, „Polonia" încetase să existe. Era o aberaţie istorică, ce, vreme de peste 800 de ani, cât durase, indusese în eroare populaţia locală, făcând-o să-şi abandoneze adevăratele loialităţi – ca atare, cel mai bine era să fie dată uitării. Cu excepţia interludiului reprezentat de Regatul Congresului, între 1815 şi 1864, autorităţile ruse nu erau deloc dispuse să admită că vreo parte a imperiului lor ar putea avea ceva în comun cu o entitate separată numită Polonia. Însă pentru polonezi „Polonia" rămăsese cea reală, în vreme ce *Rossiya* (Rusia) era ceva impus din exterior. Pentru patrioţi, Polonia era poloneză. „Polonia rusă" era o contradicţie în termeni, ca şi „Irlanda engleză", „Germania franceză" sau „Rusia chineză". Dacă trebuiau s-o numească cumva, preferau denumirea de *Zabór rosyjski* (captura rusă).

Polonia rusă a crescut în mod constant, pornind de la baza teritorială formată de teritoriile cedate Marelui Cnezat al Moscovei prin Armistiţiul de la Andrusovo în 1667 – cursul mijlociu al Niprului, oraşul Kiev şi teritoriul ucrainean aflat în stânga

---

* Aproape toate deposedările teritoriale din epoca modernă au fost justificate prin afirmaţii false de acest gen. Ruşii pretindeau că recuperează teritoriile Rusiei Kievene. Prusacii pretindeau că întregesc patrimoniul Cavalerilor Teutoni. Austriecii pretindeau că reconstruiesc Regatul Galiţiei, cucerit de către polonezi (de la unguri) în 1390. În secolul XX, polonezii au inventat şi ei propriile teorii privitoare la „teritoriile lor recuperate".

Niprului. Practic vorbind, din 1737 ea a inclus de asemenea Ducatul Kurlandiei, a cărui dinastie conducătoare a fost înlocuită de un delegat rus. La prima împărţire a Poloniei din 1773, a fost extinsă prin anexarea teritoriilor Semigalia, Polotsk, Witebsk, Mścisław şi a zonei de sud-est a Palatinatului de Minsk; la cea de-a doua împărţire din 1793, acestora li s-a adăugat Ucraina de pe malul drept, incluzând palatinatele de Kiev, Bracław, Podolia şi Volînia, ca şi părţi din Brześć, Minsk şi Vilnius; cea de-a treia împărţire din 1795 a mai adus Rusiei şi restul teritoriilor Marelui Ducat până la linia râurilor Bug şi Neman. După 1864, Imperiul Rus a încorporat Regatul polonez al Congresului, ce, rebotezat „Ţara Vistulei", a fost de atunci guvernat ca parte a Imperiului.

Zonele mai din răsăritul Poloniei ruse erau numai „poloneze" înaintea împărţirii: adică prin faptul că tradiţiile lor se dezvoltaseră în cadrul comunităţii multinaţionale a vechii Republici. Zonele mai din vest erau poloneze şi în sens etnic şi lingvistic. Majoritatea oraşelor, chiar şi cele din est, cum ar fi Vilna, Dvinsk, Minsk, Pinsk sau Cameniţa, păstrau un pronunţat aer polonez. Însă, privită din exterior, întreaga regiune a fost modelată treptat ca „Rusia de vest". Pe la sfârşitul secolului al XIX-lea, nici un rus nu ar fi vorbit despre „Polonia" – decât dacă se referea la denumirea neoficială a unei zone geografice de la vest de Bug.

În termenii administrativi de mai târziu, la momentul extinderii sale maxime, Polonia rusă cuprindea guberniile Vilna, Grodno, Kovno, Minsk, Vitebsk, Mohilev, Volînia, Podolia, Kiev plus, din 1866, cele zece gubernii (unităţi teritorial-administrative) ale Ţării Vistulei – Varşovia, Kalisz, Płock, Piotrków, Radom, Kielce, Lublin, Siedlce, Łomża şi Suwałki[1]. (Vezi harta 2.)

Atitudinile politice ale ruşilor erau concentrate în jurul a trei principii fundamentale: *pravoslavie* (ortodoxia), *samodierzavie* (autocraţia) şi *narodnost* (naţionalitatea). Aceste principii, cu rădăcini adânci în trecutul moscovit al imperiului, au constituit sursa de inspiraţie pentru instituţiile create în timpul reformelor lui Petru şi ale Ecaterinei cea Mare. În timpul domniei lui Nicolae I (1825-1855), ele s-au cristalizat într-o ideologie fixă, numită „naţionalitatea oficială". Fiecare ţar a pus accentul pe altceva, iar interpretarea celor trei principii a suferit numeroase oscilaţii considerabile de-a lungul vremii. Pavel I (1796-1801) a imprimat un ton foarte diferit de cel al mamei sale, Ecaterina (1762-1796); Aleksandru I (1801-1825), Aleksandru al II-lea (1855-1881) şi Nicolae al II-lea (1894-1917) au fost văzuţi ca nişte conducători liberali, care, fie din considerente proprii, fie forţaţi de împrejurări, au permis un anumit grad de flexibilitate; în timp ce politica lui Aleksandru al III-lea (1881-1894) a fost percepută ca o întoarcere la linia politică dură a lui Nicolae I. Asemenea consideraţii sunt însă pur relative şi se referă doar la scara de valori a Rusiei. După standarde europene, toţi ţarii au fost despoţi, variind în concepţii – de la cei mai neîndurători până la unii mai omenoşi. Ţarii nu erau câtuşi de puţin interesaţi de liberalism în sensul occidental al cuvântului (şi anume ideea conform căreia vrerea celor guvernaţi este mai presus decât cea a conducătorului). Ei controlau un aparat guvernamental greoi, dominat de o inerţie proprie şi condus de demnitari aparţinând unei elite cu circuit închis, animată de idealuri învechite, cu zeci, dacă nu chiar sute de ani în urma celor ale cercurilor intelectuale. În ceea ce-i priveşte pe supuşii lor polonezi, toţi aceşti demnitari subscriau aceloraşi ţeluri simple şi clare ale asimilării, integrării, conformităţii şi standardizării. Politica lor era menită să-i transforme pe

polonezi în „creştini adevăraţi, supuşi loiali şi buni ruşi" – variind numai în ceea ce priveşte viteza, tactica ori metodele. Cu toţii susţineau programul „Credinţă, Tron şi Patrie" – al cărui cel mai zelos reprezentant a fost probabil Serghei Uvarov, multă vreme ministru al Educaţiei Publice în timpul ţarului Nicolae I. În 1843, după zece ani petrecuţi într-o funcţie al cărei scop, după cum îl vedea el, era să-i transforme pe supuşii ţarului „în valoroase instrumente ale guvernului", Uvarov a enumerat realizările acestui deceniu într-un raport adresat ţarului:

> În mijlocul prăbuşirii rapide în Europa a instituţiilor religioase şi civile şi într-o epocă a răspândirii unor idei distrugătoare în general... a fost necesar să consolidăm Patria noastră pe fundamente trainice, pe care să se poate baza bunăstarea, forţa şi viaţa oamenilor. A fost necesar să găsim acele principii care ilustrează caracterul distinct al Rusiei şi care aparţin numai Rusiei: să adunăm într-un întreg sfintele rămăşiţe ale Naţionalităţii ruse şi să le legăm strâns de ancora mântuirii noastre. Din fericire, Rusia a păstrat o credinţă fierbinte în sfintele principii fără de care nu poate să prospere, să capete forţă sau să trăiască. În mod sincer şi profund ataşată de Biserica strămoşească, rusul a considerat-o prin tradiţie a fi garanţia istorică a fericirii sociale şi familiale. Fără o dragoste pentru credinţa strămoşilor săi, poporul, ca şi individul, trebuie să piară. Un rus credincios Patriei lui va fi tot atât de puţin de acord cu pierderea vreunei dogme a *Ortodoxiei* noastre ca şi cu furtul vreunei perle din Coroana Ţarului. *Autocraţia* constituie condiţia fundamentală a stării politice a Rusiei. Gigantul rus se bazează pe ea ca pe piatra de temelie a măreţiei lui... Pe lângă aceste două principii, mai este şi un al treilea, la fel de important şi la fel de puternic: principiul *Naţionalităţii*...[2].

În semn de recunoaştere pentru serviciile sale, lui Uvarov i s-a conferit titlul de conte, primind ca deviză cuvintele „ORTODOXIE, AUTOCRAŢIE, NAŢIONALITATE". Dar ideile lui erau departe de a fi originale. Reprezentau o reformulare, în cuvinte mai frumoase, a unor principii care existau în Rusia de mult şi care aveau să supravieţuiască multă vreme după aceea.

Principiul ortodoxiei deriva din poziţia specială pe care o deţinea creştinismul ortodox în sistemul politic rusesc. În epoca Marelui Cnezat al Moscovei, când populaţia locală era în majoritate formată din ruşii mari de confesiune ortodoxă, Biserica nu fusese încă identificată în totalitate cu statul. Dar spre sfârşitul secolului al XVII-lea şi în secolul al XVIII-lea, când au fost absorbite comunităţi numeroase cu o populaţie nonrusă şi nonortodoxă, Biserica a fost transformată în mod conştient într-un departament de stat, fiind folosită ca agent de constrângere politică. O religie care sublinia prin tradiţie valorile calmului, contemplaţiei şi toleranţei a fost denaturată în mod sistematic, fiind pusă în slujba intereselor uniformizării şi intoleranţei. Într-adevăr, propria doctrină a supunerii spirituale a făcut din ea o victimă uşoară a intrigilor unor manipulatori politici, în vreme ce evlavia adâncă şi mistică, care pătrunsese în cele mai înalte cercuri ale Curţii şi birocraţiei, i-a făcut pe cei mai zeloşi adepţi ai ei să se simtă sincer ofensaţi de existenţa unui pluralism religios. De când a fost abolit vechiul Patriarhat în 1721, organul suprem al Bisericii, Preasfântul Sinod, a trecut în subordinea directă a ţarului şi a *Ober-Prokurator*-ului acestuia. De atunci, ţelurile lui Dumnezeu şi ale Veşniciei au devenit inseparabile de acelea ale imperiului ţarist. Disidenţa religioasă a fost transformată într-un act de trădare. Schismaticii recalcitranţi

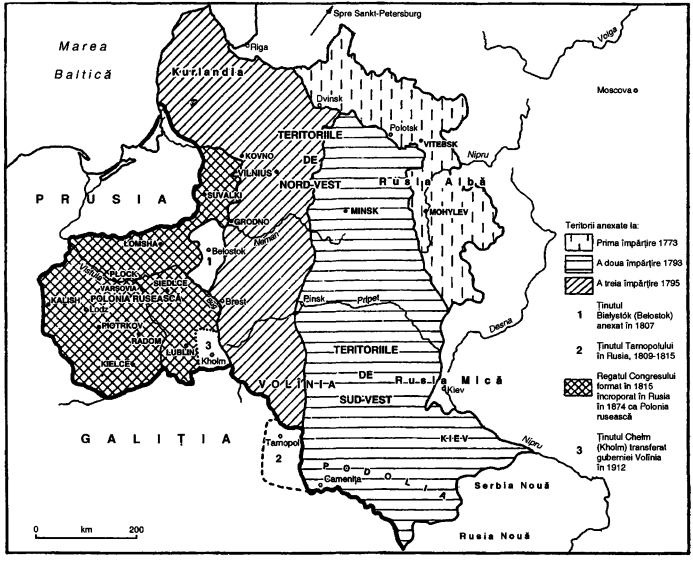

Harta 2. Polonia rusă (1773-1915)

sau ateii îndărătnici trebuiau doborâţi şi exterminaţi în numele iubirii creştine, nu doar ca eretici, ci şi ca duşmani ai ordinii sociale şi politice instituite. Aşa cum s-a întâmplat atât de des în decursul istoriei civilizaţiei ruse, idealurile cele mai înalte au fost folosite pentru justificarea celor mai brutale acte de violenţă.

Din punct de vedere practic, principiul ortodoxiei i-a lovit mai dur tocmai pe aceia ale căror credinţe erau cele mai apropiate de dogmele religiei oficiale, fără a fi însă identice cu acestea. Musulmanii au fost în general lăsaţi în pace, iar cu protestanţii s-a ajuns la un binevoitor *modus vivendi*. În privinţa evreilor şi romano-catolicilor, care profesau şi ei „ortodoxii" proprii, s-a încurajat abordarea lor cu o oarecare suspiciune. Însă împotriva uniaţilor greco-catolici, principiul ortodoxiei a stârnit sentimente de ostilitate fără margini. Aşadar, în timp ce protestanţii din vechea Republică se bucurau de funcţii în slujba ţarului, iar evreii şi romano-catolicii erau ţintele unor discriminări sporadice, uniţii erau persecutaţi în mod sistematic. După cea de-a treia împărţire, evreii au fost închişi într-o Regiune de Aşezare unde se puteau stabili, a cărui frontieră din est coincidea cu cea a vechii Republici, dar numai pentru scurte perioade, sub domnia lui Nicolae I şi Aleksandru al III-lea, au fost presaţi să se boteze şi să se creştineze. Catolicii se loveau mereu de obstacole în carieră, promovând cu greu în armată sau în funcţiile birocratice. Clerul catolic era ţinut sub control, domeniile îi fuseseră confiscate, iar diecezele reorganizate, contactul cu Roma fiind îngrădit. Bulele papale nu puteau fi publicate în Rusia decât cu consimţământul Sankt-Petersburgului şi adesea erau ignorate sau contramandate. Însă ordinul iezuit nu a fost dizolvat, cum s-a întâmplat în alte locuri, ci a fost folosit de către Imperiu pentru servicii în sfera educaţională. Uniaţii nu s-au bucurat de asemenea ambivalenţe. Ca descendenţi ai unor comunităţi care aparţinuseră cândva credinţei ortodoxe, ei erau văzuţi nu ca eretici, ci ca renegaţi. Ecaterina i-a concediat pe toţi episcopii uniaţi în afară de unul singur, subordonând ierarhia ecleziastică unui Consistoriu dependent în totalitate de stat. În anii 1770 şi 1790, iar apoi în 1830 şi 1860, armata a fost chemată pentru a face convertiri în masă. Au fost arse cărţi, au fost distruse biserici, au fost ucişi preoţi, iar slujbele au fost ţinute conform ritului creştin ortodox în umbra baionetelor. În 1839 nu mai exista nici un contact între Biserica Uniată din Rusia şi Vatican. În 1875, Uniunea de la Brest a fost anulată în mod oficial. Din 1905, când a fost în sfârşit solicitat un decret privind toleranţa religioasă, doar 200.000 de uniaţi au fost lăsaţi să-şi profeseze credinţa în mod deschis. Nu există nici o îndoială că toate aceste măsuri cu privire la religie au avut în primul rând o motivaţie politică. Din această cauză, falsul „principiu al ortodoxiei", ca ideologie de stat, trebuie să fie limpede delimitat de principiile şi practicile autentice ale Bisericii Ortodoxe. Nu mai e nevoie să spunem că acesta contrazicea tradiţiile poloneze ale pluralităţii, conştiinţei individuale şi toleranţei. (Vezi capitolul 7.)

Principiul autocraţiei nu trebuie confundat cu teoria generală a absolutismului aşa cum este cunoscută în Europa Occidentală. Absolutismul în Franţa, Spania sau Austria s-a dezvoltat ca antidot pentru tendinţele dezbinatoare extreme ale domeniilor şi fiefurilor din epoca medievală. Deşi de fiecare dată se invoca o binecuvântare pentru noile practici, nu putea niciodată să existe o identitate completă a intereselor Bisericii şi statului, ale Vaticanului şi ale monarhiilor catolice de acasă. Însuşi faptul că Fénelon ori Hobbes au scris diverse tratate amănunţite pe tema teoriei

absolutismului este mărturia unei neîntrerupte dezbateri cu susţinătorii unor doctrine diferite, mai vechi. În ciuda pretenţiilor nelimitate ale regilor din Dinastia Bourbon sau Habsburg, puterea lor reală era întotdeauna limitată, mai mult sau mai puţin, de rezistenţa reziduală a unor grupări regionale sau sociale. Autocraţia rusă, în schimb, descindea direct din despotismul primitiv, patriarhal al Cnezatului Moscovei. Domnea în mod absolut într-o ţară în care domeniile feudale nu deţinuseră niciodată o putere autonomă şi unde rolul separat al Bisericii fusese eliminat complet. Autocraţia rusă nu era doar mai absolută decât absolutismul; era şi de o provenienţă diferită. Dacă ar fi să-i căutăm un echivalent în Europa Occidentală, cel mai apropiat ar fi caracterul infailibil al puterii papei de la Roma, al cărui regim politico-mistic în statele papale era la fel de neînsemnat pe cât de vast era Imperiul Rus.

În ceea ce priveşte provinciile poloneze ale Imperiului, autocraţia rusă a adus cu sine cel puţin cinci schimbări majore în viaţa politică. În primul rând, a abolit toate instituţiile democratice tradiţionale ale vechii Republici. În al doilea rând, a introdus un aparat administrativ centralizat. *Województwa* (voievodatele sau palatinatele) au fost înlocuite de o nouă reţea de *gubernii*, în care guvernatorul şi comandantul armatei erau agenţi direcţi ai politicii guvernamentale. În al treilea rând, a reformat sistemul birocratic, înalţii funcţionari fiind de acum numiţi, nu aleşi. De la guvernator până la slujbaşul cel mai umil, era de datoria fiecăruia să transmită ordinele ce veneau de sus, în caz contrar fiind concediat. În al patrulea rând, a introdus un numeros efectiv militar permanent, în locul micii forţe mercenare suplimentate de serviciu voluntar. În al cincilea rând, a introdus mijloace elaborate de constrângere politică. În al şaselea rând şi cel mai important, a căutat să transforme relaţia dintre stat şi individ. Ca rezultat al suspiciunilor inveterate ale Sankt-Petersburgului, provinciile poloneze nu au beneficiat pe deplin de acele doze limitate de autoguvernare acordate oraşelor de către ţarina Ecaterina în 1775 sau majorităţii provinciilor ruseşti de către *zemstva* (consiliile provinciale) după 1864. Paradoxal aşadar, sistemul ţarist cerea un grad mai mare de conformitate şi docilitate din partea îndărătnicilor lui supuşi polonezi decât din partea nucleului rus ascultător. Şi cerea nu numai o obedienţă oarbă, ci şi ceea ce mai târziu avea să se numească *prawomyślność* (cenzură interioară). Un bun cetăţean trebuia nu numai să se supună instrucţiunilor sau să-şi menţină afacerile private în limitele legii. Era învăţat să-şi disciplineze gândurile singur, să şteargă din minte orice urmă a voinţei personale. Politica era redusă până la nivelul unde cetăţeanul supus se străduia să ghicească dinainte voinţa superiorilor săi, ca formă a unui exerciţiu spiritual. Trebuia să aibă o încredere oarbă în *Ţar-oteţ*, ţarul-tată; orice critică trebuia lăsată în seama acelora cărora li se cerea sfatul; orice abuzuri trebuiau răbdate cu recunoştinţă pentru „pâinea rusească" pe care o mânca cetăţeanul. Oamenii erau încurajaţi să gândească laolaltă, denunţând şi înlăturând orice elemente de opoziţie din sânul comunităţii, fiecare individ spălându-şi astfel sufletul de păcate. Idealul acestui mod de gândire poate fi observat într-un incident banal petrecut la Viena în anii 1830, consemnat de către însuşi Uvarov:

> Când, în ziua plecării, am ordonat ca toţi elevii instituţiilor de la Vilna care se aflau sub comanda mea, vreo mie de persoane, să se adune în curtea palatului, un elev de

la internatul pentru nobili, Bronski, a înaintat printre rânduri şi, în numele colegilor lui, m-a salutat cu o scurtă cuvântare. După ce a spus, într-o rusă excelentă, că îmi mulţumeau pentru vizită şi pentru tratamentul părintesc, a adăugat drept concluzie: „Fii de asemenea şi întotdeauna protectorul nostru în faţa Luminăţiei Sale. Spune-i că ne amintim de El, că-l iubim, că vom fi demni de El, că şi noi suntem copiii Lui buni...". Aici, acest tânăr de 13 ani a izbucnit în plâns, alergând să mă îmbrăţişeze. Desigur, toţi spectatorii au fost mişcaţi de această efuziune de sentimente, fără îndoială autentice şi venite direct din inimă[3].

Pentru ministru, care nu se aştepta la un asemenea devotament în timpul vizitei sale într-un oraş marcat de mândria polonezilor, această întâmplare a fost un semn al succesului său. Ce nu a auzit el însă au fost comentariile colegilor de clasă polonezi ai lui Bronski după încheierea vizitei.

Principiul naţionalităţii s-a dezvoltat în mai multe direcţii importante de-a lungul perioadei moderne. În secolul al XVIII-lea, el nu cerea decât loialitate faţă de ţar şi faţă de ordinea socială stabilită. Ca instrument al unei Curţi unde limba de uz curent era franceza şi unde germanii de la Marea Baltică deţineau poziţii foarte înalte, acest principiu nu căpătase încă acele conotaţii etnice sau culturale ce aveau să-l caracterizeze câteva zeci de ani mai târziu. În 1840 Kankrin a putut sugera ca numele Imperiului să fie schimbat din Rossiya în Petrovia în semn de recunoştinţă faţă de întemeietorul său, Petru cel Mare - sau Romanovia, cu trimitere la numele dinastiei. „O idee neobişnuită", a remarcat Bulgarin, „dar în esenţă corectă". După părerea altora, caracterul rus includea un fel de expresie a unor virtuţi sociale, de obedienţă din partea populaţiei şi de simţ al datoriei în cadrul slujbei din partea conducătorilor. Iobăgia a ajuns să fie considerată o practică rusească *par excellence* şi, ca atare, unul dintre cei mai importanţi stâlpi ai autocraţiei. Astfel, abia spre jumătatea secolului al XIX-lea, naţionalitatea a ajuns să fie asociată cu însuşirile atribuite naţionalismului modern. La acel moment, dezvoltarea unei intelighenţii autohtone a condus în mod natural la atacuri îndreptate împotriva Curţii francofone şi prusofile, iar guvernul a recunoscut rolul limbii ruse în unificarea diverselor populaţii din zonă. Limba rusă a fost în curând ridicată la onoarea de stâlp al naţiunii. Scriitorii ruşi, de la Turgheniev la Gogol, nu numai că au ridicat în slăvi caracteristicile obiective ale limbii proprii, ci au şi sugerat în mod implicit ideea că toate celelalte limbi îi erau net inferioare. Lingvistul rus Griecz scria: „Putem afirma cu siguranţă că limba noastră este superioară tuturor limbilor europene moderne". „Limba rusă", scria Bulgarin, „care fără îndoială deţine primul loc în ceea ce priveşte melodicitatea, bogăţia şi uşurinţa construirii cuvintelor, este limba poeziei şi a literaturii pentru toate ţările de pe glob". Odată cu începerea propagării oficiale a acestor viziuni extreme, guvernul s-a aflat la numai un pas de ideea potrivit căreia vorbirea unei limbi străine ori promovarea vreunei alte culturi decât a celei ruse însemna lipsă de loialitate politică şi de patriotism. La mijlocul secolului, odată cu apariţia mişcărilor slavofile şi panslaviste, au apărut şi conotaţiile rasiale. „Avem o climă diferită de cea din Occident", scria Pogodin, „un relief diferit, un temperament şi un caracter diferite, un sânge diferit, o fizionomie diferită, un mod de gândire diferit, credinţe, speranţe şi plăceri diferite, relaţii şi condiţii diferite, o istorie diferită - totul

este diferit...". Conform acestei concepţii, ruşii erau meniţi a fi conducătorii lumii slave, purtătorii unei misiuni sacre de regenerare a civilizaţiei europene decadente şi de civilizare a Asiei. Deşi slavofilia a creat o prăpastie din ce în ce mai mare în cercurile intelectuale ruseşti şi, până la urmă, nişte concepte democratice care reprezentau de-a dreptul o provocare la adresa fundamentelor autocraţiei, ea a rămas o temă constantă, o atitudine dintre cele ce se bucurau de aprobare:

Zorii mijesc peste Varşovia;
Kievul ochii şi-i deschide;
Iar Visegrad cu drag salută
Pe Moscova cea aurită[4].

Când, drept replică la repetatele revolte poloneze, rusificarea a fost adoptată ca măsură de primă importanţă a politicii oficiale de-a lungul şi de-a latul fostelor provincii poloneze, ea a oferit guvernului o justificare intelectuală onorabilă pentru acţiunile sale. Din 1864, când *istnii ruski celovek*, „rusul autentic", era luat drept unic criteriu pentru candidaţii ce aspirau la funcţii în stat, majoritatea polonezilor erau excluşi în mod automat. La acel moment, principiul naţionalităţii ruse ajunsese la fel de încărcat emoţional, la fel de intens şi de exclusivist precum corespondentul său polonez.

Pentru mulţi observatori occidentali, nenorocirile pricinuite de alipirea Poloniei la Imperiul Rus erau adeseori considerate a fi de natură esenţialmente constituţională. Autocraţia rusă fiind contrară tradiţiilor poloneze, s-ar fi putut presupune că doar câteva modificări ale formei de guvernământ – câteva concesii în favoarea autonomiei locale, câteva gesturi în direcţia democratizării – ar fi de ajuns pentru a elimina doleanţele poloneze. Ca atare, când insurecţiile poloneze nu s-au oprit, în ciuda reformelor aşa-zişilor „ţari liberali", opinia publică din Vest a tins să-şi piardă răbdarea, începând să acorde credit stereotipului rus al polonezului nerecunoscător, incorigibil şi anarhist. În realitate, problema era mult mai profundă. Tradiţiile sociale moscovite, care cereau din partea cetăţeanului obedienţă totală faţă de conducător şi anihilarea completă a individului în favoarea interesului colectiv, erau mult prea puternice pentru a putea fi modificate prin câteva clauze constituţionale. Într-adevăr, istoria Rusiei este plină de exemple în care declaraţii constituţionale dintre cele mai luminate şi aparent progresiste au coincis de fapt cu cele mai negre perioade de despotism. În modul de gândire moscovit, orice relaxare a structurilor formale ale autocraţiei cere în mod necesar o intensificare a gradului de vigilenţă şi de control din partea autorităţilor responsabile. În acelaşi mod, implementarea unor linii politice dintre cele mai tiranice poate fi de obicei mascată prin promulgarea unor reforme extrem de liberale, dar complet irealizabile în practică. Comentatorii externi care au luat de bune reformele lui Petru cel Mare sau Constituţia lui Stalin şi le-au interpretat în lumina concepţiilor occidentale despre domnia legii sau chiar în lumina ideilor britanice de fairplay nu au înţeles niciodată despre ce era vorba. Polonezii, sub conducerea rusă, au învăţat acest lucru pe pielea lor. De câte ori ţarul a fost obligat să facă vreo concesie constituţională – cum s-a întâmplat în 1815, 1861

şi 1906 –, polonezii s-au aşteptat la o îmbunătăţire reală a situaţiei în care se aflau. În loc de asta, au văzut că birocraţia ţaristă, nemulţumită de noile restricţii impuse libertăţii ei de acţiune, tratează concesiile ca pe o retragere temporară a unor drepturi, luptând apoi asiduu pentru a-şi reafirma poziţia (chiar şi ignorând reformele constituţionale dacă era necesar) şi pentru a impune din nou metodele tradiţionale de control. În secolul al XIX-lea, ca şi în al XVIII-lea, reforma prevestea nu calm, ci furtună, iar pentru polonezi – înfrângere. Era o situaţie în care constituţionaliştii sau democraţii nu aveau practic nici o şansă de a câştiga. Ori se supuneau de bunăvoie, renunţând la idealurile lor încă de la început, ori se revoltau, caz în care, după un scurt moment de libertate, erau forţaţi să se supună vrând-nevrând.

Acesta era, desigur, un lucru bine-cunoscut în Rusia, fiind denunţat, în favoarea polonezilor, de către puţinii disidenţi ruşi ce nutreau simpatii propoloneze. Un asemenea „occidental", declarat până la urmă de autorităţi drept bolnav mental, a fost scriitorul Piotr Ceaadaev, care sosise în Polonia ca tânăr ofiţer în Războaiele Napoleoniene şi se alăturase unei loje masonice poloneze din Cracovia. „Când vorbesc despre Rusia", scria Ceaadaev, „oamenii îşi închipuie întotdeauna că vorbesc doar despre o anumită formă de guvernământ printre multe altele... Nu este deloc aşa. Rusia este o cu totul altă lume: supusă voinţei arbitrare şi despotismului unui singur om. Contrar regulilor coexistenţei, Rusia se mişcă doar în direcţia propriei înrobiri şi de asemenea a înrobirii popoarelor vecine"[5].

Exemplul cel mai clar al prăpastiei spirituale ce îi separa pe liderii de opinie educaţi din Polonia de omologii lor ruşi poate fi găsit în legăturile poloneze ale lui Feodor Mihailovici Dostoievski. În ciuda numelui său de familie polonez, educaţia lui Dostoievski la Moscova şi viziunea lui erau în totalitate ruseşti. Unii critici au sugerat că atitudinea extrem de şovinistă pe care o cultiva s-ar putea să fi fost generată de nişte îndoieli secrete referitoare la originea sa rusă. În orice împrejurare, el s-a simţit obligat să combine poziţia de apărător neclintit al oricărui element rus cu o ură patologică faţă de orice element polonez. În romanele lui, *Polacişki*, ticăloşii de polonezi, constituie o adevărată galerie de tâlhari, prostituate, mincinoşi, şarlatani şi bestii. Episodul din *Fraţii Karamazov* în care doi nobili polonezi cam neghiobi beau cu reţinere un toast pentru „Rusia, cu hotarele ei de dinainte de 1772", şi mai apoi se dovedesc a fi trişori la cărţi este un exemplu tipic. Pentru un istoric însă, este interesant faptul că înclinaţia lui Dostoievski de a fi părtinitor, spre deosebire de cea a cititorilor săi, nu era un simplu rezultat al ignoranţei. Dostoievski vorbea fluent limba poloneză şi cunoştea în detaliu literatura poloneză, în special scrierile lui Mickiewicz. Mai mult decât atât, petrecuse câţiva ani în arest în Siberia în compania unor prizonieri polonezi cu care obişnuia să întreţină discuţii aprinse şi lungi şi după care, mai târziu, avea să-şi modeleze unele dintre cele mai remarcabile personaje. Unul dintre colegii săi de arest, Szymon Tokarzewski (1821-1900), a consemnat întâlnirile lor în detaliu, pictând un tablou memorabil. S-ar putea presupune că Dostoievski, ofiţerul rus condamnat la moarte pentru complot şi salvat în ultima secundă de gloanţele plutonului de execuţie, ar avea multe lucruri în comun cu Tokarzewski, idealist şi proprietar de pământ polonez, condamnat la 2.000 de lovituri

de bici şi zece ani de muncă silnică pentru susţinerea cruciadei preotului Sciegienny, care luptase pentru eliberarea ţărănimii. Iată doi oameni cu principii înalte, cu o educaţie deosebită şi din clase similare, care sufereau amândoi o cruntă nedreptate, împreună, pentru integritatea lor; şi totuşi, neînţelegerea dintre ei era totală:

> De câte ori ne vorbea nouă, polonezilor, Dostoievski începea astfel: „Noi, nobilimea...". Iar eu îl întrerupeam de fiecare dată: „Mă scuzaţi, domnule", spuneam, „dar eu cred că în această închisoare nu există nobili, sunt numai oameni lipsiţi de drepturile lor, numai prizonieri". Atunci el începea să spumege de furie: „Iar dumneata, bineînţeles, te bucuri că eşti prizonier...".
> Dostoievski nu-i putea suferi pe polonezi, deoarece după trăsăturile lui şi după nume i se cunoştea originea poloneză. Obişnuia să spună că, dacă ar găsi în venele lui o singură picătură de sânge polonez, ar porunci imediat să o scurgă. Cât de dureros era de ascultat cum acest complotist, acest condamnat pentru cauza libertăţii şi a progresului, afirma că se va simţi fericit abia când toate popoarele vor trece în stăpânirea Rusiei... După părerea lui, pe lume exista un singur popor măreţ, menit misiunii sale măreţe - poporul rus. Francezii, spunea, măcar mai arată a oameni; dar englezii, nemţii şi spaniolii sunt nişte caricaturi. În comparaţie cu literatura rusă, literaturile străine... Având un asemenea spirit, e de mirare că acest fiu al Corpului rus de Cadeţi se afla în stare de servitute penală ca prizonier politic[6].

Nu e nevoie să adăugăm că Tokarzewski, care după Insurecţia din Ianuarie a fost din nou trimis în Siberia pentru următorii 20 de ani, nutrea tot atât de puţină simpatie pentru ruşi ca şi Dostoievski pentru polonezi. Principala diferenţă dintre ei consta în faptul că polonezul era un oarecare prizonier politic printre mii de alţi prizonieri; pe când rusul era unul dintre cele mai mari genii ale literaturii lumii, putând astfel să-şi propage prejudecăţile la nivel mondial. În acest sens, Dostoievski a fost numit „cel mai măreţ duşman pe care l-a avut vreodată Polonia"[7].

Pentru majoritatea cititorilor polonezi, incompatibilitatea tradiţiilor politice poloneze şi ruse este atât de evidentă, încât mulţi ar putea pune sub semnul întrebării locul principiilor de guvernare ruse într-un compendiu de istorie poloneză. Şi totuşi este fără îndoială un lucru relevant şi necesar. Este incorect să concepem teritoriile Poloniei ruse ca fiind pur şi simplu aflate „sub ocupaţie rusă". Nu au fost chiar ocupate, ci anexate şi încorporate în corpul politic principal al Rusiei. Cu toate că şi-au menţinut caracteristicile, în aceeaşi măsură ca toate provinciile imperiului ţarist, erau la fel de mult parte a Rusiei cum era şi Ucraina, Crimeea sau Transcaucazia. Cu excepţia unor perioade bine delimitate ale Regatului Congresului, între anii 1815 şi 1832 şi apoi între 1861 şi 1864, teritoriile poloneze nu puteau fi comparate, spre exemplu, cu situaţia Marelui Ducat al Finlandei - care, deşi anexat de la Suedia în 1815, nu a fost niciodată încorporat pe de-a-ntregul în sens politic sau constituţional. Este un adevăr greu de digerat pentru polonezi, dar cel mai mare dintre teritoriile împărţite ale Poloniei nu s-a bucurat nici măcar de gradul destul de insignifiant de libertate acordată republicilor nonruse din Uniunea Sovietică. Oricât ar părea de contradictoriu, Polonia constituia o parte integrantă a Rusiei; Varşovia şi Vilniusul

deveniseră oraşe ruseşti, fiind denumite Varşava şi Vilna, iar polonezii din Rusia, fie că le convenea, fie că nu, erau supuşi ai ţarului. Nu erau guvernaţi după tradiţia poloneză, ci după cea rusă, a cărei supremaţie în provinciile poloneze ale imperiului a rămas neatinsă în perioada dintre prima împărţire şi Primul Război Mondial. Mai mult, tradiţia rusă nu era un concept abstract. Cele trei principii ale guvernământului rus erau întrupate în legi şi instituţii şi puse în practică de o mulţime de funcţionari ale căror străduinţe, de-a lungul a peste un secol şi jumătate, nu au putut lăsa populaţia indiferentă ori neafectată.

Dintre aceste instituţii, una de primă importanţă era armata rusă. Aceasta era rezervorul esenţial al puterii autocratice, având un impact constant asupra vieţii tuturor locuitorilor imperiului. Influenţa ei, prin stabilirea unor garnizoane permanente şi a unor districte militare, era în special resimţită în acele teritorii poloneze care formau graniţa dintre Rusia şi Europa. Armata oferea ocazia unei cariere onorabile pentru fiii familiilor nobile, însă cerea 25 de ani de serviciu militar din partea ţăranilor recrutaţi. Rolul ei în afacerile interne nu era mai prejos decât cel din apărarea externă. De-a lungul secolului al XIX-lea, armata rusă a reuşit să menţină cel mai numeros efectiv militar din lume, în 1916 atingând un maximum de aproximativ şapte milioane de soldaţi. Era un instrument major de integrare socială, aducând generaţie după generaţie de soldaţi ruşi şi nonruşi împreună în dificultăţile şi camaraderia pe care le presupunea viaţa de cazarmă. Era şi centrul unui sector important al economiei. În Polonia rusă a înfiinţat garnizoane extrem de numeroase la Varşovia, Lublin, Vilnius, Grodno şi Belostok (Białystok) şi a construit fortificaţii importante la Varşovia, Novogeorgievsk (Modlin), Ivangorod (Iwangród, Dęblin), Brest-Litovsk (Brześć Litewski), formând aşa-zis trilaterală militară poloneză. Cu toate că s-a avut grijă să se evite constituirea unor regimente formate exclusiv din soldaţi polonezi, mulţi polonezi au servit cu distincţie în toate războaiele imperiului. În epoca napoleoniană, mulţi nobili polonezi au luptat sub „stindardele bieloruse". Au fost polonezi în armata lui Suvorov în Italia, polonezi care au luptat atât de partea lui Kutuzov, cât şi împotriva lui, polonezi în războaiele cu turcii, polonezi în Caucaz, polonezi în Crimeea, polonezi care au ajuns la zidurile Constantinopolului în 1878, polonezi care au luptat în Manciuria împotriva japonezilor în 1904-1905, polonezi care, în armata rusă, au luptat împotriva polonezilor din armatele Puterilor Centrale pe frontul de est al Primului Război Mondial. Erau polonezi în fiecare dintre armatele ruse care au înăbuşit fiecare dintre revoltele poloneze.

Birocraţia civilă a Imperiului era structurată pe sistem militar. Existau 14 grade ierarhice, fiecare fiind echivalentul unui rang militar dat şi fiecare având propria uniformă şi propriile însemne de rang. Alături de armată, era privită ca o carieră potrivită pentru nobili, ale căror domenii erau considerate nu atât proprietate privată, cât răsplată pentru servicii aduse statului. Într-un stat autocratic centralizat nu era loc pentru iniţiative private; în schimb, atribuţiile micilor funcţionari se extindeau în toate sferele vieţii cotidiene. Dacă e să-l credem pe Gogol, *cinovnik*-ul, „slujbaşul", „Inspectorul General" erau personaje caricaturale în societatea rusă, în special pentru clasa intelectuală. Dar pentru cea mai mare parte a populaţiei erau şi personaje

respectate şi temute. În tradiţia rusă, a urca pe scara ierarhică în sistemul birocratic ţarist era un semn al succesului social. În tradiţia poloneză, era un semn al servituţii. Nobilii polonezi erau obişnuiţi să-şi administreze propriile domenii şi propriile afaceri şi să-şi aleagă propriii funcţionari. Independent de restricţiile impuse romano-catolicilor şi de politica de mai târziu a rusificării, puţini dintre polonezii ce se respectau erau dispuşi să servească în sistemul birocratic ori să îndeplinească poruncile acestuia. Mulţi istorici s-ar pune de acord că viciul cel mai de seamă al birocraţiei ruse a fost că a creat o prăpastie de netrecut între clasa conducătoare şi cea condusă. Nicăieri acest lucru nu era mai adevărat decât în Regiunea de Vest.

Sistemul poliţienesc rus era inimitabil de complicat, suprapunându-se la nivelul competenţei atât cu autorităţile civile, cât şi cu cele militare. Jandarmeria civilă era completată de nişte formaţiuni speciale ale poliţiei militare, iar spre sfârşitul secolului al XIX-lea, cu regimentele cazace de poliţie. De la ascensiunea la tron a lui Nicolae I, toate activităţile lor erau supravegheate de Secţia a treia a Cancelariei Private a Ţarului, care era în slujba aşa-zisei Ochrana, poliţia secretă. Termenii de referinţă ai Secţiei a treia erau conţinuţi în Edictul din 3 iulie 1826:

1. Toate ordinele şi toate rapoartele în fiecare caz ce aparţine de poliţia înaltă.
2. Informaţii despre diversele secte şi schisme ce există în stat.
3. Rapoarte despre descoperirea de bancnote, monede ori documente false etc.
4. Informaţii despre toate persoanele aflate sub supravegherea poliţiei...
5. Exilul, amplasarea şi controlul locurilor de rezidenţă a tuturor indivizilor sau grupărilor cu caracter suspect şi dăunător.
6. Supravegherea şi administrarea tuturor închisorilor.
7. Toate reglementările şi ordinele privind străinii care locuiesc în Rusia sau care intră ori ies din stat.
8. Rapoarte despre orice evenimente, fără excepţie.
9. Toate informaţiile statistice care au însemnătate pentru poliţie[8].

Pentru orice incident major sau caz de subversiune politică, tribunalele civile puteau fi consolidate prin deciziile tribunalelor militare. Ca atare, nu este deloc surprinzător faptul că Serviciul de Poliţie atrăgea persoanele cele mai ambiţioase, fiind în sine privit ca o ramură de elită a serviciului public. Cu Aleksei Arakceev (1769-1834) în timpul lui Aleksandru I, Benckendorff şi Orlov în timpul lui Nicolae I şi K.P. Pobiedonoscev în timpul lui Aleksandru al III-lea, Serviciul de Poliţie a produs câţiva dintre oamenii dotaţi cu cea mai mare influenţă şi unii dintre cei mai intimi consilieri ai ţarilor. Poliţia era aproape atotputernică, fiind limitată doar de energia şi ingeniozitatea nenumăraţilor ei agenţi. Cu timpul, a învăţat să inventeze problemele pe care era menită să le rezolve. Lucrând după principiul infailibil *provokatsia* (al provocării), ea aţâţa conspiraţii pentru ca mai apoi să le denunţe şi organiza sindicate pentru a se infiltra în rândurile lor. Cu toate că acţiona în întregul imperiu, existau motive serioase pentru care era nevoie de o vigilenţă deosebită în provinciile de vest, unde predominau „schismele", „sectele", „indivizii şi grupările dăunătoare", „străinii" şi „graniţele", ca să nu mai vorbim de „bancnotele false" sau alte „incidente".

Într-un imperiu paranoic cu privire la securitatea sa, locul de unde porniseră în mod repetat revoltele poloneze era menit să atragă o atenţie deosebită.

Aparatul poliţienesc era susţinut de o reţea de fortificaţii şi închisori ale statului. La Varşovia, impunătoarea Citadelă a lui Aleksandru, construită în 1832-1835 pe cheltuiala oraşului, a devenit la scurt timp un simbol al asupririi ţariste. Faimosul ei Pavilion Zece, sediul Comisiei Permanente de Investigaţie, era prima destinaţie şi uneori ultimul loc de odihnă al tuturor prizonierilor politici.

Graniţele imperiului, al căror segment european trecea prin mijlocul Poloniei de altădată, erau păzite zi şi noapte. În special în epoca căilor ferate, când numărul pasagerilor a crescut substanţial, precauţiile luate nu îşi găseau echivalent în nici o altă parte a Europei. Aici, armata şi poliţia erau ajutate de Corpul de Grăniceri, ai cărui membri purtau uniforme verzi. Erau amplasaţi în trei zone diferite. Prima zonă era servită de detaşamente militare staţionate la intervale fixe de-a lungul întregii linii de graniţă. În punctele unde se aştepta să apară tensiuni, era câte un soldat la fiecare câţiva metri, kilometru după kilometru, cât vedeai cu ochii. A doua zonă acoperea o arie lată de două-trei verste în spatele graniţei şi era patrulată de unităţi mobile călare. Cea de-a treia zonă acoperea o arie de încă 150 de verste pătrate de la graniţă, incluzând aproape toate oraşele principale ale Poloniei şi Lituaniei. Toate porturile, drumurile, căile ferate şi hotelurile puteau fi oricând percheziţionate ; toţi călătorii puteau fi anchetaţi şi interogaţi ; toţi cei ce întreţineau legături cu străinii erau trataţi ca nişte potenţiali infractori. Polonezii, a căror viaţă culturală se întindea de-a lungul şi de-a latul celor trei teritorii anexate de marile puteri şi care adeseori deţineau domenii sau aveau rude de ambele părţi ale graniţelor, erau cei mai expuşi suspiciunilor şi, ca atare, au răspuns şi ei cu aceeaşi monedă. Satele şi oraşele mici de lângă graniţele cu Prusia Răsăriteană, Silezia sau Galiţia au dezvoltat numeroase organizaţii de colportaj şi de facilitare a trecerii ilegale a graniţelor. Potecile secrete şi nopţile fără lună erau exploatate din plin. Funcţionarii şi soldaţii puteau fi mituiţi. Au fost aduşi conspiratori, s-a importat literatură revoluţionară ; evreii, dar şi alţi emigranţi ilegali au fost scoşi din imperiu. Fiecare rabin din Rusia ştia că evreii din Płock sau Brody se întâlneau cu cei din religia lor de-a lungul „drumului luminat de lună" care ducea în America. Fiecare revoluţionar ştia că un bilet cumpărat de pe peron la ora de vârf a dimineţii la Sosnowiec avea să-l ducă cu bine până la Kattowitz, în Germania. Fiecare refugiat disperat spera ca pe malul sudic al Vistulei, între Sandomierz şi Cracovia, avea să-l aştepte un ţăran polonez care îi va da o mână de ajutor. Între timp, autorităţile ruse încurcau degeaba traficul normal. Ghidurile Baedeker îi atenţionau pe turiştii occidentali să nu îşi căptuşească valizele cu ziare dacă nu doresc să fie întârziaţi pe drum fără motiv.

Sistemul de cenzură era la fel de complicat. Fusese introdus pentru prima oară de Petru cel Mare pentru lucrările teologice şi apoi transformat într-un sistem generalizat în 1803. În timpul domniei lui Nicolae I şi încă o dată la sfârşitul secolului al XIX-lea, a căpătat proporţiile unei industrii de primă importanţă. Avea 12 agenţii separate – generală, ecleziastică, educaţională, militară, teatrală, literară, a presei, poştală, juridică, internaţională, externă şi a securităţii – şi un comitet secret

suprem care se ocupa cu cenzura cenzorilor. Scopul ei era să controleze toate ştirile şi toate sursele de informaţii. În provinciile de vest, ea anula toate lucrările scrise în alte limbi decât în rusă, pe teme neaprobate, cum ar fi politica, sexul sau teologia catolică. Era deosebit de dură cu toate manifestările legate de istoria poloneză: orice menţiune a „Libertăţii de Aur", a „alegerilor", a „Constituţiei", a „Republicii" sau – cel mai rău dintre toate – a „revoltelor" era transformată într-un act instigator. În toate lucrările de istorie populară, în loc de „regele Poloniei" trebuia să se scrie „marele duce al Poloniei", pentru a nu aduce o ofensă ţarului. În consecinţă, aproape toţi clasicii literaturii poloneze din epoca romantică trebuiau să fie publicaţi în străinătate – în Austria sau Germania, dacă nu chiar în Franţa sau Anglia. Nici una dintre piesele de teatru ale lui Mickiewicz, Słowacki ori Krasiński nu era jucată la Varşovia. Pedanteria cenzorilor ajunsese proverbială. În 1784, publicarea primului volum al *Istoriei Poloniei* scrise de Naruszewicz fusese interzisă, deoarece ambasadorul Ecaterinei la Varşovia a protestat faţă de ideea ca polonezilor să le fie acordat un loc mai important în preistoria slavilor decât cel ocupat de ruşi. Un secol mai târziu, în 1888, primul volum al *Dicţionarului danez-englez* în două volume al lui Georg Brandes a fost confiscat pe motiv că o singură lucrare nu era suficientă pentru a descifra tainele unei limbi.

Pentru cine nu cunoaşte sistemul rus, va fi o surpriză faptul că multe dintre practicile sale cele mai riguroase puteau să fie puse în practică sub forma unor pure măsuri administrative, după capriciul vreunui funcţionar. Închisorile erau pline nu de condamnaţi, ci de suspecţi care „aşteptau să ajute poliţia la interogatorii". Suspecţii se bucurau de mai puţine drepturi oficiale decât condamnaţii. Deportarea în Siberia putea fi pusă în aplicare pur şi simplu prin retragerea dreptului victimei de a rămâne la locul său de rezidenţă. Această metodă era practicată adesea în cazul persoanelor care nu puteau fi acuzate de nimic, dar a căror absenţă temporară din viaţa civilă era dezirabilă din motive politice. Nu se putea aduce nici o obiecţie împotriva supravegherii şi hărţuielii, de vreme ce datoria fiecărui cetăţean loial era să coopereze cu autorităţile. În aceste împrejurări, era de multe ori un privilegiu şi o uşurare să fii chemat la tribunal sau să fii condamnat la o anumită perioadă de detenţie. Dar nu mulţi se bucurau de acest privilegiu. Dacă un iobag se plângea autorităţilor împotriva stăpânului său sau un soldat reclama un ofiţer, primul se făcea vinovat de o infracţiune care putea fi pedepsită.

Educaţia juca un rol-cheie în strategia ţaristă, iar Ministerul Iluminării în munca statului. În instituţiile de învăţământ, elevii polonezi se confruntau pentru prima dată cu eforturile sistematice de schimbare a atitudinilor şi loialităţilor familiilor din care proveneau. Acolo se loveau de criticile şi conspiraţiile intelectualităţii ruse. În şcoli, învăţarea pe de rost a titlurilor şi zilelor de naştere ale unei serii interminabile de mari duci şi mari ducese imperiale, precum şi controalele neîncetate ale inspectorilor de la guvern erau semnele exterioare prin care se manifesta politica oficială. Dar nimic nu era mai enervant decât folosirea obligatorie a limbii ruse. După 1864 se ajunsese în Varşovia la situaţia absurdă în care profesorii polonezi trebuiau să folosească rusa ca limbă de predare a limbii şi literaturii poloneze copiilor polonezi

(în conformitate cu mitul oficial care spunea că poloneza este o limbă „străină"). Sub Aleksandr Apuktin (1822-1904), curator şcolar la Varşovia între anii 1879 şi 1897, informatorii politici jucau un rol bine stabilit în menţinerea disciplinei în rândurile elevilor. Printre instituţiile de învăţământ superior, câteva centre importante de învăţământ polonez erau: Universitatea din Vilnius până în 1822, Liceul din Krzemieniec până în 1832, Şcoala Principală din Varşovia, 1862-1869, iar din 1898, Politehnica din Varşovia. La Dorpat în Estonia, la Harkov din 1805, la Sankt-Petersburg din 1819, la Kiev din 1834, la Odessa din 1865 şi la Varşovia din 1869, la universităţile ruse existau un număr însemnat de polonezi atât printre studenţi, cât şi în rândurile profesorilor. La Kiev, la mijlocul secolului, două treimi din studenţii universităţii erau polonezi.

Rusificarea a avut consecinţe regretabile pentru toţi cei implicaţi. Meschinăriile ei îi înfuriau pe polonezi, întărindu-le sentimentul că li se comite o nedreptate; iar eşecurile ei îi dezamăgeau pe funcţionarii ţarişti. Propagatorul ei numărul unu a fost feldmareşalul Iosif Hurko (1828-1901), guvernatorul general al Varşoviei între anii 1883 şi 1894. Pentru polonezi era destul de iritant să sosească în gara de la Varşovia sau Vilnius şi să vadă indicatoarele de pe peron în alfabetul chirilic, iar toate firmele magazinelor şi numele străzilor în rusă şi poloneză. Dar era mult mai şocant să afle că o persoană care nu învăţase rusa nu se putea apăra într-un tribunal sau că mii de copii polonezi ştiutori de carte nu erau în stare să citească literatura propriei naţiuni. Existau cărţi în limba poloneză aduse din străinătate, dar ele nu puteau fi înţelese de copiii care învăţaseră la şcoală doar alfabetul chirilic. Sub auspicii ruse, ştiinţa de carte era o ameninţare la adresa naţionalităţii poloneze. Din ce în ce mai mult, polonezii nu puteau avea o carieră de succes în serviciul ţarului decât dacă se dezicea de propria origine. Politica menită să promoveze asimilarea genera un sentiment din ce în ce mai puternic de înstrăinare reciprocă. Maria Skłodowska, care şi-a petrecut copilăria la Varşovia, descrie tensiunea din clasa ei în anul 1878:

> În prag, în uniforma sa elegantă – pantaloni galbeni şi o tunică albastră cu nasturi lucioşi –, îşi făcu apariţia domnul M. Hornberg, inspector al internatelor private din Varşovia. Era un individ îndesat, ca un neamţ; avea faţa grăsuţă şi ochii pătrunzători în spatele ochelarilor cu ramă de aur... Timpul fusese prea scurt de data aceasta. Abia apucase portarul să sune semnalul convenit, că Hornberg, luându-i-o înainte ghidului său, a şi intrat în clasă...
> Hornberg se îndreptă către profesoară.
> — Citeaţi cu voce tare. Din ce carte era lecţia, domnişoară?
> — Basmele lui Krîlov. Le-am început astăzi...
> Cu un aer absent, Hornberg deschise capacul primului pupitru de lângă el.
> Nimic. Nici o hârtie, nici o carte...
> Dl Hornberg se aşeză greoi, acceptând scaunul oferit de dra Tupalska.
> — Vă rog să numiţi pe unul dintre aceşti tineri.
> În rândul al treilea, Maria Skłodovska îşi întoarse instinctiv faţa mică şi temătoare către fereastră... Dar ştia foarte bine că ea va fi cea numită. Ştia că era aproape de fiecare dată aleasă pentru a răspunde la interogatoriul inspectorului. La auzul numelui ei, se ridică în picioare.

— Rugăciunea, comandă Hornberg.
Maria recită „Tatăl nostru" cu un glas fad, lipsit de expresie. Una dintre cele mai subtile metode de umilire născocite de ţar era să-i pună pe copiii polonezi să recite rugăciunile lor catolice în fiecare zi în limba rusă...
— Numeşte ţarii care au stăpânit peste sfânta Rusie de la Ecaterina a II-a încoace.
— Ecaterina a II-a, Pavel I, Aleksandru I, Nicolae I, Aleksandru al II-lea.
Inspectorul era satisfăcut. Copilul acesta avea o memorie bună...
— Spune-mi numele şi titlurile membrilor Familiei Imperiale.
— Maiestatea Sa Ţarina, Înălţimea Sa Imperială Ţareviciul Aleksandru, Înălţimea Sa Imperială Marele Duce...
La sfârşitul enumerării, care fusese lungă, Hornberg zâmbi vag...
— Care este titlul Ţarului pe scara demnităţilor?
— *Vielicestvo* (Maiestate).
— Dar titlul meu care e?
— *Vîsokorodie* (de sânge albastru).
Inspectorul se delecta cu asemenea detalii ierarhice, în viziunea sa mai importante decât aritmetica sau citirea. Pentru simpla lui plăcere, ne mai întrebă încă o dată:
— Cine domneşte peste noi?
Pentru a-şi ascunde mânia din priviri, directoarea şi administratorul îşi pironiră ochii în cataloagele pe care le ţineau în faţa lor. Fiindcă răspunsul nu veni imediat, Hornberg, enervat, întrebă din nou, ridicând glasul:
— Cine domneşte peste noi?
— Maiestatea Sa Aleksandru al II-lea, Ţar al tuturor Rusiilor, spuse Maria cu greutate.
Fata se albise la faţă.
Inspecţia luă sfârşit. Funcţionarul se ridică din scaun şi, după ce dădu scurt din cap în semn de încuviinţare, trecu în clasa următoare, urmat de dra Sikorska.
Atunci profesoara îşi ridică privirile din catalog.
— Vino încoace, sufleţelule.
Maria se ridică din banca ei şi se apropie de profesoară, care, fără un cuvânt, o sărută pe frunte. Şi deodată, în clasa care îşi revenea din nou la viaţă, copilul polonez, la capătul nervilor, izbucni în plâns[9].

De partea rusă, oricine îndrăznea să arate simpatie pentru limba poloneză sau pentru obiceiurile poloneze şi-o căuta cu lumânarea. Un anume colonel Krupski, spre exemplu, care fusese comandant într-un mic oraş polonez după înăbuşirea Insurecţiei din Ianuarie, a fost degradat tocmai din acest motiv. Acuzaţiile împotriva lui menţionau că vorbise în poloneză în public şi că dansase poloneza. Lunga luptă pentru recâştigarea reputaţiei pierdute a marcat viaţa întregii sale familii, transformând-o pe fiica sa, Nadejda Krupskaia, soţia lui Lenin, într-o revoluţionară convinsă. Pe aceste considerente, se poate spune că politica rusificării în Polonia a întărit hotărârea celor mai temerari duşmani ai ţarului. Măsurile mai împăciuitoare introduse după 1905 nu au avut suficient timp pentru a repara răul produs în deceniile precedente.

În orice caz, nu poate fi negat faptul că rusificarea a afectat pe mai multe planuri viaţa din Polonia rusă. După toate aparenţele, Varşovia, la sfârşitul secolului al XIX-lea,

devenise o metropolă cosmopolită, a cărei coloratură locală poloneză poate că atenua, dar nu anula toate acele trăsături caracteristice oraşelor din imperiul ţarist:

VARŞOVIA ŞI ÎMPREJURIMILE

SOSIREA. Hotelurile mai mari trimit trăsuri la gară...

PLECAREA. Biletele de tren pot fi cumpărate dinainte plătind în plus 10-20 de copeici; bagajul poate fi înregistrat pentru o plată de nu mai puţin de 50 de copeici la Długa, nr. 3, şi la Moniuszki, nr. 2; birourile sunt deschise între orele 9 şi 14, iar duminica şi de sărbători între 9 şi 12. Biroul Companiei Internaţionale a Vagoanelor de Dormit se află la Hotel Bristol...

GĂRILE. Varşovia are cinci gări. Pe malul stâng al Vistulei: 1. GARA VIENA: (Foksal Varşavo-Viedenski) pentru Cracovia, Viena, Torun, Berlin şi Sosnowice. Un poliţist aflat la ieşire dă fiecărui pasager un bilet de metal cu numărul unui compartiment. 2. GARA KOVEL: (Foksal Varşavo-Kovelski) la sud-vest de citadelă, pentru Mlawa (Marienburg), Lublin, Kovel (Kiev) şi Moscova - trei trenuri expres pe zi; celelalte trenuri de Moscova pornesc de la Gara Brest. 3. GARA KALISZ (Foksal Varşavo-Kaliski): lângă Gara Viena, pentru Łódź şi Kalisz (trenuri expres de la gările Brest şi Kovel). - Pe malul drept al Vistulei, în cartierul Praga: 4. GARA SANKT-PETERSBURG (Foksal Varşavo - St. Petersburski): pentru Vilna, Dunaburg şi Sankt-Petersburg. 5. GARA BREST (Foksal Varşavo-Brzeski): pentru Brest-Litovsk, Moscova, Kiev, Odessa, Granitza (Viena) - Transportul între gările acestea este asigurat de o linie de legătură.

HOTELURI. HOTEL BRISTOL, Krakowskie Przedmieście 44, clasa întâi, camere de la 3 ruble, micul dejun ¾, masa de prânz (12-3 p.m.) 1½, cina (5-8 p.m.) 2; loja 1 rb.; HOTEL DE L'EUROPE (Europejski) Krakowskie Przedmieście 13; GRAND-HOTEL BRUHL (Bruhlowski) Ulica hrabiego Kotzebue 12, POLONIA PALACE HOTEL, Aleje Jerozolimskie 53, nou, vizavi de Gara Viena, HOTEL DE ROME (Rzymski), Nowosenatorska 1, frecventat de nobilii din provincie...

Pensiunea Wielhorska, Jasna 4. Camera 1-4, mese 1¼-11½ rb. Sediul Asociaţiei Protestante a Tinerelor Femei (*Jungfrauenverein*), Widok 20 şi *Home Français*, Warecka 15 sunt destinate profesoarelor şi tinerelor ce călătoresc singure.

RESTAURANTE. Hotel Bristol, Hotel Bruhl (bere de München şi de Pilsen la halbă), Hotel de l'Europe, Polonia Palace Hotel, Hot. de Rome, Versailles, Aleje Ujazdowskie/ Hotel d'Angleterre: *Cafe-Restaurant Ostrowski*, Marszalkowska, colţ cu str. Złota D.(1-5) 75 cop.; Wróbel, Mazowiecka 14, D. 50 cop., despre care se vorbeşte de bine. Vin. Lijevski, Krakowskie Pryedmieście 8; Ermitaj, la intersecţia dintre Widok şi Marszałkowska, lângă staţia Viena, *plat du jour*, 40 cop.; *Fukier*, în partea de vest a Pieţei Stare Miasto (nr. 27), un vechi aşezământ care reprezintă actualul sediu nepretenţios al acestuia începând din 1590...

CAFENELE ŞI COFETĂRII (*Cukiernie*) - o ceaşcă de cafea 15, ceai 10-15, ciocolată 20 cop.; de asemenea gustări reci şi bere. Lardelli, Nowy Świat 27 lângă Aleje Jerozolimskie... Semadeni, la Teatrul Mare; ...cu lăptărie... plăcintele Varşoviei sunt bune. Lapte bun se poate găsi în lăptăriile mai mari (Mleczarnia).

TEATRE. *Teatrul Mare* (Teatr Wielki) în Plac Teatralny, pentru operă şi balet; loja 6¾ - 14 rb., parchet de la 1 rb. 40 la 4 rb. 75 cop.; închis vara. *Teatr Rozmaitości* (Teatrul de Varieteu), în aripa de vest a Teatrului Mare, pentru piese poloneze; *Teatr*

Polski... pentru comedii şi drame. *Mały Teatr*, Moniuszki 5, în clădirea Societăţii Filarmonice, pentru piese moderne. – Clasa a doua: Teatr Nowoczesny, Boduina 4... pentru drame scurte, comedii şi operete (spectacole la orele 8 şi 10 seara); *Teatrul Nou* (Teatr Nowy), deschis numai pe timpul verii; *Teatrul de Noutăţi* (Teatr Nowości), operete şi comedii, numai pe timpul iernii. – *Teatrul polonez de Vară*, în Grădina Saxonă, locuri la stal de la 1 rb. 50 la 3 rb. 35 cop. – Teatre de varieteu: *Aquarium, Renaissance*. – Cabaret: *Oaza*. – Circ, numai pe timpul iernii.

ODIHNĂ ŞI AMUZAMENT. *Vallée Suisse* (Dolina Szwajcarska) Ulica Szopena 5, cu patinoar şi muzică bună în serile de vară (30 copeici), concerte simfonice miercurea şi sâmbăta (50 copeici); *Bagatela*, operete pe timpul verii; Iarna, Orchestra Filarmonică ţine concerte aproape în fiecare zi în sala Societăţii Filarmonice.

TRĂSURI (Dorozki). Pentru un drum în interiorul barierelor (Rogatki) 20, noaptea (12-7 dimineaţa) 35, cu doi cai 35 şi 50 cop.; bagajul 10 şi 15 cop. per pud. Trăsurile normale cu un singur cal merg încet, dar trăsurile cu doi cai, echipate cu cai buni, merg foarte repede. Vizitiii trăsurilor cu doi cai şi cu roţi de cauciuc se aşteaptă la un bacşiş de 20-50 cop...

TRAMVAIE ELECTRICE (preţul pe secţiuni: clasa întâi 7, clasa a doua 5 cop.). Punctele principale de intersecţie sunt Krakowskie Przedmieście (la Statuia lui Mickiewicz) pentru tramvaiele 0, 1, 3, 5, 7, 9, 17, 18, 22; Aleje Ujazdowskie; Gara Viena; Gara Sankt-Petersburg; Gara Brest; Gara Willanów 0 (linia circulară), de la Plac Zbawiciela, via Marszałkowska, Złota, Karmelicka, Nalewki, Miodowa, Krakowskie Przedmieście şi Aleje Ujazdowskie până înapoi la Plac Zbawiciela; 7½ mile, în 62 min.

BĂRCI CU ABUR. Bărci mici cu abur pentru pasageri (50 cop., restaurant la bord), pornesc de la Podul Alexandru, navighează în susul şi în josul Vistulei vara (mai-octombrie), după-amiaza şi seara...

BĂNCI. *Banca de Stat* (Bank Państwowy), Bielańska 10, deschis 10-3; *Banca Comercială*, Włodzimierska 27; *Banca de Credit*, Ulica Hrabiego Kotzebue 8.

CONSULATE. Consulul britanic H.M. Grove, Służewska 3 (orele 10-2). Consulul american T.E. Heenan, Aleje Ujazdowskie 18 (10-3). – Filiala Camerei de Comerţ ruso-britanice.

DOCTORI (vorbitori de engleză). Dr. Horodyński, Nowogrodzka 34; Dr. Raum (chirurg), Bracka 5; Dr. Solman, Jerozolimska 63; Dr. Zaborowski (pentru femei), Jerozolimska 58. – *SPITALUL PROTESTANT* (Szpital Ewangelicki), Karmelicka 10...

BISERICI. Slujba în limba engleză (11 a.m.) la Hortensja 3; capelan: Pr. H.C. Zimmerman – biserica luterană – biserica germană reformată – bisericile romano-catolice sunt deschise toată ziua.

COLECŢII ETC. – *Uniunea pentru Artă*. Zilnic, orele 10-7; intrarea 30 cop. Colecţia Chojnowskie este deschisă zilnic 10-3; intrarea 30 cop.

Belvedere deschis numai pe timpul iernii, zilnic, exceptând sâmbăta, 10-3. Intrarea cu bilete gratuite luate de la Biroul Palatului.

Łazienki deschis zilnic, exceptând sâmbăta, 10-6, de sărbători 1-6, iarna 10-3, respectiv 1-3.

Muzeul Industriei şi Comerţului deschis zilnic, exceptând lunea, 10-3; intrarea 20 cop., duminica 5 cop.

Palatul Regal, deschis zilnic, exceptând sâmbăta, orele 1-6.

Galeria de Pictură, intrarea liberă, marţea, joia şi duminica, orele 11-3.

Biblioteca Universitară deschisă în zilele de lucru între orele 10 şi 4; în timpul vacanţei, lunea, miercurea şi vinerea, orele 11-2.
Palatul Willanów, deschis în zilele de lucru între orele 2 şi 6.
ATRACŢII PRINCIPALE ŞI TRASEE TURISTICE (pentru o zi). Palatul Regal; străzile din Krakowskie Przedmieście, Marszałkowska şi Grădina Saxonă; vedere din turnul Bisericii Luterane; Aleje Ujazdowskie, în special către seară; Castelul Imperial Łazienki; Catedrala Sfântul Ioan; Oraşul Vechi; Podul lui Alexandru – Cine dispune de mai mult timp nu trebuie să piardă ocazia unei vizite la Willanów.
Varşovia (*Warszawa*, *Varşava*; germ, *Warschau*, fr. *Varsovie*): capitala Guberniei Generale Varşoviene, adică a Poloniei, şi un important nod de cale ferată, se află pe malul stâng al Vistulei, pe versantul abrupt al unei văi (120-130 de picioare), care în acest loc are o lăţime de ½ până la ⅓ de milă, iar la vest se transformă într-o câmpie întinsă. Oraşul numără 872.500 de locuitori, dintre care 15.000 de protestanţi, 300.000 de evrei şi o garnizoană puternică. Este centrul cultural al Poloniei, iar caracterul oraşului se asemănă mai mult cu cel occidental decât cu cel rusesc. Este reşedinţa guvernatorului general al Varşoviei, guvernatorului civil, arhiepiscopilor Bisericilor Romano-Catolică şi Greco-Catolică, comandantului armatei Varşoviei şi al corpurilor 15, 19 şi 23 ale armatei; aici se află şi o universitate rusă şi o facultate tehnică rusă. Oraşul, împărţit în 12 cartiere (incluzând cartierul Praga), este format din Oraşul Vechi, Oraşul Nou, care se întinde către nord, Wola, Mokotów şi încă alte câteva cartiere. Pe malul drept al Vistulei se află cartierul Praga. Fluviul este traversat de trei poduri. Străzile sunt pline de viaţă; cel mai mare centru comercial se întinde de-a lungul străzilor Marszałkowska şi Krakowskie Przedmieście. Cartiere întregi sunt locuite de evrei, a căror lipsă de grijă pentru igiena personală a ajuns proverbială. Varşovia este un centru industrial înfloritor (industria maşinilor, lemnului, pielăriei şi tutunului) şi are un comerţ considerabil[10].

*
* *

Dacă maşinăria infernală a guvernului rus ar fi funcţionat vreodată după cum fusese programată, fără îndoială că viitorul polonezilor şi al tuturor celorlalte minorităţi ar fi fost fără de speranţe. Din fericire pentru ei însă, maşinăria avea câteva defecte de sistem. Prăpastia care separa porunca Autocratului de punerea ei în practică era la fel de întinsă ca Imperiul însuşi. Viaţa era suportabilă mulţumită factorilor combinaţi ai ineficienţei, capriciului şi unor rămăşiţe de creştinism. În special la nivelurile cele mai de jos, birocraţia era cât se poate de coruptă. Se putea conta pe inspectori că nu vor aplica regulile cu prea multă severitate, cu excepţia situaţiei când se ivea inspectorul-şef. Locurile de muncă în guberniile poloneze, în mijlocul unei populaţii ostile, erau privite cu dispreţ. Cei ambiţioşi se întorceau repede în capitală. Codaşii învăţau cum să ducă un trai confortabil în gubernii. Cu toate că Varşovia nu era atât de departe de Sankt-Petersburg în sens geografic, cu siguranţă putea fi considerată printre aşa-zisele *gluchie provinţii* din punct de vedere administrativ, „surde la vocea ţarului" într-un mod inexplicabil. Într-un imperiu complet centralizat, o singură verigă slabă în lanţul ordinelor era de-ajuns pentru ca

acţiunea să fie paralizată. Funcţionarii, a căror unică sarcină era de a transmite ordinele primite, le interpretau de multe ori într-un mod excentric ca expresie a propriei personalităţi, iar alteori le ignorau complet. Peste tot existau decizii luate ca urmare a unor capricii de moment. Toleranţa extremă era la fel de des întâlnită precum brutalitatea extremă. Valorile creştine erau foarte bine perpetuate prin intermediul cetăţenilor responsabili. De la ţar până la cel mai umil dintre funcţionari, datoria politică de a se conforma cu rigurozitate ordinelor se afla în conflict cu datoria creştină de a manifesta milă şi de a ierta. Judecătorii care pronunţau verdicte dure, menite să servească drept exemplu, împotriva capilor unor răscoale şi conspiraţii, de multe ori schimbau sau anulau pedepsele pentru complicii acestora. Soldaţii care se confruntau vrând-nevrând cu rebeli şi trădători erau în acelaşi timp răsplătiţi pentru acte de mărinimie şi sacrificiu de sine. Din motive de neînţeles pentru cetăţeanul de rând, un funcţionar spunea „da" şi altul „nu". Aici se afla eternul paradox rus. Autocraţia era justificată şi perpetuată pentru a combate chiar viciile pe care le încuraja şi care o făceau nefezabilă. Era un cerc mult prea vicios ca să poată fi spart. Însă ţarismul nu a fost nici atât de monstruos, nici atât de consecvent cum s-a pretins mai târziu. Deşi capabil uneori de o brutalitate neîntemeiată, a fost mai blând şi mai uman în practică decât multe perioade din secolul XX.

În acelaşi timp, forţa negativă a Imperiului Rus nu putea fi subestimată. Chiar dacă ţarul nu putea să-şi guverneze provinciile poloneze în armonia pe care şi-ar fi dorit-o, era capabil să împiedice cu uşurinţă pe oricine s-ar fi găsit să intervină. Puterea refuzului era nelimitată şi foarte eficientă. Armata, poliţia, graniţele, cenzura, forturile şi închisorile erau departe de a fi decorative. La nivel intern, toate conspiraţiile şi revoltele apărute de-a lungul unui secol şi jumătate au fost înăbuşite fără mari dificultăţi. Pe frontul internaţional se puteau trage multe avantaje din rolul tradiţional al ţarului de promotor al legitimităţii. Nici o monarhie europeană nu ar fi intrat în conflict cu un imperiu gigantic, a cărui forţă brută constituia o garanţie a legii şi a ordinii internaţionale. Atâta vreme cât puterile care au împărţit Polonia aveau o cauză comună, problema poloneză nu putea fi ridicată. Protestele diplomatice puteau fi înlăturate într-un mod decent. Polonezii înşişi nu dispuneau de mijloacele necesare pentru a schimba radical situaţia. În Rusia nimic nu se schimba fără presiunea unei ameninţări din afară. Reformele lui Aleksandru al II-lea au fost provocate de campania britanicilor şi francezilor în Crimeea. Victoriile japonezilor în Manciuria au fost cele care au făcut posibile „Revoluţia" din 1905 şi, drept consecinţă, crearea *Dumei*. Germanii au fost cei care, în 1915-1916, au izgonit pentru totdeauna autorităţile ţariste din provinciile poloneze şi care în anul ce a urmat i-au împins pe supuşii ţarului la revoluţie.

Nici un progres social sau economic nu putea genera o schimbare a situaţiei politice. De-a lungul secolului al XIX-lea, cota-parte din bogăţia şi progresul Imperiului ce revenea Poloniei ruse a crescut rapid. Industrializarea şi urbanizarea au început mult mai repede decât în Rusia Centrală. În 1914, Varşovia era deja un oraş de 900.000 de locuitori, Łódź avea 230.000, Vilnius 193.000, iar Sosnowiec 100.000. După 1850, când au fost înlăturate barierele vamale interne, producătorii polonezi

au putut alimenta vasta piaţă a Rusiei. După 1864, când iobăgia a fost în sfârşit abolită, masele din zonele rurale au început să se mute la oraşe. Astfel s-a dezvoltat o clasă muncitoare urbană şi odată cu ea s-au ivit şi mugurii unei burghezii cu puternice legături germane şi evreieşti. Împreună, aceştia reprezentau aproape o treime din populaţie. Noile grupuri sociale au început să organizeze noi partide politice, unele legale, altele ilegale. Însă aceste progrese nu pot fi în nici un caz considerate „paşi pe drumul către independenţă". Nicolae al II-lea nu era mai dispus decât Nicolae I să le permită polonezilor să se separe de Imperiu. În 1914, mijloacele polonezilor din Rusia de a-şi susţine cererile erau la fel de slabe precum în 1814. Nu progresul, ci Primul Război Mondial a fost cel care a anihilat puterea Rusiei asupra Poloniei. În ciuda defectelor sale evidente, guvernul ţarist nu îi discrimina pe nedrept pe cetăţenii săi polonezi. În ochii polonezilor, desigur, era absolut „antipolonez", aşa cum era „antisemit" în ochii evreilor sau „antiucrainean" în ochii ucrainenilor. Dar aceasta nu înseamnă decât că întâmpina toate expresiile independenţei cu o opoziţie la fel de hotărâtă şi completă. De fapt, este parte a tradiţiei moscovite ca ruşii să fie cei trataţi cel mai rău. După cum scria Mickiewicz, „blestemate fie popoarele ce-şi ucid propriii profeţi"[11]. Guvernul s-a străduit din plin să-şi asuprească în primul rând propriul popor. Nici un polonez, evreu sau ucrainean nu putea pretinde că a fost tratat mai rău decât revoluţionarii, ereticii sau conspiratorii ruşi. Este adevărat că ţarismul nu a reacţionat la pretenţiile de independenţă ale polonezilor. Dar aceştia din urmă au participat în egală măsură la prosperitatea şi la suferinţele imperiului ca toate celelalte naţiuni. Aşteptările lor erau diferite, nu situaţia dificilă în care se aflau din punct de vedere obiectiv. Din păcate, ţarismul nu avea cine ştie ce aşteptări.

Până la urmă, desigur, încercarea de a absorbi fostele provincii poloneze în Rusia a suferit un eşec răsunător. Integrarea politică nu a dus la o asimilare socială. Din contră, a dus la o polarizare socială din ce în ce mai accentuată. Spre deosebire de situaţia din Austria sau din Prusia înainte de 1871, unde cetăţeanul bine intenţionat putea să-şi împace patriotismul polonez cu loialitatea faţă de Habsburgi ori Hohenzollerni, în Rusia oamenii erau forţaţi să aleagă una singură dintre cele două loialităţi aflate în conflict. Dacă un cetăţean continua să vorbească limba poloneză, să practice religia catolică şi să-şi frecventeze prietenii polonezi, devenea în mod automat suspect în ochii autorităţilor politice. Pentru a face dovada unui nivel acceptabil de seriozitate şi pentru a putea fi luat în considerare pentru o poziţie de responsabilitate, polonezul trebuia să evite să mai vorbească în limba sa maternă, chiar şi acasă, să se dezică de catolicism sau iudaism în favoarea ortodoxiei şi să-şi renege prietenii şi rudele. În mod inevitabil, în asemenea împrejurări, ruşii şi polonezii erau forţaţi să ducă vieţi separate. Comunicarea socială între cele două naţionalităţi a devenit din ce în ce mai vagă. La Varşovia, la Vilnius, chiar şi în oraşele mai mici, polonezii au ţinut strâns legătura unii cu alţii. Şi-au format propriile asociaţii închise, au dezvoltat afaceri cu circuit închis, propriile societăţi secrete. Copiii lor se căsătoreau între ei şi nu îi priveau cu ochi buni pe cei ce îndrăzneau să desconsidere regulile nescrise ale solidarităţii naţionale. Împrejurările îi obligau să-şi iubească ţara şi să-şi urască conducătorii. Se prefăceau pe cât posibil că Rusia nu există.

Pentru nişte oameni care nu au trecut niciodată prin nişte împrejurări similare, este greu de înţeles ce însemna Rusia pentru acele generaţii de polonezi nemulţumiţi. Scriitorii contemporani schiţau adesea soarta acestora în metafore şi imagini vii ale unei asupriri active, care nu putea fi mereu exprimată în cuvinte concrete. După ce s-a învăţat minte ca urmare a mai multor revolte succesive, guvernul central de la Sankt-Petersburg a încercat treptat nu să-i supună pe polonezi cu forţa, după modelul prusac, ci mai degrabă să-i epuizeze deposedându-i de toate acele resurse spirituale şi culturale care fac viaţa mai suportabilă. Într-un imperiu autocrat cu 150 de milioane de locuitori, din ce în ce mai preocupat de teritoriile agitate din inima Rusiei, cei 15 milioane de polonezi nu puteau nutri speranţa de a-şi afirma propriile interese exotice. Rezistenţa lor trebuia frântă nu cu gloanţe şi bice, ci prin interdicţii spirituale, ostracizare oficială şi „exil interior". În cea mai mare parte, a fost un război psihologic, nu fizic. Confruntările cele mai de durată nu au avut loc în tumultul baricadelor, ci în liniştea conştiinţelor individuale. Era o situaţie deosebit de lunecoasă, care l-a făcut pe Józef Piłsudski să numească Rusia „un monstru asiatic ascuns în spatele unei măşti europene". Ulterior, unul dintre urmaşii lui Piłsudski, mareşalul Śmigły-Rydź, temându-se că va trebui să aleagă între supunerea faţă de Rusia şi cea faţă de Germania, şi-a exprimat foarte clar părerea. Era o părere bazată pe cunoaşterea lumii ruseşti, în care crescuseră majoritatea polonezilor, şi cu care mulţi dintre ei ar fi fost de acord. „Germania ne va distruge trupul", a spus el; „dar Rusia ne va distruge sufletul"[12].

Atmosfera predominantă în Polonia rusă aşadar era una de singurătate, deşertăciune şi frustrare. Pentru guvernul de la Sankt-Petersburg, problemele din Vistulania (Privislinia), cu eternele ei plângeri şi revendicări şi cu incurabila ei *nieblagonadiejdnoşt* (lipsă de seriozitate), reprezentau doar o preocupare marginală. Pentru polonezi, Rusia era un teritoriu sălbatic în care nimic din ceea ce era de preţ pentru ei nu era vreodată luat în serios. Adam Mickiewicz, călătorind prin sudul Rusiei în 1825, a găsit o expresie adecvată acestor sentimente:

ÎN STEPA AKKERMANULUI

Plutesc ca într-o mare pe unde de verdeaţă.
Trăsura pare-o luntre săltată pe un val
De pajişti fără margini ce bat, foşnind, la mal,
De insule - atoluri cu flori şi iarbă creaţă.

Amurg... Nu-i nici cărare, în zare - nici un deal,
Zadarnic cat pe ceruri o stea drept călăuză.
Ce luciu-i colo-n nouri ca un cărbune-n spuză?
În Akkerman, pe Nistru, sclipeşte farul pal...

E linişte... Să-oprim dar... Un fluture aud
Zbătându-se în iarbă, de roua rece ud,
Mişcând pe nesimţite tulpinile plăpânde;

Alunecă un şarpe... E-atâta pace-acum
Că-aş auzi din ţărnă chiar vocea ei chemândă...
Dar mână! Cine să cheme? Nu-i nimeni noaptea-n drum...[13]

Rusia arareori le-a spus polonezilor ceea ce vroiau să audă. Pentru ei, Rusia era un teritoriu sălbatic din mai multe puncte de vedere.

În Rusia, în general, necazurile Poloniei nu atrăgeau prea multă simpatie. În marea epocă a literaturii ruse care a precedat Revoluţia se găsesc multe referiri la temele poloneze, însă puţine comentarii favorabile. Ura patologică a lui Dostoievski pentru Polonia era fără îndoială unică în virulenţa ei. Cu toate acestea, şi-a găsit multe ecouri în opiniile confraţilor săi literaţi. Astfel, în *Anna Karenina*, Tolstoi a folosit vocea lui Karenin pentru a exprima atitudinea cel mai des întâlnită printre ruşii educaţi din vremea lui. „Polonezii", a spus Karenin, ca şi cum ar dori să-şi informeze ascultătorii de un fapt mai puţin cunoscut, „nu sunt ruşi; dar acum sunt membri ai naţiunii noastre, aşa că pentru binele lor trebuie rusificaţi". Era nevoie de o minte ageră pentru a pătrunde aceste straturi de ignoranţă şi de complacere şi pentru a străpunge cu privirea vălul de calm al provinciilor poloneze ale Rusiei până la straturile subterane ale frustrării, disprețului şi urii. Aleksandr Blok, cel mai rus dintre poeţii ruşi, autor al *Sciţilor* şi al *Celor doisprezece*, a fost unul dintre puţinii care şi-au dat silinţa să cunoască Polonia şi să o înţeleagă într-o anumită măsură. Tatăl poetului, Aleksandr Lwowicz Blok, a fost profesor de drept civil la Universitatea Rusă din Varşovia; la moartea acestuia în noiembrie 1909, fiul a mers de la Moscova la Varşovia pentru a lua parte la ceremonia de înmormântare. Această călătorie pe timp de iarnă în „curtea din spate a Rusiei", „ţara asta uitată de Dumnezeu şi sfâşiată de răni", „împovărată de insulte şi forţată să intre sub jugul violenţei îngâmfate", i-a lăsat o impresie puternică, fiind şi sursa de inspiraţie pentru poemul său *Vozmedie* (*Răzbunarea*).

Jandarmi şi căi ferate, în staţii
Felinare, taifas şi favoriţi –
În zorii cei bolnavi abia ieşiţi din noapte
Iată Polonia – a Rusiei curte din spate...
În fiece colţişor mocneşte răzbunarea –
Himeră de durere-ntărâtată.
Statuia lui Copernic respiră răzbunare
Cu ochii aţintiţi în globul gol...
Şi fierul rece sună: „Răzbunare!"
Peste Varşovia răspândind ecoul...[14]

La mai puţin de şase ani după vizita lui Blok, Varşovia a fost cucerită de armata germană. Polonia rusă a fost distrusă nu de o răzbunare a polonezilor, ci pentru că a izbucnit Primul Război Mondial.

3

PREUSSEN

Polonia prusacă (1772-1918)

La fel ca sintagma „Polonia rusă", denumirea de „Polonia prusacă" nu avea o semnificaţie clară. În utilizarea oficială, era de obicei limitată la o singură regiune, şi anume Marele Ducat de Posen, care, din 1815 până în 1848, s-a bucurat de un anumit grad de autonomie. În acest sens şi în aceeaşi perioadă, era paralela exactă a denumirii restrânse de „Polonia rusă" cu referire la Regatul Congresului. În uzul cotidian, se referea la toate teritoriile moştenite de Regatul Prusiei de la fosta Republică polono-lituaniană şi, ca atare, includea nu numai Poznańia (Wielkopolska şi Cuiavia), ci şi Prusia de Vest (Prusia Regală), iar vreme de 12 ani, între 1795 şi 1807, a inclus şi Prusia de Sud (Mazovia), Noua Silezie (Częstochowa) şi Noua Prusie de Răsărit (Suwałki şi Białystok). Acestea sunt regiunile pe care prusacii le numeau „provinciile noastre poloneze"*. Polonezii însă au considerat că Polonia prusacă a ajuns mai târziu să includă orice zonă din Regatul Prusiei care găzduia o populaţie predominant poloneză sau care într-un fel sau altul fusese legată de Polonia în trecut. În acest fel, termenul a ajuns să se refere atât la Silezia, cât şi la Pomerania – ba chiar şi la Prusia de Răsărit. (Vezi harta 3.)

În cea mai mare parte a secolului al XIX-lea, slavii din aceste provincii nu se considerau polonezi, fiind clasificaţi în general drept „prusaci vorbitori de limba poloneză". La începutul secolului, silezienii, caşubii şi mazurienii protestanţi aveau un sentiment de apartenenţă la polonitate mai vag, spre deosebire de polonezii de la Danzig, care vorbeau limba germană.

De-a lungul epocii moderne, Regatul Prusiei s-a aflat într-o stare de continuă transformare. A trecut prin mai multe schimbări fundamentale, atât cu privire la baza teritorială, cât şi la sistemul său constituţional. Despotismul luminat al Prusiei lui Friedrich nu a supravieţuit morţii din 1786 a acestui rege, care era autorul lui. Sub domnia lui Frederic Wilhelm al II-lea (1786-1797) şi în prima jumătate a domniei lui Frederic Wilhelm al III-lea (1797-1840), epoca revoluţionară a fost

---

* În ciuda schimbărilor de opinie intervenite mai târziu, atât Silezia, cât şi Pomerania erau la vremea respectivă considerate parte din Germania, amândouă fiind incluse în Liga Germană de la 1815 până în 1866. Din 1834, Zollverein (Uniunea Germană a Vămilor) – iar din 1867, Confederaţia Germaniei de Nord – includea toate provinciile Regatului Prusiei.

martora declinului monarhiei şi a unei serii de înfrângeri politice şi pierderi teritoriale. Prusia şi-a pierdut teritoriile din Renania, pentru a le recâştiga mai apoi; a pierdut o parte din provinciile sale poloneze, recuperând mai târziu câteva dintre ele; şi a fost supusă unei serii de experimente constituţionale şi administrative. Dar la Congresul de la Viena din 1815 Prusia a fost reconstituită, devenind o serioasă provocare la adresa supremaţiei tradiţionale a Austriei în lumea germanofonă. A jucat un rol de seamă în Liga Germană şi în *Zollverein*. În timpul domniei lui Frederic Wilhelm al IV-lea (1840-1861), a trecut de la o epocă a reacţiunii conservatoare la reformă şi revoluţie şi la Constituţia impusă din 1850. În timpul lui Wilhelm I (1861-1888), în mâinile lui Bismarck, a devenit organizatoarea şi bastionul central al Imperiului German. După 1871, cu toate că şi-a păstrat structura separată, mulţi istorici ar putea spune că interesele ei separate şi identitatea ei individuală s-au intersectat cu cele ale Germaniei luate ca întreg. Cu siguranţă, imperialismul şi şovinismul lui Wilhelm al II-lea (1888-1918) se aflau în contrast cu tradiţia prusacă mai veche şi mai cumpătată.

Harta 3. Polonia prusacă (1773-1918)

În cadrul unei structuri prusace în transformare, elementul polonez nu s-a bucurat de o existenţă stabilă. În 1800, când Varşovia făcea parte din Prusia, polonezii constituiau peste 40% din totalul populaţiei. Perspectiva unui stat germano-slav a devenit, pentru scurtă vreme, o posibilitate reală. După 1815 însă, procentul de

polonezi a scăzut în mod dramatic. În ciuda unei creşteri absolute constante a numărului polonezilor, forţa lor relativă faţă de populaţia germană se afla în scădere constantă. Pe la 1905, cei trei milioane de polonezi formau o foarte mică minoritate într-un Imperiu German cu 56 de milioane de locuitori[1].

Arena activităţilor politice poloneze a suferit şi ea nişte transformări corespunzătoare. Înainte de 1848, Dieta şi instituţiile provinciale ale Marelui Ducat de Posen constituiau un punct de întâlnire obişnuit al politicienilor polonezi. Pentru o vreme s-ar fi părut că Marele Ducat ar putea juca un rol coordonator pentru polonezii din toate cele trei teritorii împărţite. Apoi, după suprimarea Marelui Ducat, atenţia s-a deplasat asupra „Cercului Polonez" al Landtagului prusac de la Berlin, iar după 1872, asupra Reichstagului imperial.

În terminologia germană, Prusia modernă era un *Obrigkeitsstaat*, un „stat autoritar". Cu toate că nu reuşise să dezvolte ideologia mistică a autocraţiei sau maşinăria integrată a absolutismului, Prusia opera pe principiul că voinţa conducătorului şi a guvernului acestuia era supremă. Sistemul ei era reprezentat nu atât de idei sau de instituţii rigide, cât de acea expresie neclară şi de rău augur – „spiritul prusac". După cum a spus unul dintre admiratorii săi cei mai convinşi, „caracterul prusac era un stil de viaţă, un instinct, o constrângere interioară irezistibilă... în care oamenii doresc şi acţionează ca un întreg supraindividual... nu este un instinct de turmă, ci ceva incredibil de puternic şi liber pe care nimeni nu-l poate înţelege dacă nu-i aparţine"[2]. Era o tradiţie creată prin lupta necurmată, de-a lungul a trei secole, de a forma un regat integral din provinciile împrăştiate ale Hohenzollernilor, şi prin pericolul şi insecuritatea constantă generate de această luptă. Consecinţele practice erau că libertăţile civile erau reduse la minimum, iar instituţiile democratice, când apăreau, nu erau lăsate să devină pe deplin responsabile în faţa poporului. În Prusia, ca şi în Rusia, era un lucru obişnuit ca monarhul să poruncească, iar oamenii să se conformeze.

Din multe puncte de vedere importante aşadar, autoritarismul prusac se asemăna cu autocraţia rusă. Armata, de exemplu, ocupa un loc de seamă, iar de pe vremea lui Frederic Wilhelm I şi a gărzilor de *lange Kerls*, „grenadieri înalţi", a avut rolul de instrument principal al succesului Prusiei. Dimensiunile ei erau enorme, iar vitejia ei, de la Fehrbellin la Sedan, legendară. Nimeni nu poate nega că militarismul prusac avea ceva deosebit. În timp ce armata rusă practica metode de coerciţie brutală împotriva populaţiei civile, precum şi împotriva propriilor gărzi, prusacii nutreau un entuziasm autentic pentru militarii lor. Sub influenţa Franţei napoleoniene, Scharnhorst şi Gneisenau au abolit recrutarea forţată şi disciplina brutală a vremurilor de dinainte. În secolul al XIX-lea, soldatul prusac era nu doar cel mai bine instruit din Europa, era şi cel mai bine condus, cel mai bine hrănit şi cel mai bine înarmat; şi mărşăluia în ritmul celei mai bune muzici militare din lume.

Şi birocraţia se asemăna cu corespondentele ei autocratice. Inspectorul prusac, cu pince-nez şi ştampilă de cauciuc, era un personaj la fel de ironizat şi de temut ca în alte părţi. Din păcate, şi-a câştigat nu numai o reputaţie de pedanterie meschină, ci şi de incoruptibilitate.

Poliţia prusacă oglindea şi ea temeinicia birocraţiei luată în totalitatea ei. Ministrul de Interne avea atât o funcţie politică, cât şi îndatoriri poliţieneşti, iar până în anul 1822 s-a bucurat de titlul de „cancelar de stat" sau prim-ministru. Împotriva adversarilor politici de toate tipurile, de la mici jurnalişti precum Karl Marx până la înalţi clerici, ca arhiepiscopii de Köln sau Breslau, erau folosite forţele cu bătaie lungă ale cenzurii şi metoda arestului pe termen scurt. Tendinţele revoluţionare ale lui Karl Marx au fost fără îndoială întărite de faptul că socrul său, Ferdinand Henning von Westphalen, fusese ministru de Interne în Berlin la mijlocul secolului.

Armata şi administraţia prusace se bazau pe sprijinul unei caste tradiţionale de aristocraţi ce ocupau funcţiile cele mai înalte. Iuncherii le-au dat Hohenzollernilor posibilitatea de a-şi impune stăpânirea asupra diverselor oraşe şi regiuni, formând în continuare nucleul „citadelei militar-autoritare". De la vechea armată a lui von Moltke până la noul *Reichswehr* al lui von Seekt în anii 1920, ei au avut rolul de gardieni ai valorilor conservatoare, rezistând cu succes provocărilor liberalismului şi socialismului. În Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen, prim-ministru prusac din 1862 şi cancelar al Reichului din 1871 până în 1890, ei şi-au găsit cea mai genială expresie a tradiţiilor lor. Către sfârşitul secolului al XIX-lea, influenţa lor din ce în ce mai slabă în Germania ca întreg a primit un sprijin prin apariţia unui grup de industriaşi aristocraţi– „baronii fabricilor", familii cum ar fi Donnersmarck, Hohenlohe, Lichnowski sau Schaffgotsch, a căror avere uriaşă fusese generată de întreprinderile industriale. În măsura în care baza ambelor grupuri era concentrată în provinciile din est, în Pomerania, Prusia de Răsărit şi Silezia, influenţa aristocraţiei monarhiste a constituit o puternică frână în calea aspiraţiilor polonezilor.

Multe trăsături ale vieţii în Prusia difereau însă în mod fundamental de corespondentele lor din imperiile vecine. În primul rând, Prusia era un *Rechtstaat* – o comunitate politică, operând în limitele legii. Chiar dacă instituţiile politice nu au format niciodată mai mult de o democraţie „de faţadă", totuşi sistemul autoritar opera conform unor proceduri legale şi prin mijloace legale. Dispunea de o maşinărie birocratică solidă, bine unsă şi eficientă, al cărei design şi mod de operare erau cunoscute public şi admirate deschis de către mulţi. Dar această maşinărie putea fi folosită la fel de eficient şi în scopul unei administrări solide, şi în scopul suprimării elementelor minoritare sau de opoziţie. Astfel, pe când în Rusia polonezii resimţeau asuprirea sub forma capriciilor iraţionale şi arbitrare ale autorităţilor ţariste, în Prusia o regăseau în pedanteria cât se poate de previzibilă a unor funcţionari meschini, bazată pe litera şi măreţia legii.

De obicei se practica toleranţa religioasă. Deşi nu este incorect să vorbim despre o predominanţă a protestantismului, în special după crearea în 1817 a unei Biserici Naţionale, conformismul religios nu era un criteriu esenţial pentru progresul social sau politic. De la afluxul de hughenoţi francezi în secolul al XVII-lea, calvinismul prosperase la fel de mult ca luteranismul. Este posibil ca evreii să-şi fi pierdut autonomia colectivă de care se bucuraseră în vechea Republică poloneză ; dar mulţi dintre ei au ajuns în posturi înalte, iar rata de asimilare voluntară era destul de ridicată. Până în anii 1870, obstacolele ridicate în calea romano-catolicilor erau cel

mult neoficiale. Faimosul program *Kulturkampf* (Lupta dintre culturi) al lui Bismarck a fost iniţiat în 1873 drept răspuns la sosirea în imperiu a catolicilor din Bavaria şi din Renania, neavând precedent în trecutul Prusiei.

În Prusia exista o tradiţie foarte veche a paternalismului social. Datoria de a îmbunătăţi condiţiile de viaţă şi de a purta de grijă celor mai săraci şi mai vulnerabili membri ai societăţii era definită în etica prusacă. Începuturile acestei tradiţii pot fi trasate până la pietismul protestant din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, când a fost creată o primă reţea de şcoli, orfelinate, azile de binefacere şi spitale şi când oameni ca August Herman Francke şi cercul lui de la Universitatea din Halle au predicat virtuţile unui creştinism cu aplicaţii practice. Această atitudine a făcut ca emanciparea iobagilor, întreprinsă între anii 1807 şi 1823, să fie deja un proces încheiat în Prusia înainte ca Rusia măcar să înceapă acest proces. Influenţa ei poate fi observată în atitudini detectabile la ambele extreme ale spectrului politic, în scrierile lui Ferdinand Lasalle (1825-1864), un evreu de la Breslau, fondator al socialismului statal, şi chiar şi în eforturile depuse de Bismarck însuşi, al cărui plan privind asigurările sociale, schiţat în 1878 şi menit să-i protejeze pe muncitori de boli şi accidente, era de-a dreptul vizionar. Un asemenea paternalism a atenuat protestele îndreptate împotriva nedreptăţilor sociale, limitând cererile de eliberare naţională la sfera politică.

Viaţa culturală era deosebit de dezvoltată. În epoca revoluţionară, Berlinul, „Sparta Nordului", era însufleţit de o explozie fără precedent a excelenţei literare şi filozofice. Modestele realizări ale Iluminismului de pe vremea lui Frederic au fost cu mult întrecute de acelea ale lui Kant, Hamann, Schlegel, Fichte, Hegel şi Schopenhauer (acesta din urmă născut ca supus polonez la Danzig, în 1788). Herder, Niebuhr şi Ranke au întemeiat o Şcoală de Istorie admirată şi imitată în toată Europa. Humboldt, Chamisso şi Bunsen în domeniul ştiinţelor naturii, precum şi Savigny şi Eichhorn în jurisprudenţă sunt consideraţi printre pionierii acestor domenii. Kleist, Lessing şi Novalis au scos literatura germană din starea de acalmie neproductivă în care se afla. Mai întâi Königsbergul, apoi Berlinul au devenit centre intelectuale de importanţă continentală. Oameni plini de talent şi ambiţie îşi părăseau casele, din ţară şi din străinătate, pentru a veni aici; şi nu puţini au fost recrutaţi în funcţii oficiale ale administraţiei statale prusace. În saloanele intelectuale ale Henriettei Herz sau Rachel Levin, filozofii şi poeţii se învârteau în aceleaşi cercuri cu politicienii şi aristocraţii. Spiritul curiozităţii ştiinţifice a pătruns adânc în societatea oamenilor educaţi, şi manifestându-se chiar în etapa incipientă a epocii reformelor, a avut un impact profund asupra tuturor aspectelor vieţii. În ciuda statului autoritar, toate schimbările politice din Prusia erau supuse dezbaterilor şi discutate în amănunt la nivel înalt. Mai mult decât atât, excelenţa vieţii intelectuale din Prusia s-a menţinut vreme îndelungată. Datorită lui Treitschke, Mommsen sau Max Planck, Berlinul se putea mândri cu un statut la fel de înalt în 1900 ca în 1800. În absenţa oricărei dezvoltări intelectuale comparabile în teritoriile poloneze, mulţi polonezi erau atraşi în mod inevitabil în lumea culturii germane.

Prusia a fost influenţată de revoluţia industrială foarte devreme. Prima oţelărie a fost ridicată în bazinul Ruhr în anii 1780, iar în Silezia în 1794. Prima cale ferată

a fost construită în 1847. Antrepriza industrială şi dezvoltarea urbană au fost de la început în mâinile germanilor, chiar şi în provinciile poloneze. Mişcările politice, generate de schimbările sociale şi economice, erau tot în mâinile germanilor. Atât socialismul în general, cât şi sindicatele în particular erau chestiuni exclusiv germane, fundamental opuse oricăror încercări de a slăbi statul prusac. Separat de politica oficială aşadar, mulţi polonezi din Prusia au acceptat ideea că modernizarea mergea mână în mână cu germanizarea. Această tendinţă nu a slăbit până la sfârşitul secolului, când un nou val de proletari polonezi neasimilaţi au inundat oraşele din Silezia şi Poznańia şi când, în aşa-zisul *Ostflucht* sau „fuga din est", un mare număr de germani au început să migreze către provinciile centrale şi de vest. În această eră a ştiinţei şi industriei, Prusia se putea făli că este „una dintre cele mai moderne societăţi ale Europei", iar cetăţenii ei polonezi erau liberi să culeagă roadele acestei situaţii. Confortul şi bunăstarea erau un sprijin pentru autoritarism.

Schimbările sociale şi economice rapide au fost în general temperate de o solidă tradiţie a reformei. Acţiunile decisive ale lui Stein, Hardenberg şi Humboldt au cuprins lansarea unor programe ce aveau să fie dezvoltate şi extinse de-a lungul întregului secol. Între 1808 şi 1818 se pot întrezări începuturile unei emancipări sociale, ale reformei municipale şi ale reorganizării administrative: ale unei armate moderne şi ale unui sistem modern de învăţământ cu sectoare coordonate de educaţie primară, gimnazială şi universitară. Reforma constituţională a fost întârziată până la 1847. Această unică întârziere a dat naştere, în 1848-1850, la singura criză gravă din istoria Prusiei moderne. Spre deosebire de sistemele absolutiste, care din cauza lipsei unor reforme înfăptuite la timp erau azvârlite dintr-o catastrofă în alta, atitudinea constantă a guvernului prusac nu a fost afectată. În această privinţă, conservatorismul prusac semăna destul de mult cu toryismul britanic luminat, care apăra în mod regulat şi eficient ordinea stabilită prin metoda dezarmării adversarilor săi radicali. Cu unica excepţie a situaţiei de la 1848, nu a existat nici o criză generală în Prusia care să fi putut fi exploatată de către mişcarea naţională poloneză pentru a face presiuni şi revendicări separatiste. În acest context, sfera de acţiune a unei politici poloneze active era extrem de limitată. Nu este deloc surprinzător că structura separată a vieţii poloneze în cadrul Prusiei a fost atinsă de declin de-a lungul secolului al XIX-lea. Remarcabila renaştere a conştiinţei naţionale poloneze la începutul secolului XX nu poate fi uşor explicată prin trimitere la evenimentele de mai devreme.

Dreptul polonezilor la autonomie în cadrul regatului Prusiei a fost consemnat prin Tratatul de la Viena. Nu a fost aplicat niciodată polonezilor din Pomerania, Prusia de Vest sau Silezia, iar în Marele Ducat de Posen a fost respectat doar vreme de 30 de ani. La constituirea sa în 1815, Marele Ducat avea un teritoriu de aproximativ 29.000 de kilometri pătraţi şi o populaţie de 850.000 de locuitori. Limba maternă a opt locuitori din zece era limba poloneză. Jurământul de supunere cerut din partea nobilimii se referea la „Regele acelei părţi din Polonia aflate sub guvernare prusacă". Viceregele, *Staathalter*, principele Antoni Radziwiłł, era polonez, iar polona era limba oficială în şcoli, în tribunale şi în guvern. Membrii Landratului local (Dieta) erau aleşi de către nobilime şi aveau dreptul de a înainta petiţii regelui.

După 1831, însă, au fost impuse noi restricţii. Viceregalitatea a fost abandonată. Noul *Oberpräsident*, Edward Flotwell, a introdus o nouă politică, mai riguroasă. Averile nobililor care îi ajutaseră pe refugiaţi şi pe participanţii la Insurecţia din Noiembrie din Polonia rusă au fost confiscate. Dieta bazată pe alegeri a fost reziliată. Au fost încurajate şcolile şi societăţile germane. În 1848, în ajunul revoltei poznańiene eşuate, Marele Ducat a fost abolit. Cererile de mai târziu pentru restaurarea acestuia nu au mai fost luate în serios.

Naţionalismul polonez revoluţionar nu atrăgea prea mulţi aderenţi şi în general nu se bucura de succes. În anii 1840, şi-au făcut apariţia la Posen un număr de societăţi conspirative, printre care Związek Plebejuszy (Sindicatul Plebei). În februarie 1846, 254 de oameni au fost arestaţi în Prusia pentru participarea la o insurecţie organizată de Societatea Democratică, formată din emigranţi, plănuind să îi antreneze pe polonezii din toate teritoriile împărţite. La Procesul de la Berlin din anul următor, cei opt inculpaţi principali, printre care Ludwig Mierosławski, au fost condamnaţi la moarte pentru trădare, fără a fi însă executaţi. Au fost eliberaţi în urma izbucnirii Revoluţiei de la Berlin pe 20 martie 1848, în mijlocul unor demonstraţii populare. Mierosławski s-a grăbit către Posen pentru a conduce un Comitet Naţional, format când autorităţile prusace îşi slăbiseră vigilenţa. S-a constituit o miliţie poloneză locală, înarmată cu coase. Totuşi, nu trebuie exagerat caracterul revoluţionar al acestor evenimente. Comitetul cerea o autonomie efectivă, nu independenţa; miliţia nu era menită să fie folosită împotriva Prusiei, ci împotriva ameninţării unei intervenţii ruse. La Pactul de la Jarosławiec din 11 aprilie, Comitetul a fost dizolvat ca urmare a promisiunilor generalului von Willisen privind o administraţie poloneză. Mierosławski şi acei membri ai grupării lui care au refuzat să se împrăştie de bunăvoie au fost risipiţi de către armata prusacă. După cum i-a scris Frederic Wilhelm al IV-lea surorii sale, ţarina: „Sper ca mulţi dintre rebeli să treacă în Regatul Poloniei, ca să-i spânzure Paszkiewicz". Răspunsul ţarinei a fost: „Spânzură-i singur". Promisiunile lui von Willisen au fost ignorate. Marele Ducat s-a transformat în „Provinz Posen", iar vulturul alb a fost înlăturat de pe stemă. Aceasta avea să rămână unica izbucnire revoluţionară din Polonia prusacă înainte de decembrie 1918[3].

Integrarea provinciilor poloneze în sistemul guvernamental unificat al Prusiei a constituit parte a unui proces care a afectat toate provinciile regatului, de la Rin la Neman. De la 1850, o nouă constituţie conferea împuterniciri legislative extinse unui Landtag prusac reformat (unei noi Diete), care consta în două camere – una superioară, Herrenhaus, Casa Nobililor, ce cuprindea circa 240 de membri ereditari sau numiţi pe viaţă de către monarh, şi una inferioară, Abgeordnetenhaus, Casa Deputaţilor, cu aproximativ 350-450 de deputaţi aleşi. Regele îşi menţinea controlul ferm asupra convocării şi dizolvării Dietei, ca şi asupra Consiliului de Miniştri – Staatsrat – şi asupra armatei, a compartimentului judiciar, a serviciilor publice şi a organelor de guvernare locală. A fost extins un sistem de sufragiu indirect pentru toţi bărbaţii de peste 25 de ani, care erau împărţiţi în trei clase distincte de votanţi în funcţie de calificările pe baza proprietăţilor. Fiecare dintre aceste clase constituia un colegiu de electori, a cărui misiune era apoi de a-i alege pe deputaţi. Astfel,

fiecare deputat din prima clasă trebuia să fie ales în baza a 480 de voturi; din a doua clasă - a 1.920; iar din a treia clasă - a aproximativ 9.600. Fără îndoială, acest sistem al dreptului la vot era gândit în dezavantajul ţăranilor şi al muncitorilor, ceea ce, pentru provinciile din est, însemna că elementul polonez avea din start un dezavantaj considerabil. Numai nobilimea poloneză putea să-şi facă vocea auzită în ambele Camere. Din 1871, guvernul Prusiei a fost dominat de maşinăria confederaţiei Imperiului German. În timp ce regelui şi miniştrilor prusaci le revenea conducerea instituţiilor centrale ale Imperiului, trebuiau să fie introduse noi proceduri electorale care să creeze noi posturi de deputaţi pentru Reichstag, „Dieta Imperială". Între 1872 şi 1888 a fost reconstituit şi guvernul local. Din acest moment, Prusia avea să fie împărţită în 14 provincii, dintre care cinci - Pomerania, Posen, Silezia, Prusia de Vest şi Prusia de Est - conţineau un element polonez local. Fiecare provincie era subîmpărţită în mai multe *Regierungsbezirke* (regiuni guvernamentale), iar fiecare regiune în *Stadtkreise* (districte orăşeneşti) şi *Landkreise* (districte rurale). Cu toate că în *Landtag*, în *Bezirksrat* (consiliul regional) şi în *Kreiserat* (consiliul de district) funcţionau la toate nivelurile instituţii democratice elective, toţi funcţionarii din domeniul puterii executive erau numiţi întotdeauna de guvernul central şi răspundeau faţă de acesta. În acele zone care nu au fost cedate Poloniei în 1918-1921, aceste instituţii prusace separate au continuat să funcţioneze până la preluarea puterii de către nazişti în 1933.

Atât atitudinea, cât şi posibilităţile polonezilor din Prusia înclinau mult mai mult înspre conciliere decât înspre revoluţie. În Posen, abordarea conciliatoare a problemei a fost susţinută ferm de dr. Karol Marcinkowski (1800-1846), medic şi filantrop local, care în 1838 a iniţiat construcţia „Bazarului" polonez - un complex care includea un club polonez, un magazin ce vindea produse poloneze de artizanat şi o librărie poloneză. În 1841 a lansat Societatea pentru Ajutor Educaţional (Towarzystwo Pomocy Nauk, TPN), care oferea burse pentru studenţii săraci. Putem spune că printre moştenitorii spirituali ai lui Marcinkowski se numără Karol Libelt (1807-1875), un fost revoluţionar şi inculpat în Procesele de la Berlin, convertit după ce aventura din 1848 a eşuat; filozoful August Cieszkowski, care a iniţiat Liga Poloneză, o societate ce a avut o viaţă scurtă; şi, mai ales, Hipolit Cegielski (1813-1868), care, de la un început modest în spatele tejghelei unei prăvălii din Bazar, a devenit un mare industriaş şi proprietar al celei mai mari fabrici din oraş. Atât Libelt, cât şi Cegielski aveau legături cu presa locală şi amândoi fuseseră aleşi în Landtagul prusac. Sub conducerea lor, mişcarea poloneză din Poznańia a dezvoltat nişte trăsături relevante. A devenit foarte cumpătată şi burgheză, o imitatoare avidă, din multe puncte de vedere, a virtuţilor germane. Polonezii din Posen se străduiau în mod conştient să-i întreacă pe vecinii lor germani la propriul joc. „Gospodină poloneză", îndemna un articol din 1872, „fă untul tău mai curat şi mai bun decât nemţii: cultivă legume mai gustoase, cultivă in şi fructe mai bune şi creşte păsări mai bune. Astfel te vei salva pe tine şi Polonia... Studiul, munca, disciplina şi traiul chibzuit sunt noile noastre arme"[4].

Educaţia era o chestiune esenţială. La momentul împărţirilor, Prusia nu dispunea de nimic comparabil cu şcolile Comisiei Naţionale pentru Educaţie din Polonia (care

în sursele prusace însă este numită pe un ton dispreţuitor „satele lui Potemkin"). Dar după 1809, sub conducerea lui Humboldt, a fost construit un sistem solid, în trei trepte, al învăţământului de stat. Universităţile de la Halle, Berlin, Königsberg şi Breslau se bucurau de un standard înalt, atrăgând unele dintre geniile epocii. La nivel gimnazial, ele erau sprijinite în fiecare oraş mare sau mic de către aşa-zisele *Gymnasia* de stat. La nivelul învăţământului elementar s-au deschis în fiecare parohie şcoli elementare, numite *Volksschulen*. La 1848, 82% din copii mergeau la şcoală. Precum majoritatea evenimentelor din Prusia, reformele din învăţământ au fost inspirate de o combinaţie caracteristică de motivaţii cu caracter liberal şi autoritarist. Punerea la dispoziţie a mijloacelor de educaţie pentru toţi copiii a fost promovată, pe de o parte, de către progresiştii umanitarişti, care o vedeau ca pe un ingredient esenţial în campania împotriva muncii forţate a copiilor, şi, pe de altă parte, de către cererea de recruţi cu ştiinţă de carte pentru armată. Metodele pedagogice erau inspirate în mare parte de teoriile lui Jean-Henri Pestalozzi, al cărui tratat, *Cum îşi educă Gertruda copiii* (1801), a rămas printre textele fundamentale în colegiile de preparatori, la multă vreme după ce făcuse o impresie profundă asupra lui Humboldt. Teoretic, copiii prusaci trebuiau să înveţe să se bizuie pe propriile puteri şi să devină oameni realizaţi într-o atmosferă menită să trezească şi să cultive talentele înnăscute ale individului, în loc să impună doar un cod valoric extern. Practic însă, erau lăsaţi la mâna unui corp didactic cu un orizont mărginit, compus din institutori pregătiţi de stat, care de cele mai multe ori descindeau în satele unde erau repartizaţi cu aerul unor sergenţi culturali de recrutare. Ca atare, într-un mod ambivalent, se aştepta de la elevi să dezvolte atât virtuţile unor „oameni independenţi, călăuziţi de glasul interior", cât şi reflexele automate ale unor supuşi credincioşi şi plini de recunoştinţă. Se punea de asemenea un accent deosebit pe învăţământul tehnic; însă exista o diferenţiere clară între abilităţile practice şi instruirea profesională din *Volksschule* – considerate potrivite pentru mase – şi spiritul ştiinţific, îndreptat către cercetare, rezervat pentru elitele ce frecventau *Gymnasium*. Îngrijorările polonezilor, atâtea câte erau, priveau chestiunea limbii. Cu toate că înainte de 1870-1880 nu s-a prea făcut nici un efort de a suprima şcolile poloneze, nu s-a făcut nici vreo încercare de a le sprijini sau de a le finanţa din resursele statului. Nu existau instituţii poloneze de învăţământ superior; iar în afara Posnaniei, *Gymnasium*-ul de stat de la Kulm (Chełmno) din Prusia de Vest era singurul care utiliza poloneza ca limbă de predare. Pentru clasele primare s-au construit şcoli în toate zonele unde exista o populaţie predominant vorbitoare de poloneză; însă instruirea în poloneză era văzută mai degrabă ca un element auxiliar, preliminar pentru învăţarea limbii germane şi ca o modalitate de pregătire a copiilor pentru clasele superioare germanizate. Situaţia era asemănătoare cu cea din Ţara Galilor sau din Scoţia de Vest, unde autorităţile britanice manifestau o preferinţă exclusivă faţă de instruirea în limba engleză. După 1872, germanizarea a fost implementată în mod sistematic la toate nivelurile. În 1911, numai în Posnania, o reţea de 2.992 de şcoli deservea o populaţie de două milioane – comparativ cu cele 4.000 de şcoli care deserveau o populaţie de aproximativ cinci ori mai numeroasă în Regatul Congresului din cadrul Imperiului Rus. La acel moment, analfabetismul fusese aproape

complet eradicat. Dar polonezii nu erau cu totul germanizaţi. Ştiinţa de carte şi cunoaşterea limbii poloneze au fost încurajate de asociaţii de voluntari cum ar fi Societatea pentru Educaţia Poporului (TOL) de la Posen şi, înainte de toate, Societatea pentru Sălile de Lectură ale Poporului (TCL) care, de la 1880, a creat o reţea de două mii de biblioteci poloneze, de la Bochum la Bromberg.

Cea mai inechivocă formulare a atitudinii prusace faţă de polonezi îi aparţine, deloc surprinzător, lui Bismarck însuşi. La momentul Insurecţiei din Ianuarie din Polonia rusă, o serie de ştiri diplomatice false au fost diseminate de nişte oameni care sperau ca Bismarck să intervină împotriva Rusiei, restabilind un stat polonez sub protecţie prusacă. Ar fi trebuit să ştie că aceasta nu se putea întâmpla. Cancelarul îşi exprimase deja suficient de clar sentimentele pe care le nutrea faţă de polonezi. „Personal, eu empatizez cu poziţia lor", scria el în 1862, „dar, dacă vrem să existăm, nu avem nici o altă soluţie decât de a-i elimina. Nu e vina lupului că Dumnezeu l-a făcut aşa cum e, dar asta nu înseamnă că nu trebuie să-l împuşcăm de câte ori se poate". În realitate, după cum a raportat în mod corect la Londra ambasadorul britanic de la Berlin, Bismarck era convins că Prusia ar fi „grav compromisă" prin instituirea unei Polonii independente şi ar fi fost probabil gata să îndrepte armele împotriva polonezilor în cazul în care Rusia nu ar fi reuşit să înăbuşe revolta fără ajutor din partea nimănui. Ceva mai târziu, în 1867, el şi-a expus viziunea mai pe larg. Confruntat în Landtag cu un deputat polonez care îl citase pe Macaulay cu privire la crima împărţirilor Poloniei şi care cerea recunoaşterea „drepturilor polonezilor", Bismarck a lansat o tiradă inimitabilă în apărarea comportamentului guvernului prusac, atât din trecut, cât şi din prezent:

> Republica poloneză şi-a datorat distrugerea nu străinilor, ci incredibilei lipse de valori a acelor oameni care au reprezentat naţiunea poloneză atunci când a fost împărţită... Participarea germanilor la mutilarea Poloniei a fost o necesară supunere faţă de legea autoconservării... Domnilor, dacă contestaţi dreptul de cucerire înseamnă că nu aţi citit istoria propriei ţări. Aşa se formează statele... Polonezii înşişi au comis crime în războaiele de cucerire de o sută de ori mai mari... După Bătălia de la Tanneberg, ravagiile polonezilor în Prusia de Vest, din nouăsprezece mii de sate germane, au cruţat numai trei mii... Polonizarea a fost făcută prin foc şi sabie, germanizarea – prin cultură... Astăzi germanizarea face un progres satisfăcător... şi prin asta nu ne referim la răspândirea limbii germane, ci la cea a moralităţii şi culturii germane, a administrării corecte a justiţiei, la creşterea nivelului ţărănimii şi a prosperităţii oraşelor. Ţăranul, de la statutul de vasal dispreţuit şi abuzat de către un un tiran nobil, a devenit acum un om liber, proprietar al pământului pe care îl cultivă. Nimeni nu îl mai jefuieşte acum, în afară de evreul cămătar. Fermierii germani, maşinile şi manufacturile germane au promovat agricultura şi creşterea animalelor. Căile ferate şi drumurile trainice au crescut bunăstarea generală... Şcolile organizate după modelul german oferă instruire de nivel elementar copiilor polonezi. *Gymnasia* îi învaţă ştiinţele, nu după metodele găunoase şi mecanice ale preoţilor iezuiţi, ci în stilul german care îi învaţă pe oameni să îşi folosească mintea. Serviciul militar completează tot ce nu apucă şcoala să realizeze. În armată, tânărul ţăran polonez învaţă să vorbească şi să citească în limba germană. Prin ceea ce învaţă în compania sau escadronul lui şi prin

comunicarea cu locuitorii germani ai oraşelor de garnizoană, el află idei care îi îmbogăţesc şi îi eliberează de prejudecăţi mintea săracă şi încătuşată... În loc să bombăne tot timpul, polonezii ar face bine să arunce o privire împrejur şi să admită cu recunoştinţă tot ceea ce s-a făcut pentru ţara lor şi populaţia acesteia sub regim prusac... În provincia Posen sunt şcoli... *gymnasia*... seminare, un azil pentru surzi şi muţi, un spital de nebuni şi o şcoală pentru grădinari... Pot afirma cu mândrie că acea parte a Republicii poloneze de odinioară care se află acum sub guvernământ prusac se bucură de un nivel al bunăstării, siguranţei loiale şi ataşamentului popular cum n-a mai existat niciodată şi la care nici nu a visat pe când se afla între graniţele teritoriului polonez, de la începutul istoriei poloneze... Supuşii Prusiei vorbitori de polonă ai nu au fost tentaţi să participe la demonstraţiile organizate de o minoritate compusă din nobili, intendenţi de moşii şi salahori... Pe fronturile din Danemarca şi Boemia, soldaţii noştri polonezi şi-au demonstrat devotamentul faţă de Rege cu propriul sânge şi cu vitejia caracteristică rasei lor... Cu toată imparţialitatea posibilă şi cu dorinţa de corectitudine, vă asigur că guvernământul polonez a fost un eşec total şi de aceea nu va mai fi reînviat niciodată...[5]

Bismarck a revenit la această temă pe 1 aprilie 1871. În alegerile ce tocmai avuseseră loc, Posenul livrase un grup de 20 de „opozanţi înveteraţi", care îndrăzneau să conteste planul încorporării Marelui Ducat în Imperiul German, alături de restul Prusiei. După ce a luat în râs demagogia preoţilor polonezi în campania electorală recentă, cancelarul le-a amintit deputaţilor că au fost aleşi pentru a reprezenta interesele Bisericii Catolice şi că nu aveau „nici un mandat de reprezentare a poporului sau naţiunii poloneze în această Cameră". Apoi, cu o ironie muşcătoare, el a atacat planurile lor de colaborare cu polonezii din Rusia şi de resuscitare a unui stat polonez în cadrul graniţelor sale istorice:

Populaţia provinciilor ruse din vest constă în 10% polonezi împrăştiaţi pe toată suprafaţa acestora, fie urmaşi ai unor cuceritori de altădată, fie renegaţi de alte rase, şi 90% persoane care nu vorbesc decât rusa, care se roagă pe ruseşte, plâng pe ruseşte (în special sub conducere poloneză) şi sunt de partea guvernului rus în chestiunea combaterii nobilimii poloneze... În numele acestor şase milioane şi jumătate de polonezi, cereţi să guvernaţi peste mai bine de douăzeci şi patru de milioane, pe un ton care vrea să spună că este dovada unei tiranii şi umilinţe dintre cele mai profunde şi mai abominabile că nu mai aveţi voie să oprimaţi şi să-i călcaţi în picioare pe acei oameni... Domnilor, v-aş cere aşadar să vă uniţi cu majoritatea fraţilor dumneavoastră din Prusia... pentru a fi părtaşi la beneficiile civilizaţiei, oferite Domniilor Voastre de către statul prusac... Luaţi-vă partea cinstită din munca noastră comună[6].

Forţa comentariilor lui Bismarck nu poate fi negată. Dar tonul său nu era unul menit să consoleze şi să liniştească. În următorii 20 de ani, în era *Kulturkampf*-ului şi a Comisiei de Colonizare, relaţiile germano-poloneze aveau să se deterioreze cu repeziciune.

Cu toate că *Kulturkampf*-ul nu era destinat doar provinciilor poloneze, impactul său a fost curând resimţit cel mai intens în aceste teritorii. În 1872, un decret

ministerial a transformat germana în limba de predare obligatorie în toate şcolile de stat, cu excepţia orelor de religie. Poloneza nu a mai putut fi predată nici măcar ca limbă străină şi nici, ca înainte, folosită pentru a le preda germana copiilor polonezi. Profesorilor li se interzicea să se alăture societăţilor poloneze sau catolice, în schimb oferindu-li-se stimulente pecuniare, aşa-zisele *Ostmarkenzulagen*, pentru munca în teritoriile nongermane. Toţi absolvenţii, inclusiv preoţii, trebuiau să treacă un examen de cultură germană. În 1876, germana a devenit limbă obligatorie în toate tribunalele şi în toate birourile de stat, de la oficiul poştal până la casele de bilete ale gărilor[7]. Au fost înăsprite reglementările legate de autorizaţiile de imigrare şi rezidenţă. În 1885, poliţia prusacă a expulzat 30.000 de polonezi şi evrei polonezi care nu aveau la ei documentele cerute[8]. În ciuda anumitor concesii făcute de Caprivi după 1890, campania nu a fost abandonată. Nimic nu a reprezentat un imbold mai puternic pentru consolidarea conştiinţei naţionale poloneze.

Kulturkampf-ul i-a afectat pe polonezi şi datorită faptului că erau în majoritate romano-catolici[9]. Mieczysław Ledochowski, arhiepiscop de Gnesen (Gniezno) şi Posen (1822-1902) al Poloniei prusace, a făcut compromisuri cu autorităţile atâta vreme cât cererile acestora din urmă s-au limitat la fapte de mai mică însemnătate. În 1872 şi-a dat acordul ca imnul *Boże coś Polskę* să nu mai fie cântat ca parte a liturghiei. Dar, când inspectorii guvernamentali au început să se amestece în educaţia religioasă din şcoli şi în funcţionarea seminarelor teologice, el a opus rezistenţă. În 1874, împreună cu colegul său din Renania, arhiepiscopul de Köln, a fost arestat şi întemniţat. După doi ani de muncă silnică a fost exilat la Roma. 90 de preoţi catolici polonezi i-au împărtăşit soarta şi încă mulţi alţii au suferit persecuţii. Dintr-o lovitură, Bismarck a făcut ca polonitatea şi catolicitatea să fie percepute în Prusia pentru totdeauna ca fiind acelaşi lucru. În Silezia, el a făcut ca mişcarea naţională poloneză să treacă în mâinile unor preoţi radicali, cum ar fi pr. Kapitza de la Tychy sau pr. Józef Szafranek (1807-1874), şi a unor jurnalişti catolici cum ar fi Karol Miarka (1825-1882), redactor al revistei *Katolik*. În chestiunea religioasă, la fel ca în domeniul educaţional, represiunea s-a dovedit contraproductivă.

Într-adevăr, în umbra acestei politici pline de ambiguităţi, conştiinţa naţională poloneză a avut parte de o renaştere. Deputaţii polonezi se plângeau în Landtag de măsurile antipoloneze luate în provinciile răsăritene ; dar nici deputaţii germani nu se lăsau mai prejos, insistând asupra ameninţării poloneze la adresa supremaţiei germane. În anii 1880, vizitatorul străin nu ar fi putut discerne nici o influenţă poloneză la Stettin, iar în Breslau sau Danzig – una foarte mică. Dar în Posen, ca şi în multe dintre oraşele mai mici din est şi sud-est, elementul polonez, deşi secundar, se bucura de o prezenţă evidentă :

POSEN
Hoteluri (nici unul dintre ele de primă clasă). HOTEL DE DRESDE, Wilhelm-Str. 21, camera cu masă 3 mărci... ; HOTEL DE ROME, Wilhelm-Platz I, cu restaurant... ; HOTEL DE L'EUROPE, Wilhelm-Str. I ; HOTEL DE FRANCE, Wilhelm-Str. 15, frecventat de polonezi ; ...

Teatre. STADT-THEATER, Wilhelms Platz, piese de teatru şi operete ; VICTORIA, Neustadter-Markt, numai vara ; TEATRUL POLONEZ, Berliner-Str. numai vara.
Staţiuni de agrement. Schilling's pe râul Warta, la Schillings-Thor ; Grădina Zoologică şi *Feldschloss Garten*, dincolo de Berliner-Thor ; *Schweizerhof, Victoria-Park, Eichwald* (3 mărci)...
POSEN, în poloneză POZNAŃ, capitală a provinciei cu acelaşi nume, reşedinţă a Corpului V al Armatei şi fortăreaţă de prim rang, cu 68.300 de locuitori (mai mult de jumătate germani şi un sfert evrei) şi cu o garnizoană de 7.000 de bărbaţi. Se află la confluenţa râurilor Cybine şi Warthe. Este unul dintre cele mai vechi oraşe poloneze ; a fost sediu episcopal de la sfârşitul secolului al X-lea şi reşedinţă a regilor Poloniei până la 1296. Valul de imigranţi germani i-a crescut importanţa ca mare centru comercial... şi a făcut parte din Liga Hanseatică în Evul Mediu. Partea nouă a oraşului, ce formează un contrast izbitor cu cartierele mai vechi şi mai sărace, a fost construită de la momentul când oraşul a intrat în stăpânirea Prusiei în 1815, care l-a salvat din mizeria în care îl aduseseră războaiele şi alte nenorociri. Duminica şi în zilele de sărbătoare, străzile sunt înviorate de costumele caraghioase şi ciudate ale ţăranilor, în special cele ale aşa-zişilor *Bamberger*, urmaşi îndepărtaţi ai imigranţilor din Franconia, deşi acum sunt polonezi autentici din toate punctele de vedere.
La intrarea în oraş, dinspre Gara Centrală, se deschide o panoramă a impresionantelor fortificaţii... Mergând în continuare fie pe Muhlenstrasse... fie pe St. Martinstrasse, ajungem la spaţioasa şi frumoasa Wilhelmplatz, mărginită la est de *Stadt-Theater*. În faţa teatrului se află un monument închinat soldaţilor din Corpul V al Armatei, căzuţi la Nachód în 1866. La colţul Wilhelmstrasse se află Biblioteca Raczyński, o clădire decorată cu 24 de coloane în stil corintic şi care conţine 30.000 de volume oferite oraşului de către contele Raczyński (deschisă în fiecare zi între orele 5 şi 8)... Perpendicular pe Wilhelmsplatz începe Wilhelmstrasse, una dintre cele mai frecventate artere de circulaţie... La nord se termină la Kanonenplatz, unde se află impunătoarea Casă a Armatei, în faţa căreia putem observa Monumentul Războiului dedicat evenimentelor din 1870-1871, cu o statuie a lui Wilhelm I realizată de Barwald... Mai la sud se află Schlossberg, cu Palatul Regal, care acum găzduieşte Arhivele Municipale (deschise de la 9 la 1) şi colecţiile Societăţii Istorice a Provinciei Posen. La capătul sudic al Wilhelmstrasse, în cimitirul bisericii Sfântul Martin, se află un monument închinat poetului polonez Adam Mickiewicz, mort în 1855.
La est de Wilhelmsplatz se află ALTE MARKT (Piaţa Veche)... Clădirea Primăriei (Rathaus) din Alte Markt a fost construită în 1508 şi restaurată în 1535 de către Giovanni Battista di Quadro, un arhitect italian, care a adăugat logia. Turnul în stil baroc, înalt de 65 m, oferă o panoramă largă... La nord-est, cartierul este locuit în principal de evrei, una dintre sinagogile lor fiind pe Dominikanerstrasse...
Suburbiile oraşului Posen de pe malul drept al râului Warthe poartă numele Wallischei (în poloneză Chwaliszewo) şi Schrodka şi sunt locuite mai ales de polonezii mai săraci. Dincolo de acestea... CATEDRALA, înălţată în forma de astăzi în 1775, nu prezintă interes din punct de vedere arhitectural, dar conţine câteva comori de artă... somptuoasa Capelă de Aur, ridicată în 1842 de o societate de nobili polonezi, este în stil bizantin. Un grup statuar deosebit din bronz aurit, reprezentându-i pe primii regi polonezi, realizat de Rauch (rămăşiţele pământeşti ale acestor regi se află în sarcofagul din partea opusă)... Muzeul Contelui Mełzyński şi colecţiile societăţii poloneze *Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften* se află în aceeaşi clădire, pe Muhlenstrasse 35. Ele includ tablouri

de valoare mică şi de autenticitate discutabilă, o bibliotecă, monede şi antichităţi (deschis zilnic între orele 12 şi 5, intrarea 1 marcă, duminica 10 pfennigi; catalogul şi inscripţiile numai în poloneză...).
Biserica protestantă *Pauli-Kirche*, din apropiere, a fost construită în 1867-1869; *Fort Winiary* oferă cea mai bună panoramă a împrejurimilor (biletele se găsesc la Biroul Comandamentului, Wilhelmsplatz 16, 50 pfennigi)[10].

La ţară, măsurile nemiloase legate de posesiunea pământului nu s-au bucurat de mare succes. În 1886, Bismarck a creat Comisia Prusacă de Colonizare, *Ansiedlungskommission*, pentru a-i încuraja pe coloniştii germani. În ochii guvernului, aceasta era o măsură defensivă, menită să contracareze drastica „fugă din est", *Ostflucht*, care în ultimii 20 de ani de dinaintea Primului Război Mondial a făcut ca aproximativ trei milioane de locuitori germani să plece către vest. În ochii polonezilor, aceasta era o măsură agresivă, menită să-i izgonească pe polonezi de pe pământurile lor. Având un fond iniţial de 500 de milioane de mărci, Comisia a fost împuternicită să cumpere domeniile rămase vacante şi apoi să le vândă unor candidaţi decişi de ea. Totuşi, în cei 27 de ani de existenţă (până la 1913), ea nu a putut preveni declinul numărului absolut de germani care lucrau pământurile şi nici al suprafeţei cumulate a proprietăţilor lor. Adesea, Comisia transfera o proprietate de la un german la altul. Însă, prin creşterea artificială a valorii pământului de la 587 la 1.821 de mărci pe hectar, ea îi încuraja pe proprietari să vândă oricui ar fi vrut să cumpere, fie german, fie polonez. Cu excepţia văii râului Notec, *Netzedistrikt*, unde erau stabilite vreo 22.000 de familii germane, câştigurile Comisiei erau cu mult depăşite de pierderile suferite. Activităţile ei erau contracarate de cele ale Băncii Poloneze pentru Achiziţionarea de Pământuri, întemeiată în 1897, şi de cooperativele agricole poloneze. Din 1913, „Sindicatul Polonez al Asociaţiilor de Credit", sub conducerea preotului Piotr Wawrzyniak, avea deja un număr de aproape de 150.000 de membri ţărani. Un decret din 1908, prin care Comisia era autorizată să îi exproprieze pe proprietarii de pământ „nepotriviţi", nu a fost niciodată pus în aplicare în mod serios[11].

Campania împotriva împroprietăririi polonezilor a dat naştere unuia dintre eroii populari ai Poloniei prusace, Michał Drzymała (m. 1937). În 1904, Drzymała a reuşit să obţină o parcelă de pământ în districtul Wollstein (Wolsztyn), dar a descoperit că regulile Comisiei de Colonizare îi interziceau lui, ca polonez, să-şi construiască o casă în care să locuiască permanent pe pământul său. Pentru a scurtcircuita regula aşadar, s-a instalat într-o şatră ţigănească, vreme de zece ani rezistând cu tenacitate tuturor încercărilor tribunalelor de a-l muta de acolo. Cazul a atras atenţie de-a lungul şi de-a latul Germaniei, fiind menţionat chiar şi în presa internaţională. Era o ilustrare tipică a conflictului naţional din Prusia, unde mişcarea poloneză era dominată de ţărani şi unde autorităţile statale se rezumau la metode legale de hărţuire[12].

Paradoxal aşadar, acţiunea *Kulturkampf* şi Comisia de Colonizare au reuşit să stimuleze exact sentimentele pe care doreau să le suprime. Din punctul de vedere al polonezilor, au fost cel mai bun lucru care putea să se întâmple. Fără ele, poate că

nu ar fi apărut nici o mişcare poloneză în Prusia. Înainte ca oficialităţile germane să înceapă să-i hărţuiască pe polonezi, mai toată lumea credea că germanizarea era destinul natural al tuturor supuşilor nongermani ai Hohenzollernilor. La urma urmei, englezii şi americanii luminaţi din aceeaşi epocă presupuneau şi ei că toţi locuitorii nevorbitori de engleză din ţările lor vor fi într-un final anglicizaţi. Omogenitatea culturală era acceptată ca necesitate legitimă a civilizaţiei moderne. Poetul şi pedagogul englez Matthew Arnold, de exemplu, ale cărui însemnări oficiale ca Inspector al Şcolilor poartă o puternică marcă a influenţei educaţiei germane, era un susţinător convins al „înghiţirii naţionalităţilor provinciale separate". În ciuda unui interes viu pentru chestiunile legate de Ţara Galilor şi în ciuda faptului că a scris un studiu al literaturii celte, era de asemenea convins că, „pe cât va dispărea mai curând limba poloneză... pe atât mai bine". Considera că acei miniştri englezi ai Învăţământului care impuneau din ce în ce mai riguros limba engleză în şcolile elementare din Ţara Galilor erau demni de toată lauda. Astfel că nu putem pretinde că politica de germanizare din Polonia prusacă ar fi fost un fapt unic în barbarismul lui. Corespundea într-o bună măsură unor programe similare de modernizare socială de-a lungul întregului continent (sau, mutatis mutandis, programelor culturale de polonizare aplicate în Polonia independentă după 1918). Remarcabile au fost poate numai profunzimea şi inflexibilitatea cu care a fost pusă în aplicare şi – ca atare – vehemenţa reacţiei polonezilor.

De acum a devenit limpede faptul că noul Reich german avea să fie mult mai potrivnic caracterului naţional polonez decât fusese vreodată vechiul regim prusac. În retrospectivă, anul 1871 poate fi văzut ca un punct de cotitură decisiv. Declaraţia Imperiului German la Palatul de la Versailles, care s-a dovedit atât de rău-prevestitoare pentru Europa de Vest, şi-a aruncat umbra şi asupra Europei de Est. De acum, prusacul de bună-credinţă nu trebuia numai să arate că este un supus loial al regelui său; trebuia şi să-şi onoreze reputaţia de „cel mai bun dintre germani". Unificarea imperială a ţărilor germane a impus germanitatea ca standard al respectabilităţii, într-o măsură fără precedent. În deceniile de dinainte, nimeni nu considerase că supuşii polonezi ai Prusiei ar fi fost în vreun fel mai puţin prusaci decât supuşii ei germani, danezi, francezi sau lituanieni. În celebrul său discurs *An mein Volk* (*Către poporul meu*), ţinut la Breslau pe 17 martie 1813, cu ocazia reintrării Prusiei în războiul contra lui Napoleon, Frederic Wilhelm al III-lea a lansat un apel explicit la diversele populaţii din regatul lui – brandenburghezi, prusaci, silezieni, lituanieni –, îndemnând pe toată lumea la un efort comun împotriva agresorului comun. La acest moment, autorul discursului, consilierul de stat Theodor von Hippel, nu a socotit că elementul vorbitor de limbă polonă ar fi demn de o notă separată faţă de germani. Există multe documente din epoca respectivă care atestă faptul că supuşii regelui vorbitori de polonă se considerau nu „polonezi prusaci", ci „prusaci polonezi" – distincţie care ulterior avea să reprezinte o contradicţie în termeni. Ideea că populaţia Regatului ar putea fi categorisită în funcţie de limba vorbită era cu totul străină epocii prenaţionaliste. În 1835, ca răspuns la una dintre primele încercări de a realiza un sondaj lingvistic, proprietarul de pământ de la Langenau (Łęgowo) din Mazuria, Samuel von Polenz, a ajuns la următorul rezultat:

Pe aceste proprietăţi se află 52 de persoane de sex masculin şi 59 de sex feminin, care vorbesc atât poloneza, cât şi germana; 8 de sex masculin şi 11 de sex feminin, care vorbesc bine numai poloneza, dar care sunt în stare să rupă câteva cuvinte într-o germană stricată; 15 persoane de sex masculin şi 12 de sex feminin care vorbesc numai germana; un bărbat care vorbeşte germana, poloneza, franceza, latina şi puţină greacă veche; altul care vorbeşte germana, latina, franceza şi ebraica; altul care vorbeşte numai rusa; şi 16 persoane de sex masculin şi 19 de sex feminin care până acum nu vorbesc, nici nu citesc în nici o limbă, ci numai ţipă şi bolborosesc...[13]

Desigur că ar fi fost destul de nepotrivit ca, pe baza acestui rezultat, funcţionarul însărcinat cu determinarea numărului de vorbitori de germană să înregistreze populaţia ca fiind formată din 175 de „germani" şi 20 de „polonezi" (incluzându-l pe rus). Dar ar fi la fel de incorect să ne imaginăm că majoritatea erau polonezi. Erau atât polonezi, cât şi germani în acelaşi timp şi cu toţii, indiferent de limba lor, erau în primul rând prusaci. Asemenea diferenţieri, înţelese de toată lumea în timpul domniei lui Frederic Wilhelm, au devenit de neconceput în epoca wilhelmiană.

Astfel, în decursul secolului al XIX-lea, relaţia dintre naţionalismul polonez şi cel german a fost complet răsturnată. Înainte de 1848, atât polonezii, cât şi germanii se consideraseră aliaţi în lupta împotriva imperiilor dinastice. În politica prusacă, unificarea landurilor germane fusese o cauză a stângii, îmbrăţişată de opoziţia liberală, dar temută de Curte şi de guvernul conservator, şi care fusese considerată perfect compatibilă cu proiectul independenţei poloneze. Printre numeroşii progresişti germani emoţionaţi de tragedia Insurecţiei din 1831 şi de Procesul de la Berlin din 1847, Karl Marx este numai un exemplu de om pentru care aspiraţiile poloneze şi cele germane se aflau în deplină congruenţă. Împreună cu Engels, scria:

Independenţa naţiunii poloneze nu este pentru nimeni mai necesară decât pentru noi, germanii. Ce a susţinut forţa Reacţiunii în Europa din 1815 încoace, ca să nu spunem de la Revoluţia Franceză încoace? Sfânta Alianţă a Rusiei, Prusiei şi Austriei. Şi ce a ţinut legată această Sfântă Alianţă? Împărţirile Poloniei, ai căror beneficiari au fost toţi cei trei membri ai Alianţei.

Desigur, nu este vorba de crearea unui fel de Polonie de paravan, ci de crearea unui stat puternic şi viabil. Polonia trebuie să ocupe cel puţin teritoriul pe care îl deţinea la 1772, împreună cu zonele bazinelor de recepţie şi cu gurile de vărsare ale marilor ei râuri, şi trebuie să posede un teritoriu extins pe coasta Mării Baltice[14].

Marx însuşi a continuat să susţină această opinie toată viaţa. Dar din 1848 a început o perioadă de nesiguranţă. În 1848, liberalilor germani nu le-a scăpat faptul că polonezii din Posen au fost împotriva unirii tuturor landurilor germane. Friedrich Engels a fost unul dintre cei a căror reacţie nu s-a lăsat aşteptată. Într-o scrisoare către Marx, datată 23 mai 1851, cu referire la problema Posnaniei, el a dat glas unei opinii care, cu doar trei ani mai înainte, ar fi fost de neacceptat:

Cu cât reflectez mai mult asupra istoriei, cu atât observ mai limpede că polonezii sunt complet compromişi ca naţiune şi că nu pot fi folositori decât ca mijloc pentru a atinge un scop, până când Rusia însăşi va fi atrasă în revoluţia agrară. Din acel moment, Polonia nu va mai avea nici o raţiune de a fi. Polonezii nu au făcut niciodată nimic în istorie, în afara unor şicane stupide şi neruşinate. Ar fi imposibil de găsit un singur exemplu de situaţie în care Polonia, chiar şi în comparaţie cu Rusia, ar fi fost o reprezentantă de succes a progresului sau ar fi realizat ceva, orice, de importanţă istorică...*

Contrastul dintre viziunea lui Marx din 1848 şi cea a lui Engels din 1851 ilustrează bine schimbarea de poziţie ce avea loc încă de pe atunci în opinia publică germană. Engels însuşi şi-a reconsiderat ieşirea antipoloneză pentru a rămâne solidar cu Marx; dar pentru majoritatea germanilor schimbarea de atitudine a fost ireversibilă. Sub conducerea lui Bismarck, unificarea Germaniei a fost adoptată de dreapta prusacă, iar după 1871, Reichul unit şi victorios a fost recunoscut atât de dreapta, cât şi de stânga. Orice încercare de a pune sub semnul întrebării integritatea Imperiului era văzută ca o ameninţare trădătoare la adresa siguranţei şi prosperităţii generale. În toate dezbaterile naţionaliste, organele de conducere prusace obişnuiau să adopte o poziţie neutră şi de superioritate faţă de orice formă de naţionalism, fie el polonez, fie german, considerând asemenea manifestări vulgare, inutile şi sub demnitatea lor. Dar, pe măsură ce viziunea prusacă a fost înghiţită de noul entuziasm al Reichului, ostilitatea germanilor împotriva naţionalismului polonez a crescut, iar polonezii au răspuns cu aceeaşi monedă.

În ultimele decenii de dinaintea Primului Război Mondial, atitudinile s-au radicalizat de ambele părţi. De partea germană, şovinismul isteric al epocii wilhelmiene avansa cu paşi din ce în ce mai mari. În 1894, Deutscher Ostmarkenverein (Uniunea Germană a Teritoriilor din Est) a fost formată la Posen pentru a promova cultura germană şi interesele germane. Cunoscută polonezilor drept „Hakata", de la iniţialele celor trei spirite călăuzitoare – F. Hansemann, H. Kennemann şi H. Tiedemann –, ea şi-a câştigat rapid renumele unui grup de lobby extremist şi puternic. Unele dintre sloganurile ei se aseamănă cu modul de exprimare de mai târziu al naziştilor cu privire la *Lebensraum*-ul german[15]. Au fost intensificate diverse măsuri meschine antipoloneze. Au fost germanizate numele străzilor şi însemnele oficiale, chiar şi cimitirele sau băile publice. Inowrocław a devenit Hohensalza, odată cu multe alte toponime. Erau plătiţi suplimentar nu numai învăţătorii, ci şi toţi funcţionarii germani care acceptau să lucreze în teritoriile estice. Dintre toate oraşele imperiului, Posenul avea cel mai mare procent de funcţionari guvernamentali. Au fost construite şcoli, căi ferate, biblioteci şi muzee din fonduri speciale. S-au făcut toate eforturile cu putinţă pentru a exagera şi sentimentul de nesiguranţă al elementului german. Până şi socialiştii s-au alăturat modei şoviniste. Max Weber, care, ca dovadă a loialităţii sale, s-a alăturat Ligii Pangermane, a remarcat o dată în public: „Numai noi, germanii, am fi putut să facem oameni din aceşti polonezi"[16].

* F. Engels (1851), citat în antologia *Marks i Engels o Polsce*, ediţia a II-a, Varşovia, 1971, p. 159 (n.tr.).

De partea poloneză, sentimentul naţional s-a extins în clase şi zone care până atunci arareori se consideraseră poloneze. Mişcarea naţională poloneză, cunoscută oficialităţilor drept *Agitationspartei*, a prins rădăcini în rândurile ţărănimii din toate provinciile poloneze. În Posnania a luat proporţiile unei adevărate mişcări în masă. În mai 1901, la Wreschen (Września), lângă Posen, şcolile au iniţiat o grevă în semn de protest faţă de impunerea limbii germane în cadrul orelor de religie. Copiii care chiuleau erau biciuiţi. Părinţii care îşi susţineau copiii au fost trimişi la muncă silnică. În 1906-1907, aproape jumătate dintre şcolile provinciei au intrat în grevă. În Silezia, în anii 1890, şi-au făcut apariţia presa poloneză şi primii deputaţi polonezi în Reichstag, W. Korfanty (1873-1939) şi Adam Napieralski (1870-1928). Printre caşubi, poetul Hieronim Dudowski a lansat sloganul fără precedent „Nici o Caşubie fără Polonia – nici o Polonie fără Caşubia". În Prusia Răsăriteană, în 1890, a fost ales primul candidat polonez pentru Landtagul de la Allenstein. Cu doar o generaţie în urmă, o renaştere naţională de asemenea amploare ar fi fost de neconceput.

Pentru un observator din afară, la acest moment, exponenţii naţionalismului german şi ai celui polonez făceau dovada unor asemănări şocante. Ambele categorii cultivau mituri legate de propria rasă şi cultură; amândouă credeau în unica lor misiune civilizatoare în Europa de Est; fiecare din ele o privea pe cealaltă ca pe un obstacol „reacţionar" în calea realizării „drepturilor" sale şi uzurpatoare a „vechii ţări a strămoşilor". Atât nobilul polonez care îşi vânduse pământurile Comisiei de Colonizare, cât şi germanul care îşi lua o mireasă poloneză erau denunţaţi ca renegaţi faţă de naţiunea lor.

În Prusia de *fin-de-siècle*, simbolurile istorice au incitat şi ele antagonismul polono-german în ascensiune. În imaginaţia febrilă a romantismului gotic târziu, germanii din provinciile de est erau tentaţi să se considere urmaşii Cavalerilor Teutoni – o minoritate de războinici pricepuţi şi dedicaţi, care ţineau piept cu eleganţă năvălirilor păgânilor. Nu întâmplător, la vizita oficială a împăratului Wilhelm al II-lea în Prusia cu ocazia încheierii operei de restaurare a castelului de la Marienburg, monarhul a fost întâmpinat de înalţi funcţionari îmbrăcaţi în costume de zale, coifuri şi mantii asemenea celor ale cruciaţilor. Cuvântările împăratului, care subliniau trecutul glorios al „Estului German", fuseseră bine gândite ca să atingă coarda sensibilă a polonezilor. Dar polonezii au primit provocarea fără întârziere. Pentru ei era o măgulire să li se amintească de o luptă medievală din care, până la urmă, Regatul Poloniei ieşise triumfător. Bătăliile secolului al XIV-lea au fost purtate încă o dată de către cercetători şi jurnalişti în coloanele ziarelor şi revistelor celor mai renumite ale vremii. În 1900, Henryk Sienkiewicz şi-a publicat bestsellerul *Krzyżacy* (*Cavalerii Teutoni*), un fel de *Ivanhoe* polonez, în care eroul principal, Zbyszko, un tânăr polonez, face tot felul de isprăvi de o cutezanţă nesăbuită pentru a o salva pe Danusia lui din ghearele mişeleşti ale cavalerilor Marelui Maestru. În 1910, la aniversarea a 500 de ani de la Bătălia de la Grunwald, a fost lansat proiectul unui fond de cotizaţii publice pentru ridicarea unui monument comemorativ al victoriei poloneze. Goniţi din Prusia din cauza ostilităţii oficialităţilor, organizatorii acestui proiect au trebuit să-şi ridice monumentul în Galiţia austriacă, la Cracovia, unde a fost

dezvelit pe 15 iulie de către Ignacy Paderewski, în acompaniamentul unui imn sfâşietor pe versuri compuse special pentru această ocazie de poeta Maria Konopnicka :

Nu lăsăm glia ce ne-a zămislit,
Nu ne lăsăm limba să moară!
Popor suntem şi naţie poloneză,
Din Piaşti ne tragem, neam de regi.
Nu ne lăsăm nemţiţi de duşmanul rău...
— Aşa să ne ajute Dumnezeu!

Cât ne mai curge sânge-n vine,
Vom ocroti pe Sfântul Duh,
Până furtuna teutonă
Făr de urmă se va risipi.
Fiece prag drept fort ne va sluji...
— Aşa să ne ajute Dumnezeu!

N-o să ne scuipe neamţu-n faţă
Şi nici copiii n-are a-i nemţí.
Trupele noastre înarmate sunt;
Hatman ne este Duhul Sfânt;
La glasul cornului de aur vom porni...
— Aşa să ne ajute Dumnezeu![17]

În ciuda unor asemenea animozităţi, aspiraţiile politice ale polonezilor din Germania au rămas modeste până la sfârşit. Loialitatea faţă de Prusia a rămas de neclintit; majoritatea recunoşteau beneficiile materiale oferite de stăpânirea germană, iar ura împotriva Rusiei îi unea pe toţi[18]. Pe măsură ce un conflict între cele două imperii devenea din ce în ce mai probabil, speranţele sporadice de a realiza o Polonie unită erau în mare parte subordonate temerilor de o invazie rusă, căreia îi erau expuse în mod evident toate provinciile din răsărit. În Reichstag, grupul polonez a menţinut o poziţie conservatoare în chestiunile sociale şi precaută din motive tactice. În perioada cancelarului Caprivi, în schimbul unor concesii cu totul insignifiante, membrii grupului polonez au votat în favoarea guvernului cu o asemenea monotonie previzibilă, încât liderul grupului, Józef Teodor Kościelski (1845-1911), a fost poreclit „Amiralul german". În 1914, grupul a votat pentru război fără ezitare. Sprijinul său pentru Puterile Centrale în război a primit binecuvântarea arhiepiscopului Likowski. În timpul războiului se întâmpla din când în când ca un recrut polonez să scrie familiei sale scrisori pe un ton plin de speranţă privind o Polonie independentă care ar răsări din această baie de sânge. Ocuparea Varşoviei în august 1915 de către armata germană a stârnit mare vâlvă; iar pe 18 decembrie, în acelaşi an, un Reichstag dispus la concesii a cedat cererilor de recreare a Regatului polonez al Congresului sub auspicii germane. Dar nu a avut loc nici o încercare de a asocia celelalte provincii ale Prusiei cu Regatul şi n-a existat nici o posibilitate de a le desprinde de

Prusia. De-a lungul Marelui Război, sute de mii de polonezi au mărşăluit pe ritmul *Preussens Gloria* fără alt gând decât de a ţine pasul. Regimente pomeraniene, sileziene, prusace şi poznańiene au luptat pe toate fronturile, distingându-se în luptă. Nu a fost nici o urmă de rebeliune, de conspiraţie, de „răscoală a estului" – până când acea muzică germană magnifică a amuţit subit, de la sine.

*
* *

În 1918, golul lăsat de Revoluţia de la Berlin şi de abdicarea kaizerului era cu atât mai dureros date fiind sacrificiile ce le precedaseră. Pe 26 decembrie, Ignacy Paderewski a trecut prin Posen pe drumul său către Varşovia, după ce sosise la Stettin cu distrugătorul „HMS Concord" al Flotei Regale. A fost întâmpinat cu ovaţii de populaţie. Mulţimea a ieşit în stradă. Garnizoana germană a fost izgonită. După o scurtă ciocnire a trupelor, provincia a fost eliberată. Două luni de rebeliune nepremeditată au fost suficiente pentru a pune capăt celor 125 de ani de „ocupaţie străină". Posenul a devenit din nou Poznań şi s-a alăturat Republicii Polone[19].

În alte părţi, negocierile polono-germane s-au prelungit. Tratatul de la Versailles înapoia Poloniei o parte din Pomerania, aşa-zisul Coridor, dar lăsa Danzigul liber, iar Silezia de Sus, Allensteinul şi Marienwerderul urmau să fie supuse unui plebiscit. Nici una dintre cele trei revolte sileziene nu a reuşit să rezolve problema. Eliberarea totală şi finală a Poloniei prusace a fost realizată abia în 1945, fiind însoţită de expulzarea în masă a milioane de germani. Vechiul motto prusac – *Suum cuique* („Fiecăruia ce i se cuvine") – a fost implementat acum în direcţia opusă. Legea nr. 46 a Consiliului de Control Aliat, din 25 februarie 1947, stipula: „Statul prusac, cu guvernul său central şi cu instituţiile sale, prin prezentul act, este abolit". A fost un act de impunere brutală a dreptăţii, amintind în mod straniu de împărţirea ce avusese loc cu secole în urmă. Împărţirea finală a Prusiei a fost chiar definitivă, spre deosebire de împărţirile Poloniei.

4

GALICIA

Polonia austriacă (1773-1918)

Aşa cum dispar regatele, viaţa Regatului Galiţiei şi Lodomeriei a fost scurtă şi tristă. A fost creat în 1773 pentru a cuprinde teritoriile cedate Austriei în urma primei împărţiri a Poloniei, fiind apoi extins în 1795 prin adăugarea regiunii vestice a „Noii Galiţii" obţinute după cea de-a treia împărţire. În 1809, după campania eşuată împotriva Ducatului Varşoviei, a fost obligat să renunţe la o parte dintre recentele sale achiziţii. Dar în 1815, la Congresul de la Viena, a redobândit cea mai mare parte a fostei Noi Galiţii, cu excepţia Cracoviei, primind şi o compensaţie sub forma teritoriilor de la răsărit, Czortków (Chortkiv) şi Tarnopol (Ternopil). În 1846 a moştenit resturile fostei Republici a Cracoviei, consolidându-şi astfel o bază teritorială care avea să rămână neschimbată de-a lungul întregii sale existenţe începând din acel moment. (Vezi harta 4.)

Distincţia obişnuită între Galiţia de Vest, aflată la vest de râul San, şi Galiţia de Est, la răsărit de acesta, a coincis numai pentru o scurtă perioadă cu o diviziune administrativă – între anii 1848-1860 şi 1861-1867 ; însă în vorbirea curentă s-a păstrat până la sfârşitul secolului al XIX-lea. Conform ficţiunii istorice oficiale, noul regat era menit a reprezenta regatul restaurat al unui teritoriu medieval uitat, care fusese cândva supus Coroanei ungare ; iar numele i se trăgea de la vechile principate rutene Halicz (Galiţia) şi Włodzimierz (Lodomeria). În realitate era lipsit de o coerenţă naturală. Ocupând un teritoriu alungit şi sinuos în nordul Munţilor Carpaţi, de la Oder în vest până la Zbruch în est, acest regat acoperea o suprafaţă de peste 45.000 de kilometri pătraţi, fiind cea mai mare dintre provinciile Imperiului Austriac. Proprietarii ei absenţi, împăraţii Habsburgi, îşi aveau reşedinţa în îndepărtata Vienă. Guvernatorii şi viceregii provinciei, de la Johann, conte de Pergen, numit în 1773, până la Karl, conte de Huyn, numit în 1917, erau slujitori loiali ai Habsburgilor. Capitala, Lemberg (Liov, Lvov, Lviv), nu a nutrit niciodată aspiraţii care să depăşească nivelul unei respectabilităţi provinciale solide. Centrul său intelectual cel mai de seamă, Cracovia, trăia în umbra unui trecut mai glorios, dar zbuciumat. Galiţia, născută din pactul vinovat al Mariei Tereza cu Rusia şi Prusia, a fost de la început un copil nedorit, care nu a ajuns niciodată să crească până la maturitate. A murit în octombrie 1918 şi nu au fost mulţi care să-i plângă dispariţia.

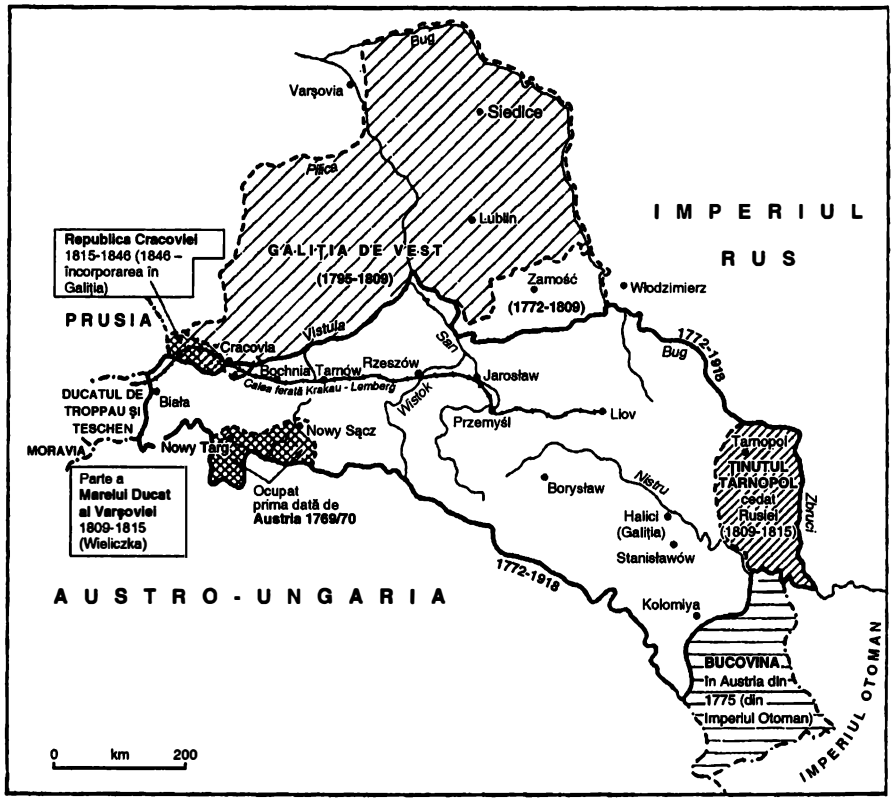

Harta 4. Galiţia austriacă (1773-1918)

Teritoriile habsburgice, între limitele cărora s-a dezvoltat Galiţia, nu erau un mediu sigur sau stabil. În secolul care a urmat primei împărţiri a Poloniei, Austria a trecut prin numeroase şi diverse dezastre politice şi experimente constituţionale. Absolutismul evlavios al Mariei Tereza (1740-1780) a cedat reformelor pline de ambiţie, dar efemere ale fiului ei, Josef al II-lea (1780-1790). Domniile lui Leopold al II-lea (1790-1792) şi Francisc al II-lea (1792-1835) au fost marcate de tulburările epocii revoluţionare, în timpul căreia, în 1806, Sfântul Imperiu Roman fusese distrus şi înlocuit cu Imperiul Austriac. Rolul reacţionar şi inflexibil al lui Metternich, a cărui supremaţie a continuat vreme de mai bine de 30 de ani, până la sfârşitul domniei lui Ferdinand I (1835-1848), a fost frânt de Revoluţia de la 1848. În timpul lungii domnii a lui Franz Josef I (1848-1916) au avut loc mai multe schimbări profunde. De la poziţia sa absolutistă din tinereţe, împăratul a intrat în 1860 într-o fază de experimentări timide, demarată odată cu Diploma din Octombrie 1860 prin care a stabilit un sistem constituţional şi atingând apogeul odată cu *Ausgleich*-ul din 1867, care a iniţiat monarhia dualã austro-ungară. Mai târziu, Franz Josef a făcut concesii ample ca răspuns la cererile de democraţie şi drepturi pentru minorităţi, iar în 1907 a admis principiul sufragiului universal. A murit în noiembrie 1916, când Austria era deja la un pas de colaps, nelăsându-i nepotului

său Carol I (1916-1918) nici o speranţă că va putea să domnească în mod eficient. De-a lungul acestei perioade, guvernul imperial de la Viena a fost atât de asaltat de propriile probleme irezolvabile, încât nu mai era dispus să acorde prea multă atenţie intereselor Galiţiei în particular[1].

Vreme de aproape un secol după prima împărţire aşadar, Imperiul Austriac a făcut dovada aceloraşi trăsături negative prezente în regimurile vecine, ale Rusiei şi Prusiei. Statul intervenea în toate sferele vieţii politice şi sociale. Timpul de muncă al iobagilor era stabilit de documentele oficiale *Robotpatente*, nişte certificate de muncă; la fel, şi datoriile clerului erau controlate de aşa-zisul *placetum* al guvernatorului, „declaraţia de acord". Jurisdicţia nobililor a fost înlocuită de un *mandatariusz*, „mandatar de stat", plătit de proprietarul pământului, dar care răspundea în faţa autorităţilor statale. Taxele au suferit o creştere abruptă faţă de nivelul celor poloneze de dinainte, producându-le greutăţi celor mai săraci, în special ţăranilor. Armata juca un rol important în afacerile publice, oferind posibilitatea unei cariere privilegiate fiilor de nobili şi impunându-le ţăranilor serviciul militar obligatoriu. Birocraţia imperială era numeroasă, puternică, ierarhizată şi deosebit de formalistă. În Galiţia, funcţionarii erau în special germani şi cehi. Sistemul poliţienesc era şi el foarte bine dezvoltat. Supravegherea şi persecutarea elementelor suspecte erau dublate de legături strânse cu forţele poliţieneşti din Rusia şi Prusia. Graniţele, ale căror segmente mai expuse traversau câmpia din Galiţia până în nordul Munţilor Carpaţi, erau pline de garnizoane. Cenzurii nu-i scăpa nimic. Cu toate că, în acest imperiu catolic, era încurajat cultul marianic tradiţional, supuşii galiţieni ai împăratului erau instruiţi să-şi transfere rugăciunile de la „Fecioara Maria, Regina Poloniei" la „Fecioara Maria, Regină a Galiţiei şi Lodomeriei".

În a doua parte a secolului însă, Austriei nu-i mai rămăseseră decât nişte minime pretenţii de mare putere. Nu mai exista aproape nimic din seriozitatea şi dinamismul Prusiei, iar ambiţiile asemănătoare celor ale Rusiei dispăruseră complet. Spre deosebire de Berlin sau Sankt-Petersburg, la Viena predomina veselia. După cum a recunoscut pentru prima oară Franz Josef, operele lui Johann Strauss aveau să se dovedească mult mai durabile decât propriile realizări. Asaltat de pretenţiile a 17 naţionalităţi recunoscute în Imperiu, prima grijă a guvernului imperial era cea a supravieţuirii. După răsunătoarele înfrângeri militare din Italia în 1859 şi la Königgratz (Sadova) în 1866, în faţa Prusiei, Austria a căzut rapid în sfera de influenţă germană. Pe la sfârşitul secolului, pierduse deja orice influenţă independentă în politica internaţională.

În aceste împrejurări, ca provincie marginală a unui imperiu aflat în declin, Galiţia a devenit ţinta batjocurii. Prin natura lucrurilor, nu poseda mijloacele şi nici voinţa de a-şi rezolva multiplele probleme. Din punct de vedere economic era una dintre cele mai înapoiate regiuni ale Imperiului. Dispunea de prea puţine resurse pentru satisfacerea nevoilor unei populaţii care crescuse de la 4.800.000 de locuitori în 1822 la 7.300.000 în 1900, direct proporţional cu sărăcia. Minele imperiale de sare de la Wieliczka nu au adus prea mult profit local, în afara construirii uneia dintre primele căi ferate ale Imperiului, *Kaiserferdinandsnordbahn*, de la Viena la

Cracovia, inaugurată în 1848. Bogatul câmp petrolifer de la Borysław, descoperită în anii 1860, producea în 1908 deja peste două milioane de tone de petrol, dar bogăţia ei de scurtă durată nu s-a scurs în buzunarele acelor locuitori ai cartierelor sărăcăcioase care operau utilajele. Printre şcolari a circulat multă vreme gluma că locuiau în ţara „Goliţia şi Glodomeria" – *goły* însemnând „gol", iar *głód* „foame".

Societatea galiţiană era puternic stratificată. Câteva familii aristocrate, cum ar fi Tarnowski, Zamoyski, Potocki, Gołuchowski, Lubomirski şi altele asemenea, care primiseră acte de nobilitate imperială în anii 1780, trăiau pe picior mare. Însă cea mai mare parte a populaţiei era constituită din ţărani localnici. În 1887, ţărănimea, în majoritate analfabetă, încă ajungea la 81% din populaţia totală. Pentru ţărani era aproape o chestiune teoretică dacă se numeau iobagi, cum a fost cazul până în 1848, sau nu. Din punct de vedere economic, situaţia lor nu s-a îmbunătăţit. Însă nici proprietarii de pământ nu se poate spune că prosperau. Numărul total de proprietari de pământ înregistraţi era mai mic de 2.000 de familii – ceea ce însemna o scădere substanţială faţă de situaţia din vechea Republică. Din acestea, aproximativ trei sute de familii erau străine : fie evrei imigranţi, ca tatăl lui Lewis Namier, care nu putuseră cumpăra pământ în Rusia, fie înalţi funcţionari din corpul administrativ. Majoritatea proprietarilor de pământ neînregistraţi, care nu se bucurau de drepturile clasei lor sociale, erau atât de îngropaţi în datorii şi ipoteci, încât nu mai puteau să trăiască la nivelul cu care fuseseră obişnuiţi. S-a calculat că doar patru sute de familii se puteau considera într-adevăr nobili provinciali independenţi. Aceste cifre se află într-un puternic contrast cu cei 200.000 de funcţionari publici, 188.000 de comercianţi evrei şi 220.000 de hangii şi concesionari evrei. Apariţia unei clase viabile de mici proprietari şi ţărani arendaşi era mereu întârziată de împărţirea tradiţională a parcelelor de pământ între copii şi de efectele dăunătoare ale unei suprapopulări cronice. Dezvoltarea unei clase de mijloc puternice a fost împiedicată de absenţa comerţului şi industriei, iar în domeniul comerţului angro şi al meseriilor a fost deformată de numărul disproporţionat de prăvălii evreieşti de dimensiuni foarte mici. Comunitatea evreiască însăşi era paralizată de enorma masă a sărăcimii de la oraşe şi de sentimentul incurabil de nesiguranţă. În afară de zonele de la graniţele Regatului, la Borysław şi în Ducatul de Teschen (Cieszyn) din Silezia austriacă, nu a existat niciodată un proletariat industrial.

Schema naţionalităţilor era deosebit de complicată. Nu este cu totul corect să spunem că germanii (3% în 1880) îi asupreau pe polonezi ; nici că polonezii (45%) îi asupreau pe ruteni ; nici că rutenii (41%) îi asupreau pe evrei ; şi nici că evreii (11%), datorită presupusei lor poziţii economice, asupreau pe oricine altcineva. Dar numeroasele concepţii greşite de acest fel, destul de răspândite în Galiţia, ne ajută să ne facem o idee despre atmosfera în care se desfăşurau disputele şi conflictele care divizau grupurile naţionale rivale, ce se excludeau reciproc. Fiecare minoritate din această parte a Europei se simţea asuprită într-un fel sau altul şi toate se plângeau de discriminare. În primele decenii din istoria Galiţiei, polonezii împărtăşeau şi ei înveninarea ce-i caracteriza pe toţi vecinii lor. După 1867,

când, din motive legate exclusiv de politica vieneză, au fost alăturaţi maghiarilor din Ungaria şi germanilor din Austria, cele trei „Mari Rase" ale Imperiului Cezaro-Crăiesc, ei au început să atragă din ce în ce mai mult invidia celorlalte minorităţi.

Coeziunea culturală era de-a dreptul imposibilă. În timpul domniei Mariei Tereza, limba oficială a Regatului fusese latina. În timpul lui Josef al II-lea, fusese germana. În 1867-1869, polona a ajuns pe picior de egalitate cu germana, apoi a înlocuit-o. Însă rutenii continuau să vorbească *ruski*; evreii vorbeau idiş; iar şi unii, şi alţii cereau dreptul la educaţie în propria limbă. Accesul la cultura înaltă le era negat tuturor în afara oamenilor de litere polonezi, precum şi numeroşilor emigranţi ce se refugiaseră la Viena, la Praga sau în Germania.

Pentru cea mai mare parte a epocii nu s-a pus problema existenţei unei democraţii moderne. În primii 95 de ani, Galiţia a fost administrată ca provincie integrată unui imperiu centralizat. Landesratul provincial (Dieta) avea doar rolul de consiliere şi uneori nu reuşea să se întrunească zeci de ani la rând. Guvernul autonom introdus în 1867 (care răspundea în faţa Vienei) a devenit renumit pentru corupţie şi măsluiri electorale. Epoca politicii moderne de partid s-a bucurat doar de şapte ani de existenţă tulbure înainte de izbucnirea Primului Război Mondial.

Factorii economici, sociali, naţionali, culturali şi politici au conlucrat la agravarea sărăciei în care trăia cea mai mare parte a populaţiei. Devenise proverbială *nędza galicyjska*, sărăcia lucie galiţiană. Un analist bine informat, scriind în 1887, a reuşit să demonstreze că suprapopularea rurală din Galiţia a depăşit-o pe cea din alte părţi ale Europei, ajungând la un nivel comparabil cu cel din China şi India. Conform studiului său, efectele cumulate ale tehnicilor agricole ineficiente erau dublate de atitudini rigide, conservatoare, de impozite paralizante şi de numărul imens al funcţionarilor neproductivi şi meschini; aproximativ 50.000 de oameni mureau de foame în fiecare an; şi un sfert din populaţie ar fi putut să emigreze înainte de a se ameliora situaţia. Dintre toate regiunile Poloniei împărţite, Galiţia avea cea mai mare rată a natalităţii şi cea mai mare rată a mortalităţii, alături de cea mai mică rată a creşterii demografice şi de cea mai scăzută durată medie a vieţii. Galiţia se afla într-o situaţie şi mai dificilă decât Irlanda la începutul „marii foamete a cartofului". În comparaţie cu nivelul de trai din Anglia de la vremea respectivă, galiţianul de nivel mediu producea doar un sfert din cantitatea de bunuri alimentare de bază, mânca mai puţin de jumătate din regimul standard al unui englez, poseda doar a noua parte din proprietăţile unui englez şi obţinea de 11 ori mai puţin profit pe pământul său decât ţăranul englez; însă plătea un impozit de două ori mai mare, în raport cu venitul său, decât englezul. Nu trebuie neapărat să luăm cifrele lui Szczepanowski drept literă de lege ca să tragem concluziile evidente. Toate statisticile existente indică acelaşi lucru: Galiţia îşi putea aroga pe drept cuvânt titlul de cea mai săracă provincie a Europei[2]. (Vezi tabelul de mai jos.)

Galiţia, 1887. Statistici combinate (după Szczpański)

	Galiţia	Regatul Congresului	Marele Ducat de Poznań	Marea Britanie	Franţa	Ungaria
1. *Teritoriu* (în km² × 1.000)	77,3	128,5	28,9	–	–	–
2. *Populaţia*						
Populaţia totală (în milioane)	6,4	7,8	1,7	–	–	–
Densitate (locuitori pe km²)	88	60	9	135	71	50
Densitatea în zonele rurale	60	–	–	27	32	33
Rata mortalităţii (per 1.000)	32,8	25,9	27,5	–	–	–
Rata natalităţii (per 1.000)	44,1	40,3	43,8	–	–	–
Creştere demografică (per 1.000)	11,3	14,4	16,3	–	–	–
3. *Productivitatea agricolă* (producţia per capita de cartofi, porumb şi carne, exprimată în chintale de porumb)	6,75	9,3	–	22	16	9,3
– exprimată ca index al alimentelor	1	1,4	2	9	–	1,4
4. *Resurse financiare* (per capita: depozite bancare, conturi de asigurări şi de economii, în zloţi)	13	–	–	200	115	34
5. *Consumul anual de alimente*						
Carne (kg)	10	–	–	50	34	24
Cereale (kg)	114	–	–	200	284	182
Cartofi (kg)	114	–	–	180	284	182
Lapte (l)	120	–	–	200	144	185
Bere (l)	10	–	–	125	22	4
Vin (l)	2	–	–	2	102	40
Total (în kg porumb per capita)	261	–	–	607	586	375
6. *Profit din agricultură* (în zloţi pe iugărul de pământ, anual)	3,25	–	–	37	–	–
7. *Avere personală, în proprietăţi* (imobile, pământ etc. în zloţi pe an)	327	–	–	3.000	–	–
8. *Rata impozitului* (ca procent din câştigul anual)	20	–	–	10	12,5	20
9. *Birocraţia*						
Funcţionari salariaţi de stat, per 1.000	43.000	–	–	–	–	–
Procent al populaţiei	3					
Procent din venitul privat	14,8					
10. *Căile ferate* (în km revenind la 100.000 de oameni)	40	–	–	84	84	60

Bugetul Galiţiei nu era alocat conform intereselor Galiţiei. Cifrele rotunjite, pentru anul 1887, arată un profit de 60 de milioane zloţi din impozitele locale şi de stat. Dintre acestea, 34 de milioane au fost cheltuite pentru salariile angajaţilor statului ; zece milioane au ajuns în bugetul apărării ; şi nu mai puţin de 12 milioane au fost trimise, în bani gheaţă, la Tezaurul Imperial de la Viena. După ce şase milioane au mai fost cheltuite pentru deservirea unor împrumuturi străine şi cinci milioane pe întreţinerea căilor ferate, bilanţul Regatului era deja negativ. Deficitul anual era estimat la 21 de milioane. Nu este greu de imaginat cât de puţini bani puteau fi alocaţi pentru serviciile publice sau în scopuri sociale şi educaţionale.

Pentru multe familii de ţărani, emigraţia oferea unica şansă de supravieţuire. În cei 25 de ani de dinaintea Primului Război Mondial, mai mult de două milioane de oameni au părăsit Galiţia definitiv. Numai în 1913 au plecat 400.000, adică aproape 5% din populaţie. Unii s-au oprit în regiunile industriale vecine din Silezia, în special în Ducatul de Teschen (Cieszyn), unde elementul polonez din comunitatea minieră în expansiune de la Karwina s-a dezvoltat rapid, transformându-se într-o puternică majoritate. Alţii s-au dus în Franţa sau Germania. Dar cei mai mulţi au luat vaporul de la Hamburg către America, alăturându-se valului neîncetat de asupriţi şi obosiţi ai Europei care au trecut prin Ellis Island în drum către minele din Pennsylvania sau către teritoriile de frontieră din Midwest.

Cel mai senzaţional eveniment din istoria Galiţiei s-a petrecut în 1846. În acel an, autorităţile au fost alertate din timp cu privire la conspiraţia pe care Mierosławski plănuia să o lanseze simultan în Prusia, Cracovia şi Galiţia pe 21 februarie. La Posen, poliţia prusacă i-a arestat pe lideri fără multă vâlvă. Dar în Austria înalţii funcţionari locali se pare că au intrat în panică. Confruntat cu mici grupuri de nobili polonezi înarmaţi ce se pregăteau de drum către Cracovia pentru întrunire, ofiţerul responsabil de regiunea Tarnów, Johann Breindl von Wallerstein, s-a adresat ţăranilor din partea locului, cerându-le ajutorul. În special a făcut apel la Jakub Szela (1787-1866), un ţăran recalcitrant din Smarzowy, renumit pentru litigaţiile sale împotriva mai multor proprietari înstăriţi. Szela a început să adune şi să organizeze grupuri de iobagi cărora li s-a promis că vor fi achitaţi de orice obligaţii faţă de proprietarilor de pământ dacă vor întoarce armele împotriva acestora. În tevatura care a urmat au fost invadate domeniile nobililor conspiratori. Mulţi proprietari, nobili, vătafi şi funcţionari care au protestat au fost măcelăriţi fără milă. Cei nevinovaţi au împărtăşit aceeaşi soartă cu cei vinovaţi. Nu peste mult timp, grupurile de ţărani au început să ofere autorităţilor capetele tăiate ale victimelor nobile ca dovadă a zelului lor. În unele cazuri se pare că au fost plătiţi cu sare pentru aceste mărfuri. Situaţia era complet scăpată de sub control. O insurecţie minoră a nobililor s-a transformat într-o *jacquerie* majoră a ţăranilor. În unele regiuni, nouă din zece domenii au fost făcute una cu pământul. În apropiere de Bochnia, funcţionarii austrieci au început să fie atacaţi de-a valma. În Munţii Tatra, la Chołochów, un grup condus de preotul paroh al satului şi de organistul lui, a înălţat steagul independenţei Poloniei. Aproape trei săptămâni au trecut până când armata austriacă, ocupată cu înăbuşirea Revoltei de la Cracovia, a putut veni pentru a restabili ordinea. La acel moment fuseseră deja ucişi mai bine de două mii de nobili polonezi. Cei care mai rămăseseră au fost împrăştiaţi. Szela a fost arestat formal, fiind apoi răsplătit cu un domeniu întins în

îndepărtata provincie Bucovina. Pentru autorităţile austriece, acesta a fost un semnal privitor la excesele la care putea duce loialitatea, nu mai puţin decât rebeliunea. Pentru polonezi a fost o dură trezire la realitate, cu ocazia căreia a devenit limpede că nu se putea conta pe ţăranii vorbitori de polonă pentru a-i susţine pe nobilii polonezi în acţiunile lor patriotice. Dar pentru ţărani a fost o experienţă eliberatoare de primă importanţă. Odată scăpaţi de datoriile lor feudale, nu s-au lăsat uşor supuşi din nou. Pentru Galiţia în general, răscoala de la 1846 a scos în evidenţă hibele regimului autoritar existent, pregătind terenul pentru eventualitatea dobândirii autonomiei[3].

Doi ani mai târziu, Galiţia a simţit unda de şoc a revoluţiilor din alte părţi ale imperiului. În martie, când au sosit veşti de la Viena că Metternich a fugit, iar împăratul Ferdinand a promis reforme constituţionale, s-a format la Cracovia un Comitet Naţional, iar la Lemberg un Consiliu Naţional. În „Cuvântarea de la Lemberg" de la 19 martie 1848, un grup de galiţieni din cercurile conducătoare a adresat împăratului o petiţie cerând emanciparea ţăranilor şi autonomia întregii provincii. În febra momentului, sentimentele lor monarhiste au fost temperate de către soliile cărora le-a fost încredinţată petiţia şi, în mod iraţional, la Viena a ajuns un document care cerea independenţa Poloniei. O delegaţie din Galiţia, care a participat la întrunirile Adunării de la Viena din iulie până în octombrie, consta într-un şir pestriţ de ţărani pitoreşti şi gălăgioşi. Aceştia au participat activ la abolirea serviciilor feudale. La votare au fost conduşi de către guvernatorul Galiţiei, Franz von Stadion (1806-1853). Franciszek Smołka (1810-1899) a îndeplinit funcţia de preşedinte al Camerei Inferioare (al Camerei Deputaţilor). Dar armata imperială nu s-a lăsat intimidată. În aprilie, Cracovia a fost bombardată de către garnizoana austriacă de pe Wawel, ajungând să fie primul dintre oraşele răzvrătite ale imperiului care a fost redus la tăcere ; Lembergul a cedat în noiembrie în urma unui tratament asemănător. La acel moment, generalul Windischgratz pătrunsese din nou în Viena. În decembrie, împăratul discreditat a abdicat în favoarea nepotului său, Franz Josef, iar Austria a revenit la regimul ei absolutist. Ajutat de starea de necesitate cerută de războiul cu Ungaria, care încă nu se terminase, Alexander Bach, ministrul de Interne, a fost capabil să suprime orice opoziţie politică. Planurile referitoare la autonomia Galiţiei au trebuit încă o dată să fie suspendate. (Vezi capitolul 15.)

Autonomia nu a fost totuşi dată uitării, ea fiind câştigată treptat ca efect secundar al înfrângerilor militare ale imperiului, dar şi datorită luptelor intestine necurmate dintre Austria şi Ungaria. Mişcarea pentru autonomie a fost mai întâi reînviată de un grup de aristocraţi conservatori conduşi de contele Agenor Gołuchowski (1812-1875), care a putut să facă presiuni asupra Vienei folosindu-se de loialitatea lor constantă faţă de Coroană, asigurându-se astfel că polonezii galiţieni vor putea fi utilizaţi drept contragreutate pentru secesioniştii maghiari şi radicalii germani. Goluchowski, care fusese guvernator al Galiţiei în 1849, vicerege în 1850-1859, 1866-1868 şi 1871-1875 şi preşedinte al Consiliului Imperial de Miniştri în 1859-1860, a făcut legătura între Curtea Habsburgă şi nobilii polonezi, aşa-zişii „podolieni". La unison cu fostul radical convertit Florian Ziemiałkowski (1817-1900), el privea autonomia dintr-o perspectivă esenţialmente asemănătoare cu cea a liberalilor englezi, fiind de părere

că nişte concesii constituţionale făcute la momentul potrivit erau cel mai bun mijloc de a păstra poziţia prioritară a intereselor proprietarilor de pământ. În acelaşi timp spera să-i pareze pe federaliştii mai militanţi, în frunte cu Smołka, al căror scop era de a crea o „triplă monarhie" în care Galiţia să se bucure de un statut federal similar cu cel al Austriei şi Ungariei. Lupta politică a continuat mai bine de zece ani, sfârşindu-se cu un compromis acceptabil pentru ambele părţi. Concesiilor iniţiale făcute de împărat la cererile mai modeste ale autonomiştilor în sfera instituţională li s-au adăugat alte concesii făcute cererilor mai radicale ale federaliştilor în sfera culturii şi educaţiei poloneze. Primul pas, în 1861, a fost făcut ca rezultat al dezastruosului război din Italia cu Piemontul şi cu alte state italiene. Planul „devoluţionar" al lui Goluchowski, aşa cum era prezentat în Diploma din Octombrie, a fost amendat de succesorul său în funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri, Antoni Schmerling ; dar decretul împăratului din februarie 1861, prin care era în sfârşit stabilit un sistem constituţional pentru Austria, conţinea şi o clauză privind instituţiile juridice şi administrative separate ale Galiţiei. Al doilea pas a fost făcut în timpul crizei provocate de înfrângerea de la Königgratz. În decembrie 1866, o mişcare din Adunarea galiţiană, care a cerut implementarea propunerilor privind autonomia, a fost însoţită de un discurs exprimând loialitatea faţă de împărat: „Suntem alături de Tine, Preamărite Domn, şi astfel dorim să fim". Loialitatea a fost răsplătită. În „Legea Fundamentală" dată de împărat pe 21 decembrie 1867, prin care au fost amendate schimbările în sistemul de guvernământ ce au însoţit *Ausgleich*-ul, Galiţia nu a fost uitată. Au fost menţinute atât legile privind alegerile pentru *Sejm Krajowy*, cât şi corpul executiv al provinciei, *Wydział Krajowy*. Dar federaliştii tot nu erau mulţumiţi. Dezamăgiţi de faptul că Galiţia primise mai puţine privilegii decât Ungaria, în 1868 au formulat o rezoluţie care cerea reforme suplimentare. Au avut loc demonstraţii la Lemberg, iar guvernul s-a simţit obligat să cedeze. În 1869, limba poloneză, recent admisă în şcoli şi tribunale, a ajuns să înlocuiască germana în toate sferele sectorului public ; în 1870 Universitatea Jagiełłonă a fost împuternicită să reinstituie polona ca limbă principală de predare ; în 1871 s-a creat la Viena un Minister al Afacerilor Galiţiene, menit să reprezinte interesele regatului faţă de guvernul imperial ; iar în 1872 a fost fondată la Cracovia, sub patronaj imperial, Akademia Umiejętnosci (Academia Poloneză de Arte şi Ştiinţe, PAU). Prin aceste măsuri, Galiţiei i s-au oferit mijloacele necesare pentru a popula noua administraţie autonomă cu candidaţi localnici cu o educaţie adecvată.

Guvernul Galiţiei, aşa cum a fost organizat între 1867 şi 1918, a cuprins un straniu amestec de corpuri centralizate şi „devoluţionate". Viceregele, al cărui rol era mai important decât cel al foştilor guvernatori, era numit direct de către împărat ; astfel, acesta dirija de la Lemberg întreaga ramură executivă. Împreună cu înlocuitorul său de la Cracovia, îi controla pe toţi *starostii* celor 79 de districte administrative (*Bezirke/powiaty*) şi, sub aceştia, pe căpeteniile satelor. Singurele domenii care nu ţineau de competenţa lui erau armata, poşta şi telegraful, căile ferate ale statului, domeniile Coroanei şi pădurile statului, care erau administrate direct de la Viena. Corpul legislativ, *Sejm Krajowy*, era ales pe baza unui sistem complicat de

„curii" sau „colegii electorale". În afară de 13 deputaţi aleşi *ex officio* dintre episcopi, rectorii universităţilor şi preşedintele Academiei, mai erau 44 de deputaţi care trebuiau aleşi de către Curia Proprietarilor de Pământ, care era formată din aproximativ două mii de electori nobili înregistraţi; trei deputaţi reprezentând membrii Camerei Provinciale Galiţiene de Comerţ; 20 de deputaţi aleşi de Curia Municipală, care reprezentau oraşele încorporate; şi 74 de deputaţi aleşi de către „Curia Restului Poporului", care era aleasă de reprezentanţi ai comunităţilor de ţărani. În Curia Proprietarilor de Pământ, fiecare deputat era reprezentantul direct a aproximativ 52 de votanţi; în Curia Restului Poporului, era reprezentantul indirect a 8.792 de ţărani. În total, mai puţin de 10% din populaţie se bucura de drept de vot. Plebea oraşelor era exclusă cu totul. Credincios intenţiilor primilor săi sponsori, Seimul nu putea opera altfel decât ca forum al patronajului şi influenţei clasei proprietarilor de pământ. Deciziile sale legislative erau supuse dreptului de veto al împăratului, încredinţat viceregelui; iar controlul său asupra Departamentului Executiv era o chestiune de pură formalitate. Dar chiar şi aşa, în sferele serviciilor publice, justiţiei şi educaţiei, Seimul exercita o putere considerabilă. Era unica instituţie din teritoriile poloneze de la acea vreme care se bucura de un aport eficient în guvernarea a măcar unei părţi din populaţia poloneză.

Dobândirea autonomiei a generat o amplificare a semnalului pentru toate formele de manifestare a conştiinţei naţionale poloneze. Demonstraţiile patriotice erau foarte la modă. În 1869, redeschiderea întâmplătoare a mormântului lui Cazimir cel Mare de către un muncitor ce lucra în cripta catedralei de la Cracovia a dat naştere unor scene extraordinare de entuziasm al populaţiei. La solemna reînhumare a celebrului membru al Dinastiei Piastilor au participat zeci de mii de simpatizanţi. În acelaşi an, al Treilea Centenar al Uniunii de la Lublin (1569) a oferit încă un pretext pentru o mulţime de festivităţi, ca şi pentru construirea la Lemberg a imensului Dâmb al Uniunii. Edificiile patriotice cum ar fi statuia lui Adam Mickiewicz creată de Ryger, plasată în Piaţa Centrală a Cracoviei în 1898, sau monumentul închinat bătăliei de la Grunwald, ridicat în 1910, atrăgeau un mare număr de vizitatori din toate cele trei teritorii poloneze împărţite.

Cine vizita Galiţia în această perioadă era probabil şocat de amestecul influenţelor slave locale cu cele austriece imperiale. Karl Baedeker, descriind Lembergul în 1905 pentru cititorii ediţiei engleze a ghidului său pentru Austro-Ungaria, sublinia în egală măsură legăturile poloneze şi cele germane ale oraşului:

> *Lemberg – Hoteluri*. Hot. George, camere de la 3K., micul dejun 90h; Hotel Imperial; Grand Hotel; Hotel Metropole; Hotel de l'Europe; Hotel de France.
> *Restaurante*. La Hot. George, Grand Hotel şi la Hotel de l'Europe; Stadtmuller, str. Krakowska; Restaurantul Căilor Ferate de la gara principală. – *Cafenele*. Cafeneaua Teatrală, Ferdinands-Platz; Cafeneaua Vieneză, Heilige-Geist-Platz.
> *Tramvaiul electric* de la gara principală până la Wały Hetmańskie şi de acolo la Parcul Kiliński şi până la Cimitirul de la Łyczaków – Oraşul este străbătut şi de trăsuri cu cai.
> *Viceconsulul britanic* – Prof. R. Załoziecki.
> *Lemberg* (în poloneză Lwów, în franceză Leopol) – capitala Galiţiei, cu 160.000 de locuitori (un sfert din aceştia evrei), este reşedinţa unui episcop romano-catolic, a unuia

armean şi a altuia greco-catolic. Există paisprezece biserici romano-catolice, una greacă, una armeană şi una protestantă, două sinagogi, precum şi mai multe mănăstiri romano-catolice şi greco-catolice. Oraşul în sine este mic, iar cele mai frumoase clădiri se află în cele patru suburbii (Halicz, Łyczaków, Kraków şi Zółkiew).

Interiorul oraşului este mărginit la est de Wały Gubernatorskie, iar la vest de Wały Hetmańskie, cu statui ale hatmanului Jabłonowski, apărătorul oraşului împotriva turcilor în 1695, şi ale regelui Jan al III-lea Sobieski, sculptate de Baracz. În *Ring*, sau *Platz*-ul principal, care este împodobit cu patru frumoase fântâni arteziene, se înalţă clădirea *Rathaus* (Primăria), construită între anii 1828 şi 1837, cu turnul ei înalt de 260 de picioare (din vârful acestuia se poate cuprinde cu privirea întregul oraş). – Catedrala romano-catolică, ridicată în secolul al XV-lea în stilul gotic târziu, a fost restaurată în secolul al XVIII-lea în stilul rococo. Catedrala armeană este în stil armean-bizantin (secolul al XV-lea). În faţa ei se înalţă o statuie a Sfântului Cristofor. Biserica dominicană cuprinde monumentul contesei Dunin-Borkowska, sculptat de Thorvaldsen. Catedrala greco-catolică, în stil de bazilică, se află pe o culme la Georgs-Platz.

Elegantul Institut Politehnic ridicat în Georgs-Platz, finalizat în 1877, conţine un mare laborator chimico-tehnic şi este bine echipat în genere. Pe strada Słowacki, vizavi de parc, se află clădirea Seimului, construită între 1877 şi 1881 după ideea lui Hochberger, cu un tablou de Matejko (Uniunea de la Lublin din 1567), amplasat în sala de conferinţe. Pe Kleparowska-Strasse se află *Invalidenhaus*, cu cele patru turnuri ale sale. – La teatru (închis pe timpul verii), pe strada Skarbowska, sunt jucate piese poloneze şi opere polono-italiene (solo-urile sunt în general în italiană, iar corul în poloneză). Lângă teatru, la sud de acesta, se află Muzeul Industriei. Deschis în zilele de lucru: 9-2, intrarea 40h., duminica: 10-12, cu intrare liberă; Biblioteca în zile de lucru: 11-2, duminica: 10-1, cu intrare liberă.

Universitatea (cu aproximativ 2.000 de studenţi) a fost întemeiată în 1784 de către împăratul Josef al II-lea. Lângă aceasta, la sud, se află Grădina Botanică. Facultatea de Medicină şi instituţiile clinice se află pe Piekarska-Strasse.

Institutul Naţional Ossoliński, din suburbia Halicz, conţine o bibliotecă cu volume legate în primul rând de literatura şi istoria Poloniei, precum şi colecţii de tablouri, antichităţi, monede etc. (programul zilnic, în afară de luni: 10-1, iar marţi şi vineri: 3-5, cu intrare liberă). – Muzeul Dzieduszycki cuprinde importante colecţii de istorie naturală şi este întotdeauna deschis pentru vizitatori, în urma unei cereri adresate custodelui.

În sudul oraşului se află marele Parc Kiliński (cu restaurant), locul favorit de promenadă al locuitorilor, cu o statuie a lui Jan Kiliński (1760-1819), patriot polonez, sculptată de Markowski. Vederi frumoase ale oraşului: de la Unions Huegel şi de pe vârful Franz-Josef-Berg (1310 picioare înălţime)[4].

După 1867, scena politică din Galiţia s-a bucurat de o perioadă de relativă stabilitate. Agenor Gołuchowski a deţinut în continuare funcţia de vicerege până la moartea sa în 1875. Atât Ziemiałkowski, care a servit ca ministru al Afacerilor Galiţiene între 1873 şi 1888, cât şi Smołka, care a deţinut funcţia de preşedinte al Camerei Deputaţilor a Reichsratului imperial din 1881 până în 1893, şi-au câştigat statutul de politicieni de prim rang. Având în vedere că amândoi fuseseră în tinereţe

condamnaţi la moarte pentru activităţi cu caracter de trădare, ridicarea lor în aceste funcţii poate fi privită ca un semn al unor vremuri în schimbare, mai împăciuitoare. Apariţia lor la Viena a coincis cu carierele unei generaţii mai tinere de galiţieni care au ajuns să ocupe funcţii înalte în imperiu. Profesorul Julian Dunajewski (1822-1907) în Ministerul de Finanţe, Kazimierz Badeni (1846-1909) ca preşedinte al Consiliului de Miniştri şi contele Agenor Gołuchowski fiul (1849-1921) ca ministru al Afacerilor Externe nu sunt decât trei nume printre mulţi alţi polonezi ale căror cariere au urmat calea de la Lemberg la Viena. La sfârşitul secolului, conducerea conservatorilor din Galiţia i-a revenit lui Wojciech Dzieduszycki (1848-1909), profesor de filosofie la Lemberg şi ministru al Afacerilor Galiţiene între 1906 şi 1907. Într-o epocă în care îşi făceau apariţia primele partide democratice, el a lărgit sfera aşa-zisei „grupări podoliene", îndepărtându-se de baza ei originară exclusiv aristocratică într-un gest conştient de apărare a stabilimentului polonez în faţa pericolului crescând al valului de naţionalism ucrainean şi evreiesc. În această privinţă, viziunea lui se asemăna cu cea a lui Roman Dmowski în Polonia rusă. S-a spus cu oarecare exagerare că politica urmărită de către „neoconservatorii" din Galiţia a anticipat programul Mişcării Naţionale Democrate din teritoriile poloneze în ansamblu. În epoca votului universal, în ultimii ani ce au precedat Primul Război Mondial, era cât se poate de natural ca naţional-democraţii să câştige teren în rândurile electoratului polonez, culegând astfel roadele muncii podolienilor.

Partidele politice ale maselor s-au dezvoltat foarte încet, dar, odată ieşite în sfârşit la suprafaţă, s-au înmulţit foarte repede. Conducătorii lor participau atât la *Sejm Krajowy*, cât şi la Reichsratul imperial. Ca urmare a condiţiilor existente, aproape toate partidele erau anticlericale şi antiaristocrate. În afară de naţional-democraţi, cel mai important partid era Polskie Stronnictwo Ludowe (Partidul Popular Polonez, PSL), întemeiat în 1895. Ziarul acestui partid, *Przyjaciel Ludu* (*Prietenul Poporului*), se bucura de o influenţă importantă asupra ţărănimii şi a conştiinţei politice şi naţionale a acesteia. L-a costat pe editorul său, Bolesław Wysłouch (1855-1937), fondatorul mişcării, mai mult decât o perioadă petrecută după gratii[5]. În 1911, partidul s-a scindat în trei facţiuni. Conducerea a trecut de la aripa radicală, PSL-Lewica (de stânga) a lui Jan Stapiłski (1867-1946), în mâinile facţiunii mai prudente PSL-Piast, condusă de Wincenty Witos (1874-1945) şi Jan Dąbski (1880-1931)[6]. Spre deosebire de aceştia, Polska Partia Socjalno-Demokratyczna (Partidul Social-Democrat Polonez) prin forţa lucrurilor îşi adresa programul socialist unui public limitat. Liderii săi, Bolesław Drobner (1883-1968), Ignacy Daszyński (1866-1936) şi Jędrzej Moraczewski (1870-1944), la fel ca toţi socialiştii din Polonia de la acea vreme, nu reuşeau să se pună de acord dacă trebuia să aibă prioritate revoluţia socială sau independenţa naţională[7]. Impactul noilor partide a fost slăbit în mod considerabil de conflictul privind chestiunea naţională şi prin dezvoltarea unor partide politice paralele formate de către comunitatea germană, cea ucraineană şi cea evreiască. Într-o lume a fragmentării politice, majoritatea partidelor poloneze erau obligate să-şi modereze programele teoretice, în interesul unui ajutor reciproc. În cadrul Reichsratului, ele formau un front comun în Cercul Deputaţilor Polonezi, ai cărui membri proveneau din toate partidele. De fapt, naţionalismul şi populismul erau în această epocă singurele

mişcări cu posibile şanse de succes. Socialismul era prin forţa lucrurilor un interes minoritar, după cum rezultă din povestea apocrifă a socialistului polonez de la Varşovia care se spune că a fost prins de poliţie la graniţa Galiţiei. Întrebat de un poliţist ce înţelege prin socialism, el a răspuns că este „lupta muncitorilor împotriva capitalului". La care a primit inimitabila replică: „În cazul ăsta n-ai decât să intri în Galiţia, că aici nu avem nici muncitori, nici capital"[8].

Realizările culturale şi educaţionale ale polonezilor în Galiţia nu necesită comentarii. Vechea Universitate Jagiełłonă s-a bucurat de un nou impuls. Împreună cu Universitatea şi cu Institutul Politehnic din Lemberg, refinanţate în 1877, ea se bucura de faimă în întreaga lume. Facultatea de Istorie a Universităţii Jagiełłone, sub conducerea lui Szujski şi Wobrzyński, Facultatea de Medicină, condusă de Józef Dietl, şi Facultatea de Fizică, condusă de Z.F. Wróblewski şi K. Olszewski, au adus contribuţii deosebite în domeniile respective. Akademia Umiejętnosci, cu cele cinci departamente de cercetare ştiinţifică, a stabilit importante legături internaţionale, fiind predecesoarea actualei Academii Poloneze de Ştiinţe (Polska Akademia Nauk)[9]. Societăţile ştiinţifice, bibliotecile, muzeele, editurile, librăriile, teatrele, cafenelele, alături de ziarele şi revistele din Cracovia şi Lemberg, formau o piaţă intelectuală care transcendea graniţele celor trei imperii. La Lemberg, se afla Ossolineum, un institut fondat în 1817 de către Józef Maximilian Ossoliński (1748-1826) pentru diseminarea artelor şi ştiinţelor poloneze. Oraşul a fost de asemenea martor al întemeierii Societăţii Istorice Poloneze (PTH), precum şi, în 1884, al fondării celei mai de seamă reviste poloneze cu tematică istorică – *Kwartalnik Historyczny* (*Trimestrialul Istoric*). Cracovia găzduia Muzeul Czartoryski, care şi-a deschis porţile în 1878, mulţumită generozităţii principelui Władysław Czartoryski (1828-1894), fiul lui Adam Jerzy Czartoryski. Conţinea o galerie de artă, o bibliotecă şi o arhivă. Dintre teatre, renumitul Stary Teatr (Teatrul Vechi) din Cracovia punea în scenă multe dintre premierele repertoriului dramatic clasic polonez, dominând „epoca de aur" a dramaturgiei poloneze. Atât Cracovia, cât şi Lembergul aveau teatre municipale mari, după modelul Operei pariziene. În ceea ce priveşte cafenelele, care îndeplineau funcţia unor cluburi intelectuale, ar fi imposibil de subestimat dezbaterile şi argumentele contradictorii ce răzbăteau din camerele înecate în fum ale localului Jan Michalik de la Cracovia sau Szkocka de la Lemberg. Ca urmare a condiţiilor politice favorabile, numărul de cărţi şi ziare publicate în Galiţia era mai mare decât cel al publicaţiilor din teritoriile aflate sub tutelă rusă şi prusacă luate împreună. Din vasta galerie de personalităţi care menţineau viaţa politică poloneză la un nivel înalt, ar fi greu de ales doar trei sau patru despre care să putem spune că au fost reprezentative. Galiţia a produs o serie de excentrici extraordinari, ca şi o pleiadă de pedanţi de toată lauda. În unele privinţe, lumea teatrului polonez, alimentată la început de comediile lui Aleksander Fredro (1793-1876) şi ulterior de piesele lui Stanisław Wyspiański, era remarcabilă. Însă cele mai deosebite personalităţi erau, poate, acele genii universale de un talent ieşit din comun, capabile să facă slalom de la un domeniu la altul cu o pricepere la fel de uimitoare. Un asemenea om a fost Tadeusz Boy-Żeleński (1874-1941). De profesie doctor, el a scris cel mai cunoscut roman istoric,

Marysieńka, fiind, de asemenea, un susţinător constant al cabaretului din Cracovia. De unul singur aproape, a îndeplinit una dintre cele mai importante sarcini din analele culturii poloneze, traducând în poloneză toţi clasicii literaturii franceze însumând mai mult de o sută de volume[10]. Un altul a fost profesorul Karol Estreicher (1827-1908), bibliotecar al Universităţii Jagiełłone, care şi-a împărţit timpul între critica teatrală şi pregătirea acelei *Bibliografia Polska* (*Bibliografia poloneză*) în 22 de volume care avea să devină celebră. Un al treilea a fost Wilhelm Feldman (1868-1919), care în viaţa politică a fost socialist şi adept al ideii asimilării evreilor, iar în Primul Război Mondial a avut funcţia de delegat al Legiunilor lui Piłsudski. Compendiul său bine-cunoscut, *Współczesna literatura polska* (*Literatura poloneză contemporană*, 1902), şi lucrarea ştiinţifică *Dzieje polskiej myśli politycznej* (*Istoria gândirii politice poloneze*, 1914-1920) au devenit foarte repede lucrări consacrate. Feldman a găsit timp şi pentru propaganda politică, scrierea unor romane şi critică literară, în cadrul căreia s-a aflat în fruntea opoziţiei împotriva mişcării „Tânăra Polonie". Ultimul, dar nu cel din urmă ar fi Michał Bobrzyński, istoric, pedagog şi viceregе.

În multe privinţe, mişcarea naţională ucraineană a fost mai avansată în Galiţia decât dincolo de frontieră, în Rusia, deşi pentru multă vreme ea a refuzat eticheta de „ucraineană". Emanciparea precoce a ţărănimii şi atitudinea tolerantă a autorităţilor austriece au permis dezvoltarea constantă a activităţilor cu caracter naţionalist în a doua jumătate a secolului. Biserica Uniată nu era persecutată ca în Rusia, putând organiza educaţia la nivel elementar în limba ruteană. Literatura ruteană îşi avea propria triadă de scriitori romantici, care şi-au publicat prima colecţie de poezie populară în 1837. La Lemberg a funcţionat de la 1848 o Casă Naţională Ruteană, din 1864 un Teatru Rutean, iar din 1874 primul liceu rutean. În chestiuni organizatorice, pentru un timp, iniţiativa au avut-o Vechii Ruteni – un grup interesat în mod special de reformele religioase şi datorită căruia a renăscut, printre altele, studiul vechii limbi slavone bisericeşti. După 1882, când un proces de trădare austriac a adus la lumină faptul că Vechii Ruteni primeau un subsidiu secret de la ambasadorul ţarist, a trecut în prim-plan proaspăt înfiinţatul grup Narodovtsi, al populiştilor. Moment în care activităţile politice s-au intensificat. S-au cerut reformă socială, sufragiu universal, învăţământ în limba ruteană subvenţionat de stat, contacte mai strânse cu ucrainenii din Rusia şi, pe cât posibil, pentru crearea unei „Ucraine Mari de la San până la Don". Populiştii au fost prima grupare din Galiţia care s-au numit ucraineni; curând, denumirea avea să fie adoptată de tot felul de grupări şi comunităţi, de la activiştii intelectuali din oraşe până la ţăranii huţuli şi lemki din Carpaţi, care până atunci nu avuseseră sentimentul unei identităţi comune.

La sfârşitul secolului, au apărut în Galiţia o întreagă serie de partide politice ucrainene. Multe figuri distinse, cum ar fi Ivan Franko (1856-1916), socialist şi romancier, Mihailo Hruşevski (1866-1934), profesor de istorie la Lemberg, şi arhiepiscopul Szeptycki, s-au bucurat de un prestigiu deosebit. Însă tensiunile dintre ucraineni şi polonezi erau inevitabile. Situaţia de dinaintea Primului Război Mondial, când ucrainenii cereau încorporarea Galiţiei în cadrul proiectului de stat naţional

sub denumirea de „Ucraina de Vest", în vreme ce polonezii cereau încorporarea ei ca „Małopolska de Est" într-o Polonie independentă, ilustrează limpede prevalenţa unor pagube uriaşe şi a unor aspiraţii ireconciliabile[11]. Multor cetăţeni din generaţia mai în vârstă politicianismul naţionalist de acest tip trebuie să le fi părut vădit negaliţian.

Perioada dintre 1908 şi 1913, când Michał Bobrzyński a îndeplinit funcţia de vicerege, nu se bucură de prea multă atenţie din partea istoriilor Poloniei scrise în zilele noastre. Un istoric al Evului Mediu, care s-a dedicat studiilor sale şi administrării Consiliului Şcolii şi care, ca politician, a rămas *Kaisertreu* (credincios împăratului) toată viaţa, nu poate avea prea mulţi admiratori contemporani. În funcţia de vicerege i-a urmat contelui Andrzej Potocki, asasinat în aprilie 1908 de către un terorist ucrainean. Dar, în loc să ceară răzbunare, el a considerat că misiunea sa este una de reconciliere a naţionalităţilor aflate în conflict. La alegerile provinciale din 1911, el a format un „Bloc Viceregal" pentru candidaţii care doreau să sprijine programul lui de reformare a sistemului electoral şi de sprijinire a învăţământului ucrainean. Când Blocul acesta a câştigat, Bobrzyński a fost denunţat de către episcopii catolici, conservatorii galiţieni şi, cei mai agresivi, dintre aceştia, de către naţional-democraţi. În ochii lor, el trădase cauza poloneză. Însă, cât timp a fost în funcţie, Legiunile lui Piłsudski au devenit oficiale în Galiţia, începând să facă mişcări de trupe şi să-şi antreneze recruţii. Bobrzyński a închis ochii la activităţile lor, considerându-le o parte necesară a politicii externe austriece, dar irelevantă pentru afacerile interne ale Galiţiei. Stilul lui aşadar a fost tolerant, scopurile sale limitate, iar intenţiile sale de a calma pasiunile naţionaliste nu s-au bucurat de recunoştinţă. Şi-a dat demisia din funcţie în 1913, obosit de atacurile compatrioţilor săi. A fost primul şi ultimul dintre viceregi care a încercat să conducă Galiţia într-un mod cu adevărat democratic şi nepărtinitor. Demisia lui a fost urmată, chiar în vara aceea, de izbucnirea Primului Război Mondial. Era ultima şansă pentru Galiţia. În afara unei scurte perioade în funcţia de ministru al Afacerilor Galiţiene la Viena în 1917, Bobrzyński s-a retras cu totul din sfera politicii active. A fost un susţinător al loialităţii faţă de Austria până la sfârşit, nu din vreo devoţiune oarbă faţă de Habsburgi, ci din teama de forţele distructive care ar fi putut să le ia locul. Însă, după orice standarde ale integrităţii politice, portofoliul lui era unul de excepţie. Privise dincolo de situaţia în care doar câte una dintre clase şi naţionalităţi ar domina peste toate celelalte şi încercase, fără prea mare succes, să determine o altă stare a lucrurilor. Nu i-a persecutat pe activiştii şi revoluţionarii ce se întruneau în Regatul lui, ci mai degrabă a căutat să facă viaţa îndeajuns de tolerabilă pentru ca rebeliunile şi conspiraţiile să nu-şi mai aibă rostul. Ca mulţi dintre galiţienii pe care i-a guvernat, nu a nutrit simpatii naţionaliste; a adus în schimb o contribuţie considerabilă la îmbunătăţirea vieţii naţiunii sale şi a vecinilor acesteia[12].

Soarta Galiţiei a fost pecetluită de către persoane şi forţe ce nu puteau fi controlate de nimeni din Galiţia. În august 1914, armata rusă, venind dinspre răsărit, a ajuns la marginile Cracoviei. În 1915, contraofensiva germană a început să înainteze dispre vest, traversând provincia în direcţia opusă. Ruşii în retragere au adoptat tactica pământului pârjolit. Sate întregi au fost făcute una cu pământul; căile ferate,

podurile şi fabricile au fost distruse; puţurile de petrol de la Borysław au fost incendiate; peste un milion de ţărani au fost deportaţi, împreună cu vitele şi proviziile lor de cereale. În 1916, generalul Brusilov a reapărut la orizontul estic, croindu-şi drum prin Carpaţi cu brutalitate. În 1917-1918, ca parte a Zonei Militare Austriece, Galiţia a fost chinuită de refugiaţi înfometaţi, de rechiziţionări şi de armate a căror disciplină era din ce în ce mai haotică. Starea ei ajunsese mai jalnică decât cea a zonelor distruse de război din Belgia şi din nordul Franţei. La sfârşitul războiului, a fost abandonată, ca rezultat al colapsului autorităţilor austro-ungare. Împreună cu dinastia ale cărei interese fusese menită să le servească, ea s-a prăbuşit fără urmă.

În anii ce au urmat, comentatorii polonezi au tins să vorbească despre Galiţia cu indulgenţă şi chiar cu un fel de afecţiune. Pentru ei, Galiţia era singurul loc unde cultura poloneză şi idealurile poloneze se menţinuseră vii, în timp ce în celelalte teritorii împărţite ale Poloniei acestea stagnau, aflându-se sub jugul germanizării şi al rusificării. Era „Piemont"-ul unei naţiuni pe cale de a renaşte. În ciuda faptului că destul de puţini galiţieni erau interesaţi în mod activ de cauza independenţei poloneze, nu poate fi negat faptul că experienţa galiţiană a jucat un rol important în pregătirea polonezilor pentru statutul independent dobândit la sfârşitul războiului.

Dar Galiţia trebuie privită de asemenea ca un Piemont al naţionalismului ucrainean. Conform recensământului austriac din 1910, condus după criterii lingvistice, rutenii constituiau 40% din populaţia totală, iar în Galiţia de Est reprezentau 59%. Având în vedere că posedau 2.460 de şcoli primare şi 61 de gimnazii (faţă de 2.967 şi respectiv 70, aflate în mâinile polonezilor), se poate spune că, proporţional, i-au depăşit pe polonezi în promovarea propriei culturi naţionale. Având în vedere slabele şanse ale unei politici separatiste în Rusia, ei priveau Galiţia, fără îndoială, ca bază a oricăror dezvoltări în sfera politică în viitor. Însă, în politică, încă ocupau o poziţie subordonată. La Curia Proprietarilor de Pământ din 1914 nu deţineau decât un loc din 45; în Curia Poporului, 48 din 105; iar printre deputaţii din parlamentul austriac, doar 25 din 78. Polonezii ar putea susţine că reprezentarea ruteană inferioară era cauzată de gradul inferior de dezvoltare a comunităţii ucrainene; ucrainenii la rându-le însă susţineau că era cauzată de politica de discriminare. Toate încercările de a pune limba ucraineană pe acelaşi nivel cu polona şi germana s-au lovit de o rezistenţă hotărâtă – cu excepţia tribunalelor. Încercările de a o introduce în lucrările Universităţii de la Lemberg s-au sfârşit cu proteste studenţeşti. În această situaţie, oficialităţile austriece au fost deosebit de tentate să cultive revendicările ucrainenilor ca metodă la îndemână de controlare a mişcării poloneze mai puternice. Procedând astfel, ele au alimentat antagonismul polono-ucrainean, care s-a transformat în război deschis de îndată ce s-a prăbuşit regimul habsburgic.

Fără îndoială, într-o epocă a statelor naţionale, regimul din Galiţia trebuie privit ca un fel de anacronism. Însă, într-un secol în care naţionalismul a fost tot atât de discreditat ca şi imperialismul pe care l-a înlocuit, mai sunt şi acum oameni care îşi amintesc cu o nostalgie autentică de „zilele frumoase de altădată" ale monarhiei cezaro-crăieşti. Există cel puţin un salon la Cracovia unde portretul lui Franz Josef încă stă atârnat la loc de cinste. Există ucraineni la Lemberg (actualmente Liov, capitala Ucrainei de Vest) care se întreabă dacă schimbările din ultimii 60 de ani

reprezintă cu adevărat un progres. Din când în când, mai dai peste vreun octogenar care ştie să fluiere cu aplomb melodia „O du meine Liebe, Oesterreich" sau care mai poate reproduce versurile învăţate pe de rost şi recitate la şcoală în fiecare dimineaţă:

Ţine-ne, Doamne, apără-ne, Doamne,
Împăratul şi a noastră ţară!
Cu scutul credinţei ocroteşte Guvernul,
Statului putere dă-i!...*

Oamenii inteligenţi din Galiţia nu aveau nevoie să li se spună că trăiau într-o provincie săracă şi marginală, nici că erau cetăţenii celui mai firav dintre imperiile care împărţiseră Polonia. În acelaşi timp însă erau scutiţi de presiunile sociale şi politice predominante în viaţa polonezilor din celelalte teritorii împărţite. Nu aveau a se confrunta cu imperialismul cultural al Rusiei ori Germaniei, nu trăiau în atmosfera de deprivare şi hărţuire ţaristă şi nici nu se confruntau cu schimbările sociale rapide sau cu mania autoameliorării care îi cuprinsese pe polonezii din Prusia. Pentru aceste lucruri le purtau Habsburgilor o deosebită recunoştinţă. Ca rezultat, erau mai puţin înclinaţi spre a-şi blestema soarta şi mai tentaţi să ridice din umeri sau să chicotească. O conştiinţă acută a propriilor limitări, precum şi o apreciere potrivită a binecuvântărilor lor le-au conferit un sentiment al proporţiilor relative şi un simţ al umorului absente în celelalte teritorii împărţite. Galiţia a avut şi ea romantici, conspiratorii, „muncitori organici", naţionalişti fanatici şi patrioţi polonezi; dar şi o serie de monarhişti loialişti, conservatori, nostalgici, sceptici şi bufoni. Cu toate că pot fi greu de definit diferenţele, lumea văzută de la Varşovia sau Posen nu semăna cu aceeaşi lume văzută de la Cracovia. În Galiţia, polonezii erau obişnuiţi să se distanţeze, să se uite la sine şi să râdă. Pe scena de la *Jan Michalik*, nimic nu era sfânt – nici măcar istoria poloneză:

Şi cu sprijinul divin, marea noastră naţiune
Multe secole-a durat, peste altele stăpână;
Numai unde-mprejurarea nu-l ceruse, se ivea
Şi husarul polonez agitându-şi sabia-n mână.

Mai apoi, când râvna domnilor domol pălea,
Sabia scânteietoare iar în teacă nimerea.
Numai Dreapta se ţinea tare de tot,
Ca să-i dea ţăranului iar peste bot.
...
Până-ntr-o zi şi Cerul s-a scârbit,
Al nostru port l-a amărât pe Dumnezeu.

---

* *Boże wspieraj, Boże ochroń!...* era cântat în poloneză pe melodia „Austria" compusă de Haydn, mai bine cunoscută ca melodia lui Hoffmann „Deutschland, Deutschland über alles". (Vezi S. Grodziski, *Franciszek Józef*, Wrocław, 1978, p. 49).

Şi zis-a Domnul: „Aste vite, drept la căsăpit;
Doar ce le văd, şi mi se face rău"...
(...)
A noastră-i vina – vină de neşters –
Pentru pedeapsa cruntă ce-am primit-o.
Fiindcă duşmanul interior zdrobit-a
Şi PROPRIETATEA, PIOŞIA, şi FAMILIA.
Dar iată, cavalerul în armură de hârtie
Piatra o-nlătură cu zel de pe mormânt:
„Deşteaptă-te, naţiune, pregăteşte-ţi dreapta;
Bătaia a treia ultima să fie!"[13].

Versurile vesele, dar batjocoritoare ale lui Boy-Żeleński erau percepute drept suficient de scandaloase chiar şi la Cracovia, în special când tratau teme mai sensibile, cum ar fi clerul sau morala sexuală convenţională a epocii. În sfera politică, el a rămas un sceptic convins, luând uşor în derâdere ideea că independenţa naţională ar fi un fel de leac pentru toate relele poporului. Temperamentul său satiric şi scepticismul politic aminteau de grupul Stańczyk şi reprezentau acele vechi mode galiţiene care, chiar şi atunci, făceau loc noilor tendinţe naţionaliste. Se poate ca decesul Austro-Ungariei să fi fost inevitabil. Dar tot ce a urmat nu a constituit neapărat o îmbunătăţire a situaţiei.

5

FABRYKA

Procesul industrializării

Până în deceniile de la mijlocul secolului XX, nici o zonă din Europa de Est nu poate pretinde că industria a jucat un rol predominant în viaţa ei economică ori socială. Spre deosebire de ţările din Europa Occidentală, în care prima revoluţie industrială avusese loc cu peste un secol în urmă, în Est aceasta era mereu amânată şi la fel de des întreruptă. În teritoriile poloneze, în care primele fabrici apăruseră în jurul anilor 1740, industrializarea a continuat cu intermitenţe de-a lungul ultimelor două secole.

Orice încercare de a cuprinde istoria industrializării poloneze într-un model teoretic simplu şi clar se va lovi imediat de mai multe dificultăţi serioase. Dar acest gen de situaţie nu-i sperie pe teoreticieni. În cercetarea poloneză din zilele noastre se practică distingerea a trei stadii. Primul stadiu, din 1740 până în 1815, se spune că a fost caracterizat de activităţi comerciale locale, la scară mică, întreprinse în principal de magnaţi feudali în scopul îmbunătăţirii propriilor domenii. Aceste activităţi nu au produs schimbări economice fundamentale, însă progresul tehnologiei, ştiinţei, comerţului, finanţelor şi organizării muncii au pus bazele dezvoltării viitoare. Fabricile timpurii reprezintă o verigă de legătură între activităţile tradiţionale domestice şi meşteşugăreşti şi formele de producţie în masă de mai târziu. Următorul stadiu, care a început în 1815 şi a durat până la al Doilea Război Mondial, este cunoscut ca „prima industrializare" a Poloniei. Având în vedere că efectele acestui stadiu au fost incomplete, el nu poate fi numit o „revoluţie industrială". (Istoricii polonezi moderni preferă termenul *przewrot* – răsturnare, turnură – celui de *rewolucja* – revoluţie.) Ultimul stadiu, de la 1945 încoace, care coincide cu „a doua industrializare" întreprinsă de Republica Populară, se află încă în desfăşurare[1].

Centrul primei industrializări poate fi localizat fără îndoială în Regatul Congresului. Şi aici se disting trei faze. În prima fază, de la 1815 până în 1864, încercările statului de a încuraja întreprinderile industriale – iar în unele cazuri de a le poseda şi a le dirija – s-au bucurat doar de un succes parţial. Experimentele poloneze cu „drumul prusac spre capitalism", dacă au existat, au fost lipsite atât de resurse de capital, cât şi de sprijinul oferit de o bază industrială puternică. Pe la 1850, iniţiativa a trecut înapoi în mâinile unor proprietari, de obicei în consorţii formate pe

baza intereselor locale legate de proprietăţi şi manufacturi, precum şi pe baza altor interese. Următoarele decenii au fost martorele unei accelerări rapide în domeniul industriei miniere, textile şi metalurgice ; însă întârzierile reformei agrare şi persistenţa unei societăţi semifeudale a împiedicat orice redirecţionare radicală a maselor populaţiei spre sectorul industrial.

În a doua fază, de la 1864 până în 1918, multe dintre blocajele de dinainte au fost înlăturate, iar industria poloneză a fost absorbită în cercul mai larg al comerţului, finanţelor şi forţei de muncă din Europa. Anii 1864-1883 au fost martorii unui aflux masiv de capital occidental şi maşini industriale. În acel moment, teritoriile poloneze se aflau de-a lungul principalei linii de diviziune de pe harta industrială a Europei, separând regiunile dezvoltate din Germania de vastele întinderi înapoiate din Rusia şi Austria. După 1880, linia de diviziune a fost subliniată în mod artificial prin bariera vamală protectoare a Rusiei, în spatele căreia prospera fostul Regat al Congresului. În ultimele trei decenii de dinaintea Primului Război Mondial, manufacturile poloneze au jucat un rol remarcabil în economia Imperiului Rus în ansamblul său. Reţeaua de căi ferate se extindea rapid. Mecanizarea prolifera. Concentrările industriale transformau peisajul anumitor regiuni geografice. Capitalul de investiţie a devenit disponibil datorită scăderii profitului din agricultură. Întreprinderile private erau absorbite de companii cu acţiuni publice. Fabricile mici se uneau pentru a forma combinate. Deşi agricultura ţărănească şi micile afaceri au continuat să domine economia, în 1913 sectorul industrial a atins o culme a performanţei sale.

În a treia fază, de la 1918 până în 1939, autorităţile statale ale noii Republici independente s-au luptat pentru a integra trei sisteme industriale separate, formând unul singur, precum şi pentru a construi o infrastructură eficientă, chiar dacă resursele erau evident neadecvate pentru un asemenea proiect. Paşii lor nesiguri au fost opriţi în mod brutal de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, a cărui încheiere, ca în majoritatea sferelor vieţii din Polonia, a necesitat un început de la zero.

Prima industrializare a Poloniei a inspirat o mulţime de teorii economice, în special de factură marxistă. Lucrarea Rosei Luxemburg *Promyslenoye Razvitie Polşii* (*Dezvoltarea industrială a Poloniei*), publicată la Sankt-Petersburg în 1899, a furnizat argumentele teoretice pe care mişcarea comunistă poloneză şi-a bazat strategia de-a lungul primilor patruzeci de ani ai existenţei sale. În viziunea ei, industria poloneză forma o parte integrantă a economiei ruse, iar în această calitate era esenţială pentru speranţele ei legate de participarea Rusiei la viitoarea revoluţie proletară din Germania şi din Europa Occidentală. În acelaşi mod, ea susţinea că dobândirea independenţei de către Polonia ar fi un pas înapoi, care nu ar putea decât să afecteze perspectivele legate de progresul rus şi european în totalitatea lui. (Fără îndoială că acesta a fost motivul pentru care cenzorul ţarist şi-a dat acordul pentru publicarea lucrării[2].) Oskar Lange (1904-1965), primul delegat al Poloniei la Naţiunile Unite, a cărui lucrare *Ekonomia polityczna* (*Economia politică*) a apărut în 1959, era mai preocupat de tipologia industrializării. După părerea lui, industria poloneză prezenta caracteristici „capitaliste" şi „socialiste", dar nu şi „naţional-revoluţionare"[3].

Dar nici modelele teoretice nonmarxiste nu sunt de prea mare ajutor. Teoria lui Rostow a creşterii economice, de exemplu, poate fi aplicată la istoria Regatului Congresului, caz în care ar sugera că transformarea „societăţii tradiţionale" a avut loc de-a lungul întregului secol XIX şi că perioada cea mai importantă a declanşării industrializării au constituit-o ultimele trei decenii de dinaintea Primului Război Mondial. (Vezi harta 5.)[4]

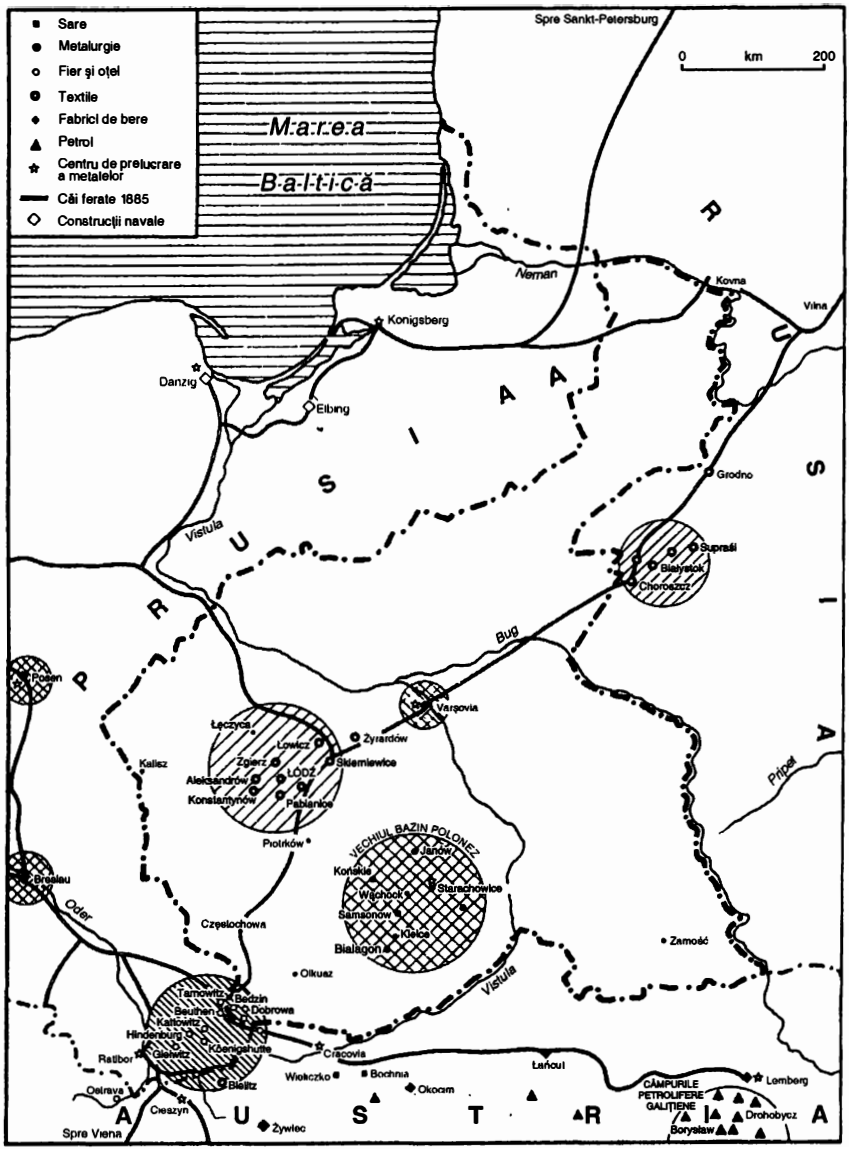

Harta 5. Industrializarea (cca 1900)

Dar această teorie nu face nimic pentru a explica întreruperile artificiale şi răsturnările subite de situaţie ce au caracterizat istoria economiei poloneze pentru perioade lungi de timp – în vremea Războaielor Napoleoniene, la mijlocul secolului al XIX-lea şi, din nou, între anii 1915 şi 1945. Putem doar bănui că politica internaţională a fost mai relevantă pentru dezvoltarea economică decât oricare alţi factori interni.

Obiecţia fundamentală adusă adecvaţiei tuturor modelor teoretice de acest tip este aceea că se bazează pe îndoielnica presupunere potrivit căreia economia poloneză ar fi avut o istorie continuă, astfel că ar putea fi studiată şi analizată ca subiect coerent. Realitatea este că economia poloneză de astăzi nu este deloc produsul final al vreunui lung proces de dezvoltare organică. Operează pe o nouă bază teritorială, pe o nouă infrastructură şi cu o nouă populaţie; iar elementele ei au fost combinate prin manevrele politice ale marilor puteri la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial. În perioadele mai timpurii, părţile sale constituente fuseseră integrate total în economiile Germaniei, Austriei şi Rusiei, de care au fost rupte în 1915, în 1918-1921 şi în 1945. Să le privim, retrospectiv, ca pe o unică entitate economică în vremuri în care nu erau asociate una cu alta este un gest cel puţin anacronic. Această problemă, pe care cercetătorii polonezi o evită cu graţie cu ajutorul îndoielnicului concept al „regionalizării", nu poate fi trecută cu vederea. Din orice motive subiective, cineva poate regreta faptul că, de exemplu, cea mai importantă zonă industrială poloneză din Silezia a fost întemeiată, extinsă şi adusă la maturitate prin iniţiativă germană în cadrul sistemului economic prusac şi că principalele ei legături de-a lungul revoluţiei sale industriale au fost cu alte părţi ale Germaniei, şi nu cu teritoriile poloneze. Acel cineva, după cum am spus, poate regreta acest fapt; dar nu îl poate nega. Cea mai mare parte a industriei sileziene nu a făcut parte din istoria economică poloneză până în 1945. Ca atare, istoria industrializării poloneze, dacă există o asemenea chestiune, trebuie tratată empiric şi luată bucată cu bucată.

Dintre toate industriile poloneze, mineritul este cea mai de seamă. La Rudy, în Munţii Sfintei Cruci, s-au găsit urme ale unei mine preistorice şi ale unei galerii subterane datând din secolul al II-lea e.n. La Wieliczka, lângă Cracovia, minele de sare au funcţionat vreme de cel puţin un mileniu, în timpul domniei lui Cazimir al III-lea, formând primul dintr-o serie de monopoluri regale. La Olkusz şi la Sławków, minele de plumb şi de argint figurează în cartele princiare începând din secolul al XIII-lea. De la 1500, Olkusz a găzduit Fabrica Regală de Monede. În secolele timpurii, mineritul era organizat pe baza sistemului de *gwarectwo* (cooperative); minerii erau oameni liberi; finanţarea era asigurată de episcopi şi patricieni cracovieni, în special de către Ludwig Dietz, alias Decius (1485-1545), istoric, scriitor, diplomat, economist, Maestru al Monetăriei şi *żupnik krakowski* – maestru al minelor; toţi marii magnaţi şi curteni ai vremii erau tentaţi să investească în mine. Era o afacere înceată şi plină de pericole. La Olkusz, marea galerie Ponikowska, începută la 1548, a fost săpată cu o viteză de aproximativ un metru la şase săptămâni. La Wieliczka, diversele accidente mortale eliminau în fiecare an 10% din forţa de muncă. Dar plata şi mâncarea erau bune. În 1561, cantina de la Wieliczka gătise

1.289 de gâşte, 2.049 de cocoşi, 1.969 de găini, 498 de claponi, 9.453 de crapi, 380 de ştiuci, 43 de cerbi, 53 de iepuri de câmp şi 500 de boi: toate acestea pentru hrănirea a vreo 800 de oameni care câştigau până la 90 de groşi pe săptămână (la o vreme în care un bou întreg costa mai puţin de 60 de groşi). Înmormântările se făceau gratuit, pe cheltuiala regelui[5].

În aceeaşi epocă era bine definită şi industria fierului. La Wachock, pe râul Kamienna, în 1179, carta de întemeiere a mănăstirii cisterciene menţionează drepturile stareţului asupra tuturor depozitelor de minerale; tot aici, sub administraţia clericilor, s-au construit primele turnătorii medievale. Pe la 1500, Wachock deţinea 22 din cele 289 de turnătorii cunoscute în Regat. Turnătoriile erau construite pe locul unde se aflau depozite de minereu de fier. Metalul era topit în nişte furnale alimentate cu cărbuni şi solidificat cu ajutorul unor ciocane acţionate hidraulic. Producţia anuală nu putea depăşi douăzeci de tone. La Danzig erau procesate cantităţi mari de minereu brut suedez şi reexportate în Anglia ca oţel sau „fier de Dantsick". În 1612, Walenty Rozdzieński, fiul unor industriaşi, a publicat la Cracovia un poem epic intitulat *Officina Ferraria*... (*Atelierul nobilei industrii a fierului*); în poem erau descrise tehnicile şi pericolele producţiei de fier. „De multe ori rănile se vindecă abia într-o jumătate de an", scria el; „Dintre noi nu lipsesc surzii şi schilozii"[6]. Rozdzieński scria aceste rânduri într-o epocă în care magnaţii antreprenori începuseră să construiască furnale mai modernizate. La 1598, cardinalul Jerzy Radziwiłł (1556-1600), episcop de Cracovia, a însărcinat un inginer italian, Giovanni Ieronimo Caccia din Bergamo, cu construirea unui furnal de oţel pe domeniul lui de la Samsonów, lângă Kielce. Acest furnal a pus bazele bazinului Staropolskie şi ale industriei de armament a ţării. Întreprinderi similare au avut loc în această perioadă la Krzepice şi Panków, lângă Częstochowa, iniţiate de Mikołaj Wolski, mareşal al Coroanei (1550-1630), iar în secolul al XVIII-lea, la Janów şi Końskie, de către un alt cancelar, Jan Małachowski (1698-1762). În 1781 Republica se afla în posesia a treizeci şi trei de „mari turnătorii", fiecare dintre ele producând aproximativ 200 de tone de fier pe an. De-a lungul a două secole, producţia s-a mărit de zece ori. Metalul, reîncălzit în două etape separate, era de înaltă calitate. Dar perspectivele erau limitate, în comparaţie cu progresul realizat în deceniile următoare, când fierul a fost combinat cu cărbunele.

Industria poloneză a fierului şi cărbunelui s-a dezvoltat în umbra antreprizelor prusace din Silezia vecină, fiind asociată îndeaproape cu numele lui Stanisław Staszic. Acesta a fost aproape contemporan cu Friedrich Wilhelm Reden, care împărtăşea acelaşi entuziasm pentru geologie şi minerit. În 1778, când Reden a intrat în Comitetul Prusac de la Breslau pentru minerit, Staszic se afla la începutul carierei sale ca administrator al domeniilor familiei Zamoyski. Vreme de patruzeci de ani, el a văzut cum Reden instala toate achiziţiile pe care le făcea în cadrul vizitelor sale în Anglia – în 1788, prima pompă cu abur într-o mină de cărbune din Tarnowitz (Tarnowskie Góry); în 1796, primele cuptoare de topit cu aer suflat la Gleiwitz (Gliwice) şi la Königshutten (Chorzów); în 1811, imensul cuptor de cocs de la mina „Koenigin Ludwika" din Hindenburg (Zabrze). În acest moment, Silezia producea peste 100.000 de tone de cărbune şi 20.000 de tone de oţel. „Când ne gândim", a

scris Staszic de pe cealaltă parte a frontierei, „că iau de la noi tot minereul, dar nu ne aparţin!". Staszic şi-a încercat norocul între 1816 şi 1824, cât timp a fost director al Departamentului de Industrie şi Meşteşuguri al Regatului Congresului. Ca autor al unui cuprinzător compendiu geografic al Poloniei, publicat în 1815 sub titlul *O Ziemiorodztwie gór dawnej Sarmacji* (*Despre roadele pământului din munţii vechii Sarmaţii*), el a putut porni imediat un plan pentru stabilirea unei industrii grele poloneze bine coordonate. În doar cei opt ani de directorat, s-au modernizat toate furnalele bazinului Staropolskie, iar la Kaniów s-a construit un nou cuptor de topit, numit Józef, în onoarea viceregelui Zajączek; râul Kamienna a fost canalizat, sporindu-se viteza cursului de apă; cărbunele şi cocsul s-au transportat din minele de la Będzin (Bendin) şi Dąbrowa (Dombrova) în districte ce fuseseră dobândite de curând din partea Prusiei; s-au deschis uzine de cupru şi argint la Białogon, pentru a susţine reforma monetară; la Varşovia s-a întemeiat un Institut Politehnic; au fost invitaţi numeroşi ingineri din străinătate, oferindu-li-se posturi bine plătite – printre ei, Philippe Girard, un inventator francez care a fost făcut consultant tehnic al Departamentului Minier pe un salariu de 5.300 de ruble pe an, şi directorul german al departamentului, Ludwig Hauke, cu un salariu de 1.000 de ruble pe an. Toate aceste inovaţii au fost posibile datorită programului lui Lubecki de transformare a Regatului Congresului. Lubecki a fost cel care a spus: „cărbunele şi fierul sunt pentru industrie ceea ce pâinea este pentru oameni". În ciuda fluctuaţiilor, viitorul industriei grele poloneze era asigurat. În anii 1830, *Bank Polski* a investit sume mari în oţel. Uriaşa *Huta Bankowa* (Banca Oţelăriei) de la Dąbrowa, construită în 1840, era una dintre cele mai mari oţelării de felul ei din Europa – de fapt, atât de mare, încât nu a putut funcţiona la maximă capacitate decât 20 de ani mai târziu, când şi-a revenit piaţa[7].

În decursul secolului al XIX-lea, industria grea s-a dezvoltat în Silezia pe toate cele trei părţi ale frontierelor prusacă, rusă şi austriacă. Silezia de Nord a devenit a doua regiune industrială a Germaniei, după bazinul Ruhr. Bazinul Dąbrowa a devenit principala concentrare industrială a Regatului Congresului şi, până la dezvoltarea industriei ruse după 1880, din tot Imperiul Rus. Districtul Ostrawa (Ostrava) din cadrul Ducatului Teschen era cea mai bogată zonă industrială a Austro-Ungariei. În toate cele trei zone putea fi observată o combinaţie a managementului german cu forţa de muncă poloneză. Însă, în ciuda proximităţii geografice, legăturile dintre industriile teritoriilor împărţite vecine erau slabe. Din punctul de vedere al polonezilor, presiunile economice aveau un caracter centrifug, tinzând să menţină progresele în interiorul graniţelor imperiului respectiv. Nu avea nici un rost să se transporte cărbune de la Kattowitz la Dąbrowa, sau invers; astfel încât liniile de comunicaţie mergeau către celelalte părţi ale fiecărui imperiu, din cele trei părţi ale Sileziei în direcţia Berlinului, Varşoviei şi Vienei, dar nu depăşeau frontierele. Fierul din Dąbrowa era adus pe râul Donets din stepele îndepărtate ale Rusiei de Sud, şi nu din Silezia vecină; petrolul ei venea de la Baku, în loc să vină din Galiţia.

Dezvoltarea industriei textile a trecut prin etape asemănătoare. Pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea, vechile bresle ale filatorilor şi ţesătorilor, dezavantajate de

proliferarea micilor comercianţi şi agenţi intermediari, precum şi de propriile practici restrictive, au fost anihilate prin apariţia manufacturilor magnaţiale. Vechile centre meşteşugăreşti de la Brzeziny, Kościany, Biecz şi din multe alte orăşele de ambele părţi ale graniţei sileziene pierduseră de mult prosperitatea de care se bucuraseră după Războiul de Treizeci de Ani. Acum erau întrecute de alte zone aflate mai la est. Vechiul comerţ de export în Germania nu mai era viabil. Teritoriul lânii şi inului era invadat de Regele Bumbac. Primele întreprinderi textile din Republică fuseseră construite de familia Radziwiłł la Nieśwież, în Lituania. Exemplul lor a fost urmat de mulţi magnaţi, în special (în anii 1770) la Grodno de către Antoni Tyzenhaus (1733-1785), trezorier al Marelui Ducat, iar în anii 1780 la Łowicz şi Skierniewice de către fratele regelui, arhiepiscopul Michał Jerzy Poniatowski (1736-1794). Spre spaima celorlalţi episcopi, el şi-a convertit cele două reşedinţe arhiepiscopale în hale cu războaie de ţesut, convingându-l pe fratele său, regele, să cumpere 34 din cele 225 de acţiuni ale societăţii. În 1807, la Ozorków, lângă Łęczyca, şi-a făcut apariţia un nou gen de experiment. Vechiul domeniu al familiei Szczawczyński, constând dintr-un conac, o moară şi patru bucăţi de pământ ce întreţineau patru familii, a fost cumpărată în scopul întemeierii unei unităţi de prelucrare a textilelor. Alegerea a fost motivată de prezenţa din abundenţă a apelor potrivite pentru albire şi disponibilitatea unor ţesători ce nu aveau de lucru. La zece ani de la darea pământului în arendă unui consorţiu format din zece fabricanţi de stofe şi doi croitori, atelierul susţinea peste două mii de oameni. În 1818, la Zgierz, în apropiere, s-a întemeiat o aşezare similară a ţesătorilor de lână, care a devenit şi ea înfloritoare. Aceste două oraşe au fost precursoarele a încă şase, care aveau să se dezvolte în perioada următoare, formând una dintre cele mai importante regiuni textile ale Europei.

Eticheta pusă oraşului Łódź drept „Manchesterul polonez" nu este justificată, cel puţin nu pentru cineva care cunoaşte cât de cât metropola lancastriană. Łódź nu a aspirat niciodată la poziţia politică şi culturală a Manchesterului lui Cobden şi Bright, fiind mai degrabă un oraş imitator decât un pionier în istoria tehnologiei textile. Însă extraordinara lui dezvoltare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după mai multe încercări neizbutite, ilustrează natura complexă a industrializării poloneze, precum şi necesitatea conjugării a numeroşi factori în vederea realizării sale. În 1793, când Manchester deja îmbrăca jumătate din Europa, sătucul „Łodzia" abia găzduia 191 de suflete. În 1840, după douăzeci de ani de promovare de către stat, abia ajunsese la 20.000 de locuitori. După aceea nu s-a mai întors niciodată la acest stadiu. În 1900 avea 315.000 de locuitori, în 1939, 673.000, iar în 1971 a ajuns la 765.000.

Experimentele succesive ce au marcat începuturile timpurii şi precare ale industriei textile la Łódź au fost lansate de Rajmund Rembieliński (1775-1841), prefect de Mazovia, care, cu ocazia unei inspecţii desfăşurate în iulie 1820, s-a oprit în acest cătun, a desenat pe nisip o linie de-a latul vechiului drum de la Łęczyca la Piotrków şi a declarat că guvernul Regatului Congresului va întemeia un nou oraş chiar în acel loc. Rembieliński, un veteran al revoltei lui Kościuszko şi autor al unei drame intitulate *Lord Salisbury*, publicată în 1804, care a servit, de asemenea,

ca intendent-general al armatei lui Poniatowski, căuta să obţină pentru stat acelaşi profit obţinut de către întreprinzătorii particulari în localităţile vecine Ozorków şi Zgierz. Primul său plan a fost producerea de haine din lână. Se ştia că există mulţi ţesători silezieni şi saxoni în căutarea unui loc de muncă după încheierea Războaielor Napoleoniene, astfel că s-a făcut un efort coordonat pentru a-i recruta şi a-i aduce în Polonia. După modelul unui contract standard, întocmit la Zgierz, fiecărui ţesător i se ofereau 1,5 iugăre de pământ, materiale gratuite pentru construirea unei case şi scutire de chirie, impozite şi serviciu militar timp de şase ani. Guvernul avea de construit o albitorie şi vopsitorie ce trebuiau administrate de breasla ţesătorilor. În 1823, acolo se stabiliseră zece ţesători, iar în 1824 au fost primite comenzi pentru postav de făcut uniforme pentru armata poloneză. La 1829, producţia atinsese o valoare anuală de 35 milioane de zloţi. În mod imprevizibil, aceşti pionieri ai lânii au fost afectaţi de o lipsă constantă de fir textil. Furnizorul local, Ludwig Mamroth de la Kalisz, crea probleme manufacturii pe motiv că monopolul lui de altădată în regiune era ameninţat. Mai grav însă, Insurecţia din Noiembrie a eliminat principalul client al industriei în creştere, iar speranţele de export în Rusia au fost zădărnicite de impunerea barierei vamale. Al doilea plan al lui Rembieliński, început în 1824, era legat de in. De data aceasta, noilor ţesători li se oferea 3 iugăre de pământ, dintre care jumătate aveau să fie plantate cu in. Erau preferaţi acei imigranţi care făceau şi dovada priceperii lor. Un întreprinzător din Silezia prusacă, ce a prezentat planul unei aşezări de 42 de case în suburbia Ślązaki (Silezieni), a primit o concesiune guvernamentală oficială şi un împrumut de 20.000 de zloţi. În 1829 deja se produceau 120.000 metri de in. Dar şi această afacere a fost anihilată de Insurecţia din Noiembrie. Al treilea plan al lui Rembieliński a fost legat de producţia de bumbac şi a avut fără îndoială de câştigat de pe urma eşecului lânii şi al inului. Afacerea cu bumbac a fost încredinţată mai întâi lui Christian-Friedrich Wendisch, un manufacturier saxon din Chemnitz a cărui concesiune datează din octombrie 1824, şi apoi lui Ludwig Geyer, un alt saxon care a sosit la Łódź în 1828 cu întreaga avere a familiei sale – 1.000 de taleri. Wendisch a luat în primire 87 de iugăre şi un împrumut de 180.000 de zloţi, cu care a construit două mori şi o roată hidraulică. La 1829, o filatură mecanizată, cu 192 de selfactoare, producea fir textil pentru gherghefurile manuale a o sută de ţesători. În acest caz, mecanizarea, susţinută printr-un credit al unei companii germane consacrate, a ajutat la depăşirea cu bine a crizei din 1831. Geyer a învăţat lecţia. După ce supravieţuise nouă ani pe baza investiţiei sale de la început, ajutat doar de concesionarea a 14 morgi şi de un împrumut infim de 3.000 de zloţi, acum i-a abordat pe directorii ruşi ai Bank Polski de la Varşovia, căutând să obţină un împrumut de un milion de zloţi. Cu împrumutul asigurat, în 1837 a comandat o combină completă de bumbac din Belgia, cu selfactoare acţionate de un motor cu abur de 50 de cai-putere. După aceea, Łódź a trecut aproape în totalitate la producţia de bumbac, devenind centrul furnizor al unui grup de oraşe-satelit la Pabianice, Aleksandrów, Konstantynów şi Zduńska Wola. Reorganizarea şi mecanizarea au fost perfect coordonate pentru a profita la maximum de apariţia, în 1845, a primei căi ferate de la Varşovia la Skierniewice şi Rogów. Un alt punct de cotitură s-a realizat în 1854, când ambele fabrici Geyer şi Scheibler din Łódź au trecut la

ţesutul mecanic. De acum, bumbacul polonez putea fi distribuit în piaţa nesfârşită a Rusiei cât timp avea să dureze Imperiul Rus. Constelaţia fragilă a antreprizei particulare şi de stat a progresului tehnologic, a capitalului local şi străin, a forţei de muncă disponibile şi calificate, a unor vămi favorabile pe o piaţă favorabilă şi a sistemelor moderne de comunicare s-a format la momentul şi locul potrivit pentru a lansa antrepriza încununată de cel mai mare succes al Primei Industrializări Poloneze[8].

Curând a renăscut şi industria lânii. Vântul nefavorabil din 1831, care a risipit companiile de lână de la Łódź, a fost un vânt bun pentru gubernia Grodno, a cărei poziţionare înăuntrul noii bariere vamale ruse corespundea exact poziţiei oraşului Lódź faţă de graniţa polono-prusacă. Ţesătorii de lână, care în anii 1820 migraseră din Silezia către Łódź, în anii 1830 au trecut către Białystok. Vechiul oraş al familiei Branicki a devenit un centru important al manufacturii de stofă. La 1900, cu aşezările-satelit Choroszcz, Fasty şi Supraśl, se transformase într-o aglomerare urbană ce număra peste 100.000 de locuitori.

Industria de in era înfloritoare la Żyrardów lângă Varşovia. Aşezarea, creată în 1833 de către inginerul francez Philippe Girard de la Departamentul Minier, a obţinut de la autorităţile ruse monopolul pentru producţia de in pentru tot Regatul Congresului. Din 1885 avea angajaţi vreo 8.500 de muncitori în micul oraş dominat întru totul de unica mare fabrică.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, principalele manufacturi textile ale Poloniei ruse depăşiseră producţia din regiunile prusacă şi austriacă luate împreună. Nici Leignitz (Legnica) şi nici Neustadt (Prudnik) din Silezia prusacă, nici Bielitz (Bielsko) din Silezia austriacă sau oraşul vecin Biała din Galiţia nu se puteau compara cu Łódź, Białystok sau Żyrardów. În Regatul Congresului, noi societăţi pe acţiuni au absorbit întreprinderile private mai mici, până la punctul în care, în 1914, nouă firme deţineau o forţă de muncă egală cu jumătate din forţa de muncă totală disponibilă. Munca prost plătită a femeilor i-a eliminat treptat pe bărbaţi de la munca necalificată. Salariile creşteau încet, dar sigur. Producţia totală avansa în sărituri sporadice care au pus industria textilă poloneză aproape de vârful producătorilor europeni.

Într-o ţară în care predomina încă economia rurală, nu trebuie exagerat rolul industriilor minieră, metalurgică şi manufacturieră. Sectorul agricol, condus încă de marii proprietari de pământ şi de interesele acestora, era la fel de important. În fiecare oraş polonez existau fabrici de cherestea, mori, rafinării de zahăr, berării, distilerii, tăbăcării şi fabrici de hârtie – şi erau o prezenţă mai firească decât minele şi cuptoarele de topit. Industria de maşini era orientată în primul rând înspre producţia de echipament agricol. În multe cazuri, fabricile de prelucrare a unor produse alimentare, cum ar fi rafinăriile de zahăr din Cuiavia şi Silezia de Jos, sau fabricile de bere de la Żywiec sau Okocim în Galiţia, erau surse importante de locuri de muncă. Nici la Varşovia nu au fost depăşite de către angajatorii din industria metalurgică decât către sfârşitul secolului.

Industria petrolieră s-a dezvoltat târziu şi a fost singurul sector industrial în care Galiţia stătea cel mai bine, dintre cele trei regiuni. Însă pentru o scurtă perioadă,

dezvoltarea ei a fost de-a dreptul excepţională. Pentru prima oară a fost descoperit petrol în apropiere de Borysław în 1850; spitalul oraşului Lemberg a fost luminat cu ajutorul lămpilor cu parafină încă din 1853. Alte zăcăminte de petrol şi gaz au fost descoperite pe linia versantului de nord al munţilor Carpaţi. Tehnicile de foraj în adâncime, aduse din Canada de către un inginer britanic, W.H. MacGarvey, au produs rezultate extraordinare. Producţia a crescut de la 2.300 de tone în 1884 la 2.053.000 tone în 1909. Aflându-se pe locul patru la nivel mondial la acea vreme, perspectivele Galiţiei în Europa erau considerate a fi imediat după cele ale regiunii Baku şi ale României. Pe la 1914, diverse mari societăţi internaţionale se luptau pentru concesiuni: *Société Anonyme de Limanowa* franceză, *Deutsche Erdöl AG* germană, *Allgemeine Oesterreichische Boden Credit Anstalt* de la Viena şi *Premier Oil and Pipeline Co. Ltd.* au făcut investiţii însemnate. Până la urmă însă, şi-au pierdut banii. În 1915, armata rusă în retragere a detonat sondele. După război, companiile franceze, care făcuseră totul pentru a-şi depăşi aproape toţi rivalii, nu au reuşit să mobilizeze capitalul necesar pentru a repara daunele. Producţia a atins din nou nivelul de la 1909 abia în 1960, sub conducere sovietică[9].

Antrepriza străină a jucat un rol important în dezvoltarea industriei poloneze. La sfârşitul secolului, capitalul străin, după estimări, ajungea la 60% din producţia industrială a Regatului Congresului. *Bank Handlowy* (Banca Comercială) a lui Kronenburg deţinea capital francez de la Crédit Lyonnais; în timp ce *Bank Dyskontowy* de la Varşovia (Banca de Scont) menţinea legături cu Deutsche Bank. Contribuţia germană a fost esenţială. Dincolo de rolurile germanilor în industriile din Prusia, care au fost într-un final alăturate Poloniei, antreprenorii, tehnicienii şi bancherii germani activau de-a lungul şi de-a latul regiunilor rusă şi austriacă. În Regatul Congresului, un rol semnificativ l-au avut şi britanicii, cu capitalul şi maşinile lor industriale. „Fraţii Evans", fondatori în 1822 ai afacerii cu maşini industriale care s-a dezvoltat mai apoi devenind compania-mamut *Lilpop, Rau & Lowenstein*, deţin un loc de onoare în cronicile industriei poloneze –, ca şi John McDonald, manager al primei fabrici de echipament industrial din Polonia la Zwierzyniec lângă Zamość, în 1805; William Preacher, primul manager al Băncii Oţelăriilor, şi John Pounds Pace, un ajustor care şi-a pierdut viaţa în 1830 la Białogoń, când cozile redingotei sale s-au prins în roata unui strung. Surse sigure spun că strungurile instalate de Pace în numele lui Richard Sharpe and Co. de la Manchester încă mai operau în 1956[10].

Dezvoltarea industriei a fost afectată de sistemul schimbător de comerţ, iar în particular în Regatul Congresului, de variaţia taxei vamale ruse. De la 1819 la 1832, apoi din nou după 1850, Regatul Congresului a fost inclus în zona de tarif vamal rusesc, iar produsele poloneze au putut să treacă în Imperiu scutite de vamă. Excluderea Regatului Congresului din zona de tarif vamal rusă între 1832 şi 1850, din motive pur politice, a fost una dintre cauzele principale ale reducerii drastice a ritmului dezvoltării industriale în acei ani. Variaţii similare s-au manifestat la frontiera prusacă. De la 1823 la 1825, Regatul Congresului a dus un război vamal cu Prusia, încheiat cu un acord care limita atât importul de produse prusace, cât şi exportul de cereale poloneze. Restricţiile asupra importului de bunuri germane, introduse de guvernul ţarist în 1877, au contribuit şi ele la exploatarea pieţei ruseşti

de către polonezi. În anii 1880, producătorii ruşi de textile erau atât de nemulţumiţi de competiţia poloneză, încât au început să ceară în mod repetat reintroducerea taxei vamale. La 1890, 70% din comerţul Regatului Congresului era cu Rusia.

Industria a fost stimulată, de asemenea, în mare măsură de perioada de prosperitate a căilor ferate, care în Polonia a avut loc în deceniile 6 şi 7 ale secolului al XIX-lea. Nişte proiecte anterioare, cum ar fi linia între Varşovia şi Dąbrowa propusă în 1834 de către Bank Polski, nu au mai fost realizate. Dar în 1859, legătura cu Dąbrowa a fost adăugată la linia vieneză, iar în anii ce au urmat Varşovia a fost conectată cu Sankt-Petersburg, Moscova, Kiev şi Danzig. La 1887, Regatul Congresului poseda 1.302 mile de cale ferată. După aceea, construcţia de căi ferate în Polonia prusacă a întrecut cu mult realizările similare din celelalte regiuni rezultate după împărţiri. La 1914 erau 50 de linii care legau frontiera rusă de Prusia şi Austria; numai zece dintre acestea continuau de partea cealaltă, rusă, a graniţelor. Mai mult decât atât, cu două ecartamente separate şi trei sisteme diferite de frânare, încărcătura dintr-o regiune nu putea trece frontiera în celelalte. Ca atare, a Doua Republică nu a moştenit un sistem de transport bine coordonat[11].

Primul Război Mondial a adus atât un avânt al industriei poloneze, cât şi o serie de nenorociri. Pe de o parte, cererile crescânde ale economiei din timpul războiului au stimulat producţia şi au creat noi locuri de muncă, în special în Silezia de Sus. Pe de altă parte, tactica pământului pârjolit utilizată de armata rusă, care a luat cu ea tot materialul rulant feroviar la retragerea din 1915, ca şi ravagiile făcute de armata germană, care a expediat fabrici întregi poloneze în Germania, în special de la Łódź, au cauzat pierderi inestimabile. Criza economică survenită după război a fost deosebit de gravă. În 1920, producţia de cărbune funcţiona la doar 72% din nivelul de dinaintea războiului; bumbacul la 44%; cea de fontă la 36%, iar cea de petrol la 69% din cât fusese înainte[12].

În epoca de independenţă de la 1918 la 1939, industria poloneză a început să-şi rezolve problemele abia în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial; iar între 1939 şi 1945, catastrofele economice din 1914-1918 s-au repetat în Polonia cu şi mai mare intensitate. Aproape toate sferele vieţii economice au fost paralizate de distrugerea fizică a instalaţiilor industriale, reducerea şi împrăştierea forţei de muncă şi dezasamblarea şi deportarea unor întregi fabrici. Însă trebuie recunoscut că, odată ce luptele s-au terminat, guvernul postbelic a dispus de mai multe avantaje faţă de predecesoarele sale antebelice. Bogăţiile şi resursele din teritoriile vestice, redobândite de Polonia, erau cu mult superioare celor abandonate, din Est. Distrugerea echipamentului învechit a făcut loc implementării unui echipament nou. Prezenţa a milioane de oameni aduşi din alte teritorii, care puteau fi aşezaţi oriunde doreau cei ce planificau industria, a creat o şansă unică pentru lărgirea maselor proletariatului urban şi pentru reducerea suprapopulării rurale – două obiective atinse dintr-o singură lovitură. „A Doua Industrializare" a Poloniei a putut fi lansată sub o nouă conducere şi în condiţii cu totul noi.

6

LUD

Ascensiunea oamenilor de rând

Scepticii pot avea dubii cu privire la întrebarea dacă societatea poloneză modernă constituie sau nu un subiect de studiu valabil. Într-o perioadă când Polonia mai mult nu a existat decât a existat, când majoritatea instituţiilor poloneze erau distruse, când urmaşii societăţii poloneze de dinainte de împărţiri erau înghiţiţi de societăţile statelor care împărţeau Polonia şi când mari părţi ale populaţiei negau orice sentiment al identităţii poloneze, sunt dificil de punctat fenomenele sociologice cu referire exclusiv la populaţia poloneză. Poate fi descrisă condiţia vorbitorilor de limbă poloneză în cadrul structurilor sociale ale Prusiei, Rusiei şi Austriei, dar se pare că nu şi un proces social organic care să fie specific polonez. Aceasta nu înseamnă că nu se găsesc printre polonezi destui istorici ai societăţii. În acest context ne putem aminti de renumita Ligă a Roşcovanilor a lui Conan Doyle, unde, la îndemnul unui şef roşcat invizibil, cârduri întregi de cercetători roşcovani se adună la British Museum pentru a copia din *Encyclopaedia Britannica* amănunte legate de calitatea de a fi roşcovan. Sigur că putem întreprinde acest exerciţiu ; dar descoperirile făcute au o valoare limitată – dincolo de valoarea lor pentru roşcovanii înşişi.

Fără îndoială, schimbările drastice repetate în baza socială a teritoriilor poloneze în perioada 1772-1945 şi-au modificat obiectul într-un grad deosebit de mare. Împărţirile venite una după alta, anexările şi deplasările frontierelor, mortalitatea în masă, deportările şi transferurile de populaţie, natura efemeră a statelor care apăreau şi dispăreau – toate acestea au făcut ca „societatea poloneză" să nu cuprindă niciodată aceiaşi oameni în oricare două momente succesive în timp. Chiar dacă istoricul acceptă ideea că societatea poloneză a continuat să existe sub forma unui organism coerent, el trebuie să admită că acest organism era alcătuit din nenumărate celule separate, care se divizează şi se reunesc, se îndepărtează şi se apropie din nou într-un mod destul de imprevizibil şi neregulat. Liniile de discontinuitate sunt la fel de evidente ca şi liniile de continuitate. Intervenţiile externe au exercitat o presiune mai mare în direcţia schimbării decât forţele interioare şi autonome ale procesului social indigen. În această parte a lumii, istoria ultimelor două secole a acţionat ca o vastă maşinărie de tocat, mărunţindu-şi nefericitul conţinut uman şi amestecându-l în noi sortimente şi combinaţii fără a ţine cont de dorinţele sau

predilecţiile intrinseci ale acestor oameni. Societatea poloneză care a reapărut în 1945 nu mai semăna cu cele cinci stări sociale ale „democraţiei nobiliare" care fuseseră introduse în „maşina de tocat" la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Schimbările esenţiale din această perioadă – distrugerea vechilor domenii, ascensiunea unor noi clase sociale şi, cel mai recent, fabricarea societăţii lipsite de clase – au avut loc separat, una câte una, fără legătură între ele. Însă rezultatul net este clar. Societatea multinaţională, plurilingvistică, pluristratificată a vechii Republici, condusă de nobilul ei *naród* (popor) polonez, s-a transformat de-a lungul a cinci sau şase generaţii într-o societate mult mai omogenă în care *lud*, oamenii de rând – muncitorii şi ţăranii –, au ajuns într-o poziţie de aparentă supremaţie[1].

*
* *

Demografia poloneză este lovită de aceeaşi slăbiciune care afectează istoria socială poloneză în general. Statisticile trebuie adunate din cinci sau şase surse regionale şi rearanjate în categorii extrem de neistorice. Anacronismele teritoriale abundă. Demografii polonezi moderni presupun adesea că teritoriile de la răsărit de râul Bug se află dincolo de graniţele preocupărilor lor istorice, în acelaşi timp tratând populaţia din „teritoriile vestice" ale Republicii Populare ca şi cum ar fi făcut întotdeauna parte din societatea poloneză. De cele mai multe ori comparăm mere cu pere, iar dacă se mai întâmplă câteodată să comparăm două lucruri compatibile, nu se ştie dacă descoperirile făcute au vreo validitate istorică. Construind în scopul cercetărilor lor nişte categorii coerente şi omogene, fără de care, într-adevăr, toate informaţiile statistice ar fi lipsite de valoare, demografii dezmint cel mai important aspect al societăţii poloneze moderne, anume că, pentru o lungă perioadă de timp, nu a format un tot unitar. Acurateţea ştiinţifică se află în conflict direct cu realitatea istorică.

Nu este uşor de măsurat nici creşterea populaţiei în teritoriile poloneze de la împărţiri încoace[2]. În 1772, la prima împărţire, Republica polono-lituaniană număra aproximativ 14 milioane de locuitori. În 1795, la a treia împărţire, pe un teritoriu cu mult mai redus, număra abia şase milioane. În secolul al XIX-lea, populaţiile celor trei partiţii centrale – Regatul Congresului, Marele Ducat de Posen şi Galiţia – au crescut de la 8,3 milioane în 1820 la 23,7 milioane în 1914. Nişte calcule bazate pe teritoriul celei de-a Doua Republici arată o scădere de 4,6 milioane (de la 30,9 milioane la 26,3 milioane) între 1914 şi 1919; o creştere de la 9 milioane la 35 de milioane în decursul perioadei interbelice; şi încă o pierdere de peste 6 milioane până la 1945. În Republica Populară, populaţia a crescut de la 23,9 milioane în 1946 la 32,8 milioane în 1976. În măsura în care cifrele din surse diferite pot fi considerate compatibile, putem trage nişte concluzii surprinzătoare. Mai întâi, în ciuda Holocaustului din 1941-1944, pierderile de populaţie indigenă suferite în Primul Război Mondial din cauza morţilor şi deportărilor (14,9%) nu au fost cu mult mai mici decât cele suferite în al Doilea Război Mondial (17,4%). Apoi, pierderile de război de aproape 11 milioane de vieţi omeneşti de-a lungul secolului XX

nu au depăşit cu mult creşterea naturală a celor douăzeci şi unu de ani dintre războaie. În al treilea rând, în ciuda pierderilor, creşterea naturală a elementului vorbitor de limbă poloneză al populaţiei, care în cele două secole de la prima împărţire a crescut de la circa 8 milioane în 1772 la aproape 39 de milioane în anii 1990, a ţinut pasul cu media europeană.

Şi densitatea populaţiei prezintă probleme de studiu asemănătoare. În vechea Republică, în 1772, ea era de 19,1 loc./km². În secolul al XIX-lea, ea a crescut în Marele Ducat de Posen de la 30 loc./km² în 1820 la 72 loc./km² în 1910 ; în Galiţia, de la 50 loc./km² la 104 loc./km² ; în Regatul Congresului, de la 27 loc./km² la 93 loc./km². În aceeaşi perioadă, dacă luăm împreună toate cele trei împărţiri, densitatea populaţiei a crescut de la 35,4 loc./km² la 94,8 loc./km². Înaintea Primului Război Mondial, teritoriile poloneze se aflau într-o situaţie similară cu cea a Imperiului German (104,2 loc./km²), deţinând o poziţie de mijloc între cele două extreme – de 132 loc./km² în insulele britanice şi 21 loc./km² în Rusia europeană. La 1939, în a Doua Republică, scăderea densităţii la 90 loc./km² s-a datorat provinciilor din est, cu populaţie rarefiată. Pe la 1971, în Republica Populară, pe o bază mai către vest, crescuse la 105 loc./km², o cifră puţin mai ridicată decât în Franţa (94 loc./km²), dar cu mult sub Italia (180 loc./km²), Marea Britanie (228 loc./km²) sau Republica Federală Germania (239 loc./km²).

Ca ţară predominant catolică, Polonia s-a bucurat uneori de reputaţia unei creşteri foarte rapide a populaţiei. În realitate, această reputaţie nu prea este susţinută de statisticile disponibile, iar motivele surselor protestante prusace, care au iniţiat propagarea acestui mit, nu sunt greu de imaginat. Ratele creşterii naturale au suferit fluctuaţii foarte puternice. La sfârşitul secolului al XIX-lea, o rată ridicată a natalităţii, de 43,5‰, era compensată negativ de o mortalitate neobişnuit de mare, de 26‰. Durata medie de viaţă nu depăşea 40 de ani. Dacă luăm secolul în totalitatea lui, rata estimată de creştere din teritoriile poloneze (0,75) a fost mai mică decât în Germania (0,85), Marea Britanie (0,93) sau Rusia (1,06). Înmulţirea catolicilor polonezi era mai înceată decât cea a evreilor sau ucrainenilor. În secolul XX, exploziile de populaţie apărute drept compensaţie pentru pierderile de război nu s-au menţinut. Creşterea naturală – 14,3‰ în 1921-1938, 19‰ în 1946-1956 – a ajuns la un nivel dublu faţă de media europeană în două rânduri. După al Doilea Război Mondial, rata natalităţii a crescut la peste 30‰, atingând pentru scurtă vreme nivelurile deţinute cu cincizeci de ani în urmă ; dar în anii 1960 a scăzut rapid. Asemenea majorităţii celorlalte ţări europene, Republica Populară a fost menită a trece prin experienţa tipică a celor două extreme ale ratei natalităţii.

De-a lungul perioadei moderne şi până la al Doilea Război Mondial, populaţia poloneză era predominant rurală. Populaţia urbană, estimată la un maxim de 10% la momentul celei de-a treia împărţiri, abia se ridicase la 18% în 1900, 27,4% la recensământul din 1931 şi 31,8% la primul recensământ de după război, în 1946. În această privinţă, Polonia s-a aflat în urma nu numai a ţărilor Europei de Vest, ci şi a ţărilor vecine, cum ar fi Cehoslovacia (65% în 1931) sau chiar şi URSS (33% în 1939).

Statisticile etnice sunt dintre cele mai dubioase. Acolo unde legăturile de rudenie, religia şi limba au un caracter ambiguu şi de nedesluşit, nu există nici o definiţie valabilă a etnicităţii. În zonele de colonizare mixtă, în special la periferiile vestice şi orientale, erau răspândite căsătoriile mixte; nici familiile bilingve sau de dublă confesiune religioasă nu reprezentau o raritate. În chestionarele oficiale, aceiaşi oameni ofereau mereu alte răspunsuri diferiţilor cercetători. Chiar şi aşa, se poate afirma că elementul polonez s-a extins în mod constant în cadrul populaţiei luate ca întreg, din secolul al XVII-lea încoace. De la un procent estimat la 40% în 1650, polonezii au ajuns la 50% în 1791, apoi la 65% (pe criterii lingvistice) în 1900, la 68,9% în 1931, la 88,6% în 1946 şi, în fine, 98,7% în 1951. Republica Populară Polonă, în mod excepţional, este poloneză într-o majoritate zdrobitoare[3].

*
* *

Eliminarea şlehtei, clasa nobiliară, s-a realizat prin anularea treptată a privilegiilor lor legale. În Galiţia, un număr limitat de familii poloneze de rang senatorial au fost admise în rândurile nobilimii Imperiului Austriac. Familiile Lanckoroński, Gołuchowski, Tarnowski, Potocki, Czartoryski, Lubomirski şi altele asemenea şi-au menţinut statutul privilegiat de-a lungul întregului secol al XIX-lea. Şi în Prusia, nobilii proprietari de pământ au putut să-şi înregistreze titlul şi să se adapteze la noile condiţii fără prea mare dificultate. Numai în Rusia autorităţile au luat măsuri speciale de reprimare a unei clase sociale a cărei ostilitate faţă de guvernarea ţaristă era considerată incurabilă. Înregistrările următoare, din 1800, 1818 în Lituania şi din 1856 în Regatul Congresului, au oferit prilejul de a elimina mii de familii poloneze de pe lista nobililor. Confiscările, naţionalizările şi represaliile ce au urmat fiecărei revolte au avut acelaşi efect. În 1864, cel puţin 80% din membrii şlehtei fuseseră declasaţi cu succes. Numai celor mai bogaţi şi celor mai bine conectaţi li s-a permis accesul în rândurile clasei *dvorianstvo* din Rusia. Aceştia din urmă adesea adoptau şi un stil de viaţă nou, rusesc, care necesita conformitate politică şi servilism, permiţându-li-se – cel puţin până în 1864 – practici cum ar fi vânzarea de iobagi. În fiecare dintre cele trei împărţiri, numeroasa mică nobilime a suferit cel mai mult. S-a estimat că în ultimii ani ai Regatului Congresului, un sfert din *zaścianki* aveau un nivel de trai mai prost decât iobagul de rând. Lipsiţi de orice statut juridic, unii dintre membrii rămaşi ai unei clase sociale ce dominase odinioară viaţa vechii Republici au rămas cu încăpăţânare legaţi de stilul lor de viaţă la ţară; alţii s-au mutat la oraş, angajându-se în diverse meserii, în serviciul guvernamental, în comerţ sau în rândurile intelectualilor; mulţi au decăzut fără urmă în clasa ţărănimii şi a proletariatului. În 1921, Constituţia din Martie a celei de-a „Doua Republici" a abolit oficial clasa nobiliară. Familii nobile din vremuri „imemoriale", precum cele care îşi obţinuseră titluri de „Graf" sau „Baron" acordate de puterile care au împărţit Polonia, şi-au pierdut orice drept la un statut legal privilegiat. (Vezi diagrama C.)

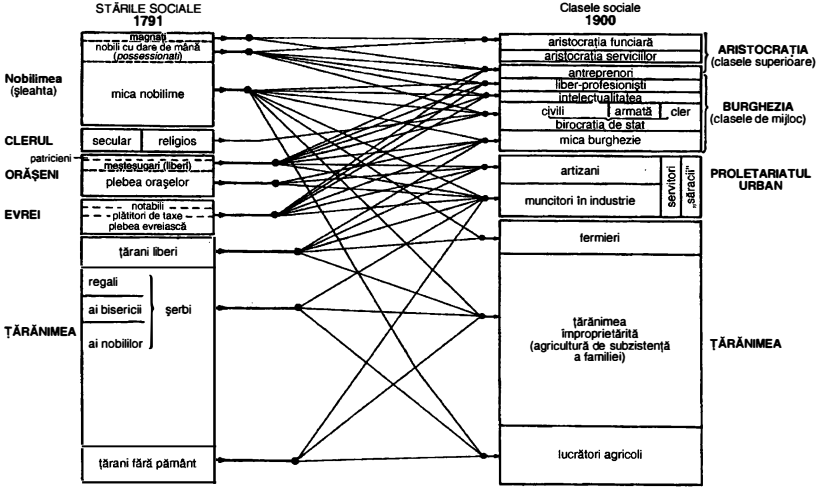

Diagrama C. Dezvoltarea claselor sociale în secolul al XIX-lea

Abolirea clasei nobiliare şi anularea privilegiilor legale ale acestora nu a dizolvat neapărat şi proprietăţile lor funciare, influenţa politică sau statutul social al fostelor familii nobile. Cele mai mari averi au făcut dovada celui mai puternic instinct de supravieţuire. În atmosfera egalitară a celei de-a Doua Republici, era destul de amuzantă adresarea cu *pan* (domnule, domnia ta) sau cu *porucznik* (domnule locotenent) unui membru al familiei Radziwiłł sau Zamoyski; însă nimeni nu pretindea că magnaţii chiar ar fi fost reduşi la nivelul unor cetăţeni de rând. În 1919, într-o conversaţie cu Sir Harold Nicolson, la Conferinţa de Pace de la Paris, Józef Potocki îşi descria încă prim-ministrul – Ignacy Paderewski – în nişte termeni extrem de condescendenţi: „Da, un bărbat remarcabil, un bărbat într-adevăr remarcabil. Vă daţi seama că s-a născut într-unul dintre satele mele? La Chepetówka, mai exact. Şi totuşi, când vorbesc cu el, am sentimentul că vorbesc de la egal la egal..."[4]. Membrii unor familii ca Radziwiłł sau Potocki se bucurau încă de un statut de excepţie, orice standarde am folosi ca referinţă. Cea mai mare parte a şlehtei, însă, era absorbită în masa restului populaţiei cu mare repeziciune. Parcelarea le fărâmiţa domeniile. Posesiunea de pământ era o afacere tot mai puţin profitabilă. Generaţia tânără lua drumul afacerilor, al profesiilor, al politicii sau se angaja în serviciul public sau în armată. Al Doilea Război Mondial doar a dus la capăt un stadiu deja destul de avansat. Provinciile de la răsărit, unde erau concentrate marile domenii, au fost anexate de către Uniunea Sovietică. În Republica Populară, reforma agrară din 1946 a redistribuit proprietăţile funciare, împărţindu-le la toată lumea în mod diferit. În ziua de azi, nobil nu este nimeni sau este oricine.

Vechea *mieszczaństwo*, burghezia, nu a fost atât distrusă, cât copleşită de evenimente. Reformele Seimului de Patru Ani fuseseră adresate unei clase sociale de mici proporţii, care, vreme de două secole, se aflase în declin. După împărţiri, Danzig, până în 1815, şi Cracovia, până în 1846, au fost singurele oraşe care s-au bucurat într-o anumită măsură de fostele lor privilegii, păstrând astfel statutul legal aparte pe baza căruia fuseseră strânse averile clase burgheze. Cărtele municipale şi-au păstrat valabilitatea în Regatul Congresului până în 1869-1870, când au fost introduse practicile ruseşti şi un mare număr de oraşe mici şi-au pierdut cu totul drepturile municipale separate. În decursul secolului al XIX-lea, viaţa urbană a fost preschimbată întru totul prin dezvoltarea unor noi oraşe şi suburbii industriale, ai căror locuitori trăiau şi munceau într-un context care nu mai avea nici o legătură cu vechea ordine a lucrurilor. Totuşi au supravieţuit mai multe instituţii ale vechii ordini. *Gildia*, uniunea negustorilor, a fost păstrată ca mijloc convenabil de organizare a impozitelor pe comerţ. *Cech*, breasla, a continuat să funcţioneze, servind interesele acelor meşteşuguri şi negoţuri care nu fuseseră afectate de noile obiceiuri ale unei forţe de muncă în masă, fără a fi abolită până în 1948. Trecerea de la burghezie (*mieszczaństwo*), care fusese circumscrisă cu ajutorul unor anume privilegii legale, la noua clasă burgheză (*burżuazja*, bourgeoisie), caracterizată de funcţia lor socială şi economică, a fost – pentru cele mai multe familii – imperceptibilă. Dacă te descriai sau nu ca *mieszczanin* sau *burżuj*, sau dacă îţi descriai sau nu prietenii în aceşti termeni depindea în mare măsură de cât doreai să fii de politicos.

Comunitatea evreiască, ce în vechea Republică se bucurase în toate privinţele de statutul unei clase sociale autonome, a trebuit să se supună legislaţiilor separate ale puterilor care au împărţit Polonia, fiind astfel transformată până la stadiul de a nu mai putea fi recunoscută. În 1918 îşi pierduse deja identitatea exclusiv religioasă şi privilegiile legale, fiind fragmentată de o mare varietate de dezvoltări sociale, economice, culturale şi politice.

Emanciparea iobagilor s-a produs de-a lungul a aproximativ şaizeci de ani, cuprinzând prima jumătate a secolului al XIX-lea[5]. A fost realizată în mai multe etape, de către diverse autorităţi în variate regiuni şi care acţionau mânate de motivaţii diferite, şi prin varii metode, fiecare dintre ele cu propriile virtuţi şi vicii. Una dintre metode, introdusă pentru prima oară în 1807 sub auspicii franceze în Ducatul Varşoviei şi în Prusia, a fost pur şi simplu declaraţia că toţi oamenii sunt egali în faţa legii. În teorie, aceasta însemna că, din punct de vedere legal, iobagul era pe picior de egalitate cu stăpânul său. În practică, prin păstrarea dreptului nobilului de a poseda pământ şi prin accentul pus pe baza contractuală a noii relaţii dintre proprietarul de pământ şi arendaş, ea expunea ţărănimea unor noi forme de exploatare. De acum înainte, dacă ţăranul refuza termenele propuse de proprietarul de pământ în contractul de angajare sau dare în arendă, el şi familia lui se confruntau cu perspectiva evacuării, a lipsei de adăpost şi a sărăciei lucii. În fiecare etapă a procesului de emancipare se puteau găsi pretexte pentru evacuarea completă a ţăranilor de pe câte un domeniu. Aceste *rugi* (epurări) erau foarte temute, constituind un motiv în plus pentru care majoritatea ţăranilor nu doreau să insiste asupra noilor lor libertăţi. Ca atare, cele mai multe dintre idealurile egalitariste au rămas literă moartă. Libertatea persoanei în faţa legii nu a rezultat într-o libertate economică. O altă metodă, *oczynszowanie* (darea cu chirie), a căutat să transforme vechile servicii în muncă în plăţi monetare, aducând astfel domeniile feudale într-o poziţie asemănătoare cu terenurile lucrate de ţărănimea liberă. Această metodă a fost practicată mai întâi la sfârşitul secolului al XVIII-lea pe domeniile municipale ale oraşului Poznań şi pe marile latifundii magnaţiale ale familiilor Zamoyski, Myszkowski şi Potocki; apoi şi în Prusia, în Regatul Congresului şi în Republica Cracoviei. Din păcate pentru ţărani, de obicei era însoţită de aşa-zise *regulacje* (ajustări), prin care ţăranul era obligat să cedeze o parte din peticul său de pământ stăpânului fără a primi vreo compensaţie, fiind de asemenea văduvit de drepturile sale de liberă folosinţă a pădurilor, păşunilor şi morilor satului. În acest mod, ţăranul era aruncat cu capul înainte în economia de piaţă, cu toate şansele şi pericolele acesteia. În acelaşi timp, nu se bucura pe deplin de posesiunea peticului său de pământ. E posibil ca mulţi dintre aceşti ţărani să fi considerat că obligaţia de a câştiga suficient pentru a-şi plăti chiria şi a-şi susţine familia dintr-o bucată mică de pământ era o povară şi mai mare decât năpasta iobăgiei. Astfel, pe la începutul secolului al XIX-lea, exista un larg consens asupra faptului că abolirea sistemului feudal era posibilă numai prin împroprietărirea ţăranilor cu terenul pe care îl lucrau. Măsurile luate doar pe jumătate nu făceau decât să complice şi mai mult problemele deja existente. Eficienţa economică şi validitatea etică a iobăgiei era pusă tot mai des sub semnul întrebării. Unul după altul, cu paşi mărunţi, guvernele au admis principiul de *uwłaszczenie* (împroprietărire) prin care ţăranii îşi dobândeau dreptul la posesiunea de pământ.

Multe lucruri însă depindeau de dezbaterea politică aflată în desfăşurare şi de condiţiile pe care proprietarii de pământ reuşeau să le strecoare în diversele statute ale emancipării, în fiecare dintre cele trei împărţiri. În Prusia, primul pas a fost făcut în 1811, când un decret regal a permis împroprietărirea ţăranilor ce lucrau la stat, în schimbul cedării unei părţi de o treime până la o jumătate din proprietatea deţinută. Reforma din 1816 a extins această regulă şi asupra domeniilor particulare. Dar numai o parte din ţărani, cei mai înstăriţi, puteau spera să-şi cumpere parcela de pământ; cei mai mulţi erau nevoiţi să ia în considerare luarea cu chirie. Cumpărarea de pământ era rezervată acelor ţărani care posedau propriul echipament agricol; de asemenea, se cerea plata unei sume de bani gheaţă echivalente cu chiria pe 25 de ani. De-a lungul a patruzeci de ani, progresul a fost foarte lent. În Marele Ducat de Posen, reforma locală din 1823 a furnizat un exemplu unic în care ajustările teritoriale în favoarea proprietarului de pământ erau însoţite de compensaţii băneşti pentru ţărănime. Chiar şi aşa, epurările în masă reprezentau un fenomen atât de obişnuit, încât a fost necesară introducerea unor legi care să le reglementeze. Clasa lucrătorilor agricoli lipsiţi de pământ a crescut rapid. Ultima categorie de iobagi – ţăranii de pe domeniile particulare mai mici, sub 6,4 hectare – au fost eliberaţi de obligaţiile lor în 1850. Per ansamblu, aşadar, procesul emancipării în Prusia a fost dur, dar relativ rapid. Din anumite puncte de vedere, s-a asemănat cu campania contemporană engleză pentru îngrădirea pământurilor obşteşti (*enclosures*), numai că a răspândit suferinţele şi greutăţile de-a lungul a patruzeci de ani. În Austria, libertatea personală şi dreptul la posesiunea de pământ au fost acordate ţăranilor simultan, prin Actul Imperial de la 7 septembrie 1848. Doar în nouă ani au fost transformate peste jumătate de milion de domenii galiţiene. În acest caz, proprietarii de pământ primeau o compensaţie din partea guvernului, care îşi recupera cheltuielile printr-un nou impozit pe pământ, colectat atât de la proprietarii de pământ, cât şi de la ţărani. Din păcate, în febra momentului, s-a păstrat dreptul de proprietate asupra pădurilor şi păşunilor şi nu s-a făcut nici o încercare de a clarifica zăpăceala legată de *serwituty* (servicii feudale minore care nu includeau munca pe câmp) şi *propinacja* (obligaţia ţăranului de a cumpăra alcool de la cârciuma deţinută de proprietarul domeniului). Drept urmare, disputele au continuat până la sfârşitul secolului. În Rusia iobăgia a durat cel mai mult. Prin *ukaz*-ul din 1846 şi succesorul lui din 1858 s-au făcut încercări simbolice de a încuraja luarea cu chirie, dar nu s-a făcut mai nimic pentru a satisface cerinţele crescânde. Aleksandru al II-lea a trebuit să-şi dea seama că dacă nu vor fi luate măsuri „de sus", de către guvern, atunci ţăranii vor lua măsurile singuri, „de jos". În teritoriile încorporate în Imperiul Rus, emanciparea a fost definitivată de *ukaz*-ul din 3 martie 1861. În Regatul Congresului, ea a fost prinsă în mrejele politicii Insurecţiei din Ianuarie. Aici, faţă de o ţărănime care se bucurase de libertate personală vreme de o jumătate de secol şi căreia i se ofereau nişte condiţii atrăgătoare prin decretele funciare ale guvernelor insurecţioniste secrete, ţarul nu îşi putea permite să mai amâne decizia. *Ukaz*-ul din 18 martie 1864 a devenit renumit pentru caracterul său neobişnuit de generos. Politica rusă a urmat exemplul austriac, căutând să dobândească un avantaj politic prin concesii sociale şi oferindu-le proprietarilor o compensaţie din fondurile acumulate prin colectarea de noi impozite.

Pe termen scurt, efectele imediate şi vizibile ale emancipării au fost destul de superficiale. Ca urmare a „ajustărilor", în mâinile ţăranilor a trecut de fapt mai puţin de jumătate din cantitatea de pământ – 48,9% în Regatul Congresului în 1864 –, în timp ce 46% a rămas în mâinile clasei ereditare a proprietarilor de pământ. Din punct de vedere economic, ţăranul era în continuare în vizibil dezavantaj faţă de fostul său stăpân. Numai ţăranii mai înstăriţi ai satelor au beneficiat în mod direct de emancipare. De-a lungul următorilor 30 de ani, unii dintre ţărani au putut să-şi mărească proprietatea, cumpărând parcele de pământ de la vecinii lor mai nevoiaşi – atât nobili, cât şi ţărani ; dar au fost şi mulţi alţii care nu au putut prospera. Numărul ţăranilor lipsiţi de pământ a crescut de patru ori. Mulţi dintre aceştia nu aveau altă soluţie decât să părăsească satul pentru totdeauna. Problema condiţiilor de *serwituty* nu era soluţionată în nici un fel. Multe sate şi-au pierdut cu totul dreptul de a-şi paşte vitele pe păşunile nobilului sau de a tăia copaci din pădurea acestuia. Şansele lor de câştig în tribunal în cazul înaintării unui proces împotriva boierului erau foarte firave. Frecuşurile, disputele şi şicanările nu s-au oprit. Înlocuirea jurisdicţiei proprietarilor de pământ cu comuna ţărănimii (*gmina*) nu a generat nici un avantaj clar. În Polonia rusă, adunarea ţăranilor (*gromada*) îşi alegea un preşedinte (*sołtys*) şi o căpetenie (*wójt*), ale căror activităţi erau subordonate direct ordinelor poliţiei ţariste. În acest mod, conducerea părintească a boierului local a fost înlocuită de conducerea unor oficialităţi străine. În Prusia şi Galiţia, boierului local i se permitea să ia parte la activităţile administraţiei satului, iar rolul său, dominant prin tradiţie, s-a diminuat de-a lungul unei perioade mai îndelungate.

Condiţiile materiale ale ţăranilor nu au suferit o îmbunătăţire semnificativă. Libertatea nu a însemnat neapărat prosperitate. Nivelul de trai abia ţinea pasul cu explozia demografică. Chiar şi în Prusia, foametea din 1863-1866 a generat un val de boala somnului la ţară, pe când în Galiţia, emigrarea era de cele mai multe ori privită ca singura soluţie împotriva foametei. Vechiul sistem al celor trei ogoare s-a menţinut în multe regiuni până la sfârşitul secolului, perpetuând şi asigurând lipsa periodică de pâine, în special primăvara. Peticele de pământ risipite ale familiilor de ţărani nu au fost sprijinite şi consolidate. Baza dietei o constituiau cartofii, pâinea neagră şi varza, alături de fierturi de napi, fasole, urzici, mei, hrişcă, măghiran, pir şi chiar scoarţă de mesteacăn, iar uneori – duminica – de carne. Produsele lactate luau de obicei drumul pieţei, iar băutura cea mai obişnuită era apa – întrecând laptele, cerealele, cafeaua sau votca. De cele mai multe ori, ţăranii purtau îmbrăcăminte ţesută şi cusută manual, din textile nevopsite. Bărbaţii purtau o cămaşă de canava şi pantaloni largi, iar femeile – un şal de in. Costumele regionale în culori superbe, la modă după 1870, erau rezervate pentru duminici şi zile de sărbătoare. Ţăranii îşi scoteau pantofii la ieşirea din biserică sau când plecau de la piaţă, nepurtându-i decât iarna şi pe vreme urâtă. Coliba peticită, construită din scânduri, cu sobă cu lemne şi o singură încăpere mobilată sărăcăcios, oferea adăpost, dar nu şi confort. Bunurile de manufactură erau scumpe, neputând fi achiziţionate de acele sectoare ale populaţiei rurale care îşi duceau viaţa în cea mai mare parte în afara economiei bazate pe monedă. Cele mai multe cumpărături făcute de ţărani constau în unelte agricole sau animale. Analfabetismul era foarte răspândit. Vechile obiceiuri se schimbau greu.

Toate descrierile credibile ale satului polonez în secolul al XIX-lea subliniază calităţile sale umane, tradiţionale, eterne:

> ...viaţa clocotea ca mai înainte, nepotolită, ţâşnind ca o apă curgătoare, revărsându-se ca un pârâu zglobiu, înviorător. Oamenii îşi trăiau viaţa de toate zilele; la alde Wachnik fusese botezat un nou-născut; la Klomb se făcuse o logodnă, fără muzică, dar oamenii se veseliseră, aşa cum se obişnuieşte în postul Crăciunului; cineva murise, pare-se chiar în familia lui Bartek, ginere-său, care mâncase o bătaie straşnică în toamnă de zăcuse greu până venise moartea să-l ia; Jagustynka iar îşi dăduse feciorii în judecată că n-au grijă de ea, şi câte alte întâmplări! Aproape în fiecare casă se petrecuse câte ceva nou, oamenii aveau de ce să vorbească, să râdă, sau să-şi facă sânge rău. Prin unele gospodării, în nopţile lungi de iarnă, cumetrele se adunau la tors. Şi ce mai râsete, Doamne, ce zaiafeturi, ce chiote, de se auzeau până-n drum! Şi câte uneltiri, câte prietenii, întâlniri, târcoale, aşteptări pe sub case, învârteli, bătăi, vorbe de duh! Ca nişte ştiubeie de albine, aşa zumzăiau casele!
> Şi fiecare trăia după cum se pricepea şi după cum îl mânau nevoile, la un loc cu ceilalţi, aşa cum a lăsat bunul Dumnezeu.
> Unii se zbăteau în sărăcie, alergau în toate părţile, se dădeau de ceasul morţii; alţii petreceau şi, bucuroşi, ciocneau paharul cu prietenii, sau se mândreau şi se înălţau deasupra celorlalţi; unii umblau după fete, alţii se pregăteau să plece pe lumea cealaltă, iar alţii şedeau pe cuptor la căldură; unii erau veseli, alţii amărâţi, alţii nici aşa, nici aşa, şi trăiau cu toţii din plin, cu toată forţa, din toată inima[6].

Ca întotdeauna, ţăranii erau caracterizaţi de un ataşament profund faţă de pământul lor, care constituia sursa lor de siguranţă, unicul depozitar al ambiţiilor lor. Conform analizelor leniniste, legătura cu pământul era mai slabă în cazul ţăranilor mai nevoiaşi, despre care se credea că, neputând concura cu chiaburii şi fiind mulţi la număr, vor produce o mare masă potenţială de revoluţionari. În viziunea altor observatori, distincţia dintre ţăranii înstăriţi, mijlocaşi şi săraci nu era una viabilă. Ţăranii înstăriţi nu aveau intenţia să imite nobilimea devenind fermieri-boieri la scară largă; urmăreau cutumele vechi, angajau câţiva lucrători care să-i ajute la bătrâneţe, iar dacă se întâmpla să se îmbolnăvească sau să aibă prea multe fiice, trebuiau să se resemneze în faţa declinului inevitabil al succesului familiei. Ţăranii mai nevoiaşi nu aveau alt scop în viaţă decât să producă fii sănătoşi, să-i însoare cu cine trebuie, să scape de datorii şi să cumpere un cal mai voinic. „Ţăranul mijlocaş" nu era neapărat o specie pe cale de dispariţie, dar putea fi descris fie ca un ţăran înstărit în declin, fie ca unul sărac pe cale de a se îmbogăţi. De-a lungul a trei sau patru generaţii, fiecare familie de ţărani se aştepta să treacă prin perioade succesive de prosperitate şi de greutăţi. Cu toţii acceptau ca stil de viaţă vechea rutină a cultivării de cereale şi creşterii de animale domestice în scopul subzistenţei. Ca urmare a secolelor de iobăgie, cu toţii aveau o viziune asupra lumii la fel de fatalistă ca şi asupra vremii. Cu toţii se considerau o rasă separată, diferită de boieri şi de inspectorii de la guvern, dar şi de sclavii fabricilor sau lucrătorii agricoli plătiţi cu ziua, lipsiţi de pământ propriu. În zilele noastre, la mai bine de un secol după emancipare, aceşti ţărani mai pot fi încă găsiţi de-a lungul şi de-a latul Poloniei.

Toate descoperirile indică aşadar că ţăranii polonezi nu erau doar membrii unei clase socioeconomice. Ca şi omologii lor din Rusia, cu care s-au asemănat foarte mult până la mijlocul secolului al XIX-lea, ei erau purtătorii unei civilizaţii separate, la fel de distincte şi de vechi ca şi cea a stăpânilor lor nobili. Chiar şi numele lor (*chłopi*) provenea din *holop* – sclavul din vechea societate slavonă. Răspândiţi în lung şi-n lat, prin sate izolate, nu prea puteau avea perspectiva unei acţiuni sociale concertate; dar forţa lor de rezistenţă pasivă era proverbială. Insensibilitatea lor faţă de conceptele moderne ale legii şi proprietăţii; patima furturilor, incendierilor premeditate şi a violenţei fără motiv; ritmul inimitabil al muncii lor, în care perioade de trudă istovitoare alternau cu manifestări de durată ale leneviei şi beţiei; relaţiile lor ambivalente cu stăpânul, *pan*, pe care ba îl iubeau, ba îl urau; credinţele lor incurabile în zâne, vrăji băbeşti, incantaţii, ritualuri, poţiuni magice, leacuri miraculoase şi tot felul de aşa-zise superstiţii; şi mai presus de toate, convingerea lor nestrămutată că pământul le aparţinea lor, indiferent de detaliile tehnice ale posesiunii legale – toate acestea contribuiau la o cultură extrem de conservatoare, ale cărei valori erau păstrate cu încăpăţânare, în ciuda înclinaţiilor unor reformatori bine intenţionaţi. În cei şaizeci sau şaptezeci de ani în care emanciparea era în dezbatere, stăpânul filantrop care se gândea să le ceară părerea ţăranilor lui primea în mod invariabil aceeaşi replică, atât în Polonia, cât şi în Rusia: *my wasi, a ziemia nasza* („Noi suntem ai voştri, dar pământul e al nostru"). Cu alte cuvinte, ţăranii nu erau tocmai preocupaţi de libertatea lor personală. Ca în orice altă perioadă din istorie, ei nu aveau prea multe obiecţii faţă de iobăgie, dacă le consolida siguranţa dreptului de posesiune. În secolul al XIX-lea, ei nu au primit cu braţele deschise emanciparea decât atunci când şi-au dat seama că era cea mai bună metodă pentru a anula violările de teren cultivabil şi, ca atare, de a atenua controlul stăpânului asupra pământului „lor". Pentru ţăranul care se mulţumea să fie legat de un anume petic de pământ şi nu dorea să-şi părăsească satul, emanciparea nu avea nici un sens. Reformatorii vremii, precum şi teoreticienii societăţii moderne au ignorat aceşti factori în defavoarea lor. În vremuri mai târzii, inovatorii politici care au propagat colectivizarea pământului au proiectat statul comunist în rol de stăpân feudal, câştigându-şi astfel în mod inevitabil o ură incurabilă din partea ţăranilor[7].

Cu toate acestea, pe termen lung, efectele emancipării au fost deosebit de importante. De atunci, ţăranilor li s-a permis să se mute oriunde doreau, să caute noi locuri de muncă, să încheie contracte, să vândă şi să cumpere, să-şi trimită copiii la şcoală, să se organizeze politic. Aproape toate dezvoltările sociale remarcabile din ultima sută de ani, de la industrializare şi agricultură ştiinţifică până la educaţia maselor şi politica maselor, nu ar fi putut avea loc dacă acea clasă care în 1900 constituia încă 82% din populaţie nu s-ar fi eliberat din lanţurile iobăgiei. Emanciparea a pus capăt societăţii bazate pe domenii şi a dat un imbold puternic mobilităţii sociale. Văzută dintr-o perspectivă mai largă, ea a fost condiţia preliminară fundamentală pentru exploatarea din plin a noilor condiţii economice şi pentru formarea unor noi clase sociale.

Politizarea ţărănimii a început la scurtă vreme după emancipare. Manifestările sale caracteristice şi-au făcut apariţia în anii 1860 în mişcarea cooperatistă, în

special în Prusia ; iar în anii 1890, în formarea partidelor ţărăneşti, cu precădere în Austria.

Preocuparea iniţială a mişcării cooperatiste o constituiau băncile populare de credit, care acordau ţăranilor împrumuturi pe termen scurt în scopul îmbunătăţirii fermelor sau cumpărării de maşini agricole ; însă în scurt timp s-a extins în sfera producţiei şi a pieţei agricole. *Rolniki*, „cercurile ţărăneşti", îşi ajutau membrii să cumpere *en gros* combustibil, grăunţe pentru hrana animalelor şi îngrăşăminte, şi să-şi vândă carnea, cerealele sau produsele lactate la preţuri convenabile pentru ei. Au jucat un rol vital în educaţia rurală şi în îmbunătăţirea metodelor de cultivare a pământului şi de creştere a animalelor. În lupta cu Comisia Prusacă de Colonizare, ei au intrat în afaceri imobiliare, cumpărând pământ la întrecere cu guvernul şi vânzându-l apoi ţăranilor polonezi. În aceeaşi epocă, în special în Silezia, ei s-au extins şi în domeniul distribuţiei de alimente. Sub influenţa unor clerici deschizători de drumuri, cum ar fi pr. A. Szamarzewski şi P. Wawrzyniak, lucrătorii polonezi au fost încurajaţi să formeze societăţi cooperative pentru cumpărarea de alimente de la ţăranii polonezi, eliminându-l astfel pe intermediarul german sau evreu. Stimulul conferit conştiinţei naţionale în formare este evident. Exemplul prusac a fost urmat în Austria în anii 1890, prin proliferarea aşa-ziselor *Kasy Stefczyka*, „Casele de Economii ale lui Stefczyk" – societăţi de credit reciproc organizate după nişte principii stabilite de F. Stefczyk (1861-1924) –, şi în Rusia (cu mai puţin succes) prin încercări de creare a unor magazine alimentare cooperative. În perioada interbelică, mişcarea cooperatistă a înflorit rapid, încurajată fiind de legea promulgată în 1920. Sindicatul Cooperativ *Społem* („Împreună") şi multiplii săi succesori au deschis filiale în toate regiunile Republicii, fiind sprijinit de toate minorităţile naţionale. După cifrele din anul 1937, dintr-un total de 12.860 de cooperative, 7.812 erau poloneze, 3.156 ucrainene şi bieloruse, 773 evreieşti şi 759 germane ; analizate după categorie, ele numărau 5.517 societăţi de credit, 2.973 agricole şi alimentare, 1.804 societăţi ale consumatorilor de alimente şi 1.498 de lăptării. Numărul total de membri era în jur de trei milioane. După cum au dovedit numeroasele încercări de a prelua aceste societăţi sub control politic central – în 1938 de către regimul Sanacja, în 1939 de către autorităţile de ocupaţie naziste şi sovietice, iar în 1948 de către Democraţia Populară –, mişcarea cooperatistă a reprezentat o caracteristică de marcă, independentă, a vieţii sociale şi economice poloneze. Este semnificativ faptul că Edward Abramowski (1868-1918), teoreticianul cel mai important al cooperatismului polonez şi unul dintre deschizătorii de drumuri în domeniul psihologiei sociale, a promovat conceptul anarhiei etice, în cadrul căreia liberul-arbitru al unor grupări sociale autonome era considerat mai important decât pretenţiile statului suveran[8].

Polskie Stronnictwo Ludowe (Partidul Popular Polonez, PSL) a fost întemeiat la Rzeszów în iulie 1895 în perspectiva alegerilor ce urmau să aibă loc în Galiţia, de către un grup de politicieni care fuseseră multă vreme implicaţi în cercurile ţărăneşti. Jakub Bójko (1857-1943), Jan Stapiński (1867-1946), multă vreme redactor al revistei *Przyjaciel Ludu* (*Prietenul poporului*), Bolesław Wysłouch (1855-1937) şi asociaţii lor şi-au câştigat repede un renume atât în Galiţia, cât şi la Viena. De-a lungul celor două decenii care au urmat, ei au lansat un partid care avea să rămână

un factor major în politica poloneză pentru următorii cincizeci de ani. Din multe motive însă, ei nu au reuşit să mobilizeze ţărănimea şi să o transforme într-o forţă politică unitară. Influenţa lor în Prusia şi în Rusia, unde din 1915 activa în paralel un PSL separat, „Wyzwolenie" („Eliberarea"), era limitată. Diferenţele ce persistau în ceea ce priveşte priorităţile sociale şi tacticile politice, atitudinile faţă de proprietarii de pământ, faţă de cler, faţă de minorităţile naţionale şi faţă de guvernul epocii au generat schisme repetate. PSL-*Piast*, formaţiunea de dreapta, condusă de Wincenty Witos (1874-1945), s-a separat de formaţiunea radicală de stânga a lui Stapiński, PSL-*Lewica*, încă din 1914. Fragmentările ulterioare au avut loc în 1926, odată cu separarea formaţiunii *Stronnictwo Chłopskie* (Mişcarea Ţărănească, SCh) conduse de Dąbski. Scurtele apariţii în guvernele de coaliţie ale lui Witos în 1920-1921, 1923 şi 1926 nu au crescut sfera de influenţă a PSL, după cum nici participarea în opoziţia de „centru-stânga" din 1929, nici fondarea formaţiunii federale *Stronnictwo Ludowe* în 1931 nu au fost de vreun ajutor. Renaşterea în masă a mişcării în 1944-1947 nu a făcut decât să stârnească ostilitatea Uniunii Sovietice şi a comuniştilor, care au organizat împotriva ei o represiune încununată de succes[9].

Printre noile clase apărute în secolul al XIX-lea, noua clasă de mijloc (acea parte a societăţii care se afla între vechea clasă împroprietărită, pe de o parte, şi ţăranii şi lucrătorii cu ziua pe de alta) nu se asemăna cu nici una din clasele care existaseră înaintea ei. Era crescută în jurul nucleului clasei burghezilor, a cărei renaştere fusese preconizată de Constituţia de la 1791 şi realizată în decursul existenţei Ducatului Varşoviei; seva şi-o trăgea în mare parte din rândurile nobilimii declasate şi ale evreimii. Includea o numeroasă clasă de funcţionari care nu existase în vechea Republică: întreprinzători comerciali, industriali şi financiari care formau *burżuazja* (burghezia) în sens propriu, o grupare mai puţin prosperă a familiilor acelora ce lucrau în meserii şi servicii şi, ca în toate regiunile Europei de Est, o clasă a intelectualilor cu influenţă (*inteligencja*, inteligenţia). În mod caracteristic, cuprindea în mare parte germani, evrei, ruşi, chiar cehi şi unguri – unii asimilaţi, alţii nu; unii născuţi în locul respectiv şi alţii sosiţi din regiuni îndepărtate ale celor trei imperii care au împărţit Polonia. Activităţile acestei clase sociale erau vizibile în cea mai mare măsură în oraşele Poloniei ruse şi mai puţin evidente în Prusia şi Galiţia.

Prototipurile burgheziei şi-au făcut apariţia pentru prima dată la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Două personalităţi proeminente, Antoni Potocki (1761-1801), palatin de Kiev la un moment dat, care deţinea o avere în proprietăţi funciare, avea diverse afaceri comerciale şi care a construit o flotă de vase comerciale pe Marea Neagră, şi Ferguson Piotr Tepper (mort în 1794), care a început ca proprietar al unui magazin din Piaţa Veche din centrul Varşoviei şi care mai apoi i-a împrumutat peste 11 milioane de zloţi regelui Stanislav August, au suferit amândoi falimentul din pricina crizei din 1793. La acel moment, averile lor erau estimate fiecare la 70 milioane de zloţi, aproximativ triplul cheltuielilor totale anuale ale Regatului. Urmaşii lor au format câteva dinastii de bancheri şi industriaşi. Jakub Epstein (1771-1843), la un moment dat ofiţer în rândul cadrelor lui Kościuszko, şi-a făcut averea prin contracte militare franceze în Ducatul Varşoviei. Al treilea fiu al său, Hermann E. Epstein (1806-1867), a dezvoltat sistemul de vămi şi accize al Regatului Congresului,

a fost ales preşedinte al Companiei de Căi Ferate Varşovia-Viena şi a fost înnobilat de către ţar. Fiul lui Hermann, Mieczysław Epstein (1833-1914), a întemeiat Banca de Scont a Varşoviei, a fost patronul firmei „Zawiercie" şi a slujit vreme de treizeci de ani ca preşedinte al Bursei de la Varşovia. Leopold Kronenburg, participant la Insurecţia din Ianuarie, a fost proprietarul unor case bancare aflate la Varşovia şi Sankt-Petersburg şi a promovat căile ferate şi industriile metalurgice. Hipolit Wawelburg (1843-1901), un magnat financiar internaţional de aceeaşi mărime, a fondat în 1891 renumita Şcoală Tehnică de la Varşovia. Jan Bloch (1836-1902), poate cel mai de seamă dintre polonezii care au ajutat la promovarea căilor ferate, a rămas în istorie datorită lucrării sale profetice *Przyszła Wojna* (*Războiul ce va urma*, 1898), în care a prezis în mod corect consecinţele economice, pentru Polonia, ale unui eventual război între Germania şi Rusia. În lumea industriei, patru fraţi englezi, Thomas, Andrew, Alfred şi Douglas Evans, au jucat rolul unor deschizători de drumuri în industria maşinilor. Stanisław Lilpop (1817-1866), un inginer, le-a extins afacerea şi în domeniul materialului rulant şi al maşinilor-unelte. La Łódź, familiile de proprietari de mori Fraenkel, Poznański şi Geyer au dirijat dezvoltarea unor adevărate imperii textile[10].

Marile familii burgheze erau la fel de rare şi de bogate ca şi vechile clanuri de magnaţi. Aveau loc, de asemenea, multe căsătorii între membri ai acestor două categorii. Succesul lor se baza pe activităţile unor grupuri de oameni de afaceri minori – comercianţi, brokeri, restauratori, întreprinzători, agenţi de asigurări, meseriaşi – care acţionau peste tot, în slujba vieţii oraşelor în plină dezvoltare. În Polonia, această *drobnomieszczaństwo*, mică burghezie, era marcată de un puternic element evreiesc, de inimitabilul ei jargon şi afectarea caracteristică şi de ambiţiile sociale de nestăvilit. Cu excepţia puţinelor regiuni în care exista un proletariat industrial foarte numeros, ei furnizau unica barieră de mărime considerabilă între clasele de sus şi masele de ţărani.

Categoria angajaţilor guvernului acoperea o mare varietate de păcătoşi, de la mai multe mii de „aristocraţi ruşi în slujba ţarului" cărora li se dăduse pământ în Polonia după revolte, până la profesori universitari şi de şcoală, inspectori, funcţionari de stat, ofiţeri de armată, poliţişti, secretari şi pădurari ai pădurilor de stat. În această categorie s-au dezvoltat mai multe atitudini foarte diferite, datorită naturii pronunţat politice a serviciului guvernamental în secolul al XIX-lea. În special profesorii de şcoală medie se aflau în fruntea mişcărilor de renaştere naţională, având de suportat diverse acuzaţii din partea colegilor lor monarhişti.

Invers proporţional faţă de birocraţi, profesiunile independente erau relativ rare. Doctorii, avocaţii, jurnaliştii şi consilierii tehnici absolviseră adesea o universitate în străinătate, în Franţa sau Germania. Aici exista cel mai mare grad de rivalitate între evrei şi goi.

Importanţa clasei birocratice conferea de asemenea o semnificaţie aparte inteligenţiei. Spre deosebire de corespondentele ei din Europa Occidentală, nu se putea pune nici pe departe semnul egalităţii între inteligenţie şi „clasele educate"; de asemenea, era aşteptat ca intelectualii să manifeste o oarecare nemulţumire faţă de situaţia politică. În Polonia, această clasă s-a dezvoltat după împărţiri, adoptând

mantia protectoare a moştenirii naţionale. Scriitorii, criticii, artiştii şi studenţii, care formau nucleul ei, aveau origini sociale diferite, dar de cele mai multe ori se trăgeau din rândurile fostei nobilimi. Elementului polonez dominant i se alăturau diverşi imitatori şi rivali, în toate comunităţile nonpoloneze[11].

Rolul şi statutul clerului au suferit de asemenea transformări semnificative. În Rusia şi Austria, preotul catolic se afla atât sub controlul autorităţilor laice, cât şi al celor ecleziastice. Desfiinţarea mai multor ordine monastice şi de călugări învăţători a proiectat clerul parohial în prima linie a conflictelor legate de învăţământ şi, prin urmare, politice. În orice caz, clerul constituia una dintre puţinele categorii care puteau pretinde că şi-au menţinut statutul de clasă socială separată.

Divergenţele în cadrul clasei de mijloc erau aşadar considerabile, iar toate grupurile componente, fiind definite după diverse criterii legate de avere, funcţie şi statut, se intersectau într-un sens sau altul. Erau unite doar de dorinţa comună a tuturor de a fi deosebiţi de masele de muncitori şi ţărani. Fiind o clasă înfloritoare specifică oraşelor, ei pot fi consideraţi corespondentul urban al claselor proprietare de pământ de la ţară.

Odată ce forţa de muncă ţărănească a fost liberă să se mute de la ţară către oraşele industriale, masa proletariatului industrial a crescut cu repeziciune. Chiar dacă nu se compara numeric cu echivalentele ei din ţările Europei Occidentale, ea a transformat scena socială în mai multe regiuni bine delimitate. În Silezia de Sus, în bazinul Dąbrowa, şi mai cu seamă în zona Łódź, unde înainte nu erau decât păşuni verzi, au încolţit concentraţii proletare cu totul noi. Toate centrele urbane principale şi-au multiplicat numeric populaţia de cel puţin zece ori în decursul secolului. Pe la 1931, 12,7% din populaţia celei de-a Doua Republici depindea de locurile de muncă din domeniul industrial.

Însă condiţia proletariatului polonez nu era de invidiat către sfârşitul secolului. Mizeria, oprimarea şi atitudinile aminteau de scena proletariatului din Anglia în urmă cu un secol. În Łódź şi în oraşele mai mici decât acesta, pentru oamenii care îşi aveau încă rădăcinile în obiceiurile imemoriale din zona rurală, viaţa într-o filatură era deopotrivă sumbră, satanică, neputând fi evitată. Era organizat un nou tip de întreprinzători şi manageri, aşa-zişii *Łódźermenschen*, care se conduceau pe sine şi pe angajaţii lor cu acelaşi zel inuman cu care îşi conduceau maşinile:

BOROWIECKI:
— Dar nouă nu ne este indiferent, nouă - fabricii în care dumneata eşti una dintre milioanele de rotiţe! Te-am primit nu pentru a-ţi manifesta aici filantropia, ci numai pentru a lucra. Dumneata creezi tulburare acolo unde totul trebuie să fie o perfectă funcţionare, corectitudine şi înţelegere.
— Nu sunt maşină, sunt om!
— Acasă! La fabrică nu ţi se cer examene de omenie şi de umanitarism; o fabrică are nevoie de muşchii dumitale şi de creierul dumitale, şi numai pentru asta ţi se plăteşte! - spuse din ce în ce mai iritat. Eşti, domnule, o maşină, la fel ca noi toţi, aşadar fă numai ce trebuie să faci. Aici nu e loc pentru tandreţuri, aici...

[...]
Îl învălui un aer uscat, încins.
Cuve uriaşe din tablă, pline cu un aer îngrozitor de fierbinte, huruiau ca nişte tunete îndepărtate, revărsând valul nesfârşit de materiale colorate, uscate şi tari.
Pe mese joase, pe jos, pe cărucioarele care se deplasau încet se aflau maldăre de materiale şi, în acest aer uscat şi limpede al sălii cu pereţi aproape de sticlă, străluceau în culori întunecate, asemeni aurului afumat, purpurei cu reflex violet, azurului mării, smaraldului vechi, ca nişte grămezi de tablă dintr-un metal cu luciu mat, mort.
Muncitorii, doar în cămăşi, desculţi, cu feţele cenuşii şi ochii stinşi, parcă arşi de această orgie de culori, se mişcau încet şi mecanic, fiind doar o prelungire a maşinilor.
Uneori unul dintre ei se uita afară pe geam, vedea Łódźul, care, de la înălţimea etajului al patrulea, mijea în ceaţa şi fumul tăiat de miile de coşuri, acoperişuri, case, copaci goi; sau se uita în cealaltă parte, la câmpiile ce se pierdeau în zare, la întinderile alb-cenuşii, murdare, acoperite de hârtoapele primăverii, unde ici-colo se vedeau în ceaţă clădirile roşii ale fabricilor, care, de departe, păreau nişte tone jalnice de carne jupuită de piele; se uitau la liniile îndepărtate ale satelor mici, lipite de pământ, la drumurile ce şerpuiau de-a lungul câmpiilor, ca o dâră neagră de noroi licărind printre şirurile plopilor goi.
Maşinile forfoteau de zor şi benzile transportoare şuierau necontenit, prinse sub plafon şi transmiţând forţă în celelalte săli, totul se mişca în ritmul uriaşelor cuve metalice ale uscătoriei, care luau marfa udă de la imprimerie şi o dădeau înapoi uscată, aşteptând în sala imensă, pătrată, plină de culori triste, de lumina tristă a zilelor de martie, de oameni trişti ca nişte altare ale zeului Putere, guvernând atotputernic.
Borowiecki era indispus şi se uita indiferent, să vadă dacă marfa nu este prea uscată sau prea arsă.
— Ce băiat prost! se gândea la Horn şi uneori îi reapărea în minte faţa aceea tânără, nobilă şi ochii albaştri privindu-l cu o durere mută, cu dezamăgire şi reproş. Simţea o umbră de nelinişte.
Unele cuvinte ale lui Horn îi veneau în minte când se uita la mulţimea de oameni care lucrau în tăcere.
— Am fost şi eu aşa - şi gândul îi zbură la acele timpuri de demult...[12]

Salariile din industrie, în era de dinaintea expansiunii economiei de piaţă, constituie un subiect deosebit de complex. În istoria poloneză, pentru că trebuie luate în considerare şi cele trei împărţiri, această temă sfidează orice generalizare (inclusiv cea pe care o prezentăm aici). Datorită vastelor rezerve de forţă de muncă de la ţară, munca necalificată era ieftină; iar înainte de emancipare, era la competiţie cu munca neplătită a iobagilor. În schimb, meşteşugurile şi serviciile erau plătite mai bine. Diferenţele erau, inevitabil, mari. Tehnicienii de înaltă calificare puteau câştiga foarte mult; muncitorii - nu. Totuşi, având în vedere preţurile scăzute ale alimentelor, de multe ori este surprinzător cât de mult putea cumpăra cineva cu un salariu mic. Statisticile culese de Tadeusz Korzon, documentând ultimele zile ale Republicii, arată că marele secretar al Coroanei câştiga 14.000 de zloţi pe an, profesorii universitari - până la 10.000 de zloţi, arhitecţii - 2.000 de zloţi, tâmplarii - până la 1.095 de zloţi, soldaţii - 262 de zloţi. La turnătoria Malechowski, în

1788, meşterul fierar câştiga până la 8.000 de zloţi pe an, iar cel mai prost plătit muncitor – 4 zloţi pe săptămână. În aceeaşi perioadă, un kilogram de carne costa doar 20 de groşi; o pereche de ghete bărbăteşti – 15 zloţi; o vacă – până la 50 de zloţi; un metru de mătase de Tyzenhaus, din cea mai fină, 18 zloţi; iar întreţinerea unui cerşetor costa Comisia de Poliţie din Varşovia 280 de zloţi pe an. Din aceste date putem trage concluzia că era mai bine să fii cerşetor la Varşovia, decât soldat în armata regală. Patruzeci de ani mai târziu, la turnătoria de la Białogon, William Preacher, directorul tehnic englez, era plătit cu 1.040 de ruble (6.890 de zloţi) pe an; Jan Hurhaut, un mecanic, cu 600 de ruble; iar tâmplarul fabricii, cu 110 ruble. La acea vreme, un costum de haine costa 200 de zloţi.

Politizarea proletariatului s-a înfăptuit la o dată mai târzie decât în cazul ţărănimii. Organizarea partidelor politice proletare a fost precedată de formarea spontană a sindicatelor, *związki zawodowe*.

Mişcarea sindicală poloneză a apărut în Prusia şi Austria în anii 1890, iar în Rusia, după Revoluţia din 1905-1907. În primele zeci de ani, sindicatele aveau un caracter extrem de local. Având o structură „orizontală", cu fiecare sindicat reprezentând o mare diversitate de meserii şi interese, ele puteau exercita o influenţă puternică în fabrică sau în regiune, dar se opuneau oricăror mişcări în direcţia unei amalgamări centralizate. Erau supuse unor patronaje politice foarte diverse. Erau curtate de organizaţii naţionaliste, societăţi catolice de caritate, societăţi evreieşti, germane sau ucrainene, iar în Rusia – inclusiv de poliţia ţaristă. Inspiraţia socialistă, în special cea marxistă, era destul de rară. Cea mai importantă preocupare a sindicatelor era legată de salariile şi condiţiile de muncă ale membrilor ei, nu de vreo ideologie politică sau de independenţa naţională. Încercările de a construi un front politic comun au eşuat de fiecare dată. În perioada interbelică au apărut cel puţin cinci federaţii sindicale separate, fiecare dintre ele având pretenţia că reprezintă într-o anumită măsură întreaga clasă muncitoare. Asociaţiile Sindicatelor de Breaslă (ZSZ), dominate de aripa stângă a PPS, care număra vreo 501.000 de membri în 1921, se afla în permanentă rivalitate cu Sindicatele (Poloneze) Unite (ZZZ [P]), dominată de naţional-democraţi, care în 1919 număra aproximativ 570.000 de membri. Fiecare dintre ele conţinea diverse facţiuni, dar ambele se străduiau să se sustragă controlului guvernamental direct. Sindicaliştii socialişti, în frunte cu Jan Kwapiński (1885-1964), au lansat un proiect încununat de succes legat de sindicalizarea lucrătorilor agricoli la ţară. În ciuda a douăzeci de ani de efort neobosit, comuniştii au progresat doar după 1945, reorganizând forţat sindicatele pe linie „verticală", autoritară[13].

Partidele care căutau să promoveze cauza proletară prin mijloace politice mai clar direcţionate erau măcinate de aceleaşi diviziuni prezente în cadrul sindicatelor. Partidul Socialist Polonez (PPS) s-a format, întâmplător, în 1892, într-un moment în care renaşterea problemei naţionale trezea un interes cu caracter sporit faţă de speranţele legate de o societate lipsită de clase. Ca atare, încercând să atragă atenţia noii clase muncitoare, a fost nevoit să concureze cu alte organizaţii cu un caracter proletar mai puţin pronunţat. A intrat în conflict în special cu Democraţia Naţională

a lui Dmowski şi cu „copilul nelegitim" al partidului lui Dmowski, Uniunea Naţională a Muncitorilor (NZR), care, de la 1908, a dus o politică independentă. În acest timp, a fost supus unor interminabile separaţii şi schisme. Schisma cea mai importantă, din 1906, care a propulsat partidul PPS-*Lewica* (Stânga) pe drumul către tabăra comunistă antinaţionalistă, iar PPS-*Rewolucja* (Revoluţia) pe drumul către obsesia sa cu independenţa naţională, nu s-a mai vindecat niciodată. Îndreptându-şi atenţia către Polonia rusă, PPS nu s-a bucurat de o influenţă deosebită în anii de formare a Partidului Social-Democrat Polonez (PPSD) din Galiţia sau a micului PPS din partiţia prusacă, cu care s-a unit până la urmă în aprilie 1919. De-a lungul perioadei interbelice a continuat rivalitatea lor cu comuniştii, al căror program teoretic ameninţa să le seducă membrii intelectuali şi a căror implicare în activităţi subterane ameninţa să creeze confuzie în rândurile organizaţiilor lor de masă (vezi capitolul 22). Relaţia echivocă cu Piłsudski, care fusese unul dintre cei mai militanţi activişti din partid, şi cu Legiunile sale a pricinuit complicaţii interminabile. Scurta ajungere la putere în guvernul Moraczewski din 1918-1919 nu s-a mai repetat; iar experimentele PPS în opoziţie, cu ţăranii în blocul de „centru-stânga" din 1929-1930 şi cu comuniştii în Frontul Popular din 1935-1936, nu s-au bucurat de prea mult succes. În orice caz, atât în Seim, cât şi în Senat, precum şi în sindicate sau organizaţii de tineret precum „Cercetaşii Roşii" sau „Universităţile Muncitoreşti", acest partid a rămas forţa principală a stângii poloneze şi, împreună cu PSL, a fost una din cele două uriaşe mişcări politice care au supravieţuit celui de-al Doilea Război Mondial. Printre liderii mişcării s-au numărat Tomasz Arciszewski (1877-1955), Adam Ciołkosz (mort în 1978), Ignacy Daszyński (1866-1936), preşedinte în 1921-1928 şi 1931-1934, Herman Diamand (1870-1941) şi Mieczysław Niedziałkowski (1893-1940)[14].

În cadrul creşterii generale a proletariatului polonez, dezvoltarea Varşoviei, cel mai mare oraş al ţării cu cea mai mare concentraţie de muncitori, ocupă un loc deosebit. În secolul al XIX-lea, progresul economic şi social al Varşoviei nu s-a lăsat tulburat de multiplele rebeliuni şi conflicte politice. Revoltele din 1794, 1830-1831, 1863-1864 şi 1905-1906, deşi de o mare importanţă psihologică, trebuie văzute ca scurte interludii în procesul de expansiune a oraşului. În ultimele decenii ale vechii Republici, Varşovia devenise deja un centru comercial important, punând bazele viitoarelor întreprinderi industriale. În 1784, în afară de Topitoria Regală de la Barbakan, fabrica de armament de la Arsenal, Fabrica de Porţelan de la Belweder şi renumitele fabrici de automobile Dangel de pe strada Elektoralna, existau nu mai puţin de 66 de fabrici de bere, 27 mori de făină şi 31 de cuptoare de cărămidă. După Războaiele Napoleoniene, numărul de oameni aflaţi în căutarea unui loc de muncă a crescut în mod dramatic. Populaţia a ajuns la 139.000 de locuitori în 1840, 230.000 în 1861, 594.000 în 1900 şi 764.000 în 1910. În a doua jumătate a secolului, Varşovia a atras cinci dintre principalele linii feroviare, devenind unul dintre cele mai importante puncte nodale din Europa de Est. De-a lungul noilor linii de comunicaţie au fost construite noi fabrici, în special în suburbiile din vest şi din est. Treptat, industria metalurgică a devenit angajatorul principal, depăşind sectoarele mai vechi ale industriei alimentare şi textile. S-a dezvoltat un sistem complet al serviciilor

publice, dirijate de obicei de concesionari străini. Uzina germană de gaz (1865) a fost urmată de Telefoanele belgiene, apoi de cele suedeze (1881), uzina de apă şi reţeaua de canalizare engleză (1882) şi centrala electrică franceză (1903). Pe lângă tramvaiul cu cai, în funcţiune din 1865 până la Primul Război Mondial, mai exista o reţea de căi ferate cu ecartament îngust pentru trenurile suburbane.

Centrul Varşoviei a căpătat importante adăugiri arhitectonice. În perioada Regatului Congresului, fosta Piaţă Saxonă a fost remodelată de Antoni Corazzi. Piaţa Bankowa a fost ornată cu faţadele neoclasice ale Palatului Lubecki, Ministerului Finanţelor şi clădirii Bank Polski (1828). Palatul Staszic – iniţial sediul Societăţii Prietenilor Ştiinţei, iar acum sediul Academiei Poloneze a Ştiinţelor – a fost restaurat în stil neobizantin rus. Teatrul Mare al lui Corazzi a fost terminat în 1834. După Insurecţia din Ianuarie, lucrările de construcţie s-au concentrat mai ales asupra drumurilor, podurilor, birourilor, bisericilor şi locuinţelor care trebuiau să servească noilor suburbii. Largile bulevarde moderne, cum ar fi Aleje Jerozolimskie (Bulevardul Ierusalimului) sau Nowy Świat (Lumea Nouă), erau menite a deveni artere principale, rapide, de circulaţie. Krakowskie Przedmieście (Suburbia Cracoviană) a fost extinsă până la malul nou-pavat al Vistulei. După 250 de ani de libertate, Vistula era din nou traversată de trei poduri permanente – Podul Suspendat Alexandru (1865), construit de inginerul Stanisław Kierbędź (1810-1899), podul strategic feroviar de la nord (1876) şi lungul Viaduct Poniatowski (1912). Majoritatea celor douăsprezece cartiere ale oraşului au fost dotate cu primării, câteva dintre ele – cum ar fi Skaryszew sau Praga – fiind înconjurate de pieţe şi parcuri. Cele treisprezece porţi ale oraşului au fost împodobite cu aripi laterale cu arcade. Stilurile noilor biserici erau la fel de eclectice ca şi confesiunile religioase cărora le serveau. Biserica Evanghelică Reformată de la Leszno şi biserica Sfântul Florian de la Praga au preferat stilul neogotic; Biserica Sf. Petru şi Pavel de la Koszyce a fost construită în stil neoromanic; Sf. Carol Boromeu de la Powązki – în stil neobaroc; iar numeroasele biserici ortodoxe de rit rusesc au adoptat stilul neobizantin. S-au iniţiat proiecte pentru ansambluri de construcţii de locuinţe pentru muncitori la Czerniaków, s-a organizat o reţea de servicii medicale municipale prin deschiderea unui spital în Praga în 1866 – o filială a vechiului Spital al Copilului Iisus – şi s-au amenajat parcuri şi spaţii deschise prin formarea unui aşa-zis Comitet al Plantărilor în 1889. Nici una dintre aceste dezvoltări nu a avut un caracter remarcabil în context european mai larg; însă ele au făcut din Varşovia unul dintre oraşele relativ moderne ale Imperiului Rus. Mare parte a iniţiativei i-a aparţinut primarului rus al oraşului generalul Sokrates Starynkiewicz (1820-1892), care a deţinut această funcţie multă vreme, adresându-se în repetate rânduri autorităţilor ţariste de la Sankt-Petersburg în interesul bunăstării Varşoviei. Însă nu se putea face nimic pentru a ascunde simbolurile semeţe ale servitudinii spirituale a oraşului. La nord, pe malul Vistulei, au fost demolate casele a 15.000 de oameni pentru a face loc imensei Citadele Alexander (1831-1865); în centrul oraşului, arhitectul Henri Marconi a proiectat o nouă închisoare impunătoare (1835) în stil renascentist – abominabila şi vestita închisoare Pawiak; în Piaţa Saxonă se înălţa nepoftită silueta catedralei Sfântul Alexander

Nevski (1912). Citadela şi închisoarea aminteau, fără îndoială, de puterea rusă; catedrala, cu cele cinci domuri aurite şi clopotniţa separată în stil bizantin, înaltă de 73 de metri, era un fel de întrupare a Sfintei Rusii ce putea fi zărită aproape de la orice colţ de stradă din oraş.

Din multe puncte de vedere, Varşovia nu era pregătită să facă faţă valului de imigranţi urbani. Majoritatea serviciilor publice au fost instituite foarte târziu; în plus, s-au dovedit a fi destul de inadecvate cererii existente. În 1890, doar o casă din trei avea apă curentă şi numai una din cincisprezece poseda instalaţie sanitară. Marea majoritate a varşovienilor erau îngrămădiţi în apartamente, în blocuri cu multe etaje, fiecare construit în jurul unei grădini interioare închise, cu propria fântână şi pompă. Multe străzi erau nepavate sau brăzdate de canale deschise. Curentul electric a fost pus la dispoziţia populaţiei abia în ultimii ani înainte de Primul Război Mondial. Mulţi oameni mureau de tifos şi tuberculoză. Rata mortalităţii era de 32‰. Serviciile în domeniul educaţiei erau rudimentare. Singura universitate existentă, rusă, îşi moştenea studenţii din şase licee de băieţi şi patru de fete. Intrarea la facultate era în general rezervată copiilor protejaţi ai oficialităţilor ruse. La nivelul şcolii primare, şcolile din sistemul de stat rus se bucurau de mai puţină popularitate decât lecţiile private oferite în secret în limba poloneză sau evreiască. În 1882, 46% din populaţie nu primise nici un fel de educaţie, nici măcar de nivelul şcolii primare. Instituţiilor de guvernare locală nu le fusese niciodată permis să se dezvolte. Cu excepţia experimentului de scurtă durată al lui Wielopolski din 1862-1863, Varşovia a fost direct subordonată autorităţilor militare ruse, încă de la înăbuşirea Insurecţiei din Noiembrie. Primarul, numit de ţar, era controlat de un viceprimar care, prin tradiţie, deţinea rolul de reprezentant principal al celui de-al Treilea Departament. Toate activităţile politice erau strict controlate de poliţie. În această privinţă, Varşovia era lipsită de libertăţile municipale fundamentale, de la sine înţelese pentru toate oraşele comparabile ca mărime din alte părţi ale Rusiei.

Societatea varşoviană a fost transformată întru totul. În prima parte a secolului, plebea urbană constase în principal din negustori şi meşteşugari independenţi – peste 15.000 în 1854. În anii ce au urmat, forţa de muncă în creştere a fost acaparată rapid de firme mai mari, conduse de întreprinzători bogaţi. Numărul muncitorilor din industrie a crescut de trei şi chiar de patru ori, depăşind 40.000 la sfârşitul secolului. În acelaşi timp a prins contur o clasă distinctă de proletari emancipaţi care înlocuiau treptat vechea birocraţie. La celălalt capăt al scării sociale, rămăşiţele magnaţilor oraşului erau depăşite de noua burghezie germană şi evreiască – de către familii ca Fraenkel, Epstein, Rosen, Bergson, Steinkeller sau Kronenburg. Poate fiindcă sărăcia şi disperarea erau la ordinea zilei, Varşovia era marcată de personalităţi luptătoare, avide şi ambiţioase, hotărâte să exploateze cu orice preţ resursele oferite de un oraş suprapopulat în expansiune. Străzile Varşoviei erau colorate atât de către numeroşii dandy, boemi şi comercianţi, cât şi de cerşetorii, prostituatele, soldaţii şi vânzătorii ruşi de îngheţată aflaţi la tot pasul. Tensiunile şi ambiţiile frenetice, reflectate în literatura populară a vremii, au fost satirizate de Cyprian Norwid în a sa *Reţetă pentru un roman varşovian*:

Trei proşti din nobilime ia ; pileşte-i,
Vor ieşi şase. Mai dă evrei şi negustori,
Bate amestecul fie cu-o pană, fie-o bâtă.
Treptat adaugă apă, până iese un volum –
În el pune căldură, ori, de ai timp, pune iubire !
.....
În fine o domniţă cufund-o acolo, roşie-n obraji
Ca o ridiche ; – pentru o intrigă mai scurtă,
Adaugă un sac de ruble – mestecă – şi scutură[15].

În cadrul creşterii rapide a populaţiei Varşoviei în general, se evidenţiază mai cu seamă sporirea comunităţii evreieşti. De la 5.000 de membri în 1781, ei au atins 150.000 în 1810, 98.968 în 1876 şi 219.141 la recensământul imperial din 1897. Aceste cifre reprezintă 4,5%, 18,1%, 23,8% şi, respectiv, 33,9% din numărul total de locuitori. Fenomenul poate fi explicat în parte prin creşterea extraordinară a sporului natural şi în parte prin afluxul de imigranţi evrei din regiunile de la răsărit. Suprapopularea era evidentă. Şomajul era în floare. Tensiunile sociale erau inevitabile. Varşovia era iudaizată în ritm constant şi invadată de oameni fără mijloace de subzistenţă. Era greu de scăpat din ghetou, deşi era perfect legal. Aceste condiţii au stârnit multe comentarii, în special în rândurile observatorilor de stânga, a căror conştiinţă socială era afectată de ele. Stefan Żeromski, de exemplu, în romanul *Ludzie bezdomni* (*Oameni fără adăpost*, 1900), a descris în detaliu această stare de lucruri :

...Prin pasaje înguste, printre chioşcuri, prăvălii şi adăposturi, Judym intră pe strada Krochmalna. Jarul soarelui îneca acest canal devenit stradă. Un miros fetid, de cimitir, emana din gâtul îngust ce unea strada Ciepła cu piaţa. Acolo roia, ca pe vremuri, furnicarul evreiesc. Ca odinioară, o evreică bătrână şi bolnavă şedea pe trotuar, vânzând fasole gătită, bob, mazăre şi seminţe de dovleac. Pe alocuri se preumblau sifonarii cu canistrele la şold şi cu paharele în mână. Numai să vezi un asemenea pahar uns cu sirop uscat, ţinut în mână de un sărăntoc murdar, era de-ajuns să-ţi întoarcă stomacul pe dos. Una dintre vânzătoare, o fată, stătea rezemată de zid – atât de zdrenţuită, că era aproape goală. Faţa îi era îngălbenită şi fără strălucire. Aştepta în soare, fiindcă cei ce treceau pe la soare era mai probabil să fie însetaţi. Ţinea două sticle pline cu un lichid roşu, probabil un fel de suc. Buzele ei cenuşii şopteau ceva. Poate că vorbele ei îndemnau la băut, sau poate era numele Lui, Adonai, ce nu poate fi rostit de muritori, ori poate era un blestem murdar şi sărman ca un vierme la adresa soarelui şi a vieţii...

De-a dreapta şi de-a stânga se afla un rând de prăvălii deschise, ce se terminau nu departe de pragul de la intrare – ca nişte sertare cu hârtie lipită înăuntru. Pe rafturile de lemn erau ţigări la vreo trei ruble, iar mai aproape de uşă, trecătorul era ispitit cu ouă fierte, heringi afumaţi, tablete de ciocolată, bomboane de felurite forme ademenitoare, felii de brânză, păstârnac, usturoi, cepe, prăjituri, ridichi, fasole uscată pe aţă şi borcane cu suc de zmeură concentrat.

În fiecare din aceste prăvălii, în mijlocul podelei domnea o baltă neagră de noroi, care chiar şi în zilele cu arşiţă îşi păstra umezeala răcoritoare. În această mizerie se

târau copii în zdrenţe slinoase, ei înşişi murdari peste măsură. Fiecare din aceste cloace adăpostea câteva persoane ce-şi duceau acolo viaţa stând la taifas şi tăind frunză la câini. În adâncul prăvăliei şedea de obicei un tată, un melancolic ofilit, care din zori până-n seară nu se mişca de la locul său şi, cu ochii aţintiţi în stradă, pierdea vremea visând la escrocherii.

Câţiva paşi mai încolo, ferestrele deschise dădeau înspre interiorul unor ateliere meşteşugăreşti în care, sub tavanele joase, îşi scurtau viaţa bărbaţi aplecaţi şi femei cocoşate. Aici găseai un atelier de cizmărie, o cavernă întunecată din care emana o duhoare densă. Lângă acesta era o fabrică de peruci din acelea folosite de evreicele evlavioase. Erau mai bine de o duzină de asemenea ateliere de frizerie. Fete palide, îngălbenite, fără viaţă, ele însele nepieptănate şi nespălate, aranjau buclele pe peruci... Din curţile interioare, din uşi, ba chiar şi din acoperişurile vechi de tinichea sau ţiglă, din şirurile de ferestre ale mansardelor ieşeau feţe bolnave, de un verde palid, pătate, osoase, cu nasuri lungi şi ochi sângerânzi şi înlăcrimaţi ce priveau cu indiferenţă în gol, ochi care, în tristeţe eternă, visau la moarte[16].

Timpul nu a adus cu sine nici o ameliorare. În primele două decenii ale secolului XX, când rata de creştere a proletariatului nonevreu a scăzut, evreii varşovieni au fost aproape de a atinge poziţia unei majorităţi absolute. În 1918, cu o populaţie de 319.000, atinseseră o cotă de 42,2% din numărul total de locuitori. Paradoxal, în momentul în care Polonia şi-a recăpătat independenţa, capitala Poloniei avea aproape tot atâţia nonpolonezi cât şi polonezi. Varşovia nu numai că adăpostea mai mulţi evrei decât orice alt oraş din Europa; de fapt, după New York, era cel mai important sanctuar evreiesc al lumii. După aceea, evreimea varşoviană a intrat într-o perioadă de declin relativ. În anii 1920, afluxul reînnoit de ţărani a întărit elementul polonez, în timp ce comunitatea evreiască a fost redusă prin emigrarea multor tineri în Occident. La 1939, populaţia evreiască totală crescuse doar puţin, ajungând la 375.000 de locuitori. Proporţia lor în cadrul populaţiei totale – 29,1% – scăzuse nivelul deţinut cu o jumătate de secol în urmă.

În a Doua Republică, de la 1918 la 1939, reformele sociale în Polonia s-au bucurat doar de un succes limitat. Dar efectele sociale ale celui de-al Doilea Război Mondial au umbrit tot ce se întâmplase de la emancipare încolo. Toate clasele, fără excepţie, au fost asaltate de teroarea nazistă şi sovietică. Clasele educate şi împroprietărite au avut enorm de suferit. Minorităţile naţionale au fost eliminate. Intelighenţia, proprietarii de pământ, burghezia şi funcţionarii oficiali au fost decimaţi. Aproape toţi supravieţuitorii şi-au pierdut fie proprietăţile, fie alte surse de venit de care dispuneau înainte. Printr-un proces de eliminare subit şi înfiorător, numai ţărănimea şi muncitorimea au rămas relativ intacte.

Prin urmare, în Republica Populară nu era nevoie de nici o revoluţie. Uniformizarea societăţii fusese în mare parte realizată prin război. Sub conducerea unei aşa-zise democraţii populare, se presupunea că oamenii de rând îşi vor lua în primire moştenirea.

7

KOŚCIÓŁ

Biserica Romano-Catolică în Polonia

Grija principală a Bisericii Romano-Catolice în Polonia, la fel ca şi în alte ţări, a fost întotdeauna vindecarea sufletelor. Prima îndatorire a clericilor era propagarea credinţei, săvârşirea sacramentelor şi îngrijirea de cei vii şi cei morţi. De-a lungul secolelor, principalele lor eforturi au fost canalizate mai mult spre vieţile individuale ale credincioşilor decât către viaţa publică a statului şi naţiunii. Din punctul de vedere al catolicismului, în Polonia, cei o mie de ani au fost marcaţi de o luptă neobosită împotriva ignoranţei şi păcatului – o luptă în care valorile eterne ale religiei au avut întotdeauna prioritate în faţa oricăror consideraţii efemere ale ordinii sociale dominante. Ca urmare a acestui mod de gândire, potrivit căruia mântuirea unui suflet este considerată a fi un motiv de bucurie mai mare în Rai decât supravieţuirea pe Pământ a întregii naţiuni poloneze, Biserica a declarat prin tradiţie că nu se va implica în chestiuni strict politice. Este un punct de vedere ce trebuie apreciat chiar şi de acei istorici care ar putea pretinde că înţeleg scopurile catolicilor mai bine decât le înţeleg catolicii înşişi.

Totuşi, ar fi inutil să presupunem că problemele Bisericii ar putea fi separate de lumea seculară în care ele apar. Chiar şi cel mai idealist catolic admite că înălţarea sufletului este atinsă prin încercările trupului, în timp ce comentatorii materialişti nu găsesc prea multe dificultăţi în explicarea preocupărilor spirituale ale Bisericii prin referire la puterea, bogăţia şi statutul ei. Biserica Romano-Catolică a fost întotdeauna parte a lumii politicii poloneze, indiferent că a recunoscut asta sau nu. A exercitat o influenţă puternică asupra tuturor evenimentelor politice, nu doar prin existenţa sa corporatistă ca instituţie bogată, veche şi respectată, ci şi prin activităţile şi atitudinile preoţilor şi ale membrilor săi. Mai mult, istoria Bisericii Romano-Catolice oferă unul dintre puţinele elemente de continuitate din trecutul Poloniei. Regate, dinastii, republici, partide şi regimuri au venit şi au trecut; însă Biserica pare să dureze la nesfârşit[1].

Ca rezultat al împărţirilor, vechea provincie ecleziastă a Poloniei a fost ruptă în bucăţi. Cele şase dioceze ale Galiţiei erau subordonate Arhiepiscopului Mitropolit al Liovului. Şase dioceze încorporate de Rusia erau subordonate Arhiepiscopului Moghilevului, care, ca atare, era considerat arhiepiscop mitropolit al tuturor romano-catolicilor din imperiu. Cinci dioceze au fost transferate în Prusia. Rolul de

arhiepiscopie mitropolitană al Episcopiei de Gniezno, care în 1795 se afla în Prusia, în 1807 – în Ducatul Varşoviei, iar în 1815 – înapoi în Prusia, a trecut în 1818 în mâinile nou-createi Arhiepiscopii de Varşovia, al cărei arhiepiscop, la solicitarea Ţarului, a devenit conducătorul Bisericii în Regatul Congresului, peste şapte dioceze reorganizate. Aceste aranjamente au rezistat cu modificări minore vreme de un secol. Arhiepiscopul de Breslau, care administra Biserica în Brandenburg şi Silezia, şi Episcopul de Ermland (Warmia), a cărui autoritate se întindeą peste întreaga Pomeranie şi Prusie de Vest, erau subordonaţi direct Curiei Romane. Episcopia de Cracovia, care decăzuse la statutul de vicariat vacant, a fost ridicată la rangul de arhiepiscopie în 1875 şi a fost încredinţată pe rând în mâinile a trei dintre cei mai puternici preoţi polonezi ai momentului – cardinalul Albin Dunajewski (1817-1894), cardinalul-prinţ Jan Puzyna (1842-1911) şi cardinalul-prinţ Adam Stefan Sapieha (1867-1951). În 1925, concordatul semnat de Vatican cu Republica Polonă a restabilit o provincie poloneză unită cu cinci episcopii mitropolitane, la Gniezno-Poznań, Varşovia, Vilnius, Liov şi Cracovia.

Funcţia arhiepiscopului a trecut prin nişte schimbări de statut asemănătoare. După decesul prin presupus suicid în aprilie 1794 al lui Michał Jerzy Poniatowski, fratele regelui şi ultimul arhiepiscop al republicii, postul vacant nu a fost ocupat. Această demnitate a fost oferită între 1806 şi 1818 contelui Ignacy Raczyński (1741-1823), Arhiepiscop de Gniezno, care a condus Biserica în Ducatul Varşoviei şi, apoi, în Regatul Congresului. Din 1818 până în 1829, funcţia a fost oferită succesorilor săi în Varşovia; după aceea nu s-a mai reconfirmat niciodată. În Galiţia, aceasta a fost conferită în mod excepţional arhiepiscopului Andrzej Alojzy Ankwicz de Liov (1774-1838). Din 1919, funcţia de Arhiepiscop al Poloniei a fost returnată Episcopiei de Gniezno şi a fost deţinută succesiv de doar trei persoane – cardinalul Edmund Dalbor (1869-1926), cardinalul Augustyn Hlond OJB (1881-1948) şi, din 1948, de redutabilul cardinal Stefan Wyszyński (n. 1901)*.

În epoca împărţirilor, guvernele celor trei imperii nu au ezitat în a interveni în problemele religioase, în general, şi în cele ecleziastice, în particular. În Austria, împăratul Josef al II-lea (1780-1790) a iniţiat o politică de subordonare a Bisericii către stat. Apelurile către Roma au fost interzise. Nici un decret papal sau episcopal nu putea fi publicat fără aprobare imperială. Şcolile bisericeşti şi seminarele teologice au fost transformate în colegii laice, conduse de stat. Câteva sute de ordine călugăreşti au fost abolite, proprietăţile lor fiind confiscate.

În Prusia, clericii catolici erau supervizaţi de către consistoriul protestant. Desfiinţarea treptată a proprietăţilor călugăreşti, începută în 1816, a contribuit la întreţinerea clericilor laici şi a fondului educaţional al statului. O dispută caustică din 1839-1840 cu privire la căsătoriile mixte reflectă evenimentele din Kulturkampf-ul anilor 1870.

În Rusia, garantarea generoasă a libertăţii religioase, proclamată de către Ecaterina a II-a la momentul primei împărţiri, se afla într-un contrast evident cu lunga şi trista istorie a persecuţiilor la care fuseseră supuşi romano-catolicii – şi mai ales uniaţii

* Următorii Arhiepiscopi ai Poloniei au fost cardinalii Józef Glemp (1981-2009), Henryk Muszyński (2009-2010) şi Józef Kowalczyk (2010-prezent) (n.tr.).

(greco-catolicii). În cazul catolicilor, politica ţaristă era concepută astfel încât toate problemele ecleziastice să fie subordonate controlului direct din partea autorităţilor laice. Scopul urma să fie atins prin supervizarea directă strictă a tuturor numirilor; prin interzicerea totală a oricărui acces la Roma; prin controlul resurselor materiale ale Bisericii şi, din 1801, prin crearea unui organism de supervizare controlat de stat, Colegiul Sacru din Sankt-Petersburg. Odată stabilite aceste clauze, protestele şi solicitările Vaticanului puteau fi ignorate. Când se potrivea scopurilor Rusiei, orice decret roman putea fi ignorat – inclusiv dizolvarea Ordinului Iezuit. Termenii a două concordate, din 1847 şi 1883, puteau fi scurtcircuitaţi direct. De timpuriu, administrarea Bisericii Romano-Catolice în Rusia a fost încredinţată intenţionat unei serii de oportunişti incompetenţi imperiali, care nu aveau nici un interes să apere comunitatea lor religioasă de nedreptăţile autocraţiei. Ca rezultat al Insurecţiei din Noiembrie, aproape jumătate din mănăstirile latine din Polonia rusească au fost închise, în timp ce plata salariilor clericilor a revenit statului. Corespondenţa neautorizată cu Roma era pedepsită cu deportarea imediată. Toate predicile, deciziile şi publicaţiile religioase trebuiau aprobate de către cenzura ţaristă. Toate seminariile erau inspectate de către poliţia ţaristă. Ca rezultat al Insurecţiei din Ianuarie, marea majoritate a ordinelor catolice au fost dizolvate. Întregul pământ aflat în proprietatea Bisericii a fost confiscat, împreună cu domeniile protectorilor laici ce posedau concesiuni catolice. Activitatea Colegiului Sacru a fost plasată sub comanda Ministerului de Interne şi toate chestiunile dintre Colegiu şi curiile diecezane erau înaintate spre aprobare delegaţilor poliţiei laice. În 1870 a fost provocat un conflict direct în dieceza Vilniusului, când au fost luate măsuri pentru introducerea liturghiei în limba rusă. Singurul lucru bun care poate fi spus referitor la toleranţa religioasă din Rusia este că nu s-a făcut niciodată vreo încercare de a desfiinţa bisericile romano-catolice în totalitate[2].

În cazul uniaţilor însă, politica ţaristă urmărea eliminarea totală a acestora; înaintaşii lor părăsiseră ortodoxia şi fuseseră trataţi ca renegaţi şi trădători. Metoda aleasă era cea a convertirii forţate la ortodoxie. Campania a început în 1773, anul proclamării libertăţii religioase de către Ecaterina a II-a[3]. În deceniile ce au urmat, o „misiune" ortodoxă a deschis în fostele provincii poloneze Volînia, Podolia şi Ucraina, trecându-le prin foc şi sabie. În satele recalcitrante au fost încartiruiţi cazaci, cărora li s-a oferit permisiunea de a jefui, de a chefui şi de a ucide după bunul plac până când sătenii se supuneau. Preoţii uniaţi aveau de ales între supunere şi violenţă. Părinţii erau ameninţaţi cu răpirea şi mutilarea copiilor lor. Opozanţii erau torturaţi şi ucişi. Apostaţilor li se oferea o răsplată substanţială. După un drum croit prin sânge şi umilinţă, cu sinucideri în masă şi martirii rămase anonime, misionarii împărătesei au reuşit să confişte majoritatea bisericilor uniate şi să convertească aproximativ patru cincimi din populaţia uniată. Două alte operaţiuni – una patronată de Nicolae I în Imperiul Rus în 1827-1839, iar alta de către Aleksandru al II-lea în fostul Regat al Congresului între 1873 şi 1875 – au adus finalul inevitabil campaniei. Cu prima ocazie, ţarul a format un Colegiu Uniat separat pentru a-i scoate pe uniaţi de sub protecţia ierarhiei catolice, iar apoi a ordonat fuzionarea diocezelor uniate rămase cu echivalentele lor ortodoxe. Ca semn de sărbătoare, Nicolae a bătut o

medalie cu inscripţia: „Separaţi prin ură 1595, reuniţi prin dragoste 1839". A doua oară, distrugerea comunităţii uniate din provinciile poloneze a constituit un preludiu necesar al politicii de rusificare. Ca de obicei, aceasta a fost întreprinsă sub ameninţarea cazacilor:

> În satul Pratulin din districtul Janów, trupele au tras şi au ucis treisprezece persoane. Expediţia a fost condusă de către Kutanin, guvernatorul districtului, şi de un oarecare colonel Stein. Supravieţuitorii au fost puşi în lanţuri şi trimişi la închisoarea de la Biały, către care au mers cântând imnuri de slavă... Un ţăran bătrân, pe nume Pikuta, a refuzat să se supună, iar cuvintele lui au fost repetate de către toţi bărbaţii din Pratulin în prezenţa guvernatorului: „Jur pe părul meu alb, pentru siguranţa sufletului meu şi pentru că vreau să îl văd pe Dumnezeu când voi muri, că nu mă voi dezminţi de nici un cuvânt din credinţa noastră, precum nici vecinii mei nu au să se dezmintească. Sfinţii martiri au suferit atâtea prigoane, iar fraţii noştri au vărsat atâta sânge, încât trebuie şi noi să facem ca ei". Când unei femei i s-a poruncit să semneze un document ortodox sub ameninţarea cu exilul în Siberia, ea a refuzat. „Atunci îţi vom lua copilul." „Luaţi-l", a spus ea, „Dumnezeu se va îngriji de el". După ce şi-a binecuvântat copilul, l-a dat în mâinile cazacilor. Ea se numea Kraiczikka...[4]

Scene asemănătoare aveau loc în fiecare sat. În final, Biserica Uniată era atât de epuizată, încât abia a putut să se bucure de avantajele scurtului interludiu de toleranţă din 1906-1914. Oriunde era posibil, susţinătorii săi erau adăpostiţi de coreligionarii lor de peste frontieră, în Galiţia. Teroarea la care au fost supuşi uniaţii, din motivele unui fanatism fără margini, a fost adevăratul străbun spiritual al epurărilor ideologice din perioada sovietică[5].

Adevărata faţă a politicii ruseşti poate fi apreciată, printre altele, prin studiul legislaţiei ce reglementa relaţiile dintre catolici şi ortodocşi. Preoţilor catolici li se interzicea să oficieze împărtăşanii oricui în afara propriilor lor enoriaşi înregistraţi, iar printr-o clauză a unui concordat din 1847, pe catolicii convertiţi de la ortodoxism îi aştepta exilul imediat în *guberniile* siberiene de la Tomsk sau Tobolsk. Căsătoriile mixte erau practic imposibile, nu din pricina regulilor catolice ce guvernau educaţia religioasă a copiilor, ci pentru că autorităţile ţariste îşi arogau dreptul de a-i lua pe aceşti copii în grija statului. În acelaşi timp, se ofereau numeroase încurajări apostaţilor catolici. Convertirea la ortodoxie le aducea puşcăriaşilor catolici iertarea absolută a tuturor crimelor comise, în timp ce soţiilor lor li se permitea să divorţeze şi să se recăsătorească. Contrar practicii uzuale în Biserica Rusă, preoţii foşti catolici primeau permisiunea de a-şi lua o soţie, după hirotonisirea ortodoxă.

Poziţia Vaticanului era, în termeni blânzi, cel puţin ambiguă. Deşi există unele controverse cu privire la motivaţiile unor anumiţi pontifi, este acceptat faptul că Curia Romană nu a reuşit să îi convingă pe catolicii polonezi de bunele ei intenţii. De-a lungul întregii perioade a împărţirilor, Vaticanul a manifestat o atitudine de indiferenţă, dacă nu chiar de ostilitate deschisă faţă de aspiraţiile poloneze. Intimidată de puternica legătură dintre eliberarea naţională şi radicalismul social, Curia nu a văzut nici un motiv pentru care Biserica ar trebui să intervină prea energic în faţa puterilor în numele polonezilor. Într-o eră când ţarul era văzut ca prim garant al

ordinii sociale, dictonul „Daţi-i cezarului ce este al cezarului" era recomandat în toate problemele politice. Catolicilor polonezi li se recomanda să-şi îndrepte gândurile către lucrurile veşnice şi să lase problemele lumeşti în seama autorităţilor legitime unse. În anii 1790, agonia fostei Republici era văzută la Roma drept recompensă potrivită pentru iacobinii şi libertarii care îşi duseseră ţara la dezastru. În deceniile postnapoleoniene, menţinerea Sfintei Alianţe şi ca atare şi a împărţirilor Poloniei era considerată cea dintâi prioritate diplomatică a Romei. La finele secolului, o enciclică a papei Leon al XIII-lea a ordonat deschis principiul triloialismului tuturor episcopilor polonezi. Desigur, ar fi eronat să ne imaginăm că Vaticanul era în relaţii excelente cu toate puterile care au împărţit Polonia. Existau dificultăţi constante nu numai în relaţiile cu Rusia ortodoxă şi Prusia protestantă, ci şi cu Austria catolică, unde continua să domine spiritul iozefin. Nici unul dintre imperiile conducătoare nu era dispus să acorde Bisericii Catolice control nerestricţionat asupra numirilor, proprietăţilor sau educaţiei tinerilor. Din acest motiv, Vaticanul nu era pregătit să rişte o deteriorare a relaţiilor dintre Biserică şi stat. Papii nu aveau mijloace directe de exercitare a presiunii asupra conducătorilor care nu-şi respectau declaraţiile de toleranţă religioasă; însă fiindcă nici măcar nu au făcut declaraţii publice întru apărarea dreptăţii şi compasiunii, ei şi-au pierdut o mare parte din prestanţa morală[6].

Faptul că Vaticanul nu a sprijinit numeroasele revolte poloneze a jignit profund Polonia. În ciuda faptului că Confederaţii de la Bar se considerau luptători pentru cauza catolică, nici Clement al XIII-lea, nici Clement al XIV-lea nu a spus vreun cuvânt în apărarea lor. Ultimul pontif a felicitat deschis prima împărţire pe motiv că „Împărăteasa Apostolică", Maria Tereza, va putea acum să-şi protejeze Biserica mai eficient. În 1792, papa Pius al VI-lea a binecuvântat eforturile Confederaţiei de Targowica de a „aduce calm şi fericire Republicii". În 1793, el a respins apelurile ambasadorului polonez pentru ajutor împotriva Rusiei; iar în 1795, îngrozit de confiscarea argintului Bisericii şi linşarea prelaţilor de către gloata de la Varşovia, acesta a ordonat clerului să colaboreze cu puterile care au împărţit Polonia. În 1832, papa Grigorie al XVI-lea a condamnat Insurecţia din Noiembrie în termeni greu de retractat mai târziu. „Aceste înspăimântătoare nenorociri", a scris el într-o enciclică pentru episcopii polonezi, „îşi au obârşia numai în maşinaţiile celor ce răspândesc fraude şi minciuni, ce folosesc religia ca pretext pentru a-şi ridica capetele împotriva puterii principilor, consfinţită prin lege". În timpul Insurecţiei din Ianuarie, Pius al IX-lea a întârziat să critice conduita rusă până când insurgenţii au fost înfrânţi. Enciclica sa din 24 aprilie 1864, ce-l mustra pe „suveranul care îşi asupreşte supuşii catolici", începea cu cuvintele îndurerate *Vae mihi quia tacui* („Ruşine mie pentru că am tăcut"). La finele secolului, asocierea naţionalismului polonez cu socialismul, în special în programul PPS, a trezit permanente suspiciuni din partea Bisericii. Abia în august 1920, când viitorul Pius al XII-lea însuşi, atunci nunţiu papal la Varşovia, a stat pe baricade în apărarea fortului de la Radzymin şi a blestemat hoardele Antihristului înaintând, a arătat şi Vaticanul compasiune pentru cauza poloneză.

Aparenta indiferenţă a Vaticanului nu poate fi explicată cu uşurinţă catolicilor polonezi, mulţi dintre ei agăţându-se de credinţă ca o ultimă consolare în confruntarea

cu opresiunea străină. În cercurile intelectualităţii şi patrioţilor, aceasta constituia subiectul unor satire licenţioase. Nimeni nu putea nega forţa faimoasei conversaţii din drama *Kordian* a lui Słowacki, unde eroul polonez este primit în audienţă la Sfântul Părinte, căruia îi cere iertare:

O cameră tapetată la Vatican. Papa, în saboţi auriţi şade într-un fotoliu. Lângă acesta, pe o tiară aurită cu trei picioare, stă un papagal cu gulerul roşu. Un gardian elveţian, deschizând uşile pentru Kordian, îl anunţă cu glas tare:

GARDIAN ELVEŢIAN: Contele Kordian, un polonez.

PAPA: Bine ai venit, urmaş al lui Sobieski. *(Îşi întinde piciorul, Kordian îngenunchează şi îl sărută.)* Polonia primeşte mereu harul Cerului, nu-i aşa? Zilnic, îi mulţumesc lui Dumnezeu pentru acest pământ fericit. Împăratul rus, ca un înger cu o ramură de măslin, arată bunăvoinţă sinceră faţă de credinţa catolică; ar trebui să cântăm Osana...

PAPAGALUL: *(răguşit) Miserere.*

KORDIAN: Sfinte Părinte, îţi aduc în dar o relicvă sfântă. Este un pumn de ţărână dintr-un loc unde au fost măcelăriţi zece mii de copii, bătrâni şi femei... Aceste sărmane victime nu au primit nici măcar sfânta împărtăşanie înainte de a muri. Pune astă ţărână acolo unde ţii alte daruri de preţ ale ţarilor şi dă-mi în schimb o lacrimă, doar o lacrimă.

PAPAGALUL: *Lacrimae Christi.*

PAPA *(zâmbind către Papagal, fluturându-şi batista)*: Pleacă, Luther, pleacă, zic... Ce e, fiu al Poloniei, nu ai văzut Catedrala Sf. Petru? Circul, Panteonul? Duminică, te previn, vino la Bazilică, din Africa tocmai a sosit un nou tenor... Mâine mă vei vedea în toată maiestatea, binecuvântând Roma şi lumea întreagă. Vei vedea întregi popoare îngenunchind în faţa mea şi a crucii. Polonezii să se roage Domnului, pe Ţar să-l cinstească şi să creadă...

KORDIAN: Dar pumnul acesta de ţărână însângerată? Nu îl va binecuvânta nimeni? Ce să spun când mă întorc?

PAPAGALUL: *De profundis clamavi! clamavi!*

PAPA *(încearcă să-şi ascundă încurcătura cu un rânjet, goneşte Papagalul)*: Pleacă, drace, pleacă... Fiul meu, du-te cu Dumnezeu, iar poporul vostru să dea pierzaniei orice sămânţă a iacobinismului! Să se ţină de psaltire, de greblă şi de sapă...

KORDIAN: *(azvârlind pumnul de ţărână în aer)* Această cenuşă a martirilor o-ncredinţez celor patru vânturi. Mă întorc în ţara mea cu inima îndurerată.

PAPA: Dacă polonezii vor fi cuceriţi, voi fi primul care îi va excomunica. Fie ca religia să crească precum un măslin, iar oamenii să trăiască în pace la umbra sa!

PAPAGALUL: Aleluia![7]

Această scenă, cu adevărat dantescă în ironia sa amară, a fost scrisă în 1833 ca ficţiune, însă a anticipat corect atitudinea papei Grigorie faţă de Insurecţia din Noiembrie. Toate scuzele şi îndreptările emise de Vatican în anii următori nu îl puteau achita de vină. Răul fusese făcut. Mai târziu, Grigorie al XVI-lea a pretins că a fost înşelat de către ambasadorul rus şi, în cele din urmă, a denunţat „duplicitatea înnăscută a duşmanilor Bisericii" într-un discurs secret în consistoriu. Însă puţini oameni din Polonia au auzit de acest lucru.

În ciuda refuzului guvernului ţarist de a face compromisuri în tratamentul catolicilor şi uniaţilor, presiunile politice au determinat Vaticanul să reglementeze relaţiile cu Rusia oricând a fost posibil. Deloc surprinzător, Concordatul din 1847, semnat din iniţiativa reformatorului Pius al IX-lea, s-a dovedit curând literă moartă. Imputările puterilor vestice la Conferinţa de la Paris, unde Rusia a fost obligată să îşi redeclare aderarea la libertatea religiilor, au determinat autorităţile ţariste să sporească hărţuirile catolicilor. Suprimarea Insurecţiei din Ianuarie a fost urmată de un val de teroare. De data aceasta, reticenţa iniţială a papei a fost interpretată la Sankt-Petersburg ca un semn de slăbiciune, în timp ce protestele sale tardive au stârnit un răspuns răzbunător. Într-o audienţă, în decembrie 1865, delegaţia ţarului la Roma a declarat cu impertinenţă în faţa Papei că „catolicismul este echivalent cu revoluţia". O întrerupere formală a relaţiilor era inevitabilă. În perioada următoare, Biserica Catolică din Rusia a supravieţuit unui atac din mai multe părţi, ce nu s-a finalizat până la semnarea, în 1883, a unui al doilea concordat, la fel de şubred şi nesatisfăcător ca primul. Pur şi simplu nu exista nici un mijloc prin care un guvern autocrat să poată fi obligat să îşi onoreze obligaţiile. Drept rezultat, oamenii de rând din Polonia erau tentaţi să creadă că Sfântul Părinte îi abandonase şi deci să creadă că propriul lor catolicism e mai catolic decât papa.

Practicile tradiţionale ale Bisericii au fost apărate fervent împotriva tuturor ideilor înnoitoare ale epocii. Valul de filozofie speculativă ce venea din Germania era văzută, în cercurile catolice, ca o nouă reformă, iar când mesianismul polonez a început să capete o tentă atât religioasă, cât şi politică, susţinătorii săi au fost curând condamnaţi de Biserică. În acest sens au fost denunţate atât scrierile lui Bronisław Trentowski (1808-1869) la Freiburg, cât şi activităţile sectei adventiste fondate de Andrzej Towiański (1799-1878) printre emigranţii polonezi din Paris. Printre numeroşii scriitori care s-au înrolat întru apărarea valorilor catolice conservatoare se numără, de exemplu, Feliks Kozłowski (1803-1872), care a publicat o critică a lui Trentowski intitulată *Początki filozofii chrześcijańkiej* (*Începuturile filozofiei creştine*, 1845). Michał Grabowski (1804-1863), poreclit „arhiepiscopul" publiciştilor catolici, a încercat să distragă atenţia de la romanticii naţionalişti scriind romane istorice într-o manieră vădit sentimentală şi evlavioasă. În compania episcopului Ignacy Hołowiński (1807-1855) şi a colegului său romancier, Henryk Rzewuski (1791-1866), el a organizat aşa-numita „Côterie de Saint Petersbourg" – un grup de polonezi ultracreştini, ultracatolici cu sediul în capitala rusă în preajma săptămânalului *Tygodnik petersburgski*. Favorizaţi atât de autorităţile ţariste, cât şi de ierarhia de la Roma, aceştia alimentau o ramură distinctă a opiniei publice poloneze, ce a durat de-a lungul întregului secol al XIX-lea.

Totuşi, clerul polonez împărtăşea adesea ideile radicale ale reformatorilor naţionali şi sociali. Mai ales clericii inferiori, care cunoşteau direct de la sursă privaţiunile oamenilor de rând şi sarcinile impuse de oficialităţi, practicau un catolicism mult mai fundamental decât superiorii lor, furnizând un aflux constant de recruţi activişti mişcărilor politice ale momentului. Nici o istorie a Confederaţiei de la Bar nu ar fi completă fără ieremiadele şi profeţiile politice ale aproape legendarului

„părinte Marek"[8]. Puţin mai târziu, reverendul Franciszek Ksawery Dmochowski (1762-1808) şi-a început viaţa ca profesor modest în cadrul Ordinului Piarist; însă cariera sa l-a condus, în politica activă, către „Fierăria" lui Kołłątaj şi Răscoala lui Kościuszko; către uriaşe realizări literare ca traducător al *Paradisului Pierdut* şi al *Iliadei*, printre alte lucrări; şi, în cele din urmă, către protestantism, căsătorie şi funcţia de secretar al Societăţii Prietenilor Ştiinţei. O generaţie mai târziu, reverendul Piotr Ściegienny (1801-1890), o vreme vicar în Wilkołaż, aproape de Bełz, a iniţiat o conspiraţie revoluţionară printre ţăranii din zona Lublin. Reverendul Stanisław Stojałowski (1845-1911), pionier al educaţiei rurale şi cooperativelor agricole, a fost fondatorul Mişcării Poporului Creştin (SCh-L) în Galiţia. În perioada interbelică, reverendul Eugeniusz Okoń (1882-1949), un orator înfocat din regiunea Lublin, a dat glas în Seimul celei de-a Doua Republici celor mai presante nevoi pentru reforma agrară. Aceste nume nu sunt decât reprezentanţii vizibili ai unei uriaşe mulţimi de preoţi catolici anonimi ce îşi petreceau vieţile în slujba parohiilor lor, agonizând între nevoile turmei lor de creştini şi reticenţa clerului înalt. După cum ne aşteptăm, marea majoritate a acestor preoţi nu se răzvrăteau deschis, ci erau loiali disciplinei tradiţionale a chemării lor. Însă cei care izbuteau, atacau răul din societate cu o furie ce o depăşea adesea pe cea a camarazilor lor laici. Peste 1.000 de preoţi polonezi au fost exilaţi în Siberia în perioada 1864-1914. Atmosfera ce domina în sânul lor este clar reflectată în *Scrisoarea Sfântului Părinte către Ţărani şi Meşteşugari* a lui Piotr Sciegienny, scrisă în 1942. Acest mic tratat politic, conceput ca o aşa-zisă enciclică de la ghinionistul papă Grigorie al XVI-lea, cuprindea o iniţiere a omului simplu în principiile socialismului creştin, precum şi propuneri detaliate pentru o revoluţie socială:

> Mergeţi şi răspândiţi Cuvântul Domnului între noroade – acestea sunt cuvintele lui Hristos.
> Eu, papa Grigorie, în numele lui Isus Christos, Fiu al Domnului dătător de viaţă, acord astfel 15 ani de absolvire de păcate oricui citeşte această scrisoare sau o ascultă cu atenţie de cinci ori la rând. În numele Tatălui, al Fiului şi al Sfântului Duh, Amin...
> Am făcut apel deja la cei ce vă asupresc să vă recunoască ca popor şi să nu vă înrobească cu muncă silnică, arende şi alte daruri în natură; şi chiar pe regii voştri i-am rugat să nu vă împovăreze cu dări, să nu vă ia cu forţa la război ca vitele la tăiere şi să nu vă verse sângele pentru interesele lor... însă inimile lor împietrite nu vor să-mi asculte glasul ce l-am pus în slujba voastră...
> Fiii mei, voi nu ştiţi ce înseamnă fericirea. Născuţi în robie, credeţi că Dumnezeu pentru asta v-a creat, ca să trăiţi în neajuns şi sărăcie, să suferiţi de frig şi foame, să munciţi nu pentru voi, ci pentru stăpâni şi să trăiţi în cea mai cruntă neştiinţă... Iată, eu vă spun că Dumnezeu a creat toţi oamenii, aşadar şi pe voi, astfel încât toţi să-şi folosească darurile divine liberi... muncind doar pentru sine, pentru soţiile şi copiii lor, pentru cei bătrâni şi bolnavi... Dumnezeu, fraţii mei, v-a dat pământul, v-a dat voinţa, înţelegerea şi memoria, v-a dat tot ce aveţi nevoie pentru o viaţă bună şi fără griji... Iar dacă sunteţi săraci şi nefericiţi, nu este din voia Domnului, ci din a voastră sau a oamenilor răi... Dumnezeu vă porunceşte să vă iubiţi aproapele ca pe voi înşivă...

Şi toţi sunt aproapele vostru, fie catolic ori evreu, polonez, rutean, rus sau neamţ, soldat ori meşteşugar, ţăran sau nobil; pentru că toţi oamenii sunt fraţi şi au a se iubi unii pe alţii în prietenie... Duşman vă este cel care vă doreşte nenorocirea... Duşmanii voştri nu sunt aşa de mulţi, ba chiar sunt aşa de puţini, încât vă stă în putinţă a-i înfrânge. Trebuie numai să vreţi. Dacă fiecare îl apără pe celălalt de năpastă, veţi reuşi să vă apăraţi. Altminteri, dacă fiecare va privi cu nepăsare la nedreptatea suferită de aproapele său, veţi pieri cu toţii...

Când vedeţi ori auziţi că îl biciuiesc pe domeniu pe vecinul vostru, pe aproapele vostru, nu-i ajutaţi pe acei călăi cumpliţi să-l chinuie pe bietul om, ci săriţi în apărarea lui, fiindcă ce suferă el azi, voi veţi suferi mâine ori poate chiar azi...

Voi sunteţi cei care îi hrăniţi şi înţolesc pe stăpâni, iar stăpânii, drept răsplată pentru munca voastră, vă dispreţuiesc, vă numesc neghiobi, câini, jigodii şi hoţi... Nu ar trebui să fie aşa... *Iată cum ar trebui să fie:* Fiecare gospodar care are nevastă şi copii să aibă peticul lui de pământ... fiecare gospodar să aibă casa lui, staulul şi oborul lui, vitele lui şi plugul lui; fiecare om să ştie să scrie şi să citească...

Veţi spune: dacă nu ne plătim îndatoririle, vin soldaţii şi ni le iau cu forţa. Însă soldaţii, fraţii mei, nu ar trebui să vă forţeze. Cine sunt aceşti soldaţi de care vă temeţi atât de mult? Sunt copiii voştri, fraţii şi rudele voastre, prietenii voştri... Soldaţii ar trebui să-i dea jos pe stăpâni şi regi ca duşmani ai omenirii şi ar trebui să ţină partea ţăranilor...

Războaiele, fraţii mei, vor ajunge în curând la un sfârşit şi omul nu va mai omorî alţi oameni. Un război mai aveţi de dus, un război drept; căci în apărarea vieţii voastre, a nevestelor şi copiilor voştri, a celor dragi vouă, a libertăţii voastre, a drepturilor voastre îl veţi duce... Războiul acesta ce va să vină nu va fi purtat de ţărani împotriva ţăranilor, de săraci împotriva săracilor, ci de ţărani contra stăpânilor, de săraci contra bogaţilor, de asupriţi şi nefericiţi contra asupritorilor şi celor ce trăiesc în îndestulare... Se vor ridica ţăranii, lucrătorii pământului, meşteşugarii - polonezi şi ruşi - de o parte, iar de cealaltă parte - stăpânii şi regii, polonezi ori ruşi, iar ţăranii nu au să tragă în ţărani, ci în domni...

Ştiţi că stăpânul se ţine cu stăpânii, evreul cu evreii; să se ţină şi săracul şi oropsitul cu cei săraci şi oropsiţi... Nu-i ascultaţi pe domnii şi pe preoţii care vor încerca să vă tragă de partea monarhilor... Însă de stăpânii buni trebuie să ascultaţi şi să îi iubiţi ca pe voi înşivă, căci ei fac multe lucruri bune pentru voi...

Trebuie să credeţi, dragi fii, că eu, papa Grigorie, vă doresc din inimă fericirea. De aceea vă poruncesc în numele lui Isus Christos, Fiul Dumnezeului cel Viu, să păstraţi şi să duceţi la îndeplinire ce vă sfătuiesc aici din porunca Domnului însuşi: În primul rând... să lepădaţi palinca, până nu v-aţi înfrânt duşmanii... În al doilea rând... din fiecare sat, cel puţin un ţăran să-l trimiteţi la învăţătură... În al patrulea rând, fiindcă regii, funcţionarii, nobilii, ofiţerii, ba chiar şi mulţi preoţi nu vor să vă vadă liberi... vă poruncesc cu tărie să nu citiţi această scrisoare nici unui necunoscut, nici unui beţiv, să nu vorbiţi despre această scrisoare sau s-o arătaţi... nici unui cârciumar, lacheu, secretar, aprod, soldat necunoscut, organist, ba chiar şi nici unui preot, darămite căpeteniilor sau primarilor...

După cum vă zic, trebuie să înţelegeţi şi să cunoaşteţi cu toţii propriul Bine, propriul interes şi propria fericire, pe care o veţi atinge numai după ce v-o veţi lua singuri cu toţii împreună...

Dragii mei copii, mă aştept să ţineţi seama de sfaturile pe care vi le-am dat aici şi să vă pregătiţi în linişte şi supunere pentru marea schimbare ce va veni în curând în favoarea voastră.[9]

Pentru eforturile sale, Ściegienny a fost condamnat la o perioadă nedeterminată de muncă silnică în Siberia (s-a întors în 1871). Dar oamenii nu au uitat de el. Ţăranii din zona Lublin încă mai cântau balade despre el în secolul XX.

Blocaţi între poziţia ultraconservatoare a Vaticanului, pe de o parte, şi tendinţele radicale ale clericilor inferiori, pe de altă parte, episcopii polonezi nu prea puteau face manevre politice. În condiţiile instaurate la mijlocul secolului al XVIII-lea, era foarte improbabil ca vreun cleric cu viziuni proprii să fie ridicat vreodată la rang de episcop. În ultimele decenii ale vechii Republici, majoritatea episcopilor erau plătiţi de Ecaterina a II-a. În secolul al XIX-lea, înaltul cler era strâns legat, prin relaţii de clasă şi familie, de elita conducătoare a imperiilor. Episcopii erau aşadar înclinaţi din start împotriva oricăror practici politice radicale. Mai mult, ei erau foarte conştienţi că disidenţa deschisă i-ar priva rapid de orice influenţă. Soarta episcopilor Załuski şi Sołtyk, deportaţi în Rusia de către Repnin în 1767, era un memento constant pentru eventualii martiri; în timp ce perspectiva posturilor vacante ale acestora, date pe mâinile unor administratori civili, făcea pe oricine care îşi preţuia funcţia să îşi reconsidere poziţia. Astfel, Arhiepiscopatul Cracoviei a fost menţinut vacant de către austrieci vreme de 38 de ani, drept consecinţă a expulzării în 1831 a episcopului Karol Saryusz Skorkowski (1766-1851). Arhiepiscopatul Varşoviei a fost ocupat, în toată perioada dintre 1829 şi 1883, numai vreme de opt ani; Arhiepiscopatul Vilniusului – 17 ani în total, între 1815 şi 1918. Dintre episcopii sufraganţi propuşi de către Concordatul rusesc din 1847, numai unul din 15 a fost instalat în timpul mandatului său. Şi mai umilitoare era practica ţaristă de introducere a numiţilor politici ostentativi cu reputaţie proastă, neaprobaţi de Roma, în cele mai înalte poziţii ale băncilor episcopale. Ridicarea lui Gabriel Podoski (1719-1777) de către Ecaterina a II-a la rangul de Arhiepiscop al Poloniei avea aceeaşi semnificaţie ca şi numirea lui Stanisław Bohusz-Siestrencewicz (1731-1826), un fost capelan luteran din armata rusă, ca Arhiepiscop Mitropolit al Moghilevului sau instalarea de către Nicolae I a carieristului fără scrupule Józef Siemaszko (decedat 1868), ca Episcop Uniat al Vilniusului şi conducător suprem al Colegiului Uniat. Numirile de acest gen erau un atac împotriva unităţii interioare a Bisericii. Majoritatea episcopilor polonezi, prin urmare, trăiau într-o atmosferă de intimidare abia mascată. Mulţi au cedat. Unii, în special în Prusia, au reuşit să ajungă la un compromis temporar cu puterea politică. Ignacy Krasicki (1735-1801), Episcop al Warmiei şi, în cele din urmă, Arhiepiscop al Poloniei, şi-a împărţit timpul între Curtea lui Stanislav August, unde era o figură literară proeminentă a Iluminismului polonez, şi Curtea de la Berlin, unde era oaspete frecvent al regilor prusaci. Într-o perioadă ulterioară, în timpul Primului Război Mondial, Arhiepiscopul şi mai apoi cardinalul Aleksander Kakowski (1862-1938) a servit ca marionetă a Consiliului de Regenţă German. Numărul de prelaţi polonezi care au ales calea sfidării a fost relativ insignifiant.

Totuşi, episcopatul şi-a adus contribuţiile în rândul patrioţilor şi martirilor. În represaliile ce au însoţit Insurecţia din Ianuarie, cea mai vagă expresie de disidenţă putea provoca consecinţe din cele mai grave. În 1863, episcopul Vilniusului, Adam Krasiński (1810-1891), a fost trimis fără drept de apel într-un exil de 20 de ani în ţinuturile îndepărtate ale Rusiei, pentru că înaintase o ofertă de mijlocire între ţar şi insurgenţi. Arhiepiscopul Varşoviei, Zygmunt Feliński (1822-1895), numit personal de Aleksandru al II-lea, a suferit o soartă asemănătoare pentru referirea la chestiunea autonomiei Poloniei într-o scrisoare privată către ţar, ce a ieşit la iveală în presa franceză[10]. În 1868, episcopul de Płock, Wincenty Popiel (1825-1912) a fost deportat pentru că s-a opus impunerii candidaturilor unor delegaţi laici în Colegiul Sacru. În 1869, episcopul din Augustów, Konstanty Łubieński (1825-1869), a murit ca urmare a maltratării în timpul transportului către Rusia. În timpul Revoluţiei Ruse, ierarhia poloneză din provinciile estice a avut şi mai mult de suferit. Arhiepiscopul Jan Cieplak (1857-1926), ultimul mitropolit catolic din Moghilev, a fost arestat de bolşevici şi a murit la scurt timp după întoarcerea dintr-o închisoare sovietică. Monseniorul Konstanty Romuald Budkiewicz (1867-1923) de la Vilnius, precum multe alte victime anonime dintre clericii inferiori, a fost pur şi simplu împuşcat[11].

Către sfârşitul secolului al XIX-lea, cu toate că şi-a menţinut filozofia socială conservatoare, Biserica Catolică a fost atrasă din ce în ce mai mult în tot felul de mişcări sociale şi culturale şi, în cele din urmă, chiar şi în politica de partid. Activităţile caritabile tradiţionale adresate celor bolnavi, săraci sau tineri au fost extinse în fabrici, sindicate şi cercuri ale jurnaliştilor şi intelectualilor. Chadecja (Partidul Creştin-Democrat) (ChD) a fost fondată în 1902 pentru a contracara popularitatea crescândă a socialismului şi pentru a slăbi influenţa naţional-democraţiei lui Dmowski. Originară din Poznania, unde apăruse ca efect secundar al conflictului referitor la problema lingvistică în şcoli, aceasta a dat naştere, în 1905, unei mişcări similare în Polonia rusă, Asociaţia Muncitorilor Creştini (SRC), iar în 1908 în Galiţia – la Partidul Creştin-Social (SCS). Ca număr de membri, aceasta a câştigat curând o poziţie dominantă în clasa muncitoare poloneză, mai ales în Polonia mare (Poznania) şi Silezia. Printre cele mai importante figuri ale sale se numără Wojciech Korfanty, Karol Popiel şi Episcopul Stanisław Adamski (1875-1926). Principalele sale organe de presă includeau *Polonia*, *Rzeczpospolita* (*Republica*) şi *Głos Narodu* (*Vocea naţiunii*). A urmat o veritabilă renaştere a catolicismului polonez. Aruncaţi în mijlocul conflictului social, tinerii activişti catolici erau obligaţi să regândească fundamentele intelectuale ale credinţei lor şi să-şi redefinească obiectivele. În rândurile populaţiei, cultul sfântului Francisc de Assisi, ale cărui *Fioretti* tocmai fuseseră traduse în poloneză de Leopold Staff, a răspuns nevoii de revalidare a virtuţilor creştine ale umilinţei şi simplităţii, într-o lume complicată, arogantă şi păgână. În seminare, mai ales în cele ale dominicanilor polonezi, filozofia tomistă a înregistrat o revigorare evidentă ce a dus, în primele luni de independenţă din 1918, la înfiinţarea Universităţii Catolice la Lublin (KUL)[12].

Afirmarea valorilor specific catolice a adăugat o nouă dimensiune vieţii intelectuale poloneze. Gazete precum *Prąd* (*Curentul*) şi iezuitul *Przegląd Powszechny*

(*Analiza generală*) în Cracovia, precum şi scriitori şi teologi ca Walery Gostomski (1854-1915) sau Jacek Woroniecki (1879-1949), s-au distanţat de conservatorismul cleric în aceeaşi măsură ca şi de „socialismul fără de Dumnezeu" sau „naţionalismul lipsit de sentimente". Noua generaţie de intelectuali catolici intrată pe scenă înainte de Primul Război Mondial a adoptat o poziţie neutră în dezbaterea dintre socialişti şi naţionalişti, *Piłsudski* şi *Dmowski*, Stânga şi Dreapta. Aceşti noi intelectuali erau jigniţi de metaforele blasfematoare şi mesianice ale insurgenţilor şi de viziunea lor asupra „Poloniei – Christosul naţiunilor", şi jenaţi de declaraţiile xenofobe şi adesea antisemite ale şoviniştilor. Mila creştinească, precum şi loialitatea faţă de Roma i-au ridicat deasupra grijilor mărunte ale politicii naţionale, oferindu-le totodată un punct de vedere moral bine definit în toate problemele importante. În cursul secolului XX, odată cu discreditarea constantă a naţionalismului polonez şi a socialismului polonez, ei şi succesorii lor au devenit treptat cel mai puternic şi independent element al intelectualităţii poloneze. Fără aceştia, Biserica Romano-Catolică nu ar fi putut aspira vreodată la rolul său actual ca bastion al culturii noncomuniste şi ca nucleu al opoziţiei creştine.

În unele feluri, totuşi, formele extreme de naţionalism polonez şi-au pus amprenta asupra vieţii religioase. Întotdeauna a existat o puternică tentaţie de a face din catolicism standardul exclusiv al identităţii naţionale şi au existat mulţi clerici, precum şi demagogi populari, care au cedat în faţa acestei ispite. Pericolele erau evidente. Când un apărător catolic proclama că „există doar atâţia polonezi buni pe cât de mulţi catolici buni" credea poate că aduce o contribuţie la moralitatea publică[13]. În realitate, el îi insulta implicit, fără nici un motiv, pe toţi polonezii noncatolici, precum şi toate minorităţile nonpoloneze din Polonia. Într-o ţară în care romano-catolicii constituiau doar două treimi din populaţie, era relativ păgubos să vorbeşti astfel. Totuşi a existat întotdeauna un segment al publicului pentru care Biserica Romano-Catolică nu se dovedea suficient de patriotă. Practica liturghiei în limba latină şi obedienţa arhiepiscopiei poloneze faţă de Curia Romană au dat naştere solicitărilor pentru o Biserică în care conducerea ecleziastică să fie supusă puterii laice. În Polonia însăşi, aceste solicitări nu s-au bucurat de prea mare răsunet. Însă este interesant de observat cum Biserica Naţională Poloneză schismatică, fondată în 1875 în SUA (ca reacţie la politica clericilor irlandezi din America, ce practicau liturghia în limba engleză), a fost adoptată şi încurajată de autorităţile politice ale Republicii Populare Polone. Pentru un timp, după cel de-al Doilea Război Mondial, comuniştii sperau că susţinerea oficială acordată Bisericii Naţionale Poloneze va duce la o scindare serioasă în rândurile polonezilor catolici. Însă o asemenea ruptură nu a avut loc, iar introducerea unei liturghii în limba poloneză de către al Doilea Consiliu de la Vatican a îndepărtat orice şansă a unei tulburări de anvergură[14].

O altă schismă stranie şi persistentă a fost creată de un exces nu de naţionalism, ci de cuviosenie tradiţională. Ordinul Eternei Adoraţii a Sfintei Marii, cunoscut ca Mariawici (ordinul mariaviţilor), a fost fondat în secret la Płock în 1893 de către adepţi, bărbaţi şi femei, ai Feliksei Kozłowska (1862-1921), o fostă călugăriţă din ordinul clariselor. Curiozitatea referitoare la viziunile măicuţei Feliksa s-a transformat curând în scandal când ordinul şi-a ales unanim propriul episcop. Zvonurile

legate de practici orgiastice şi de controlul cvasihipnotic al maicii stareţe asupra fanaticilor săi „robi ai Mariei" au dus la un conflict deschis. În 1906, 12 oameni au fost ucişi la Leszno, lângă Varşovia, în cursul unui atac al ţăranilor asupra unei biserici mariavite. La Roma, miracolele mariaviţilor erau tratate ca pure halucinaţii, iar secta a fost oficial excomunicată. Însă aceasta a supravieţuit. Pentru cea mai mare parte a vieţii fondatoarei ei, secta s-a bucurat de protecţia autorităţilor ţariste. Ulterior, a moştenit o avere considerabilă în proprietăţi şi s-a divizat în două facţiuni distincte – „Vechii Mariaviţi Catolici" cu reşedinţa la Płock şi mai stricţii „Mariaviţi Catolici" de la Felicjanów. La optzeci de ani de la întemeiere, secta aceasta încă dispune de 63 de parohii[15].

În secolul XX, Biserica Romano-Catolică din Polonia nu a reuşit să culeagă răsplata pe care mulţi dintre liderii săi o considerau binemeritată. Nu a atins niciodată statutul de Biserică a religiei naţionale de majoritate absolută. În a Doua Republică, între 1918 şi 1939, aceasta a trebuit să concureze cu un întreg evantai de religii şi confesiuni, iar influenţa sa politică a fost limitată de temperamentul anticleric marcat al elitei conducătoare. În al Doilea Război Mondial, Biserica Romano-Catolică a fost distrusă în aceeaşi măsură ca şi celelalte instituţii poloneze. Deşi nu s-a înregistrat nici un efort de a închide complet bisericile, teroarea nazistă şi apoi teroarea sovietică i-au afectat, fără discriminare, pe credincioşi şi atei, pe clerici şi laici deopotrivă. Câţiva episcopi şi peste trei sute de preoţi şi-au pierdut viaţa. Gesturile de sfidare, precum cel al cardinalului Adam Sapieha, care i-a servit intenţionat guvernatorului Hans Frank o porţie rece de terci de ovăz, sau al nefericitului Maksymilian Kolbe (1894-1941), care a intrat de bunăvoie în buncărul foametei de la Auschwitz[16], nu au fost date uitării. Până la momentul „eliberării", majoritatea vechilor suspiciuni despre tendinţele „nepatriotice" sau „colaboraţioniste" ale Bisericii au fost eliminate.

Trăsăturile cele mai de seamă ale romano-catolicismului din Polonia contemporană prezintă un amestec complicat de elemente vechi şi noi. Pe de o parte, cuviosenia tradiţională este încă foarte puternic, în special printre ţărani. Mersul la biserică este normal. Întreaga populaţie a satelor şi a districtelor claselor muncitoare din oraşe au mers la liturghie, îngenunchind supus. Cântările sunt bogate şi viguroase. Procesiunile religioase sunt respectate cu conştiinciozitate. În zilele catolice de sărbătoare nu vezi pe nimeni pe câmp sau la fabrică. Pelerinajele anuale, la Częstochowa sau la Kalwaria Zebrzydowska, au atras sute de mii, dacă nu milioane de oameni. Cultul marianic a prosperat ca niciodată în istorie. În aproape orice cămin, imaginea Sfintei Fecioare, regina Poloniei, atârna lângă crucifix ; se numărau mătăniile, se recita *Pasterka*. Autoritarismul tradiţional era, de asemenea, puternic. Preotul parohiei, „ajutorul lui Dumnezeu", se bucura de mare prestigiu social. El se aştepta să fie solicitat şi era într-adevăr consultat în luarea de decizii în toate problemele de interes public. Clerul înalt cerea obedienţă absolută şi era chiar atins de o urmă de teatralitate. Pe de altă parte, clericii erau educaţi şi la curent cu condiţiile vieţii moderne. Intelectualii catolici jucau un rol important în toate dezbaterile. Cea mai nouă turnură a lucrurilor o constituie cu siguranţă faptul că Biserica s-a regăsit în posesia unui monopol al credinţei fără egal în istoria poloneză anterioară. Conform

lui Korzon, în 1791, romano-catolicii reprezentau 54% din populaţia vechii Republici. În 1931, în a Doua Republică crescuseră la, probabil, 65%; în 1946, în Republica Populară Polonă, la 96,6%. Această stare de lucruri îi oferea Bisericii o platformă de acţiune fără egal, de pe care – în lipsa oricărei opoziţii politice – şi-a putut consolida poziţia de principal arbitru moral al naţiunii: o contragreutate de bază, şi care s-a bucurat de popularitate, faţă de nu foarte popularul regim comunist. Este straniu însă în Polonia Populară, în inima blocului sovietic, Biserica Romano-Catolică era mai prosperă, mai încrezătoare şi mai în siguranţă ca oricând.

*
* *

Calea Bisericii, prin urmare, este presărată cu ambiguităţi. Uneori, fără îndoială, biserica a dezamăgit naţiunea. Uneori, fără îndoială, aceasta a închis ochii în faţa răului social şi nedreptăţilor politice. Uneori, fără îndoială, s-a dovedit a fi nedemnă de credinţa pe care o propaga. Însă ideea de bază, că Biserica Romano-Catolică întruchipează cele mai vechi şi cele mai solemne idealuri ale vieţii poloneze tradiţionale de-a lungul secolelor, nu poate fi sub nici o formă pusă la îndoială.

8

KULTURA

Educaţia şi moştenirea culturală

Literal, cultura este ceea ce poate fi cultivat. În biologie, înseamnă plantele care pot fi cultivate pe terenuri sau enzimele şi bacteriile care pot fi dezvoltate în laborator. În cazul relaţiilor interumane, aceasta se referă la totalitatea atitudinilor, convingerilor, principiilor, valorilor, judecăţilor, reflecţiilor, gusturilor, tiparelor mentale, abilităţilor şi realizărilor ce disting o societate de alta, care pot fi transmise din generaţie în generaţie. În viaţa naţiunii poloneze şi a altora asemenea, aceasta este cea mai preţioasă parte a moştenirii naţionale. Este singurul lucru care poate dăinui întru eternitate[1].

Rareori, istoricii se pot pune de acord asupra naturii şi izvoarelor culturii. Scriitorii creştini şi postcreştini sugerează, adesea, că aceasta este asemănătoare cu sufletul individului – e ceva înnăscut, oferit în mod misterios de către Dumnezeu, inimitabil, imaterial şi inconfundabil. Marxiştii susţin că este ceva emanat de la forţele socioeconomice – cel mai înalt produs al unei etape anume a dezvoltării la care a ajuns societatea; ei consideră că, de exemplu, culturile feudală, capitalistă sau socialistă posedă şi calităţi materiale şi organizaţionale, dincolo de cele artistice şi intelectuale. Istoricii de orientare pseudopsihologică şi sociologică tind să sugereze că aceasta poate fi măsurată, descrisă în chestionare şi redusă la „modele". Toţi sunt de acord, totuşi, că aceasta constituie arena principală a conflictelor sociale şi politice. Fiecare grup social doreşte să-şi educe copiii după propria imagine de sine. Fiecare naţiune doreşte să-şi protejeze valorile de orice intervenţie din afară. Fiecare guvern speră să îşi conducă cetăţenii pe calea loialităţii şi armoniei generale. Pe tărâmurile poloneze, unde populaţia era conştientă că aparţinea simultan mai multor clase, naţiuni şi state, poporul era, în mod evident, revendicat de o paletă largă de culturi concurente.

În vieţile acelor oameni, conştienţi de identitatea lor poloneză distinctă, lupta pentru protejarea şi dezvoltarea culturii naţiunii era neobosită. Într-o ţară a cărei independenţă politică fusese deja subminată la jumătatea secolului al XVIII-lea, cultura a reprezentat adesea ultimul bastion. Lupta era orientată în special către două categorii – minoritatea educată, a cărei conştiinţă naţională era dezvoltată, şi masele

needucate, a căror conştiinţă a loialităţii naţionale sau politice trebuia trezită. Bătălia cuprindea două campanii interconectate – cultivarea limbii poloneze şi educaţia copiilor.

Spre deosebire de multe dintre omoloagele sale din Europa de Est, limba poloneză era un instrument cultural utilizat cu succes în toate domeniile cu mult înainte de împărţiri. Spre deosebire de cehă, slovacă sau ucraineană, de exemplu, ale căror vocabular şi sintaxă au trebuit şlefuite de către gramaticienii secolului al XIX-lea, sau de maghiară, care putea fi utilizată doar pentru unele scopuri, polona se putea făli cu o literatură bogată şi era utilizată curent de către toate clasele societăţii, în toate ramurile artelor, ştiinţelor şi guvernării. Dezvoltarea sa a depăşit-o pe cea a rusei şi nu a zăbovit în urma germanei. Până la dezvoltarea tehnologiei moderne în a doua parte a secolului al XIX-lea, aceasta trebuie considerată cu siguranţă una dintre limbile europene majore. O realizare importantă a fost publicarea în 1807-1814 a primului dicţionar polonez de mari dimensiuni. Lexicograful Samuel Bogumił Linde (1771-1847), fiul unei familii suedeze polonizate din Torun, a lucrat de tânăr în Biblioteca Załuski. Lucrarea sa *Słownik języka polskiego* i-a ajutat pe toţi cei care au studiat vreodată limba poloneză[2].

Educaţia a devenit o problemă de politică publică de prim rang în ultimele decenii ale vechii Republici şi a ocupat un loc important în proiectele reformatorilor politici ai Iluminismului. Mai devreme, în secolul al XVII-lea, Republica dispusese de o reţea de 1.500 de şcoli, însufleţite de competiţia benefică a ierarhiei catolice şi a sectelor protestante. Vechilor fundaţii, de la Universitatea Jagiełłonă din Cracovia până la Academia Lubrański de la Poznań (1519) sau la Gimnaziul Academic German de la Danzig (1558), li s-au alăturat numeroase academii disidente – de exemplu, cele calviniste în Nieśwież şi în majoritatea oraşelor Lituaniei, cele ale Fraţilor Cehi în Leszno, ale arienilor în Pińczów şi Raków, luterane în toată Prusia regală – precum şi colegiile Ordinului Iezuit şi ale Ordinului Piarist. Însă pe la 1750, această reţea decăzuse deplorabil. Vechile fundaţii erau muribunde. Majoritatea academiilor protestante îşi închiseseră porţile. Atât iezuiţii, cât şi piariştii căzuseră într-o rutină absurdă, instruindu-şi elevii mecanic potrivit unor formule gramaticale lipsite de sens. Un rol-cheie în revigorarea educaţiei l-a jucat reverendul Stanisław Konarski (1700-1773), cândva Arhiepiscop al Ordinului Piarist, în a cărui vastă arie de interese convergeau mai multe ramuri ale Iluminismului. În calitate de editor al seriei *Volumina Legum* (1732-1739), acesta a adus o contribuţie majoră în domeniul studiilor legale şi constituţionale; ca autor al lucrării *O skutecznym rad sposobie* (*Despre guvernarea eficientă*, 1763), s-a alăturat dezbaterii politice de la vremea respectivă; şi ca discipol al fiziocraţilor francezi, şi-a adus contribuţia în promovarea unor iniţiative pe plan economic. În 1740, el a fondat Collegium Nobilium la Varşovia, pentru educarea tinerilor nobili, iar în anii 1750 a revizuit întregul program şi filozofia educaţională a Ordinului său. Toată viaţa a pregătit minuţios schimbările pe care nu a mai apucat să le vadă. În 1773, anul decesului său, expulzarea iezuiţilor şi crearea Comisiei Naţionale pentru Educaţie au deschis noi perspective pentru sistemul educaţional polonez[3].

Comisia Naţională pentru Educaţie, uneori denumită „Primul Minister al Învăţământului din Europa", a fost creată din ordinul Seimului pe 14 octombrie 1773 şi a funcţionat până în aprilie 1794. Era finanţată din proprietăţile iezuite confiscate. În 20 de ani, sub preşedinţia lui Ignacy Potocki (1750-1809), a înfiinţat două universităţi, 74 de licee şi 1.600 de şcoli parohiale. Principalul său obiectiv a fost să înlocuiască şcolile catolice muribunde şi fragmentate cu un sistem coerent al şcolilor de stat, inspirate de idealuri laice şi naţionale. Comisia a înlocuit latina cu polona ca limbă de predare în şcoli şi universităţi şi a promovat o vastă gamă de subiecte, de la limbi moderne la ştiinţe naturale, ţinând seamă atât de necesităţile practice ale individului, cât şi de cerinţele statului. Fetele erau educate la fel ca băieţii. Igiena şi activitatea fizică, arta şi moşitul erau încurajate în aceeaşi măsură ca şi învăţarea pur teoretică. Pe lângă vechile sărbători bisericeşti, erau respectate şi sărbătorile şi aniversările naţionale. Profesorii erau pregătiţi în colegii de stat şi plătiţi în concordanţă cu un nivel salarial naţional. Societatea pentru Cărţi Elementare şi-a început activitatea în 1775 pentru a furniza o varietate de manuale şcolare pentru toate clasele, pregătite de specialişti locali şi din străinătate. Secretarul acestei Societăţi, Grzegorz Piramowicz (1735-1801), un fost iezuit, a fost autorul manualului de bază pentru profesorii de şcoală elementară, *Powinności nauczyciela w szkołach parafialnych* (*Sarcinile profesorului în şcolile parohiale*, 1787), ca şi al primei antologii şcolare de poezie poloneză – *Wymowa i poezja dla szkół narodowych* (*Dicţie şi poezie pentru Şcolile Naţionale*). Manuale importante au fost pregătite în domeniul matematicii de către Simon Lhuillier din Geneva, în logică de către francezul Étienne Condillac, în fizică de către Jan Michał Hube (1737-1807), director al Collegium Nobilium, în botanică de către reverendul Krzysztof Kluk (1739-1796), vicar în Ciechanów, în gramatică poloneză şi latină de către Onufry Kopczyński (1735-1817), în istorie universală de către J.K. Skrzetuski (1743-1806), în etică de către Antoni Popławski (1739-1799). În a treia parte a lucrării sale adresate elevilor ce studiau regulile „conduitei respectabile", Popławski a declarat cu îndrăzneală: „Suntem cu toţii, fără excepţie, născuţi egali... şi cu toţii suntem uniţi prin necesităţile comune şi împărţirea egală a roadelor ajutorului reciproc". Această afirmaţie, publicată în 1787, este cea mai bună dovadă că spiritul progresiv al educaţiei poloneze depăşea cu mult epoca sa, în care ţara suferea cea mai întunecată tragedie din istoria ei. La momentul respectiv erau aproximativ 15.000 de elevi înregistraţi numai în şcolile secundare ale Comisiei[4].

Realizările Comisiei Naţionale pentru Educaţie au fost sprijinite şi de patronajul regal. Energia extraordinară a lui Stanislav August şi a cercului său în sfera activităţii culturale s-au născut din eşecul lor de a introduce reforme eficiente în celelalte sectoare ale vieţii publice. Atacul lor asupra monopolului Bisericii în învăţământ a fost văzut drept cel mai sigur mijloc pentru subminarea proiectelor pe termen lung ale partidului conservator, al cărui scop era prevenirea cu orice preţ a unor schimbări în Republică. Oamenii din cercul regelui erau conştienţi de inegalitatea şanselor, dar nutreau speranţa că triumfurile lor culturale se vor dovedi mai durabile decât lunga serie de dezastre politice. În acest sens, discursul din 1783 al regelui în faţa Comisiei a fost profetic:

Mare parte din activitatea mea şi multe dintre ideile mele întru îmbunătăţirea sorţii noastre au fost zadarnice. Însă aceasta nu-mi stinge puternica dorinţă de a mă strădui, pe cât voi putea, pentru binele poporului. Cât voi trăi, nu voi înceta să îmi închin timpul, averea şi munca în slujba Patriei. Poate că Providenţa, care ne-a trimis deja atâta amărăciune, nu ne va da voie – nici mie, nici vouă – să ne bucurăm de roadele muncii noastre în timpul vieţii. Poate că Patria nu va culege aceste roade până când vor creşte buruieni pe mormintele noastre. Totuşi, dacă Patria va fi să fie în viitor ceea ce este astăzi, dacă urmaşii noştri vor fi fiii săi, dacă vor fi polonezi, este de-ajuns ca să ne adunăm puterile pentru a le asigura binele... Să nu spunem că „Dumnezeu ne-a părăsit pentru totdeauna". Mai degrabă să spunem: „Dumnezeu ne pedepseşte, ne chinuie acum, pentru a ne blagoslovi cu vremuri mai bune în viitor"...[5]

S-a acordat atenţie specială universităţilor. La început, Comisia a adoptat o poziţie ostilă faţă de cadrele didactice din Cracovia şi Vilnius care „îmbrobodesc capetele tinerilor cu latina, ca în nişte frunze de varză". Însă în faţa stăruinţei reformatoare a regelui, ostilitatea a pălit curând. În 1776, Hugo Kołłątaj (1750-1812), un tânăr canonist de la catedrala din Cracovia, a prezentat un memorandum pentru „Introducerea studiilor temeinice în Academia de la Cracovia". În 1782 a fost numit rector. În 1780, Comisia a reorganizat şi a laicizat atât Universitatea Jagiełłonă, cât şi Academia de la Vilnius. Fiecare universitate era formată din două colegii, *Collegium Physicum* şi *Collegium Moralium*, fiecare dintre acestea cuprinzând trei şcoli – de Matematică, Fizică şi Medicină, şi, respectiv, de Teologie, Drept şi Litere. La momente diferite în timpul împărţirilor Poloniei, fiecare dintre aceste două universităţi reformate urma să poarte singură torţa culturii poloneze, peste valurile coplesitoare ale reglementărilor impuse de către guvernul rus şi cel german[6].

Spiritul Comisiei Naţionale pentru Educaţie a persistat mult după dispersarea membrilor ei. Vreme de mai multe zeci de ani, puterile care au împărţit nu s-au preocupat de şcolile din provinciile lor poloneze. Guvernul ţarist în special era de o apatie stranie. În Lituania, Bielorusia şi Ucraina, şcolile poloneze înfiinţate înainte de împărţiri au continuat să funcţioneze. La Krzemieniec în Volînia, Liceul Polonez întemeiat în 1805 oferea cursuri de nivel universitar. În districtul Universităţii de la Vilnius, administrat de Adam Jerzy Czartoryski, funcţionau 70 de licee poloneze şi peste o mie de şcoli elementare. În Ducatul Varşoviei şi în Regatul constituit prin Congresul de la Viena, dezvoltarea şcolilor poloneze a continuat fără întreruperi semnificative. Comisia Educaţională a Ducatului a introdus educaţia universală la nivelul şcolii primare. În 1820, nou-înfiinţata Universitate de la Varşovia (din 1816) îşi recruta studenţii nu numai dintr-o gamă variată de colegii tehnice şi profesionale, ci şi 1.222 de şcoli elementare şi 35 de şcoli secundare, înfiinţate de către diversele departamente teritoriale (după anul 1819 de către voievodate, *województwa*). La acest moment, educaţia poloneză era cu mult mai avansată decât toate sistemele de pe teritoriul Rusiei Centrale[7]. În Prusia însă, sistemul învăţământului de stat a fost orientat de la început către cultura germană; ca atare, cu excepţia Marelui Ducat al Posenului între 1815 şi 1831, nu s-a făcut nici o încercare de a sprijini şcolile poloneze separate. Nu a existat niciodată o universitate poloneză în Prusia. Studenţii

ce doreau educaţie superioară trebuiau să ştie limba germană şi erau obligaţi să studieze la o universitate din Germania. În Galiţia, educaţia a rămas complet în gestiunea Bisericii – domeniu în care deosebit de activi s-au dovedit călugării din ordinele piarist şi bazilian. Cu excepţia primelor trei clase ale şcolii elementare, toate cursurile erau predate în germană sau în latină. Universitatea secularizată din Liov (1784) şi Universitatea Jagiełłonă din Cracovia între anii 1795 şi 1815 şi 1848 şi 1870 au fost instituţii germane. În 1815-1846, Republica Cracoviei a introdus un sistem de învăţământ după modelul din Regatul Congresului. (Vezi harta 6.)

La mijlocul secolului al XIX-lea au avut loc evenimente importante, mai ales în Rusia şi Austria. Ca rezultat al tensiunilor politice, guvernul ţarist s-a trezit din apatia anterioară. Aveau loc schimbări subite, alarmante în politică. Perioadele de intervenţie brutală a statului alternau cu perioade de reconciliere şovăitoare. În 1850, la fel ca şi mai înainte în 1821, scutirea temporară a ţăranilor de contribuţii obligatorii pentru întreţinerea şcolilor ameninţa să distrugă întreaga reţea a şcolilor elementare. În Lituania în 1822 şi în Regatul constituit prin Congresul de la Viena în 1839, autonomia districtelor şcolare poloneze a fost retrasă, pentru a fi în scurt timp restaurată – însă doar la Varşovia şi doar pentru trei ani, din 1861 până în 1864, sub auspiciile lui Wielopolski. După 1830 se observă o tendinţă clară şi din ce în ce mai intensă de rusificare. În Galiţia s-a întâmplat contrariul. După acordarea autonomiei în 1867, întregul sistem şcolar, inclusiv cele două universităţi, a fost polonizat. Astfel, dacă la începutul secolului cultura poloneză a prosperat în Polonia rusă şi în Regatul constituit prin Congresul de la Viena, de la acel moment a fost promovată exclusiv de către autorităţile austriece în Galiţia.

Punctul critic a fost atins în anii 1880. La 20 de ani după emanciparea ţărănimii, presiunile industrializării, urbanizării şi creşterii demografice au adus problema educaţiei populaţiei în centrul politicilor sociale. Numărul copiilor polonezi cu vârste şcolare creştea simţitor în Rusia şi Prusia, într-un moment în care campaniile pentru eradicarea culturii poloneze erau la apogeu. În Galiţia au apărut conflicte cu ucrainenii, care solicitau drepturi egale cu cele ale polonezilor. În acelaşi timp noii generaţii de polonezi educaţi, printre care se aflau pionierii emancipării femeilor, i se anulase dreptul de a avea reprezentanţi importanţi în viaţa politică. Aceştia prevedeau că va veni o vreme când limba şi valorile tradiţionale ale societăţii poloneze vor fi eradicate prin procesul de spălare a creierului în masă din instituţiile de învăţământ sprijinite de stat. Terorismul şi activismul politic nu erau o soluţie acceptată de mulţi; însă activismul cultural era misiunea tuturor. Mii de tineri de ambele sexe, care se fereau de activităţi ilegale, au făcut din lupta pentru cultura poloneză misiunea vieţii lor. În Rusia, „patriotul" tipic polonez de la sfârşitul secolului al XIX-lea nu era revoluţionarul cu revolverul în buzunar, ci tânăra de familie bună cu un manual ascuns sub şal. În Prusia şi Austria, unde legea permitea întemeierea organizaţiilor politice, dascălii polonezi reprezentau coloana vertebrală a tuturor mişcărilor naţionale.

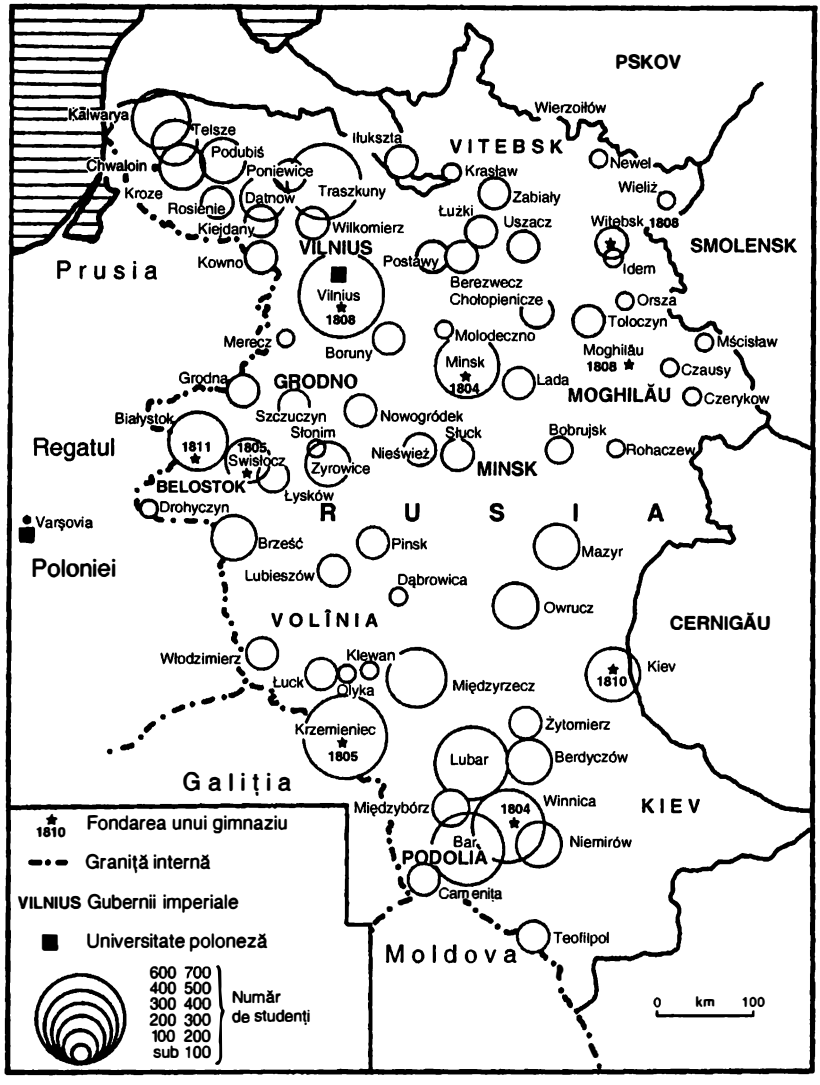

Harta 6. Şcolile poloneze în Imperiul Rus (1822)

Această generaţie de *révoltés* au pornit un misionarism pe propriul pământ. Erau la fel de hotărâţi să formeze „polonezi adevăraţi", după cum erau şi autorităţile să instruiască „buni germani" sau „buni ruşi". Astfel, îndreptându-şi atenţia asupra aceloraşi oameni, ei intrau în conflict nu numai cu puterea statală, ci şi, în mare măsură, cu Biserica, care îi suspecta de atitudini seculare, dacă nu de anarhism; la acestea se adăuga indiferenţa larg răspândită a populaţiei „respectabile", precum şi misionarii rivali ai altor mişcări naţionale ce operau în aceleaşi zone. Aveau o viziune proprie a realităţii, potrivit căreia imperiile existente, cu toată pompa lor, cu instituţiile, frontierele şi falsele loialităţile, nu erau decât nişte impostori pe pământul

şi în faţa poporului polonez, ce dorea să fie liber. Îşi trăgeau seva din activitatea unor cercuri secrete poloneze, care se întâlneau în Minsk şi Kiev, dar şi în Varşovia, Poznań sau Cracovia. Se inspirau în mare măsură din întreaga literatură contemporană – Buckle, Spencer, Taine, J.S. Mill, Darwin, Lassale, chiar şi Marx; şi, deşi nu le plăcea s-o recunoască, erau profund influenţaţi de profeţii naţionalismului german – Fichte, Herder, Nietzsche – al căror succes îi umplea atât de admiraţie, cât şi de resentimente. Le-ar fi plăcut epigrama lui D'Azeglio din 1860: „Acum că am făcut Italia, trebuie să facem nişte italieni"; deşi Polonia, spre deosebire de Italia, încă nu exista.

Nu este greu de demonstrat că viziunea naţiunii, aşa cum era concepută de către aceşti misionari, era foarte fantezistă. Faptul că au trebuit să lupte împotriva unor atitudini adânc înrădăcinate ale unor oameni pe care ei înşişi îi considerau „polonezi" este suficient de elocvent. În acest context, unul dintre apostolii lor, Wacław Nałkowski (1851-1911) a introdus o distincţie clară între *nerwowiec* sau *mózgowiec* („omul neliniştit şi reflectiv") şi masa inertă a naţiunii ca întreg. Pe cea din urmă a împărţit-o în trei tipuri. *Ludzie-drewna* (oamenii-butuci) erau insensibili la sentimentele patriotice şi duceau o viaţă mecanică şi lipsită de viziune. *Ludzie-byki* (oamenii-boi) erau capabili de sentimente patriotice, însă, nefiind suficient de inteligenţi, erau incapabili să se rupă de turmă. *Ludzie-świnie* (oamenii-porci), deşi foarte inteligenţi, căutau doar „să se tăvălească în noroi" (tăvălirea în „noroi" pentru patriot fiind o metaforă pentru cochetarea cu alte culturi decât cea poloneză). Nałkowski a mai identificat anumite tipuri intermediare precum cel al „cripto-porcului", „porcului bovin" şi „porcului dendroid". Punctul de plecare al tuturor acestor teorii fanteziste era presupunerea că „naţiunea", aşa cum era concepută de misionari, constituie singurul şi unicul Bine. În această lumină, cauza culturii poloneze se dovedea atât idealistă, cât şi elitistă[8].

Totuşi, realizările acestei generaţii au fost enorme. În 30 de ani de activitate necurmată, patrioţii culturii nu numai că au neutralizat eforturile germanizatorilor şi rusificatorilor, dar au început chiar să le-o ia înainte. Către sfârşitul secolului, sistemul învăţământului de stat în Polonia prusacă şi rusă abia supravieţuia în mijlocul unui val năvalnic de întreprinderi culturale poloneze private, neoficiale sau „subterane".

Cea mai mare faimă şi-a câştigat-o, poate, Universitatea Volantă, fondată la Varşovia în 1882-1883 de către Jadwiga Szczawińska (1863-1910). Cursanţii se întâlneau în fiecare săptămână în alt loc, pentru a evita să fie descoperiţi; Universitatea se putea făli cu profesori radicali, precum Władysław Smoleński (1851-1926), Adam Mahrburg (1855-1913), Ludwig Krzywicki (1859-1941) sau filozoful Jan Władysław David (1859-1914), soţul Jadwigăi Szczawińska. Cu timpul au fost organizate patru facultăţi separate; diplomele de absolvire erau emise la sfârşitul cursurilor cu aceeaşi rigoare ca la oricare altă universitate din sectorul public. Dintre absolvenţi, Maria Skłodowska-Curie este cea mai renumită. După 1906, când Universitatea Volantă a intrat în legalitate, aceasta a primit numele de „Societatea pentru Cursuri Ştiinţifice" şi, în 1919, de „Universitatea Liberă Poloneză"[9]. Mai târziu în secolul XX au tot apărut instituţii inspirate de ea.

Unii binefăcătorii ce simpatizau cu cauza culturii poloneze au căutat să scurtcircuiteze sistemul de stat prin înfiinţarea de şcoli private. În 1897, Şcoala Tehnică Superioară şi-a deschis porţile în Varşovia, din iniţiativa a doi industriaşi locali, Hipolyt Wawelberg şi Stanisław Rotwand; trei ani mai târziu era întemeiată Politehnica din Varşovia. În absenţa unei universităţi poloneze, aceste două institute atrăgeau profesori şi studenţi de cea mai înaltă calitate. În ultimul deceniu al secolului, numărul de şcoli private din provinciile Vistulei s-a dublat şi, în perioada concesiilor făcute în urma Revoluţiei din 1905-1907, s-a dublat din nou.

Autoeducarea a devenit o adevărată modă. Adepţii ei erau ajutaţi de către publicaţia lunară *Poradnik dla samouków* (*Ghid pentru cei autoeducaţi*), la care contribuiau toate marile personalităţi ale momentului. În mod uimitor, s-a estimat că o treime din populaţia Poloniei ruse, tineri şi bătrâni, era implicată într-o oarecare formă de studiu individual la începutul noului secol.

Un accent special s-a pus pe biblioteci. Într-o vreme când literatura poloneză era privită, în mare, ca fiind subversivă, colecţiile de cărţi trebuiau păstrate în secret. La Kalisz, în 1873, se ştia că singurul set complet, necenzurat, al ediţiei Brockhaus *Colecţii ale autorilor polonezi*, publicat la Leipzig în 1858, putea fi găsit în biroul guvernatorului rus în funcţie, Rybnikov, un slavofil înfocat. Într-o noapte, cărţile lui Rybnikov au fost furate de nişte hoţi necunoscuţi şi depozitate la închisoarea oraşului, unde fiul şefului poliţiei găsise de cuviinţă să le ascundă de agenţii nedumeriţi ai tatălui său. În alte locuri, bibliotecile publice şi-au făcut apariţia sub aripa organizaţiilor religioase sau sociale. În 1897, Societatea Caritabilă Varşoviană (WTD) dirija activitatea a 23 de biblioteci. Încercarea de a elimina din rafturi operele unor asemenea „autori degradanţi" precum Hugo, Zola şi Dumas a dus mai întâi la înlăturarea preşedintelui conservator al Societăţii, prinţul Michał Radziwiłł, iar apoi – la închiderea bibliotecilor de către poliţie.

S-a întreprins un efort comun pentru a face cultura poloneză accesibilă maselor. Şi PPS, şi Liga Poloneză a lui Dmowski au condus vaste programe educaţionale, pentru care grevele şcolare din 1904-1907 au reprezentat un puternic imbold. Campaniile pentru educarea ţăranilor erau deghizate drept „cercuri de apicultură" sau „asociaţii vânătoreşti". În oraşe, profesorii dedicaţi cauzei ţineau lecţii la domiciliu, oferindu-şi serviciile celor care lipseau de la şcoală, adulţilor analfabeţi şi tinerilor voluntari. În 1911, un raport înaintat şefului rus al Poliţiei din Sosnowiec a dezvăluit vastitatea alarmantă a problemei în oraşele din zona respectivă:

> Am onoarea să raportez Excelenţei Voastre existenţa următoarelor şcoli ilegale din districtul ce mi-a fost încredinţat:
> În localitatea Modrzejów:
> 1. În casa Pergricht, ginerele brigadierului, Najer, predă o persoană periculoasă, pe nume Rusek;
> 2. Două şcoli evreieşti secrete au fost identificate în casa Szczekacz, însă este greu de aflat cine este profesorul. Aşezarea Modrzejów se află în Districtul Poliţienesc Dąbrowa. În satul Niwka:

3. Maria Góralska, fiica unui funcţionar din mina „Jerzy", ţine lecţii în casa Societăţii Sosnowiecki, casă ce aparţine minei, vizavi de clinică;
4. Janina Drozdowska şi sora ei ţin lecţii într-o altă casă, a aceleiaşi societăţi, pe strada Wesoła;
5. În casa ce ţine de mina „Jerzy", unde se află magazinul Jutrzenka, predă în locuinţa alăturată magazinului mătuşa sau posibil mama directoarei magazinului, numele fiindu-mi necunoscut;
6. Mama lui Stanisław Chrzanowski, un funcţionar de la mina „Jerzy", predă în casa ei pe strada Wesoła;
7. Un anume Woźniczek, fiul unui muncitor de la Fabrica de Maşini a Companiei Sosnowiec, predă într-o casă aparţinând companiei;
8. Fiicele lui Wieruszowski, funcţionar la aceeaşi companie, organizează lecţii într-o casă ce aparţine companiei;
9. Există o şcoală evreiască în casa lui Szulim Lubelski – profesorul este necunoscut;
10. Fiica unui gardian de la Calea Ferată Varşovia-Viena, pe nume Filak, organizează lecţii în casa lui Duda. (Satul Niwka se află în Districtul Poliţienesc Ząbkowice.)

În afară de acestea mai sunt şi alte şcoli secrete, pe care nu le-am descoperit.
În unele dintre aceste şcoli, de exemplu în cea a lui Rusek, a Mariei Góralska sau în cea a surorilor Drozdowska, învaţă un număr considerabil de copii, 30 până la 50 deodată şi mai vin şi în două schimburi...[10]

Izbucnirea Primului Război Mondial a pus capăt brusc conflictelor culturale. De acum înainte, puterile care au împărţit Polonia au început să facă diverse concesiuni polonezilor, în speranţa câştigării susţinerii lor politice. În 1916, Consiliul de Regenţă din Varşovia şi-a împuternicit Ministerul Învăţământului să reorganizeze şcolile şi universităţile în direcţia polonizării. Acest lucru a aliniat fostul Regat constituit prin Congresul de la Viena la practicile austriece din Galiţia. Acest triumf cultural – la sfârşitul unei jumătăţi de secol de luptă – nu a adus, în sine, independenţa naţională, însă a avut o influenţă considerabilă asupra formării caracterului noii Republici Polone la momentul obţinerii independenţei, doar doi ani mai târziu.

În domeniul cultural, primele experienţe din perioada de independenţă dintre 1918 şi 1939 au adus multe dezamăgiri. Rata covârşitoare a analfabetismului şi nemulţumirea multor minorităţi etnice incapabile sau nedornice să comunice în poloneză au însemnat că activitatea misionarilor culturali era departe de a fi completă. Într-adevăr, profesorii de stat adesea se vedeau pe sine ca moştenitori şi continuatori ai pionierilor patriotici din epoca împărţirilor. În al Doilea Război Mondial, activităţile întreprinse împotriva culturii au luat formele cele mai extreme. S-au făcut încercări sistematice de a eradica expresia culturii poloneze, nu doar prin interzicerea sa în public, în maniera fostelor politici prusace şi ruse, ci prin uciderea şi dispersarea liderilor şi profesorilor săi. Reacţia poloneză a fost instinctivă. Tipărirea cărţilor poloneze, educarea copiilor polonezi, organizarea cursurilor la universităţile poloneze, precum şi lectura literaturii poloneze au continuat în secret – în subteran, în toate oraşele ocupate, în refugiile partizanilor din pădure, în grupurile emigranţilor din Londra, Ierusalim sau Taşkent, ba chiar şi în lagărele de concentrare. În

1945, ca un fel de răsplată pentru sacrificiile inimaginabile, ataşamentul supravieţuitorilor faţă de cultura lor autohtonă era mai puternică decât oricând. Eforturile a două secole au fost încununate de succes. Stanislav August, precum şi toţi bărbaţii şi toate femeile devotate care i-au călcat pe urme ar fi avut motiv de bucurie.

*
* *

La 1945, fondul de bază al culturii poloneze a maselor – spre deosebire de fenomenele ce emanau în cadrul unor grupări sociale restrânse – era compus din cel puţin patru subculturi suprapuse. Prima dintre acestea era cultura „populară" sau „ţărănească" *(kultura ludowa)*. O mare parte din proletariatul urban încă menţinea contactul cu satele natale. Eliminarea nobilimii şi decimarea burgheziei antebelice a lăsat doar puţine familii care să nu fi avut „rădăcini" în mediul rural. „Folclorul" – zicalele vechi, înţelepciunea, poveştile, dansurile şi portul tradiţional al ţărănimii – încă nu devenise obiect de expoziţie şi colecţie.

A doua era cultura catolică. Biserica nu lăsase propagarea credinţei în voia sorţii. Vasta majoritate a copiilor polonezi a fost creştinată şi trecută prin catehismul pregătitor pentru Prima Împărtăşanie. Chiar şi cei care, ulterior, şi-au abandonat credinţa, erau pe deplin familiarizaţi cu limbajul, predicile şi practicile catolicismului.

A treia poate fi descrisă ca „imitarea culturii vestice". Ca reacţie directă la hrana culturală oferită de sursele oficiale, polonezii şi-au îndreptat privirea spre Occident pentru inspiraţie. În literatură, în ideile politice, în muzică, artă sau în modă, în meşteşuguri şi în tehnologie, produsele din Londra, Paris, Roma sau New York au fost considerate automat superioare faţă de orice produse analoage din Europa Centrală sau de Est. Limba poloneză în sine, care nu a fost supusă niciodată purismului originar, este plină de latinisme şi termeni vestici de tot felul.

A patra, şi poate cea mai importantă, a fost cultura literară poloneză. În secolul al XIX-lea, literatura poloneză a tratat în operele ei toate problemele epocii şi a experimentat toate genurile literare existente. În politică, Polonia nu s-a bucurat de influenţă, însă în chestiuni literare, ea a rămas o forţă considerabilă, depăşită în Europa de Est doar de marea eră a literaturii germane şi ruse. Mai mult, ca rezultat al educaţiei în masă, polonezul educat putea să-şi împărtăşească ideile şi interesele cu un public vast. În acest sens, realizările regimului antebelic *Sanacja* în scăderea nivelului analfabetismului de la 33% în 1921, până la 18% în 1937 a fost de o importanţă capitală.

În măsura în care nici una dintre subculturile dominante nu datora nimic vreuneia dintre puterile care au împărţit Polonia, succesul cruciadei educaţionale poloneze de peste două secole nu poate fi pus la îndoială. Elementele germane şi ruse, odată atât de importante în cultura poloneză, fuseseră în mare parte îndepărtate. Din punct de vedere pur naţional, acest lucru reprezintă un mare triumf. În acelaşi timp, nu se poate nega că, în anumite aspecte, cultura poloneză a suferit o sărăcire. Mare parte din coloratura cosmopolitană, multilingvistică şi internaţională a generaţiilor precedente

s-a pierdut. Încrederea exclusivă in limba poloneză, care nu mai este un mijloc de comunicare internaţională, nici măcar în Europa de Est, a dus la izolarea societăţii poloneze de restul lumii. Pe când înainte de Primul Război Mondial, polonezul educat, în afară de faptul că vorbea polona în viaţa de zi cu zi, se învârtea şi în cercuri în care se vorbea germana, rusa şi franceza, urmaşul său de după al Doilea Război Mondial trebuia să se mulţumească cu nişte resurse limitate de informare filtrate prin traduceri cenzurate sau trebuia să se culce noaptea foarte târziu citind *Engleza pentru străini* a lui Eckersley. În această măsură, triumful cantitativ al culturii poloneze a fost însoţit de o limitare calitativă.

9

ŻYDZI

Comunitatea evreiască

În secolele de dinaintea împărţirilor, Republica polono-lituaniană a atras treptat cea mai mare comunitate evreiască din Europa. Populaţia evreiască a crescut mai rapid decât orice alt grup social. Marile nenorociri ale răscoalei lui Hmielniţki şi masacrului de la Umam s-au dovedit a fi doar nişte piedici temporare. De la aproximativ 200.000 la vremea formării Republicii în 1569, numărul total de evrei a crescut la aproximativ 800.000 la momentul dezmembrării Republicii. De-a lungul secolului al XIX-lea, teritoriile Poloniei împărţite au găzduit principalul rezervor al forţei de muncă şi al dinamismului intelectual evreiesc din întreaga lume; când marele exod către America a atins apogeul, pe teritoriile poloneze trăiau patru cincimi din evreii din lumea întreagă. În cuvintele Responsei nr. 73, dată de marele rabin cracovian Moise Isserles „Remuh" (1510-1572): „E mai bine să trăieşti cu pâine uscată, dar în pace şi odihnă, în Polonia". În acelaşi spirit, unul dintre calamburile preferate ale cărturarilor evrei era cel ce înlocuia *Polin* (Polonia) cu *pohlin*: „Aici avem odihnă"[1].

Ca rezultat al condiţiilor politice schimbătoare, sintagma „evreu polonez" a căpătat diverse conotaţii. În sensul său original, acesta se referea, pur şi simplu, la populaţia evreiască a fostului stat polonez, incluzându-i pe cei ce ajunseseră să se considere nu evrei „polonezi", ci evrei „ruşi", „galiţieni" sau chiar „germani". În vremurile mai recente, acesta se referea fie la cetăţenii evrei ai Republicilor Polone renăscute, fie la acel segment al evreimii est-europene care fusese asimilat în limba şi cultura poloneză.

În secolul al XIX-lea, comunitatea evreiască a fost şi ea supusă aceloraşi forţe radicale ce au schimbat faţa vechii Republici. În multe privinţe, transformarea sa a urmat o cale paralelă cu cea a mai vastei comunităţi poloneze. La început, soarta sa era legată de sistemul proprietăţilor separate, ale cărui vechi privilegii legale erau acum sortite pieirii. La final, evreii constituiau o naţiune modernă, unită doar prin originea şi identitatea comună. La fel ca în cazul multor altor grupuri sociale, vechea ordine trebuia eradicată înainte de impunerea uneia noi. În decursul acestui proces, numeroase elemente ale vechii ordini s-au pierdut pentru totdeauna. Confuzia şi lipsa siguranţei au fost sporite, nu diminuate. Aşa cum aveau să afle şi ţăranii, emanciparea nu este neapărat echivalentă cu eliberarea.

Emanciparea evreiască a înaintat într-un ritm diferit şi pe căi diferite, în fiecare dintre teritoriile împărţite. Ca rezultat imediat al evenimentelor din 1773, atât Frederic cel Mare, cât şi Maria Tereza au început să expulzeze un mare număr de evrei săraci înapoi în Polonia, în încercarea de a-şi „proteja" noii supuşi creştini. În Galiţia, în 1782, au fost iniţiate reforme importante de către Josef al II-lea, pentru care autonomia evreilor reprezenta un anacronism. Prin introducerea învăţământului de stat şi a serviciului militar obligatoriu şi prin abolirea *kahal*-ului, acesta a căutat să includă evreii în curentul central al vieţii publice şi culturii germane. În Rusia, după oarecare ezitare, Ecaterina a II-a a urmărit obiectivul mai simplu de a menţine evreii departe de restul populaţiei. În 1786, ea a pus restricţii asupra drepturilor evreilor de a locui în altă parte decât în oraşe şi, începând cu 1791, i-a limitat la o zonă de reşedinţă extinsă treptat în deceniile următoare, până la urmă ajungând să includă 25 de *gubernii* ale Imperiului. Cu excepţia Crimeii şi Basarabiei, teritoriul zonei, aşa cum a fost definit, în cele din urmă, în 1835, coincidea în cea mai mare parte cu teritoriile polono-lituaniene anexate de Rusia. În Ducatul Varşoviei, decretul din 1807 cu privire la libertatea personală, care a pus capăt iobăgiei, i-a exclus pe evrei; de altfel, nu a fost niciodată implementat pe deplin. În Prusia, unde Frederic al II-lea îi avea oarecum sub protecţie pe evreii bogaţi din anumite bresle, egalitatea civilă deplină a fost stabilită în 1812. Astfel, la sfârşitul epocii napoleoniene mai existau numeroase ambiguităţi şi drepturi neacordate. În Regatul constituit prin Congresul de la Viena, ca şi în Prusia, acordarea egalităţii civile în 1822 a fost însoţită de abolirea *kahal*-ului. Alte restricţii, precum clauzele *De non tolerandis Judaeis* din cartele municipale, au rămas în vigoare până în 1862. În provinciile prusace constituite prin Tratatul de la Viena, principiul emancipării evreieşti nu a fost aplicat până în 1846; în Austria, acesta nu a intrat în vigoare până în 1848, iar unele aspecte minore, abia în 1867; în teritoriile stăpânite de ţar, acesta nu a fost nici măcar stabilit vreodată. În Imperiul Rus, măsurile draconice ale lui Nicolae I au fost temperate pentru scurt timp sub Aleksandru al II-lea; însă au fost rapid reinstaurate în timpul domniei lui Aleksandru al III-lea. Conform Legilor din mai 1882, reglementările privind limitele zonei de reşedinţă trebuiau respectate cu stricteţe; evreilor li se interzicea accesul în rândurile superioare ale armatei şi aparatului birocratic, precum şi achiziţionarea de pământ; de asemenea, le era limitat accesul la învăţământul secundar şi superior, la profesii sau posturi în guvernul local. În 1905-1906 au fost introduse nişte clauze mai permisive, însă acestea au avut prea puţin timp să intre în vigoare înainte de căderea imperiului. Astfel, dacă în vechea Republică fiii Israelului s-au simţit uneori ca sclavii în Egipt, în Rusia ei ştiau cu siguranţă că nimeriseră direct în captivitatea babiloniană. (Vezi harta 7.)

În toate cele trei regiuni ale Poloniei, impunerea instituţiilor statului autoritar a afectat fiecare aspect al vieţii evreieşti. Reducerea treptată a influenţei juridice a *kahal*-ului şi creşterea importanţei autorităţilor de stat însemnau că evreii, pentru prima dată, deveniseră cetăţeni deplini ai ţărilor în care trăiau. În Republica polono-lituaniană îşi gestionaseră propriile afaceri în cadrul comunităţii, iar acum trebuiau să îşi asume o identitate civilă asemănătoare cu cea a tuturor celorlalţi cetăţeni din alte grupe etnice. Pe de o parte, îşi atrăseseră furia funcţionarilor şi resentimentul

altor contribuabili şi recruţi. Pe de altă parte, ca să plătească impozite şi să fie recrutaţi, trebuiau mai întâi să figureze în registre, iar ca să fie înregistraţi, trebuiau să capete nume de familie.

Harta 7. Regiunea evreiască din Imperiul Rus

În Austria şi Rusia, înregistrarea a început din 1791 ; în Prusia, care, la momentul respectiv, includea Varşovia, aceasta a fost realizată de către *Judenreglement*-ul din 1797. În Galiţia şi Prusia, evreii primeau adesea nume de familie conform indicaţiilor oficialilor germani, care au profitat de ocazie pentru a-şi folosi spiritul

poetic limitat. Astfel, au apărut numeroase familii Apfelbaum, Rosenblum, Weingarten, Goldfarb, Silberstein, Schwarzkopf sau Weissmann. În regiunea evreiască rusească, evreii adoptau frecvent nume de familie derivate de la oraşul de origine al familiei lor, precum foştii sclavi din America, după numele proprietarului domeniului unde au trăit. Astfel, pe lângă Warschauer, Wiener, Posner, Minsker şi Pinsker, au apărut şi numele acum evreieşti Potocki, Czartoryski şi Wiśniowiecki.

Ostilitatea oficială se exprima pe diverse planuri. În Galiţia se practicau impozite speciale în funcţie de practicile religioase. Taxa pe lumânare şi cotizaţia colectată pe baza listei enoriaşilor sinagogilor îi sancţiona pe evrei pentru devoţiunea faţă de religia lor. În Regatul constituit prin Congresul de la Viena, taxa pe băuturi alcoolice i-a lovit în special pe concesionarii evrei. În Rusia, începând cu 1805, recrutarea în armată lua adesea, în practică, forma deportării generale a unor întregi grupe de vârstă de tineri evrei către garnizoane îndepărtate ale imperiului. În acest sens, oraşele din regiunea evreiască au suferit acelaşi tratament brutal precum aşezările nobilimii poloneze sărace. Sub Nicolae I se făceau presiuni asupra evreilor recrutaţi pentru a-i converti la creştinism. Au fost făcute încercări repetate de a suprima învăţământul evreiesc. În 1835, utilizarea ebraicii în şcoli şi în documente oficiale a fost interzisă oficial – însă această măsură nu a avut efecte imediate pe scară largă. În a doua jumătate a secolului, rusificarea vieţii publice i-a afectat pe evrei în aceeaşi măsură ca şi pe polonezi. Pogromurile ce au urmat după Legile din mai erau de obicei organizate de către instigatori oficiali. Apariţia găştilor sprijinite de poliţie pentru hărţuirea evreilor, Sutele Negre, era cea mai recentă expresie a unei convingeri înrădăcinate în cercurile oficiale că toţi evreii sunt potenţiali trădători.

Mobilitatea socială a crescut considerabil. Nemaifiind limitate la ghetourile lor, familiile evreieşti puteau migra către suburbii, în mediul rural sau chiar în ţări străine. În Galiţia circula gluma că singura expediţie de succes din 1848 a fost Lungul Marş al evreilor pe cei trei kilometri de la Kazimierz la Cracovia. În Polonia rusă, la Varşovia şi Łódź, familiile evreieşti bogate se mutau în afara centrelor oraşelor. În unele cazuri, ele treceau frontiera în Galiţia, unde evreii puteau să cumpere pământ. Limitările economice şi problema supraaglomerării i-au forţat pe tot mai mulţi să emigreze în străinătate. Între 1800 şi 1880, creşterea demografică naturală din regiunea evreiască era de ordinul a 500%. Condiţii similare se înregistrau şi în Galiţia. Către sfârşitul secolului, ameninţarea persecutării a sporit emigraţia şi a transformat un flux constant, relativ redus, într-o mişcare spontană de mase, continuată până la Primul Război Mondial. Deşi statisticile variază, fără îndoială că evreii care au părăsit pământurile poloneze au fost mai mulţi decât cei care au rămas în urmă. Au plecat în etape: mai întâi la Viena sau Berlin, apoi în Anglia şi Franţa şi, mai presus de toate, în America. Unii erau bine pregătiţi şi au plecat legal. Invitaţi de către *Landmannschaft*-ul lor sau „Consiliul Regional" din străinătate, acestora li se asigurau bilete de călătorie şi locuri de muncă atunci când soseau la destinaţie. Alţii plecau ilegal, mai ales din Rusia, neputând face pregătiri. În porturile de îmbarcare, aceştia se vindeau unor agenţi care le ofereau un loc gratuit pe vaporul către America, în schimbul a trei, cinci sau şapte ani de muncă în slujba lor la sosire[2].

Destrămarea politică şi culturală a evoluat rapid. Într-o lume în care structurile tradiţionale se năruiau sub ochii lor, atitudinile comunităţii evreieşti erau din ce în ce mai dezbinate, concentrându-se asupra tuturor problemelor de la ordinea zilei. Conservatorii, incapabili de a conduce prin autoritate, căutau să menţină cu orice preţ puritatea religiei iudaice ortodoxe. Provocarea hasidică, apărută pentru prima oară în secolul al XVIII-lea, a câştigat şi mai multă putere în al XIX-lea. Radicalii, ca reacţie împotriva obiceiurilor autoritariste ale *kahal*-ului, se reorientau în direcţiile asimilării, socialismului, marxismului şi, în cele din urmă, către sionism. Liderii evrei moderni încercau să reconcilieze nenumăratele contradicţii ce apăreau nu numai în interiorul comunităţii evreieşti ca atare, ci şi între evrei şi alte mişcări naţionaliste din regiunile respective. În 1918, când colapsul puterilor care au împărţit Polonia prevestea o nouă era, spectrul politicii evreieşti se remarca prin toate permutările posibile de interese sociale, religioase şi ideologice.

Totuşi, practicile tradiţionale ale iudaismului şi-au menţinut influenţa asupra maselor de evrei de-a lungul secolului al XIX-lea. Schisma dintre *mitnaggedim** şi hasidism a continuat; ideile iudaismului reformat, provenite din conferinţele rabinilor din Germania în anii 1840, au avut doar un impact marginal în teritoriile poloneze. Evreimea poloneză era menţionată atât pentru evlavia sa, cât şi pentru respectul faţă de studiile teologice. Printre ortodocşi, vechea artă a *Pilpul*-ului (a „piperului") sau „tăiatul firului teologic în patru" a continuat să atragă adepţi. Academiilor religioase mai vechi din Cracovia şi Vilnius li s-au alăturat unele nou-fondate, precum renumita *Yeshivot* la Volojîn (Wołożyń) în Lituania, înfloritoare între 1803 şi 1893, sau şcoala talmudică de la Mir, aproape de Grodno, activă între anii 1815 şi 1939. Principiile educaţiei religioase au fost revizuite temeinic; sub influenţa mişcării *Musar*, aceasta s-a îmbogăţit cu tematica eticii. Printre membrii noii generaţii de profesori s-a evidenţiat înclinaţia către sihăstrie, mai ales la Nowogródek. În hasidism, impactul Habad**-ului se resimţea puternic atât în Polonia Centrală, cât şi în Lituania, delimitând comunităţile vestică şi nordică de cele ce aparţineau tendinţei mai populare, mistice, de la răsărit. De la exemplul lui Elimelech din Leżajsk (1717-1787), care a explicat pentru prima oară în ce constă rolul şi poziţia unui *zaddik*, au fost întemeiate adevărate dinastii de lideri hasidici formaţi la Przysucha, Koch, Bełz, Międzybóż şi mai ales la Gur (Góra Kalwaria), aproape de Varşovia. Bărbaţii din familia Alter de la Gur erau priviţi ca înţelepţii Sectei, iar curtea lor domnească s-a transformat în destinaţia unor pelerinaje evreieşti populare la fel de fervente şi înălţătoare precum cele ce îi mânau pe ţăranii catolici la Biserica Bernardină din apropiere şi pe Drumul de la Golgota. Cu timpul, rabinii ortodocşi au renunţat la speranţele de suprimare a hasidismului. După ce şi-au pierdut toate puterile jurisdicţionale, ei nu aveau nici un mijloc de coerciţie religioasă. Deşi nu au fost de acord niciodată cu practicile hasidiste, au fost din ce în ce mai înclinaţi să formeze un front religios comun de apărare a iudaismului împotriva numeroaselor mişcări reformatoare ale epocii[3].

---

* Ortodocşii adversari ai hasidismului (n.tr.).

** HaBaD – o aripă a hasidismului, apărută în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, marcată de o tendinţă raţionalistă (n.tr.).

Prima dintre aceste mişcări reformatoare a fost cea intitulată *Haskalah* sau „Iluminismul Evreiesc". Fondat la Berlin în ultima parte a secolului al XVIII-lea, în cercul lui Moses Mendelssohn (1729-1787), aceasta căuta să modifice conţinutul exclusiv religios al învăţământului evreiesc şi să integreze evreii în curentul central al culturii europene. Discipolii săi, cunoscuţi ca *maskilim* sau „cugetătorii", au câştigat numeroşi adepţi în orăşelele Sileziei şi, la cumpăna dintre secole, în Galiţia, unde au fost înfiinţate mai bine de o sută de şcoli evreieşti cu predare în limba germană. În 1816, rabinul din Lemberg (Liov) le-a interzis. În perioada următoare, mişcarea s-a răspândit în regiunea evreiască rusă (unde prima şcoală evreiască de tip nou a fost deschisă la Uman în 1822) şi, într-un grad mult mai redus, în Regatul constituit prin Congresul de la Viena. O vreme, *Haskalah* s-a bucurat de sprijinul autorităţilor ţariste, care vedeau în ea un instrument de tulburare a solidarităţii comunităţii evreieşti şi de redirecţionare a evreilor către servilismul politic. Dar s-au înşelat amarnic, fiindcă pe termen lung, principala realizare a *Haskalah* nu a fost atât subminarea iudaismului religios, cât crearea unui fundament pentru naţionalismul evreiesc modern[4].

Nu a trecut mult şi *maskilim* au fost puşi la încercare de reformatori care doreau să extindă idealurile *Haskalah* în sfera politică şi socială. Nemulţumiţi de obiectivele educaţionale limitate, asimilaţioniştii doreau ca evreii să-şi abandoneze comunităţile exclusiviste şi să se impice cu adevărat în toate domeniile vieţii publice. În întreaga istorie a evreilor, desigur, celor ce doreau să scape de limitările ghetoului le-a stat întotdeauna la dispoziţie posibilitatea de a accepta religia, limba şi cultura dominantă a ţării în care trăiau. În teritoriile poloneze, cei convertiţi la creştinism au urmat această cale din vremuri imemoriale; iar mişcarea frankistă a anilor 1760 a adus fenomenul convertirii pentru scurt timp la nivelul unei mişcări în masă. Însă nimeni din acea epocă nu propunea asimilarea ca strategie politică pentru comunitatea evreiască în totalitatea ei. La începutul secolului al XIX-lea însă, odată cu afluenţa ideilor revoluţionare franţuzeşti, s-au făcut auzite glasuri noi. În 1816, când i-a fost cerută opinia cărturarului berlinez David Friedländer, acesta a replicat cu pamfletul *Perfecţionarea Evreilor în Regatul Polon*, în care a susţinut hotărât înlocuirea limbii idiş cu poloneza, ca prim pas pentru o integrare mai durabilă a evreilor în viaţa poloneză. În anii 1820, un grup de bancheri şi intelectuali din Varşovia ce se autonumeau „Credincioşii Vechiului Testament" au adoptat programul lui Friedländer, ca parte din campania lor de abolire a *kahal*-ului local. În aceeaşi perioadă, Joachim Lelewel vorbea despre polonezi şi evrei ca „fraţi ce merg mână în mână" către un viitor comun. În Insurecţia din Noiembrie din 1830-1831, numeroşi evrei şi-au dat vieţile pentru cauza poloneză[5]. O miliţie evreiască a fost formată pentru a ajuta la apărarea Varşoviei. În 1848 în Galiţia, rabinul Dov Beer Meisels (1798-1870) de la Cracovia a solicitat de urgenţă enoriaşilor săi să susţină cerinţele politice poloneze. În următorul deceniu, acelaşi lider, la vremea aceea rabin-şef al Varşoviei, s-a alăturat membrilor de seamă ai burgheziei evreieşti asimilate – oameni precum Leopold Kronenburg şi Hermann Epstein – în eforturile comune de a reconcilia interesele poloneze cu cele evreieşti în domeniul religios, cultural şi economic. Cotidianul lui Kronenburg, *Gazeta Codzienna* (*Gazeta cotidiană*), editat de către scriitorul Ignacy

Kraszewski, a fost lansat cu scopul explicit de a promova înţelegerea reciprocă între polonezi şi evrei. În criza politică din 1861-1862, redată în culori vii în romanele lui Kraszewski *Dziecię Starego Miasta* (*Un copil din Oraşul Vechi*, 1863) şi *Żyd* (*Evreul*, 1865), evreii au jucat un rol important în demonstraţiile patriotice. Sinagogile au fost închise în solidaritate cu bisericile catolice, ca protest împotriva exceselor poliţiei; rabinii apăreau în compania preoţilor şi pastorilor la liturghii şi înmormântări publice; rabinul-şef Meisels a fost arestat şi încarcerat. Acesta a fost punctul culminant în dezvoltarea tendinţelor asimilaţioniste. Sub influenţa atmosferei de euforie patriotică, mulţi oameni au crezut că omenia simplă a evreilor şi polonezilor putea să prevaleze peste rivalităţile şi suspiciunile reciproce ale acestora. În 1863, în timpul Insurecţiei din Ianuarie, un ziar evreiesc, *Jutrzenka* (*Steaua dimineţii*), redactat de către Ludwick Gumplowicz (1838-1909), lansa un apel îndrăzneţ pentru integrarea totală a evreilor în viaţa poloneză[6]. Nu avea să se întâmple aşa ceva. Eşecul insurecţiei a adus cu sine mari dezamăgiri. Numeroşi evrei, precum şi numeroşi polonezi simţeau că sacrificiile lor nu aduseseră nici un beneficiu concret şi fiecare era tentat să îl învinuiască pe celălalt pentru tulburările rezultate. Asimilarea a devenit desuetă, mai întâi în Polonia rusă, iar apoi în celelalte regiuni[7]. În multe privinţe constituia un ideal nobil, alimentat de dorinţa de a surmonta barierele străvechi ce divizau două popoare care trăiau pe acelaşi pământ, respirau acelaşi aer, „erau supuse aceloraşi boli" şi ar fi putut fi „vindecate prin aceleaşi mijloace". Din păcate, din perspectiva majorităţii liderilor evrei, asimilarea ducea la pierderea totală a unei identităţi evreieşti separate. Atât conservatorilor, cât şi radicalilor li se părea că evreilor li se cere să îşi rezolve problemele printr-o autolichidare voluntară. După cum a comentat istoricul evreu Dubnow, „polonizarea evreilor căpăta proporţii *ameninţătoare* [*sic*]"[8]. De la acel moment, reformatorii evrei au detestat tot mai mult ideile asimilaţioniste ce au continuat să circule, fiind din ce în ce mai înclinaţi să susţină acele proiecte ce căutau nu să transforme moştenirea evreiască, ci să consolideze şi o extindă.

Revigorarea limbii ebraice a decurs direct din lucrările acelor *maskilim* de mai înainte care, ca parte a experimentului lor educaţional, au îndrăznit să folosească sfânta limbă a Scripturilor ca instrument pentru literatura laică. Mişcarea prezenta multe dintre caracteristicile altor revigorări culturale, care salvau limbi naţionale muribunde în întreaga Europă de Est din acea perioadă. În Galiţia, primul pionier al ebraicii moderne a fost Józef Perl (1773-1839) din Tarnopol, ale cărui scrieri satirice ironizau obiceiurile şi atitudinile obscurantiste ale hasidismului. De partea rusă a frontierei, cărturarul şi psihologul Izaak Ber Levinsohn (1788-1860) de la Krzemieniec a preluat sarcina reconstituirii vocabularului şi sintaxei limbii ebraice pentru uzul contemporan. Sub pana urmaşilor săi, ebraica a fost adaptată la o varietate de genuri literare, unele pur artistice, altele evident politice. Istoricul Nachman Krochmal (1785-1840) din Tarnopol, al cărui *Ghid pentru dezorientaţii epocii* a apărut în 1851, este văzut uneori ca fiind primul ideolog al naţionalismului evreiesc. Viziunea sa era împărtăşită de Abraham Mapu (1807-1867) din satul Słobodka de lângă Kiev, autor de romane istorice, precum şi de un lung şir de poeţi din cercurile *maskilim*. Cel mai de seamă dintre aceştia a fost Jehudah Loeb Gordon (1830-1892) din Vilnius, a cărui poezie *Hakitzah Ammi* (*Trezeşte-te, poporul meu*) a fost adoptată

drept crez de către adepţii *Haskalah* din regiunea evreiască rusă. Atitudinile seculare şi cultivarea limbii ebraice mergeau mână în mână şi din 1863 ambele erau promovate sistematic de către Societatea pentru Diseminarea Culturii Evreieşti în Rusia. Către finele secolului, ebraica se dezvoltase atât de mult, încât susţinătorii săi o puteau utiliza în viaţa de zi cu zi. Incapabili de a-şi realiza ambiţiile în atmosfera socială conservatoare a comunităţilor evreieşti consacrate, unde inovaţiile lor lingvistice erau adesea considerate sacrilegii, aceştia au început să se gândească la posibilitatea emigrării în Palestina. Astfel, se poate observa o legătură intelectuală directă între *Haskalah*, revigorarea limbii ebraice şi sionismul cultural[9].

Revigorarea limbii idiş a avut loc ceva mai târziu. Această limbă s-a dezvoltat din dialectele Germaniei Centrale şi de Vest ; în Evul Mediu a fost adusă în Republica polono-lituaniană, unde era cunoscută, în general, ca *żargon* (jargon) ; s-a păstrat în mare parte în tradiţia orală ; însă sub pana publiciştilor şi gramaticienilor moderni, a fost convertită şi ea într-un instrument politic şi literar. Mai ales în Polonia, unde opoziţia faţă de utilizarea ebraicii în contexte laice era cea mai puternică, idiş a ajuns să fie limba preferată în presa evreilor şi în literatura laică a acestora. Scrisă în alfabetul ebraic, aceasta a fost utilizată pentru prima oară în proza şi poezia populară în secolul al XVI-lea, fiind ulterior dezvoltată de către adepţii hasidismului în scopul diseminării cronicilor şi legendelor sectei lor. Mai târziu, ea a fost adoptată pentru compunerea prozei moderne şi de asemenea pentru poezie şi dramă. Este interesant, totuşi, faptul că mulţi dintre utilizatorii săi, precum Isaac Leib Peretz (1852-1915) de la Zamość, şi-au început carierele scriind în poloneză şi ebraică, pentru ca abia mai apoi, la cumpăna dintre secole, să treacă la idiş. Din cauza Holocaustului nazist însă, cel mai cunoscut dintre scriitorii moderni de limbă idiş, Isaak Bashevis Singer (născut în 1904 la Radzymin) va rămâne probabil şi ultimul[10].

Problematica limbii era de o importanţă crucială. În 1897, limba maternă a peste 90% dintre evreii din zona de rezidenţă şi din Galiţia era încă idiş ; ebraica – limba Scripturilor – era la fel de vorbită în viaţa de zi cu zi precum latina la catolicii polonezi sau slavona bisericească la ruşi. Pe de altă parte, unii dintre evrei aveau la acest moment bune cunoştinţe de germană, poloneză sau rusă, care le serveau ca mijloc de comunicare cu vecinii lor nonevrei. S-ar părea că o parte distinctă din clasele educate putea abandona limba idiş complet. O estimare din 1913 arată că dintre evreii din zona de rezidenţă, 7% declarau poloneza sau rusa ca limbă maternă. Astfel, efectele pe termen lung ale secularizării erau separatiste în unele aspecte şi unificatoare în altele. Tendinţa de asimilare a contribuit la diminuarea diferenţelor între comunitatea evreiască din Europa de Est şi populaţia nonevreiască în general. Astfel, în Prusia şi vestul Galiţiei, unde vorbitorii de idiş se puteau adapta cel mai uşor la mediul germanic, aceasta a avut foarte mare succes. În acelaşi timp, ridica noi bariere, nu numai între evreul de cultură germană şi evreul de cultură poloneză sau rusă, ci şi între evreii asimilaţi şi cei neasimilaţi. Moda limbii ebraice de la mijlocul secolului era limitată la o elită intelectuală marginală ; pe când activităţile în limba idiş de mai târziu, în sfera învăţământului şi în publicistică, ţinteau masele. La finele secolului, tiparele culturale erau mult mai complicate decât la început.

Elementele catalizatoare principale în schimbarea atitudinilor evreilor din Rusia la începutul secolului au fost, fără îndoială, asasinarea ţarului Aleksandru al II-lea la Sankt-Petersburg pe 13 martie 1881, introducerea unei legislaţii represive şi pogromurile care au avut loc ca urmare a acestor evenimente. Violenţa fizică manifestată la acel moment în Rusia Centrală nu a avut nici un corespondent în provinciile de pe Vistula. Răscoala antievreiască izbucnită în anul 1881 la Varşovia la aflarea veştii despre asasinarea ţarului pare să fi fost ceva spontan; nici la Varşovia, nici la Łódź nu au existat cazuri ca acelea din Moscova sau Sankt-Petersburg, unde evreii neînregistraţi au fost goniţi în masă din casele lor. Pogromul de la Varşovia din anul 1881, când au fost ucişi circa 15 evrei şi alte câteva sute au rămas fără mijloace de subzistenţă în urma pârjolurilor şi jafurilor, a fost o oribilă excepţie de la regula păcii şi a moderaţiei. Însă pogromul a otrăvit relaţiile dintre evrei şi polonezi. Trauma psihologică în toate clasele evreimii a fost enormă. Acte de violenţă sporadice au dat naştere unor zvonuri augmentate şi temerilor de mai mari acte de violenţă în viitorul apropiat. Ca atare, în unele cazuri, peste noapte, unii evrei moderaţi au devenit radicali, iar radicalii au devenit extremişti. Asimilarea a suferit o contralovitură în urma căreia nu şi-a mai fi revenit niciodată. Diversele mişcări culturale erau considerate neadecvate necesităţilor vremurilor. Venise momentul naţionalismului sionist-evreiesc[11].

Tulburările din 1882 au agravat însă problemele evreimii poloneze dintr-un anumit punct de vedere. Ca rezultat al pogromurilor, foarte mulţi evrei din zonele ruseşti ale spaţiului de rezidenţă au căutat refugiu în guberniile poloneze sau în Galiţia. Nou-veniţii, cunoscuţi în Polonia – întru câtva eronat – ca *Litvaks* sau „evrei din Lituania", se deosebeau de evreii autohtoni din două puncte de vedere semnificative. În primul rând, înveninaţi de experienţele lor umilitoare, aceştia cuprindeau un procentaj neobişnuit de ridicat de militanţi politici. În al doilea rând, oamenii din rândul acestora erau, în mare parte, vorbitori de limbă rusă, fiind astfel indiferenţi faţă de interesele poloneze. Sosirea lor a generat mare nelinişte, neconvenindu-le nici liderilor evreimii poloneze ortodoxe, nici catolicilor polonezi. Afluenţa lor a adus daune semnificative orientării cauzei poloneze, a stingherit procesul de asimilare a evreilor în cultura poloneză şi a accelerat crearea de numeroase programe politice radicale. Mulţi dintre aceştia şi-au folosit şederea în provinciile poloneze ca escală în drumul spre Europa de Vest, America sau Palestina. Însă mulţi au rămas în urmă şi au avut o contribuţie importantă la mişcările socialiste, comuniste şi sioniste. În ochii polonezilor, aceşti „evrei străini" erau, în mare parte, responsabili pentru tulburarea presupusei armonii a relaţiilor anterioare polono-evreieşti. Fără să-şi dea seama, aceştia au generat stereotipul popular de *Żydo-komuna*, imagine ce asocia marxismul şi comunismul cu gruparea intelectuală a evreilor ruşi – un stereotip ce avea să se menţină multă vreme în Polonia.

În anii 1880, tendinţa emigrării în Palestina s-a răspândit cu repeziciune. O asociaţie ce îşi spunea *Hibbat Zion* (Dragostea Sionului) a creat filiale multiple în toată Galiţia şi în zona de rezidenţă, iar în 1884 şi-a organizat prima Conferinţă federală la Kattowitz în Silezia. În cei 17 ani de dinaintea fuziunii sale cu Organizaţia Sionistă Mondială (OSM), Hibbat Zion a reprezentat imboldul principal pentru activitatea

mişcării intitulate „sionismul practic", furnizând de asemenea mulţi dintre recruţii timpurii pentru primele colonii evreieşti din Palestina. Foarte curând, totuşi, a apărut o diferenţă importantă de interese între cele două centre principale ale mişcării. Filiala rusă de la Odessa, condusă de dr. Leo Pinsker, sublinia avantajele sociale, economice şi culturale ale emigrării. Pentru filiala poloneză de la Varşovia, în schimb, sloganul „Spre Palestina" avea un mesaj spiritual mult mai pronunţat[12].

Conotaţiile religioase au constituit aşadar de la început un element esenţial al sionismului polonez. Pe când în Galiţia şi în zonele ruseşti ale spaţiului de rezidenţă, sionismul trebuie privit ca apogeul mişcărilor de laicizare ale secolului, în provinciile poloneze era frecvent îmbrăţişat de nişte oameni care încă îşi menţineau credinţele religioase tradiţionale. Aşa-numitul „sionism religios" căuta să reconcilieze cerinţele naţionalismului evreiesc cu tendinţele iudaismului ortodox; nu din întâmplare, părinţii săi fondatori erau aproape toţi rabini polonezi distinşi. Unul dintre cele mai timpurii tratate ce pledau pentru colonii agricole evreieşti pentru susţinerea aspectului religios, *Dervishat Zion* (*În căutarea Sionului*), din 1862, a fost compus de către cărturarul Zvi Hirsch Kalischer (1795-1874), rabin din Torun, care se spune că s-a inspirat din ideile colegului şi vecinului său, rabinul Elias Guttmacher de la Grodzisk (1795-1874). Douăzeci de ani mai târziu, s-a ajuns la o concluzie a acestor idei prin acţiunile mai bine cunoscute ale rabinului Samuel Mohilever (1824-1898). În timpul vizitei sale la Paris în 1882, Mohilever, care mai întâi a fost rabin în Radom, iar apoi în Białystok, l-a convins pe baronul Edmund de Rothschild să finanţeze primul plan original al colonizării evreieşti în Palestina. Mohilever a fost unul dintre îndrumătorii din spatele aripii religioase *Hibbat Zion*. În 1897, mesajul său făţiş către primul Congres fondator al sioniştilor de la Basle îi îndemna pe delegaţi, pe un ton marcat de o suspiciune foarte puţin mascată, să îşi amintească de cerinţele religiei:

> Fraţi prea stimaţi! Lideri ai Poporului Ales, dragi fii ai Sionului, să aveţi viaţă veşnică!...
> 5. Baza Hibbat Zion este *Tora*, aşa cum ne-a fost transmisă din generaţie în generaţie. Nu spun aceasta ca mustrare adresată vreunui individ anume şi referitoare la comportamentul lui, întrucât, după cum au spus înţelepţii noştri, „Adevărat vă spun, nu există nimeni în această generaţie care s-ar cuveni să îi mustre pe ceilalţi". Totuşi, vă spun la modul general că *Tora*, izvorul vieţii noastre, trebuie să devină fundamentul renaşterii noastre pe pământul strămoşilor noştri...
> Fie ca Eternul, Binecuvântatul, Slăvitul Stăpân şi Mântuitor al Israelului, să adeverească spusele profetului său (Zaharia 8, 7-8): „Aşa vorbeşte Domnul oştirilor: Iată, Eu izbăvesc pe poporul Meu din ţara de la răsărit şi din ţara de la asfinţitul soarelui. Îi voi aduce înapoi şi vor locui în mijlocul Ierusalimului; ei vor fi poporul Meu şi Eu voi fi Dumnezeul lor cu adevăr şi dreptate"[13].

Cuvântarea rabinului Mohilever a amintit Congresului, dacă mai era necesar, că tradiţia religioasă avea încă o greutate foarte mare pentru masele evreieşti de pe teritoriile poloneze. După cum arăta alt calambur favorit al evreilor, „Polonia" putea fi citită şi ca *Poh-lan-ya* („Dumnezeu sălăşluieşte aici").

E un loc comun faptul că adesea se exagerează influenţa noilor idei asupra comunităţilor din ghetourile Europei de Est. Spre deosebire de evreii din Marea Britanie, Franţa şi America, sau chiar din Germania, evreii din Galiţia şi Rusia erau legaţi de trecut printr-un conservatorism tenace. Erau la fel de diferiţi de diaspora mondială ca şi de vecinii lor creştini. Viaţa în micile oraşe evreieşti de la Răsărit avea un caracter veşnic şi neschimbat care s-a dovedit rezistent oricăror inovaţii. Practica aranjării căsătoriilor adolescenţilor de către părinţi, importanţa rituală a respectării sabatului, regulile obligatorii privind dieta şi igiena, îmbrăcămintea caracteristică şi coafurile distincte, *kaftan*-ul şi buclele laterale: toate aceste elemente serveau la a face oamenii dependenţi de normele sociale tradiţionale încă de la o vârstă foarte fragedă. Tinerii care, cu fapta sau cu gândul, respingeau aceste reguli, riscau să fie respinşi de familie şi dezmoşteniţi şi, adesea, în momente de slăbiciune se lăsau împinşi către un radicalism extrem drept reacţie. Maxima *Haskalah*, „Fii evreu în casa ta şi fii om de rând în afara ei" putea fi aplicată la Berlin, Londra, Paris sau New York: şi, poate, în centrele mai mari, precum Varşovia, Vilnius sau Odessa. Însă în *shtetln*, cătunele tipic rurale, nu putea fi urmată fără consecinţe dezagreabile[14].

Opoziţia faţă de curentul central al sionismului provenea din mai multe surse. În tabăra conservatoare, elementele religioase ortodoxe căutau să apere proiectele educaţionale ale mişcării de progresişti atei. Astfel, la doar patru ani de la cuvântarea rabinului Mohilever în Congresul de la Basel, a fost fondat *Mizrachi* sau „Centrul Spiritual", pentru protejarea intereselor rabinilor în cadrul WZO. Acest centru este strămoşul direct al Partidului Naţional Religios din Israelul de astăzi. În 1912, societatea şi mai conservatoare *Agudat Israel* (Uniunea Israelului) s-a născut cu scopul de a respinge complet sionismul. Printre promotorii săi se număra şi familia Alter de la Gur. În Primul Război Mondial, această societate era patronată de autorităţile germane, precum şi de o echipă specială de rabini germani neoortodocşi, aduşi pentru a declanşa o campanie antisionistă în rândurile evreilor din zona de rezidenţă ocupată.

Şi criticile din partea socialiştilor au fost de mai multe feluri: fie generale, fie limitate la vreun aspect anume. Partidul *Poalei Zion* (Muncitorii Sionului), fondat ca şi *Mizrachi* în 1901 şi copiind tactica acestuia din urmă, s-a menţinut în limitele sionismului, dorind să influenţeze evenimentele în aceeaşi linie cu propriile lor principii. Cel mai influent ideolog al lor, Dov Ber Borochov (1881-1917), se folosea de argumente marxiste pentru a demonstra că emigraţia oferea singura scăpare sigură din conflictele economice şi sociale în creştere ale evreilor din Europa. Cel mai ilustru membru al său, David Ben-Gurion (1886-1973), născut la Płońsk, aproape de Varşovia, a luat parte activ la grevele revoluţionare din 1905-1906, înainte de a se îndrepta spre Palestina şi de a fi promovat ca întâiul prim-ministru al Israelului. *Bund*-ul evreiesc, prin contrast – *Allgemeiner Yiddisher Arbeiterbund in Lite, Poilen, un Russland* (Liga Muncitorilor Evrei Uniţi din Lituania, Polonia şi Rusia) – a denunţat cauza sionistă ca fiind o fantezie naţionalistă a clasei de mijloc. Marxistă şi internaţionalistă ca orientare, Liga a fost înfiinţată la Vilna în 1897 şi a jucat un rol de frunte în formarea Partidului revoluţionar social-democrat rus. Ofensaţi de şicanele organizaţionale ale lui Lenin, liderii săi s-au alăturat menşevicilor[15]. Evreii

polonezi ce reprezentau grupul de *Litvaks* – precum Maxim Litvinov (1876-1951), viitorul Comisar sovietic pentru Afaceri Externe, născut la Białystok, sau Rosa Luksemburg (1870-1919), născută la Zamość – aveau multe în comun cu viziunea Bund-ului, însă tindeau către ramurile pur ruseşti ale Partidului Social-Democrat.

Din perspectiva istoricului, procesul dezvoltării partidelor politice ale evreilor în provinciile poloneze oferă paralele uimitoare cu evenimentele ce aveau loc la vremea respectivă pe scena politică poloneză. Mutatis mutandis, obiectivele şi cerinţele mişcării sioniste pentru o patrie exclusiv naţională, fără să mai amintim şi de tonul violent, sunt reflectate îndeaproape de aspiraţiile naţional-democraţilor polonezi; în timp ce relaţia ambivalentă a sioniştilor cu iudaismul se aseamănă cu atitudinea naţionaliştilor polonezi faţă de Biserica Romano-Catolică. Încercările *Poalei Zion* de a reconcilia interesele naţionale cu cele socialiste sunt o reflecţie a tensiunilor analoge din sânul PPS-ului din aceeaşi perioadă şi au dus la exact la acelaşi gen de schisme şi facţiuni. Atât numele, cât şi postura ideologică a *Bund*-ului se asemănau izbitor cu cele ale SDKPiL. În ciuda acestor similarităţi, simpatia reciprocă şi colaborarea între partidele evreieşti şi omoloagele lor locale poloneze erau supuse unor oscilaţii foarte mari. Sioniştii şi naţional-democraţii rivalizau în lupta pentru influenţa asupra aceluiaşi segment social – clasa de mijloc – oferind în acelaşi timp viziuni diametral opuse pentru viitor: una pur evreiască, cealaltă pur poloneză. În consecinţă, ele nutreau o ură reciprocă făţişă, primul plângându-se de „antisemitismul" celorlalţi, iar al doilea, de „antipolonismul" adversarilor. Socialiştii evrei se bucurau de relaţii oarecum mai bune cu PPS, mai ales când alegeau să servească socialismul acasă, în Polonia, şi nu în străinătate, în Palestina. Evreii vorbitori de poloneză, de convingere socialistă, dintre care mulţi erau din Łódź, Varşovia, Grodno şi Białystok, mai degrabă se alăturau PPS decât *Bund*-ului sau societăţii *Poalei Zion*. Bundiştii, pe care numai ostilitatea comună faţă de naţionalismul polonez îi unea cu sioniştii, nu erau prea interesaţi de problemele poloneze înainte de Primul Război Mondial. După Revoluţia din Octombrie, majoritatea lor s-au alăturat SDKPiL, iar în tabăra comunistă – PPS de stânga; însă încercarea violentă de suprimare a activităţii lor în Rusia sovietică a inspirat o bruscă schimbare de direcţie. Ramura poloneză a *Bund*-ului a continuat să funcţioneze la Varşovia până în 1939, apropiindu-se cu timpul de PPS. O mică facţiune comunistă, *Kombund*, a existat de la 1921 în subteranul politic, activând în colaborare cu KPRP[16]. (Vezi capitolul 22.)

Curentele şi vâltorile asimilării în provinciile poloneze erau extrem de complicate. Erau determinate nu numai de nuanţările infinite ale măsurii în care evreii erau dispuşi să fuzioneze într-o populaţie generală, ci şi de uimitoarea diversitate a comunităţilor autohtone şi de gradele extrem de variate de antipatie reciprocă. Problemele rezultate din încercările de asimilare a evreilor în cultura poloneză sunt doar un exemplu dintre multiplele probleme apărute în relaţiile lor diverse cu germanii, ruşii, ucrainenii, lituanienii şi bieloruşii, cu catolicii, protestanţii, uniaţii, ortodocşii şi musulmanii, cu nobilimea, funcţionarii, intelectualitatea, burghezia, ţărănimea şi proletariatul şi cu fiecare combinaţie posibilă a oricărora dintre acestea. În sânul intelectualităţii poloneze, evreii polonizaţi au constituit un element esenţial. Dar în

societatea vorbitoare de poloneză în general, evreii asimilaţi reprezentau doar o minoritate modestă. Din motive sociale, mulţi evrei asimilaţi evitau să îşi declare public originile evreieşti, fuzionând imperceptibil cu cercurile catolice poloneze. Cei care şi-au menţinut credinţele religioase se considerau „polonezi din Legea lui Moise". În societatea nonevreiască, se obişnuia diferenţierea între următoarele categorii: *Israelita*, un evreu care îşi păstrase şi etnia şi religia; *Żyd*, care îşi păstrase identitatea evreiască, însă nu neapărat şi religia; şi, în fine, acea vastă categorie de „foşti evrei", sau oameni de descendenţă evreiască, dar care şi-au întrerupt definitiv legăturile cu etnia sau religia evreilor.

De-a lungul anilor, chestiunii evreieşti i-au fost dedicate numeroase comentarii în literatura poloneză. O declaraţie clasică pe această temă provine de la Adam Mickiewicz, din *Pan Tadeusz*: anume din scena în care Jankiel, evreul, îşi trata gazdele poloneze cu un concert ad-hoc la ţambal, sărbătorind eliberarea lor comună de sub dominaţia rusă. „Evreul cinstit", scrie Mickiewicz, „îşi iubea ţara ca un polonez". Mai târziu, în epoca pozitivismului, au fost realizate numeroase încercări de atenuare a antagonismelor crescânde. Romancierul Bolesław Prus era unul dintre cei care credeau că dificultăţile curente nu sunt insurmontabile:

> Chestiuţa asta evreiască aş numi-o Chestiune, dacă aş putea crede, precum unii dintre colegii mei, că evreii reprezintă o putere. Din păcate, în ochii mei evreii nu constituie nicicum o putere, decât poate că sunt numeroşi, iar proletariatul lor se înmulţeşte destul de rapid.
>
> Există unii care cred că la noi evreii sunt singurii capitalişti, deci o forţă financiară. Eu, dimpotrivă, văd vasta lor majoritate ca fiind cea mai săracă între săraci. Unii îi suspectează de o solidaritate neobişnuită, ceea ce, din nou, mă amuză, deoarece, din câte ştiu, în sânul credinţei lor, pe lângă clasele ce se dispreţuiesc şi nu se pot suferi una pe alta, mai sunt şi partide: unul înapoiat, unul progresist, ba chiar şi diverse secte religioase. În sfârşit, alţii se tem de capacităţile intelectuale ale evreilor, care, cu toate că există, nu reprezintă un pericol pentru rasa noastră.
>
> Se prea poate ca această viziune să fie eronată; în orice caz, trebuie dezminţită de date concrete. Până se întâmplă asta, voi continua să cred că evreii ne umplu de nelinişte şi aversiune pentru simplul fapt că nu ştim nimic despre ei şi nici nu facem vreun efort pentru a-i cunoaşte.
>
> Râdem de francezi, care nu au idee de geografia şi etnografia popoarelor europene; cu cât mai ridicoli suntem noi, că nu cercetăm obiceiurile, religia şi viaţa a aproape un milion de concetăţeni ai noştri, care, mai devreme sau mai târziu, vor fuziona cu noi într-o societate uniformă.
>
> Ce se află, deci, la rădăcina acestei „chestiuţe evreieşti"? Religia ori naţionalitatea evreilor? Cu siguranţă nu. Evreii nu sunt o naţionalitate, cât despre religia lor, nimeni nu are nici o intenţie de a-i priva de ea. Însă sunt alţi factori – ignoranţa şi castele sociale.
>
> Lăsaţi-mă să atrag atenţia asupra faptului că ignoranţa şi favorizarea castelor sociale nu sunt unice pentru separatismul evreiesc. Cu durere trebuie să admitem că în frumoasa noastră ţară, ignoranţa domneşte pretutindeni, din pivniţe până în poduri... Aşadar evreii hasidici, cu superstiţiile lor, înapoierea şi credinţa în rabini miraculoşi, nu sunt vreo excepţie surprinzătoare...

În ceea ce priveşte spiritul de castă evreiesc – Doamne Sfinte! Unde nu există simţul castelor sociale? Oare a trecut atât de mult timp de când nobililor le era ruşine să înveţe o meserie sau să se implice în comerţ? Şi câţi funcţionari înalţi nu găseşti azi, care vor refuza să-şi dea fiica spre căsătorie unui lăcătuş sau tâmplar?...
Acestor două trăsături principale şi universale le adăugăm aici la noi: ignoranţa şi simţul de castă, să le mai adăugăm: jargonul idiş, kaftan-ul negru şi căsătoriile timpurii; să îndulcim totul cu sărăcia, care este responsabilă pentru escrocherie şi cămătărie; şi iată întreg tortul ce se numeşte chestiunea evreiască. Că este neapetisant – e adevărat; însă nu pot crede că nu se va prăbuşi într-o zi sub presiunea învăţământului şi a ideilor progresiste[17].

Printre argumentele lui Prus se regăsesc unele erori liberale; şi majoritatea prevestirilor sale nu s-au adeverit. Însă tirada lui expune principalele argumente şi contraargumente de la vremea respectivă. În deceniul dinaintea Primului Război Mondial, când avântul sionismului a făcut imposibilă negarea unei naţionalităţi evreieşti separate, nivelul dezbaterii s-a mai deteriorat. „Antisemiţii" şi „filosemiţii" se luptau unii cu alţii în continuu, incriminându-se unii pe alţii şi ridicând pretenţii ce se excludeau reciproc.

În asemenea împrejurări, un anumit grad de animozitate între diferitele comunităţi era probabil de neevitat. Animozitatea a fost intensificată de deformaţiile sociale şi economice străvechi ale societăţii poloneze şi evreieşti, de sărăcie şi presiunea demografică şi, mai presus de toate, de tendinţa crescândă în Europa de Est ca toate grupurile naţionale să îşi caute propria salvare separat, cu metode proprii şi distincte. Ostilitatea poloneză faţă de evrei era dublată de ostilitatea evreilor faţă de polonezi. Într-o epocă a naţionalismului excesiv, solidaritatea între comunităţi a fost grav deteriorată. Atât timp cât imperiile care au împărţit Polonia îşi păstrau poziţia, numeroasele naţiuni renăscute ale regiunii erau blocate precum şobolanii în cuşcă, fiind mai uşor să muşti un vecin, decât să îndoi zăbrelele înrobirii comune.

În timpul Primului Război Mondial şi ca urmare a acestuia, situaţia şi aşa dificilă a comunităţii evreieşti a intrat într-o etapă de pericol acut. Neavând nici un interes declarat în victoria unei părţi sau a alteia, aceştia erau învinuiţi de lipsă de loialitate de către toate părţile simultan. Neavând nici mijloacele necesare pentru a mobiliza o forţă armată proprie, evreii au fost una dintre puţinele minorităţi naţionale din zonă care nu se putea apăra singură. Timp de şase ani lungi, din august 1914 până în octombrie 1920, Galiţia şi zona de rezidenţă evreiască au fost scena a nenumărate acţiuni militare. Aceste teritorii erau călcate în picioare neîncetat de către combatanţii frontului de est, ai Războiului Civil Rus, ai Războiului Polono-Ucrainean şi ai Războiului Polono-Sovietic. Când luptele în cele din urmă s-au oprit, Tratatul de la Riga a lăsat un milion de evrei de partea sovietică a frontierei şi peste două milioane în Republica Polonă.

Pentru mulţi evrei, renaşterea Poloniei părea a prevesti trecerea peste râul Iordan. Distrugerea Imperiului Rus, susţinerea venită din partea democraţiilor vestice şi întemeierea Ligii Naţiunilor cu garantarea drepturilor minorităţilor – toate aceste schimbări indicau un sfârşit al cronicei nesiguranţe ce constituise situaţia dominantă vreme de aproape o jumătate de secol. Ca atare, în timpul Războiului Sovietic evreii

s-au oferit să lupte atât în slujba Legiunilor lui Piłsudski, cât şi în Armata Poloneză; de asemenea, un procent semnificativ dintre evrei şi-au pronunţat deschis şi chiar de la început simpatia pentru noua Republică. Indiferent de ostilitatea sioniştilor şi de acţiunile naţionaliştilor polonezi extremişti (care, în momentul culminant al Bătăliei pentru Varşovia, au reuşit să convingă autorităţile să închidă toţi voluntarii evrei ca potenţiali subversionişti bolşevici), majoritatea liderilor evrei consacraţi au decis să colaboreze cu guvernul. În mai 1919 a avut loc primul Congres al Polonezilor de Legea lui Moise, ale cărui obiective şi aspiraţii s-au bucurat de un puternic ecou în presa poloneză:

PRIMUL CONGRES AL FONDATORILOR
ASOCIAŢIEI POLONEZILOR DE LEGEA LUI MOISE
HOTĂRÂRI

...

1. Polonezii de Legea lui Moise, pătrunşi de sentimentul sincer de dragoste pentru Polonia, în ciuda condiţiilor dificile ale existenţei lor îşi vor servi ţara ca fii devotaţi, fiind mereu pregătiţi să-şi sacrifice vieţile şi averile pentru binele şi gloria sa.
2. Congresul condamnă cu indignare încercările de răspândire a urii printre concetăţeni şi în special „pogromurile", care sunt de-a dreptul incompatibile cu spiritul naţiunii poloneze. Aceste izbucniri sălbatice lovesc nu numai în cetăţenii evrei... ci cauzează daune bunului renume al naţiunii poloneze şi nu sunt în armonie cu tradiţiile străvechi ale Poloniei.
3. Congresul protestează împotriva oricăror tendinţe separatiste ce sprijină intenţia creării unei organizări naţionale distincte a evreilor între graniţele Poloniei.
4. Congresul recunoaşte problema evreiască din Polonia drept problemă internă şi îşi exprimă convingerea că aceasta va fi soluţionată de către Republica Populară Polonă, în conformitate cu principiile justiţiei.
5. Congresul adresează întregii societăţi poloneze... solicitarea de a-şi exprima dezacordul cu „pogromurile"... şi de a nu permite în viitor, în ochii democraţiilor lumii civilizate, pătarea steagului Poloniei cu sângele cetăţenilor evrei...
6. Congresul solicită guvernului utilizarea tuturor mijloacelor ce-i stau la dispoziţie pentru stabilirea relaţiilor de prietenie şi armonie între toţi cetăţenii Poloniei...[18]

Această tendinţă a pălit însă rapid, lăsându-i pe mulţi dintre adepţii săi izolaţi atât de societatea poloneză, cât şi de cea evreiască. Promotorii evrei ai asimilării, otrăviţi de răspunsul lipsit de entuziasm la solicitările lor, au reacţionat uneori cu un limbaj violent. Un articol renumit, „Despre hipersensibilitatea evreilor", apărut în 1925 în jurnalul influent *Wiadomości Literackie* (*Ştiri literare*), în care sunt evidenţiate numeroase caracteristici peiorative la adresa evreilor, a fost scris de nimeni altul decât poetul Antoni Słonimski, unul dintre cei mai importanţi susţinători evrei ai culturii poloneze din generaţia sa[19].

În mod regretabil, situaţia evreimii poloneze în perioada interbelică este adesea scoasă din context. Zugrăvirea vieţii în Polonia în cele mai nefavorabile culori a fost

întotdeauna în interesul mişcării sioniştilor, care doreau să-i convingă pe evrei să-şi părăsească casele din Polonia. Dar punctul de vedere al sioniştilor, care nu era foarte reprezentativ pentru masele evreieşti în general, s-a bucurat de mai mult sprijin în străinătate decât oricare alta dintre părţile interesate. Având în vedere Holocaustul din al Doilea Război Mondial, este foarte uşor să sugerezi că tulburările din 1918-1938 au fost un preambul al tragediei iminente. Însă istoricii trebuie să trateze cu foarte mare grijă o asemenea zonă de cercetare unde numărul de surse nepărtinitoare este foarte restrâns. Desigur, nu se poate nega că situaţia economică şi socială a evreilor s-a deteriorat. Dezvoltarea industriei, a unei clase de mijloc poloneze, a întreprinderilor de stat şi a cooperativelor ţărăneşti – toate acesta au diminuat posibilitatea evreilor de a-şi continua activităţile tradiţionale. Evreii neasimilaţi nu erau bine-veniţi în sistemul de stat şi li se interzicea, efectiv, accesul la anumite ocupaţii: în armată, în serviciul public, chiar şi în şcoli, în căile ferate, în vânzarea de băuturi alcoolice prin impunerea monopolului de stat. În ceea ce priveşte profesiile liberale, s-au făcut eforturi, ascunse sau deschise, de a menţine numărul evreilor la un nivel corespunzător proporţiei lor în totalul populaţiei. Şcolile evreieşti nu primeau subvenţii de stat. Astfel, presiunile economice au agravat insecuritatea psihologică. Trebuie reţinut şi că majoritatea familiilor evreieşti nu se aflau în Republica Polonă pentru că aşa au vrut. Precum arabii palestinieni după al Doilea Război Mondial, în 1918-1921, evreii polonezi au descoperit că s-a format un nou stat în jurul lor şi că sunt ostaticii unui destin politic scăpat de sub controlul lor. Unora le-a convenit turnura, altora, nu. Autorităţile poloneze încurajau organizaţiile religioase evreieşti, însă erau deranjate de cele care manifestau tendinţe separatiste sau naţionaliste. Mai mult, o explozie demografică neobişnuită a anulat orice încercări de ameliorare a condiţiilor sociale. Populaţia evreiască a crescut de la 2,7 milioane în 1931, la 3,35 milioane în 1939. Ca rezultat, din Polonia au emigrat definitiv, de-a lungul a 20 de ani, nu mai puţin de 400.000 de evrei. Ar fi plecat şi mai mulţi dacă Palestina şi SUA nu ar fi restricţionat numărul celor primiţi pe teritoriul lor. Aceste fapte sunt incontestabile. Dificil este însă de găsit perspectiva corectă din care să le privim. În sânul unei noi societăţi multinaţionale, antipatiile reciproce între diversele comunităţi erau la ordinea zilei, iar evreii nu făceau excepţie de la fricţiunile şi antagonismele ce separau fiecare grup etnic de restul tuturor celorlalte. Totuşi, trebuie subliniat că presiunile şi discriminările la care au fost supuşi evreii în perioada interbelică nu erau deloc ceva ieşit din comun. În ceea ce priveşte averea, educaţia şi poziţia socială, evreii au ocupat o poziţie intermediară: poziţia minorităţii lor era fără îndoială inferioară aceleia a germanilor în districtele vestice, însă superioară celor ale ucrainenilor şi bieloruşilor în cele estice. Într-o societate unde evreii reprezentau 10% din totalul populaţiei – în Varşovia şi Vilnius 40%, iar în oraşe precum Pinsk 90% – era dificil să îi alungi pe evrei folosind modalităţile utilizate în ţările învecinate. Aproape fiecare familie poloneză avea prieteni sau rude printre evrei, făcea negoţ în magazine evreieşti, consulta doctori sau avocaţi evrei sau bea bere la cârciuma locală evreiască. Funcţionarea eficientă a societăţii poloneze ca întreg nu

putea fi separată de succesul intereselor evreieşti care erau integrate în aceasta. Putem deplânge această interdependenţă, însă nu era în interesul nimănui să se ia măsuri radicale împotriva ei. Un singur partid polonez influent – naţional-democraţii şi succesorii lor – îşi exprimau deschis ostilitatea faţă de „străinii autohtoni din mijlocul nostru"; şi nu erau mai extremişti în viziunile asupra evreilor decât în viziunile analoge asupra germanilor, ucrainenilor, socialiştilor sau ţiganilor. Dacă e să îl credem pe un lider al *Bund*-ului evreiesc din Varşovia antebelică, chiar şi virulenţa naţional-democraţilor avea limitele sale:

> ...naţionaliştii... au avut mari dificultăţi psihologice şi de altă natură în acceptarea ideilor fascismului şi nazismului... Ei nu erau revoluţionari în sensul în care erau naziştii în Germania sau fasciştii în Italia: erau doar nişte reacţionari de modă veche. Se ocupau cu organizarea boicoturilor economice, dar nu ar fi sprijinit pogromurile fizice. Au propus un *numerus clausus* în universităţi, însă nu au pledat pentru închiderea lor completă în faţa cetăţenilor polonezi noncatolici... Propagau ideea stabilirii a două clase de cetăţeni, cu drepturi politice diferite, dar nu şi privarea completă a uneia din aceste clase de toate drepturile. Erau pregătiţi... să rănească profund... orice ar fi semănat cu o democraţie parlamentară liberală, însă au acceptat şi... existenţa unui evantai de partide politice din cele mai diverse (cu excepţia partidului comunist). Şovinismul lor cultural a fost domolit de respectul şi admiraţia tradiţională pentru... cultura latină a Europei... Partidul Naţionalist nu ar fi putut niciodată să devină monolitic şi totalitarist în filozofia sa. Loialitatea faţă de Biserica Romano-Catolică era o caracteristică de bază a imaginii partidului...[20]

Oponenţii de stânga ai naţional-democraţilor – socialiştii, comuniştii şi intelectualitatea liberală în întregul ei – erau proevrei. Singura formaţiune fascistă activă, *Falanga* lui Bolesław Piasecki (1914-1979), a atras foarte puţin sprijin din partea populaţiei şi a fost eradicată de poliţie în două rânduri, în 1934 şi 1937, adică de fiecare dată când a îndrăznit să iasă în stradă. Activităţile instigatorilor antisemiţi – precum reverendul Stanisław Trzeciak, cândva profesor al Academiei Catolice de la Sankt-Petersburg care participase la acţiunea naziştilor hitlerişti „Pan-Arischer Weltdienst", sau Edward Chowański, redactor din Katowice, care a făcut nouă luni de puşcărie pentru anunţarea distrugerii lumii de către evrei – nu au rămas nepedepsite. Rapoartele presei occidentale despre „pogromurile din Polonia", deşi confirmate de către comentatorii evrei, erau discreditate constant de către investigatorii observatorilor britanici şi americani. Aşa-numitul pogrom din Liov, din noiembrie 1918, s-a dovedit a fi fost un masacru militar, unde au murit de trei ori mai mulţi creştini. Aşa-numitul pogrom din Pinsk, din martie 1919, s-a dovedit a fi opera unui locotenent panicat, al cărui ordin de a executa 35 de presupuşi spioni bolşevici a fost descris de către un investigator al SUA ca „pe deplin justificat de circumstanţe"; pogromurile de la Vilnius, în aprilie 1919 şi apoi iarăşi în octombrie 1920, au fost o urmare a retragerilor în grabă ale Armatei Roşii şi a represaliilor militare împotriva unor indivizi suspectaţi de colaboraţionism. În anii 1930, în vreme ce se confruntau cu un val tot mai mare de dificultăţi economice şi sentimentul de insecuritate, evreii polonezi erau, într-adevăr, de asemenea supuşi la numeroase ameninţări şi denigrări.

După moartea lui Piłsudski, conducerea OZoN nu prevedea mult loc pentru evrei în viziunea sa cu privire la unitatea naţională poloneză. Legea din aprilie 1936, ce limita practica *shehitah* (sacrificiul ritualic de animale) la localităţile evreieşti, a complicat şi ea inutil lucrurile. Pe de altă parte, evidenta campanie de discreditare a „Cercului Iudeo-Masonic" dusă de preşedintele Republicii, Ignacy Mościcki, s-a întors împotriva autorilor săi. În ceea ce priveşte actele de violenţă fizică, evreii polonezi nu au suferit nimic comparabil cu înăbuşirea brutală a rebeliunilor ţăranilor sau ucrainenilor separatişti de către regimul *Sanacja*; şi nu au cunoscut niciodată acel gen de atacuri cărora le-au făcut faţă compatrioţii lor din ţările învecinate Ungaria, România, Germania sau Ucraina. În 1939 nu fusese găsită nici o soluţie viabilă pentru problema care se acutiza; iar viitorul era, într-adevăr, sumbru. Însă istoricii care declară superficial că „era predestinat" sau că evreii polonezi se aflau în pragul distrugerii, ori care citează cuvintele unui rabin din Varşovia: „Aşteptăm moartea", dau o viziune foarte părtinitoare asupra problemelor poloneze. După cum a subliniat Isaac Cohen de la Asociaţia Anglo-Evreiască, evreii care şi-au imaginat că sunt maltrataţi în Polonia nu aveau să aştepte prea mult până când Polonia avea să li se pară un paradis; după cum a explicat în 1920 şi sir Horace Rumbold, ambasador britanic în Polonia: „Nu le este de nici un folos evreilor să aleagă drept ţintă a criticilor şi răzbunării tocmai ţara în care probabil au suferit cel mai puţin"[21].

Distrugerea comunităţii evreieşti poloneze în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, prin urmare, nu a avut nici o legătură cu suferinţele lor anterioare. „Soluţia finală" a naziştilor era diferită de alte forme ale inumanului, nu doar ca grad, ci şi ca natură. Nu era doar un pogrom la scară largă; era un act calculat de genocid, executat cu deplina autoritate a statului german, o crimă în masă comisă în acord cu ideologia unică şi stranie a naziştilor. Mai mult, acest genocid nu a fost planificat. În primele 18 luni de ocupaţie germană, mai mulţi evrei au murit în campaniile îndreptate împotriva intelectualităţii poloneze (care cuprindea un mare procent de evrei), decât în acţiunile îndreptate direct împotriva comunităţii evreieşti. În această etapă a războiului, liderii nazişti intenţionau să strângă evreii în rezervaţii, drept care i-au supus la nenumărate acte inumane de violenţă. În unele cazuri, precum la incendierea intenţionată a unui ghetou la Będzin pe 9 septembrie 1939, aceştia au comis masacre pe scară largă; pe atunci însă nu aveau intenţia clară de a-i extermina pe evrei. Creau încă scheme fanteziste de a-i aşeza pe vreuna dintre insulele Imperiului Britanic, de a-i vinde la licitaţie cui oferă mai mult sau de a-i deporta în Asia Centrală. Întrucât nu se aflau încă în război declarat cu Statele Unite, erau obligaţi să ia cât de cât în considerare sensibilităţile americane. Naziştii nu s-au confruntat cu problema debarasării de locuitorii „rezervaţiilor" până când schemele de mai sus nu au fost zădărnicite de stabilirea Alianţei Britanico-Sovietico-Americane, la mijlocul anului 1941. Atunci, şi nu mai devreme, soluţia finală şi-a găsit finalizarea[22].

Una dintre cele mai meschine controverse istorice moderne este legată de atitudinea populaţiei nonevreieşti faţă de soluţia finală a naziştilor. Unii scriitori evrei, fie cărturari, fie romancieri, precum Leon Uris, au răspândit viziunea potrivit căreia

polonezii de fapt se bucurau de soarta evreilor sau, în cel mai bun caz, erau spectatori pasivi. Cei ce îi apără pe polonezi au depus eforturi uriaşe pentru a face cunoscute cazurile în care nişte civili polonezi plini de curaj au ajutat sau chiar i-au salvat pe unii evrei. Istoricii înregistrează pe bună dreptate acţiunile eroice ale Organizaţiei Żegota, Consiliul de Ajutorare a Evreilor (RPZ)[23]. Însă am greşi dacă am crede că Żegota era un etalon. În această controversă, ambele părţi trec cu vederea realităţile vieţii de zi cu zi sub teroarea nazistă, mult mai îngrozitoare şi mai îndelungată în Polonia decât oriunde în Europa. A întreba dacă polonezii au făcut ceva să-i ajute pe evrei este ca şi cum ai întreba de ce evreii nu au făcut nimic să îi ajute pe polonezi. Cele două categorii erau fizic segregate nu doar prin decretele germane, ci prin ziduri de cărămidă şi garduri electrice înalte, plus gardienii SS care înconjurau toate ghetourile construite de nazişti. Segregarea făcea imposibil un ajutor mutual la scară largă. Există oameni, precum profesorul Jerzy Żubrzycki din Canberra, ale căror vieţi au fost salvate de evrei. Însă poveştile despre unele cazuri de curaj individual, deşi cât se poate de adevărate, sugerează şi că oamenii ar fi avut mai multe ocazii de a-şi manifesta curajul decât au avut în realitate. Într-o lume în care moartea era soluţia imediată pentru oricine încălca reglementările naziste, naziştii puteau întotdeauna să ceară cooperarea unei populaţii terifiate. Doctorul polonez închis la Auschwitz, partizanul polonez din pădure, ţăranul polonez ce se temea de represalii nu pot fi judecaţi conform standardelor morale ale unor oameni liberi în vremuri normale, cum nimeni nu-i poate judeca nici pe informatorii evrei care cereau să fie cruţaţi în schimbul denunţării camarazilor lor, sau prostituatele evreice care lucrau în camerele gardienilor SS. Atât polonezii, cât şi evreii erau victime ale terorii naziste şi erau condiţionaţi de aceasta. Este perfect adevărat, desigur, că unele dintre bandele partizane au ucis la întâmplare evrei evadaţi. De asemenea, este adevărat că Armata Teritorială nu a reuşit să se opună construcţiei ghetourilor în 1939-1940 şi nici deportărilor în masă din 1941-1943. Totuşi, să transformi asemenea fapte în dovezi de neglijenţă intenţionată înseamnă să lansezi acuzaţii la fel de jignitoare ca şi cele îndreptate mai înainte împotriva evreilor. Prin natura lucrurilor, mişcarea subterană era deosebit de suspicioasă faţă de toţi refugiaţii, persoanele din afară şi străinii, nu doar evreii, şi a protejat la fel de mulţi pe cât a denunţat. Mişcarea subterană poloneză nu a reuşit să oprească nici acţiunile împotriva evreilor, nici toate execuţiile şi deportările în masă ale civililor polonezi până în 1943. În anii de dinaintea războiului, aceasta era, pur şi simplu, prea slabă şi prea dezorganizată pentru a lua orice iniţiativă ce depăşea nivelul unor diversiuni locale. Cu o singură excepţie – cea a ghetoului din Łódź, care a supravieţuit până în august 1944 – soluţia finală era deja completă înainte ca mişcarea subterană să fi ajuns suficient de puternică pentru a lua măsuri. Între timp, Consiliul de Ajutorare a Evreilor, organizat de către delegatul guvernului în exil, a aranjat ca zeci de mii de evrei să fie ascunşi şi îngrijiţi. Au fost foarte puţini supravieţuitori, însă în împrejurările date, e greu de imaginat cum ar fi putut să fie altfel[24]. (Vezi capitolul 20.)

Efectele soluţiei finale nu necesită explicaţii amănunţite. Se estimează că din 3,35 milioane de evrei în Polonia în 1939 au supravieţuit aproximativ 369.000, adică

mai puţin de 11%. Cel mai mare grup de supravieţuitori a fost format din cei care au fugit peste graniţe sau au fost încorporaţi în URSS în 1939. Peste 40% dintre cetăţenii polonezi înregistraţi la Consulatul polonez din Rusia, la Kuibîşev în 1941, erau evrei. Unii dintre aceştia, inclusiv Menahim Begin, născut la Brześć în 1913, a ajuns în Palestina în rândurile Armatei Poloneze a Generalului Anders. Restul au supravieţuit în Polonia ascunşi prin subsoluri, pivniţe şi poduri, asumându-şi identităţi false, sau sub ocrotirea vreunei familii de ţărani. În 1945-1946, aproximativ 200.000 de evrei polonezi au trecut din URSS în Republica Populară Polonă; însă majoritatea dintre aceştia se aflau în drum spre Israel şi către alte destinaţii. Un număr semnificativ de evrei a fost recrutat în PPR sau a fost angajat de către Securitatea din URSS – reînviind, astfel, vechea nălucă a *Żydokomunei*. Timp de trei ani, 1945-1948, s-a organizat un experiment în scopul creării unui District Autonom Evreiesc în Silezia de Jos, cu centrul în oraşul Bolesławiec (fostul Reichenbach). Mulţi voluntari evrei au fost antrenaţi în tabere secrete poloneze, de către armata comunistă poloneză, pentru serviciul în rândurile *Haganah* din Palestina. Însă experimentul a eşuat. Nu a fost bine primit de către mişcarea stalinistă care se răspândea în Polonia; iar majoritatea susţinătorilor săi iniţiali au preferat Israelul în detrimentul teritoriilor recuperate. Către sfârşitul anilor 1940, 40.000 de evrei se regăseau într-o populaţie poloneză de 24 de milioane de oameni: o minoritate nesemnificativă şi marginalizată politic. Pentru prima dată de la mijlocul mileniului, Polonia încetase să mai fie pentru evrei cel mai important sanctuar al Europei.

După 1948, odată cu stabilirea regimului stalinist, moştenirea evreiască a Poloniei a devenit unul dintre numeroasele subiecte tabu. Cenzorii comunişti au insistat nu numai ca toate decesele nenaturale din timpul războiului să fie atribuite „crimelor fasciste", ci şi ca etnia victimelor să fie ascunsă. Drept rezultat, o întreagă generaţie de polonezi a fost crescută şi educată fără să ştie nimic despre soarta tragică a compatrioţilor lor evrei. Chiar şi în anii 1960 şi 1970, când informaţiile despre „Holocaust" erau diseminate pe scară largă în Vest, adesea fără atenţie faţă de condiţiile specifice dominante în Polonia ocupată de nazişti, oamenii din PRL continuau să înveţe despre al Doilea Război Mondial în aceeaşi manieră selectivă, aspectul evreiesc fiind obliterat aproape complet. Neînţelegerile s-au multiplicat rapid. Despre subiectul esenţial al Auschwitzului, de exemplu, formula promovată de sovietici despre uciderea „a patru milioane de persoane de diverse naţionalităţi" a fost menţinută timp de mulţi ani. Abia în 1989, directorul Muzeului de Stat de la Oświęcim (Auschwitz) a fost lăsat să dezvăluie o estimare a numărului victimelor din fostul lagăr SS (1,2 până la 1,5 milioane) şi a faptului că majoritatea dintre aceştia fuseseră evrei. Până atunci, numeroşi istorici din străinătate au presupus (în mod greşit) că Auschwitz fusese un lagăr dedicat exclusiv exterminării evreilor, în timp ce numeroşi polonezi au fost lăsaţi să creadă că victimele lagărului erau, în majoritate, polonezi. Descâlcirea acestor iţe încurcate s-a dovedit a fi imposibilă.

Cel mai trist este că uciderea evreilor Poloniei de către naziști a distrus totodată şi amintirile vii ce ar fi putut pune istoria evreilor într-un context corespunzător. Numeroasele experienţe comune pe care evreii din Polonia le-au împărtăşit cu ceilalţi locuitori ai ţării au fost uitate rapid. Iar mulţimea de oameni care se considerau şi

polonezi, şi evrei nu era luată în considerare. Numeroasele distincţii anterioare importante, între evreii asimilaţi şi cei neasimilaţi, între „polonezii din Legea lui Moise", „cetăţenii polonezi de identitate evreiască", şi „polonezii de origine evreiască" s-au pierdut. Realităţile istorice complicate au fost înlocuite de cereri simpliste ale politicii curente. Odată cu triumful sionismului atât în noul stat Israel, cât şi în cel mai numeros sanctuar al evreilor – SUA – ideile sioniste au căpătat preponderenţă, iar interpretările sioniste au fost tot mai consecvent proiectate în trecut. Evreii americani au fost încurajaţi să se considere buni americani şi buni evrei. Dar în acest context, istoria poloneză nu se bucura de acelaşi tratament. Odată cu transformarea Poloniei istorice într-un Babilon al mitologiei sioniste moderne, polonezii şi evreii au trebuit să fie consideraţi drept două categorii distincte de reprezentanţi ai omenirii.

10

WOJSKO

Tradiţia militară

Puţine naţiuni din ultimele două secole au fost martorele mai multor acţiuni militare ca polonezii. În secolul al XVIII-lea, precum şi în secolul XX, teritoriile poloneze au constituit rând pe rând o arenă pentru războaiele Europei. În secolul al XIX-lea, naţiunea poloneză a furnizat nenumăraţi recruţi armatelor a trei imperii marţiale. Şi, cu toate acestea, nici o naţiune europeană nu a obţinut mai puţine recompense pentru sudoarea şi sângele vărsat. Deseori, soldatul polonez lupta sub stindard străin. Când mărşăluia sub steagul polonez sau pentru cauza Poloniei, el a cunoscut aproape de fiecare dată înfrângerea. Este un lucru trist, însă Polonia a fost, prin forţa împrejurărilor, una dintre principalele pepiniere de carne de tun ale Europei[1].

La mijlocul secolului al XVIII-lea, vechea armată a Republicii polono-lituaniene era în ruină. Nu mai fusese în nici o campanie străină de la războaiele Ligii Sfinte din 1690 şi chiar şi atunci participase doar ca forţă mercenară în slujba habsburgilor. Operaţiunile sale în Marele Război al Nordului nu au reuşit să-i oprească pe invadatorii ruşi şi suedezi ai ţării, iar în 1717, armata poloneză a fost limitată prin lege la 24.000 de oameni. Apoi, aceasta s-a dovedit a fi atât nedoritoare, cât şi incapabilă de a ţine piept numeroaselor formaţiuni militare străine şi locale care au trecut peste teritoriile poloneze către sfârşitul epocii saxone. A jucat doar un rol marginal în Războiul Succesiunii Poloneze, şi nici un rol în Războaiele Sileziene, Războiul Succesiunii Austriece ori Războiul de 7 Ani. Nobilii erau în mod natural refractari faţă de investiţia în dezvoltarea unei armate moderne şi stabile; în plus, mai erau şi pericolele evidente ale creării unei forţe care ar fi putut prezenta o ameninţare pentru ambiţiile ruse, austriece şi prusace. Republica polono-lituaniană nu ducea însă lipsă de soldaţi. Vaste grupuri de nobili săraci şi neînsemnaţi umpleau rândurile unei caste militare de proporţii neegalate în Europa. Însă dispreţul lor pentru serviciul de stat, preocuparea lor cu diverse războaie şi răzbunări private, perpetuarea mitului *Pospolite Ruszenie*, a mitului despre armata nobilă, aversiunea faţă de instrucţie, obsesia pentru cavalerie în detrimentul tuturor celorlalte ramuri ale războiului şi armelor şi opoziţia lor faţă de ideea unei „armate a plebeilor", cu recruţi dintre ţărani, îi punea într-un dezavantaj clar faţă de toţi vecinii lor. De armate

private nu se ducea lipsă; marii magnaţi, precum Karol Radziwiłł, Xavery Branicki sau Antoni Tyzenhauz, dispuneau de stabilimente militare demne de invidia multor principate europene – cu propriul corp ofiţeresc, cu academii profesionale, uniforme, regulamente şi industrii de armament proprii. Dar scopurile şi intenţiile lor private nu ţineau cont de cerinţele unei apărări comune. La 1781, rata soldaţilor antrenaţi în serviciul statului faţă de populaţia masculină adultă ajunsese de 1 : 472. Această statistică deplorabilă stătea faţă în faţă cu proporţii de 1 : 153 în Franţa, 1 : 90 în Austria, 1 : 49 în Rusia şi 1 : 26 în Prusia. Era un adevărat paradox: cea mai militarizată societate a Europei era incapabilă de a se apăra singură. Tradiţiile militare individualiste ale nobilimii au predispus polonezii la insurecţiile secolului al XIX-lea; dar nu au putut salva Republica nobilă[2]. (Vezi capitolele 17 şi 18.)

Organizarea militară a statului a fost revigorată în Polonia de către Stanislav August şi a continuat intermitent timp de 66 de ani. Din 1765 până în 1831, s-au făcut eforturi constante în direcţia dezvoltării potenţialului militar polonez până la un nivel comparabil cu cel al ţărilor învecinate. Pentru cea mai mare parte a acestei perioade a existat o armată poloneză independentă. Înfrângerile şi dizolvările nu erau suficiente pentru a distruge o anumită continuitate a tradiţiilor şi a personalului. Revigorarea a început în 1765, odată cu înfiinţarea *Korpus Kadetów* (Corpului Cadeţilor), un colegiu militar creat pentru a educa o nouă generaţie de ofiţeri în spiritul patriotismului şi Iluminismului; a continuat după 1775 datorită Departamentului Militar al Consiliului Permanent, care a abolit vechile contingente „naţional" şi „străin" şi a început să formeze cadrele unei armate republicane centralizate şi consolidate. Corpul de artilerie şi de cavalerie au fost reorganizate; a fost iniţiat un cod al reglementărilor militare; au fost publicate lucrări teoretice de către J. Bakatowicz şi J. Jakubowski. În 1788, când Marele Seim a votat pentru prima oară pentru o armată stabilă de 100.000 de oameni, acest obiectiv era fără îndoială posibil. Dar nu mai aveau să treacă decât patru ani până la războaiele ruse din 1792 şi 1794. Geniul individual nu putea compensa deficienţele instrucţiei, lipsa armelor şi numărul restrâns de recruţi. Planul lui Kościuszko de a mobiliza ţărănimea, după regula: un infanterist pentru fiecare 5 *dym* de pământ, a sporit rândurile armatei sale insurgente la peste 100.000 de oameni[3]. Însă această armată nu se putea compara cu formaţiunile profesionale disciplinate ale Prusiei şi Rusiei. Experienţa câştigată totuşi nu a fost cu totul pierdută. Kościuszko însuşi era un produs distins al Corpului de Cadeţi, iar subalternii săi – Kniaziewicz, Dąbrowski, Zajączek, Niemcewicz – formau coloana vertebrală a Legiunilor Poloneze (1797-1802), Armatei Ducatului Varşoviei (1807-1813) şi Armatei Poloneze a Regatului constituit prin Congresul de la Viena (1815-1831).

Episodul napoleonian a marcat începutul a trei decenii de puternică influenţă franţuzească. Dacă impactul Legiunilor era, în mare parte, doar psihologic, introducerea în 1807 a recrutării pe şase ani pentru toţi bărbaţii din Ducatul Varşoviei cu vârste între 21 şi 28 de ani a oferit experienţă şi instrucţie militară vastei mase a populaţiei. Strategia şi tactica napoleoniană de surpriză şi atac rezonau, printre polonezi, cu amintirile despre obiceiurile militare ale nobilimii şi cu legendele lui

Tarnowski şi Sobieski. În Şcoala Elementară de trei ani şi Şcoala Aplicată (*Szkoła Aplikacyjna)* de un an, se acorda atenţie sistematică educaţiei militare şi tehnice (Vezi capitolul 12[4].)

Armata Regatului Congresului a aplicat ideile franţuzeşti la formaţiunile sale militare remodelate în stil rusesc. Impunerea practicilor ruse asupra conduitei Statului Major şi introducerea unei discipline nemiloase au fost, fără îndoială, un factor important în criza politică din 1830. În acelaşi timp, şcolarizarea temeinică a ofiţerilor şi extinderea serviciului militar la zece ani au permis Armatei Poloneze să le ţină piept ruşilor cu încredere în propriile forţe. Războiul Ruso-Polon din 1831 a oferit una dintre cele două prilejuri din istoria modernă când polonezii s-au confruntat cu ruşii de pe poziţii egale. (Vezi capitolul 13[5].)

Din 1831 până în 1914, nu a existat nici o armată poloneză oficială demnă de luat în seamă. Întreprinderilor militare poloneze – în răscoalele din 1846, 1848 şi 1863; în Legiunea lui Mickiewicz din Italia, sau în Divizia de Cavalerie Poloneză din Crimeea – le-a lipsit elementul acţiunii conjugate şi consolidate. Aceste evenimente aparţineau încă acelei lumi romantice a războaielor amatoare şi partizane, unde este mai important să joci jocul şi să rămâi pe teren, decât să te gândeşti cum să câştigi[6].

În toată această lungă perioadă de peste 80 de ani, participarea polonezilor în serviciile armate ale puterilor care au împărţit Polonia a reprezentat o experienţă de primă importanţă. Prezenţa în provinciile poloneze a unor uriaşe garnizoane ruseşti, prusace şi austriece alături de organizarea districtelor militare permanente dependente de Sankt-Petersburg, Berlin sau Viena au avut consecinţe de seamă pentru viaţa socială, economică şi culturală a întregii regiuni. Generaţie după generaţie de tineri polonezi au fost recrutaţi în rândurile armatei, unde li se insufla loialitatea politică a regimentelor lor şi unde învăţau să îşi urmeze ordinele în rusă sau germană. În Prusia, dorinţa armatei de a avea recruţi literaţi a oferit un stimulent major învăţământului de stat şi ca atare germanizării. La 1901, 99% dintre recruţii din provincia Posen, de exemplu, puteau scrie şi vorbi în limba germană. În Rusia şi Austria, unde standardele educaţionale erau mai scăzute, identitatea poloneză nu s-a lăsat dată la o parte cu atâta uşurinţă. Pe de altă parte, numeroşi polonezi educaţi erau atraşi în diversele corpuri ofiţereşti. Deşi polonezii catolici aveau de întâmpinat ceva dificultăţi în serviciul Prusiei protestante şi Rusiei ortodoxe, nume de polonezi se regăseau pe listele de personal şi pe listele de onoare ale tuturor celor trei puteri imperiale. Mareşalul Konstanty Rokossowski (Konstantin Rokossovski, 1896-1967), născut la Varşovia ca fiu al unui mecanic polonez şi care s-a alăturat armatei ruse în timpul Primului Război Mondial, a fost doar ultimul dintr-o serie de ofiţeri polonezi în serviciul ţarist – serie ce îi cuprinde pe Władysław Anders (1892-1970), J. Dowbór-Muśnicki (1867-1937), Zygmunt Piłsudski, Roman Łągwa (1891-1938) şi Lucjan Żeligowski (1865-1947). În Prusia, polonezii se regăseau în număr mai mare printre subofiţeri, corp ce forma esenţa serviciului german; însă în Austria, oameni precum Tadeusz Rozwadowski (1866-1928), Stanisław Szeptycki (1867-1946) şi Stanisław Haller (1872-1940), care au preluat comanda la cel mai înalt nivel, nu erau nici pe departe exemple izolate. Toţi aceşti soldaţi erau puternic influenţaţi de

tradiţiile armatelor în care serveau, ca şi de intensitatea experienţelor trăite în tranşeele Primului Război Mondial. Când aceştia au fost chemaţi pentru a forma o nouă armată poloneză, nu este de mirare că au întâmpinat numeroase dificultăţi de colaborare.

Într-o oarecare măsură, în campania din anii 1914-1917, Legiunile Poloneze au repetat scenariul predecesoarelor lor napoleoniene, după care erau numite. Obiectivele lor nu au fost pe deplin atinse, nici în sfera militară, nici în cea politică. Ideea lui Piłsudski de a lupta pentru Independenţa Poloneză sub comanda austriacă s-a dovedit la fel de nepractic precum schema lui Dąbrowski de a lupta de partea lui Napoleon în speranţa restaurării vechii Republici. Condiţiile politice propuse în 1917 de către germani în cadrul conducerii Puterilor Centrale s-au dovedit relativ inacceptabile. (Vezi capitolul 18.) Totuşi, impactul psihologic al Legiunilor era semnificativ; şi realizarea bruscă a independenţei naţionale, la doar 17 luni după dizolvarea forţată a Legiunilor, a oferit o oportunitate inegalabilă foştilor legionari din dispozitivele militare ale celei de-a Doua Republici. În afară de Piłsudski însuşi, generalii Józef Haller (1873-1961), Marian Kukiel (1895-1976), Kazimierz Sosnkowski (1885-1963) şi Władysław Sikorski (1881-1943) şi-au căpătat experienţa militară timpurie în Legiuni[7].

În cea de-a Doua Republică, Armata a jucat un rol de o importanţă extraordinară. Armata era, în mare, responsabilă pentru protejarea şi menţinerea independenţei, care picase din cer în mod atât de neprevăzut în 1918. Încrederea Statului-Major în capacitatea militară a Poloniei s-a dovedit a fi iluzorie; însă în 1939, devotamentul şi curajul liniilor militare, demonstrate în condiţii inimaginabil de grele, au fost adesea exemplare. (Vezi capitolul 19.)

În al Doilea Război Mondial, controlul numeroaselor formaţiuni militare poloneze nu se afla în mâini poloneze. În 1940, armata reconstituită ce a luptat sub comanda franceză la Narvik şi în Franţa era constituită din 80.000 de oameni. După capitularea Franţei, cei rămaşi au trecut în Marea Britanie, lăsându-se reorganizaţi în Corpul I Polonez sub steag britanic. După 1941 au fost formate două armate poloneze separate în URSS. Prima, armata poloneză din Est, consta în mare parte din deportaţi eliberaţi; conduşi de către generalul Władysław Anders, ei au părăsit teritoriul sovietic, îndreptându-se spre Orientul Mijlociu, unde au fost în cele din urmă încorporaţi în Corpul II Polonez al Armatei VIII Britanice. Odiseea lor extraordinară, de la lagărele de concentrare din Siberia şi Asia Centrală până la Buzuluk pe Volga, către Taşkent, la Pahlevi în Persia, la Bagdad, Ierusalim, Cairo, Tobruk, Anzio, Roma, până la Sangrio şi Linia Gotică, nu a fost niciodată relatată cititorilor vestici. A doua armată a apărut în 1943, ca Divizia de Infanterie a lui Kościuszko. Subordonată politic comuniştilor polonezi din Moscova, aceasta era supusă pe deplin conducerii sovietice. În martie 1944, sub generalul Zygmunt Berling (1896-1980), aceasta a figurat ca Armata I Poloneză, participând la campaniile de pe frontul de est. În această etapă, polonezii ce luptau în Armata Britanică erau aproximativ 195.000; cei aflaţi sub comanda sovietică – 78.000. În 1944-1945, aceste cifre au crescut la 228.000, respectiv 400.000 – cea din urmă prin recrutare din teritoriile poloneze eliberate. Tuturor acestor oameni li se cerea să facă nişte sacrificii uriaşe, al căror

scop final era destul de ambiguu. În Bătălia pentru Marea Britanie din 1940, piloţii polonezi au fost responsabili pentru aproximativ 15% din pierderile duşmanului, contribuind, astfel, semnificativ la salvarea Marii Britanii. Totuşi, Marea Britanie nu a întors niciodată favoarea, nici în 1939-1940 şi nici în 1944-1945, pentru a salva Polonia. La Lenino, pe frontul ucrainean, în octombrie 1943, la Montecassino, în Italia, în mai 1944, şi la Arnhem, în septembrie 1944, unităţile poloneze au făcut dovada unui curaj exemplar, suferind pagube însemnate în cursul unor operaţiuni de o valoare îndoielnică. La sfârşitul războiului în Europa, pe 9 mai 1945, Prima Divizie Armată Poloneză era staţionată la Wilhelmshaven, Corpul II la Bologna, iar mai la răsărit, Corpul I Armat se afla pe Elba, în Cehoslovacia. Singura formaţiune poloneză ce a beneficiat de o autonomie remarcabilă, subterana *Armia Krajowa*, a primit la fel de puţin ajutor din partea Aliaţilor, pe cât a primit şi de la sovietici. Efortul considerabil depus de polonezi în războiul împotriva lui Hitler nu a fost compensat prin nici un fel de beneficii în direcţia destinului viitor al Poloniei[8]. (Vezi capitolul 20.)

În ultimele două secole, armatele poloneze au câştigat o singură victorie fără ajutorul nimănui. „Miracolul de la Vistula" din august 1920 este un eveniment la fel de excepţional în istoria modernă a Poloniei, precum şi în cariera Armatei Sovietice. Doar o dată, polonezii au ieşit victorioşi într-o luptă independentă cu forţele marelui lor vecin. Cum s-a întâmplat rămâne de discutat. Victoria cu siguranţă nu poate fi atribuită unei planificări atente sau pregătirii sistematice. Piłsudski însuşi a numit-o „o ciondăneală", „o ceartă", „o încăierare", „o absurditate". El făcea referire la „nulitatea forţelor disponibile", „slăbiciunea iraţională" şi la „marele risc asumat, contrar tuturor principiilor militare solide". Adversarii săi au subliniat priceperea generalului Weygand, prostia lui Tuhacevski, maşinaţiile lui Stalin sau chiar rolul Divinei Providenţe – orice, numai nu sângele rece şi determinarea lui Piłsudski. Nu se ştie cum a fost de fapt; iar în timpul cenzurii politice postbelice, publicului polonez nu i-au fost cunoscute nici măcar faptele de bază[9].

În aceste împrejurări, în Polonia nu se putea dezvolta nici o tradiţie militară colectivă de durată. Înfrângerile repetate au minimizat competenţa fiecărei generaţii în ochii următoarei. Speranţele trecătoare erau întotdeauna urmate de o amară deziluzie. Corpurile de ofiţeri, regimentele, colegiile militare nu au cunoscut niciodată succesul sau continuitatea necesare pentru a putea să transmită propriile viziuni şi experienţe succesorilor lor. În schimb s-a dezvoltat o credinţă puternică în virtuţile deosebite ale soldatului polonez ca individ. Rezistenţa şi curajul în mijlocul adversităţilor, abilitatea de a improviza, devotamentul pentru cauză şi nepăsarea faţă de propria siguranţă sunt calităţi prin care polonezii au câştigat admiraţia camarazilor din toate armatele unde au servit. Aceste calităţi sunt comemorate în vastul repertoriu al folclorului militar polonez:

Wojenko, Wojenko,	Război, dulce Război,
Cóżeś ty za pani	Ce femeie eşti,
Że za tobą idą	De vin după tine
Chłopcy malowani ?	Băieţii frumoşi ?[10]

Sunt regăsite în cântecele din campaniile lui Báthori în Marele Cnezat al Moscovei, în mazurcile vioaie ale ulanilor şi, mai presus de toate, în cuvintele Marşului Legiunilor lui Piłsudski – *My, Pierwsza Brygada* (*Noi, cei din Brigada Întâi*) :

Legioni to żołnierska buta	Legiunile sunt cizma de soldat,
Legioni to ofiarny stos ;	Legiunile sunt rugul de martir ;
Legioni to żebracka nuta ;	Legiunile sunt aria unui cerşetor,
Legioni to straceńców los ;	Legiunile sunt soarta robilor ;
My, Pierwsza Brygada	Noi suntem Brigada Întâi,
Strzelecka Gromada,	Regimentul de trăgaci ;
Na stos,	Pe rug
Rzuciliśmy swój życia los,	Soarta vieţii noastre am zvârlit-o,
Na stos, na stos.	Pe rug, pe rug[11].

Inevitabil, legendele abundă. Privaţi de glorie militară în timpuri moderne, polonezii sunt permanent atraşi de poveştile despre vitejia strămoşilor. *Ogniem i mieczem* (*Prin foc şi sabie*), trilogia fictivă a lui Henryk Sienkiewicz despre aventurile captivante din războaiele cu Suedia din anii 1650, îşi menţine locul de seamă în literatura populară ; când în vogă erau filmele istorice, era una dintre cele mai citite cărţi. Ca în cazul tuturor eroilor din istoria reală, de la Sobieski, la Kościuszko, Poniatowski, Sowiński şi maiorul Hubal, vitejia lui Pan Wołodyjowski este cu atât mai mişcătoare, cu cât se manifestă într-un context al catastrofei naţionale. Astfel, în mentalitatea poloneză, virtutea individuală poate triumfa peste dezastrul colectiv ; bravura soldatului polonez răscumpără eşecurile armatei poloneze ; iar respectul de sine poate fi obţinut din înfrângere. Abia după aderarea Poloniei la NATO în 1997 s-au mai îmbunătăţit perspectivele.

Dintre toţi analiştii problemelor militare poloneze, nici unul nu s-a dovedit mai precis sau mai profetic decât Jean-Jacques Rousseau. Scriind în 1771, înainte de împărţiri, acesta a prezis că Polonia nu va mai avea niciodată o armată comparabilă cu cea a vecinilor săi. „Nu veţi avea niciodată o forţă ofensivă", scria el, „şi multă vreme nu veţi avea nici măcar una defensivă. Însă deja aveţi... o forţă de conservare ce vă va ocroti de distrugere, chiar şi în sclavie, şi vă va proteja guvernul şi libertatea în singurul său sanctuar adevărat – în inimile polonezilor"[12].

11

EMIGRACJA

Diaspora poloneză

Împreună cu Irlanda, Sicilia şi unele regiuni din Germania, ţinuturile poloneze au produs o cotă disproporţionată de emigranţi europeni. Aproape o treime din etnicii polonezi locuiesc în străinătate. O parte surprinzător de mare dintre aceştia menţin un oarecare contact cu ţara lor de baştină. De-a lungul ultimilor 200 de ani, ei au jucat un rol foarte important, deja devenit tradiţie în viaţa statului şi naţiunii[1].

Emigranţii pot fi clasificaţi în două categorii distincte – politică şi economică. (Aceia care nu se încadrează în nici una dintre aceste categorii, precum soţii şi soţiile cetăţenilor străini nu au decât o importanţă statistică marginală.)

Emigraţia politică a început în anii 1730 şi a continuat la intervale regulate. Stanisław Leszczyński din Ducatul Lorena a fost primul şi cel mai renumit exemplu dintre nenumăraţi polonezi ce aveau să părăsească ţinuturile natale din cauza ostilităţilor politice. Ceva mai târziu, Confederaţii de la Bar au menţinut legăturile cu Franţa, unii dintre ei retrăgându-se la Paris după înfrângerea din 1772. În 1795, 1831, 1846-1848, 1864, 1905 şi 1944, eşecurile succesive ale insurecţiilor au împins rebelii patrioţi către Vest, generaţie după generaţie. În secolul XX, restabilirea unui stat independent polonez a influenţat, ocazional, reîntoarcerea unora dintre ei. Însă după mişcările sociale şi deportările forţate din 1939-1945, numărul emigranţilor polonezi nu mai era de doar câteva mii, ci de câteva milioane. Câţiva dintre aceştia s-au întors în Republica Populară ; dar, în general, nimeni dintre proprietarii de case aflate în teritoriile anexate de către Uniunea Sovietică, în Vilnius sau Liov, nu putea fi convins să se întoarcă acolo de bunăvoie. În epoca postbelică au fost introduse controale stricte asupra libertăţii de mişcare a populaţiei, în scopul unei relative stabilităţi politice. Însă în 1956 – şi mai ales în 1968 –, mulţi cetăţeni au părăsit Polonia din motive politice.

Prin forţa lucrurilor, emigranţii politici cuprind un mare număr de oameni cu educaţie superioară şi principii de viaţă bine conturate ; însă dintre toate exodurile poloneze, nici unul nu a egalat generaţia din 1831 în ceea ce priveşte nivelul intelectual şi realizările lor. Acest val, numit *Wielka Emigracja* (Marea Emigraţie), a inclus aproape întreaga elită politică din Regatul Congresului, precum şi o mare parte dintre talentele artistice ale momentului. Palmaresul lor era mult mai distins decât cel al contemporanilor rămaşi acasă. Intensitatea sentimentelor acestora, energia

susţinută a organizaţiilor şi a dezbaterilor politice, geniul creaţiilor literare şi ştiinţifice impun respect şi admiraţie – indiferent dacă se aflau în mansardele pariziene ori în pustietăţile din Siberia. Ca oricine în situaţia lor, privaţi de confortul casei şi al semenilor, polonezii Marii Emigraţii au avut partea lor de amărăciune şi deziluzie. În memoriile lor de călătorie, aceşti polonezi care au făcut parte din cel mai mare dintre toate exodurile aminteau de cuvintele unuia dintre cei mai distinşi exilaţi politici şi despre *la cruelté*: „Crunta soartă ce mă exclude din acel minunat ţarc, unde am dormit ca un miel"*. Cu toate acestea, diaspora a condus naţiunea de departe timp de mai bine de 30 de ani, în cele mai întunecate zile dintre „Noiembrie" şi „Ianuarie", în intervalul dinaintea stabilirii autonomiei naţionale a Galiţiei. În această perioadă, prinţul Adam Czartoryski, „regele neîncoronat al Poloniei", care dirija politica independentă a Poloniei din reşedinţa sa de la Paris, Hotel Lambert, s-a bucurat de o mai mare autoritate personală decât orice personaj contemporan din Polonia sau din afara ei. Numeroşii săi adversari au alimentat flacăra disputelor şi dezbaterilor ce menţineau vii problemele politice fundamentale. Colegii săi ce activau în domeniul literar – Mickiewicz, Słowacki, Krasiński, Norwid– au făcut din romantism singura şi cea mai importantă şcoală de literatură modernă poloneză. Aceşti scriitori şi operele lor au servit ca inspiraţie pentru toţi urmaşii lor până în zilele noastre[2].

Emigrarea din motive economice a fost mai clar delimitată cronologic. Iniţiată în anii 1840, s-a transformat către sfârşitul secolului al XIX-lea într-un adevărat val, oprindu-se apoi brusc în 1939. S-a dezvoltat pornind de la o practică a migraţiei sezoniere şi a păstrat unele dintre caracteristicile acesteia de-a lungul vremii. Cererea de forţă de muncă pe marile domenii prusace, iar mai târziu în minele şi fabricile din Silezia, Saxonia şi Westfalia au creat un aflux constant de ţărani polonezi din Est. La început, aceştia au venit doar pentru cules sau iarna pentru munca în fabrică, după finalizarea muncii anului respectiv în propriile gospodării. Mai târziu, ei au început să călătorească mai departe, până în Belgia şi Franţa; iar din anii 1860, până în America de Nord şi de Sud, unde au rămas perioade mai lungi. Însă de cele mai multe ori, precum *Gastarbeiter* ai Europei actuale, ei au ţinut legătura cu familiile de acasă, le-au trimis economiile lor şi au căutat să se întoarcă de îndată ce condiţiile deveneau prielnice. Mulţi s-au întors după o carieră de-o viaţă în străinătate, pentru a se pensiona acasă. Chiar şi azi, după aproape 40 de ani de la încetarea oricărui val de emigrare economică, există încă polonezi care se întorc din America în Republica Populară, pentru a-şi cheltui pensiile americane în confort şi pentru a fi îngropaţi cu fastul catolic caracteristic pe tărâmurile lor de baştină[3].

Mai târziu, în secolul al XIX-lea, suprapopularea din mediul rural şi sărăcia urbană au forţat mase întregi să emigreze în America fără vreun gând de a se mai întoarce. Emigranţii stabiliţi în străinătate scriau acasă poveşti exagerate ale succesului lor. Istoriile extravagante abundau:

> Aici, în America, poţi să iei cât teren ai nevoie. Faci tot ce-ţi doreşti. Nimeni nu te urmăreşte. Grâul şi alte cereale sunt recoltate de două ori pe an. Pământul nu trebuie

* Dante Alighieri, *Divina Comedie*, III, Paradisul, Cântul XXV, 4-6.

> îngrăşat sau lucrat. Îngrăşământul este ars sau aruncat în apă. Aurul este scos din pământ cu sapa precum – la noi – cartofii. Iepurii de câmp sunt uriaşi şi nu se tem de oameni. Poţi avea oricâtă carne iţi doreşti. Porcii, vitele şi caii cresc singuri în pădure. Iar broaştele sunt la fel de mari ca vacile noastre. Daca găseşti una pe drum, trebuie să o ocoleşti, ca să nu răstorni căruţa. Fructele cresc în toţi copacii, de unde fiecare poate lua cât vrea... Totul este scris pe hârtie şi stampilat. Organistul a citit-o de două ori[4].

Germanii, evreii şi ucrainenii de pe tărâmurile poloneze s-au amestecat cu populaţia dominantă de ţărani catolici vorbitori de poloneză, umplând platformele feroviare vestice şi punţile pacheboturilor ce plecau din Hamburg, Danzig şi Riga. Agenţiile de rând îşi transportau clienţii cu barca spre o nouă viaţă dincolo de apus. Nu era nimic neobişnuit ca ţăranii din localităţi învecinate să formeze un grup, să se pună în grija unui cleric şi să pornească în masă. În 1854, de exemplu, unul dintre primele grupuri poloneze ce au părăsit Silezia a întemeiat prima parohie poloneză în Texas. Inspiraţi de coloniştii germani din aceeaşi provincie prusacă, ce ocupau deja ţinuturile bogate din sudul câmpiei texane, 150 de emigranţi s-au adunat la Oppeln (Opole) sub comanda unui călugăr franciscan, reverendul Leopold Moczygęba (1842-1891), au luat o barcă de la Bremerhaven şi au navigat până în New Orleans. Au luat cu ei doar câteva bunuri personale, câteva unelte agricole şi o cruce mare de lemn, pentru a o monta în noua lor patrie. În următoarea primăvară, în localitatea Panna Maria, în ţinutul Karnes, la 80 km de San Antonio, părintele Moczygęba a făcut prima înscriere în registrul parohiei:

> Pauline Bronder, AD MDCCCLV, die nona Februarii, nata et a me infrascripto eadem die baptizata est filla legitima Simon Bronder et Juliae Pilarczyk, conjugorum Catholicorum, ci nomen Paulina impositum est. Matrina erat Julia Kyrish. Ita testor, Fr. L. B. M. Moczygemba*[5].

Fetiţa Paulina, copil legitim al lui Simon şi Julia Bronder, fina Juliei Kyrish, se putea aştepta la o viaţă pe care strămoşii ei nici nu şi-o puteau imagina.

Aceşti emigranţi plecaţi din motive economice erau complet diferiţi de cei care plecau din raţiuni politice. Erau săraci, în mare parte analfabeţi, iar majoritatea erau ţărani, mici meşteşugari sau mineri. Îşi părăsiseră casele din Polonia intenţionat, întorcând de bunăvoie spatele ţării care le oferise doar sărăcie şi opresiune. Nu aveau multe cunoştinţe despre tradiţiile culturale şi politice poloneze. Majoritatea dintre ei nu ajunseseră nici măcar până la Varşovia sau Cracovia şi cu siguranţă nu beneficiaseră vreodată de ce ar fi putut găsi acolo. Plecaseră direct din satele lor poloneze, pentru a munci într-o fabrică din Essen sau la o fermă din Kansas. Când aceştia au murit, nu au putut lăsa copiilor prea multe din moştenirea lor poloneză – decât amintirile despre propriul sat, dialectul patriei, religia, câteva cântece şi dansuri

---

* La 1855, 9 februarie, lui Simon Bronder şi Julia Pilarzyk, soţ şi soţie catolici, li s-a născut o fiică legitimă, botezată în aceeaşi zi de subsemnatul cu numele Paulina. Naşă i-a fost Julia Kyrish. A asistat ca martor fratele L.B.M. Moczygęba.

tradiţionale, un costum şifonat, tradiţional, de nuntă, iar în bufet, un suvenir naiv inscripţionat cu „Kalwaria Zebrzydowska" sau „Jasna Góra".

Informaţiile statistice despre emigraţia poloneză nu sunt uşor de găsit. Înregistrările oficiale din secolul al XIX-lea menţionează de obicei cetăţenia emigranţilor, dar nu şi naţionalitatea. În ciuda a ceea ce ar dori istoricul, este adesea imposibilă distincţia între polonezii prusaci şi germanii prusaci, polonezii galiţieni şi ucrainenii galiţieni sau polonezii ruşi şi evreii ruşi. Până în 1939, totuşi, cifrele statistice sugerează că aproximativ 195.000 de polonezi s-au stabilit permanent în Brazilia, circa 450.000 în Franţa, circa 250.000 în Canada, aproximativ 1,5 milioane în SUA şi peste două milioane în Germania. Având în vedere creşterea demografică naturală din ultimul secol, precum şi fluxul constant de refugiaţi politici, cifra estimată de nouă până la zece milioane de cetăţeni de origine poloneză cu domiciliul în străinătate devine pe deplin credibilă. Chiar şi aşa, aceste cifre sunt incomplete. Există încă un milion şi jumătate de polonezi ce locuiesc în URSS, unii de bunăvoie, alţii forţaţi de împrejurări. Trebuie amintit şi că mase de emigranţi evrei, ucraineni, lituanieni şi germani, care, odată cu emigrarea, şi-au negat identitatea poloneză, sunt originari de pe teritoriile poloneze şi adesea au fost educaţi în şcoli poloneze sau au călătorit cu paşapoarte poloneze. Dimensiunile exacte ale acestor mase nu pot fi calculate, dar o estimare globală a numărului emigranţilor de „origine poloneză", ca limită superioară, se apropie de 15 milioane.

În prezent, „Polonia" americană ocupă un loc fruntaş. Cei aproximativ şase milioane şi jumătate de americani polonezi constituie nu numai singura şi cea mai mare comunitate poloneză din străinătate, dar şi una dintre cele mai vaste minorităţi etnice din SUA. Pionierii pot fi identificaţi în primele pagini ale istoriei coloniale americane şi cuprind cel puţin un candidat îndoielnic la îndoielnica onoare de a fi descoperit Lumea Nouă înaintea lui Columb. Conform unor surse fără pretenţii de a fi general acceptate, Jan z Kolna (Ioan de la Kolno), alias „Scolnus", un căpitan de vas din serviciul danez, a ajuns pe coasta Labrador în 1476. Mai puţin fantezistă este sosirea în octombrie 1608 a unei nave de emigranţi, *Mary and Margaret*, care i-a adus printre pasagerii săi pe primii colonişti polonezi în Jamestown, Virginia. Michał Łowicki, comerciant ; Zbigniew Stefański din Włocławek, sticlar ; Jan Mała din Cracovia, săpunar ; Stanisław Sadowski din Radom, constructor de mori de apă ; şi Jan Bogdan de Kołomija, constructor de nave, au fost, se pare, recrutaţi la Danzig de Virginia Company şi au făcut parte dintr-o echipă de tehnicieni chemaţi special de guvernatorul John Smith pentru crearea economiei micii colonii. Zece ani mai târziu, se pare că meseriaşii polonezi din Jamestown au fost responsabili pentru prima grevă industrială de pe continent şi, prin jocul lor *palant*, pentru invenţia baseballului. În New Amsterdam, în 1659, Şcoala de Gramatică a oraşului era condusă de un anume dr. Curtius din Polonia, iar în 1622 Al(breht), Al(exander) sau Al(bin) Zaborowski (mort în 1711), un refugiat nobil arian din Prusia Regală, a pus piciorul pentru prima oară în Lumea Nouă descinzând de pe vasul *De Vos*. Fiul său cel mai mare, Jakub, a fost capturat de mic copil de către indienii irochezi, trăind apoi printre aceştia. Patru fii mai tineri au creat vasta familie „Zabrisky". În Vestul Mijlociu, în secolul al XVIII-lea, Antoni Sądowski din Philadelphia, vânzător de

blănuri, a descoperit valea Ohio. Fiii săi, Jacob şi Joseph „Sandusky", s-au remarcat în expediţia de întemeiere a oraşelor Cincinnati (Ohio) şi Harrodsburgh (Kentucky). Au existat participanţi polonezi la toate evenimentele majore din istoria americană. În Războiul de Independenţă, în afară de Tadeusz Kościuszko şi Kazimierz Pułaski, ale căror aventuri de explorare le cunoaşte orice şcolar, au existat polonezi de rangul lui Karol Blaszkowicz, cartograf naval, ce a luptat pentru tradiţionalişti, şi alţii precum Feliks Miklaszewicz, un corsar din New England care a luptat pentru Revoluţie. La frontiera vestică existau polonezi ca Henry Lyons Brolarski din St. Louis, care a fost un antreprenor de seamă ce activa pe drumurile continentale către California şi Oregon în anii 1840 şi 1850. Pe coasta de vest, polonezii s-au amestecat cu ruşii veniţi din Siberia, care au creat primele colonii în Alaska şi care au construit în 1811 Fort Ross în Golful San Francisco. În 1848, un chirurg din Corpul Medical al Armatei SUA, dr. Paul Wierzbicki (1815-1860), născut la Czerniawka în Volînia, a scris un volum care a zguduit continentul. Cartea sa, *California as it is, or as it may be, or a Guide to the Gold Region* (*California aşa cum este, sau aşa cum ar putea să fie, sau un ghid al Ţinutului Aurului*) a fost primul volum tipărit la vest de Munţii Stâncoşi, servind drept ghid standard pentru miile de optimişti frenetici căutători de aur din 1849. În Războiul Civil au activat polonezi precum generalul Kacper Tochman (1797-1880) din Virginia, veteran al Insurecţiei din Noiembrie şi rasist notoriu, aflat într-o funcţie de conducere în Statul-Major al Confederaţilor, şi alţii precum generalul Włodzimierz Krzyżanowski (1824-1887), din Posnania, care a luptat de partea Uniunii. În mod straniu, atât Brigada Poloneză a lui Tochman, cât şi Legiunea Poloneză a lui Krzyżanowski, ce s-a remarcat în a doua bătălie de la Bull Run şi la Gettysburg, erau formate în mare parte din germani. Aceste nume poloneze timpurii sunt, desigur, alese întâmplător, şi erau printre ele câteva a căror origine poloneză pare îndoielnică, dacă nu chiar suspectă. Soţia lui Tochman, de exemplu, care se declara drept Apolonia Jagiełło, s-a dovedit a fi fost în realitate o oarecare doamnă Eisenfeld din Viena. Existau câteva presupuse personaje regale, inclusiv un anume Jan Sobieski (1842-1927), înalt ofiţer atât în armata Uniunii, cât şi în cea mexicană. Este dificil de spus şi care erau legăturile poloneze ale lui Lorenzo Sobieski Young, al cărui nume a fost înregistrat în Salt Lake City printre cei 143 de întemeietori ai coloniei mormone[6].

Afluxul major de polonezi către Statele Unite a început după Războiul Civil. Însă de atunci au venit în forţă şi au continuat să vină până când s-au infiltrat în fiecare stat. Sosirea lor a coincis cu dezvoltarea oraşelor industriale din Vestul Mijlociu şi nord-est; aici, în Milwaukee, Chicago, Detroit, Cleveland, Buffalo, Pittsburgh, Philadelphia şi Baltimore, vor forma cele mai mari concentraţii. Alţii s-au îndreptat direct spre mediul rural din New England sau către preerii. Comunităţi prospere de fermieri polonezi pot fi întâlnite în Connecticut, Pennsylvania şi Massachusetts, la fel ca şi în Michigan, Minnesota, Wisconsin şi Illinois. Nume de localităţi precum Warsaw (în Alabama), Kosciuszko (în Mississippi) şi Pulanski (în Tennessee), precum şi sute de alte oraşe mici trădează proveniența fondatorilor lor. Ca de obicei, statisticile sunt controversate. Însă evidenţele Serviciului pentru Imigrare şi Naturalizare

al SUA ar putea sugera că parametrii generali, pentru imigranţi identificaţi drept polonezi prin „rasă", „popor" sau „ţară de origine" se situează între un minim total de 1.486.490 şi un maxim total de 1.823.540. (Vezi tabelul următor.)

IMIGRANŢI ÎN SUA

a) Au declarat Polonia ca „locul sau ţara naşterii" :			
1820-1885		33.489	
1885-1898		131.694	
1933-1946		46.473	
1947-1972		466.001	
	Total :	677.657	
b) Identificaţi ca polonezi în privinţa „rasei sau poporului" :			
1899-1907		675.038	
1908-1919		677.620	
1920-1932		90.815	
	Total :	1.443.473	
TOTAL : Imigranţi polonezi			2.121.130
Mai puţin :		*Reemigranţi*	
1908-1932		294.824	
1947-1972		2.766	
	Total :	297.590	
TOTAL : Imigranţi permanenţi polonezi			1.823.540[7]

În pofida numărului mare, polonezii americani încă nu şi-au pus amprenta asupra vieţii americane. Cazuri izolate de succes individual, precum senatorul Edmund Muskie, arhiepiscopul Philadelphiei John Krol sau profesorul Zbigniew Brzeziński nu pot schimba faptul că polonezii americani, fiind o comunitate, nu se bucură încă de mare prestigiu social. Ca grup organizat, nu pot concura cu influenţa celor trei milioane de evrei americani, de exemplu. Nici voturile depuse, nici lobby-urile lor nu au influenţat vreodată politica externă a SUA în direcţia apărării intereselor Poloniei. În cele două războaie mondiale, polonezii au adus contribuţii disproporţionat de mari în armata SUA. Deşi numărând doar 4% din populaţia totală, în 1917-1918 ei au reprezentat 12% dintre americanii decedaţi în război, iar în 1941-1945 - 17% din bărbaţii înrolaţi în armata americană. În termeni sociali, organizaţiile lor educaţionale şi comunitare sunt mai puţin eficiente decât cele ale ucrainenilor, cu care sunt adesea comparate. În termeni politici, problemele lor se bucură de mai puţină atenţie decât cele ale afroamericanilor, mexicanilor sau amerindienilor. În lumea maliţioasă a junglei etnice americane, „polonezul incult şi ignorant" a fost în general acceptat drept stereotip, fiind la baza a nenumărate bancuri „cu polonezi" jignitoare (pentru polonezi). Ce diferenţă faţă de stereotipul popular al „Lordului nobil polonez", încă des întâlnit în unele zone ale Europei! Cu siguranţă că existau şi motive. Precum şi în cazul irlandezilor sau sicilienilor, cel mai mare aflux de polonezi de la începutul secolului, în special din Galiţia, a cuprins un număr disproporţionat de „pleavă nefericită" de pe „tărâmurile supraaglomerate" ale Europei - oameni

care erau atât de asupriţi de sărăcie şi foamete, încât au plecat spre America dintr-un pur instinct de supravieţuire. Aceştia au acceptat cele mai degradante condiţii de angajare, au suportat cele mai mistuitoare munci, au suferit cea mai mare exploatare, au asudat şi s-au încrucişat cu alte etnii în cele mai mizere mahalale. Aceştia erau maiştrii marii Ere Feroviare Americane şi „cioroii industriali" ai oraşelor din nord. După cum menţionează un manual canadian pe această temă: „Polonezii şi judecătoriile poliţieneşti par a fi două elemente invariabil legate în această ţară. Este greu să ne gândim la oamenii de această naţionalitate în alt fel decât ca la o clasă vagă de cetăţeni indezirabili"[8].

Chiar şi Woodrow Wilson, pe vremea când era profesor la Princeton, a fost criticat atunci când a definit polonezii ca fiind „oameni inferiori"[9]. Astăzi, poate, situaţia este în curs de schimbare. Mobilitatea extraordinară în SUA diminuează rapid vechile ghetouri etnice. O ipoteză care ar explica persistenţa imaginii nefavorabile a polonezilor americani se referă la resentimentele minorităţilor mai puţin norocoase, confruntate cu dezvoltarea unui fost grup dezavantajat. Poate că va veni şi clipa acestor perdanţi[10].

Chiar şi aşa, în sânul comunităţii polonezilor americani există linii clare de diviziune. „Vechii polonezi" care au emigrat din motive economice nu se înţeleg bine cu „noii polonezi" din valul mai recent de emigranţi politici. Printre cei politici, un zid de suspiciune îi separă pe anticomuniştii de profesie din generaţia antebelică de refugiaţii de mai târziu, din Republica Populară Polonă. Generaţia din 1939, privată de drepturile înnăscute datorită victoriei comuniste, nu are nimic în comun cu generaţia din 1968, care în multe cazuri a servit de bunăvoie regimul stalinist. Numeroase organizaţii se află în concurenţă. Comunitatea Romano-Catolică, grupată în mii de parohii poloneze, are cel mai mare număr de adepţi; aceştia susţin, în mare parte, Uniunea Poloneză Romano-Catolică. Seminarul Polonez al Sfinţilor Chiril şi Metodie, împreună cu Centrul său asociat pentru Studii Poloneze de la Orchard Lake (Michigan), erau create deja în 1885. Mai recent s-a dezvoltat „Częstochowa Americană", în jurul centrului bisericii şi comunităţii poloneze din Doylestown (Pennsylvania). Preponderenţa preoţilor irlandezi şi germani în ierarhia romano-catolică a SUA şi politica de americanizare, constând în înlocuirea parohiilor naţional-etnice cu unele teritoriale, au dus la conflicte constante şi, în final, la o schismă minoră. Mica Biserică Naţională Poloneză înfiinţată în 1875, iniţiatoare a acestei schisme, doreşte să conserve caracterul exclusiv naţional al parohiilor sale, împreună cu liturghia în limba poloneză. În sfera laică, Alianţa Naţională Poloneză a fost fondată în Philadelphia în 1880, iar mişcarea sa a întemeiat şcoala superioară Alliance College la Cambridge Springs (Pennsylvania). La Chicago funcţionează Uniunea Poloneză Romano-Catolică; există şi un Muzeu Polonez. La New York, Fundaţia Kościuszko a fost creată în 1925 pentru promovarea proiectelor culturale poloneze şi şi-a păstrat rangul de lider în menţinerea legăturilor cu Polonia. Din când în când, poziţia sa politică neutră a fost atacată cu înverşunare, mai ales de către corpuri militante precum Comitetul Naţional al Americanilor de Origine Poloneză (KNAPP), care după al Doilea Război Mondial a făcut eforturi susţinute pentru a întoarce Congresul Poloniei împotriva oricărei forme de contact cu regimul comunist. Institutul Polonez pentru Arte şi Ştiinţe în America a acţionat ca forum al activităţilor

academice şi profesionale şi a publicat *The Polish Review*. Institutul American Józef Piłsudski, sub conducerea directorului său veteran, Wacław Jędrzejewicz, a acumulat o valoroasă bibliotecă şi arhivă istorică.

Comparativ, printre polonezii din Canada s-au numărat mai mulţi emigranţi politici decât printre cei ajunşi în Statele Unite. În epoca postbelică, prezenţa la Montréal a unor personaje eminente precum generalul Sosnkowski, ambasadorul Romer sau consulul Brzeziński a făcut din acest oraş un centru firesc al emigranţilor politici. În Quebéc, polonezii au trebuit să se confrunte cu multiculturalismul – adică alegerea între asimilarea în societatea francofonă sau în cea anglofonă. Comunităţi importante prosperă în Ontario, Manitoba, Alberta şi British Columbia[11].

Polonezii din Brazilia sunt concentraţi în provinciile Parana, Santa Catarina şi Rio Grande do Sul. În ambele războaie mondiale, ei au detaşat trupe de voluntari pentru a lupta în armata poloneză în Europa[12].

În Europa, „vechii polonezi" s-au concentrat în Franţa, Belgia şi Germania, mai ales în districtele miniere de la Pas-de-Calais, Le Nord, Liège şi din bazinul Ruhr[13]. Aceştia se aseamănă, în multe feluri, cu cei din America, menţinându-şi identitatea în parohiile catolice şi cu ajutorul instituţiilor culturale. Cercurile politice, în schimb, s-au stabilit la Paris, Roma sau în Elveţia. Bibliothèque Polonaise, amplasată vizavi de Notre Dame, Instituto Istorico Polacco, de lângă *Piazza Venezia*, şi Muzeul Naţional Polonez, de la Rapperswil pe Zürichsee, stau mărturie a activităţilor poloneze importante din trecut. Mai recent însă, centrul emigranţilor politici polonezi s-a mutat permanent la Londra.

Polonezii din Marea Britanie sunt diferiţi de compatrioţii lor de peste Atlantic în privinţa câtorva aspecte importante. Deşi originile comunităţii pot fi trasate până la începutul secolului al XIX-lea, masele nu au sosit decât după cel de-al Doilea Război Mondial. În ciuda a numeroase dificultăţi economice, majoritatea pot fi consideraţi emigranţi politici. Cei mai mulţi au sosit cu forţele armate poloneze, guvernul din exil sau ca refugiaţi de război şi alte persoane luate pe sus de valul războiului, care de-abia aşteptau să se întoarcă acasă după terminarea conflagraţiei. Aceştia erau, în mod invariabil, anticomunişti; adesea aveau legături militare; şi de obicei proveneau din provinciile de Est. Au rămas în Marea Britanie pentru că au refuzat să recunoască preluarea Poloniei de către sovietici sau pentru că locuinţele lor fuseseră integrate în URSS. Dezamăgiţi de eşecul aspiraţiilor lor pentru o Polonie liberă şi refractari în a se împăca cu exilul lor involuntar, au trăit într-un propriu ghetou spiritual, neîntreţinând contacte solide cu societatea britanică. La 50 de ani după sosirea lor şi în ciuda numeroaselor emigrări reiterate în Canada şi Australia, au rămas aproximativ 150.000 de persoane. Aceştia sunt adevăraţii urmaşi ai Marii Emigraţii din secolul trecut. Politicienii influenţi antebelici şi din perioada războiului – generalul Anders, preşedintele August Zaleski, Edward Raczyński, Marian Kukiel, Adam Ciołkosz, Jędrzej Giertych – toţi au ales să locuiască la Londra, oraş care a rămas centrul lor editorial şi de politicianism în stil vechi. Guvernul polonez din exil, urmaşul legal al celei de-a Doua Republici, deşi nerecunoscut oficial, a continuat să activeze. Preşedintele convoca *Rada Ministrów* (Consiliul Miniştrilor) o dată la două săptămâni, la *Zamek* (Castelul) de pe strada Eaton Place nr. 43. Cel

mai activ organ, totuşi, a fost Asociaţia Combatanţilor Polonezi (SPK), care s-a separat de „legalişti" în 1954. Universitatea Poloneză din Străinătate, deşi slăbită, încă mai funcţiona. În restul Marii Britanii existau comunităţi extinse de polonezi la Glasgow, Manchester, Bradford şi Coventry. Existau şcoli cu internat poloneze : Fawley Court (Oxfordshire) pentru băieţi şi Pitsford (Leicestershire) pentru fete. În toate centrele majore existau parohii poloneze, cluburi poloneze şi şcoli de duminică poloneze. Vremurile s-au mai schimbat pe măsura preluării controlului de către noua generaţie de polonezi născuţi în Marea Britanie. Totuşi, dacă spiritul antebelic din Varşovia, Vilnius sau Liov a supravieţuit undeva, acest loc trebuie să se fi aflat în încăperile *Ognisko Polskie* (Focarului Polonez) din Kensington[14].

Polonezii din URSS puteau fi împărţiţi în două categorii distincte. De o parte – cei rămaşi în urma populaţiei poloneze şi polonizate, care locuiau în Lituania, Bielorusia şi Ucraina din timpuri străvechi. De cealaltă parte – cei deportaţi politic. În ambele cazuri, poate părea ciudat ca nişte oameni ale căror case au fost excluse din Polonia prin schimbarea frontierelor de stat, sau ai căror strămoşi au fost transportaţi către Siberia în lanţuri, să fie clasificaţi drept „emigranţi". Totuşi, rezultatul final a fost în mare parte acelaşi : separarea fizică de acea comunitate poloneză căreia strămoşii lor îi aparţinuseră cândva. Polonezii din URSS s-au confruntat cu majoritatea problemelor pe care le aveau şi cei care plecaseră în vest de bunăvoie. Cei deportaţi politic au avut o istorie foarte lungă. Fiecare generaţie de polonezi azvârlită în adâncurile tundrei sau stepei în 1832, 1864, 1906, 1940 sau 1945 a povestit despre întâlnirea cu alţi polonezi dintr-o generaţie anterioară, care avuseseră aceeaşi soartă. În fiecare dintre zonele tradiţionale de exil, nou-sosiţii erau bine primiţi de către foşti insurgenţi care uneori nici nu ştiau să vorbească polona, însă erau extrem de mândri de originile lor. Din când în când ieşeau la iveală date indicatoare ale mulţimii uriaşe de oameni implicaţi în aceste întâmplari teribile şi obscure – ca în 1866, când a izbucnit marea Răscoală de la Baikal, sau – mai recent – în 1942-1943, când Armata Poloneză din Rusia a reuşit să obţină eliberarea sa şi a tuturor acelora a căror soartă era legată de ea. Transferurile de populaţie din 1945-1947 şi amnistia din 1956 au fost două dintre puţinele ocazii când mii de polonezi au avut rara şansă de a părăsi URSS. Dar mulţi nu au vrut sau nu au putut să plece. Pentru familiile care locuiseră în Rusia secole de-a rândul, şansa de a se „întoarce" în Polonia nu era tocmai atrăgătoare. Alţii nu au avut niciodată această şansă. Soarta câtorva sute de mii de civili polonezi deportaţi în 1939-1940 şi a zeci de mii de prizonieri din Armata Poloneză arestaţi în 1944-1946 rămâne necunoscută[15].

Prezenţa poloneză în Israel necesită o atenţie specială. Cea mai mare parte din comunitatea evreiască europeană, ai cărei supravieţuitori au luat drumul Palestinei după al Doilea Război Mondial, au trăit cândva în aceeaşi ţară cu polonezii din Polonia. Se poate înţelege prejudecata că generaţia modernă ar trebui să rupă legăturile cu ţara care, vrând-nevrând, a fost gazda Holocaustului. Dar nu toţi uită la fel de uşor. „Strada celor Drepţi" („The Street of the Just") din Tel-Aviv cuprinde majoritar nume poloneze. Iar Ierusalim este unul dintre puţinele oraşe din lume unde un vizitator cu cunoştinţe de bază de limba poloneză nu se teme că se va rătăci[16].

Diviziunile politice interne sunt o trăsătură firească a vieţii în exil şi pot fi detectate în istoria emigraţiei poloneze chiar de la începuturile ei. Emigranţii s-au împărţit în „albii" conservatori şi „roşii" radicali. *Agencja* moderată a lui Wybicki în Franţa revoluţionară şi-a avut rivalii în *Deputacja* radicală a lui Dembowski şi în Societatea Republicanilor Polonezi. Hotelul Lambert al lui Czartoryski a găzduit multiple adunări democratice de opoziţie, de la TOP (Societatea Democrată Poloneză, 1832-1862) cu a sa *Centralizacja* (Comitetul Central de Coordonare), la *Lud Polski* (Poporul Polonez, 1835-1846), cu înclinaţii sociale, din Londra şi „Tânăra Polonie" din Berna. În această perioadă, rolul de profet al Stângii lui Lelewel a fost asumat treptat de Stanisław Worcell (1799-1857). Francmason (*carbonaro*), fost adjunct al Seimului insurgent şi prieten al lui Herzen şi Mazzini, Worcell a fost esenţial pentru menţinerea cauzei poloneze pe agenda celor mai progresiste organizaţii internaţionale din vremea sa; a jucat un rol de seamă şi în conturarea socialismului polonez. Cu timpul, ruptura dintre „albi" şi „roşii" s-a adâncit semnificativ, dat fiind eşecul politicilor moderate şi tot mai insistentele solicitări pentru socialism şi terorism. În Anglia, care găzduia cele mai extreme elemente, *Gromada Rewolucyjna Londyn Ludu Polskiego* (Ansamblul Revoluţionar al Poporului Polonez, 1856-1861) ţinea legătura cu alte cercuri internaţionale comunist-utopice. Urmaşa acestuia, *Ognisko Republikańskie Polskie* (Nucleul Republican Polonez) avea mesaje panslaviste, în timp ce *Związek Ludu Polskiego* (Uniunea Poporului Polonez, 1872-1877) (ZLP) se afla în directă legătură cu Prima Internaţională a lui Marx. ZSSP (Uniunea Socialiştilor Polonezi din Străinătate) a fost predecesorul PPS. Ideile generate de aceste grupuri se bucurau de mai mult respect decât sugerează firavele lor rânduri; ele au avut un rol bine determinat în istoria concepţiilor politice poloneze. În Primul Război Mondial, organizaţiile „activiste" ale lui Piłsudski au devenit o provocare pentru Comitetul Naţional Polonez al lui Dmowski. În al Doilea Război Mondial, guvernul din exil din Londra a fost atacat şi, apoi, înlăturat de către organizaţiile sponsorizate de sovietici înfiinţate la Moscova.

Încercările de împăcare a taberelor opuse rareori au fost încununate de un succes durabil. Din 1837 până în 1846, Lelewel şi Hotel Lambert au cooperat în formarea *Zjednoczenie Emigracji Polskiej* (Uniunea Emigranţilor Polonezi) – până la eşecul Revoluţiei de la Cracovia. Din 1866 până în 1871, un ZEP readus la viaţă a rezistat până la colapsul Comunei din Paris, pe care o susţinuseră liderii acestuia. În rest, au fost prea puţine semne de acţiune unificată. Adepţii lui Dmowski din „Tabăra Naţională" şi ai lui Piłsudski din „Tabăra Independenţei" nu au putut fi niciodată convinşi să susţină o cauză comună, de vreme ce fiecare nutrea speranţa de dominare a politicii poloneze. În Primul Război Mondial, Comitetul Naţional Polonez al lui Dmowski a luptat de partea Aliaţilor, în timp ce Legiunile lui Piłsudski au luptat de partea Puterilor Centrale. În cel de-al Doilea Război Mondial, Guvernul oficial din Exil, de la Londra, a fost discreditat în mod sistematic şi deliberat de către organizaţiile comuniste poloneze neoficiale de la Moscova. Singurele compromisuri politice la care s-a ajuns între cele două grupări rivale – Tratatul lui Sikorski cu URSS în 1941 şi aderarea lui Mikołajczyk la TRJN în 1945 – s-au dovedit curând a fi nişte

contracte pe hârtie, lipsite de valoare. În epoca postbelică, singurul element unificator în rândurile diasporei poloneze era dezgustul comun faţă de regimul comunist, care, în ochii lor, rămânea un uzurpator ilegal. Vechile dispute dintre democrat-naţionalişti şi adepţii lui Piłsudski, dintre elementele pro-*Sanacja şi* cele anti-*Sanacja* încă au preocupat cercurile emigranţilor vreme de 40 de ani după ce îşi pierduseră orice importanţă practică.

Diviziunile etnice şi religioase au fost la fel evidente ca şi cele dintre grupările pur politice. Este un lucru bine-cunoscut faptul că grupurile etnice şi religioase emigrante pierd orice urmă de simpatie faţă de alte comunităţi cu care erau, cândva, asociate îndeaproape în ţările lor de origine. Evreii polonezi din străinătate îşi căutau coreligionarii evrei, rareori având vreun contact cu organizaţiile poloneze. Polonezii catolici s-au concentrat în jurul parohiilor catolice, rareori căutând contactul cu organizaţiile evreieşti. Ucrainenii, germanii, lituanienii, cehii, fiecare a mers pe calea lui. Cândva vecini în Europa Centrală, au devenit străini la Londra sau New York. Această atitudine a fost sursa a numeroase conflicte şi divergenţe inutile. Pentru cei care încă se mândreau cu ţara strămoşilor, este de înţeles indignarea atunci când întâlneau persoane dezicându-se de origini sau care, chiar dacă recunoşteau că sunt „din Polonia" sau că polona este limba lor maternă, negau ostentativ că sunt polonezi.

Şi diviziunile sociale s-au menţinut. Este adevărat că o anumită solidaritate în soarta nefastă ajută, uneori, în reducerea abisului dintre emigranţii din clase sociale diferite. Totuşi, un mic grup de clanuri aristocrate înstărite şi înrudite prin căsătorie, ce şi-au folosit averile pentru investirea în proprietăţi sau deschiderea de conturi bancare în Elveţia, au reuşit să se integreze pe deplin în vieţile sociale, comerciale ori intelectuale din toate capitalele europene. Această categorie include toate numele magnaţilor din societatea poloneză de dinainte de împărţiri. De asemenea, specialiştii cu calificări recunoscute în exterior sau cu contacte străine influente au putut să se stabilească şi să prospere cu uşurinţă. Stilul lor de viaţă era extrem de diferit faţă de cel al imigranţilor muncitori ce lucrau ca mineri, zilieri, croitori sau servitori şi care s-au chinuit secole întregi să-şi hrănească familiile şi să plătească chiria.

În viziunea poporului, totuşi, cel mai puternic impact polonez pe scena internaţională nu le-a aparţinut grupurilor emigrante, ci câtorva indivizi anume. Talentul muzical, ştiinţific şi artistic este bunul cea mai de preţ; şi toate acele nume poloneze greu de pronunţat, dar cunoscute pretutindeni sunt ale unor persoane care au reuşit să-şi croiască drum cu ajutorul unor talente, personalităţi sau caractere excepţionale. După cum era de aşteptat, polonezii emigranţi au adus contribuţii însemnate în domeniul călătoriilor, precum şi în domeniile adiacente acestora, cum ar fi cartografia, etnografia şi geologia. Sir Pawel Edmund Strzelecki (1797-1873) a cartografiat zona centrală a Australiei şi a numit cel mai înalt multe al acesteia muntele Kosciuszko; Aleksander Holyński (1816-1893) a explorat California de Sud şi a prezis apariţia Canalului Panama; importante rămân şi descoperirile unei întregi serii de deportaţi polonezi din Rusia, de la faimosul Maurycy Beniowski (1746-1786) până la Bronisław Piłsudski (1866-1918) - ultimul iniţiind cercetarea ştiinţifică a

popoarelor Siberiei, Asiei Centrale şi ale Pacificului de Nord. Compatrioţii lor apar, în mod neaşteptat, în cele mai îndepărtate colţuri ale lumii, precum Michał Czajkowski (1804-1886), cunoscut în Turcia ca Sadik Paşa; Karol Rolow-Miałowski (1842-1907), revoluţionar în Cuba; ca Ignacy Domeyko (1802-1889), geolog şi pedagog în Chile; sau Ernest Malinowski (1808 sau 1815-1899), pionier în domeniul feroviar în Perú, unde a construit cea mai înaltă linie de cale ferată din lume. La cumpăna dintre secole, actriţa Helena Modjeska (Modrzejewska, 1840-1909) a fost, probabil, prima exilată poloneză al cărei nume a ajuns pe prima pagină a gazetelor străine. După ea au urmat alţii: Jan de Reszke (1850-1925), tenor şi fratele său, Edward (1885-1917), bas wagnerian; Marie Curie-Skłodowska (1867-1934), care s-a făcut cunoscută datorită descoperirilor sale în domeniul fizicii; Ignacy Jan Paderewski (1860-1941), pianist, şi Wacław Nijinsky (Nidziński, 1889-1950), renumit dansator. Joseph Conrad (J.K. Korzeniowski, 1857-1924), cunoscut ca romancier american; Guillaume Apollinaire (Apolinaris Kostrowicki, 1880-1918), cunoscut ca poet francez. În vremuri mai recente, aceşti exilaţi timpurii din Polonia s-au bucurat de urmaşi ca Arthur Rubinstein (născut 1888), pianist; Wanda Landowska (1877-1959), clavecinistă; Leopold Stokowski (1882-1979), dirijor; Sir Lewis Namier (1880-1960), istoric; Henryk Szeryng (1918-1988), violonist şi secretar temporar al generalului Sikorski; Sir Casimir Gzowski (1813-1898), arhitect şi proiectant al podului Niagara; Ralph Modjeski (1861-1940), de asemenea arhitect, căruia americanii îi datorează construcţia podului Benjamin Franklin; Casimir Funk (1884-1967), biochimist; Bronislaw Malinowski (1884-1942), antropolog social; Stanisław Ulam (născut 1909), matematician; Jacob Bronowski (1908-1976), filozof al ştiinţei; Pola Negri (Apolonia Chałupiec, născută 1897) şi Marion Davies, staruri de teatru şi cinema; Samuel Goldwyn (1882-1974), producător de filme, la fel ca şi Joe Coral (născut în 1904).

Existenţa continuă a unei mari diaspore influenţează fiecare aspect al vieţii poloneze. În sfera economică, a reprezentat pentru patrie una dintre cele mai importante surse de venit. Banii trimişi rudelor din Polonia, vizitele turistice şi iniţiativele oamenilor de afaceri emigranţi reprezintă o contribuţie semnificativă în balanţa plăţilor. În sfera politică, emigraţia a îndeplinit funcţia unui forum independent pentru dezbateri libere şi analiza critică a tuturor problemelor Poloniei. Având în vedere regimul partidului unic, totalitar, de acasă, aceasta a îndeplinit rolul necesar al unei opoziţii devotate, chiar dacă absente. Cel mai important rol al ei a fost însă în sfera culturală: diaspora asigura garanţia libertăţii de exprimare a multor idei – lucru vital pentru orice cultură. Le permitea locuitorilor ţării să menţină o legătură cu lumea exterioară, reducând efectele controlului birocratic. În acest sens, a fost un element complementar şi o contragreutate a activităţilor organizaţiilor culturale din Polonia, conduse de stat. Mai mult, diaspora continuă să amintească tuturor polonezilor că poporul nu se limitează la stat, iar nevoile sale nu coincid neapărat cu ordinele unui regim politic.

În ceea ce priveşte autorităţile din Polonia, nu puteau rămâne indiferente faţă de diasporă, aceasta fiind prea vastă şi prea influentă pentru a putea fi ignorată. Precum liderii mişcării *Sanacja* de dinaintea războiului, care au lansat Uniunea Mondială a Polonezilor de peste Hotare, liderii Republicii Populare au făcut eforturi deosebite

pentru a-i câştiga pe emigranţi de partea lor. De la începuturile modeste din 1955, Societatea „Polonia" din Varşovia şi-a extins constant activităţile, invitând în Polonia oaspeţi aleşi cu grijă, ispitind generaţia tânără cu călătorii subvenţionate şi cursuri de vară, organizând cu ajutorul Agenţiei Interpress o propagandă fără scrupule. Tactica politică a acestei Societăţi era să denigreze memoria Mişcării Poloneze pentru Independenţă, în special în versiunea ei stângist-radicală, antirusă, pro-Piłsudski; pe de o parte ţine predici *ad nauseam* despre datoria emigranţilor faţă de ţările lor adoptive; pe de altă parte, face apel la instinctele lor pur patriotice. Au rămas însă obstacole de netrecut. Nu se putea aştepta ca emigranţii politici să se împace cu un regim care i-a privat de locul în care s-au născut şi care li se cuvenea. Nici un fel de eforturi nu puteau ascunde faptul că regimul comunist închisese un ochi la anexarea provinciilor estice, unde se născuseră mulţi dintre emigranţi, de către URSS; nici faptul că, la mulţi ani după Război, „Polonia Populară" nu putea garanta nici măcar siguranţa oamenilor ce gândeau independent – ca să nu mai vorbim despre drepturile lor civile. Având siguranţa caracterului just, dacă nu şi a aplicabilităţii scopurilor lor, emigranţii pe criterii politice au făcut o alegere bazată pe o lungă tradiţie: au preferat să trăiască şi să moară liberi în exil, decât să devină acasă obiect al manipulării. Un epitaf pentru aceştia poate fi împrumutat din versurile adresate unei alte naţiuni înfrânte:

Şi-au fost uitate numele şi faptele
Înainte ca oasele să ţi se usuce;
Minciuna ce te-a ucis e îngropată
Într-o minciună şi mai adâncă.

Dar lucrul pe care l-am văzut pe faţa ta,
Nici o putere nu îl va dezmoşteni.
Nici o bombă ce-a explodat vreodată
Nu va spulbera un spirit de cristal[17].

O nouă fază a început după căderea regimului comunist în 1990. Oamenilor li s-a redat în sfârşit libertatea de mişcare. Unii polonezi, în special tinerii şi oamenii de afaceri, s-au întors din străinătate. Însă majoritatea erau prea înrădăcinaţi în noile lor vieţi de peste hotare, prea implicaţi în noile lor familii, pentru a putea lua în considerare întoarcerea. Şi-au vizitat rudele din Polonia, au privit cu admiraţie spre o ţară liberă, necunoscută. Au mulţumit lui Dumnezeu că epoca separării forţate a luat sfârşit. Însă nu au rămas.

Emigraţia, prin urmare, pare a fi un aspect permanent în istoria polonezilor. Pentru cei care au emigrat de bunăvoie şi chiar cu bucurie, experienţa a fost depăşită şi, în unele cazuri, tărâmurile natale au fost uitate curând. Însă pentru cei care au plecat din cauza presiunilor economice sau politice, acest pas nu a fost făcut cu uşurinţă. Pentru ei, traducerea emoţionantă realizată de Mickiewicz a poeziei *Childe Harold's Farewell* are un înţeles chiar mai profund decât pentru cititorii de origine britanică ai lui Byron:

Adio, adio ! Tărâmul meu natal	*Bywaj zdrowy, kraju kochani*
Se stinge peste apele albastre ;	*Już w mglistej pomroce*
Suspină briza nopţii, vâjâie talazurile	*Świsnęły wiatry, szumią bałwany*
Şi zbiară pescăruşul sălbatic.	*I morskie ptactwo świergoce !*
Acolo unde soarele apune peste mare	*Dalej za słońcem, gdzie jasno głowę*
Îl urmărim în zborul lui.	*W zachodzie pogrążą piany,*
Adio deocamdată, lui şi ţie.	*Tymczasem słońce bywaj mi zdrowe,*
Tărâmul meu natal - Noapte Bună !	*Bywaj zdrów, kraju kochany*[18].

Pentru mulţi, chiar şi azi, cel mai potrivit rezumat al destinului naţiunii lor se regăseşte într-o strofă tristă, compusă de către neobositul Julian Niemcewicz cu zece zile înainte de a muri :

> Voi, exilaţi, a căror rătăcire prin lume nu are sfârşit
> Când veţi găsi un dram de-odihnă pentru trupul obosit ?
> Cuib îşi are porumbelul, viermele : - un pumn de pământ,
> Orice om are o patrie, polonezul - un mormânt[19].

Pe piatra funerară a lui Niemcewicz, în cimitirul din Montmorency, se află o inscripţie compusă de prietenii săi. Se termină cu un vers renumit în rândurile emigranţilor :

I tam gdzie już łez niema, on łzę Polski złożył[20] (Şi acolo unde nu mai sunt lacrimi, el încă varsă lacrima Poloniei).

12

VARSOVIE

Ducatul Varşoviei (1807-1815)

Ca multe state efemere din epoca revoluţionară, de la Republica Lombardiei până la Regatul Westfaliei, Ducatul Varşoviei a fost un copil al războiului. A fost conceput din legătura primejdioasă dintre Franţa napoleoniană şi naţiunea poloneză fără stat, şi s-a născut în mijlocul înfrângerilor celor trei puteri care au împărţit Polonia. Caracterul său a fost marcat de o combinaţie unică de idealism revoluţionar, entuziasm naţionalist şi militarism deschis. A luat parte la scurta glorie a sistemului imperialist francez, şi a fost doborât de revirimentul celei de-a Treia Coaliţii[1].

Legătura poloneză cu Franţa poate fi urmărită până înainte de Revolta lui Kościuszko – până la epoca Confederaţiilor de la Bar şi a regelui Stanisław, *le bon roi*. Însă după revoluţie a existat o legătură directă, datorată intereselor comune, între guvernele de la Paris (care combăteau *ancien régime* în Occident) şi victima principală a imperiilor dinastice de la Răsărit. Din 1793, când Prusia şi Austria au pornit Războiul Primei Coaliţii împotriva Franţei, şi până în 1815, când forţele celei de-a Treia Coaliţii au ieşit victorioase, francezii şi polonezii se confruntau la urma urmei cu aceiaşi duşmani. Franţa a devenit sursa principală de ajutor pentru polonezi, precum şi scena unei mari părţi din activitatea politică poloneză. Între 1794 şi 1797, Parisul a fost reşedinţa atât a Agenţiei Poloneze a lui Józef Wybicki (*Agencja*), cât şi a Deputăţiei (*Deputacja*) republicane rivale a lui Franciszek Ksawery Dmochowski. În decembrie 1796, Agenţia i-a convins pe liderii Directoratului să aprobe formarea primei Legiuni auxiliare poloneze, ce avea să lupte sub steag italian, sub comanda generalului Jan Henryk Dąbrowski (1755-1818). Deputăţia şi-a direcţionat eforturile către formarea unei mişcări subterane de rezistenţă în Polonia şi a organizat expediţia zadarnică a lui Joachim Denisko, al cărui detaşament plin de speranţă a trecut Nistrul în Bucovina în iunie 1797. În anul următor, Deputăţia a fuzionat cu un alt grup cu obiective similare, Societatea Republicanilor Polonezi (TRP).

Napoleon s-a interesat personal de problema poloneză – mai ales din moment ce Polonia putea fi o sursă de noi recruţi. Anturajul său includea un număr de polonezi, printre care şi adjutantul său iacobin, Józef Sułkowski (1770-1798), ucis în campania egipteană. Timp de mai mulţi ani, a beneficiat şi de favorurile amantei sale poloneze, Maria Walewska (1789-1817). La iniţiativa lui Napoleon, detaşamentele

conduse de Dąbrowski au fost reorganizate în două Legiuni: una i-a fost încredinţată generalului Józef Wielhorski (mai târziu generalului Karol Kniaziewicz), a doua – lui Fraciszek Rymkiewicz. În anul 1799 a fost înfiinţată Legiunea de pe Dunăre sub comanda generalului Karol Kniaziewicz (1762-1842). Legionarii polonezi au luptat sub tricolorul francez, însă în uniformele lor poloneze. Pe epoleţii lor era înscris sloganul italian *Gli uomini liberi sono fratelli* („Oamenii liberi sunt fraţi"). Deşi majoritatea acestora era formată din ţărani recrutaţi, capturaţi de către Napoleon din armata austriacă, aceştia erau încurajaţi să se adreseze unul altuia cu titlul de „cetăţean"; de asemenea, nu au fost supuşi pedepselor corporale (biciuiri, de regulă). În cei cinci sau şase ani de existenţă a Legiunilor, prin rândurile lor au trecut aproximativ 25.000 de oameni.

Totuşi, tratamentul dur al lui Napoleon faţă de polonezi nu a inspirat încredere de la bun început. Napoleon nu şi-a discutat niciodată planurile referitoare la polonezi decât în cei mai vagi termeni, evitând în mod vădit orice angajament ce i-ar fi putut afecta libertatea de acţiune politică. Este foarte important faptul că Kościuszko, care după eliberarea sa din Rusia în 1796 a locuit mai întâi în Statele Unite şi apoi la Paris, a refuzat în mod ferm să fie asociat în orice fel cu strategiile lui Napoleon. „Să nu credeţi", a spus el, „că Bonaparte va restaura Polonia. El se gândeşte doar la el însuşi. Urăşte orice mare naţiune şi mai ales spiritul independenţei. Este un tiran al cărui singur ţel este satisfacerea propriilor ambiţii. Sunt convins că nu va crea nimic durabil". Cu ajutorul secretarului său, Józef Pawlikowski (1767-1829), Kościuszko a compus faimosul său text intitulat *Czy Polacy mogą się wybić na niepodległość ?* (*Pot polonezii să-şi câştige independenţa?*, 1800). În acest text a argumentat că naţiunea captivă nu se poate baza pe ajutor din partea Franţei sau a altei mari puteri străine, ci trebuie să se încreadă exclusiv în propriile forţe şi resurse[2]. Comentariile lui Kościuszko s-au dovedit a fi întru totul adevărate. Legiunile nu au fost niciodată folosite în scopuri legate de lupta pentru independenţă. Prima Legiune a fost decimată de către Suvorov în Bătălia de la Trebbia în 1799; a doua, la Marengo în 1800; iar Legiunea Dunării la Hohenlinden la scurt timp după aceea. Rezervele au fost implicate în activităţi de înăbuşire în Italia ocupată, iar în 1802-1803 au fost recrutate pentru expediţia de înăbuşire a rebeliunii sclavilor negri de la Santo Domingo. Bărbaţii care se oferiseră voluntar, pentru a servi în Legiuni în speranţa eliberării Poloniei s-au regăsit luptând în Caraibe, ca instrumente ale represiunii coloniale. Au murit cu miile de malarie, iar apoi, cei câţiva oameni rămaşi s-au predat britanicilor. Atmosfera generală era una de deziluzie. În 1801, la Lunéville, Napoleon a făcut pace cu duşmanii săi, iar întreaga agitaţie cu privire la problema poloneză a luat sfârşit dintr-odată. După un prim val de entuziasm, mulţi polonezi au abandonat orice speranţă a salvării napoleoniene. În cercurile aristocratice, posibilitatea alianţei cu Franţa era umbrită de ameninţarea adiacentă a unei revoluţii sociale. La Varşovia nu erau încă uitate avantajele unei administraţii prusace deosebit de eficiente. La Sankt-Petersburg, politica externă a trecut sub controlul unui nobil polonez, prinţul Adam Jerzy Czartoryski (1770-1861), care avea propriile planuri de restaurare a unei Polonii unite sub protecţia noului ţar, Aleksandru I[3].

În această situaţie, problemele poloneze au trecut în plan secundar, din cauza rivalităţii dintre Napoleon şi coaliţie. Orice stat polonez care ar fi fost creat la acest

moment ar fi fost mai mult expresia unei balanţe a puterii, decât a voinţei poporului. În 1805, balanţa s-a înclinat decisiv în favoarea lui Napoleon. Francezii au ocupat Viena. Armata rusă a traversat teritoriile poloneze de la un capăt la altul, doar pentru a-şi găsi înfrângerea deplină alături de aliaţii austrieci la Austerlitz pe 5 decembrie. La 14 octombrie 1806, la Jena şi Auerstadt, prusacii au fost făcuţi una cu pământul. Berlinul a fost ocupat. În noiembrie, Louis Davout a ocupat Poznań, iar Joachim Murat a intrat în Varşovia. Cele trei puteri care au împărţit Polonia au fost copleşite. Dąbrowski şi Wybicki, vechii combatanţi, au fost convinşi să facă un „Apel la Naţiunea Poloneză". Generalul Zajączek (1752-1826) a format Legiunea Nordică – încă o legiune poloneză. Prinţul Józef Poniatowski, după lungi deliberări, a fost convins să accepte conducerea noilor forţe poloneze. Prima vizită a lui Napoleon în Varşovia, pe 19 decembrie 1806, a dus la formarea unei Comisii Decizionale conduse de Stanisław Małachowski, cândva preşedinte al „Marelui Seim". Totuşi, nu existau semne referitoare la intenţiile finale ale împăratului. Polonezii au purtat campania din 1807 în Pomerania şi Prusia de Est, împotriva ruşilor şi prusacilor, fără a obţine vreun indiciu asupra obiectivelor sale politice. După lupta neconcludentă de la Eylau (Iława), din februarie, şi apărarea genială a lui Gneisenau de la Colberg (Kolobrzeg), Napoleon era oarecum pregătit să returneze Prusiei toate cuceririle sale poloneze. Chiar şi după ultima sa respingere a ruşilor de la Friedland în iunie, acesta a pornit negocierile cu ţarul, cu intenţia clară de a da la schimb Polonia pentru concesii în alte părţi. Însă ţarul a refuzat. Crearea Ducatului Varşoviei sub auspicii franţuzeşti, după cum s-a prevăzut în Tratatul de la Tilsit în iulie 1807, a rezultat din refuzul ţarului de a prelua administrarea Poloniei prusace. De data aceasta, precum şi în multe alte ocazii, soarta teritoriilor poloneze era impusă de negociatori străini care îşi urmăreau exclusiv interesele proprii. În ochii polonezilor, aceasta a fost, într-un fel, a patra împărţire.

Teritoriul Ducatului era format din pământurile Prusiei împărţite. Acestea includeau Prusia de Sud (Mazovia şi Wielkopolska), însă nu şi Danzig (care a devenit oraş liber), nici Noua Prusie de Est (Białystok), cedată Rusiei. În 1809, ca urmare a războiului cu Austria, Polonia s-a extins prin adăugarea Cracoviei şi a „Galiţiei de Vest" (Lublin, Zamość). La momentul celor mai mari dimensiuni, aceasta cuprindea aproximativ 154.000 km² şi avea cu o populaţie de 4,3 milioane de oameni, dintre care 79% erau polonezi, iar 7% evrei. În cel mai bun caz, această Polonie putea fi descrisă ca un rest de stat polonez, fără acces la mare şi fără speranţe de unificare cu celelalte teritorii poloneze ca întreg. Numele „Polonia" era de altfel evitat cu multă grijă. (Vezi harta 8.)

Constituţia franceză a Ducatului, scrisă în mare parte de partea poloneză, a fost semnată la Dresda de către Napoleon în data de 21/22 iulie 1807. Frederic-August, rege al Saxoniei, a fost numit duce ereditar. Măsura puterii sale era descrisă ambiguu, ca fiind „absolută, sub protectoratul Uniunii de pe Rin". Frederic era un om cinstit care vorbea limba poloneză, dar la Varşovia nu s-a arătat decât de patru ori. El şi viceregele deţineau întreaga putere executivă, cu ajutorul a cinci ministere, ai căror directori formau Consiliul de Stat, şi al prefecţilor din fruntea a şase departamente (mai apoi, zece). Urma să existe un Seim bicameral, cu un Senat numit şi o Cameră a Deputaţilor aleasă; nu era prevăzut nici un principiu de răspundere ministerială.

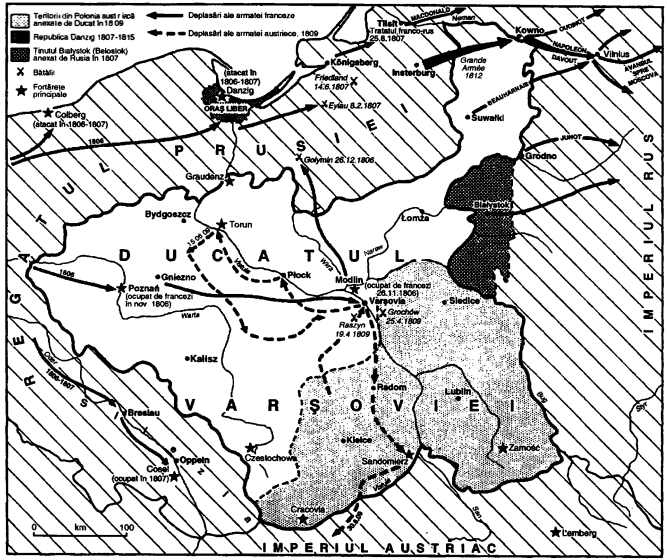

Harta 8. Ducatul Varşoviei (1807-1815)

Ca şi în consiliile districtuale din provincii, activitatea corpului legislativ a fost limitată la un rol de consultanţă. Tribunalele independente trebuiau să aplice Codexul Napoleonian. Limba oficială a guvernului urma să fie polona.

În cadrul acestui sistem, cu un monarh absent, preşedintele Consiliului de Stat – omul de cultură Stanisław Kostka Potocki (1755-1821) – şi cei cinci colegi nominalizaţi se bucurau de o deosebită libertate de manevră. Politicile personalităţilor de la conducere – Poniatowski de la Departamentul pentru Război, Stanisław Breza (1752-1847) şi mai ales contele Feliks Łubieński (1758-1848), directorul (ministrul) Justiţiei – erau mai puţin limitate prin constituţia formală şi mai mult prin prezenţa continuă la Varşovia a mareşalului Davout cu cei 30.000 de saxoni, precum şi de atenţia rezidenţilor francezi – Étienne Vincent, Jean Serra, Louis Bignon şi, din 1809, arhiepiscopul intruziv Dominique de Pradt.

În sfera socială, Constituţia a introdus schimbări radicale. Articolul 4, care prevedea că „toţi cetăţenii sunt egali în faţa legii" a răsturnat instantaneu vechiul sistem în care funcţionaseră proprietarii de pământ. Patru cuvinte simple – *L'esclavage est aboli* – au eradicat iobăgia ca instituţie legală. Totuşi, a rezultat multă confuzie. Privilegiile legale ale nobilimii nu au fost revocate, iar supremaţia lor socială nu a fost afectată imediat. Pe termen scurt, situaţia dificilă a ţărănimii chiar s-a deteriorat. În ciuda Decretului pentru Pământ din 21 decembrie 1807, ce a reglementat relaţia dintre proprietarul de pământ şi arendaş, siguranţa foştilor iobagi a fost cu mult diminuată. Nu le aducea mare linişte faptul că acum puteau semna un contract cu fostul stăpân sau că îl puteau da în judecată, dacă drept consecinţă riscau un ordin de evacuare şi ca atare pierderea casei, terenului şi locului de muncă. Deocamdată, aşadar, ţăranii abia eliberaţi nu aveau unde să se ducă decât în armată.

Emanciparea religioasă s-a dovedit a fi la fel de iluzorie. Constituţia a menţinut romano-catolicismul ca religie naţională. Două decrete din 1808 asupra lipsei de drepturi a evreilor au suspendat în întregime drepturile civile ale acestora până la data unei asimilări mai pronunţate.

Adevăratele scopuri ale întemeierii Ducatului se regăsesc mai ales în sfera militară şi cea financiară. Indiferent de câte ori se invoca principiul „Libertăţii", „Egalităţii" şi „Fraternităţii", era clar că Ducatul avea rolul de a genera un număr cât mai mare de resurse, umane şi financiare, pentru beneficiul Imperiului Napoleonian ca întreg. În 1808 s-a introdus serviciul militar obligatoriu. Toţi bărbaţii cu vârste între 20 şi 28 de ani erau înrolaţi pentru o perioadă de minimum şase ani. Armata, care a crescut treptat de la 30.000 de oameni în 1808 la peste 100.000 în 1812, consuma peste două treimi din veniturile statului. Generalii primeau daruri generoase în terenuri şi proprietăţi, în timp ce grupurile de condamnaţi la muncă silnică trudeau la îmbunătăţirea echipamentelor militare. Douăzeci de mii de ţărani au fost mobilizaţi pentru reconstruirea fortăreţei din Modlin. În 1812, numărul de trupe cantonate în Polonia pe cheltuiala Ducatului a ajuns la aproape un milion. În schimbul uniformei sale poloneze, cetăţeanul era taxat cu temeinicie prusacă, tratat cu indiferenţă rusească şi se aştepta de la el să-şi închine viaţa unui împărat francez, la ordinele unui rege german.

Cel mai flagrant exemplu al exploatării Ducatului de către Napoleon este frauda şocantă a „Sumelor de la Bayonne". Conform unei convenţii semnate în staţiunea franceză Bayonne în 1808, Guvernul francez a cedat Ducatului Varşoviei posesia proprietăţilor de stat foste prusace, vânzându-le pentru suma de 25 de milioane de franci, plătibili în patru ani. Astfel, contribuabilului polonez i se solicita să dedice aproape 10% din buget pentru achitarea ipotecilor, clădirilor şi echipamentelor ce îi fuseseră luate de către prusaci cu doar 12 ani în urmă şi care intraseră apoi în posesia francezilor ca premiu de război. Nu era vorba despre nici o generozitate[4].

Între timp, sunetul glorios al fanfarei îi chema pe polonezi în slujba drapelului. După o perioadă de umilinţă, ce a durat o întreagă generaţie, existau destui tineri hotărâţi să-şi demonstreze vitejia pe câmpul de luptă. De la impunătorul grup polonez de „Chevaux Légers" ai Gărzii Imperiale, până la noile regimente ale armatei private a lui Poniatowski; din înălţimile Peninsulei până în inima Rusiei, vitejii polonezi au defilat cum nu o mai făcuseră niciodată de pe vremea lui Sobieski.

Pe 30 noiembrie 1808, Napoleon s-a oprit la porţile Madridului. Înaintarea sa a fost blocată de o singură divizie spaniolă ce ocupa defileul îngust din Somosierra, pe drumul către înaltul platou unde este situată capitala spaniolă. Şaisprezece puşti ţineau pe loc cincizeci de mii de oameni. După repetate încercări de a forţa poziţia cu ajutorul infanteriei, Primul Regiment de Chevaux Légers a primit ordinul de a trage. Cei trei sute de varşovieni, sub comanda lui Jan Kozietulski, au pornit la atac. Opt minute mai târziu, supravieţuitorii au reapărut din vârful defileului, trei sute de metri mai sus şi la doi kilometri depărtare de împăratul care acum îi privea cu admiraţie. Toate armele au fost capturate. Rezistenţa spaniolă a fost doborâtă. Madridul a fost cucerit. În anii următori, discuţiile despre atacul de la Somosierra provocau aceeaşi reacţie la Varşovia ca şi menţionarea atacului Brigăzii Uşoare la Londra*. Se considera că tineri în floarea vârstei şi-au dat viaţa în ţinuturi îndepărtate numai de dragul unui gest curajos. De fapt, sacrificiul exemplar al acestor câţiva oameni a fost cel care a deschis calea întregii armate[5].

În campania din 1809, polonezii au avut un interes mai direct. Ducatul Varşoviei a rezistat până la sfârşit atacului austriac, iar armata sa a luptat cu vitejie. Arhiducele Ferdinand d'Este a trecut frontiera din Galiţia în fruntea a 25.000 de oameni şi, în ciuda rezistenţei întâlnite cu ocazia bătăliei de la Raszyn din 19 aprilie, şi-a croit calea până la Varşovia. Însă Poniatowski a rămas pe poziţii. O serie de raiduri ale cavaleriei, ţintind adânc în teritoriul austriac – la Sandomierz, Zamość şi Lemberg – a subminat poziţia arhiducelui. Când au sosit veştile despre victoria lui Napoleon la Wagram, în iulie, Poniatowski era pe punctul de a intra în Cracovia. În aceste luni, el a dejucat atât planurile austriecilor, în număr mult mai mare, cât şi ale „aliaţilor" ruşi, care, alarmaţi de năluca unei Polonii înviate din morţi, făceau tot ce le stătea în putinţă pentru a-l opri. Prin Tratatul de la Schönbrunn, Ducatul a fost răsplătit prin anexarea Cracoviei şi a Galiţiei de Vest, în timp ce Rusia a luat districtul Tarnopol. Pentru prima dată după împărţiri, o armată poloneză, luptând sub

---

* Este vorba despre atacul cavaleriei uşoare britanice asupra poziţiilor artileriei ruse, în Bătălia de la Sevastopol (1854) în timpul Războiului din Crimeea (n.tr.).

comandă poloneză, reuşise să coasă la loc două bucăţi importante ale teritoriilor poloneze zdrenţuite. Sentimentul naţional a revenit la viaţă. Speranţele au renăscut. Polonezii din Lituania au trecut Nemanul înot pentru a scăpa de sub ocupaţia rusă şi a putea servi în armata Ducatului. Polonezii din teritoriile preluate de prusaci şi austrieci au îngroşat şi ei rândurile şi tuturor li s-a oferit cetăţenia în serviciul Ducatului. Pentru o clipă, se părea că naţiunea poloneză ar putea recăpăta controlul asupra propriului destin.

Anul 1812 a fost începutul sfârşitului pentru aventura napoleoniană. Pentru francezi, Campania Rusă a fost doar încă un act de imperialism revoluţionar. Pentru ruşi, a reprezentat testul suprem al integrităţii şi durabilităţii imperiului lor. Pentru polonezi, în schimb, a fost un război de eliberare. Atunci când *Grande Armée* a traversat râul Neman pe 24 iunie, majoritatea soldaţilor săi ştiau doar că trec graniţa Imperiului Rus. Însă, printre ei, miile de polonezi ştiau foarte bine că treceau frontiera istorică a Marelui Ducat al Lituaniei. Înaintând spre Vilnius, ei ştiau că distrug bariera ce separase cele două părţi ale vechii Republici în ultimii 20 de ani. Ce-i drept, Napoleon nu făcuse promisiuni concrete. Deşi el însuşi se referea la campanie numind-o „al doilea război polonez", purtătorul său de cuvânt, Ducele de Bassano, a afirmat doar că „reîntregirea completă a Poloniei este una dintre variantele finalizării conflictului". De partea lituaniană, aşteptările au crescut cu înfrigurare. Mulţi magnaţi, temându-se de răscoale şi instabilitate socială, au continuat să îl susţină pe ţar. Însă poporul aştepta cu fervoare momentul eliberării. Adam Mickiewicz, martor al evenimentelor, având la vremea aceea 14 ani, a recreat atmosfera în ton solemn:

O, leat vestit! Cel care la noi te-a apucat
Îţi zice până astăzi, tot „anu-mbelşugat",
Pe când soldaţii, „anul războiului" îţi spun;
...
Taman zbura la hornu-i natal, şi barza iară,
Cu hăripile-i albe, drapel de primăvară;
În urmă-i, gălăgioase, în stoluri, rândunele
Grămadă peste ape, se strânseră şi ele,
Din ţărna îngheţată, noroi de cuib îşi luară.
Sitarii prin desişuri şopteau mereu spre seară,
Sălbatecele gâşte pădurilor dau glas
Cu larmă, obosite, lăsându-se-n popas,
Şi tot gemeau cocorii pe bolta-ntunecată.
Iar straja cea de noapte se-ntreabă-ngrijorată
De unde-atâta zarvă în lumea cea cu pene,
Ce vifor peste pasări se-abate-aşa devreme?

Când, alte stoluri, parcă-s botroşi, fluierători
Şi granguri, stol cu steaguri şi moţuri în culori,
Pe dâmburi strălucirâ; şi-acum coboară toate
Spre şes. Sunt călăraşii! Ce straie mult ciudate,

Ce arme fără seamăn! Un pâlc, apoi alt pâlc;
Şi-n mijloc, ca omătul topit, mereu se scurg
Pe drumuri, şiruri multe de arme ghintuite;
Din codri ies deodată capele înnegrite,
În rânduri, baionete apar strălucitoare,
Pedeştrii fără număr, roiesc în furnicare.
...
Cai, oameni, oşti şi acvili se scurg şi zi, şi noapte;
Pe ceruri, ici şi colo, lumini de foc se-aprind
Şi dârdâie pământul, din zeci de părţi trăznind.

Război! Război! Nu fuse un colţ în Litva toată
În care-această larmă de foc să nu răzbată;
În miez adânc de codru, ţărani al căror tată
Şi moş pieri acolo, făr de-a ieşi vreodată
Din marginea pădurii – şi care din tărie
Alt zgomot n-auzise, decât de vijelie.
Iar jos, pe sol, doar urlet de fiară, nevăzând
Alţi oaspeţi în afară de cei ce-n codri sunt...
...
Bărbos, bătrânul zimbru prin muşchi a tresăltat,
Zbârlindu-şi lunga coamă, jumate s-a sculat
...
Iar zimbrul prima oară în viaţă se-ngrozeşte
Şi-n loc ferit, mai tainic, în fugă se piteşte.
...

O, primăvară! Cin te-a văzut atunci în ţară,
A luptei neuitate, bogată primăvară!
O, primăvară, cine văzutu-te-a-nflorind
Cu grâne şi cu plante, cu oameni strălucind,
În fapte mari bogată, de mari speranţe pline!
Frumoasă-nfăţişare, de vis, te văd pe tine!
Din faşă-nlănţuită, -n robie te-ai născut;
Doar primăveri ca tine în viaţă am avut...[6]

Aceste cuvinte zugrăvesc una dintre cele mai emblematice scene din literatura poloneză – „ultimul ospăţ al vechilor polonezi" de la Soplicowo, unde toate dihoniile şi certurile de pe domeniu sunt uitate şi cu toţii ridică paharele pentru nobilul toast *Kochajmy się* – „Să ne iubim unii pe alţii!". Elementul central al banchetului este recitalul la ţambal plin de virtuozitate, improvizat de către bătrânul evreu Jankiel în onoarea generalului Dąbrowski:

Ţambalul, apucându-l, pe-ai lui genunchi l-a pus
Privindu-l cu adâncă plăcere şi mândrie;

Spre cer cătând maiestrul, un har parcă-i coboară.
De sus, cu ochiul mândru ţambalul şi-l măsoară
Şi mâinile-şi ridică; lăsându-le, deodată
Cu beţele-amândouă lovi: iar lumea toată
Rămase-ncremenită...

Din strunele de fier
Ţâşni un sunet, parc-un taraf de ieniceri
Suna din tamburine, cimbale şi acioaie.
El cântă *Poloneza de Trei Mai!* – Ce vioaie
Accente! Bucuria auzul ţi-l îmbată,
Vor fetele să joace, în loc flăcăii saltă,
Dar gândul celor vârstnici, cu sunetele-odată
Zbură-n trecut, spre vara ferice din Trei Mai,
Atuncea când Senatul cu-aleşii, în alai,
De-acord cu tot norodul, pe rege l-au serbat,
Când toţi: „Iubitul rege trăiască!" au cântat
Şi-n joc, „Seim, Poporul trăiască!" au urat[7].

În rândurile *Grande Armée* se regăseau aproximativ 100.000 de polonezi. Treizeci şi cinci de mii dintre ei erau concentraţi în Al Cincilea Corp Polonez, sub comanda generalului Poniatowski, singura formaţiune pur naţională din cadrul acestei armate amestecate. Înaintând în avangardă, pe 28 iunie au intrat în Vilnius, unde a fost înfiinţată o Comisie Conducătoare sub comanda generalului olandez Dirk Van Hogendorp. În august au ajuns la Smolensk. Au luptat şi la Borodino. În septembrie au intrat în Moscova. La exact 200 de ani de când Gosiewski dăduse foc capitalei ruse, Corpul V privea acum flăcările ce cuprindeau Moscova din nou. La Varşovia, la o întâlnire a Societăţii Prietenilor Ştiinţei, poetul Koźmian a citit o odă în cinstea distrugerii Moscovei:

Unde s-o ascunde-acum acel Monstru al Naturii,
Uriaşul cel fioros, sperietoarea naţiunilor?

După întâlnire, Koźmian a fost tras deoparte de Stanisław Staszic, care l-a sfătuit să mai întârzie publicarea *Odei* până după finele războiului. *Olbrzym jeszcze stoi i walczy*, a spus – „Uriaşul încă stă în picioare şi luptă"[8].

Cuvintele lui Staszic s-au adeverit. Ţarul nu a făcut nici o propunere de pace. În octombrie a început macabra retragere. Furtunile, ţăranii tâlhari, cazacii, degerăturile şi foametea au redus simţitor numărul soldaţilor. Rândurile de „Chevaux Légers", sub comanda eroică a lui Paweł Jerzmanowski, au trecut în apărarea ariergardei. La Smolensk şi la Berezina au căzut în bătălii cu miile. În decembrie, Napoleon a trecut prin Varşovia *en route* spre Paris, în linişte totală. Nu a vizitat-o nici pe Walewska, căreia nu i-a mai rămas altă soluţie decât să îl urmeze cu întârziere la Paris şi, în cele din urmă, spre Elba. Două săptămâni mai târziu au sosit primii supravieţuitori ai Corpului V – un general, 12 ofiţeri şi 124 de soldaţi. În

total, din cei 100.000 de polonezi care traversaseră Nemanul cu şase luni mai devreme, au supravieţuit 20.000. Varşovia nu a putut fi apărată. În februarie 1813 şi-a făcut apariţia armata rusă. S-a înfiinţat un Consiliu Suprem provizoriu, sub comanda generalului Vasili Lanskoi şi a adjunctului său, Nikolai Novosiltov. În următorii doi ani, Ducatul Varşoviei a fost condus ca protectorat ţarist, aşteptând deciziile celor învingători.

Ultimul gest făcut sub semnul unei voinţe independente a fost realizat, în numele Ducatului, de către Jozef Poniatowski. Refuzând ofertele de clemenţă din partea ruşilor, el a decis să lupte până la moarte alături de Napoleon. Şi-a adunat resursele militare şi s-a retras în Germania. Şi-a găsit sfârşitul în Bătălia Naţiunilor de la Leipzig, pe 19 octombrie. La o cotitură a râului Elster, înconjurat de forţele prusace şi ruse, contingentul polonez nimerise chiar în inima înfrângerii francezilor. Rănit mortal de trei gloanţe, Poniatowski a respins cu dispreţ orice sugestie privind capitularea sau retragerea. Dând pinteni calului, a galopat către râu într-o rafală de gloanţe şi a pierit în valurile acestuia[9].

Moartea lui Poniatowski este adesea menţionată ca încă un exemplu al curajului suicidar polonez. De fapt, era consecinţa logică a unei situaţii insuportabile. La fel ca mulţi dintre compatrioţii săi, el şovăise mult înainte de a-şi încredinţa soarta împăratului francez. Pentru el, lupta în slujba lui Napoleon necesitase o schimbare dureroasă de direcţie şi loialităţi. Odată pasul făcut, a însemnat ani de sacrificiu şi sânge vărsat. Să mai schimbe frontul încă o dată – după exemplul suveranului său, regele Saxoniei – era prea mult pentru un om extrem de obosit şi de onest. La fel ca restul generaţiei sale, a sperat, a luptat, a servit – şi şi-a găsit liniştea numai într-o înfrângere onorabilă.

13

KONGRESÓWKA

Regatul Congresului (1815-1864)

La reuniunea din septembrie 1814 a Congresului de la Viena, problema poloneză nu a fost nici pe departe tema principală. Nici un reprezentant polonez nu a fost invitat. Însă, cum avea să se mai întâmple, disensiunile dintre marile puteri au transformat soluţionarea clauzelor poloneze într-o piedică majoră. Robert Castlereagh, secretarul de stat britanic, a ridicat problema independenţei poloneze ca soluţie de echilibrare a pretenţiilor partenerilor săi din a Treia Coaliţie victorioasă. *Memorandumul* său din 23 octombrie referitor la Polonia a sugerat trei soluţii posibile. Prima prevedea un stat polonez suveran între graniţele din 1772; a doua – întoarcerea la poziţia din 1791, inclusiv la Constituţia din 3 mai; a treia – o nouă împărţire a Ducatului Varşoviei pe cursul Vistulei. Lui Aleksandru I, nici una dintre aceste variante nu i-a surâs la fel de mult ca planul întocmit împreună cu Berlinul, conform căruia Rusia avea să primească întregul Ducat al Varşoviei dacă Prusiei i se permitea să ia întreaga Saxonie. În ianuarie 1815, discuţiile au ajuns într-un impas. Talleyrand a propus o nouă alianţă între Marea Britanie, Franţa şi Austria, pentru a contracara uniunea forţelor ruso-prusace. Pentru o clipă s-a profilat spectrul ameninţător al unui nou război, până ce vestea despre fuga lui Napoleon de pe insula Elba i-a trezit pe diplomaţi la realitate. Marile puteri au făcut din nou front comun. În ceea ce priveşte problema poloneză, s-au pus de acord asupra unui compromis. Prusia s-a mulţumit cu Poznańul şi marginea vestică a Ducatului Varşoviei, luând doar jumătate din Saxonia, cu tot cu Danzig, Pomerania suedeză şi mai multe principate din Renania. Austria a renunţat la pretenţiile sale asupra Galiţiei de Vest (Galiţia Nouă), dar a câştigat Tarnopolul şi a păstrat mare parte din Galiţia Veche. Cracovia urma să fie oraş liber sub protecţia comună a marilor puteri. Imperiul Rus urma să aibă de câştigat după o mică rectificare a frontierei, lângă Białystok; însă ţarul şi-a asumat coroana unui nou şi independent „Regat al Poloniei" (KP). La data de 3 mai 1815 a fost semnat de cele trei puteri tratatul ce cuprindea aceste prevederi. Pe 9 iunie, cu o săptămână înainte de Waterloo, a fost semnat chiar Tratatul de la Viena. În realitate – chiar dacă nu şi cu numele – tocmai avusese loc a cincea împărţire a Poloniei[1].

Regatul Poloniei constituit prin Congresul de la Viena, cu cei 127.000 km² ai săi, era mai mic decât Ducatul Varşoviei în 1809. Populaţia sa de 3,3 milioane de locuitori era mai puţin numeroasă decât cea a vechii Polonii prusace sau a celei austriece. Nu

se putea compara nici cu vechea *Korona* de dinainte de 1793, darămite cu o restauraţie a vechii Republici ca întreg. La scară internaţională, abia dacă egala în mărime – dar nu şi în resurse – Regatul Unit al Ţărilor de Jos, creat în aceeaşi perioadă. În ochii polonezilor, era rezultatul unui compromis foarte nesatisfăcător:

Bez Krakowa, Poznania i Wieliczki,
Polska nie warta ani świeczki.
(Fără Cracovia, Poznań şi Wieliczka
Polonia nu face nici cât un capăt de lumânare.)

În limba poloneză, se făcea referire la ea prin diminutivul *Kongresówka*: „mica, biata creaţie a Congresului". (Vezi harta 9.)

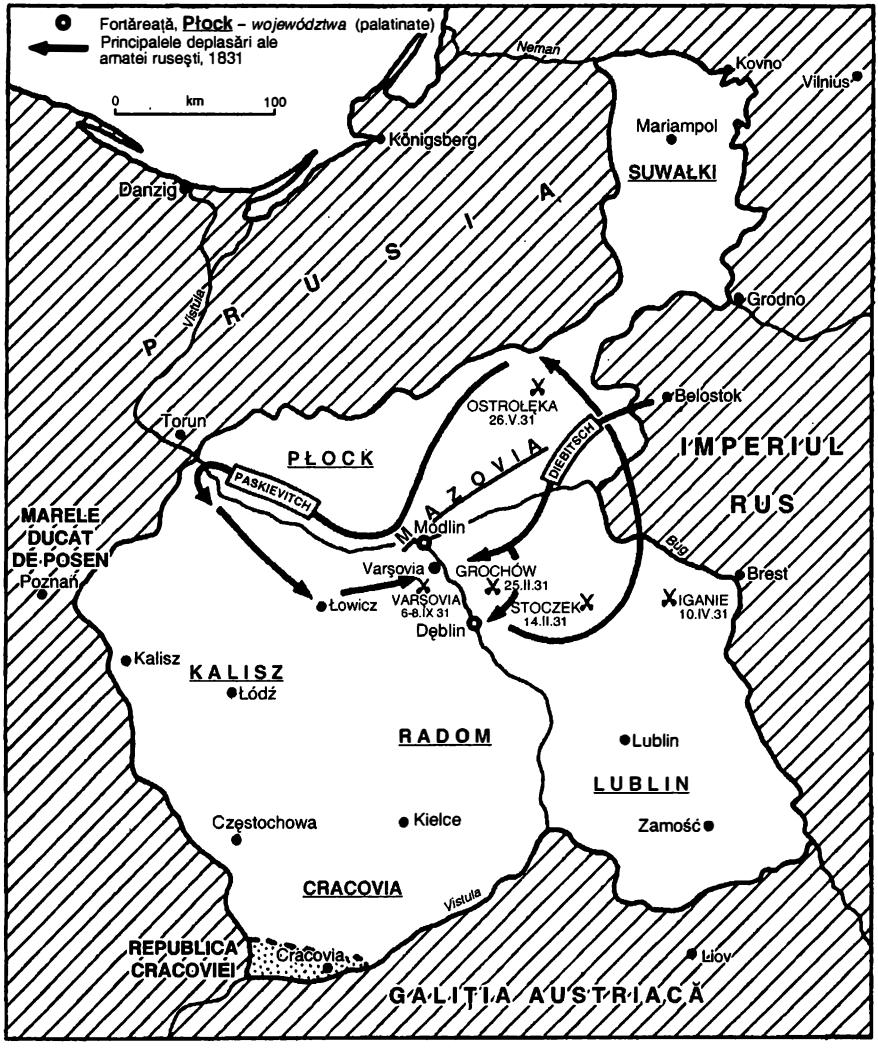

Harta 9. Regatul Congresului şi Insurecţia din Noiembrie (1830-1831)

În acelaşi timp, trebuie să admitem că perspectivele Regatului nu erau cu totul sumbre. Populaţia sa avea să crească rapid, ajungând la peste şase milioane în 1864 şi la peste 13 milioane în 1910. Regatul cuprindea cea mai mare concentrare de polonezi din toată Europa, fiind şi centrul vieţii culturale poloneze. Pe teritoriul său se afla Varşovia, capitala istorică a Republicii ; iar prin titlul său a reuşit să reînvie numele interzis „Polonia". Întrucât frontiera răsăriteană cu Imperiul Rus fusese declarată provizorie, exista speranţa ca vreun ţar binevoitor să extindă cândva teritoriul Regatului către est, unindu-l cu fostul Mare Ducat al Lituaniei.

De Constituţia Regatului nu prea avea nimeni a se plânge. Cu toate că fusese concepută în grabă de prinţul Czartoryski, ea garanta cele mai mari libertăţi posibile în cadrul prevăzut de Tratat. Ce-i drept, ţarul, în calitatea sa de rege al Polonei, reţinea o mare parte a puterii executive. El îi numea pe toţi funcţionarii, începând cu viceregele şi comandantul suprem. Tot el numea Consiliul Administrativ. Avea prerogativa de a convoca, a proroga sau a dizolva Seimul. Avea drept de veto şi de a modifica legislaţia, precum şi de a veghea ca politica externă să se desfăşoare în concordanţă cu cea a Imperiului Rus. Deţinea rolul de curte supremă de apel, controlând de asemenea poliţia civilă prin intermediul Ministerului de Interne de la Sankt-Petersburg. Şi totuşi, Regatul păstra numeroase caracteristici ale unei monarhii constituţionale. Avea propriul guvern, propria justiţie, propriul Seim ales, propriul aparat administrativ şi propria armată. Erau garantate oficial respectarea Codului civil napoleonian, precum şi libertatea presei, principiul toleranţei religioase, libertatea personală a indivizilor şi dreptul ţăranilor de a cumpăra pământ. Limba oficială a tuturor instituţiilor era poloneza. Având în vedere că această Constituţie obţinuse aprobarea reacţionarei Sfinte Alianţe, trebuie privită ca un document surprinzător de liberal. Pe hârtie, cel puţin, era una dintre cele mai progresiste constituţii din Europa[2]. Personalităţile de marcă din Regat reflectau liberalismul momentului. Viceregele, generalul Józef Zajączek, se îmblânzise simţitor faţă de perioada sa iacobină ; însă un veteran al răscoalei lui Kościuszko şi al campaniilor napoleoniene nu era genul de om pe care te aşteptai să îl vezi în rolul de principal locotenent polonez al autocratului rus. Comandantul suprem al armatei, marele duce Konstantin Pavlovici (1779-1831), fratele ţarului, era unul dintre puţinii oameni cu autoritate personală în Rusia. Căsătoria sa morganatică cu o poloneză, Joanna Grudzińska, îl privase de dreptul la succesiune, iar ataşamentul sentimental faţă de tot ce era polonez contrasta uimitor cu plăcerea pe care i-o provocau orice forme de disciplină militară brutală. Era un om suspendat între două lumi, adesea indecis. Majoritatea generalilor pe care îi avea în subordine – Dąbrowski, Kniaziewicz, Chłopicki – luptaseră pe vremuri în slujba lui Napoleon şi a Ducatului Varşoviei, şi nu în armata rusă. Cercurile civile erau încă dominate de mari figuri ale Iluminismului, precum Stanisław Kostka Potocki şi Stanisław Staszic. Consiliul Administrativ putea face apel la magnaţii care aveau deja experienţă în slujba ruşilor : prinţul Adam Jerzy Czartoryski, prinţul Xavery Drucki-Lubecki. Deşi erau destui oameni, mai ales în tabăra catolică, ce aveau rezerve în privinţa Constituţiei şi a susţinătorilor ei, singura persoană care i s-a opus activ de la început a fost ministrul plenipotenţiar al ţarului, Nikolai Novosiltov (1761-1836). Este semnificativ faptul că biroul lui Novosiltov,

deşi de primă importanţă politică, nu avea valoare juridică prin Constituţie. Încă de la început, a fost o instituţie prin care puteau fi canalizate tot felul de atacuri şi stratageme arbitrare şi extraconstituţionale.

Învăţământul s-a dovedit a fi o problemă foarte importantă pentru liberali. Timp de cinci ani, condusă de directorul său, Stanisław Kostka Potocki, Comisia pentru Probleme Religioase şi Educaţie Publică s-a străduit să se sprijine pe realizările vechii Comisii Naţionale a Educaţiei şi ale Consiliului pentru Educaţie al Ducatului Varşoviei. În 1816, Universitatea din Varşovia a deschis porţile a cinci facultăţi. Şcoala Minieră din Kielce, Institutul de Agronomie de la Marymont şi Şcoala Politehnică Preparatoare de la Varşovia aveau ca scop instruirea unei noi elite ştiinţifice şi profesionale. În 1821 funcţionau pe teritoriul Regatului Congresului peste o mie de şcoli primare. Au apărut conflicte inevitabile cu Biserica, ofensată de extinderea învăţământului laic sub patronajul statului. Potocki era atacat din toate părţile. Când, drept răzbunare, a îndrăznit să propună dizolvarea ordinelor catolice axate pe activităţi educaţionale, a fost obligat să bată în retragere. Apoi, în 1820, când a publicat satira anticlericală intitulată *Podróż do Ciemnogrodu* (*O călătorie la Neghiobeşti*)[3], a fost forţat să demisioneze. Din acel moment au intrat în scenă reacţionarii. Următorul director al Comisiei, Stanisław Grabowski (1780-1845), a închis două treimi din şcolile primare ale Regatului. Şcolile evreieşti erau de asemenea descurajate. S-a acordat prioritate gimnaziilor, ale căror elevi proveneau în majoritate din clasele sociale superioare. Cărţile de istorie ale lui Potocki, care elogiau democraţia Atenei antice, au fost înlocuite de manuale mai conservatoare, ce preamăreau virtuţile Romei imperiale. Era un semn al noilor vremuri.

Şi viaţa economică a cunoscut asemenea schimbări majore de direcţie. La început, un guvern plin de entuziasm a irosit resursele şi aşa puţine, drept care în 1821 s-a trezit aproape de faliment. Ţarul a ameninţat cu încorporarea Regatului în Imperiu, dacă bugetul nu va fi echilibrat imediat. Prin urmare, prinţul Lubecki, ministru al Trezoreriei din 1821 până în 1830, a pus în aplicare un plan remarcabil. Cei ce făceau evaziune fiscală au fost ameninţaţi cu pedeapsa capitală. Deficitul a fost eliminat. Impozitul pe venit s-a triplat. S-au instituit monopoluri de stat foarte profitabile pe sare şi pe tutun. În 1828 a fost fondată Bank Polski (Banca Poloniei), pentru a gestiona problemele fiscale şi a coordona operaţiunile de credit susţinute de stat. S-au investit sume mari în comerţ şi industrie. În acest deceniu, Lubecki – „Le Petit Prince", cum îl numea ţarul Aleksandru – s-a dovedit a fi cel mai de succes dintre „conciliatorii" polonezi. Extrem de hotărât să menţină legătura cu Rusia, nu tolera nici un fel de opoziţie; dar a pus bazele unei economii moderne şi fiabile[4].

Armata a rămas principalul garant al independenţei Regatului. Cu 30.000 de cadre permanente şi capabilă de extindere rapidă pe timp de război, era o forţă pe care nici una dintre puterile vecine nu o putea ignora. Alocându-i-se 40% din cheltuielile statului, era bine înarmată şi bine instruită. Soldaţii purtau uniforme poloneze, aveau steag polonez şi ordinele se dădeau exclusiv în poloneză. Completată cu recruţi care făceau zece ani de serviciu militar, armata a căpătat un aer de mândrie şi competenţă profesională. S-a acordat o atenţie specială instruirii ofiţerilor. Cele trei şcoli de cadeţi din Varşovia au produs o nouă generaţie de absolvenţi plini de mândrie şi

esprit de corps. Influenţa rusă se limita la împărţirea armatei în divizii, pentru a facilita o eventuală cooperare cu formaţii ruseşti, şi la subiectul sensibil al disciplinei militare. Pe vremea lui Poniatowski, pedepsele corporale erau interzise, iar introducerea lor în 1815 după modelul rusesc a provocat mari ofense. Numeroasele parade organizate de marele duce în Piaţa Saxonă din Varşovia erau însoţite de biciuiri şi umiliri publice. Acesta era unul dintre motivele de iritare – evitabile de altfel – în rândurile unei forţe combatante altfel satisfăcute şi foarte competente[5].

În acest context, viaţa politică a ţării s-a dezvoltat fără tensiuni inutile. Mare parte din violenţa anilor precedenţi a fost canalizată în lupta dintre clerici şi anticlericalişti privind şcolile, căsătoriile civile, divorţul şi cenzura. În aceste conflicte, ţarul se afla între ciocan şi nicovală. Prima şedinţă a Seimului din 1818 s-a desfăşurat fără evenimente deosebite. Aceasta a fost deschisă de Aleksandru însuşi, al cărui discurs, un elogiu adus Constituţiei, a fost de obicei – în mod eronat – interpretat drept un semn al schimbărilor ce aveau să se producă în Rusia. Un protest al Camerei Deputaţilor cu privire la faptul că guvernul nu prezentase bugetul spre aprobare a fost lăsat fără răspuns.

În anii 1820 opoziţia a început să se coalizeze pe două fronturi. Unul dintre acestea era constituit de activităţile în Seim ale celor doi fraţi Niemojowski – Wincenty (1784-1834) şi Bonawentura (1787-1835), al căror „Grup de la Kalisz" susţinea că rolul de bază al organului legislativ este de a aduce amendamente politicii guvernamentale. În a doua şedinţă a Seimului, în 1820, ţarul abia a putut să-şi ascundă uimirea atunci când a fost respinsă o propunere de lărgire a atribuţiilor procurorului general. Mandatele fraţilor Niemoyowski au fost anulate. Seimul a fost dizolvat, iar următoarea convocare stabilită pentru 1825. Era primul semn clar că elogierea Constituţiei – chiar şi de către un ţar presupus liberal – nu trebuie luată *mot à mot.* Alţi membri ai Seimului l-au iritat pe ţar criticând atitudinea ezitantă a guvernului faţă de reforma agrară.

În ţară, opoziţia s-a axat pe noua modă a cluburilor politice secrete. Aici, francmasoneria avea de mult o poziţie consolidată în societatea poloneză. Ea îi atrăgea în mod tradiţional pe acei nobili inocenţi şi benigni din rândul cărora atât Aleksandru I, cât şi tatăl său, Pavel I, considerau că fac parte. În 1815, avea 32 de loje în Regat şi îşi putea aroga pe drept controlul asupra unui segment semnificativ al opiniei publice progresiste şi patriote. În 1819, maiorul Walerian Łukasiński (1786-1868) a înfiinţat Wolnomularstwo Narodowe (Francmasoneria Naţională), o ramură mai militantă a mişcării, ce şi-a găsit curând adepţi printre membrii Seimului, în provincii şi în armată. În 1821, când ţarul i-a interzis să mai activeze pe teritoriile lui, mulţi dintre membrii mai hotărâţi au aderat la Societatea Patriotică, organizaţia conspirativă a lui Łukasiński. Această din urmă organizaţie, care a precedat alte câteva ce au avut acelaşi nume, a creat o reţea de filiale locale pe teritoriul polonez. Scopul ei era independenţa naţională totală şi a continuat să exercite influenţă multă vreme după ce celulele sale au încetat să mai răspundă centrului. Arestarea şi încarcerarea lui Łukasiński în 1822 au marcat începutul unui conflict tot mai acut cu autorităţile[6]. În cercurile studenţeşti au apărut o mulţime de cluburi revoluţionare de amatori, fiecare cu propriii eroi, propria filozofie şi propriul ziar. Clubul varşovian

Panta Koina (Toţi Împreună) din 1817 avea propriile contacte şi relaţii atât în Germania, cât şi în Rusia. Activitatea acestuia a fost întreruptă în urma investigaţiilor poliţiei internaţionale legate de asasinarea ministrului rezident al ţarului la Jena, în Germania. Związek Wolnych Polaków (Liga Polonezilor Liberi) din 1820 avea persoane de contact la Vilnius şi Cracovia; însă şi activitatea acesteia a fost întreruptă de poliţie. În armată s-au stabilit relaţii strânse cu alţi conspiratori din detaşamentele ruse. Towarzystwo Zjednoczonych Słowian (Uniunea Slavilor Uniţi) a păstrat legătura cu Societăţile „Nordică" şi „Sudică" ruseşti, precum şi cu o „Asociaţie a Prietenilor Armatei", ai cărei membri se numărau printre ofiţerii din unitatea lituaniană staţionată la Bialystok. Deşi nimeni nu se poate îndoi de integritatea celor care s-au aventurat să conspire împotriva ţarului, este greu de crezut că aceştia prezentau vreun pericol serios pentru forţele de ordine[7].

Principalele probleme în această etapă au apărut nu la Varşovia, ci la Vilnius. Regimul relativ binevoitor din Regat nu avea prea multe în comun cu structura represivă de la frontiera lituaniană. Când Czartoryski a plecat din postul său de la Vilnius, în 1814, succesorii lui au făcut tot ce au putut pentru a zădărnici efectele politicii sale propoloneze. Universitatea din Vilnius, care pentru scurtă vreme prosperase ca principal centru al literaturii şi educaţiei poloneze, a fost atacată direct de un grup de rusificatori plini de zel. Towarzystwo Filomatów (Societatea Filomatică), fondată în 1817 de Adam Mickiewicz şi Tomasz Zan (1796-1855), ca focar al activităţilor lor literare, a fost împinsă curând spre adoptarea unei orientări distinct politice. A câştigat susţinerea profesorilor, în special a profesorului de istorie Joachim Lelewel. În 1820 s-au format două noi organizaţii. Prima, Towarzystwo Filadelfistów Błękitnych (Societatea Filadelfiştilor Albaştri), era devotată făţiş ideii de unire a celor două jumătăţi ale vechiului stat polono-lituanian. Cealaltă, Związek Zielony (Liga Verde), era un exemplu timpuriu de populism; activa în mediul rural, pentru a câştiga simpatia ţăranilor. Din păcate, dezvoltarea acestor iniţiative a atras atenţia lui Novosiltov, care s-a deplasat la Vilnius pentru a conduce personal investigaţiile. În noiembrie 1823, poliţia a trecut la atac. Mickiewicz, Zan şi opt dintre colegii lor au fost deportaţi în provinciile din Rusia Centrală. Lelewel a fost dat afară de la Universitate. Întreaga conspiraţie a fost destrămată. Lecţia era clară pentru varşovieni. Liberalismul afişat de autorităţile ţariste în Regat era numai o mască[8].

Odată cu accederea la tron a lui Nicolae I, în 1825, masca a fost dată la o parte. Dat peste cap de răscoala decembriştilor din armata rusă, noul ţar nu şi-a ascuns dispreţul faţă de ideea unui guvern constituţional. Autocrat din fire şi din convingere, „Nebucadneţarul Nordului" considera Polonia un fel de buboi pe trupul Sfintei Rusii, numai bun de cauterizat. Nu a trecut cu vederea legăturile poloneze ale decembriştilor şi s-a mâniat la veştile despre atitudinea presupus rebelă a armatei sale poloneze. După ce a inundat Regatul cu un val de agenţi ai nou-createi Secţii a treia, găsindu-şi un servitor zelos într-un Novosiltov revigorat, a format imediat o Comisie de Investigaţie pentru a se ocupa de problema cluburilor secrete. Astfel a provocat aşa-zisa *cause célèbre* a deceniului. În 1828, liderii Societăţii Patriotice au fost aduşi în faţa unui tribunal al Seimului şi acuzaţi de trădare. Procuratura a cerut un verdict dur şi se aştepta ca senatorii să facă acelaşi lucru. În mod surprinzător, aceştia nu

au reacţionat însă după cum se aştepta Rusia. Cu un singur vot împotrivă, al generalului Krasiński, senatorii au decis că a fi membru al unei societăţi ilegale nu constituie, în sine, un act de trădare. Învinuitul principal, locotenent-colonelul Seweryn Krzyżanowski (1787-1839), acuzat de negocieri cu decembriştii, a primit doar trei ani de detenţie. Marele duce Konstantin fierbea de furie. Le-a interzis senatorilor rebeli să părăsească Varşovia şi a emis ordinul de a nu se face public verdictul lor. După intervenţia ţarului de la Sankt-Petersburg, sentinţele au fost anulate fără prea multă tevatură. Competenţa tribunalului a fost revocată retrospectiv. Până la urmă, verdictul a fost totuşi confirmat de Nicolae I şi citit public în martie 1829. Nu toţi prizonierii au avut aceeaşi soartă – unii fuseseră deja duşi la Sankt-Petersburg în 1828, alţii erau în închisoare la Varşovia. Unii au fost eliberaţi în iunie şi iulie, iar alţii (inclusiv Krzyżanowski) au fost trimişi în Siberia din ordinul ţarului. Când Seimul s-a întrunit din nou, în 1830, pentru a-şi revizui programul legislativ, membrii săi şi-au găsit repede pedeapsa. Elementele conservatoare jubilau. În atmosfera dominată de teamă şi suspiciune, existau prea puţine şanse ca procesul constituţional să fie reluat în mod sistematic.

Pentru moment, orice gânduri de rebeliune activă se limitau la ofiţerii de grade inferioare. O serie de reforme militare oportune, inclusiv suspendarea biciuirilor publice şi îmbunătăţirea remunerării, nu au reuşit să şteargă sentimentul de nedreptate creat de reprimarea celor asociaţi cu decembriştii şi de hărţuirile Secţiei a treia. Tuturor ofiţerilor polonezi li se ceruse să îşi reînnoiască jurământul de supunere faţă de ţar înainte de momentul procesului Seimului. Simţul onoarei lor a fost pus la grea încercare. Deja în 1829 un grup de cadeţi de la Şcoala de Infanterie discutau despre posibilitatea de a-l asasina pe ţar la încoronarea sa din Polonia. În 1830, un instructor de la aceeaşi şcoală, sublocotenentul Piotr Wysocki (1794-1857), a iniţiat o conspiraţie împreună cu un tânăr colonel, Józef Zaliwski (1797-1855). Împreună au pus la cale o revoltă armată. În vara aceluiaşi an, s-au întâlnit cu un grup de conspiratori civili ce concepuseră un plan de asasinare a marelui duce Konstantin[9].

*
* *

În anul 1830 în Europa a avut loc prima răbufnire generală împotriva sistemului iniţiat prin hotărârile Congresului de la Viena. Prin Protocolul de la Londra, Grecia a fost proclamată stat independent. La Paris, în iulie, monarhia Bourbonilor a fost răsturnată şi înlocuită cu puterea regelui-cetăţean Louis-Philippe d'Orléans. La Bruxelles, în august, casa olandeză de Nassau Orania a fost expulzată şi Belgia şi-a declarat independenţa. Parisul şi-a asumat din nou rolul de punct nevralgic al elementelor revoluţionare şi s-au făcut multe apeluri către naţiunile Europei pentru înlăturarea jugului puterii conservatoare. Poetul şi dramaturgul Casimir Delavigne, aprig susţinător al lui Louis-Philippe, a fost unul dintre numeroşii literaţi ce şi-au amintit de Polonia. Poemul său, *La Varsovienne*, evocă lupta umăr la umăr a polonezilor şi francezilor din epoca napoleoniană, chemându-i încă o dată la arme :

Il s'est levé, voici le jour sanglant ;
Qu'il soit pour nous le jour de délivrance !
Dans son essor, voyez notre aigle blanc,
Les yeux fixés sur l'arc-en-ciel de France !
Au Soleil de Juillet, dont l'éclat fût si beau,
Il a repris son vol ; il fend les airs ; il crie :
„Pour ma noble Patrie
Liberté : ton soleil ou la nuit du tombeau ! ".

Polonais, à la baïonnette !
C'est le cri par nous adopté,
Qu'en roulant le tambour répète :
A la baïonnette !
Vive la liberté !

Pour toi, Pologne, ils combattront, tes fils,
Plus fortunés qu'au temps où la victoire
Mêlait leurs cendres aux sables de Memphis
Où le Kremlin s'écroula sous leur gloire.
Des Alpes au Thabor, de l'Ebre au Pont-Euxin,
Ils sont tombés vingt ans, sur la rive étrangère.
Cette fois, Ô ma mère,
Ceux qui mourront pour toi, dormiront sur ton sein.
Polonais, à la baïonnette ! ...

Sonnez clairons ! Polonais à ton rang
Suis sous le feu ton aigle qui s'élance.
La Liberté bat la charge en courant,
Et la victoire est au bout de ta lance.
Victoire à l'étendard que l'exil obragéa
Des lauriers d'Austerlitz, des palmes d'Idumée !
Pologne bien-aimée,
Qui vivra sera libre, et qui meurt l'est déjà !
Polonais, à la baïonnette ! ...[10]

Venit-a în sfârşit ziua însângerată,
Fie să ne fie ziua eliberării !
Vedeţi vulturul alb, în măreţia lui,
Cu ochii către curcubeul Franţei.
În soarele de iulie, pe aripi reflectat,
În zbor s-a înălţat ; despică vântul ; strigă :
„Pentru nobila mea patrie,
Libertatea : Soarele tău – sau noaptea de mormânt ! ".

Polonezi, la baionete !
E strigătul nostru ales,

Şi tobele îl repetă :
La baionete !
Trăiască Libertatea !

De dragul tău, Polonia, ai tăi fii vor lupta,
Mai norocoşi ca fraţii a căror victorie la Memphis
Cenuşa le-a amestecat-o nisipurilor,
Când a căzut Kremlinul în faţa gloriei lor.
De la Alpi până la Tabor, de la Euxin la Ebro,
Pe malurile străine pierit-au douăzeci de ani.
Însă acei ce pier acum în lupta pentru Patrie
La pieptul ei în siguranţă vor dormi etern.

Polonezi, la baionete ! (etc.)

Sunaţi trompetele ! Polonezi, în rânduri !
Urmaţi-vă prin foc vulturul ce se-nalţă.
Chemarea Libertăţii vă-ndeamnă la atac,
Victoria vă stă la vârful lăncii.
Victorie stindardului ornat de exilaţi
Cu lauri de la Austerlitz, triumful de la Idumée !
O, Polonie iubită ! Morţii sunt liberi deja ;
Iar cei ce vor trăi îşi vor câştiga libertatea.

Polonezi, la baionete ! (etc.)

În Varşovia, s-a ajuns rapid la o situaţie politică explozivă. Zvonurile că ţarul şi-ar putea folosi armata poloneză pentru a înăbuşi revoluţiile din Franţa şi Belgia au provocat consternare generală. Neliniştea din Corpul de Cadeţi a atins cote maxime. Conspiratorilor lui Wysocki li s-au alăturat şi alţii din afara armatei, inclusiv Maurycy Mochnacki. Au fost accelerate planurile de a organiza o demonstraţie armată. În octombrie, muncitorii de la fabrica Fraenkel au declanşat o grevă, solicitând îmbunătăţirea condiţiilor de lucru, eveniment care a făcut ca şi populaţia civilă să fi cuprinsă de tensiune. În noiembrie, poliţia a lansat un val de arestări preventive. Pe 19 noiembrie, presa a publicat primele referiri la o posibilă mobilizare generală, atât a armatei poloneze, cât şi a unităţilor lituaniene. Autorităţile ştiau că revolta este iminentă, iar conspiratorii se aşteptau să fie arestaţi în orice clipă ; rămânea de văzut cine va face prima mişcare.

În noaptea de 29 noiembrie capitala a fost cuprinsă de violenţă şi confuzie. O echipă de 24 de asasini, condusă de Ludwik Nabielak, urma să atace Palatul Belweder şi să-l ucidă sau să-l ia prizonier pe marele duce Konstantin, în timp ce un detaşament de aspiranţi, sub comanda lui Wysocki, urma să înainteze până în centrul oraşului, să dezarmeze garnizoana rusă şi să ocupe Arsenalul. Totul a mers prost de la bun început. Semnalul pentru demararea acţiunii coordonate – incendierea unei fabrici de bere abandonate – a fost dat cu o jumătate de oră mai devreme, când conspiratorii

nu se aflau încă pe poziţii. Flăcările au alertat garnizoana, umplând străzile de soldaţi şi pompieri. La Belweder, asasinii au dat buzna în palat, au înjunghiat un om în uniformă aflat în faţa apartamentului marelui duce şi l-au împuşcat pe altul ce fugea pe uşa din spate. Prima lor victimă era guvernatorul Varşoviei, Lubowidzki, iar a doua generalul rus Gendre. În timp ce asasinii au ieşit din palat strigând „Marele duce a murit", Konstantin a ieşit din dormitorul soţiei sale, unde se refugiase, şi a încercat să-şi reorganizeze personalul. În oraş, cadeţii s-au retras după un atac eşuat asupra cazărmii cavaleriei. Curând li s-a alăturat şi mulţimea dezlănţuită. Generalul Potocki, un polonez patriot, a refuzat să preia comanda ; când a încercat să liniştească mulţimea, a fost împuşcat. Generalul Trębicki, comandantul lor, a avut aceeaşi soartă, dintr-un motiv asemănător : i-a înjurat pe cadeţi şi i-a numit „criminali ignoranţi". Un alt polonez, generalul Lewicki, confundat pe întuneric cu generalul rus Noviţki, a fost ucis în propria caretă. Arsenalul a fost luat cu asalt de mulţime. Marele duce a refuzat să-şi trimită trupele. „Polonezii au început răzmeriţa", a spus el, „şi tot polonezii trebuie să îi pună capăt". Un regiment al cavaleriei uşoare poloneze a pătruns până în Piaţa Castelului, însă, în lipsa unor ordine clare, s-a retras. Până la miezul nopţii se ajunsese într-o situaţie fără ieşire. Insurgenţii controlau oraşul, dar garnizoana rusă era încă intactă. Prinţul Lubecki a fost singurul care şi-a păstrat sângele rece. A convocat Consiliul Administrativ şi, consultându-se cu Czartoryski, a acceptat misiunea de a înăbuşi revolta şi de a ajunge la o înţelegere cu ţarul. Această „noapte de noiembrie" a fost o dramă pe care majoritatea actorilor săi ar fi dorit să o uite[11].

Din cauza lipsei de pricepere a conspiratorilor, conducerea politică a insurecţiei a trecut imediat în mâinile unor oameni care nu sprijiniseră niciodată insurecţia armată şi care aveau sincera intenţie de a evita pe cât posibil o confruntare cu Rusia. De aceea, obiectivele politice ale insurecţiei au fost formulate abia după izbucnirea sa, fiind, la început, întru totul conciliatoare. Guvernul interimar instalat pe 3 decembrie nu era decât o variantă restructurată a vechiului Consiliu Administrativ. Format din iniţiativa lui Lubecki, şi-a mascat caracterul conservator prin cooptarea lui Julian Niemcewicz şi Joachim Lelewel, alături de prinţul Czartoryski şi generalul Józef Chłopicki (1771-1854). În prima săptămână, guvernul a predat conducerea în mâinile lui Chłopicki, cu convingerea că o dictatură personală ar putea fi o metodă mai eficientă de a-şi atinge obiectivele. În acest stadiu, ajungerea la o înţelegere cu ţarul era considerată cel mai important lucru. Nu s-a luat nici o măsură pentru prevenirea altor eventuale provocări. Marelui duce Konstantin i s-a permis să părăsească Varşovia în siguranţă, însoţit de trupele sale şi de prizonierii politici. Chłopicki a refuzat să pună armata pe picior de război. În acelaşi timp, Lubecki spera ca în negocierile cu ţarul să se facă progrese în privinţa Constituţiei şi să se strângă legăturile dintre Polonia şi Lituania. Era o situaţie stranie : liderii loialişti ai insurecţiei sperau la concesii constituţionale din partea autocratului, în schimbul încheierii insurecţiei.

Ţarul avea însă alte planuri. Nicolae nu voia să negocieze cu rebelii sub nici o formă, oricât de loiali s-ar fi dovedit. De la început a fost hotărât să-i zdrobească

pe polonezi cu brutalitate. În prima sa discuţie cu Konstantin, a declarat că „acum va dispărea ori Rusia, ori Polonia". „Noaptea de noiembrie" a picat la ţanc. Nu se ştie clar dacă el avusese de gând să distrugă Constituţia Regatului înainte de izbucnirea insurecţiei; însă acum a putut lăsa la o parte orice ezitări. Pentru Nicolae se ivise ocazia perfectă de a le da polonezilor o lecţie şi a instala exact tipul de guvern în care credea. Negociatorii polonezi sosiţi la Sankt-Petersburg nu au reuşit să obţină nici măcar o audienţă. De îndată ce Konstantin a fost scos din Varşovia în siguranţă, au început pregătirile pentru o campanie de pedepsire. Generalului Diebitsch i s-a oferit comanda a 120.000 de soldaţi, recrutaţi în luna ianuarie în regiunea Bialystok. La sfârşitul lunii, când s-a aflat că Seimul polonez a votat pentru detronarea oficială a ţarului, Nicolae a ordonat invadarea imediată a Regatului. Diebitsch a trecut graniţa pe 5 februarie 1831. Prin acest gest, revolta locală a fost transformată într-un război naţional.

La Varşovia, planurile moderate ale guvernului au devenit treptat tot mai radicale, pe măsură ce orice încercare de a ajunge la o înţelegere se solda cu eşec. Pas cu pas, oamenii precauţi au fost înlocuiţi de „activişti"; activiştii de radicali; radicalii de *desperados*, iar *desperados* de o facţiune militară. În cele nouă luni de existenţă a guvernului, controlul a trecut succesiv din mâinile lui Chłopicki şi ale „Albilor" săi în cele ale liderilor liberali, ale centriştilor şi apoi ale Seimului; de la Seim a trecut la „Roşii", în mare parte extraparlamentari; de la „Roşii" în mâinile mulţimii din Varşovia; iar de la mulţime, în fine, frâiele au trecut în mâinile generalului Krukowiecki. A fost un proces politic de o simplitate clasică, alimentat de logica unui conflict în care s-au încercat toate remediile, însă în care, dată fiind natura protagonistului, nici un remediu nu putea avea succes. Prima etapă s-a încheiat către sfârşitul lui ianuarie. Negocierile perseverente nu duseseră la nici un rezultat. Seimul, neliniştit, a numit o comisie cu 15 membri pentru a superviza deciziile generalului Chłopicki; pe 18 ianuarie l-a forţat, în cele din urmă, să demisioneze. În acest moment răbdarea polonezilor, încordată la maximum de neînduplecarea ţarului, a ajuns la capăt. După o întâlnire pe 24 ianuarie, în memoria decembriştilor ruşi executaţi de ţar cu şase ani înainte, Seimul şi-a pierdut subit cumpătul: a doua zi, un decret al Seimului anunţa că tronul Poloniei este vacant. Nicolae fusese detronat. Nu mai era cale de întoarcere. O nouă Constituţie declara că guvernul va fi responsabil în faţa „Seimului suveran". Până la numirea noilor miniştri, Chłopicki a fost reinstalat în funcţie. După trei săptămâni, Czartoryski a fost numit preşedintele unui Consiliu conducător. Pe 18 ianuarie, acesta a preluat frâiele puterii de la Chłopicki; astfel a început a doua etapă, care avea să dureze până în mai. Însă, între timp, Czartoryski trebuia să-şi vadă de război.

Sorţii insurecţiei poloneze din 1831 nu puteau fi anticipaţi de la început. Superioritatea numerică absolută a forţelor ruse era compensată de faptul că trebuiau să ocupe şi să instaleze garnizoane în toate teritoriile pe care le aveau sub control, aveau de parcurs distanţe interminabile şi trebuiau să fie mereu în ofensivă. Polonezii, în schimb, operau pe teritoriul lor, în mijlocul unei populaţii prietenoase, şi aveau o bază centrală şi bine definită la Varşovia. Armata poloneză a fost organizată în

jurul unor cadre militare de profesie, al căror echipament şi pregătire erau superioare în orice domeniu cu excepţia artileriei. În primele trei luni, polonezii le-au provocat ruşilor de câteva ori pierderi însemnate, împiedicându-i să avanseze. Punctul slab al armatei poloneze era nivelul cel mai înalt al conducerii ei, ceea ce însemna şi un moral mai scăzut. Exista o diferenţă majoră între energia şi curajul trupelor, pe de o parte, şi precauţia extremă a Statului-Major, condus de generalul Jan Skrzynecki (1787-1860) după ce Chłopicki căzuse în luptă, în februarie. Skrzynecki nu credea în victorie ; ba chiar de câteva ori l-a abordat pe Diebitsch cu scopul de a ajunge la un acord politic. În politicieni credea şi mai puţin, drept care intervenea constant în activitatea lor. Fiind cleric şi conservator, nu putea suporta influenţa crescândă a „Roşiilor" ; în august, după acuzaţii şi contraacuzaţii de trădare şi conspiraţie, şi-a pierdut funcţia. Pe fiecare front, şi-a câştigat numele de *Kunktator* (Încetinitorul), din cauza influenţei negative pe care o avea asupra subordonaţilor săi – Henryk Dembiński, Józef Bem, Jan Krukowiecki şi, mai ales, asupra talentatului său şef al Statului-Major, Ignacy Prądzyński (1792-1850). La început, armata a funcţionat bine. Ofensiva iniţială a ruşilor a fost oprită de o serie de atacuri violente ale ariergardei : la Stoczek pe 14 februarie, la Dobre şi Wawer, iar pe 25 februarie în bătălia sângeroasă de la Grochów, lângă Varşovia, unde Diebitsch a pierdut aproape zece mii de soldaţi. O contraofensivă poloneză i-a adus două victorii majore lui Prądzyński, care a anihilat un corp de armată rusesc la Dąby Wielkie pe 31 martie, luând zece mii de prizonieri, şi a împrăştiat altul la Iganie pe 10 aprilie. La acestea se adaugă şi două expediţii îndrăzneţe ale generalului Dwernicki, una în Volînia şi alta în Ucraina, plus expediţia generalului Giełgud în Lituania. Faptul că aceste victorii poloneze au fost urmate de o lungă perioadă de inactivitate nu poate fi justificat. Diebitsch a putut să se regrupeze în nord. Pe 26 mai, la Ostrołęka, armatele ruse au nimicit elita infanteriei poloneze. Atacul artileriei comandate de generalul Bem nu a putut împiedica înfrângerea. De acum, mingea era în terenul ruşilor[12].

Criza politică de la Varşovia din iunie este adesea pusă pe seama înfrângerii de la Ostrołęka. Însă se poate spune şi invers : că greşelile Statului-Major, care au precipitat evenimentele de la Ostrołęka, erau cauzate de falii politice prea profunde. Dezintegrarea politică şi cea militară au mers mână în mână. Timp de trei luni, Czartoryski a dus cu răbdare politica sa diplomatică la Viena, Paris şi Londra, în acelaşi timp străduindu-se să calmeze vocile de acasă care îndemnau la o revoluţie socială. El nu-şi pierduse încă speranţa că un succes militar îl va forţa pe ţar să negocieze şi va face ca marile puteri să intervină, iar criticile de acasă să ia sfârşit. Succesul lăsându-se însă aşteptat, strategia prudentă a lui Czartoryski a fost discreditată. A fost menţinut în funcţie datorită faptului că revolta s-a extins rapid în Lituania. La Seim au sosit delegaţi de la Bialystok, Vilnius şi Minsk. Ţăranii din Samogiţia cântau „*Dabar lenkai naprapula kol Zemaitiai gyui*" („Polonia nu a murit încă, iar Samogiţia trăieşte"). Însă Giełgud nu a reuşit să disloce ruşii din bazele lor lituaniene ; represiunile dure nu s-au lăsat aşteptate. În Seim, grupul Kalisz a menţinut echilibrul între Albi şi Roşii. Doi dintre liderii lor au obţinut posturi în

guvern. Însă atitudinile erau tot mai antagoniste. Când tabăra conservatoare a reuşit să blocheze o propunere de redistribuire a terenurilor aflate în proprietatea statului între soldaţi şi ţărani, a apărut Societatea Patriotică radicală, care a exercitat o influenţă invers proporţională cu numărul membrilor săi. Atacată de Chłopicki în decembrie, acum dădea tonul discuţiilor politice. Sloganul său „Pentru libertatea voastră şi a noastră" era îndreptat în egală măsură împotiva lui Czartoryski şi a ţarului. Liderii săi militanţi – Tadeusz Krępowiecki (1798-1847), Jan Nepomucen Janowski (1803-1888), Jan Czyński (1801-1867) şi reverendul Aleksander Pułaski (1800-1838) – solicitau intensificarea eforturilor pe front, precum şi emanciparea iobagilor şi evreilor, prin intermediul ziarului lor *Nowa Polska* (*Noua Polonie*). Pe unii i-au convins, pe alţii i-au înfricoşat. La Łódź, proprietarii de mori au adunat detaşamente care să lupte alături de ruşi. În alte părţi, la Lublin, Kielce, Kalisz şi mai ales la Varşovia, muncitorii au susţinut revolta, iniţiind programe rudimentare de înarmare a populaţiei civile. Înalţii clerici recomandau moderaţia ; preoţii radicali îndemnau la rezistenţă. Atât proprietarii de pământ, cât şi ţăranii s-au aflat de ambele părţi ale baricadei. În iunie, Skrzynecki a lansat ameninţări la adresa opoziţiei. Când o propunere legislativă de reintroducere a puterilor dictatoriale a fost respinsă, lipsindu-i şapte voturi, Skrzynecki a declanşat atacul pe cont propriu. Ofiţerii care nu avuseseră succes pe front, criticii politicii guvernului şi presupuşii spioni şi instigatori au fost arestaţi şi duşi în faţa judecătorului. Însă dezintegrarea continua. Imediat după ce Seimul a reuşit să îl înlocuiască pe Skrzynecki cu generalul Dembiński, conducerea a fost preluată de mulţimea varşoviană. În noaptea de 15 august, închisorile au fost deschise cu forţa. Treizeci şi patru de prizonieri, inclusiv patru generali, au fost spânzuraţi cu sânge rece. A doua zi armata a restabilit ordinea. Baricadele au fost distruse. Liderii mulţimii au fost împuşcaţi. Societatea Patriotică a fost desfiinţată. Generalul Jan Krukowiecki (1772-1850), guvernatorul Varşoviei, a fost numit în funcţia de dictator. Czartoryski a fugit din capitală şi s-a refugiat în armată. Forţele revoltei se nimiceau între ele.

Între timp, armata rusă îşi consolida o superioritatea incontestabilă. Diebitsch, răpus de holeră, a fost înlocuit cu generalul Ivan F. Paskievici (1782-1856). Forţele principale s-au concentrat în valea Vistulei, în nord ; acolo li s-au alăturat întăririle puternice venite din Prusia. Pe 27 iulie, Paskievitch a trecut fluviul în vecinătatea oraşului Torun fără să întâmpine rezistenţă şi a început marşul spre Varşovia dinspre vest. Până la momentul loviturii de stat din august, el ocupase deja principalul centru de aprovizionare polonez de la Łowicz şi se pregătea să ocupe capitala. Apărătorii au ridicat metereze şi au săpat tranşee în grabă. Patruzeci de mii de oameni, într-o formaţiune în formă de potcoavă, trebuiau să ţină piept unei armate de două ori mai numeroase. În jur de 95 de tunuri trase de cai erau îndreptate împotriva celor aproximativ 390 ale ruşilor. Poziţia-cheie, reduta 54 şi apărarea curţii bisericii de la Wola, se afla sub comanda generalului Józef Sowiński (1777-1831), veteran atât al armatelor prusace, cât şi al celor napoleoniene, care îşi pierduse un picior în campania rusă din 1812. Atacul a fost lansat pe 6 septembrie la ora 4 dimineaţa şi a durat două zile întregi. Paskievitch a socotit că

simplul avantaj cantitativ va depăşi curajul sinucigaş al polonezilor. Când un erou polonez disperat a dat foc depozitului de praf de puşcă, reduta 54 a fost făcută una cu pământul cu tot cu atacatorii şi apărătorii săi. În curtea bisericii de la Wola, trupul neînsufleţit al lui Sowiński, străpuns de baionete, zăcea pe carul unui tun, straniu de drept pe piciorul său de lemn, la mult timp după ce valul bătăliei cuprinsese centrul oraşului. Varşovia a capitulat la miezul nopţii dintre 7 şi 8 septembrie, printre luminile orbitoare ale suburbiilor în flăcări, convoaiele de refugiaţi şi acuzaţiile reciproce ale generalilor din Statul-Major. Krukowiecki şi Prądzyński au fost luaţi prizonieri[13].

Din punct de vedere militar, revolta era însă departe de a fi învinsă. Trei corpuri ale armatei erau încă pe front, cu un total de 60.000 de trupe. Ramorino în est, Różycki la sud şi Rybiński baricadat în fortăreaţă napoleoniană de la Modlin puteau să solicite resursele ruşilor la maximum. Însă dorinţa de a lupta pierise. Odată ce sufletul revoltei de la Varşovia fusese înfrânt, prelungirile trupului ei au încetat să mai funcţioneze. Rândurile armatei s-au rărit cu repeziciune. Liderii politici care au supravieţuit, precum Czartoryski, au fugit în Galiţia sau în Prusia. Ultimul centru de rezistenţă, Zamość, a capitulat pe 21 octombrie. De la începutul ei şi până la sfârşit, cea mai tragică dintre insurecţiile poloneze a durat 325 de zile.

Tragedia Insurecţiei din Noiembrie a constat în faptul că a fost, în mare parte, inutilă. Spre deosebire de insurecţiile din 1794, 1863 sau 1905, provocate de o opresiune sistematică, evenimentele din 1830-1831 au fost precedate de o perioadă în care majoritatea populaţiei poloneze s-a bucurat de libertăţi mai mari decât cele din vremea împărţirilor. Conspiratorii iniţiali au acţionat fără aprobare din afara propriilor cercuri şi fără o viziune asupra viitorului. Dacă guvernul ţarist le-ar fi arătat măcar o urmă de înţelegere, i-ar fi convocat ca pe orice alt grup de amatori şi aventurieri şi le-ar fi ascultat dorinţele. Din păcate, neînduplecarea ţarului, refuzul absolut de a negocia sau de a ajunge la un compromis şi insistenţa brutală de la bun început asupra predării necondiţionate au transformat o conspiraţie minoră într-un conflict major. În 1830, naţiunea poloneză nu avea un număr neobişnuit de mare de „rebeli", „scandalagii" sau „revoluţionari". Nu existau nici tendinţe de sinucidere în masă. Atitudinile extreme care au ieşit la suprafaţă în timpul insurecţiei au fost generate de faptul că unor oameni rezonabili nu li s-a oferit şansa de a se comporta rezonabil. Nicolae I a fost cel care i-a transformat până şi pe conservatorii rusofili, precum Adam Czartoryski, în revoluţionari activi. Guvernul rus a provocat tocmai reacţiile pe care pretindea că se străduia să le evite. Ţarismul a amplificat la maximum trăsăturile negative ale naţionalismului polonez.

Ca urmare a insurecţiei, antagonismul dintre Polonia şi Rusia a crescut. În Rusia, unde nu se ştia nimic despre încercările poloneze de conciliere, polonezii erau vorbiţi de rău atât de conservatori, cât şi de disidenţi. Feodor Tiutcev, delegat rus la München, a scris o odă:

Как дочь родную на закланье
Агамемнон богам принес,
Прося попутных бурь дыханья
У негодующих неьес,—
Так мы над горестной Варшавой
Удар свершили роковой,
Да купим сей ценой!

. . .

Сне-то высшее сознанье
Вело наш доблестный народ—
Путей небесных оправданье
Он смело на себя берет.
Он чует над своей главою
Звезду в незримой высоте
И неуклонно за звездою
Спешит к таинственной мете!

Ты ж, братскою стелой пронзенный
Судеб свершая приговор,
Ты пал, орел одноплеменный,
На очистительный костер!
Верь слоьу русского народа:
Твой пепл мы свято сбережем,
И наша общая свобода,
Как феникс, зародится в нем.*

Indignarea era generală. Sentimentele subiecţilor loiali Rusiei erau la fel de profund rănite ca şi cele ale intelectualilor progresişti, care considerau că polonezii i-au oferit lui Nicolae I pretextul perfect pentru a distruge orice reformă în Rusia. Cu toţii erau indignaţi de valul de critici venite din Europa Occidentală. Alexandr Puşkin a compus o replică literară violentă, cu titlul *Defăimătorilor Rusiei*:

---

* După cum şi Agamemnon şi-a jertfit propria fiică pe altar, implorând cerurile mâniate să sufle o briză milostivă, la fel şi noi am străpuns cu sabia inima Varşoviei. Integritatea şi pacea Rusiei să ne fie dată cu preţul sângelui [...]

Numai un ţel înalt a dus armata noastră în luptă; poporul nostru viteaz a ales calea dreptăţii divine. În înălţimi şi ca prin ceaţă, el vede o stea şi după steaua aceea păşeşte cu curaj, prin sânge şi lacrimi, către ţinta sa misterioasă.

Iar tu, vultur alb pursânge, străpuns de săgeata fraţilor în soarta nemiloasă, ai fost jertfit pe altarul răscumpărării. Încrede-te în cuvântul Rusiei: cenuşa voastră cu respect o va păstra, până va renaşte din ea eliberată, împreună cu tine, precum pasărea Phoenix.

Клеветникам России

Vox et praeterea nihil.

О чем шумите вы, народные витии?
Зачем анафемой грозите вы России?
Что возмутило вас? Волнения Литвы?
Оставьте: это—спор, славян между собою,
Домашний, спор, уж взвешенный судьбою, —
Вопрос, которого не разрешите вы.
Уже давно между собою
Враждуют эти племена
Не раз клонилась под грозою
То их, то наша сторона.
Кто устоит в неравном споре:
Кичливый лях иль верный росс?
Славянские ль ручьи сольются в русском море?
Оно ль иссякнет?—Вот вопрос.
Оставьте нас: вы не читали
Сии кровавые скрижали;
Вам непонятна, вам чужда
Сия семейная вражда;
Для вас безмолвны Кремль и Прага;
Бессмысленно прельщает вас
Борьбы отчаянной отвага—
И ненавидите вы нас . . .
За что ж? Ответствуйте: за то ли,
Что на развалинах пылающей Москвы
Мы не признали нагой воли
Того, под кем дрожали вы?
За то ль, что в бездну повалили
Мы тяготеющий над царствами кумир,
И нашей кровью искупили
Европы вольность, честь и мир?* [15]

---

* Ce este astă zarvă, voi tribuni ai poporului?
De ce ameninţaţi Rusia cu năpasta?
Ce v-a jignit? Oare răzmeriţa din Lituania?
E doar încă o ceartă printre slavi,
O veche ceartă, de soartă hotărâtă,
N-o rezolvaţi cu vorbe ticluite.

Neamurile-acestea de veacuri se înfruntă
Cu mânie; nu o dată ba ei, ba noi
Ne-am plecat fruntea în furtună.
Care rămâne drept în astă luptă inegală,
Lech încrezutul ori Rus cel credincios?
Vor curge râurile slave-n marea rusă?
Sau marea însăşi va seca? Cine să ştie?

Lăsaţi-ne în pace, voi, ce nu cunoaşteţi
Istoria şi cărţile ei însângerate.
Străină vă este astă ceartă frăţească,
Dispută de familie neînţeleasă.
Când Kremlin, Praga cer ajutor,

Printre polonezi, înfrângerea insurecţiei a generat o explozie de sentimente naţionaliste şi de activităţi literare fără precedent în istoria naţiunii. Avusese loc o catastrofă pe măsura talentelor din generaţia Romantismului. Oamenii de rând însă plângeau de frustrare şi furie. Fryderyk Chopin părăsise Varşovia cu doar trei săptămâni înainte de izbucnirea revoltei. Cinând de Crăciun într-un restaurant din Viena, a fost martorul unei conversaţii la masa alăturată. Un mesean a spus: „Dumnezeu a făcut o greşeală când i-a creat pe polonezi". Celălalt a răspuns: „*Ja ! In Polen ist nichts zu holen*" („Da, nimic bun nu iese din Polonia"). Corespondenţa lui Chopin cu părinţii săi deborda de furie necontrolată. Vestea despre căderea Varşoviei în august l-a găsit la Stuttgart:

> [...] Am scris scrisorile de mai înainte neştiind că duşmanul a ajuns deja în casa noastră. Suburbiile sunt distruse în flăcări. *Jaś !* Wiluś sigur a pierit pe baricade [...] O, Doamne, exişti? Exişti şi nu te răzbuni ! Nu-ţi ajung crimele din partea moscoviţilor – sau poate Tu însuţi eşti moscovit ! Bietul, săracul meu tată poate e înfometat, poate nu are cu ce să-i cumpere mamei o bucată de pâine ! Surorile mele poate au căzut victime furiei scursurilor moscovite [...] Moscovitul este stăpânul lumii? O, de ce nu am putut ucide măcar un moscovit ![16]

În restul Europei domnea acelaşi sentiment de neputinţă. Acei neinteresaţi de soarta Poloniei au tăcut. Acei câţiva care îndemnaseră la acţiune erau acum chinuiţi de remuşcări. În Franţa, Casimir Delavigne a fost nevoit să schimbe tonul:

La Pologne ainsi partagée,	Polonie, astfel împărţită,
Quel bras humain l'aurait vengée ?	Ce mână te-ar mai fi răzbunat?
Dieu seul pouvait la secourir.	Doar Dumnezeu te-ar mai fi salvat.[17]

În Germania, simpatia pentru polonezi, ca şi frica de Rusia s-au reflectat într-un val de *Polenlieder* (cântece pentru Polonia):

Schlaf ein, du weisst ja nicht, o Herz,	Dormi, inimioara mea, tu nu ştii
Warum du weinst.	De ce plângi.
Schlaf ein, ich will den wahren Schmerz	Adormi, odată-am să te-nvăţ
Dich lehren einst.	Ce e durerea.

Voi n-auziţi,
Ci fermecaţi sunteţi de eroism zadarnic,
Şi ne urâţi !

Şi pentru ce? Oare fiindcă Moscova-n ruine
Şi-n flăcări n-a recunoscut voinţa
Idolului păgân, sub care-aţi tremurat?
Oare fiindcă în abis l-am azvârlit
Pe acel idol ce vă asuprea,
Răscumpărând cu propriul sânge
A Europei libertate, pace şi onoare? [...]

Schlaf ein, o Herz, was kümmert dich
Der Feinde Sieg ?
Dein Vater fiel für dich und mich
Im Heldenkrieg.

Dormi, inimioară, ce îţi pasă
C-a-nvins duşmanul ? Al tău tată
Erou a pierit în război,
Doar pentru noi.

Dich wird erziehn dereinst der Zar
Zur Sklaverei
Doch als ich dich, o Kind, gebar
War Polen frei.

Curând vei fi crescut de ţar
Întru robie grea.
Dar eu când te-am născut, copile,
Polonia liberă era. [18]

În Marea Britanie, ca şi în Statele Unite, opinia publică liberală era de-a dreptul scandalizată. Insurecţia din Noiembrie din Polonia a generat primul dintr-o serie de valuri de rusofobie care aveau să cuprindă publicul anglo-saxon de-a lungul secolului. În Scoţia, poetul Thomas Campbell şi lordul Dudley Stuart au înfiinţat o Asociaţie Literară a Prietenilor Poloniei. În Camera Comunelor, în iulie 1833, parlamentarul J. Cutler Fergusson, înarmat cu informaţiile furnizate de Hotel Lambert, a lansat cea mai importantă dintre cele câteva dezbateri pe tema situaţiei Poloniei. Lordul Morpeth a subliniat rolul istoric al Poloniei. Nonconformistul Spurgeon şi deputatul evreu Goldsmid au elogiat tradiţia poloneză a toleranţei religioase. Daniel O'Connell l-a denunţat pe ţar drept un „ticălos". Thomas Attwood a condamnat atitudinea pasivă a guvernului britanic. Camera Comunelor a votat în unanimitate pentru condamnarea comportamentului Rusiei. Însă nu s-a întreprins nimic altceva. Thomas Campbell a mai recitat o dată poezia din care doar un vers a rămas memorabil : „Iar la căderea lui Kościuszko, Libertatea a strigat de durere"[19].

Un alt poet mediocru, pe nume Antrobus, scuzându-se pentru neajunsurile estetice ale „efuziunilor sale poetice", a compus o lungă odă intitulată *Nedreptăţirea Poloniei*, ale cărei versuri sincere reflectau destul de adecvat indignarea neexprimată în cuvinte a multora dintre simpatizanţii Poloniei :

În blănuri de samur stă Britania jelind
Peste catafalcul Sarmaţiei căzute, îmbăiat în roua
Căinţei neprefăcute şi-a ghirlandelor perene
Ce se adună peste urna înconjurată de trofee [...]
O, ţară de eroi, de-ar putea Muza zugrăvi
Din ce au îndurat ai tăi copii măcar o iotă,
Pe fiecare chip ar pune jalea inimii ;
Vocile toate într-un strigăt de oroare se unesc.
Nici o peniţă nu descrie ce nedreptăţi aţi suferit ;
Şi nici o limbă nu dezvăluie primăverile durerii ;
Crima şi jaful, tortura, asuprirea, lăcomia,
Şi orice faţă înfricoşătoare a cruzimii :
Rodul mortal al furiei oarbe de despot,
Precum pasărea iadului ce-l chinuia pe Prometeu
Pe cât mai multă carne-nfulecă, pe-atât mai hămesită. [...]
Dar Rusia, tu ! supremă în vină şi putere,

Cum să încerce Muza să-ţi vorbească?
Ce farmec, ce putere să invoce? De prisos sunt vorbele.
Totuşi, de-ai asculta puţin, ai înţelege poate
Un nou adevăr, ca o comoară ascunsă,
Cunoaşterea pe care n-ai avut-o niciodată
Despre ce eşti şi ce este al tău;
Ca-ntr-o oglindă te-ai putea zări
Şi-ai învăţa ce alţii văd cu ură să urăşti şi tu [...][20]

Se pot distinge numai două surse ale opiniilor contrare. Pe de o parte, mai mulţi parlamentari au protestat împotriva exprimării unor sentimente incendiare de către oameni care nu intenţionau să sprijine Polonia cu altceva decât cu vorbe. Pe de altă parte, Richard Cobden a fost singurul care a protestat împotriva răspândirii rusofobiei, pe motivul că soarta Poloniei ar fi fost un „triumf al justiţiei". Într-un studiu asupra Rusiei publicat în 1835, Cobden a argumentat că năpaste precum cea abătută asupra Poloniei „se întâmplă doar în societăţile neglijente, decăzute, dezorganizate, ignorante şi lipsite de sentimente religioase, precum şi în guvernele lor anarhiste". Lăudând prosperitatea Prusiei şi posibilitatea extinderii comerţului anglo-rus, a susţinut că insurecţia poloneză a fost rezultatul încercărilor disperate ale nobilimii imorale de a-şi recupera fostele privilegii. Precum mulţi dintre urmaşii şi succesorii săi în rândurile stângii radicale, acest susţinător al liberalismului de la Manchester era atât de dornic să-şi demonstreze capacitatea genială de analiză socială încât a fost tentat să obţină un succes ieftin atacând o ţintă fără apărare din străinătate. Astfel a ajuns să rostească unele dintre cele mai dure cuvinte îndreptate vreodată împotriva Poloniei. Precum mulţi alţi liberali occidentali din ziua de azi, în graba de a discredita anumite atitudini prevalente în cercurile conducătoare din propria ţară, a alunecat în ridicol absolvind practicile despotice ale unei autocraţii străine aflate într-o evidentă contradicţie cu ideile progresiste pe care le susţinea el de fapt[21].

*
* *

Răzbunarea rusă a lovit greu provinciile poloneze epuizate. În Regat, Paskievitch, care îşi arogase titlul de duce de Varşovia, şi-a meritat întru totul numele mai popular de „Ticălosul de la Mogilev". În Lituania, cruzimea generalului Mihail Muraviev (1796-1866) îi justifica pe deplin porecla „Călăul". Fiindcă în vremea Insurecţiei din Decembrie fusese executat un conspirator cu acelaşi nume, Muraviev sublinia de fiecare dată că el „nu este unul dintre acei Muravievi care sunt spânzuraţi, ci dintre aceia care spânzură".

Pedepsele au fost dure şi metodice. Toţi ofiţerii polonezi activi în timpul Insurecţiei au fost declasaţi automat şi – în ciuda unei amnistii oficiale – deportaţi. Ofiţerii de rang inferior au fost încorporaţi în regimentele ruseşti staţionate în Caucaz. Aceste măsuri militare au afectat până la 100.000 de oameni. Pentru supravegherea populaţiei civile, au fost create tribunale de teren în fiecare regiune. Nobililor implicaţi în insurecţie li s-au confiscat averile. Peste 2.540 de domenii au fost sechestrate pe

teritoriul Regatului – aproape una din zece – şi aproape 2.890 în Lituania. Funcţionarii de stat au fost concediaţi. Rebelii activi, cu tot cu familiile şi complicii lor, au fost condamnaţi la muncă silnică în Rusia. Aşa-numiţii „cantonişti", care lucrau în slujba rebelilor condamnaţi *in absentia*, au fost obligaţi să sufere pedeapsa în locul acestora. Astfel, încă 80.000 de polonezi au fost condamnaţi la deportare. 254 de lideri politici şi militari au fost condamnaţi la moarte. Au trecut mulţi ani până când şirurile nesfârşite de vagoane pline cu condamnaţi, răsunând de lanţuri zăngănitoare şi gemete de prizonieri, au parcurs drumul de aproximativ 8.000 de kilometri până la destinaţiile lor finale în îndepărtata Siberie. În cazul lui Roman Sanguszko, prinţ nobil, ţarul a insistat personal ca acesta să facă înfiorătoarea călătorie pe jos. Pământurile, bunurile şi birourile condamnaţilor au fost distribuite loialiştilor sau, mai adesea, nou-veniţilor ruşi. 10.000 de polonezi au părăsit ţara de bunăvoie, formând viitorul nucleu al „Marii Emigraţii". Populaţia rămasă a fost nevoită să plătească impozite punitive şi despăgubiri de război în valoare totală de două milioane de ruble. O uriaşă armată rusă de ocupaţie a fost instalată în Regat pe cheltuiala acestuia, iar populaţia a fost pusă să construiască o reţea de fortăreţe impenetrabile.

Spiritul dispoziţiilor ţarului reiese din detaliile fiecărei cereri:

> Ordonaţi efectuarea de percheziţii la Varşovia în căutarea tuturor steagurilor şi stindardelor fostei noastre armate poloneze şi trimiteţi-mi-le. De asemenea, găsiţi-le şi pe cele capturate de la noi şi trimiteţi-le la Comisariat. Toate obiectele care au legătură cu revoluţia, precum sabia şi eşarfa lui Kościuszko, trebuie confiscate şi trimise aici la catedrala Schimbării la faţă. La fel, toate steagurile din biserici trebuie confiscate. Găsiţi-mi toate uniformele împăratului mort şi toate obiectele sale personale; luaţi toate tronurile şi obiectele legate de acestea şi trimiteţi-le la Brest. Apoi, ordonaţi-i generalului Berg să numească o persoană competentă pentru selectarea, împachetarea şi trimiterea la Brest a volumelor Bibliotecii Universitare şi a colecţiei de medalii, ca şi a volumelor din biblioteca aparţinând de *Société des Belles Lettres*. Într-un cuvânt, îndepărtaţi treptat tot ce are valoare istorică sau naţională şi trimiteţi aceste obiecte aici; de asemenea nu uitaţi de steagul din castelul regal. Ordonaţi sigilarea Arhivelor şi a Băncii [...][22]

Înfrângerea insurecţiei a însemnat sfârşitul Constituţiei. Prevederile Congresului de la Viena referitoare la aceasta au fost luate în râs. Teoretic, Constituţia de la 1815 a fost înlocuită cu un Statut Organic al guvernului, publicat pe 14 februarie 1832. Dar chiar şi acesta a fost ignorat. Practic, Regatul era condus prin decret militar. Toate drepturile civile erau suspendate, cu excepţia celor acordate de ţar. Armata, Seimul, universităţile, toate instituţiile de învăţământ superior au fost desfiinţate. Nu au mai existat evenimente politice.

Pentru Sfânta Alianţă, insurecţia a fost o şansă de a-şi întări controlul pe scena internaţională. Enciclica *Cum primum* din 1832 a condamnat în mod explicit insurecţia, lăudându-l pe ţar pentru înăbuşirea ei. În 1833, o incursiune eşuată în Regatul Galiţiei, sub comanda neobositului Zaliwski, a încurajat puterile care făcuseră împărţirile să-şi sincronizeze planurile. La Conferinţa de la Münchengrätz în Boemia,

negociatorii ruşi şi austrieci au luat decizii privitoare la o acţiune comună, de suprimare a tulburărilor în Polonia pe viitor. Prusacii nu au întârziat să se alăture acestei înţelegeri[23].

Timp de aproape treizeci de ani, Regatul Congresului nu a existat decât cu numele. Atât timp cât Paskievitch şi ţarul Nicolae I erau în viaţă, nu exista nici o speranţă de eliberare. Instituţiile poloneze care supravieţuiseră au fost desfiinţate una după alta. În 1837, *województwa* (palatinatele) poloneze au fost înlocuite de gubernii ruse. În 1839, Comisia pentru Educaţia Publică a fost desfiinţată. Toate şcolile au fost plasate sub supravegherea directă a Ministerului Învăţământului din Sankt-Petersburg. În 1841, Banca Poloneză şi-a pierdut dreptul de a bate monedă; zlotul polonez a fost retras din circulaţie în favoarea rublei. În 1847, Codul Napoleonian a fost anulat şi înlocuit cu codul penal rus. În 1849, spre marea confuzie a oamenilor de rând, sistemul polonez de greutăţi şi măsuri din 1818 a fost înlocuit de sistemul folosit de ruşi: *mila* (mila), *łokieć* (cotul), *włoka* (16,8 hectare), *korzec* şi *cetnar* (chintalul) au făcut loc pentru *versta* (aproximativ un kilometru), *arşin* (71,12 centimetri), *diesiatina* (2,7 acri), *cetviert* (209,91 litri) şi *pud* (16,8 kilograme). Practic, *Kongresówka* murise. Încercarea de resuscitare din 1861-1864 a dus la încă o serie de convulsii violente şi, cum se va vedea, fatale. Între timp, prizonierii şi exilaţii îşi duceau crucea după puteri. Mulţi nu au mai trăit să profite de amnistia din 1855, la începutul unei noi domnii. Wincenty Niemojowski a murit în 1834 pe drumul spre Urali. Krzyżanowski a murit în Siberia în 1839. Łukasiński a supravieţuit, însă nu a fost amnistiat. Legat la ochi şi în lanţuri, el a fost unul dintre condamnaţii pe care marele duce Konstantin i-a evacuat din Varşovia în decembrie 1830. A murit în cele din urmă în 1868 la închisoarea din Schlüsselburg, după patruzeci şi şase de ani petrecuţi în beznă – ultimul simbol patetic al Regatului Poloniei defunct.

14

CRACOVIA

Republica Cracoviei (1815-1846)

La sfârşitul epocii napoleoniene, singurul oraş cu statut independent din fosta Republică polono-lituaniană era Danzig. Înainte de 1793, Danzig beneficiase de numeroase libertăţi municipale, iar din 1807 până în 1815 a devenit Republică independentă sub auspicii franceze. Locuitorii săi, majoritatea germani, urau şi se temeau de sarcinile impuse prin tradiţie de guvernarea prusacă, împotriva cărora s-au revoltat în 1797. La Congresul de la Viena, politicienii au analizat aceste aspecte şi, în înţelepciunea lor, au oferit statutul de oraş liber nu Danzigului, ci Cracoviei. Contrar petiţiilor cetăţenilor săi, Danzig a fost reanexat Prusiei.

Din câte se ştie, singura dorinţă a cracovienilor la acest moment era să se unească cu principala comunitate poloneză, condusă pe vremuri fără îndoială de strămoşii lor. Însă orice încercare de a aplica această soluţie simplă se lovea de rivalitatea marilor puteri. Austria, care deţinuse Cracovia de la a treia împărţire în 1795 până la anexarea sa Ducatului Varşoviei în 1809, nu era pregătită să o piardă în favoarea ruşilor prin anexarea la Regatul Congresului. Ruşii, pe de altă parte, nu erau pregătiţi să o înapoieze austriecilor. Prusacii erau satisfăcuţi pentru că cei doi rivali ai lor se băteau pe acelaşi os. Prin urmare, prin tratatul de la 3 mai 1815, Cracovia a fost declarată oraş liber. Termenii erau ambigui, ea urmând să fie „liberă, independentă şi neutră", însă încă „sub protecţia" celor trei imperii. Pentru polonezi era cunoscută în general ca *Rzeczpospolita Krakowska*, Republica Cracoviei. Constituţia sa, bazată pe cea a Regatului Congresului din 1815, la care contribuise Adam Czartoryski, a fost pregătită de o Comisie trimisă la Cracovia de un tribunal tutelar. Intrată în vigoare în 1818, ea garanta existenţa tuturor instituţiilor necesare unui sistem parlamentar liberal. Camera Deputaţilor a Seimului, *Zgromadzenie Reprezentatów* (Adunarea Reprezentanţilor), cu 41 de membri, urma să se întâlnească anual; era aleasă prin votul părţii masculine a populaţiei şi urma să fie responsabilă pentru legislaţie. Camera superioară, *Senat Rządzący* (Senatul Guvernator), era formată din 13 membri aleşi - printre care doi de la Universitatea Jagiełłonă şi doi de la curia episcopală - şi avea să deţină puterea executivă. Preşedintele Senatului (care era şi preşedintele oraşului) urma să fie înlocuit o dată la trei ani. Numirea sa şi deciziile executive necesitau aprobarea celor trei miniştri rezidenţi ai Austriei, Prusiei şi

Rusiei. Teritoriul oraşului, care măsura 1.164 km² şi includea trei oraşe mici – Chrzanów, Trzebinia şi Nowa Góra – şi 224 de sate, se întindea pe 50 km de-a lungul Vistulei. Populaţia sa, de circa 145.000 de oameni în 1843, era formată aproximativ din 80% catolici şi 20% evrei. Miliţia, condusă de 11 ofiţeri, putea la nevoie să strângă 500 de infanterişti şi 50 de cavaleri. Se învecina la vest cu Silezia prusacă, în nord aproape de Miechów cu Regatul Congresului şi pe malul sudic cu Galiţia austriacă. Cetăţenilor le erau garantate explicit libertăţile civile şi personale, iar economia era protejată de principiul liberului schimb şi de absenţa tarifelor externe[1].

Timp de zece ani, Cracovia a prosperat. Atât timp cât Varşovia a rămas centrul vieţii politice poloneze, cealaltă capitală se putea dedica comerţului şi contrabandei. Şi-a dobândit în curând statutul de centru comercial major al Europei Centrale, unde se emiteau novaţii pentru toate bunurile interzise şi toţi aceia care erau căutaţi de poliţie în statele învecinate. Universitatea Jagiełłonă şi-a recuperat autonomia şi a reintrodus poloneza ca limbă de predare a cursurilor. *Towarzystwo Nauk* (Societatea Ştiinţelor) şi-a extins reţeaua de şcoli locale. Proprietarii locali de terenuri au deschis mine de cărbune. Până în 1827 nu s-a întâmplat nimic nefavorabil. Însă în acel an, cei trei miniştri rezidenţi au refuzat să confirme alegerea unui nou preşedinte al Senatului, reinstalându-l, în schimb, pe contele Stanisław Wodzicki (1759-1843) pentru un al cincilea mandat. Wodzicki, un botanist de seamă, era un adversar dur al tendinţelor radicale ale Universităţii şi, datorită patronajului rusesc, deţinea în acelaşi timp şi funcţia de senator în Regatul Congresului. Reinstalarea lui era contrară spiritului şi literei Constituţiei şi era dovada clară a faptului că oraşul liber nu era întru totul liber.

Izbucnirea Insurecţiei din Noiembrie în Regatul Congresului a zguduit scurta perioadă idilică a Cracoviei. Oraşul liber a devenit principalul refugiu al polonezilor care dezertau din armata rusă, atrăgând astfel atenţia şi furia marilor puteri. În septembrie 1831, când rămăşiţele detaşamentului aflat sub comanda generalului Rożycki, împreună cu prinţul Czartoryski, au fugit la Cracovia, ei au fost urmaţi îndeaproape de o forţă armată rusă condusă de generalul Rüdiger. Constituţia a fost suspendată timp de doi ani. Nu s-a ocupat funcţia de preşedinte. S-au desfiinţat votul secret şi dezbaterile deschise. Reprezentanţii Universităţii au fost eliminaţi din Seim. Oraşul era condus de o Conferinţă a Rezidenţilor.

În anii 1830, activităţile revoluţionare s-au intensificat. Contrabanda a făcut loc conspiraţiilor politice. Pentru următorii cincisprezece ani, Cracovia a fost principala verigă de legătură între teritoriile poloneze şi sediul central al emigraţiei de la Paris. Emigranţii conspiratori menţineau legături strânse cu radicalii din Universitate şi aveau sentimentul că se pot baza pe populaţia oraşului şi pe minerii locali. Tot la Cracovia activau asociaţiile poloneze „Carbonarii", „Tânăra Polonie" şi *Stowarzyszenie Ludu Polskiego* (Asociaţia Poporului Polonez). Dar tot acolo se aflau şi poliţia şi spionii marilor puteri. Atât ruşii, cât şi austriecii aveau armate gata de intervenţie. În 1836, moartea unui agent de poliţie a oferit pretextul pentru ocuparea în comun a oraşului liber. Generalul austriac Kaufmann a deportat cinci sute de oameni la Trieste pentru a fi transportaţi în SUA. Următorul incident a avut loc în 1838 şi a generat o serie de represiuni. Când austriecii s-au retras oficial din Cracovia în 1841, şi-au oprit o

parte din detaşamente la podul de frontieră de la Podgórze. În timp ce opoziţia loială căuta să reinstituie Constituţia, revoluţionarii plănuiau o nouă insurecţie. Preşedintele servil al Senatului, preotul Jan Schindler, nu dorea decât să-şi mulţumească patronii austrieci.

Insurecţia mult aşteptată s-a declanşat prematur în februarie 1846. Planificată greşit de Mierosławski, s-a dovedit a fi un miracol de nouă zile. Coordonarea cu alte facţiuni a fost împiedicată de o serie de arestări preventive. Cooperarea cu nobilimea Galiţiei a fost întreruptă de izbucnirea răscoalei ţărăneşti. Posibilitatea unei acţiuni comune a fost zădărnicită atât de conflictele de interese personale, cât şi de intrarea în scenă a armatei austriece sub comanda generalului Collin. Totuşi, pe 20 februarie 1846, revoltele şi demonstraţiile din oraş au dus rapid la ridicarea unor baricade. Generalul Collin a ordonat retragerea urgentă, luându-l cu sine pe episcop şi pe cei trei miniştri rezidenţi. Pe 22, manifestul „Naţiunii poloneze" anunţa formarea guvernului naţional, condus de un triumvirat revoluţionar:

Polonezi!
Ceasul revoltei noastre a sosit. Toată Polonia cea sfâşiată din nou se ridică şi se uneşte. Fraţii noştri s-au răsculat deja; în Ducatul de Poznań, în Polonia Congresului, în Lituania şi Rutenia luptă cu duşmanul; luptă pentru drepturile cele mai sfinte, ce le-au fost luate cu forţa şi prin viclenie. Ştiţi ce s-a întâmplat şi încă se întâmplă: floarea tineretului nostru putrezeşte în închisori; bătrânii care ne-au slujit cu sfatul lor sunt înjosiţi [...]. Fraţilor! Încă un pas, şi nu va mai exista Polonia şi nici un polonez! Nepoţii voştri ne vor blestema amintirea, pentru că dintr-o ţară frumoasă nu le-am lăsat decât ruine, pentru că am lăsat cel mai viteaz popor pradă lanţurilor, pentru că ei din cauza noastră trebuie să aibă o religie străină, să vorbească o limbă străină şi să fie sclavii celor ce le-au violat drepturile [...]. Toate naţiunile libere din lume ne îndeamnă să nu lăsăm să piară cel mai sfânt principiu al naţionalităţi; Dumnezeu însuşi ne îndeamnă, care cândva ne va cere socoteală pentru faptele noastre. Suntem douăzeci de milioane. Să ridicăm aşadar armele ca un singur om, şi nici o forţă nu ne va putea îndoi. Vom avea libertate aşa cum nu a mai fost pe acest pământ; vom lupta să construim o structură socială în care fiecare om va beneficia de bunuri materiale conform meritelor şi talentelor sale şi în care nu va fi loc de nici un privilegiu, de orice fel ar fi acesta; în care fiecare polonez va găsi siguranţă pentru sine şi pentru soţia şi copiii lui; în care cei mai puţin binecuvântaţi de natură vor primi, fără umilinţă, ajutorul întregii societăţi; unde ţăranii vor deveni proprietarii pământurilor pe care acum le deţin doar condiţionat; unde taxele şi serviciile proprietarilor de pământ vor dispărea, iar serviciul militar în slujba naţiunii va fi răsplătit cu pământ din domeniile naţionale.
Polonezi! Nu mai există nici o diferenţă de clasă între noi. De acum înainte, suntem toţi fraţi, fii ai unei Mame, glia noastră strămoşească, şi ai unui Tată, Tatăl din ceruri [...]. Să Îl chemăm în ajutorul nostru, El ne va binecuvânta acţiunea şi vom fi victorioşi!

J. Tyssowski
L. Gorzewski
A. Grzegorzewski
Secretarul Guvernului, Karol Rogaski[2].

Două zile mai târziu, din cauza unor diferenţe de opinie ireconciliabile, Jan Tyssowski (1811-1857), *Adjunkt* (lector) la Universitate, s-a declarat dictator. Pe 26 februarie, Garda Naţională sosită în Galiţia cu şase mii de voluntari entuziaşti, dar neantrenaţi, a fost distrusă în bătălia de la Gdów de garda colonelului austriac Benedek, ajutat de o armată de ţărani. Pe 27, cei de dreapta, în frunte cu profesorul Michał Wiszniewski, au încercat o lovitură de stat, dar au eşuat. În acest timp, liderul stângii, tânărul de 24 de ani Edward Dembowski (1822-1846), conducea o procesiune religioasă peste pod, la Podgórze, urmărind să câştige simpatia şi sprijinul ţăranilor. Dembowski, care înainta cu crucea în mână, a fost ucis de prima salvă austriacă. Întreaga rezistenţă s-a prăbuşit. Pe 4 martie, Tyssowski a depus armele la graniţa cu Prusia, iar ce mai rămăsese din forţele sale au capitulat. În aceeaşi zi, ruşii, avansând, s-au alăturat austriecilor în vechea piaţă principală a Cracoviei. Dacă nu ar fi fost verdictele dure şi pedepsele cu moartea care au urmat, această „revoluţie" cracoviană ar fi fost banală şi în spiritul unei revolte de studenţi recalcitranţi. (Vezi pp. 173-174.)

Rezultatul direct al insurecţiei a fost suprimarea oraşului liber. Tratatul austro-prusac din 6 noiembrie 1846 a acordat Cracovia Galiţiei. La lunga sa listă de titluri, împăratul austriac a adăugat încă unul – „Mare Duce de Cracovia". O mie două sute de oameni au fost arestaţi, dintre care câteva sute au fost încarceraţi în fortăreaţa Kufstein. Lui Tyssowski, capturat de prusaci, i s-a permis, în final, să emigreze în SUA. Ca şi în alte situaţii precedente, Franţa şi Marea Britanie au emis note diplomatice protestând împotriva încălcării hotărârilor Tratatului de la Viena.

*
* *

Cu ocazia celei de-a doua aniversări a insurecţiei cracoviene, pe 22 februarie 1848, Karl Marx a ţinut un discurs la o întâlnire în Bruxelles, la care a participat alături de Joachim Lelewel. „Încă o dată", a spus Marx, „Polonia a luat iniţiativa, însă nu Polonia feudală, ci Polonia democrată. Astfel, eliberarea Poloniei a devenit evenimentul cu care se mândresc toţi democraţii din Europa"[3]. Era un gând sincer care nu avea să devină realitate. Deşi în anul fatidic 1848 baricadele aveau să apară din nou pe străzile Cracoviei, autorităţile austriece nu s-au simţit lezate. Când, pe 26 aprilie, a fost ignorat un ordin de evacuare a tuturor celor care nu locuiau în oraş, generalul Castiglione pur şi simplu a scos toţi oamenii din piaţa principală şi a bombardat oraşul până când Cracovia s-a conformat. De data aceasta, Comitetul Naţional a rezistat numai trei săptămâni. Aceste evenimente – ecouri ale insurecţiei eşuate din 1846 – au scos în evidenţă slăbiciunea patetică a mişcării naţionale poloneze a epocii. În ciuda speranţelor lui Marx, Polonia nu a luat iniţiativa în Primăvara Naţiunilor. Pentru polonezi, 1846 s-a dovedit a fi vestitorul mincinos al unei Primăveri a dezamăgirilor.

Ca de obicei, unul dintre puţinele monumente ridicate în cinstea insurecţiei din 1846 a fost transpus în cuvinte. Zguduit de eşecul insurecţiei din Cracovia şi al răscoalei ţărăneşti concomitente, Kornel Ujejski (1823-1897) a compus unul dintre

cele mai emoţionante imnuri poloneze. În Galiţia, dacă nu şi în alte regiuni, *Z dymem pożarów* a fost adoptat ca imn naţional al polonezilor, cântat cu orice ocazie patriotică şi cu o fervoare care se potrivea versurilor:

Prin focul cel fierbinte şi-a fraţilor cenuşă
Răsună glasul nostru către Tine,
O plângere cumplită, un strigăt ca de moarte,
De-albeşte părul nostru-n rugăciune.
Nu mai cunoaştem cânturi fără plângeri;
A spinilor coroană în tâmple ne e ţintită,
Şi veşnic, martoră-a mâniei, printre îngeri
Se nalţă către Tine o mână umilită[4].

15

WIOSNA

Primăvara altor naţiuni (1848)

Evenimentele din acel an au început în Sicilia pe 12 ianuarie, când cetăţenii din Palermo s-au revoltat împotriva regelui Bomba. Către sfârşitul lunii, germanii din Schleswig-Holstein s-au eliberat de sub stăpânirea Danemarcei. Pe 24 februarie au reapărut baricadele pe străzile din Paris, iar regele Louis-Philippe a fost obligat să abdice şi a fost exilat. În martie au izbucnit revoluţiile la Budapesta, Viena, Milano, Roma, München şi Berlin. Însuşi principele Metternich s-a aflat printre mulţii principi şi preşedinţi forţaţi să-şi abandoneze tronurile sau capitalele. La Dublin, mişcarea Tânăra Irlandă a lui John Mitchel şi Thomas Meagher incita deschis irlandezii să se elibereze de sub stăpânirea britanică. În aprilie, criza maghiară s-a transformat în război deschis – primul dintre multele exemple de acest fel ce aveau să vină. La Londra, Feargus O'Connor a organizat în Parlament pentru ultima oară Uriaşa Petiţie a Cartiştilor. În mai, la Frankfurt-am-Main, parlamentul german s-a întrunit pentru a discuta unificarea politică a Germaniei. În numeroase ţări, monarhiile cădeau una după alta sub presiunea valului crescând al animozităţii populaţiei. Avea loc explozie după explozie, fără vreo perspectivă de ameliorare a situaţiei. După cum prezisese cu un an în urmă un orator la înmormântarea „eliberatorului" irlandez Daniel O'Connell, Europa părea a fi în tonul „unei Revoluţii generale ce ameninţă să cuprindă întreaga lume". Părea momentul ideal pentru încă o revoltă poloneză.

Ideile ce au înflorit în această „Primăvară a Naţiunilor" puteau fi clasificate în trei categorii de bază – constituţionale, sociale şi naţionale. Toate aceste categorii erau relevante pentru situaţia Poloniei. Solicitările constituţionale căutau să elimine practicile arbitrare ale monarhilor ereditari. În Franţa erau canalizate în special în direcţia campaniei pentru sufragiul universal; în statele Europei Centrale şi Italia, către formarea unui corp legislativ mai democratic. În Statele Papale şi în Prusia, aceste solicitări fuseseră deja anticipate prin reformele instituite cu succes de papa Pius al IX-lea şi regele Frederic Wilhelm al IV-lea în 1846-1847. În alte ţări, concesiile fuseseră făcute în ciuda voinţei autorităţilor, datorită forţei presiunilor populare. După cum se plângea regele Wilhelm de Württemberg, „Nu se poate ieşi pe cal la luptă împotriva ideilor". Solicitările sociale, pe de altă parte, căutau să desfiinţeze resturile sistemului feudal şi privilegiile de clasă. În Franţa se refereau în

special la acordarea dreptului de vot pentru proletariat, precum şi la dreptul muncii; în Europa Centrală, la abolirea iobăgiei. Acum venise ocazia publicării *Manifestului Comunist* al lui Marx: „Proletari din toate ţările, uniţi-vă! Nu aveţi nimic de pierdut în afară de lanţuri". Naţionaliştii cereau refacerea întregii hărţi a Europei şi înlocuirea vechilor imperii dinastice cu noi republici democratice, bazate pe principiul determinării autonome a popoarelor. Acesta avea să rămână un moment de seamă în istoria marxismului, a mişcării italiene *Risorgimento*, a curentului *Vormärz* din Germania şi a reafirmării Ungariei. Cauza poloneză părea să aibă numeroşi aliaţi activi, toţi inspiraţi de ţeluri înrudite. Thomas Meagher, invocând „sabia Poloniei învelită în giulgiul lui Kościuszko", era numai unul dintre numeroşii oratori ce-şi arătau respectul faţă de cauza Poloniei[1].

Totuşi, polonezii nu mişcau un deget. În Rusia, Nicolae I era unul dintre foarte puţinii monarhi care nu se confruntau cu asemenea tulburări în imperiu. La Varşovia şi Vilnius, amintirile Insurecţiei din Noiembrie erau încă prea dureroase pentru a permite noi aventuri. Emanciparea ţăranilor nu putea fi discutată în societate. În Galiţia, amintirile Răscoalei erau şi mai recente, inhibând orice activităţi naţionaliste la scară largă. Comitetul Naţional de la Liov şi-a exprimat cererea de autonomie locală în textul unei scrisori loiale către ţar (18/19 martie 1848). La Cracovia, Comitetul Naţional a rezistat mai puţin de o lună. În Prusia, în martie şi aprilie, când regele a pierdut pentru scurt timp controlul situaţiei de la Berlin, Ducatului de Posen i s-a dat mână liberă şi s-a format şi acolo un Comitet Naţional. Însă ştirile despre intenţiile revoluţionare ale posnanienilor erau pline de mari exagerări. Liberalii germani nu au dovedit mai multă toleranţă faţă de elementul polonez din mijlocul lor decât dovediseră Hohenzollernii de-a lungul întregii dinastii. Revolta din Posen, izbucnită pe 20 martie, a fost înăbuşită înainte de finele lui aprilie. Nu putea fi comparată cu rezistenţa mai radicală şi mult mai dârză a proletariatului german din Breslau, ale cărui baricade au fost dărâmate abia în mai 1849. În Silezia şi Pomerania, începuturile mişcării poloneze s-au limitat la problemele lingvistice şi educaţionale şi la solicitările, încununate de succes, de abolire a serviciilor feudale care mai erau în vigoare[2].

Contribuţia poloneză la evenimentele din anul 1848 a fost mai marcată în diasporă decât acasă. În Italia, Adam Mickiewicz a format o Legiune sub sloganul: *Ubi Patria, ibi male* (Unde e răul, acolo e patria noastră). A fost un gest generos care a iritat toate guvernele, fără să aducă până la urmă vreun beneficiu cauzei poloneze. Legiunea nu a depăşit niciodată cinci sute de membri. A luptat în august 1848 împotriva austriecilor în Lombardia; în aprilie 1849, la Genova, împotriva regaliştilor; iar în iunie a participat la apărarea zadarnică a Republicii Romane. Mai târziu, după încercarea eşuată de a trece din Italia în Ungaria, a fost desfiinţată în Grecia[3]. În alte părţi ale Italiei, generalii polonezi şomeri şi-au oferit serviciile oricui avea nevoie de ele. Mierosławski s-a aflat pentru scurt timp în fruntea forţelor rebele în Sicilia. Generalul Wojciech Chrzanowski (1793-1861) şi-a părăsit refugiul de la Paris pentru a prelua conducerea armatelor piemonteze aflate în conflict cu austriecii. Generalul Władysław Zamoyski (1803-1868), cândva aghiotant al marelui duce Konstantin, a călătorit tocmai de la Londra pentru a ajuta la reorganizarea armatei din Sardinia.

De departe cei mai slăviţi polonezi din 1848 rămân cei care au luptat în Ungaria. Józef Bem, care îşi crease o excelentă reputaţie ca ofiţer de artilerie în Războiul Ruso-Polonez din 1831, a venit de la Paris pentru a organiza forţele insurecţionale din Viena. Mai târziu a preluat comanda armatei ungare din Transilvania. În 1849, până la înfrângerea suferită în lupta cu forţele copleşitoare de intervenţie ale Rusiei, improvizaţiile sale geniale au ţinut pe loc forţele habsburge, asigurând supravieţuirea micii Republici a lui Kossuth. Colegul lui Bem, generalul Henryk Dembiński (1791-1864) a luptat, de asemenea, în calitate de comandant suprem al forţelor armate ungare, aflându-se în fruntea Corpului Maghiar în Slovacia. Ironia sorţii a făcut ca aceşti doi eroi polonezi să fie din nou opriţi tot de vechiul lor adversar, Ivan Paskievici, principe al Varşoviei[4].

În războiul vorbelor, atât de diferit de războiul *de facto*, un rol eminent l-a avut efemerul Congres Slav, întrunit la Praga în iunie 1848 sub auspicii cehe, pentru a discuta în special problemele slavilor din Austria şi Ungaria. Doar doi reprezentanţi ruşi au participat la acest congres: anarhistul Bakunin şi Miloradov, un Bătrân Credincios (*starovery*). Nici unul dintre aceşti doi reprezentanţi ai ruşilor nu era foarte reprezentativ. Delegaţii polonezi, împreună cu rutenii, au fost grupaţi în „secţiunea Mazuro-Ruteană"; iar unul dintre aceştia, Karol Libelt, recent eliberat din închisoarea de la Berlin, a fost ales preşedinte al Congresului. Curând însă s-a dovedit că problema polonezilor nu beneficia de prea mult sprijin. Deşi Libelt a reuşit să introducă o clauză a independenţei poloneze în „Manifestul Naţiunilor Europei", cehii nu erau pregătiţi să susţină crearea unui stat polonez unitar; iar rutenii erau de-a dreptul împotrivă. Ruşii, de asemenea, dacă ar fi fost consultaţi, ar fi adoptat o atitudine negativă. Polonezii, ale căror puternice antipatii aveau ca ţintă regimul ţarist, l-au discreditat cum au putut pe Marele Frate Rus, de la care majoritatea celorlalţi slavi aşteptau salvarea. Astfel, polonezii au pierdut mult din popularitate, mai ales în rândurile cehilor. Nu este lipsit de importanţă că pentru rebeliunile din Duminica Sfinţilor Părinţi, izbucnite la Praga la numai zece zile după deschiderea Congresului, presa locală învinuia nişte provocatori polonezi neprecizaţi. Bombardamentul oraşului de către Windisch-Grätz a însemnat sfârşitul Congresului Slav şi al oricăror speranţe privind o înţelegere viitoare între austrieci şi slavi[5].

Dezbaterile din 1848 au scos la iveală nişte diferenţe fundamentale de opinie chiar şi printre polonezi. Manifestul Societăţii Democrate Poloneze (TDP), publicat în Franţa în 1836 şi care a inspirat activităţile revoluţionare ale polonezilor în perioada de până la 1848, descria o Polonie întinzându-se de la Oder până la Nipru şi de la Marea Baltică până la Marea Neagră. Joachim Lelewel încă susţinea că naţiunea poloneză îi include pe „toţi fiii de pe pământurile vechii Republici". Karol Libelt însă, dându-şi seama de dispreţul pe care asemenea idei poloneze tradiţionale l-ar fi trezit la Congresul Slav, a fost obligat să schimbe tactica. În declaraţia de opinie a lui Libelt, Polonia nu putea fi restaurată „ca stat unitar cu un guvern naţional central care să-şi exercite, ca în trecut, autoritatea asupra lituanienilor, rutenilor şi prusacilor", ci trebuia reunită ca „federaţie a acestor teritorii distincte din punct de vedere rasial". Aici se afla sămânţa unei schisme în gândirea politică a Poloniei, ce avea să se menţină pentru următoarea sută de ani.

Dezamăgirile polonezilor de la Praga şi-au găsit corespondent în cele din Franţa şi Germania. La Paris, opoziţia socialistă era singurul partid francez ce mai acorda un dram de atenţie reală cauzei poloneze. Pe 15 mai, încercarea lui Blanqui de a prelua controlul asupra Adunării Naţionale a fost însoţită de strigătele „Vive la Pologne ! ". Însă Blanqui a fost arestat, iar susţinătorii lui au fost dispersaţi de Garda Naţională. Declaraţiilor verbale ale liberalilor francezi le lipsea orice angajament serios, concret faţă de Polonia. Precum Guizot, cu optsprezece ani mai devreme, Lamartine a vorbit frumos despre polonezi doar atâta timp cât nu a avut o poziţie de răspundere. Însă, din momentul în care propriul său regim a fost recunoscut oficial, a refuzat categoric să abordeze problema poloneză. „Polonezii sunt fermentul Europei", a spus el ; „ei vor o cruciadă pentru cucerirea unui mormânt". „Iubim Polonia", a declarat el ; „iubim Italia... dar cel mai mult iubim Franţa". Fără îndoială, în viziunea lui Lamartine, interesele Franţei şi Poloniei nu erau neapărat convergente[6].

În parlamentul german de la Frankfurt, problema poloneză a fost expusă amănunţit. Însă iarăşi, numai aripa de extremă stângă, în discursurile lui Leisler, Blum şi Ruge, era pregătită să acorde atenţie în mod serios argumentelor poloneze. De îndată ce a fost identificat un conflict de interese între germani şi polonezi în Posnania, majoritatea delegaţilor germani au adoptat poziţii şoviniste extreme. Wilhelm Jordan, delegat al Prusiei de Est, a întrebat dacă e corect ca în Marele Ducat de Posen „o jumătate de milion de germani să trăiască ca străini naturalizaţi, supuşi unui popor cu o cultură inferioară". Junghanns şi Schuselka au prezentat conceptul ameninţător al *Lebensraum*-ului german în est. Un Comitet Istoric a argumentat că zona poloneză din Posnania ar trebui limitată la un ciot al „Ducatului de Gniezno", care conţinea doar un sfert din populaţie. Pe 2 mai, Parlamentul a votat cu 342 de voturi pentru şi 31 împotrivă în chestiunea încorporării integrale a Ducatului de Posen existent în Germania. Antagonismele s-au prefigurat clar pe hartă. Reacţia polonezilor a fost, desigur, o atitudine plină de înverşunare. Jan Chryzostom Janiszewski (1818-1891), delegat din Silezia Superioară, a găsit de cuviinţă să dea glas unora dintre declaraţiile clasice privind relaţiile germano-poloneze. „Cultura ce împiedică libertatea", a spus el, „este mai dezgustătoare decât barbarismul" ; sau, în spiritul lui Rousseau : „Polonezii au fost înghiţiţi, însă mă jur pe bunul Dumnezeu că nu-i veţi putea digera"[7].

Odată cu venirea verii, fervoarea revoluţionară a lunilor precedente s-a stins treptat. Forţele Reacţiunii au revenit la viaţă. În iunie, după o confruntare sângeroasă cu radicalii, generalul Cavaignac a iniţiat dictatura militară la Paris. În Marea Britanie, Mitchel, Meagher şi O'Brien au fost acuzaţi de înaltă trădare şi deportaţi în Australia. Petiţia Cartiştilor a fost desfiinţată. Regele Prusiei s-a întors la Berlin. În iulie, victoria lui Radetzky de la Custozza a pregătit terenul pentru redresarea Austriei şi, în octombrie, împăratul Franz Iosif s-a întors la Viena. Către sfârşitul anului, armata austriacă începuse deja să elimine rămăşiţele rezistenţei din statele italiene, pregătind ultimele atacuri asupra Lombardiei şi Ungariei. Armata prusacă ducea o campanie similară în Germania, sărind în ajutorul principilor ce fuseseră incapabili să se apere singuri. Armata rusă restabilea ordinea în principatele danubiene

în numele turcilor, în timp ce Ludovic Napoleon, preşedintele nou-ales al Republicii Franceze, pregătea o expediţie pentru reinstaurarea Papei la Roma. Regele Prusiei, după ce a refuzat „să se tăvălească în noroi" pentru coroana Germaniei, care îi fusese oferită de către parlamentul german chemat să dea socoteală, a decis să elimine total parlamentul de pe scena evenimentelor politice. Până la mijlocul lui 1849, toată tevatura se terminase. Polonezii, ca şi ceilalţi, au fost obligaţi să se supună celor câţiva stăpânitori; după acest an debordând de evenimente captivante, nu prea aveau cu ce să se laude în comparaţie cu majoritatea celorlalte popoare.

Astfel, în 1848 polonezii s-au regăsit în defensivă. Pentru motive greu de înţeles la momentul acela, cea mai neobosită dintre naţiunile asuprite ale Europei a fost, cumva, incapabilă de a participa la sărbătoarea primăverii naţiunilor. Deşi polonezii din Austria şi Prusia urmau să beneficieze de pe urma reformelor sociale şi constituţionale acordate de guverne, ei nu au avut nici un merit special în obţinerea acestor concesii. În problema naţională nu au făcut nici un progres vizibil. Atât la Cracovia, cât şi la Poznań au pierdut acele rămăşiţe ale autonomiei naţionale de care se bucuraseră până la momentul respectiv. Polonezii din Rusia erau tăcuţi. Nu exista nici un fel de progres în direcţia unei reunificări a celor trei împărţiri ale Poloniei. Pentru Germania şi Italia, 1848 a fost, într-adevăr, un an al speranţei. Ungariei i-a adus mai întâi succesul, apoi dezastrul. Însă Poloniei, Primăvara Naţiunilor i-a demonstrat că, oricât ar spera, trebuie să se aştepte la ce e mai rău.

16

RÊVERIES

Dezgheţul şi Insurecţia din Ianuarie (1855-1864)

Ultimii ani ai domniei lui Nicolae I nu au adus nici o ameliorare pentru Regatul Congresului şi nici pentru situaţia polonezilor din Lituania. Viaţa politică de la Varşovia şi Vilnius era complet îngheţată. Represaliile ce au urmat Insurecţiei din Noiembrie au fost mai mult decât suficiente drept căluş în gura supuşilor polonezi ai ţarului, de câte ori au sunat trâmbiţele revoltelor din anii 1830 şi 1840. Reconstrucţia absolutismului în Austria după 1848 şi dominaţia partidului conservator în Prusia îi veneau de asemenea la îndemână ţarului. Când Marea Britanie şi Franţa s-au alăturat Războiului din Crimeea în 1854, au reînviat speranţele legate de considerarea problemei poloneze de către puterile occidentale. Însă ţarul, foarte conştient de această posibilitate, a avut grijă să-şi dubleze precauţiile împotriva oricăror eventuale mişcări de trupe din partea polonezilor. Emigraţia poloneză a fost chemată să facă încă un efort în slujba patriei. Principele Czartoryski s-a angajat în ultima mare campanie diplomatică a vieţii sale. La început, părea că Palmerston şi-ar putea modera scepticismul ce-i marcase reacţiile faţă de campaniile anterioare ale lui Czartoryski, din 1832, 1838 şi 1848; şi existau semne că ar putea împărtăşi entuziasmul ministrului de Externe din guvernul lui Napoleon al III-lea, contele Walewski, legat de o diversiune militară împotriva Rusiei în zona Mării Baltice. Însă acest moment de speranţă a trecut rapid. Pentru a-şi asigura neutralitatea Austriei şi Prusiei în război, britanicii şi francezii au fost obligaţi să renunţe la orice gând de susţinere a Poloniei. La Conferinţa de la Viena din aprilie 1854, ambele ţări şi-au abandonat intenţiile iniţiale de a adăuga independenţa Poloniei pe lista obiectivelor de război. În martie 1856, la Conferinţa de Pace de la Paris, ministrul rus anunţa cu satisfacţie că nu auzise deloc cuvântul „Polonia", nici măcar în vreo menţiune marginală. Între timp, trei formaţiuni militare poloneze au fost detaşate pentru a lupta în Balcani împotriva Rusiei. Legiunea Cazacilor Otomani a lui Sadyk Paşa (Michał Czajkowski) a participat la recuperarea Bucureştiului de către turci în 1854. O Divizie de Răsărit poloneză, în frunte cu generalul Władysław Zamoyski, era susţinută de Hotel Lambert. În fine, la începutul lui 1855, Adam Mickiewicz a părăsit Parisul pentru ultima sa călătorie la Constantinopol: poetul dorea să exploreze posibilitatea de a forma încă o Legiune Poloneză care să lupte cot la cot cu turcii. Bolnav şi extenuat

însă, a murit pe 26 noiembrie 1855, înainte de a apuca să organizeze ceva, şi a fost îngropat într-un cimitir creştin de lângă Marea Marmara. Vestea morţii lui Nicolae I i-a adus o ultimă satisfacţie.[1]

Ascensiunea la tron a lui Aleksandru al II-lea (1818-1881), Ţarul Eliberator, a avut efecte incontestabile asupra întregului Imperiu. Acum a apărut şi termenul „dezgheţ", descriind destinderea ce a urmat erei înţepenite, glaciare a celor treizeci de ani de domnie a tatălui său. Aleksandru nu era liberal; se opunea ferm tuturor mişcărilor naţionale separatiste. Însă împrejurările umilitoare ale înfrângerii în Războiul din Crimeea îl convinseseră că, pentru a evita o izbucnire revoluţionară la scară largă, va fi nevoit să facă anumite concesii. La Sankt-Petersburg, guvernul său era condus de prinţul Aleksander Gorciakov, iar la Varşovia de vărul său Mihail, succesorul lui Paskievici, în calitate de vicerege. În prima sa vizită în Polonia în 1856, ţarul a lansat un avertisment împotriva aşteptărilor exagerate. *Pas de rêveries, messieurs*, a spus el (Fără vise, domnilor!). Însă vorbele sale nu au fost luate *mot à mot*. Prin declararea amnistiei pentru polonezii încă deţinuţi în Siberia din 1831, prin redeschiderea Academiei Poloneze de Medicină şi Chirurgie şi mai ales prin invitarea proprietarilor de pământ din Polonia la o dezbatere legată de emanciparea ţăranilor, ţarul a creat inevitabila impresie că era loc, în sfârşit, de schimbare – chiar dacă limitată. A oferit un deget, iar supuşii săi polonezi s-au gândit imediat cum să-i ia toată mâna. Cu aprobarea noului vicerege, a fost reinstaurat dreptul de constituire de adunări. Au apărut o mulţime de noi organizaţii şi instituţii, ale căror funcţii nu erau neapărat clare de la început. În 1857, în scopul îmbunătăţirii gestiunii pământurilor, a fost formată Societatea Agricolă, prezidată de contele Andrzej Zamoyski (1800-1874), ale cărui domenii de la Klemensów erau un exemplu de management progresiv. În februarie 1861 industriaşul Leopold Kronenburg (1812-1878) a întemeiat la Varşovia o Delegaţie Orăşenească, având rolul oficial de a transmite viceregelui opiniile cetăţenilor de la conducerea oraşului. De fapt, ambele societăţi erau organe politice active sub acoperire. Societatea Agricolă, cu 4.000 de membri în ţară şi 77 de filiale împrăştiate în întreaga Polonie şi Lituanie, se asemăna uimitor de mult cu Seimul nobil al vechii Republici. Delegaţia şi-a creat curând o Gardă Orăşenească ce şi-a asumat sarcinile poliţiei şi ale detaşamentelor de cazaci. Dintre ramurile mai radicale ale societăţii s-au ivit cercurile conspirative secrete. Au apărut diverse versiuni poloneze ale mişcării populiste ruse *Narodniki*, precum *Związek Trójniki* (Liga Jugului), formată de studenţi polonezi şi ruteni din Kiev dedicaţi operei de iluminare a maselor de ţărani. În armată, grupurile de ofiţeri disidenţi colaborau îndeaproape cu ofiţerii ruşi. Au apărut şi grupuri politice de discuţie, precum *Millenerzy* (Milenarii) lui Edward Jurgens (1827-1863), care au început să chestioneze şi să problematizeze strategia politică a mişcării naţionale. Toate aceste grupări au dus la o inevitabilă schimbare a atmosferei, care mai târziu avea să fie numită „revoluţia morală". Multe teme mai înainte interzise erau discutate deschis. Amvoanele răsunau de îndemnuri la reconciliere frăţească. Catolici şi evrei, polonezi şi nonpolonezi – cu toţii s-au alăturat în declaraţiile de reconciliere. Urmând exemplul lui Kronenberg şi încurajările rabinului-şef al Varşoviei, Dov Beer Meisels (1798-1870), s-a început propagarea asimilării evreilor. Era foarte vizibilă

o creștere bruscă a fervorii patriotice. Se organizau demonstrații invocând pretexte care de care mai nefondate. Imnul *Boże coś Polskę* era adesea cântat pe străzi. S-a organizat un marș cu ocazia vizitei Prințului Napoleon, un altul la vizita lui Franz Iosif. Pe 11 iunie 1860, înmormântarea văduvei generalului Sowiński s-a transformat într-o procesiune religioasă. La fel s-a întâmplat și cu demonstrația prilejuită de a treizecea aniversare a Insurecției din Noiembrie. Pe 25 și 27 februarie 1861, mulțimi uriașe s-au adunat pentru a întâmpina Adunarea Generală Anuală a Societății Agricole. Nu trecuseră nici cinci ani, și dezghețul se transforma într-o adevărată inundație[2].

Pentru a menține controlul asupra situației la Varșovia, țarul a apelat la un om ale cărui sfaturi fuseseră constant respinse de-a lungul ultimelor câteva luni. Contele Aleksander Wielopolski-Gonzaga-Myszkowski (1803-1877) era un aristocrat de modă veche, în persoana căruia politica de tip Whiggish a principelui Czartoryski era dublată de temperamentul unui sergent-major. După cum a spus cândva : „Nu poți face multe lucruri cu polonezii, dar, cu puțin noroc, poți face ceva *pentru* ei". Surd la sugestiile opiniei publice și absolut sigur de inutilitatea acțiunilor diplomatice, era convins că el este singura persoană din lume care, prin acțiuni decisive și reforme introduse la timpul potrivit, putea compensa neajunsurile compatrioților săi. Obiectivele sale erau strict limitate. În sfera constituțională, a propus intrarea în vigoare a Statutului Organic din 1832 și numirea unui Consiliu de Stat cu rol consultativ. A propus introducerea funcționarilor polonezi loiali în aparatul birocratic și deschiderea unei *Szkoła Główna* (Școala Principală), cu statut de universitate, în care aceștia să fie instruiți. A propus formarea unor comisii de cercetare în domeniul reformei agrare și al emancipării evreilor. Aceste propuneri au fost înaintate pentru prima oară în februarie 1861, în timpul crizei ce a precedat numirea lui Wielopolski în funcția de comisar al Învățământului și Confesiunilor Religioase ; țarul le-a aprobat definitiv în 1862. Între timp, Wielopolski a mai avansat. În aprilie 1861 a devenit comisar pentru Justiție, iar în iunie 1862 – conducător oficial al Administrației Civile a Regatului. Niciodată nu mai existase un om cu atâta putere și influență în problemele Regatului. Singura condiție pusă de țar de la început era „restabilirea ordinii"[3].

Restabilirea ordinii nu era însă o problemă simplă, în ciuda hotărârii îndârjite a lui Wielopolski. Utilizarea constrângerii a dus la o intensificare a tulburărilor pe care ar fi trebuit să le liniștească. Pe 27 februarie 1861, când cinci demonstranți au fost uciși de salvele poliției, Wielopolski l-a dojenit aspru pe generalul Heidenreich pentru brutalitatea sa inutilă. Pe 8 aprilie 1861, când o sută de civili au fost uciși în Piața Castelului, Wielopolski însuși a oprit masacrul în fruntea unui detașament de cazaci, punându-și propria viață în pericol. Totuși, într-un fel, era direct responsabil pentru ce se întâmpla. Societatea Agricolă și Delegația Orășenească fuseseră desființate cu forța la ordinele lui ; ca atare, nu avea de ce să protesteze când reacția publică a declanșat panica printre forțele de ordine. Viceregele Gorchakov a murit de infarct. În vara lui 1861, când conspirațiile și demonstrațiile au continuat, Wielopolski a fost obligat să autorizeze o campanie de represiune și mai aprigă. Înmormântarea arhiepiscopului Fijałkowski pe 10 octombrie 1861 a constituit pentru

mase ocazia de a organiza încă o procesiune, cu riscul vărsării de sânge. Pe 14 octombrie a fost declarată starea de necesitate. Cazacii au pătruns în biserici pentru a împrăştia mulţimile de credincioşi. Imnurile patriotice au fost interzise. Preoţii catolici şi evrei au fost deportaţi. Citadela era plină de mii de oameni arestaţi. În mod previzibil, aproape toate grupurile politice întemeiate cu puţin timp înaintea acestor evenimente au luat contramăsuri, având de gând să organizeze o rezistenţă coordonată. În octombrie, „Roşii" radicali au organizat un Comitet Orăşenesc secret, cu rolul de a demara pregătirile pentru o confruntare armată în scopul câştigării independenţei naţionale şi revoluţiei sociale. În această primă fază, în fruntea Comitetului se aflau: Apollo Korzeniowski (1820-1869), tatăl lui Joseph Conrad; Ignacy Chmieleński (1830-1870), adept al terorismului cu orice preţ şi ocazie; şi Jarosław Dąbrowski (1836-1871), căpitan de armată recent transferat de la Sankt-Petersburg. În decembrie, „Albii", sub comanda lui Kronenburg şi Zamoyski, au organizat un Directorat rival (Directoratul Ţării, cunoscut şi sub numele de Delegaţia Naţională). La finele anului, Wielopolski a primit porunca laconică de a veni la Sankt-Petersburg, însoţit de o gardă, pentru da explicaţii ţarului.

Inimitabila formulă de politică socială a markgrafului era într-o câtva contradictorie, însă altă soluţie mai bună ar fi fost greu de găsit. Reforma nu putea fi abandonată, pentru a nu dezamăgi populaţia. Represiunile nu puteau fi oprite, pentru a nu stârni noi tulburări. Ca atare, reforma şi represiunea trebuiau să meargă mână în mână. După cinci luni de ezitări, ţarul – subit – a emis aprobarea oficială pentru propunerile lui Wielopolski. În iunie, Wielopolski, întors la Varşovia, a preluat funcţia de şef al Administraţiei Civile a Regatului. Conform unui decret publicat provizoriu în anul precedent, ţăranii urmau să primească bani în schimbul prestării muncilor agricole obişnuite. În 1862, în Polonia Centrală s-a strâns prima recoltă la care nici un iobag nu a trebuit să ofere servicii stăpânului său fără a fi remunerat. În toamnă, Şcoala Principală a admis prima serie de studenţi la medicină, matematică şi filozofie. În aceeaşi perioadă, poliţia a realizat o serie de arestări preventive. În august, Jarosław Dąbrowski a fost arestat şi trimis în Rusia pentru a fi judecat. În septembrie, Zamoyski a fost convocat la Sankt-Petersburg şi, după o scurtă întrevedere cu ţarul, a primit un paşaport şi a fost urcat pe un vapor ce pleca spre Franţa. Wielopolski simţea că o revoltă se apropie, însă neputându-i identifica sursa, a decis să forţeze conspiraţia să iasă la iveală. Mijlocul utilizat a fost *Branka* sau „recrutarea forţată". După ce umpluse Regatul cu peste 100.000 de trupe militare, se pregătea să mai recruteze încă 30.000 de tineri în armată. Nu ştia unde se aflau conspiratorii, însă era convins că unii dintre cei mai apţi se vor afla printre potenţialii recruţi. *Branka*, programată pentru 14 ianuarie 1863, a devenit cauza imediată a ostilităţilor deschise.

Din cauza activităţii lui Wielopolski şi a tensiunilor prelungite, izbucnirea Insurecţiei din Ianuarie a fost foarte diferită de evenimentele din 1830. Wielopolski era foarte conştient de acest precedent şi s-a străduit să evite repetarea unei asemenea situaţii. Astfel, a reuşit să provoace un conflict de natură diferită, însă de aceeaşi gravitate. Ştia că conspiratorii vor trebui să evite *Branka* pentru a supravieţui; ştia şi că aceştia nu puteau spera să preia controlul asupra armatei ori poliţiei. Ceea ce

nu a ştiut era că aceştia dispuneau de un program politic emancipat, de o vastă reţea financiară care deja strângea fonduri şi de un aparat subteran bine pus la punct. În termeni militari, insurgenţii polonezi din 1863 erau, inevitabil, mai slab înarmaţi decât predecesorii lor din 1830-1831. Însă în termenii unei organizări conspiraţionale şi politice, erau mult mai profesionişti. „Roşii" Comitetului Central Naţional (KCN), succesorul vechiului Comitet Orăşenesc de la Varşovia, erau foarte capabili să-şi instige provocatorul. La începutul lui ianuarie, mii de tineri s-au furişat din Varşovia, până în Pădurea Kampinos. Când a fost lansată *Branka*, numai 1.400 de recruţi au fost prinşi în capcană. Două zile mai târziu, garnizoanele ruseşti au fost atacate simultan în mai multe locuri stabilite, în întregul Regat. Wielopolski nu avea de-a face cu un complot de amatori, de genul celui conceput în ceaţa de noiembrie de Wysocki şi Zaliwski. Se confrunta, de la început, cu un război de gherilă, dirijat de o forţă nevăzută, ascunsă în propria sa capitală : o forţă care a ţinut în şah cea mai mare armată a Europei timp de şase luni[4].

În împrejurările date, conflictele politice între conducătorii revoltei erau inevitabile. Eşecul capturării oraşului Płock, ce fusese ales ca sediu al revoltei, însemna că liderii ei trebuiau fie să hoinărească prin ţară, fie să opereze chiar sub nasul ruşilor, la Varşovia. Liniile de legătură între centru şi provincii nu erau perfect fiabile. Comandanţii formaţiunilor individuale de gherilă se bucurau de o autonomie considerabilă. Nu se putea aştepta o conformitate politică strictă. Majoritatea societăţilor şi facţiunilor şi-au menţinut identităţile separate şi şi-au urmat propriile politici. Roşii erau în permanent conflict cu Albii ; la rândul ei, fiecare dintre aceste două tabere principale era împărţită în grupări de dreapta, de centru şi de stânga. Erau propagate o serie de poziţii ideologice foarte diferite. Cei de la conducere erau mereu în dispută. În faza iniţială, iniţiativa se afla exclusiv în mâna Roşiilor. Revolta depindea în mare parte de KCN şi de preşedintele său tânăr şi energic, Stefan Bobrowski (1840-1863), un student populist din Kiev. În martie, Albii au reacţionat la ameninţarea că Mierosławski ar putea câştiga sprijinul general prin alegerea propriului comandant suprem. Timp de nouă zile Marian Langewicz (1827-1887), profesor la academia militară a *emigranţilor* la Cuneo, s-a bucurat de titlul îndoielnic de „dictator", înainte de a fi forţat să se retragă în Galiţia. Bobrowski, nefiind informat dinainte de această decizie, s-a simţit jignit şi a fost provocat la un duel în care şi-a pierdut viaţa. În consecinţă, până la proclamarea Guvernului Naţional secret pe 21 martie, cele două tabere au menţinut un armistiţiu instabil. Albii controlau, în general, politica şi – prin Karol Majewski (1833-1897) – comanda generală a Insurecţiei. Au existat însă două tentative de preluare a controlului de către aripa teroristă a Roşilor. Una dintre ele a eşuat în mai ; însă cea din septembrie s-a soldat cu un succes. Lovitura din urmă a fost precedată de o tentativă de omor asupra generalului Berg, gest ce a provocat un val de represalii din partea poliţiei. În final, în octombrie 1863, când rândurile revoluţionarilor erau deja decimate de moarte şi înfrângeri, s-a format o nouă Dictatură anonimă pentru a suda ruptura dintre Albi şi Roşii şi pentru a asigura Insurecţiei o conducere militară coordonată. Romuald Traugutt (1826-1864) a avut funcţia de lider politic şi comandant militar al Insurecţiei până în noaptea de 10 spre 11 aprilie 1864.

În ciuda diferenţelor politice, statul subteran a făcut dovada unei flexibilităţi remarcabile. A organizat una dintre primele campanii de război urban de gherilă din lume, constituind prototipul unor iniţiative similare, încununate de succes, ale polonezilor în anii 1905-1907 şi mai apoi în cel de-al Doilea Război Mondial, în condiţii la fel de dure. A funcţionat în acelaşi perimetru ca şi autorităţile ruse şi, în multe cazuri, le-a dublat operaţiunile. Era condus de oficialităţi care, pe dinafară, păreau cetăţeni de rând, fiind angajaţi în timpul zilei ca funcţionari bancari, poştaşi sau comercianţi; însă în statul subteran, aceiaşi oameni erau miniştri, secretari, agenţi sau curieri ai Guvernului Naţional. Acesta din urmă avea cinci ministere permanente, fiecare cu personalul propriu, propriile sigilii şi proprii secretari, ce-şi desfăşurau activitatea în pivniţe sau debarale. Sigiliul principal purta inscripţia: „RZĄD NARODOWY – WOLNOŚĆ, RÓWNOŚĆ, NIEPODLEGŁOŚĆ" (Guvernul Naţional – Libertate, Egalitate, Suveranitate, WRN). Guvernul deţinea o trezorerie fiabilă, care colecta impozite – de la donatorii voluntari prin rugăminţi, de la cei recalcitranţi cu forţa – şi primea atât împrumuturi, cât şi bani pentru protecţie de la industriaşi, proprietari de pământ şi comercianţi. Dispunea de un corp pentru securitate de „oameni-stilet" ce menţineau ordinea în Varşovia, precum şi de o agenţie de informaţii şi spionaj infiltrată în toate departamentele civile şi garnizoanele militare ale inamicului. Curierii săi, pe cai sau cu trenul, ajungeau până în cele mai îndepărtate colţuri ale Imperiului. Agenţii săi diplomatici se învârteau prin toate capitalele Europei. Şi totuşi, aparent, el nu exista. După cum noul guvernator militar, feldmareşalul Feodor Berg (1790-1874), care preluase această funcţie de la Wielopolski, i-a transmis viceregelui, marele duce Konstantin: „Am ajuns la concluzia că nu aparţin acestui guvern; şi nici Înălţimea dumneavoastră Imperială nu îi aparţine". (Vezi harta 10.)

În aprilie 1863, Insurecţia s-a extins către răsărit, cuprinzând o parte a Rusiei. Au fost trimişi emisari în toate colţurile vechii Republici polono-lituaniene. Reacţiile nu au fost peste tot aceleaşi. În Ucraina a avut loc o izbucnire majoră la Miropol, pe Slucz. Însă studenţii din Kiev purtători ai Scrisorii de Aur, scrisă în limba ucraineană şi care chema localnicii la acţiune, au avut aceeaşi soartă ca şi *Narodniki* ruşi: au fost masacraţi de către ţărani. În Bielorusia s-au observat activităţi notabile atât printre evreii de la Pinsk, cât şi în mediul rural. Konstanty Kalinowski (1838-1864), nobil polonez ce opera în regiunile Grodno şi Białystok, a publicat o gazetă revoluţionară, *Muzhytskaia Pravda* (*Adevărul Ţăranilor*), fiind considerat unul dintre fondatorii Naţionalismului Bielorus. În Lituania, Insurecţia a avut pentru scurtă vreme aceleaşi proporţii ca şi în Regat. Activităţile liderului Albilor printre ţărani, Jakub Gieysztor (1827-1897), un avocat de la Vilnius, erau pe măsura celor ale locotenentului Roşiilor, Zygmund Sierakowski (1826-1863). Preotul radical Antoni Mackiewicz (1827 sau 1828-1863) a fost activ multă vreme. Spre marea amărăciune a ruşilor, nu exista nici o îndoială că Lituania, de astă dată, era de partea Poloniei. Manifestul original al KCN a fost adresat „naţiunii Poloniei, Lituaniei şi Ruteniei". În vara lui 1863, prin acţiunile lor au demonstrat că această „unică naţiune" era la fel de reală ca şi „unicul Imperiu" al Rusiei.

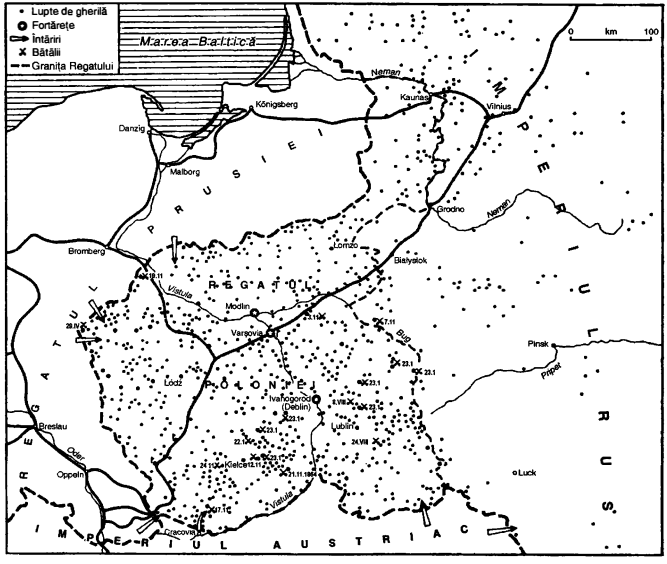

Harta 10. Insurecţia din Ianuarie (1863-1864)

Din cauza împrejurărilor, acţiunile militare nu erau perfect coordonate. Dintr-un total de aproximativ două sute de mii de polonezi care au luptat în timpul Insurecţiei, nu s-au aflat niciodată simultan pe front mai mult de treizeci de mii. Majoritatea erau risipiţi printre sutele de grupuri de partizani ce operau în toate pădurile şi sălbăticiile ţinutului. În cele şaisprezece luni cât a durat Insurecţia, au avut loc 1.229 de confruntări armate - 956 în Regat, 237 în Lituania, restul în Bielorusia şi Ucraina. De regulă era vorba de raiduri de şoc asupra garnizoanelor ruseşti izolate, sau scurte ambuscade asupra flancurilor grupărilor militare mai mari. Cele mai multe acţiuni au avut loc în Munţii Sfintei Cruci, la sud de Kielce, în *gubernia* Lublin şi în regiunile de graniţă cu Galiţia şi Prusia. O grupare tipică de partizani, „partia", era reunită în jurul unui lider cu experienţă militară, ce încerca să-şi organizeze adepţii sau voluntarii (proveniţi din rândurile studenţilor ori ale ţăranilor) după modelul unei formaţiuni militare. În general, partizanii căutau să evite confruntările directe cu forţele superioare ale inamicului. Singura acţiune care a atins dimensiunile unei lupte decisive a avut loc la Małogoszcz, aproape de Kielce, pe 24 februarie 1862 - când Langiewicz a condus trei mii de ţărani cu coase şi spadasini nobili împotriva armatelor ruse. Singurul comandant ce a beneficiat de o poziţie asemănătoare celei unui general a fost col. Józef Hauke, alias „Bosak" (1834-1871), care şi-a făcut apariţia în timpul evenimentelor din septembrie 1863, luptând mai apoi sub comanda lui Traugutt.

„Bătălia" de la Żyrzyn, în Munţii Sfintei Cruci, pe 6 august 1863, a fost un exemplu elocvent al acţiunilor întreprinse de partizani. O formaţiune de gherilă condusă de Heidenreich, „Corbul", şi de un voluntar irlandez pe nume O'Brien de Lacey a efectuat o ambuscadă asupra unei coloane ruseşti, pe o fâşie pustie din drumul către Dęblin. Aveau la dispoziţie şapte sute de oameni, cu care voiau să învingă două companii ruseşti de infanterie şi un escadron de cazaci. După cinci ore de împuşcături, aproape toţi ruşii au fost ucişi, iar „Corbul" s-a întors în refugiul din pădure cu cufărul plin de cele 200.000 de ruble pe care le păzeau aceştia. Într-un război în care nici o fortăreaţă şi nici un oraş mare nu au fost obligate să capituleze, rebelii au văzut în Żyrzyn o mare victorie[5].

Diplomaţia Insurecţiei era la fel de haotică. În februarie 1863, marile puteri occidentale s-au îngrozit atunci când Bismarck l-a trimis pe Generalul Alvensleben la Sankt-Petersburg pentru a semna o Convenţie Militară stipulând acţiunea armată comună. Însă Bismarck a fost suficient de prudent pentru a-l lăsa pe ţar să suprime Insurecţia singur, iar marile puteri nu au fost niciodată confruntate cu o colaborare activă între Prusia şi Rusia. Toate realizările diplomaţiei s-au limitat la o Notă Tripartită din partea Marii Britanii, Franţei şi Austriei pe 17 aprilie, prin care se protesta împotriva încălcărilor Tratatului de la Viena, şi o alta pe 17 iunie, prin care se solicita ţarului să facă anumite concesii. Prima notă a dat curs unei amnistii ale cărei condiţii s-au dovedit a fi inacceptabile. A doua a fost respinsă cu totul, pe motivul că deja fuseseră făcute prea multe concesii fără nici un rezultat. Într-un secol în care problema polonezâ nu a inspirat niciodată vreo intervenţie reală din partea marilor puteri, istoricii diplomaţiei sunt tentaţi să interpreteze aceste gesturi ca incidente majore.

Insurecția a avut un impact mai mare asupra opiniei publice decât asupra guvernelor. În democrațiile vestice, rusofobia din anii 1830 și din vremea Războiului din Crimeea a reînviat. *The Times* spumega de mânie împotriva nedreptăților autocrației ruse. Corespondenții străini relatau despre martiriul polonezilor. Herzen, Marx, Garibaldi au aplaudat curajul Poloniei. Diverși voluntari străini s-au lăsat recrutați pentru a se alătura polonezilor în lupte (deși mulți nu au mai sosit). Nefericita călătorie a vasului *SS Ward Jackson*, ce aducea două sute de voluntari de la Gravesend la destinația lor finală, pe un banc de nisip din Prusia, ilustrează în mod exemplar mijloacele limitate și motivațiile nu tocmai transparente ale simpatizanților străini[6]. În Rusia, de la amvoane și tribune se revărsa un val de furie naționalistă. În ciuda unui număr mic de ruși și ucraineni ce au venit în ajutorul polonezilor, vasta majoritate a comentatorilor ruși acuzau complotul polonez de discreditare a țarului. Toate acuzațiile și incriminările îndreptate împotriva polonezilor în 1831 au revenit încă o dată la viață într-o formă și mai virulentă. Tiutchev a repetat ce spusese cu treizeci de ani în urmă. Dostoievski a reluat comentariile lui Puşkin, pe un ton și mai încărcat de misticism. Herzen, a cărui gazetă, *Kolokol*, și-a pierdut jumătate din cititori peste noapte, a fost forțat să-și reconsidere opiniile. Craterul dintre Rusia și Polonia, cât și cel dintre Rusia și Europa ca întreg s-au adâncit și mai mult[7].

Problema țăranilor a dominat politica Insurecției de la început până la sfârșit. Ea stătea la baza convingerii inițiale a lui Aleksandru că unele concesii ar fi necesare și a avut un rol major în luarea deciziei asupra modului în care trebuie pus capăt conflictului. Toate părțile implicate se aflau într-o rivalitate intensă. Unii oameni au crezut că țăranii ar trebui emancipați din principiu; alții doreau doar să le obțină sprijinul. Dar nimeni nu-și putea permite să lase problema netratată. De la o etapă la alta, mizele creșteau. Pas cu pas, fiecare parte oferea țăranilor mai mult decât facțiunea rivală. În 1858, țarul a inițiat această licitație invitând nobilimea poloneză pentru ca aceasta din urmă să-și prezinte propunerile. Societatea Agricolă a propus ca munca iobagilor să fie remunerată. În 1861, Wieloposki a înaintat Decretul Pământurilor din 16 mai, ce oferea mai puțin decât reformele țarului în Rusia. În 1863, Manifestul KCN trata problema „posesiunii" pământului de către țărani. În final, țarul a trebuit să supraliciteze chiar și această propunere. *Ukaz*-ul din 18 martie 1864 a inițiat un proiect conform căruia țăranii urmau să devină proprietari deplini ai pământului lucrat de ei, iar proprietarii de pământ aveau să primească despăgubiri în acțiuni de stat. Răspunsul țăranilor la aceste mișcări politice radicale a fost ambivalent. În general, erau la fel de sceptici față de tinerii nobili polonezi mai culanți, ca și față de un țar liberal. Cei isteți au observat că, până una-alta, pot obține ce-și doresc fără să trebuiască să lupte în acest sens. Districtele Regatului unde țăranii se ținuseră departe de Insurecție erau mai puțin numeroase decât cele în care luaseră parte activă. În Ucraina, țăranii erau pur și simplu ostili[8].

La momentul decretului țarului referitor la reforma pământurilor, în martie 1864, ultimul Dictatoriat al Insurecției funcționa încă la capacitate maximă. Dictatorul, Romuald Traugutt, nu se potrivea deloc cu stereotipul popular al unui revoluționar polonez. Suplu, tăcut, distant, disciplinat, eficient, deținea cele mai multe dintre calitățile care le lipsiseră predecesorilor săi. Se trăgea dintr-o mică familie de nobili

din Podlasia ; a fost căsătorit cu Antonina Kościuszkówna, o rudă a „Comandantului" din 1794. Până în 1862 fusese locotenent-colonel în Armata Rusă şi dusese lupte în Ungaria şi Crimeea. În primele cinci luni de la izbucnirea Insurecţiei a fost total necunoscut ; a rămas în umbră, îngrijindu-se de domeniul lui. În mai însă, a fost convins să preia comanda unei grupări de gherilă de 160 de oameni, în pădurea Dziadkowicki, în apropiere de Kobryn. În iulie a sosit la Varşovia şi s-a infiltrat în anturajul lui Majewski. De aici a avut o ascensiune rapidă. În august şi septembrie a vizitat Europa de Vest în numele Guvernului Naţional, obţinând întrevederi personale la Paris cu Napoleon al III-lea şi cu ministrul francez de Externe, Drouyn de Lhuys, iar la Bruxelles făcând aranjamente pentru achiziţia de arme. S-a întors convins că guvernele vestice priveau Rusia în principal ca „mină de aur pentru capitalişti" şi nu puteau fi aşteptate intervenţii prea curând. S-a furişat înapoi în Polonia cu un paşaport făcut pe numele unui comerciant galiţian, Michał Czarniecki, s-a cazat la Hotelul Saski din Varşovia, vizavi de viceregе, şi a transmis cu calm Guvernului Naţional al Roşiilor intenţia sa de formare a unui dictatoriat secret. Toată opoziţia s-a prăbuşit. Roşii fie se retrăgeau, fie se resemnau. Pe 17 octombrie 1863, Guvernul Naţional a încetat să mai funcţioneze. De acum, Traugutt singur era cel care coordona toate activităţile şi lua toate deciziile politice. Din apartamentul său de pe strada Smolna nr. 3, unde locuia împreună cu d-na Kirkor, purta toată corespondenţa şi superviza personal activităţile ministerelor. Împreună cu consilierii săi apropiaţi – Marian Dubecki, Józef Gałęzowski, J.K. Janowski, guvernator şi păstrător al sigiliilor, şi Aleksander Waszkowski, „comandantul oraşului", un om dur şi bine pregătit –, a condus o echipă extrem de talentată şi puternică. A curăţat mişcarea de toţi „instigatorii individuali", ameninţând să dezvăluie numele celor recalcitranţi poliţiei. A căutat să impună un impozit cetăţenilor polonezi din străinătate şi a lansat un împrumut naţional. A reformat complet organizarea militară, abolind toate conducerile şi formaţiunile separate şi introducând cadrele unei mari armate, cu corpuri, divizii, regimente şi batalioane. A reactivat ideea de *pospolite ruszenie*, trezirea în masă a întregii populaţii. A cerut implementarea decretului de emancipare al KCN şi a decis că fiecare sat trebuie să aleagă un singur om responsabil pentru punerea în aplicare a noilor reguli. A emis chiar şi un decret ce prevedea pedeapsa cu moartea pentru proprietarii care pretindeau bani pentru dreptul de prelucrare a pământului. În calitate de catolic practicant, a acordat atenţie specială problemelor religioase şi s-a aflat într-o lungă corespondenţă cu Vaticanul, criticând poziţia ambiguă a Papei faţă de „barbarismul" Rusiei. Ultima depeşă, adresată agentului său Józef Ordega, se referea la o alianţă cu un Comitet Ungar cu obiective similare. La 1 noaptea, pe 11 aprilie 1864, el a fost scos din patul său de o brigadă armată de poliţie şi încarcerat la închisoarea Pawiak[9].

O descoperire a tuturor reţelelor şi proiectelor guvernului conspirativ s-a dovedit a nu fi deloc uşoară. Simpatizanţii Insurecţiei se infiltraseră cu succes în rândurile poliţiei ; însă poliţiştii nu au reuşit să se infiltreze în conspiraţie. Paravanele după care se ascundeau liderii erau de nepătruns. Mai puţin de douăzeci de oameni cunoşteau adevărata identitate a Dictatorului ; şi doar şase persoane aveau dreptul de a-l vizita la locuinţa sa. Sistemul pseudonimelor a acţionat ca barieră între toţi funcţionarii

oficiali şi agenţii lor, precum şi împotriva unor potenţiali informatori. Codul numeric al Guvernului, bazat pe ediţii selectate ale *Pan Tadeusz* şi *Imitatio Christi*, nu a fost spart niciodată. Fluxul corespondenţei, al ordinelor, al armelor nu a fost niciodată oprit. Conferinţele liderilor aveau loc în biserici în zori sau în cafenele. Lucrul secretariatelor se desfăşura în Laboratorul de Biologie al Şcolii Principale sau pe holurile bisericilor – sub paravanul grupurilor de studiu sau întâlnirilor colecţionarilor. Starea de necesitate nu le-a limitat activităţile, iar în ciuda arestărilor în masă din toamnă, poliţia nu a reuşit să captureze suspecţi importanţi. Criza a venit abia pe 8 aprilie 1864, când un student evreu al Şcolii Principale, Artur Goldman, a cedat în timpul interogatoriului de la poliţie şi a fost de acord să dea informaţii. Declaraţia sa conţinea următoarele:

> ...Am auzit odată că liderul unui detaşament rebel din Lituania, Traugutt, un fost ofiţer în armată, trebuia să sosească la Varşovia ca un călător comercial al unei firme din Liov şi că urma să preia comanda Guvernului Naţional... Acest Traugutt a sosit, într-adevăr, sub numele de Michał Czarniecki, însă unde a stat nu ştiu. Descrierea lui era după cum urmează: înălţime medie, cap mare, ten închis, păr negru, perciuni mari, negri şi barbă mică, ochelari albi, obişnuiţi, vârsta 33-35...[10].

Chiar şi atunci, Czarniecki şi-a negat cu îndârjire adevărata identitate. Nu s-a găsit nimic în camera lui ce l-ar fi putut incrimina. Declaraţiile prizonierilor interogaţi erau vagi şi contradictorii. Abia când Traugutt a fost identificat oficial de un fost coleg din vechiul său batalion, el a recunoscut doar că a condus şi organizat Insurgenţa de unul singur, fără complici. Cazul său a fost judecat pe 18 iulie:

> Curtea Marţială, în Citadela Aleksandru din Varşovia, a analizat cazul militar-judiciar al următoarelor persoane cu diverse grade:
> 1) Romuald TRAUGUTT, arestat sub numele de Michał Czarniecki, Lt.-Col. pensionat din Batalionul 3 Genişti, Catolic, vârsta 38, căsătorit, cu două fiice, nobil... Dictator în Guvernul Naţional...
> 2) Rafał KRAJENSKI, 29, catolic, necăsătorit, arhitect independent... director al Departamentului de Interne
> 3) Józef TOCZYSKI, 37, catolic, necăsătorit, contabil la Administraţia Drumurilor şi Şoselelor, exilat anterior în Siberia în 1848, întors datorită Manifestului de Amnistie din 1857... director al Trezoreriei...
> 4) Roman ŻULIŃSKI, 30, catolic, necăsătorit, profesor la Gimnaziul nr. 1... director al Proviziilor Revoluţionare...
> 5) Jan JEZIORAŃSKI, 30, catolic, căsătorit, cu doi copii, controlor în Consiliul pentru Tutun... comisar pentru Relaţii Externe...
> 6) Tomasz ILNICKI, 50, catolic, căsătorit, fără copii, funcţionar al Băncii Poloneze... casier-şef al Trezoreriei Revoluţionare...
> 7) Cezary MORAWSKI, 26, catolic, necăsătorit, medic la Spitalul Copilul Iisus. În organizaţia revoluţionară era comisarul responsabil pentru relaţiile cu Lituania...
> 8) Marian DUBIECKI, 26, catolic, necăsătorit, profesor la Şcoala Districtuală, exilat anterior din Volînia la Vyatka... comisar pentru relaţiile cu Rutenia...

9) Gustaw PAPROCKI, 19, evreu, student la Şcoala Principală... secretar...
10) Tomasz BURZYŃSKI, 29, catolic, căsătorit, subsecretar al Curţii Penale din Varşovia... reprezentant pentru Płock şi Augustów...
11) Zygmunt SUMIŃSKI, 19, catolic, student la Şcoala Principală... secretar...
12) Roman FRANKOWSKI, 22, Catolic, student la Şcoala Principală... secretar...
13) August KRĘCKI, 21, catolic, necăsătorit, cursant la Trezorerie... secretar...
14) Benedykt DYBOWSKI, 29, catolic, necăsătorit, profesor la Şcoala Principală, ce a permis secretarilor revoluţionari să se întrunească în auditoriul Şcolii...
15) Edward TRZEBIECKI, 23, catolic, nobil neînregistrat, recrut la Curtea Reformatoare a Poliţiei... secretar...
16) Kazimierz HANUSZ, 20, catolic, arhivist... secretar...
17) Władysław BOGUSŁAWSKI, 25, catolic, student la Universitatea Sankt-Petersburg... secretar de presă...
18) Jan MUKLANOWICZ, 30, catolic, farmacist... a permis livrarea corespondenţei conspiratorilor la prăvălia sa...
19) Helena KIRKOR, 32, nobilă, a permis liderilor conspiratori să se întâlnească în casa sa... după arestul lui Traugutt a ascuns documentele acestora, după care le-a transmis unei femei necunoscute...
20) Emilia şi Barbara GUZOWSKA, 30, 27, necăsătorite, au adăpostit Departamentul de Provizii al revoluţionarilor în locuinţele lor... şi îşi schimbau adresele în mod frecvent pentru a deruta poliţia...
21) Aleksandra WRÓBLEWSKA, 18, necăsătorită, fiica producătorului de turtă dulce ce a primit şi distribuit corespondenţa conspiratorilor...

Toate aceste persoane au fost aduse în faţa Curţii, la ordinul Viceregelui şi Comandantului Suprem al Regatului Poloniei, pentru motivul că au avut un rol particular şi important în ultima rebeliune.

Circumstanţele cazului sunt subiect al următoarelor:
- Articolele 83, 95, 175, 196, 605 din Codul de Disciplină Militară, Vol I.:
- Articolele 285, 360, 364 din Codul de Pedepse Capitale şi Penitenciare:
- Circulara din 24 mai 2863 către directorii departamentelor militare.

Rezultat: Luând în considerare toate circumstanţele, Audierea găseşte că următorii sunt vinovaţi: 1) TRAUGUTT, pentru că 1) a omorât pe Kwiatkowski prin împuşcare cu revolver, pentru menţinerea disciplinei în rândurile rebelilor, b) a condus o unitate de rebeli în zona Grodno, c) a părăsit ţara fără permisiune, d) ...a preluat şefia şi comanda independentă a uniunii secrete cunoscută ca Guvernul Naţional...; 2) KRAJEWSKI... etc. până la 20) WRÓBLEWSKA. Cu toţii sunt membri ai conspiraţiei secrete... şi, în această calitate, au aparţinut filierei principale a Revoltei Poloneze. În baza Circularei din 23 mai 1863, Audierea recomandă ca acuzaţii 1) TRAUGUTT... până la 15) BOGUSŁAWSKI, ce au comis fapte prevăzute de menţionata Circulară, de gradul I, să fie condamnaţi la moarte prin spânzurare; iar restului acuzaţilor să li se ofere alte pedepse.

Prezenta judecată este, astfel, înaintată întru binevoitoarea confirmare a Viceregelui şi Comandantului Suprem al Regatului Poloniei.

Prezidă Lt.-Gen.	(-) HAGMAN
Membru, Maj-Gen.	(-) KOZNAKOV
Membru, Maj-Gen.	(-) OPPERMAN
Membru, Maj-Gen.	(-) LEVSHYN
Auditor General	(-) POLTORANOV
Ober-auditor	(-) AFANASEYEV[11].

Era o situaţie stranie. O mână de funcţionari, studenţi şi profesori, conduşi de un tunar ofiţer, erau deconspiraţi ca fiind liderii unei mişcări ce a provocat întregul Imperiu Rus. Erau prezentaţi lumii ca o gaşcă de criminali tineri rataţi şi prost îndrumaţi. Aceia dintre prizonieri care s-au căit şi au colaborat cu autorităţile au scăpat de judecarea ulterioară şi au primit pedepse minore prin decret administrativ. Unora chiar li s-a oferit, la nevoie, ajutor financiar. Toţi, în afară de cinci din cei cincisprezece condamnaţi la moarte, au beneficiat de comutarea sentinţelor la muncă silnică sau exil. Restul de două sute de mii de rebeli pur şi simplu s-au evaporat.

Actul final al dramei a avut loc pe 5 august 1864. La 9 a.m., porţile Citadelei Aleksandru s-au deschis, iar călăul oficial a deschis procesiunea. Pe meterezele din apropiere aştepta o spânzurătoare comună, cu cinci ştreanguri. O escortă de jandarmi mascaţi mărşăluia alături de cele cinci care de lemn mizerabile, trase de cai, în care se aflau prizonierii. Fiecare condamnat era încătuşat de braţul unui călugăr capucin în robă maronie. Lui Traugutt, încă îmbrăcat în pardesiul ofiţeresc albastru în care fusese arestat, i se acorda ultima confesiune. Sentinţa a fost citită cu voce tare. Prizonierii au fost legaţi la ochi, îmbrăcaţi în gabardine şi aduşi la ştreanguri. S-a auzit vocea unei femei strigând „Curaj, frate!". Apoi Traugutt, Krajewski, Toczyski, Żuliński şi Jeziorański au fost spânzuraţi, unul după altul.

*
* *

La fel ca în 1831, răzbunarea rusă nu s-a lăsat aşteptată. De această dată, autorităţile ţariste erau determinate nu doar să elimine cu totul rămăşiţele ultimei insurecţii, ci şi să suprime orice manifestaţii publice ale naţionalismului polonez. Cel puţin o *partia* de gherilă era încă activă. Liderul acesteia, reverendul Stanisław Brzoska (1834-1865), avusese funcţia de duhovnic principal în cadrul Guvernului Naţional al Insurecţiei; se alăturase mişcării în 1861 şi a fost o vreme arestat pentru predicile sale patriotice. Acum era ultimul ofiţer de Stat-Major supravieţuitor. A rezistat la ţară, lângă Podlasia, până în decembrie 1864, când a fost capturat. L-au executat la Sokołów pe 23 mai 1865. Până la acel moment, dispoziţiile principale ale guvernului referitoare la populaţia civilă fuseseră dureros de clare. La Varşovia, generalul Berg închidea toate instituţiile Regatului Congresului una după alta. În cei trei ani petrecuţi în funcţia de vicerege al Regatului, din 1863 până în 1866, a revocat toate reformele lui Wielopolski şi toate concesiile acordate limbii şi culturii poloneze. În 1864 a format un Comitet Administrativ a cărui primă sarcină era supravegherea politicii de emancipare a ţăranilor, însă care a preluat curând comanda

întregului proces de rusificare. Directorul Comitetului, Nikolai Milyutin, fost secretar de stat al Regatului în Sankt-Petersburg, era autorul planului de utilizare a ţăranilor presupuşi loialişti împotriva nobililor şi intelectualilor patrioţi. În şapte ani de grijă deosebită pentru fiecare detaliu, Comitetul a transformat Regatul Polonez într-o provincie rusă. Toate filialele administraţiei erau subordonate ministerelor respective din Sankt-Petersburg, iar funcţionarii erau ruşi. În 1864 atât Regatul, cât şi numele Polonia au fost abolite oficial. Ţarul şi-a abandonat sarcinile ca rege al Poloniei, iar Varşovia a devenit capitala provinciei *Privislinskiy kray* (Ţara Vistulei). În 1866, cele 10 *gubernii* poloneze au fost împărţite în 85 *powiaty* sau „districte"; iar majoritatea oraşelor din districte şi-au pierdut drepturile lor municipale separate. În 1867, Comisia Poloneză a Învăţământului a fost închisă din nou. În 1869, Şcoala Principală a fost înlocuită de o nouă Universitate Rusă. Până în 1871, când Comitetul Administrativ şi-a încheiat activitatea, singurul lucru care distingea Ţara Vistulei de alte părţi ale Imperiului Rus era continuarea utilizării Codului Napoleonian în curţile de tribunal civile.

În Lituania, unde nu existau instituţii oficiale poloneze de desfiinţat, represiunea elementului polonez a luat forme mai brutale. În vara lui 1863, generalul Muraviev, „Călăul", s-a întors în regiunile sale favorite din anii 1830 şi, ca guvernator general la Vilnius, a început să-i hărţuie fără milă pe polonezi. Mai înainte, ca ministru al Pământurilor Statului la Sankt-Petersburg, se opusese politicii emancipării şi, în consecinţă, suferise din punct de vedere politic. Acum îşi vărsa furia pe participanţii, reali sau imaginari, la Insurecţia din Ianuarie. Nemulţumindu-se cu condamnarea acuzaţilor prin mijloace legale, el a lansat o domnie a terorii, unde oamenii erau ucişi, torturaţi şi exilaţi, satele erau ruinate, iar domeniile confiscate, fără apel la lege[12].

Atât în Polonia, cât şi în Lituania represaliile de după Insurecţia din Ianuarie au lăsat urme de neşters. O întreagă generaţie de polonezi a fost privată de o viaţă profesională normală şi de experienţa vreunui progres. Mii de polonezi au făcut, încă o dată, cruntul drum până în Siberia, în camioane pentru transportul animalelor sau aliniaţi în linii lungi, târându-se cu greu prin tundră, către tabere şi închisori din colţurile cele mai îndepărtate ale Imperiului. Aceasta era elita naţiunii poloneze – cei mai activi, curajoşi, idealişti oameni ai societăţii. Majoritatea nu s-au mai întors niciodată. De această dată nu a mai existat o amnistie generală, nici măcar după douăzeci şi cinci de ani. La sfârşitul secolului, când revoluţionarii, socialiştii şi deţinuţii următoarei generaţii au fost trimişi în Siberia, în condiţii mult mai bune şi într-un număr mai mic, au descoperit că locurile lor de exil erau încă locuite de familiile deportate de polonezi. Lenin însuşi, care a petrecut trei ani în Siberia de Sud, între 1897 şi 1900, îşi amintea de atmosfera caldă pe care a găsit-o în casa unui fost partizan polonez. Dar, la momentul potrivit, Lenin a fost eliberat; polonezii deportaţi în aceste locuri între 1864 şi 1865 nu au mai scăpat niciodată[13].

*
* *

Dizolvarea Regatului Congresului ridică o întrebare comparativă interesantă referitoare la politica rusă. Regatul Congresului nu fusese unicul teritoriu cu guvernare autonomă în cadrul ţinutului ţarului, ci se asemăna în această privinţă cu Marele Ducat al Finlandei. Luată de la Suedia şi anexată ţaratului în 1809, Finlanda a fost condusă până în 1917 de o monarhie constituţională separată, în cadrul căreia ţarul primea funcţia de mare duce pe cale ereditară. Ne putem întreba de ce Marele Ducat al Finlandei a putut supravieţui şi prospera, iar Regatul Poloniei a trebuit să fie de repetate ori devastat şi, în final, distrus. Desigur, se poate argumenta că, dacă guvernul rus se opunea atât de vehement tuturor formelor de independenţă şi libertate naţională, ar fi găsit un pretext pentru a trata finlandezii cu aceeaşi severitate imperială de care au avut parte polonezii. Răspunsul obişnuit, implicit, dacă nu chiar explicit, este acela că polonezii şi-au creat singuri soarta. Conform stereotipurilor vremii, polonezii creau numai necazuri, în timp ce finlandezii erau cetăţeni joviali ce respectau legea; finlandezii erau membri responsabili ai marii familii ruse, în timp ce polonezii nu. Din păcate, aceste răspunsuri simple evită dificultatea problemei. Este incontestabil că Polonia a produs un număr de creatori de necazuri mai mult decât suficient. Atât Insurecţia din Noiembrie, cât şi cea din Ianuarie au fost declanşate de oameni care intenţionau să le creeze ruşilor cât mai multe necazuri posibil. Această încăpăţânare se va mai arăta cu numeroase ocazii şi în viitor. Însă tot rămâne de hotărât dacă aceşti „huligani" polonezi s-au comportat aşa cum au făcut-o din cauza unei combinaţii între păcatul originar şi caracterul naţional, sau dacă ei reacţionau faţă de nişte provocări intolerabile. Înainte de a trage concluzia că polonezii erau mai iresponsabili decât finlandezii de la natură, ar fi necesar să arătăm mai întâi că polonezii care au creat necazuri erau cumva reprezentativi pentru naţiune ca întreg, iar mai apoi, că polonezii erau supuşi aceluiaşi tratament ca şi finlandezii. Aici trebuie enumerate câteva diferenţe importante. În primul rând, Regatul Congresului ocupa o locaţie strategică de importanţă majoră pentru întreaga Rusie. Regatul reprezenta legătura Rusiei cu Europa şi mai ales cu Germania; Finlanda era în schimb aşezată pe o margine a Scandinaviei, având legătură directă numai cu Arcticul Norvegian şi cu Laponia suedeză. Din motive strategice, dacă nu de altceva, guvernul trebuia să răspundă mult mai rapid la insubordonarea politică în Polonia, faţă de tulburările similare din Finlanda. Consideraţiile de ordin strategic determinau prezenţa, în Polonia, a armatelor masive ruseşti; armatele la rândul lor cauzau numeroase fricţiuni cu populaţia civilă. Din alt punct de vedere, polonezii din Regatul Congresului făceau parte dintr-o naţiune ai cărei membri, în Austria, Prusia şi Lituania, împărtăşeau simţul unei identităţi comune. Ca atare, au prezentat constant, pentru guvernul rus, potenţiala ameninţare a iredentismului, ce nu putea fi îndepărtat decât dacă toţi polonezii erau cuprinşi într-un singur stat. Marele Ducat al Finlandei, în schimb, cuprindea practic întreaga naţiune finlandeză, mult mai mică, ce dorea de la Rusia protecţie împotriva foştilor stăpâni suedezi. Mai mult

decât atât: polonezii sunt slavi. Conform unei vechi reguli a Marelui Cnezat al Moscovei, toţi slavii sunt fraţi; toţi erau supuşi naturali ai ţarului; şi toţi puteau fi trataţi ca proprietăţile lui, micile sale „suflete creştine". Finlandezii, nefiind slavi, erau văzuţi ca străini trăind sub protectorat rus şi, astfel, aparţineau unei categorii diferite a umanităţii. În viziunea ruşilor, era complet potrivită acordarea unei vaste autonomii finlandezilor, la fel cu aceea de care se bucurau germanii din provinciile baltice. În final, şi poate că acesta este argumentul cel mai important, polonezii erau văzuţi ca fiind elita dominantă a vechii Republici polono-lituaniene. Erau strănepoţii unei societăţi răsturnate cu forţa, însă ale cărei valori au continuat să persiste pe teritoriile Rusiei de Vest şi Sud. În ciuda originilor lor slave, polonezii erau europeni, cu pasiuni şi mode inspirate de Paris şi Berlin mai degrabă decât de Moscova şi Sankt-Petersburg. Mai mult decât atât, în tradiţia democraţiei nobiliare, erau indivizi ce îşi respectau şi apărau cu încăpăţânare propriile concepţii despre bine şi rău. Ei reprezentau o dojană vie asupra tuturor miturilor şi legendelor pe care era construit Imperiul Rus. Împreună cu evreii, în a căror companie fuseseră încorporaţi în Rusia, erau adepţii unei culturi naţionale puternice, lucru care îi făcea adversari naturali ai autocraţiei. Din aceste motive, oficialităţile ţariste nu au putut niciodată trata polonezii la fel ca pe finlandezi. Polonezii ce au susţinut uneori „finlandizarea", în ideea că relaţia lor cu Rusia ar putea fi modelată după beneficiile de care se bucurau finlandezii, ignorau complet nişte realităţi politice fundamentale. Ruşii au fost de la bun început suspicioşi în privinţa autonomiei Regatului Congresului. Temându-se de consecinţele indeciziei, ei au atacat, în mod repetat, tulburările minore cu izbucniri ostile şi duritate inutilă, generând astfel un cerc vicios de represiune, insurecţie şi, din nou, represiune. Fiindcă aveau rolul de stăpânitori în situaţia politică, ruşii erau liberi să acţioneze cum doreau. Polonezii puteau doar reacţiona la conducerea pe care o primeau. Astfel, dacă problemele din Regatul Congresului au rămas în contrast total cu relativa serenitate finlandeză, explicaţia trebuie căutată tot atât în atitudinile ruse, cât şi în cele poloneze.

Între timp, rezistenţa poloneză a fost nimicită. Timp de patruzeci de ani, polonezii din Regatul Congresului au fost cufundaţi în stilul de viaţă din Imperiul Rus. Gândurile de răzbunare se limitau la periferiile opiniei naţionale. Politica naţionalistă nu a mai ieşit la suprafaţă în mod semnificativ decât în 1904. Între timp, „Polonia" a coborât, din nou, „în abis".

17

REWOLUCJA

Revoluţie şi reacţiune (1904-1914)

În ultimul deceniu de dinaintea Primului Război Mondial tensiunea s-a intensificat în întreaga Europă de Est. În 1904-1905, Rusia a fost implicată în primul conflict militar de la Congresul din Berlin. În 1907, convenţia anglo-rusă a creat un sistem diplomatic care punea în opoziţie Franţa, Rusia şi Marea Britanie, pe de o parte, şi Puterile Centrale – Germania şi Austro-Ungaria –, pe de altă parte. Criza bosniacă din 1908 prevestea o confruntare prelungită, care a dus la Războiul din Balcani din 1912-1913 şi la asasinatul de la Sarajevo din 1914. De-a lungul acestor ani, loialităţile politice au fost supuse la multe probe de rezistenţă. Sub ameninţarea războiului a crescut fervoarea patriotică. Disidenţii profitau de ocazie, intensificând presiunile pentru a obţine diverse concesii. Loialiştii deveneau şi mai loiali, criticii – mai critici, militanţii – mai militanţi, iar polonezii – mai polonezi. Din haosul problemelor şi cererilor sociale şi economice a reapărut problema poloneză. Totul a început pe 6 februarie 1904, când japonezii au atacat flota rusă din Port Arthur din Manciuria.

În Polonia rusă, izbucnirea Războiului Ruso-Japonez a creat un val de entuziasm. În primii ani ai secolului XX, dezvoltarea noilor clase sociale crease formaţiuni politice embrionare devenite acum partide în adevăratul sens al cuvântului. Deşi epoca politicii constituţionale a fost proclamată oficial abia în octombrie 1905, câteva partide politice poloneze nu au ezitat să-şi formuleze crezurile. În străinătate, în locuri sigure, se ţineau conferinţe şi se plănuiau politici diplomatice. La o întâlnire la Viena, Partidul Realist de dreapta a solicitat introducerea drepturilor egale în toate provinciile poloneze. Membrii săi bogaţi, proprietari funciari, sponsorizaseră echiparea unui tren-spital catolic care să servească pe frontul manciurian. Liga Naţională a lui Dmowski, care avea să se transforme curând în Partidul Naţional-Democratic, solicita polonizarea sistemului de învăţământ şi a administraţiei. Uniunea Poloneză Progresiv-Democrată liberală condusă de Aleksander Lednicki (1866-1934) şi Aleksander Świętochowski (1849-1938) s-a declarat în favoarea acordării Poloniei a unui grad de autonomie compatibil cu păstrarea integrităţii Rusiei. La stânga spectrului politic, Partidul Socialist Polonez (PPS) al lui Piłsudski, o formaţiune ilegală, prezenta un program de luptă armată în scopul de a forţa renunţarea la

serviciul militar obligatoriu şi de a creşte şansele pentru o revoluţie socială şi pentru independenţa naţională. Primele sale *bojówki* (brigăzi de luptă) s-au format în mai 1904. În Paris, reprezentanţii săi dezbăteau posibilitatea unor acţiuni comune cu câţiva aliaţi potenţiali, printre care se aflau Revoluţionarii Socialişti Ruşi (SR) şi naţionaliştii georgieni şi letonieni. Conducătorii Social-Democraţiei din Regatul Polonez (SDKPiL), mai puţin influenţi, şi-au subordonat planurile celor ale mentorilor lor bolşevici şi menşevici. Membrii SR şi ai *Bund*-ului evreiesc şi-au intensificat activităţile în provinciile de vest. Situaţia economică în continuă deteriorare încuraja o politică militantă. Războiul Ruso-Japonez a închis pieţele din Extremul Orient pentru industria poloneză. O sută de mii de muncitori polonezi rămăseseră fără loc de muncă. Majoritatea cetăţenilor se confruntau cu reduceri salariale obligatorii. Demonstraţiile şi protestele erau înăbuşite de poliţie cu tot mai multă violenţă. Douăzeci de oameni au fost răniţi când s-a tras în mulţime la Białystok, pe 28 septembrie. Gravitatea crizei a ieşit în evidenţă pe 13 noiembrie 1904, când a izbucnit un conflict armat la Varşovia în piaţa Grzybowski. O companie de jandarmi a tras într-o mulţime de demonstranţi de duminică care cântau, încercând să confişte o pancartă roşie cu inscripţia : *PPS : Precz z wojną i caratem ! Niech żyje wolny, polski lud* (PPS : Jos războiul şi ţarismul ! Trăiască poporul polonez în libertate). Un grup înarmat a tras asupra jandarmilor. Şase oameni au fost ucişi, numeroşi au fost răniţi, iar sute, arestaţi. Era prima provocare directă împotriva autorităţii ruse în Polonia din ultimii patruzeci de ani, cu trei luni înaintea „Duminicii însângerate" din Sankt-Petersburg[1].

Ambiţia diplomaţilor polonezi reiese, de exemplu, din vizitele mai multor lideri politici rivali în Japonia. La începutul anului 1904, Piłsudski se afla în contact cu ambasadorul japonez la Londra. În iunie-iulie a călătorit, *via* New York şi San Francisco, spre Tokyo, ca să descopere că Dmowski era deja instalat la Hotel Metropole. Fiecare dintre ei a propus cu totul altceva. Dmowski se opunea cu hotărâre implicării japoneze în afacerile Poloniei, temându-se că intervenţia străină ar putea să forţeze guvernul ţarist să abandoneze orice plan privind o reformă constituţională. El a sugerat că naţional-democraţii vor folosi toate mijloacele de care dispun pentru a împiedica revoltele antiruseşti în Polonia. Piłsudski, în schimb, s-a declarat pentru formarea unei legiuni poloneze comandate de ofiţeri din PPS, cu membri dintre prizonierii polonezi din Japonia şi dintre voluntarii polonezo-americani. Acesta a subliniat faptul că o treime din trupele ruseşti din Manciuria sunt de origine poloneză şi ar putea fi dispuşi să dezerteze. „Interesul comun al Japoniei şi Poloniei", a declarat el, „este slăbirea şi înfrângerea puterii ruse"[2]. Până la urmă, guvernul japonez nu a făcut nici un pas decisiv. Ataşaţii lor de război de la Londra şi Paris au fost autorizaţi să ofere PPS arme şi explozibili în schimbul informaţiilor despre infiltrările armatei ruse în Polonia. În toamnă, atât Dmowski, cât şi Piłsudski s-au întors în Europa, aşteptând un viitor incert. Primul a continuat să mizeze pe metodele politice, celălalt, pe confruntarea armată. În următoarele câteva luni, fiecare dintre ei a avut parte atât de momente de exaltare, cât şi de dezamăgire, însă nici unul nu s-a bucurat de un succes definitiv.

Masacrul din „Duminica însângerată" de la Sankt-Petersburg din 22 ianuarie 1905 a dezlănţuit în Polonia sentimente puternice care ameninţau să încline balanţa

în favoarea activiştilor lui Piłsudski. Reacţia imediată a luat forma unei greve şcolare care a durat aproape trei ani. Mii de profesori şi elevi au răspuns apelurilor de a boicota cursurile până la momentul reinstituirii limbii poloneze ca limbă oficială de predare. Universitatea Rusă din Varşovia era pe jumătate părăsită. Pe 28 ianuarie 1905, PPS şi SDKPiL au încurajat greva generală a patru sute de mii de lucrători, pentru următoarele patru săptămâni. Aceasta era doar prima dintr-o serie de mii de greve spontane în toată ţara. În 1905-1906 au avut loc în total 6.991 de greve care au implicat 1,3 milioane de oameni. Muncitorilor în industrie din oraşe li s-au alăturat cei din agricultură, din mediul rural. După câteva tentative ratate, „Organizaţia de Luptă" a PPS a trecut la acţiune. Primele bombe aruncate nu au explodat. Un cazac a băgat în buzunar una dintre ele. Atacurile plănuite împotriva *Oberpolitzmaistr* Nolken şi generalului Novosiltov de la gara din Varşovia nu s-au materializat. Însă pe 21 martie, o bombă a oprit cu succes o patrulă de 12 poliţişti pe strada Chłodna din Varşovia. După acest incident a început un război ascuns între teroriştii şi imensa reţea de poliţişti, spioni şi informatori. De 1 mai s-au organizat demonstraţii în masă, în pofida interdicţiei autorităţilor, în aproape toate oraşele. La Varşovia, 37 de oameni au fost ucişi. Au fost victime şi la Łódź şi Częstochowa. Ordinea publică a făcut treptat loc haosului. Provocările minore din cartierele evreieşti au fost umbrite de o campanie spontană neobişnuit de dură împotriva presupuşilor infractori suspectaţi de colaborare. Pe 24 mai, sute de muncitori de la uzinele siderurgice din cartierul varşovian Praga au trecut podurile peste Vistula şi au atacat districtul „roşu" din Varşovia. Bordelurile au fost percheziţionate; liderii bandelor au fost linşaţi; în Oraşul Vechi, o mulţime de ucenici măcelari înarmaţi cu satâre au demolat o casă unde se adăpostiseră 150 de proxeneţi. Un val de muncitori şi mici negustori s-au refugiat în pădurile din apropierea oraşului. În această perioadă, poliţia din Varşovia a emis peste patruzeci de mii de paşapoarte pentru călătorii externe. În iunie, Łódź a intrat în atenţia publică. O nouă grevă generală a degenerat în ostilităţi deschise. Când s-au ridicat baricade, ţarul a declarat stare de război. Timp de trei zile, între 22 şi 24 iunie, generalul Shuttleworth a folosit toate forţele de care dispunea pentru a elibera străzile. În decursul unei săptămâni, 55 de polonezi, 79 de evrei şi 17 germani şi-au pierdut viaţa. În total, în Łódź s-au înregistrat mai mult de o mie de victime. Pe 21 iulie, Varşovia a fost din nou zdruncinată – de data aceasta de execuţia lui Stefan Okrzeja, în vârstă de 19 ani, membru marcant al „Organizaţiei de Luptă" a PPS şi erou în lupta din piaţa Grzybowski. În august, *bojówki* şi-au umplut valizele cu bani obţinuţi dintr-o serie de jafuri bancare. Pe 15 august, poliţia a organizat un pogrom la Białystok ca diversiune. Creştea ritmul. La tulburările din Polonia s-au adăugat evenimente similare pe teritoriul întregii Rusii. În fabrici se formau soviete ale reprezentanţilor muncitorilor; detaşamentele militare se revoltau împotriva comandanţilor; ţăranii erau cuprinşi de furie. În septembrie 1905, Rusia a semnat un tratat umilitor cu Japonia, la Portsmouth (New Hampshire). Revoluţionarii au prins curaj. La Sankt-Petersburg, Trotki a proclamat „Toată puterea în mâinile sovieticilor" şi grevă generală în întreaga Rusie. Insurecţia se transforma în revoluţie.

Sub presiunea războiului, revoltelor şi înfrângerilor militare, ţarul a fost obligat treptat să facă concesii. În aprilie 1905, un decret privind toleranţa religioasă a

eliberat comunităţile uniaţilor de sub ameninţarea persecuţiei. Sindicatele au fost legalizate. În Polonia a fost reinstituită limba poloneză în şcolile private, însă nu şi în instituţiile de stat. *Macierz Szkolna* (Consiliul Şcolar) polonez a primit aprobarea oficială. Polonezilor urma să li se permită să cumpere terenuri în provinciile de vest. În final, pe 30 octombrie, un manifest imperial ţarist promitea introducerea unei constituţii scrise şi formarea unei adunări parlamentare. Conform manifestului, alegerile pentru primele locuri în Dumă au avut loc în aprilie 1906. Astfel, munca teroriştilor şi revoluţionarilor a deschis drumul spre reforma constituţională. Piłsudski şi PPS au creat o situaţie pe care Dmowski putea acum să o exploateze. Pe măsură ce teroarea scădea, politicile de conciliere se intensificau.

Privind în retrospectivă, este uşor de observat că în 1906 Constituţia nu a fost decât o păcăleală. A introdus sufragiul universal, cu scopul de a menţine autocraţia rusă intactă. Rusia rămânea „unică şi indivizibilă". Ţarul şi-a păstrat dreptul de a aproba toată legislaţia. Miniştrii nu mai erau supuşi controlului parlamentar. Duma putea dezbate, dar nu şi formula solicitări. Alegătorii erau divizaţi în patru curii, pentru a asigura influenţa predominantă a proprietarilor de pământ şi funcţionarilor de stat. Noile instituţii înfiinţate cu acordul ţarului puteau fi desfiinţate din porunca acestuia. Observatorii care mai credeau că reforma putea să creeze premisele unei liberalizări ulterioare şi-au pierdut curând această speranţă. Duma crea prea puţin loc pentru liberalizare sau autonomie regională. Era, de fapt, un paravan în spatele căruia puterea autocrată putea să iasă din convalescenţă. Manevrele constituţionale din 1906-1907 au avut loc într-un context al terorii, raidurilor poliţiei, arestărilor şi represaliilor. Greviştii au fost înfometaţi şi bătuţi fără milă până când s-au supus. Începând cu 29 decembrie 1906, toate fabricile de la Łódź au fost închise pe o perioadă nedeterminată, până când muncitorii aveau să accepte condiţiile impuse de fabricanţi. Mii de oameni au fost deportaţi înapoi în satele de origine. Sute au fost arestaţi. Călăul oficial al oraşului Łódź, Ryszard Fremel, fratele unui agent *Ochrana* ucis de PPS, a supravegheat personal uciderea a 104 prizonieri. Acţiunile întreprinse de *bojówki* erau tot mai disperate. Atacul simultan asupra a o sută de ţinte în „Miercurea însângerată" pe 15 august 1906, tentativa eşuată de asasinat asupra guvernatorului Georgij Skalon, pe 18 august, raidurile trenurilor de la Rogów pe 8 noiembrie 1906 şi Bezdany, aproape de Vilnius, pe 26 septembrie 1908 – toate acestea nu puteau ascunde faptul evident că soarta se întorsese împotriva lor[3].

Din motive practice, în Dumă au participat de la început doar polonezi din rândurile naţional-democraţilor. Partidele de stânga au boicotat alegerile; realiştii şi progresiştii de dreapta au pierdut alegerile. În prima Dumă, Cercul Polonez consta din 32 de membri naţional-democraţi din provinciile de pe Vistula, plus 23 de membri supleanţi, aleşi în Lituania, Bielorusia şi Ucraina. Cercul i-a ţinut aproape pe cadeţi şi a refuzat să se alăture opoziţiei active. În a doua Dumă, aleasă în octombrie 1906, Cercul Polonez a fost redus la 46 de membri, fiind condus de însuşi Dmowski. Un proiect pentru autonomia poloneză, prezentat în 1907, a constituit una dintre multele abateri care au stârnit furia ţarului, făcându-l până la urmă să dizolve Duma. A treia Duma s-a reunit mai târziu în acelaşi an. Noul premier, Piotr Stolîpin, combina talentul pentru reforma administrativă cu severitatea faţă de disidenţi. A modificat

în mod arbitrar sistemul de vot în dezavantajul grupurilor minoritare şi a atacat dur lipsa de loialitate a mişcărilor separatiste. Cercul unit polono-lituaniano-bielorus mai avea acum doar 11 membri. Dmowski a trebuit să-şi regândească strategia. A susţinut Antanta anglo-rusă şi a iniţiat o mişcare „neoslavă", un program creat cu scopul de a reuni interesele polonezilor şi ruşilor în lupta următoare cu Germania. Totuşi, planurile sale imediate erau constant dejucate. Tonul lui Dmowski a devenit tot mai vehement. Înfrângerea sa în alegerile din 1912 pentru a patra Dumă a fost regizată de evreii şi socialiştii din circumscripţia electorală din Varşovia. Acest eveniment a marcat eşecul unui program care combinase o retorică naţionalistă extremistă cu tactici ce nu au adus nici un progres vizibil pe calea spre autonomie. Cu mult înainte de dizolvarea celei de-a patra Dume la izbucnirea războiului, politica de conciliere a lui Dmowski era la fel de discreditată ca şi cea revoluţionară a lui Piłsudski[4].

În perioada de criză, în toate grupările mişcării naţionale poloneze au existat conflicte interne şi diviziuni. În aproape toate chestiunile pentru care naţional-democraţii obţinuseră sprijinul maselor, elementele nonpoloneze ale populaţiei au fost antagonizate. Uniunea Naţională a Muncitorilor (NZR) ajunsese să controleze o treime din clasa muncitoare. Liderii săi au format *bojówki* după modelul PPS, utilizându-le pentru a contesta influenţa stângii în fabrici şi sindicate. La Łódź, *Gazeta Polska* a naţional-democraţilor a susţinut deschis recursul la forţă pentru suprimarea „anarhiei socialiste". Duşmanii lui Dmowski credeau că acesta ajunsese la o înţelegere cu guvernul ţarist, conform căreia Polonia avea să-şi primească autonomia în schimbul colaborării cu scopul suprimării PPS. Numărul crimelor comise din fanatism politic se ridica la patruzeci-cincizeci pe săptămână. Mai ales naţional-democraţii erau responsabili pentru noile antipatii ce se dezvoltau între polonezi şi evrei. Intoleranţa virulentă a lui Dmowski a ieşit la suprafaţă. Socialiştilor nu le rămânea decât să facă apeluri disperate la fraternitate între comunităţi:

> Tovarăşi!
> Înţelegerea şi solidaritatea dintre muncitori, indiferent de graniţele care îi separă sau de diferenţele de origine sau religie, sunt cele mai bune instrumente pentru asigurarea victoriei cauzei noastre: eliberarea maselor muncitoreşti de sub orice formă de constrângere.
> Guvernul ţarist ştie prea bine acest lucru şi încearcă să ne distrugă unitatea prin instigarea la ură rasială şi religioasă. Acolo unde a reuşit, precum la Chişinău sau în Baku, unde creştinii au atacat evreii şi tătarii i-au masacrat pe armeni, a fost încântat de mirosul de sânge şi s-a simţit mai puternic [...]. Aceeaşi tactică înfiorătoare vrea guvernul ţarist de multă vreme să o aplice şi în Polonia. Dar proletariatul nostru ştie prea multe pentru a fi păcălit cu un asemenea şiretlic şi este suficient de puternic pentru a împiedica pogromurile asupra diverselor sale componente sociale.
> Dar nu numai guvernul favorizează trezirea urii rasiale şi religioase; la fel fac toţi aceia cărora nu le convine solidaritatea noastră şi lupta de clasă. Aşadar şi iezuiţii, şi preoţii catolici, şi naţional-democraţii răspândesc ura împotriva evreilor [...]. Că guvernul este înfuriat pe evrei este un lucru perfect de înţeles, dat fiind că evreii sunt activi în toate mişcările revoluţionare. Însă câtă naivitate din partea duşmanilor noştri

să-şi închipuie că şi noi ne vom mânia împotriva evreilor! [...] Sângele evreiesc vărsat pe străzile din Łódź, amestecat cu cel polonez şi cel german, a devenit un ciment ce a unit şi mai puternic diferitele elemente ale proletariatului nostru într-un întreg solid. În rândurile luptătorilor noştri nu cunoaştem evrei, germani sau ruşi, ci muncitori care luptă cu monstrul ţarist pentru libertate şi fericirea omenirii.
Trăiască solidaritatea internaţională a muncitorilor!
Ruşine forţelor reacţionare tenebroase!
Uniţi vom învinge ţarismul!
Iulie 1905

Comitetul Muncitoresc din Łódź
al Partidului Socialist Polonez (PPS)[5]

Socialiştii aveau şi ei destule probleme interne. „Tinerii" din conducerea PPS făceau presiuni constante pentru intensificarea acţiunilor subversive, sfidând sfaturile mai prudente ale „veteranilor". Stânga cerea o revoluţie socială, chiar şi cu preţul independenţei naţionale. La al optulea congres al PPS la Lemberg (Liov) în 1906 s-a ajuns la un compromis. Însă al nouălea congres de la Viena, din noiembrie, a anunţat o ruptură definitivă. PPS (Lewica), sub conducerea lui Feliks Kon şi Henryk Walecki, s-a desprins de PPS, într-o primă etapă a integrării sale în SDKPiL şi, în final, spre comunism. PPS (Rewolucja), sub conducerea lui Piłsudski, a menţinut controlul asupra „Organizaţiei de Luptă" şi a pornit într-o direcţie pentru care independenţa naţională era mai importantă decât socialismul. Fiecare dintre aceste facţiuni se va diviza ulterior. În 1908, Piłsudski deja îşi abandonase legăturile mai strânse cu PPS. Şi-a adunat susţinătorii apropiaţi şi s-a refugiat în Galiţia în scopul pregătirii unei armate. În 1911-1914, PPS (Rewolucja) s-a divizat în două facţiuni – „noul PPS" şi PPS (Opozycja), conduse de Feliks Perl (1871-1927) şi, respectiv, Tomasz Arciszewski (1877-1955). Această fragmentare a PPS reflecta fratricidele din întreaga mişcare poloneză naţionalistă[6].

Evenimentele din Polonia rusească au influenţat în mod inevitabil cursul evenimentelor din celelalte teritorii împărţite. Perioada Dumei a coincis cu introducerea sufragiului universal în Austria. În Galiţia, ca şi în Rusia, naţionaliştii susţinători ai lui Dmowski au progresat rapid, atacându-i pe ucraineni şi pe evrei. Batjocura lor dură împotriva guvernatorului Bobrzyński explică în mare parte de ce acesta a fost dispus să închidă ochii la acţiunile paramilitare ale lui Piłsudski. În Prusia, mulţi polonezi erau atraşi de antigermanismul lui Dmowski. Grevele şcolare din 1906-1907 au fost direct inspirate de precedentul din Rusia. În toate cele trei teritorii împărţite a avut loc o agravare evidentă a stării naţiunii. Era simptomul unei atmosfere febrile însoţite de tensiuni interne extreme, care nu a adus nici o ameliorare a stării politice a naţiunii ca întreg.

Criza din 1904-1908 a fost momentul în care societatea poloneză s-a apropiat cel mai mult de o revoluţie organică. Mai târziu, în 1917-1918, teritoriile poloneze au fost protejate de efectele Revoluţiei din Rusia de ocupaţia germană. În al Doilea Război Mondial, schimbările sociale revoluţionare au fost impuse de inamicii străini, şi nu de forţele interne. Între timp, după 1908 s-a afirmat politica reacţionară în aproape toate sferele. Asasinarea lui Stolîpin în 1911 a dus la sfârşitul oricăror

reforme. Gruparea *Macierz Szkolna* a fost destrămată. Extinderea *zemstva* în provinciile de vest era îngreunată de conflictele dintre ţărănime şi proprietarii de pământ. Implementarea reformei municipale în oraşe a fost obstrucţionată de rivalităţile polono-evreieşti. În 1912, naţionalizarea căii ferate Varşovia-Viena a dus la concedierea a sute de angajaţi polonezi. Cedarea formală a teritoriului Kholm (Chełm) guberniei de Kiev trăda clar intenţiile de facilitare a rusificării şi de pregătire a reconvertirii generale a uniaţilor. Pe scena internaţională sumbră domnea teama de o invazie germană. Pe 3 august 1914, când a fost declarat războiul şi primul regiment cazac a trecut prin Varşovia în drumul său spre front, populaţia poloneză s-a adunat pe străzi, aclamându-i cu bucurie.

18

FENIKS

Renaşterea statului polonez (1914-1918)

La originile sale, Primul Război Mondial nu avea nimic de-a face cu problemele Poloniei. Se născuse din rivalităţile dintre Germania şi Franţa, Marea Britanie şi Rusia şi din problemele dintre Austria şi Serbia. Însă izbucnirea ostilităţilor în august 1914 a dat un nou suflu problemei poloneze. Pentru prima oară din 1762, Berlinul era în război cu Sankt-Petersburgul. Solidaritatea puterilor care au făcut împărţirile, aproape neatinsă de-a lungul secolului al XIX-lea, dispăruse în sfârşit. Pentru prima oară din epoca napoleoniană, teritoriile poloneze urmau să fie transformate într-un câmp de luptă. În Silezia şi Galiţia, apoi în Bielorusia şi Polesia, frontul de est urma să aducă poporul polonez în contact direct cu conflictul şi cu toate ideile şi ororile acestuia. Pentru prima oară în istorie, fiecare dintre cele trei imperii avea să strângă armate masive. De la populaţie aveau să se ceară sacrificii fără precedent, care i-au pus loialitatea la grea încercare. Teritoriile poloneze nu erau doar un teatru de operaţiuni, ci şi o zonă unde Rusia şi Puterile Centrale erau forţate să rivalizeze pentru a-i atrage trup şi suflet pe supuşii lor polonezi[1]. (Vezi harta 11.)

Întrucât perspectiva unui verdict rapid era tot mai îndepărtată, fiecare dintre contestatari se simţea obligat să îşi întreacă rivalii în promisiunile prin care spera să obţină sprijinul polonez. În 1914-1916, ţarul, kaizerul şi regele au promis grade de autonomie tot mai mari. În 1917, preşedintele Statelor Unite, guvernul provizoriu de la Petrograd şi chiar liderul bolşevicilor s-au declarat în favoarea independenţei Poloniei. În 1918, acestora li s-au alăturat Franţa, Italia, Japonia şi, în cele din urmă, Marea Britanie. Majoritatea acestor declaraţii erau apeluri virtuoase, fără nici o şansă de realizare din partea celor care le făceau. Germanii erau singurii care aveau posibilitatea să îşi transforme cuvintele în fapte, însă nici ei nu au făcut-o[2].

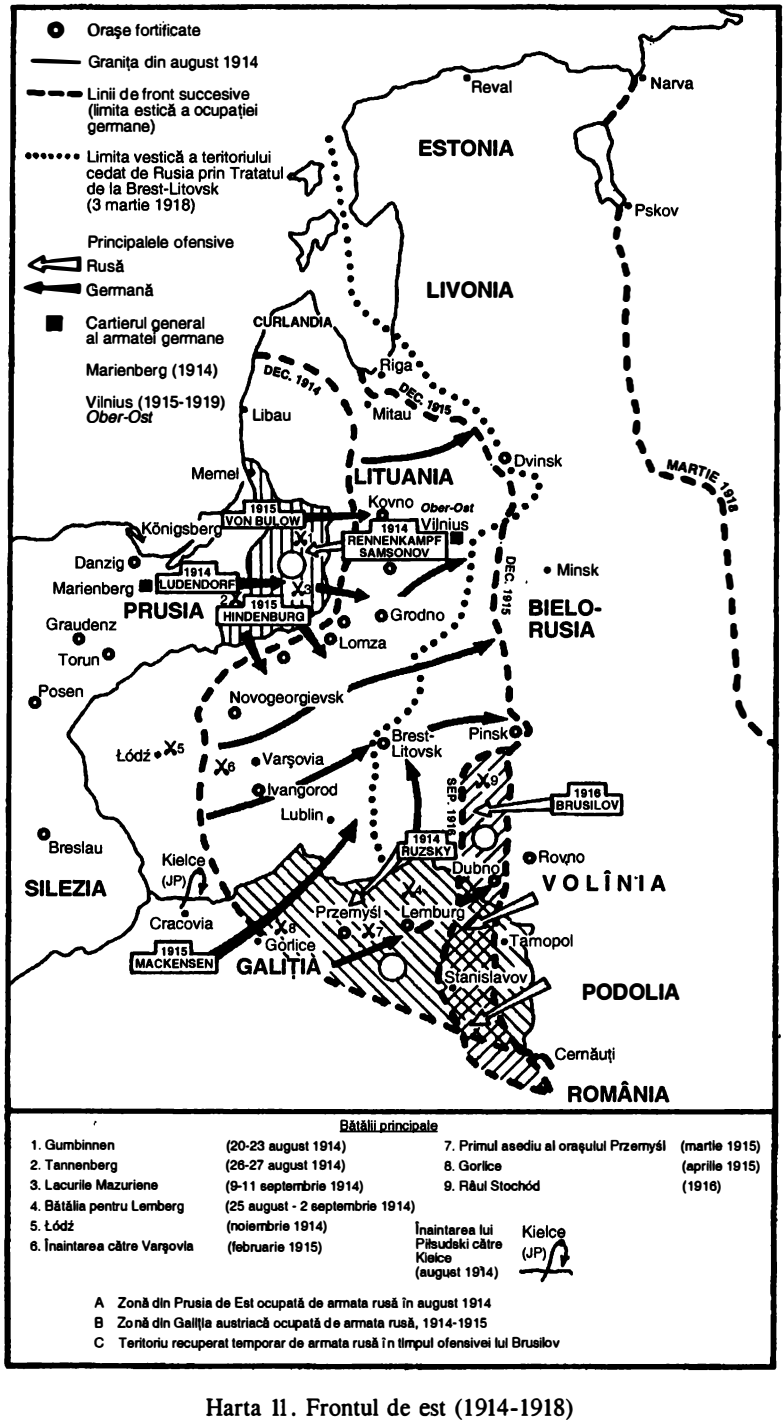

Harta 11. Frontul de est (1914-1918)

Totuşi, ideea de independenţă, odată propusă, nu mai putea fi dată uitării. În cei patru ani de război, atmosfera politică a suferit mai multe transformări. Deziluzia ultimelor decenii făcea loc treptat unei speranţe vagi, dar arzătoare. În rândurile polonezilor, optimiştii se lăsau entuziasmaţi de perspectivele tentante oferite de soarta capricioasă a luptei. Pesimiştii erau îngroziţi de convingerea că luptele fratricide erau inevitabile. Zeci de mii de tineri polonezi serveau în fiecare dintre armate. În această situaţie, în septembrie 1914, Edward Słoński a scris probabil cele mai cunoscute versuri din timpul războiului:

Ne-a despărţit destinul, frate,
Soarta rea ne ţine departe –
În două tranşee duşmane
Cu moartea dăm ochii.

În tranşeele durerii
Ascultând şuier de gloanţe,
Stăm noi doi faţă în faţă:
Duşmanul tău – eu; tu – duşmanul meu! [...]

Iar când mă vezi din depărtare
Ţinteşte neclintit
Şi-n inima mea poloneză
Înfige glonţul moscovit.

Acum vederea mi se limpezeşte,
Şi noaptea despre asta tot visez.
Din sângele nostru va creşte
Aceea *ce n-a pierit!*[3]

În fiecare centru unde era posibilă activitatea politică, organizaţiile poloneze apăreau ca ciupercile după ploaie. La Cracovia, o conferinţă din 16 august 1914 a dat naştere unui Comitet Naţional Suprem (NKN), care dorea să reunească toate mişcările de independenţă poloneză sub egida Austriei[4]. Primul său preşedinte a fost profesorul Juliusz Leo (1862-1918), primarul de multă vreme al Cracoviei. În fruntea corpului său militar se afla Władysław Sikorski (1881-1943). Comitetul era susţinut de toţi liderii partidelor din Galiţia şi a funcţionat timp de trei ani. A menţinut legături strânse cu Organizaţia Naţională Poloneză (PON) a lui Piłsudski, aripa politică a Legiunilor, însă relaţiile nu au fost deloc lipsite de dificultăţi. La Varşovia, pe 10 septembrie 1914, naţional-democraţii au format un Comitet Central Cetăţenesc (CKO), aparent cu scopul de a oferi ajutor victimelor războiului, dar în realitate pentru a susţine şi Comitetul Naţional Polonez (KNP) al lui Dmowski, încă devotat în această etapă cauzei autonomiei sub egida Rusiei. KNP s-a mutat curând, în 1915, la Petrograd, iar apoi la Lausanne, în Elveţia[5]. La Londra a fost creat un Comitet Polonez de Informare (PKI), pentru a ajuta polonezii afectaţi de Ordinul de Înregistrare a Străinilor şi pentru a face cunoscută cauza poloneză. Acesta era patronat

de Robert William Seton-Watson, apărător britanic de frunte al mişcărilor naţionale est-europene, iar printre cei mai energici membri ai săi se număra August Zaleski[6]. În Elveţia a fost înfiinţat un Comitet Polonez Central de Întrajutorare (CAP) la Vervey, de pianistul Ignacy Jan Paderewski. Atât centrele britanice, cât şi cele elveţiene se străduiau să ofere ajutor în zonele devastate de război din Polonia. CAP şi-a deschis filiale la Londra, Paris, Roma şi Washington, filiale care au ajuns mai târziu sub influenţa KNP-ului lui Dmowski. Cele două tendinţe principale din politica poloneză a momentului erau reprezentate, pe de o parte, de aşa-numiţii „activişti", care invocau o luptă activă împotriva Rusiei alături de Puterile Centrale, şi pe de altă parte, de aşa-numiţii „pasivişti", care aveau încredere în Rusia şi mai târziu aveau să-şi pună speranţele în aliaţii occidentali.

De asemenea, a crescut numărul formaţiunile militare poloneze. Pe 16 august 1914, Piłsudski şi-a unit armata cu alte formaţiuni paramilitare având aceleaşi scopuri, formând Legiunile Poloneze[7]. A preluat el însuşi comanda primei brigăzi a Legiunilor: de aici şi originea poreclei sale, *Komendant* (Comandantul), precum şi marşul Legiunii, *My, Pierwsza Brygada*. A doua brigadă era comandată de col. Küttner, iar din iulie 1916, de col. Józef Haller (1873-1960). A treia brigadă, formată în 1916, era condusă de col. Stanisław Szeptycki (1867-1950), apoi de Boleslaw Roja (1879-1940). După prima lor aventură independentă dezastruoasă în august 1914, Legiunile au trecut în subordinea austriecilor. Legiunilor li s-a alăturat şi formaţia de elită a lui Piłsudski, Organizaţia Militară Poloneză (POW), un organ conspirativ secret, creat pentru operaţiuni de diversiune şi informaţii secrete. Aceasta a supravieţuit după ce Legiunile au fost desfiinţate[8]. De partea rusă, naţional-democraţii au recrutat Legiunea Puławy, alcătuită din voluntari, cu intenţia explicită de a contracara influenţa lui Piłsudski. În etapele ulterioare ale războiului, germanii au format Polnische Wehrmacht, un corp auxiliar pentru apărarea teritoriilor poloneze cucerite de la Rusia; ruşii au format o brigadă de puşcaşi polonezi în cadrul armatei lor; francezii au format o „Armată Poloneză" din prizonierii de război. Americanii şi canadienii au facilitat recrutarea formaţiunilor poloneze în unele armate ale Aliaţilor[9].

În 1916, numărul polonezilor care luptau în război, pe un front sau altul, a ajuns la 1,9 milioane. Acest număr includea 4% din populaţia provinciilor de pe Vistula; 14,8% din populaţia poloneză a Poloniei prusace; şi 16,3% din polonezii din Galiţia. În timpul luptelor, aceştia au înregistrat peste un milion de victime, inclusiv 450.000 de morţi[10].

Piłsudski a lansat campania de pe frontul de est înainte ca altă armată profesionistă să facă vreo mişcare. După proclamarea unui guvern naţional fictiv, pe 6 august 1914, un grup de puşcaşi a trecut frontiera rusă cu Galiţia, înaintând către Kielce. Erau o privelişte neobişnuită. Cavalerii purtau şei pe cap, sperând să captureze cai de la inamic. La periferia oraşului Kielce au fost întâmpinaţi de femei poloneze ce le-au oferit buchete de flori. Restul localnicilor, temându-se de răzbunarea ruşilor, au rămas închişi în case. În mai puţin de două săptămâni, puşcaşii erau înapoi în Galiţia. Acesta a fost eşecul care l-a convins pe Piłsudski să se supună ordinelor austriece şi, pe moment, să lase luptele în seama armatelor profesioniste[11].

Ofensiva rusă pregătea expansiunea spre est în două sectoare, în Prusia de Est şi în Galiţia. În acest scop, comandantul suprem, marele duce Nicolai Nicolaevici, a distribuit un manifest naţiunii poloneze :

Polonezi !
A sosit ceasul când visurile părinţilor şi străbunilor voştri se pot împlini.
Acum un secol şi jumătate, trupul viu al Poloniei a fost sfâşiat în bucăţi, dar sufletul ei nu a murit. A fost menţinut în viaţă de speranţa reîntregirii naţiunii poloneze şi a unirii sale frăţeşti cu Marea Rusie.
Armata Rusă vă aduce veşti binecuvântate despre această uniune. Fie ca frontierele ce taie Polonia să dispară.
Fie ca naţiunea poloneză să fie unită sub sceptrul Împăratului Rus. Sub acest sceptru Polonia va renaşte liberă în privinţa credinţei, limbii şi autoguvernării.
Rusia doreşte numai un lucru de la voi, anume, să arătaţi respect faţă de celelalte popoare a căror soartă a fost legată de a voastră prin istorie.
Marea Rusie vă întâmpină cu dragă inimă şi cu mâna frăţească întinsă în semn de prietenie. Ea crede cu tărie că nu a ruginit sabia ce a învins duşmanul la Grünwald.
Batalioanele ruseşti se întind de la ţărmurile Oceanului Pacific până la Mările Nordului.
Răsar zorii noii voastre vieţi.
Fie ca stindardul Crucii să lumineze în continuare, simbol al suferinţei şi reînvierii naţiunilor.

(Semnat) Comandantul Suprem
General-adjutant, Nicolai[12]

Tonul plin de patos religios al manifestului suna straniu din gura unui Romanov, ai cărui predecesori erau direct responsabili pentru persecuţiile politice şi religioase din trecut. Deşi scris în poloneză, şi nu în rusă, nu a avut succes, mai ales că pe afişe steagul polonez a fost tipărit cu susul în jos. Era un manifest tipic, ca multe altele, emis de fiecare parte beligerantă pe măsură ce înainta războiul.

În sectorul sudic, soarta le-a surâs ruşilor în luptele împotriva austriecilor. Până la Crăciun, cazacii intraseră în Wieliczka, aproape de Cracovia. Însă pe partea nordică erau copleşiţi de armatele inamice. Atrăgând trupele ruseşti în pădure şi în regiunile nelocuite ale lacurilor Mazuriei, Hindenburg a reuşit să înconjoare şi să distrugă două armate ruseşti. Această victorie importantă, încheiată cu un bilanţ de aproape două milioane de ruşi luaţi prizonieri, a fost botezată de germani după oraşul învecinat, Tannenberg. A fost declarată ultima răzbunare teutonă pentru înfrângerea de la Grünwald din urmă cu 504 ani.

Contraofensiva germanilor a început în august 1915 şi a continuat tot anul. De la prima lor victorie la Gorlice în Galiţia, Wehrmachtul a înaintat neobosit spre est. Pe 5 august au intrat în Varşovia, pe 25 august în Brest, pe 18 septembrie în Vilnius. În 1916, Mackensen a trecut Carpaţii şi a invadat România. Aceste victorii au adus câştiguri teritoriale care vor rămâne în mâinile germanilor până la sfârşitul războiului. Cu excepţia Poleziei şi Galiţiei de Est, unde avansase armata lui Brusilov în 1916, controlul german asupra teritoriilor poloneze nu a fost perturbat deloc în această perioadă. În 1917, Wehrmachtul a trecut în Statele Baltice, Bielorusia şi Ucraina. La începutul anului 1918, germanii ameninţau chiar Moscova.

Precauţi, germanii au amânat deciziile politice până la stabilizarea situaţiei pe front[13]. Iniţial, teritoriile au fost controlate de armatele care le cuceriseră. S-a creat o zonă de ocupaţie germană, cu un guvernator general, Hans von Bressler (1850-1921), care locuia la Varşovia. S-a creat şi o zonă de ocupaţie austriacă, cu centrul la Lublin; la Vilnius a luat fiinţă *Oberkommando-Ost*. Dezbaterile politice au durat aproape doi ani. Liderii germani nu erau pregătiţi pentru noile evenimente. „Nu intenţionam să redeschidem problema poloneză", a declarat cancelarul Bethmann-Hollweg în Reichstag, „a fost soarta bătăliilor". Un proiect solicita crearea unei zone-tampon permanente, sau *Grenzstreifen*, din care 16 milioane de polonezi să fie deportaţi în Rusia pentru a face loc unor ocupanţi germani demni de încredere[14]. O altă idee, prezentată de Friedrich Naumann, prevedea o uniune oficială între Austro-Ungaria şi Germania. În cadrul acestei *Mitteleuropa*, Polonia s-ar fi bucurat de autonomie sub protecţia Germaniei. Austriecii s-au revoltat. În august 1916, germanii şi-au anunţat intenţia de a reînfiinţa Regatul Congresului; în toamnă, kaizerul a discutat un plan general în acest sens cu Franz Joseph, la Pless (Pszczyna), în Silezia. Conform declaraţiei „celor doi împăraţi", publicată pe 5 noiembrie, Polonia urma să se bucure de independenţă în cadrul unor limite teritoriale şi constituţionale încă neclarificate. Un Consiliu Provizoriu de Stat (TRS), convocat la Varşovia printr-o acţiune comună a guvernatorilor generali german şi austriac, bazat exclusiv pe sprijinul reprezentanţilor Activiştilor, a demisionat după numai opt luni de activitate. Acesta a fost înlocuit de un Consiliu de Regenţă format din arhiepiscopul Aleksander Kakowski (1862-1938), prinţul Zdzisław Lubomirski (1865-1941) şi contele Józef Ostrowski (1850-1923). Acest organ a acţionat în numele unui regat fără rege şi al unei regenţe fără regent. Era pe deplin subordonat autorităţilor militare germane. A făcut ceva progrese în februarie 1918, când a numit un consiliu de stat executiv responsabil de cele douăsprezece „ministere", cu rolul de a poloniza administraţia. Însă credibilitatea sa a fost în curând subminată de Tratatul de la Brest-Litovsk, semnat de germani şi bolşevici pe 3 martie. Acest tratat, la care nu a fost invitat nici un reprezentant polonez, a fost condamnat de opinia publică poloneză, care îl considera un atac neruşinat asupra intereselor Poloniei. Pentru polonezi, Tratatul de la Brest-Litovsk era echivalent cu o a şasea împărţire[15].

Rolul jucat de Legiunile Poloneze în campania de pe frontul de est nu trebuie subestimat. Botezul de foc sub comanda austriacă a avut loc pe 21 octombrie 1914 la Laski, aproape de Dęblin. Momentul lor de glorie a fost atacul victorios de la Ulan, aproape de Rokitna, pe 13 iunie 1915. În următorii doi ani, au participat la numeroase acţiuni în Rutenia Subcarpatică, în Podolia, în Volînia şi în marea bătălie din valea Stochód, în Polezia. În 1917, totuşi, motivaţia lor începuse să slăbească din cauza ordinului de a fi transferaţi în Polnische Wehrmacht. Dimensiunile succesului german şi prăbuşirea inevitabilă a Rusiei au subminat motivaţia iniţială a lui Piłsudski, care nu dorea victoria totală a Germaniei, ci a Rusiei. Astfel, pe 21 iulie 1917, a refuzat să-şi transfere trupele din Austria în Germania. Întrevederea lui Piłsudski cu von Besseler, guvernatorul german al Varşoviei, a fost lipsită de orice compromis:

PIŁSUDSKI: Excelenţă, vă imaginaţi că Poporul polonez se va lăsa amăgit de vorbe şi promisiuni? Credeţi că dacă lipiţi vulturul alb polonez pe fiecare deget al mâinii care sugrumă Polonia, polonezii au să considere strânsoarea drept dovadă de iubire şi prietenie?

Von BESSELER: Herr von Piłsudski! – strigă scurt. În acest mare moment istoric, Polonia are nevoie de un lider cu viziune. Dumneata eşti singurul pe care îl cunosc, pe care l-am putut găsi. Vino cu noi. Îţi dăm totul: forţa, gloria, banii. Iar dumneata faci un serviciu enorm patriei dumitale.

Pilsudski ascultă, bătând cu degetele în masă.

PIŁSUDSKI: Excelenţa Voastră nu mă înţelege – răspunde calm. Nu doreşte să mă înţeleagă. Dacă primesc propunerea Voastră, voi, nemţii, câştigaţi un om; dar eu pierd un popor întreg[16].

Majoritatea legionarilor au refuzat să depună jurământul de credinţă în faţa kaizerului. Piłsudski a fost arestat şi încarcerat în Germania. Oamenii săi au fost închişi în lagărele germane. Józef Haller a scăpat de-a lungul liniilor ruse şi, prin Murmansk, a luat drumul Franţei.

Controlul german asupra teritoriilor poloneze a zădărnicit şansele lui Dmowski de a pune problema poloneză în tratativele cu Rusia. La sfârşitul anului 1915 a părăsit Petrogradul, navigând către vest. La Londra nu a ratat nici o ocazie de a calomnia poziţia „progermană" şi „antialiată" a lui Piłsudski şi a intensificat teama că evreii vorbitori de idiş ar fi agenţi secreţi germani. A transmis la Scotland Yard o listă de activişti polonezi şi evrei, printre care August Zaleski şi Lewis Namier, şi a convins Home Office să încredinţeze activitatea PKI-ului în mâinile oamenilor în care avea încredere. În acelaşi timp s-a lăudat Ministerului de Afaceri Externe că ar deţine „o jumătate de milion sau chiar un milion de soldaţi polonezi" gata să-şi dea viaţa pentru cauza Aliaţilor, dacă guvernele acestora ar recunoaşte independenţa Poloniei în versiunea pe care o susţinea el la momentul respectiv. În semn de recunoaştere pentru străduinţele sale a primit titlul de doctor *honoris causa* al Universităţii Cambridge[17]. La Paris a luat legătura cu politicieni favorabili cauzei Poloniei, dar eforturile sale s-au lovit de legăturile puternice ale Franţei cu imperiul ţarist. La Lausanne şi-a unit forţele cu cele ale liderilor CAP-ului şi a iniţiat refacerea KNP. Punctul-cheie al campaniei lui Dmowski, în această etapă, era câştigarea recunoaşterii oficiale a propriei persoane drept unic şi exclusiv reprezentant al unui viitor guvern polonez. De altfel, aproape că a reuşit. Dar deocamdată, atât timp cât guvernele occidentale priveau problema poloneză ca problemă internă a marelui lor aliat, Rusia, nimic nu se putea schimba.

Revoluţia din februarie din Rusia a schimbat însă situaţia peste noapte. Apariţia la Petrograd a liberalilor ruşi care fuseseră asociaţi cu Cercul Polonez din *Duma* timp de peste zece ani a făcut ca declaraţia referitoare la Polonia să devină o prioritate pe agenda guvernului provizoriu. Declaraţia din 30 martie 1917 vorbea despre o „Polonie independentă", lăsând însă detaliile în seama viitoarei Adunări Constitutive[18]. Pe 9 aprilie a fost proclamată o declaraţie generală asupra principiului autodeterminării naţionale. La finele lunii, guvernul provizoriu a numit o Comisie Poloneză de

Lichidare condusă de Aleksander Lednicki, asociat al Cadeţilor şi preşedinte al Clubului Autonomiştilor şi Federaliştilor. Sarcina lui Lednicki era de a pregăti transferul proprietăţilor de stat ruseşti sub control polonez. Era un lucru relativ imposibil, dată fiind ocupaţia germană permanentă din toate provinciile poloneze.

Adevărul este că declaraţia guvernului provizoriu referitor la Polonia fusese precedată, la 21 martie 1917, de o declaraţie similară a Societăţii Muncitorilor şi Reprezentanţilor Ţărănimii de la Petrograd[19]. Însă această iniţiativă bolşevică nu putea fi considerată mai mult decât o declaraţie privată a bunelor intenţii. În această fază, bolşevicii nu se bucurau de nici un fel de autoritate în Rusia, iar pronunţarea lor asupra Poloniei avea la fel de multă însemnătate ca şi rezoluţiile comitetelor muncitoreşti din Varşovia, Berlin sau Tokyo cu referire la viitorul Rusiei. Prima declaraţie cu autoritate a bolşevicilor în privinţa problemei poloneze s-a regăsit în clauza a treia a Decretului din 29 august 1918, care anula hotărârile decretelor secrete anterioare, inclusiv ale celor referitoare la împărţiri. Însă nici atunci nu dispuneau de mijloacele necesare pentru a-şi impune viziunea, şi nici nu intenţionau să îşi asume angajamente specifice. Nimeni nu ştia ce însemna „Polonia" pentru bolşevici.

Revoluţia din februarie din Rusia a coincis cu creşterea rapidă a interesului americanilor faţă de problemele războiului. La o întâlnire cu Paderewski, în noiembrie 1916, preşedintele Woodrow Wilson şi-a exprimat pentru prima oară simpatia faţă de ideea unei Polonii independente. Pe 21 ianuarie 1917, în prima sa cuvântare oficială în faţa Senatului, Wilson a menţionat „Polonia unită" şi dreptul acesteia la „acces la mare". Un an mai târziu, pe 8 ianuarie 1918, al treisprezecelea dintre cele „Paisprezece Puncte" ale lui Wilson pentru pace se referea la o „Polonie unită, independentă şi autonomă, cu acces liber şi nerestricţionat la mare". Această declaraţie generoasă a viziunilor americane asupra Poloniei a fost singura de acest fel făcută de un lider al unei mari puteri, şi totodată o declaraţie care nu rezulta dintr-un complex de împrejurări[20].

În 1917-1918, politica tuturor puterilor occidentale faţă de Polonia s-a schimbat radical. Parţial ca rezultat al intrării Americii în război de partea lor, parţial din cauza căderii Rusiei, dar mai ales din dorinţa disperată de a aduce daune Germaniei, acestea şi-au abandonat împotrivirea rigidă la ideea independenţei Poloniei. Dar au făcut-o în silă. Pe 11 martie 1917, guvernul francez a semnat cu Rusia o înţelegere care prevedea că francezii nu vor interveni în aranjamentele Rusiei privitoare la graniţe. Pe 22 martie, lordul Hugh Cecil a amintit Parlamentului că recunoaşterea de către britanici a independenţei Poloniei era un gest echivalent cu o propunere a Rusiei referitoare la autonomia Irlandei. O lună mai târziu, pe 26 aprilie, în conformitate cu declaraţia guvernului provizoriu, Andrew Bonar Law – cancelar al Trezoreriei – a salutat Polonia în numele Maiestăţii Sale, regele George al V-lea. În iunie, în Franţa, a fost emis decretul lui Poincaré privind aranjamentele oficiale referitoare la armata poloneză – ceea ce a reprezentat încă un pas înainte. În septembrie, recunoaşterea oficială de către guvernul Franţei a KNP ca organ politic oficial de legătură cu armata Poloniei a fost cauza consternării generale. Termenii acordului de recunoaştere a Poloniei nu erau încă foarte clari, iar britanicii se temeau că francezii le-au luat-o înainte. Britanicii şi-au exprimat recunoaşterea KNP în

octombrie în mod deliberat în termeni vagi şi exclusiv în interesul solidarităţii anglo-franceze. Şi aşa, a fost curând regretată. Acum nimeni nu îl mai putea împiedica pe Dmowski să se poarte ca şi cum ar fi fost prinţul încoronat al viitorului stat polonez. Declaraţiile oficiale generale referitoare la independenţa Poloniei erau acum la ordinea zilei. Însă prima garanţie comună specifică, oferită de toţi Aliaţii, pentru „restaurarea Poloniei în limitele sale istorice şi geografice" nu s-a făcut decât pe 2 martie 1918 – şi chiar şi atunci în condiţii obscure. Hotărârea a fost luată la Iaşi, în România, unde negociatorii Aliaţilor au încercat să-i convingă pe polonezii din Armata IX rusă rebelă din Basarabia, împreună cu evadaţii din Brigada 2 legionară a lui Haller, să continue lupta împotriva Germaniei. Declaraţia a fost repetată oficial abia în nota comună britanico-franco-italiano-americană din 3 iunie 1918. În sine, declaraţiile Aliaţilor au avut puţine efecte pozitive. S-au strâns puţini din jumătatea de milion de soldaţi ai lui Dmowski. Cele cinci divizii ale armatei poloneze din Franţa nu au depăşit niciodată 100.000 de oameni şi doar una dintre ele era pregătită să se alăture luptei de pe frontul de vest. Conducerea lor a fost încredinţată unor generali francezi şi mai apoi lui Józef Haller, după sosirea sa de la Murmansk. În Rusia, Corpul polonez teoretic proaliat al generalului Dowbór-Muśnicki a petrecut mai mult timp luptând cu Garda Roşie decât cu nemţii. Având baza la Minsk în Bielorusia, a beneficiat de întăriri de la unităţile poloneze din armata rusă aflată în dezintegrare, pe care le-a utilizat pentru protejarea intereselor funciare locale. Eforturile acestui corp a fost balansat de miile de polonezi care s-au alăturat roşilor, fraternizând cu garnizoanele germane ale *Ober-Ost*[21]. Într-o asemenea situaţie, era greu de spus cum puteau guvernele Aliaţilor să-şi pună în aplicare declaraţiile privitoare la Polonia.

La Varşovia, schimbările de situaţie de pe frontul de est provocau când disperare, când speranţe nerealiste. La început, cetăţenii erau în mare parte loialişti, susţinând mobilizarea rusă cu o forţă exemplară. Opoziţia socialistă şi naţionalistă, înăbuşită de evenimentele din 1905-1906, aproape că nu şi-a făcut deloc simţită prezenţa. Veştile despre bombardamentul german de la Kalisz au stârnit indignarea generală, întărind convingerea naţional-democraţilor conform căreia viitorul Poloniei este alături de Rusia. Însă în curând evenimentele au scăpat de sub controlul loialiştilor. Agitaţia clasei muncitoare a fost provocată de creşterea preţurilor la alimente, de încorporările forţate în scopul reparării fortăreţelor, precum şi de lipsa locurilor de muncă, rezultat al evacuării echipamentelor din fabrici pentru a fi trimise în Rusia. Un comitet cetăţenesc, condus de principele Lubomirski, avea sarcina iniţială de a supraveghea realizarea unui program de asistenţă socială. Acesta s-a transformat însă curând într-un nucleu al politicii locale, apoi naţionale. În martie 1915, când ţarul a acordat Varşoviei autonomia municipală, refuzată din 1863, oraşul deja îşi întorcea spatele vechii ordini. În vară, după ce ruşii în retragere au distrus toate podurile, staţiile de cale ferată şi combinatele siderurgice, simpatia pentru legătura ţaristă a dispărut peste noapte. Ocupaţia germană, care a durat din 6 august 1915 până în 13 noiembrie 1918, s-a instituit într-un context extrem de volatil. Sărbătorirea spontană a zilei naţionale a Poloniei pe 3 mai 1916, pentru prima oară în cincizeci de ani, a trădat existenţa unor sentimente naţionaliste ce puteau ieşi la iveală în orice

moment. În acelaşi an, repolonizarea Universităţii din Varşovia, declaraţia formală de reinstaurare a Regatului Poloniei cu al său Consiliu de Stat în palatul regal şi întâmpinarea cu mare pompă a Legiunilor Poloneze au subliniat faptul că germanii erau dispuşi să accepte concesii semnificative. Însă în 1917 s-a văzut şi limita acestor concesii. Grevele repetate au dezvăluit persistenţa tulburărilor economice, iar arestarea lui Piłsudski a fost o avanpremieră a pumnului de fier ascuns în mănuşa germană. Controlul regimului german asupra Consiliului Regent nu a slăbit până în toamna anului 1918.

Însă prăbuşirea Puterilor Centrale, odată declanşată, a fost un proces surprinzător de vertiginos. Prima fisură pe faţa monolitului a apărut pe frontul de vest în „Vinerea Neagră", 18 iulie 1918, când francezii, britanicii şi americanii au spart liniile germane, înaintând cu tot mai multă forţă. Însă dauna iremediabilă s-a produs abia în octombrie, când, pe frontul de est, soldaţii Austro-Ungariei pur şi simplu şi-au făcut bagajele şi au plecat acasă. În trei săptămâni, întreaga zonă de ocupaţie austriacă a rămas fără garnizoane. Regimentele cehe s-au îndreptat spre Boemia ; maghiarii spre Ungaria ; tirolezii spre Tirol ; iar galiţienii spre oraşele şi satele lor de baştină. Ofiţerii au pierdut orice control şi au dispărut în haosul general. Funcţionarii de stat le-au predat îngrijitorilor cheile birourilor şi au plecat. Populaţia uimită, care trăise timp de patru ani sub ocupaţie militară, era acum lăsată pe cont propriu. Oamenii fuseseră abandonaţi. Primul teritoriu polonez astfel eliberat a fost Cieszyn. Pe 28 octombrie 1918, Consiliul Naţional al Ducatului de Cieszyn din Silezia şi-a declarat independenţa, anunţându-şi totodată intenţia de a se alătura Republicii Polonia (care la momentul respectiv încă nu exista), şi a semnat un tratat prin care ceda partea vestică a Ducatului consiliului local ceh[22]. Cracovia a fost eliberată în aceeaşi zi. Liov, eliberat pe 1 noiembrie, a fost ocupat de polonezi şi de ucraineni simultan[23].

Politica legată de colapsul austriac era neclară. La Cracovia, în absenţa oricăror ordine de la Viena, liderii „Cercului Polonez" al *Reichsrat*-ului au format o *Comisie Poloneză de Lichidare* (PKL) pentru administrarea Galiţiei. Preşedintele acesteia era Wincenty Witos. Unii dintre membrii săi mai conservatori încă încurajau, în 1919, loialitatea faţă de Imperiul Austriac, chiar şi când acesta încetase să mai existe. La Lublin, pe 7 noiembrie, în fostul sediu al zonei austriece de ocupaţie, liderii socialişti au format un „Guvern Popular Provizoriu al Republicii Polonia", cu Ignacy Daszyński ca premier. Fiind unicul partid care în anii precedenţi exprimase o preferinţă constantă pentru independenţă, nu se puteau numi pe drept reprezentanţi ai întregii naţiuni. Însă asocierea lor cu Legiunile şi manifestul lor naţional radical le-au adus sprijinul substanţial al populaţiei[24].

La acest moment, fisura monolitului se extinsese şi în zona de ocupaţie germană. La Kiel mocneau revolte. La Berlin izbucnise revoluţia. Comandamentul german de la Varşovia, ca peste tot, nu primise nici un fel de ordine. Soldaţii din garnizoane au început să formeze „societăţi", după modelul învăţat în *Ober-Ost*. Acestora li s-au alăturat muncitorii, formând comitetele muncitoreşti. Consiliul Regent nu se bucura de nici o putere. Încercarea sa de a forma un „guvern" sub comanda lui J. Swieżyński, în locul vechiului Consiliu de Stat, nu a găsit sprijin. Anarhia bătea

la uşă. Apoi s-a întâmplat ceva la care nu se aştepta nimeni. Piłsudski, eliberat din fortul de la Magdeburg pe 10 noiembrie 1918, a sosit în gara de la Varşovia. El era singurul om cu o reputaţie suficient de puternică pentru a salva situaţia. Trecutul său socialist promitea o influenţă asupra muncitorilor de stânga; experienţa sa militară însemna că el va şti să se apere de armata germană. Pe 11 noiembrie, în ziua armistiţiului şi a sfârşitului Primului Război Mondial, la rugămintea Consiliului Regent, Piłsudski a preluat postul de comandant suprem. Le-a propus comandanţilor armatei germane să predea pur şi simplu armele şi să plece cu primul tren, înainte să înceapă tulburările în rândul populaţiei. Germanii şi-au dat imediat acordul. Luptătorii experimentaţi ai detaşamentelor de atac şi-au predat armele unor şcolari neştiutori. Citadela a fost abandonată în mâinile unei găşti de tineri. Besseler a fugit, lăsându-şi crama plină de vinuri intactă. În decursul câtorva ore, germanii au părăsit oraşul. Varşovia era liberă. A durat trei zile până când întregul Regat a fost eliberat de sub controlul trupelor germane. Pe 14 noiembrie, Consiliul Regent a predat toate funcţiile către Piłsudski, pe care l-a numit şef al statului. În aceeaşi zi, el a acceptat demisia lui Daszyński din guvernul provizoriu de la Lublin şi a preluat comanda asupra tuturor chestiunilor politice. Astfel a început, după cum s-a exprimat Lewis Namier, încercarea „de a construi Polonia, în timp ce Rusia şi Germania dormeau".

Din punct de vedere legal, era greu de stabilit care anume era statul controlat acum de Piłsudski. Era greu de spus dacă el controla doar Regatul Polonez, aşa cum îl readuseseră la viaţă germanii în 1916, sau dacă obţinuse puterea asupra întregii Republici Polonia, a cărei existenţă legitimă nu avea să fie confirmată prin alegeri democratice şi prin recunoaştere internaţională decât abia în luna ianuarie. Dintr-o perspectivă mai pragmatică însă, esenţial era faptul că Piłsudski era singurul care avea controlul, şi nici KNP, nici guvernele Aliaţilor nu jucaseră vreun rol în numirea sa. Această stare de lucruri a fost suficientă pentru ca Dmowski să declare numirea „ilegală", îndemnându-i pe Aliaţi să fie suspicioşi faţă de fostul brigadier austriac şi prizonier german, care „preluase controlul" unei ţări pe care chiar sperau să o controleze ei. De fapt, numirea lui Piłsudski nu era nici „legală", nici „ilegală". Sosise la Varşovia din închisoare şi exil, fără să ştie exact ce situaţie avea să găsească. Precum Lenin la Petrograd, cu un an în urmă, „găsise puterea pe stradă". Când s-a oprit să o ridice, Polonia, ca pasărea Phoenix, a răsărit din cenuşa războiului aflată la picioarele sale.

În anii ce au urmat, mulţi istorici polonezi au presupus că renaşterea statului polonez era efectul firesc al luptelor poporului în perioada împărţirilor. În viziunea lor, aceasta fusese destinaţia cea mai adecvată, dacă nu chiar inevitabilă, a „Drumului spre Independenţă". Cu siguranţă, publicarea recentă a unor memorii populare din Primul Război Mondial, precum acelea ale unui soldat polonez care luptase în armata germană, dezvăluie fervoarea cu care polonezii de rând au luptat pentru restaurarea patriei pierdute[25]. Însă nimeni nu poate presupune că dorinţa a fost cea care a dus la fapte. De fapt, polonezilor nu li s-au oferit decât puţine şanse să lupte pentru independenţă. Toate iniţiativele întreprinse în acest sens, inclusiv Legiunile, au fost înfrânte. Planurile de creare a unui stat polonez, alcătuite împreună cu Puterile

Centrale, cu Rusia sau cu Aliaţii occidentali, nu au dus nicăieri. Deznodământul războiului în teritoriile poloneze nu fusese anticipat de nimeni, drept care nu au avut loc lupte. Dacă misiunea istoricului este de a face diferenţa dintre obţinerea independenţei în noiembrie 1918 şi campaniile ulterioare duse în scopul menţinerii şi apărării acesteia, atunci concluzia poate fi doar că doleanţele şi acţiunile polonezilor au fost, până în ultimul moment, în mare măsură irelevante. Pentru comentatorii sceptici, crearea unei Polonii independente în 1918 a fost rezultatul „norocului". Pentru oamenii religioşi, a fost un miracol.

19

NIEPODLEGŁOŚĆ

Douăzeci de ani de independenţă (1918-1939)

Molotov a numit-o „bastardul monstruos al Păcii de la Versailles". Stalin a numit-o „«un stat», scuzaţi expresia". J.M. Keynes, un teoretician al capitalismului modern, a numit-o „o imposibilitate economică, a cărei unică industrie este hărţuirea evreilor". Lewis Namier a numit-o „patologică". E.H. Carr a numit-o „o farsă". David Lloyd George a vorbit despre „un eşec istoric", care „şi-a câştigat libertatea nu prin eforturi proprii, ci prin sângele altora" şi o ţară care „a impus altor naţiuni aceeaşi tiranie" pe care ea însăşi a îndurat-o ani de zile. „Polonia", a spus el, „îmbătată de noul vin al libertăţii oferit de Aliaţi", „se considera amanta irezistibilă a Europei Centrale". În 1919, Lloyd George ar fi spus că el nu ar da Silezia Superioară Poloniei, cum nu ar da „un ceas unei maimuţe". În 1939, a anunţat că Polonia „şi-a meritat soarta". Adolf Hitler a numit-o „un stat construit pe forţă şi guvernat de bâtele poliţiei şi armatei", „un stat ridicol unde [...] bestii sadice dau frâu liber instinctelor sadice", „un stat creat artificial", „câinele de salon al democraţiilor vestice, neputând nicicum a fi considerată o naţiune culturală", „un aşa-numit stat, căruia îi lipseşte orice fundament naţional, istoric, cultural şi moral". Coincidenţa dintre aceste sentimente şi exprimarea lor este evidentă. Probabil că nu a mai existat nici un stat independent nou-creat care să fi fost supus unui asemenea abuz verbal pe cât de colorat, pe atât de gratuit. Şi arareori s-a întâmplat ca liberalii britanici să fie atât de nepăsători în formularea opiniilor lor sau în selectarea companiei[1].

Republica Poloneză a luat fiinţă în noiembrie 1918, printr-un proces pe care biologii l-ar putea numi partenogeneză. S-a creat în vidul lăsat de colapsul celor trei puteri care au făcut împărţirile. În ciuda declaraţiei lui Molotov, aceasta nu a fost creată prin Pacea de la Versailles, care doar a confirmat un fapt deja existent şi ale cărei prevederi teritoriale s-au limitat la definirea frontierei cu Germania. Nu era statul clientelar pe care se pregăteau să-l construiască guvernele aliate în 1917-1918 în colaborare cu Comitetul Naţional al lui Dmowski de la Paris. Nu era nici statul pe care bolşevicii sperau să îl construiască drept pod roşu cu Germania revoluţionară. Şi nu era nici acea Polonie-marionetă pe care Rusia, Germania şi Austria o propuseseră, în felurite versiuni, în decursul Marelui Război. Nu-şi datora procrearea nimănui, nici măcar polonezilor înşişi, care, luptând cu eroism simultan în toate armatele combatante, au fost obligaţi să se neutralizeze reciproc ca forţă politică[2].

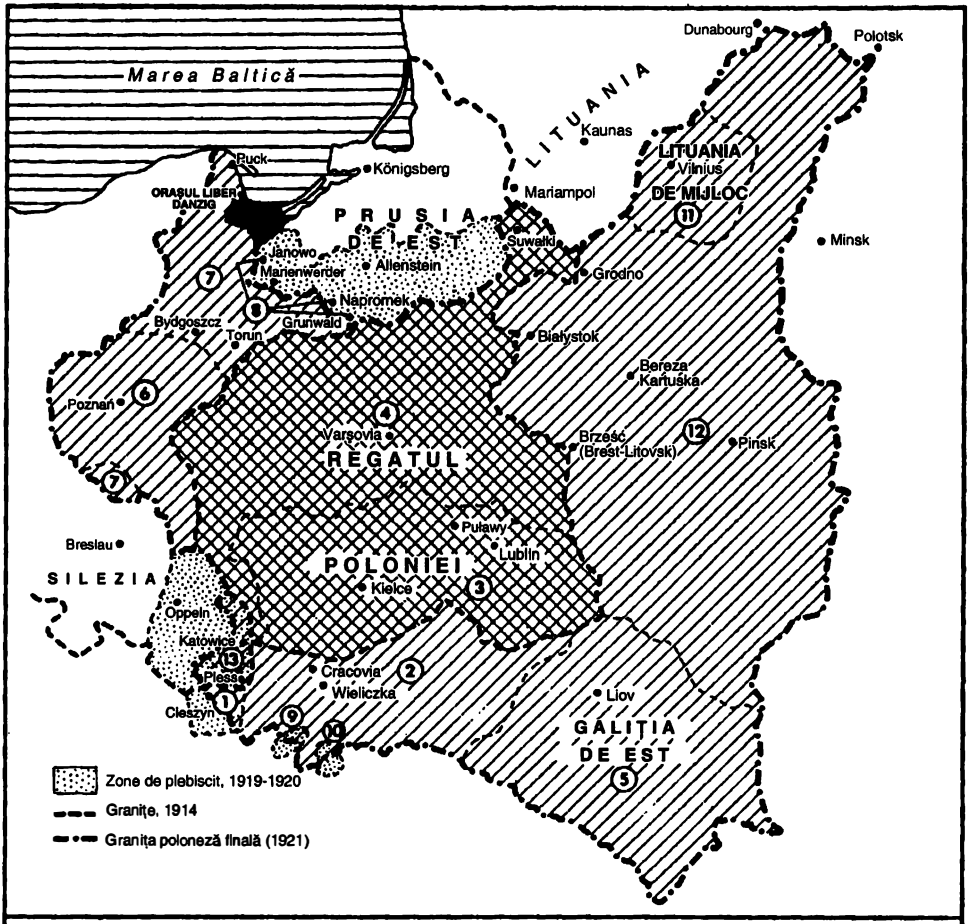

1 DUCATUL DE CIESZYN ÎN SILEZIA, declarat al Poloniei pe 28.10.1918: zona de est acordată Poloniei de Consiliul Ambasadorilor pe 28 7.1920 (de la AUSTRIA) N.B : zona de vest, Zaolzia (Transolzia), a fost anexată de Polonia de la Cehoslovacia pe 1.10.1938.

2. GALIŢIA DE VEST, preluată de Comisia Poloneză de Lichidare (PKL), din 28 10 1918 până la 10 1 1919 (de la AUSTRIA)

3. ZONA AUSTRIACĂ DE OCUPAŢIE A REGATULUI POLONIEI, supusă guvernului polonez provizoriu de la Lublin, din 4.11.1918 (de la RUSIA)

4. ZONA GERMANĂ DE OCUPAŢIE A REGATULUI POLONIEI, evacuată de armata germană pe 11.11.1918, acordată guvernului lui J. Pilsudski de Consiliul de Regenţă pe 14.11.1918 (de la RUSIA)

5 GALIŢIA DE EST, zonă disputată cu Republica Ucraineană de Vest. Din noiembrie 1918 până în iulie 1919 ocupată de armata poloneză; acordată Poloniei de Liga Naţiunilor, în 1923.

6. MARELE DUCAT DE POSEN, separat de Prusia în urma Revoltei de la Poznań, 26 12 1918 – 16.2 1919 (de la GERMANIA)

7. TRATATUL DE LA VERSAILLES, 28.6.1919. Alte teritorii, în afara Marelui Ducat de Posen, sunt acordate Poloniei şi încorporate pe 20 1 1920. (de la GERMANIA)

8. JANOWO, NAPROMEK, GRUNWALD: sate acordate Poloniei în urma plebiscitului din Prusia de Est, 23.7 1920. (de la GERMANIA)

9. ORAWA: acordată în parte Poloniei de Consiliul Ambasadorilor, 28.7 1920
10 SPISZ: (de la UNGARIA)

11 LITUANIA DE MIJLOC, ocupată de armata poloneză, 9 10.1920, încorporată în Polonia prin referendum în martie 1922. (de la RUSIA)

12 ZONELE DE FRONTIERĂ DIN EST, ocupate de armata germană până în februarie 1919, contestate cu Rusia sovietică în timpul Războiului Polono-Sovietic, 1912-1920; acordate Poloniei prin Tratatul de la Riga, 18.3 1921 (de la RUSIA)

13 SILEZIA SUPERIOARĂ, partea sud-estică a Zonei de Plebiscit, acordată Poloniei de Consiliul Ambasadorilor, 20 10 1921.

Harta 12. Formarea Republicii Polone (1918-1921)

Colapsul oricărei ordini stabile în Europa Centrală şi de Est a contaminat Republica nou-născută cu o serie de boli ale copilăriei. În 1918-1921 s-au dus şase războaie în acelaşi timp[3]. Războiul Polono-Ucrainean, declanşat la Liov în noiembrie 1918, s-a încheiat cu colapsul Republicii Populare Ucrainene de Vest în iulie 1919, stabilind controlul polonez asupra Galiţiei de Est până la râul Zbruci. Războiul Poznańian cu Germania, izbucnit pe 27 decembrie 1918, a fost soluţionat prin Tratatul

de la Versailles pe 28 iunie 1919; însă Războiul Silezian, dus cu întreruperi prin cele trei insurecţii – 16-24 august 1919, 19-25 august 1920, 2 mai-5 iulie 1921 – nu a fost soluţionat decât abia cu ocazia Convenţiei Sileziene, semnate la Geneva în 1922. Războiul Lituanian, prin care se disputa controlul asupra oraşului Vilnius, a început în iulie 1919 şi a continuat practic până la armistiţiul din octombrie 1920; teoretic, în absenţa unui tratat oficial de pace, a continuat în toată perioada interbelică. Războiul Cehoslovac, declanşat la 26 ianuarie 1919 prin invazia cehă a oraşului Cieszyn (Tešin) de către o grupare ce nu recunoştea validitatea unui acord local, s-a încheiat prin arbitrajul Aliaţilor pe 28 iulie 1920. Conflicte minore au mai avut loc până în 1925 în Spisz (Spiš) şi în alte părţi din Carpaţi. Cel mai grav dintre toate a fost Războiul Polono-Sovietic, care ameninţa însăşi existenţa Republicii. Acest război a trecut Polonia prin foc şi sabie, lăsând în urmă efecte de durată. (Vezi harta 12.)

Războiul Polono-Sovietic a avut implicaţii mult mai semnificative decât cele descrise de majoritatea cărţilor de istorie. Nu a avut nici o legătură cu Războiul Civil din Rusia, desfăşurat în acelaşi timp, pe mai multe fronturi; nu a fost purtat de polonezi în numele unei intervenţii a Aliaţilor în Rusia şi nici nu poate fi descris ca „a treia campanie a Antantei". Pentru guvernul lui Piłsudski, care în Rusia a preferat bolşevicii faţă de bieloruşi, a fost un război dus în scopul menţinerii independenţei zonelor nonruseşti din fostul imperiu ţarist. Pentru guvernul lui Lenin, scopul era recrearea imperiului sub masca socialismului, precum şi răspândirea revoluţiei în ţările capitaliste avansate din Europa de Vest. Războiul Polono-Sovietic a fost provocat, în primul rând, de retragerea germanilor din zona de ocupaţie, *Ober-Ost*, în februarie 1919, şi a continuat fără întrerupere până la 12 octombrie 1920[4].

Războiul Polono-Sovietic a fost consecinţa unui conflict iniţial neprevăzut, care s-a declanşat la Bereza Kartuska, în Bielorusia, pe 14 februarie 1919. Într-o primă fază, în 1919, iniţiativa a fost de partea poloneză. Oraşul de baştină al lui Piłsudski, Vilnius, a fost recucerit în aprilie, iar Minskul, în august. Însă în toamnă, în ciuda apelurilor insistente ale Antantei, polonezii şi-au retras sprijinul pentru avansul bieloruşilor lui Denikin către Moscova. Negocierile pentru pace au eşuat din cauza suspiciunilor reciproce privind viitorul Ucrainei. În 1920, războiul s-a intensificat în mod dramatic. Peste un milion de oameni au fost trimişi pe un front care se extindea rapid, de la Letonia în nord până în România la sud. Începând din ianuarie, Armata Roşie a concentrat pe malurile Berezinei o imensă forţă ofensivă, de aproximativ 700.000 de oameni. Pe 10 martie, conducerea sovietică a ordonat o ofensivă majoră spre vest, sub comanda lui Mihail Tuhacevski, un tânăr de 27 de ani. Însă Piłsudski a distrus aceste tentative în faşă. Un atac brusc la Mozyrz, în martie, marşul îndrăzneţ către Kiev, lansat pe 24 aprilie şi bătălia cruntă de la Berezina din mai au ajutat la întârzierea avansului sovieticilor. Apoi, în vară, soarta s-a întors împotriva polonezilor. În iunie, Armata I Cavalerie a lui Budyonny şi-a croit drum spre Galiţia direct prin frontul polonez, apoi, pe 4 iulie, Tuhacevski a pătruns în Berezina. „Spre vest!", suna ordinul zilnic. „Peste cadavrul Poloniei Albe trece drumul spre conflagraţia mondială!" La începutul lunii august, cinci armate sovietice se apropiau deja de suburbiile Varşoviei. Situaţia era critică. Intervenţia diplomatică a Aliaţilor a eşuat în încercarea de a stabili un armistiţiu. Linia de frontieră propusă de guvernul britanic, aşa-numita „Linie Cruzon", a fost respinsă în egală

măsură de polonezi şi de sovietici. Britanicii au refuzat să ofere ajutor militar Poloniei, în ciuda faptului că erau obligaţi să facă acest lucru. Francezii de asemenea au refuzat să-şi întărească mica lor misiune militară. Acreditările militarilor francezi în Polonia s-au încheiat. O campanie de propagandă având sloganul „Jos mâna de pe Rusia" a indus opinia publică mondială în eroare, într-un moment în care Rusia sovietică acapara agresiv teritoriile vecinei sale Polonia. Pe când diplomaţii lui Lenin transmiteau mesajul păcii, generalii săi duceau războiul. Docherii germani din Danzig şi lucrătorii feroviari de la Brno au reuşit să întârzie şi aşa puţinele livrări de provizii din străinătate, pentru care Polonia plătise cu bani grei. Pe 10 august, Cazacii Roşii ai lui Ghai au trecut Vistula la vest de Varşovia. Atmosfera din capitală era de un calm straniu. Deşi poliţia făcuse o serie de arestări preventive, suspectând că unii membri ai clasei muncitoare sau unii evrei ar putea nutri simpatii comuniste, locuitorii nu erau bucuroşi să-i întâmpine pe ruşi. Vechea secţiune militară din PPS a fost reactivată, preluând conducerea activităţilor Consiliului de Apărare a Capitalei (ROS), format printr-o uniune a partidelor. În faţa inamicului comun, diviziunile de clasă au fost date uitării. Batalioanele Muncitorilor, cu bastoane şi coase, s-au alăturat armatei, împreună cu Garda Civilă a clasei mijlocii, ce defilase în prealabil în pălării de paie şi cămăşi albe. Lordul D'Abernon, ambasadorul britanic la Berlin, martor ocular al acestor pregătiri, a fost uimit de nonşalanţa unui oraş în prag de a fi luat cu asalt:

> 26 iulie. Continui să mă minunez de lipsa panicii, de evidenta lipsă a oricărei nelinişti. Dacă ar exista un sistem de apărare organizat metodic, încrederea publicului ar putea fi înţeleasă, însă cele mai bune trupe sunt trimise la Liov, lăsând Varşovia fără apărare.
> 27 iulie. Prim-ministrul, un ţăran proprietar de pământ, a plecat astăzi pentru a-şi strânge recolta. Nimănui nu i se pare un lucru de mirare.
> 2 august. Nonşalanţa poporului de aici este incredibilă. Oamenii par a-şi închipui că bolşevicii sunt la mii de kilometri depărtare şi ţara nu se află în nici un pericol.
> 3 august. Am făcut o expediţie în sus, pe drumul către Ostrów [...]. E ciudat că majoritatea oamenilor care ridicau garduri de sârmă ghimpată erau evrei [...].
> 7 august. În această după-amiază am vizitat noul front propus în direcţia Minsk-Mazoviecki. Garduri de sârmă ghimpată au fost ridicate în jurul Varşoviei, pe o rază de 20 de kilometri, şi au fost săpate nişte tranşee [...].
> 13 august. În mod straniu, lumea nu e deloc alarmată. Clasele superioare au părăsit deja oraşul, iar în multe cazuri şi-au plasat picturile şi alte valori în grija conducerii muzeelor. Varşovia a fost atât de des ocupată de forţe străine, încât un asemenea eveniment nu provoacă nici entuziasmul, nici alarma care s-ar declanşa într-un oraş mai lipsit de astfel de experienţe[5].

Soarta a făcut ca temerile cele mai mari ale lui D'Abernon să nu se adeverească. Chiar în momentul în care inamicul îşi aduna forţele pentru o ultimă lovitură, armata poloneză s-a regrupat, într-o manevră îndrăzneaţă şi foarte complexă. Diviziile epuizate au fost retrase, transferate în poziţii noi, la distanţe de până la câteva sute de kilometri depărtare. În sud, pe râul Wieprz, a fost organizată rapid o forţă de asalt. Din fericire pentru polonezi, Tuhacevski, mult prea încrezător, nu a profitat de avantajul său până pe 13 august. Iar atunci, spre surprinderea sa, apărarea fragilă a

Varşoviei a rezistat cu dârzenie. Deşi obstacolele de sârmă ghimpată au fost străpunse de primul val de entuziasm războinic rus la Radzymin, atacul iniţial de la capătul podului de pe Vistula a fost respins. Forţele sovietice principale au fost reţinute în nord pe râul Wkra, prin operaţiunile abile ale Armatei a V-a a lui Sikorski. Pe 16 august, spre disperarea lui Tuhacevski, forţa de asalt poloneză a pătruns prin ariergardă, tăind toate liniile de comunicaţie. Pe 18 august, stupefiat, Tuhacevski a constatat că întreaga sa armată este înconjurată de trupe poloneze. Ruşii erau înfrânţi. O sută de mii de ruşi au fost luaţi prizonieri. Patruzeci de mii au fugit în Prusia de Est. Trei armate sovietice au fost anihilate. Restul au încercat să-şi croiască drum către est, într-o debandadă totală. Acesta a fost aşa-zisul „Miracol de pe Vistula". În săptămânile care au urmat, Piłsudski a înregistrat victorii consecutive. La Komarów, aproape de Zamość, pe 31 august, Armata de Cavalerie a lui Budionîi a fost încercuită şi aproape blocată. Se consideră că atacurile şi contraatacurile polonezilor şi sovieticilor din acea zi au fost ultima mare bătălie de cavalerie din istoria Europei. În spatele Cazacilor Roşii ai lui Budionîi se afla Iţak Babel, care a povestit cum au fost alungaţi ruşii lui din Polonia, în direcţia din care veniseră :

> Am ajuns la Sitaneţ de dimineaţă. Eram cu Volkov, un intendent. Acesta ne-a găsit o colibă la marginea satului. „Vin", i-am spus bătrânei, care şedea pe podea şi hrănea un viţel ascuns sub pat, „adu-ne vin, carne şi pâine". „N-avem nimic aici", a spus ea, „şi nici nu-mi mai aduc aminte de vreo vreme când să fi avut". Auzind acestea, am scos chibriturile din buzunar şi am dat foc la trestia de pe podea. Flăcările s-au ridicat cu repeziciune. Bătrâna s-a rostogolit peste foc, ca să-l stingă. „Ce faceţi, domniile-voastre ?! ", a strigat ea, retrăgându-se îngrozită. „Te ard şi pe tine, babo", am mormăit eu somnoros, „cu tot cu viţelul ăla al tău pe care sigur l-ai furat". „Aşteptaţi", a strigat atunci bătrâna. A dat fuga pe coridor şi s-a întors cu un ulcior de lapte şi nişte pâine. Nu apucaserăm să mâncăm nici jumătate din merinde, când gloanţele au început să şuiere afară. Volkov a ieşit să vadă ce se întâmplă. „Ţi-am înşeuat calul", a spus el, „al meu a fost împuşcat. Polonezii ridică un post pentru mitraliere la doar o sută de paşi depărtare". A rămas doar un cal pentru amândoi. M-am suit în şa, iar Volkov s-a aşezat în spate. „Am pierdut campania", a bombănit Volkov. „Da", i-am răspuns[6].

Budionîi a fost obligat să se retragă cu totul. Pe Neman, în nord, Tuhacevski primea încă o lecţie de tactică. Spre finele lunii septembrie, Armata Roşie începuse deja să se dezintegreze. În oraşele de garnizoană din Bielorusia au izbucnit răscoale ; trupele dezordonate şi bandele de dezertori băgaseră spaima printre evreii şi ţăranii din regiune ; se părea că polonezii înaintau spre Moscova fără a întâmpina rezistenţă. Atunci Lenin, dintr-odată, a cerut pace. S-a renunţat la toate intrigile anterioare. Polonezilor li s-a oferit să ia cât voiau din teritoriile de graniţă, cu singura condiţie de a înceta orice lupte în următoarele zece zile. Într-un compromis pe care Piłsudski îl va denunţa ca fiind „un act de laşitate", negociatorul polonez Jan Dąbski (1880-1931) a încheiat cu omologul său sovietic, Adolf Ioffe, un târg de importanţă istorică. Armistiţiul a fost semnat pe 12 octombrie şi a intrat în vigoare pe 18 octombrie. După multe discuţii aprinse, termenii finali au fost stabiliţi şi confirmaţi prin Tratatul de la Riga, pe 18 martie 1921[7]. (Vezi harta 13.)

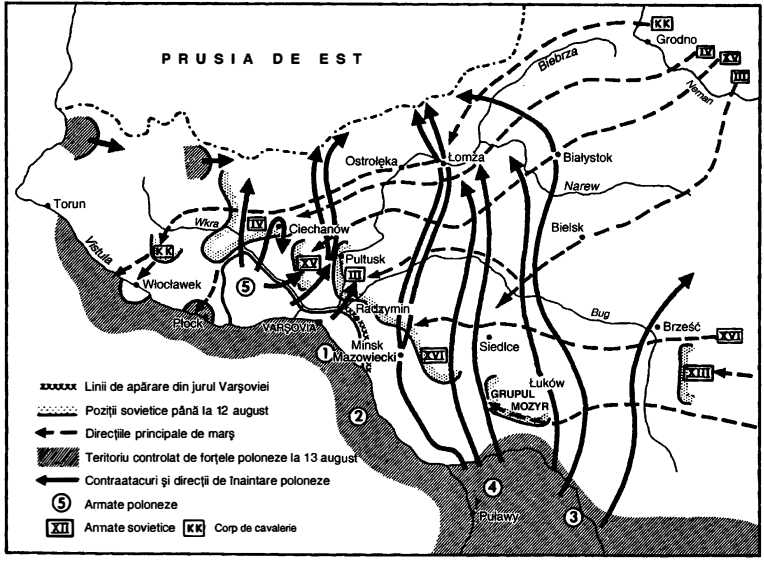

Harta 13. Bătălia de la Varşovia (august 1920)

Semnificaţia victoriei poloneze din 1920 nu a trecut neobservată în ochii contemporanilor. În Europa Occidentală, sentimentele multor oameni care au răsuflat uşuraţi au fost rezumate de ambasadorul britanic la Berlin, lordul D'Abernon, pe un ton demn de proza lui Gibbon:

> Dacă Charles Martel nu ar fi oprit invazia sarazinilor în bătălia de la Tours, interpretarea Coranului ar fi acum predată în şcolile de la Oxford, iar studenţii lor ar putea demonstra unui popor circumcis sfinţenia şi adevărul revelaţiei lui Mahomed. Dacă Piłsudski şi Weygand nu ar fi reuşit să oprească avansul triumfător al armatei sovietice în bătălia de la Varşovia, nu numai creştinismul ar fi cunoscut un regres periculos, ci întreaga civilizaţie a Apusului s-ar fi aflat în pericol. Bătălia de la Tours i-a salvat pe strămoşii noştri de jugul Coranului; probabil că bătălia de la Varşovia a salvat Europa Centrală şi o parte din Europa Occidentală de un pericol şi mai distrugător – tirania fanatică a sovieticilor[8].

De partea sovietică, Lenin a recunoscut curând anvergura înfrângerii. În conversaţia cu comunista germană Clara Zetkin şi-a recunoscut deschis greşelile:

> Îngheţul timpuriu al retragerii Armatei Roşii din Polonia a distrus ghioceii Revoluţiei [...]. I-am arătat lui Lenin cum a fost afectată avangarda revoluţionară a clasei muncitoare germane [...] când tovarăşii cu steaua sovietică pe berete, în uniforme învechite şi haine civile zdrenţuite, în pantofi descusuţi şi bocanci rupţi, şi-au îmboldit caii mici şi sprinteni până la graniţa cu Germania [...]. Lenin a stat tăcut câteva minute, cufundat în gânduri. „Da", a spus el într-un sfârşit, „în Polonia s-a întâmplat ceea ce, probabil, trebuia să se întâmple [...]. Polonezii nu au văzut fraţi şi eliberatori în soldaţii Armatei Roşii, ci duşmani. Polonezii au gândit şi au acţionat nu într-un spirit socialist, revoluţionar, ci ca naţionalişti şi imperialişti. Revoluţia pe care ne bazam în Polonia nu a avut loc. Muncitorii şi ţăranii au sărit în apărarea duşmanului lor de clasă şi ne-au lăsat soldaţii curajoşi ai Armatei Roşii să moară de foame, i-au atacat în ambuscade, i-au omorât în bătaie [...]. Radek a prezis acest rezultat. Ne-a avertizat. Atunci m-am înfuriat pe el şi l-am acuzat de defetism [...]. Însă a avut dreptate în majoritatea afirmaţiilor [...]. Nu, gândul agoniei încă unei ierni de război era insuportabil. A trebuit să facem pace"[9].

În aceste conflicte timpurii, Aliaţii nu şi-au exercitat autoritatea de care pretindeau că dispun. Eforturile lor de arbitraj cu ajutorul unor recomandări de la distanţă nu au fost luate în serios de nici una dintre părţile implicate. Numeroasele lor comisii, precum şi contingentele militare mici nu au reuşit să impună soluţiile pe care le-ar fi preferat. Dintre cele trei plebiscite pe care au încercat să le organizeze, în Prusia de Est, Silezia şi Cieszyn, primele două au fost contestate, iar ultimul respins în totalitate. În timpul Războiului Polono-Sovietic, serviciile lor au fost refuzate de ambele părţi, în ciuda negocierilor neîntrerupte. Generalul Weygand, când a sosit la Varşovia neinvitat în mijlocul crizei din august 1920, a fost ignorat cu bună ştiinţă şi nu a jucat nici un rol semnificativ în victorie[10].

Problema fundamentală cu care se confrunta Republica era procesul de integrare. Populaţia, instituţiile şi tradiţiile celor trei puteri care făcuseră partiţiile trebuiau

unificate într-o entitate unică. Existau şase monede în circulaţie; cinci regiuni – Poznania, Silezia, Cieszyn, Galiţia de Est şi Lituania Centrală (Vilnius) – aveau aparate administrative separate; comanda armatei se făcea în patru limbi; trei coduri legale; două tipuri de ecartament al căilor ferate; iar pentru putere concurau optsprezece partide politice. Evident, viaţa politică nu se putea compara nici pe departe cu cea din statele din Europa de Vest. (Vezi harta 14.)

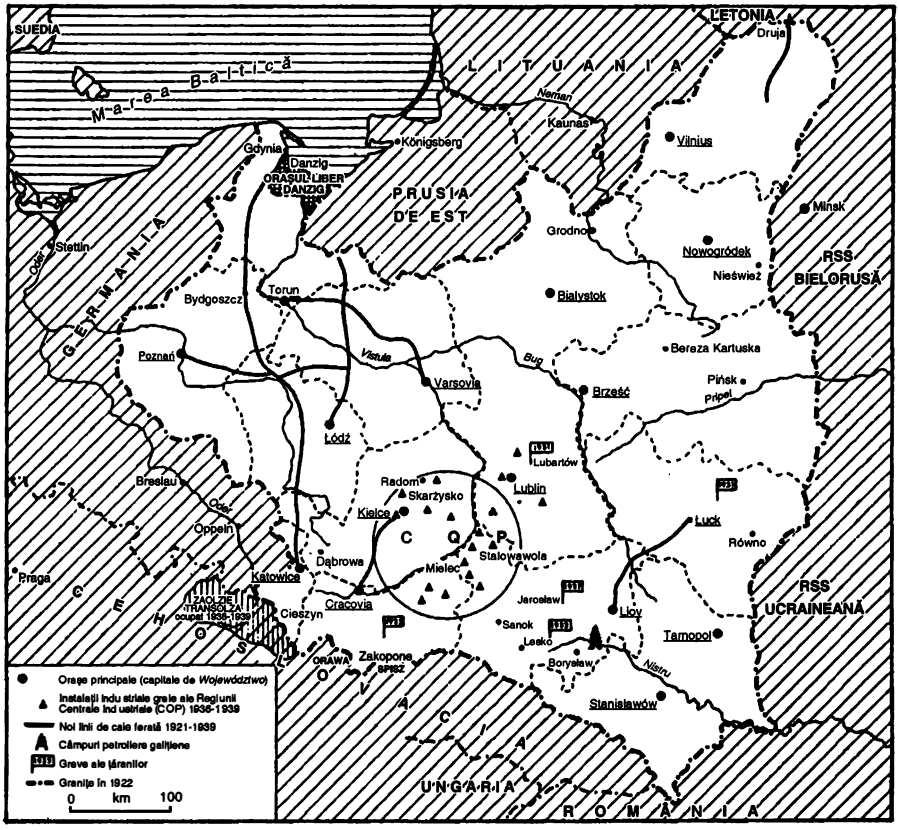

Harta 14. A Doua Republică (1921-1939)

Din punct de vedere formal, Republica fusese creată ca democraţie liberală. Constituţia din 17 martie 1921 a fost modelată, la sugestia părţii conservatoare, după Constituţia celei de-a Treia Republici Franceze; însă, la insistenţele partidului ţărănesc şi ale celui socialist, a ajuns să acorde o atenţie deosebită chestiunilor sociale. Constituţia începea cu o invocare a istoriei:

> În numele lui Dumnezeu cel Atotputernic!
> Noi, poporul Poloniei, mulţumind lui Dumnezeu pentru că ne-a eliberat după un secol şi jumătate de robie, amintindu-ne cu recunoştinţă de curajul, dârzenia în luptă şi jertfele generaţiilor trecute, care şi-au închinat eforturile fără preget cauzei Independenţei, alăturându-ne tradiţiei glorioase a nemuritoarei Constituţii din 3 mai – având ca scop

binele patriei-mame întregite, unite şi independente şi dorindu-i existenţa independentă, forţa şi siguranţa; dorind de asemenea să asigurăm dezvoltarea tuturor forţelor sale morale şi materiale pentru binele întregii populaţii renăscute, precum şi egalitatea tuturor cetăţenilor, respectarea muncii, a drepturilor cuvenite şi mai ales apărarea statului –, prin prezenta proclamăm şi votăm acest Statut Constituţional în Consiliul Legislativ al Republicii Polonia[11].

Clauzele ulterioare au plasat guvernul executiv în subordinea unui Seim bicameral ales prin sufragiu universal, apoi au garantat egalitatea tuturor cetăţenilor şi protecţia acestora prin lege, indiferent de „origine, naţionalitate, limbă, rasă sau religie"; de asemenea, au garantat abolirea titlurilor şi privilegiilor ereditare şi de clasă; lichidarea drepturilor de proprietate, fie ele private sau colective; reglementarea legilor referitoare la domenii în vederea creării de „unităţi gospodăreşti private capabile de productivitate adecvată"; drepturile la liberă exprimare, libertatea presei, libertatea de asociere, libertatea conştiinţei şi libertatea de practică religioasă; dreptul la ajutor de şomaj şi ajutor social, la protecţie împotriva abuzurilor asupra copiilor, femeilor şi împotriva condiţiilor abuzive de lucru, dreptul la educaţie pe cheltuiala statului; menţinerea, de către minorităţile naţionale, a naţionalităţii, limbii şi caracterului propriu.

Poziţia politică a cercurilor din conducere era fără îndoială naţionalistă. Caracterul „polonez" devenise o marcă a respectabilităţii. Partidele dominante din perioada constituţională – PPS (Partidul Socialist Polonez), PSL (Partidul Popular Polonez) şi Partidul Naţional-Democrat împărtăşeau preocuparea pentru unitatea naţională, o chestiune care, sub regimul *Sanacja* de mai târziu, a devenit una dintre cele mai importante priorităţi. Practic, aceste partide lăsau prea puţin loc pentru interesele minorităţilor sau ale altor grupări politice, fie ele conservatoare sau revoluţionare, care nu erau impresionate de moda naţionalistă. Biserica Catolică a fost împinsă la periferia vieţii politice, în timp ce Partidul Comunist (KPRP), după boicotarea primelor alegeri, a preferat să activeze clandestin. În schimb, armata, care jucase un rol important în construirea Republicii, reprezenta un instrument de primă importanţă. În era „coloneilor", ce a urmat după moartea lui Piłsudski în 1935, aceasta şi-a asumat o poziţie dominantă[12].

Flacăra naţionalismului polonez era alimentată şi de diversitatea minorităţilor etnice. Conform criteriilor lingvistice din recensământul anului 1931, polonezii reprezentau doar 68,9% din totalul populaţiei. Ucrainenii (13,9%), evreii-idiş (8,7%), bieloruşii (3,1%) şi germanii (2,3%) reprezentau împreună aproape o treime din total. În anumite zone, aceste minorităţi constituiau o majoritate dominantă. Aspectele delicate ale diverselor lor culturi erau intensificate de discrepanţe economice semnificative. Din motive istorice aflate dincolo de puterea noii Republici, comunitatea ucraineană din sud-est era formată mai ales din ţărani extrem de săraci şi analfabeţi. Evreii, aglomeraţi în micile lor ghetouri urbane, alcătuiau un grup disproporţionat atât din proletariatul sărăcit, cât şi din clasele bogate formate din specialişti şi antreprenori. Germanii din oraşele vestice alcătuiau o burghezie mică, însă relativ bogată. Deşi egalitatea civilă şi autonomia culturală a minorităţilor erau

garantate formal prin articolele 95, 101 şi 110 din Constituţia din martie, aspiraţiile separate ale acestora erau fundamental incompatibile cu ţelurile unităţii naţionale, aşa cum erau ele înţelese în cercurile guvernării poloneze. De la început, polonezii au fost implicaţi într-o competiţie cu naţionalismul intransigent al celorlalţi cetăţeni ai ţării. Cu toate acestea, la alegerile din 1922, Blocul Minorităţilor Naţionale (BMN) a obţinut voturi pentru 81 de reprezentanţi din 444, pe baza a aproximativ 16% din voturi; până la finalul deceniului, Blocul s-a luptat pentru a rămâne în sistem. Din 1930, şi-a transferat sprijinul BBWR (Blocul Apartinic pentru Cooperare cu Guvernul), căutând astfel protecţie faţă de aceia consideraţi de liderii săi cel mai mare pericol pentru libertăţile sale, naţional-democraţii agresivi. În 1930 însă, oficialităţile poloneze îşi pierduseră bunăvoinţa iniţială de a onora cererile speciale ale minorităţilor naţionale. Pentru tot restul vieţii celei de-a Doua Republici, tensiunile dintre comunităţi s-au intensificat constant[13]. (Vezi diagrama D.)

Cele aproape cinci milioane de ucraineni formau cea mai numeroasă minoritate, aşezată compact de-a lungul munţilor Carpaţi spre vest, până la râul Poprad, şi răspândiţi mai inegal în regiunile de sud-est Przemyśl, Rawa Ruska, Kowel, Łuck, Równe, Krzemieniec, Drohobycz şi Kołomyja (vezi harta 14). După căderea Republicii Ucrainene de Vest şi a alianţei lui Piłsudski cu Petliura, populaţia ucraineană a fost obligată să renunţe, pentru moment, la orice aspiraţii de autonomie. Ea şi-a menţinut însă organizarea socială stabilită deja din perioada galiţiană, precum şi câteva partide naţionale, atât radicale, cât şi liberale, care aveau libertate de acţiune. Vechiul Partid Social Democrat Ucrainean (USDP) a continuat să funcţioneze intermitent în Republica Poloneză, însă eforturile sale au fost diminuate de o divizare în urma căreia jumătate dintre membrii săi au trecut în gruparea secretă ilegală comunistă prosovietică, iar cealaltă jumătate a început să colaboreze îndeaproape cu PPS. O soartă asemănătoare a avut şi *Sel-Rob* (Uniunea Ucraineană Socialistă a Ţăranilor Muncitori). Partidul Socialist-Radical Ucrainean (USRP), cu ziarul său *Hromadski Holos* (*Glasul Mulţimii*), s-a bucurat de un sprijin semnificativ din partea ţărănimii din Volînia şi din regiunea Stanisławów. În compania Uniunii Liberale Naţional-Democrate Ucrainene (UNDO), care moştenise numeroase dintre vechile organizaţii sociale, culturale şi cooperative, precum şi ziarul *Dilo* (*Cauza*) de la Liov, acest partid a participat activ la viaţa parlamentară poloneză. Totuşi, nici unul dintre aceste partide nu putea opri ostilitatea crescândă a comunităţii poloneze în general faţă de separatismul ucrainean. Organizaţia Militară Ucraineană (UOV), ilegală, iar apoi succesoarea sa din 1929, Organizaţia Naţionaliştilor Ucraineni (OUN), care funcţionau în secret din Germania şi Austria, au lansat o campanie de sabotare şi asasinate care, în anii 1930, a subminat orice speranţe în direcţia unei reconcilieri. Asasinarea în 1931 a lui Tadeusz Hotowko (1889-1931), un remarcabil teoretician socialist şi asociat al lui Piłsudski, şi asasinarea în 1934 a ministrului de Interne, col. Bronisław Pieracki (1895-1934), au declanşat represalii cumplite din partea regimului *Sanacja*. Campaniilor minore ale partizanilor, în 1932-1933, în Volînia, Polezia şi în zona Lesko li s-a replicat cu avansarea în forţă a armatei poloneze şi a poliţiei, precum şi cu distrugerea satelor unde se suspecta că se adăposteau rebeli. Lagărul de concentrare de la Bereza Kartuska a fost primul de acest fel construit în 1934, pentru

încarcerarea prizonierilor rezultaţi din această situaţie de urgenţă. Multe şcoli ucrainene au fost închise; ţăranii ucraineni care nu ştiau să citească sau să scrie în poloneză au fost eliminaţi de pe listele electorale de funcţionari zeloşi. Coloniştii militari polonezi au fost trimişi în zonele de frontieră. Mişcarea naţională ucraineană, care nu era bine primită în Polonia, îngrozită de poveştile despre colectivizarea forţată şi înfometarea în masă de-a lungul graniţei cu URSS, îşi îndrepta speranţele tot mai mult spre Germania, căutând consolare şi sprijin[14].

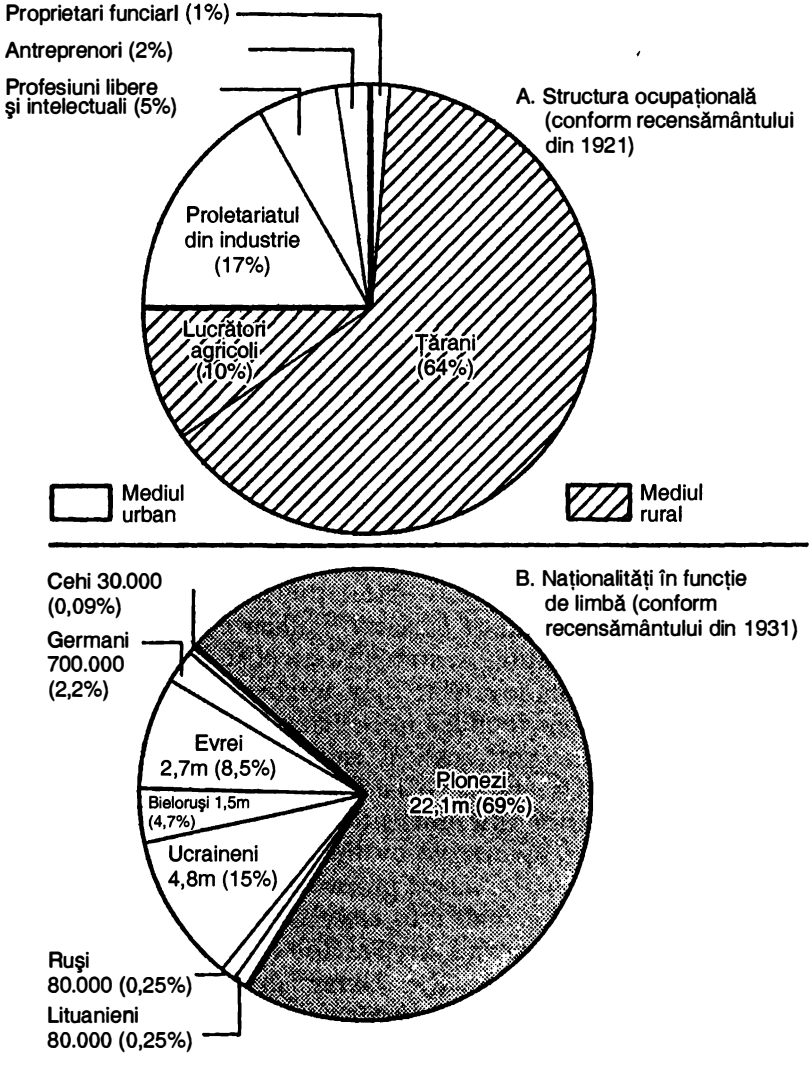

Diagrama D. Grupuri sociale în Polonia interbelică:
a) după ocupaţie (1921); b) după naţionalitate (1931)

Cele trei milioane de evrei au avut de suferit alte dificultăţi – de la regresul economic, explozia demografică şi discriminarea rasială crescândă până la, nu în ultimul rând, o propagandă exagerată. În acelaşi timp, vreme de douăzeci de ani, în a Doua Republică, multe sfere ale vieţii evreieşti în Polonia s-au bucurat de o relativă bunăstare. Şcolile evreieşti primare şi secundare au educat o nouă generaţie de tineri. Câteva sisteme şcolare private evreieşti – sistemul *Khorev* condus de Agudat Israel, străvechiul sistem evreiesc *Tarbut* al sioniştilor, CYSNO idiş, precum şi sistemul bilingv polono-evreiesc *Yavne* al mizrahilor – se aflau în competiţie atât între ele, cât şi cu şcolile de stat poloneze. Presa evreiască a înflorit, atât în limba poloneză, cât şi în idiş. *Nasz Przegląd* (*Cronica Noastră*) la Varşovia, *Chwila* (*Clipa*) la Liov şi *Nowy Dziennik* (*Noul Cotidian*) la Cracovia se bucurau de o largă circulaţie. Teatrul evreiesc, mai ales la Varşovia şi Vilnius, ajunsese la apogeul realizărilor sale. Producătorii de film evrei au realizat numeroase filme în idiş. Cărturarii evrei se bucurau de o bună reputaţie. Scriitorii din „Noul Val" evreiesc alcătuiau primele manifeste rebele. *Yidischer Visenschaftlekher Institut* (Institutul Ştiinţific Evreiesc, YIVO), întemeiat la Vilnius în 1925, centrul activităţilor idiş, îşi putea aroga pe drept titlul de unul dintre cele mai importante centre ale culturii evreieşti din lume. Politicienii evrei de cele mai diverse orientări ideologice aveau libertate de acţiune atât în politica municipală, cât şi în cea parlamentară. În primul Seim din 1922, comitetul local al partidului evreiesc deţinea 35 de membri, mai mulţi decât socialiştii. În era lui Piłsudski, Agudat Israel a sprijinit formaţiunea BBWR. Chiar şi în perioada 1935-1939, când toate partidele democratice aveau libertate de acţiune limitată, câţiva deputaţi şi senatori evrei şi-au păstrat funcţiile. Rabinul Moshe Elihu Halpern sau Itzak Gruenbaum, liderul sioniştilor, erau figuri de importanţă naţională. În anii 1930, balanţa puterii s-a înclinat în defavoarea partidelor conservatoare şi în favoarea sioniştilor ; influenţa acestora din urmă a fost însă divizată în cel puţin şapte ramuri principale – revoluţionarii, mizrahii, sioniştii generali şi cei galiţieni, *Hitahadut* (Partidul Unit Muncitoresc al Sioniştilor) şi cele două facţiuni ale *Paole Zion*. În afara Seimului, în special în uniunile comerciale evreieşti, *Bund*-ul deţinea o importanţă considerabilă. Membrii evrei deţineau poziţii mai ales în PPS şi KPP. La nivel local, organizaţiile comunale evreieşti, *kehillot*, funcţionau sub supravegherea *Starostei* guvernamentale. Prin legea din 1927, ei erau aleşi prin sufragiu masculin evreiesc şi li se permitea să-şi colecteze propriile fonduri. Organismele sociale evreieşti, de la spitale la orfelinate, cluburi sportive, asociaţii muzicale, societăţi de asigurări şi cooperative, se răspândeau în toate zonele. Viaţa clasei de mijloc evreieşti, în special, se desfăşura într-o atmosferă de încredere şi bogăţie. În 1919, Roza Pomerantz-Meltzer, o sionistă, a fost prima femeie deputat în Polonia. În 1938, Lazar Rundsztejn, un luptător la categoria muscă, a câştigat primul său titlu în campionatul naţional de box. Oricine a urmărit performanţele remarcabile ale acestor oameni, consemnate la sediul postbelic de la New York al YIVO, va observa şi dinamismul neîndoielnic al evreimii poloneze în această perioadă critică. Nu toate mergeau bine, însă nici nu domina disperarea[15]. (Vezi şi pp. 289-292.)

Cele două milioane de bieloruşi împărtăşeau soarta rudelor lor rutene, ucrainenii. Împreună cu Ucraina de Vest, Bielorusia de Vest forma centrul regiunii celei mai

înapoiate a Poloniei, aşa-zisa „Polska-B" (Polonia de Categoria a Doua), şi nu se bucura de un statut administrativ sau politic separat. După o perioadă în care s-au făcut concesii extinse în favoarea libertăţii presei, alegerilor democratice, educaţiei naţionale şi organizaţiilor politice, anul 1924 a reprezentat începutul unei reacţii oficiale împotriva separatismului incipient bielorus. Limba bielorusă, acum îmbinată cu alfabetul latin, nu avea suficienţi susţinători; ca atare, trei sute de şcoli bieloruse au fost date pe mâna profesorilor polonezi. Organizaţia bielorusă *Harmada* (Poporul), o mişcare ţărănească socialistă, a fost distrusă de o acţiune a poliţiei în 1928, iar liderii săi încarceraţi. În anii 1930, campaniile pacificatoare ale guvernului *Sanacja* au produs suferinţe în mediul rural bielorus. Oficialităţile poloneze tindeau să-i favorizeze pe bielorușii catolici, pe care îi considerau *Białopolaki* (polonezi albi), în timp ce pe *Rusini* (rutenii) ortodocşi bieloruşi îi suspectau de iredentism. Un nou val de represiuni a început în 1935, când au fost închise mai multe şcoli, biserici ortodoxe şi societăţi culturale. Până în 1939, bielorușii erau încă, în mare, lipsiţi de organizare politică. Cei puţini care erau activi pe scena politică nu făceau dovada unui entuziasm deosebit faţă de legătura cu polonezii. Pe aceştia îi aştepta un contact dur cu realitatea[16].

Cei aproape un milion de germani aveau la dispoziţie un număr mare de organizaţii politice, culturale şi sociale, dintre care multe au fuzionat în 1931 în organismul central *Rat der Deutschen in Polen* (Consiliul Germanilor în Polonia). Partidul Socialist Muncitoresc German din Polonia (DSAP) a fost format în 1925 din grupuri germane socialiste mai vechi care funcţionau separat în Silezia Superioară, Łódź şi Poznań. Acesta conducea propriile sindicate muncitoreşti, precum şi mişcarea de tineret, şi coopera îndeaproape cu PPS. Ambelor organizaţii li se opunea naţionalistul *Jungdeutsche Partei* (Partidul Tinerilor Germani), cu sediul la Bielski (Bielitz). În 1930, întreaga comunitate germană a simţit unda de şoc a preluării puterii de către Hitler, iar din 1935 aici a pătruns filiala locală a Partidului Nazist, *Landesgruppe-Polen* (Grupul Regional Polonia), şi ziarul acesteia, *Idee und Wille* (*Idee şi Voinţă*)[17].

Alte minorităţi naţionale, cum ar fi ruşii şi lituanienii din nord-est şi cehii din extrema sud-vestică, erau prea neînsemnate ca număr pentru a exercita vreo influenţă dincolo de scena locală.

Viaţa politică a fost caracterizată în mod constant de radicalism. Toate personalităţile aflate la conducere în anii 1920, de la Wincenty Witos, liderul ţărăniştilor şi prim-ministru cu trei mandate, până la socialistul Ignacy Daszyński şi chiar la Piłsudski însuşi, susţineau idei vădit radicale. Chiar şi naţional-democraţii, care reprezentau principala opoziţie atât în cadrul guvernelor timpurii de coaliţie, cât şi în ultimul regim *Sanacja*, trebuie descrişi drept „radicali de dreapta" a căror poziţie vizavi de majoritatea problemelor la ordinea zilei nu era nicidecum conservatoare. Mişcările tradiţionale conservatoare, precum cele care funcţionaseră cândva în Galiţia sau cele grupate în jurul intereselor clerului şi ale proprietarilor de pământ, fuseseră împinse într-o poziţie de subordonare contra propriei voinţe. O societate în care două treimi din populaţie făcea agricultură de subzistenţă şi unde minorităţile naţionale constituiau a treia parte din populaţie nu îşi putea permite climatul liberal al transformărilor treptate care domnea în statele vestice prospere.

Sarcina reintegrării societăţii poloneze într-o unitate coerentă a devenit evidentă de îndată ce a fost creată a Doua Republică. Era o misiune extraordinară. Resursele materiale şi, cum se va vedea, timpul erau extrem de limitate. Conform recensământului din 1921, 25% din populaţie locuia în oraşe, iar 75% în mediul rural; structura ocupaţională era alcătuită, în mare parte, din lucrători manuali (27%, dintre care aproape jumătate erau agricultori); ţărani (65%); intelectuali şi meserii vocaţionale (5%); antreprenori (2%) şi proprietari de pământ (sub 1%). Dar analiza statistică nu poate descrie întregul tablou al problemelor sociale. Vechile loialităţi şi vechile tipare comportamentale dispăreau treptat, dar cu greu. Impactul noilor instituţii în întregime poloneze – şcolile, administraţia de stat, aparatul fiscal, armata – se lăsa aşteptat. Nu se putea face mare lucru pentru subvenţionarea unor proiecte comunale importante. Industrializarea a continuat, încet-încet, în mare parte pe canalele construite înainte de independenţă. Poate că era inevitabil ca tensiunile să crească. Într-adevăr, în anii 1930, se constată o polarizare evidentă atât între autorităţile de stat şi mase, cât şi între majoritatea predominantă poloneză şi minorităţile naţionale. Unul dintre puţinele argumente în favoarea coeziunii sociale putea fi găsit în afara graniţelor, unde perspectiva terifiantă a integrării în Germania nazistă sau Rusia stalinistă a creat între toţi cetăţenii polonezi, indiferent de originile lor, legătura puternică a interesului comun. (Vezi diagrama D.)

Într-o societate rurală, problemele agrare deveneau în mod automat prioritare. Iniţial, oamenii îşi puseseră mari speranţe în reforma funciară, solicitată de PSL. Pe 10 iulie 1919, Seimul s-a declarat în favoarea divizării domeniilor de peste 400 de hectare, iar pe 15 iulie 1920, în timpul ofensivei Armatei Roşii, s-a aprobat o lege referitoare la achiziţionarea surplusului de pământ la jumătate din valoarea sa de piaţă. Nici una dintre acţiuni nu a avut rezultate. În final, pe 20 iulie 1925, printr-o a treia încercare, Seimul a stabilit un obiectiv minim de 200.000 de hectare pe an, de parcelat şi de vândut ţăranilor la valoarea de piaţă. Până la urmă, între 1919 şi 1938, peste 2.655.000 de hectare au trecut în mâinile ţăranilor; s-au redus peste o cincime din domeniile Bisericii, statului şi proprietarilor funciari particulari şi s-au creat 734.000 de gospodării. În sine, aceasta era o realizare impresionantă. Însă, în cele din urmă, aceste măsuri nu au reuşit să diminueze semnificativ nici setea de pământ, nici sărăcia în care trăiau tot mai mulţi ţărani. Experienţa dureroasă arăta că nivelul de trai în mediul rural se deteriora constant. După o scurtă revigorare în 1928-1929, economia rurală a intrat într-un declin din care nu şi-a mai revenit niciodată în totalitate. În următorul deceniu, preţurile gospodăriilor au scăzut la jumătate; venitul în numerar al familiilor de ţărani a scăzut la aproape o treime; subvenţiile guvernamentale pentru agricultură au fost reduse la un sfert din nivelul anterior. Creditarea a fost suspendată, întrucât creditorii nu-şi achitau împrumuturile. Rata parcelării a scăzut dramatic. În măsura în care criza din Polonia reflecta recesiunea de la nivel mondial, ea nu era un fenomen izolat. Însă lipsa unor minime resurse financiare, atât de stat, cât şi private, care ar fi putut amortiza efectele cele mai grave a dus la suferinţe mai mari decât în Europa Occidentală. Dificultăţile sociale s-au intensificat de asemenea. Familiile de ţărani nu îşi puteau hrăni copiii sau, din cauza lipsei perechii obligatorii de pantofi, nu îi puteau trimite la şcoală.

Cămătăria prospera; la fel şi alcoolismul. Evreii cămătari şi evreii proprietari de bodegi, deşi fără nici o vină, au ajuns ţinta oprobriului general. Sechestrările proprietăţilor datornicilor, executate în mod violent, provocau la rândul lor o rezistenţă plină de violenţă. Luptele politice s-au înteţit. *Związek Rolników* (Uniunea Ţăranilor), fondată în 1929 de membrii PSL „Wyzwolenie", s-a opus letargiei Societăţii Centrale a Cercurilor Agrare (CTKR), susţinute de guvern. *Stronnictwo Ludowe* şi-a atras un sprijin tot mai larg; această formaţiune era considerată responsabilă pentru neliniştile crescânde. Prima grevă a izbucnit la Limanowa, aproape de Cracovia, în februarie 1932, răspândindu-se rapid în zona Varşoviei. Ţăranii refuzau să plătească taxe pe bunurile vândute la piaţă şi solicitau o reducere a preţurilor produselor aflate sub monopol de stat. Sute de protestatari şi activişti SL au fost arestaţi. La Lubla, aproape de Krosno, şi la Apanów, aproape de Cracovia, poliţia a deschis focul atunci când ţăranii au insistat ca festivalul tradiţional de Rusalii să se desfăşoare, sfidând interdicţia de întrunire publică a maselor. Au căzut primele patru victime ale conflictelor care abia începeau. În iunie a avut loc un incident mult mai serios la Berehy Dolne, aproape de Sanok. Aici, ţăranii protestau împotriva „Festivalului Muncii", eveniment cu participare voluntară instituit de contele Potocki, unde fuseseră cu toţii solicitaţi să muncească o zi la reconstrucţia drumului local, fără remunerare. Ţăranii se temeau de o posibilă revenire a înrobirii. Pentru restabilirea ordinii au fost chemaţi cinci sute de poliţişti, un batalion de infanterie şi o escadrilă de avioane de război. Şase persoane au fost ucise, 278 reţinute şi trei condamnate la moarte pentru instigare la revoltă. În 1933, confruntările dintre ţărani şi poliţie au căpătat proporţiile unui mic război de gherilă, în special în districtele Łańcut, Rzeszów şi Przeworsk. S-au soldat cu zeci de morţi, sute de victime ale poliţiei şi mii de arestări. Timp de trei ani situaţia s-a calmat fiindcă guvernul a interzis SL şi l-a numit pe Juliusz Poniatowski, fost membru al PSL (Wyzwolenie), ministru al Agriculturii. Din păcate totuşi, nu existau soluţii rapide. Răspunsul pe termen lung al lui Poniatowski faţă de problema suprapopulării rurale a fost să sprijine industrializarea şi să investească în dezvoltarea regiunii „Polska-B"[18].

În 1936-1937 au reapărut tulburările în zonele rurale. Ca rezultat al deziluziilor anterioare, politica Mişcării Ţărăniste (SL) s-a radicalizat considerabil, iar secţiunile militante ale tineretului – „Focurile de Avertizare" ale Uniunii Tinerilor din mediul rural (ZMV – *Wici*) – îndemnau ţărănimea la o campanie de luptă activă. Aceasta a fost cea mai importantă manifestare a *Agrarismului* (Puterea Ţărănimii) din Polonia modernă şi a constituit o fază preliminară în formarea batalioanelor ţărănimii, ce au luptat în mişcarea de rezistenţă din al Doilea Război Mondial. În ciuda închiderii filialelor sale şi a arestării celor mai de seamă susţinători, precum profesorul de istorie Stanisław Kot, SL a continuat să acumuleze tot mai mulţi membri şi influenţă. În august 1937, solidaritatea extraordinară a ţăranilor grevişti din districtele Cracovia şi Kielce a condus la represalii mult mai violente, care s-au soldat cu aproximativ 40 de morţi. Deoarece grevele aveau o răspândire geografică vastă, autorităţile nu dispuneau de mijloace potrivite pentru controlarea lor:

> Când a început greva, drumurile ce duceau spre Brzesko Nowe au fost închise. Numeroşi ţărani locali i s-au alăturat, unii din convingere, alţii din curiozitate. Câţiva spărgători de greve ce se îndreptau spre piaţă au fost lăsaţi în grija membrilor noştri

ai SL Grobla, care au aruncat cu ouă şi alte obiecte ascunse prin haine. Exista o singură căruţă încărcată, cu excepţia celei a unora pe nume Piorów, vânzători de vite, căreia i-au retezat osia.

La ora 8 au sosit la Hebdow cinci poliţişti. Aceştia şi-au poziţionat baionetele, şi-au încărcat armele şi le-au ordonat greviştilor să plece. M-au arestat, împreună cu colegul meu, Zygmunt Mackiewicz, secretarul local al cercului *Wici* [...]. Când unul dintre jandarmi a încercat să îl împungă pe colonelul Siudak cu baioneta sa, Siudak a scos o sabie din palton şi a oprit atacul poliţistului ca un profesionist. Intimidaţi de fermitatea greviştilor, poliţia s-a retras spre şosea, luându-ne cu ei în convoi. Însă, în drum spre Brzesko Nowe, ne-am întâlnit cu un grup de grevişti cărora li se alăturaseră ţăranii ce lucrau la digul de pe Vistula; aceştia ne-au eliberat din mâinile poliţiei. În acest ultim incident, iniţiativa a fost preluată de un ţăran neafiliat, Antoni Zakrzewski, care a început să îi lovească pe poliţişti cu o lopată [...].

Epilogul evenimentelor a avut loc la Judecătoria Districtului, la Proszowice [...] unde, în baza protocolului şi acuzaţiilor aduse mie, am primit sentinţa de încarcerare pentru două luni[19].

Evident, tensiunile în mediul rural erau în creştere. Nimeni nu şi-ar fi putut închipui că, în câţiva ani, tocmai aceste localităţi rurale vor oferi singurul refugiu din calea dezastrelor unui război mult mai catastrofic.

Problemele proletariatului industrial, deşi suficient de reale, erau mai puţin importante decât cele ale ţărănimii. În etapa unei industrializări limitate, muncitorul polonez privea adesea şansa de angajare în industrie ca un noroc, un fel de privilegiu; în vremuri grele, el se putea întoarce de obicei în satul său de baştină. Salariile din industrie, deşi par ridicole în ziua de azi, asigurau un venit dublu faţă de cel al unei familii obişnuite de ţărani. Cifrele oficiale ale şomajului, care ajunseseră la maximum 446.000 sau 10% din forţa de muncă din industrie în 1936, ignorau şomajul mult mai semnificativ din zonele rurale suprapopulate, estimat, de obicei, între 5 şi 6 milioane de persoane, sau până la 45% în total. În această situaţie, toleranţa muncitorilor faţă de condiţiile dificile era mult mai mare decât avea să fie mai târziu. Problemele erau de altă natură decât cele întâlnite în Europa Occidentală, unde rata şomajului de 10% în Marea Britanie în anii 1930 a fost considerată cea mai mare catastrofă naţională. Era uimitor, de fapt, cât de liniştită era atmosfera. Având în vedere limitările impuse de criza economică, au avut loc multe realizări. În 1919, Seimul a introdus ziua de lucru de opt ore; legislaţia statutară includea luarea unor măsuri de siguranţă; condiţiile de locuire au fost îmbunătăţite de Societatea Cartierelor Muncitoreşti (TOR). Totuşi, intervenţia directă a guvernului în bunăstarea clasei muncitoare se limita, în mare parte, la angajaţii din întreprinderile de stat. Mai puţin de 20% dintre şomerii înregistraţi se încadrau în criteriile necesare pentru a primi ajutoare sociale. Sarcina ameliorării vieţii clasei muncitoare era lăsată, în mare parte, în seama organizaţiilor de caritate sau a organizaţiilor cu susţinere proprie conduse de PPS şi NZR. Abuzurile angajatorilor privaţi erau greu de controlat, iar acţiunile de subminare a întreprinderilor de stat erau pedepsite penal cu duritate. Grevele industriale au izbucnit la scară largă între 1922 şi 1923, în timpul inflaţiei galopante, şi între 1933 şi 1937, la apogeul crizei. În primul caz,

tulburările au început cu o grevă generală a feroviarilor în februarie 1921, oprită prin militarizarea căilor ferate. În luna noiembrie a anului următor, minerii din Dąbrowa au declanşat o nouă grevă împotriva reducerilor salariale ; de data aceasta, greviştii au fost trimişi la curţile marţiale. Aceasta fusese faza preliminară a insurecţiei de la Cracovia din 6 noiembrie 1923, creată de o grevă generală declanşată de PPS. Demonstraţiile de stradă s-au transformat rapid în ciocniri aprige cu poliţia. Soldaţii chemaţi pentru restaurarea ordinii s-au alăturat muncitorilor care, timp de câteva ore, s-au aflat la conducerea oraşului. Până la momentul respectiv căzuseră 32 de muncitori şi poliţişti, iar organizatorii anunţaseră finalizarea acţiunilor. De data aceasta, la Łódź şi Dąbrowa avuseseră loc tulburări mai îndelungate, însă mai puţin violente. Greva industrială cunoscută drept „Greva poloneză" a dus la sancţiuni legale pentru angajaţii de stat şi a dus la definirea mai strictă a dreptului la grevă în Codul Penal. Muncitorii polonezi nu aveau multe motive de bucurie, cu excepţia faptului că nu erau ţărani[20].

În politica economică, priorităţile erau clare. În primii ani de existenţă ai Republicii, întregul sistem economic trebuia construit de la zero. Nu exista o infrastructură integrată, o monedă comună şi nici instituţii financiare sau agenţii guvernamentale recunoscute. Între Varşovia şi unele oraşe de provincie nu exista o cale ferată directă. Până la deschiderea portului Gdynia în 1927, nu existase nici un port. În 1918-1920 se aflau în circulaţie moneda *OstMark* din Germania, coroana austriacă şi marca poloneză, toate depreciindu-se rapid. În noiembrie 1918, cursul valutar al mărcii poloneze faţă de dolarul american era de 1 : 9 ; până în ianuarie 1923, acesta a ajuns la 1 : 15.000.000. Măsurile provizorii de impozitare abia acopereau 10% din cheltuieli. Bugetul nu a putut fi echilibrat până în 1926. De la început, priorităţile au fost în primul rând stabilizarea, apoi investiţiile. Problemele aveau aceeaşi anvergură ca şi cele cu care se confrunta Rusia. Însă metodele alese pentru soluţionarea lor au exclus coerciţia. În anii 1920, o serie de reforme, asociate în mare parte cu numele lui Władysław Grabski, au adus problemele sub control. Introducerea monedei „zlot" (*złoty*), înfiinţarea Băncii Poloneze în 1924, diversificarea impozitării de la impozitele pentru sănătate până la cele pe venit şi cifra de afaceri, obţinerea unor împrumuturi externe din America, Franţa şi Italia, precum şi creşterea fondurilor de investiţii pentru lucrări publice şi îmbunătăţiri rurale – toate aceste elemente au contribuit la crearea unui sistem viabil. Mai târziu, economia modestă a Poloniei va fi pusă la grea încercare de factori externi – războiul german al tarifelor din 1926-1930, Marea criză economică din 1931-1934 şi criza diplomatică din anii 1930, care a ridicat costurile apărării la 27,5% din cheltuielile guvernamentale. Industria poloneză s-a confruntat cu dificultăţi insurmontabile. Conform unor observatori contemporani, aceasta trecea prin „stadiul inevitabil al capitalismului târziu, de factură imperialistă". În ochii altora, aceasta suferea efectele evidente ale independenţei, care distrusese vechea infrastructură şi fostele pieţe, fără a furniza resurse corespunzătoare pentru adaptarea la noile condiţii. Cei care se aflau în fruntea industriei încercau să se dezvolte pe liniile capitalismului vestic, dar fără sprijinul acestuia. Populaţia celei de-a Doua Republici era mai puţin industrializată în 1929 (13,2%) decât cea a fostului Regat al Congresului în 1900 (17,6%).

Alăturarea zonelor estice de frontieră, cu societatea lor rurală extrem de primitivă, nu a compensat pierderea pieţei ruse mari, care, sub o conducere sovietică ostilă, a fost închisă permanent. Moştenirea norocoasă a Sileziei Superioare a fost eclipsată prin separarea sa de serviciile şi clienţii tradiţionali din Germania. Rata scăzută a creditării în Polonia a descurajat investiţiile străine, a căror lipsă, departe de a ocroti ţara de speculanţi prădători, era un dezavantaj economic. Obstacolele fundamentale legate de reţeaua feroviară şi alimentarea cu energie electrică necesitau investiţii peste capacităţile statului. Principala linie feroviară dintre Silezia şi portul nou de la Gdynia, creată pentru facilitarea exportului de cărbune, a fost finalizată abia în 1929; linia principală, de la Varşovia la Cracovia, prin tunelul Kielce, a fost construită în 1933; campania de electrificare din 1936-1939 a crescut furnizarea de energie cu până la 600% faţă de nivelurile anterioare, însă, chiar şi aşa, nu a atins aceleaşi rezultate ca în Germania şi Rusia. Investiţiile guvernului erau concentrate în sectorul de armament, mai ales în fabrica de azot de la Mościce, precum şi în construcţia de arme. Ca rezultat, în comparaţie cu alte ţări europene, Polonia rămânea subdezvoltată din punct de vedere industrial. Era vulnerabilă mai ales în faţa presiunilor crizei şi, în majoritatea sectoarelor, nu a reuşit să revină la nivelurile de producţie din 1913. În puţinele sectoare în care producţia a înregistrat creşteri semnificative, precum în industria de procesare a alimentelor, preţurile erau atât de scăzute încât impactul asupra situaţiei generale a fost nesemnificativ[21] (vezi tabelul de mai jos).

	1913	1923	1929	1932	1935	1938
Producţie industrială	(100)	71,2	85	–	70	98,7
Producţie de cărbune	41	36	46	–	–	38
(milioane de tone)	(100)	87	112	–	–	92
Minereu de fier	0,493	0,449	0,660	–	–	0,879
(milioane de tone)	(100)	91	133	–		178
Oţel	1,677	1,129	1,377	0,570	–	1,441
(milioane de tone)	(100)	–	–	–	–	93
Petrol	1,114	–	–	–	–	0,507
(milioane de tone)	(100)	–	–	–	–	45
Bumbac finisat	(100)	–	–	54,2	–	84,7
Sare	0,193	–	–	–	–	0,647
(milioane de tone)	–	–	–	–	–	(335)
Zahăr	57	–	822	–	309	491
(mii de tone)	(100)	–	–	–	–	(861)

Situaţia în general sumbră a industriei interbelice a fost compensată printr-o iniţiativă fermă a guvernului, lansată în martie 1936. Menţinând stabilitatea monedei de-a lungul Marii crize economice, deşi cu un cost social uriaş, şi anticipând un buget echilibrat pentru prima oară din 1929, autorităţile *Sanacja* s-au grăbit să facă planificări. Proiectantul-şef era vicepremierul şi ministrul de Finanţe Eugeniusz

Kwiatkowski (1888-1974). Planul, care căuta să armonizeze necesităţile economice ale Poloniei cu cerinţele sale strategice, urma să fie bazat în mare parte pe surse interne. Era susţinut de un singur împrumut important de partea Franţei, în valoare de 2.600.000 de franci. Planul acorda prioritate industriei de armament şi apoi îmbunătăţirilor bazei industriale – în special în domeniul căilor ferate, electricităţii şi gazelor naturale. Principala sa realizare a fost construirea Regiunii Industriale Centrale (COP) în aşa-numitul „Triunghi al Securităţii", la graniţele palatinatelor Cracovia, Kielce şi Liov. Realizarea a două instalaţii majore, centrala hidroelectrică de la Roznow şi combinatul metalurgic de la Stalowa Wola, se afla într-un stadiu destul de avansat la momentul izbucnirii războiului. În această scurtă perioadă, toate domeniile industriale prezentau semne clare de revenire rapidă din criză. În termenii Indexului Industrial din 1928 (= 100), performanţa poloneză la 1938-1939, notată cu un index de 119, era superioară celei a Belgiei (81) şi celei a Franţei (82). Analiştii postbelici, care din motive politice au făcut o descriere sumbră economiei capitaliste antebelice neplanificate, sunt puşi în dificultate de însăşi existenţa Planului de Stat din 1936-1939, cu realizările sale industriale. Pentru observatorii obiectivi, nu este surprinzător faptul că două regimuri dictatoriale relativ similare, unul antebelic, celălalt postbelic, confruntate cu probleme relativ asemănătoare, au aplicat politici relativ similare[22].

În domeniul educaţiei, autorităţile se confruntau cu probleme descurajante. Având în vedere că vorbitorii de limba poloneză reprezentau doar două treimi din populaţie, şi numai două treimi dintre vorbitorii de poloneză erau educaţi, putem trage uimitoarea concluzie că polonezii educaţi reprezentau doar 44% din societate ca întreg. În ciuda uriaşelor progrese realizate într-o perioadă scurtă, au izbucnit curând conflicte. În 1919 a luat fiinţă un „Seim al profesorilor" cu scopul pregătirii unor programe pentru educaţia obligatorie, gratuită, din sistemul de stat care a început să funcţioneze trei ani mai târziu. În anul şcolar 1928-1929, 96% dintre copiii cu vârsta între 7 şi 14 ani erau înscrişi la şcoală. Până la sfârşitul perioadei interbelice, analfabetismul a fost redus considerabil. În anii 1930, reformele iniţiate de ministrul Janusz Jędrzejewicz (1889-1951) şi de succesorul şi fratele său, Wacław Jędrzejewicz, au încurajat dezvoltarea sistemului educaţional liceal. Inevitabil, într-o societate în dezvoltare, unde resursele erau limitate, educaţia rămânea în afara listei de priorităţi a poporului. Dintre copiii de ţărani, extrem de puţini puteau spera să beneficieze de educaţie superioară. Minorităţile naţionale erau, în mare parte, lăsate la discreţia propriilor instituţii. Deşi s-au făcut câteva încercări de desfiinţare a şcolilor minorităţilor, autorităţile nu ascundeau faptul că fondurile statului vor fi folosite în favoarea etnicilor polonezi. La sfârşitul anilor 1930, un *numerus clausus* oficial căuta să restricţioneze accesul elevilor evrei într-o serie de şcoli şi facultăţi, astfel încât numărul studenţilor să fie direct proporţional cu poziţia lor în totalul populaţiei. În sălile de curs şi-au făcut apariţia umilitoarele „bănci evreieşti". În acelaşi timp, numărul şcolilor ucrainene a scăzut dramatic, de la 2.500 în 1911 în Galiţia austriacă la 461 în 1938. În acest sens, Republica Poloneză s-a dovedit a fi mai puţin tolerantă şi mai puţin eficientă decât Galiţia, făcându-se vinovată de şovinism cultural[23].

Rolul armatei poloneze s-a extins mult în afara sferei militare. Ea devenise principalul instrument al unităţii sociale şi naţionale. Se situa deasupra intereselor

diverselor clase şi minorităţi, beneficiind de un prestigiu social uriaş. În anii 1920 a opus rezistenţă unui control parlamentar amănunţit, iar din 1926 a fost folosită de Piłsudski în scopul manipulării sistemului constituţional. După decesul lui Piłsudski în 1935, activităţile sale legate de mişcarea OZoN (Oboz Zjednoczenia Narodowego) au căpătat un caracter vădit politic. Aşa-numitul „Guvern al Coloneilor" era dominat de personalităţi precum mareşalul Smigły-Rydz şi colonelul Józef Beck. Pe toată perioada interbelică a rămas în vigoare serviciul militar obligatoriu pentru bărbaţi. În anii de război, în 1919-1921 şi din nou în 1939, peste un milion de oameni au fost mobilizaţi. Pe timp de pace, armata a crescut de la 266.000 în 1923 la 350.000 în 1930, cu 30 de divizii de infanterie şi 10 brigăzi de cavalerie. Sub comanda generală a lui Piłsudski, un Inspectorat General al Forţelor Armate (GISZ) a preluat controlul Corpului de Război, „*Tor wojenny*", în timp ce Ministerului pentru Afaceri Militare i-a fost lăsat în grijă *Tor pokojowy* (Corpul de Pace) – supravegherea celor zece regiuni militare şi asigurarea îndeplinirii normale a sarcinilor armatei pe timp de pace. În 1939, la izbucnirea războiului, una dintre cele două brigăzi de tancuri motorizate era încă în proces de formare. Atât Forţele Aeriene, cât şi Marina erau de mici dimensiuni în comparaţie cu standardele europene ale vremii[24].

Spre deosebire de armată, Biserica Romano-Catolică nu avea nici o legătură formală cu statul. În Constituţia din martie, acesteia nu i se acorda mai mult de „locul fruntaş între alte confesiuni religioase cu drepturi egale". Clasa conducătoare, atât înainte, cât şi după 1926, era categoric anticlericală. *Chadecja* (Partidul Creştin-Democrat, ChD) s-a bucurat de o putere relativă doar puţin timp, atunci când, în 1923, a format o coaliţie de scurtă durată cu Partidul PSL al lui Witos. Rivalul său de dreapta, mişcarea naţional-democrată a lui Dmowski – cu care ar fi fost posibilă o alianţă tactică, având în vedere nemulţumirile comune – nu a ajuns niciodată la putere. În 1925, concordatul semnat de guvern cu Vaticanul a garantat Bisericii din Polonia o vastă autonomie. Au fost recunoscute oficial riturile latin, uniat şi armean. Clericii au fost scutiţi de serviciul militar, de trimiterea în instanţă şi de impozitul pe venit personal. Li s-a oferit controlul asupra predării educaţiei religioase obligatorii în şcolile de stat. Fostele proprietăţi bisericeşti, confiscate de puterile care au împărţit Polonia, aflate acum în posesia statului, urmau să fie folosite pentru achitarea salariilor clericilor. Nu s-a ajuns la nici un acord în privinţa solicitărilor contradictorii ale Bisericii şi statului cu privire la legea căsătoriei. Au rămas în vigoare reglementările de dinainte de 1918. Divorţul era posibil în districtele fostei Polonii prusace, însă nu şi în celelalte regiuni. În anii 1930, în condiţiile intensificării tensiunilor politice şi sociale, ierarhia Bisericii a trecut la atac. Organizaţia „Acţiunea Catolică", introdusă în Polonia în 1930 sub conducerea contelui A. Bniński, şi-a făcut filiale în fiecare parohie din ţară. Organizaţiile sale auxiliare – Liga Bărbaţilor Catolici, Liga Femeilor Catolice, Liga Tineretului Catolic – dispuneau de un număr de membri mai mare decât oricare partid politic. Printre manifestările ofensivei Bisericii împotriva ateismului s-a numărat un Sinod Plenar, reunit la Częstochowa în 1936, pentru prima oară în trei secole, precum şi „Congresul Internaţional al Regelui Christos" care a avut loc la Poznań în 1937. Apropierea crescândă între Biserică şi un OZoN post-Piłsudski, generată de teama comună de minorităţile neloiale noncatolice, a fost întreruptă de izbucnirea războiului[25].

În politica externă, liderii Republicii Poloneze au pus înainte de toate independenţa şi principiul nealinierii. După modelul iniţiativei lui Piłsudski, nu s-a mai dat crezare linguşelilor guvernelor occidentale aliate, şi nici Germaniei sau Rusiei. Experienţa dură a Poloniei din 1919-1920, când a fost lăsată să lupte singură împotriva Armatei Roşii, a deteriorat permanent prestigiul Franţei şi Marii Britanii în ochii polonezilor. Convenţia Militară Franceză din mai 1921 a fost semnată în mod explicit după ce s-a eliminat orice posibilitate a unor lupte ulterioare. Polonia nu s-a alăturat nici Micii Antante. În anii 1930 a fost semnat Tratatul de Neagresiune cu Uniunea Sovietică, pe 25 ianuarie 1932, urmat la 26 ianuarie 1934 de un pact similar pe 10 ani cu Germania. Probabil că guvernul polonez s-a lăsat mai uşor impresionat de monstruozităţile cunoscute ale Rusiei staliniste decât de ororile încă potenţiale ale Reichului nazist. Însă există destule dovezi care sugerează că Piłsudski lua în considerare un război preventiv împotriva lui Hitler, dacă şi puterile vestice s-ar fi arătat dispuse să i se alăture. Baza relaţiilor cu ambii mari vecini era „reciprocitatea strictă", iar doctrina celor doi inamici nu a fost niciodată abandonată[26].

Momentul hotărâtor al vieţii politice a fost atins în 12-14 mai 1926, când mareşalul Józef Piłsudski a făcut o lovitură de stat împotriva sistemului pe care el însuşi îl iniţiase. Ultimii patru ani şi-i petrecuse la pensie, refuzând să accepte funcţia de preşedinte în condiţiile restricţiilor impuse de Constituţia din martie şi protestând împotriva implicării civile în conducerea armatei. Piłsudski observase lipsa de putere şi instabilitatea guvernelor de coaliţie succesive cu un dispreţ crescând. În special îl indigna faptul că reformele necesare erau mereu amânate şi blocate de influenţa tot mai mare a rivalilor săi de dreapta, precum şi de înţelegerile sordide dintre politicienii partidului. În mai 1926, Wincenty Witos se pregătea să formeze a treia Coaliţie de Centru-Dreapta din ultimii trei ani. Majoritatea se aştepta la o lovitură de stat din partea dreptei. Stânga avea un viitor nesigur. Piłsudski a fost convins să înscenează o demonstraţie armată. Scopurile sale erau neclare şi nu era cuprins de entuziasm. Dorea să avertizeze dreapta să nu acţioneze pe cont propriu, şi probabil că s-ar fi mulţumit cu demisia coaliţiei lui Witos. În dimineaţa zilei de 12 mai şi-a părăsit casa din Sulejówek, din estul Varşoviei, şi, împreună cu câteva regimente rebele de legionari, a pornit spre cartierul Praga şi a ocupat zonele din apropierea podurilor Vistulei. Însă acolo s-a lovit de o rezistenţă neaşteptată. Preşedintele Republicii, Stanisław Wojciechowski (1859-1953), un bătrân socialist şi asociat al lui Piłsudski, a ieşit din palatul Belweder şi l-a confruntat pe mareşal la mijocul podului Poniatowski. A fost un moment dur. Preşedintele a afirmat clar că guvernul va reacţiona împotriva recursului la forţă, precum şi unităţile armatei care îi rămăseseră loiale. Mareşalul avea să fie obligat fie să accepte înfrângerea şi umilinţa, fie să întoarcă armele asupra foştilor prieteni şi supuşi. Însă pentru Piłsudski, odată ajuns atât de departe, nu exista cale de întoarcere. Lupta a început după-amiaza şi a continuat timp de trei zile. Un regiment legionar a traversat râul în suburbiile din nord. Aeroportul şi gara au fost capturate imediat, însă controlul asupra centrului oraşului a fost disputat aprig.

Mitraliere rivale trăgeau din toate intersecţiile principale. Aproximativ trei sute de soldaţi au fost ucişi, iar mai mult de o mie au fost răniţi. În ţară, în general, guvernul se bucura, fără îndoială, de mai multă susţinere şi dispunea de o forţă militară mai mare. Însă problema a fost soluţionată de feroviarii socialişti, a căror grevă a paralizat liniile de comunicaţie, blocând întăririle guvernului de la intrarea în capitală. În dimineaţa de 14 mai, Wojciechowski şi Witos au capitulat în Belweder şi au demisionat din funcţii. În ultimii nouă ani de viaţă, Piłsudski va fi conducătorul de drept al Poloniei. Tabăra lui Piłsudski urma să domine Polonia pentru tot restul existenţei sale[27].

Efectele loviturii de stat din mai au fost profunde, însă nu senzaţionale. Piłsudski a refuzat să preia controlul formal asupra problemelor politice, preferând să prelungească şarada pseudoparlamentară, şi nu să conducă printr-o dictatură personală. Kazimierz Bartel (1882-1941), fost profesor de matematică la Universitatea Politehnică din Liov, a fost numit premier al primului dintr-o serie de guverne cu viaţă scurtă inspirate de Piłsudski. Ignacy Mościcki (1867-1946), fost profesor de chimie la Universitatea Politehnică din Liov, a fost numit preşedinte. Regimul creat în 1926 s-a menţinut la putere până la colapsul Republicii în 1939. Acesta şi-a luat numele de la sloganul *Sanacja*, care poate fi tradus ca „întoarcerea la bunăstare (politică)" sau, având în vedere conotaţiile sale militare, ca „spălător". În orice caz, regimul se ghida după o ideologie elocventă, însă imprecisă, asemănătoare cu „Reînarmarea morală", născută într-o cazarmă din convingerea că păcatele oamenilor se pot spăla scuipând şi frecând. (Conform adversarilor săi, această ideologie este un amestec al filozofiilor lui Nietzsche şi Kant – *nicz* însemnând în argoul varşovian „zero", iar *kant*, „şarlatanie".) Iniţial, principalul său instrument a fost aşa-numitul Bloc Apartinic pentru Cooperare cu Guvernul (BBWR), organizat în 1927 de colonelul Walery Sławek (1879-1939) cu scopul de a câştiga următoarele alegeri. În 1928, obţinând sprijinul a doar un sfert din electorat în votul direct, acesta şi-a pierdut încrederea în metodele corecte de vot, iar în 1930 şi-a asigurat votul majoritar prin arestarea liderilor opoziţiei sau prin anularea candidaturilor acestora. Prin urmare, rezultatul nu a putut fi contestat prin mijloace legale, mai ales din aprilie 1935, când s-a introdus noua Constituţie, care acorda preşedintelui o putere discreţionară asupra executivului şi Seimului. În perioada de după moartea lui Piłsudski, la a noua aniversare a loviturii de stat din mai, acesta l-a inspirat pe colonelul Adam Koc (1891-1969) să creeze aşa-numita Tabără a Unirii Naţionale (OZoN), o organizaţie exclusivistă şi disciplinată construită după modelul militar. Accentele extremiste şi tot mai şoviniste ale politicii OZoN şi ale personalităţilor de la conducerea sa, precum generalul S. Skwarczyński şi mareşalul Edward Śmigły-Rydz (1886-1941), reflectau tensiunile crescânde atât în sfera politică internă, cât şi în cea externă[28].

De-a lungul erei *Sanacja*, eficacitatea opoziţiei democrate a fost tot mai redusă. În primii ani, principalele partide politice ale Seimului – creştin-democraţii (ChD), Partidul Naţional-Muncitoresc (NPR), mişcările ţărăniste (PSL) şi socialiştii (PPS) – s-au unit pentru a contesta activităţile blocului BBWR susţinut de guvern, iar în 1929, pentru a forma alianţa interpartinică de centru-stânga (Centrolew). În iunie 1930, temându-se că Piłsudski îi va pune din nou în faţa unui fapt împlinit, aceştia au creat

o Convenţie a Drepturilor Poporului, ale cărei obiective nu se mai rezumau la manevre parlamentare:

Reprezentanţii democraţiei poloneze, reuniţi pe 29 iunie 1930 la Cracovia, declară următoarele:
AVÂND ÎN VEDERE CĂ: Polonia se află, de mai bine de patru ani, sub puterea dictatorială a lui Józef Piłsudski; voinţa dictatorului este împlinită de guvern după guvern; preşedintele Republicii este de asemenea supus voinţei dictatorului; încrederea poporului în legile propriului stat a fost subminată [...] iar poporul a fost privat de orice influenţă asupra politicii interne şi externe a Republicii [...]
AM DECIS:
1. Lupta pentru drepturile şi libertatea poporului nu este numai lupta Seimului şi a Senatului, ci lupta întregii societăţi.
2. Fără abolirea dictaturii, este imposibilă controlarea crizei economice sau rezolvarea marilor probleme interne ale Poloniei [...].
3. Abolirea dictaturii este o condiţie indispensabilă pentru menţinerea independenţei şi asigurarea integrităţii graniţelor Republicii [...].
DECLARĂM:
1. că lupta pentru abolirea dictaturii lui Józef Piłsudski ne-am asumat-o cu toţii împreună şi împreună o vom continua până la victorie;
2. că numai un guvern ce deţine încrederea Seimului şi a naţiunii se va bucura de sprijinul nostru [...];
3. că orice încercare de lovitură de stat va primi ca replică rezistenţa fermă;
4. că naţiunea nu va recunoaşte nici o obligaţie faţă de un guvern care obţine puterea printr-o asemenea lovitură de stat [...];
5. că fiecare încercare de a instaura un regim al terorii va fi întâmpinată prin forţă.
Declarăm pe deasupra că preşedintele Republicii, Ignacy Moscicki, care, ignorându-şi propriul jurământ, a luat în mod deschis partea dictaturii [...] va trebui să demisioneze. Congresul stipulează că marea masă a poporului polonez doreşte să menţină relaţii de pace cu toţi vecinii [...] însă stipulează şi că orice încercări din partea imperialiştilor [...] de a modifica frontierele Republicii vor primi ca replică rezistenţa fermă [...].
Trăiască Republica Populară Polonezâ Independentă! Jos Dictatura! Trăiască Guvernul Muncitorilor şi Ţăranilor! [29]

Răspunsul lui Piłsudski a fost brutal. În noaptea de 9 spre 10 septembrie, liderii de centru-stânga au fost arestaţi şi încarceraţi în închisoarea militară de la Brześć nad Bugiem. În octombrie, la sesiunea de deschidere a Seimului, Camera Deputaţilor era plină de ofiţeri militari înarmaţi cu revolvere şi săbii. Spre meritul său, Daszyński, mareşalul Seimului, a refuzat să continue sub ameninţarea cu coerciţia. Însă în decembrie, măsluirea alegerilor de către BBWR a adus, în sfârşit, rezultatul dorit. Liderii de centru-stânga au fost judecaţi. Sentinţa finală, emisă pe 15 iunie 1933, i-a condamnat pe A. Ciołkosz, S. Dubois, M. Mastek şi J. Putek, printre alţii, la trei ani de închisoare. Principalii acuzaţi, Wincenty Witos, Kazimierz Bagiński, Władysław Kiernik, Herman Liberman şi Adam Pragier, au fost condamnaţi în lipsă, fiindu-le permis să fugă din ţară. Portretele lor erau afişate în fiecare secţie de poliţie şi primărie din toată ţara, pe lista persoanelor căutate. Între timp, opoziţia

de dreapta, Tabăra Marii Polonii (OWP) a lui Dmowski, decădea de asemenea. Formată în 1926 ca răspuns la revenirea lui Piłsudski, aceasta devenise tot mai xenofobă şi naţionalistă. Desfiinţată de poliţie în martie 1933 din motive de siguranţă publică, s-a divizat în mai multe grupări de mafioţi politici, printre care „Falanga" lui Bolesław Piasecki şi „Grupul ABC". Spre sfârşitul deceniului, mulţi dintre membrii săi mai puţin isterici au trecut în tabăra OZoN, punând astfel capăt, pentru scurtă vreme, disputelor dintre discipolii lui Piłsudski, care decedase, şi cei ai lui Dmowski, care se pensionase. Rivalitatea dintre extremele de stânga şi de dreapta ale opoziţiei a asigurat succesul regimului, nemaifiind nevoie de alte măsuri opresive. În străinătate, opoziţia era concentrată la locuinţa lui Paderewski din Merges, Elveţia. În ciuda retragerii sale formale din politică, fostul premier menţinea legături strânse cu foştii săi asociaţi, iar corespondenţa sa de la vremea respectivă dezvăluie o îngrijorare crescândă în privinţa conducerii regimului *Sanacja*. În 1932, ştirile despre grevele ţăranilor l-au făcut pe generalul Sikorski să sugereze posibilitatea unui colaps iminent al *Sanacja*:

> [...] Există multe semne că tabăra *Sanacja*, suportând consecinţele violenţelor din 1926 şi fiind lipsită de orice idee justificatoare, începe să se cutremure şi să se dezbine. Aşa-numita „elită" aflată în ziua de azi la conducerea statului, adică gaşca de colonei care au pus în practică una dintre cele mai stupide şi mai dăunătoare dictaturi imaginabile, văd acum că masele nu au doar menirea de a se supune şi a respecta ordine fără să cârtească [...]. Demonstraţia de la Zamość, impresionantă atât prin atmosferă, cât şi prin numărul de oameni (15.000) [...] a arătat că „guvernul puternic" nu mai deţine controlul asupra situaţiei din ţară [...][30].

Totuşi, regimul *Sanacja* nu s-a prăbuşit, nici chiar după moartea lui Piłsudski. În 1937-1938, când Frontul de la Merges a fost organizat oficial cu participarea lui Paderewski, Sikorski, Witos, Korfanty şi Józef Haller, regimul era preocupat mai mult de politica externă decât de cea internă, însă nu a avut o influenţă decisivă asupra nici uneia dintre ele.

Nimeni nu poate pretinde că strategiile politice ale celei de-a Doua Republici au fost încununate de fiecare dată de succes. Democraţia parlamentară s-a prăbuşit după doar opt ani şi nu a fost niciodată înlocuită de un sistem coerent. Acţiunile arbitrare ale regimului *Sanacja* erau la fel de puţin încurajatoare ca şi gâlcevile politice care le precedau. Lovitura de stat din mai, în cuvintele pline de îndrăzneală ale unui observator, trebuie asemănată cu „atacul unei bande de tâlhari asupra unui azil de nebuni"[31].

Violenţa rămânea o posibilitate iminentă. Asasinarea primului preşedinte constituţional, Gabriel Narutowicz (1865-1922), a fost urmată de o serie de asasinate politice celebre, printre care şi cel al ambasadorului sovietic, Volkov, în 1927. În anii 1930, atmosfera se deteriora încontinuu şi rapid. Minorităţile erau tot mai supuse presiunilor. Represiunea ucrainenilor din mediul rural a coincis cu ameninţarea crescândă asupra siguranţei evreilor în oraşe. Conflictele nu puteau fi aplanate nici prin acţiunile poliţiei, nici prin campaniile publice care îndemnau la „antiantisemitism". Reforma agrară şi-a pierdut treptat din avânt. Soarta ţăranilor nu se îmbunătăţise

semnificativ. Reforma economică şi industrială a adus rezultate prea puţine şi prea târziu. Stabilitatea financiară a fost obţinută cu preţul scăderii investiţiilor şi al creşterii şomajului. Planurile de stat indicau drumul spre un viitor care nu avea să mai vină. Muncitorii erau nemulţumiţi, iar veniturile lor – derizorii. Încrederea străinilor în Polonia era scăzută ; capitalul străin lipsea cu desăvârşire. În ansamblu, resursele sociale erau exploatate la maximum, abia ţinând pasul cu nivelul crescut al natalităţii, care a dus populaţia Republicii de la 26,3 milioane în 1919 la 34,8 milioane în 1939. Singurul domeniu de succes, învăţământul, s-a dovedit a fi o sabie cu două tăişuri. Oamenii ignoranţi deveniseră docili. Oamenii care învăţaseră să citească, învăţaseră şi să fie nemulţumiţi. La finele anilor 1930, radicalizarea maselor poloneze se afla deja într-un stadiu foarte avansat. Dacă a Doua Republică nu ar fi fost ucisă mişeleşte, în 1939, de agenţi străini, fără îndoială că s-ar fi degradat în scurt timp din cauza problemelor interne.

În acelaşi timp, trebuie să analizăm aceste eşecuri într-un context mai larg. Este esenţial să ne dăm seama de enormitatea problemelor şi să judecăm Polonia în contextul Europei de la vremea respectivă. Chiar dacă Polonia nu era lipsită de dificultăţi şi nedreptăţi, cel puţin nu exista foamete în masă şi nu aveau loc asasinate în masă ca în Rusia, şi nici nu se apela la metodele brutale ale fascismului sau stalinismului. De exemplu, este absurdă comparaţia violenţei din lagărul de concentrare de la Bereza Kartuska (unde se bănuieşte că au murit 17 persoane) cu epurarea stalinistă, în urma căreia au murit zeci de milioane de oameni ; sau presupunerea că greutăţile evreilor sub conducerea poloneză s-ar putea compara cu ororile de la Auschwitz. Sigur, politica externă poloneză, condusă de colonelul Beck, nu a salvat Republica. Însă nu putem fi convinşi că o asemenea schimbare ar fi stat în puterea guvernului polonez. Condiţiile de trai în Polonia interbelică erau adesea extrem de dure, dar nici apelul Poloniei la vecinii săi nu ar fi fost de mare ajutor.

În schimb, viaţa intelectuală în Polonia s-a bucurat de o adevărată explozie de creativitate. În ştiinţele fundamentale, Şcoala de Filozofie Analitică de la Varşovia, condusă de Jan Łukasiewicz (1878-1956), inventatorul sistemului de calcul polonez, concura la nivel mondial cu Şcoala de Matematici din Liov, condusă de Stefan Banach (1892-1945), pionier al analizei funcţionale. Antropologii Edward Loth (1884-1944) şi Jan Czekanowski (1882-1965), lingviştii Jan Baudouin De Courtenay (1845-1929) şi Jerzy Kuryłowicz (1895-1978), precum şi economistul Michał Kalecki (1899-1970), recunoscut pentru teoretizarea economiei keynesiene înaintea lui Keynes, se numără printre părinţii fondatori ai domeniilor în care erau specializaţi. În toate domeniile artei – în special în artele vizuale, teatru, poezie şi muzică –, formele consacrate erau contestate de un val de experimente. O simplă înşiruire de nume nu va spune mare lucru, însă putem numi doi oameni ale căror talente senzaţionale exprimă poate cel mai bine vitalitatea epocii lor. Este vorba despre cei doi artişti-filozofi, Leon Chwistek (1884-1944) şi Stanisław Ignacy Witkiewicz, cunoscut şi ca „Witkacy" (1885-1939). Chwistek a fost mai întâi cunoscut ca pictor, în aşa-numita mişcare a „formiştilor", apoi şi-a creat un renume ca logician. Conform spuselor lui Bertrand Russell, Chwistek, împreună cu Łukasiewicz şi Leśniewski s-au numărat printre cei şase oameni din lume care au citit şi chiar au înţeles secţiunile tehnice ale operei

Principia Mathematica a lui Russell. Ulterior, logicianul polonez a dezvoltat una dintre ipotezele sale legate de estetică într-o teorie filozofică generală a „pluralităţii realităţii". Stilul său de viaţă extravagant, boem, la fel ca şi ideile sale, i-a scandalizat pe tradiţionalişti. Witkiewicz de asemenea s-a făcut cunoscut mai întâi ca pictor; studiile sale de portret cu caracter psihologic au fost mult timp în vogă. Romanele sale, în schimb, şi incursiunile în arta dramatică, considerate în prezent capodopere ale literaturii absurdului, au rămas în mare parte necunoscute până târziu după decesul său tragic. Interesul său profesional faţă de teoria esteticii l-a condus în cele din urmă, ca şi pe Chwistek, în direcţia filozofiei speculative. În 1935, în lucrarea *Pojęcia i twierdzenia implikowane przez pojęcie istnienia* (*Concepte şi afirmaţii implicate de conceptul existenţei*), şi-a expus teoria sa a „monismului biologic" şi s-a lansat într-o critică polemică a gândirii contemporane asexuate. Uimit de sterilitatea culturii europene, Witkiewicz i-a prezis în repetate rânduri sfârşitul inevitabil. S-a sinucis în noaptea de 17 septembrie 1939, având parte de aceeaşi soartă ca şi patria sa. Deşi încurajările din partea statului au jucat de asemenea un rol în crearea unui mediu prolific pentru diverse inovaţii intelectuale, principalele surse de inspiraţie se aflau în mod evident în altă parte. Cultura poloneză nu a prosperat niciodată sub patronajul statului. Ieşirea din Evul Mediu cultural, impus în trecut de regimurile străine imperiale, trebuie să fie explicaţia suficientă a renaşterii culturale care a însoţit reinstaurarea statului polonez. De asemenea, acel spirit independent promovat în anii 1920 şi 1930 este în mare măsură o explicaţie a rezilienţei ieşite din comun care caracterizează cultura neoficială din vremea guvernelor comuniste necruţătoare ale epocii postbelice[32].

În Varşovia interbelică domnea o atmosferă inconfundabilă, cu bune şi rele. Pe de o parte, domneau o mândrie şi un optimism generate de independenţa naţională; pe de altă parte, oamenii conştientizau cu tristeţe că resursele existente nu vor îndepărta problemele terifiante ale sărăciei, prejudecăţilor şi conflictelor politice. Noua elită guvernamentală jubila; burghezia poloneză prospera în atmosfera metropolei. Însă în clasa muncitoare existau nelinişti, evreii erau precauţi, iar intelectualii făceau o critică directă. Tensiunile existente au fost agravate de noua explozie demografică. În mai puţin de douăzeci de ani, populaţia Varşoviei aproape că s-a dublat: de la 758.000 de locuitori în 1918 la 1.289.000 în 1939. Majoritatea locurilor de muncă din oraş erau în întreprinderile statului: birocraţia înfloritoare, căile ferate, industriile preluate de la administraţia germană. Şomajul, la nivel de 100.000 în 1918, avea valori similare şi în anii 1930. Totuşi, imigranţii continuau să sosească. Suburbiile se extindeau tot mai mult pentru a-i putea adăposti pe nou-veniţi. Żolibórz a fost extins cu două cartiere de case construite după acelaşi model: unul pentru ofiţerii de armată şi un altul pentru funcţionarii publici. Localitatea vecină Marymont a fost înghiţită de unul dintre cartierele periferice mizere, de colibe, ale capitalei. Centrul oraşului a fost împodobit cu o mulţime de elemente arhitecturale moderne, monumentale. De asemenea, au fost restaurate câteva palate aristocratice pentru uz public. Monumentele care stăteau mărturie a trecutului recent al dominaţiei ruse au fost înlocuite cu statui patriotice, printre care cea a lui Józef Poniatowski (1923), a lui Frederyk Chopin (1926) sau monumentul Soldatului Necunoscut (1925). Cartierele

evreieşti şi multe dintre cartierele locuite de clasa muncitoare s-au deteriorat, transformându-se în mahalale de nerecunoscut. Varşovia devenise un oraş al contrastelor stridente şi al unei polarizări sociale crescânde. Extinderea administraţiei publice, cu 113.000 de angajaţi în 1938, concura, aproape, cu imperiile tot mai mari ale proxeneţilor, care cuprindeau 30.000 de lucrători. Alegerile locale au fost dominate de NZR şi de *Folkspartei* al evreilor. Fiecare dintre aceste partide urmărea interese particulare diferite, însă nici unul nu reprezenta valori universale. Politica din capitală avea puţine în comun cu cea a Republicii în ansamblul ei. Totuşi, pe plan cultural, Varşovia se bucura de o influenţă deosebită. Universitatea din Varşovia, la care lucrau oameni renumiţi la nivel internaţional, precum profesorul şi logicianul Jan Łukasiewicz, a depăşit rapid în prestigiu Universitatea Jagiełłonă din Cracovia. Scriitorii Varşoviei, de la numele consacrate ale vechii generaţii, precum Staff, Żeromski sau Kaden-Bandrowski, până la poeţii în plină ascensiune ai Grupului Skamander - Jan Lechoń (1899-1956), Julian Tuwim (1894-1953), Jarosław Iwaszkiewicz (1894-1980), Bolesław Leśmian (1877-1938) şi Antoni Słonimski (1895-1876) - eclipsau orice concurenţă. Presa Varşoviei, de la cea naţional-democrată reprezentată de *Kurier Warszawski* (*Curierul de Varşovia*) până la cea subordonată lui Piłsudski, *Kurier Poranny* (*Curierul Matinal*), dădea tonul dezbaterilor naţionale. Teatrele Varşoviei atrăgeau cei mai buni regizori şi producători, precum Leon Schiller (1887-1954) sau Stefan Jaracz (1883-1945). Lumea muzicală plină de staruri a Varşoviei, în frunte cu Societatea Muzicală Contemporană a lui Karol Szymanowski (1882-1937), căuta să îmbine gustul tradiţional naţional cu tehnicile moderne. Mai mult, toate artele consacrate, patronate de personalităţi din înalta societate, erau susţinute printr-o cultură avangardistă înfloritoare în cafenelele literare şi în cabaretele satirice. Pe toate aceste căi, Varşovia dorea să îşi depăşească problemele. În ciuda tuturor viciilor sale, era un oraş plin de viaţă. Când a sosit momentul încercării, oraşul a fost apărat cu eroism[33].

Ultimul prim-ministru interbelic al Poloniei, generalul Felicjan Sławoj-Składkowski (1885-1962), avea să rămână celebru pentru două cuvinte memorabile, în care poate fi rezumată contribuţia lui oarecum dubioasă la istoria Poloniei. Cuvântul *owszem*, însemnând „evident", „desigur", fusese replica la o întrebare a Parlamentului legată de politica guvernului faţă de evrei. Fiindcă se opunea vehement oricărei forme de atac fizic, Sławoj-Składkowski a fost întrebat dacă, pe de altă parte, discriminarea economică sau comercială era permisă, la care prim-ministrul a răspuns „*owszem*"[34]. Cuvântul *sławojka*, diminutiv derivat din numele lui, a ajuns să însemne „closet" sau „latrină", după ce prim-ministrul a ordonat instalarea acestora în fiecare locuinţă rurală, oricât de sărăcăcioasă, în scopul menţinerii unui minimum de igienă. Chiar şi câteva decenii mai târziu, când OZoN şi acţiunile sale erau de mult uitate, orice tip de colibă dărăpănată pe lângă gospodărie sau toaletă stricată era încă denumită *sławojka*.

În căutarea vinovaţilor pentru ultimul deznodământ al crizei antebelice, istoricii polonezi au exagerat intenţionat păcatele colonelului Józef Beck (1894-1944), ministru de Externe între 1932 şi 1939. Imputându-i lui Beck o „încăpăţânare nebunească" şi „megalomanie", nu doar personalitatea şi motivaţiile colonelului sunt distorsionate,

ci şi rolul diplomaţiei poloneze în sine este exagerat. Încercările de a-l declara ţap ispăşitor pentru întreaga tragedie antebelică nu au reuşit decât să ascundă vina unor personalităţi mult mai proeminente. Păcatul capital al lui Beck, precum şi acela al lui Piłsudski înaintea sa, a fost faptul că s-a desprins de aşa-zişii lui protectori Aliaţi. În 1934, el lua în calcul eventualele beneficii ale unui război preventiv împotriva lui Hitler, într-un moment în care asemenea discuţii erau interzise în Londra şi Paris. În 1937-1938, el se gândea cum să protejeze interesele naţionale şi strategice ale Poloniei în faţa agresiunilor naziştilor, pe când Chamberlain şi Daladier căutau să îl îmbuneze pe Hitler pe cheltuiala altor naţiuni. În 1939, a refuzat să facă concesii Uniunii Sovietice, într-un moment în care cei care propuneau concesiile sperau ca armata sovietică să îi salveze de Hitler. Beck, care nu a fost dispus să dea la schimb libertatea de acţiune a Poloniei pentru nişte avantaje îndoielnice, poate fi considerat inflexibil, dar a rămas în orice caz într-o zonă de neutralitate. A rezistat atât încercărilor lui Göring şi Ribbentrop de a-l atrage, cât şi celor ale lui Litvinov şi Molotov. Soarta Cehoslovaciei vecine, al cărei guvern urmase sfatul Aliaţilor, nu era un îndemn la încredere în aceştia. Dacă Beck s-a făcut vinovat de ceva ca diplomat, această vinovăţie nu au constituit-o suspiciunile sale îndreptăţite cu privire la Hitler şi Stalin, ci încrederea sa naivă în sinceritatea garanţiilor şi asigurărilor din partea Aliaţilor[35].

Perspectiva preferată de comentatorii occidentali, cum că guvernul polonez cochetau cu naziştii, era departe de adevăr. Încă din martie 1936, Inspectoratul General al Forţelor Armate a autorizat un studiu asupra implicaţiilor strategice ale reînarmării Germaniei, iar evaluarea critică a generalului Kutrzeba asupra situaţiei, evidenţiind deficienţe serioase în apărarea aeriană, maritimă şi a forţelor armate ale Poloniei, a fost baza unor decizii diplomatice ulterioare[36]. Armata poloneză nu putea să se apere eficient decât dacă era sprijinită de un aliat puternic ; nu era pregătită de o ofensivă în viitorul apropiat. Din acest motiv, dacă nu şi din altele, liderii polonezi nu îşi permiteau să se lase implicaţi în ambiţiile agresive ale Germaniei în est. În ciuda suspiciunilor politicienilor Aliaţilor, toate încercările Berlinului de a atrage Polonia într-o colaborare mai strânsă cu Germania au fost refuzate cu fermitate. Acesta este contextul în care trebuie judecate două dintre acţiunile mai dezonorante ale lui Beck – ocuparea zonei Zaolzie în octombrie 1938 şi ultimatumul dat Lituaniei în martie 1938. În fiecare dintre aceste situaţii, guvernul polonez a profitat de nenorocirile vecinilor săi pentru a rezolva dispute vechi şi pentru a se gratula pe sine, însă principala preocupare a guvernului era ca Polonia să nu fie încercuită de Germania pe flancurile de sud şi de nord.

În 1939 situaţia Poloniei a trecut din faza cronică în cea terminală. De îndată ce maşinăria propagandei naziste şi-a îndreptat atenţia asupra revendicării oraşului Danzig de Germania şi asupra a ceea ce germanii numeau „coridorul polonez", a devenit evident că Polonia urma să fie supusă aceloraşi tactici de presiune care distruseseră Cehoslovacia. În acest moment, până şi Neville Chamberlain a înţeles că orice negocieri ulterioare cu Hitler după modelul celor de la München erau inutile. În schimb, pe 31 martie, Chamberlain a propus o garanţie neoficială că Marea Britanie va face „tot ce îi va sta în putinţă" pentru a împiedica un atac al Germaniei asupra independenţei Poloniei. Premierul britanic ştia că nu putea întreprinde nimic

pentru a sprijini Polonia. Gestul său, nemaiîntâlnit în întreaga istorie a Marii Britanii, era gândit pentru a-l descuraja pe Hitler, şi nu pentru a-i ajuta pe polonezi. Hitler ştia că forţele britanice nu aveau mijloacele necesare – nici oameni, nici nave maritime sau avioane – pentru a interveni în Europa Centrală. Ştia de asemenea că nu avea garanţii că armata franceză se va declara de partea sa[37]. Simţind prefăcătoria britanicilor, pe 28 aprilie a răspuns prin renunţarea la pactul de neagresiune polono-german. Războiul psihologic care a rezultat a fost plin de surprize. Atât Gamelin, cât şi Ironside, şefii de Stat-Major francez şi britanic, au oferit asigurări explicite şi, după cum se va dovedi, necinstite, ale acţiunilor lor propuse în cazul agresiunii din partea Germaniei. Gamelin a declarat oficial că va muta „majoritatea armatei franceze" pe Linia Maginot. Ironside a declarat că, la orice raiduri aeriene germane asupra Poloniei, RAF va răspunde cu raiduri similare asupra Germaniei. Ambele guverne vestice au purtat discuţii ample despre fondarea unui „Front al Păcii" în colaborare cu URSS, bazându-se pe presupunerea greşită că vor reuşi nu numai să ajungă la un acord cu Stalin, ci şi să hotărască termenii acestuia. Stalin, ca şi Hitler, s-a convins în curând că politica Aliaţilor era neserioasă. În mai l-a concediat pe Maxim Litvinov, care întreţinuse relaţii cu Europa Occidentală, dar suferea de mai mult timp de o boală cronică. În funcţia de ministru de Externe a lui Litvinov l-a instalat pe Viaceslav Molotov, un politician impulsiv şi needucat. Negocierile dintre Aliaţi şi sovietici la Moscova, prelungite de-a lungul întregii veri, nu s-au soldat cu un acord semnificativ.

În mod straniu, cea mai nepărtinitoare şi mai clară evaluare a sorţii Poloniei nu a fost făcută nici la Londra, nici la Varşovia, ci în tabăra Axei de contele Ciano, ministrul de Externe şi ginerele lui Mussolini:

> 16 aprilie (1939). Două conversaţii lungi cu Göring [...]. Am fost foarte uimit de tonul pe care descria relaţiile cu Polonia. Amintea într-un mod straniu de tonul pe care, nu de mult, Germania îl folosise referitor la Austria şi Cehoslovacia. Totuşi, dacă germanii cred că pot continua în acelaşi stil, se înşală. Polonezii vor fi înfrânţi, însă nu vor lăsa armele jos fără o luptă aprigă şi însângerată.
> 17 aprilie (1939). L-am însoţit pe Göring la gară [...]. În ansamblu, am impresia că Germania încă nutreşte intenţii paşnice. Polonia este singurul pericol existent. Nu m-a impresionat esenţa comentariilor îndreptate împotriva Varşoviei; mai degrabă m-a şocat tonul lor dispreţuitor. Germanii nu ar trebui să îşi închipuie că vor ţine o paradă a victoriei în Polonia. Dacă polonezii sunt atacaţi, vor lupta. Ducele este de aceeaşi părere.
> 15 mai (1939). Conversaţie cu Wieniawa [ambasadorul pensionat al Poloniei la Roma] [...]. L-am sfătuit să dea dovadă de maximă moderaţie. Orice s-ar întâmpla, Polonia va plăti preţul conflictului. Nu va veni nici un ajutor franco-britanic, cel puţin nu în prima fază a războiului, iar Polonia va fi rapid transformată într-un morman de ruine. Wieniawa recunoaşte că am dreptate în multe privinţe, însă crede într-un posibil succes ce ar putea oferi Poloniei mai multă putere. Of, mă tem că mulţi, prea mulţi polonezi îi împărtăşesc iluziile[38].

Între timp, Germania aştepta o ocazie pentru a exploata temerile şi prejudecăţile URSS-ului. Naziştii ştiau că sentimentele de ură şi dispreţ ale ruşilor faţă de Polonia nu erau mai prejos decât ale lor înşişi. Hitler şi-a amânat în nenumărate rânduri

planurile militare, neliniştit de o situaţie diplomatică nerezolvată. Apoi, în iulie, ocazia a sosit. În cadrul negocierilor germano-sovietice, Ribbentrop a sugerat că nu exista „nici o problemă" ce nu putea fi rezolvată pe cale amiabilă. Molotov a replicat în dimineaţa următoare. Termenii tratatului erau deja pregătiţi în mare secret. Un pact de neagresiune între Germania şi Rusia a pus astfel capăt, oficial, unei epoci a nesiguranţei în Europa de Est. În acelaşi timp, un protocol secret creat pentru înlesnirea pregătirilor militare ale Germaniei prevedea împărţirea Poloniei şi a Statelor Baltice între cele două părţi ale acordului. Acest protocol explica pas cu pas condamnarea la moarte a Poloniei:

Moscova, 23 august 1939
Cu ocazia Pactului de Neagresiune dintre Reichul german şi URSS, subsemnaţii, reprezentanţi cu puteri depline [...] au decis hotarele propriilor sfere de influenţă în Europa de Est. Negocierile au condus la următoarele concluzii:

1. [...]
2. În eventualitatea unui nou aranjament teritorial al zonelor aparţinând statului polonez, sferele de influenţă ale Germaniei şi URSS vor fi limitate aproximativ de cursurile de apă Narew, Vistula şi San.
   Întrebările dacă menţinerea unui stat independent polonez poate sluji intereselor ambelor părţi şi cum un asemenea stat ar putea fi restrâns vor primi un răspuns definitiv în cursul evenimentelor politice ulterioare.
   În orice caz, ambele guverne vor rezolva această chestiune printr-un acord amiabil.
3. [...]
4. Prezentul protocol va fi tratat de ambele părţi ca fiind strict secret.

Pentru Guvernul
Reichului German
V. RIBBENTROP

Reprezentant cu puteri depline al
Guvernului URSS
V. MOLOTOV[39].

Pentru polonezi, Pactul Ribbentrop-Molotov reprezenta a şaptea împărţire. De îndată de Ribbentrop s-a întors la Berlin, Hitler a ordonat Wehrmachtului să atace.

Rămâne inexplicabil, de la început până la sfârşit, cum de Republica Poloneză şi-a atras atâtea insulte din toate direcţiile. Dacă Hitler şi Stalin aveau suficiente motive să o urască, fiind un obstacol în calea proiectelor lor, pe de altă parte, Keynes, Namier, Carr şi Lloyd George nu aveau asemenea scuze. Putem doar să ne imaginăm ce motive dubioase au avut. Însă asemenea speculaţii ţin mai degrabă de visele şi fanteziile unei conştiinţe liberale, şi nu de faptele ca atare din istoria nefericită a Poloniei.

Soarta celei de-a Doua Republici era, într-adevăr, pecetluită. Însă dacă în 1945 era inimaginabil ca ordinea europeană să fie reconstruită fără un stat polonez, acest lucru se datora, în mare parte, celor două decenii unice de reală independenţă a Poloniei între Primul şi al Doilea Război Mondial[40].

20

GOLGOTA

Polonia în al Doilea Război Mondial (1939-1945)

Al Doilea Război Mondial a fost iniţiat de *Sturmbannführer*-ul Alfred Helmut Naujocks din Serviciul de Securitate Nazist (SD). La ora 8 seara, pe 31 august 1939, el s-a aflat în fruntea unui atac asupra postului de radio german de la Gleiwitz (Gliwice), în Silezia Superioară. Printre oamenii săi se aflau şi criminali condamnaţi, menţionaţi în ordinele sale sub pseudonimul general *Konserwen* (Conservele), cărora li se promisese graţierea în schimbul colaborării. După o scurtă confruntare cu paznicii postului, aceştia au pătruns într-unul dintre studiouri, au transmis un anunţ patriotic în poloneză, au cântat refrene de răscoală, au tras câteva focuri de pistol, apoi au plecat. Odată ajunşi afară, „Conservele" au fost nimicite de mitralierele SS. Corpurile lor, îmbrăcate cu grijă în uniforme poloneze îmbibate de sânge, au fost abandonate acolo unde căzuseră, pentru a fi găsite, la timpul cuvenit, de poliţia locală. Înainte ca noaptea să se fi sfârşit, lumea se trezea la vestea uimitoare că armata poloneză a lansat un atac neprovocat asupra celui de-al Treilea Reich[1]. (Vezi harta 15.)

Luptele au început în dimineaţa de 1 septembrie, la ora 4.45 şi 3 secunde, când vechea navă germană de luptă *Schleswig-Holstein*, ancorată în portul Danzig în timpul unei vizite amicale, a deschis focul cu tunurile sale de calibru 340 mm asupra fortului polonez de la Westerplatte. O oră mai târziu, Wehrmachtul a distrus în mai multe locuri barierele de la frontieră, lansând un atac. Generalul Heinz Guderian, comandantul forţelor blindate ce au năvălit de-a lungul Coridorului îndreptându-se către Chełmno, locul său de naştere, şi-a amintit cu amărăciune aceste momente:

> Prima luptă serioasă a avut loc la nord de Zempelburg (Sępolno), la Gross-Klonia şi împrejur, unde ceaţa s-a ridicat brusc, iar tancurile mai avansate s-au regăsit faţă în faţă cu poziţiile defensive poloneze. Artileria antitanc a înregistrat multe succese. Au fost ucişi un ofiţer, un cadet şi alţi opt luptători.
> Gross-Klonia aparţinuse cândva străbunicului meu, Freiherr Hiller von Gartringen. Tot aici a fost îngropat bunicul meu, Guderian. Tatăl meu s-a născut în acest loc. Pentru mine, este prima dată când privesc aceste pământuri, cândva atât de iubite de familia mea[2].

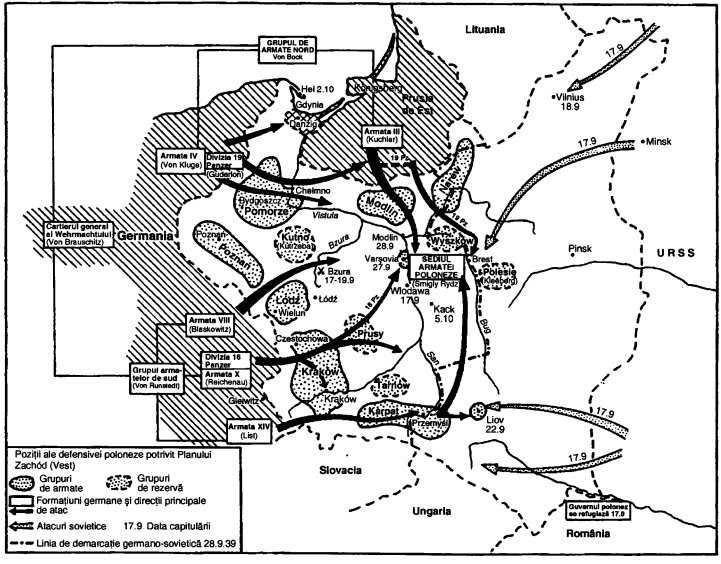

Harta 15. Campania din septembrie 1939

Au urmat raidurile aeriene asupra oraşelor Varşovia, Łódź, Częstochowa, Cracovia şi Poznań. Bombardierele făceau raiduri asupra aeroporturilor, în încercarea hotărâtă de a distruge forţele aeriene poloneze încă de la sol. Podurile au fost bombardate, trenurile, deraiate, coloanele de refugiaţi, nimicite pe străzi. *Einsatzgruppen* (Grupurile de Acţiune) naziste patrulau în zonele de ariergardă, semănând spaima în rândurile populaţiei civile şi împuşcând ostaticii şi prizonierii. Pe 6 septembrie, comandamentul polonez al armatei şi-a abandonat planul de apărare a frontierelor. Forţele lui Guderian trecuseră deja Coridorul, regrupându-se acum pentru un nou atac în direcţia Brest-Litowsk, aproape de Prusia de Est. Timp de trei zile, o contraofensivă poloneză pe râul Bzura, organizată de generalul Tadeusz Kutrzeba, a provocat pierderi majore în avansul germanilor; însă înconjurată la nord şi la sud, a trebuit să cedeze, fiind copleşită de evenimentele din alte părţi. Până la finele celei de-a doua săptămâni, Varşovia era înconjurată. Pe 17 septembrie, neinvitată şi neanunţată, armata sovietică a trecut frontiera estică. Ambasadorul polonez la Moscova a fost convocat de către Molotov şi i s-a transmis politicos că, „din moment ce Republica Poloneză nu mai există", măsurile s-au luat pentru protejarea locuitorilor părţilor vestice ale Bielorusiei şi Ucrainei. În unele locuri, trupele sovietice au fost întâmpinate cu bucurie, locuitorii crezând în mod eronat că acestea vor intra în luptă contra germanilor. În alte locuri, s-a tras asupra lor. Însă polonezii au continuat să reziste. Varşovia, abandonată de guvern şi de Statul-Major, distrusă de incendii, a fost apărată până pe 27 septembrie. Peninsula Hel a rezistat până pe 2 octombrie. La Liov, generalul Sosnowski a improvizat o linie de apărare împotriva germanilor şi sovieticilor deopotrivă. Însă efectele inexorabile ale înţelegerii secrete dintre nazişti şi sovietici erau evidente. Forţele poloneze au fost prinse în capcană şi nu dispuneau de nici un sprijin pe care să se poată baza în luptă. Preşedintele şi Şeful Statului-Major au trecut au trecut frontiera de sud a Poloniei, ajungând sub protecţia statului român. Formaţiunilor armate li s-a ordonat să se disperseze, să-şi îngroape armele şi soldaţii să scape fiecare cum poate. În ultimele ore dinaintea blocării frontierelor sudice şi estice de către forţele sovietice, zeci de mii de soldaţi şi civili s-au refugiat către România şi Ungaria. Ultima unitate poloneză aflată pe teren a capitulat la Kock pe 5 octombrie[3]. După aceasta, polonezii au mai putut să lupte doar în afara ţării sau în mişcarea subterană.

Legendele despre Campania din Septembrie sunt cunoscute mai bine decât întâmplările reale. Este adevărat că armata poloneză a fost în clar dezavantaj din punct de vedere strategic, tehnic şi politic. Cele şaizeci de divizii Wehrmacht ale lui von Brauchitsch erau gata să lanseze simultan atacuri din patru direcţii: din Prusia de Est către nord, din Slovacia şi Cieszyn către sud, din Pomerania în nord-vest şi din Silezia în sud-vest. Îşi puteau alege şi momentul, şi locul. Erau echipate cu 2.600 de tancuri, împotriva celor 150 ale polonezilor; şi 2.000 de avioane de război moderne germane, faţă de cele 400 ale polonezilor. Serviciile lor de aprovizionare erau în mare parte automatizate şi motorizate. Puteau lansa cu încredere primul Blitzkrieg din istorie oricând doreau, împotriva unui inamic incapabil de o replică pe măsură. Armata poloneză, condusă de mareşalul Śmigły-Rydz, deţinea aproximativ 40 de divizii; însă în multe sectoare a fost copleşită înainte să-şi poată mobiliza rezervele.

A fost paralizată de întreruperea comunicaţiilor, de un echipament armat şi o organizare inferioară, precum şi de drumurile blocate de nenumăraţi refugiaţi loviţi de panică. Trebuie reţinut totuşi că sarcina polonezilor nu era să-i înfrângă pe germani. Conform discuţiilor militare purtate în vară, de la armata poloneză se aştepta numai să ţină piept Wehrmachtului în cele două săptămâni necesare aliaţilor săi vestici pentru a lansa o ofensivă majoră, cu şaptezeci de divizii franceze gata de luptă dincolo de Rin. În cursul evenimentelor, polonezii s-au ţinut de cuvânt; francezii şi britanicii nu. Polonezii însă s-au vândut scump. În patru săptămâni de luptă, aceştia au făcut peste 50.000 de victime în rândurile Wehrmachtului. Încă se opuneau cu îndârjire când problema a fost rezolvată prin intrarea Armatei Roşii în luptă de partea Germaniei, în a doua jumătate a lunii. În acest context, performanţa armatei poloneze poate fi considerată mai lăudabilă decât cea a armatelor britanice şi franceze reunite, când au cunoscut şi acestea botezul focului în mai 1940.

Orice relatare istorică a campaniei subliniază imaginea luptătorilor polonezi „curajoşi, dar naivi" atacând călare tancurile germane. Este şi un sâmbure de adevăr în această imagine. În una sau două situaţii, câteva escadroane izolate ale cavaleriei poloneze au surprins tancurile şi, în ciuda ordinelor contrare, au încercat să lupte după moda veche. În afara predării, acesta era de altfel singurul lucru pe care îl puteau face. Totuşi, nu este rezonabil să acceptăm asemenea incidente ca dovezi ale curajului nebun sau ale incompetenţei tehnice a armatei poloneze ca întreg. După cum au învăţat germanii într-o campanie ulterioară în Rusia, unităţile de cavalerie erau departe de a fi demodate în circumstanţele în care se afla frontul estic. Cavaleria Armatei Roşii a oferit un sprijin esenţial diviziilor armate şi de infanterie, de-a lungul întregului război. Polonezii erau, într-adevăr, curajoşi; însă nu erau neapărat naivi. Părăsiţi de către aliaţii lor, luptau contra unui inamic pe care nu se aşteptaseră să îl înfrunte singuri. În amărăciunea şi umilinţa înfrângerii, era absolut normal ca ei înşişi să dea naştere unei legende povestind cum au pierdut într-un gest de sfidare încântător. Este de asemenea de aşteptat ca oamenii din Vest şi din Rusia să creadă această legendă, nefiind dispuşi să recunoască rolurile scandaloase jucate de propriile lor guverne în 1939[4].

Forţele poloneze au pierdut aproximativ 60.000 de soldaţi şi au avut parte de 140.000 de răniţi. În rândul populaţiei civile, victimele au fost şi mai numeroase. Aliaţii vestici, deşi au declarat război Germaniei pe 3 septembrie, nu au contribuit cu nimic la apărarea Poloniei. La sfârşitul lunii, conducătorul misiunii militare britanice la Varşovia, generalul Adrian Carton de Wiart, a ajuns la Londra prin România şi a fost primit în audienţă la Whitehall. Generalul Ironside, şeful Statului-Major Imperial, a comentat: „Polonezii tăi n-au făcut cine ştie ce spectacol, nu-i aşa?". Neville Chamberlain, prim-ministrul britanic, a întrebat şi el: „Spune-mi, generale, ce efect au avut raidurile noastre de foi volante?"[5].

Intrarea Armatei Roşii în Polonia pe 17 septembrie nu a fost niciodată explicată satisfăcător. Acesta a fost gestul care a provocat faimoasa remarcă a lui Churchill că „Rusia este o ghicitoare învelită într-un mister ascuns într-o enigmă". Ceea ce Churchill nu ştia era, desigur, faptul că invazia era prevăzută de protocolul secret din 23 august. Totuşi, momentul ales a fost straniu. Comandamentul german l-a

chemat pe Stalin să i se alăture de îndată ce germanii vor fi pornit la atac; dar Stalin a refuzat. Conform „principiului hienei", pentru care politica sovietică era renumită, ar fi avut mai mult sens amânarea avansului până când Wehrmacht îşi va fi finalizat luptele pe cont propriu. Dar Stalin nu a ales nici această soluţie. În schimb, a ordonat forţelor militare ruse să înainteze atunci când campania era în plină desfăşurare. După câte putem presupune, el se orientase după prognoza făcută de Germania pe 9 septembrie, anume că Varşovia urma să cedeze în săptămâna respectivă, şi după un alt comunicat de pe 16 septembrie, care anunţa că Varşovia este deja în mâinile germanilor. Această succesiune de evenimente poate constitui o justificare a logicii lui Molotov. Putem doar să ne imaginăm uimirea conducătorilor sovietici în ziua următoare, când şi-au dat seama că respectivul comunicat era fals şi că şi-au expus preţioasa armată unor sacrificii care ar fi putut fi evitate. Aceasta nu va fi ultima dată când Stalin a fost pedepsit pentru că i-a crezut pe nazişti pe cuvânt. Rezultatul a fost crearea a 993 de eroi sovietici, care altminteri ar fi trăit şi luptat în alte războaie.

Împărţirea prăzilor de război a fost aranjată prin convenţia germano-sovietică semnată pe 28 septembrie. Linia de demarcaţie a fost stabilită de-a lungul râurilor Bug şi San, către care se retrăgea acum Wehrmachtul. Din motive practice, această linie a fost considerată frontieră permanentă. Ambele zone ocupate erau supuse diverselor manevre politice ale cuceritorilor lor.

Pentru Varşovia, izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial a fost foarte diferită de condiţiile în care a izbucnit Primul Război Mondial. În 1939, germanii nu au arătat nici o iotă din precauţia predecesorilor lor din 1914-1915, iar varşovienii, de data aceasta, nu au mai fost dispuşi să facă nici un compromis. Apărarea oraşului, în septembrie 1939, a dat tonul unei atitudini generale de sfidare care s-a menţinut şi după aceea. Abandonaţi de guvern şi preşedinte pe 5 septembrie, iar pe 6 septembrie de către Comandantul Suprem şi o parte din Statul-Major, apărătorii capitalei, conduşi mai întâi de generalul Walerian Czuma (1890-1962) şi apoi de primarul oraşului, Stefan Starzyński (1893-1943), au continuat lupta sub bombardamentele aeriene neîncetate, în ciuda şanselor minime. Lupta inegală a continuat, după 8 septembrie, sub comanda generalului Juliusz Rommel, aflat în fruntea armatei „Warszawa". Actul capitulării de pe 27 septembrie a fost impus de către generalul german Johannes Blaskowitz asupra unui oraş mutilat, cu mii de victime, şi ale cărui monumente antice – castelul regal, catedrala Sfântul Ioan şi vechea piaţă a oraşului – fuseseră deja făcute una cu pământul. Separarea imediată a evreilor guvernaţi de un *Judenrat* (Consiliu Evreiesc) de arieni, guvernaţi de *Urząd Miejski* (Biroul Municipal), a permis administratorilor nazişti să blocheze de la bun început realizarea oricăror intenţii de ajutor reciproc între aceste două categorii ale populaţiei. Atmosfera de teroare, la care a contribuit printre altele împuşcarea a 106 ostatici în Wawer pe 27 decembrie 1939, s-a intensificat în mod constant. Ghetoul, ale cărui porţi au fost închise definitiv în noiembrie 1940, a fost folosit drept centru de conglomerare a evreilor din toată Polonia. Timp de doi ani, disciplinaţi de către propriile forţe poliţieneşti şi conduşi de ghinionistul Adam Czerniaków (1880-1942), aceşti evrei au fost forţaţi să trudească pentru Wehrmacht în condiţii demne de un

lagăr de concentrare. Principalele deportări către Treblinka şi Auschwitz au avut loc în iulie 1942 şi în aprilie 1943 în urma revoltei din ghetou. Ulterior, ghetoul a fost folosit de către Gestapo ca loc principal de execuţie. Până în 1943, uciderile în masă în rândurile civililor nu erau deloc un fenomen ieşit din comun. Inflaţia preţurilor, la peste 300%, a depreciat valoarea salariilor, iar raţionalizarea alimentelor şi criza de produse alimentare au redus regimul alimentar al populaţiei la nivel de foamete. Rezistenţa a fost menţinută cel mai adesea prin sabotaj economic, prin subproducţia intenţionată, prin mijloace administrative, prin tipărirea de cartele alimentare false de către *Urząd Miejski*, printr-o piaţă neagră bine dezvoltată şi, din ce în ce mai adesea, prin luptă activă. Pe 14 decembrie 1943, guvernatorul Frank a acuzat făţiş Varşovia pentru neajunsurile din Guvernământul General (GG). „Varşovia", a spus el, „este sursa tuturor nenorocirilor noastre [...] centrul tuturor tulburărilor, locul din care se răspândeşte nemulţumirea în toată ţara"[6].

De partea germană a liniei de demarcaţie, fostul teritoriu polonez a fost împărţit în două teritorii distincte. Zonele de nord şi vest au fost direct anexate de către Reich. În jargonul vremii, acestea au fost menţionate ca fiind teritoriile „Noului Reich", diferite de cele de dinainte de 1937, ale „Vechiului Reich". Zonele mai extinse, din centrul şi sudul ţarii au fost adunate într-un Guvernământ General separat. (Vezi harta 16.) Populaţia era lipsită de protecţia legii civile atât în interiorul Reichului, cât şi în afara acestuia. Toate teritoriile ocupate au fost desemnate ca *Arbeitsbereich* (zone de lucru) aflate în afara legii, în care în vigoare era legea marţială şi unde singurele două forme de pedeapsă prevăzute pentru orice tip de infracţiune erau „moartea" sau „lagărul de concentrare". *Gauleiter*-ul noului Warthegau cu sediul la Posen, Artur Greiser, i-a exclus de pe teritoriul său pe toţi funcţionarii ministerelor de la Berlin. La fel de despotici s-au arătat şi Albert Forster, *Gauleiter*-ul regiunii Prusia de Vest - Danzig, şi *Gauleiter*-ul Wagner de la Breslau, în Silezia. Hans Frank, care fusese consilierul juridic al lui Hitler, şi-a stabilit reşedinţa la castelul Wawel şi, în calitate de guvernator general, s-a pregătit să transforme „vechiul oraş german Krakau" într-o capitală model a regatului său. Din toate punctele de vedere, Polonia a devenit „Gestapoland"[7].

Pe partea sovietică a liniei de demarcaţie s-au dat dispoziţii administrative în aparenţă mai democratice. Zona de nord, cu tot cu oraşul Vilnius, a fost cedată Republicii Lituania. Acest fals act de generozitate masca intenţia ulterioară a guvernului sovietic, a cărui hotărâre de a anexa Lituania şi celelalte state baltice reieşea clar din clauzele secrete ale Pactului Ribbentrop-Molotov. Zona centrală, până la râul Pripet, a fost anexată Republicii Bielorusia, iar zona de sud, inclusiv Liov, a fost ataşată Republicii Ucraina în calitate de „Ucraina de Vest". În fiecare din aceste zone au fost organizate plebiscite de către NKVD pentru exprimarea consimţământului popular. Au fost pregătite liste închise de candidaţi recrutaţi cu mare grijă. Toţi cetăţenii au fost obligaţi să voteze. Toate abţinerile, voturile nule şi protestele au fost numărate ca fiind voturi favorabile. Nimeni nu a fost surprins când s-a declarat că lista oficială a primit susţinerea a 92% din electorat. Diverse adunări de delegaţi au decis în unanimitate să implore guvernul sovietic să permită zonelor ocupate intrarea în Uniune. Chiar şi pentru URSS, acest proces a fost o lovitură de teatru cu efecte impresionante.

Conduita funcţionarilor sovietici ce au condus această operaţiune era lipsită de orice sensibilitate faţă de interesele sau sentimentele noilor lor supuşi. Prim-secretarul Partidului Comunist Ucrainean, Nikita Hruşciov, îşi amintea episodul fără nici un fel de mustrări de conştiinţă :

> Principala mea sarcină era să înfiinţez organizaţii care să reprezinte populaţia Ucrainei de Vest, pentru a le da acestor oameni o şansă să se exprime : doreau să se alăture statului sovietic sau nu ? A fost aleasă o delegaţie care să se întrunească la Liov pentru a rezolva această chestiune [...]
> Adunarea întrunită la Liov a mai continuat câteva zile, cu mare bucurie şi fervoare politică. Nu am auzit nici măcar o cuvântare care să prezinte cea mai mică îndoială cu privire la instaurarea puterii sovietice. Unul după altul, plini de veselie, dar şi de tulburare, toţi vorbitorii au declarat că visul lor cel mai drag era de a fi acceptaţi în Republica Sovietică Ucraineană. Am fost încântat să observ cum toată clasa muncitoare, ţărănimea şi intelectualii angajaţi începeau să înţeleagă învăţăturile marxist-leniniste [...] În ciuda tuturor eforturilor conducătorilor polonezi de a ne distorsiona doctrina şi de a speria populaţia, ideile lui Lenin erau vii şi înfloreau în Ucraina de Vest.
> În acelaşi timp, încă trebuia să facem arestări. Am considerat că aceste arestări serveau la consolidarea statului sovietic, deschizând calea pentru a clădi socialismul pe principii marxist-leniniste ; însă inamicii noştri burghezi aveau propriile idei cu privire la aceste arestări, idei pe care au încercat să le propage pentru a ne discredita în întreaga Polonie[8].

Pentru Hruşciov şi acoliţii săi, preamărirea puterii sovietice era tot ce conta. Scopul scuza mijloacele.

Pe întreaga durată a Pactului Ribbentrop-Molotov, din august 1939 până în iunie 1941, Polonia a constituit un teritoriu comun unde politica germană şi cea sovietică au putut fuziona. La momentul căderii Franţei şi al Bătăliei pentru Anglia, combustibilul sovietic se scurgea spre vest pentru a alimenta motoarele panzerelor germane şi ale echipamentului Luftwaffe. Echipamentele şi armamentul german călătoreau spre est pentru a revigora o economie sovietică slăbită. Noul crucişător german *Lützow* a fost vândut marinei sovietice, care l-a rebotezat *Pietropavlovsk*. În ianuarie 1941, URSS a cumpărat districtul Suwałki pentru 7.500.000 de taleri de aur[9]. Presa sovietică lăuda victoriile armatei germane „asupra forţelor decadente ale capitalismului şi imperialismului". Propaganda nazistă lăuda realizările marelui Stalin. *Pravda* declara că Armata Roşie a intrat în Bielorusia şi Ucraina de Vest pentru a-i „elibera pe fraţii noştri de acelaşi sânge". *Der Völkischer Beobachter* detalia cu entuziasm cum armata germană realiza visul lui Hitler, un adevărat *Lebensraum* pentru cei de rasă germanică în est. NKVD şi Gestapo colaborau îndeaproape. Comuniştii germani din Rusia au fost predaţi către Gestapo în schimbul emigranţilor ruşi şi ucrainenilor din Germania. Ambele părţi nutreau un dispreţ evident pentru polonezi şi evrei. „Duşmanul rasial" al unuia era aproape imposibil de diferenţiat de „inamicul de clasă" al celuilalt[10].

Harta 16. Ocupaţia germană (1939-1945)

În primii doi ani ai războiului, naziştii şi-au pregătit terenul în Polonia cu o precizie metodică. Imediat după ce Hitler a organizat parada victoriei la Varşovia pe 5 octombrie 1939, *Reichsführer*-ul SS Heinrich Himmler a găsit ocazia de a-şi pune teoriile rasiste în practică, expunându-şi deschis părerile pe această temă:

Eliminarea raselor străine din teritoriile estice încorporate este unul dintre cele mai importante scopuri ce trebuie atinse în estul german [...] În ceea ce priveşte membrii

naţionalităţilor slave, nu trebuie să presupunem că aceşti oameni ar fi capabili de o gândire germană consecventă şi de concluzii logice, fiindcă nu sunt şi trebuie să îi vedem aşa cum sunt [...] Cred că este de datoria noastră să le luăm copiii cu noi [...] Fie luăm sângele bun pe care îl putem utiliza în folosul nostru [...] fie distrugem sângele respectiv. Pentru noi, sfârşitul acestui război va însemna un drum deschis către est [...] înseamnă că vom împinge graniţele rasei noastre germane cu 500 de kilometri spre est[11].

Călătorind prin ţară în al său „Tren Special *Heinrich*", Himmler şi-a răspândit slujbaşii peste tot în scopul clasificării şi segregării tuturor segmentelor populaţiei. Teritoriu după teritoriu, oraş după oraş, sat după sat, toţi cetăţenii au fost obligaţi să se înregistreze la autorităţile naziste. Oamenii erau încadraţi într-una din cele patru categorii prestabilite: *Reichsdeutsch*, pentru germanii născuţi între vechile frontiere ale Reichului; *Volksdeutsch* – cei ce puteau dovedi descendenţa germană în familie, în ultimele trei generaţii; *Nichtdeutsch* – cetăţeni nongermani, care însă puteau demonstra că nu au sânge evreiesc în familie; şi în fine *Juden* (evreii). Aceste categorii rasiale erau mai departe divizate în funcţie de puterea de muncă a oamenilor şi de apartenenţa politică; fiecare cetăţean primea o carte de identitate şi o cartelă pentru alimente. În Polonia, un *Reichsdeutscher*, cetăţean de primă clasă, primea cupoane pentru 4.000 de calorii pe zi; un muncitor polonez trebuia să supravieţuiască cu 900; un evreu neangajat adesea nu primea nimic. Odată clasificarea realizată, a putut începe şi segregarea. În oraşe au fost ridicate ghetouri îngrădite, aşa-numitele *Judenreservaten*. Cele din Varşovia, Cracovia şi Łódź (redenumit Litmannstadt) au fost extinse pentru a face loc evreilor deportaţi din mediul rural şi din străinătate. În acelaşi timp, numeroşi nongermani au fost deportaţi forţat. Polonezii care ocupau casele mai înstărite din suburbiile clasei de mijloc au fost expropriaţi fără compensaţie, pentru a face loc valului de funcţionari germani veniţi împreună cu familiile lor. Mulţi polonezi din Warthegau au fost expulzaţi în masă şi trimişi la Guvernământul General. În cadrul aşa-numitei *Aktion Tannenberg*, câteva sute de mii de ţărani polonezi au fost alungaţi de pe pământurile lor din Pomerania pentru a facilita transferul germanilor baltici din Letonia şi Estonia, care acum erau parte din URSS. Au fost organizate primele transporturi de adulţi la muncă forţată în Reich. Primii copii blonzi – după cum a observat Himmler, mai aproape de „idealul teuton" decât propriile sale progenituri – au fost răpiţi din orfelinatele poloneze de către agenţii organizaţiei naziste *SS Lebensborn* (Fântâna Vieţii). În toate locurile publice domina o politică de apartheid. Tramvaiele, băncile din parcuri şi cele mai bune magazine şi hoteluri erau marcate cu semnul de rău augur „NUR FÜR DEUTSCHE" („Numai pentru germani"). Toţi nongermanii au primit ordinul de a nu părăsi cartierele în care locuiau. Fiecare mişcare era guvernată de reguli detaliate. Polonezilor li se interzicea să deţină radiouri sau să se reunească în grupuri mai mari de trei persoane, cu excepţia adunărilor la biserică. Evreilor li se interzicea să părăsească ghetoul; dacă ignorau această regulă, îi păştea pedeapsa cu moartea[12].

Planurile lui Himmler erau însă imposibil de pus în practică într-o manieră rezonabilă. Situaţia a dat naştere unei mari confuzii, în care au înflorit corupţia şi

brutalitatea. Familiile în care un părinte se califica pentru statutul de *Reichsdeutscher*, iar celălalt era de origine poloneză sau evreiască puteau încerca să mituiască funcţionarii de la înregistrare pentru a obţine o decizie mai îngăduitoare. Familiile ce se încadrau în criteriile pentru statutul *Volksdeutsch* puteau cere unei rude să se înroleze voluntar în armata germană şi alteia să refuze. Astfel, ei căutau să-şi asigure avantajele ambelor părţi, deşi de siguranţă nu putea fi vorba nici de o parte, nici de alta. Documentele false, cartelele pentru alimente furate şi genealogiile contrafăcute erau la ordinea zilei peste tot. Curând, funcţionarii nazişti au început să se întreacă între ei. Gauleiter Forster i-a înregistrat pe toţi polonezii din Danzig ca germani, numai pentru a sfida SS. Distribuţia ineficientă a sarcinilor a creat conflicte între SS şi Organizaţia Politică a NSDAP, apoi între SS, Cancelaria Personală a Führerului şi guvernatorul general. Gestapo-ul (Poliţia Secretă de Stat) şi organizaţia subordonată acesteia, Sipo (Poliţia de Siguranţă), se băteau pe potenţialele victime cu Kripo (Poliţia Penală). Soarta unui om era pecetluită de un pumn de aur sau, din ce în ce mai des, de un glonţ. În această situaţie, puţini dintre funcţionarii germani inteligenţi sau cu respect de sine veneau să lucreze în Polonia; teritoriul se deteriora rapid, transformându-se într-un teren de vânătoare pentru bandiţi şi sadici.

Numărul morţilor din aceşti primi ani ai ocupaţiei germane nici nu se poate compara însă cu cel din perioada următoare. Lagărele de concentrare de la Auschwitz (Oświęcim) şi Maidaneck (Majdanek) se aflau încă în construcţie şi rolul lor nu era încă acela de centre de exterminare. Este adevărat că Himmler şi Frank se puseseră mai de mult de acord că evreii din Polonia trebuie „să dispară"; însă mijloacele tehnice şi politice încă nu existau. Abia la începutul anului 1942, *SS Hauptsturmführer*-ul Karl Fritzsch din lagărul de la Auschwitz a demonstrat potenţialul superior de ucidere al cilindrilor cu gaz *Zyklon B* faţă de experimentele mai imature cu monoxid de carbon în „autobuzele cu gaz" utilizate anterior la Kulm (Chełmno-nad-Nerem)[13]. La momentul respectiv, singurele două acţiuni ce indicau pregătirea Holocaustului erau aşa-numitele *Ausserordentliche Befriedungsaktionen* (Campaniile Extraordinare de Pacificare) din mai-august 1940, precum şi Campania de Eutanasiere din 1939-1940. Execuţia în masă a peste zece mii de intelectuali polonezi – profesori, învăţători, funcţionari publici şi preoţi – expediaţi către Dachau, Buchenwald şi Sachsenhausen a fost urmată de execuţia a circa 2.500 de lideri politici şi municipali în pădurea Palmiry aproape de Varşovia[14]. Ulterior au fost eliminaţi din spitalele ţării invalizii şi retardaţii. Dincolo de aceste evenimente, violenţa se limita la represalii locale şi la masacre sporadice în mediul rural, împotriva ţăranilor. Cele mai grave incidente au avut loc în Pomerania în octombrie 1939, la Bydgoszcz (Bromberg) şi în alte locuri, unde aproximativ 20.000 de polonezi au fost ucişi în represaliile pentru luptele dintre armata poloneză şi „a cincea coloană" locală germană din oraş, în septembrie[15].

În multe sensuri, acţiunile NKVD-ului sovietic în estul Poloniei s-au dovedit, în această etapă, mult mai distructive decât cele ale Gestapo-ului. Având mai multă experienţă în teroarea politică decât aliaţii lor germani, sovieticii nu aveau vreme de experimente inutile. Aveau deja o expertiză dusă la perfecţie, iar personalul era pregătit temeinic şi rândurile sale recompletate după epurările recente. Sovieticii au

pornit rapid acţiunea. Ca şi în zona de ocupaţie germană, populaţia a fost sortată, clasificată şi segregată. Dar, în acest caz, toate elementele nefavorabile sistemului au fost îndepărtate fizic imediat după identificare. Un decret al NKVD, emis la Vilnius în 1940, indică acele categorii de oameni ce trebuiau deportaţi:

1. Membrii partidelor ruse prerevoluţionare – menşevici, adepţii lui Troţki şi anarhişti;
2. Membrii partidelor politice contemporane (naţionale), inclusiv studenţii aparţinând organizaţiilor studenţeşti;
3. Membrii poliţiei, jandarmeriei şi personalul închisorilor de stat;
4. Ofiţerii fostei armate ţariste şi ai altor armate antibolşevice din perioada 1918-1921;
5. Ofiţerii şi judecătorii militari, alţii decât cei bolşevici;
6. Voluntarii altor armate decât cea bolşevică;
7. Persoanele care au fost înlăturate din Partidul Comunist;
8. Refugiaţii, emigranţii politici, contrabandiştii;
9. Cetăţenii statelor străine, reprezentanţii firmelor străine etc.;
10. Persoanele care au călătorit în străinătate. Persoanele care se află în contact cu reprezentanţi ai statelor străine. Persoanele care sunt esperantiste sau filateliste;
11. Înalţii funcţionari din ministerele lituaniene;
12. Personalul Crucii Roşii;
13. Persoanele active în parohii; clericii, secretarii şi membrii activi ai comunităţilor religioase;
14. Aristocraţii, proprietarii de pământ, comercianţii bogaţi, bancherii, industriaşii, proprietarii de hoteluri şi restaurante[16].

Măsuri similare au fost luate în Bielorusia şi Ucraina.

Istoria deportărilor sovietice din 1939-1940 din teritoriile ocupate a fost umbrită de sentimentele puternice stârnite de evenimentele ulterioare. Deportările pot fi considerate punctul culminant al terorii staliniste, care luase avânt în timpul campaniei de colectivizare şi al epurărilor şi nu a încetat decât odată cu atacul Germaniei asupra URSS în 1941. Ororile sale erau bine cunoscute, fiind publicate cu mult înainte ca Soljeniţîn să scrie *Arhipelagul Gulag*; erau însă, în mare parte, ignorate de un public occidental care nu era direct afectat. Polonezii s-au aflat printre primele victime. Au fost deportaţi în patru vaste convoaie ce au pornit către est pe căi ferate, în februarie, aprilie şi iunie 1940, apoi în iunie 1941. Cu toţii fuseseră procesaţi de NKVD şi condamnaţi la *lagier* (lagăre de concentrare), la muncă silnică sau la exil penal. Majoritatea nu erau condamnaţi pentru nici o crimă în afara faptului că naţiunea poloneză era văzută ca inamic îndârjit al stăpânitorilor săi ruşi. Condiţiile din acele trenuri erau de nedescris. Pasagerilor li se spusese să ia cu ei provizii pentru o lună, dar numai un minimum de obiecte de uz personal. Deportaţii erau îngrămădiţi şi închişi în poziţie verticală în vagoane pentru vite, zăvorâte, fără ferestre şi neîncălzite, pentru o călătorie pe timp de iarnă, de cinci, şase, şapte sau chiar optnouă mii de kilometri. Singura lor privelişte către afară era furnizată de o mică deschidere de pe plafonul vagonului, utilizată pentru eliminarea excreţiilor şi cadavrelor. S-au notat cazuri de deranjament mental, degerături, foamete, infanticid şi

chiar canibalism. Aceia care au supravieţuit acestor trenuri au fost confruntaţi cu alte călătorii, pe nave fluviale sau în spatele unor autocamioane fără acoperiş, către cele mai retrase colţuri ale sălbăticiei sovietice. Un om care a trăit să-şi spună povestea era sindicalist şi miner, şi fusese suficient de puternic pentru a rezista rigorilor unui lagăr de lângă Polul Nord, în Siberia de nord-est:

Pe 27 septembrie 1939 am primit un ordin de la autorităţile politice ale administraţiei sovietice [...] să convoc o întâlnire a organizaţiilor muncitoreşti [...] şi să le dizolv. La această întâlnire, reprezentanţii NKVD mi-au înmânat textul unei rezoluţii ce urma a fi distribuită delegaţilor organizaţiilor muncitoreşti. Prin această rezoluţie, muncitorii trebuiau să îşi exprime satisfacţia faţă de încorporarea provinciilor noastre estice în URSS. Fiindcă am refuzat să trimit rezoluţia, am fost imediat arestat şi închis la închisoarea de la Drohobycz. În cursul investigaţiei ce a urmat, am fost acuzat de trădare a intereselor muncitorilor, de acţiuni împotriva lui Stalin, de susţinerea lui Troţki şi a altor trădători, şi aşa mai departe. Pe 15 decembrie 1939 am fost condamnat de către un tribunal militar la zece ani de muncă silnică într-un lagăr. Până la 10 ianuarie am fost reţinut în închisoarea de la Drohobycz, apoi transferat la altă închisoare din Liov, iar apoi de la Liov la Odessa.

În Odessa am fost reţinut în închisoare de la 1 februarie până la 7 martie ale aceluiaşi an. Închisoarea de la Odessa era plină de polonezi. Eram în aceeaşi celulă cu alte treisprezece persoane, deşi celula era menită pentru doar două persoane. Din 7 martie până pe 17 aprilie am făcut parte dintr-un convoi transportat la Vladivostok. În timpul călătoriei, prizonierii primeau din când în când puţină pâine, însă în general, nimic altceva în afară de conserve de heringi cu ceva apă fiartă, în cantităţi foarte mici. În Vladivostok exista un centru enorm de repartizări, unde prizonierii erau distribuiţi între lagărele din provincia Kabarovsk [...] Existau aici 25.000 de prizonieri care îşi ridicaseră taberele în aer liber [...] Pe 20 mai, împreună cu o mare parte din colegii mei prizonieri, am fost dus peste Marea Japoniei la Magadan, iar de acolo cu camionul la un alt centru de distribuire. Din acest centru am plecat spre Maldiak, la 1.700 de kilometri de râul Kolyma. Am ajuns în Maldiak pe 26 iunie 1940. Erau patru lagăre aici, fiecare cuprinzând 2.500 de persoane; am trăit în colibe acoperite de corturi, o sută de persoane în fiecare colibă. Dormeam pe paturi goale, făcute nu din scânduri, ci din buşteni [...]

Pe la sfârşitul lui septembrie, zăpada ne ajungea la genunchi. La Magadan ne fuseseră date paltoane de iarnă, iar în lagăr câţiva au primit pantaloni de pâslă şi un alt gen de jachete călduroase, numite *bushlaki*.

Întreaga regiune din jurul lagărului era complet părăsită [...] Cu fiecare avans al sovieticilor în interiorul ţării lor, băştinaşii se mutau din ce în ce mai adânc în taiga [...]

Trezirea era la ora 5 dimineaţa. Înainte de a pleca la lucru, prizonierii primeau, fiecare, o bucată de pâine şi o porţie de terci. Apoi, într-o coloană de patru pe linie, mărşăluiam către locurile noastre în mine. Minam după aur. Pe drum spre locul de muncă, uneori cânta o orchestră. Munca la suprafaţă însemna efectuarea de săpături în pământ, adesea amestecat cu pietriş. Săpam cu cazmale, târnăcoape, druguri şi lopeţi, iar iarna, când pământul era îngheţat, dădeam cu dalta. Era într-adevăr muncă pentru prizonieri. Norma zilnică era de 125 de butoaie de pământ săpat, ce trebuia apoi transportat pe

o distanţă de trei sau patru sute de metri. În subteran, aceste mine erau de 15-40 metri adâncime, şi adesea aveau loc accidente [...] Nefericitele victime erau trase la suprafaţă, mâinile le erau tăiate ca dovadă a decesului în faţa autorităţilor, iar corpurile îndesate sub vreascurile din taiga. La 12.30 aveam o pauză de jumătate de oră şi ne primeam prânzul, care consta din 150 de grame de pâine şi o porţie de supă lungită cu apă; din când în când şi o bucată de peşte. După aceea continuam munca neîntrerupt până la 8 seara. Prizonierii care nu îşi terminau norma până atunci trebuiau să muncească două ore în plus [...]

Prizonierii proveneau din toate clasele [...] şi toate naţionalităţile Uniunii Sovietice şi ale statelor învecinate.

Orchestra cânta adesea în orele de lucru. Pe fundalul muzicii, paznicii chemau prizonierii, a căror putere de muncă lăsa de dorit, şi îi împuşcau pe loc. Împuşcăturile se auzeau una după alta [...] Un evreu din Liov, care lucra împreună cu mine, era atât de epuizat încât mereu leşina în timpul orelor de lucru. Un paznic i-a ordonat să iasă din formaţie, l-a dus la un adăpost în apropiere, şi acolo a fost împuşcat. Am auzit împuşcătura, apoi i-am văzut cadavrul, câteva minute mai târziu. Aceeaşi soartă au avut-o şi alţi prizonieri pentru cele mai mici încălcări ale regulilor, mai ales dacă se mişcau chiar şi câţiva paşi din locul unde lucrau, sau pentru că nu rămâneau în linie la marşul de dimineaţă. Cu toţii fuseseră jefuiţi fără milă în ziua sosirii şi toţi prizonierii erau vădit demoralizaţi [...]

Ca rezultat al zilei de muncă de doisprezece până la paisprezece ore, fără nici o zi de odihnă pe săptămână, prizonierii cădeau pradă epuizării nu după mult timp şi deveneau mai predispuşi la boli. Cu toate acestea, ei primeau liber pe motive medicale doar dacă aveau febră de cel puţin 40 de grade şi doar dacă nu se împlinea norma de bolnavi pentru ziua respectivă [...] Dintr-un lagăr de aproximativ 10.000 de oameni, cam 2.000 mureau în fiecare an [...] În fiecare zi erau prizonieri ce nu puteau fi treziţi, deoarece muriseră peste noapte. În primele două luni şi jumătate ale şederii mele la Kolyma, din totalul de douăzeci de polonezi din grupul meu, şaisprezece au murit. Patru, printre care şi eu, am supravieţuit.

Iarna trebuia să muncim chiar şi la îngheţuri de -65°C. Hainele se uzau foarte repede în interiorul minelor. Mergeam îmbrăcaţi în zdrenţe pe care nu le scoteam aproape niciodată de pe noi [...] Singurul vis al prizonierilor era să ajungă la spital [...] Autoschingiuirile erau la ordinea zilei. Un prizonier şi-a retezat de bunăvoie un deget, în speranţa că va fi internat. Eu, împreună cu un alt polonez, cu puţin timp înaintea eliberării, am decis să ne tăiem degetele de la mâini şi de la picioare. Ajunseserăm la capătul răbdării.

După câteva luni, am fost transferat de la Maldiak la Berliach, unde am lucrat ca sudor într-un depozit de maşini uzate. Aici, timp de trei luni şi jumătate, nu am văzut o felie de pâine. Mâncam numai heringi. Salariul meu era de treizeci şi două de ruble pe lună, iar pentru a câştiga această sumă, trebuia să realizez norma în totalitate.

După izbucnirea războiului, polonezii au fost mutaţi în păduri şi folosiţi pentru tăierea copacilor. În timp ce mă aflam la această muncă forestieră, am aflat complet întâmplător de Pactul polono-sovietic şi de „amnistia" oferită tuturor prizonierilor polonezi. M-am dus la comandant pentru a-l întreba în legătură cu acest lucru. Ca răspuns am fost dur pedepsit, trebuind să stau în aer liber, fără mâncare, timp de douăzeci şi patru de ore.

Pe 20 septembrie 1941 am fost mutaţi înapoi în Magadan. În timpul călătoriei de patru zile nu am primit deloc mâncare. La Magadan am cunoscut aproximativ 1.200 de polonezi. Din câte mi-au zis, am aflat că 60% dintre polonezii deportaţi în lagărele de pe malurile Kolymei au murit. Condiţiile de la Magadan nu se schimbaseră cu mult în practică după amnistie. Au rămas în vigoare aceleaşi reguli ca şi înainte[17].

Mulţi nu au reuşit să supravieţuiască. Până la momentul acordării amnistiei, în 1941 (pentru crime ce nu fuseseră comise niciodată), aproape jumătate din cei un milion şi jumătate de polonezi deportaţi în anii anteriori erau deja morţi. Victimele includeau şi 100.000 de evrei polonezi, conduşi de Rabinul-Şef al Varşoviei, Moses Shore. Cifrele exacte nu vor fi niciodată cunoscute.

Din perspectiva unor asemenea dimensiuni ale suferinţei, moartea sau dispariţia a circa 15.000 de ofiţeri din armata poloneză poate că nu mai provocă o mare surprindere. Ofiţerii fuseseră luaţi în detenţie sovietică în septembrie 1939, separaţi de restul armatei şi transportaţi în trei lagăre de concentrare diferite din vestul Rusiei. Majoritatea nu erau soldaţi profesionişti, ci ofiţeri în rezervă, mobilizaţi în timpul ofensivei germane. Erau oameni înalt calificaţi, cu studii universitare - profesori, funcţionari publici, afacerişti, doctori, oameni de ştiinţă. Din punctul de vedere al autorităţilor sovietice, aceştia reprezentau floarea acelei categorii numite „duşmanul de clasă". Timp de opt luni, până în mai 1940, ofiţerilor captivi li s-a permis să comunice cu familiile rămase acasă. Apoi, corespondenţa a încetat brusc. Din acel moment, numai un om din cei 15.000 a mai fost văzut viu. El a fost trimis la interogatoriu la Moscova în timpul desfiinţării lagărelor. În aprilie 1943, 4.321 de cadavre au fost deshumate de către germani în pădurea Katîn, pe malul râului Nipru, aproape de Smolensk. Majoritatea aveau mâinile legate la spate şi fiecare avea un glonţ german în ceafă. Mulţi aveau în buzunare documente încă descifrabile. Nu exista nici o îndoială asupra identităţii lor. Naziştii susţineau că fuseseră ucişi de sovietici în aprilie 1940. Sovieticii susţineau că naziştii îi uciseseră în iarna lui 1941. S-a renunţat la această explicaţie atunci când cineva a indicat că victimele purtau uniforme de vară. O comisie internaţională, convocată de germani, a susţinut varianta acestora din urmă ; o alta, convocată de sovietici, susţinea versiunea sovietică. Pentru oamenii care necesită dovezi fizice, sub formă de documente, problema este încă deschisă. Totuşi, către satisfacţia observatorilor imparţiali sau neutri, vina sovieticilor este dovedită dincolo de orice urmă de îndoială. Masacrul din pădurea Katîn este singura „crimă de război hitleristă" comisă pe teritoriul URSS, pe care sovieticii nu au menţionat-o niciodată. Ba, pentru a crea confuzie, URSS a sponsorizat chiar şi un monument al războiului naţional al Bielorusiei, într-un sat care se numeşte tot Khatyn [*sic*]. În ochii polonezilor, această crimă nerecunoscută a devenit simbolul altor nenumărate atrocităţi de care se ştia, comise de către URSS împotriva naţiunii poloneze. Timp de mai multe decenii, soarta celor 20.000 de ofiţeri dispăruţi putea fi doar obiectul imaginaţiei. Confirmarea oficială a venit abia în 1990, când, la comemorarea a cincizeci de ani de la crimă, preşedintele Gorbaciov a regăsit curajul de a mărturisi vina lui Stalin şi a dezvălui locurile unde se aflau celelalte două gropi comune[18].

Ar fi greşit, totuşi, să se presupună că NKVD s-a rezumat la combaterea duşmanului de clasă. NKVD a fost la fel de lipsit de milă şi cu puţinii comunişti polonezi care supravieţuiseră epurărilor recente. Unul dintre aceştia a fost Władysław Gomułka, care, regăsindu-se în 1940 în zona sovietică la Liov, a preferat să-şi caute şansa de partea germană, în Guvernământul General. Concluzia este inevitabilă. În această etapă, URSS căuta să împiedice cu orice mijloace reconstituirea unui nou stat polonez independent. În ceea ce priveşte dorinţa de a-i reduce pe polonezi la statutul de naţiune de sclavi, incapabili de a se conduce singuri, Stalin îl depăşea pe Hitler.

Fără îndoială, dacă Pactul Ribbentrop-Molotov ar fi durat mai mult, scopul celor doi participanţi cu privire la Polonia ar fi fost atins. În 1941, maşinăria nazistă de exterminare rula deja la viteză maximă. Sovieticii nu aveau nici ei nevoie de încurajări. Izolată de orice ajutor extern, naţiunea poloneză nu ar fi avut nici o şansă de a-şi asigura supravieţuirea statală. Din fericire pentru polonezi, sorţii s-au întors în favoarea lor. Polonezii au fost salvaţi de atacul Germaniei asupra Rusiei. În ciuda a încă patru ani lungi de coşmar, germanii se vor dovedi incapabili de a anihila Polonia de unii singuri. Sovieticii, care vreme de doi ani jucaseră rolul de aliat principal al lui Hitler, acum au apelat la ajutorul Poloniei. Polonezii au fost cruţaţi de soarta anihilării totale.

*
* *

La începutul verii anului 1941 era evident că se punea ceva la cale. În mai, întreaga forţă de asalt germană din Iugoslavia traversa sudul Poloniei pentru a se muta în noile baze de pe Bug şi San. În iunie, unităţile germane se deplasau una după alta pe drumuri şi căi ferate, către frontiera sovietică. Mişcarea sutelor de divizii nu putea fi ascunsă. Toată lumea, în afară de Stalin, era convinsă că Pactul Ribbentrop-Molotov se apropia de data de expirare. Pe 22 iunie, Wehrmacht a lansat Operaţiunea Barbarossa şi a invadat URSS. În următorii patru ani, ţinuturile poloneze au reprezentat mai întâi zona de ariergardă a Războiului germano-sovietic, iar mai târziu unul dintre principalele câmpuri de luptă. Până la finele celor patru ani, supremaţia germană nu s-a lăsat contestată.

În avântul datorat succesului său militar, administraţia germană din Polonia ocupată a început să neglijeze toate constrângerile anterioare. Guvernământul General a fost extins până la includerea Galiţiei. În est erau create noi zone de ocupaţie în teritoriile preluate de la Armata Roşie. La Berlin, conducătorii nazişti începuseră să schiţeze detaliile *Generalplan-Ost*, conform căruia, în deceniile următoare, întreaga populaţie slavă de la Oder la Nipru trebuia să fie înlocuită de germani. În linii mari, planul era ca aproximativ două milioane de polonezi să fie reaşezati în vestul Siberiei; aproximativ trei-patru milioane puteau fi regermanizaţi; iar restul urmau să fie eliminaţi. Într-o primă fază, toate resursele umane şi materiale urmau a fi dedicate în întregime războiului; toată rezistenţa trebuia suprimată fără milă; toate fiinţele umane inutile şi inferioare – evrei, ţigani, prizonieri de război sovietici,

intelectuali polonezi, homosexuali, bolnavi mental, invalizi, persoane cu malformaţii genetice, demenţi şi bolnavi în stare terminală – trebuiau să fie exterminaţi în masă.

În această perioadă critică au avut loc mai multe atrocităţi memorabile în câteva sate din apropierea oraşului Białystok, oraş care din 1939-1941 a fost guvernat de către sovietici, însă după război a rămas în Polonia. Sub controlul sovietic, localitatea Jedwabne a fost martoră a multe deportări, arestări la întâmplare, asasinări ale disidenţilor şi confiscări de proprietăţi; de asemenea, a văzut crearea „Miliţiei Roşii", o organizaţie de un entuziasm dezgustător. Mai târziu, în timpul Operaţiunii Barbarossa, nişte unităţi speciale germane *Einsatzkommando* au fost implicate într-un val de execuţii în masă a evreilor în afara frontului, uneori cu ajutorul unor localnici civili. Dar, după cum aveau să arate cercetările ulterioare, pe 10 iulie 1941 la Jedwabne (şi poate şi în alte locuri) uciderea în masă a multora dintre localnicii evrei, deşi a fost instigată de Gestapo, a fost în mare parte comisă de bunăvoie de către rezidenţii polonezi locali. A fost un fenomen izolat, lipsit de ecou în vasta majoritate a celor 10.000 de oraşe mici şi sate poloneze. Însă şaizeci de ani mai târziu, când s-a aflat, ştirea despre cele întâmplate a făcut furori. Nimănui nu îi convenea să afle că o naţiune precum cea poloneză, care avea tot dreptul să îşi jelească propriile victime de război, putea totuşi la fel de bine să găzduiască în sânul ei şi ucigaşi în masă[19].

Sub presiunea războiului, activitatea economică nazistă s-a deteriorat, ajungând de la simpla exploatare la distrugeri nebuneşti. În Polonia ocupată, toate companiile şi fabricile private, toate marile domenii şi toate întreprinderile de stat au fost confiscate fără compensaţie. Cu puţine excepţii, foştii proprietari privaţi au trebuit să predea totul peste noapte, indiferent de clasificarea lor rasială. În schimb, o mulţime de antreprenori germani dubioşi veneau pentru a le lua locul[20].

În teritoriile anexate Reichului, majoritatea proprietăţilor industriale sechestrate au trecut în mâinile întreprinderilor *Reichswerke Herman Göring AG* şi au fost folosite în producţia de armament. În Guvernământul General, politica oficială era schimbătoare. În 1939-1940 s-a început dezmembrarea fabricilor industriale în scopul mutării lor în Germania. Însă după 1941, devenise mai convenabil să se păstreze fabricile mai aproape de frontul de est. Din 1943, bombardamentele Aliaţilor în vestul Germaniei au grăbit companiile industriale să se adăpostească în est. O vreme, nivelurile de producţie le-au depăşit pe cele din 1938. Viaţa economică a ajuns tot mai mult sub controlul WVHA (Departamentul Principal de Economie şi Administraţie) al SS, care a încercat, fără mare succes, să o integreze în politicile de control rasial şi al populaţiei. În 1944-1945, când se apropia momentul marii destabilizări, sute de mii de lucrători în condiţii de sclavie, subnutriţi, de ambe sexe şi de orice naţionalitate imaginabilă erau mutaţi dintr-un loc în altul, de la un proiect la alt proiect abandonat, în mijlocul convoaielor în retragere şi detaşamentelor de demolare ale unei Wehrmacht înfrânte[21].

Pentru finanţarea acestor operaţiuni a fost deschisă în aprilie 1940, la Cracovia, o Bancă de Emisie (*Emissionsbank in Polen*), ca filială a băncii centrale Reichsbank. Bancnotele sale şi cupoanele de salarii ofereau o bază limitată pentru afaceri şi comerţ în Guvernământul General, însă nu au reuşit să oprească inflaţia galopantă

a preţurilor sau să controleze piaţa neagră „oficială" şi „neoficială". Banca a rămas activă până în ianuarie 1945.

Teroarea nazistă era din ce în ce mai neînduplecată. Din 1941, Polonia a devenit gazdă a Holocaustului omenirii, un „arhipelag" de lagăre şi fabrici ale morţii, scenă a unor execuţii, pacificări şi exterminări ce au depăşit în oroarea lor orice alte evenimente cunoscute în istoria omenirii.

Execuţiile arbitrare din ordinul poliţiei sau al armatei erau la ordinea zilei. Execuţiile selective din 1939-1940 au făcut loc împuşcărilor şi spânzurărilor la întâmplare. În oraşe prizonierii şi suspecţii erau împuşcaţi pe loc. În Varşovia nu erau prea multe colţuri care să nu fi fost martore ale morţii a zeci şi sute de cetăţeni. După un ordin din 16 octombrie 1943, „în scopul împiedicării atacurilor împotriva reconstrucţiei germane în Guvernământul General", *łapanka* sau „capturarea ostaticilor pe stradă" a devenit un fenomen zilnic. Ostaticii erau ucişi sau torturaţi în faţa populaţiei adunate cu forţa pentru acest scop.

Pacificarea rurală a continuat în ritm rapid. Soarta bine cunoscută a sătucului Lidice din Boemia, ai cărui 143 de locuitori au fost ucişi în represaliile pentru asasinarea generalului SS Reinhard Heydrich, s-a repetat în sute de alte sate poloneze. Un bilanţ postbelic incomplet a numărat 299 de astfel de incidente: Rajsk, 16 aprilie 1942 (142 de morţi); Krassowo-Częstki, 17 iulie 1943 (259); Skłoby, 11 aprilie 1940 (215); Michniów, 13 iulie 1943 (203); Józefów, 14 aprilie 1940 (169); Kitów, 11 decembrie 1942 (174); Sumin, 29 ianuarie 1943 (118); Sochy, 1 iunie 1943 (181); Borów, 2 februarie 1944 (232); Łążek, 2 februarie 1944 (187); Szczęcyn, 2 februarie 1944 (368); Jamy, 3 martie 1944 (147); Milejów, 6 septembrie 1939 (150); Kaszyce, 7 martie 1943 (117); Krusze, 31 august 1944 (148); Lipniak-Majorat, 2 septembrie 1944 (370)... Campania de pacificare de cea mai mare anvergură a avut loc între noiembrie 1942 şi august 1943 în regiunea Zamość, destinată recolonizării cu locuitori germani şi ucraineni. Peste 100.000 de ţărani polonezi au fost evacuaţi forţat din aproximativ 300 de sate. Cei capabili de muncă au fost transportaţi către Reich. Copiii au fost deportaţi pentru germanizare. Intriganţii au fost trimişi la Auschwitz şi Maidaneck pentru a fi exterminaţi. Restul au fost distribuiţi în întregul Guvernământ General. Dimensiunea ambiţiilor germane în acest scop poate fi măsurată luând în considerare faptul că alte 400 de sate incluse în acest proiect-pilot au rămas neatinse, doar din cauză că SS nu dispunea de forţa de muncă necesară pentru a le gestiona[22].

Proliferarea lagărelor naziste a întrecut orice alte fenomene de acest gen existente în Europa. Lagărele erau împărţite în şase categorii principale: lagărele militare – *Oflagen* pentru ofiţeri şi *Stalagen* pentru rangurile inferioare – erau administrate de armata germană. În Polonia, utilizate în mare parte pentru prizonierii de pe frontul de est, acestea au renunţat rapid chiar şi la masca unor standarde umane. Politica strictă de înfometare pentru toţi prizonierii ce refuzau să lupte în formaţiunile germane a creat condiţii nemaiauzite în alte părţi din Germania. Se consideră că aproximativ 500.000 de prizonieri şi aproximativ 50.000 de italieni încarceraţi după căderea lui Mussolini în 1943 au murit în Stalag VIII B la Lambinowice, Stalag VIII C la Żagań, Frontstalag 307 la Deldin, sau Stalag 325 la Zamość. Alte lagăre

erau administrate de SS sau de Gestapo. Lagărele speciale găzduiau diverse categorii de prizonieri, precum orfani, delincvenţi juvenili sau copii selectaţi pentru germanizare. Lagărele de muncă silnică – *Judenlager* pentru evrei, *Polenlager* pentru polonezi – erau localizate aproape de şantierele militare majore şi erau de obicei clasificate drept „centre de reeducare prin muncă". Lagărele de Investigaţii Penale, precum cele de la Żabików, aproape de Poznań au fost create de Gestapo pentru facilitarea investigaţiilor penale şi politice. Lagărele de Tranzit erau create pentru acomodarea deportaţilor, celor ce aşteptau să fie procesaţi şi a celor condamnaţi la muncă forţată, *en route* spre Reich. Lagărele de concentrare erau grija specială a SS şi erau rezervate pentru duşmanii politici şi rasiali ai sistemului nazist. Principalele lagăre din Polonia de la Auschwitz-Birkenau (1941-1945), Maidaneck (1941-1945), Dora (1943-1945), Treblinka (1942-1944) şi Plaschau (1944-1945), ultimul aproape de Cracovia, erau susţinute de două mii de centre de colectare şi puncte de comandă. Acestea aveau ca personal cadre permanente germane. Dimensiunea reţelei şi activităţile publice ostentative împiedicau orice realizare a politicii lui Himmler, aceea a păstrării secretului de stat. De la destinaţia lor iniţială, de locuri de încarcerare sau penitenţă, acestea au devenit centre de genocid sistematic : printre altele, implementau soluţia finală a naziştilor pentru problema evreiască[23].

Dintre toate lagărele, nici unul nu a atins proporţiile sau notorietatea celui de la Auschwitz-Birkenau, localizat în mod convenabil în ţara nimănui, la vechea frontieră cu Silezia, în zona mlăştinoasă de la confluenţa dintre Vistula şi Soła. Acesta şi-a început activitatea în iunie 1940 fiind folosit drept centru de încarcerare pentru 10.000 de prizonieri politici din închisorile învecinate din Polonia şi Silezia. În martie 1941, a fost extins pentru a putea găzdui 30.000 de prizonieri. În această etapă, Auschwitz nu diferea în mod semnificativ de predecesoarele sale de la Dachau (1933), Buchenwald (1937) sau Sachsenhausen (1936). Nou-sosiţii intrau în marş, pe ritmurile orchestrei lagărului, prin poarta metalică pe care era înscris sloganul *Arbeit Macht Frei* (Munca eliberează), apoi treceau de linia dublă de garduri electrice şi de adăposturile camuflate ale mitralierelor. Odată ajunşi înauntru, li se tatua pe antebraţ un număr de lagăr, primeau o uniformă dungată de închisoare, li se indica un loc de cazare într-unul dintre rândurile de barăci sinistre prefabricate, apoi erau puşi la muncă. Speranţa de viaţă a unui prizonier era în medie de trei luni. În octombrie 1941 s-au demarat alte extinderi. Datorită războiului de pe frontul de est şi a soluţiei finale, s-au obţinut câteva mii de acri de teren conex la Brzezinka (Birkenau), pentru primirea a încă 100.000 de deţinuţi. Garda SS a fost extinsă la peste 2.000 de oameni, fără a număra miile de *Kapos* (gardieni recrutaţi dintre deţinuţi) şi detaşamentele formate din deţinuţi. S-a construit o secţiune pentru femei, precum şi o linie de cale ferată, posturi de observaţie fortificate şi reflectoare moderne. Pe 4 mai 1942, prima dintre cele patru camere de gazare şi crematoriul şi-au înghiţit primele victime de la spitalul lagărului. Ulterior, capacitatea lor a crescut la 8.000 de corpuri pe zi. La punctul culminant al soluţiei finale, în 1942-1943, la distanţă de aproximativ o oră sosea câte un tren şi îşi descărca transportul de oameni, vii sau morţi, pe platforma lungă de beton. Cei apţi fizic erau trimişi la muncă imediat. Celor bătrâni, infirmilor, copiilor, mamelor cu copii mici li se

spunea că vor fi despăducheaţi, li se cerea să se dezbrace şi erau duşi direct în camerele de gazare. După douăzeci de minute, detaşamentele speciale tundeau părul de pe cadavre, căutau bijuterii ascunse în orificiile corporale, scoteau dinţii de aur cu cârligul şi cărau rămăşiţele umane mutilate, pe tărgi, către cuptoare. La celălalt capăt al crematoriului, alte grupuri de muncitori se ocupau de rămăşitele transportului anterior, extrăgând grăsimea pentru producţia de săpun sau băgând cenuşa în saci pentru îngrăşământ. Acesta era un fel de *Anus Mundi*, cu mecanisme reglementate cu o precizie prusacă. Dintre nenumăratele sale victime, cele ce au murit rapid au fost cele mai norocoase. Cei cruţaţi de camera de gazare au suferit ororii mult mai degradante, ale căror detalii putem doar să ni le imaginăm : foamete în masă ; canibalism ; semnalul zilnic de apel ; *Scheissmeister* (curăţător de toalete) ; bara lui Boger ; zidul morţii ; operaţiile pseudomedicale pe „persoane experimentale" ; sterilizarea ; amputarea ; bolile injectate ; cuvântări bisericeşti ţinute în batjocură ; execuţiile organizate ca un spectacol de teatru ; perversiunile sexuale ; abajururile din piele de om ; capetele micşorate ; „paraşutarea" ; *Aktion-„Kugel"*... Ştiinţa tanatologiei a fost adusă la un nivel al teoriei şi practicii care nu a mai fost atins niciodată. Subiecţilor săi brutalizaţi li se ofereau scurte graţieri în schimbul culegerii de informaţii, intimidării şi exploatării camarazilor lor ; după care erau la rândul lor ucişi. Pe 27 ianuarie 1945, la momentul eliberării de către armata sovietică, au fost găsiţi doar 7.500 de prizonieri vii, printre care 90 de perechi de gemeni identici. Până la momentul respectiv, conform dovezilor trimise la procesele de la Nürnberg, la Auschwitz-Birkenau muriseră peste un milion de oameni[24].

Sentimentele umane ce se năşteau la Auschwitz sfidează orice descriere. Oamenii serioşi ajungeau să comită cele mai nenaturale acte :

> O femeie venea cu pasul doar puţin grăbit, dar cu înfrigurare. Un copil mic, cu faţa îmbujorată şi angelică, aleargă după ea, nu reuşeşte să ţină pasul, îşi întinde braţele plângând : „Mama ! Mama ! ".
> — Femeie, ia copilul acela în braţe !
> — Domnule, nu este al meu, nu este copilul meu ! Femeia ţipă isteric şi fuge, acoperindu-şi faţa cu mâinile. Vrea să se ascundă, vrea să ajungă printre femeile ce vor pleca pe jos, nu cu camionul, printre cele ce vor supravieţui. E tânără, sănătoasă, drăguţă, vrea să trăiască.
> Însă copilul aleargă după ea, strigând din toţi rărunchii : „Mama, mama, nu pleca ! ".
> — Nu e al meu, nu e al meu, nu...
> Atunci a sărit la ea Andrei, un marinar de la Sevastopol cu ochii tulburi de la votcă şi de la arşiţă. A ajuns la ea, a doborât-o cu o singură lovitură puternică şi, în timp ce cădea, a prins-o de păr şi a tras-o înapoi în picioare. Faţa lui era schimonosită de furie.
> — Căţea evreică mârşavă şi nenorocită. *Yebit „tvoiu mat"*. Deci ai fugi de propriul tău copil ! Îţi arăt eu ţie, târfo ! A apucat-o de mijloc, sugrumând-o cu cealaltă mână ca să nu strige şi a azvârlit-o în camion ca pe un sac greu de cereale.
> — Na, ia-l şi pe ăsta cu tine, curvă ce eşti ! Şi i-a aruncat copilul la picioare.
> — *Gut gemacht*. Aşa se tratează mamele denaturate ! a spus un ofiţer SS care stătea lângă camion...

O pereche cade la pământ, încălcită într-o îmbrăţişare disperată. El îşi adânceşte degetele în carnea ei, în mod convulsiv, îi sfâşie hainele cu dinţii. Ea ţipă isteric, înjură, blestemă până când, sufocată de un bocanc, se îneacă şi tace. I-au despărţit ca pe un copac şi i-au aruncat în maşină ca pe animale...
Alţii cărau o fată fără un picior. O ţin de braţe şi de piciorul rămas. Lacrimile curgeau şiroaie pe faţa ei în timp ce şoptea cu jale: „Vă rog, vă rog, doare, doare"... Au îndesat-o în camion, printre cadavre. Avea să ardă de vie, la un loc cu acestea.[25]

Condiţiile din alte lagăre de concentrare nu erau mai bune. Treblinka, pe malurile râului Bug, la optzeci şi ceva de kilometri de Varşovia, era un lagăr mai mic decât Auschwitz, dar construit special pentru scopurile soluţiei finale:

PROCURORUL SMIRNOV: Vă rog să descrieţi acest lagăr Tribunalului.
RAJZMAN: Transporturile soseau în fiecare zi; numărul lor depindea de câte trenuri veneau; uneori trei, patru sau cinci trenuri pline numai cu evrei – din Cehoslovacia, Germania, Grecia şi Polonia. Imediat după sosire, oamenii trebuiau să părăsească trenurile în 5 minute şi să se alinieze pe peron. Toţi cei care ieşeau din vagoane erau separaţi în grupuri – femei, bărbaţi şi copii, toţi separat. Cu toţii erau obligaţi să se dezbrace imediat, procedură care continua sub biciurile gardienilor germani. Muncitorii angajaţi în această operaţiune ridicau imediat toate hainele şi le transportau spre barăci. Apoi, oamenii erau obligaţi să meargă dezbrăcaţi pe stradă spre camerele de gazare.
PROCURORUL SMIRNOV: Aş dori să spuneţi Tribunalului cum numeau germanii strada spre camerele de gazare.
RAJZMAN: Era numită Himmelfahrtstrasse.
PROCURORUL SMIRNOV: Adică „Strada Înălţării la Cer"?
RAJZMAN: Da...
PROCURORUL SMIRNOV: Vă rugăm, spuneţi-ne cât trăia o persoană după ce ajungea la lagărul Treblinka.
RAJZMAN: Întregul proces de dezbrăcare şi drumul până la camerele de gazare dura, pentru bărbaţi, între 8 şi 10 minute, iar pentru femei aproximativ 15 minute. Femeilor le lua 15 minute deoarece trebuiau să fie rase în cap înainte de a intra în camerele de gazare.
PROCURORUL SMIRNOV: Pentru ce erau tunse?
RAJZMAN: Conform ideilor şefilor, părul lor era folosit pentru confecţionarea de saltele pentru femei germane...
PROCURORUL SMIRNOV: Martor, spuneţi, vă rog, oamenii la Treblinka erau aduşi cu camioanele sau cu trenuri?
RAJZMAN: Erau aproape întotdeauna aduşi cu trenuri, doar evreii din satele şi aşezările învecinate erau aduşi în camioane...
PROCURORUL SMIRNOV: Vă rugăm să ne spuneţi cum arăta staţia de cale ferată de la Treblinka.
RAJZMAN: La început nu erau deloc indicatoare în staţii, dar după câteva luni comandantul lagărului, un anume Kurt Franz, a construit o staţie de cale ferată modernă, cu indicatoare. Barăcile unde erau depozitate hainele erau definite ca „Restaurant", „Casă de bilete", „Telefon", „Telegraf" şi aşa mai departe. Existau

chiar orare ale trenurilor pentru plecări şi sosiri către şi de la Grodno, Suwałki, Viena şi Berlin.

PROCURORUL SMIRNOV: Martor, am înţeles corect că a fost construită un fel de falsă staţie de cale ferată...?

RAJZMAN: Când oamenii coborau din trenuri, aveau chiar impresia că ajunseseră într-o staţie foarte modernă...

PROCURORUL SMIRNOV: Şi ce se întâmpla ulterior cu aceşti oameni?

RAJZMAN: Aceşti oameni erau duşi direct pe Himmelfahrtstrasse către camerele de gazare.

PROCURORUL SMIRNOV: Spuneţi-ne, vă rog, cum se purtau germanii în timp ce îşi ucideau victimele la Treblinka?

RAJZMAN: Dacă vă referiţi la execuţii în sine, fiecare gardian german avea rolul lui. Voi da numai un exemplu. Aveam un *Scharführer* Menz, a cărui misiune specială era să păzească aşa-numitul „Lazarett" [...] Acesta era integrat într-o piaţă îngrădită cu un gard de lemn. Toate femeile, vârstnicii şi copiii bolnavi erau aduşi aici. La porţile „Lazarett"-ului era un steag mare al Crucii Roşii. Menz, care se specializase în uciderea tuturor persoanelor aduse în acest „Lazarett", nu voia să lase pe nimeni altcineva să facă acest lucru... O fetiţă de 10 ani fusese adusă din tren în această clădire împreună cu surioara ei în vârstă de 2 ani. Când fata mai mare a văzut că Menz a scos un revolver pentru a-i împuşca sora, s-a aruncat la picioarele lui, plângând şi întrebând de ce voia să o ucidă. Menz nu a mai omorât-o pe cea mică; a aruncat-o de vie în cuptor, după care a ucis-o şi pe sora mai mare [...] Au adus o femeie bătrână, împreună cu fiica ei, în această clădire. Cea din urmă era gravidă, gata să nască. A fost [...] aşezată pe un petic de iarbă şi mai mulţi germani au sosit pentru a o privi cum naşte. Acest spectacol a durat 2 ore. Când copilul s-a născut, Menz a întrebat-o pe bunică [...] pe cine ar prefera să vadă ucis întâi. Bunica a implorat să fie ucisă ea. Însă, evident, ei au făcut exact invers. A fost ucis mai întâi nou-născutul, apoi mama copilului şi abia apoi şi bunica...

PROCURORUL SMIRNOV: Martor, spuneţi-ne câte persoane erau aduse zilnic la lagărul Treblinka?

RAJZMAN: Între iulie şi decembrie 1942 soseau în medie 3 transporturi cu câte 60 de vagoane zilnic. În 1943, transporturile s-au mai rărit.

PROCURORUL SMIRNOV: Martor, spuneţi-ne în medie câte persoane erau exterminate zilnic în lagăr?

RAJZMAN: În medie, cred că ucideau la Treblinka zilnic între zece şi doisprezece mii de oameni [...][26]

Gardienii, în special cei care doreau să ofere o impresie de ordine şi decenţă operaţiunilor, erau dezumanizaţi. Rudolf Höss, comandantul lagărului Auschwitz între 1940 şi 1944, a povestit, în autobiografia sa, poate cea mai critică autocondamnare a naturii umane inventată vreodată:

Trebuia să par rece şi indiferent în faţa unor evenimente ce ar fi trebuit să sfâşie inima oricărei fiinţe cu sentimente umane [...] Trebuia să privesc cu indiferenţă cum mamele cu copii râzând sau plângând mergeau spre camerele de gazare. Odată, doi copii mici erau atât de prinşi în jocul lor, încât abia dacă au lăsat-o pe mama lor să îi oprească.

Chiar şi evreii din *Sonderkommando* au ezitat să îi ia. Privirea implorătoare din ochii mamei, care ştia cu siguranţă ce avea să se întâmple, este ceva ce nu voi uita niciodată [...] Toată lumea se uita la mine. Am dat din cap aprobator subofiţerului de serviciu, iar acesta a ridicat în braţe copiii ce se luptau şi ţipau şi i-a dus în camera de gazare [...] Trebuia să privesc totul. Trebuia să privesc, oră de oră, zi şi noapte, arderea şi îndepărtarea cadavrelor, extragerea dinţilor, tăierea părului, toate aceste activităţi sinistre. Trebuia să stau cu orele într-un miros dezgustător, când mormintele comune erau deschise, iar corpurile târâte şi arse. Trebuia să privesc prin ferestrele de observaţie ale camerelor de gazare şi să urmăresc însuşi procesul morţii [...] Trebuia să fac toate acestea, pentru că toţi erau cu ochii pe mine, deoarece trebuia să le arăt tuturor că eu nu doar dau ordinele şi fac regulile, ci că eram pregătit să fiu prezent la oricare sarcină pe care o atribuiam subordonaţilor mei. În faţa unor considerente atât de sumbre, eram forţat să îngrop principiile umane cât de adânc posibil [...] Trebuia să observ totul la rece, cu indiferenţă. La Auschwitz n-am avut niciodată vreun motiv de a mă plânge că aş fi fost plictisit [...] Aveam un singur scop, să conduc pe toată lumea şi toate lucrurile înainte, astfel încât să îndeplinesc poruncile date de sus [...] Orice german trebuia să se angajeze cu trup şi suflet, ca să putem câştiga războiul [...] Conform dorinţei *Reichsführer*-ului SS, Auschwitz a devenit cel mai mare centru de exterminare al tuturor timpurilor [...]

Când îi vedeam pe propriii mei copii jucându-se fericiţi sau când observam încântarea soţiei mele faţă de mezinul nostru, mă întrebam adesea: cât o să dureze această fericire a noastră? Soţia mea nu a putut niciodată să înţeleagă aceste posomorâri ale mele, şi le punea pe seama unor nemulţumiri legate de munca mea [...] Devenisem nemulţumit de mine. Mai trebuie adăugat şi faptul că eram îngrijorat datorită muncii fără sfârşit şi datorită colegilor mei care nu erau demni de încredere [...] E adevărat că familia mea o ducea bine la Auschwitz. Fiecare dorinţă a soţiei sau a copiilor mei era pe loc îndeplinită. Copiii puteau duce o viaţă liberă şi fără îngrădiri. Grădina soţiei mele era un paradis de flori [...] Copiii îmi cereau mereu ţigări pentru prizonieri. Ei ţineau foarte mult mai ales la aceia care lucrau în grădină. Întreaga mea familie îndrăgea mult agricultura, dar cel mai mult îi plăceau animalele de orice fel. În fiecare duminică trebuia să mă duc cu ei de-a lungul câmpiei, să vizităm grajdurile şi nu ratam niciodată adăposturile câinilor. Cei doi cai ai noştri şi mânzul erau cele mai îndrăgite animale. Copiii ţineau întotdeauna animale în grădină, aduse de prizonieri: broaşte ţestoase, jderi, pisici, şopârle. Exista mereu ceva nou şi interesant de văzut. Vara făceau baie în bazin sau în râul Soła. Însă cea mai mare bucurie a lor era când tati se bălăcea cu ei. Dar tati avea, din păcate, atât de puţin timp pentru asemenea plăceri copilăreşti [...][27]

Aceste paragrafe au fost scrise într-o celulă poloneză din Cracovia, în 1947, cu câteva zile înainte ca autorul lor să fie el însuşi, după un proces, executat chiar în locul unde îşi îndeplinise sarcinile an după an.

Consideraţiile economice reci sunt la fel de greu de conceput. Auschwitz-Birkenau a fost creat de arhitecţi şi consultanţi aşa-zis respectabili, iar lagărul lucra pentru cele mai mari firme din Germania. Operaţiunile sale erau subiectul unor calcule precise de contabilitate şi control al calităţii. Biroul lui Höss era decorat cu o mare diagramă murală detaliind produsele finale ale fiecărei operaţiuni. În afara benzinei

sintetice produse în fabrica de chimicale a lagărului, se mai producea aur pentru Reichsbank, tone de îngrăşământ din oase, săpun, carpete din păr, lentile optice pentru ochelari şi bucăţi de lemn şi metal provenite de la cârje şi membre artificiale. WVHA îşi estimase profitul cu precizie în avans:

> Angajarea de deţinuţi din lagărul de concentrare în fabrici produce un profit mediu zilnic de 6 până la 8 mărci, din care 70 de pfenigi trebuie deduşi pentru mâncare şi îmbrăcăminte. Dată fiind speranţa de viaţă de 9 luni a deţinuţilor, înmulţim această sumă cu 270. Totalul este de 1.431 de mărci. Acest profit poate fi crescut prin utilizarea raţională a cadavrului, adică prin recuperarea lucrărilor dentare de aur, articolelor de îmbrăcăminte, obiectelor de valoare etc., însă, pe de altă parte, fiecare cadavru reprezintă o pierdere de 2 mărci[28].

În mod inexplicabil însă, producţia nu s-a ridicat la nivelul aşteptat. Pe la sfârşitul anului 1942, chiar şi SS a început să realizeze că exterminarea forţei de muncă este o inepţie din punct de vedere economic. Una dintre companiile lor, Ostindustrie GmbH, a fost lichidată atunci când s-a descoperit că toţi angajaţii săi erau morţi. Gestapo primise ordinul de a vâna muncitori din industria civilă sub acuzaţii false, numai pentru a putea completa rândurile propriei forţe de muncă. În decembrie 1942, Oswald Pohl, şeful WVHA, a ordonat încetarea tuturor abuzurilor împotriva deţinuţilor din lagărele de concentrare, întrucât afectau eficienţa, iar în aprilie 1943 a recunoscut că, până la urmă, lipsa de combustibil va face ca soluţia finală să trebuiască suspendată pe termen nedeterminat. Aceste ordine nu au adus nici o ameliorare. Au condamnat deţinuţii rămaşi la o moarte lentă în locul uneia rapide şi au pricopsit SS-ul cu o „forţă de muncă" formată din schelete vii, care, ce-i drept, nu erau chiar moarte, dar nici să lucreze nu mai erau în stare.

Statisticile vorbesc de la sine. În şase ani de război, populaţia fostei Republici Polonia a fost redusă cu 6.028.000. Dintre aceştia, aproximativ 2,9 milioane erau evrei polonezi. Aproximativ 644.000 de cetăţeni polonezi (10,7%) şi-au pierdut viaţa ca rezultat direct al operaţiunilor de război. 5.384.000 de cetăţeni (89,3%) au fost ucişi în execuţii, pacificări şi, mai presus, în lagăre. Din aproximativ 18 milioane de victime ale nazismului, de toate naţionalităţile, peste 11 milioane au murit pe teritoriile poloneze ocupate. Dintre aceştia, peste 5 milioane erau evrei. Din păcate, calculele statistice ale acestor totaluri ale groazei continuă să fie subiectul multor dispute[29]. Cercetătorii evrei tind să numere victimele de etnie evreiască. Cei polonezi tind să calculeze numărul victimelor poloneze. Nici una dintre părţi nu este interesată de faptul că cea mai numeroasă categorie a victimelor era formată din oameni care erau în acelaşi timp evrei şi polonezi. Se pare că nu toată lumea se mulţumeşte să numere fiinţe umane. Sovieticii au înscenat şi ei un spectacol amăgitor. Declaraţiile emise cu mult după război consemnau 20 sau 27 de milioane de cetăţeni sovietici morţi. Aceste declaraţii erau adesea reformulate în rapoartele vestice ca „douăzeci (sau douăzeci şi şapte) de milioane de victime de război de partea Rusiei". În mare, era o cifră cât se poate de credibilă. Însă ea ascundea faptul că victimele erau în primul rând de alte naţionalităţi decât cea rusă, că includeau atât milioanele ucise

de Hitler, cât şi cele ucise de Stalin şi că cele mai numeroase categorii de civili erau ucrainenii, polonezii, bieloruşii şi evreii[30].

Mişcarea de rezistenţă a înflorit chiar de la începutul ocupaţiei. Pentru polonezi nu se punea problema colaborării. Nu a existat niciodată un Quisling polonez, pentru simplul motiv că, în Polonia, naziştii nu au încercat niciodată să recruteze colaboratori. Polonezii au avut numai două opţiuni : să se supună complet sau să reziste. Când oamenii au văzut că prin supunere nu s-au obţinut nici un fel de avantaje, tot mai mulţi s-au orientat către rezistenţă. În primele luni ale războiului, zeci de grupuri de partizani, independent unele de altele, s-au refugiat în păduri ; în oraşe au luat fiinţă spontan sute de celule ale mişcării conspirative. Aceste unităţi nu primeau ordine de la nimeni. Însă toţi îşi ştiau misiunea orbeşte : să distragă atenţia duşmanilor şi să-i hărţuiască de câte ori se ivea ocazia, atât pe nazişti, cât şi pe sovietici. Un asemenea „călăreţ singuratic" a fost maiorul Henryk Dobrzański (1896-1940), cunoscut sub pseudonimul „Hubal", ucis pe 30 aprilie 1940 într-un sat aproape de Kielce, după o iarnă plină de evenimente turbulente. Acesta a fost primul dintre mulţi[31].

Bazele unei rezistenţe organizate se puseseră deja înainte de sfârşitul Campaniei din Septembrie. Pe 27 septembrie 1939, un grup de ofiţeri de armată, condus de generalul Karasiewicz-Tokarzewski, au format Serviciul Victoriei Poloneze (SZP) şi în această calitate au continuat lupta sub acoperire. Ceva mai târziu, în noiembrie, noul guvern în exil a creat Uniunea pentru Luptă Armată (ZWZ) pentru a subordona activităţile Rezistenţei planurilor Aliaţilor. Aceste două organizaţii au dat naştere în curând Armatei Teritoriale (*Armia Krajowa*, AK), care îşi aroga pe drept titlul de cea mai mare formaţiune de rezistenţă din Europa. În 1941-1942 i s-au alăturat numeroase *Bataliony Chłopskie* (Batalioanele de Ţărani), *Be-Cha*, formate pentru a se opune deportărilor şi programelor de pacificare naziste, şi diverse grupuri de dreapta precum Organizaţia Militară Naţională (NOW) şi *Gwardia Ludowa* (Garda Poporului, GL), condusă de comunişti. Uniunea Cercetaşilor Polonezi (ZHP) fiind desfiinţată, şi-a pus oamenii la dispoziţia AK şi şi-a format propriile trupe clandestine, cunoscute ca *Szare Szeregi* (Rândurile Cenuşii)[32].

Multă vreme, din cauza circumstanţelor, realizările rezistenţei au rămas relativ modeste. Dat fiind că întrunirile ilegale şi posesia de arme erau pedepsite prin moarte pe loc, era necesar un maximum de precauţie. Cu toate acestea, din când în când trenurile erau deraiate ; se organizau ambuscade asupra convoaielor duşmane ; prizonierii erau salvaţi din mâinile gardienilor nazişti ; obiecte de artă de valoare naţională erau transportate în locuri sigure. Placa comemorativă pentru „marele astronom german" Nicolaus Copernicus a fost deşurubată de pe statuia sa din Varşovia. Posturile de radio germane au început să difuzeze muzică patriotică poloneză. Muncitorii polonezi din fabricile germane erau convinşi să lucreze şi mai lent decât de obicei. Presa clandestină înflorea, atât în poloneză, cât şi, în scopul propagandei, în germană. Toate universităţile poloneze principale de la Varşovia, Cracovia, Liov şi Vilnius, închise oficial de autorităţi, au fost redeschise cu capital privat de la mişcarea conspirativă. Organizaţia Secretă a Învăţătorilor (TON) a creat o reţea de cursuri clandestine de dimensiuni impresionante, care a preluat sarcina

educaţiei a circa un milion de copii şi tineri polonezi. Aliaţilor Occidentali le-au fost transmise informaţii militare valoroase, inclusiv detalii despre construirea rachetelor V-1 şi V-2[33]. Chiar şi în lagăre, celulele mişcării de rezistenţă transmiteau informaţii interzise, puneau la cale evadări şi alte incidente. La sfârşitul anului 1942, Rezistenţa era deja capabilă să răspundă terorii prin teroare. Pe 8 octombrie 1942, pionierii AK au distrus principalele staţii de triaj din Varşovia. Pe 24 octombrie, GL a bombardat Café Clubul Wehrmachtului din Varşovia, ca răspuns la execuţia publică a cincizeci dintre membrii lor. Pe 30 decembrie, la Wojda, aproape de Zamość, o companie de batalioane ale ţăranilor (BCh) a organizat prima provocare armată împotriva programului de pacificare. În ianuarie 1943, AK a format Direcţia pentru Diversiuni (*Kedyw*) care în lunile următoare a eliberat patru prizonieri din mâinile Gestapoului, iar pe 8 august a făcut un uriaş raid armat asupra unei bănci din Varşovia. În toamna aceluiaşi an, confruntările deschise în mediul rural cu unităţile germane ajunseseră la ordinea zilei. Zone întinse de dealuri şi păduri, precum „Republica Pińczów" din apropierea Cracoviei, erau în întregime curăţate de trupe inamice. La aflarea veştilor despre înfrângerea germanilor la Stalingrad, au început pregătirile pentru un atac decisiv, în colaborare cu Armata Roşie care avansa spre sud.

Mişcarea evreiască de rezistenţă a avut şi mai puţin loc de manevră. Închişi în ghetouri încă de la începutul războiului, evreii nu aveau multe şanse de a dobândi ilegal arme sau de a complota cu semenii lor nonevrei. Consiliul de Ajutorare a Evreilor (RPZ), creat de AK în septembrie 1942, dispunea de posibilităţi la fel de limitate. Aproximativ 100.000 de oameni au fost ajutaţi să scape de soluţia finală[34]. Cu toate acestea, au existat cel puţin două grupări militare evreieşti importante, Organizaţia de Luptă Evreiască (ZOB) şi Uniunea Militară Evreiască (WWZ); acestea au rezistat cu un eroism nebun. Martiriul lor a început la 19 aprilie 1943, când încercarea finală de lichidare a ultimilor locuitori ai ghetoului din Varşovia s-a lovit de forţele rezistenţei. Infanteriştii SS, conduşi de *Brigadenführer* Jürgen Stroop, au fost nevoiţi să se retragă din cauza ploii de gloanţe de la ferestre şi baricade. Bătălia cu forţe inegale a durat trei săptămâni. În acest timp, au fost ucişi şapte mii de evrei; aproximativ şase mii au fost incendiaţi în mod deliberat în ascunzătorile lor; cincizeci şi şase de prizonieri evrei au fost transportaţi la lagărul morţii de la Treblinka. Acesta a fost cel mai mare act izolat de rezistenţă, până la izbucnirea insurecţiei din Varşovia în vara următoare[35].

Încercările de coordonare politică a diverselor grupuri de rezistenţă nu au atins niciodată rezultatele dorite. (Vezi diagrama E.) AK şi BCh, cu 400.000 de oameni în serviciul lor, deţineau clar superioritatea în faţa rivalilor conduşi de comunişti, care, în GL şi succesoarea sa, *Armia Ludowa* (Armata Poporului, AL), au avut sub control cel mult 100.000 de susţinători. Totuşi, simpla „majoritate aritmetică" nu se lăsa tradusă cu uşurinţă pe plan politic. Cooperarea dintre cele două tabere se limita la cazuri concrete, fără să includă vreo înţelegere asupra unui program politic comun care să fie pus în aplicare odată cu finalizarea războiului. Pe de o parte, AK menţinea legături directe cu guvernul în exil de la Londra, a cărui delegaţie conducea structura administrativă a unui întreg stat clandestin care funcţiona atât în Guvernământul General, cât şi în zonele poloneze ale Reichului. Deciziile politice se luau printr-un Comitet Politic de Alianţă (PKP), susţinut de cele patru partide

politice democratice aflate în legătură cu guvernul în exil; din 1942, funcţionau şapte ministere executive. În 1944-1945, acestea au fost lăsate în seama Consiliului Unităţii Naţionale (RJN) şi Consiliului Miniştrilor cu rol executiv. Funcţia delegatului-şef a fost deţinută succesiv de Adolf Bniński (1884-1942) la Poznań, Cyryl Ratajski (1875-1942) la Varşovia şi, după arestarea lui Bniński în 1941, de profesorul Jan Piekałkewicz (1892-1943) şi Jan S. Jankowski (1882-1953). De cealaltă parte, GL şi AL erau subordonate direct Partidului Muncitoresc Polonez (PPR), un partid comunist care, la rândul său, menţinea legături ambigue cu Moscova. Organizaţiile comuniste, care la acest moment nu se bucurau de nici un sprijin din partea populaţiei, evitau orice idee de fuziune sau patronaj. Pe 1 ianuarie 1944 şi-au format, în mod unilateral, propriul Consiliu Naţional Intern (KRN - *Krajowa Rada Narodowa*), care poate fi considerat o fază incipientă a republicii poloneze. Între timp, comuniştii aşteptau sosirea Armatei Roşii victorioase, a cărei prezenţă în Polonia urma să restructureze radical peisajul vieţii politice. (Vezi harta 17.) Orice descriere a eliberării de către sovietici a Poloniei trebuie să ţină cont, într-o anumită măsură, de definiţia dată Poloniei (şi de ce înseamnă eliberarea). În linii foarte mari, se poate afirma că eliberarea a durat de pe 4 ianuarie 1944, când armata sovietică a trecut pentru prima oară graniţa antebelică în Volînia, până în septembrie 1945, când autorităţile sovietice au predat în cele din urmă teritoriile din vest în mâinile administraţiei poloneze. Într-o primă fază, armata sovietică a trecut violent prin Wehrmachtul de pe teritoriile de la estul Bugului, care, conform dreptului internaţional, erau încă provinciile estice ale Poloniei. Pentru ofiţerii germani, Operaţiunea Bagration, condusă de mareşalul sovietic pe jumătate polonez Konstantin Rokossovski (1896-1970), a fost „o catastrofă mai mare decât Stalingradul". Pe măsură ce frontul avansa, autorităţile sovietice au reimpus administraţia sovietică, acţionând în baza presupunerii că era încă valabilă frontiera stabilită prin Pactul Ribbentrop-Molotov din 1939 (acum redenumită Linia Curzon). Toate grupurile clandestine nonsovietice, inclusiv armata poloneză, au fost suprimate fără milă. La Vilnius, de exemplu, conducerea sovietică a profitat mai întâi de AK, lăsându-i să efectueze atacuri asupra germanilor în retragere, pentru ca apoi NKVD să îi aresteze pe aşa-zişii aliaţi şi să le împuşte ofiţerii.

În provinciile sudice din această zonă, mai ales în Volînia şi fosta Galiţie de Est, perioada de dinaintea întoarcerii armatei sovietice a mai fost umbrită şi de o serie de asasinate ce vor fi numite ulterior „acţiuni de epurare etnică". Istoric vorbind, regiunea fusese locuită de ucraineni, polonezi şi evrei. Dar după eliminarea evreilor de către nazişti, o organizaţie radicală ucraineană, UPA, a profitat şi ea de ocazia conjuncturii istorice din 1943-1944 pentru a-i elimina pe polonezi. Scopul UPA era crearea unei „Ucraine ucrainene". Găşti armate făceau turul oraşelor şi satelor, de obicei noaptea, incendiind gospodăriile poloneze, măcelărind fără milă bărbaţii, femeile şi copiii de origine poloneză, ucigând preoţii catolici, forţându-i pe cei rămaşi să fugă, terorizând orice ucrainean ce nu se supunea. Sute de mii de victime au fost ucise. Au rezultat aproximativ 2-3 milioane de refugiaţi ce au migrat spre vest, pe urmele armatei sovietice; care au primit ciudata etichetă de „repatrianţi". Întregul episod nu şi-a găsit locul vreme de 50 de ani în cărţile de istorie sau în relatările convenţionale despre „Holocaust"[36].

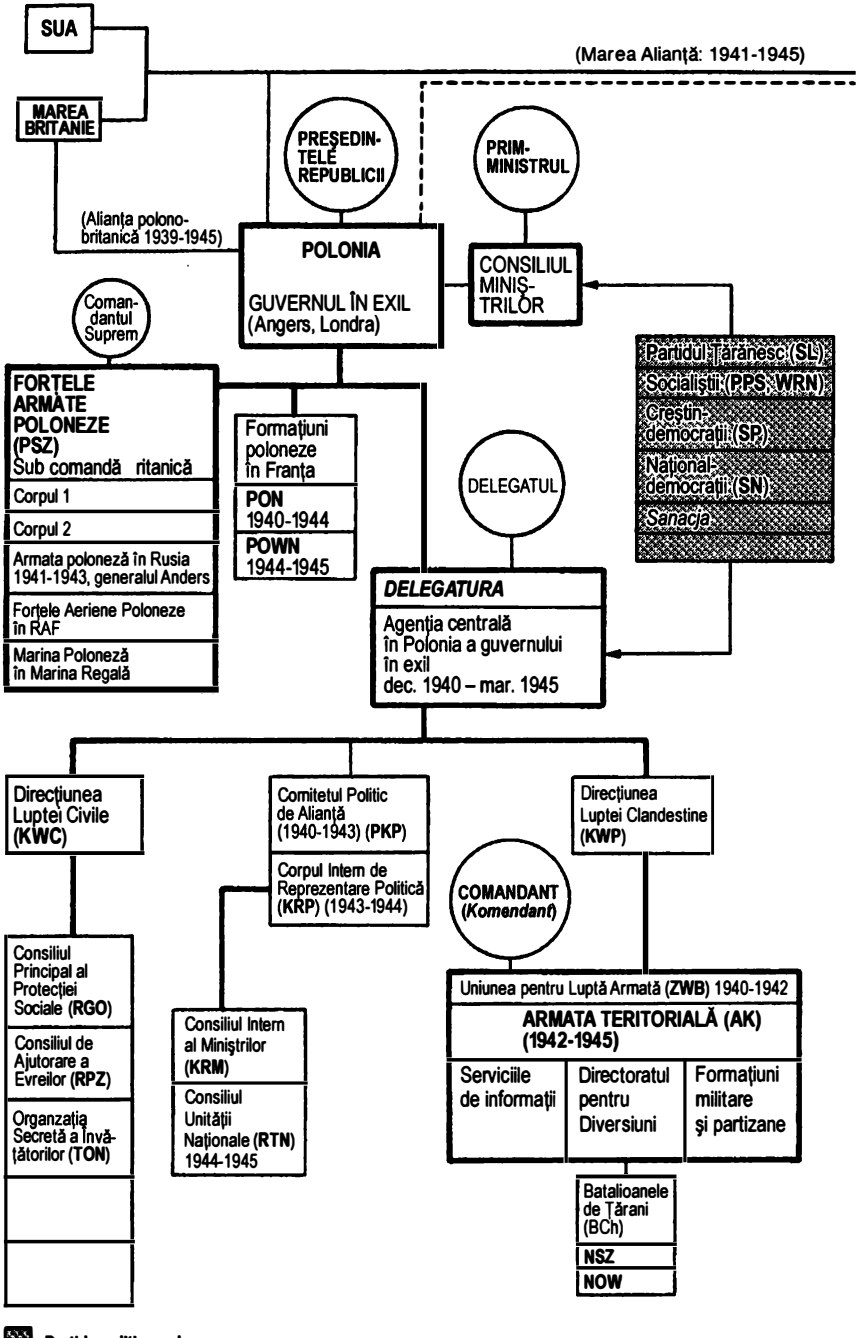
SUA
(Marea Alianţă: 1941-1945)
MAREA BRITANIE
PREŞEDINTELE REPUBLICII
PRIM-MINISTRUL
(Alianţa polono-britanică 1939-1945)
POLONIA
GUVERNUL ÎN EXIL (Angers, Londra)
CONSILIUL MINIŞTRILOR
Comandantul Suprem
FORŢELE ARMATE POLONEZE (PSZ) Sub comandă ritanică
Corpul 1
Corpul 2
Armata poloneză în Rusia 1941-1943, generalul Anders
Forţele Aeriene Poloneze în RAF
Marina Poloneză în Marina Regală
Formaţiuni poloneze în Franţa
PON 1940-1944
POWN 1944-1945
DELEGATUL
Partidul Ţărănesc (SL)
Socialiştii (PPS, WRN)
Creştin-democraţii (SP)
Naţional-democraţii (SN)
Sanacja
DELEGATURA
Agenţia centrală în Polonia a guvernului în exil dec. 1940 – mar. 1945
Direcţiunea Luptei Civile (KWC)
Comitetul Politic de Alianţă (1940-1943) (PKP)
Corpul Intern de Reprezentare Politică (KRP) (1943-1944)
Direcţiunea Luptei Clandestine (KWP)
COMANDANT (Komendant)
Consiliul Principal al Protecţiei Sociale (RGO)
Consiliul de Ajutorare a Evreilor (RPZ)
Organizaţia Secretă a Învăţătorilor (TON)
Consiliul Intern al Miniştrilor (KRM)
Consiliul Unităţii Naţionale (RTN) 1944-1945
Uniunea pentru Luptă Armată (ZWB) 1940-1942
ARMATA TERITORIALĂ (AK) (1942-1945)
Serviciile de informaţii
Directoratul pentru Diversiuni
Formaţiuni militare şi partizane
Batalioanele de Ţărani (BCh)
NSZ
NOW
Partide politice poloneze

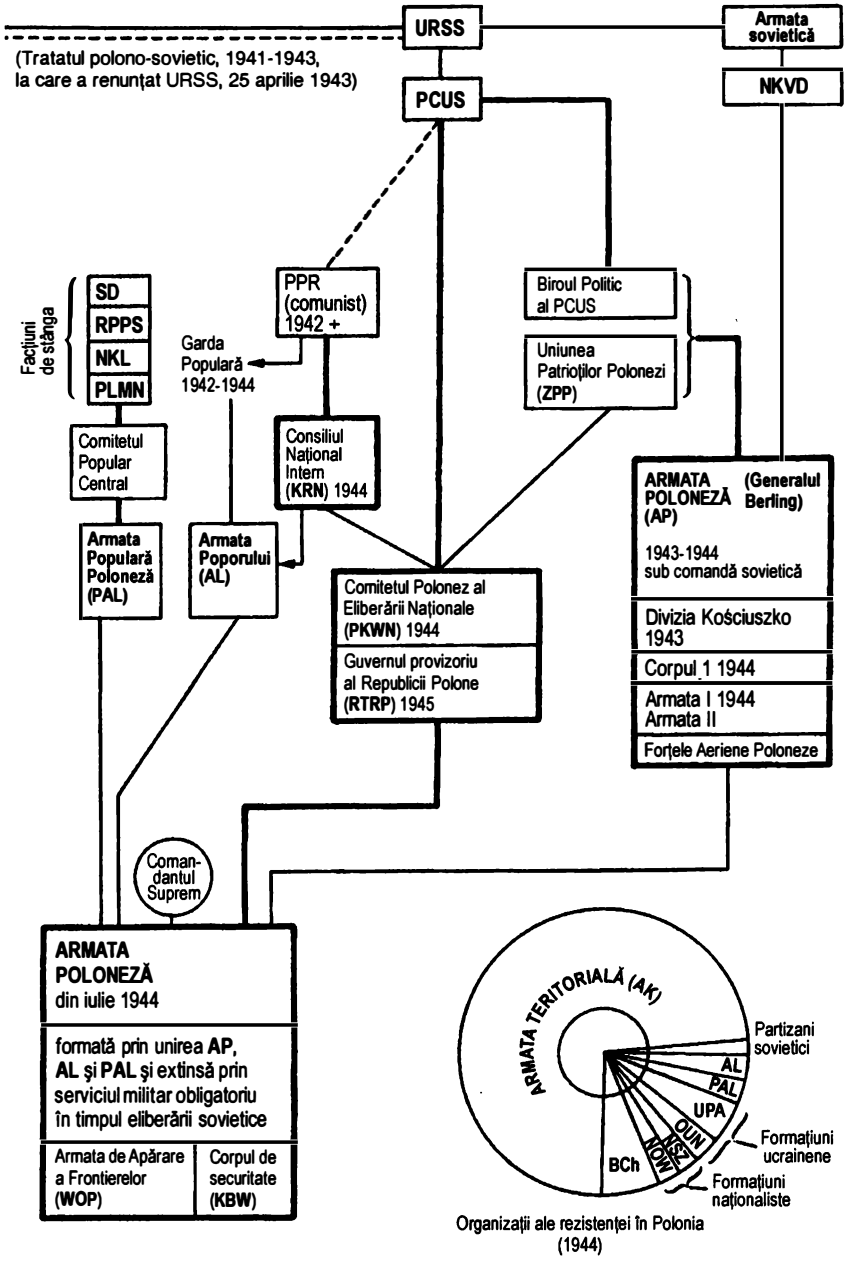

Diagrama E. Organizații militare și politice poloneze (1939-1945)

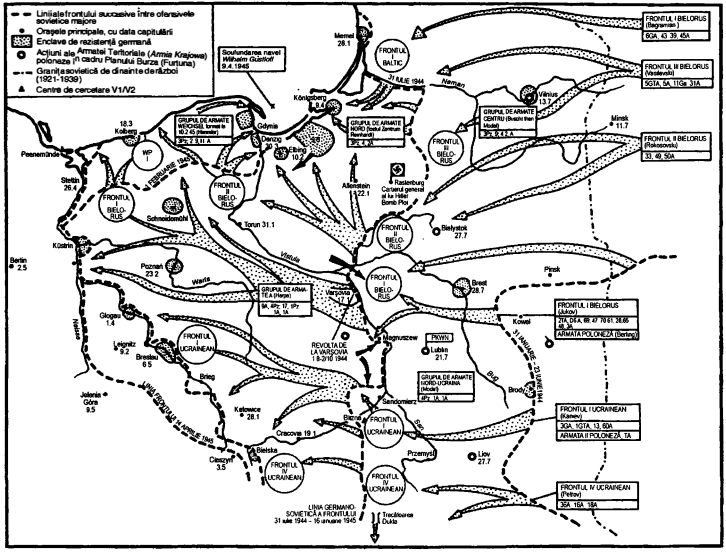

Harta 17. Înaintarea Armatei Roşii în Polonia (1944-1945)

Din punctul de vedere al luptelor desfăşurate pe teritoriul viitoarei Republici Populare, „Eliberarea" a durat de la traversarea râului Bug, pe 19 iulie 1944, până la capitularea de la Breslau pe 6 mai 1945. Într-o primă perioadă critică, în lipsa unei convenţii internaţionale impuse asupra viitorului teritoriilor poloneze, sovieticii erau liberi să le considere după cum credeau de cuviinţă. Practic, au tratat întotdeauna teritoriile de la est de Bug ca parte din URSS, iar teritoriile de la vest de vechea frontieră germană ca parte a Reichului înfrânt. În mod inevitabil, situaţia genera multă confuzie. Şi de asemenea multe distrugeri. Pe măsură ce frontul înainta încet-încet spre vest, fiecare teritoriu era supus aceleiaşi succesiuni de evenimente. Când Wehrmacht se pregătea să-şi menţină linia aleasă pentru apărare, era atacată din spate şi pe flancuri de către partizani de toate felurile – de una sau mai multe formaţiuni poloneze, de gherilele locale ale ţăranilor, de ucraineni şi bieloruşi sau de grupurile sovietice paraşutate în spatele liniilor. Apoi Armata Roşie ataca, şi un val copleşitor de tancuri şi trupe de luptă bine antrenate îi alungau pe germani de pe poziţii. Imediat în spatele liniei de front în retragere se regăseau o mulţime de oameni fără căpătâi – soldaţi germani epuizaţi, separaţi de unităţile lor, partizani rătăciţi ce nu doreau să se supună nici germanilor, nici sovieticilor, dezertori, gură-cască de ambele sexe care însoţeau armata, prizonieri şi delincvenţi evadaţi ce trăiau din ce găseau şi refugiaţi civili ce nu ştiau de ce parte să se alature. În final, conducându-i pe rătăciţii din faţa lor, veneau liniile disciplinate ale Forţelor Speciale Sovietice – regimentele de „blocare" pentru prinderea dezertorilor, detaşamentele de reparaţii, brigăzile de rechiziţie, poliţia militară, serviciile politice şi – cei mai mândri dintre toţi, în jeepurile lor americane – NKGB-ul*. Aceste Forţe Speciale erau de o dimensiune şi un caracter nemaiîntâlnit pe frontul de vest. Sarcina lor era aceea de a controla armata sovietică şi de a impune ordinea sovietică în teritoriile ocupate, fără frică sau bunăvoinţă. Conform Articolului 9 din Tratatul semnat pe 26 iulie 1944 de către PKWN, autorităţile sovietice deţineau controlul total asupra securităţii civile din spatele armatei sovietice. Acest lucru le acorda permisiunea de a supune populaţia la practicile politice din 1939-1940, pe care populaţia şi le amintea cu mare amărăciune. Toţi funcţionarii de rang, de la primar până la gărzile oraşului erau înlocuiţi imediat, adesea sub ameninţarea acuzaţiilor de colaborare cu naziştii. Ţăranilor li se cerea, sub ameninţarea armelor, să-şi predea animalele din gospodării şi proviziile alimentare. Zeci de mii au fost deportaţi fără explicaţii. Membrii rezistenţei poloneze au avut de ales între arestul imediat şi serviciul în una dintre formaţiunile susţinute de sovietici. Cine arăta cea mai mică urmă de ezitare în a se supune, era trecut în categoria pierderilor de război. Orice zonă eliberată, odată procesată astfel, era foarte puţin probabil să mai fi adăpostit pe cineva care ar fi putut întreprinde acţiuni politice independente.

---

* Comisariatul Poporului pentru Securitatea Statului (NKGB) s-a născut în 1943 din fostul Comisariat al Poporului pentru Afaceri Interne (NKVD). I s-a acordat responsabilitatea pentru toate teritoriile eliberate de sub ocupaţia germană. În 1946 a cedat funcţiile sale Ministerului pentru Securitatea Statului (MGB), predecesor al Comitetului Securităţii Statului (KGB), care mai există şi în prezent.

Situaţia politică era extrem de neplăcută. Pe de o parte, liderii sovietici s-au declarat aliaţi loiali ai puterilor vestice şi s-au aliniat în teorie principiilor alianţei antinaziste comune şi democratice. Pe de altă parte, denunţaseră guvernul polonez aflat în exil, pe care toate celelalte naţiuni îl acceptaseră ca autoritate în toate chestiunile poloneze, şi numiseră AK şi simpatizanţii ei „bandiţi". Acţiunile lor în Polonia s-au limitat la contactele cu persoanele şi instituţiile numite de ei înşişi după propriul chip. Au început prin a ataca toate grupurile de rezistenţă nonsovietice, mai ales pe cele care ajutaseră avansul sovietic, şi prin a numi administratori locali subordonaţi lor în fiecare oraş şi sat din întreaga Polonie. Evident, nu dispunem de cifre; însă victimele vor fi cu siguranţă câteva zeci de mii. Poate cea mai tristă scenă a întregii eliberări a avut loc la Majdanek aproape de Lublin, către sfârşitul verii anului 1944, când autorităţile sovietice au utilizat fostul lagăr de concentrare nazist pentru încarcerarea deţinuţilor din Armata Teritorială. Punctul culminant a sosit în martie 1945, când liderii rămaşi ai rezistenţei au fost arestaţi şi deportaţi în scopul procesului. Şaisprezece asemenea lideri au fost condamnaţi la Moscova, în iunie 1945, ca „bandiţi sabotori şi subversivi", într-un moment în care aşa-zişii lor aliaţi şi patroni, puterile vestice, îi îndemnau pe polonezii de diverse convingeri să îşi rezolve divergenţele[37]. (Vezi p. 445). De asemenea, armata sovietică nici nu a plecat odată ce eliberarea a fost finalizată. Pe motivul că trebuiau protejate liniile sovietice de comunicare cu Germania, armata sovietică a putut să rămână în Polonia şi, astfel, să garanteze că dezvoltările politice aveau loc în concordanţă cu dorinţele de la Kremlin. Armata Roşie a rămas pe teritoriul Poloniei până în 1994.

Momentul critic a venit în iulie 1944, când armata sovietică, traversând râul Bug, a intrat pe teritoriul pe care Moscova era pregătită să îl recunoască drept parte a viitorului stat polonez. Pe 20 iulie, fără consultări prealabile cu celelalte partide interesate, ea a creat Comitetul Polonez al Eliberării Naţionale (PKWN) şi l-a învestit cu puterea administrării temporare. Pe 27 iulie, membrii administraţiei s-au mutat la Chełm, şi pe 2 august, la Lublin. Liderii AK au fost puşi într-o mare încurcătură. Aceştia, reprezentând o ramură a guvernului polonez legal constituit şi aflându-se la comanda celui mai puternic element al mişcării de rezistenţă, aveau tot dreptul să ia parte la actul decizional politic de după eliberare. În mod absurd, liderilor AK li se solicita de către vestici să coopereze cu sovieticii, chiar şi în condiţiile în care sovieticii refuzaseră să le recunoască existenţa. Cooperarea devenise pur şi simplu imposibilă. Mai mult, poziţia AK s-a deteriorat pe măsura avansului Armatei Roşii. Îndrăgitul lor plan strategic, cu numele de cod „Burza" (Furtuna), prin care unităţile de teren trebuiau să oprească operaţiunile împotriva germanilor până când puteau acţiona cot la cot cu armata sovietică, se dovedea a fi dezastruos. La Vilnius, Liov şi Białystok, AK, ieşită din subteran, s-a angajat în luptă cu Wehrmacht, aflată în retragere, şi a luptat alături de Armata Roşie – numai pentru a nimeri până la urmă în arestul sovieticilor. În Volînia, luptătorii Diviziei 27 Infanterie AK au avut parte de o soartă asemănătoare, după ce îşi pavaseră cu sânge calea prin liniile germane pentru a se uni cu unităţile poloneze ce luptau în rândurile sovieticilor. La Lublin, unităţile AK ce patrulau oraşul capturat înainte ca armata sovietică să apară au descoperit că ei erau cei ce aveau să fie încarceraţi, iar prăzile adunate de ei aveau

să fie confiscate de PKWN-ul comunist, tocmai adus cu avionul de la Moscova. Situaţia era disperată, dat fiind că era în joc soarta capitalei, Varşovia. Dacă AK nu reuşea să-şi trimită rezervele în luptă, era probabil ca Varşovia să ajungă sub control comunist, iar AK să fie suprimată de către sovietici fără drept de apel. Dacă, pe de altă parte, AK încerca pe cont propriu să obţină de la germani controlul asupra Varşoviei, puteau fi acuzaţi de perturbarea Marii Alianţe şi de a fi acţionat pentru avantaje politice proprii. La Moscova, orice operaţiune ce nu era supusă supervizării directe din partea sovieticilor era imediat denunţată drept acţiune antisovietică. La Varşovia, în consiliile clandestine ale conducerii AK, erau cântărite şi examinate alternativele. Din a treia săptămână a lui iulie, comandantul AK, generalul Tadeusz Bór-Komorowski, era convins de iminenţa unei insurecţii armate la Varşovia în viitorul apropiat. Obiectivele şi priorităţile sale au fost exprimate într-o depeşă din 22 iulie către Londra:

1. Să nu încetăm lupta împotriva germanilor, nici măcar pentru un moment [...]
2. Să mobilizăm spiritual întreaga populaţie pentru lupta împotriva Rusiei [...]
3. Să zădărnicim acţiunile iresponsabile ale ONR [naţionaliştii extremişti de dreapta].
4. Să acaparăm de la ruşi cât mai multe dintre acele elemente poloneze ce stau deja la dispoziţia lor [...]
5. În eventualitatea încercării Rusiei de a violenta Polonia, să ne asumăm o luptă deschisă împotriva sovieticilor[38].

Crearea PKWN cu două zile mai devreme era o dovadă a faptului că sovieticii intenţionau să continue a-şi impune propriile interese politice; pe de altă parte, atentatul cu bomba asupra vieţii lui Hitler, aproape de Rastenburg (Kętrzyn) în Prusia de Est, putea fi un indiciu al iminenţei colapsului german. Evacuarea parţială de către Wehrmacht a depozitelor şi unităţilor administrative de la Varşovia indica un început al retragerii naziştilor. Însă AK ezita încă. Se estima că stocurile lor de muniţie vor ajunge doar pentru trei sau patru zile, iar AK nu ştia nimic concret despre sorţii bătăliei dintre tancurile germane şi cele sovietice de la est de Vistula. 29 iulie 1944 a fost ziua declanşării alarmei. PAL (*Polska Armia Ludowa*, Armata Populară Poloneză) procomunistă a proclamat fără scrupule că AK ar fi părăsit Varşovia. Apoi, seara, la 8.15, Radio Moscova a transmis un apel în poloneză chemându-i pe varşovieni să se răscoale: „PENTRU VARŞOVIA, CARE NU A CEDAT, CI A CONTINUAT SĂ LUPTE, MOMENTUL ACŢIUNII A SOSIT". Însă un emisar de la Londra a exclus posibilitatea vreunui ajutor la scară largă dinspre Vest. Pe măsură ce primele unităţi sovietice începeau să traverseze Vistula, spre capul de pod de la Magnuszew la şaizeci de kilometri spre sud, primele divizii ale Armatei IX germane, sub comanda personală a mareşalului Model, treceau la contraatac la est de cartierul Praga. Pe 31 iulie la prânz, în cadrul unei întâlniri cu toţi liderii polonezi ai armatei şi civililor, decizia a fost din nou amânată. Însă la 5.30 după-amiaza a sosit comandantul Varşoviei, colonelul Antoni „Monter" Chruściel (1896-1970), cu vestea că tancurile sovietice intrau în Praga. Bór-Komorowski l-a

convocat pe delegatul-şef al guvernului, Jankowski, care a spus: „Foarte bine, atunci daţi-i drumul". Întorcându-se spre Monter, i-a dat un ordin scurt, însă decisiv: „Mâine, la ora 17.00, începeţi la Varşovia Operaţiunea Furtuna". Zarurile erau aruncate.

Fără îndoială, în ochii polonezilor, decizia de a lansa Insurecţia de la Varşovia reprezintă cea mai tragică dilemă din istoria recentă poloneză. Decizia a fost luată din cele mai nobile motive, de către nişte oameni care, de la începutul războiului, au luptat cu un maximum de dedicare pentru independenţa ţării lor, împotriva tuturor intruşilor. Totuşi, a fost o decizie luată în ciuda sfatului unor personalităţi militare veterane, precum generalii Sosnkowski şi Anders, şi urma să aibă cele mai dureroase consecinţe chiar pentru cauza căreia ar fi trebuit să-i slujească. Pe plan practic, izbucnirea Insurecţiei a fost precipitată de acţiunile perfide ale sovieticilor în zonele eliberate, iar pe plan militar, de dorinţa copleşitoare de a lovi în tiranii nazişti înainte ca aceştia să se retragă pe deplin. Însă din anumite motive mai puţin evidente la momentul respectiv, Insurecţia nu avea prea multe şanse de succes. Momentul ales, precum şi ipotezele strategice aflate la baza deciziei s-au dovedit a fi calculate greşit. În esenţă, era vorba de o strategie politică nerealistă. Era nechibzuită hotărârea polonezilor de a da crezare asigurărilor primite de la Churchill şi Roosevelt potrivit cărora Stalin va acţiona în mod rezonabil. Reuşita planului de a cuceri Varşovia în scurtul interval dintre retragerea germanilor şi sosirea armatei sovietice depindea în întregime de nişte informaţii de ordin militar şi politic pe care nici conducerea sovietică, nici Aliaţii vestici nu s-au obosit să le colecteze. Ideea că AK ar fi putut păstra Varşovia sub patronajul guvernului din exil fără o confruntare deschisă cu sovieticii era contrazisă de toate experienţele anterioare. Convingerea că liderii vestici ar fi dispuşi să ia partea aliaţilor polonezi în orice dispută majoră cu aliaţii sovietici era, eufemistic vorbind, nefondată. Astfel, un ideal nobil, în combinaţie cu emoţiile umane şi nervii întinşi la maximum, au deschis calea către o catastrofă. Dând ordinul de demarare a Insurecţiei în speranţa că armata sovietică va intra în Varşovia în primele zile ale lui august, Bór-Komorowski a avut speranţe nerealiste. O jumătate de oră mai târziu, când a aflat că tancurile T34 zărite în cartierul Praga nu aparţineau corpului principal al armatei lui Rokossovski, ci doar unei patrule de recunoaştere izolate, a ştiut că soarta Insurecţiei era la mâna altora. Dar era prea târziu să se răzgândească. Iar acei „alţii" mai puteau sări eventual în ajutor. Curierii însărcinaţi cu transmiterea ordinului deja dispăruseră prin pivniţele şi pasajele secrete ale oraşului ocupat şi nu puteau fi întorşi din drum într-un timp atât de scurt. Era pregătită scena pentru tragedie. Aceia dintre istorici care şi-au permis să judece un om de un curaj şi un devotament de neegalat i-au imputat lui Bór o „irresponsabilitate crasă"[39].

Insurecţia a durat şaizeci şi trei de zile pline de orori. În primele patru zile, insurgenţii au preluat comanda în cartierele centrale ale oraşului ocupat, însă nu au reuşit să ocupe aeroportul, gara principală, podurile peste Vistula şi nici districtul esenţial, Praga, de pe malul drept al fluviului. După aceea au fost împinşi în defensivă. Aproximativ 50.000 de insurgenţi armaţi, luptători amatori, au avut a se confrunta cu răzbunarea profesionistă a maşinăriei de război hitleriste. Generalul Erich

von dem Bach-Zelewski şi-a ales oamenii cu o colosală atenţie la detalii. Formaţiunilor obişnuite ale Wehrmacht li s-a alăturat Poliţia Militară Poznaniană, unităţile diviziei *SS-Herman Göring*, divizia de tancuri *SS Viking*, trei batalioane de prizonieri sovietici înfometaţi din Azerbaidjan şi Turkmenistan, „Brigada Antipartizană" a lui Oskar Dirlewanger – formată în întregime din delincvenţi graţiaţi – şi rău famata „Brigadă SS-RONA"*. Furia lor era direcţionată atât împotriva populaţiei civile lipsite de apărare, cât şi împotriva tinerilor insurgenţi. Au utilizat bombe lansate în picaj şi artilerie grea de distanţă scurtă. Cu fiecare zi ce trecea, cu fiecare stradă distrusă, capitala poloneză şi locuitorii săi erau făcuţi una cu pământul. Stilul de lucru al naziştilor a fost observat mai întâi pe strada principală a suburbiei Wola, unde retragerea AK sub o ploaie de gloanţe a fost urmată de execuţia a 8.000 de oameni. Capturarea suburbiei Ochota pe 11 august a fost şi ea însoţită de asasinarea a 40.000 de oameni. Spitalele erau incendiate cu tot cu personalul medical şi cu pacienţii. Execuţiile în masă prin împuşcare erau la ordinea zilei. Femeile şi copiii erau legaţi de carcasele tancurilor germane ca măsură de precauţie împotriva ambuscadelor. Rânduri de ostatici civili erau împinşi în faţa infanteriei germane, ca protecţie împotriva lunetiştilor[40]. Pe 2 septembrie, AK a evacuat oraşul vechi. 1.500 de supravieţuitori, cărând 500 de răniţi pe tărgi, s-au strecurat printr-o singură intrare secretă în canalele colectoare ale oraşului şi au avut de parcurs un drum de şase kilometri prin canalele pline cu deşeuri până au ajuns într-un loc unde se aflau în siguranţă. Pe 6 septembrie a căzut Powiśle. Apoi, la mijlocul lunii, au sosit ajutoare. Praga de pe malul drept a fost ocupată de diviziile poloneze sub comandă sovietică şi s-au făcut încercări de a trece râul. Pe 18 septembrie, un raid aerian de zi întreprins de avioanele Flying Fortress ale US AIR Force, care veneau din Italia, a adus 1.800 de containere cu arme şi provizii pentru revoluţionari. Însă aici speranţele au luat sfârşit. Nouă din zece containere au ajuns în mâinile germanilor. Aliaţii vestici nu-şi permiteau să ofere ajutoare în mod regulat. Brigada Poloneză de Paraşutişti, sub comandă britanică, a fost trimisă la Arnhem, şi nu la Varşovia. Armata poloneză a generalului Berling a suferit pierderi majore în bătălia de pe capul de pod din Praga, fiind forţată să se retragă când a încercat să reziste după singurele două traversări încununate de succes ale fluviului. Soarta oraşului era pecetluită. Czerniaków a căzut pe 23 septembrie, Mokotów pe 26, Żoliborz pe 30. Izolate şi încercuite într-o enclavă din centrul oraşului, detaşamentele AK rămase au fost forţate să se predea. Pierderile AK nu au depăşit 20.000, fiind ca număr aproximativ egale cu numărul victimelor germane; însă fuseseră deja ucişi 150.000 de civili, dacă nu chiar mai mulţi. Continuarea luptei ar fi însemnat o invitaţie deschisă pentru germani de a aplica o „soluţie finală" la fel de totală ca aceea în urma căreia fusese distrus ghetoul oraşului. Pe 2 octombrie, generalul Bór a semnat actul de capitulare. Soldaţii AK au primit drepturi de combatanţi şi au fost transferaţi în custodia Wehrmacht ca

* RONA – acronim pentru *Russkaia Osvoboditelnaia Narodnaia Armiia* (Armata Naţională Rusă de Eliberare). Brigada a fost creată în URSS în 1942 din dezertori sovietici şi a fost comandată de un fost ofiţer sovietic de origine poloneză, Mieczysław Kamiński, împuşcat mai apoi de germani în timpul Insurecţiei pentru indisciplină.

prizonieri de război. După aceea, întregul oraş a fost evacuat. Aproximativ 550.000 de oameni au fost trimişi într-un lagăr tranzitoriu la Pruszków. 150.000 au fost detaşaţi fie la muncă silnică în Reich, fie în lagăre de concentrare cum ar fi Mauthausen, Auschwitz şi Ravensbrück. Conform ordinului lui Hitler ca Varşovia să fie „făcută una cu pământul", detaşamentele germane de demolare au început să dinamiteze clădirile rămase în picioare. Pe 17 ianuarie 1945, Armata Roşie şi-a croit până la urmă calea printre ruine, într-un oraş care cu şase ani înainte găzduise 1.289.000 de locuitori. Acum, abia dacă mai zăreai un om. Aproximativ 2.000 au fost îngropaţi de vii sub ruine. 93% din locuinţe au fost distruse sau avariate în mod irecuperabil. O asemenea acţiune de distrugere totală poate fi egalată cu greu de ororile de la Leningrad, Hiroşima sau Dresda[41].

Nu sunt uşor de rezumat detaliile complicate ale diferitelor lupte. Contingentele varşoviene ale AK erau constituite din peste 600 de companii militare, fiecare fiind responsabilă pentru apărarea unei străzi sau a unui obiectiv strategic al oraşului. Jurnalele ce s-au păstrat înregistrează o serie neîncetată de atacuri, contraatacuri, acţiuni de cercetaşi, evadări şi reocupări. Puţine lupte au fost planificate, în schimb, au avut loc nenumărate acţiuni restrânse. Germanii se străduiau, fără prea mult succes, să profite de forţele lor armate mult mai bine dezvoltate. Revoluţionarii, pe de altă parte, se străduiau să profite la maximum de fiecare glonţ, reuşind să ucidă de două ori mai mulţi oameni decât cei pe care i-au rănit. În orice caz, ies în evidenţă două caracteristici. Prima este inventivitatea insurgenţilor, cealaltă – solidaritatea civililor.

Ingeniozitatea armatei AK este dovedită de operaţiunea de eliberare a lagărului de concentrare Gęsiówka. În prima săptămână a Insurecţiei, Batalionul Zośka a capturat două panzere germane. Au decis să le repare şi să le folosească împotriva complexului SS foarte bine fortificat ce funcţiona încă pe teritoriul fostului ghetou. Insurgenţii, conduşi de „Plutonul Panzer" al căpitanului „Wacek" Micuta, au dărâmat turnurile de observaţie, au atacat porţile lagărului, au retezat gardul de sârmă ghimpată, i-au alungat pe ofiţerii SS şi i-au eliberat pe prizonieri. Când a ieşit din tancul său, „Wacek" a găsit în mijlocul terenului de paradă al lagărului cel puţin o sută de prizonieri îmbrăcaţi în uniforme militare:

> Comandantul a strigat: „Atenţiune! Privirea la stânga!", după care m-a salutat: „Numele meu este Henryk Lederman", a raportat el, „şi acesta este Batalionul Evreiesc gata de acţiune!".

Un exemplu de solidaritate a civililor este suficient. Surorile Benedictine ale Divinei Providenţe, care aparţineau unui ordin călugăresc închis, contemplativ, şi-au încălcat propriile reguli prin deschiderea mănăstirii pentru sute de refugiaţi. În primele zile din septembrie, regăsindu-se pe linia frontului, călugăriţele au primit de la germani un ultimatum: ori să evacueze mănăstirea în 30 de minute, ori să suporte consecinţele nesupunerii. Stareţa a cerut sfatul comandantului unei unităţi AK din apropiere. Fiindcă i s-a spus că soldaţii vor fi descurajaţi de plecarea măicuţelor, ea le-a încurajat pe toate călugăriţele să se adune în capela mănăstirii şi să se roage. După o jumătate de oră s-a auzit sunetul inconfundabil al unui bombardier

Stuka. O singură bombă, de mare putere, a despicat acoperişul. Capela s-a prăbuşit. Au pierit o mie de persoane.

Rolul exact al guvernului sovietic nu poate fi stabilit fără consultarea unor documente care încă nu au fost publicate în întregime. Se credea că Stalin a incitat Varşovia la răscoală cu bună ştiinţă, aşteptându-se ca în acest mod rivalii săi politici din Polonia să fie nimiciţi de către germani. În orice caz, de-a lungul a cel puţin cinci săptămâni, URSS nu a făcut nici un efort de a ajuta Insurecţia, iar mai apoi Armata Roşie a sosit fără tragere de inimă şi chiar cu duşmănie. Într-adevăr, forţelor sovietice li se ordonase nu numai să refuze dreptul de aterizare pentru navele britanice şi americane ce zburau dinspre Italia în ajutorul Varşoviei, ci şi să tragă în ele. Un pilot australian zburând printre focurile artileriei antiaeriene în drum spre Varşovia a jurat că se va întoarce la bază prin spaţiul aerian al Reichului. „Am zis că mai bine să fim ucişi de duşman", îşi aducea aminte mai târziu, „decât de către aşa-zişii noştri prieteni ruşi"[42]. La momentul respectiv, Churchill a descris comportamentul ruşilor ca fiind „ciudat şi sinistru". Pe 16 august, la Moscova, ambasadorului SUA i s-a spus că „guvernul sovietic nu doreşte să se asocieze nici direct, nici indirect cu aventurile de la Varşovia". Pe 22 august, într-o scrisoare către Churchill şi Roosevelt, Stalin a denunţat liderii Insurecţiei numindu-i „o haită de bandiţi". Toate datele indicau un act de trădare bine calculat. Mai trebuie însă avuţi în vedere şi alţi factori. Faptul că Rokossovski nu a pornit până la urmă împotriva Varşoviei poate fi explicat prin contraatacul dur făcut de două divizii de tancuri germane, dar şi prin priorităţile militare sovietice, dictate de decizia lui Stalin de a invada Balcanii la mijlocul lunii. (Rokossovski, care era pe jumătate polonez, pregătise chiar un plan de eliberare a Varşoviei la sfârşitul lui august, însă planul a fost respins[43].) Transmisiunile derutante ale Radio Moscova, care mai întâi chemase polonezii să se răscoale, iar apoi îi condamna pentru că procedaseră astfel, poate fi explicat prin decalajul de timp înainte ca propaganda de rutină să fie ajustată conform situaţiei militare instabile. Schimbarea tacticii sovieticilor din a doua săptămână a lui septembrie nu inspira încredere. După o lungă perioadă de intransigenţă totală, Stalin a acordat navelor Aliaţilor vestici permisiunea de aterizare în spatele liniilor sovietice, departe de Varşovia, numai din motivul că „e greu să le interzicem". Coordonarea acţiunilor a continuat să facă impresia unui lucru de mântuială. Ajutorul din partea Armatei Roşii era minim. Churchill era convins că ruşii „doreau să distrugă complet toţi polonezii noncomunişti, dar în acelaşi timp să menţină vie ideea că veneau să îi salveze". Lui Stalin, fără îndoială, nu i se poate atribui nici un merit în acest episod. Pe de altă parte, nu avea nimeni de ce să se aştepte ca dictatorul sovietic, în mijlocul „Marelui Război Patriotic", să facă un gest generos faţă de nişte oameni care erau împotriva a tot ce reprezenta URSS, fără a fi împins la aceasta de către conducătorii puterilor vestice.

Observatorii vestici erau de-a dreptul hipnotizaţi de un asemenea conflict prin care ei înşişi nu trecuseră niciodată. Pentru britanici şi americani era de neconceput să fie tulburată alianţa cu sovieticii numai de dragul polonezilor, când abia fusese stabilit frontul de vest în Normandia. Dar se pare însă că, în acelaşi timp, britanicii şi americanii erau atât de slab pregătiţi pentru orice negocieri cu Stalin, încât nu

îndrăzneau nici să-l întrebe politicos despre situaţia Poloniei, darămite să facă presiuni pentru a-şi impune cauza. În 1944 nimeni nu mai voia să-şi amintească faptul că Uniunea Sovietică se făcea aproape la fel de responsabilă de izbucnirea războiului ca şi inamicul nazist. Chiar şi astăzi, opinia publică din Vest cu greu reuşeşte să digere paradoxul că salvarea lor de Germania hitleristă a fost întreprinsă, în mare, prin sacrificiile colosale ale unui aliat sovietic ale cărui practici nu erau aproape cu nimic mai puţin oripilante decât cele ale duşmanului comun nazist. Încă domneşte o prăpastie a neînţelegerii între opinia publică occidentală şi acei polonezi din Varşovia care, în 1944, s-au confruntat cu acest paradox în cea mai directă formă. Churchill, conştient de oroarea situaţiei, a făcut tot posibilul să i-o descrie şi lui Roosevelt. În scrisorile sale private către preşedintele american, el includea în mod regulat descrieri detaliate ale luptelor de la Varşovia; o dată a citat şi textul unui apel al femeilor poloneze către papă:

> Preasfinte Părinte, noi, femeile poloneze, luptăm la Varşovia mânate de profund patriotism şi devotament faţă de ţara noastră. Timp de trei săptămâni, pe când ne apăram fortul, am fost lipsite de mâncare şi medicamente. Varşovia este în ruine. Germanii ucid răniţii în spitale. Obligă femeile şi copiii să alerge în faţa tancurilor pentru a le proteja. Nu sunt exagerate veştile despre copiii care luptă şi distrug tancuri cu sticle incendiare. Noi, mamele, ne vedem fiii murind pentru libertate şi pentru Patrie. Soţii noştri, fiii şi fraţii noştri nu sunt consideraţi de inamic combatanţi. Sfinte Părinte, nimeni nu ne ajută. Armatele ruseşti au stat trei săptămâni la porţile Varşoviei şi nu s-au mişcat nici măcar un pas. Ajutorul sosit de la Marea Britanie nu este de ajuns. Lumea nu ştie despre lupta noastră. Numai Domnul Dumnezeu este cu noi. Sfinte Părinte, Vicar al lui Christos, dacă ne auzi, binecuvântează-ne pe noi, femeile poloneze care luptăm pentru Biserică şi pentru libertate.

Răspunsul lui Roosevelt a fost: „Momentan se pare că nu putem face nimic pentru a-i ajuta". Din acel moment, Insurecţia avea să mai dureze aproximativ o lună. La începutul lunii octombrie a fost interceptată la Londra una dintre ultimele transmisiuni de la Varşovia:

> Acesta este cruntul adevăr. Am fost trataţi mai rău decât acoliţii lui Hitler, mai rău decât Italia, România, Finlanda. Fie ca Domnul cel drept să judece această teribilă nedreptate suferită de naţiunea polonează şi fie ca El să îi pedepsească pe măsură pe toţi cei vinovaţi.
> Eroii voştri sunt soldaţii ale căror unice arme împotriva tancurilor, avioanelor şi mitralierelor au fost revolverele şi sticlele umplute cu benzină. Eroii voştri sunt femeile care au avut grijă de răniţi şi au purtat mesaje prin ploaia de gloanţe, care au gătit în subsoluri bombardate şi printre ruine pentru a hrăni copiii şi adulţii şi care au alinat durerea şi i-au mângâiat pe cei muribunzi. Eroii voştri sunt copiii care şi-au continuat joaca liniştiţi printre ruinele fumegânde. Aceştia sunt locuitorii Varşoviei.
> Nemuritoare este naţiunea ce poate demonstra un asemenea eroism universal. Pentru că aceia care au murit au învins deja, iar cei ce încă trăiesc vor lupta în continuare, vor învinge şi vor sta mărturie că Polonia trăieşte atât timp cât vor exista polonezi[44].

În opinia lui Churchill, căruia nu-i stătea în fire să exagereze, acestea au fost nişte cuvinte „de neuitat".

Reprimarea Insurecţiei de la Varşovia a marcat finalul vechii ordini politice în Polonia. În lunile cât a mai durat războiul, dispoziţiile autorităţilor sovietice nu au mai întâmpinat nici o rezistenţă notabilă. Guvernul din exil, aflat la Londra, şi-a pierdut orice influenţă asupra evenimentelor. Acţiunile coordonate împotriva germanilor au fost lăsate în întregime în sarcina Armatei Roşii. În ianuarie 1945, în luna când URSS a recunoscut unilateral transformarea PKWN în Guvernul Provizoriu al Republicii Polone (RTRP), AK a fost demobilizată oficial. Liderii săi au fost arestaţi de forţele sovietice de securitate sub acuzaţia că sunt „bandiţi". Unii dintre combatanţii AK şi-au utilizat experienţa misiunilor conspirative în acţiuni anticomuniste; alţii li s-au alăturat comuniştilor; majoritatea, confuzi şi deziluzionaţi, au plecat acasă, aşteptând să vadă ce se întâmplă. Era un privilegiu să fii încă în viaţă.

În acele ultime luni de ocupaţie germană, după evacuarea totală a locuitorilor Varşoviei care supravieţuiseră, germanii au atacat sistematic oraşul gol. Hitler ordonase ca Varşovia să fie rasă de pe faţa pământului. Unităţile Verbrennungskommando distrugeau ruinele cu dinamită, aruncătoare de flăcări şi buldozere. În ianuarie 1945, când au fost întrerupţi de înaintarea subită a armatei sovietice, misiunea lor era practic îndeplinită. Într-o luptă de trei zile, trupele Frontului I Bielorus au îndepărtat de Vistula Armata IX a germanilor şi, pe 17 ianuarie, au pătruns în peisajul lunar, fumegând. Pe 18, bieloruşilor li s-au alăturat unităţile Armatei I Poloneze într-o paradă improvizată de-a lungul străzii Aleje Jerozolimskie. Două săptămâni mai târziu, guvernul comunist RTRP s-a mutat de la Lublin la Varşovia, iar ministerele guvernului provizoriu au început să funcţioneze. Un comunist deloc cunoscut, Marian Spychalski (n. 1906), neanunţat şi neales, şi-a făcut apariţia ca prim primar postbelic al oraşului. Ororile ocupaţiei naziste au făcut loc misterelor eliberării sovietice.

Când armata sovietică a trecut frontierele celui de-al Treilea Reich, pătrunzând în Silezia, Prusia şi Pomerania, orice precauţie a fost lăsată la o parte. Se ştie că Danzigul a fost incendiat la multă vreme după retragerea germană şi că multe oraşe din Prusia şi Silezia au fost distruse în cursul unor acte de vandalism aparent gratuit. Scenele de bucurie spontană erau umbrite de acte de cruzime nestăpânită împotriva civililor germani. De multe ori nu se mai ţinea cont de cine e prieten şi cine duşman. Soldatul sovietic zâmbitor din filmele de propagandă, cu un copil polonez pe genunchi, era la fel de tipic ca şi hoţul beat cu braţul acoperit de ceasuri furate şi mâinele pline de sânge. Pe soldaţii germani îi vânau ca pe şobolani. Membrilor detaşamentelor de atac Volkssturm, tineri şi bătrâni, nu li se recunoştea statutul de combatanţi şi erau ucişi pe loc. Mormintele germane erau pângărite, la fel şi femeile. Semnificaţia vocabularului limitat al invadatorilor, *Davai* şi *Frau, komm*, era cunoscută tuturor. Pe unde au trecut armatele de eliberare, au lăsat în urmă pârjol, violenţă, crime, violuri în grup şi sinuciderea unor familii întregi, la o scară nemaivăzută niciunde în Europa. Devastarea Sileziei, cu mult mai dură decât evenimentele comparabile ce au avut loc în provinciile Germaniei Centrale, i-a determinat pe unii istorici să presupună că ar fi existat o politică bine calculată de alungare a populaţiei

germane din propriile case, anticipând Acordul de la Potsdam[45]. Peste tot, echipe sovietice însărcinate să facă reparaţii s-au apucat să adune resurse industriale şi economice. Erau interesate de orice, de la fabrici la magazine alimentare. Bucurându-se de libertate totală de acţiune, nu se sinchiseau să facă distincţie între teritoriile ostile şi cele aliate. Una dintre cele mai spectaculoase operaţiuni ale lor a fost dezmembrarea şi transportarea în Rusia a întregului sistem de electrificare al căilor ferate din Silezia.

Cea mai strălucită şi totodată cea mai candidă descriere a înaintării pe teritoriul Poloniei a fost scrisă chiar de unul dintre eliberatorii ruşi, la momentul respectiv ofiţer de artilerie în Frontul II Bielorus. Când a pornit ultima ofensivă de iarnă a armatei sovietice din poziţiile fortificate de pe râul Narew, în apropiere de Varşovia, observatorul a fost realmente impresionat de valul de tancuri T34, de cazacii călare, tunurile autopropulsate, divizioanele de rachetişti şi lungile şiruri ale infanteriei motorizate, în camioane Dodge, Chevrolet şi Studebaker, ce curgeau spre vest traversând Mazovia şi spre nord, îndreptându-se către Prusia de Est. Pe 20 ianuarie 1945, el a ajuns la Neidenburg (acum Nidzica, în districtul Olsztyn):

Cuceritorii Europei, ruşii
Furnică-ncoace şi încolo.
Prada în maşini şi-o îndeasă:
Aspiratoare, vin şi lumânări,
Fuste şi rame de tablouri, ţevi,
Broşe şi medalioane, bluze, catarame,
Maşini de scris (în poloneză),
Roţi de brânzeturi şi cârnaţi,
Mici oale, cratiţe şi draperii,
Piepteni şi furculiţe şi pahare,
Pături, cizme şi cântare...
Zweiundzwanzig, Höringstrasse.
Nu a fost ars, ci doar prădat.
Lângă perete, un geamăt surd;
Mama rănită mai trăieşte.
Pe saltea zace fata cea mică,
Moartă. Câţi or fi fost pe ea?
Poate un pluton, o companie?
În femeie s-a schimbat fetiţa,
Din femeie, un cadavru a rămas.
Cuvinte simple, şi spun totul:
Să nu uiţi. Să nu ierţi.
Sânge pentru sânge. Dinte pentru dinte.
Mama se plânge, *Töte mich, Soldat*...

A fost odată-acolo un tovarăş,
Parteigenosse, unul printre mulţi.
A fost şi nu mai este. Asta-i soarta!
Nici primul şi nici ultimul călcat

De trenul istoriei ruse,
Zăcând zdrobit sub roţi de Comintern.
Să crească-a Rusiei putere!
O ţuică-ar merge drept la inimă,
Dar ce mi-ar face şi mai bine
Ar fi să merg la tâlhărit...

Allenstein tocmai a căzut.
Acum o oră, un atac subit
De tancuri şi de cavalerie l-a copleşit...

Pâlpâie noaptea, cu flacără de zahăr.
Întinde flăcările-i violete
Peste pământ. Pare a fierbe-năbuşit,
O lumină tremurândă, licărire purpurie...

Soneria se aude. Bate-n uşă. Zăngănitul
De ferestre sparte. Paşii repezi,
După zid se-aude-un glas:
„Nu-s nemţoaică, sunt poloneză!".
Însă lor tot nu le pasă,
E ocazia - prinde-o-n plasă.
Prostul pierde, deşteptul prada-o strânge;
De ce oare, atunci, inima se frânge?...[46]

Două săptămâni mai târziu, armata sovietică a ajuns pe coasta Mării Baltice, aproape de Elbing (Elbląg). În acel moment, fiindcă pusese la îndoială geniul lui Iosif Stalin în una dintre scrisorile sale personale, Soljeniţîn a fost arestat şi condamnat la zece ani de muncă silnică; iar viziunea sa asupra eliberării sovietice a fost astfel întreruptă brusc.

Înaintarea sovieticilor a fost însoţită de fuga generalizată a civililor germani. Unele aşezări fuseseră evacuate de Wehrmacht în scopuri militare; însă multe erau abandonate spontan de locuitorii panicaţi. Zvonurile despre înfiorătorul masacru comis de Armata Roşie la Nemmersdorf, în Prusia de Est, primul dintre satele Reichului ocupate de sovietici, au precipitat un exod general. În iarna aceea pe drumuri se îngrămădeau convoaie de refugiaţi în căruţe trase de cai. Au murit cu sutele în încercarea de a traversa apele îngheţate ale Lagunei Vistulei. Zeci de mii s-au refugiat pe peninsula Hel. Pe rutele maritime din Marea Baltică navigau în ambele sensuri convoaie de vase de evacuare supraîncărcate, ce ţineau piept valurilor, dar cădeau adesea pradă submarinelor sovietice. Când au fost scufundate vasele *Wilhelm Gustloff*, torpilat la Gdynia pe 9 aprilie 1945, şi *Goya*, pe 15 aprilie, au murit înecaţi aproximativ 15 mii de pasageri. Aceste două tragedii, rămase în mare parte neobservate în acea situaţie disperată, reprezintă cele mai mari dezastre maritime din istorie.

La acel moment, apărarea germană era totuşi deja distrusă în mod irevocabil. Deşi de câteva ori a mai fost mobilizată o rezistenţă locală, pe linia de fortificaţii din Pomerania în ianuarie şi februarie şi mai ales în „fortăreţe" germane precum Bielsko, Glogau şi Breslau, cărora li s-a ordonat să lupte până la ultimul om, nimic

nu mai putea opri valul armatelor sovietice care mătura orice obstacol din cale. Când s-a încheiat pacea, pe 9 mai 1945, la 2.078 de zile după izbucnirea războiului împotriva Poloniei, întregul teritoriu polonez se afla sub ocupaţie sovietică. În realitate nu avusese loc nici o eliberare.

*
* *

Pentru oricine a trăit în timpul războiului în Polonia, negocierile diplomatice privind viitorul ţării păstrează o notă de absurd. Ele nu au reuşit să aline agoniile ocupaţiei, iar în ceea ce priveşte soluţia aleasă de sovietici pentru problema poloneză, negocierile au atins doar punctele cele mai nesemnificative. Rămâne straniu faptul că istoricii le acordă atâta atenţie nemeritată[47].

În epoca Pactului Ribbentrop-Molotov au devenit evidente izolarea politică şi vulnerabilitatea guvernului din exil. Creat în Franţa în noiembrie 1939, condus de premierul Władysław Sikorski şi transferat în iunie 1940 la Londra, acesta beneficia, oficial, de deplina recunoaştere din partea puterilor vestice. Totuşi, nu îşi putea impune interesele în faţa acestora. Mai presus de toate, nu le-a putut convinge de faptul că URSS era responsabilă pentru distrugerea independenţei Poloniei şi pentru izbucnirea războiului în aceeaşi măsură ca şi Germania nazistă. Era bine-venit ca partener în războiul împotriva lui Hitler, însă irita prin ostilitatea constantă faţă de URSS, cu care toate guvernele occidentale erau în relaţii paşnice. Situaţia s-a ameliorat întru câtva abia când Wehrmachtul a invadat Rusia, pe 22 iunie 1941, şi chiar şi atunci doar temporar[48].

Timp de doi ani, din 1941 până în 1943, guvernul polonez în exil a reuşit să aibă relaţii cu fostul inamic sovietic. Liderii sovietici, la nevoie, erau la rându-le dispuşi să negocieze cu fostele lor victime poloneze. Pe 30 iulie 1941 au fost reluate relaţiile diplomatice. URSS s-a declarat dispusă să formeze o armată poloneză în Rusia, să acorde amnistie tuturor deţinuţilor şi să anuleze prevederile Pactului Ribbentrop-Molotov care priveau Polonia. Pe 4 august *Pravda* a anunţat redeschiderea discuţiilor despre frontiera polono-sovietică, aceasta urmând să fie retrasată. Pe 12 august s-a semnat o convenţie militară. Suspendarea nedreptăţilor vădite a fost prezentată lumii ca o „concesie" mărinimoasă din partea sovieticilor.

Tensiunile care au persistat în cadrul acestei alianţe între foşti inamici au fost evidente de la bun început. Polonezii, conştienţi de poziţia lor slabă, erau hotărâţi să nu lase nimic de la ei în chestiuni teritoriale şi politice. Sovieticii au apelat la toate formele de presiuni, provocări şi subterfugii. Prizonierii polonezi din URSS nu au fost eliberaţi imediat. Liderii polonezi şi evrei au fost arestaţi din nou, încarceraţi şi, în unele cazuri, împuşcaţi. Armata poloneză nu a primit sprijinul şi nici proviziile promise. Unele organizaţii comuniste poloneze, ostile guvernului în exil, au fost reactivate. Nu s-a oferit nici o explicaţie satisfăcătoare pentru soarta celor 15.000 de ofiţeri polonezi dispăruţi. Agenţiile sovietice de presă şi propagandă lansau atacuri din ce în ce mai directe. Funcţionarii sovietici insistau să îi trateze pe toţi cetăţenii polonezi de naţionalitate ucraineană, bielorusă, lituaniană şi evreiască

de parcă ar fi fost supuşii sovieticilor ; iar diplomaţii sovietici au lansat o campanie pentru recunoaşterea frontierei cunoscute sub denumirea de Linia Curzon. Imposibilitatea de a obţine un răspuns simplu la o întrebare simplă devenea din ce în ce mai evidentă cu fiecare încercare a polonezilor :

Discuţie cu Stalin. La Kremlin. 14 noiembrie 1941

Ambasadorul KOT : Sunteti autorul unei amnistii pentru cetăţenii polonezi din URSS. Aţi făcut acest gest şi aş aprecia dacă v-aţi utiliza influenţa pentru a vă asigura de punerea sa în aplicare.

STALIN : Mai există polonezi care încă nu au fost eliberaţi ?

KOT : Încă nu am văzut nici un ofiţer din lagărul de la Starobielsk, care a fost desfiinţat în primăvara anului 1940.

STALIN : Mă voi ocupa de asta...

KOT : Noi avem nume şi liste ; de exemplu, generalul Stanisław Haller nu a fost găsit. Ne lipsesc ofiţeri din Starobielsk, Kozielsk şi Ostaszkow, care au fost transferaţi din aceste lagăre în aprilie şi mai 1940.

STALIN : Noi am eliberat pe toată lumea, chiar şi pe cei pe care generalul Sikorski i-a trimis la noi ca să bombardeze podurile şi să ucidă cetăţeni sovietici...

KOT : Toate numele sunt înregistrate la comandanţii lagărelor ruseşti, care îi convoacă pe toţi prizonierii la apel în fiecare zi. Mai mult, NKVD l-a interogat pe fiecare om separat. Nici un ofiţer din statul-major al armatei generalului Anders, pe care el a comandat-o în Polonia, nu a fost predat.

(De vreo două minute Stalin se plimba încolo şi încoace pe lângă masă, fumând o ţigară, dar ascultând atent şi răspunzând la întrebări. Deodată se duce repede la telefonul de pe biroul lui Molotov şi cere legătura cu NKVD. Molotov se ridică şi el şi se îndreaptă către telefon.)

MOLOTOV : Aşa se face legătura.

STALIN : NKVD ? Aici Stalin. Au fost eliberaţi din închisori toţi polonezii ? (Ascultă răspunsul.) Pentru că mă aflu aici cu ambasadorul polonez, care îmi spune că nu au fost toţi eliberaţi. (Ascultă din nou răspunsul, apoi aşază receptorul în furcă şi se întoarce la masă.) Aş vrea şi eu să vă întreb, domnule ambasador, când şi unde doresc forţele poloneze să iniţieze acţiunile împotriva germanilor...

KOT : Îndrăznesc să subliniez că fiecare divizie poloneză formată [...] are o importanţă deosebită în dezvoltarea unei atitudini favorabile a oamenilor de acolo faţă de reconcilierea polono-sovietică.

STALIN : Desigur. Înţeleg. (Sună telefonul ; Stalin se duce, ridică receptorul şi ascultă. Aşază receptorul la loc şi se întoarce, spunând pe un ton scăzut, ca pentru sine : „Au fost eliberaţi cu toţii".)

KOT : Doresc să vă mulţumesc pentru promisiunea referitoare la continuarea formării armatei noastre şi eliberarea cetăţenilor noştri...

STALIN : Din partea mea, eu personal sunt nerăbdător să contribui la restabilirea unui stat polonez independent, indiferent de regimul său intern. [...]

Discuţie între generalul Sikorski şi Stalin la Kremlin

[...]

SIKORSKI: Însă mă întorc la întrebarea noastră. Trebuie să vă spun, domnule preşedinte, că declaraţia dumneavoastră de amnistie nu este pusă în practică. Mulţi, inclusiv cei mai valoroşi oameni ai noştri, sunt încă în lagăre de muncă silnică şi în închisori.

STALIN: (luând notiţe): Acest lucru este imposibil, din moment ce amnistia se referă la toţi şi toţi polonezii au fost eliberaţi. (Ultimele cuvinte i le adresează lui Molotov, care încuviinţează.)

ANDERS: (la solicitarea lui Sikorski de a oferi detalii): Această afirmaţie nu este în concordanţă cu adevărata stare de fapt...

SIKORSKI: Nu este treaba noastră să oferim guvernului sovietic liste detaliate cu numele oamenilor noştri... însă am la mine o listă cu aproximativ 4.000 de ofiţeri care au fost capturaţi [...] Aceşti oameni sunt încă aici. Nimeni nu s-a întors.

STALIN: E imposibil. Au fugit.

SIKORSKI: Unde să fi fugit?

STALIN: Ei, spre Manciuria, de exemplu.

ANDERS: Nu este posibil să fi fugit cu toţii... Aceşti oameni se degradează şi mor aici în condiţii groaznice.

STALIN: Trebuie să fi fost eliberaţi şi să nu fi ajuns încă acasă... Vă rog să înţelegeţi că guvernul sovietic nu are nici un interes să reţină vreun polonez.

ANDERS: Totuşi, sosesc informaţii despre oameni cunoscuţi nouă, împreună cu numele închisorilor şi chiar numerele celulelor în care sunt închişi...

MOLOTOV: I-am reţinut doar pe cei care au început să comită crime, să provoace diversiuni, să creeze staţii de radio după începerea războiului...

SIKORSKI: Să nu discutăm despre cazurile din perioada războiului. Ar fi un lucru bun, domnule preşedinte, dacă aţi oferi explicaţii publice referitor la această întrebare... La urma urmei, aceşti oameni nu sunt turişti, ci au fost luaţi cu forţa din casele lor. Nu au venit aici din proprie voinţă; au fost deportaţi şi au îndurat suferinţe imense.

STALIN: Poporul din Uniunea Sovietică este binevoitor faţă de polonezi. Însă funcţionarii mai pot face greşeli[49].

În ciuda Declaraţiei de Prietenie şi Ajutor Reciproc, semnată de Stalin şi Sikorski pe 5 decembrie 1941, nu s-a ratat nici o ocazie de a împiedica activităţile guvernului în exil. Evacuarea armatei lui Anders din URSS a fost realizată numai după ce sovieticii i-au confiscat proviziile de alimente. Discuţiile privind o cooperare postbelică între Polonia şi Cehoslovacia au fost subminate de protestele sovieticilor[50]. Semnarea Tratatului anglo-sovietic în mai 1942 a ratificat anumite condiţii create pentru a-i separa pe britanici de aliaţii lor polonezi. Ostilitatea dintre polonezi şi sovietici era deja tot mai accentuată când, pe 12 aprilie 1943, germanii au anunţat că au descoperit mormintele de la Katîn. Când guvernul în exil a solicitat o investigaţie din partea Crucii Roşii Internaţionale, sovieticii au folosit această solicitare ca pretext pentru întreruperea relaţiilor diplomatice. Începând din acel moment,

guvernul în exil nu a mai putut să comunice cu puterea ce exercita controlul asupra teritoriului polonez. Toate discuţiile ce au urmat, privind problemele polonezilor, au avut loc între reprezentanţii puterilor, fără participarea polonezilor. Soluţia sovietică pentru viitorul Poloniei a fost confirmată, treptat, de cele trei mari Conferinţe ale Aliaţilor la Teheran, Yalta şi Potsdam.

Dat fiind caracterul neînduplecat al diplomaţiei sovietice cu privire la problema poloneză, trebuie să recunoaştem totuşi că viziunea lui Stalin s-a schimbat fundamental de-a lungul anilor. În 1939-1941, dictatorul sovietic arătase că era dispus să calce în picioare orice rămăşiţă a naţionalităţii sau independenţei poloneze. După 1941, acesta şi-a reiterat constant dorinţa de a restaura „un stat polonez puternic şi independent". Ce înţelegea el prin termenii „puternic" şi „independent" era foarte diferit de ceea ce înţelegeau Marea Britanie şi America sau chiar Polonia, însă avea tot atâta substanţă. Oricine se îndoieşte de autenticitatea angajamentului lui Stalin trebuie să compare istoria postbelică a Poloniei cu cea a statelor baltice sau a Ucrainei. Stalin a fost nu numai autorul independenţei poloneze postbelice, ci şi al interpretării uimitor de limitate al unui concept de *independenţă* ce a dominat epoca postbelică[51].

La prima întâlnire a „celor trei mari" de la Teheran, din 28 noiembrie până pe 1 decembrie 1943, discuţiile despre frontul comun împotriva Germaniei hitleriste au atins şi problema Poloniei. Împărţirea Europei în zone de potenţială influenţă postbelică presupunea ca Polonia să ajungă sub control sovietic. S-a căzut de acord ca Linia Curzon, respinsă în 1920, să formeze după război baza frontierei estice a Poloniei[52]. Frontiera vestică, dintre Polonia şi Germania, nu a fost discutată în detaliu. În această etapă, polonezilor nu li s-au dat nici un fel de informaţii.

La Yalta, între 4 şi 11 februarie 1945, Churchill şi Roosevelt nu prea s-au străduit să-şi reafirme influenţa în Europa de Est. În ciuda recunoaşterii unilaterale a RTRP de către URSS, ei au insistat ca reprezentanţii partidelor ce susţineau guvernul în exil să fie acceptate în guvernul Varşoviei. Au recunoscut de asemenea dreptul Poloniei asupra unor teritorii anexate de URSS care aparţinuseră Germaniei de Est, fără să specifice însă graniţele acestora.

La Potsdam, între 17 iulie şi 2 august 1945, marile puteri au rezolvat rapid toate problemele care mai rămăseseră. După o scurtă consultare cu o delegaţie comunistă poloneză, pregătită temeinic de sovietici, marile puteri au fixat linia de frontieră polono-germană pe Oder şi Neisse, au aprobat expulzarea germanilor din Polonia, Cehoslovacia şi Ungaria şi au insistat să fie organizate cât de curând alegeri libere şi democratice, pentru confirmarea membrilor guvernului constituit.

Acestea fiind stabilite, puterile occidentale au lăsat Polonia în plata Domnului.

*
* *

Schimbările aduse de război au fost profunde şi permanente. Şapte ani de măcel au remodelat statul, naţiunea şi societatea într-un mod mai radical decât cei o sută de ani de eforturi depuse până atunci sau deceniile de conducere comunistă ulterioare.

În 1944-1945, suveranitatea poloneză a fost readusă la viaţă cu o nouă bază teritorială. După cum propusese Churchill însuşi, Polonia a fost deplasată fizic cu aproximativ 200 de kilometri către vest, precum o companie de soldaţi la comanda „doi paşi la stânga, marş". Teritoriile de frontieră estice, inclusiv Vilnius şi Liov, au trebuit lăsate Uniunii Sovietice. Teritoriile vestice, inclusiv Breslau (Wrocław), Stettin (Szczecin) şi Danzig (Gdańsk) – numite în jargonul oficial „Teritoriile Recuperate" –, au fost obţinute de la Germania. Numai jumătate (54%) din teritoriul fostei Republici antebelice a intrat în posesia Republicii Populare, care deţinea doar patru cincimi din teritoriul total al predecesoarei sale (312.688 km², faţă de 389.720 km²). Teritoriul pierdut (178.220 km²) depăşea cu mult teritoriul câştigat (101.200 km²). (Vezi hărţile 18, 21, 22, 23.)

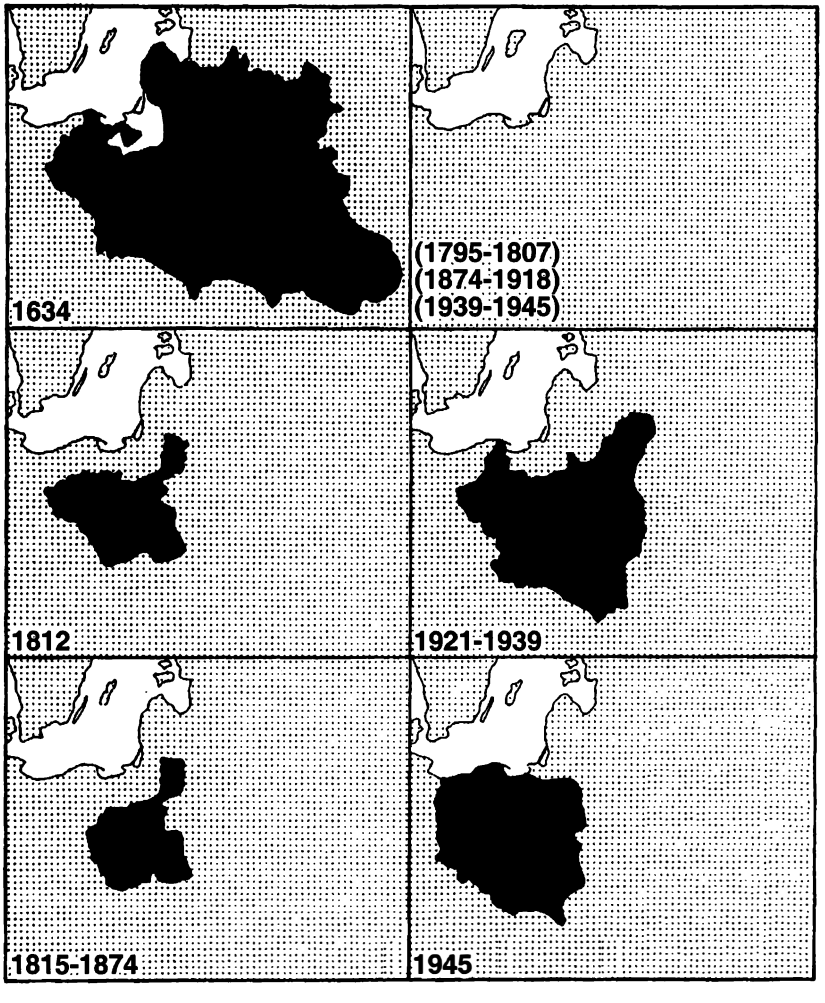

Harta 18. Teritoriul schimbător al Poloniei

Totuşi, resursele teritoriilor din vest compensau pe deplin pierderile Republicii. Teritoriul pierdut în favoarea Uniunii Sovietice includea districtele rurale, primitive, subdezvoltate din aşa-zisa „Polska B". Teritoriul câştigat de la Germania avea zăcăminte bogate de cărbune şi metale, utilaje industriale complexe, o reţea modernă de drumuri şi căi ferate şi nenumărate oraşe şi porturi maritime. Obţinerea Sileziei şi Pomeraniei, cu toate că aceste provincii erau lipsite de forţa de muncă germană, cu siguranţă urma să crească şansele Poloniei de modernizare şi industrializare economică.

Când repatrierile şi expulzările de după război se apropiau de sfârşit, recensământul din 1946 a arătat că populaţia scăzuse cu aproximativ o treime faţă de cifra din 1939, la doar 23,9 milioane. Forţa de muncă a statului polonez scăzuse la valoarea din 1918. Densitatea totală scăzuse, de asemenea, de la 89,8 la 76,4 locuitori/km^2. Cu alte cuvinte, pierderile Poloniei la nivel de populaţie erau mai mari decât pierderile teritoriale. Doar o mică parte din populaţie locuia în zonele unde locuise şi înainte de război. Majoritatea oraşelor şi toate localităţile din teritoriile vestice trebuiau repopulate cu refugiaţi sau familii strămutate din Uniunea Sovietică. În toate acele localităţi unde nou-sosiţii dezrădăcinaţi îi depăşeau ca număr pe locuitorii autohtoni, fostele tradiţii sociale au supravieţuit cu dificultate.

Structurile sociale fuseseră transformate complet. Deşi nici una dintre clase nu rămăsese neatinsă de devastările ocupanţilor, două grupuri suferiseră mult mai mult decât altele. Elita intelectuală fusese decimată. Evreii polonezi au încetat, pur şi simplu, să mai existe. În consecinţă, viaţa politică, culturală şi economică nu a mai putut fi aceeaşi.

Minorităţile naţionale aproape că dispăruseră. Pierderea evreilor, expulzarea germanilor, încorporarea bieloruşilor şi ucrainenilor în URSS şi influxul de polonezi din est au transformat populaţia romano-catolică vorbitoare de poloneză într-o majoritate copleşitoare. Această schimbare fundamentală nu putea să nu afecteze echilibrul vieţii politice. Republica Poloneză urma să fie primul stat cu adevărat naţional din istoria Poloniei.

Astfel, în 1944-1945, când Polonia „şi-a redeschis prăvălia", sub auspicii comuniste, nu doar regimul era nou. Era şi o nouă Polonie.

21

GRANICE

Frontierele Poloniei moderne (1919-1945)

Oamenilor care locuiesc pe insule sau care ocupă câte o jumătate de continent le este greu să înţeleagă obsesiile teritoriale ale naţiunilor care trăiesc în ţinuturi înconjurate de teritoriile altor ţări. Fiindcă nu s-au confruntat vreodată cu perspectiva de a ceda Kentul Germaniei sau California URSS-ului, aceşti insulari tind să îi privească cu indiferenţă, dacă nu chiar cu dispreţ, pe cei care şi-ar da viaţa pentru un centimetru de pământ sau pentru o linie punctată pe hartă. În acest sens, sentimentele puternice legate de istoria frontierelor Poloniei moderne sunt foarte departe de principalele preocupări ale lumii anglo-saxone. Aceste sentimente sunt cu atât mai intense cu cât, cu o singură excepţie, polonezilor nici măcar nu li s-a permis să-şi stabilească propriile frontiere. Acum o sută de ani, Polonia nu deţinea nici un fel de teritoriu. „O, Polonia," scria Cyprian Norwid, „cât de săracă eşti. Nu mai zăresc linia graniţelor tale. Doar glasul ţi-a mai rămas". Astăzi, totul s-a schimbat. Sufletul Poloniei are un trup nou, însă procesul reîncarnării nu a fost unul uşor. A incomodat şefii de stat europeni în prima jumătate a secolului XX şi a creat una dintre cele mai dificile probleme de stabilire a teritoriilor după cele două războaie mondiale[1].

Dezbaterea internaţională despre frontierele Poloniei moderne a fost iniţiată pe 29 ianuarie 1919 la Conferinţa de Pace de la Paris, într-un remarcabil tur de forţă al delegatului-şef polonez, Roman Dmowski. Vorbind mai întâi într-o franceză expresivă, apoi într-o engleză fără cusur, el a şocat audienţa atât prin conţinutul discursului său, cât şi prin arta oratorică. Din prima clipă totuşi, era clar că în joc se aflau două concepte diferite şi incompatibile. Pe când Dmowski vorbea despre un teritoriu bazat pe frontierele de dinaintea împărţirilor, cuprinzând toate popoarele aflate acum în vasta zonă circumscrisă de acestea, majoritatea ascultătorilor săi aveau în minte o Polonie mică, mononaţională, limitată la zonele locuite de etnicii polonezi. Pe când polonezii se credeau stăpâni ai propriului destin, liberi să-şi determine frontierele de pe poziţii de egalitate cu marile puteri, majoritatea observatorilor străini considerau Polonia un stat clientelar, ale cărui solicitări trebuiau ajustate pentru a se potrivi intereselor stăpânilor săi. Toată lumea se înşela. Ca rezultat al schimbărilor intervenite în secolul al XIX-lea, s-a dovedit relativ imposibilă recrearea

unei versiuni actualizate a vechii *Rzeczpospolita.* Tot astfel, ca rezultat al amestecării grupurilor etnice, era relativ imposibilă trasarea unei singure linii etnografice de frontieră. În sfera politică, era la fel de nerealist ca liderii polonezi să îşi modeleze comportamentul după cel al marilor puteri cum era şi pentru acestea să-şi închipuie că polonezii vor face pur şi simplu ce li se va spune[2]. Timp de douăzeci şi cinci de ani, aspectele pro şi contra au fost întoarse pe toate părţile, fără rezultate semnificative. Nedreptăţile în stabilirea graniţelor după Primul Război Mondial au aţâţat flăcările celui de-al Doilea. Rapoartele indescifrabile ale nenumăratelor comisii şi argumentele îndoielnice ale susţinătorilor polonezilor, cehilor, germanilor şi ruşilor au umplut rafturile librăriilor şi paginile ziarelor. Numele unor localităţi provinciale obscure, ca Allenstein sau Zbrucz, au devenit cunoscute în fiecare casă. Arareori se întâlneau excepţii, ca atunci când un prim-ministru britanic a mărturisit că nu a auzit niciodată de Teschen sau că el credea că Silezia se află undeva în Asia Mică[3]. Nici un principiu ca atare nu putea fi urmărit în mod constant în politica stabilirii graniţelor. Toate deciziile referitoare la frontierele poloneze erau luate *ad hoc*, în urma unor târguieli nedisimulate. Nici una dintre încercările de modelare a frontierelor în funcţie de dorinţele populaţiei nu s-a impus. Până la urmă, în 1944-1945, s-a hotărât – din iniţiativa ruşilor – ca populaţia să se adapteze la cerinţele unor frontiere stabilite arbitrar.

În acest sfert de secol plin de conflicte, doleanţele teritoriale poloneze nu s-au bucurat de simpatie în Occident, mai ales în Marea Britanie şi SUA. Schimbările făcute în detrimentul Germaniei prin Tratatul de la Versailles au fost curând regretate. Stabilirea „Coridorului Polonez", excluderea Danzigului din Reich şi împărţirea Sileziei au fost privite în general ca surse legitime ale revendicărilor germanilor. Doleanţele Poloniei cu privire la unele schimbări teritoriale în detrimentul Rusiei erau în schimb luate în derâdere. Cerinţele polonezilor de restaurare a „Poloniei istorice" erau denunţate ca „imperialism al micilor puteri" (spre deosebire de cerinţele similare de restaurare a teritoriului istoric al lui Venceslas I, care au fost considerate, cumva, acceptabile.) După cum a remarcat Gaythorne-Hardy pe un ton caracteristic generaţiei sale, „Noua Polonie [...] pare caracterizată mai mult de un patriotism nesăbuit şi aproape fanatic decât de prudenţa diplomatică pe care o cere situaţia sa precară"[4]. De fapt, nu e greu de găsit explicaţia acestei atitudini. Punctele de vedere anglo-saxone în general şi în special cele britanice erau dictate atât de grija pentru proverbiala menţinere a echilibrului între puteri, cât şi – chiar mai mult – de alianţele tradiţionale. În cele două războaie mondiale, Marea Britanie s-a aliat mai întâi cu Rusia, apoi cu URSS şi a contat pe forţele umane şi pe sacrificiile Rusiei pentru înfrângerea armatelor germane. Drept rezultat, britanicii nu considerau derizorie restabilirea Cehoslovaciei în graniţele sale medievale. La urma urmei, Cehoslovacia dobândea doar teritorii din corpul Puterilor Centrale înfrânte. În 1918-1919, britanicii nu au ridicat obiecţii la includerea în Cehoslovacia a numeroase minorităţi germane sau maghiare. În acelaşi timp, ei nu-şi puteau permite să tolereze pretenţii similare din partea Poloniei, deoarece acest fapt i-ar fi pus într-un conflict cu marele aliat rus, de care, în ultimă instanţă, se ştia că depinde propria lor salvare.

Frontiera sudică a Poloniei este singura încă oarecum similară cu o graniţă naturală. Timp de o mie de ani, lanţul Carpaţilor Centrali a separat pământurile poloneze

de bazinul Dunării şi de teritoriul Ungariei. Aceşti munţi formaseră frontiera de sud atât a *Rzeczpospolitei*, cât şi a Galiţiei austriece. În 1918-1919, lanţul carpatic a fost imediat acceptat ca graniţă naturală între Polonia şi Cehoslovacia. De-a lungul a mai bine de şase sute de kilometri existau doar trei breşe pe cursul apei – la Spisz, la Orawa şi la Cieszyn. Fiecare dintre aceste localităţi neînsemnate a dat multe bătăi de cap[5].

Regiunea Spisz, cunoscută şi ca Szepes (în maghiară, *Szepes*, în germană, *Zips*, în latină, *Scepusium*, în cehă şi slovacă, *Spiš*), este localizată în valea Popradului superior, un afluent al Vistulei, care taie un defileu adânc prin lanţul carpatic principal, la est de Podhale. Istoria sa medievală poate fi urmărită din 1108, când a trecut în posesia Ungariei ca zestre a fiicei lui Krzywousty, Judith. În 1412, treisprezece oraşe din zona nordică a districtului – Nowa Wieś, Włochy, Podegrodzie, Poprad, Wielka, Sobota, Straże, Maciejowice, Biała, Wierzbów, Lubica, Ruskinowice, Twaroźna – au fost returnate Coroanei poloneze ca garanţie pentru un credit care nu a fost achitat niciodată. În următoarele trei secole, ele au fost conduse de un *Starosta* polonez, ca enclavă în cadrul Regatului Ungariei. În istoria modernă, Szepes a figurat ca primul teritoriu capturat de Habsburgi în 1769 – un fel de anticipare a primei împărţiri. Tocmai pe această bază – pentru compensarea unei vechi nedreptăţi – regiunea a fost revendicată de delegaţia poloneză la Conferinţa de Pace din Paris. Din punct de vedere etnic, populaţia locală era extrem de amestecată. *Górale* (muntenii) din satele montane se considerau un fel de rasă distinctă şi nu acordau mare atenţie politicienilor care dirijau viaţa locuitorilor de şes, indiferent de unde proveneau aceşti politicieni – de la Varşovia, Budapesta, Bratislava sau Praga. Oraşele includeau un contingent însemnat de anglo-saxoni vorbitori de germană, precum şi un mare număr de soldaţi şi funcţionari maghiari ai fostei armate. Pe plan practic, prezenţa neinvitată a armatei cehoslovace în regiune a influenţat decizia ultimă. Pe 28 iulie 1920, după câteva încercări eşuate de arbitraj în această dispută, ca şi în altele, Aliaţii au decis să impună o înţelegere între Polonia şi Cehoslovacia. În cadrul arbitrajului, cinci şesimi din regiunea Szepes au fost acordate Cehoslovaciei; doar o şesime i-a revenit Poloniei. Polonezii, nefiind dispuşi să se supună, au refuzat să elibereze satul Jaworzyna, până în decembrie 1923 când Liga Naţiunilor a decis împotriva lor. Împărţirea regiunii Szepes în conformitate cu decizia Aliaţilor a fost în vigoare din martie 1924 până în octombrie 1938 şi a fost reinstituită în 1945.

Districtul Orawa – în cehă, *Orava*; în slovacă, *Oravsko*; în maghiară, *Arva* – se întindea aproximativ şaizeci de kilometri la vest de Podhale, pe ambele maluri ale râului cu acelaşi nume, pe cursul spre sud. Înţelegerea din 28 iulie 1920 a lăsat de partea poloneză doar un sat, Jabłonka.

Ducatul de Cieszyn (în cehă, *Těšín*, în germană, *Teschen*) era situat în centrul Porţii Moraviei. Acesta controla unica rută subalpină care traversa munţii unind Marea Neagră de Bavaria. Înainte de 1918, a format jumătatea estică a Ducatului de Troppau şi Teschen, cunoscut ca Silezia austriacă. La Bogumin (în cehă, *Bohumín*, în germană, *Oderberg*), acesta comanda un nod al căii ferate transcontinentale ce ducea de la Berlin la Bagdad. La Karwina (Karvina) exista un zăcământ de cărbune valoros, iar la Witkowice (Vitkovice) şi la Trzyniec (Trinec) se aflau oţelării

importante, recent achiziţionate de o companie franceză. În valea Jabłonków, în sud, recensământul austriac din 1910 a înregistrat cea mai pură concentraţie de locuitori polonezi din Imperiu. În noiembrie 1918, când conducerea austriacă s-a retras, reprezentanţii locali ai comunităţilor poloneză şi cehă au ajuns la o înţelegere amiabilă, stabilind o linie de demarcaţie care împărţea Ducatul de-a lungul separării etnice. În mod regretabil, această înţelegere s-a dovedit a fi inacceptabilă atât la Praga, cât şi la Varşovia. Guvernul Cehoslovaciei a revendicat Ducatul din motive economice, iar la 25 ianuarie 1919 a ordonat armatei sale să ocupe întreaga zonă industrială cu forţa. Timp de 18 luni a domnit confuzia. Proiectul pentru independenţa Cieszynului, susţinut de localnicii germani, care nu fuseseră consultaţi, a fost respins la Conferinţa de Pace. Pregătirile pentru un plebiscit au trebuit abandonate din cauza revoltelor, grevelor, terorii şi contraterorii. Comisia Interaliată de Plebiscit, condusă de contele francez de Manneville, a devenit ţinta multor insulte şi acuzaţii atât din partea cehilor, cât şi a polonezilor; după ce a supravieţuit unui asediu în propriile birouri în vechiul hotel „La Cerbul Brun", ea s-a retras rapid. Impasul Conferinţei de la Spa a dus la pasarea problemei către Consiliul Ambasadorilor, al căror verdict a fost dat la ora 17.25 pe 28 iulie 1920. Partea mai vastă, de vest a Ducatului, incluzând întreaga zonă industrială şi mult mai mulţi polonezi decât cehi, a fost acordată Cehoslovaciei. Oraşul Cieszyn a fost divizat prin centru, de-a lungul râului Olza. Piaţa şi biserica evanghelică Isus au rămas în Polonia; gara a rămas în Cehoslovacia. Opinia publică poloneză era revoltată. Paderewski a semnat tratatul cu o întârziere de trei zile, şi atunci sub protest. Ca majoritatea compatrioţilor săi, Paderewski considera că această lovitură de forţă din partea Cehoslovaciei a dat rezultate: Benes le-a impus Aliaţilor propria politică, exploatând slăbiciunea Poloniei exact la momentul avansului Armatei Roşii spre Varşovia, şi că minerii polonezi de la Cieszyn au fost sacrificaţi în scopul realizării planurilor Aliaţilor capitalişti. Această rană a rămas deschisă de-a lungul perioadei interbelice, fiind răzbunată abia în timpul Crizei de la München. Din 1935, Beck şi-a reînnoit în mod constant cererile pentru eliberarea polonezilor de la Zaolzie (Transolzia). Pe 2 octombrie 1938, hotărât să refuze controlul strategic al Wehrmachtului asupra Porţii Moraviei şi incapabil să reziste tentaţiei, a trecut râul Olza în fruntea unor detaşamente poloneze. Părţi din Szepes şi Orawa au fost ocupate în acelaşi timp. Unsprezece luni mai târziu, avansul magistral al Wehrmachtului prin Cieszyn s-a transformat într-una dintre cele două gheare ale cleştelui care a zdrobit Republica Polonă. Acuzaţiile reciproce polono-cehoslovace au reînviat în timpul războiului în disputele guvernelor în exil de la Londra, fiind soluţionate doar de Stalin, care a tratat dorinţele clienţilor săi rivali cu un dispreţ imparţial. Potrivit unui comentariu trist asupra acestei dispute simptomatice din Europa de Est, dictatorul nu a găsit o soluţie mai bună decât cea ordonată de Consiliul Ambasadorilor cu douăzeci şi cinci de ani mai devreme. În 1945, Cieszyn a fost din nou, în mod brutal, divizat pe mijloc. Linia de frontieră a fost reinstaurată de-a lungului arcului central al podului oraşului şi a rămas în vigoare până astăzi[6].

Graniţa de nord a Poloniei coincide, aparent, relativ natural cu ţărmul Mării Baltice. În realitate, în istoria modernă, singura porţiune de coastă maritimă rămasă

în relaţie strânsă cu interiorul Poloniei se regăsea la gura de vărsare a Vistulei. Din Evul Mediu timpuriu, Pomerania de Vest menţinuse legături strânse cu teritoriile germane, în timp ce Prusia, cucerită de Cavalerii Teutoni de la băştinaşii baltici, nu a fost niciodată subiect al unei colonizări poloneze. Configurarea Coridorului polonez, aşa cum a fost definit prin Tratatul de la Versailles, corespundea în mare cu frontierele *Rzeczpospolita* din 1772, satisfăcând în mare măsură cerinţele poloneze. Deşi opinia publică germană era iritată de Coridor, delegaţia poloneză a considerat potrivit să conteste decizia Conferinţei doar în cazul a trei localităţi – Danzig (Gdańsk), Allenstein (Olsztyn) şi Marienwerder (Kwidzyn) în Prusia de Est. Cei 130 de kilometri de ţărm baltic acordaţi Poloniei la Versailles au trecut sub control polonez prin intrarea în vigoare a Tratatului la 20 ianuarie 1920. În acea zi, ceremonia *Zaślubiny z morzem* a fost organizată pentru prima oară. Soldaţii şi civilii au intrat în valurile îngheţate ale Balticii şi, cu braţele ridicate, au salutat reînnoirea „logodnei Poloniei cu Marea"[7].

Revendicarea de către polonezi a Danzigului se baza în principal pe argumente economice. În perioada conducerii prusace, populaţia germană a oraşului a pierdut orice urmă a fostelor loialităţi poloneze, iar anii 1930 urmau să producă mulţi susţinători înflăcăraţi ai cauzei naziste. Nimeni nu se îndoia că orice plebiscit liber la Danzig ar fi avut ca rezultat o majoritate copleşitoare în favoarea unirii cu Reichul. În acest context, insistenţa lui Lloyd George la Conferinţa de Pace în legătură cu formarea unui oraş liber trebuie văzută ca o concesie făcută presiunilor poloneze. În practică, s-au simţit jigniţi atât polonezii, cât şi germanii, iar Hitler a utilizat acest gest drept pretext pentru a-şi justifica invazia asupra Poloniei în septembrie 1939. Problema a fost rezolvată definitiv prin refugierea sau expulzarea locuitorilor germani ai oraşului Danzig în ultimele zile ale celui de-al Doilea Război Mondial[8].

Regiunile Allenstein (Olsztyn) şi Marienwerder (Kwidzyn) erau situate la limita sudică a Prusiei de Est. În vara anului 1920, ambele au fost supuse unor plebiscite populare organizate sub auspiciile Aliaţilor. Acuzaţiile de înşelătorie ale polonezilor, mai ales cele conform cărora germanii ar fi fabricat voturi, nu au putut masca dorinţa predominantă a populaţiei, inclusiv a unora dintre protestanţii vorbitori de poloneză, de a rămâne cetăţeni germani. Rezultatul, declarat pe 11 iulie 1920, a fost o majoritate zdrobitoare de 460.000 de voturi (96,52%) în favoarea alipirii la Germania, faţă de 16.000 (3,47%) în favoarea alipirii la Polonia. Garnizoana Aliaţilor, formată din italienii şi irlandezii din *Inniskillen Fusiliers*, a fost retrasă rapid de teama de a nu fi contaminaţi politic de Armata Roşie care tocmai venea dinspre est. În acele puţine oraşe învecinate, precum Soldau (Działdowo), pe care Armata Roşie îl ocupase înainte de retragerea sa în grabă în august, comandanţii sovietici au exprimat părerea guvernului lor conform căruia acest „vechi petic de pământ german" ar trebui înapoiat posesorilor de drept. Ordinea germană s-a menţinut până în 1945[9].

Frontiera vestică a Poloniei a ridicat probleme mult mai semnificative. La începutul secolului XX, râul Oder, singura linie de demarcaţie ce putea fi recunoscută între Vistula şi Elba, trecea prin mijlocul unor regiuni predominant germane.

Elementul german era preponderent în toate oraşele mari, de la Stettin până la Breslau şi domina de asemenea aproape toate oraşele mici şi multe dintre regiunile de provincie. Totuşi, în toate aceste zone, proximitatea unei Republici Polone independente a creat tensiuni ale căror ecouri s-au simţit vreme de treizeci de ani. Acestea au inspirat o insurecţie în Poznania şi trei în Silezia Superioară. La finele celui de-al Doilea Război Mondial, frontiera vestică a fost stabilită abia la urmă, într-un mod cât se poate de arbitrar şi controversat.

Insurecţia de la Poznań a fost urmată de un război civil de dimensiuni reduse, care a izbucnit pe 26 decembrie 1918, din cauza sosirii la Poznań a lui Ignacy Paderewski, care călătorea spre Varşovia. Acest eveniment a tulburat echilibrul puterilor din oraş şi aşa precar, între organizaţia germană locală *Soldatenrat* şi comisariatul polonez al Consiliului Popular Suprem (NRL). Demonstraţiile şi contrademonstraţiile au dus în curând la lupte aprige pe străzi şi la polarizarea rapidă a celor două comunităţi. După nici o săptămână, NRL a preluat controlul oraşului şi a zonei rurale din jur, însă a eşuat în încercarea sa de a ajunge la o înţelegere cu guvernul de la Berlin. Activităţile NRL au determinat consolidarea rapidă a unităţilor germane locale şi avansul unităţilor militare de graniţă, *Grenzschutz*. Pe 8 ianuarie 1919, NRL a declarat independenţa. Luptele – lângă Chodzież (Kolmar) pe 8 ianuarie, şi la Szubin (Schubin) pe 11 ianuarie – au cauzat câteva sute de victime şi au continuat timp de patru săptămâni, până la recunoaşterea NRL de Comisia Interaliată pentru Control din Germania drept „forţă aliată". Reichswehr, operând de la Colberg (Kolobrzeg), nu şi-a abandonat intenţiile beligerante decât după semnarea Tratatului de la Versailles, care a acordat întregul Ducat de Posen Poloniei. În septembrie 1919, NRL şi-a transferat, în final, atribuţiile către „Ministerul Fostei Zone Germane" de la Varşovia[10].

Isurecţia sileziană a izbucnit ca protest împotriva termenilor Tratatului, care solicitau plebiscite în trei districte din sudul regiunii. Prima insurecţie a durat opt zile – de pe 16 până pe 24 august 1919 –, a avut centrul la Rybnik şi a fost suprimată brutal de Reichswehr. Această insurecţie a fost urmată de sosirea unei garnizoane a Aliaţilor formată din regimente britanice, franceze şi italiene. A doua insurecţie, de pe 19 până pe 25 august, a coincis cu apogeul Războiului polono-sovietic. Demonstranţii germani, sărbătorind prematur capturarea Varşoviei de către Tuhacevski, au fost forţaţi să intre în defensivă de un val de greve şi represalii care au cuprins în curând toată zona minieră. A treia insurecţie, de departe cea mai serioasă, a fost lansată de elementele poloneze care au refuzat să accepte rezultatul plebiscitului. La votare, care a avut loc pe 20 martie 1921, 702.000 (59,4%) dintre votanţi au optat pentru Germania, iar 479.000 (40,5%) pentru Polonia. Luat ca întreg, rezultatul era un succes răsunător al unei campanii germane bine organizate. Însă în special în zonele industriale, plebiscitul a lăsat câteva enclave germane ca nişte insule abandonate în mijlocul unei mări poloneze. Wojciech Korfanty (1873-1939), deputat cu mandat îndelungat în Reichstagul Prusiei şi acum preşedinte al plebiscitului în Republica Poloneză, era hotărât să opună rezistenţă. Cuvântările sale au inspirat aproximativ 40.000 de muncitori şi susţinători pe care i-a condus la luptă, mulţi dintre aceştia aparţinând organizaţiei POW a lui Piłsudski. Din 3 mai până pe 5 iulie, ei

s-au confruntat cu forţele germane de la egal la egal, reuşind să apere zona industrială împotriva oricăror atacuri. La muntele Sfânta Ana (Góra Świętej Anny, Annaberg), între 21 şi 25 mai, şi lângă canalul Klodnik (Kłodnicki), pe 4-5 iunie, au avut loc lupte înverşunate ce au devenit apoi subiect al unor legende. Deşi liderii rebeli nu au reuşit să recruteze toate partidele poloneze din Silezia Superioară pentru cauza lor – comuniştii şi socialiştii susţinând că separarea industriei sileziene de piaţa germană ar avea consecinţe dezastruoase –, ei i-au convins pe Aliaţi că rezultatul plebiscitului nu poate fi validat. Pe 20 octombrie 1921, Consiliul Ambasadorilor a stabilit o nouă împărţire a Sileziei Superioare. 61% din totalul zonei incluse în plebiscit urma să rămână în Germania, în timp ce teritoriul cu cele mai însemnate zăcăminte de cărbune, inclusiv Kattowitz (Katowice) şi Königshütte (Chorzów), trecea în posesia Poloniei. Autorii acestei decizi, denunţată în Polonia ca trădare, o considerau o concesie în favoarea intereselor Poloniei[11].

Problema frontierei polono-germane a rămas un subiect de dispută în toată perioada interbelică. Atât liderii democraţi germani din anii 1920, precum Stresemann, cât şi Adolf Hitler în anii 1930 urmăreau revizuirea acesteia. Faptul că Tratatul de la Locarno din 1925 a omis menţionarea oricărei garanţii pentru frontiera Germaniei cu Polonia, spre deosebire de frontierele cu Franţa şi Belgia, a creat un măr al discordiei între Polonia şi puterile occidentale. Problema exportului de cărbune din Silezia peste noua graniţă cu Germania a stat la baza războiului vamal din 1925-1929 dintre Polonia şi Germania. Deşi Convenţia Sileziană, instituită de Liga Naţiunilor pentru rezolvarea problemelor de interes comun, a funcţionat în general fără incidente, era clar că Germania dorea o revizuire radicală a graniţei – lucru realizat în 1939, când întregul teritoriu care aparţinuse Prusiei a fost reîncorporat în Reich.

În 1945, schema stabilirii graniţei polono-germane pe râurile Oder şi Neisse Lusatiană, precum şi a compensării pierderilor teritoriale ale Poloniei în est prin acordarea – la nord şi vest – a unor teritorii egale ca dimensiune, rămase în întregime fără locuitorii lor germani, trebuie atribuită, în mare, politicii sovietice. Deşi negociatorii britanici şi americani acceptaseră de mult graniţa pe linia Odrei în apropierea oraşului Frankfurt, multă vreme ei nu au fost de acord cu extinderea sa în zona vestică a Neissei Lusatiene, spre deosebire de zona estică Glatzer Neisse. Deşi toate grupările poloneze doreau să obţină oraşul Danzig, puţini speraseră să recupereze Breslau, iar la Stettin nu se mai gândise nimeni. Mikołajczyk, în special, era conştient de riscul anexărilor care puteau readuce la viaţă revizionismul german, legând Polonia de Uniunea Sovietică pe termen nedeterminat. Însă el şi toţi cei care îi împărtăşeau rezervele au fost reduşi la tăcere de reprezentanţii oficiali ai PKWN şi TRJN, care au exprimat cererile superiorilor lor sovietici cărora le erau loiali. Ultima hotărâre, care nu se dorea neapărat a fi ultima, a fost inclusă într-un comunicat al Conferinţei de la Potsdam pe 2 august 1945:

> Cei trei conducători ai guvernului sunt de acord ca, până la stabilirea frontierei vestice a Poloniei, fostele teritorii germane de la estul liniei pornind de la Marea Baltică imediat la vest de Swinemünde, mergând de-a lungul râului Oder până la confluenţa cu Neisse în vest şi de-a lungul râului Neisse în vest până la frontiera cu Cehoslovacia,

inclusiv acea parte din Prusia de Est ce nu se afla sub administraţia URSS [...] şi inclusiv regiunea fostului oraş liber Danzig [...] să treacă sub administrarea statului polonez şi, ca atare, să nu mai fie considerate parte din zona sovietică de ocupaţie a Germaniei[12].

În practică, puţin a contat că mult aşteptata Conferinţă de Pace nu a mai avut loc. Frontiera Oder-Neisse a fost recunoscută pe 6 iulie 1950 de Republica Democrată Germană, înfiinţată în fosta zonă de ocupaţie sovietică. Astfel, „Teritoriile Recuperate" au devenit parte integrantă din Polonia cu mult timp înaintea recunoaşterii internaţionale; Danzig a devenit Gdańsk; Breslau – Wrocław; şi Stettin – Szczecin[13].

Graniţa de est a Poloniei a creat însă şi mai multe controverse. Soarta sa era legată de istoria plină de distrugeri a zonelor de frontieră polono-ruse, printre ai căror locuitori se aflau relativ puţini polonezi şi nici un rus, dar care locuiau pe un teritoriu disputat de secole de Polonia şi Rusia. În secolul XX, cele mai întinse revendicări teritoriale poloneze au fost formulate de Dmowski la Conferinţa de Pace, când acesta a cerut restabilirea liniei din 1772. (Chiar şi Dmowski a făcut dovadă de oarecare moderaţie, evitând să menţioneze frontiera estică a *Rzeczpospolita* la momentul de maximă expansiune, în 1634, pe vremea regelui Cazimir al IV-lea Jagiełło.) Revendicarea tradiţională a Rusiei, favorizată deopotrivă de regimul ţarist şi de cel sovietic, coincidea cu frontierele provinciilor vistulane ruseşti de pe Bug de dinainte de 1912. Între cele două extreme se întindea aşa-numita „Zonă ULB" (Ucraina, Lituania, Bielorusia) vastă, care purta cicatricile a nenumărate compromisuri efemere. Lăsând la o parte propunerile de importanţă minoră, între 1919 şi 1945 au fost înaintate cel puţin opt propuneri majore (vezi harta 19):

1. *Linia de demarcaţie provizorie revizuită*, propusă pe 8 decembrie 1919 de comisia poloneză la Conferinţa de Pace de la Paris. Această linie includea doar teritoriile fostului Imperiu Rus, oprindu-se brusc la vechea frontieră ruso-austriacă, fără a ajunge la Galiţia de Est. Această propunere nu a fost niciodată adoptată de Consiliul Suprem al Aliaţilor şi nu le-a fost prezentată oficial nici polonezilor, nici sovieticilor.
2. *Linia Dryssa-Bar* descrisă pe 28 ianuarie 1920 în nota pentru pace a sovieticilor. Această propunere era mai generoasă faţă de revendicările teritoriale ale polonezilor decât linia de demarcaţie a Aliaţilor; Comisia pentru Afaceri Externe a Seimului a înaintat-o pentru aprobare şefului de stat. Din cauza deteriorării relaţiilor dintre cele două părţi în aprilie 1920, aceasta nu a fost însă niciodată discutată oficial[14].
3. *Linia Conferinţei de la Spa* a fost stabilită de comun acord pe 10 iulie 1920, în discuţiile dintre prim-ministrul britanic Lloyd George şi cel polonez, Władysław Grabski. Conform acestei înţelegeri, frontiera polono-rusă trebuia să urmeze linia de demarcaţie provizorie în sectorul nordic şi linia frontului armatelor poloneză şi sovietică în sectorul sudic din Galiţia de Est. Liovul (Lemberg) era lăsat de partea poloneză.

4. *Linia Curzon*, aprobată de ministrul Afacerilor Externe britanic, lordul Curzon, în baza instrucţiunilor stabilite la Spa, a fost descrisă într-o telegramă trimisă de la Ministerul de Externe din Londra către Moscova pe 11 iulie 1920. Propunerea a fost respinsă de guvernul sovietic o săptămână mai târziu. În mod straniu, aceasta cuprindea o discrepanţă demnă de luat în seamă. În ciuda intenţiilor susţinătorilor săi, descrierea frontierelor în sectorul galiţian sudic, „la vest de Rawa Ruska şi la est de Przemyśl până la Carpaţi", nu coincidea cu termenii înţelegerii de la Spa şi ar fi lăsat Liovul de partea sovietică. Această discrepanţă, rezultată probabil dintr-o eroare comisă la Londra de personalul diplomatic care utiliza hărţi şi notiţe pregătite anterior de Lewis Namier, a creat mare confuzie în consiliile Aliaţilor la descoperirea ei, într-un alt context, în 1943[15].
5. Linia propusă de reprezentantul sovietic Adolf Joffe pe 24 septembrie 1920, în urma *negocierilor polono-sovietice de la Riga*. În acel moment de înfrângere militară, guvernul sovietic era dispus să facă concesii semnificative polonezilor, poate chiar să restabilească aproape în totalitate graniţa din 1772, cu condiţia încetării focului în zece zile. La sfatul lui Stanisław Grabski, membru al naţional-democraţilor, delegaţia poloneză a respins oferta foarte generoasă a lui Joffe, preferând stabilirea unei linii de graniţă „care va insufla relaţii mai prieteneşti între vecini"[16].
6. *Linia finală a Armistiţiului de la Riga*, rezultat al acordului dintre Joffe şi Dąbski, a fost acceptată pe 12 octombrie 1920. Această linie se afla la baza clauzelor teritoriale ale Tratatului de la Riga din 18 martie 1921, fiind considerată linia oficială de frontieră dintre Republica Polonă şi URSS până în 1939.
7. *Linia de demarcaţie nazisto-sovietică* din 28 septembrie 1939 era aproximativ aceeaşi cu frontiera vechiului Regat al Congresului.
8. *Frontiera polono-sovietică* din 1945.

Dintre toate aceste propuneri, doar linia Armistiţiului de la Riga se putea justifica moral. Ca rezultat al unui acord liber între cele doua părţi contractante, ea nu a fost supusă unor sancţiuni externe. Încălcarea acestei graniţe de către Armata Roşie pe 17 septembrie 1939 a reprezentat un caz grav de agresiune internaţională. Totuşi, să nu uităm că Tratatul de la Riga împărţea, practic, Lituania, Bielorusia şi Ucraina fără a ţine cont de eventualele dorinţe ale populaţiei. Astfel, guvernul Poloniei a fost forţat să abandoneze orice gând de susţinere a unei federaţii de naţiuni independente la graniţa sa de est[17].

Negocierile privind graniţa dintre Polonia şi URSS au fost adesea perturbate de prezenţa în zona de frontieră a unor mişcări separatiste ale căror scopuri nu coincideau nici cu cele ale polonezilor, nici cu cele ale ruşilor. În acea epocă obscură dintre retragerea imperiului ţarist în 1915 şi crearea URSS în 1922, câteva naţionalităţi au profitat de ocazie, cum au făcut-o şi polonezii de altfel, pentru a-şi crea propriile state independente. Dintre acestea, Republica Lituaniană a supravieţuit timp de douăzeci şi trei de ani, din 1917 până în 1940; Republica Populară Ucraineană de Vest a rezistat doar nouă luni, din noiembrie 1918 până în iulie 1919. Ambele au intrat în conflict direct cu Republica Polonă.

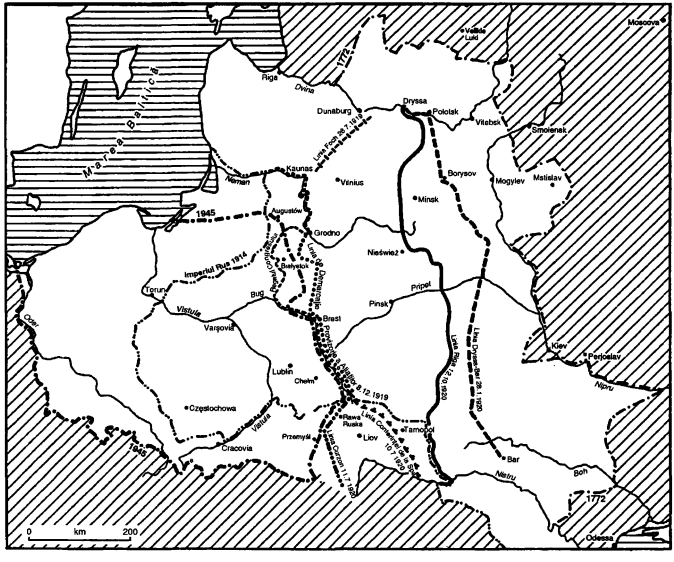

Harta 19. Frontiera de est (1916-1945)

Obiectul conflictului cu Lituania era viitorul oraşului Vilnius – în lituaniană, *Wilno*; în rusă, *Vilna*; în germană, *Wilna*. Deşi întreaga opinie publică poloneză avea puternice legături sentimentale cu Lituania, ba chiar unii sperau la o uniune federală, nimeni nu avea obiecţii serioase faţă de crearea unui stat naţional lituanian. Problema a intervenit atunci când guvernul lituanian de la Kaunas (Kowno) nu numai că a revendicat Vilniusul, ci l-a declarat capitala republicii lor. Întrucât vorbitorii de limba lituaniană reprezentau 5% din populaţia oraşului, nu a durat mult până la protestul majorităţii poloneze. (Era o situaţie similară celei de la hotarul celtic al Marii Britanii, unde o mişcare separatistă a vorbitorilor de limba galeză ar putea cândva revendica oraşul Cardiff, sau din Scoţia, unde s-ar putea forma teoretic o Republică Scoţia vorbitoare a limbii scoţiene, care să ridice pretenţii asupra capitalei medievale de la Edinburgh.) Mai mult, în timp ce armata germană îi susţinea pe naţionaliştii lituanieni, sovieticii îi susţineau pe comuniştii lituanieni, iar armata poloneză se lupta cu toţi. După prima ocupare a oraşului Vilnius de către polonezi, Consiliul Suprem al Aliaţilor a propus aşa-numita Linie Foch în scopul separării forţelor poloneze şi lituaniene în timpul negocierilor. Însă intervenţia Consiliului s-a dovedit zadarnică. În cursul războiului civil local şi al Războiului polono-sovietic, Vilnius a fost ocupat, în mod succesiv, de forţele germane Oberkommando Ost; de naţionaliştii lituanieni Taryba (1917-1918); de polonezii grupării *Samoobrona* („Autoapărarea") din decembrie 1918 până în ianuarie 1919; de Republica Sovietică Socialistă Lituaniano-Bielorusă, din ianuarie până în aprilie 1919; de armata poloneză, din aprilie 1919 până în iulie 1920; şi de Armata Roşie, care pe 14 iulie 1920 a predat oraşul fără ezitare lituanienilor. Soarta oraşului a fost pecetluită, pe timp nedeterminat, pe 9 octombrie 1920, când Piłsudski a organizat o revoltă fictivă în cadrul armatei poloneze pentru a recupera oraşul pentru Polonia, fără a-i insulta direct pe Aliaţi, care îl avertizaseră să nu acţioneze astfel. După doi ani de independenţă oficială, noul stat Lituania Centrală a organizat un plebiscit pentru a-şi determina viitorul. Cererea sa de a fi încorporat în Republica Polonă a fost aprobată de Seimul de la Varşovia în martie 1922, fiind în final recunoscută şi de Consiliul Suprem al Aliaţilor. Nu a fost însă acceptată niciodată de guvernul lituanian de la Kaunas[18]. Douăzeci de ani mai târziu, autorităţile sovietice au jucat acelaşi joc, însă într-o manieră mult mai brutală. După ocuparea Lituaniei cu forţa şi deportarea a aproape un sfert din electorat, ruşii au organizat alegeri fictive pentru a confirma cererea lituanienilor de a fi încorporaţi în URSS. (Vezi harta 20a.)

Disputa polonezilor cu ucrainenii a avut la origine un conflict local, cam tot la fel de complicat, fiind în cele din urmă rezolvată în mod indentic – prin coerciţie sovietică. Din nou, deşi opinia poloneză era de acord cu crearea unei Ucraine independente, existau rezerve în privinţa trasării graniţelor acesteia. Cea mai însemnată dintre motivaţiile politice ale marşului lui Piłsudski spre Kiev, de exemplu, era consolidarea Directoratului Ucrainean al lui Petlura ca zonă-tampon cu Rusia. În mod tragic din perspectiva ucrainenilor, polonezii susţineau constituirea unui stat ucrainean în cadrul hotarelor fostului Imperiu Rus, însă nu şi în cadrul frontierelor Galiţiei. Ca rezultat, mişcarea naţionalistă ucraineană a fost suprimată în Rusia mai întâi de Albii lui Denikin, apoi de Roşii bolşevici, în timp ce colegii lor din Galiţia

erau suprimaţi de polonezi. Deşi polonezii au obţinut un avantaj temporar, singurul beneficiar real pe termen lung a fost Moscova.

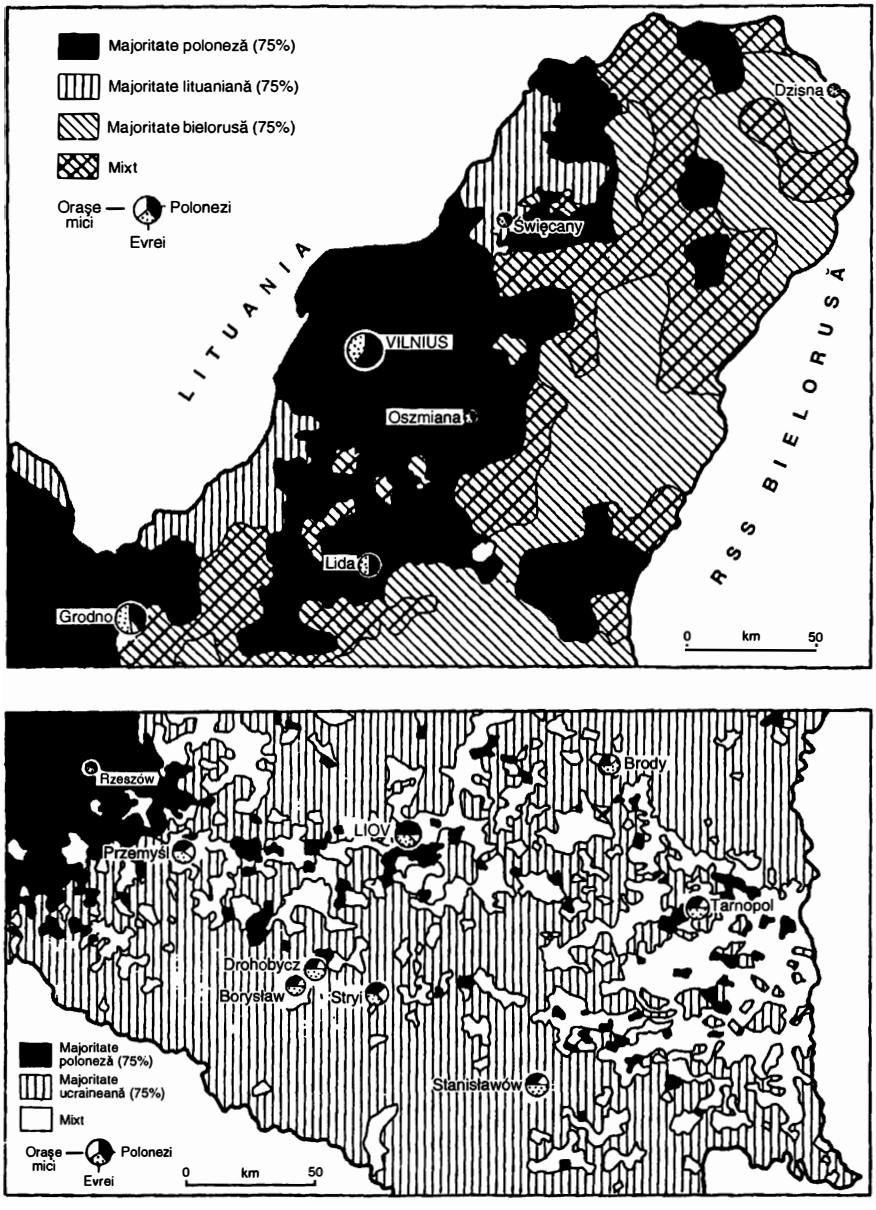

Harta 20. Distribuţia naţionalităţilor (1921)
a) Regiunea Vilniusului b) Regiunea Liovului

Galiţia de Est – cunoscută polonezilor drept Małopolska de Est, iar ucrainenilor, drept Ucraina de Vest – era fără îndoială o zonă predominant ruteană. În ultimii ani

ai conducerii austriece, aceasta a servit mişcării naţionale ucrainene drept bază principală şi refugiu. (Vezi harta 20b.) Totuşi, la o examinare detaliată, modelul distribuţiei populaţiei era extrem de complex. În oraşele mari, inclusiv în Liov, polonezii aveau atât superioritatea numerică, cât şi o poziţie socială şi economică favorabilă. În oraşele mai mici predominau evreii. În mediul rural se găseau adesea sate exclusiv poloneze şi catolice alături de sate exclusiv rutene, uniate sau ortodoxe. În această situaţie, nu se putea trasa o simplă linie pe hartă pentru a diviza zona poloneză de cea ucraineană. Mai grav, stabilind singură legea de la început, conducerea ucraineană a distrus orice şansă de cooperare sau compromis. Prin declararea unilaterală a Republicii Populare a Ucrainei de Vest (ZURL) la Lemberg pe 1 noiembrie 1918, i-au provocat pe polonezi la lupte care nu vor înceta până la cucerirea întregii provincii. Această campanie, care a durat până în iulie 1919, a consumat o mare parte a energiei armatei poloneze la momentul respectiv. Apoi, frontiera poloneză de pe Zbrucz a rezistat ferm. A fost recunoscută de Directoratul Ucrainean pe 21 aprilie 1920, ca preţ cerut de Piłsudski pentru marşul spre Kiev, iar pe 18 martie 1921, de reprezentanţii Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene la Pacea de la Riga. În 1923, întrucât Consiliul Ambasadorilor a ezitat să o ratifice, Galiţia de Est a fost transferată oficial în Republica Polonă[19]. După mai puţin de douăzeci de ani, desigur, şi această înţelegere a fost modificată. În septembrie 1939, în urma unei înţelegeri cu naziştii, şi în 1944-1945 în negocierile cu Churchill şi Roosevelt, liderii sovietici au reuşit să încorporeze în URSS întreaga Galiţie de Est.

În 1945, frontiera de est a Poloniei a fost impusă de politica sovietică. Singurii săi susţinători polonezi erau funcţionarii PKWN, TPRP şi TJRN, care fuseseră obligaţi de patronii sovietici să o accepte ca o condiţie a numirii în funcţie. Mikołajczyk a acceptat noua graniţă numai sub presiuni diplomatice intense. „Eşti la limita anihilării," i-a spus Churchill. „Dacă nu accepţi frontiera, vei fi eliminat pentru totdeauna. Ruşii îţi vor distruge ţara, iar poporul tău va fi lichidat."[20] Recunoaşterea frontierei de puterile occidentale a fost confirmată la Yalta, pe baza Liniei Curzon. O zonă semnificativă de la vest, în jurul oraşului Grodno, a fost anexată de Uniunea Sovietică. La acel moment însă, problema era pur teoretică. Se hotărâse deja mutarea polonezilor de la est de noua frontieră înapoi în Republica Populară Polonă, precum şi deportarea nonpolonezilor de la vestul graniţei în URSS. Frontierele aveau să conteze mai mult decât oamenii.

În general, istoria frontierelor moderne poloneze este tristă pentru oricine şi-ar fi imaginat că harta Europei moderne a fost trasată cu un minimum de generozitate sau precizie. Principiul autodeterminării a fost respins cu o monotonie cinică. Rezultatul celor două alianţe de război dintre puterile anglo-saxone şi ruşi a fost că polonezii nu au beneficiat niciodată de luxul de a fi gazda unor minorităţi naţionale în statul lor, deşi acesta este un lucru considerat perfect normal în cazul britanicilor sau ruşilor, ba chiar şi al cehilor. Danzig le-a fost luat polonezilor în 1919 din motive etnice, Cieszyn le-a fost luat din motive economice. Zona industrială din Silezia Superioară a fost acordată Poloniei în ciuda victoriei germane clare în plebiscit. Dorinţele populaţiei de la Liov sau Vilnius au fost luate în considerare în 1945 la fel de puţin ca în 1939 sau 1919. Se pare că în nici un moment nu s-a dorit ca

dreptatea să învingă. Numai intenţiile politicii ruse şi sovietice au rămas constante. În 1914, Sazonov, ministrul de Externe ţarist, şi-a publicat viziunea sa asupra viitorului Europei de Est. El cerea reinstaurarea vechii frontiere de la Bug a Regatului Congresului; împărţirea Prusiei de Est; cucerirea Galiţiei de Est; acordarea Danzigului unui nou stat polonez unificat cu Rusia; şi expansiunea Poloniei până la râul Oder. Pe termen scurt, planul său a fost dejucat de circumstanţe. Pe termen lung, în mâinile lui Stalin, acesta a fost îndeplinit cu o uluitoare atenţie la detaliu[21].

Se pot aduce multe argumente în favoarea actualelor frontiere ale Republicii Polone. Ele sunt compacte, bine adaptate pentru apărarea militară şi bazate în principal pe linia munţilor, mării şi principalelor cursuri de apă. Pentru prima oară în istorie, acestea cuprind un stat polonez locuit în cea mai mare parte de polonezi, nelăsând o minoritate poloneză importantă în străinătate. Ar fi o situaţie avantajoasă şi lăudabilă, dacă nu ar fi curs râuri de sânge şi nu ar fi existat suferinţă şi dispute fătarnice pentru realizarea ei.

*
* *

Frontierele în mişcare ale Poloniei au cauzat complicaţii fascinante în ce priveşte toponimele. Într-adevăr, pentru mulţi oameni, abundenţa toponimelor poloneze este adesea un motiv suficient ca să studieze mai degrabă o altă parte a continentului. Confruntat chiar de la început cu nume oarecum nefamiliare şi aparent greu de pronunţat, zăpăcitul student anglo-saxon disperă adesea când vede că, în fiecare caz, are de-a face cu două, trei, patru sau chiar cinci variante. „Wrocław", se pare, este acelaşi lucru cu „Breslau"; „Wilno" este uneori deghizat ca „Vilna" sau, în zilele noastre, „Vilnius"; „Liov", la fel, poate fi descris ca „Leopolis", „Leopol", „Lemberg", „Lvov" şi „L'viv". Diferitele autorităţi preferă variante diferite, din motive nu întotdeauna clare. În căutarea „variantei corecte", studenţii se pierd în ceaţa sfaturilor contradictorii, până când cineva le spune că în contextul potrivit toate variantele sunt la fel de corecte[22].

Desigur, nu este doar o problemă a Europei de Est. Anglo-saxonii tind să ezite doar fiindcă de obicei nu sunt conştienţi de fenomenele întru totul similare din propria ţară şi fiindcă sunt obişnuiţi ca toate informaţiile de la străini să fie traduse în limba engleză. Foarte puţini englezi, de exemplu, ştiu că Londra este cunoscută unora dintre locuitorii insulelor britanice drept „Llundain"; sau că Oxford este „Rhydychen", iar Cambridge – „Caergrawnt". Foarte puţini se deranjează să se întrebe de ce protestanţii de la Ulster spun „Londonerry" şi catolicii de la Ulster, „Derry", sau de ce „Kingston" a fost schimbat în „Dun Laoghaire". Nu toţi americanii ştiu că metropola lor cea mai de seamă şi-a început viaţa ca „Nieuw Amsterdam" sau că jumătate din locuitorii Texasului numesc „Agostino" capitala statului lor. Având în vedere aceste exemple, nu este nevoie de nenumărate limbi străine pentru a înţelege că variaţiile în uz depind de punctul de vedere al oamenilor care le folosesc şi, parţial, de trecerea timpului. Astfel, capitala Marii Britanii, odată „Londinium", acum se numeşte „London"; pentru galezi, ea este „Llundain", pentru francezi şi

spanioli, „Londres", pentru italieni, „Londra", pentru polonezi, „Londyn". La fel, capitala Sileziei, odată „Vratislav", sub conducerea cehilor din Boemia a devenit „Vraclav"; sub coroana Habsburgilor şi a Hohenzollernilor – „Breslau"; şi sub conducere poloneză, după război, a rămas „Wrocław". Pentru filologii clasici, ea este încă „Vratislavia". Pentru germani, ea va rămâne întotdeauna „Breslau", iar pentru polonezi, pe veci „Wrocław".

Mare parte din confuzia legată de numele poloneze a rezultat din faptul că multe dintre schimbări au avut loc relativ recent, iar mişcările naţionale rivale au insistat asupra propriilor nomenclaturi, privindu-le ca pe o chestiune de onoare. Când, la Conferinţa de Pace din 1919, s-a deschis această cutie a Pandorei, o mulţime de nume de oraşe şi provincii şi-au luat zborul din ea şi nu au mai fost recuperate. Delegaţia poloneză, ca şi celelalte dinaintea ei, a captivat auditoriul cu liste de nume pe care nimeni altcineva nu le mai auzise. Respingând regulile impuse de puterile care au făcut împărţirile, ea a refuzat să folosească toponimele curente, stabilite, considerând că solicitările lor asupra teritoriilor germane sau ruse vor fi discreditate prin utilizarea terminologiei germane sau ruseşti. De câteva ori, arbitrii Aliaţi au fost nevoiţi să aleagă versiuni neutre, cum ar fi „Teshen", sau să reînvie anglicisme antice, precum „Dantsick", pentru a-i calma pe reclamanţii agitaţi. La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial însă, subiectul toponimelor nu s-a discutat mult. Sovieticilor li s-a permis să impună terminologia care le convenea lor şi protejaţilor lor. În teritoriile recuperate ale Poloniei, s-a profitat de orice ocazie pentru a da uitării numele germane, nu numai ca simbol al victoriei asupra naziştilor, ci şi într-o încercare suspectă de a demonstra falsificarea istoriei de către germani. În fostele teritorii poloneze anexate de URSS, toate numele poloneze existente au fost suprimate în mod oficial.

În această situaţie, datoria istoricului este fără îndoială să atragă atenţia cititorilor săi la modurile în care prezentul diferă de trecut. Chiar şi o lectură superficială a unui text din secolul al XIX-lea va arăta cât de diferite erau multe nume de localităţi „poloneze" în acea perioadă, faţă de ce au devenit ulterior. După citirea descrierii lui Baedeker despre Breslau, de exemplu, merită să ne întrebăm dacă sublinierea evidentă a legăturilor prusace şi germane ale oraşului nu derivă din faptul că Baedeker însuşi era german[23]. Ne-am putea întreba dacă raritatea referirilor la elemente poloneze derivă din lipsa unei influenţe poloneze substanţiale în oraş la momentul respectiv. Dacă Baedeker nu a fost un şarlatan, ceea ce este puţin probabil dată fiind reputaţia sa internaţională, orice cititor nepărtinitor va avea impresia că se poate ca Breslau să fi fost un oraş cu totul german, caz în care ne putem referi la acesta ca „Breslau" pentru respectiva perioadă, iar nu ca „Wrocław".

Dacă ne aplecăm asupra unui text polonez comparabil publicat în 1970, trebuie să admitem că imaginea este aproape de nerecunoscut. După ce am citit un ghid de călătorie în Polonia, ne putem pune întrebarea dacă sublinierea evidentă a elementelor poloneze nu derivă pur şi simplu din faptul că ghidul a fost editat şi publicat de o agenţie oficială din Republica Populară Polonă[24]. Oare raritatea referirilor la legăturile germane ale oraşului este cauzată de prejudecăţi ale autorilor sau, poate, de lipsa – la această dată – a oricărei influenţe germane semnificative? Cu excepţia

situaţiei în care autorii ar fi şarlatani, ceea ce este greu de crezut, ne putem lăsa convinşi că Wrocław în 1970 este un oraş cât se poate de polonez. În acest caz, este rezonabil să îl numim, în perioada de după război, „Wrocław", şi nu „Breslau".

Ghidurile indică doar în trecere evenimentele catastrofale care au schimbat oraşul Breslau în Wrocław. În ianuarie 1945, confruntat cu avansul armatei sovietice, Hitler a ordonat ca *Festung-Breslau* să fie apărată până la ultimul om. Locuitorii civili, aproape în întregime germani, au primit ordinul să îşi abandoneze casele şi să pornească în miez de iarnă spre inima Germaniei. Mulţi dintre aceşti refugiaţi neajutoraţi au fost nimiciţi de primul bombardament al RAF asupra Dresdei. Trei luni mai târziu, când supravieţuitorii garnizoanei de la Breslau au fost forţaţi să capituleze, o mare parte din capitala sileziană fusese deja făcută una cu pământul. Localnicii plecaseră cu toţii. Ruinele au fost ocupate de unităţi militare sovietice şi poloneze şi apoi predate administraţiei Teritoriilor Recuperate. Într-o discuţie cu Stalin despre această problemă în 1944, Mikołajczyk a remarcat că Wrocław este un „oraş pur german". Stalin a replicat că, în vremuri străvechi, acesta fusese de fapt un oraş slav şi „nimic nu va împiedica o întoarcere la rădăcinile sale istorice". (În această conversaţie, Stalin s-a referit la oraş ca „Borysław"[25].) În 1945-1947, oraşul a fost complet repopulat cu refugiaţi polonezi. Mulţi dintre ei au venit de la Liov, după ce sovieticii le pregătiseră o soartă asemănătoare cu cea a locuitorilor oraşului Breslau. Universitatea, biblioteca, Institutul Ossolineum, împreună cu mii de angajaţi şi cu bunurile materiale au fost transportate în bloc de la Liov. Mai târziu au sosit şi alţi polonezi, din alte regiuni devastate ale ţării. În acest context, Wrocław ar putea fi considerat mai degrabă o reîncarnare parţială a oraşului Liov, şi nu o continuare a fostului Breslau. Astăzi, Wrocław este un oraş plin de viaţă şi eminamente polonez. Locuitorii mai bătrâni vorbesc adesea cu accentul săltăreţ de est, trădându-şi astfel originile îndepărtate. Însă tinerii, peste 50% din populaţie, s-au născut cu toţii aici. Ca vratislavii polonezi, ei se consideră descendenţi direcţi ai vechilor slavi care au trăit pe aceste pământuri cu peste şapte secole în urmă. Asemenea sentimente, chiar dacă sunt de înţeles, sunt lipsite de fundament. Asemenea predecesorilor lor germani vârstnici, care acum ajung la finele unui amar exil în Republica Federală, ei sunt victimele şi produsele celui de-al Doilea Război Mondial[26].

Putem face exerciţii mentale similare pentru aproape toate oraşele din Teritoriile Recuperate şi toate fostele oraşe poloneze încorporate în URSS. Szczecin, Koszalin, Gdańsk, Olsztyn, Zielona Góra, Jelenia Góra, Kłodzko, Opole sunt în mare parte comunităţi noi, ale căror nume poloneze sugerează corect discontinuitatea cu trecutul lor german. Vilnius, capitala Republicii Lituaniene, găzduieşte doar o mică parte dintre familiile care au trăit acolo înainte de război. Locuitorii din prezent încearcă să uite uniunea de cinci secole cu Polonia, ca şi cum aceasta ar fi fost o întrerupere neregulată în progresul natural al oraşului. Liov, capitala Republicii Ucrainene, cuprinde doar o mică parte dintre familiile care populaseră Liovul interbelic sau Lembergul austriac. Şi totuşi, ucrainenii moderni vorbesc adesea despre capitala lor de parcă ar fi „oraşul lor" din moşi-strămoşi.

În realitate, Liovul sovietic a fost fabricat în aceeaşi manieră artificială şi din aceleaşi motive ca şi Wrocławul polonez. În anii 1890, în epoca autonomiei Galiţiei,

Baedeker prezenta în ghidul său de călătorie imaginea unui oraş cu caracter esenţialmente polonez, dar şi cu influenţe austro-germane în administraţie. După treizeci de ani, în 1927, directorul Oficiului pentru Turism al guvernului polonez a evidenţiat şi mai mult legăturile poloneze ale oraşului[27]. În descrierea simbolurilor naţionale, dr. Orłowicz a atras atenţia cititorilor asupra Plac Mariacki (Piaţa Sfânta Maria) împodobită cu statuia lui Mickiewicz, ridicată de Popiel (1905); asupra Muzeului Sobieski din Casa Regală din Piaţa Mare, fostul *Ring*; asupra Bisericii Valahe (1580); şi asupra cimitirului din Łyczaków, cu zona specială rezervată membrilor *Orlęta* („Tinerii Vulturi"), apărători ai oraşului Liov în 1918-1919. În plus faţă de descrierile detaliate ale artei şi monumentelor poloneze, autorul menţionează cu atenţie capodoperele uniate-ucrainene din Colecţia Dzieduszycki, din Muzeul Ucrainean fondat în 1912, din catedrala uniată Sfântul Gheorghe (1746) şi din biserica Sfânta Parascheva (1643). După treizeci şi cinci de ani, în 1962, un ghid sovietic mai modern prezintă cititorului o versiune combinată ucraineană şi sovietică a istoriei oraşului:

> La limita nordică a Carpaţilor de Răsărit, pe râul Polta, afluent al Bugului, este situat unul dintre cele mai frumoase oraşe ucrainene – vechiul oraş Liov, de 700 de ani.
> Istoria lui este faimoasă şi bogată în evenimente. Oraşul a fost întemeiat la mijlocul secolului al XIII-lea de prinţul Daniil Romanovici şi numit după fiul său, Lev. Împreună cu fortăreaţa din vârful dealului, el a servit ca punct de rezistenţă împotriva valurilor de tătari mongoli cotropitori ai Europei.
> În secolul al XIV-lea, pământurile Galiţiei-Volînia au fost victima invaziilor feudalilor polonezi, unguri şi lituanieni. Slăbit de luptele cu tătarii, cnezatul a fost incapabil să ţină piept vecinilor săi războinici.
> La mijlocul secolului al XIV-lea, teritoriile de vest ruseşti, împreună cu Liov, au fost capturate de polonezii susţinuţi de papa de la Roma, ca bază teritorială pentru extinderea credinţei catolice spre răsărit. Până în 1772, pământurile Galiţiei-Volînia au fost stăpânite de nobilii polonezi, până la preluarea Galiţiei de Austria; apoi Liov a trecut sub conducere austriacă, până în 1918. După Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie s-a ridicat steagul roşu al victoriei, însă, din cauza împrejurărilor istorice, Liov a fost aruncat în robie de conducătorii polonezi, care au suspendat anumite legi precum cea a muncitorilor din Ucraina de Vest, promulgată mai înainte sub conducere austriacă. Pentru muncitorii din Ucraina de Vest, Liov a devenit centrul luptei pentru eliberare şi pentru reuniunea cu Ucraina Sovietică. Ideile Marii Revoluţii din Octombrie şi succesul conducerii sovietice au inspirat muncitorii din Ucraina de Vest în lupta lor de eliberare socială şi naţională.
> La sosirea anului memorabil 1939, popoarele sovietice au oferit o mână de ajutor muncitorilor din Ucraina de Vest, iar Liov a devenit oraş sovietic [...][28]

Aşa arată destinul oraşului Lemberg-Liov-L'viv în istoria modernă. Nu se menţionează clar nicăieri că Rusia este de fapt singura ţară căreia oraşul nu i-a aparţinut niciodată înainte de 1939. Nicăieri nu se găseşte o explicaţie pentru menţionarea uzuală a acestui oraş în literatura sovietică oficială sub forma sa rusească „Lvov".

Nu există nicăieri vreun indiciu al fostelor legături poloneze sau evreieşti. Nicăieri, nici măcar în glumă, nu se regăseşte vreo sugestie că numele ar trebui, de fapt, pronunţat „lvov". Atitudinea agresivă faţă de consemnările istorice este doar mai puţin evidentă decât cea a „anului memorabil", când s-a realizat cea mai abruptă transformare a oraşului[29].

Cercetătorii de profesie pot crede că ghidurile de călătorie populare sunt sub demnitatea lor. Dacă aşa cred, se înşală. Eforturile lui Baedeker şi ale diverşilor lui succesori ne aduc exact acele informaţii elementare pe care se bazează cunoştinţele omului de rând despre Europa de Est. Se poate ca prejudiciile, greşelile, metoda selectivă şi ideile de-a dreptul fanteziste să apară mai evident în cazul ghidurilor, dar ele sunt tot atât de dăunătoare ca şi acelea care se regăsesc din plin în lucrările academice.

Pentru studentul şi istoricul fără interese proprii şi fără vreo preferinţă faţă de una sau alta dintre limbile est-europene, rămâne totuşi o problemă de ordin practic. Cu o asemenea bogăţie de variante onomastice, este normal ca oamenii să se întrebe care nume trebuie folosit în ce fel de circumstanţe. Răspunsul nu este simplu, dar se pot face câteva sugestii. Mai întâi, este esenţial să recunoaştem că nici una dintre aceste denumiri nu are valoare absolută sau eternă. Numele locurilor trebuie revizuite constant pentru a demonstra că s-a luat cunoştinţă de schimbările intervenite. În mod ideal, „numele" ar trebui să reflecte întotdeauna legăturile culturale sau politice dominante ale „locului" la momentul în cauză. Chiar şi dacă aceasta înseamnă să vorbim în capitolul 3 despre „Vratislav", în capitolul 20 despre „Breslau" şi în capitolul 23 despre „Wrocław", este de preferat să nu facem compromisuri în ceea ce priveşte precizia. În al doilea rând, trebuie să acceptăm faptul că diversele convenţii lingvistice se schimbă într-un ritm mai lent decât cele politice. Când se vorbeşte germană, este mult mai simplu să folosim forma „Breslau" decât „Wrocław", pur şi simplu pentru că aceasta a fost forma specifică utilizată în literatura consacrată în domeniu în limba germană. Când se vorbeşte poloneză, este întotdeauna mai simplu să spunem „Wrocław", din motive pur lingvistice. Un german care arată o preferinţă pentru forma „Breslau" nu sugerează că versiunea modernă a oraşului Wrocław ar fi cumva germană, la fel cum nici polonezii care vorbesc despre „Lipsk" şi „Dresna" nu au pretenţia că Leipzig sau Dresda ar fi poloneze. În al treilea rând, este important să reţinem că versiunile neutre, în engleză sau latină, distorsionează de fapt realitatea şi pot avea implicaţii serioase. Pentru istoricii anglofoni, „Warsaw" este, evident, preferabil nativului „Warszawa". Însă elementele de acest fel, complet anglicizate, sunt foarte rare. Majoritatea formelor englezeşti au fost preluate din uzul german sau rusesc, devenind familiare cititorilor anglo-saxoni din trecut în condiţii specifice care nu mai sunt de actualitate – „Cracow", de exemplu, a fost împrumutat din germanul „Krakau" în vremurile îndepărtate când locuitorii oraşului erau, în majoritate, vorbitori de germană. În final, nu trebuie uitat că toate denumirile localităţilor sunt valabile fiindcă au fost inventate în anumite scopuri. În acest sens, raportate la ele însele, toate denumirile sunt la fel de legitime. Justeţea lor, în orice situaţie, poate fi pusă sub semnul întrebării doar când istoricul cercetează în ce scop

vor fi utilizate şi în al cui interes. Trebuie reţinute toate variaţiunile. De un singur lucru putem fi siguri : sunt demni de milă acei barbari care au făcut turul documentelor şi cimitirelor de pe pământurile poloneze, ştergând numele poloneze, germane, evreieşti, ruseşti sau ucrainene în speranţa că vor forţa o realitate complexă să se conformeze fanteziilor lor monotone. Cenzorii care elimină numele ofensatoare ale localităţilor din hărţi şi documente, pretinzând că situaţia din momentul actual ar reprezenta totodată verdictul etern al istoriei, se înşală şi îşi trădează de fapt propria cauză. Ca şi în unele chestiuni mai picante, orice om raţional trebuie să conchidă : *Vive la différence !*

*
* *

Orice s-ar spune despre aranjamentul teritorial din 1945, nu ne îndoim că acesta a fost pe cât de hotărâtor putea fi un aranjament politic de acest fel. Caracterul său decisiv nu a fost rezultatul înţelepciunii, ci al cruzimii autorilor săi. Problemele legate de frontiere, în loc să fie rezolvate, au fost distruse. În întreaga Europă de Est, minorităţile naţionale care erau sau nu responsabile pentru tensiunile dintre comunităţi au fost îndepărtate fizic şi relocalizate. Din punctul de vedere al guvernelor de la momentul respectiv, precum şi al marii puteri care a dominat întreaga regiune vreme de aproape cincizeci de ani, rezultatul a fost extrem de ordonat. Însă costurile umane au fost incomensurabile.

Pentru istoric, aranjamentul din 1945 prezintă un paradox interesant. În realitate, el a constituit o rupere radicală cu trecutul, un uriaş salt dincolo de condiţiile dominante dinainte de război, o diversiune arbitrară a mersului istoriei. A fost o inginerie politică uriaşă. Totuşi, în aproape fiecare ţară est-europeană, aranjamentul a fost interpretat drept culminarea unui proces istoric natural, fiind în mod constant raţionalizat prin referiri la evenimente istorice îndepărtate, reale sau imaginare. Toată lumea ştie că istoria poate fi utilizată pentru a justifica orice. În acest caz însă, complicatul ceremonial istoric impus de ideologi pentru sanctificarea deciziei din 1945 s-a dovedit la fel de copleşitor ca şi decizia în sine. Era ca şi cum constructorii Canalului Suez sau ai Barajului Grand Coulee s-ar fi simţit obligaţi să-şi explice lucrul spunând că, date fiind condiţiile normale ale evenimentelor, soarele, valurile şi geologia ar fi produs acelaşi efect.

În Polonia de după război, o întreagă generaţie a fost instruită să creadă că frontierele Republicii Populare defineau teritoriul pe care naţiunea poloneză evoluase din timpuri străvechi. Tinerilor li se spunea că *macierz*, sau „Pământul-Mamă" polonez s-a aflat dintotdeauna în acelaşi loc, chiar şi atunci când s-a întâmplat ca mari porţiuni ale sale să fie locuite timp de secole de numeroşi „străini" sau când graniţele politice au fost trasate în cu totul alte direcţii. Conform versiunii oficiale de după 1945, polonezii au deţinut întotdeauna dreptul inalienabil şi exclusiv de a locui pe Teritoriile Recuperate din vest şi nord, chiar şi atunci când vreun caz de forţă majoră le-a împiedicat să şi-l exercite. De asemenea, prezenţa polonezilor în

orice moment pe orice porţiune sau petic de pământ dincolo de frontiera estică stabilită prin Conferinţa de la Potsdam trebuia privită ca o încălcare mişelească a drepturilor altor naţiuni (chiar dacă unele dintre respectivele naţiuni nici nu existau încă la vremea respectivă). Pe scurt, Republica Populară era văzută ca un produs natural al istoriei. Graniţele ei fuseseră trasate de oameni ale căror deliberări, sub egida URSS, erau inspirate de principii ştiinţifice care le-au permis nu numai să creeze o nouă Polonie, ci şi să o recupereze pe cea veche. Din multe puncte de vedere, avem de-a face cu o imagine foarte romantică, în care abilitatea oamenilor de stat în 1945 restaurase o capodoperă clasică, curăţând pânza de murdăria acumulată şi de retuşul stângaci al secolelor, pentru a scoate la lumină harta istorică originală a Poloniei în toată splendoarea sa imaculată. Sub masca unei metode ştiinţifice, argumentul era pur teleologic. Pentru o naţiune care a cunoscut o asemenea instabilitate de-a lungul secolelor, acest argument avea un farmec nu raţional, ci emoţional.

În 1945, toţi vecinii de la est ai Poloniei au fost încorporaţi în URSS. Din punct de vedere strict teritorial, aceste state au avut mult de câştigat. Lituanienii aveau propria RSS Lituaniană, cu capitala la Vilnius din 1940. Bieloruşii au căpătat propria RSS Bielorusă, care se întindea de la Dvina până dincolo de Pripet şi de la Brest pe Bug până la Vitebsk, Mogilev şi Gomel. Ucrainenii au obţinut o RSS Ucraineană, care cuprindea „Marea Ucrainǎ de la San până la Don". Din alte puncte de vedere totuşi, aceste naţionalităţi sovietice nu aveau motive să sărbătorească. Încorporarea lor în URSS a fost însoţită de lichidarea fizică a tuturor conducătorilor naţionali independenţi şi de deportarea în masă a unor întregi segmente ale populaţiei. Deşi primeau controlul nominal asupra limbii, culturii şi teritoriului naţional, ele erau subordonate conducerii exclusive a Partidului Comunist al întregii Uniuni Sovietice, care a acţionat ca instrument al unui imperiu centralizat, autocrat, dominat de ruşi. Drepturile lor constituţionale erau doar de formă. Statutul de supuşi era cât se poate de real. Cu excepţia membrilor aparatului de conducere, oamenii din aceste state tindeau să privească fostele lor legături cu Polonia cu un amestec de regret şi invidie. (Vezi harta 21.)

În special lituanienii trebuie să fi dat din cap adesea cu disperare. În perioada interbelică, trista lor obsesie în privinţa oraşului Vilnius (în care locuiau mult prea puţini lituanieni) a precipitat nu doar ruptura cu guvernul polonez, ci şi distrugerea planurilor unei defensive comune a naţiunilor învecinate[30]. Mai mult, aceasta i-a împins spre alianţa politică dubioasă cu sovieticii. Promisiunea legată de Vilnius a fost momeala care i-a atras pe lituanieni în capcana sovieticilor. Tragicele rezultate ale acestui comportament au ieşit la lumină în 1939-1940, când aprobarea sovietică pentru transferarea oraşului Vilnius către Lituania a fost preludiul invaziei Armatei Roşii în iunie 1940, dând o lovitură mortală independenţei lituaniene. Într-o anumită măsură, toate naţiunile Europei de Est s-au făcut vinovate de urmărirea unor obiective egoiste, cu preţul bunelor relaţii între vecini şi al siguranţei comune; lituanienii au fost un caz tipic. Ei au fugit de lacul polonez numai pentru a sări cu totul în puţul sovietic[31].

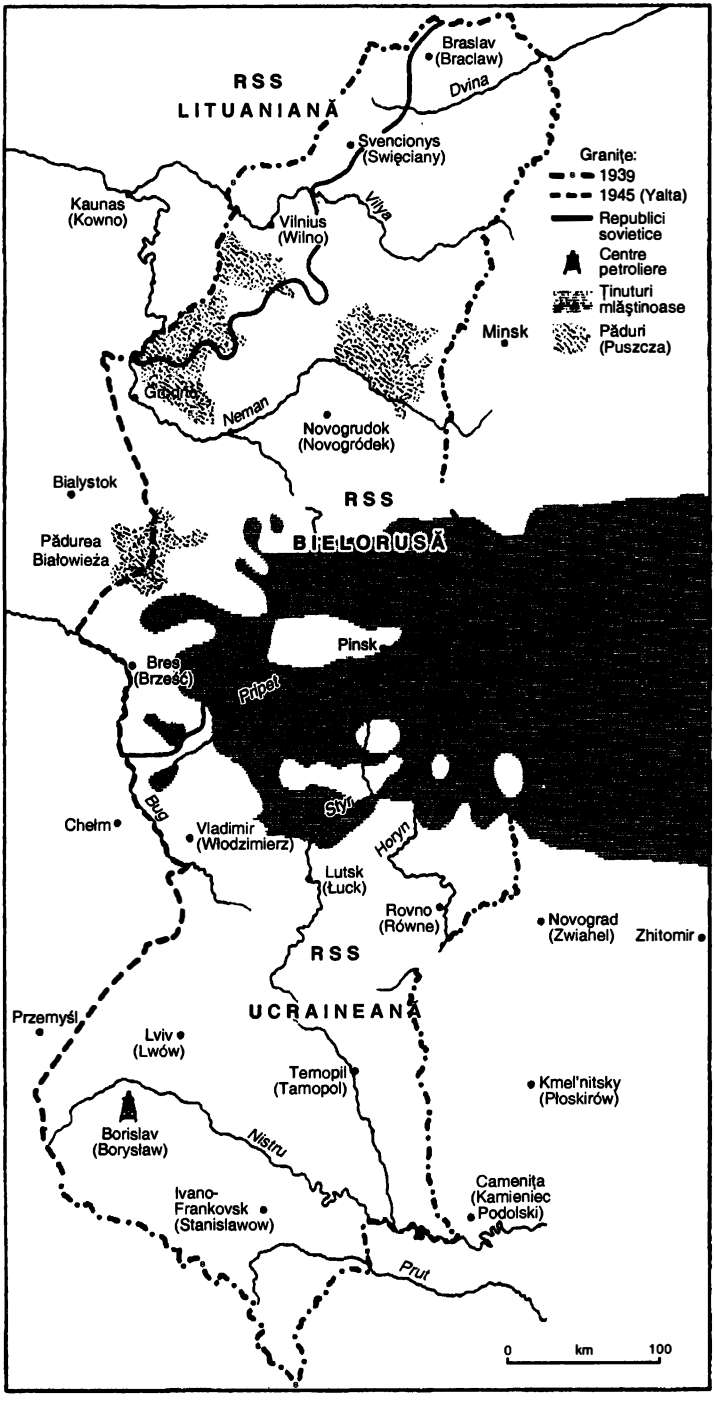

Harta 21. Teritoriile Recuperate ale URSS, după 1945

Bieloruşii au avut mai puţine şanse de a decide asupra propriei soarte decât lituanienii. Republica lor naţională independentă (BNR), cu capitala la Minsk, a rezistat doar nouă luni: din martie 1918 până în decembrie al aceluiaşi an. Invadată mai întâi de Armata Roşie, apoi de armata poloneză, ea a fost împărţită între sovietici şi polonezi prin Tratatul de la Riga. Stalin i-a lichidat pe intelectuali. În 1939, reunirea părţilor vestică şi estică într-o RSS Bielorusă a fost însoţită de o epurare masivă şi de intrarea Armatei Roşii, care a invadat ţara „precum un val de lăcuste". În opinia unuia dintre puţinii istorici bieloruşi independenţi, comparaţia între politica poloneză şi cea sovietică faţă de Bielorusia înclină clar în defavoarea sovieticilor[32].

Ucrainenii, care avuseseră cândva şansa celui mai mare câştig dintr-o înţelegere cu polonezii, aveau acum multe de regretat. Precum lituanienii, aceştia şi-au revendicat drepturile naţionale în întregime şi dintr-odată, pentru ca apoi să sfârşească cu aproape nimic. Mişcarea naţională ucraineană, cu sloganul său „Ucraina pentru ucraineni", a adoptat un punct de vedere inflexibil şi nedispus la compromisuri asupra problemei teritoriale. Din acest punct de vedere, semăna cu naţional-democraţii lui Dmowski din tabăra poloneză, cu care urma de altfel să se lovească frontal. În scurta epocă a independenţei ucrainene, din 1918 până în 1921, nu exista nici un grup care să facă faţă federaliştilor polonezi ai lui Piłsudski, nici chiar conservatorilor polonezi mai blânzi. Ucrainenii nu puteau să ajungă la o înţelegere cu naţionaliştii polonezi din cauza revendicărilor teritoriale care se excludeau reciproc; nici cu federaliştii polonezi, din cauza vechilor resentimente legate de regimul feudal al fostei *Rzeczpospolita*; nici cu conservatorii polonezi, din cauza recentelor experienţe din Galiţia. Ca atare, ucrainenii au fost lăsaţi să-şi înfrunte singuri adversarii ruşi – atât Roşii, cât şi Albii[33]. Capturarea Lembergului în noiembrie 1918, într-un moment în care doar o mică minoritate ucraineană locuia în oraş, a condus la un război de nouă luni cu armata poloneză şi la pierderea Ucrainei de Vest în favoarea Poloniei[34]. Recuperarea Kievului în mai 1920, ca o consecinţă a tratatului improvizat dintre hatmanul Petlura şi Piłsudski, a avut loc prea târziu pentru a mai putea împiedica o contramobilizare a unor forţe bolşevice practic invincibile[35]. În orice caz, recunoaşterea – obligatorie, de altfel – de către Petlura a revendicărilor poloneze asupra Ucrainei de Vest, ca preţ cerut de Piłsudski în schimbul ajutorului armat, l-a discreditat pe hatman în faţa compatrioţilor săi inflexibili. În acest mod, dezbinat pe plan intern şi atacat din afară, statul naţional ucrainean (UNR) a fost anihilat. Nu a reuşit să revină la viaţă timp de şaptezeci de ani. Prin Tratatul de la Riga, Ucraina, ca şi Bielorusia, a fost împărţită între polonezi şi sovietici. În perioada interbelică, frustrarea ucrainenilor era îndreptată în special împotriva polonezilor. Fiindcă în Polonia, spre deosebire de URSS, era tolerată o anumită doză de politică naţionalistă, Ucraina de Vest a devenit centrul unor organizaţii ucrainene cu astfel de orientări. Însă nu s-a câştigat nimic. În anii care au precedat Pactul Ribbentrop-Molotov din 1939-1941, precum şi războiul de pe frontul de est din 1941-1945, atât polonezii, cât şi ucrainenii au pierdut orice speranţă de acţiune comună împotriva inamicilor lor comuni. Până în 1939, mişcarea naţionalistă ucraineană a rămas cu un singur potenţial aliat – naziştii, iar când Hitler şi-a arătat adevărata faţă înecând în sânge toate organizaţiile independente din Ucraina ocupată, ţara a rămas complet izolată. Cei câţiva ucraineni care s-au alăturat germanilor în Divizia SS Galizien au fost

decimaţi pe frontul de est. Unul dintre ultimele secrete ale „Ultimului Secret" este că supravieţuitorii SS Galizien au fost salvaţi de la deportare în URSS şi de la moartea sigură pentru că au declarat că sunt cetăţeni polonezi[36]. Aceia care s-au alăturat Armatei Insurecţiei Ucrainene (UPA) a lui Stefan Bandera şi-au petrecut restul celui de-al Doilea Război Mondial luptând pentru supravieţuire în clandestinitate împotriva a trei adversari simultan: Armata Roşie, Wehrmachtul şi AK poloneză. În ciuda curajului lor, atitudinile politice nerealiste şi neîncrederea excesivă în toţi vecinii lor i-au pus într-o poziţie sortită eşecului. Aceştia au fost atacaţi în 1947 şi anihilaţi în munţii Bieszczady printr-un exerciţiu comun al armatelor sovietică, poloneză şi cehoslovacă.

Drept urmare a atât de multor dezastre, atitudinile ucrainenilor faţă de Polonia au fost, inevitabil, ambivalente. În Uniunea Sovietică nu se putea discuta deschis despre acest subiect, iar în Republica Populară Polonă problema s-a pus rareori în public. Printre cercurile emigranţilor din Occident, aceasta a provocat adesea reacţii violente, din cauza animozităţilor antebelice sau din timpul războiului. Majoritatea ucrainenilor din străinătate crescuseră în vechea tradiţie naţionalistă, în care deţinerea exclusivă a teritoriului naţional în limitele sale maxime era privită ca obiectiv unic şi final. Din acest motiv, aceştia încă publicau hărţile unei „Mari Ucraine" ale cărei hotare le depăşeau chiar şi pe cele ale republicii sovietice ucrainene. Încă se plângeau de „ocupaţia poloneză" de la Peremishl (Przemyśl) şi Khilm (Chełm). Păreau să nu realizeze cât de apropiată era poziţia lor de cea a altor naţionalişti, stalinişti şi polonezi, pe care îi urau. Istoricii lor încă se agaţă de vechea ideologie naţionalistă care consideră naţiunea şi patria acesteia o realitate constantă în întreaga istorie atestată. Este o ideologie care, în mod necesar, creează resentimente faţă de oamenii consideraţi a fi adus ofense acestui ideal imposibil, steril şi neistoric. Nici aceşti istorici, la rândul lor, nu realizau cât de apropiată este poziţia lor faţă de cea a propagandiştilor comunişti oficiali. În şcolile Republicii Socialiste Sovietice Ucrainene şi în sălile de clasă ale emigraţiei ucrainene, copiilor încă li se spunea că polonezii care au condus cândva Kievul şi care constituiseră cea mai mare comunitate în rândurile populaţiei teritoriilor Liov, Ivanofrankivsk (Stanisławów) şi Ternopil erau „asupritori străini", „invadatori străini" sau „moşieri imperialişti". Mutatis mutandis, acestor copii li se oferea aceeaşi imagine pe care naţionaliştii polonezi de modă veche (precum şi succesorii lor printre ideologii comunişti) o aveau cu privire la prezenţa germanilor în punctele vestice. Era o imagine calculată cu grijă, cu scopul de a menţine vii vechile antagonisme[37].

Totuşi, treptat au ieşit la lumină şi alte opinii. Au apărut istorici care au scris mai mult despre vechea moştenire comună a polonezilor şi ucrainenilor şi mai puţin despre divergenţele lor moderne. Se apropia cu paşi repezi aniversarea milenară a relaţiilor polono-ucrainene şi exista aşteptarea ca, în cadrul festivităţilor, să se cântărească atât avantajele, cât şi dezavantajele din mileniul trecut de la lansarea expediţiei prinţului Volodimir (Vladimir) de Kiev împotriva „Liahilor" în 981. Trebuiau demontate două mituri la fel de jignitoare – primul, că rolul Poloniei în est a fost dintotdeauna unul exclusiv pozitiv; al doilea, că acesta a fost complet negativ. Există acum istorici gata să dezbată dacă vechiul stat polono-lituanian nu a fost măcar o mamă vitregă, dacă nu chiar o mamă, atât pentru ucraineni, cât şi pentru polonezi.

Există istorici care regretă eşecul uniunii de la Hadziacz, există şi alţii care se bucură de succesul răscoalei lui Hmelniţki. Există istorici care fac comparaţie între încorporarea încununată de succes a Ucrainei în Imperiul Rus între 1654 şi 1787 – în câteva etape succesive: protectorat, autonomie limitată, apoi integrare completă – şi politica Rusiei faţă de Polonia după 1717. Toate aceste studii lasă să se întrevadă speranţa unei moderări a tonului în atitudinile polono-ucrainene. Mai presus însă, acestea îi îndeamnă indirect atât pe polonezi, cât şi pe ucraineni să privească cu un ochi critic ipotezele fundamentale ale naţionalismului care a dominat atâta vreme nu numai istoria, ci şi istoriografia lor. Studiile arată că nici naţiunea în sine, nici statul naţional nu deţin o valoare morală în sine, ci doar atunci când sunt promovate alături de valori etice fundamentale precum iubirea de semeni, caritatea şi respectul drepturilor individului. „Domnilor, în numele cărei idei doriţi un stat naţional, independent şi suveran?" Aceasta este, poate, problema centrală a istoriei şi politicii moderne din Europa de Est. În mâinile unor militanţi intoleranţi, naţionalismul poate fi la fel de opresiv, crud şi respingător ca şi imperialismul şi absolutismul, din cauza nedreptăţilor care l-au creat. Contribuţia istoricului la o reevaluare trebuie să constea în prezentarea realităţilor trecutului în toată diversitatea lor. Prea multă vreme a dominat tonul prejudecăţilor pesimiste de fiecare parte. Printre polonezi, cel mai cunoscut citat referitor la istoria relaţiilor polono-ucrainene provine din magnifica, dar controversata propoziţie a lui Sienkiewicz din *Ogniem i mieczem* (*Prin foc şi sabie*): *Nienawiść wzrosła w sercach, i zatruła krew probratymczą* („Ura a umplut inimile oamenilor, otrăvind sângele frăţesc")[38]. La ora actuală putem găsi şi alte citate mai împăciuitoare. Chiar şi pe vremea când antagonismul polono-ucrainean era alimentat de ambiţiile rivale din Galiţia, Panteleimon Kulish scria despre „duelul abominabil şi pasiunea dezlănţuită" a „ruteanului încăpăţânat şi a duşmanului său înverşunat din ultima mie de ani" – un duel cu care „nici unul dintre urmaşii lor nu se va mândri". Chiar mai devreme, Taras Şevcenko îşi avertiza compatrioţii împotriva tentaţiei de a se bucura de ghinioanele Poloniei:

Va făliţi că de-unii singuri
aţi doborât Polonia?
A căzut Polonia, da! Dar şi pe voi
În cădere v-a zdrobit sub ea[39].

În anii care au urmat, asemenea afirmaţii generoase au fost mult prea adesea ignorate.

Prin eliminarea vechii dispute teritoriale, aranjamentul din 1945 a reuşit cu forţa ceea ce polonezii şi ucrainenii se dovediseră incapabili să realizeze printr-o înţelegere reciprocă. Cele două familii înrudite care trăiseră secole de-a rândul sub acelaşi acoperiş erau definitiv dezbinate şi forţate să se mute în locuri diferite. Unii au condamnat imediat această separare forţată, alţii au comparat-o cu „un divorţ inevitabil" – neplăcut în sine, însă preferabil discordiei continue dintr-o căsnicie nepotrivită. Toţi au fost însă de acord că aranjamentul a oferit ambelor părţi o perioadă de răgaz, o ocazie de reflecţie lucidă asupra eşecurilor din trecut şi a oportunităţilor din viitor.

Dintre toţi vecinii Poloniei însă, germanii aveau cele mai multe motive să pună la îndoială versiunea oficială a istoriei Poloniei, aşa cum era ea propagată la Varşovia.

Orice vor fi simţit ei în legătură cu pierderea irevocabilă a provinciilor lor estice – şi par să simtă un amestec de vinovăţie, resentimente şi indiferenţă –, ei nu pot da uitării o parte atât de semnificativă a moştenirii lor. Conform istoricilor germani de şcoală veche, legătura permanentă a Pomeraniei şi Sileziei cu landurile germane s-a creat în 1138, iar cea cu Prusia – la sosirea Ordinului Teuton în 1226. Astăzi, deşi cele mai extreme revendicări ale germanilor s-au dovedit a fi false, nu se poate nega faptul că elementul german a fost predominant în acele locuri timp de cel puţin şase sau şapte sute de ani. Nimeni nu poate nega faptul că populaţia „provinciilor poloneze" din Prusia a avut un rol important în istoria germană, în cea mai strălucită epocă a sa. Orice om cu cele mai elementare cunoştinţe despre cultura germană nu poate trece cu vederea contribuţia „esticilor", locuitorii din oraşele şi provinciile recent încorporate în Polonia, la dezvoltarea ei. (Vezi harta 22.)

Dacă predilecţia autorităţilor poloneze de a construi monumente în cinstea bătăliilor faimoase duse pe teritoriul lor ar fi pusă în practică într-un mod echitabil, actualelor monumente de la Legnica şi Grünwald li s-ar alătura încă multe altele : un monument în cinstea lui Wallenstein pentru rolul său în bătălia din 1627 la Steinau-am-Oder (Ścinawa) ; mai multe monumente închinate victoriilor lui Carol al XII-lea asupra saxonilor la Ostenburg (Pułtusk), Punitz (Punice) şi Fraustadt (Wschowa) ; monumente pentru victoriile lui Frederic cel Mare la Mollwitz (Małujowice, 1741), unde şi-a luat tălpăşiţa de pe front fiind cuprins de o panică inutilă, la Hohenfriedburg (Dobromierz, 1745), la Zorndorf (Sarbinów, 1758) şi la Leuthen (Lutynia) ; şi, mai presus, pentru marile înfrângeri ale lui Frederic la Gross Jägersdorf (1757) şi Künersdorf (Kunowice, 1759). Toate aceste bătălii însă au fost privite în Polonia ca făcând parte mai degrabă din istoria „universală", şi nu din cea „locală", astfel fiind arareori considerate demne de atenţie, deşi turistul polonez modern s-ar bucura poate să vadă asemenea monumente. Pentru germanii educaţi, de exemplu, toponimul Künersdorf invocă acelaşi gen de reflecţii nobile pe care britanicii le asociază cu imnul *Recessional* al lui Kipling, iar francezii cu rândurile lui Hugo despre bătălia de la Waterloo în *L'Expiation.* La Künersdorf a avut loc cel mai mare dezastru al Prusiei, în urma căruia ruşii au ameninţat să distrugă Hohenzolernii definitiv ; a fost scena unui măcel nemaivăzut şi subiectul vestitei *Elegy* a lui Christoph August Tiegde în onoarea „omenirii măcelărite de iluzii pe Altarul Sângeros". Sub numele de Kunowice, acesta a devenit staţia poloneză de frontieră de pe linia ferată care leagă Berlin de Varşovia. Alte monumente ale gloriei trecute ar putea fi de asemenea ridicate în cinstea apărării oraşului Colberg (Kołobrzeg) de către feldmareşalul Gneisenau în 1806 ; în onoarea victoriei lui Napoleon la Preussisch Eylau (Iława Pruska) în 1807 ; în amintirea distrugerii de către Hindenburg, în septembrie 1914, a două armate ruseşti într-o bătălie la Lacurile Mazuriene ; sau chiar în cinstea opririi Armatei Roşii de către Piłsudski în drumul ei spre Germania, în august 1920. O statuie colosală a lui Hindenburg, ridicată la Hohenstein (Pszczółki) în amintirea succesului său împotriva ruşilor, a fost dărâmat de naziţi în 1944, pentru a nu fi profanat de armata sovietică, pe când singurul simbol al succesului lui Piłsudski în bătălia de la Varşovia a fost, multă vreme, un monument foarte mic aflat la Radzymin, cu inscripţia stranie „KOŚCIUSZKO-RODACY-1920r." („Pentru Kościuszko, din partea compatrioţilor săi, 1920").

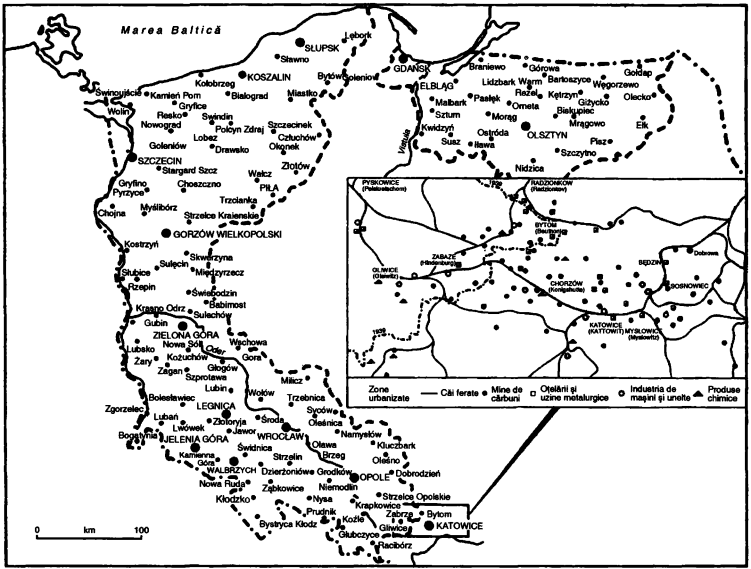

Harta 22. Teritoriile Recuperate ale Poloniei, după 1945

Tot aşa, dacă autorităţile poloneze postbelice ar fi comemorat toate marile personalităţi originare din Teritoriile Recuperate, am regăsi numeroase plăci comemorative: în Szczecin, la locul naşterii Sofiei Augusta von Anhalt-Zerbst (1729-1796), ulterior cunoscută drept Ecaterina, împărăteasa Rusiei; în Gdańsk, la locul de naştere al lui Johann Hevelius (1611-1687), astronom şi producător de bere; al lui Gabriel Fahrenheit (1686-1736), fizician; al lui Arthur Schopenhauer (1788-1860), filozof; şi al fraţilor von Schellendorf, miniştri germani de Război, sub Bismarck; la Poznań, la locul naşterii istoricului Heinrich Graetz (1817-1891); al liderului naţional-liberal Edward Lasker (1829-1884); al mareşalului-preşedinte Paul von Beneckendorff und Hindenburg (1847-1934) şi al mareşalului Hans von Kluge (1882-1944); la Wrocław, unde au văzut lumina zilei: Friedrich von Gentz (1764-1832), secretarul lui Metternich şi teoretician al balanţei puterii; Friedrich Schleiermacher (1768-1834), teolog; Karl Lessing (1808-1880) şi Adolf Menzel (1815-1905), pictori istorici; Ferdinand Lassalle (1825-1864), socialist; mareşalul Hermann von Eichhorn (1848-1918); sir George Henschel (1850-1934), cântăreţ, dirijor şi fondator al Orchestrei Simfonice din Boston; şi Max Born (1888-1970), om de ştiinţă britanic şi laureat al Premiului Nobel. Tot astfel, Morąg (Mohrungen) îl poate revendica pe J.G. Herder (1744-1803), filozof al istoriei, mitolog şi colecţionar de basme populare; Cewlino (Zeblin), aproape de Koszalin (Köslin) îl poate revendica pe Ewald Christian von Kleist (1715-1759), soldat şi poet prusac, căzut la Künersdorf; Meschkau (Mieczków) în Silezia a dat naştere lui Adalbert Falk (1827-1900), ministru al Educaţiei în Prusia, cu un rol major în *Kulturkampf*; Kostrzyn (Kûstrin), locul unde a fost încarcerat Frederic al II-lea în tinereţe, se poate mândri cu amiralul Alfred von Tirpitz (1849-1930) şi feldmareşalul Teodor von Bock (1880-1945); Bialochowo (Belchau) lângă Torun se poate numi leagăn al generalului Erich von Falkenhayn (1861-1922); Pokój (Carlsruhe), aproape de Opole, îl poate revendica atât pe Ferdinand von Richthofen (1833-1905), geograf şi explorator al Chinei, precum şi pe nepotul său la fel de aventuros, Manfred von Richthofen (1892-1918), cunoscut drept „Baronul Roşu", cel mai celebru dintre piloţii Primului Război Mondial; Wąbrzeźno (Briesen) aproape de Grudziądz îl poate revendica pe Walter Herman Nernst (1864-1941), care a descoperit a treia lege a termodinamicii. Krzyżowa (Creisau) aproape de Swidnica i-a fost oferită pe vremuri mareşalului Helmuth von Moltke (1800-1891), ca recunoaştere a serviciilor sale în Războiul austro-prusac din 1855. Mai târziu, ca localitate de origine a strănepotului mareşalului, Helmuth James von Moltke (1907-1945), spânzurat de nazişti pentru trădare, aceasta a adăpostit „Cercul Kreisau" al rezistenţei germane[40]. Skyren (Skórzyn), aproape de Krosno (Crossen) pe Oder, este localitatea de baştină a lui Leon, conte de Caprivi (1831-1899), iar Haynau (Chojnów) – a lui Georg Michaelis (1857-1936). Ambii au deţinut, la vremea lor, funcţia de cancelar al Germaniei. Racibórz (Ratibor) a fost centrul domeniilor familiei Hohenlohe – cel mai mare domeniu cumulat din Europa Centrală; iar Tarnowskie Góry (Tarnowitz), al domeniului Donnersmarck. Dintre personalităţile celui de-al Doilea Război Mondial, generalul Heinz Guderian (1888-1954) s-a născut la Chełmno (Kulm) pe Vistula; *SS Obergruppenführer* Erich von dem Bach-Zelewski (1899-1972), care a înăbuşit Insurecţia de la Varşovia – la Lębork

(Lauenberg) în Pomerania; iar generalul SS Kurt Daluège (1897-1946), conducător al *Ordnungspolizei* - la Kluczbork (Kreuzburg) în Silezia. Lista este nesfârşită, numărând mai multe articole în orice enciclopedie generală decât cele ale unor naţiuni întregi. Cine poate hotărî că atâtea nume distinse, precum şi vechile comunităţi germane din care provin, trebuie acum disociate de pământul pe care s-au născut? Cum vor fi reţinute atât faptele lor abominabile, cât şi cele memorabile, dacă ei sunt, pur şi simplu, şterşi din documente?

Dar articolele enciclopedice nu spun prea multe. Caracteristica într-adevăr frapantă a vieţii germane în est a fost întotdeauna intensitatea cu care germanitatea populaţiei era asociată cu pământul pe care locuia. Din pricina aceloraşi sentimente de nesiguranţă ale locuitorilor de astăzi ai acestor teritorii, patriotismul şi grija pentru păstrarea culturii proprii printre germanii estici aveau o fervenţă direct proporţională cu tensiunile la care era expusă populaţia din teritoriile de graniţă. Din multe puncte de vedere, germanii din Breslau sau Posen erau cu mult mai loiali culturii germane şi statului german decât mulţi dintre compatrioţii lor din alte părţi ale Germaniei (la fel cum şi „Loialiştii" din Belfast îşi cultivau caracterul britanic mai mult decât majoritatea populaţiei din alte părţi ale Marii Britanii). În orice caz, chiar dacă patriotismul german manifesta uneori o latură agresivă, de care polonezii erau cât se poate de conştienţi, el a inspirat şi realizări extraordinare în toate domeniile de activitate. În sfera educaţiei, printre cărturarii şi oamenii de ştiinţă din Breslau, a căror universitate germană era pe locul doi după cea din Berlin, s-au aflat multe personalităţi de renume internaţional. Şi în domeniul artelor, importanţa fostei provincii germane este evidentă. De la castelele teutone din Marienburg (Malbork) şi Neidenburg (Nidzica) şi turnurile gotice din Peterkirche în Stettin şi Marienkirche în Danzig, până la curiozităţile renascentiste din Hirschberg (Jelenia Góra), Bad Landeck (Lądek Zdrój) sau Neisse (Nysa), la barocul cu motive florale din Grussau (Krzeszów) şi Leubus (Łubiąż) şi până la numeroasele clădiri publice ostentative şi anoste ale epocii wilhelmiene, teritoriile recuperate ale Poloniei sunt pline de elemente arhitectonice de expresie germană, şi nu poloneză. Teatrele, sălile de concerte şi galeriile mai vechi din Breslau, Posen, Stettin şi Danzig de asemenea fac parte din cultura germană, şi nu din cea poloneză.

Mai ales în domeniul literaturii germane, contribuţia esticilor are o semnificaţie fundamentală. Încă din secolul al XIII-lea, curtea lui Heinrich al V-lea, principe de Silezia (1257/58-1290), a fost un centru renumit al minnesangului. În epoca Reformei şi a Contrareformei, Johannes Scheffler (1624-1677), convertit la catolicism şi cunoscut drept „Angelus Silesius" (Îngerul Silezian), a scris imnuri religioase şi rugăciuni memorate apoi de creştinii germani de orice confesiune. Reformele literare din secolul al XVII-lea au fost iniţiate de Martin Opitz von Boberfeld (1597-1639) din Bunzlau (Bolesławiec), dezvoltate de Friedrich von Logau (1604-1655) şi Christian Hoffmann von Hoffmannswaldau (1617-1679), ambii funcţionari ai curţii sileziene, şi perfecţionate de Andreas Gryphius (1616-1664) din Fraustadt (Wschowa). Renaşterea din secolul al XVIII-lea a fost reprezentată de operele sublime ale lui Ewald von Kleist, a cărui poezie *Der Frühling* (*Primăvara*) este citată în fiecare antologie de versuri germane. La dezvoltarea romantismului a contribuit din plin

E.T.A. Hoffmann (1776-1822), care şi-a scris basmele fantastice iniţial pentru a alunga plictiseala sarcinilor sale ca funcţionar al Prusiei de Sud la Płock, iar mai târziu la Varşovia. Realităţile grave ale vieţii clasei mijlocii de la Breslau au fost reconstruite cu precizie de Gustav Freytag (1816-1895), al cărui *Soll und Haben* (*Debit şi credit*, 1855) este considerat exemplul perfect de roman al secolului. De o apreciere asemănătoare se va bucura mai târziu Arnold Zweig (1887-1968) din Glogau (Głogów), pentru volumul *Der Streit um den Sergeanten Grischa* (*Disputa despre sergentul Grischa*, 1927). Însă adevărata artă a şcolii sileziene se regăseşte abia în poezia lirică a lui Joseph Freiherr von Eichendorff (1788-1857), născut la Lubowitz (Lubowice) şi decedat la Neisse (Nysa), şi în dramele lui Gerhart Hauptmann (1862-1946), care a trăit la Agnetendorf (Jagniątków) în Riesengebirge (Karkonosze). Liniile melodice simple ale lui Eichendorff, care evocau dealurile sterpe, pădurile întunecate şi nopţile luminate de lună, au inspirat adesea melodii ale lui Schubert, Schumann şi Wolf. Temele preferate ale lui Eichendorff – *Lust* (*Nostalgia*), *Heimat* (*Patria*) şi *Waldeinsamkeit* (*Singurătatea în pădure*) – au provocat aceleaşi sentimente puternice atât expatriaţilor germani din generaţia de după război, cât şi contemporanilor săi. Aici doar mai putem regăsi sufletul exilat al Sileziei germane:

Într-o vale răcoroasă
Roata morii se-nvârteşte.
Iubita mea însă acolo
Nu mai locuieşte.

O, vaste văi! Piscuri semeţe!
Pădure verde şi frumoasă,
Refugiul meu de contemplaţie
A nostalgiei şi durerii! [...]
E scris adânc în inima pădurii
Un cuvânt simplu, cumpătat:
Cum să trăieşti, cum să iubeşti,
Şi ce-l face pe om bogat [...]
Curând am să te părăsesc,
Pe un tărâm străin – străin şi eu voi fi.
Al vieţii teatru nebunesc
Pe drumurile-ngrămădite-l voi privi.

În viaţă jalea se strecoară
Tiptil şi pe furiş, ca hoţii;
Adio ne vom lua cu toţii
De la orice iubim pe lume[41].

Într-adevăr, din perspectiva zilelor noastre, nostalgia plină de sensibilitate a lui Eichendorff a prevestit destinul inevitabil al vieţii germanilor din est la fel de pregnant ca şi scenele apocaliptice de război din premoniţiile poetice ale unui alt silezian, Georg Heym (1887-1912):

Se înalţă uriaş din ruine fumegânde
Cel ce-n cerurile sălbatice torţa de trei ori şi-o întoarce
Peste-a norilor reflecţie, de furtună zdrenţuiţi
În întinderea pustie a întunecimii moarte,
Încât noaptea a uscat-o cu-ale sale flăcări oarbe
Şi în flăcări şi pucioasă înecată-a fost Gomora[42].

Atât germanii, cât şi polonezii încă se acomodează cu modificările din 1945. Ca şi în cazul polono-ucrainean, separarea forţată a naţionalităţilor a oferit o ocazie de amânare şi reflecţie. Însă în cazul relaţiilor polono-germane, rănile, deşi nu mai vechi, au fost mai adânci şi poate dura mai mult până când se vor vindeca. Istoricii din ambele tabere au început să corecteze distorsiunile mai grosolane ce alimentaseră prejudecăţile naţionaliste ale trecutului. Istoricii din Germania de Vest (RFG), nefiind nevoiţi să lucreze sub constrângerile ideologice din Republica Populară Polonă sau din Republica Democrată Germană, au reuşit să facă revizuiri ample. Scena literară din Germania de Vest a dovedit de asemenea un deosebit interes pentru temele legate de Polonia. În operele lui Günter Grass (născut în 1927 la Danzig), a cărui „Trilogie a Danzigului" – *Die Blechtrommel* (*Toba de tinichea*, 1959), *Katz und Maus* (*Pisica şi şoarecele*, 1961) şi *Hundejahre* (*Ani de câine*, 1963) – trebuie inclusă printre capodoperele literaturii contemporane, găsim semne că vechea *Polenlyrik* nu era complet dispărută. Ca martor al catastrofei Germaniei de Est, Grass a putut scrie despre Polonia în tonul sentimental al predecesorilor săi din secolul al XIX-lea. Însă cuvintele sale sunt pline de ironie şi ambiguitate, urmărind discreditarea stereotipurilor ostile răspândite în Germania tinereţii sale:

Am spus mereu că polonezii au talent,
Poate prea mult talent. Însă la ce?
Talent al mâinilor şi al sărutului,
Maeştrii Melancoliei, Cavaleriei.
Chiar Don Quijote, polonez extrem de înzestrat,
Stătea odată pe un deal de lângă Kutno.
În spate, amurgul trimitea raze roşietice.
Coborându-şi lancea împodobită cu talent, roşu cu alb,
A galopat către câmpie, lovind flancurile cenuşii
Ale acelor animale fără de talent,
Ce nu se mişcă decât cu motoare...
A pătruns între ei cu talent şi, fără de talent,
I-au sărutat mâinile, nu ştiu,
Să fi fost oi, mori de vânt ori tancuri –
Pan Kiechot, jenat, s-a îmbujorat cu graţie;
Nu ştiu cum să spun, dar polonezii *au talent*[43].

Totuşi, vechile prejudecăţi mor greu. Antipatiile dintre naţiuni pot fi foarte persistente. Mitul luptei de o mie de ani dintre teutoni şi slavi încă nu a fost cu totul abandonat[44]. Totuşi, bunul-simţ cere ca atât germanii, cât şi polonezii să fie învăţaţi

să se perceapă ca victime ale antipatiei reciproce şi să se întrebe mereu în interesul cui a fost menţinută vie această antipatie. În realitate, relaţiile polono-germane nu au fost nici atât de ostile tot timpul, nici atât de simple precum am putea crede judecând după evenimentele din al Doilea Război Mondial şi ascultându-i pe propagandiştii postbelici[45].

Reţinând acest lucru, este interesant de observat cât de mult corespunde *Elegia* lui Tiegde cu atmosfera celor mai iubite elegii britanice. Christoph August Tiegde, cutreierând câmpul de luptă din Künersdorf, a fost cuprins de gânduri extrem de similare cu cele ale lui Thomas Gray în cimitirul de la Stoke Poges. În 1945, fastul puterii prusace şi-a cunoscut inevitabilul sfârşit; puţini sunt germanii ce mai pot ignora direcţia în care s-au îndreptat căile pline de glorie. Fiecare călător care trece noua frontieră poloneză de la Kunowice poate avea de câştigat din lectura versurilor lui Tiegde, compuse cu peste un secol în urmă chiar în acel loc. Epitaful scris de poet pentru marele „Cuceritor al Lumii", inspirat de o înfrângere temporară suferită de Casa de Hohenzollern, poate fi aplicat cu şi mai mare intensitate în cazul prăbuşirii totale a lumii lui Adolf Hitler:

O, acum nu se mai ocărăsc
Acei ce zac aici, umăr la umăr.
Sufletele lor au plecat împreună
Către un tărâm al păcii
Şi-au răspuns acolo cu voioşie,
Dând darul iubirii, ce naşte iubire.
Numai mintea oamenilor, dezfrăţită,
Încă alungă Raiul de pe Pământ. [...]
Să sfidezi cununa de lauri e nobil.
Fericirea omenească e mai presus de faima unui erou.
Orice cap încununat va fi cândva un craniu
Iar cununa sa de lauri, coroană pe mormânt.
Ca o frunză smulsă de furtună
S-a desprins de viaţă Cezar, într-o zi întunecată;
Într-un sarcofag strâmt zace Frederic,
Un pumn de ţărână e tot ce-a mai rămas din Aleksandru.
Ce mic este acum marele cuceritor al lumii;
Totul a tăcut de mult, ca tunetele unei furtuni de vară.
Trupul său de mult a fost împărţit între viermi,
Precum împărăţia sa între satrapi[46].

Pe întreaga durată a Războiului Rece, nu s-a ridicat niciodată problema revizuirii frontierelor. Nici după 1989, când blocul sovietic a căzut, nu a fost abordată această chestiune. Într-adevăr, s-au făcut mari eforturi pentru evitarea acelui gen de dispute teritoriale ce au desfigurat Europa Centrală şi de Est în perioada interbelică. Polonia independentă a acceptat fără şovăire frontierele Republicii Populare. Nici măcar liniei Oder-Neisse nu i s-a permis să devină motiv de controversă. Instituită prin Acordul Interaliat de la Potsdam în 1945, graniţa polono-germană de-a lungul

cursului inferior al fluviului Oder şi pe malul vestic al râului Neisse a fost recunoscută de DDR (RDG) în 1950 şi acceptată *de facto* de Germania de Vest (RFG) în 1970. Însă nu fusese niciodată subiectul unui acord internaţional obligatoriu, drept care constituia o potenţială sursă de probleme. Din fericire, cu ajutor din partea SUA, problema a fost rezolvată în 1991 o dată pentru totdeauna. Washingtonul a refuzat să recunoască unirea fostei RDG cu Republica Federală Germania, până când guvernul de la Bonn nu a renunţat oficial la orice revendicări asupra teritoriilor de dincolo de Oder şi Neisse. Astfel, Polonia a scăpat de temerile sale şi, în mod remarcabil, a intrat în secolul XXI fără orice fel de dispute legate de frontiere.

Partea a II-a

POLONIA CONTEMPORANĂ DIN 1944 PÂNĂ ASTĂZI

22

PARTIA

Mişcarea comunistă

Se spune adesea că mişcarea comunistă poloneză nu prea a avut rădăcini locale. Ea poate fi privită, în mare, ca o plantă crescută mai mult într-un ghiveci străin şi transplantată în grădina poloneză postbelică de grădinarii politici sovietici. Din această perspectivă, mişcarea comunistă nu ar trebui să ocupe o poziţie prea importantă în istoria Poloniei. În acelaşi timp însă nu trebuie să subestimăm semnificaţia şanselor ce au existat cândva pentru un transplant încununat de succes, nici gradul în care mişcarea s-a adaptat condiţiilor unice ale solului politic polonez după 1945[1].

Originile mişcării comuniste poloneze sunt identificate de obicei cu începuturile socialismului polonez în general, de care nu a fost clar delimitată vreme de 60-70 de ani. La începutul secolului al XIX-lea, socialiştii polonezi aparţineau unei elite utopiste restrânse care se bucura de mai multă influenţă în diasporă decât acasă. Foarte specific pentru aceste începuturi este faptul că bazele primei organizaţii s-au pus probabil în 1832 la Portsmouth, într-o cazarmă navală scoasă din uz, de către un grup de refugiaţi care trebuiseră să părăsească ţara ca urmare a Insurecţiei din Noiembrie[2]. Grupul era format din Lelewel, Worcell şi pr. Aleksander Pułanski (1800-1838), din rândurile Societăţii Democrate şi ale organizaţiei Zemsta Ludu (Răzbunarea Poporului) ; ei au format o ramură distinctă, de opinie radicală a „roşiilor" din cele două răscoale. În absenţa unei societăţi industriale, interesele lor erau concentrate asupra problemelor agrare. Nu se poate observa nimic de genul unei organizări în masă până după Insurecţia din Ianuarie. Primul sindicat polonez a fost creat în 1870 la Liov, în Galiţia, de nişte tipografi polonezi. Primele greve socialiste au fost organizate în 1871 şi 1872 la Poznań, în Prusia. La Varşovia, primele grupări intenţionat socialiste au fost organizate în aceeaşi perioadă sub forma unor societăţi private de dezbateri.

Deja în anii 1870 existau două tendinţe diferite. Tendinţa majoritară, inspirată de Bolesław Limanowski (1835-1935), continua o tradiţie mai veche conform căreia cererile naţionaliste ale polonezilor erau considerate parte integrantă a programului socialist. Era o tendinţă patriotică, empirică şi marcată de un caracter pragmatic în abordarea problemelor sociale. Prima organizaţie de acest fel, Lud Polski (Poporul Polonez), a fost formată la Geneva, cu broşura lui Limanowski *Patriotism şi socialism*

(1881) ca text programatic[3]. Tendinţa minoritară, inspirată de Ludwik Waryński (1856-1889), respingea explicit cererile naţionaliste poloneze. Era o tendinţă cosmopolită, ideologică, elitistă şi nu tocmai împotriva terorismului, având legături strânse cu organizaţia rusă Voinţa Poporului. În una dintre primele şedinţe publice, organizată la Varşovia pe 29 noiembrie 1880, la a cincisprezecea aniversare a Insurecţiei din Noiembrie, mişcarea şi-a subliniat poziţia antipatriotică. Într-o scrisoare transmisă liderilor socialişti din străinătate, organizatorii săi susţineau că „vechiul motto – *Vive la Pologne* – a dispărut acum complet din lupta de clasă dintre muncă şi capital", ceea ce le-a atras critici din partea lui Marx şi Engels.

Admiratorii lui Waryński îl consideră adesea primul marxist al Poloniei, sugerând că înţelegea marxismul mai bine decât Marx însuşi. În orice caz, Waryński s-a dovedit a fi un organizator remarcabil şi a fost unul dintre cei mai veneraţi martiri ai mişcării. Născut în Ucraina, el a activat în fiecare dintre cele trei teritorii poloneze preluate de vecinii săi, precum şi în străinătate. În 1880, a fost principalul acuzat în procesul de la Cracovia al celor 35 de socialişti, însă a fost achitat. Doi ani mai târziu, la Varşovia, el a înfiinţat Marele Proletariat, o grupare ce se considera avangarda unei revoluţii iminente. Înfiinţarea de către el în rândul muncitorilor a unui fond pentru finanţarea luptei a permis grupării să supravieţuiască mai mult de patru ani, iar în aprilie 1884, în oraşul industrial Żyrardów, să organizeze cu succes o grevă pentru a obţine salarii mai mari şi condiţii de muncă mai bune. Capturat de poliţia ţaristă în valul de arestări preventive ce a urmat, el a fost judecat la Varşovia în 1885 şi acuzat de „conspiraţie cu scopul îndepărtării violente a actualei ordini politice, economice şi sociale". Patru colaboratori ai săi – Kunicki, Bardowski, Ossowski, Pietrusiński – au fost condamnaţi la moarte şi spânzuraţi în faţa Citadelei Alexandru. Waryński însuşi, împreună cu Ludwik Janowicz (1858-1902), a fost încarcerat în Schlüsselberg, unde a şi murit[4].

În anii 1890, socialismul polonez s-a maturizat până la un nivel la care se puteau forma partide de masă cu şanse reale de a deveni permanente. Cea mai mare grupare, Partidul Socialist Polonez (PPS), a fost fondată la Paris în 1892, sub conducerea lui Limanowski. Manifestul acestui partid proclama două obiective: dictatura proletariatului şi independenţa naţională – amândouă trebuind să fie obţinute prin metode nonviolente. Ziarul său, *Robotnik* (*Muncitorul*), editat mai întâi de Józef Piłsudski, era tipărit la Londra, în Piaţa Beaumont, pe strada Mile End, pentru a fi apoi trimis clandestin în Rusia. S-au creat şi organizaţii paralele, deşi complet separate, cum ar fi Partidul Social-Democrat Polonez (PPSD) din Galiţia al lui Ignacy Daszyński şi micul Partid Polonez Socialist al Poloniei Prusace la Kattowitz.

În acelaşi timp, însă în directă opoziţie cu principalele formaţiuni socialiste, a fost creată o mişcare rivală de către un grup ce reprezenta ideologia antipatriotică a unor radicali ce fuseseră eliminaţi din delegaţia poloneză de la Congresul Socialist Internaţional de la Zürich, din august 1893. Organizaţia lor, „Democraţie Socială pentru Regatul Poloniei" (SKDP), a fost înfiinţată de Julian Marchlewski (1866-1925) şi de tânăra activistă politică Rosa Luksemburg (1870-1919). La Vilnius a apărut o organizaţie asemănătoare, „Democraţia Socială a Lituaniei" (SDL), condusă de Feliks Dzerjinski. În 1900, cele două organizaţii au fuzionat sub denumirea Democraţia

Socială a Regatului Poloniei şi Lituaniei (SDKPiL). Astfel, opoziţiei fundamentale şi amare dintre socialiştii patrioţi sau „social-patrioţi" şi „social-democraţii" antipatrioţi i s-a conferit o formă instituţională, de durată.

Este interesant de observat că mişcarea socialistă evreiască din Polonia a manifestat tendinţe similare. Mişcarea internaţionalistă Bund (Liga Muncitorilor Evrei), fondată la Vilnius în 1897, era aliniată mai îndeaproape cu social-democraţii ruşi şi opusă organizaţiei naţionaliste Paole Sion. La momentul potrivit, Bund avea să dezvolte legături strânse cu PPS.

Rosa Luksemburg (Luxemburg) (1870-1919) merită o atenţie specială. Născută la Zamość, într-o familie de lituanieni evrei imigranţi din est, ea nu a fost prea legată de patria sa. Ca atare, era o reprezentantă tipică a elementului evreiesc cosmopolit intelectual ce a format coloana vertebrală a mişcărilor socialistă şi, mai târziu, comunistă. Colaboratoare a bolşevicilor în Rusia şi cofondatoare a mişcării Spartakusbund din Germania, ea urma să joace un rol central în dezvoltarea internaţionalismului marxist. O femeie de excepţie într-o lume condusă de bărbaţi, ea a fost cea mai influentă teoreticiană din istoria comunismului polonez[5].

În primele două decenii ale secolului XX, socialismul polonez a fost urmărit de eşecuri şi chinuit de conflicte. În Austria, PPSD a obţinut statut juridic şi, din 1897, a trimis un grup de deputaţi foarte vocali în Parlamentul de la Viena. Însă în Rusia colapsul Revoluţiei din 1905-1906 a pus capăt subit multor ani de luptă şi speranţă. În 1906, PPS s-a divizat în două facţiuni: PPS (Lewica) sau „Stânga", care insista pe menţinerea structurilor sindicale tradiţionale şi a tacticilor tradiţionale de acţiune în industrie, şi PPS Rewolucja sau „Divizia Revoluţionară", ce a început pregătirile pentru o acţiune militară organizată. În 1911-1916, o altă facţiune, PPS (Opozycja) sau „Opoziţia" lui Feliks Perl şi Tomasz Arciszewski s-a desprins de trunchiul partidului în semn de protest faţă de obsesiile militariste ale conducerii, care oricum pierduse controlul asupra formaţiunilor lui Piłsudski, ce aveau mai mult succes şi erau deja independente. În acelaşi timp, SDKPiL trecea şi ea printr-o schismă proprie. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, odată cu speranţa redobândirii independenţei naţionale, PPS şi-a recăpătat avântul, unindu-şi facţiunile în scopul unui efort concentrat de a elimina autoritatea puterilor partiţionare. SDKPiL şi PPS (Lewica), în schimb, au condamnat imediat „războiul imperialist", considerând că acesta nu poate aduce nici un avantaj clasei muncitoare[6].

În 1918, calea era deschisă pentru o fuziune între SDKPiL şi PPS (Lewica). Glumeţii din rândurile intelectualilor varşovieni de stânga o comparau cu un *mariage de raison* între un tânăr dintr-o familie bună, dar sărac lipit şi o fată bogată, dar cu o reputaţie îndoielnică. Social-democraţii puteau oferi o linie ideologică consistentă, în timp ce Lewica se bucura de sprijinul maselor. Congresul de fondare a noului partid a fost organizat la Cracovia în decembrie. Acesta a primit numele Partidul Comunist Muncitoresc Polonez (KPRP). Ostil de la început „Republicii burgheze", acesta a hotărât să boicoteze alegerile parlamentare din ianuarie 1919, în acest fel renunţând la şansa de a activa legal. În ciuda neobositei sale propagande, acesta nu putea ascunde faptul evident că în consiliile muncitoreşti, formate în 1918-1919 după modelul *Arbeiterrat*-urilor germane şi al sovietelor din Rusia, influenţa sa era mult

inferioară celei a PPS, a Bundului şi chiar a NZR, partidul de dreapta. În rândurile clasei muncitoare se bucura doar de un sprijin minim, limitat la un cartier sau două din Varşovia, Zamość şi Dąbrowa „Roşie". În ultimele două zone, armata poloneză a suprimat demonstraţiile armate ale unei autointitulate Gărzi Roşii. Numărul maxim de susţinători ai KPRP a ajuns la 77.000 în 1919, în comparaţie cu cei 93.000 ai PPS. În anii următori, numeroase grupări obscure, dar înrudite ca linie ideologică au fost integrate de sau asociate cu KPRP. Printre acestea s-au numărat „Partidul Comunist al Sileziei Superioare", de orientare poloneză; Kombund, o ramură a Bundului din Varşovia; „Partidul Comunist din Ucraina de Vest", o reîncarnare prosovietică a „Partidului Comunist din Galiţia de Est"; şi „Partidul Comunist din Bielorusia de Vest"[7].

Istoria partidului în perioada interbelică poate provoca doar compasiune. O serie de gafe strategice catastrofale au deschis calea spre anihilare. Comuniştii polonezi nu reuşeau nici să îşi atragă sprijinul populaţiei poloneze, nici să câştige încrederea superiorilor lor sovietici.

Anii 1918-1921 au adus amare deziluzii. După refugierea lor la Minsk, liderii partidului aşteptau zilnic veşti despre Revoluţia din Varşovia. În cadrul „Diviziei de Vest" a Armatei Roşii s-au format şase regimente de puşcaşi polonezi. Totuşi, nici revoluţia spontană, nici victoria Armatei Roşii nu s-au materializat. Lenin a nesocotit sfaturile date de KPRP atât în diplomaţie, cât şi în politica socială. În vara anului 1920, în scurtele luni ale avansului Armatei Roşii în Polonia, el şi-a lăsat planurile politice pe seama poliţiei politice CEKA a lui Dzerjinski, iar controlul asupra Comitetului Revoluţionar Provizoriu de la Białystok în mâinile bolşevicilor polonezi[8]. Instrucţiunile sale disperate ca Dzerjinski să împuşte o sută de polonezi pentru fiecare comunist executat de Armata Poloneză, „să îi distrugă pe moşieri şi pe culaci fără milă, mai iute şi mai cu hotărâre" şi să le dea pământul ţăranilor săraci au fost la fel de ofensatoare pentru KPRP, care la acest moment cerea colectivizarea imediată, ca şi pentru populaţie în general[9]. Tratatul de la Riga, prin care guvernul bolşevic a recunoscut oficial Republica Poloneză, a schimbat radical politica declarată nu numai de KPRP, ci şi de Comintern. O serie de experienţe negative au convins în cele din urmă al II-lea Congres al Partidului (în 1923) că analiza iniţială asupra situaţiei interne şi externe fusese cât se poate de incorectă. Subliniind acest fapt, se luase hotărârea să participe la alegerile parlamentare din 1922, iar în 1925 şi-a schimbat denumirea în Partidul Comunist Polonez (KPP).

În mai 1926, KPP a susţinut deschis lovitura de stat a lui Piłsudski. În măsura în care lovitura de stat era menită să împiedice o coaliţie de dreapta, decizia era pe deplin justificată. Totuşi, la Varşovia aceasta a fost răsplătită prin acţiunea promptă a jandarmilor lui Piłsudski, care au împrăştiat cu brutalitate demonstraţiile comuniste de susţinere. La Moscova, decizia KPP a fost denunţată violent ca fiind un act de trădare a taberei socialiste. Această „eroare din mai" a rămas zeci de ani un motiv de stânjeneală pentru istoricii comunişti[10].

În anii 1930, situaţia KPP, şi aşa dificilă, a devenit critică. În Polonia, membrii săi erau consideraţi trădători ai cauzei naţionale. Cei doi deputaţi ai lor, aleşi în Seim în 1922, îşi pierduseră de mult locurile. Ostilitatea fără drept de apel a PPS l-a exclus efectiv din politica practică a clasei muncitoare şi el nu a reuşit să facă

nici un progres real în direcţia unui Front Popular unit împotriva regimului *Sanacja*. În URSS, unde se aflau mare parte dintre lideri, eşecurile lor au fost întâmpinate cu batjocură. Cu toate că la al VI-lea Congres final din 1932 a fost epurată facţiunea troţkistă, cu tot cu schismaticul incorigibil Isaac Deutscher (1907-1967), trecutul luksemburgist al Partidului, conducerea sa formată în majoritate din evrei şi puternica propagandă în favoarea Cominternului, opusă intereselor sovietice, au trezit în mod inevitabil suspiciunile lui Stalin. Ignorând faptul evident că comunismul de tip sovietic părea inacceptabil pentru majoritatea poporului polonez, Stalin a ales să explice eşecul KPP prin presupusa infiltrare în rândurile sale a unor agenţi de contraspionaj polonezi. În toiul Marii Epurări din Uniunea Sovietică, o serie de procese politice ale presupuşilor „spioni, provocatori şi diversionişti polonezi" au condus inexorabil la lichidarea oficială, în 1938, a întregului KPP. La Congresul al XVIII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, în 1939, un purtător de cuvânt sovietic a făcut, indirect, una dintre puţinele remarci referitoare la această decizie fatală, ce era deja în vigoare la momentul respectiv:

> În scopul dezbinării mişcării comuniste, spionii fascişti şi troţkişti au încercat să formeze „facţiuni" sau „grupuri" separate în sânul unora dintre partidele comuniste, pentru a provoca lupte intestine... Partidul cel mai contaminat de elemente ostile era Partidul Comunist Polonez, unde agenţii fascismului polonez au reuşit să obţină poziţii de conducere. Aceşti ticăloşi au încercat să facă Partidul să susţină lovitura de stat fascistă a lui Piłsudski din mai 1926. Când aceasta a eşuat, s-au prefăcut că regretă „Eroarea din Mai", şi-au făcut autocritica şi au tras pe sfoară Cominternul la fel cum au făcut-o altădată Lovestone şi „poliţia facţionistă" a partidelor comuniste maghiar şi iugoslav. Activiştii Cominternului erau de vină că se lăsaseră înşelaţi de duşmanul lor de clasă, nereuşind să detecteze aceste manevre din timp... Partidele comuniste i-au investigat pe funcţionarii de la conducere şi i-au înlăturat din rândurile lor pe aceia a căror onestitate putea fi pusă la îndoială. Au dizolvat organizaţiile ilegale cele mai contaminate şi au început formarea altora noi...[11].

KPP a dispărut de pe lista partidelor afiliate Cominternului. Mai întâi liderii, apoi masa membrilor au fost convocaţi de Administraţia Politică de Stat sovietică (GPU). Au dispărut şi ei. Adolf Warszawski (zis Warski), Józef Unszlicht, Maria Koszutska (zisă Kostrzewa), Maksymilian Horwitz (zis Walecki), Juliusz Leszczyński (zis Leński), Stanisław Bobiński, Jerzy Heryng (zis „Ryng"), Władysław Krajewski-Stein – cu toţii veterani ai SDKPiL sau ai PPS (Lewica), oameni ce îşi închinaseră viaţa luptei pentru cauza comunistă – au fost împuşcaţi pe loc sau trimişi la moarte sigură în gulag. În total au fost ucişi aproximativ cinci mii de comunişti polonezi – practic toţi membrii activi ai Partidului. Singurii care au supravieţuit au fost norocoşii aflaţi la momentul respectiv în vreuna dintre închisorile poloneze şi aceia care au fost recrutaţi în serviciul de securitate sovietic. Rezultatele acestei vânători îşi capătă semnificaţia deplină atunci când sunt puse alături de cele 20-30 de victime comuniste ale regimului *Sanacja* şi chiar alături de cele câteva sute de comunişti polonezi ce le-au căzut victime naziştilor în timpul războiului. Troţki, aflat în exil în Mexic, a considerat că acest episod tragic, ca Pactul Ribbentrop-Molotov, pe care

l-a precedat, a constituit o lovitură fatală pentru comunismul internaţional. „Polonia va reînvia", a scris el, „însă Cominternul niciodată". Aici a avut perfectă dreptate[12].

Tragica soartă a comuniştilor polonezi între 1938 şi 1942 cu siguranţă provoacă şi compasiunea celor mai aprigi duşmani ai lor. Soarta lor a fost asemuită cu cea a unui partid nazist evreiesc imaginar, ai cărui membri, nereuşind să recruteze suficienţi evrei pentru Hitlerjugend, ar fi fost apoi ei înşişi gazaţi la Auschwitz. Respinşi de la început de patria lor, Polonia, membrii KPP care au supravieţuit au trebuit să accepte faptul că erau la fel de nedoriţi şi în patria sovietică a socialismului. Chinuitorul paradox a fost surprins în mod adecvat de un poet comunist, Władysław Broniewski (1897-1962), care a scris în celula sa sovietică din închisoarea Zamarstiniv de la Liov:

O VORBĂ CU ISTORIA (1940)

A vieţii maestră, Istorie,
Se vede, eşti pusă pe şotii:
Prin gratii Orion se strecoară,
Cum stăm pe veceu la răcoare.

Stăm şi-mi povesteşti vechi glume
Deşi râsul a batjocură îţi sună,
Şi-aşa ne tragem lanţurile prin lume –
Tu de veacuri, eu abia de-o lună.

O, spune-mi, Doamnă nemuritoare,
De unde-asemenea-nclinaţie
Spre paradox; şi înţelept e oare
S-aduci mâhnire în întreaga naţie?

Că, dacă chiar în lumea-ntreagă,
Când nu-i război, e stare de urgenţă –
Istorie, răspunde mai cu vlagă:
Pentru ce stăm şi facem penitenţă?

Pentru ce un poet revoluţionar
Să putrezească-n acest puţ sovietic?
Dragă Istorie, adevărul e amar.
Unul din noi se vede-i cam bezmetic.

Să-ţi fie deci ruşine, Mare Doamnă!
Din Zamarstiniv haide să ieşim!
Dincolo de zid şi-aşa ne arestează,
Şi ghinionul iarăşi ni-l găsim[13].

Deocamdată nu exista nici o posibilitate de schimbare a situaţiei. Atât timp cât Pactul Ribbentrop-Molotov era în vigoare, pe Stalin nu îl interesau câtuşi de puţin prizonierii polonezi sau organizaţiile poloneze de orice fel. Abia la finele anului

1941, după atacul lui Hitler asupra Rusiei şi schimbarea atitudinii lui Stalin în privinţa Poloniei, s-a putut pune problema reincluderii mişcării comuniste poloneze în strategia sovietică generală.

Sarcina de a reconstrui ceea ce mai rămăsese din această mişcare a căzut în seama unor polonezi curajoşi aflaţi la Moscova – aşa-numitul Grup de Iniţiativă, în frunte cu Marceli Nowotko (1893-1942), Pawel Finder (1904-1944) şi Bolesław Molojec (1909-1942). Având în vedere teroarea trecutului recent şi ororile prezentului, era nevoie de mult curaj şi dedicaţie pentru a-i convinge pe tovarăşii sovietici că trebuia înfiinţat din nou un partid polonez independent, care să fie apoi organizat chiar sub nasul Gestapoului, în Varşovia ocupată de nazişti. Totuşi, acest lucru s-a întâmplat. Pe 5 ianuarie 1942 s-a întrunit pentru prima oară, clandestin, nucleul noului partid. A fost adoptată denumirea Partidul Muncitoresc Polonez (PPR). La sfârşitul anului 1943, după misterioasa asasinare a lui Nowotko şi arestarea lui Finder de către Gestapo în condiţii suspecte, Władysław Gomułka (1905-1982) a devenit prim-secretar. Mica „Gardă Populară" a început lupta alături de Armata Teritorială (AK) împotriva ocupaţiei naziste[14].

Personalitatea lui Władysław Gomułka – sau, cum i se mai spunea, „tovarăşul Wiesław" – reflectă multe dintre caracteristicile fundamentale ale comunismului polonez reînviat. Biografia sa oficială nu menţionează mari evenimente formatoare din cariera lui; însă surse neoficiale de încredere sugerează că la baza acţiunilor sale politice s-au aflat angajamentul constant faţă de idealurile comuniste, precum şi repulsia faţă de practicile sovietice. În tinereţe, în anii 1930, trimis pentru un stagiu la Şcoala de Partid, în URSS, a fost martor la campania de colectivizare din Ucraina şi a decis de timpuriu că asemenea metode inumane nu vor fi niciodată aplicate în Polonia. În 1938-1939, ca membru al Sindicatului Muncitorilor din Industria Chimică, a avut norocul să fie arestat de poliţia poloneză pentru activităţi ilegale, supravieţuind astfel epurării politice a KPP care i-a eliminat pe majoritatea tovarăşilor săi. La începutul războiului, când închisorile au fost deschise, era la Liov, în zona de ocupaţie sovietică, dar, în mod caracteristic, nu a stat la discuţii cu GPU şi s-a întors în oraşul său natal, Krosno, în Guvernământul General controlat de nazişti. De acolo, complet izolat de autorităţile sovietice, şi-a reluat activitatea conspirativă. Mutându-se la Varşovia la apogeul terorii naziste, a fost la locul potrivit atunci când postul de secretar general al PPR a devenit vacant, în noiembrie 1943. Numirea sa în această funcţie a coincis cu publicarea textului integral al manifestului partidului, sub titlul *O co walczymy ?* (*Pentru ce luptăm ?*), în care se acorda importanţă egală obiectivelor independenţei naţionale şi revoluţiei sociale. În ciuda limbajului său marxist-leninist, o atare schimbare de direcţie în strategia generală a mişcării comuniste a adus-o pe aceasta din urmă mai aproape de vechiul PPS decât de KPP, oferind totodată Partidului şanse destul de mari de a recruta mai mulţi adepţi. Din multe alte puncte de vedere, Gomułka a rămas un comunist tradiţional, disciplinat şi realist. Nu avea timp pentru teoreticieni intelectuali sau pentru ţeluri artistice şi nu manifesta nici un interes pentru idealurile liberale. Firea sa încăpăţânată, călită în închisoare şi în ilegalitate, se va dovedi a fi o piedică atât în calea proiectelor sovietice de manipulare a Poloniei în propriile interese, cât şi a speranţelor nechibzuite

de „liberalizare". Gomułka a condus un grup de oameni convinşi că singura garanţie a Poloniei împotriva imperialismului sovietic o constituie un gen de comunism polonez radical. În următorii 27 de ani, viziunea sa a dominat aspiraţiile de bază ale unei mişcări care abia în 1956 şi-a luat soarta în propriile mâini[15].

Ascensiunea PPR de la originile sale obscure în timpul războiului până la dobândirea unei poziţii dominante în politica poloneză la finele anului 1948 a fost presărată cu momente de nelinişte şi teamă. La fel ca şi KPP înaintea sa, Partidul trebuia să urmeze un traseu riscant între ostilitatea opiniei publice din Polonia şi suspiciunile protectorilor sovietici. Numărul neglijabil de membri, abia depăşind o mie în momentul Eliberării, era mult prea mic pentru a oferi şansa unei libere concurenţe cu partidele democratice consacrate. Dependenţa de URSS era inevitabilă. În acelaşi timp, conducerea trebuia să se resemneze cu faptul că Stalin pur şi simplu nu avea încredere în comuniştii străini, agenţiile sovietice preferând să lucreze prin intermediul unor persoane şi organizaţii care se aflau direct sub controlul lor. În cea mai mare parte a perioadei 1943-1944, comunicarea dintre Varşovia şi Moscova a fost ca şi inexistentă. Controlul politic al armatei poloneze în Rusia era exercitat prin intermediul Uniunii Patrioţilor Polonezi (ZPP), condusă de Wanda Wasilewska. Epurarea administraţiei locale din Polonia în timpul Eliberării a fost realizată sub directa supraveghere a NKVD. Majoritatea poziţiilor-cheie din Comitetul de la Lublin şi instituţiile ce i-au succedat le-au revenit unor angajaţi sovietici care nu erau membri de partid, precum Edward Osóbka-Morawski şi Michał Rola-Żymierski. La primul său congres, în decembrie 1945, Partidul a trebuit să accepte multe numiri în funcţii de către NKVD, care a continuat să acapareze ministerele statului. Gomułka era înconjurat de tovarăşi proaspăt sosiţi din Rusia – Berman, Bierut, Minc, Radkiewicz, Zambrowski, Zawadzki – al căror rol era nu numai să-l urmeze, ci şi să îl ţină în frâu. Având în vedere aceste condiţii dificile, progresul Partidului a fost remarcabil. În timp ce eliminarea opoziţiei democratice a fost lăsată în sarcina organelor de securitate sovietice, organizaţiile tuturor potenţialilor rivali şi aliaţi au fost distruse prin tactica leninistă de „dezbinare de sus în jos şi de jos în sus". Între timp, numărul membrilor PPR a crescut spectaculos la peste un milion în 1948. Era un moment propice pentru concretizarea victoriei. Pe 15 decembrie 1948, PPR a semnat o înţelegere cu ce mai rămăsese din PPS, prin care ambele partide aveau să fuzioneze într-un nou Partid Muncitoresc Unit Polonez (PZPR); celorlalţi aliaţi ai comuniştilor din blocul guvernamental, SL şi SD, li se permitea să supravieţuiască în condiţiile unei subordonări stricte. Pe hârtie, procesul de creare a unei tradiţii comuniste dominante pare a fi fost încununat de succes. În teorie, tradiţia internaţionalistă a comuniştilor a fost reunită cu tradiţiile naţionaliste ale socialiştilor, pentru a genera o „democraţie populară" sintetică. În realitate, PZPR avea încă mult până să fie considerat realmente polonez sau cu adevărat unit. Poziţia sa în Polonia era incontestabilă, însă unitatea lui formală era destul de artificială. Victoria sa oficială a fost obţinută într-un an când pionii sovietici i-au suprimat pe comuniştii locali şi l-au înlăturat pe secretarul general, Władysław Gomułka. PZPR şi-a început cariera în condiţiile unei groaznici umilinţe[16].

Structura sistemului de partid, aşa cum s-a format în 1948, este descrisă oficial ca „hegemonie" (*partia hegemoniczna*). Acest termen defineşte corect poziţia partidului

în politica aşa-numitului „Front Naţional", unde mai multor partide şi formaţiuni aliate li s-a permis să existe atâta vreme cât recunoşteau rolul de conducere al comuniştilor. Termenul indică de asemenea şi persistenţa în cadrul PZPR a câtorva facţiuni neoficiale, dar bine definite. În primul deceniu de după război, observatorii adesea se mulţumeau să facă distincţie între acei tovarăşi despre care se credea că acţionează direct în virtutea ordinelor primite de la sovietici, aşa-numiţii „POP" (*pełniący obowiązki Polak*, polonez ce execută ordinele) şi cei ce nu aparţineau acestei categorii. Dar această diferenţiere, deşi importantă, s-a dovedit curând neadecvată. „Vechii comunişti", supravieţuitori ai KPP, formau un mic grup de idealişti mai vârstnici, mărturie vie a tristei istorii a Partidului. „Nucleul varşovian", în frunte cu Gomułka, era format din acei comunişti ce recreaseră PPR în Polonia în timpul ocupaţiei naziste. „Partizanii", conduşi de Mieczysław Moczar, veteranii care activaseră în ilegalitate în timpul războiului, erau cunoscuţi pentru atitudinile lor intolerante şi mărginite. „Patrioţii", veterani ai ZPP, au fost conduşi în epoca postbelică de generalul Alexander Zawadzki (1899-1964). „Oamenii de pe Oka", un grup creat în departamentul politic al armatei lui Berling, avea reputaţia unui temperament revoluţionar bonapartist. Din punct de vedere ideologic, Partidul putea fi împărţit între „stalinişti" şi oponenţii acestora, înclinaţi să favorizeze mai multe tipuri de „comunism naţional". „Staliniştii" erau, ei înşişi, împărţiţi între aceia care căutau să transforme Polonia într-o imitaţie palidă, rusificată a Uniunii Sovietice şi aceia ce doreau să utilizeze metodele staliniste pentru a crea un regim polonez complet independent, însă cu caracterul unei dictaturi dure. Fiecare dintre aceste facţiuni şi grupuri de opinie urmau să iasă din nou la iveală în timpul crizelor din următorii 30 de ani.

Privind dintr-un unghi neutru, putem observa că multe dintre caracteristicile specifice regimului comunist au precedente în etape anterioare ale istoriei poloneze. Dictatoriatul de stânga al unei elite politice restrânse, manipulând nişte instituţii pseudodemocratice în propriul interes, aminteşte vag de *Sanacja* antebelică. La fel şi gesturile simbolice ale Partidului în direcţia radicalismului social şi a anticlericalismului. Atitudinea autoritară a Partidului, precum şi retorica făţarnică a conducătorilor acestuia seamănă cu poziţia adoptată în mod tradiţional de mai-marii Bisericii. Într-o ţară profund catolică, similaritatea dintre conduita Partidului şi cea a ordinelor catolice militante – cum ar fi iezuiţii – nu putea fi trecută cu vederea. În termeni istorici, „dictatura proletariatului" poate fi văzută ca ultima dintr-o lungă serie de dictaturi care, în toate revoltele secolului al XIX-lea, au urmărit obiective democratice cu mijloace vădit nedemocratice. Atitudinea lipsită de toleranţă în problema identităţii naţionale, care fusese unul dintre factorii de divergenţă dintre PPR/PZPR şi antebelicul KPP, a marcat triumful final al ideilor ce au stat la baza Democraţiei Naţionale a lui Dmowski. Înclinaţia către înfiinţarea unor instituţii ca expresie a unităţii naţionale, indiferent dacă o asemenea unitate exista cu adevărat sau nu, îi caracteriza atât pe autorii comunişti ai „Frontului Naţional" şi ai continuatorului său, „Frontul Unităţii Naţionale" (FJN), cât şi pe creatorii antebelicelor BBWR şi OZoN. Strategia fundamentală a Partidului – de conjugare a alianţei defensive cu unul dintre cei mai puternici vecini ai Poloniei, pe de o parte, cu privilegiul autonomiei

economice şi culturale în plan intern, pe de altă parte – se potriveşte perfect cu îndelungata tradiţie „conciliatoare" sau „realistă" prezentă în politica poloneză încă de la începutul secolului al XVIII-lea. Din toate aceste puncte de vedere, noul tovarăş apare ca o versiune actualizată a vechiului patriot. Singurul lucru nou era ideologia marxist-leninistă a Partidului, o versiune rusească vulgarizată a filozofiei ştiinţifice din secolul al XIX-lea, importată *en gros* de la Moscova.

*
* *

La momentul adoptării sale, în 1948, ca ideologie oficială de stat, marxism-leninismul acumulase foarte puţini adepţi locali în Polonia. La rându-i, marxismul polonez în general se putea mândri cu un singur pionier recunoscut, Stanisław Brzozowski (1872-1911), iar în 30 de ani de dezvoltare postbelică a avut doar doi gânditori de prestigiu. Unul dintre aceştia, Adam Schaff (1913-2006), fost membru al antebelicului KPP, a preluat în 1946 – după obţinerea doctoratului la Moscova – prima catedră de marxism-leninism înfiinţată la Universitatea din Varşovia. Lucrările sale se remarcă, poate, nu atât prin profunzimea lor, cât prin vasta varietate a subiectelor, precum semantica şi existenţialismul, pe care Schaff le trata prin metoda marxistă[17]. Colegul său mai tânăr, Leszek Kołakowski (1927-2009), a trecut prin etapele succesive de tânăr recrut, revizionist şi apoi rebel. În mod semnificativ, atât Schaff, cât şi Kołakowski au fost până la urmă expulzaţi din Partidul a cărui ideologie au predicat-o cu atâta zel la începuturile carierelor lor.

Kołakowski a fost singurul filozof care a încercat vreodată, în mod serios, să îmbine marxismul cu tradiţiile consacrate ale moştenirii intelectuale poloneze. El era influenţat atât de mediul academic riguros al Facultăţii de Filozofie din Varşovia, unde a fost mai întâi student, apoi profesor, cât şi de catolicismul tradiţional. O excepţie printre ideologii postbelici, era pregătit să respecte principiul adversarilor săi, tindea să se bazeze pe argumente raţionale, şi nu pe lăudăroşenie şi discreditare şi era interesat de problemele fundamentale ale eticii şi religiei. În scurt timp, a ajuns să poarte de unul singur o cruciadă menită să dea marxismului o faţă umană. Eseul lui Kołakowski „Creştini fără Biserică" promitea să facă foarte necesara legătură între ideologia oficială şi credinţa religioasă a maselor[18], iar renumitul eseu „Preotul şi bufonul" a reprezentat o lovitură îndrăzneaţă aplicată stilului retoric bombastic şi dogmei autoritariste a propagandei de partid. „Preotul este paznicul Absolutului", scrie el, „cel care menţine viu cultul adevărurilor recunoscute şi conţinute în tradiţie. Bufon este acela care, chiar dacă se învârte în cercurile lumii bune, nu aparţine acesteia, îi spune tot felul de obrăznicii şi aruncă umbra îndoielii asupra tuturor lucrurilor evidente"[19]. Comparaţia deschisă între dogmatismul comunist şi cel catolic a provocat o imensă încântare în cercurile intelectuale; iar rolul bufonului de curte se potrivea exact temperamentului lui Kołakowski. Însă triumful său nu a durat mult. În 1966 a fost dat afară din Partid, iar în 1968 a fost silit să emigreze. Ce a pierdut Varşovia a câştigat Oxfordul. În exil, Kołakowski a devenit rapid unul dintre cei mai aprigi critici ai marxismului, la care aderase cândva. Analiza sa în trei

volume, *Główne nurty marksizmu. Powstanie - rozwój - rozkład* (1976-1978), a prezentat o critică genială asupra dezvoltării şi disoluţiei unui sistem de idei şi credinţe pe care filozoful deja îl considera a fi pe moarte. Era pe moarte, după părerea lui, deoarece nu merita să fie menţinut în viaţă. „Esenţa comunismului", a repetat el cu numeroase ocazii, „este falsitatea"[20].

Experienţele lui Kołakowski între 1948 şi 1968 au marcat scurta perioadă când marxismul polonez a dat semne de viaţă. La începutul regimului comunist erau de aşteptat oarece confruntări. Faptul că dezbaterile au avut loc într-o manieră mult mai civilizată decât în alte părţi din Europa de Est spune multe despre maturitatea filozofiei poloneze. Deşi condiţiile politice favorizau în mod clar izbucnirile unor provocatori marxişti ambiţioşi în genul lui Schaff, şi nonmarxiştilor li se permitea să-şi exprime părerile şi protestele în public. Figuri marcante, precum Tadeusz Kotarbiński, Kazimierz Ajdukiewicz şi Stanisław Ossowski, au atacat cu vehemenţă, în textele lor, versiunile mai primitive ale ideologiei oficiale[21]. Puţin mai târziu, într-adevăr, existau motive de a bănui că o coexistenţă a unui regim comunist relativ stabil şi a unei populaţii catolice putea asigura condiţiile ideale pentru un dialog marxisto-creştin. În realitate, încercările de realizare a acestui dialog în Polonia s-au dovedit a fi extrem de infructuoase. Experienţa sugerează mai degrabă că „marxismul polonez" este un cerc ce va rămâne fără cuadratură. Gardienii adevărului Partidului nu s-au simţit niciodată suficient de stăpâni pe principiile lor sau pe reacţiile superiorilor lor sovietici pentru a avea loc o dezbatere. Din ce în ce mai mult, îşi puneau încrederea mai degrabă în poliţişti decât în filozofi[22].

*
* *

În contextul lumii comuniste ca întreg, era o amară ironie că un partid care se considera o culminare a tradiţiilor poloneze revoluţionare antiautoritare, anticonformiste şi, prin urmare, antiruseşti era obligat să propage comunismul de tip sovietic. În mod inevitabil, era o mare discrepanţă între declaraţiile teoretice ale Partidului polonez, formulate în frazeologia leninistă şi stalinistă a modelului sovietic, şi politicile sale pe plan practic. După cum ştiau încă de la început Gomułka şi alte spirite hotărâte, drumul polonezilor spre socialism nu putea urma indicatoarele ruseşti. Aceşti oameni ar fi fost complet de acord cu Stalin, conform căruia comunismul din Polonia seamănă cu „o şa pusă pe o vacă". Spre deosebire de Stalin, ei ar fi preferat totuşi să modeleze şaua pe măsura vacii, iar nu să ciopârţească vaca pentru a se potrivi şeii. Din nefericire pentru ei, poziţia lor de subalterni în cadrul alianţei sovietice i-a împiedicat de fiecare dată să îşi exprime activ preferinţele ideologice. Dacă ar fi fost lăsat în pace, Partidul polonez ar fi adoptat, probabil, o poziţie mai apropiată de cea a partidelor comuniste din Europa de Vest decât de PCUS. O asemenea evoluţie ar fi fost ghidată de anumite circumstanţe. Transformarea unei societăţi în curs de industrializare dominate de valori tradiţionale catolice ar părea că implică nişte priorităţi mai strâns înrudite cu cele dezvoltate de comuniştii din Italia sau Spania decât cu cele dictate de Revoluţia lui Lenin în Rusia preindustrială autocrată.

Ostilitatea instinctivă a societăţii poloneze faţă de organele puterii de stat, indiferent care regim se întâmpla să fie la putere, pare şi ea să indice faptul că anumite concepte leniniste fundamentale – cum ar fi centralismul democratic (adică autocraţia centralizată a Partidului), sau dictatura proletariatului (adică dictatura Partidului asupra poporului) – nu se potriveau prea bine cu instinctele polonezilor. În afacerile externe, vasta experienţă a polonezilor din vremea împărţirilor şi familiaritatea lor cu mecanismele unei *Realpolitik* imperialiste trebuie cu siguranţă să le fi trezit suspiciunea faţă de un sistem internaţional în care lumea era tot mai mult împărţită în sfere de influenţă ale superputerilor – rivale, dar interdependente. Polonezii mai trecuseră o dată prin aşa ceva şi nici o presiune din partea sovieticilor nu putea fi de ajuns pentru a-l convinge pe un comunist polonez inteligent să admire ceea ce avea în faţa ochilor.

Din toate aceste motive, dacă ar fi fost eliberat din lanţurile sovietice, Partidul Comunist Polonez ar fi fost primul dintre partidele din blocul sovietic care ar fi îndrăznit să supună viziunile lui Tito, Togliatti, Dubček, Berlinguer, Carillo sau Mao unei analize serioase. Un asemenea Partid polonez probabil că ar fi făcut unele concesii în favoarea democraţiei parlamentare. Poate că ar fi favorizat o formă de integrare europeană – şi de dezarmare europeană – ca mijloc de a pune capăt diviziării Europei. Poate şi-ar fi cultivat contactele cu China şi Lumea a Treia, ca o contribuţie la lupta împotriva unei eventuale împărţiri a lumii între marile puteri. Fără îndoială, multe idei de acest gen erau subiectul unor conversaţii private, purtate undeva în colţurile cele mai ferite ale sanctuarelor Partidului; însă ele nu puteau fi exprimate public. Tovarăşii polonezi se puteau inspira din amintirile lor despre ilegalitatea antiţaristă, revoluţionară; despre Rosa Luksemburg; despre brigăzile internaţionale în Războiul Civil din Spania; sau despre scurta lor experienţă legată de tacticile Frontului Popular în Rezistenţa din timpul războiului. Însă din august 1944, de când se alăturaseră Comitetului de la Lublin, rămăseseră prinşi în cârligul undiţei sovietice. Au simţit mereu că orice dezbatere deschisă pe marginea opiniilor marxiste divergente ar fi privită la Moscova ca o erezie trădătoare, provocând răzbunarea brutală a marii puteri de care, în ultimă instanţă, erau dependenţi. Trebuiau să aleagă între a păstra tăcerea şi a fi reduşi cu forţa la tăcere. Principiul onestităţii ideologice trebuia pus pe locul al doilea, după instinctul supravieţuirii politice. Argumentele teoretice trebuiau să cedeze cerinţelor practice. Comunismul polonez diferise întotdeauna în multe aspecte importante de cel rusesc; dar, atât timp cât acesta nu-şi putea exprima opiniile, nu avea altă şansă decât să fie privit de cetăţeanul polonez de rând şi de lumea întreagă drept creaţia unor stăpâni străini şi a unor birocraţi oportunişti. PZPR avea şi el în rândurile sale diverşi patrioţi şi idealişti. Însă acestora nu li se vedea faţa şi nu li se auzea vocea. Astfel, Partidul conducător din Polonia postbelică a trecut şi el prin durerile şi umilinţele suferite de majoritatea regimurilor poloneze în peste două secole şi jumătate, cu o singură excepţie.

23

POLSKA LUDOWA

„Republica Populară" Polonă (din 1944)

În elementele sale esenţiale, istoria politică postbelică a Poloniei este extrem de simplă. Ne spune cum a trecut URSS frâiele puterii în mâinile protejaţilor săi şi cum i-a menţinut apoi pe aceştia în funcţii. În detaliu, rămâne totuşi o istorie extrem de complicată, care în cea mai mare parte nu este vizibilă publicului. Relaţia dintre Moscova şi agenţii Moscovei de la Varşovia, atât comunişti, cât şi necomunişti, a urmat un drum plin de hârtoape. Mai mult, gradul de libertate al regimului polonez a fost adesea subestimat de observatorii externi, chiar dacă URSS avea întotdeauna ultimul cuvânt. În orice caz, putem distinge trei etape. Prima, din 1944 până în 1948, a fost martora construcţiei treptate a „democraţiei populare" comuniste; a doua, din 1948 până în 1956, a cunoscut impunerea stalinismului; în etapa a treia, din 1956, Polonia a fost condusă de un regim local „naţional-comunist".

Totuşi, nu se rezumă totul la politică. Orice descriere mai binevoitoare se cuvine să menţioneze nu doar dezvoltarea politică atrofiată, ci şi progresele realizate în viaţa socială şi culturală, precum şi realizările notabile în reconstrucţia ţării pe ruinele războiului[1].

*
* *

Conform mitologiei oficiale a regimului comunist, ordinea politică postbelică a început în Polonia pe data de 22 iulie 1944. În acea zi – a cărei aniversare avea să înlocuiască „ziua naţională" a Poloniei, 3 mai – se spune că s-a format la Lublin, sub auspicii sovietice, primul aparat administrativ postbelic: Comitetul Polonez al Eliberării Naţionale (PKWN). (În realitate, pe 22 iulie 1944 Lublinul încă era controlat de Armata Teritorială (AK), care ocupase recent oraşul după retragerea germanilor; o parte din membrii Comitetului, veniţi de la Moscova, tocmai aterizaseră la Chełm; iar manifestul Comitetului încă nu fusese aprobat de toţi semnatarii.) În orice caz, „Comitetul de la Lublin", cum a ajuns să fie cunoscut în străinătate, s-a cristalizat în a doua parte a lunii iulie pentru a-şi sprijini conducătorii sovietici în administrarea teritoriilor eliberate de sub ocupaţia germană, devenind nucleul mai întâi

al Guvernului Provizoriu al Republicii Polone (RTRP) din ianuarie până în iunie 1945, iar mai târziu al Guvernului Provizoriu al Uniunii Naţionale (TRJN), începând cu iunie 1945. Astfel, activitatea lui s-a prelungit de-a lungul perioadei de tranziţie dintre colapsul ocupaţiei germane şi manifestarea deplină a regimului comunist în 1947.

Formarea PKWN reflecta la nivel central ceea ce se întâmpla la nivel local în întreaga Polonie. În ciuda legendelor ulterioare, Comitetul de la Lublin a fost creat la Moscova şi impus de autorităţile sovietice. În politica taberei comuniste, a fost un fel de replică a Kremlinului la comportamentul lui Gomułka, care în ianuarie 1941 înfiinţase Consiliul Naţional Intern (KRN - Krajowa Rada Narodowa) fără aprobarea prealabilă a Moscovei. Consiliul lui Gomułka avea şi membri comunişti, şi necomunişti, primii fiind atraşi din Uniunea Patrioţilor Polonezi (ZPP) şi Biroul Central al Comuniştilor Polonezi (CBKP) de la Moscova, precum şi din Partidul Muncitoresc Polonez (PPR) de la Varşovia. Grupul de la Varşovia, din care făceau parte Gomułka şi Bierut, a ajuns la Lublin abia pe 31 iulie, adică la nouă zile după ce semnăturile lor fuseseră puse pe manifestul Comitetului. Ei ezitaseră să părăsească capitala, unde se aştepta de la o zi la alta să izbucnească revolta, şi fuseseră nevoiţi să parcurgă un drum sinuos peste front şi printre liniile sovietice. Abia pe 15 august au ajuns la un acord complet cu colegii lor de la Moscova. Ceea ce înseamnă că toate documentele referitoare la înţelegerea lor, deşi pregătite în august, au trebuit antedatate cu grijă cu data de 21 iulie, pentru a crea dorita aparenţă a unei unanimităţi spontane[2]. Aici a fost Targowica Poloniei moderne.

Manifestul Comitetului, distribuit în Chełm şi Lublin şi prezentat în avanpremieră la Radio Moscova, nu ar fi avut cum să fie aprobat corespunzător de liderii PPR de la Varşovia. Este foarte probabil că acesta a fost pregătit şi tipărit la Moscova, reflectând astfel mai degrabă dorinţele Uniunii Sovietice decât ale polonezilor[3]. Posturile-cheie din Comitet au fost ocupate doar cu aprobare expresă din partea lui Stalin. Printre aleşi se aflau Eduard Osóbka-Morawski (preşedinte), Stanisław Radkiewicz (şeful Securităţii) şi Michał Rola-Żymierski (ministru al Apărării). Aceşti oameni, a căror aderenţă la politica sovietică fusese condiţia *sine qua non* a numirii lor în funcţie, erau în principiu slujbaşi ai Uniunii Sovietice. Ei aveau să-şi menţină posturile de-a lungul schimbărilor guvernamentale din următorii trei ani. În această etapă erau complet dependenţi de susţinerea Moscovei. După cum Stalin însuşi îi spusese lui Rola-Żymierski, „când va pleca Armata Roşie, au să vă împuşte ca pe potârnichi"[4].

Un element vital al aranjamentului a fost prevederea ca PKWN să cedeze în totalitate forţelor de securitate sovietice controlul asupra zonelor din „ariergarda" Armatei Roşii. Practic, aceste zone cuprindeau întreaga Polonie, iar „forţele de securitate" ale NKVD erau o a doua armată de ocupaţie, cu totul independentă de comanda principalei armate sovietice. Căci NKVD era o lege în sine. Avea la dispoziţia sa câteva divizii de luptători de elită; conducea organizaţia de contraspionaj „Smerş"; şi deţinea propriile cadre de poliţişti, detectivi, agenţi şi procurori, cărora le erau subordonate toate organele de securitate poloneze locale ce abia se năşteau. Ca rezultat, fostul „Gestapoland" s-a transformat peste noapte într-un teren de vânătoare fără limite pentru oamenii lui Beria. În mod simbolic, fostul sediu principal al Gestapoului de la Natolin, lângă Varşovia, a fost preluat imediat de NKVD. În întreaga Polonie, pe măsură ce avansa frontul, închisorile Gestapoului erau preluate de

NKVD; fostele lagăre ale SS se transformau în sucursale ale Gulagului; iar conceptul de *Eliberare* devenea o bătaie de joc. În locul fiecărui grup de prizonieri eliberaţi, erau aduşi noi grupuri de prizonieri pentru a fi încarceraţi. Nu era ceva neobişnuit ca supravieţuitorii lagărelor naziste să fie arestaţi din nou pe motiv că doar nişte colaboratori ar fi putut supravieţui. Conform aceleiaşi logici bizare, membrii tuturor organizaţiilor necomuniste din rezistenţă erau *ipso facto* „fascişti". Oamenii care aveau în posesia lor dolari sau alte valute străine erau fără îndoială „speculanţi"; oamenii prinşi că scriau familiilor lor din străinătate erau, bineînţeles, „spioni"; iar aceia care nu arătau un entuziasm fără limite în cooperarea cu noile autorităţi erau trataţi ca „sabotori". Oricine se întorcea în Polonia după ce muncise o perioadă în Vest era imediat suspectat că este un agent provocator. Locuitorii regiunilor unde erau depistate elemente de opoziţie riscau deportarea în masă. Este imposibil de calculat nişte cifre exacte. Însă, conform celei mai scăzute estimări, zeci de mii de oameni din Polonia pur şi simplu au dispărut; alte zeci de mii au fost deportaţi în Rusia; şi alte zeci de mii au fost condamnaţi de tribunale corupte în baza unor acuzaţii imaginare.

NKVD a obţinut cel mai mare succes printr-o escrocherie clasică. În martie 1945, informaţi că liderii ilegalişti al Poloniei din timpul războiului se ascundeau pe lângă Pruszków, aproape de Varşovia, agenţii NKVD au emis o cerere de negociere cu aceştia, însoţită de o garanţie formală a siguranţei lor personale semnată de un comandant sovietic. Curând şi-a făcut apariţia generalul Leopold Okulicki, care ordonase recent dizolvarea Armatei Teritoriale, însoţit de Jan Stanisław Jankowski, delegatul-şef al guvernului polonez de la Londra, şi de alţi 14, toţi lideri ai „Seimului" din ilegalitate. Aceşti oameni ar fi format nucleul oricărei iniţiative de aplicare a acordului de la Yalta şi de integrare a unor reprezentanţi democraţi în structurile organizaţiilor sprijinite de sovietici. Însă au fost arestaţi pe loc şi duşi în secret la închisoarea de la Lubjanka. După şase săptămâni, s-a aflat că „cei şaisprezece" vor fi judecaţi la Moscova. Dintr-o lovitură au fost eliminaţi de pe scenă cei mai semnificativi rivali ai taberei comuniste, iar toate speranţele de construire a unei ordini postbelice democratice în Polonia au fost spulberate.

În această atmosferă, şi securitatea PKVN se dezvolta şi se consolida cu rapiditate. Ca ucenici ai NKVD şi numiţi de aceştia, securiştii au adoptat aceleaşi obiective şi aceleaşi metode. Atrăgeau în rândurile lor tot soiul de inadaptaţi şi huligani. Şeful lor era Jakub Berman (1901-1984), care fusese avocat înainte de război şi care pătrunsese în Polonia odată cu Armata Roşie. Era fratele lui Adolf Berman (1904-1978), care prezidase după război Comitetul Central al Evreilor Polonezi, înainte să se îndrepte către o carieră politică în Israel. Jakub Berman urma să recunoască deschis, într-un interviu dat 40 de ani mai târziu, că metodele democratice erau imposibile deoarece comuniştii nu beneficiau de sprijinul maselor. Mai mult, din moment ce colegii de partid deciseseră să îi excludă pe evrei dintre cadrele economice şi culturale ale mişcării, numeroşi recruţi evrei nu au avut de ales şi s-au înscris în serviciile de securitate. „Toţi sau aproape toţi directorii erau evrei."[5] Acest fapt a fost negat în mod repetat de sursele oficiale. Conform unei anchete publicate în 1947, Ministerul Securităţii avea printre angajaţi un singur funcţionar evreu – probabil Jakub Berman însuşi.

Într-un anumit domeniu, tratamentul minorităţii germane din Polonia, serviciile de securitate comuniste poloneze trebuie să îşi fi atras admiraţia mentorilor lor

sovietici. În special în Silezia, civilii germani erau adunaţi şi maltrataţi cu mult înaintea programului de expulzare obligatorie aprobat la Potsdam. Fostele închisori şi lagăre naziste erau pline de oameni nevinovaţi. În închisoarea de la Gliwice şi în vechiul Oflag (*Offizierslager*) de la Łambinowice au murit mii şi mii de oameni. La Wrocław, miliţia comunistă vâna fără milă comunitatea germană pe cale de dispariţie[6]. Expulzarea în sine a fost însoţită de violuri, jafuri şi crime[7]. Detaliile acestor abuzuri au fost făcute publice abia în anii 1990[8]. Primul proces al unui gardian dintr-un lagăr comunist postbelic acuzat de crimă a avut loc abia la începutul noului secol (în 2001).

Legalitatea îndoielnică a PKWN era mai puţin importantă decât subordonarea sa practică faţă de autorităţile sovietice. Pe 31 decembrie 1944, PKWN a pretins statutul de guvern provizoriu (RTRP), iar în dimineaţa următoare şi-a modificat numele în concordanţă cu acesta. Pasul respectiv, recunoscut oficial doar de URSS, marchează momentul când Stalin a renunţat la ambiguităţile anterioare ale politicii sovietice. În pregătirea întâlnirii cu Churchill şi Roosevelt de la Yalta, el a declarat deschis pentru prima dată că viitorul regim din Polonia se va afla în primul rând în mâinile persoanelor desemnate de el. Şansele guvernului polonez din exil, de la Londra, de a juca un rol egal în Varşovia postbelică erau ca atare neglijabile. Însă avantajele aduse de sprijinul nelimitat al Uniunii Sovietice erau însoţite de un control nelimitat de către sovietici. În special PPR, nutrea resentimente. La o plenară a Comitetului Central din 20-21 mai 1945, secretarul general Gomułka s-a plâns că, „în ochii maselor, noi nu suntem comunişti polonezi, ci cea mai detestabilă pleavă de agenţi ai NKVD" (*enkawudowska najgorsza agentura*). Zawadzki se temea că violurile şi jafurile comise de soldaţii Armatei Roşii ar putea provoca un război civil. Ochab a declarat că principalele probleme cu care se confrunta Partidul erau „suveranitatea Poloniei" şi retragerea armatei sovietice[9].

Poziţia RTRP a fost consolidată considerabil pe 21 aprilie 1945 prin semnarea unui Tratat Polono-Sovietic de Prietenie, Ajutor Reciproc şi Cooperare. Acest tratat, care a confirmat versiunea sovietică a frontierelor poloneze şi controlul sovieticilor asupra securităţii politice din Polonia, a fost redactat la Moscova fără consultarea puterilor occidentale, a guvernului în exil sau a oricărui alt organism ales în mod democratic. Cu toate acestea, el a legat Polonia de tabăra sovietică pentru nu mai puţin de 20 de ani. Fusese grăbit de deliberările iminente ale primei Conferinţe a Naţiunilor Unite de la San Francisco, ale cărei potenţiale decizii asupra viitorului Poloniei le-a anticipat şi le-a zădărnicit. A fost de fapt un *fait accompli* realizat exact la momentul oportun; termenii săi unilaterali, reînnoiţi în 1965 pentru încă 20 de ani, au impus cu succes dominaţia Uniunii Sovietice în Polonia începând din acel moment. Odată semnat şi parafat acest tratat, liderii RTRP puteau aştepta senini fuzionarea pe care o intenţionau cu politicienii polonezi mai reprezentativi de la Londra.

Guvernul Provizoriu al Uniunii Naţionale (TRJN) a rezultat din declaraţia Conferinţei de la Yalta privind unirea „tuturor elementelor democratice şi antinaziste" din Polonia. Detaliile au fost stabilite în timpul negocierilor de la Moscova între – pe de o parte – Stanisław Mikołajczyk, liderul Partidului Ţărănesc şi singurul fost membru al guvernului din exil dispus să accepte termenii de la Yalta, şi – pe de altă parte – Bolesław Bierut, ca purtător de cuvânt al RTRP, KRN şi PPR. Aceştia au decis ca

Osóbka-Morawski să rămână prim-ministru, cu Mikołajczyk viceprim-ministru şi ministru al Agriculturii, iar Gomułka prim-vicepremier şi, din noiembrie 1945, ministru al Teritoriilor Recuperate. Din 21 de ministere, numai şapte se aflau cu adevărat în mâinile PPR, deşi 17 erau deţinute de personalităţi prosovietice. Sarcina noului guvern, aprobat prin Conferinţa de la Potsdam, era de a guverna ţara până la organizarea unor alegeri libere şi instituirea unui sistem constituţional permanent. Acest guvern a intrat în vigoare la 28 iunie 1945 şi a funcţionat până în februarie 1947. În aceşti doi ani, activităţile sale nu au atras cu nimic atenţia Occidentului. În Marea Britanie şi America dominau încă sentimentele din timpul războiului, de recunoştinţă şi admiraţie faţă de Uniunea Sovietică. Abia la finalul acestei perioade, în 1947, când TJRN deja căzuse, au înţeles observatorii vestici ce se întâmplase în Polonia ; şi abia atunci au reacţionat cu o frustrare violentă, însă neputincioasă[10].

TRJN s-a format în aceeaşi săptămână din iunie 1945 în care „cei şaisprezece" lideri polonezi din ilegalitate au fost aduşi cu forţa la judecată în Moscova. Aceasta nu se poate să fi fost o coincidenţă. Stalin regizase un spectacol politic pentru a demonstra cum erau răsplătiţi aliaţii săi şi cum erau pedepsiţi adversarii. Decorul era monstruos. În sala de judecată, nişte soldaţi sovietici stăteau de pază cu baionetele îndreptate către un grup de acuzaţi care nu se făceau vinovaţi de nici una dintre acuzaţii, însă erau supuşi unei umiliri ceremoniale. Diplomaţi britanici şi americani, aliaţi ai acuzaţilor, priveau tăcuţi din galerie fără să protesteze. Acuzaţiile gravitau în jurul ficţiunii absurde a presupusei colaborări a prizonierilor cu naziştii. (În realitate, ei petrecuseră războiul *luptând împotriva* naziştilor.) Doar generalul Okulicki, una dintre puţinele persoane ce au suportat pregătirile unui proces-spectacol sovietic fără să cedeze psihic, a sfidat curtea şi a declarat că este nevinovat. Curajul său nu l-a ajutat cu nimic. Verdictele de vinovăţie fuseseră stabilite dinainte. Surprinzător a fost numai faptul că nu conţineau pedeapsa cu moartea. Scenariul includea mărinimia justiţiei sovietice, probabil pentru a asigura conformarea Occidentului. Democraţia poloneză a murit pe banca acuzaţilor. Generalul Okulicki a murit în celula sa în anul următor.

Politica economică şi socială imediat după „Eliberare" nu avea cum să fie decât limitată. Pe comunişti îi interesa mai întâi ca imensele proprietăţi acumulate de regimul german de ocupaţie să fie reţinute ca bază a unei viitoare naţionalizări, iar apoi ca domeniile mai mari să fie împărţite între ţăranii săraci. Un decret în acest scop a fost înregistrat de PKWN pe 6 septembrie 1944. În multe cazuri, ţăranii au luat în posesie bucăţi de pământ fără să mai aştepte vreo invitaţie. Rechiziţionarea forţată era însă mai puţin bine-venită în rândul acestora. În vara anului 1944 – şi din nou în 1945 – armata sovietică a organizat grupuri de muncitori din oraşe care aveau scopul să colecteze alimente de la ţărani sub ameninţarea baionetelor. Ţăranii au protestat violent. Decretul emis de PKWN privind distribuirea pământurilor a impus, de asemenea, impozite anuale către stat de câte 15 chintale de grâu pe hectar pentru toate gospodăriile care deţineau peste două hectare. Metoda constrângerii nu favoriza însă o producţie sporită şi a fost abandonată în anul 1946[11].

Între timp, la ordinea zilei era reconstrucţia ţării din ruinele războiului. În Varşovia, mulţimi de bărbaţi, femei şi copii au atacat oceanul de dărâmături cu mâinile goale ; grupuri de voluntari au îngropat miile de cadavre şi, cumva, serviciile

publice au fost repuse în funcţiune. Sosirea primului tramvai electric al capitalei din perioada postbelică a generat scene de bucurie sălbatică.

Totuşi, uriaşele valuri de deplasări umane, atât militare, cât şi civile, ce măturaseră Polonia în timpul războiului, al ocupaţiei şi al „Eliberării" şi-au continuat fluxul şi refluxul pentru cel puţin încă doi ani. În perioada TRJN, aceste valuri au fost amplificate de izbucnirea războiului civil, programele colosale de strămutare şi reforma agrară.

Aşa-numitul „război civil" fusese provocat de activităţile forţelor de securitate sovietice în timpul „Eliberării". Campania fiind, în mare, condusă de la Moscova, mulţi polonezi îl considerau un război nu „civil", ci internaţional. Cerând supunere totală, sovieticii s-au lovit de rezistenţa armată a mii de oameni ce altminteri ar fi acceptat o oarecare formă de cooperare practică. Socotindu-şi adversarii „teroriştі", „bandiţi" sau „fascişti" fără diferenţiere, sovieticii au creat o situaţie absurdă: liderii comunişti cereau un „front democratic" consolidat, în timp ce forţele de securitate îi ucideau, îi arestau şi îi deportau chiar pe aceia care ar fi putut să coopereze. Ca întotdeauna, violenţa năştea violenţă. Polonezii au răspuns terorii lansate de sovietici cu aceeaşi monedă. Primarii satelor, responsabilii electorali locali şi miliţienii instalaţi în funcţii de NKGB erau ucişi sau hărţuiţi şi supuşi la represalii. Districte întregi, mai ales în Carpaţi, au căzut în mâinile unor „regi bandiţi", precum teribilul „Ogień" (Focul) de la Zakopane. Pentru sovietici, aceste acţiuni se dovedeau a fi foarte convenabile, oferindu-le cel mai bun pretext pentru a-şi exercita în continuare controlul asupra serviciilor de securitate poloneze. Au mai fost înfiinţat nişte Trupe speciale de Securitate (*Korpus Bezpieczeństwa*) pentru operaţiuni militare în teren. Ministerul Securităţii de la Varşovia a continuat să fie condus aproape în întregime de personal rus sau instruit de sovietici.

Rezistenţa armată se centra pe trei grupări distincte şi necoordonate între ele. Prima, Forţele Armate Naţionale (NSZ), îşi începuse activitatea în timpul Războiului ca o frăţie formată din partizani anticomunişti de dreapta, activi mai ales în Munţii Sfintei Cruci. Aceştia, deşi se temeau de avansul armatei sovietice, au renunţat să mai opună rezistenţă de la finele anului 1945[12]. A doua, Asociaţia „Libertate şi Neatârnare" (WiN – Wolność i Niezawisłość), a fost înfiinţată în septembrie 1945 de membrii Armatei Teritoriale, care fusese dezmembrată. După cum arăta şi denumirea predecesoarei sale politice, Organizaţia NIE („Nu"), scopul său primordial era să împiedice preluarea puterii de către comunişti. WiN a continuat să funcţioneze şi în 1946, mai ales în regiunile Lublin şi Białystok; a fost însă compromisă de legăturile cu serviciile britanice de spionaj. Sfârşitul său oficial a avut loc în februarie 1947, când 40.000 de oameni şi-au depus armele în public, profitând de propunerea de amnistie[13]. A treia, Armata Insurecţională Ucraineană (UPA – Ukraińska Powstańcza Armia), a fost obligată să lupte în continuare. Înfiinţată în 1943 cu obiectivul de a întemeia un stat ucrainean independent, eliberat de orice formă de opresiune şi dependenţă, aceasta a luptat cu acelaşi zel împotriva lui Hitler şi a lui Stalin; ba chiar şi, într-o anumită măsură, împotriva polonezilor. În Volînia, unde controlase vaste zone rurale, aceasta a intrat în conflict atât cu partizanii polonezi, cât şi cu cei sovietici. Atacurile sale violente împotriva unor săteni polonezi necooperanţi la acel moment vor şterge orice urmă de simpatie pentru UPA în Polonia.

În 1945, rămăşiţele UPA erau izolate din punct de vedere politic şi înconjurate din punct de vedere geografic. Înconjurată din trei părţi de armatele Uniunii Sovietice, Poloniei şi Cehoslovaciei, aceasta s-a refugiat în creierii munţilor Bieszczady. După nenumărate confruntări neconcludente cu forţele poloneze, UPA au înregistrat un succes senzaţional pe 28 martie 1947, când l-au atacat prin surprindere şi l-au ucis pe viceministrul Apărării, generalul Karol Świerczewski (1897-1947). Din acel moment, zilele lor au fost numărate. Świerczewski, veteran al mişcării comuniste şi fost conducător al Brigăzii Internaţionale a Armatei Republicane Spaniole, era unul dintre puţinii soldaţi experimentaţi din mişcarea comunistă poloneză; moartea sa a mobilizat partidul în direcţia unei confruntări decisive. În vara anului 1947, toate satele ucrainene din munţii Bieszczady au fost făcute una cu pământul. Clanurile muntene Łemko şi Bójko au fost împrăştiate prin „Teritoriile Recuperate". Lipsiţi de orice sprijin, luptătorii rămaşi au fost înfometaţi şi vânaţi până când au cedat. Buncărele le-au fost bombardate, adăposturile şi depozitele dinamitate. Un grup solitar de supravieţuitori şi-a croit drum dincolo de creasta Carpaţilor, până în Cehoslovacia, de acolo parcurgând încă şapte sute de kilometri printr-un teritoriu ostil, refugiindu-se în cele din urmă în Germania de Vest. Astfel s-a încheiat ceea ce sursele oficiale numesc cu satisfacţie „lupta contra rezistenţei reacţionare"[14]. În districte izolate, grupuri mici de luptători au continuat să opună rezistenţă până la sfârşitul anilor 1950.

Programele postbelice de strămutare au afectat milioane de oameni. Timp de trei ani, pe drumurile şi căile ferate poloneze s-au perindat şiruri nesfârşite de refugiaţi, deportaţi, repatriaţi, călători aflaţi în tranzit, expulzaţi şi migranţi interni. Printre refugiaţi erau numeroase familii ce îşi părăsiseră casele din Polonia în timpul războiului şi care acum se întorceau pentru a le ocupa din nou. Deportaţii erau oameni scoşi cu forţa din Polonia de puterile de ocupaţie şi cărora acum li se permisese să se întoarcă. Erau peste 520.000 de oameni ce se întorceau de la muncă forţată în Germania, precum şi un număr mai mic ce se întorceau din Uniunea Sovietică. (Majoritatea polonezilor deportaţi în URSS s-au întors abia în 1956.) Repatriaţii erau, în mare parte, polonezi de pe teritoriile estice ale celei de-a Doua Republici, care primiseră şansa de a se muta mai spre vest în cadrul noilor frontiere; mai erau şi aceia ce se întorceau de bunăvoie din Europa de Vest. Călătorii aflaţi în tranzit erau, în mare parte, persoane dezrădăcinate ce traversau Polonia fie de la vest la est, fie de la est la vest. Într-o direcţie, înaintau jalnicele coloane de dezertori şi prizonieri de război sovietici, în drumul lor spre justiţia sovietică; în cealaltă direcţie, zeci de mii de evrei polonezi, care, supravieţuind războiului din Rusia, se îndreptau spre vest şi spre Israel. Expulzaţii (în jargonul oficial polonez numiţi „transferaţi") erau membri ai minorităţilor naţionale, mai ales germani şi ucraineni, ce fuseseră eliminaţi din Polonia în conformitate cu Acordul de la Potsdam. Migranţii interni erau polonezi redirecţionaţi de autorităţi către noi destinaţii din Teritoriile Recuperate de la nord şi de la vest. Statisticile variază drastic, însă este mai presus de orice îndoială faptul că subiecţii acestor reamplasări au luat parte la una dintre cele mai mari revoluţii demografice din istoria Europei. Întregul plan a fost coordonat de Oficiul de Stat pentru Repatrieri (PUR – Państwowy Urząd Repatriacyjny), ce a funcţionat de la crearea sa de către PKWN, în octombrie 1944, până la abolirea sa, în 1951[15]. (Vezi diagrama F.)

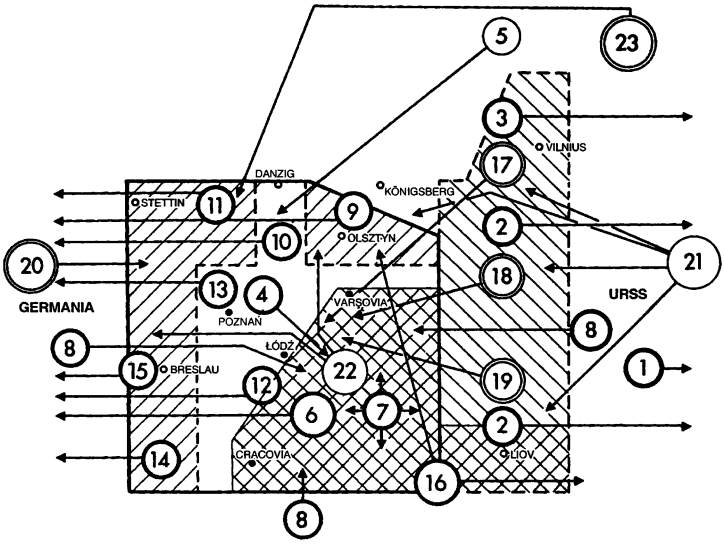

Diagrama F. Transferurile de populație (1936-1956)

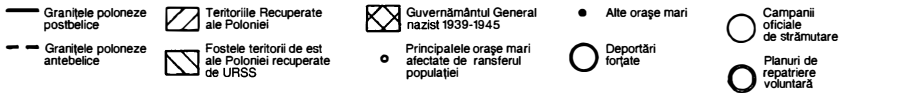

(Număr estimat, milioane)

0,5	1. Polonezi (și alții) deportați în timpul epurărilor sovietice din Ucraina, 1936-1939
1,5	2. Cetățeni polonezi deportați de autoritățile sovietice din Ucraina de Vest și Belorusia, 1939-1940
0,6	3. Polonezi (și alții) deportați de sovietici din Lituania, 1940-1941
0,5	4. Polonezi expulzați din Prusia de Vest și Warmia în GG, 1939-1940
0,75	5. Germani baltici strămutați în Prusia de Vest, 1940-1941
1,5	6. Polonezi (și alții) deportați în Reich pentru muncă forțată, în principal din GG
0,1	7. Țărani polonezi expulzați din zona de strămutare Zamość, 1942-1943
3,0	8. Evrei, victime ale soluției finale, transportați în Polonia pentru a fi exterminați, 1941-1944

	Germani deportați, 1945-1947
3,5	9. Germani deportați din Prusia de Est
	10. Germani deportați din Prusia de Vest
	11. Germani deportați din Pomerania
	12. Germani deportați din Polonia Centrală
	13. Germani deportați din Poznania
	14. Germani deportați din Silezia
0,5	15. Germani expulzați de naziști din Breslau și alte orașe sileziene, 1945
0,75	16. Ucraineni deportați în nordul Poloniei sau în URSS, 1947
	17. Polonezi „repatriați" din Lituania, 1945-1947
1,5	18. Polonezi „repatriați" din Bielorusia, 1945-1947
	19. Polonezi „repatriați" din Ucraina, 1945-1947
0,5	20. Polonezi strămutați repatriați din Germania, 1945-1948
5,0?	21. Campani sovietice de colonizare în Lituania, Bielorusia, Ucraina și Prusia de Est începând cu 1945
4,4	22. Campanii poloneze de colonizare în teritoriile de vest și de nord începând cu 1945
0,25	23. Polonezi repatriați prin aministia sovietică, 1956
Total 24,85 milioane	

Cea mai amplă dintre operaţiuni a constat în expulzarea populaţiei germane din Polonia. Clauza a XIII-a a Raportului Conferinţei de la Potsdam stipula că „transferarea către Germania a populaţiilor sau elementelor germane rămase în Polonia, Cehoslovacia şi Ungaria trebuie realizată [...] într-o manieră ordonată şi umană". Aceste transferuri, care – cu excepţia familiilor cu dublă naţionalitate – nu erau sub nici o formă voluntare, implicau un total de circa 16,5 milioane de oameni. Partea poloneză a operaţiunii, afectând 5.057.000 de germani din fostele provincii Pomerania de Est, Brandenburg de Est, Silezia, Danzig şi Prusia de Est, precum şi din Polonia Centrală, a fost organizată în concordanţă cu un acord stabilit pe 14 februarie 1946 la Berlin între reprezentanţii polonezi şi britanici ai Executivului Mixt pentru Repatriere (CRX):

1. *CONDIŢII GENERALE.* Ambele părţi sunt de acord ca transferul şi transportul germanilor de la locuinţele lor din Polonia şi strămutarea lor în zona britanică să fie realizate într-o manieră ordonată şi umană.
2. *TRANSPORTUL*
   Mijloacele de transport vor fi calea ferată, utilizând materialul rulant polonez şi/sau sovietic, şi căile maritime. Rutele din nord vor fi:
   Ruta A – de la STETTIN până la LÜBECK pe mare, aproximativ 1.000 de persoane pe zi [...]
   Ruta B – de la STETTIN până la BAD SEGEBERG, via LÜBECK, pe calea ferată, aproximativ 1.500 de persoane pe zi.

   Rutele din sud vor fi:
   Ruta C – de la KALAWSK (Kohlfurt) până la MARIENTAL şi ALVERSDORF via HELMSTEDT, pe calea ferată, aproximativ 3.000 de persoane pe zi (două trenuri).
   Ruta D – se doreşte realizarea ulterioară a unei rute de la KALAWSK (Kohlfurt) până la FRIEDLAND, pentru transportul a 2.500 de persoane pe zi [...] Vagoanele şi locomotivele sovietice şi poloneze vor trece prin punctele menţionate mai sus.
3. *DATELE ÎNCEPERII*

Ruta A – Stettin-Lübeck	Data urmează să fie stabilită
Ruta B – Stettin – Bad Segeberg	20 februarie 1946
Ruta C – Kalawsk-Mariental/Alversdorf	20 februarie 1946
Ruta D – Kalavsk-Friedland	Data urmează să fie stabilită

4. *FORMALITĂŢI DE ACCEPTARE*
   Expulzaţii vor fi primiţi de autorităţile britanice la graniţa Poloniei şi a zonei sovietice; în acest scop vor fi staţionate la Stettin şi Kalawsk echipe britanice de repatriere... pentru a se asigura că trenurile nu vor fi întoarse în zona sovietică [...]
5. *DEPARAZITAREA*: Toate persoanele expulzate vor fi curăţate cu praf DDT [...] Autorităţile britanice vor pune imediat la dispoziţia autorităţilor poloneze de la Berlin trei tone de DDT [...]
6. *PAZA TRENURILOR*: Autorităţile poloneze vor asigura aproximativ zece paznici pentru fiecare tren.
7. *ORAR*: Pentru a facilita dispersarea [...] ar fi bine ca trenurile să sosească la punctele de recepţie din zona britanică zilnic înainte de prânz [...]

8. *BAGAJE*: Expulzaţilor li se va permite să transporte atâta cât pot duce [...]
9. *BANI*: Expulzaţilor li se va permite să ia cu ei maximum 500 *Reichsmarks* de persoană [...]
10. *RAŢII*: Autorităţile poloneze vor asigura raţii de alimente pentru două zile, plus rezerva pentru o zi [...] iar pe ruta de la KALAWSK, fiecare tren va pleca cu raţii pentru trei zile, plus rezerva pentru o zi [...]
11. *PROBLEME MEDICALE*:
    (a) Primele transporturi se vor limita la expulzaţi în stare bună de sănătate [...]
    (b) Femeile însărcinate nu vor fi transportate cu şase săptămâni înainte şi după naştere.
    (c) [...] În caz de boală, familiile vor fi mutate doar atunci când toţi membrii familiei vor fi apţi pentru călătorie.
12. *DOCUMENTAŢIE*: Expulzaţii vor avea fiecare documente individuale. Fiecare tren va avea un registru nominal; ataşat va fi un ordin de deplasare care să ateste faptul că nici una dintre persoanele aflate în tren nu are boli transmisibile.

T. KONARSKI
Comandant
Reprezentant din partea Poloniei, CRX

F.L. CARROLL
Locotenent-colonel
Reprezentant din partea Marii Britanii, CRX[16].

Sursele germane descriu acest „exod barbar" în tonurile cele mai sumbre. În Germania de Vest, asociaţia Bund der Vertriebenen (Liga Expulzaţilor) a înregistrat suferinţele acestora în cele mai mici detalii. Ei văd expulzările ca pe un simplu act de răzbunare, inspirat de aceleaşi motivaţii rasiste şi şoviniste care îi făcuseră pe nazişti să se comporte într-o manieră similară. Susţin că sunt victime ale genocidului şi ale multor atrocităţi şi îşi numără martirii cu milioanele. Însă ceva este în neregulă cu aceste argumente. Numărul victimelor aşa-zisei „răzbunări poloneze" din anii 1950 depăşeşte numărul total al expulzaţilor, aşa cum a fost el consemnat în sursele oficiale poloneze. De partea germană, statisticile erau sistematic exagerate în scopul intensificării campaniei pentru recuperarea „teritoriilor de la Potsdam". De partea poloneză, fapte esenţiale ajungeau adesea să fie ignorate de aceia ce pretindeau că germanii născuţi în Silezia, Pomerania sau Prusia trebuie forţaţi „conform legii" să îşi cedeze casele în favoarea „autohtonilor" polonezi importaţi. Cert este că teritoriile vestice au fost luate de la Germania şi date Poloniei ca pradă de război. Dar locuitorii germani ai acestor teritorii au fost expulzaţi nu din „răzbunare" a polonezilor, ci printr-o decizie comună a Aliaţilor victorioşi. Organizarea expulzărilor a lăsat multe de dorit, deşi numai din cauza faptului că autorităţile poloneze nu aveau infrastructura necesară pentru realizarea unei operaţiuni atât de ample în condiţii cât de cât confortabile. Bărbaţi, femei şi copii de toate vârstele au fost luaţi din casele lor şi concentraţi în centre în condiţii primitive. În unele cazuri, precum la Łambinowice (Lamsdorf), în Silezia Superioară, unde se aflase înainte lagărul Stalag VIII, aceşti oameni au fost obligaţi să se adune în clădiri recent eliberate de nazişti. În scurta călătorie către Germania, au fost mânaţi în adăposturi ce aminteau de mult mai lungile călătorii ale altor oameni către Rusia. Unii au fost bătuţi; alţii

au fost jefuiţi sau violaţi ; mulţi s-au îmbolnăvit ; unii au murit ; cu toţii au avut o experienţă violentă, pe care nu o vor uita niciodată. Pentru prima oară în viaţa lor, un număr foarte mare de germani obişnuiţi şi decenţi au fost supuşi acelorași condiţii ingrate pe care majoritatea cetăţenilor obişnuiţi şi decenţi ai Europei Centrale şi de Est ajunseseră să le considere normale[17].

Reforma agrară a afectat toate satele din Polonia. Ca o continuare firească a declaraţiilor de intenţie anterioare formulate de predecesorii săi, TRJN a finalizat mişcarea către împărţirea pământului prin decretul din 6 septembrie 1946. În teritoriile vestice, ţăranilor li se ofereau loturi de 15 hectare de pământ arabil sau 20 de hectare de păşune. În alte părţi trebuiau împărţite toate domeniile private de peste 50 de hectare (brut). În total au beneficiat de această strategie mai mult de un milion de familii de ţărani şi au fost create 814.000 de noi ferme[18].

În mijlocul unor asemenea preschimbări spectaculoase, guvernul provizoriu trebuia să acţioneze cu grijă. Stalin era suspicios faţă de protejaţii săi polonezi şi, ca atare, îi ţinea din scurt. În octombrie 1944 i-a ordonat lui Bierut : „Fie îţi schimbi metodele, fie pleci de tot". Conform relatării lui Mikołajczyk, liderii comunişti ai guvernului se întâlneau în fiecare joi dimineaţa cu un colonel sovietic anonim (Mikołajczyk presupune că ar fi fost Ivan Sierov, şeful „Smerş") pentru a primi de la acesta nişte ordine despre care el, ca viceprim-ministru, nu ştia nimic. Miniştrii ce nu făceau parte din partid erau extrem de suspicioşi faţă de colegii lor comunişti ; PPR era suspicios faţă de rivalii săi ; iar electoratul, dacă avea timp să se gândească la politică, era suspicios faţă de toată lumea. Organizarea unor „alegeri libere" era mereu amânată. În loc de acestea, pe 30 iunie 1946 s-a organizat un referendum de o calitate îndoielnică. Guvernul a oferit electoratului doar opţiunea de a vota de trei ori „DA" la nişte întrebări preluate integral din platforma opoziţiei. Astfel, a renunţat la orice aparenţă de integritate morală şi şi-a împins adversarii politici într-o dilemă : ori îşi ofereau sprijinul unanim „blocului guvernamental", care propunea aceleaşi lucruri, ori nu îşi respectau promisiunile făcute anterior. În turul de forţă ce a urmat, Partidul Ţărănesc al lui Mikołajczyk a ales varianta din urmă. Cerând populaţiei să voteze „NU" la prima propunere de abolire a Senatului, a dorit doar să dezvăluie înşelătoria guvernului. În puţinele districte unde votanţii opoziţiei au fost luaţi în considerare, opoziţia a descoperit că 81 % dintre votanţi i-au urmat instrucţiunile. În alte părţi, voturile au fost numărate în secret de funcţionarii guvernului. Guvernul a anunţat apoi că 68 % sunt în favoarea sa[19].

În aceeaşi zi în care erau aşteptate rezultatele frauduloase ale Referendumului – 4 iulie 1946 – în oraşul Kielce a fost organizat un pogrom dezgustător. Se răspândise zvonul că a dispărut un băiat şi ştirea era corelată cu vechea suspiciune că religia evreiască ar cere jertfe de sânge. S-a adunat o mulţime de oameni. A fost atacată o pensiune ce găzduia călători evrei aflaţi în tranzit, veniţi din Uniunea Sovietică ; aproximativ 45 de evrei au fost târâţi afară din clădire şi linşaţi. Odiosul incident a fost relatat pe larg în presa străină, lăsând alte ştiri pe locul al doilea. Câţiva localnici au fost pedepsiţi. Însă nu s-a făcut nici o anchetă. Unii funcţionari ai regimului le-au declarat cu neruşinare reporterilor occidentali că atrocitatea fusese comisă de rămăşiţe ale Armatei Teritoriale şi ale NSZ, la ordinele guvernului din exil. Erau

nişte declaraţii complet false. Câteva zeci de ani mai târziu avea să se confirme că fusese prezent un ofiţer superior sovietic, că miliţia comunistă armată iniţiase încăierarea şi că băiatul dispărut fusese, de fapt, răpit de poliţie. Prin urmare, fusese o „provocare". Însă a fost o provocare cu care o parte din populaţia locală a cooperat. În comparaţie cu represiunile în masă din perioada respectivă, în care au murit şi au dispărut zeci de mii de oameni, acesta a fost un incident relativ minor. Însă a constituit un semnal pentru majoritatea supravieţuitorilor evrei : trebuie să părăsească Polonia. Şi din perspectiva regimului, strategia a funcţionat. De pogromul de la Kielce lumea nu a uitat. Însă referendumul în care naţiunea poloneză a fost jefuită de drepturile sale democratice a trecut în cea mai mare parte neobservat.

În guvern, comuniştii din PPR făceau calcule complicate de strategie şi tactică ideologică. Strategia lor în linii mari din această perioadă, de dinaintea preluării pe faţă şi totale a puterii, se baza pe ideea unui bloc democratic. Ei propuneau o variantă specifică a tehnicii Frontului, diferită din mai multe puncte de vedere esenţiale atât de „Frontul Popular" din anii antebelici, cât şi de aşa-numitul „Front Naţional" din Cehoslovacia vecină. În Polonia, mişcarea comunistă era atât de slabă, încât nu a putut niciodată să ia în considerare o competiţie deschisă cu partidele „burgheziei". Singura lor posibilitate era de a-şi ascunde slăbiciunea şi de a se axa pe distrugerea rivalilor. Blocul lor democratic nu prevedea concesii reale pentru partenerii de la guvernare ; era creat doar ca instrument de amânare şi control. Tacticile ideologice se bazau, în mare parte, pe camuflaj. Cuvinte precum *comunist* erau evitate cu grijă, chiar în numele Partidului. *Culac* era una dintre puţinele insulte folosite. În jargonul intern al Partidului, termenul rusesc *samokrytyka* („autocritică") era contestat de acei tovarăşi care preferau versiunea occidentală *autokrytyka*. Tactica politică se axa pe dezbinarea formaţiunilor politice rivale în maniera clasică leninistă, „de sus în jos şi de jos în sus". Rivalii ce refuzau să participe la acest joc ajungeau să se confrunte cu partide fictive, cu acelaşi nume ca al lor, conduse de foşti colegi mituiţi. Aceasta a fost soarta Mişcării Ţărăneşti a lui Mikołajczyk, precum şi a vechiului partid anticomunist PPS. Pe plan administrativ se practica tactica monopolizării pârghiilor puterii. În fiecare minister, funcţiile ce reprezentau o autoritate nominală puteau fi ocupate de un oponent atâta vreme cât mai erau angajaţi şi câţiva deputaţi comunişti care să-şi ţină şeful în frâu. Încet, dar sigur, prin orice mijloace, PPR şi-a croit drum spre ţelul său – acela de a acţiona, după exprimarea lui Gomułka, „ca hegemon al naţiunii"[20]. În cele din urmă, pe 19 ianuarie 1947 – după doi ani de pregătiri –, au fost organizate în sfârşit alegeri.

Politicile economice şi sociale erau în mod inevitabil obstrucţionate de lupta politică. PPR nu putea lansa de unul singur politici comuniste complet dezvoltate până când nu deţinea o poziţie mai sigură în guvern şi în ţară. Cele două evoluţii majore din acei ani – Legea naţionalizării din ianuarie 1946 şi lansarea Planului Trienal pentru 1947-1949 – fuseseră inspirate nu de comunişti, ci de socialişti. Prima a naţionalizat toate întreprinderile capabile să angajeze mai mult de 50 de oameni pe tură, până la sfârşitul anului trecând sub controlul statului nouă din zece întreprinderi. Planul Trienal s-a bazat pe metode economice mai degrabă occidentale decât sovietice. În domeniul agrar, Mikołajczyk s-a limitat la încercările de a obţine

în mod legal titlurile de proprietate pentru ţăranii care primiseră pământ din domeniile împărţite. Era o măsură evidentă de protecţie împotriva unei viitoare colectivizări.

La alegerile din ianuarie 1947 Blocul Democratic condus de comunişti a obţinut 80% din voturi. Oficial, această cifră reprezintă o realizare deosebită, dacă nu chiar extraordinară. În comparaţie cu minunile realizate de agenţii electorali sovietici din statele baltice sau de la Liov cu şapte ani în urmă sau de matematicienii partidului în 1952, era un rezultat slab. Dar era de ajuns pentru scopul propus. Alegerile nu fuseseră nici „libere", nici „neîngrădite". Lista de candidaţi a fost cenzurată în prealabil de guvern. Două milioane de votanţi fuseseră eliminaţi din registru de comitete electorale controlate de guvern. Muncitorii din fabrici au fost duşi la vot de către şefii lor de echipă şi obligaţi să voteze pentru guvern, dacă nu voiau să îşi piardă locurile de muncă. Regulile votului secret au fost ignorate. Numărătoarea a fost organizată exclusiv de funcţionarii guvernamentali. Rezultatul era previzibil. Guvernul britanic şi cel american au protestat împotriva încălcării flagrante a prevederilor de la Yalta şi Potsdam. Guvernul sovietic a respins protestele, pe motiv că sursele de informare ale occidentalilor nu erau de încredere[21].

În urma alegerilor, PPR a obţinut pentru prima oară o poziţie dominantă în politica poloneză. Din acel moment, toate activităţile puteau fi desfăşurate într-un cadru legal şi constituţional, în baza unei majorităţi supuse în Seim, unde guvernul deţinea 394 de locuri, iar PSL doar 28. Pe 5 februarie, Bierut a fost ales preşedinte al Republicii. Pe 6 februarie a fost învestit în funcţie un nou guvern, cu J. Cyrankiewicz ca prim-ministru. Pe 19 februarie, au fost acordate puteri speciale unui nou Consiliu de Stat. Din acest moment, partidele „burgheze", care funcţionau pe baza acordului popular, nu mai puteau nutri nici o speranţă de a schimba ceva pe plan practic. În următorul an, elementele mai violente din cadrul mişcării comuniste şi-au sărbătorit triumful calomniindu-şi rivalii înfrânţi şi eliminându-i complet de pe scena politică. În Seim, Mikołajczyk a fost denunţat public ca „spion străin" şi „colaborator" de un fost general recrutat din rândurile Sanacja. Cenzura a reuşit să cenzureze protestul premierului împotriva cenzurii înseşi, nu numai în presă, ci chiar şi în protocoalele Seimului. În tribunale, un grup de lideri socialişti au fost acuzaţi de trădare şi îndepărtaţi. În mediul rural au fost eliminate şi ultimele rămăşiţe ale rezistenţei anticomuniste. În octombrie 1947, Mikołajczyk, care, *malgré lui*, devenise centrul opoziţiei, a fugit din ţară pentru a nu fi ucis. La Londra, Churchill, care îl trimisese chiar el în Polonia cu ceva timp în urmă, i-a declarat că este surprins să îl vadă viu[22].

Totuşi, simpla eliminare a oponenţilor lor nu le-a oferit comuniştilor în mod automat mijloacele de a conduce şi a dezvolta ţara aşa cum doreau ; şi este semnificativ faptul că iniţiativa de creare a unei noi organizaţii de partid, potrivită noilor condiţii, a venit nu din partea PPR, cât din partea elementelor comuniste rămase din fostele partide radicale. Personajul-cheie în acest context a fost Józef Cyrankiewicz, lider al noului PPS şi prim-ministru începând din luna februarie. Putem presupune că, în 1947, Cyrankiewicz se confrunta cu o perspectivă de viitor destul de incomodă. Putea fi îndepărtat în orice clipă, la fel de uşor ca şi predecesorul său, Osóbka-Morawski. Nu avea nici o speranţă că îi va înfrânge pe comunişti – nici nu putea să

li se alăture, după regulile jocului leninist, şi să îşi mai păstreze vreun dram de influenţă. Pentru el, singura soluţie era să îşi asume de la început un rol major în crearea noii organizaţii. Kremlinul i-a părut a fi un potenţial aliat, de vreme ce acesta îl urmărea tot mai neliniştit pe Gomułka şi PPR. În martie 1948, Cyrankiewicz a mers la Moscova pentru a se întâlni cu Stalin şi este clar că aici a demarat proiectul de creare a unui Partid Muncitoresc Unit Polonez (PZPR). Ca atare, este greşit să ne imaginăm că PPR a înghiţit PPS „ca un câine care hăpăie o felie de pâine". Mai degrabă putem spune că gărgăriţele de pe felie au zbughit-o din proprie iniţiativă şi l-au convins pe stăpânul câinelui să le lege strâns de spatele animalului, în aşa fel încât să nu poată fi înghiţite. În acest mod, PPR rămânea deocamdată legat de PPS; era asigurată constituirea PZPR; iar Cyrankiewicz îşi asigurase şi el un locuşor călduţ, pe care şi l-a păstrat până în 1972[23].

În aceeaşi perioadă, celelalte două elemente ale Blocului Democratic aflat la guvernare, fictivul SL şi SD (Partidul Democrat) fuzionau cu rămăşiţele organizaţiilor anticomuniste din care se desprinseseră. SL şi SD au devenit părţi integrante ale sistemului comunist în Polonia, dar nu şi ale PZPR. Triumful sistemului unipartit nu a fost niciodată deplin.

În sfera economică, precum şi în cea politică, schimbările radicale au fost întârziate de lipsa unor structuri organizaţionale şi a unui personal corespunzător. Planul Trienal nu mai prevedea alte naţionalizări în domeniul industriei. În agricultură nu exista nici un semn care să anunţe colectivizarea. În 1947 s-a înregistrat o recoltă foarte slabă, drept care ţăranilor a trebuit să li se facă toate concesiile posibile, ca să poată fi hrănită naţiunea. La acest moment, mişcarea de cooperativizare a ţăranilor era în plină desfăşurare. Sectorul de stat pătrundea rapid în comerţul intern cu ridicata, asigurându-şi monopolul către sfârşitul anului 1948. Comerţul cu amănuntul a fost, de asemenea, „naţionalizat" prin aşa-numita *Bitwa o Handel*, „Bătălia pentru Comerţ". În mediul rural, acesta a fost preluat de aşa-zisele organizaţii ţărăneşti de „Întrajutorare". În comerţul extern a crescut dramatic rolul Uniunii Sovietice. În perioada Planului Marshall, pentru care Polonia era una dintre candidatele de prim rang, Uniunea Sovietică a fost obligată să facă un gest compensator. Acesta s-a reflectat în Tratatul Comercial din 28 ianuarie 1948, ce stipula o cooperare polono-sovietică în valoare de două mii de milioane de ruble pe o durată de patru ani. Ajutorul din partea Planului Marshall a fost respins fără ezitare.

Când ţările din blocul sovietic s-au retras în propria carapace, s-au făcut încercări de a întări legăturile dintre partidele aflate la conducere. Din 1943, de la abolirea Cominternului de către Stalin, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice exercitase un control direct şi exclusiv asupra tuturor celorlalte. Nu exista nici un forum la care acestea să poată să se reunească şi să discute. Ca atare, a fost lansată o nouă organizaţie, Biroul Comunist de Informaţii, aşa-zisul „Cominform". Acesta se potrivea perfect cu starea de spirit şi interesele tovarăşilor polonezi, mai ales ale celor mai îndărătnici, precum Gomułka, care era iritat de atenţia sufocantă din partea Moscovei. Conferinţa de deschidere a fost organizată în septembrie 1947 în staţiunea montană sileziană Szklarska Poremba. Iniţiativa nu a avut însă viaţă lungă.

Din punctul de vedere al comuniştilor, cancerul ce măcina viaţa economică a Republicii era localizat chiar în interior, în Biroul Central de Planificare (CUP).

Experţii acestuia erau în majoritate şcoliţi în Occident, CUP având şi relaţii cu fostul PPS. În februarie 1948 s-a convocat o şedinţă pentru analiza activităţilor Biroului de Planificare. Spre uimirea personalului, discuţia s-a transformat într-un adevărat stâlp sovietic al infamiei pentru activitatea lor. Ministrul Industriei, Hilary Minc, a denunţat eforturile Biroului ca fiind „burgheze", „antimarxiste" şi bazate pe analize false. Pentru prima dată în Polonia, dezbaterea publică s-a bazat pe un fel de concurs: cine poate spune pe de rost mai multe citate din Lenin şi Stalin. Această dezbatere a fost botezată „naşterea stalinismului polonez". Din acel moment, planificarea avea să fie realizată în totalitate prin metode sovietice, imitate servil. Biroul Central de Planificare a fost desfiinţat. Statisticile economice au devenit secrete de stat. Epoca dezbaterilor libere a luat sfârşit[24].

După cum sugera cazul Biroului de Planificare, criza principală se întrevedea în sfera ideologică. În vara anului 1948 a intervenit o fisură majoră în rândurile Partidului şi guvernului. Situaţia este adesea explicată ca un dezacord între susţinătorii „căii poloneze către socialism", de orientare conservatoare şi organizaţi în jurul lui Gomułka, şi adepţii unei „linii moscovite" radicale, conduşi de Bierut. Deşi nu se poate avea o siguranţă, se pare că analiza oficială greşeşte în cel puţin trei privinţe semnificative. În primul rând, aceasta ignoră complexitatea punctelor de vedere şi a diverselor facţiuni. Numai în cadrul PPR existau în această perioadă cel puţin cinci grupări. Mai erau şi aliaţii Partidului, în special PPS al lui Cyrankiewicz şi „catolicii progresişti" sprijiniţi de NKVD. De partea sovietică, putem identifica patru sau cinci interese separate – liderii armatei sovietice, conducerea serviciilor secrete, interesele de partid ale PCUS şi, nu în ultimul rând, suspiciunile şi capriciile lui Stalin însuşi. Cine analizează cele cinci sau şase grupări poloneze în relaţie cu numărul similar de potenţiali superiori sovietici va ajunge imediat la 25 sau chiar 30 de legături importante, unele cunoscute, altele necunoscute. Singurul care pare să nu fi avut o poziţie definibilă este Bierut. Acesta era un informator clasic, incapabil de a forma un nucleu al puterii în Polonia altfel decât la capătul sforilor trase de altcineva. Astfel, pe când Gomułka se afla în fruntea unei grupări puternice, dominante în Partid până în 1948, singura sursă posibilă de opoziţie se afla chiar la Kremlin.

În acelaşi timp, versiunea oficială ignoră dinamica specifică a conflictelor în cadrul unei mişcări totalitariste, unde ambele tabere se află permanent în mişcare, fiecare schimbându-şi constant domeniul ideologic pentru a evita învăluirile şi încercuirile celeilalte. Ceea ce elementul mai slab trebuie să evite cu orice preţ este declaraţia publică de acord cu elementul mai puternic, din moment ce „armonizarea" poate conduce rapid la pierderea completă a identităţii şi existenţei sale separate. În 1944, când divergenţele dintre PPR şi linia sovietică au devenit pentru prima dată evidente pentru iniţiaţi, sovieticii au adoptat o poziţie conservatoare. Stalin a declarat că „a introduce comunismul în Polonia este ca şi cum ai pune şaua pe o vacă". La acel moment, Gomułka şi PPR, cu a lor „linie patriotică", se aflau într-o dispoziţie de stânga, mesianică şi triumfală, aşteptându-se ca în Polonia comunismul să se impună „într-un marş victorios". După 1944, Stalin a devenit din ce în ce mai sigur pe sine. A început să facă presiuni din ce în ce mai mari în direcţia unor

schimbări reale, socialiste, apropiindu-se tot mai mult de poziţia iniţială a lui Gomułka şi mustrându-l aspru pe Bierut pentru lipsa sa de zel revoluţionar. Gomułka, în acelaşi timp, confruntat cu aspectele practice ale „înşeuării vacii", era împins în direcţia opusă, exprimându-şi părerea că era puţin probabil să apuce să vadă socialismul în Polonia – şi cu atât mai puţin comunismul. Astfel, conflictul ideologic a luat forma unei mişcări în foarfecă, în care cei doi adversari au schimbat practic între ei două poziţii diametral opuse de-a lungul celor patru ani. În 1948, Gomułka făcea declaraţii ce coincideau în mare parte cu punctul de vedere sovietic din 1944 şi viceversa.

Tovarăşii polonezi trebuie să fi observat şi nişte schimbări în politica externă a Uniunii Sovietice. În 1944-1945, în timpul războiului, URSS era slabă şi curta orice potenţial aliat care s-ar fi alăturat cauzei. Divergenţele ideologice erau trecute cu vederea. Dar în 1948 URSS deja câştigase războiul şi construise şi o bombă. Conflictele se înmulţeau : ruptura cu Tito, conflictul arabo-israelian, criza germană, blocada Berlinului. Era timpul să se strângă rândurile. Divergenţele ideologice nu mai erau permise.

Astfel, soarta lui Gomułka era pecetluită. Dată fiind experienţa pe care o avea, pare să fi simţit pericolul înainte de materializarea acestuia ; însă a intrat în inima furtunii cu toate pânzele sus. La şedinţa plenară din iunie a Comitetului Central al Partidului, s-a lansat într-o prelegere dezlânată despre tradiţiile istorice ale comunismului polonez, criticând tendinţele luxemburghiste ale SDKPiL şi ale KPP-ului troţkist şi elogiind, în acelaşi timp, poziţia PPS referitor la tema „independenţei naţionale". Era un gest de sfidare deschisă. După aceea, se pare că a fost pus sub arest la domiciliu. Colaboratorii săi, Spychalski şi Ochab, au fost determinaţi să îl denunţe, în timp ce el şi-a retras public declaraţiile ca urmare a intimidărilor. La şedinţa plenară din septembrie, el a fost insultat de foştii săi prieteni, mărturisindu-şi vina într-un spectacol amar de autocritică. În special, a mărturisit că înţelesese importanţa Uniunii Sovietice pentru Partidul polonez în aspectele sale directe, însă nu şi „pe plan superior". La sfârşitul acestei scene, a fost înlocuit în funcţia de secretar general al Partidului de preşedintele Bierut, care, până la acest moment, fusese prezentat lumii ca „nemembru de partid". Plecarea sa a îndepărtat şi ultimul obstacol din calea formării PZPR în decembrie.

Căderea lui Gomułka era clar un rezultat al intervenţiei sovietice în problemele Partidului polonez. Comentatorul care a numit acest eveniment „pacificarea comunismului polonez" nu a fost prea departe de adevăr. Totuşi, pe cât posibil, colegii lui Gomułka i-au mai amortizat înfrângerea. El a rămas vicepremier până în ianuarie 1949 şi membru al Comitetului Central până în luna noiembrie a aceluiaşi an. Nu a fost niciodată judecat, nici dat pe mâna justiţiei sovietice. Acţiunea sa de sfidare nu a fost uitată atunci când Partidul polonez şi-a reafirmat independenţa, în 1956[25].

După trei ani şi jumătate de pace, construirea democraţiei populare după chipul sovietic era aproape de finalizare. Monopolul fusese preluat de un partid leninist monolitic. Identitatea intereselor Partidului şi ale statului era personificată de Bierut, ce deţinea funcţiile de prim-secretar şi preşedinte. Succesul comuniştilor se dovedise mult mai simplu de obţinut decât se credea în 1945. Privind retrospectiv, acest lucru

nu este surprinzător. Contrar presupunerilor din ţările occidentale la momentul respectiv, nu a existat niciodată în Polonia o perioadă când să fi fost permisă libera concurenţă între mişcarea comunistă şi partidele necomuniste. Puterea a trecut direct şi fără piedici de la forţele de ocupaţie germane la armata sovietică, de la armata sovietică direct la guvernul provizoriu controlat de sovietici şi, după alegerile din 1947, de la TRJN la PPR. Din acest motiv nu are sens să discutăm despre o „acaparare" sau preluare a puterii de către comunişti. Polonia le-a fost oferită comuniştilor pe tavă, iar ei au blocat ulterior orice încercare de împărţire a puterii. Nici nu a fost vreodată nevoie ca în Polonia să se impună comunismul cu forţa. Faptul că Stalin era un politician crud, nemilos, lipsit de orice simţ al mărinimiei sau generozităţii este irelevant în acest context. Toate elementele ce ar fi putut asigura o rezistenţă organizată în Polonia fuseseră deja eliminate. Acestea fuseseră fie discreditate prin eşecurile antebelice sau din timpul războiului, fie abandonate de Puterile Aliate, fie distruse în Revolta de la Varşovia. În afară de Mikołajczyk şi câţiva supravieţuitori ai AK, în 1944-1948 nu mai rămăsese nimeni care să li se opună comuniştilor. Stalin a primit ce a cerut, fără nici o dificultate. Rarele evenimente violente care au avut loc la instigarea NKGB erau inutile din punct de vedere politic. La fel de eronată este şi discuţia despre „o conspiraţie comunistă conjugată". În ciuda paradei de solidaritate monolitică, mişcarea comunistă poloneză diferea de sovietici în multe aspecte esenţiale, fiind profund dezbinată. Nu a existat nici o înţelegere în privinţa orientării programului socialist şi cu atât mai puţin una privind metodele şi mijloacele ; nu a existat nici o conformare rigidă faţă de vreun plan sau proiect suprem. Atât polonezii, cât şi sovieticii îşi croiau drum prin hăţişurile unei situaţii foarte nesigure şi confuze. Ba chiar putem îndrăzni să spunem că rezultatul final, când Stalin a fost până la urmă lăsat să conducă Polonia cu ajutorul echipei sale de rezervă de marionete anonime, a fost un eşec nu doar pentru comuniştii polonezi, ci şi pentru el însuşi.

Toate acestea evidenţiază faptul că drumul Poloniei nu a fost acelaşi cu al altor ţări est-europene. Polonia nu putea fi comparată cu vecina sa Cehoslovacia, unde comuniştii *au fost* suficient de puternici pentru a concura un timp cu alte partide, însă mai târziu au fost obligaţi să suprime opoziţia cu forţa. Nu putea fi comparată nici cu Iugoslavia, unde comuniştii aveau propria bază de putere, independentă de armata sovietică. Tito nu avea aceeaşi viziune precum Gomułka. Amândoi erau clasificaţi drept „naţionalişti deviaţionişti de dreapta", pentru simplul fapt că se întâmplase să aibă conflicte cu sovieticii în acelaşi moment, căzând victime unei schimbări de direcţie ce nu avusese loc nici în Polonia, nici în Iugoslavia, ci la Kremlin.

Miezul problemei este că istoria politică a Poloniei a fost guvernată nu doar de sovietici şi nici doar de comuniştii polonezi, ci a fost rezultanta unei interdependenţe subtile a acestor două elemente. Este adevărat că în această perioadă de început comuniştii polonezi nu ar fi putut supravieţui fără sprijinul armatei sovietice şi al mulţimii de consilieri sovietici. Însă la fel de adevărat este că sovieticii nu ar fi putut conduce Polonia aşa cum au făcut-o fără cooperarea comuniştilor polonezi. În acest tip de relaţie se întâmplă ca partenerul mai slab să fie cel ce dă tonul. El poate

ameninţa cu colapsul sau revolta. Ştiind că Stalin nu ar avea mult de câştigat dacă trata PPR cum tratase KPP şi că o preluare directă a puterii de către sovietici în Polonia ar fi putut afecta prestigiul internaţional al Uniunii Sovietice, Gomułka a făcut manevre pe terenul neutru dintre revolta deschisă şi supunerea oarbă, asigurându-şi în acest fel o oarecare influenţă. După îndepărtarea lui Gomułka, Partidul său a continuat să joace acelaşi joc. Fără a-şi face iluzii în privinţa sprijinului popular, a reuşit să supravieţuiască în ciuda neînţelegerilor minore. Cu toate că erau capabili de a se adapta rapid cerinţelor sovietice, comuniştii polonezi ezitau să facă acest lucru, din mândrie şi datorită interesului naţional. Pe la 1948, ei puseseră cu succes şaua pe vacă, dar nu erau gata de galop[26].

*
* *

Guvernul polonez din exil, care funcţiona în continuare la Londra, a fost afectat profund de crearea unei autorităţi provizorii rivale la Varşovia. Pe 5 iulie 1945 el a încetat să fie recunoscut oficial de Marea Britanie şi SUA, iar apoi de majoritatea celorlalte ţări. Şi totuşi, acesta rămânea fără îndoială singura sursă de legitimitate şi singura legătură cu Republica antebelică. El comanda încă forţe militare ce numărau aproape un sfert de milion de soldaţi. Şi nu a fost înlăturat. Statutul său ambiguu a creat dificultăţi imense pentru toţi cei implicaţi. Însă, în ciuda tuturor necazurilor sale, s-a bucurat în continuare de un respect considerabil din partea polonezilor din ţară şi din străinătate ; şi avea să continue să joace un rol în politica poloneză în următorii 45 de ani[27].

Aproape inevitabil, guvernul în exil (cum devenise acum) era copleşit de disensiunile şi disputele tipice în orice comunitate de emigranţi. Susţinătorii fostului prim-minisru Mikołajczyk, care decisese să se întoarcă în Polonia, au intrat în conflict cu susţinătorii prim-ministrului Tomasz Arciszewski, care se opuneau implacabil oricărei cooperări cu regimul comunist. Apoi, în iunie 1947, când August Zaleski i-a urmat lui Raczkiewicz în funcţia de preşedinte, s-a format o „Adunare Democratică" pentru a contesta succesiunea şi elita politică dezbinată a pierdut încrederea organizaţii foste combatante conduse de generalul Anders. În final, când Mikołajczyk s-a întors de la Varşovia cu mâinile goale, nu a reuşit să obţină aprobarea guvernului din exil şi a plecat în SUA, unde susţinerea puternică a creat un dezacord de durată între guvern şi comunitatea polonă din America. Disensiunile erau la ordinea zilei. Preşedintele Zaleski, izolat şi inflexibil, a rămas în funcţie până la moartea sa, în 1972. I-au urmat profesorul Stanisław Ostrowski în 1972-1979, contele Eduard Raczyński în 1979-1986, Kazimierz Sabbat în 1986-1989 şi Ryszard Kaczorowski în 1989-1990.

Preşedinţii în exil au păstrat o puternică raţiune de a fi ca reprezentanţi ai autorităţii legale şi protectori ai Constituţiei. Însă mulţi dintre funcţionarii din jurul lor au căpătat un aer donquijotesc. Fiecare preşedinte a numit „guverne", prim-miniştri, cabinete şi miniştri de cabinet. Care erau, de exemplu, sarcinile unui ministru polonez al Agriculturii în cadrul guvernului din exil – iată o temă bună pentru speculaţii

dintre cele mai fanteziste. Primul prim-ministru numit de preşedintele Zaleski, generalul Tadeusz Komorowski, fost comandant al Armatei Teritoriale şi comandant suprem, era un patriot fără pată şi un personaj foarte respectat. Însă nici unul dintre succesorii săi nu s-a ridicat la acelaşi nivel. Cel mai mare scandal a avut loc în 1955, când prim-ministrul „Hugo Hanke" a fost demascat ca agent al serviciilor comuniste de securitate de la Varşovia.

În primii ani de după război, toţi exilaţii polonezi s-au confruntat cu aceeaşi dilemă: să rămână în străinătate sau „să se repatrieze". Problema a devenit deosebit de acută după 1946, când al Corpul II de armată al generalului Anders a fost transportat *en masse* din Italia în Marea Britanie. Guvernul britanic şi-a exprimat foarte clar preferinţa. O circulară semnată de ministrul de Externe, Ernest Bevin, le solicita tuturor cetăţenilor polonezi: „Întoarceţi-vă la casele voastre din Polonia". Părea că Bevin nu înţelesese că o mare parte dintre aceste case nu se mai aflau în Polonia, ci în URSS. Reacţia, prin urmare, a fost slabă; iar britanicii au fost obligaţi să furnizeze un plan de reinstalare a acestor oameni. Din acel moment, Forţele Armate Poloneze din Marea Britanie au fost desfiinţate; iar tuturor soldaţilor li s-a cerut să aleagă între repatrierea voluntară şi includerea în Corpul Polonez de Reinstalare, ce trebuia să adune aproximativ 200.000 de soldaţi în tabere cu scopul de a-i instrui pentru viaţa civilă din Marea Britanie. Un grup de „recalcitranţi" ce au refuzat ambele opţiuni au fost reţinuţi cu forţa. Dar în curând nu avea să mai existe posibilitate de alegere. Cu mult înainte ca acest Corp de Reinstalare să îşi finalizeze proiectul în 1949, în Polonia fusese instituit un regim stalinist înfloritor, iar posibilitatea de repatriere nu mai exista[28].

Dezacordul politic al exilaţilor polonezi a fost agravat de faptul că mulţi se aşteptau ca regimul de la Varşovia să se prăbuşească în scurt timp şi să izbucnească un „al Treilea Război Mondial". Stăteau cu bagajele făcute, gata de plecare. Liderii lor nu se bucurau de influenţă în viaţa britanică, iar la Varşovia erau priviţi ca o pacoste. Ţelul principal al oamenilor de rând era să îşi găsească de lucru, să-şi hrănească familia, să beneficieze de educaţie sau, pur şi simplu, să supravieţuiască.

În această situaţie, cele mai importante instituţii din cadrul comunităţii nu erau asigurate de guvernul în exil, ci de Misiunea Catolică Poloneză, de fostele asociaţii combatante şi de diverse organisme culturale. Polonezii din Marea Britanie se adunau în jurul parohiilor lor – numai la Londra existau deja destul de multe –, în jurul şcolilor organizaţiei Macierz Szkolna şi în jurul multor cluburi sociale. Ognisko Polskie, „Vatra Poloneză", de pe Exhibition Road, în Kensington, a constituit un model pentru alte locuri similare de întâlnire ce au apărut în majoritatea oraşelor britanice, mari şi mici. În sfera culturală, multe realizări au purtat marca Bibliotecii Poloneze, a Institutului Polonez şi a Muzeului Sikorski, Polish Underground Study Trust, a Fundaţiei Catolice Veritas şi a unor ziare şi gazete precum *Dziennik Polski* şi *Wiadomości*. Pas cu pas, comunitatea şi-a pierdut caracterul provizoriu, dezvoltându-şi rădăcini permanente.

*
* *

Stalinismul – varianta dominantă a unui comunism în stil sovietic, începând de la finele anilor 1920 – a fost descris în diverse moduri: ca doctrină, sistem şi curent spiritual. Era toate acestea în acelaşi timp. În 1948, când gradul normal de paranoia a Kremlinului a crescut brusc la un nivel anormal, stalinismul le-a fost impus rapid tuturor aliaţilor est-europeni ai Uniunii Sovietice. Polonia nu a fost o excepţie.

Trăsăturile principale ale stalinismului, tributare mai mult vechilor tradiţii ruseşti decât lui Marx sau Engels, le erau extrem de familiare multor polonezi. Persoanele de vârstă mijlocie, care se născuseră şi crescuseră la Varşovia sau Vilnius în perioada ţaristă, au trăit o puternică senzaţie de déjà-vu. Psihologia stalinistă fusese deja analizată cu atenţie în literatura poloneză, mai ales în opera lui Stanisław Ignacy Witkiewicz, al cărui roman satiric *Nienasycenie* (*Insaţiabilitate*) se dovedea a fi profetic într-un fel foarte neliniştitor. Witkiewicz descrisese invadarea Europei de către hoarda lui Murti-Bing, un războinic sinomongol care supune un Occident decadent printr-o campanie bine organizată de vânzare a „pilulei filozofice" care le oferea oamenilor fericire şi o viaţa socială bogată în viitor. În scena finală a romanului, liderul occidental se predă în mod ruşinos şi este decapitat cu mare fast. În perioada postbelică, sentimente similare au fost exprimate de poetul şi criticul Czesław Miłosz (1911-2004), ale cărui reflecţii din volumul *Gândirea captivă* au fost publicate în 1953, la scurt timp după demisia sa din funcţia de ataşat cultural al Poloniei la Paris. Aici, în unul dintre numeroasele studii de mare profunzime, Miłosz compară aplicarea stalinismului în Polonia cu „arta ketmanului" practicată sub despotismul oriental al şahului în Persia feudală. Ketmanul era arta dublugânditului, a disimulării şi a înşelătoriei – meserie practicată de o armată de adoratori şi lingăi, care cedau capriciilor „Măriei Sale" cu o adulaţie şi un cinism fără margini, doar pentru a avansa în carieră sau pentru a-şi salva pielea. Conform contelui de Gobineau, ce a descris pentru prima oară Curtea persană, „nu existau musulmani adevăraţi în Persia". Conform lui Miłosz, existau prea puţini comunişti adevăraţi în Polonia[29].

Disputele ideologice au fost înăbuşite de cultul personalităţii lui Stalin. Parodiile jalnice scrise de Stalin după lucrările lui Lenin (care ele însele erau o interpretare deformată a lui Marx), rezumate în *Scurt curs...* (1939) şi în *Despre bazele leninismului* (1940), au fost traduse în limba poloneză şi adoptate ca literă de lege. Orice discuţie se încheia cu un citat, mai mult sau mai puţin oportun, din operele „Marelui Conducător". Mulţi scriitori cu adevărat talentaţi, precum Władysław Broniewski, au fost reduşi la statutul de autori de panegirice în versuri:

> Ce bine e să ştim că la Moscova trăieşte Stalin,
> Ce bine e să ştim că la Moscova gândeşte Stalin etc.*.

* W. Broniewski, „Nadzieja", în *Wiersze zebrane*, Varşovia, 1955, p. 189 (n.tr.).

În sfera politică, „statul unipartit" era supus unui control direct din partea sovieticilor. În acest scop, în noiembrie 1949 a fost instalat în Varşovia, ca vicepremier, ministru al Apărării Naţionale şi membru al Biroului Politic, mareşalul sovietic Konstantin Rokossowski (1896-1968), un rus de origine poloneză ce îşi petrecuse întreaga carieră în serviciul ţarului şi al Uniunii Sovietice.

Militarismul îşi iţea capul inconfundabil. Sub pretextul îndoielnic că blocul răsăritean urma să fie atacat de forţele imperialismului american, întreaga Europă de Est a fost transformată într-o tabără armată. Graniţele au fost închise. Numărul angajaţilor din serviciile de securitate a crescut din nou până la nivelul din timpul războiului. Economia a fost subordonată priorităţilor militare. Serviciul militar obligatoriu, evitat cu grijă după 1945, a fost reintrodus. Armata poloneză, instruită cu atenţie de consilieri sovietici, a atins un efectiv permanent de 400.000 de soldaţi. Statul-Major a fost politizat prin intermediul Academiei Politico-Militare, creată în 1951. Timp de mai mulţi ani, stadiul incipient de dezvoltare al armatelor-satelit a împiedicat formarea unui bloc militar sovietic în Europa de Est, ca răspuns la NATO. Această deficienţă a fost remediată pe 14 mai 1955, odată cu semnarea Pactului de la Varşovia, prin care armata poloneză ocupa locul al doilea după armata sovietică[30].

Deşi Polonia nu a căzut victimă celei mai cumplite terori, care sugruma Uniunea Sovietică de dinainte de război, regimul democraţiei populare dispunea de acelaşi gen de servicii de securitate, în stil sovietic; şi le oferea autonomie în practicarea aceluiaşi repertoriu de arestări preventive, anchete sub tortură, procese-spectacol şi represalii pline de cruzime. Timp de zece ani, după 1944-1945, crima comisă în numele legii a reprezentat o caracteristică consacrată a politicii de stat. Principalele victime erau politicienii de dinainte de război, membrii Rezistenţei din timpul războiului, membrii partidelor de opoziţie postbelice, catolicii şi intelectualii disidenţi, precum şi comuniştii care deviau de la linia sovietică. În cazurile mai spectaculoase putea fi vorba despre sute, dacă nu chiar mii de arestări şi zeci de verdicte. Cazul Z-L din 1948, de exemplu, avea ca ţintă ofiţeri militari de dinainte de război; la fel şi procesele Tatar din 1951-1952, îndreptate împotriva generalilor, în care acuzatul principal era generalul Tatar. În 1948-1949, cazul Zośka, vizând batalionul cu acelaşi nume, urmărea eliminarea foştilor insurgenţi din Varşovia; iar cazul Żegota i-a decimat pe membrii Consiliului de Ajutorare a Evreilor din timpul războiului. Cazul Field din 1949-1951 avea ca ţintă un refugiat american, Noel Field, simpatizant al comunismului şi coleg cu Alger Hiss, care la acel moment căzuse victimă anticomunistei vânători de vrăjitoare a lui McCarthy din SUA. Cel mai şocant caz îl avea însă ca subiect pe un fost erou al mişcării subterane antinaziste, maiorul Emil Fieldorf (1897-1953), zis „Nil". Fieldorf se aflase în fruntea forţei subversive „K-Div" a Armatei Teritoriale, iar apoi a organizaţiei „NIE". A mai supravieţuit câţiva ani după război în gulagul sovietic, apoi, eliberat, se întorcea în Polonia când a fost prins a doua oară. A fost arestat, torturat şi, în cele din urmă, spânzurat, în februarie 1953, în baza unor acuzaţii complet false de colaborare cu naziştii. 30 de ani mai târziu, într-un interviu, cel responsabil pentru aceste acţiuni penale pseudojudiciare, Jakub Berman, nu a arătat nici o urmă de ruşine sau de remuşcare[31].

În economie, se acorda prioritate absolută metalurgiei. Planul pe Şase Ani revizuit, pentru 1950-1955, a fost conceput de aşa-numiţii *metalożercy* (mâncătorii de

metal), care făceau presiuni pentru o producţie nelimitată de fier şi oţel. În Cracovia, farmecul vechiului oraş universitar era umbrit de construcţia şi poluarea oţelăriei din Nowa Huta, o nouă suburbie ce susţinea Combinatele Metalurgice „Lenin", cele mai mari de acest tip din ţară.

În agricultură, se acorda prioritate absolută colectivizării forţate. Campania de deposedare a ţăranilor şi includere a lor în fermele agricole de stat (PGR), precum şi în cooperativele voluntare de producţie a luat amploare. Deşi autorităţile evitau în mod expres denumirea rusească de *kolhoz*, jargonul nu păcălea pe nimeni. Între 1950 şi 1955, numărul oficial de gospodării colective a crescut de la 12.513 la 28.955. Ţăranul care deţinea proprietăţi private era în pragul extincţiei[32].

Biserica Romano-Catolică era atacată în mod sistematic. În anii de după război, autorităţile aplicaseră în cazul Bisericii tehnicile lor preferate de „dezbinare", folosite şi în cazul partidelor politice. Au făcut aceasta în parte prin promovarea Bisericii Naţionale Poloneze schismatice şi în parte prin lansarea unei serii de organizaţii anticatolice şi pseudoreligioase, precum PAX (1947), Caritas şi Veritas (1950), care uzurpau funcţiile sociale, caritabile şi culturale ale Bisericii tradiţionale. Instrumentul ales în această campanie era fostul lider fascist Bolesław Piasecki (1915-1979), directorul PAX, cruţat de NKVD probabil cu condiţia viitoarei sale colaborări[33]. Obiectivele erau distrugerea reputaţiei ierarhiei Bisericii şi crearea unui bloc de opinie catolic dispus să coopereze cu statul în condiţiile impuse de Partid. Când campania a eşuat, iar înalta ierarhie le-a interzis categoric atât credincioşilor de rând, cât şi preoţilor să aibă legături cu Piasecki sau oricare dintre organizaţiile sale, s-au adoptat măsuri mult mai dure. În 1950 au fost confiscate mare parte din proprietăţile Bisericii, cu excepţia clădirilor în sine şi a cimitirelor bisericilor. Numeroşi preoţi au fost arestaţi şi hărţuiţi de miliţie. Educaţia religioasă a copiilor a fost sistată. În 1953, ca răspuns la sfidarea continuă, cardinalul Wyszyński a fost reţinut şi încarcerat sub supraveghere atentă la mănăstirea izolată Komańcza, din munţii Bieszczady.

Sistemul stalinist a fost oficializat prin adoptarea Constituţiei din 22 iulie (*sic !*) 1952, ce a proclamat „Republica Populară Polonă" (PRL). După modelul unor constituţii comuniste similare, tuturor cetăţenilor li s-a garantat dreptul la muncă, timp liber, sănătate, educaţie şi libertatea de exprimare, de întrunire şi de conştiinţă, fără deosebire de rasă, de gen sau de confesiune religioasă. Creşterea forţei de producţie a statului a fost asigurată în baza unei economii planificate. Autoritatea supremă în stat era asigurată de un Seim legislativ format din 460 de deputaţi, aleşi direct o dată la patru ani prin vot secret şi sufragiu universal. Puterea executivă era exercitată de un Consiliu de Miniştri, numit de Seim împreună cu preşedintele, Consiliul de Stat şi Camera Supremă de Control (NIK). Autoritatea judiciară era exercitată de o Curte Supremă, formată dintr-un grup de judecători independenţi, numiţi de Consiliul de Stat. Biserica era separată de stat (de care nu fusese, de fapt, niciodată legată). În toate aceste aspecte era menţinută cu atenţie aparenţa unui aparat democratic ideal. În practică, orice şansă de democraţie efectivă era însă anulată prin „rolul de conducere" extraconstituţional al Partidului şi al Frontului său Naţional, ca „paznic al statului". Conform canoanelor centralismului democratic

leninist, toată puterea efectivă se afla în mâinile Biroului Politic al Partidului şi ale prim-secretarului său. Toate numirile în cadrul statului şi toate deciziile, la orice nivel, erau supuse aprobării prealabile a organelor de partid corespunzătoare. Toate ministerele răspundeau în faţa departamentelor aferente din cadrul Partidului. Toţi candidaţii la alegerile pentru Seim erau selectaţi în prealabil de Partid. „Proletarii din sate şi oraşe", care în Constituţie erau desemnaţi, colectiv, ca receptacul al puterii politice, erau de fapt doar victimele sale neajutorate. Aceştia nu dispuneau de nici o posibilitate de a influenţa deciziile reprezentanţilor săi nominali. „Democraţia" populară era o ficţiune juridică. Realitatea confirma dictatura Partidului asupra poporului[34].

Obiceiurile stalinismului au pătruns în toate stările sociale. Statui ale lui Stalin au apărut în diverse locuri publice. Principalul centru industrial al Republicii, Katowice, a fost rebotezat „Stalinogród". Toate instituţiile, începând cu Palatul Culturii din Varşovia, au fost închinate „lui I.V. Stalin". Civilizaţia rusă sovietică era proclamată model de perfecţiune şi virtute. S-a încercat până şi modificarea limbii poloneze, prin introducerea practicii ruseşti de adresare la persoana a doua plural, *vîi* („dumneata"), în locul decadentei cutume poloneze de adresare la persoana a treia singular, cu *Pan* („Domnule") sau *Pani* („Doamnă"). În artă, „realismul socialist", descris cândva ca „orchestra lagărului de concentrare", a obţinut aprobarea exclusivă. În domeniul ştiinţelor naturale, Lîsenko i-a depăşit ca importanţă pe Mendel, Newton şi Einstein. În ştiinţele umane, „Diamat"-ul sovietic, analiza ştiinţifică a tuturor problemelor omului, un fel de pastilă a lui Murti-Bing, a fost aplicat fără discriminare. Neconformarea ideologică în orice domeniu era imediat pedepsită. Miliţienii şi micii birocraţi erau temuţi şi respectaţi.

Cu toate acestea, stalinismul în Polonia nu a ajuns niciodată la acelaşi nivel de ferocitate ca acela din ţările învecinate. În culise, comuniştii autohtoni din PZPR duceau o luptă constantă de ariergardă împotriva slugilor sovietice din mijlocul lor. Ei îi protejau pe acei tovarăşi ce căzuseră în dizgraţie şi blocau orice tendinţe de răzbunare în masă. Procesele-spectacol nu au fost niciodată adoptate ca instrument politic. Forţele de securitate nu au mai primit autonomia nelimitată de care se bucuraseră în anii 1944-1947. Frauda şi diversele şicane erau un fenomen răspândit, dar nu şi violenţa. Rămăşiţele burgheziei şi intelectualităţii, deşi private de dreptul la liberă exprimare, nu au fost lichidate. Biserica, deşi asaltată din toate părţile, nu a fost suprimată, cum s-a întâmplat în Bulgaria sau în Ucraina. Ţăranii, deşi privaţi de dreptul legal asupra pământurilor lor, nu au fost deportaţi. În comparaţie cu Cehoslovacia sau Germania de Est, progresul colectivizării a fost lent şi incomplet.

Deşi până în octombrie 1956 sistemul stalinist a rămas intact în Polonia, primele fisuri în acest monolit s-au ivit la scurt timp după moartea lui Stalin. Deja în octombrie 1953 campania de colectivizare, presupusă a fi principalul indicator al progresului societăţii către socialism, a fost încetinită din ordinele Partidului. În octombrie 1956, aceasta a fost anulată complet. În decembrie 1954, după nişte dezvăluiri şocante în Vest făcute de unul dintre foştii săi înalţi funcţionari, Józef Światło, temutul Minister al Securităţii a fost desfiinţat, iar directorul său, Stanisław Radkiewicz, a fost demis din funcţie[35]. În acelaşi timp, Gomułka şi colaboratorii săi

au fost eliberaţi din arestul la domiciliu, chiar dacă nu au fost încă readmişi pe scena politică. Cenzura era atât de relaxată, încât au apărut chiar unul sau două comentarii critice. Poezia lui Adam Ważyk *Poemat dla dorosłych* (*Poem pentru adulţi*), publicată în iulie 1955, a fost considerată de mulţi ca semn al vremurilor ce urmau să vină :

Alergau spre noi, strigau :
„În socialism
Degetul tăiat nu doare".
Şi-au tăiat degetul.
Şi i-a durut.
Atunci s-au îndoit.
[...]
Sunt oameni munciţi ;
Sunt oameni de la Nowa Huta
Care nu au fost niciodată la teatru ;
Sunt mere poloneze, dar nu pentru copii ;
Sunt copii dispreţuiţi de doctori criminali ;
Sunt băieţi forţaţi să mintă ;
Sunt fete forţate să mintă,
Sunt doamne bătrâne date afară din casele lor de soţii lor ;
Sunt oameni epuizaţi ce mor de infarct ;
Sunt oameni calomniaţi şi scuipaţi,
Oameni asaltaţi pe străzi
De vagabonzi obişnuiţi,
Pentru care se caută încă o definiţie legală ;
Sunt oameni ce aşteaptă o hârtie ;
Oameni ce aşteaptă dreptatea ;
Sunt oameni ce aşteaptă mult şi bine.
Pe acest pământ vom face solicitări
Pentru oamenii epuizaţi,
Vom cere chei ce se potrivesc încuietorilor,
Colibe cu ferestre,
Pereţi fără mucegai,
Dreptul la ură pentru hârtii,
Timpul preţios, sfânt al oamenilor,
O întoarcere sigură acasă,
Simpla distincţie între vorbe şi fapte.

Vom face solicitări pe acest pământ,
Pe care nu l-am câştigat la zaruri,
Pentru care şi-au dat viaţa milioane de oameni,
Vom cere purul adevăr, recolta libertăţii,
Raţiunea arzândă,
În fiecare zi le vom cere,
Vom face solicitări Partidului[36].

Cheia de descifrare a semnificaţiei poemului rezidă în pura sa banalitate. În orice societate deschisă, unde erorile şi deficienţele politicii guvernului sunt discutate public, acesta nu ar fi avut prin ce să şocheze. Însă în contextul stalinist, în care mareşalul Rokossovski încă era la Varşovia, poemul a creat senzaţie. Pentru prima dată în şapte ani, acesta părea să spună că e ceva putred în Republica Polonă şi că elogiile oficiale la adresa progresului necurmat al ţării nu mai puteau fi acceptate ca atare. În februarie 1956, când prim-secretarul Bolesław Bierut a părăsit Varşovia pentru a participa la al XX-lea Congres al Partidului Comunist Sovietic de la Moscova, Dezgheţul începuse deja.

Criza din 1956, ce a zguduit întreaga lume comunistă, a fost declanşată de „cuvântarea secretă" a lui Hruşciov la al XX-lea Congres, cuvântare ce menţiona câteva dintre crimele lui Stalin împotriva Partidului şi a poporului. În Polonia, la aceasta s-a adăugat la fel de şocanta veste despre subita moarte a lui Bierut la Moscova, fiind vorba, pare-se, de o sinucidere (deşi varianta oficială nu afirma acest lucru). Nimeni nu putea ignora posibilitatea unei legături între cele două evenimente. Nici un comunist disciplinat nu putea ignora faptul că ceea ce se întâmpla în URSS trebuia să se întâmple şi în sateliţii Uniunii Sovietice. O influenţă stabilizatoare a fost exercitată de Edward Ochab, succesorul lui Bierut în funcţia de prim-secretar, numit în martie 1956. Confruntat, pe de o parte, cu cererile „comuniştilor naţionali" de a scăpa de jugul sovietic, şi, pe de altă parte, cu staliniştii gata să-şi apere poziţia, chiar şi cu ajutor sovietic dacă trebuie, Ochab a reuşit să împiedice un conflict deschis. În aprilie a fost demis Sokorski, ministrul Culturii. În mai a fost demis liderul ideologic al Partidului, Jakub Berman, discreditat de istorisirile a zeci de mii de polonezi întorşi din lagărele sovietice. În iunie, când muncitorii comunişti de la Fabrica de Locomotive ZISPO din Poznań au ieşit în stradă cu pancarte pe care scria „PÂINE şi LIBERTATE" şi „RUŞILOR, PLECAŢI ACASĂ", tulburările ar fi putut fi exploatate de una sau alta dintre facţiuni în interes propriu, riscând astfel un conflict deschis. În ciocnirile dintre muncitori şi miliţie, care au durat două zile, au murit 53 de oameni. Muncitorii au fost calmaţi prin intervenţia prim-ministrului Cyrankiewicz; armata a avut doar un rol de sprijin. În vară, Gomułka şi-a făcut din nou apariţia în cercurile Partidului, făcându-se remarcat printr-o serie de articole de analiză politică, acestea circulând în eşaloanele superioare. Detaliile dezbaterii erau secundare. Toată lumea cunoştea trecutul lui Gomułka şi ideile pentru care lupta; şi se ştia de asemenea că susţinătorii lui câştigau teren în faţa adversarilor lor. Victoria sa iminentă a fost semnalată la începutul lunii octombrie prin demisia lui Hilary Minc. O tentativă de lovitură de stat din partea lui Rokossovski a fost împiedicată de nişte activişti de partid care au pus în circulaţie o presupusă listă neagră, cu persoane proscrise, a mareşalului sovietic. Pe 21 octombrie, la a VIII-a Plenară a Comitetului Central (CK), „tovarăşul Wiesław" a fost ales în unanimitate în funcţia de prim-secretar, declarând că va reinstitui adevăratele principii leniniste în viaţa de partid şi de stat. Alegerea lui Gomułka a fost însoţită de zvonuri de rău augur conform cărora unităţi ale armatei sovietice înaintau către Varşovia şi că Nikita Hruşciov aterizase pe aeroportul Okęcie într-o criză de furie.

Confruntarea dintre Gomułka şi Hruşciov a fost periculoasă atât cât a durat; însă conflictul a fost rezolvat rapid pe cale amiabilă. Gomułka putea argumenta pe bună

dreptate că loialitatea sa faţă de mişcarea comunistă era ireproşabilă; că genul său de comunism se baza pe o înţelegere deosebită a problemelor specific poloneze; şi că menţinerea stalinismului era la fel de nejustificată în Polonia ca şi în URSS. Hruşciov, la rându-i, era mâniat că pentru deciziile Plenarei nu se ceruse în prealabil aprobarea Moscovei şi era îngrijorat ca nu cumva exemplul polonez să atragă după sine o insubordonare mai gravă în alte ţări din blocul sovietic. Era prima dată când Moscova vedea că i se ignoră pretenţia de a controla automat deciziile unui partid comunist. Armata sovietică din Silezia, din fosta Prusie de Est şi din Germania de Est dispunea de forţe copleşitoare. Marina militară sovietică pregătea o demonstraţie de forţă în Golful Gdańsk. Însă unităţile speciale de comando ale Corpului polonez de Securitate Internă (KBW) ocupaseră toate căile de acces către Varşovia, cu echipament complet de luptă şi în văzul tuturor, şi nu se ştia dacă Statul-Major polonez va respecta ordinele lui Rokossovski. Dacă Hruşciov insista să îl îndepărteze pe Gomułka, ar fi fost inevitabilă o baie de sânge. Polonezii erau pregătiţi de luptă, iar sovieticii aveau respect măcar pentru curajul polonezilor, dacă nu pentru altceva. Exista un zvon cum că armata poloneză, în caz că ar fi fost atacată, ameninţa să invadeze Germania de Est şi, astfel, să răstoarne echilibrul întregii prezenţe sovietice în Europa Centrală. S-ar fi considerat că liderul sovietic a vrut să constrângă un partid comunist, iar mitul unanimităţii din tabăra sovietică ar fi fost spulberat pentru totdeauna. Aşa că Hruşciov s-a zburlit puţin, apoi s-a potolit. La un moment dat, când a început să peroreze despre nerecunoştinţa polonezilor faţă de milioanele de sovietici căzuţi în război, „care şi-au dat viaţa pentru libertatea Poloniei", se spune că Gomułka i-a reamintit că „polonezii au ştiut cum să moară pentru ţara lor, la fel ca oricine altcineva". În realitate, nu exista nici un motiv de neînţelegere între cei doi. Amândoi erau comunişti de o viaţă, adepţi ai unor metode simple şi directe. Amândoi, fiecare în felul lui, urmăreau abolirea celor mai mari absurdităţi ale sistemului stalinist. După discuţii ce au durat două zile, alegerea lui Gomułka a fost confirmată. Rokossovski şi echipa sa urmau să se întoarcă în URSS. PZPR urma să preia controlul asupra Republicii Populare, fără supraveghere directă de la Moscova. Drumul polonez către socialism urma să fie respectat de liderii ruşi, cu condiţia ca unitatea blocului sovietic să nu fie afectată. Astfel, „Primăvara" poloneză a înflorit în octombrie. Partidul Comunist Polonez a ajuns la maturitate, şi-a obţinut autonomia şi a eliberat ţara de sub jugul stalinismului; după care a continuat să o conducă mai mult de 30 de ani[37].

*
* *

20 de ani de naţional-comunism în Polonia au fost o perioadă de relativă stabilitate, care însă nu a reuşit să genereze soluţii definitive pentru problemele politice şi economice. Partidul a trebuit să înveţe arta guvernării pe propria piele şi să se debaraseze de unele fantezii ideologice bizare. În afară de 1956, alte crize politice serioase au mai avut loc în 1968, 1970 şi 1976.

Preluarea puterii de către Gomułka a fost însoţită de un val de încriminări înverşunate între facţiunile concurente ale Partidului. Deşi marionetele sovietice fuseseră

reexportate, staliniştii locali, în frunte cu Zenon Nowak, formau un contingent, ce-i drept, marginal, dar încă puternic. Cunoscuţi de acum înainte ca „natolinişti", după fostul palat Branicki de la Natolin unde îşi organizau reuniunile, ei au nimerit într-un conflict direct cu susţinătorii lui Gomułka, ce primiseră eticheta de „revizionişti". Luptele interne între facţiuni au durat luni la rând. Natoliniştii încercau să devieze atacurile la adresa lor dând vina pe numărul mare de evrei ce prosperaseră în Partid în timpul regimului stalinist. O campanie de zvonuri cu deviza „Jos Abramovici!" a provocat câteva incidente minore[38]. La extrema cealaltă, s-a făcut o încercare hotărâtă de epurare a lui Piasecki şi a ex-fasciştilor săi, precum şi de suprimare a PAX. Ediţia din noiembrie a gazetei *Po prostu* (*Pur şi simplu*), un ziar intelectual radical, acuza PAX că este o organizaţie ce practică „metodele Mafiei" şi cultul orb al personalităţii conducătorului. Pe acest front nu s-a întâmplat însă nimic. În ciuda protestelor generalizate ale populaţiei, Piasecki a rămas pe poziţie, probabil ca rezultat al unei campanii sovietice secrete în favoarea discipolului polonez preferat al KGB. Pentru această denunţare şi pentru alte acuzaţii, *Po prostu* a fost desfiinţat. În ianuarie 1957, Bogdan, fiul de 16 ani al lui Piasecki, a fost răpit la Varşovia de persoane necunoscute, pe când se întorcea acasă de la liceu. Trupul său mutilat a fost găsit în cele din urmă într-o pivniţă abandonată.

Progresul „destalinizării" era menţinut între limite stricte. A fost concepută o nouă Lege electorală, în cuvintele lui Gomułka, „pentru a le permite oamenilor să aleagă, nu doar să voteze". Alegerile generale din 20 ianuarie 1957 le-au oferit alegătorilor o listă de 722 de candidaţi concurând pentru 459 de posturi, unii dintre ei nefiind membri de partid. Însă lista candidaţilor fusese întocmită, ca întotdeauna, de Partid: nu exista nici o şansă ca PZPR să fie înfrânt. Frontul Naţional, rebotezat „Frontul Unităţii Naţionale" (FJN), a rămas în continuare responsabil de controlul şi gestionarea vieţii politice. A mai fost creată şi o importantă Comisie de Codificare menită să definească un cadru legal corespunzător pentru viaţa publică. Au fost instituite legi importante în domeniul administrativ (1961), civil (1965) şi penal (1969). Însă nu s-a încercat nici o limitare a libertăţilor excesive ale Partidului. Regimul lui Gomułka era, fără îndoială, mult mai uman, mai flexibil, mai independent şi mai popular decât cel al predecesorului său. Însă observatorii care se aşteptau ca Gomułka „să liberalizeze" cumva Republica Polonă după modelul democraţiilor occidentale urmau să fie profund dezamăgiţi.

În cadrul blocului sovietic, Partidul Comunist Polonez a ocupat în general o poziţie loială şi ortodoxă. Politica sa nonconformistă pe plan intern trebuia protejată printr-o atitudine de supunere vădit exagerată faţă de URSS. Totuşi, la scurt timp după octombrie, când Republica Ungară a avut soarta de care Polonia abia scăpase ca prin urechile acului, Crucea Roşie Poloneză a trimis medicamente şi plasmă către Ungaria, ignorând protestele din partea autorităţilor cehoslovace implicate în intervenţie. Pe 21 noiembrie 1956, la Adunarea Generală a Naţiunilor Unite, abţinerea delegaţiei poloneze de la votarea moţiunii de condamnare a intervenţiei sovietice în Ungaria a reprezentat unicul act de sfidare în cei 30 de ani cât a fost Polonia membră[39].

În domeniul dezarmării internaţionale, polonezii au avut însă numeroase iniţiative importante. Pe 2 octombrie 1957, la a XII-a Adunare Generală a Naţiunilor Unite,

ministrul de Externe Adam Rapacki (1909-1970) a propus un plan de creare a unei zone fără armament nuclear pe teritoriile Poloniei, Cehoslovaciei şi ale celor două republici germane – aşa-numitul Plan Rapacki. Trei ani mai târziu, la a XV-a Adunare Generală din 1960, Planul Gomułka propunea o sistare completă a armelor nucleare în aceeaşi zonă. Aceste planuri, precum şi numeroasele lor variante ce au tot fost discutate timp de şase sau şapte ani, pun în evidenţă dorinţa Poloniei de a opri procesul înarmării şi de a destinde tensiunile din Europa Centrală. În acelaşi timp, reprezentau însă o încercare hotărâtă din partea blocului sovietic de a submina apărarea Germaniei de Vest. După 1964, când Pactul de la Varşovia a început să se bucure de aceeaşi poziţie în domeniul militar ca şi NATO, atenţia s-a concentrat mai puţin asupra dezarmării şi mai degrabă asupra campaniei sovietice pentru o Conferinţă Europeană pentru Securitate şi Cooperare – cunoscută sub numele de cod „Détente".

În ţară, în perioada dintre 1961 şi 1968, Gomułka a pierdut treptat respectul şi dinamismul politic pe care le câştigase în 1956. În anii 1960, dorinţa de autonomie economică, în special în agricultură, s-a confruntat cu diverse dificultăţi. Promisa creştere a nivelului de trai întârzia să se materializeze. Birocraţia de partid prospera cu ostentaţie, spre dezgustul oamenilor de rând. Prim-secretarul s-a înconjurat de un cerc închis de acoliţi care îi cântau în strună, pierzând astfel, încet, dar sigur, contactul cu curentul de opinie din Partid şi din ţară în general. Ca răspuns la ecourile neostaliniste venind dinspre URSS după căderea lui Hruşciov, în 1964, Cenzura a fost consolidată, iar în domeniul cultural s-a reimpus filistinismul comunist ortodox. Unele din marile personalităţi culturale au fost mustrate pentru că menţineau contacte cu străinătatea; iar unul dintre primele semne de protest public a fost „Scrisoarea celor 34". Studenţii, intelectualii, acei membri tineri şi nonfacţionali ai Partidului numiţi „tehnocraţi", cu toţii împărtăşeau un puternic sentiment de frustrare şi deziluzie. În culise, vechile facţiuni, în special „partizanii" generalului Moczar, ministrul de Interne, o căutau cu lumânarea.

Criza din 1968 a fost, astfel, rezultatul mai multor eşecuri acumulate. O prevestire a acesteia se poate spune că a existat în vara anterioară, când un grup de funcţionari şi ofiţeri polonezi au reacţionat la victoria israelienilor în Războiul de Şase Zile, sărbătorind triumful „evreilor *noştri* asupra arabilor *lor*". Această demonstraţie a creat o verigă de legătură între disidenţa politică şi simpatiile proisraelite (şi antisovietice). Generalul Moczar a înţeles imediat acest lucru, denunţându-şi apoi propriii rivali drept „sionişti" subversivi. În martie 1968, un incident relativ banal de la Varşovia, unde ambasadorul sovietic ordonase întreruperea unui spectacol de teatru a operei clasice a lui Adam Mickiewicz, *Dziady* (*Ajunul strămbunilor*), a declanşat un conflict deschis. În timp ce studenţii ieşeau în stradă în semn de protest, miliţia comandată de Moczar a intrat în acţiune, într-o campanie menită să aţâţe protestele. Studenţii au fost bătuţi fără motiv şi arestaţi în număr mare. Organele de presă i-au îndemnat pe muncitori să ia măsuri împotriva „trădătorilor sionişti". La Cracovia, unde nu avuseseră loc nici un fel de demonstraţii, Piaţa Mare şi căminele de studenţi au fost înconjurate de unităţi ale ORMO, iar o brigadă mobilă de miliţie a fost adusă în oraş pentru a ataca Universitatea Jagiełłonă. Vicerectorul s-a alăturat zecilor de studenţi, angajaţi şi femei de serviciu răniţi de bâtele şi grenadele cu gaz

lacrimogen ale miliţiei. Era un exemplu clar de provocare politică, un fenomen foarte răspândit în analele dictaturilor din Europa de Est. Singurul scop imaginabil al acestei acţiuni era discreditarea conducerii lui Gomułka şi avansarea carierei acelui ministru grijuliu ce luase măsuri atât de prompte împotriva duşmanilor (imaginari) ai Republicii. Însă planurile lui Moczar au eşuat. Nici armata, nici muncitorii nu erau dispuşi să-i înghită fanteziile. Vânătoarea de sionişti s-a dovedit o poveste de-a dreptul enigmatică pentru marea masă a populaţiei, care ştia foarte bine că, dacă mai existau destui evrei în Polonia, aceştia se aflau cu toţii la vârful ierarhiei Partidului. La Cracovia, muncitorii din Nowa Huta au întrerupt o reuniune organizată pentru a afirma solidaritatea lor (spontană) cu miliţia şi acţiunile miliţiei împotriva studenţilor, muncitorii protestatari trebuind, la rândul lor, să fie împrăştiaţi de câinii miliţiei. Colonelul garnizoanei de paraşutişti a obligat miliţia să retragă cordonul armat din jurul principalului cămin de studenţi, după care a trimis o fanfară pe străzile oraşului pentru a sărbători acest succes. Cu siguranţă, au mai avut loc confruntări similare în alte oraşe, chiar dacă nu au fost niciodată raportate. În aceste împrejurări, Gomułka a reuşit să-şi impună din nou autoritatea. Partidul a strâns rândurile, campania miliţiei a fost anulată, iar autorii acesteia au fost retrogradaţi. Într-un discurs transmis la radio, Gomułka a făcut un apel la unitate naţională, numindu-i şi pe anumiţi intelectuali ce se presupunea că îi inspiraseră pe provocatori. Astfel, filozoful Leszek Kołakowski şi cunoscutul istoric Paweł Jasienica au făcut parte din valul de ţapi ispăşitori şi refugiaţi evrei care au fost demişi sau care şi-au dat singuri demisia în timpul acestui episod cât se poate de derutant[40].

Ca urmare a tulburărilor din martie 1968, majoritatea evreilor supravieţuitori din Polonia au fost obligaţi să emigreze. În câteva luni, comunitatea evreiască a ţării a fost redusă de la circa 40.000 de oameni la aproximativ patru sau cinci mii. A fost un episod ruşinos, care în străinătate a putut fi prezentat ca o reînviere a „antisemitismului polonez". Dacă valul iniţial de expulzaţi cuprindea într-adevăr un nucleu de foşti stalinişti şi foşti criminali politici ce fuseseră epuraţi din Partid pe bună dreptate, în curând epurarea s-a transformat într-un atac nemascat împotriva tuturor persoanelor de origine evreiască, indiferent de comportamentul lor politic. Printr-o tristă ironie, multe dintre victimele acestei epurări erau oameni care, dintr-un motiv sau altul, aleseseră de bunăvoie să rămână în Polonia când majoritatea rudelor şi coreligionarilor lor părăsiseră ţara, la sfârşitul războiului. Un singur lucru este îmbucurător. Spre deosebire de epurările politice care fuseseră la ordinea zilei în URSS şi în blocul sovietic în toată perioada stalinistă şi care, în unele cazuri, fuseseră organizate chiar de unii dintre indivizi expulzaţi în 1968, nimeni nu a fost ucis.

Gomułka a fost ajutat de evenimentele din Cehoslovacia. Dacă putem vorbi despre o influenţă a opiniei publice asupra crizei poloneze, singurul comentariu cu oarece relevanţă cu privire la un eventual succesor al lui Gomułka era cuprins într-un vers bine-cunoscut:

Cała Polska czeka
Na swego Dubczeka.
(Întreaga Polonie îşi aşteaptă Dubčekul.)

Însă interesul lui Moczar pentru „socialismul cu faţă umană" era şi mai puţin convingător decât cel al lui Gomułka. Pe deasupra, guvernul Uniunii Sovietice, alarmat de evenimentele din Cehoslovacia, cu siguranţă nu ar fi considerat că este momentul potrivit pentru nişte schimbări şi în Polonia. În vară, manevrele militare ale Pactului de la Varşovia, prin care mai multe divizii sovietice au fost aduse în Cehoslovacia prin sudul Poloniei, au fost menite să distragă atenţia de la problemele interne ale Partidului Comunist Polonez; în timp ce invazia din Cehoslovacia în sine, la care au participat unităţi ale armatei poloneze din bazele militare din Germania de Est, a necesitat o vigilenţă politică foarte strictă. Ca rezultat, opoziţia faţă de Gomułka s-a mai diminuat. La al V-lea Congres al PZPR din noiembrie 1968, conducerea sa a fost reconfirmată.

La acelaşi congres a participat şi liderul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Leonid Brejnev, care cu această ocazie şi-a expus viziunea asupra relaţiilor dintre statele socialiste. Departe de a-şi cere scuze pentru recenta invadare a Cehoslovaciei, Brejnev a subliniat ameninţător datoria tuturor partidelor comuniste de a veni în ajutorul oricărei ţări unde „câştigurile socialismului" ar fi în pericol. În realitate, prin vălul stângace al eufemismelor jargonului de la Kremlin se întrezărea hotărârea Moscovei de a zdrobi orice membru al blocului sovietic care s-ar face vinovat de nesupunere. Orice partid comunist care ar fi îndrăznit să urmeze exemplul lui Dubček ar fi primit aceeaşi pedeapsă. Semnificaţia faptului că această aşa-numita „Doctrină Brejnev" a fost formulată la Varşovia – aşadar, în capitala celui mai mare şi celui mai suspect aliat al Uniunii Sovietice – nu a scăpat nimănui. Ecourile acelui discurs au reverberat în Europa de Est vreme de 20 de ani.

Însă maladia economică şi politică fundamentală a Poloniei nu fusese vindecată. Mai devreme sau mai târziu, Gomułka avea să fie din nou pus la încercare.

Criza din decembrie 1970 a fost provocată de stângăcia unui regim care pierdea orice contact cu realitatea. Spunându-i-se că eşecurile continue din agricultură făceau inevitabilă o creştere abruptă a preţurilor la alimente, guvernul a decis să introducă creşteri de până la 20% la toate alimentele dintr-odată, exact în săptămâna de dinainte de Crăciun. După ce a provocat astfel, practic, grevele şi demonstraţiile ce au urmat, guvernul a intrat în panică şi a ordonat miliţiei şi armatei să restabilească ordinea prin orice mijloace. Este interesant de observat că grevele cele mai înverşunate au avut loc nu în cele mai sărace zone, care ar fi resimţit cel mai acut scumpirea curcanului de Crăciun, ci în unul dintre cel mai bine plătite sectoare, cu o forţă de muncă foarte bine pregătită: pe şantierele navale de la Marea Baltică, de la Szczecin, Gdynia şi Gdańsk. Evident, sursa nemulţumirii era mult mai profundă decât problema imediată a preţurilor la alimente; iar sentimentele erau violente. La Gdynia, a fost atacat un tren ce aducea muncitori la şantierul naval care se anunţase că va fi închis temporar; miliţienii înarmaţi au deschis focul asupra trenului. Reacţia muncitorilor a fost violentă. Magazinele au fost jefuite. Sediile partidului au fost asediate. Miliţienii au fost linşaţi în stradă. S-a raportat că un Centru de Instruire al Miliţiei a fost incendiat. Demonstranţii erau călcaţi de vehicule blindate. Recruţii au refuzat să tragă la ordin. Circula zvonul că au fost ucişi sute de oameni; până la urmă,

cifra a fost redusă la 45. Totuşi, Gomułka nu s-a mai putut apăra. După ce fusese la o clinică de partid pentru a-şi trata o epuizare nervoasă, a dat buzna neinvitat în Biroul Politic, care tocmai era pe punctul de a-l demite. Protestele sale au fost ignorate. Pe 20 decembrie, a VII-a Plenară a Comitetului Central (CK) a acceptat demisia lui Gomułka şi a confirmat numirea în funcţie a lui Edward Gierek[41].

Criza de la finalul mandatului lui Gomułka a coincis cu un mare succes în domeniul politicii externe. Gomułka a ştiut întotdeauna că temerile foarte întemeiate ale Poloniei privind revanşismul Germaniei au perpetuat dependenţa umilitoare a ţării faţă de Uniunea Sovietică şi că restabilirea unor bune relaţii cu Germania de Vest ar consolida poziţia Republicii Populare atât în sfera economică, cât şi în cea pur politică. Mulţi ani, intransigenţa Uniunii Sovietice, pe de o parte, şi influenţa asociaţiei Bund der Vertriebenen (Liga Expulzaţilor) asupra guvernului Adenauer, pe de altă parte, împiedicaseră orice posibilitate de contacte fructuoase între Varşovia şi Bonn. Însă la mijlocul anilor 1960 destinderea relaţiilor externe ale Uniunii Sovietice şi aşa-numita *Ostpolitik* a germanilor au contribuit la crearea unui mediu mai favorabil. Primele iniţiative le-au făcut liderii religioşi. La începutul anului 1965, Biserica Evanghelică Germană a publicat din proprie iniţiativă un *Memorandum... asupra relaţiilor poporului german cu vecinii săi de la est*; iar în luna mai a aceluiaşi an a ajuns la Varşovia o delegaţie protestantă din Germania, în frunte cu Klaus von Bismarck, directorul principalului post de radio al Germaniei de Vest, pentru un schimb de păreri. Spre surprinderea multora, avea să urmeze o reacţie pozitivă din partea Bisericii Romano-Catolice poloneze, a cărei „Scrisoare a episcopilor polonezi" către omologii lor germani, datată 18 noiembrie 1965, cuprindea un apel istoric pentru încetarea ostilităţii de secole dintre cele două naţiuni. O lungă şi nu tocmai coerentă listă a catastrofelor din trecut, de la martiriul Sfântului Adalbert până la suferinţele polonezilor şi germanilor în lagărele de concentrare din al Doilea Război Mondial, servea drept introducere la pledoaria şi rugămintea lor către germani „de a ierta şi a uita" :

> Preasfinţiţi Fraţi! Facem apel. Hai să încercăm să uităm. Să nu mai avem polemici. În loc de un Război Rece, mai bine să dialogăm [...] Dacă există bună-credinţă de ambele părţi – iar acest lucru nu poate fi pus la îndoială –, atunci un dialog serios va fi încununat de succes şi va da roade în timp, în ciuda tuturor dificultăţilor [...] Doar Mântuitorul nostru ne poate salva de imensele pericole morale şi sociale ce ameninţă nu numai sufletul poporului nostru, ci şi existenţa sa biologică. Lui, aşadar, Îi cerem ajutorul, prin intermediul Maicii Sale, cea mai Binecuvântată Fecioară [...] Vă rugăm, preoţi catolici ai poporului german, să încercaţi, în felul vostru, să sărbătoriţi Mileniul Creştin împreună cu noi [...] Noi vă întindem mâna, oferindu-vă iertarea noastră şi cerând vouă iertare [...] Fie ca milostivul Mântuitor şi Fecioara Maria, Regina Poloniei, *Regina Mundi* şi *Mater Ecclesiae*, să ne îndeplinească dorinţa[42].

La acel moment, prins în conflictul dintre Biserică şi stat referitor la sărbătorirea Mileniului, Gomułka nu a putut aproba deschis implicarea Bisericii în politica externă, iar din acest motiv propaganda de partid a refuzat categoric ideea reconcilierii.

Însă ameninţarea unei reapropieri sovieto-germane, fără includerea Poloniei, a fost de ajuns pentru ca Partidul să treacă peste propriile reţineri. În 1969, Gomułka însuşi a lansat o campanie pentru a ajunge la un acord cu Germania. Deşi existau câteva obstacole pe drumul de la obiectiv la realizarea sa, în special hotărârea bruscă a lui Brejnev de a duce o politică de reconciliere proprie, pe 7 decembrie 1970 s-a semnat la Varşovia un tratat între Republica Populară Polonă şi Republica Federală Germania. A fost un moment emoţionant. Cancelarul Willi Brandt a îngenuncheat spăşit în faţa Memorialului Eroilor Ghetoului din Varşovia. Frontiera vestică a Poloniei, pe Oder şi Neisse Lusatiană, a fost recunoscută de singura putere europeană care ar fi putut avea un interes în schimbarea ei. De acum, Republica Populară îşi putea vedea de drumul său în lume, eliberată de teama groaznică ce îi umbrise libertatea de acţiune începând cu al Doilea Război Mondial. Astfel, Gomułka a reuşit să detensioneze strânsoarea tutelei sovietice directe atât pe plan internaţional, cât şi pe plan intern. Această realizare de importanţă majoră a compensat de departe eşecurile sale numeroase ulterioare.

*
* *

Pentru oricine cunoscuse Polonia la sfârşitul războiului, faţa Republicii Populare trebuie să fi fost de nerecunoscut în 1970. Au intervenit schimbări, deşi nu şi progrese, în aproape toate aspectele vieţii.

Pentru observatorul interesat, persistenţa cenzurii oficiale a fost o barieră fundamentală în calea înţelegerii. Într-o ţară unde controlul în stil sovietic fusese aplicat încă de la „Eliberare", toate sursele de informare publică trebuiau considerate îndoielnice. Desigur, ar fi inutil să pretindem că a existat un colţ de lume total lipsit de cenzură, în orice formă şi în orice grad. Însă trebuie să facem o distincţie importantă. Dacă în majoritatea ţărilor se presupune, în general, că toate informaţiile şi posibilitatea de expresie sunt libere şi accesibile, cu excepţia unor domenii speciale precum apărarea şi obscenitatea, în sistemul sovietic al cenzurii preventive (*Cenzura prewencyjna*) era valabilă asumpţia opusă: nimic nu era liber, permis sau accesibil, cu excepţia celor specificate expres. Nimic nu putea fi făcut cunoscut sau publicat fără aprobare prealabilă din partea autorităţilor competente. În Polonia, prin urmare, precum şi în întregul bloc sovietic, statul căuta nu doar să manipuleze informaţiile, ci chiar să le fabrice, să le proceseze şi să le clasifice dintr-o poziţie de control monopolist. Statul utiliza cenzura nu doar ca instrument al suprimării, ci şi mai ales ca mijloc de propagandă activă. Deşi se pare că practica – contrară propriilor interese – de falsificare a statisticilor guvernamentale fusese redusă începând cu 1956 şi deşi cenzorii polonezi pretindeau acum că sunt toleranţi, era evident că vasta maşinărie de control al informaţiei nu fusese niciodată desfiinţată. Dimpotrivă, aceasta se extindea continuu şi îşi perfecţiona constant tehnicile. Din sediul său de la Varşovia, Oficiul Principal de Control al Presei, Teatrului şi Spectacolelor Culturale (GUKPPiW) dirija o reţea de filiale locale bine dezvoltată.

Funcţionarii săi, angajaţi permanent în fiecare întreprindere şi asociaţie majoră, reglementau activităţile tuturor mijloacelor de informare în masă, agenţiilor de ştiri şi traduceri, ale editurilor, imprimeriilor, concertele, teatrelor, cinematografelor, expoziţiilor şi ale celorlalte mijloace de comunicare în masă. Aprobarea Cenzurii, sub forma unei autorizaţii, era necesară nu numai pentru tipărirea ziarelor sau difuzarea programelor de televiziune, ci chiar şi pentru activităţi private, precum tipărirea invitaţiilor de nuntă sau a necroloagelor. Instrucţiunile sale, care umpleau sute de pagini în fiecare săptămână, divizau informaţia în categorii separate: pentru consum în străinătate, pentru consum de masă intern, de circulaţie restrânsă, secrete oficiale şi pentru suprimare. Priorităţile sale explicite vizau buna reputaţie a URSS şi a liderilor de partid polonezi, precum şi subiectele sensibile, precum politica externă, religia şi ideologia şi problemele militare. Cenzura viza de obicei: critica URSS sau a agendei curente a partidului, comparaţiile dintre Uniunea Sovietică şi Rusia ţaristă, dezastrele şi eşecurile în domeniul politicii sociale, neajunsurile sistemului de siguranţă în industrie, defectele mărfurilor pentru export, referirile la standardele economice şi sociale superioare din ţările necomuniste – până la, în mod semnificativ, orice informaţii referitoare la existenţa cenzurii. Aici era pusă în practică viziunea lui Orwell asupra „Ministerului Adevărului". Mai mult, cenzorii, deşi activau în numele statului, erau responsabili doar în faţa Comitetului Central al Partidului. Acurateţea oricăror informaţii provenite de la organismele Republicii Populare, inclusiv multe dintre cele prezentate în continuare, nu pot fi luate ca atare. Analistul contemporan al lumii comuniste trebuia să facă dovada unui simţ critic la fel de ascuţit precum cel al unui istoric care se adâncea în misterele Evului Mediu[43].

În trei decenii, populaţia a crescut de la 23,9 milioane la primul recensământ postbelic din 14 februarie 1946 la aproximativ 35,1 milioane până în 1979. Uimitoarea creştere a ratei natalităţii – de 29,1‰ în 1955, înainte să scadă la 16,6‰ până în 1970 – a cauzat o serie de fluctuaţii în tiparul demografic. În 1971, angajaţii din industrie reprezentau 42% din populaţie; aceia dependenţi de agricultură, 29,5%; orăşenii, 52,7%; femeile, 54,2%; copiii sub 18 ani 32,2%; şi nonpolonezii, doar 1,3%. În contrast cu perioadele anterioare, Polonia se bucura acum de o populaţie predominant urbană şi industrială, tânără şi, în sfârşit, în majoritate poloneză[44].

Managementul economic a continuat de-a lungul liniilor impuse în perioada stalinistă. Planificarea centralizată de stat în baza planurilor cincinale – 1956-1960, 1961-1965, 1966-1970, 1976-1980 – încă guverna fiecare aspect al activităţii economice. Cele câteva experimente minore din anii 1970, în domeniul responsabilităţii administrative şi profitabilităţii financiare, nu implicau acţiuni considerabile în direcţia unei „economii de piaţă" aşa cum avea să fie practicată ceva mai târziu în Ungaria[45].

Industria s-a dezvoltat extrem de rapid. Indexul global al producţiei industriale (1950 = 100) a crescut la 200 până la finele Planului pe Şase Ani, la 317 până în 1960, la 475 până în 1965, la 708 până în 1970 şi la 940 în 1974. Multe ramuri

industriale, precum industria chimică, maşini şi unelte, electronice şi de armament – domenii care abia dacă existau înainte de război – acum prosperau. Importul de echipamente şi tehnologie din Occident a crescut rapid. În acelaşi timp, printre deformările negative acceptate deschis de partid se găseau: „inovaţiile tehnologice deficiente", „slaba organizare a muncii", „consumul excesiv de materii prime", „irosirea energiei", „coordonarea defectuoasă", „neatenţia la calitate", „investiţiile prea puţine în sectorul de consum" şi „condiţiile sociale şi de lucru precare". A doua revoluţie industrială a Poloniei adusese mai mult confort statisticienilor decât consumatorului de rând[46].

Agricultura, cândva principala sursă de venit a Poloniei, a devenit cel mai problematic sector al economiei. Decolectivizarea din 1956-1957 a decimat numărul gospodăriilor colective, lăsând 83% din terenul arabil în proprietatea privată a unor ţărani slab echipaţi, cu pluguri trase de cai. Cu excepţia Teritoriilor Recuperate, unde au supravieţuit mai multe PGR-uri, organizarea agriculturii a rămas, în cea mai mare parte, în sarcina cooperativelor agricole. Producţia totală a crescut cu aproximativ 70% peste nivelul din 1950. Electrificarea gospodăriilor era aproape completă şi, în ciuda ezitărilor Partidului de a construi tractoare mici potrivite pentru gospodăriile ţăranilor, mecanizarea se extindea din sectorul de stat în cel privat. Însă diversele campanii succesive – sub conducerea lui Gomułka, pentru autonomie agricolă totală; sub conducerea lui Gierek, pentru creşterea producţiei – au eşuat rând pe rând. Cererea depăşea oferta, iar lipsa alimentelor, în special carnea, era încă un fenomen răspândit[47].

Comerţul extern al Poloniei se afla încă sub monopolul statului, fiind dominat de comerţul cu celelalte ţări din blocul socialist. Deşi comerţul cu ţările industriale avansate din Occident a crescut brusc, până la 34,2% din totalul exporturilor şi 38% din importuri în 1975 (cifră proiectată de planul cincinal), ţările din CAER încă reprezentau două treimi din cifra de afaceri din comerţul Poloniei cu străinătatea. URSS, care furniza 42% din materia primă a Poloniei (80% din petrol, 80% din minereul de fier şi 60% din bumbac) şi care primea peste jumătate din exporturile industriale ale Poloniei, a rămas cel mai mare partener comercial. Într-adevăr, în termeni comerciali, Polonia putea fi considerată dependentă de URSS. Din 1956, dezechilibrul schimburilor înclinase în favoarea Poloniei. Din acest motiv, dacă nu şi din altele, guvernul sovietic putea să insiste pentru investiţii poloneze masive în economia sovietică. Aceste investiţii s-au realizat prin introducerea cursurilor de schimb preferenţiale (şi secrete), prin trimiterea în URSS a vapoarelor construite în Polonia cu ajutorul tehnologiei occidentale avansate şi prin construirea colosalului Combinat Metalurgic „Katowice", legat direct de frontiera sovietică printr-o linie de cale ferată. Astfel, în comparaţie cu perioada postbelică, când exporturile poloneze se limitau în general la produse alimentare şi materii prime, primul loc în exportul Poloniei era acum luat de produse industriale, în special echipamente şi prefabricate. Din nefericire, calitatea tehnică a acestor produse nu era suficientă pentru a atrage mai mulţi clienţi din întreaga lume. Ca rezultat, balanţa comercială generală a rămas constant negativă:

	Import	*Export*	*Balanţă*
	(în milioane de zloţi convertibili)		
1950	2.673	2.537	-137
1965	9.361	8.911	-450
1971	16.151	15.489	-662
1976	46.100	36.600	-9.500

În plus, orice analiză pertinentă a statisticilor comerciale era permanent împiedicată de cerinţele ieşite din comun ale secretului oficial. Toate datele semnificative au fost eliminate cu grijă: principiile financiare după care era calculat contul extern, termenii împrumuturilor externe şi detaliile contractelor străine de barter sau de achiziţie a licenţelor. Era negată până şi existenţa unor elemente aparent inofensive, precum achiziţia de cereale din străinătate, vânzarea de carne către URSS, reexportarea cafelei sau comerţul cu armament în cadrul CAER-ului. În 1976, cenzura a decis ca o serie de termeni precum *kurs* (rată variabilă de schimb), *obciążenia* (debit), *subwencja* (subvenţie) şi *dotacja* (alocare) să nu mai fie introduse în manualele referitoare la comerţul polonez extern[48].

Aşa-numitele „condiţii specifice", adesea indicate misterios în apologiile oficiale referitoare la slaba performanţă a economiei poloneze, aveau în mare parte un caracter social şi politic. Acestea se refereau la alienarea istorică (şi, aparent, incurabilă) resimţită de majoritatea oamenilor faţă de stat şi de întreprinderile de stat ai căror angajaţi erau cei mai mulţi dintre ei. De-a lungul războaielor şi împărţirilor din epoca modernă, polonezii fuseseră învăţaţi să acorde autorităţii cât mai puţin respect posibil, să chiulească şi să păcălească sistemul în chestiuni de interes publice şi să îşi dedice toată energia bunăstării personale. Polonezii trăgeau sistemul pe sfoară din pur instinct. Ca rezultat, s-au înteţit controalele birocratice în vreme ce administraţia încerca în zadar să suprime obiceiurile înrădăcinate ale unei forţe de muncă incredibil de ingenioase. Productivitatea scăzută, standardele de calitate inferioare şi ineficienţa îşi făceau adesea apariţia fără vreo motivaţie serioasă, tehnică sau economică. În acest sens, Republica Populară moştenea atitudini dezvoltate în condiţiile Rusiei ţariste şi multiplicate de presiunile exercitate de două ocupaţii germane succesive.

Transporturile şi comunicaţiile au avansat rapid în câteva sectoare bine definite. Compania aeriană poloneză de stat (LOT), cu aparate de zbor sovietice Iliuşin şi Tupolev, făceau rute totalizând aproximativ 49.000 de kilometri, între toate oraşele poloneze mari şi majoritatea capitalelor europene. Flota comercială a crescut de la 506.000 GT în 1950 la 23 de milioane în 1953, inclusiv nave comerciale care făceau trasee importante în lumea întreagă. Căile Ferate Poloneze (PKP) au înregistrat îmbunătăţiri în domeniul electrificării şi al materialului rulant. Serviciul de transport public cu autobuzul (PKS) asigura curse regulate pentru toate oraşele şi satele. Tramvaiele municipale, troleibuzele şi autobuzele din oraşe, chiar dacă nu erau tocmai confortabile, asigurau un transport public regulat pe cale de dispariţie în Europa Occidentală. Datorită producţiei „Fiatului Polonez" sub licenţă italiană,

numărul proprietarilor de automobile a crescut la 690.000 în 1973. Totuşi, pentru multe familii poloneze, căruţa trasă de cai era un mijloc de transport la fel de familiar ca şi automobilul sau avionul. Motoarele cu aburi germane antebelice erau la fel de răspândite ca şi locomotivele diesel. Reţeaua drumurilor de ţară, pline de căruţe, bolovani, beţivi şi gâşte rătăcite se întindea mult mai departe decât puteau ajunge cele două sau trei drumuri naţionale cu hârtoape.

Turismul în Polonia avea toate punctele slabe tipice unei întreprinderi de stat. Turiştii polonezi erau strict separaţi de cei străini. Polonezii erau găzduiţi în centre comunale ieftine şi austere, administrate de sindicate şi de diverse întreprinderi angajatoare. Străinii erau găzduiţi de agenţia de stat pentru turism ORBIS sau de serviciile de turism pentru tineret, precum ALMATUR sau JUVENTUR, trebuind să plătească bani grei pentru o cazare scumpă în unul dintre puţinele hoteluri supradimensionate şi pretenţioase. Cazarea pe proprietăţi private era descurajată oficial şi abia dacă existau prevederi pentru vacanţe planificate independent, cu familia sau individual.

Noile structuri sociale şi-au făcut rapid apariţia pe fondul uniformizării din timpul războiului. Afirmaţia că Polonia avea o societate fără clase era contrazisă de dovezi dintre cele mai evidente. Noua „burghezie roşie", „noua clasă" – cu vile private, maşini rapide, costume de mătase, soţii îmbrăcate după ultima modă, copii răsfăţaţi şi vacanţe în străinătate –, încasa venituri şi beneficii sociale cu totul inaccesibile proletariatului. Aceşti oameni proveneau din eşaloanele superioare ale statului, Partidului şi administraţiei din industrie, precum şi din cercul crescând al liber-profesioniştilor prosperi, cum ar fi medicii sau *badylarze* (vânzătorii de zarzavaturi). În rândurile acestei elite privilegiate, prevalenţa veniturilor mari şi a impozitelor mici s-a combinat cu lipsa bunurilor de consum de calitate superioară, încurajând un cult extrem al consumismului care poate fi descris doar ca „fetişism burghez". Forţa de muncă din industrie avea propria aristocraţie, în rândurile căreia poziţiile de top erau ocupate de cei cu venituri mari, precum constructorii de nave, metalurgiştii şi minerii. La coada listei, prin contrast, ţăranii erau trataţi de treizeci de ani ca duşmanii societăţii, hrănind poporul şi plătindu-şi impozitele fără a se bucura de beneficiile sistemul de ajutor social. Între ţărănime şi proletariat, un grup hibrid prosper de *chłopo-robotnicy* (ţărani-muncitori) a reuşit să păstreze titlurile de proprietate asupra pământului, încasând venituri atât din agricultură, cât şi din salariile din industrie[49].

În treizeci de ani de mişcări demografice constante, peste zece milioane de oameni au migrat de la sat la oraş. În 1970, pentru prima oară, orăşenii îi depăşeau numeric pe săteni; până în 1977, orăşenii ajunseseră la 57,4% din totalul populaţiei. Principalele cinci oraşe mari – Varşovia (1.532.100 de locuitori – după recensământul din 1977), Łódź (818.400), Cracovia (712.000), Wrocław (592.500), Poznań (534.400) – şi oraşele din regiunea urbană Katowice (3.862.000) au continuat să crească, în pofida unui sistem strict al planificării urbanistice şi al permiselor de rezidenţă[50].

Condiţiile locative reflectau stresul urbanizării accelerate. Deşi de la război fuseseră construite peste trei milioane de unităţi locative, acestea, departe de a face

față creșterii populației și fluxului migrator spre orașe, abia dacă au redus supraaglomerarea de la 4,73 persoane pe unitate locativă în 1946, la 4,37 în 1970. Aproximativ jumătate dintre locuințele în construcție erau deținute de cooperativele municipale. Restul se împărțea între cele construite direct de companiile de stat și cele construite de proprietari privați. Totuși, standardele de construcție lăsau mult de dorit. Cimentul, mortarul și cărămizile erau de cea mai proastă calitate, iar muncitorii făceau adesea un lucru de mântuială. Mai puțin de o locuință din trei avea o baie, o toaletă în interiorul locuinței sau încălzire centralizată. În mediul rural, mai puțin de una din douăsprezece case se putea lăuda cu asemenea facilități de lux.

Nivelul veniturilor personale varia foarte mult. Fiindcă impozitele, contribuțiile la pensie, la asigurare socială ș.a.m.d. erau deduse la sursă, remunerațiile și salariile nu pot fi comparate direct cu echivalentele lor din țările occidentale. Însă, oricum am calcula, veniturile în Polonia comunistă erau extrem de scăzute. Puterea de cumpărare a salariului mediu lunar de 3.500 de zloți (în 1976), echivalentă, în termeni de schimb valutar, cu aproximativ 35 de dolari sau 18 lire sterline, trebuie măsurată comparativ cu prețurile medii pentru 1 kg de pâine (8 zloți), 1 kg de șuncă (120 de zloți), o pereche de pantofi (300 de zloți), un costum bărbătesc (2.000 de zloți) sau un Fiat polonez 125p 1500 (225.000 de zloți). Aproape toate familiile se bazau pe un al doilea salariu, al soției angajate, iar mulți trebuiau să își suplimenteze bugetul lucrând la negru în timpul liber[51].

Șomajul era un fenomen necunoscut. Din perspectiva oficială, munca era atât un drept, cât și o obligație. Oricine era apt din punct de vedere fizic putea solicita să fie angajat. Cine refuza să muncească putea fi acuzat de parazitism social. Pe de o parte, acest sistem evita insecuritatea scandaloasă și umilințele îndurate de cei care trăiesc într-o economie de piață; pe de altă parte, sistemul încuraja toate formele posibile de indisciplină în rândul forței de muncă. Mai mult, acesta ascundea un număr imens de oameni angajați sub nivelul calificării lor profesionale. Angajatul polonez care avea puțin de lucru sau deloc și care bifa prezența la serviciu doar pentru a-și primi salariul la sfârșitul lunii avea la fel de puțină satisfacție personală ca și cei care stăteau la cozile pentru ajutor de șomaj din Marea Britanie și America[52].

Sindicate, în sensul occidental, nu existau. Consiliul Central al Sindicatelor (CRZZ), care în 1949 înglobase toate celelalte organizații independente, era controlat în totalitate de Partid; la nivel local, organizația sindicatelor se baza pe întreprinderile de stat, unde erau angajați toți membrii acestora. Sucursalele locale funcționau ca un canal pentru transmiterea regulilor și condițiilor oficiale de lucru și ca agenție de aplicare a normelor de productivitate. Nu exista un sistem pentru negocierea salariilor. Muncitorii polonezi erau la mila unor planificatori nevăzuți ai statului, care fixau atât salariile, cât și prețurile. Nonconvertibilitatea monedei în care erau plătiți îi punea pe picior de egalitate cu sclavii angajați în vechiul sistem capitalist cu plata în natură, remunerați în jetoane utilizabile la magazinul companiei. Statisticile comparative despre nivelurile și diferențele salariilor, ca și informațiile negative referitoare la sănătatea și siguranța la locul de muncă erau ținute departe de accesul mass-media. O strategie cu obiectivul autonomiei muncitorilor, lansată

în 1957, nu a reuşit niciodată să-şi atingă scopurile iniţiale. Rolul independent al consiliilor muncitoreşti a fost suprimat prin încorporarea lor în comitetele pentru autonomie controlate de partid (KSR)[53].

Teoretic, beneficiile sistemului de ajutor social erau libere şi universale. În practică, acestea erau supuse multor limitări şi erau mai puţin substanţiale decât în Marea Britanie, de exemplu. Reţetele medicale, manualele şcolare şi căminele studenţeşti erau doar trei categorii unde se practicau suprataxe. Serviciul Naţional de Sănătate a devenit disponibil ţărănimii liber-profesioniste abia în 1972.

În general, nivelul de trai era auster. Propaganda oficială, care amintea mereu progresul faţă de condiţiile antebelice, omitea faptul că progrese similare, dacă nu chiar şi mai mari, avuseseră loc în toate ţările europene, indiferent de natura politică a regimului. (În acest sens, este interesant de observat că în 1976, la Bicentenarul American, cenzura poloneză a emis instrucţiuni specifice pentru optimizarea tuturor comparaţiilor nefavorabile între creşterea nivelului de trai al polonezilor din SUA în ultimii treizeci de ani şi echivalentul atins de rudele acestora din Polonia.) Pe scara priorităţilor economice, bunurile de consum şi serviciile ocupaseră întotdeauna locul doi după industria metalurgică. Prin urmare, nu era deloc surprinzător faptul că existau încă foarte mulţi bani neconvertibili şi prea puţine bunuri. Incapabil să investească în locuinţe private, maşini sau bunuri durabile, consumatorul polonez cheltuia excesiv pe bunuri de consum imediat, în special mâncare şi băutură, agravând astfel şi mai mult deficitul existent. În mod inevitabil, calitatea vieţii era afectată de acest comportament. Alcoolismul, canalizarea deficitară, cozile lungi, tencuiala căzută, casele şi autobuzele supraaglomerate, aerul poluat, ploile acide şi deşeurile chimice, pavajele neterminate, serviciile substandard, întârzierile la nesfârşit şi conflictele cu funcţionarii mărunţi, totul trebuia acceptat ca parte a vieţii de zi cu zi. Numai munca rămânea ieftină şi disponibilă prompt. Toate serviciile personale, de la bone, servitori şi taxiuri până la coafeze, croitori şi prostituate erau mai ieftine decât în Occident[54].

Uriaşa maşinărie militară, ale cărei cheltuieli nu au fost niciodată făcute publice, dar care pot fi estimate cu uşurinţă la niveluri între de două şi trei ori mai mari decât bugetele corespunzătoare din ţările Europei de Vest, constituia o cauză esenţială a nivelului scăzut de trai. Forţele armate poloneze fuseseră create după modelul sovietic, iar din 1949 până în 1956 au fost subordonate direct conducerii sovietice. Din 1955, acestea au făcut parte integrantă din Pactul de la Varşovia. (Vezi diagrama H.) Ele au fost împărţite în patru servicii – Forţele Aeriene, Apărarea Aeriană, Marina şi Armata –, iar forţele terestre, la rându-le, au fost împărţite în două grupuri separate: unul destinat apărării teritoriului patriei, iar celălaltă, ca rezervă strategică operaţională. Acestea cuprindeau o Armată de Apărare a Frontierelor (WOP) însemnată şi un Corp de Securitate Internă (WSW) de elită. Conform Legii din 21 noiembrie 1967, ele răspundeau direct Comitetului de Apărare al Consiliului Miniştrilor, iar în cazuri de urgenţă puteau solicita serviciul militar obligatoriu al bărbaţilor de la 18 la 50 de ani şi al femeilor între 18 şi 40 de ani. Pe timp de pace, ele se bazau parţial pe cadrele profesionale şi parţial pe serviciul militar naţional obligatoriu de

doi ani. În 1977, armata cuprindea 15 divizii, printre care o divizie aeriană şi o divizie de asalt amfibie: 3.800 de tancuri şi 4.200 de alte vehicule blindate – 4 brigăzi cu rachete sol-sol; o forţă aeriană de 55 de escadroane cu 745 de avioane de luptă, majoritatea cu rol de interceptare; o mică flotă de 25 de nave de luptă, majoritatea bărci cu motor purtătoare de rachete; şi 404.000 de trupe plus 605.000 de rezervişti. După cum a demonstrat uriaşa paradă organizată la Varşovia pe 22 iulie 1974 în cinstea celei de-a treizecea aniversări a Republicii Populare, echipamentul lor cuprindea un arsenal formidabil de arme, tancuri, proiectile şi rachete produse de sovietici. Spiritul soldaţilor era înflăcărat de patriotism, instrucţia era riguroasă şi, fiindcă peste 70% din corpul ofiţerilor deţineau grade superioare, se poate spune că dispuneau de o expertiză tehnică semnificativă. Totuşi, adevărata lor capacitate a rămas necunoscută. Războiul civil minor din 1945-1947 şi invadarea Cehoslovaciei în 1968 au fost singurele evenimente în care au fost implicaţi activ în 30 de ani. În octombrie 1956 existau semne clare că armata poloneză ar fi putut rezista intervenţiei sovietice. În 1968 şi, din nou, în 1970, existau semne că aceasta nu ar acorda sprijin necondiţionat diverselor acţiuni politice ale Miliţiei Civile (MO) sau ale facţiunilor Partidului. Circulaseră multe zvonuri potrivit cărora Statul-Major făcea mari eforturi pentru a-şi menţine controlul asupra departamentelor politice ale armatei. În asemenea împrejurări, influenţa forţelor armate era ascunsă. Capacitatea lor de a acţiona independent, împotriva voinţei conducerii Partidului sau împotriva politicii comune a Pactului de la Varşovia rămânea doar o presupunere[55].

Sistemului educaţional i-a revenit o prioritate de prim rang, iar statisticile erau impresionante. Procentajele generale ale copiilor, studenţilor şi adulţilor înscrişi în instituţiile de învăţământ erau mai mari decât în ţările occidentale. Pe de altă parte, condiţiile materiale erau adesea rudimentare, iar metodele de predare se bazau pe autoritarism. Educaţia progresivă, în sensul occidental, nu era cunoscută. Elevii erau mai degrabă instruiţi decât educaţi, şi adesea erau înstrăinaţi de predicile multor profesori, de lecţiile obligatorii de limba rusă şi de doza excesivă de propagandă ideologică. Existau 88 de instituţii de învăţământ superior, în comparaţie cu 32 în 1937-1938[56].

Viaţa culturală era controlată îndeaproape. S-au făcut mari progrese pentru asigurarea facilităţilor pentru cultura de masă – biblioteci, teatre, săli de concerte, cinematografe, ziare, staţii de radio şi televiziune. Susţinerea financiară din partea statului adusese un element de siguranţă, înainte absent, în cariera oricărui artist aprobat de cenzură. Totuşi, conformismul politic a rămas o condiţie *sine qua non* a succesului. Deşi fusese abandonată cerinţa adeziunii obligatorii la „realismul socialist" al epocii staliniste, reprezentantul Cenzurii avea încă un birou permanent la sediul fiecărei instituţii culturale. Puţine dintre problemele vitale politice sau sociale ale vieţii de zi cu zi puteau fi discutate deschis; multe dintre marile talente, precum dramaturgul Sławomir Mrożek (1930-2013) sau regizorii Roman Polański (n. 1933) şi Andrzej Wajda (n. 1926), au preferat să activeze în străinătate pentru lungi perioade de timp. După cum a arătat Mrożek în piesa sa *Emigranci* (*Emigranţii*), care constă într-o conversaţie neîntreruptă între un intelectual anonim şi un muncitor anonim, libertatea intelectuală ca atare devenise una dintre temele culturale cele mai arzătoare:

AA: Este uimitor cum un om care altminteri este cu capul pe umeri, ca mine, refuză să vadă cel mai evident adevăr atunci când acesta îi răneşte mândria. La început mă agitam ca o maimuţă în cuşcă. Mă balansam agăţat de coadă, săream cu mare avânt de la bară la perete, de la perete la bară, sau când primeam o nucă, încercam să mă ascund în coajă, ca să mă simt stăpânul unor spaţii fără margini. Multă vreme a trecut până când am reuşit să mă eliberez de toate iluziile şi am ajuns la foarte simpla concluzie că nu sunt decât o maimuţă într-o cuşcă.

XX: Maimuţele sunt amuzante, le-am văzut la zoo.

AA: Ai dreptate. Maimuţele în cuşcă pot fi amuzante. De aceea, când am decis în sfârşit că eram o asemenea maimuţă, am început să râd de mine însumi şi atâta am râs până m-a înecat râsul şi au început să-mi curgă lacrimile. Şi atunci am înţeles că maimuţăreala mea nu era aşa de amuzantă, deşi îi amuzase pe vizitatori şi pe paznici îndeajuns pentru a-mi arunca şi mai multe nuci şi bomboane. Dar de la bomboane mi se făcea rău, iar în cojile de la nuci nu încăpeam. Atunci am înţeles că pentru o maimuţă nu există altă cale decât aceasta: în primul rând, să recunoască în sfârşit că e maimuţă...

XX: Desigur, desigur.

AA: În al doilea rând, din condiţia sa maimuţească, de robie, să extragă dacă nu mândrie, măcar înţelepciune şi putere... În mine, în această maimuţă umilită şi încarcerată, în condiţia mea de deţinut este cuprinsă întreaga ştiinţă despre om. Ştiinţa în stare pură, neafectată de contingenţele progresului şi riscurile libertăţii. Ştiinţa primordială. Şi m-am hotărât aşadar să profit de această şansă, adică eu, maimuţa încarcerată, m-am hotărât să scriu o carte despre Om.

XX: Dar maimuţele nu pot să scrie cărţi.

AA: Mai ales într-o cuşcă. Aşa e. Însă asta s-a dovedit abia mai târziu. Atunci, deocamdată, eram încă fascinat de noua perspectivă. M-am hotărât să scriu o carte despre om în stare pură, adică despre rob, adică despre mine însumi, opera vieţii mele, unica de acest fel, prima din lume... Mi-am spus în sinea mea: nu avem nimic, dar avem robia. Aceasta este comoara noastră. Ce ştiu alţi oameni despre aşa ceva?... Întreaga literatură despre robie este fie falsă, fie irelevantă. E scrisă fie de misionari, fie de eliberatori, fie, în cel mai bun caz, de robi care tânjesc după libertate, cu alte cuvinte, robi care nu mai sunt robi în adevăratul sens al cuvântului. Ce ştiu ei despre robia integrală, aceea întoarsă către ea însăşi, închisă în sine însăşi, fără nici o ispită a transcendenţei? Care se hrăneşte din ea însăşi. Ce ştiu ei despre bucuriile şi tristeţile unui rob, despre misterele, credinţele şi obiceiurile robiei. Despre filozofia şi cosmogonia robiei, matematica... Ei nu ştiu nimic, iar eu le ştiu pe toate. Şi despre acestea toate m-am hotărât să scriu.

XX: Şi ai scris?

AA: Nu.

XX: De ce nu?

AA: Fiindcă m-am temut[57].

În ciuda controalelor, multă literatură, de toate genurile, s-a scris, publicat, revizuit şi discutat deschis. Poveştile de război, poveştile din vremea ocupaţiei germane şi istoria patriotică erau printre numeroasele teme care se bucurau de încurajarea Partidului. Însă nu are sens să împărţim scena literară poloneză de la acea vreme

într-un sector oficial şi unul neoficial. Spre deosebire de omologii lor din alte ţări ale blocului sovietic, scriitorii polonezi reuşeau adesea să estompeze distincţia dintre literatura aprobată şi cea neaprobată şi ar fi incorect să sugerăm că Uniunea Scriitorilor Polonezi ar fi fost formată exclusiv din oportunişti servili sau că viziunile mai excentrice şi-ar fi putut găsi exprimarea doar în clandestinitate. În Polonia, până şi Partidul a trebuit să accepte că inteligenţa şi conformismul servil sunt adesea incompatibile. Multe dintre cele mai proeminente şi favorizate personalităţi, precum Jarosław Iwaszkiewicz (1894-1980) sau Maria Dąbrowska (1889-1965), îşi câştigaseră renumele înainte de război. Alţii, precum Antoni Słonimski „skamandrist" (1895-1976), istoricul catolic Paweł Jasienica (1909-1975) sau jurnalistul Stefan Kisielewski (1911-1991) s-au străduit să menţină o poziţie independentă în ciuda hărţuirilor periodice. În proză au fost aclamate lucrările lui Jerzy Putrament (1910-1988), Jerzy Andrzejewski (1910-1983), autorul romanului *Popiół i diament* (*Cenuşă şi diamant*, 1947) care descrie drama generaţiei postbelice, sau cele ale lui Tadeusz Breza (1905-1970), autorul romanului *Spiżowa brama* (*Poarta de bronz*, 1960) care descrie coridoarele puterii de la Vatican în culori relativ cinice. În poezie, reprezentanţii şcolilor antebelice, precum Leopold Staff (1878-1957), Julian Tuwim (1894-1953) sau poetul comunist Władysław Broniewski (1897-1962), s-au alăturat unui cor nu întotdeauna armonios de voci poetice noi, incluzându-i pe Konstanty Ildefons Gałczyński (1905-1953), Julian Przyboś (1901-1970) şi Zbigniew Herbert (1925-1998). Teatrul polonez a fost ţinut în lanţuri până în 1956, când a avut loc o revenire puternică atât a clasicilor naţionali, cât şi a teatrului experimental ; nume ca Mrożek, Tadeusz Różewicz (n. 1921) şi Jerzy Grotowski (1933-1999, regizor de teatru) au atras atenţia internaţională. Ca întotdeauna, literatura poloneză a continuat să fie influenţată de scriitorii care locuiau în străinătate, în special de Witold Gombrowicz (1904-1969), care a locuit mai întâi în Argentina, apoi în Franţa, şi de poetul şi criticul Czesław Miłosz, stabilit în California. Polonia se putea mândri cu o lungă listă de publicaţii literare, în frunte cu *Twórczość* (*Creaţia*), *Kultura* (*Cultura*) şi *Życie Literackie* (*Viaţa literară*). Mass-media erau monopolizate de radioul, televiziunea şi editurile de stat şi controlate de Partid, însă dincolo de categoriile artistice mai previzibile, era permisă o circulaţie surprinzător de vastă a poeziei avangardiste, beletristicii şi, mai presus, a traducerilor din literatura străină. PEN Club, filiala Varşovia, fondat de Żeromski în 1924, era încă activ şi constituia o verigă independentă de legătură între literaţii din Polonia şi cei de dincolo de graniţe. Pe scurt, în ciuda multor obstacole, cultura literară poloneză înflorea, fiind dovada vie a „pozitivismului" autorităţilor. Problema era însă că valorile culturale pe care partidul dorea să le propage nu erau împărtăşite nici de popor ca întreg, şi nici – cu atât mai puţin – de elita culturală. De nenumărate ori, scriitori talentaţi care la început s-au bucurat de sprijinul oficial au intrat apoi în dizgraţia sponsorilor din Partid, numai pentru a îngroşa în cele din urmă rândurile celor nemulţumiţi şi dezamăgiţi. Atmosfera de tensiune era deja un fenomen cronic. Nu era provocată, după cum ar pretinde unii, de lipsa consensului filozofic (situaţie cu care polonezii erau cât se poate de obişnuiţi), ci era o chestiune de stil şi sensibilitate, de bun gust şi de ton.

Pentru majoritatea polonezilor educaţi, pe care experienţa amară îi făcuse infinit de sceptici, eternele predici ale Partidului, optimismul său incurabil, certitudinile sale neclintite, manipulările interminabile, superioritatea sa de la sine înţeleasă şi, mai ales, autofelicitările sale neîncetate erau profund jignitoare. Pentru intelectualul obişnuit din Varşovia sau Cracovia, un program cultural care tolera dintr-o poziţie a intoleranţei şi care ignora artele esenţiale ale ironiei, criticii, ambiguităţii sau autodenigrării blânde nu era deloc un program cultural. Amintea mai degrabă de schemele „barbarilor din Forum". După cum a scris Zbigniew Herbert, într-un stil care câştiga tot mai multă recunoaştere internaţională, cercul cel mai de jos al iadului nu era plin de foc şi pucioasă, şi nici de torturi fizice:

> Cel mai de jos cerc al Iadului. În ciuda opiniei majorităţii, nu este locuit nici de despoţi, nici de matricizi, nici măcar de cei care revendică trupurile altora. Este un azil al artiştilor, plin de oglinzi, instrumente muzicale şi tablouri. La prima vedere, acesta este cel mai luxos dintre departamentele Infernului, fără smoală, foc sau torturi fizice. De-a lungul întregului an se desfăşoară aici concursuri, festivaluri şi concerte. Nu există un moment culminant al sezonului. Momentul culminant este permanent şi aproape absolut. În fiecare trimestru apar noi tendinţe şi nimic, se pare, nu poate opri marşul triumfal al avangardei.
> Beelzebub iubeşte arta. Se făleşte că poeţii, corurile şi pictorii săi aproape îi depăşesc pe cei din Rai. Cine are arta mai bună are şi o guvernare mai bună – e limpede. Curând îşi vor putea măsura forţele la Festivalul celor Două Lumi. Şi atunci o să vedem ce va mai rămâne din Dante, din Fra Angelico şi din Bach.
> Beelzebub susţine arta. Le asigură artiştilor săi linişte, mâncare bună şi o absolută izolare de viaţa infernală[58].

Artele frumoase şi muzica atrăgeau, prin tradiţie, cele mai mari talente ale naţiunii. Preferinţa oficială pentru formele tradiţionale şi nonabstracte nu a fost împinsă la extrem. Sculptura, teatrul, grafica şi muzica instrumentală au atins standarde internaţionale de excelenţă. Artişti precum pictorul primitivist Nikifor Krynicki (1895-1968) sau compozitorii Witold Lutosławski (1913-1994) şi Krzysztof Penderecki (n. 1933) se bucurau de renume pe plan mondial[59].

Ştiinţa şi tehnologia, care în înţelegerea poloneză cuprindeau şi toate ştiinţele umaniste sau sociale, erau controlate de Academia Poloneză de Ştiinţe (PAN). Pentru aproape fiecare ramură imaginabilă a ştiinţei au fost create institute experimentale şi teoretice, iar specialiştii polonezi participau în tot felul de acţiuni ştiinţifice internaţionale.

Ca în toate ţările comuniste, sportul a fost ridicat la rangul unei industrii majore de stat, din care autorităţile sperau să câştige popularitate şi prestigiu. Un accent special se punea pe condiţia fizică şi ca atare pe gimnastică, atletism şi sporturile de echipă. Stadioanele, antrenamentele şi, mai târziu, producţia de echipament sportiv modern se bucurau de un sprijin generos. Înfrângerea Angliei în Cupa Europeană din 1973 şi o serie de performanţe deosebite la Jocurile Olimpice au provocat scene de euforie în masă.

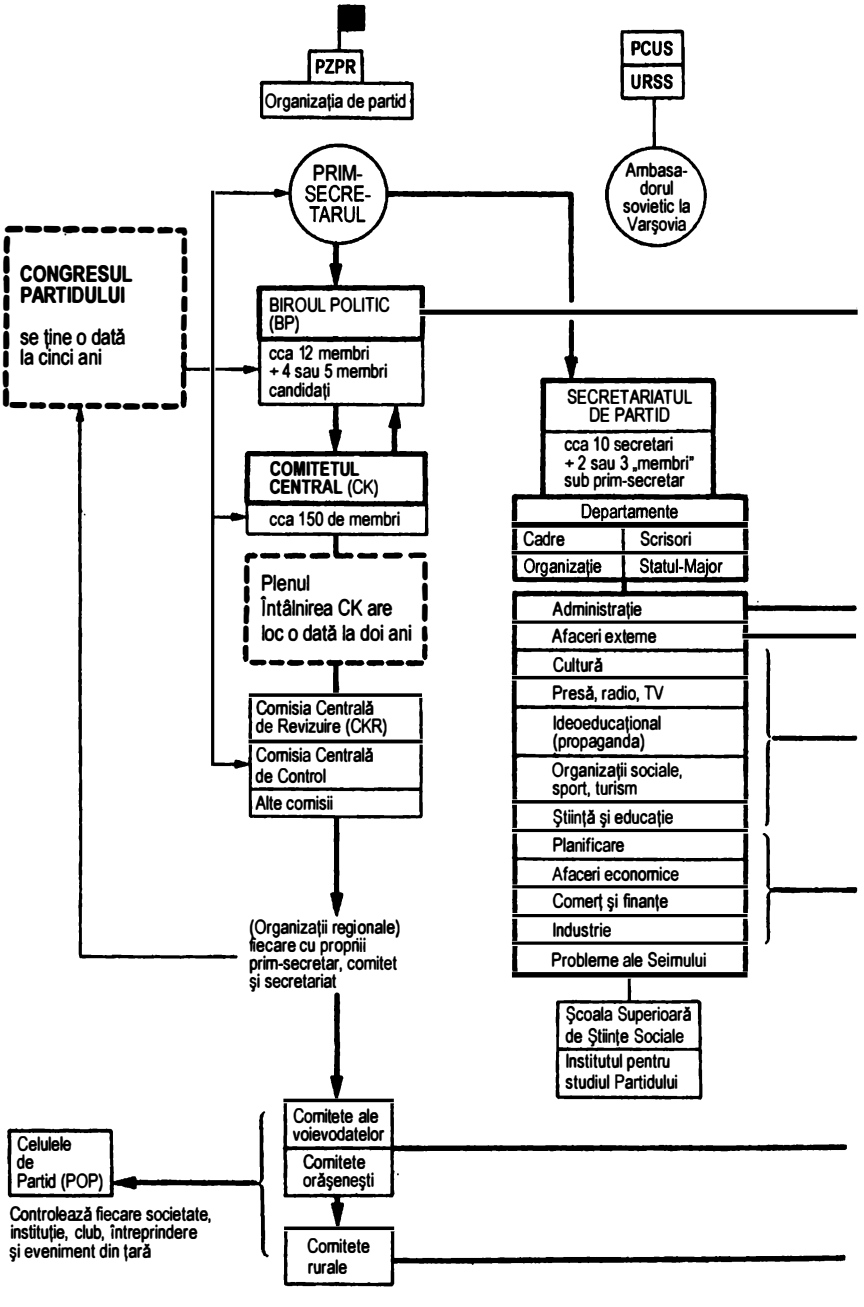

Diagrama G. Organele de partid şi de stat în Republica Populară (1979)

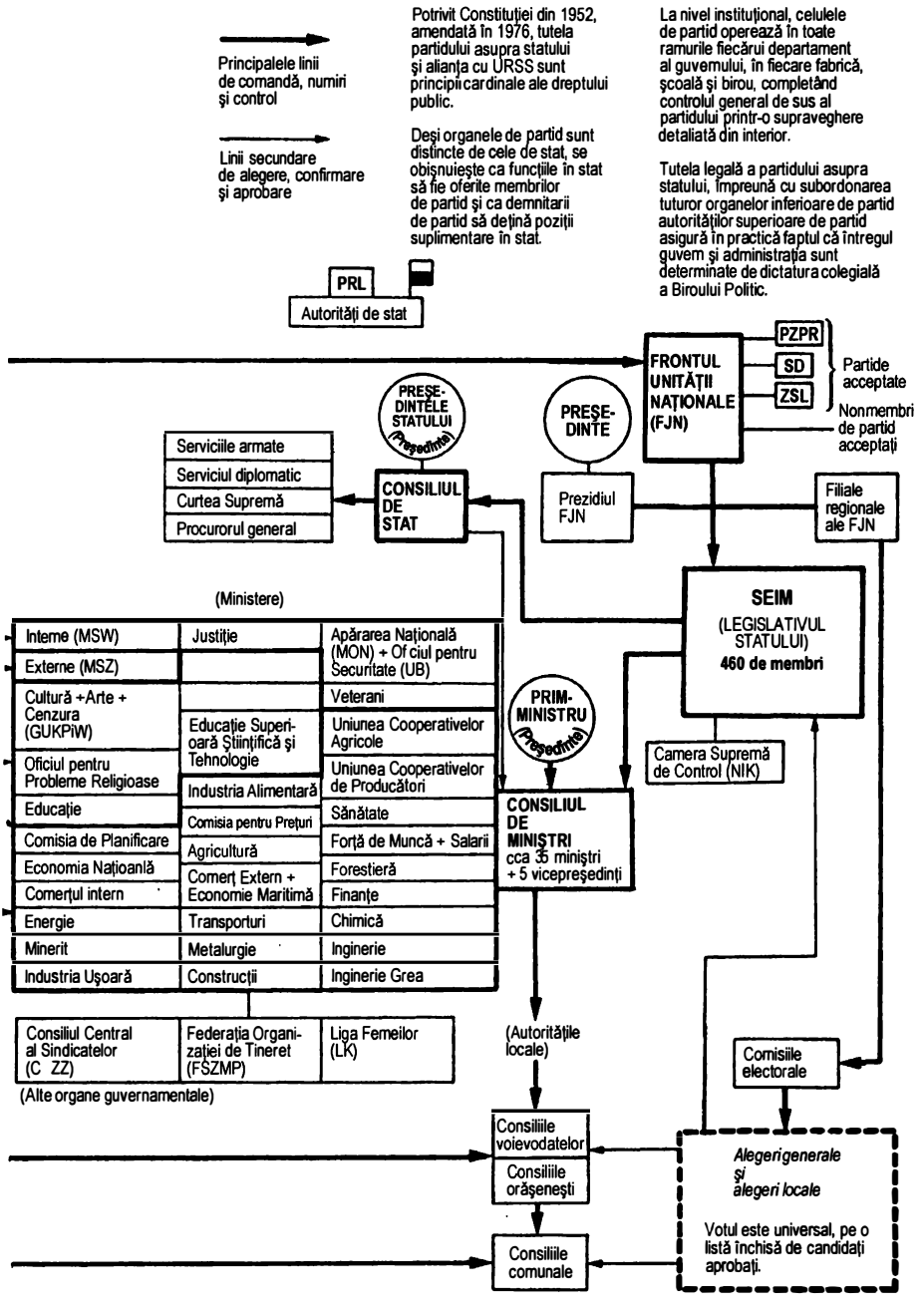
Principalele linii de comandă, numiri şi control
Linii secundare de alegere, confirmare şi aprobare
Potrivit Constituţiei din 1952, amendată în 1976, tutela partidului asupra statului şi alianţa cu URSS sunt principii cardinale ale dreptului public.
Deşi organele de partid sunt distincte de cele de stat, se obişnuieşte ca funcţiile în stat să fie oferite membrilor de partid şi ca demnitarii de partid să deţină poziţii suplimentare în stat.
La nivel instituţional, celulele de partid operează în toate ramurile fiecărui departament al guvernului, în fiecare fabrică, şcoală şi birou, completând controlul general de sus al partidului printr-o supraveghere detaliată din interior.
Tutela legală a partidului asupra statului, împreună cu subordonarea tuturor organelor inferioare de partid autorităţilor superioare de partid asigură în practică faptul că întregul guvern şi administraţia sunt determinate de dictatura colegială a Biroului Politic.
PRL
Autorităţi de stat
FRONTUL UNITĂŢII NAŢIONALE (FJN)
PZPR
SD
ZSL
Partide acceptate
Nonmembri de partid acceptaţi
PREŞEDINTELE STATULUI (Preşedinte)
PREŞEDINTE
Prezidiul FJN
Filiale regionale ale FJN
Serviciile armate
Serviciul diplomatic
Curtea Supremă
Procurorul general
CONSILIUL DE STAT
SEIM
(LEGISLATIVUL STATULUI)
460 de membri
(Ministere)
Interne (MSW)
Externe (MSZ)
Cultură +Arte + Cenzura (GUKPiW)
Oficiul pentru Probleme Religioase
Educaţie
Comisia de Planificare
Economia Naţională
Comerţul intern
Energie
Minerit
Industria Uşoară
Justiţie
Educaţie Superioară Ştiinţifică şi Tehnologie
Industria Alimentară
Comisia pentru Preţuri
Agricultură
Comerţ Extern + Economie Maritimă
Transporturi
Metalurgie
Construcţii
Apărarea Naţională (MON) + Ofiţerii pentru Securitate (UB)
Veterani
Uniunea Cooperativelor Agricole
Uniunea Cooperativelor de Producători
Sănătate
Forţă de Muncă + Salarii
Forestieră
Finanţe
Chimică
Inginerie
Inginerie Grea
PRIM-MINISTRU (Preşedinte)
CONSILIUL DE MINIŞTRI
cca 35 miniştri
+ 5 vicepreşedinţi
Camera Supremă de Control (NIK)
Consiliul Central al Sindicatelor (CZZ)
Federaţia Organizaţiei de Tineret (FSZMP)
Liga Femeilor (LK)
(Alte organe guvernamentale)
(Autorităţile locale)
Comisiile electorale
Consiliile voievodatelor
Consiliile oraşeneşti
Consiliile comunale
Alegeri generale şi alegeri locale
Votul este universal, pe o listă închisă de candidaţi aprobaţi.

Harta 23. Republica Populară Polonă (1975)

Viața politică era controlată de partidul conducător într-o măsură de neînțeles pentru majoritatea observatorilor străini. Într-adevăr, eticheta uzuală a unui „stat cu un singur partid" nu era de ajuns pentru a descrie cum funcționa regimul în realitate. Într-un sistem dual unde toate organele guvernului erau supravegheate de organe corespunzătoare din aparatului Partidului, statul trebuia privit cu siguranță ca partener mai mic, dacă nu doar ca o ramură administrativă a Partidului. (Vezi diagrama G.) Mai mult, controlului indirect al Partidului prin supravegherea de sus i se adăuga controlul direct din interior, cu ajutorul unor activiști de Partid plantați în fiecare minister și în fiecare întreprindere de stat. Mai important, sistemul atotpătrunzător al nomenclaturii („lista oficială de nominalizare") asigura că fiecare numire în funcție, fie că era în Partid, stat, forțele armate sau în organizațiile sociale precum sindicatele sau cooperativele, avea loc numai la recomandarea prealabilă a Partidului. Astfel, toți funcționarii de stat erau numiți de Partid; toți înalții funcționari aleși și deputații își datorau posturile nu alegerilor populare, ci numirii de către Partid în calitate de candidați: toate persoanele așa-zis „nonpartinice" erau supuse aprobării Partidului. Nu ne mai poate surprinde faptul că unii analiști au respins întregul concept al „statului socialist" ca o ficțiune menținută la nivel oficial.

Guvernarea locală era controlată îndeaproape de autorităţile superioare. Ca şi în cazul instituţiilor centrale ale Republicii, procedurile democratice la nivel local erau concepute pentru a perpetua dictatura Partidului. Existau trei diviziuni administrative locale – *województwa* (voievodate), *powiaty* (districte) şi, după 1973, *gminy* (comune). În perioada postbelică, tendinţele centrifuge ale voievodatelor începuseră să crească alarmant – atât de mult, încât Silezia lui Gierek, de exemplu, a fost botezată „Katanga poloneză". Aceste tendinţe au fost descurajate prin reforme administrative importante: în 1973, înlocuirea fostelor *gromada* (sat) şi *osiedle* (aşezare) cu unităţi mai mari, iar în 1975, creşterea numărului total al voievodatelor de la 17 la 49[60]. (Vezi harta 23.)

Constituţia din 1952 a supravieţuit aproape intactă. Crearea Camerei Supreme de Control (NIK) în 1957 a permis Seimului să exercite un control mai amănunţit asupra organelor guvernamentale centrale şi locale. Însă Seimul, la rândul său, era controlat direct de Partid şi de Frontul Unităţii Naţionale al Partidului (FJN). După o uşoară creştere a numărului „nonmembrilor de partid" sprijiniţi de Partid în 1957, tiparul reprezentării în Seim a rămas acelaşi pentru următorii douăzeci de ani:

	Frontul Unităţii Naţionale				
Mandat	*PZPR*	*ZSL*	*SD*	*Nonmembri de partid*	*Total*
I. 26 oct. 1952	273	90	25	37	425
II. 20 ian. 1957	239	118	39	63	459
III. 16 apr. 1961	256	117	39	48	460
IV. 31 mai 1965	255	117	39	49	460
V. Iun. 1969	255	117	39	49	460
VI. 15 feb. 1972	255	117	39	49	460
VII. 21 mar. 1976	261	113	37	49	460
VIII. 23 mar. 1980	261	113	37	49	460

Amendamentele la Constituţie, votate în februarie 1976, i-au făcut pe mulţi să-şi încrunte sprâncenele nu pentru că modificau practicile existente, ci pentru că ofereau rolului Partidului şi Uniunii Sovietice o forţă legală permanentă şi obligatorie. Declarând Partidul „păzitor al statului", Constituţia nu a modificat nimic substanţial în modul de conducere a Poloniei, neschimbat din 1948, iar aducerea „alianţei cu URSS" de la nivelul politicii externe la cel al unei legi de stat nu a introdus nimic nou în parametrii externi ai situaţiei şi aşa dificile a Republicii postbelice. Însă amendamentele asigurau posibilitatea ca orice încercare de a slăbi controlul Partidului şi al Uniunii Sovietice asupra vieţii politice poloneze să fie denunţată imediat drept neconstituţională. Aceste gesturi erau pur politice şi subliniau absenţa unei independenţe reale, amintind de rezoluţiile dureroase ale Seimului Mut din 1717, care reuşiseră să pună capăt independenţei regatului istoric al uniunii dintre Polonia şi Lituania[61].

Biserica Romano-Catolică a rămas ultimul bastion al gândirii şi acţiunii independente. După rezilierea unilaterală a concordatului antebelic de către guvernul provizoriu TRJN în septembrie 1945, arhiepiscopia Poloniei avea să rămână pentru multă vreme în afara legii. În aprilie 1950, apoi în decembrie 1946 au fost semnate

cu reprezentanţii statului acorduri care garantau libertatea de credinţă în schimbul exprimării loialităţii faţă de stat. Însă deplina cooperare a Vaticanului cu Republica Polonă avea să mai aştepte până la semnarea tratatului polono-german din 1970 şi până la 28 iunie 1972, când papa a emis bula *Episcoporum Poloniae*, care în sfârşit confirma diviziunile diecezane în Teritoriile de Vest. În aceste decenii pline de nesiguranţă, Biserica a fost obligată să renunţe la multe dintre privilegiile sale anterioare: în 1946 – la dreptul de a înregistra căsătoriile drept legale; în 1950 – la dreptul la proprietăţile imobiliare; în 1961 – la şcolile catolice care îi mai rămăseseră. În 1952 recunoscuse dreptul statului de a-şi exprima rezerve cu privire la numirea candidaţilor în ierarhia bisericească. În acelaşi timp, fiindcă primatul deţine puterea unui legat, şi-a putut centraliza jurisdicţia asupra tuturor organizaţiilor catolice din Polonia, inclusiv toate ordinele călugăreşti şi ce mai rămăsese din congregaţiile uniate. Până la urmă, Biserica a avut parte de prosperitate în austeritate. În 1972, Biserica avea 2 cardinali, 45 de seminare teologice, 75 de episcopi, 13.392 de biserici, 18.267 de preoţi, 35.341 de călugări şi călugăriţe şi peste 20 de milioane de credincioşi practicanţi. În această situaţie nu se putea spune că ducea o existenţă persecutată printre catacombe. Universitatea Catolică de la Lublin (KUL), cu peste două mii de studenţi, era o instituţie unică în lumea comunistă. Preoţii polonezi călătoreau de asemenea în străinătate şi nu doar pentru a vizita parohiile diasporei poloneze din Europa şi America, ci şi ca misionari în Africa sau Asia[62].

Totuşi, armistiţiul dintre Biserică şi stat s-a dovedit incomod pentru ambele părţi. Biserica era ofensată de faptul că funcţionarii statului îi puneau mereu beţe în roate în chestiuni referitoare la învăţământ, publicaţii, procesiuni religioase şi construirea de noi biserici. Partidul individa şi se temea de prestigiul şi popularitatea clerului. Rivalitatea lor, ilustrată viu de sărbătorirele paralele ale Mileniului în 1966 sau de lunga dispută legată de reconcilierea cu Germania, era rezultatul unui conflict de interese imposibil de rezolvat. În cazul din urmă, scrisoarea deschisă a ierarhilor către episcopii germani a fost considerată o provocare directă la monopolul autoinstituit al Partidului în problemele politice. S-a considerat că apelul la sprijin din partea Germaniei împotriva „pericolelor sociale şi morale" care ameninţau naţiunea poloneză era un act de trădare şi de instigare. Sloganurile partidului, precum „NIE ZAPOMNIMY, NIE WYBACZYMY" („Nu uităm şi nu iertăm") au dus tensiunea şi emoţiile la un nou nivel. Un schimb de mesaje caustice între secretarul episcopatului şi preşedintele Consiliului de Miniştri a avut drept rezultat mai întâi retragerea paşaportului cardinalului-primat şi apoi anularea vizitei anunţate a papei Paul al VI-lea. În cele din urmă, s-a conchis că această confruntare nu serveşte nimănui. În împrejurările date, poziţia politică a Bisericii era, din necesitate, ambivalentă. Pe de o parte, episcopii nu aveau nici un interes să încurajeze un conflict direct cu statul. Ştiind foarte bine că urmarea logică a oricărei încercări de a răsturna regimul comunist ar fi o intervenţie imediată a armatei sovietice, ei au recunoscut pericolele susţinerii populare. Atât timp cât nu le-au fost atacate privilegiile, au continuat să îndeplinească funcţia unicei „Opoziţii Loiale" a Republicii Populare. În momente de criză, Bisericii i se cerea să-şi exercite influenţa restrictivă pentru a calma nemulţumirile politice. Pe de altă parte, clerul învăţase că, într-adevăr, fermitatea dă roade.

Poziţia Bisericii se datora în mare parte refuzului cardinalului Wyszyński de a face un compromis în chestiunile fundamentale. Experienţa dură a demonstrat că Partidul nu făcea niciodată concesii de bunăvoie în problemele importante. Unele gesturi ocazionale, precum acordarea legală a drepturilor de proprietate Bisericii asupra bunurilor sale din vestul ţării în 1971, s-au bucurat de multă publicitate în presa controlată de stat. În tot acest timp, orice menţionare a impasului de durată în alte probleme mai importante era evitată cu grijă. Patronajul continuu al Partidului asupra Bisericii Catolice naţionale poloneze schismatice şi asupra organizaţiei PAX reprezentau un afront permanent. Între timp, predicile neînfricate ale cardinalului Wyszyński, transmise periodic de la fiecare amvon din ţară, acţionau ca un stimulent puternic pentru toţi cei care doreau să audă o viziune neoficială asupra sorţii lor. Declaraţiile de genul „cetăţenii polonezi sunt robi în propria lor ţară", „ţara noastră nu a ieşit victorioasă din crimele în masă ale celui de-al Doilea Război Mondial" sau „vom continua să fim zidul de apărare al creştinătăţii" nu se făceau cu scopul de a împăciui Partidul. Asemenea afirmaţii îngrijorau din când în când spiritele mai blânde din banca episcopală, deranjând uneori până şi Curia Romană, nu doar Comitetul Central (CK). Însă ele şi-au atins ţinta. Erau o voce puternică şi respectată într-o junglă politică unde servilismul faţă de cei de la conducere era un comportament firesc.

Biserica Romano-Catolică din Polonia fusese binecuvântată cu lideri cu personalităţi remarcabile. Dintre cei doi cardinali, Stefan Wyszyński (1901-1981) era un susţinător curajos al cauzei sale, un patriot simplu care dădea dovadă de evlavie vibrantă şi integritate deplină. Cardinalul Karol Wojtyła (1920-2005), arhiepiscop al Cracoviei din 1967, completa virtuţile primatului. Actor, poet, sportiv, filozof şi duhovnic al Universităţii, acesta era o personalitate înzestrată cu talente uimitoare şi o spiritualitate profundă. O vreme, a fost curtat de Partid, fiind considerat un candidat mai flexibil care i-ar putea lua locul primatului, însă Wojtyła şi-a arătat adevărata faţă protejând un grup de intelectuali disidenţi. A jucat un rol de seamă în lucrările celui de-al doilea Conciliu de la Vatican şi avea relaţii importante în străinătate, nu numai la Roma, ci şi în Germania şi SUA.

La momentul revoltei poloneze din octombrie 1956 a avut loc un experiment important pentru vindecarea schismei dintre Biserică şi stat, întreprins de un grup de nonclerici catolici din Cracovia. Prin ziarele lor, *Znak* (*Semnul*) şi *Tygodnik Powszechny* (*Săptămânalul universal*), au afirmat că trebuie realizată o distincţie între stat şi Partid şi că credincioşii catolici pot stabili o relaţie funcţională cu cel dintâi, fără să recunoască ideologia atee a celuilalt. Pe această bază, reprezentanţii lor au obţinut sprijinul Frontului Unităţii Naţionale şi au fost aleşi în Seim. Timp de douăzeci de ani, ei au servit acestei misiuni delicate. Denigraţi atât de catolicii militanţi, cât şi de comunişti, au continuat să susţină moderaţia şi pragmatismul. În 1976 însă, singurul deputat rămas al lor, Stanisław Stomma, s-a abţinut de la votarea amendamentelor constituţionale, astfel ducând experimentul la final. Ca rezultat, Partidul a atacat grupul Znak cu metodele clasice, discreditându-i liderii şi formând un nou grup de presiune cu acelaşi nume.

Numeroase alte confesiuni religioase funcţionau legal în Polonia. Biserica Ortodoxă Poloneză Autocefală, obligată în 1948 să-şi transfere supunerea de la Patriarhatul de la Constantinopol la Patriarhatul Moscovei, avea aproximativ o jumătate de milion de adepţi. Biserica Evanghelică de Confesiune Augstană din Polonia avea peste 100.000 membri, majoritatea în Cieszyn. Mai surprinzător, poate, era faptul că şi numeroase secte marginale, precum Adventiştii de Ziua a Şaptea, scientiştii şi mariaviţii, au continuat să atragă adepţi. S-au făcut numeroase încercări de a uni aceste organisme creştine noncatolice sub egida unui Consiliu Ecumenic controlat de Stat. Ligile antebelice ale evreilor, karaiţilor şi musulmanilor teoretic încă existau, însă nu aveau aproape deloc adepţi. În acest context, singura confesiune care putea declara pe drept că a suferit discriminări, dacă nu chiar o persecuţie activă, era aceea a uniaţilor, ale cărei congregaţii erau împrăştiate pe toată întinderea Teritoriilor de Vest datorită reaşezării ucrainenilor în 1945-1947. Neglijată de către ierarhia Bisericii Romano-Catolice şi criticată de Ambasada Sovietică, singura episcopie uniată din Polonia, cea de la Przemyśl, fusese lăsată vacantă din 1946. Toate organismele religioase erau subordonate Oficiului pentru Probleme Confesionale (UdSW), al cărui director avea rang de ministru.

Bătălia pierdută a Partidului cu Biserica a fost însoţită de diluarea treptată a propriului prestigiu, a ideologiei şi a stării de spirit în general. Pe dinafară, desigur, soarele strălucea victorios şi ţara progresa pe zi ce trece. Fiecare criză politică era urmată de uriaşe manifestaţii în numele Partidului, unde zeci de mii de aplaudaci îşi declarau zgomotos sprijinul pentru Partid, în timp ce mai-marii acestuia îi denunţau pe „distrugătorii" şi „huliganii" care îndrăzniseră să tulbure liniştea. Dar nimeni nu se lăsa păcălit. În realitate, Partidul a pierdut treptat şi dramul de încredere de care se bucurase în rândurile populaţiei. Catastrofele economice repetate hrăneau o neîncredere profundă a publicului. Numărul crescând de membri ai PZPR, care în 1970 a trecut de pragul de 2 milioane (sau 6,5% din populaţie), nu putea ascunde faptul că Partidul era doar un mijloc pentru acele elemente din societate ce-şi urmăreau interesul propriu, privind calitatea de membru de partid ca pe un fel de paşaport către o carieră de succes, către un salariu mare, către promovare, către beneficii sociale privilegiate şi, în unele cazuri, către o conduită imorală; şi doar arareori ca pe o ocazie de a aduce un folos comunităţii. Fundamentul mercenar al loialităţii faţă de Partid era dezvăluit de suplimentele salariale generoase ale membrilor de partid, de cluburile şi magazinele închise şi de accesul privilegiat la informaţie, locuinţe, sistemul de sănătate, vacanţe şi educaţie. Epurările periodice ale uscăciunilor din pădurea Partidului, ce interveneau după fiecare schimbare a conducerii, nu puteau opri deteriorarea generală. Recrutarea din rândurile clasei muncitoare era în scădere încă din 1948. Membrii noi şi etajele superioare de conducere erau atrase într-un număr covârşitor din clasele profesioniştilor, tehnicienilor şi managerilor. În această birocraţie ce se hrănea din sine însăşi, pretenţia că PZPR ar forma „avangarda muncitorilor şi ţăranilor" îşi pierduse de mult orice semnificaţie. Marxism-leninismul era, de asemenea, în declin: eliminarea marxiştilor de vârf ai ţării în 1968 lăsase un gol ce nu a mai putut fi umplut. Purtătorii de cuvânt ai Partidului au continuat să repete formulele golite de sens ale ideologiei abandonate, fără a mai face vreun

efort serios de a-i urma preceptele. Din toate aceste motive, oamenii de rând, în al căror nume erau comise abuzurile, îşi pierdeau din ce în ce mai mult răbdarea. Abisul dintre Partid şi popor, dintre elita conducătoare şi cetăţeanul ce suferea de multă vreme, se lărgea în fiecare zi. Când va veni vremea socotelilor, balanţa va fi într-adevăr foarte dureroasă.

Într-un stat poliţienesc, infracţiunile puteau să înflorească numai sub patronajul poliţiei de stat. Într-o ţară unde proprietatea de stat nu se bucura de respect, infracţiunile mărunte abundau şi erau tratate superficial; însă crima organizată nu putea opera în acelaşi mod ca în Occident. Singurele bande şi găşti serioase care existau – pe piaţa neagră, în prostituţie şi pe piaţa drogurilor – erau controlate de miliţie şi de alte organe de securitate. În sistemul comunist, ideea unei agenţii independente de implementare a legii sau a unei justiţii independente nu era acceptată; motiv pentru care infractorii implicaţi în cele mai mari scandaluri nu puteau fi traşi la răspundere decât de colegii lor din elita statului şi Partidului din care făceau parte şi ei înşişi. Se poate ca străzile oraşelor poloneze, precum şi cele din alte colţuri ale Europei de Est să fi fost mai liniştite şi lipsite de violenţele prezente în oraşele occidentale; însă ordinea era înşelătoare. Ca rezultat atât al dispreţului faţă de omul de rând, cât şi al ignorării legii pe care ar fi trebuit să o aplice, miliţienii erau priviţi în general ca adevăraţii inamici ai societăţii, iar discursul oficial despre „moralitatea socialistă" răsuna în gol.

Într-adevăr, teama reală a multor polonezi intelectuali era legată de ameninţarea „sovietizării". Prin aceasta, ei înţelegeau instalarea unui climat social unde masa indiferentă a unei populaţii intimidate să fie incapabilă de o gândire independentă sau de o acţiune coordonată, permiţând astfel autorităţilor să acţioneze cu impunitate. Prosperitatea materială, de genul celei atinse în învecinata Germanie sau Cehoslovacie, precum şi consumismul nereflectat al unei elite conformiste acţionau ca motoare puternice în această direcţie. În consecinţă, după părerea unora dintre observatori, trebuia acceptat orice element care milita împotriva apatiei crescânde. Singurul aspect pozitiv al continuei crize economice din Polonia era că frâna tendinţele sociale nu tocmai îmbucurătoare din anii precedenţi.

Varşovia postbelică a trebuit să o ia din nou de la zero. Cărămizile care pot fi admirate la obiectivele turistice importante nu mai sunt cele zidite acolo de-a lungul istoriei. Reperele istorice – de la Piaţa Veche a oraşului şi Catedrala Sfântul Ioan la nord, până la Łazienki şi Wilanów în sud – sunt în majoritatea lor replici moderne. În anii 1970, puţini dintre oamenii pe care îi puteai întâlni pe stradă, chiar şi dintre aceia de vârstă mijlocie, locuiseră acolo dinainte de război. Totul a trebuit reconstruit de la zero, iar în cursul reconstrucţiei, foarte multe detalii importante au fost schimbate în concordanţă cu diverse considerente de natură politică. Vizitatorul obişnuit nu era în genere conştient de grija cu care unele dintre monumentele trecutului erau puse în evidenţă, iar altele marginalizate, în funcţie de criteriile politice. Mai existau încă locuri – lângă Coloana lui Sigismund, de exemplu, sau în faţa statuii lui Sobieski din Parcul Łazienki – unde puteai simţi spiritul trecutului. Totuşi, aparenţele puteau înşela. Puţini oameni ar fi ştiut că extrem de simbolica statuie a lui Feliks Dzierżyński din fosta Piaţă a Băncii se afla aproape de un loc unde cândva se înălţaseră

statuile altor câtorva predecesori la fel de simbolici ai acestuia. Din 1841 până în 1898 se aflase acolo un monument ridicat de ţarul Nicolae I „în cinstea polonezilor care au pierit din loialitate pentru suveranul lor". Puţini oameni ştiu că monumentul învecinat al Soldatului Necunoscut adăpostea şi rămăşiţele unuia dintre apărătorii adolescenţi ai oraşului Liov în 1919. Puţini au avut timp să compare numeroasele, dar selectivele comemorări publice ale victimelor opresiunii naziste cu interiorul mai grăitor al cimitirelor oraşului. Puţini membri ai tinerei generaţii, care făceau glume despre proporţiile gigantice ale Palatului Culturii şi Ştiinţei, conştientizau că bunicii lor aveau exact aceleaşi păreri faţă de la fel de pretenţioasa Catedrală Ortodoxă Rusă a Sfântului Aleksandru Nevski, înainte ca aceasta să fie demolată în 1923. *Plus ça change.*

Republica Populară a participat în activitatea multor organizaţii internaţionale. Ca membru fondator al Naţiunilor Unite, Polonia a fost cea de-a 51-a naţiune care a semnat Carta pe 16 octombrie 1945*. Delegaţia poloneză şi-a revendicat locul în Consiliul de Securitate în 1946-1947, 1960 şi 1970-1971, şi a prezidat în cadrul Adunării Generale din 1972. Reprezentanţii polonezi au contribuit la lucrările UNESCO, OAA, OMS, UPU şi GATT, precum şi la cele ale Tribunalului Internaţional de la Haga.

Angajamentul internaţional major al Poloniei deriva însă din calitatea sa de membru în cadrul instituţiilor principale ale blocului sovietic : din 1949 era membră CAER, Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, şi din 1955, a Pactului de la Varşovia. Deşi sursele oficiale negau interdependenţa acestor două organizaţii, era dincolo de orice îndoială faptul că ele formau stâlpii gemeni ai complexului militar-industrial pe care se baza planificarea strategică sovietică. Lansarea unui plan pe termen lung pentru accelerarea integrării socialiste, cu ocazia celei de-a XXV-a Sesiuni a CAER-ului la Bucureşti în iulie 1971, părea să marcheze o nouă etapă în creşterea hegemoniei sovietice. Acest plan, împreună cu Doctrina Brejnev (care susţinea dreptul URSS de a se opune retragerii din blocul sovietic a aliaţilor săi) şi cu Acordul de la Helsinki (care confirma statu-quoul politic şi teritorial în Europa), sublinia măsura în care destinul Poloniei era legat de cel al Stelei Roşii. După război existase o perioadă în care relaţiile Poloniei cu Germania nu fuseseră încă reglementate şi se putea considera că protecţia sovietică era necesară. În anii 1970 însă, pericolul era strângerea ştreangului sovietic la un moment în care protecţia URSS îşi pierduse justificarea[63]. (Vezi diagrama H.)

Totuşi, nici o descriere succintă nu poate exprima caracterul complicat al fostei Polonii comuniste. Viaţa de atunci în Polonia nu se caracteriza prin optimismul etern al propagandei oficiale, ci printr-un amestec de valori conflictuale, contradicţii şi paradoxuri care îl făcuseră cândva pe cel mai de seamă existenţialist al Europei să

* Carta Naţiunilor Unite a fost semnată pe 26 iunie 1945 la San Francisco, intrând în vigoare pe 24 octombrie 1945. Statutul Poloniei în ONU este cel de membru fondator, însă, din cauză că la momentul respectiv avea două guverne rivale, Polonia nu a fost reprezentată la Conferinţa Fondatorilor din San Francisco. Reprezentantul polonez a semnat Carta pe 16 octombrie 1945.

creadă că aici, în sfârşit, a descoperit lumea absurdului perfect. Conform lui Jean-Paul Sartre, care a vizitat Varşovia în 1960, aici se găsea „o ţară ruptă de trecutul său prin măsuri violente impuse de către comunişti, însă atât de legată de acest trecut, încât capitala demolată a fost reconstruită după picturile lui Canaletto" ; „o capitală în care cetăţenii s-au întors să locuiască în «Oraşul Vechi», care este complet nou" ; „o ţară unde remuneraţia lunară medie nu depăşeşte preţul a două perechi de pantofi, dar în care nu există sărăcie" ; „o ţară socialistă unde sărbătorile Bisericii sunt celebrate cu zile libere" ; „o ţară a dezorganizării totale, unde totuşi trenurile ajung exact la timp" ; „o ţară unde satira înfloreşte la un loc cu cenzura şi unde fiecare floare răsare în urma planificării, însă unde jurnaliştii străini pot circula fără un înger păzitor" ; „singura ţară din acest bloc ai cărei cetăţeni sunt liberi să cumpere şi să vândă dolari (însă nu să îi deţină)" ; „o ţară unde, ca rezultat al teribilelor forţe paralizante fără egal în întreaga lume, călătorul trebuie să abandoneze orice pretenţie la logică dacă nu doreşte să-şi piardă pământul de sub picioare" ; „o ţară stranie, în care poţi vorbi cu un chelner în engleză sau germană şi cu bucătarul în franceză, însă cu ministrul sau subsecretarul – numai printr-un translator".

Din perspectiva unui observator anglo-saxon, Polonia părea să emane aroma inconfundabilă a spiritului irlandez (şi nu numai, după cum a sesizat un distins profesor, deoarece Polonia şi Irlanda sunt singurele două ţări catolice cărora le merge bine cu o dietă pe bază de cartofi şi tărie). În ambele ţări se regăsesc multe anomalii bizare. Majoritatea polonezilor sunt „împotrivă" din principiu.

Polonia rivalizează cu Irlanda şi Spania pentru titlul de cea mai catolică dintre naţiuni. 95% dintre polonezi erau botezaţi ca romano-catolici, şi majoritatea erau practicanţi. Totuşi, din punct de vedere oficial, statul era ateu şi nu sprijinea formele de religie organizată. În această situaţie, fiecare cetăţean era prins într-o învălmăşeală a loialităţilor divizate pe care trebuia să le împace aşa cum putea mai bine. Dilemele, viaţa dublă şi dublugânditul *à la* Orwell erau la ordinea zilei. Preoţii mai tineri erau uneori, de exemplu, totodată anticlerici ; şi unii comunişti erau credincioşi practicanţi. Muncitorilor li se cerea adesea, sub ameninţarea concedierii, să participe la şedinţe de întreprindere sau demonstraţii politice organizate special pentru a fi în conflict cu manifestaţiile religioase. Cumva, cu lumânarea într-un buzunar şi cu steagul roşu în celălalt, izbuteau de regulă să participe şi să întârzie la amândouă. Elevii, trimişi în excursii gratuite obligatorii la munte, aflau că oraşul lor natal se afla pe traseul vizitei cardinalului. Şoferul lor de autocar, ca bun catolic ce era, se întorcea cu ei acasă mai devreme, tocmai la timp ca să-l poată ovaţiona pe Preasfinţia Sa (din cauza vizitei căruia se organizase excursia de fapt). În această „Clochemerle slavă", Don Camillo s-ar fi simţit exact ca acasă*.

* În romanul *Clochemerle* (1934), Gabriel Chevallier satirizează confruntarea dintre forţele seculare şi cele religioase dintr-un mic sat din regiunea Beaujolais din Franţa. Don Camillo este un personaj dintr-un sat izolat din Italia de după al Doilea Război Mondial, creat de scriitorul şi jurnalistul Giovannino Guareschi. Acest preot catolic impulsiv se ceartă mereu cu primarul comunist la fel de impetuos, pentru binele comunităţii (n.tr.).

URSS
Albania (până în 1961)
Bulgaria
Cehoslovacia
RDG
Ungaria
Polonia
România
Mongolia
Cuba
Vietnam
„Comunitatea socialistă" (blocul sovietic)
URSS
PCUS
Guvernul sovietic
ORGANIZAȚIA PACTULUI DE LA VARȘOVIA (Tratat semnat la 14 mai 1955, reînnoit în 1975)
CONSILIUL DE AJUTOR ECONOMIC RECIPROC (CAER) (1949-)
Sesiuni anuale pentru șefii de guvern
COMITETE POLITICE CONSULTATIVE
Prim-secretarii se întâlnesc cam o dată pe an, în locuri stabilite prin rotație
SECRETARIATUL PERMANENT
Secretarul general
(Moscova) Același personal, dar prezidat de ministrul sovietic
COMITETUL EXECUTIV
Sesiuni trimestriale ale viceprim-miniștrilor (1962-)
SECRETARIATUL PERMANENT
(Moscova) Același personal, dar prezidat de ministrul sovietic
Secretarul general

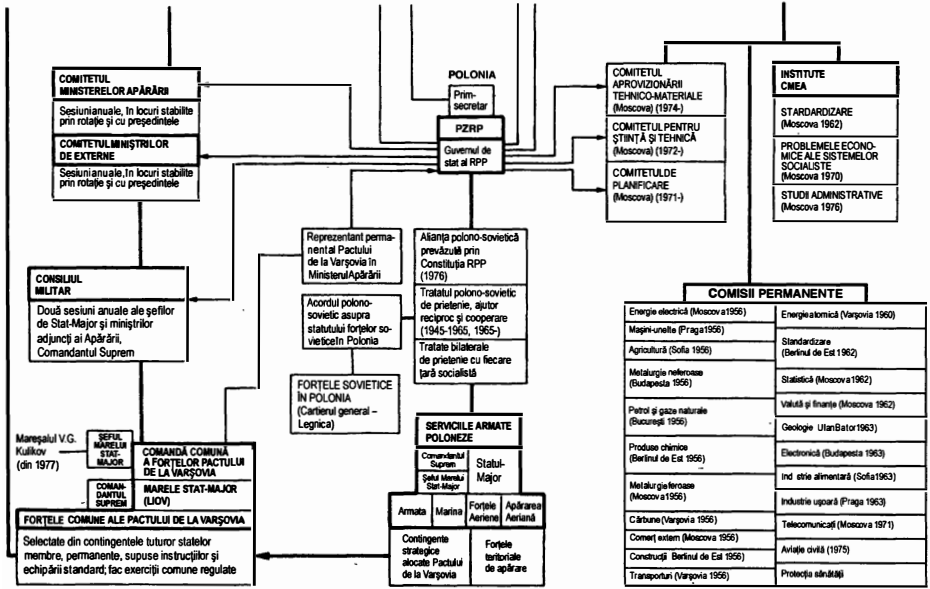

Diagrama H. Poziţia Poloniei în complexul militar-industrial al blocului sovietic

Ideologia oficială era marxism-leninismul, însă nimeni nu pretindea că ar crede în ea cu adevărat. Marx exprima viziunea germană, Lenin pe cea rusă; iar pentru Polonia, intersecţia acestor două direcţii specifice întotdeauna fusese de rău augur. Pe de altă parte, deşi puţini erau cei ce se încumetau să denunţe deschis ideologia de stat, mult prea mulţi oameni, în ochii clericilor, veneau la biserică doar din obişnuinţă şi tradiţie socială sau doar ca semn al exercitării dreptului la o viaţă neoficială.

Atitudinile polonezilor faţă de vecinii ţării erau cât se poate de ambigue. Necesitatea „alianţei" cu Uniunea Sovietică nu putea fi contestată deschis, însă frecvenţa prejudecăţilor antisovietice era adesea moderată în rândul populaţiei şi mai ridicată între înalţii funcţionari ai birocraţiei de Partid, care aveau sarcina de neinvidiat de a interacţiona direct cu autorităţile sovietice. Unde altundeva, dacă nu în Polonia, puteai să auzi că un funcţionar de partid îi numeşte pe ruşi *Untermenschen*! Mai degrabă, după cum a notat un observator ironic, ar fi trebuit descrişi ca *Übermenschen*. Antipatia faţă de germani era încă larg răspândită, fiind încurajată oficial de către toate mijloacele de comunicare în masă. Însă ideea fantezistă că toţi germanii de rea-credinţă s-ar afla în Republica Federală, în timp ce toţi germanii „buni", „democratici" şi „antifascişti" s-ar fi adunat cumva în RDG, nu convingea pe nimeni.

Polonezii, mai presus de toate, erau patrioţi. De nenumărate ori dovediseră că erau gata să moară pentru ţara lor; însă puţini erau gata să şi muncească pentru ea. După cum afirmau periodic autorităţile, „problemele legate de muncă" tulburau constant progresul economic. Muncitorii nu se identificau aproape deloc cu întreprinderile de stat pentru care lucrau şi în a căror conducere nu aveau aproape nici o putere de decizie. *Czy się stoi, czy się leży, dwa tysiące się należy* („Ori de stai, ori de munceşti, două mii de zloţi primeşti") era cel mai cunoscut refren din ţară. Absenteismul şi alcoolismul erau la ordinea zilei. Muncitorii deveniseră experţi în furtul de la fabrică, utilizând câştigurile pentru a-şi susţine interesele private prospere. Oricine voia să construiască o casă privată în Polonia ştia că mortarul, cimentul şi cărămizile erau extrem de greu de obţinut în comerţ. Totuşi, în majoritatea suburbiilor chiar şi un vizitator neavizat putea să observe că se construiau multe case private.

Ficţiunea superficială a unei societăţi lipsite de clase era încă menţinută. În toată corespondenţa oficială, oamenii se adresau unii altora în stil revoluţionar, cu *Ob* – abrevierea acceptată de la *Obywatel* sau *Obywatelka* („cetăţean", „cetăţeancă"). Însă în interacţiunea privată, vechea politeţe poloneză era omniprezentă. Plecăciunile, bătaia din călcâie şi sărutarea mâinii la doamne au rămas forma standard. Toţi cetăţenii, inclusiv ţăranii, foloseau acum termeni de politeţe în adresare – *Pan* („Domnule") sau *Pani* („Doamnă"); şi mai ataşau numelor acestora diverse grade şi titluri, cu înfloriturii austro-ungare. Oricui lucra la universitate, i se spunea *Panie Profesorze* („Domnule Profesor"), oricărui membru de partid, *Panie Sekretarzu* („Domnule Secretar"), şi oricărui maistru, *Panie Mistrzu* („Domnule Maistru")! Chiar şi în cadrul mai restrâns al Partidului, membrii se adresau unul altuia nu cu „Frate" sau „Cetăţene", ci cu *Towarzysz*, „Tovarăşe" – formulă care se întâmplă să coincidă cu cea practicată de cavalerii camarazi de arme din mica nobilime feudală.

Banii complică viaţa tuturor; în Polonia viaţa era şi mai complicată din cauza fluctuaţiilor monedei naţionale. Zlotul nu putea fi schimbat liber. Valoarea lui, cu excepţia schimburilor interne, era ca şi nulă; moneda poloneză nu se bucura de încrederea nimănui. Dolarul american, în schimb, era foarte căutat. Dolarul nu era folosit doar ca bază pentru tranzacţiile străine, ci şi ca moneda standard a unei largi reţele de magazine de „export intern" (PEWEX). Caz unic în Europa de Est, cetăţenilor polonezi li se permitea, începând din 1972, să-şi deschidă conturi în dolari cu dobândă la Banca Naţională. Conturile de clasa A, cu dovada importului legal al conţinutului lor, puteau fi utilizate pentru călătorii în străinătate; conturile de clasa B, unde nu erau disponibile asemenea dovezi, trebuiau să rămână inactive timp de doi ani, până puteau fi transferate la clasa A. Ratele de schimb valutar îi lăsau pe cei mai puţin iniţiaţi cu gura căscată. Vechiul curs valutar oficial pentru turişti, de 1$ = 19 zł, a rămas ani de zile la o treime din cel obţinut de străinii care trimiteau bani în Polonia prin Casa Universală de Economii (PKO), unde 1$ = 60 zł. Pe piaţa neagră, gestionată sub acoperire de către miliţie şi Banca Naţională pentru a-şi reduce pierderile, 1$ era vândut cu 90-130 zł. Într-o ţară unde teoria oficială a Partidului susţinea că dolarul american este rădăcina tuturor relelor, situaţia monetară dominantă era plină de contradicţii.

Această atmosferă de irealitate uluitoare domina viaţa poloneză de la un capăt la altul. Când experţii străini întrebau cum va reuşi Partidul să scape de criza politică şi economică, răspunsul era de obicei ceva între o ridicare din umeri şi un rânjet. La urma urmei, după cum ne învaţă istoria, îndelungata criză poloneză durase aproximativ 360 de ani, drept care mai putea continua pentru o perioadă similară de timp. Soluţia era demonstrată cu îndemânare de polonezul de rând, care continua să câştige 4.500 zł pe lună şi să cheltuie 9.000, şi care, din economiile sale, se aştepta să cumpere o maşină în viitorul apropiat. Totul se explica, după cum se putea citi pe afişe, prin „MAGIA POLONIEI"[64].

*
* *

La sfârşitul anilor 1970, Polonia se confrunta cu o mare dilemă. Deşi era prima dintre ţările est-europene care scăpase de tutela sovietică directă, regimul său comunist naţional nu reuşise să creeze un sistem social şi politic coerent, de tipul celui iniţiat de regimul Kadar în Ungaria vecină. Politica fusese caracterizată de jumătăţi de măsură contradictorii – sprijinul acordat atât Bisericii Romano-Catolice, cât şi ideologiei ateiste marxist-leniniste; ostilitatea atât faţă de agricultura colectivizată obligatoriu, cât şi faţă de prosperitatea gospodăriilor private; angajamentul atât faţă de alianţa sovietică, cât şi faţă de unele măsuri socioeconomice incompatibile cu convingerile sovieticilor. Unii comentatori credeau că dezvoltarea istorică a Poloniei, unică în felul ei, o condamna la asemenea eterne contradicţii. Alţii susţineau că logica situaţiei va forţa guvernul, în cele din urmă, să se mişte într-una dintre direcţii – fie către „sovietizare", fie către „kadarizare". Balansarea între două bărci nu putea dura la nesfârşit. Pariul lui Gierek – stabilirea unei creşteri rapide a prosperităţii

materiale, în loc de o reformă fundamentală – cu siguranţă nu a avut rezultatele scontate.

Edward Gierek (1913-2001) îşi datora numirea în funcţie reputaţiei sale de administrator eficient, reputaţie construită în timpul îndelungatei lui şefii de partid în Silezia şi datorată de asemenea relativei sale independenţe de intrigile facţionale din anii precedenţi. Ca tânăr la început de carieră, el petrecuse mult timp în partidele comuniste ultradoctrinare ale Franţei şi Belgiei şi în Rezistenţa din vremea războiului. Era primul lider naţional de partid din blocul sovietic neşcolit în URSS. Miner de meserie, el nu a pierdut niciodată legătura cu originile sale modeste. Spre deosebire de Gomułka, el era perfect conştient de distanţa ce separa nivelul de trai al muncitorilor din Polonia de cel al omologilor acestora din Occident, şi era dispus să le asculte doleanţele. Din alte puncte de vedere, nu era o personalitate originală, dar era capabil să se implice cu devotament în gestionarea problemelor ţării cu energie, deşi nu a avut idei geniale. Primul său pas a fost să hotărască îngheţarea preţurilor alimentelor pe durata a douăsprezece luni. Al doilea pas a fost să viziteze Gdańsk şi să vorbească personal şi în detaliu cu muncitorii de pe şantierul naval. Înregistrările respectivelor conversaţii, aduse ulterior în Vest, arătau că Gierek era dispus să recunoască eşecurile Partidului şi să acorde atenţie oamenilor obişnuiţi. Pe această bază, el a câştigat timp pentru a se ocupa de starea de spirit a statului şi a Partidului.

Totuşi, sub conducerea lui Gierek, după numai şase ani situaţia politică în Polonia ajunsese în acelaşi impas cu care se confruntase şi Gomułka la sfârşitul a doisprezece ani de guvernare. Tiparul evenimentelor se repeta şi sugera că, în principiu, cauzele stării proaste a lucrurilor rămăseseră aceleaşi. Timp de trei ani, în 1971-1973, ca şi mai devreme, în 1956-1961, noul regim se arătase plin de încredere şi optimism. Atmosfera era caracterizată de discuţiile libere şi un spirit deschis la experimente. Echipa lui Gierek a fost aprobată la al VI-lea Congres al Partidului din decembrie 1971. Simpatia muncitorilor fusese câştigată prin creşterea salariilor şi printr-o atenţie sporită la diferenţele salariale în cadrul întreprinderilor. Susţinerea ţăranilor fusese câştigată prin abolirea taxelor obligatorii către stat, prin creşterea preţurilor la produsele alimentare şi prin extinderea serviciilor de sănătate publică la nivelul angajaţilor din afara sistemului de stat. Intelectualii erau atraşi prin atenuarea cenzurii şi prin scăderea restricţiilor pentru călătorii şi contacte cu străinătatea. Sentimentul de patriotism a fost alimentat prin reconstruirea Palatului Regal de la Varşovia. Au fost de asemenea consolidate contactele cu diaspora poloneză, mai ales cea din SUA. Săptămânalul *Polityka* (*Politica*) a iniţiat un tip de jurnalism de investigaţie ale cărui articole denunţau scandalurile, corupţia şi ignoranţa din administraţie, aceste articole fiind cenzurate numai de editorul publicaţiei. Un program de investiţii masive a fost iniţiat în acele domenii ale economiei de la care se putea aştepta să ridice nivelul comerţului, să îmbunătăţească agricultura sau, în general, să crească nivelul de trai. S-au obţinut licenţele pentru construcţia în Polonia a automobilelor Fiat (126p), a macaralelor Jones, a motoarelor Leyland, a autobuzelor Berliet, a electronicelor Grundig şi, mai important, a tractoarelor de dimensiune medie Massey Ferguson, potrivite pentru necesităţile gospodăriilor ţărăneşti. Achiziţia de tehnologie vestică

a încurajat de asemenea producţia internă de îngrăşăminte, textile, hârtie, cărbune, petrochimice, precum şi construcţia de nave şi de maşini şi unelte industriale. Pentru finanţarea acestor proiecte, s-au făcut împrumuturi de peste 6.000.000.000* de dolari în Occident, în baza perspectivelor de prosperitate a Poloniei. Toată lumea realiza faptul că Gierek mizase totul pe succesul economic. La scurt timp însă au apărut semne că pariul nu avea mari şanse de câştig. Criza petrolului din 1974, împreună cu recesiunea din ce în ce mai pronunţată în comerţul mondial au lovit Polonia tocmai într-un moment de mare vulnerabilitate. Manifestările exagerate de supunere faţă de URSS, nemaiîntâlnite la Varşovia din anii 1950, puteau fi interpretate ca preţul ajutorului sovietic pentru reabilitarea economiei poloneze şi ca gest menit să contracareze temerile sovieticilor referitoare la dependenţa crescândă a Poloniei faţă de Occident. Pe 22 iulie 1974, ca punct culminant al paradei militare, lui Leonid Brejnev i-a fost înmânată medalia *Virtuti Militari*, acordată de obicei pentru performanţe remarcabile pe câmpul de luptă. Totuşi, dat fiind că la momentul respectiv însăşi economia sovietică se mişca cu dificultate, ajutorul din partea Moscovei nu avea cum să fie decât strict limitat. În 1975 a fost consolidat sistemul de control administrativ. Ca în cazul altor ţări din blocul sovietic în perioada destinderii, semnarea Acordului de la Helsinki a fost utilizată drept pretext pentru întărirea vigilenţei ideologice, pe motiv că intensificarea contactelor cu Occidentul ar fi ameninţat stabilitatea blocului sovietic. Reforma majoră a sistemului local de guvernământ era evident gândită cu scopul de a spori influenţa ministerelor centrale asupra autorităţilor regionale. În 1976 s-au făcut anumite modificări în Constituţie, pentru a compensa temerile că îndatorarea economică a Poloniei faţă de Occident ar putea avea repercusiuni politice. Alegerile au fost organizate numai după ce s-au luat precauţii severe de securitate, de teama izbucnirii nemulţumirilor maselor.

În această situaţie, în iunie 1976, Gierek a iniţiat acelaşi tip de confruntare cu populaţia prin care se umilise şi Gomułka cu doar şase ani înainte. După ce amânase în mod repetat creşterea mult promisă a preţurilor la alimente, el a ordonat brusc o creştere nu de 20%, ci de 60% în medie. Creşterile salariale aferente erau gândite în favoarea categoriilor sociale cu venituri mai mari. Ca atare, în aproape fiecare oraş şi fabrică din ţară au izbucnit greve, proteste şi demonstraţii. La Varşovia, muncitorii de la fabrica de tractoare Ursus au distrus şinele de cale ferată de pe o linie internaţională şi au sechestrat expresul Paris-Moscova. La Radom, clădirea Partidului a fost arsă din temelii. În Nowa Huta, armata a fost chemată la oţelărie pentru a-i suplini pe muncitorii care refuzaseră să se prezinte la lucru. Atunci, după o singură zi de proteste, guvernul a anulat creşterile preţurilor. Pentru a doua oară în şase ani, un guvern comunist a fost forţat să se retragă în faţa opiniei publice. După standardele democraţiei populare, era o înfrângere inacceptabilă.

---

* Această cifră-cheie nu a fost niciodată divulgată de sursele oficiale poloneze; însă, fără îndoială, datoria totală a Poloniei faţă de Occident a continuat să crească alarmant de-a lungul anilor 1970. Până în 1979, aceasta ajunsese cu siguranţă la unsprezece cifre, depăşind nivelul de 20 de miliarde de dolari - nivelul estimat al întregii datorii externe a URSS.

Eşecul lui Gierek a lăsat PZPR într-o situaţie politică fără ieşire. Pentru a-şi plăti datoria externă, care creştea tot mai mult şi a cărei dobândă consuma peste jumătate din venitul provenit din export, trebuia vândut în afara ţării orice se putea – inclusiv produsele alimentare şi de larg consum destinate iniţial răsplătirii muncitorilor polonezi. Astfel, după treizeci de ani de construcţie a socialismului, ţara încă se confrunta cu măsuri de austeritate de urgenţă. Lipsa cărnii şi întreruperile de curent erau lucruri de zi cu zi. Departe de a amâna necesitatea reformei, politicile Partidului făceau din reformă o necesitate urgentă. Aici însă Partidul se confrunta cu o dilemă acută. Dacă îşi recunoştea greşelile şi accepta să facă concesii în faţa solicitărilor publice, risca să piardă controlul asupra situaţiei politice în general, fiindcă cea mai importantă contribuţie a epocii lui Gierek fusese crearea unei opoziţii politice unitare.

Mişcarea de opoziţie a fuzionat pentru prima oară în 1975 în faţa amendamentelor constituţionale iminente şi şi-a făcut simţită prezenţa sub forma câtorva proteste deschise – Scrisoarea celor Unsprezece, Scrisoarea celor Cincizeci şi nouă şi Apelul celor Treisprezece. Au apărut grupuri dedicate independenţei şi apărării drepturilor omului, precum RUCH şi ROPCiO. În 1976, un protest al Grupului Znak, care se bucura de respect, a reuşit să implice şi intelectualitatea catolică în valul evenimentelor, în timp ce acţiunile brutale ale miliţiei cu ocazia revoltelor din iunie au inspirat formarea unui Comitet de Apărare al Muncitorilor (KOR). La foarte scurt timp, fiecare dintre aceste grupuri separate, precum şi numeroşi imitatori spontani ajunseseră să publice şi să răspândească o serie de publicaţii periodice neautorizate, ilegale, în frunte cu *Zapis* (*Înregistrarea*), *Opinia* (*Opinia*) şi *Komunikaty* (*Comunicatele*) emise de KOR. De atunci au început să apară regulat aproximativ douăzeci de titluri ; tirajul oficial era de aproximativ 40.000 de exemplare, însă fiecare exemplar trecea din mână în mână, fiind citit de mai mulţi oameni. O Societate privată pentru Studii Academice (TKN) a readus la viaţă tradiţiile Universităţii Volante din secolul al XIX-lea, organizând *komplety*, sau „clase de studiu" secrete în fiecare dintre oraşele mari. În ciuda supravegherii şi hărţuirilor miliţiei, şi chiar şi a uciderii unui student activist, Stanisław Pyjas, la Cracovia în mai 1977, liderii opoziţiei şi-au extins activităţile în ţară, rămânând de asemenea în contact cu simpatizanţii din străinătate. Într-un fel, aceştia puteau fi văzuţi ca varianta poloneză a mişcării mai vaste pentru drepturile omului, concretizată în câteva ţări din blocul sovietic drept consecinţă a Acordului de la Helsinki. Ca şi omologii lor din URSS sau din grupul cehoslovac *Karta 77*, cu care ţineau întâlniri clandestine la frontieră, opozanţii polonezi nu puteau fi consideraţi „disidenţi". Aceştia respectau litera Constituţiei şi cereau doar ca autorităţile statului şi Partidului să-şi onoreze angajamentele într-un mod transparent şi conform legii. Pe de altă parte, ei aveau câteva caracteristici specific poloneze. În deciziile lor referitoare la problemele interne, pretindeau că au redus prăpastia care separa de obicei intelectualitatea radicală atât de societăţile catolice, cât şi de muncitori. În deciziile referitoare la problemele externe, îşi exprimau dorinţa de a îndruma Polonia în direcţia „neutralităţii binevoitoare", o poziţie înrudită cu cea a Finlandei. Din perspectiva jurnaliştilor vestici care relatau despre aceste situaţii, perspectiva era foarte optimistă. Părea că Polonia se mişcă încet, dar sigur,

pe drumul spre „liberalizare". Teoretic, orice era posibil; însă apariţia unui regim liberal, neutru şi bazat pe susţinerea populară era unul dintre cele mai puţin probabile scenarii[65].

Perspectiva occidentală asupra opoziţiei poloneze era influenţată de câteva concepţii fundamental greşite. Mai întâi, era destul de nerealist să te aştepţi ca liderii opoziţiei să fie vreodată capabili de a-şi negocia doleanţele de la egal la egal cu conducerea Partidului. Deocamdată erau toleraţi, în interesul calmului şi al ordinii publice. Însă fără îndoială că dacă aceştia ar fi arătat semne ale intenţiei de mobilizare a maselor, ar fi fost zdrobiţi fără ezitare. Liderii lor puteau fi arestaţi sau îndepărtaţi într-un alt mod. Susţinătorii lor puteau fi atacaţi printr-un val de represalii din partea miliţiei şi armatei, sprijinite, dacă era cazul, de forţe sovietice. Chiar dacă liderii de partid din Polonia s-ar fi gândit să mai slăbească frâiele puterii, precum Dubček în Cehoslovacia, superiorii lor sovietici nu ar fi întârziat mult cu aplicarea corecţiei.

În al doilea rând, era foarte uşor să se exagereze gradul de coeziune dintre diversele grupări ale opoziţiei. Din punct de vedere ideologic, liderii KOR – Adam Michnik, Jacek Kuroń şi economistul octogenar Edward Lipiński – aveau opinii extreme de stânga sau marxiste, care nu se bucurau de popularitate în rândul maselor. Chiar şi intelectualii catolici se confruntau cu dificultăţi considerabile. Mulţumită vastei reţele a societăţilor catolice şi cluburilor de tineret, aceştia erau mult mai bine organizaţi decât oricare dintre aliaţii lor. Cu scriitori precum Kisielewski, Mazowiecki sau Cywiński, ei dispuneau de oameni care se bucurau de o deosebită popularitate. Li s-au alăturat însă, de asemenea, numeroşi tineri atei sau agnostici, ale căror motive politice erau complet separate de interesele Bisericii sau ale religiei. Pericolul era evident. Odată ce intelectualitatea catolică devenea suficient de infiltrată de disidenţi noncatolici, aceasta risca să piardă atât toleranţa Partidului, cât şi protecţia ierarhiei Bisericii.

Mai presus de toate, existau îndoieli în privinţa rezistenţei legăturii dintre opoziţia intelectualilor şi cea a clasei muncitoare. Nimeni nu putea miza pe entuziasmul docherilor şi minerilor, trecuţi prin multe, faţă de ideea de a fi conduşi de profesori, jurnalişti şi progeniturile rebele ale funcţionarilor de Partid. Desigur, intelectualii vedeau în muncitorii polonezi „sarea pământului"; însă muncitorii adesea considerau că inteliectualii erau o mulţime de protestatari privilegiaţi din fotolii, revoluţionari de cabinet. În caz de criză, muncitorii, nu intelectualii, ar fi avut ultimul cuvânt.

În mod evident, Partidul încă menţinea un anumit spaţiu de manevră. Vizita secretarului Gierek la Vatican în decembrie 1977 şi audienţa sa la papa Paul al VI-lea reprezenta o nouă atitudine faţă de Biserică. Se prea poate ca intenţia să fi fost de a iniţia o perioadă de relaxare faţă de disidenţii catolici, în scopul mascării presiunii crescânde asupra oponenţilor politici. Problema cu adevărat urgentă era cea a efectelor oricărui act serios de represiune – un asemenea act fiind un pas pe care Partidul nu s-ar fi încumetat să îl facă. Zdrobirea disidenţilor prin forţă putea genera nemulţumirile altor grupuri din societatea poloneză. Dispreţul armatei faţă de miliţia poporului era bine-cunoscut, iar ezitarea acesteia de a fi utilizată împotriva populaţiei

civile era întărită de amintirea rolului ei umilitor în invazia Cehoslovaciei şi în evenimentele din Polonia din 1968, 1970 şi 1976. Nu era imposibil un scenariu în care miliţia ar fi pierdut controlul asupra unei revolte a populaţiei împotriva măsurilor de represiune, armata ar fi refuzat să asiste şi astfel intervenţia sovietică ar fi fost asigurată.

Văzută în contextul tradiţiilor istorice ale politicii poloneze, situaţia dificilă a mişcării comuniste nu predispunea la optimism. Dacă perioada stalinistă putea fi privită ca o scurtă reîntoarcere la tradiţia loialismului servil, perioada de după 1956 a fost martora unei politici de reconciliere sau realiste, de o longevitate neobişnuită. Însă acum când versiunea comunistă a reconcilierii eşua, exista o posibilitate reală ca generaţia tânără să fie atrasă de alternativa revoluţionară de sorginte romantică. Existau suficiente informaţii în cărţile de istorie – şi chiar şi în legendele Partidului ca atare – pentru a demonstra că un asemenea curs al evenimentelor era extrem de atrăgător în condiţiile unei stagnări politice extinse. Catastrofele din perioada 1939-1947 erau suficiente pentru a descuraja generaţia polonezilor mai vârstnici pentru tot restul vieţii. Însă acum trăiau în Polonia milioane de tineri, cărora avertismentele celor mai bătrâni puteau doar să le agraveze nerăbdarea tinerească. În secolele XVIII-XIX, cel mai lung interval între oricare două insurecţii poloneze revoluţionare au fost cei patruzeci şi unu de ani dintre 1864 şi 1905. În secolul XX, ultima asemenea „răscoală" avusese loc în 1944. Dacă regimul comunist şi-ar fi putut menţine cursul până în 1985 fără a se confrunta cu provocări active la adresa supremaţiei sale, acesta ar fi dărâmat toate recordurile. În acest context, criza din 1976 poate fi privită ca un cutremur minor, anunţând erupţia majoră ce urma să vină.

Şi totuşi nu existau prea multe semne că s-ar lua măsuri pentru a destinde tensiunea. Nivelul ridicat al cheltuielilor militare era disproporţionat pentru o ţară cu probleme economice cronice. Era, de asemenea, puţin probabil ca nivelul scăzut al productivităţii să îmbunătăţească standardul de trai. Povara datoriei externe atârna greu în bilanţul tuturor deciziilor politice viitoare. Absenţa totală a unor prevederi instituţionale pentru canalizarea consimţământului popular în procesul decizional urma, cu siguranţă, să acumuleze resentimente din partea populaţiei. Se putea cu uşurinţă prezice că Polonia nu va fi lipsită de crize priodice.

Marea surpriză a fost un eveniment pe care puţini l-ar fi considerat posibil şi cu siguranţă nimeni nu ar fi prezis că va fi un catalizator al politicii poloneze. Pe 16 octombrie 1978, cardinalul Karol Wojtyła, arhiepiscop de Cracovia, a fost ales papă, adoptând numele de Ioan Paul al II-lea. Evenimentul a fost de o importanţă capitală pentru viaţa religioasă, spirituală şi politică a întregii lumi – însă repercusiunile asupra pământului natal al papei au fost specifice şi deosebit de puternice. Papa polonez a subminat fundamentul pe care fusese construită ordinea postbelică în Polonia. Una dintre premise fusese că regimul comunist, având la îndemână o vastă gamă de instrumente coercitive şi de persuasiune, a construit o nouă societate aşa-zis socialistă, în care vechile loialităţi patriotice şi religioase au fost abandonate. Alta fusese că, în cazul unei provocări serioase a regimului susţinut de sovietici, acesta va apăra „câştigurile socialismului" cu o forţă de neînfrânt.

Prima vizită a papei în Polonia, în iunie 1979, a fost aşteptată cu un amestec ameţitor de speranţă şi anxietate. Nici un polonez, fie el catolic sau comunist, nu ezita să-şi arate mândria faţă de faptul că unul dintre concetăţenii săi a urcat pe tronul Sfântului Petru. După decenii de umilire a naţiunii, această mândrie era incredibil de dezarmantă. Îi făcea chiar şi pe cei mai încăpăţânaţi ideologi să-i ureze bun venit celui mai subversiv oaspete din istoria Partidului. În acelaşi timp, conducerea Partidului trebuie să-şi fi făcut griji ca nu cumva ocazia să fie utilizată de elementele ostile pentru a provoca agitaţie şi, prin urmare, pentru a manevra regimul în direcţia unei reacţii violente.

Până la urmă, vizita papei s-a transformat într-una dintre cele mai incredibile manifestări ale euforiei populare din analele Poloniei. Milioane de polonezi, indiferent de vârstă sau convingeri, ieşeau pe străzile Varşoviei şi Cracoviei pentru a-şi întâmpina adevăratul lider spiritual cu o fervoare dezlănţuită. Oamenii care nu au trăit niciodată în captivitatea unui regim totalitar nu pot înţelege de unde poate proveni o asemenea intensitate a sentimentelor. Însă pentru o naţiune care nu a văzut niciodată un program de televiziune necenzurat, căreia nu i s-a permis niciodată să participe în public la o demonstraţie cu adevărat spontană a sentimentelor lor, momentul realizării sosise odată cu această vizită. Papa însuşi era discreia întruchipată. Nu a rostit nici o critică şi nici un reproş explicit. A vorbit numai despre dragoste, iertare, credinţă şi frăţie. Însă simpla lui prezenţă era electrizantă. Dintr-odată, el le-a arătat compatrioţilor săi diferenţa dintre autoritatea reală, pe care o simţeau în inimile lor, şi declaraţiile false ale Partidului conducător, impus din afară. S-au întâmplat trei lucruri. În primul rând, pe durata vizitei, peste treizeci de milioane de bărbaţi, femei şi copii au privit uluiţi la liturghiile şi procesiunile papale, transmise în casele lor. În al doilea rând, anumiţi supraveghetori numiţi de Biserică au preluat controlul mulţimilor, dând la o parte astfel miliţia şi armata, care nu au mai putut juca un rol în menţinerea legii şi ordinii. În al treilea rând, Edward Gierek şi tovarăşii săi au fost transformaţi peste noapte într-un fel de ceată de pitici. În confruntarea bruscă cu realitatea, importanţa lor simbolică a dispărut. Nu mai erau Biroul Politic polonez atotputernic. La căderea măştilor, cu toţii s-au dovedit a fi marionetele arogante ale unei puteri străine, care încercaseră să disimuleze realitatea. Şi toată lumea ştia acest lucru.

După plecarea papei, regimul a făcut toate eforturile posibile pentru reinstituirea stării de fapt de dinainte. Uriaşa cruce care stătuse timp de o săptămână în Piaţa Victoriei din Varşovia a fost demontată. Pavilioanele care găzduiseră liturghiile papale au fost îndepărtate. Încă o dată, temele religioase erau interzise pe ecranele de televizor. Prezentatorii de ştiri pretindeau că totul s-a întors la normal, mai precis, la anormal. În realitate, sub această mască, atmosfera din ţară se schimbase radical. Nimic nu avea să mai fie vreodată la fel.

În ciuda faptului că Republica Populară Polonă era subiectul a numeroase comentarii şi studii, în special a celor concepute de politologi, majoritatea acestor studii erau lipsite de analiza incisivă şi condamnarea principială meritată. Observatorii

vestici, care îşi bazau observaţiile pe modele occidentale, s-au dovedit cât se poate de incapabili să descrie esenţa naturii bestiei comuniste. În special după 1956, când a fost răsturnat stalinismul şi a fost aprobat un tip de comunism mai puţin brutal, a existat o tendinţă puternică în străinătate să se vorbească despre „eliberare" şi „convergenţă". Ipoteza era că militanţii fanatici ai conducerii comuniste ar pierde treptat teren în faţa unor reformatori pacifişti şi că, prin urmare, contextul politic al blocului sovietic s-ar apropia tot mai mult de cel al democraţiilor occidentale. Era o mare iluzie. Observatorii în special ezitau să recunoască numeroasele asemănări dintre comunismul postbelic şi fascismul antebelic; eşuau repetat, în mod straniu, când venea vorba de examinarea efectelor practice ale sistemului nomenclaturii; şi erau ciudat de incapabili să observe diviziunile sociale, instituţionalizate, rezultate din acesta din urmă. Dezbaterea politică postbelică în Occident era puternic influenţată de faptul că mulţi politicieni de dreapta flirtaseră cu idealurile comuniste în anii de tinereţe, petrecându-şi anii formatori în timpul războiului, în lupta împotriva fascismului. Cu siguranţă, în Marea Britanie şi America, alianţa din timpul războiului dintre puterile vestice şi Uniunea Sovietică a avut consecinţe profunde şi pe termen lung. Chiar şi în Războiul Rece, comunismul era privit adesea mai degrabă ca un sistem bun care deraiase, şi nu ca un sistem rău care nu mersese niciodată pe calea pe care şi-o propusese. Ca produs al „extremei stângi", comunismul era considerat în general opusul fascismului, perceput la rându-i ca produs al „extremei drepte". Ideile propuse de teoria totalitarismului, în cadrul căreia comunismul şi fascismul erau două ramuri similare ale aceluiaşi fenomen politic, nu au obţinut niciodată sprijinul maselor. Ar fi însă recomandabil oricui doreşte să înţeleagă realităţile comunismului din cea de-a doua parte a secolului XX să consulte o listă ce cuprinde surprinzător de multe asemănări dintre comunism şi adversarul acestuia, fascismul:

ideologia naţionalist-socialistă	gangsterismul	psihologia urii
pseudoştiinţa	elefanţiaza birocraţiei	cenzura preventivă
obiectivele utopice	propaganda	coerciţia
un partid-stat dualist	estetica puterii	colectivismul
Führerprinzip	duşmanul dialectic	universalismul
	nihilismul moral	dispreţul faţă de democraţia liberală[66].

Majoritatea descrierilor străine referitoare la Republica Populară Polonă utilizau formule precum „statul cu un singur partid", evidenţiind caracteristicile „autoritare" precum „poliţia secretă", cenzura şi controlul economiei. Aceste caracteristici erau cu siguranţă prezente şi importante. Însă nu erau tocmai adecvate şi nu ofereau cheia pentru înţelegerea modului în care funcţiona cu adevărat sistemul. Pentru o asemenea înţelegere este nevoie de o examinare mai atentă a sistemului nomenclaturii şi partidului-stat legat de aceasta din urmă:

> Una din axiomele practicii sovietice era că fiecare poziţie de autoritate din orice sferă a vieţii publice trebuia ocupată de o persoană dependentă de bunăvoinţa şi favorurile

partidului conducător. Toţi funcţionarii de partid şi de stat erau supuşi unei discipline ierarhice riguroase, asemănătoare cu cea a unei armate. Rangurile superioare formau o elită restrânsă, ce se bucura de monopolul puterii şi de accesul exclusiv la o listă de funcţii extrem de influente şi bine remunerate – *nomenklatura*. Organele de partid şi de stat la nivel regional, municipal şi comunal urmau aceleaşi proceduri ca şi superiorii lor din guvernul central. Pentru stabilirea acestui monopol fusese nevoie de o considerabilă lipsă de compasiune şi de scrupule. După aceea, maşinăria a putut fi menţinută în funcţiune cu un minimum de violenţă directă. Toate posturile erau ocupate de oameni numiţi de Partid, şcoliţi în academiile Partidului şi ţinuţi în frâu de către serviciile de securitate şi de ameninţarea epurărilor periodice. Acest sistem se baza pe o reţea a nepotismului politic la o scară inimaginabilă în orice societate pluralistă. Cel puţin teoretic, nici un om capabil de a lua o decizie potenţial ostilă faţă de regimul comunist nu putea ajunge vreodată în poziţia de autoritate necesară pentru a lua acea decizie.

Întregul sistem guvernamental era structurat în aşa fel încât să prevină orice formă de iniţiativă independentă. Pe principiul „puterii duale", toate funcţiile din administraţia statală erau dublate de birouri paralele în cadrul aparatului de partid. Astfel, Consiliul de Stat şi Consiliul Miniştrilor erau subordonate Biroului Politic al Partidului; preşedintele Republicii şi prim-ministrul îşi primeau ordinele de la prim-secretar; ministrul de Afaceri Externe răspundea în faţa Departamentului pentru Afaceri Externe al Partidului; iar primarul satului răspundea în faţa Comitetului sătesc al Partidului. „Statul socialist" nu era decât ramura administrativă a Partidului Comunist de la conducere. Mai mult, membrii nomenclaturii erau încurajaţi să deţină poziţii simultan atât în administraţia statală, cât şi în Partid. Miniştrii conducători erau adesea şi secretari de partid, şi membri ai Comitetului Central al Partidului. Organele de partid de obicei numeau tovarăşi din interior la conducerea oficiilor de stat astfel încât aceştia nu puteau să-şi exercite funcţia în mod independent. În plus, oricare treaptă pe scara de partid avea obligaţia formală de a executa ordinele treptelor superioare. Fiecare membru de partid jura să respecte instrucţiunile superiorilor săi. Drept rezultat, s-a ajuns la situaţia în care Partidul dicta statului; Biroul Politic dicta Partidului ca întreg; iar prim-secretarul, odată ales şi confirmat, dicta Biroului Politic. Centralismul democratic însemna, în practică, o formă extremă de centralizare, în care democraţia era subţiată până la dispariţie. [...]

În ciuda aderării deschise a Partidului la „dictatura proletariatului", instituţia centrală a acelei dictaturi, nomenclatura, a rămas strict secretă. De fapt, din punctul de vedere al Constituţiei poloneze, care garanta egalitatea cetăţenilor, nomenclatura era strict ilegală – confirmând, astfel, că atât Constituţia, cât şi ordinea juridică erau doar nişte ficţiuni convenabile. Reorganizată în 1972, nomenclatura poloneză era condusă de departamentul de cadre al Secretariatului Central de Partid şi era formată din două liste separate – prima, o listă a posturilor rezervate în administraţia de stat şi în birocraţiile de partid; a doua, o listă de oameni cu drept exclusiv de ocupare a posturilor respective. Prima era cunoscută [...] a doua nu a fost niciodată dezvăluită, însă se credea că ar conţine între două şi trei sute de mii de nume din toate categoriile sociale. Aceştia erau dictatorii, birocraţii autodesemnaţi care controlau colectiv mijloacele de producţie, agenţiile de coerciţie şi mediile de informare ale întregii ţări. În practică, din moment ce aceştia desemnau secretarii importanţi ai comitetelor

regionale, municipale şi rurale ale Partidului, ei controlau şi listele corespunzătoare ale nomenclaturii la nivelurile inferioare. Deşi exista, pe bună dreptate, tendinţa de a considera nomenclatura un fel de cerc magic al şefilor de vârf, nu exista în toată ţara nici un supraveghetor al femeilor de servici şi nici un administrator de parc a cărui slujbă, direct sau indirect, să nu se afle în mâinile nomenclaturii. Calitatea de membru al cercului magic aducea privilegii importante – salarii mai mari, pensii preferenţiale, cărţi de identitate speciale, acces la educaţie, clinici de sănătate private ale Partidului, case de vacanţă, maşini de serviciu, locuinţe luxoase, călătorii în străinătate, valută şi – cel mai rentabil aspect – abilitatea de a obţine diverse favoruri fără teama de consecinţe. Conform regulilor publicate în *Dziennik Ustaw* (*Monitorul oficial*) din 1972, multe dintre aceste privilegii erau acordate nu numai respectivilor funcţionari, ci şi partenerilor de viaţă şi rudelor acestora. [...]

Din punctul de vedere al Uniunii Sovietice, sistemul permitea un control maxim în schimbul unui efort minim. Atât timp cât prim-secretarul partidului fratern era menţinut loial interesului sovietic, întreaga structură piramidală a partidului-stat de sub conducerea acestuia putea fi considerată univocă. (Acest aspect evocă mai degrabă modelul conducerii monarhice, unde, prin amplasarea candidatului unei mari puteri pe tronul unui stat clientelar, acea mare putere îşi asigura un aliat dependent.) Chiar şi aşa, se pare că puţine detalii erau lăsate la voia sorţii. Existau o mie şi una de motivaţii pentru secretarii partidelor fraterne de a nu muşca mâna care îi hrănea; fuseseră condiţionaţi de ani îndelungaţi de serviciu într-o atmosferă de adoraţie a tot ceea ce era sovietic. Dar se mai întâmplau şi erori grave. Moscova nu i-a putut uita pe Tito, Imre Nagy, Mao sau Dubček. Prin urmare, se poate ca secretarii partidelor comuniste să fi fost, profilactic, incluşi în politica personalului secret al Partidului Comunist al însăşi Uniunii Sovietice. Existenţa unei nomenclaturi integrate la nivelul întregului bloc sovietic putea fi doar presupusă; însă ar fi fost un gest coerent şi ar fi cadrat cu alte dispozitive similare de consolidare a interdependenţei, care puteau fi observate în alte domenii ale politicii sovietice[67].

Consecinţele sociale ale sistemului politic erau diviziuni inevitabile şi imposibil de inversat. Contrar viziunilor slab informate ale observatorilor externi, care adesea credeau în sloganurile comuniste despre egalitarismul fără clase, societatea Republicii Polone – ca toate societăţile în stil sovietic – era divizată rigid în două clase: conducătorii Partidului şi cei conduşi. Marxiştii independenţi i-ar fi putut numi „clasa exploatatorilor" şi „clasa exploataţilor":

Atitudinile stabilimentului [politic] erau concentrate mai puţin asupra politicii, în sensul restrâns al cuvântului, şi mai mult asupra puterii sociale. Mai întâi, toţi membrii nomenclaturii insistau asupra dreptului lor absolut de a guverna. Se comportau de parcă statul şi toţi locuitorii săi ar fi fost proprietatea lor privată. Când [...] dezbaterea publică asupra naturii „rolului de conducere" al Partidului a pus sub semnul întrebării regulile nomenclaturii, un purtător de cuvânt oficial declara de obicei că „pe această temă nu există loc pentru discuţii". În al doilea rând, ei strângeau rândurile în mod instinctiv în faţa oricărei ameninţări din afară. Deşi între ei existau conflicte, ordonau epurări şi îi turnau pe tovarăşii care nu se conformau, refuzau totodată în mod absolut

orice investigaţie independentă a activităţilor lor. Greşelile din trecut erau întotdeauna atribuite deficienţelor individuale ale personalului, niciodată degradării sistemului ca întreg. În al treilea rând, ei tratau cetăţeanul de rând cu o sfidare inconştientă, nemărginită. Ideea că deliberările Partidului ar trebui să fie ghidate de doleanţele şi aspiraţiile oamenilor obişnuiţi li se părea bizară. Fiindcă societatea poloneză era un cal, un animal ce trebuia înşeuat şi călărit; iar Partidul era călăreţul. (Era metafora lui Stalin însuşi.) În al patrulea rând, ei adoptaseră un stil de viaţă care îi distingea de restul populaţiei, semănând cu o caricatură a obiceiurilor vechii clase conducătoare. Purtau costume de directori uşor demodate, ca nişte afacerişti din Occident trecuţi de prima tinereţe; se adresau unul altuia cu o afectare nefirească, cu *Wy* („dumneavoastră"), iar publicului îi vorbeau în limba de lemn a epocii; aveau şoferi personali care le conduceau limuzinele private, cu geamuri fumurii şi perdele de dantelă; iar hobby-ul lor preferat era vânătoarea – în păduri şi rezervaţii private, deţinute de Partid. În al cincilea rând, le era ruşine de ceea ce făceau. Îşi gestionau afacerile în spatele uşilor închise; îşi transmiteau ordinele prin telefon, fără a lăsa urme în documente; păstrau dosarele ascunse în spatele zidurilor sufocante ale Cenzurii; şi nu au avut niciodată curajul să îşi legalizeze privilegiile. După cum a trebuit să recunoască unul dintre ei, erau agenţi lucrând într-un „mediu străin"; şi în adâncul inimii lor o ştiau foarte bine. Acest lucru trebuie să le fi întins nervii la maximum[68].

Pentru că, în practică, ideea şi structura partidului-stat comunist sfida toate idealurile pe care comuniştii ar fi trebuit să le preţuiască.

Originea cuvântului *nomenklatura* este şi ea interesantă. Conform *Marii Enciclopedii Poloneze*, un *nomenclator* era: „un sclav în Roma antică [...] cu sarcina de a-i aminti stăpânului său de persoanele cu care să facă schimb de saluturi [...] în special important în perioada Republicii, pentru candidaţii la înalte funcţii în stat". În uzul limbii poloneze mai moderne, *nomenklator* era un termen latin referitor la listele proprietăţilor marelui magnat feudal şi, prin extensie, la arendaşii care deţineau aceste proprietăţi. Aici se poate întrevedea adevărata origine culturală a societăţii comuniste. Era greu de imaginat un regim mai îndepărtat de socialism, aşa cum şi-l închipuia restul lumii. Şefii de partid tratau statul ca şi proprietatea lor privată, precum marii baroni medievali; iar pe cetăţenii obişnuiţi îi tratau ca pe nişte iobagi legaţi de pământ, care făceau parte din feuda lor. Între elita conducătoare şi masele populare se căsca o prăpastie adâncă. Existenţa celor „două naţiuni" era o realitate. În acest context trebuie recunoscut copleşitorul sentiment de dependenţă neajutorată al oamenilor de rând faţă de statul comunist şi de liderii săi de Partid.

În toate sectoarele ocupaţionale principale, statul comunist era un angajator monopolist. Statul era proprietarul tuturor întreprinderilor de producţie, tuturor serviciilor, tuturor mijloacelor de transport, tuturor birourilor administrative. Mai rău era că aceiaşi lideri de partid care conduceau locurile de angajare controlau de asemenea: alocarea de locuinţe; accesul la sistemul de învăţământ; sistemul de pensii şi asigurări şi alte servicii sociale; miliţia, care supraveghea înregistrarea obligatorie; şi tribunalele, unde teoretic puteau fi judecate toate cazurile neclare. Împotriva unei asemenea

concentrări masive a puterii sociale, lucrătorul individual nu avea cum să se apere. În vremurile vechi şi nefericite de dinainte de război, când diverşi moşieri iuţi la mânie şi morari haini exercitau monopoluri similare, lucrătorul descurajat putea măcar să plece şi să-şi caute de lucru în altă parte. Sub regimul comunist, el nu avea această opţiune. Pentru că în următorul oraş, în următoarea provincie dădea peste aceeaşi organizaţie de partid, aceleaşi sindicate conduse de Partid, aceeaşi miliţie care ţinea aceleaşi evidenţe ale domiciliului, angajărilor şi acuzaţiilor. Pe scurt, el ori avea să plece capul în faţa autorităţilor Partidului la fiecare colţ, ori risca să fie privat nu doar de mijloacele de trai, ci şi de toate celelalte beneficii sociale. Fiindcă dacă îşi contrazicea şeful sau îşi nemulţumea directorul, el şi familia sa puteau fi transformaţi peste noapte în infractori. Odată ce i se dădea ceea ce polonezii numesc *wilczy bilet*, „biletul lupului", era liber să umble prin păduri ca un animal hăituit. Devenea un paria. Numărul de meserii compatibile cu autoangajarea era în Polonia extrem de limitat. Existau câţiva meşteşugari specializaţi – precum reparatorii de ceasuri sau mecanicii auto; existau şi puţine posibilităţi de a face comerţ cu bucata, cum ar fi mici restaurante private sau magazine cu suveniruri; existau şi artişti privaţi – scriitori, pictori, sculptori, muzicieni şi mai erau şi faimoşii *badylarze* sau „zarzavagiii" care adesea îşi etalau prosperitatea cu ostentaţie. În afară de aceştia însă, dacă cineva dorea să lucreze independent, avea puţine şanse în afară de a se călugări sau de a face agricultură. Şi chiar şi având propria gospodărie, ţăranul trăia la mila funcţionarilor de stat, comisiei statale a preţurilor, centrului de taxe şi impozite, directorului depoului local de utilaje condus de stat şi magazinului de stat din satul lui[69].

Pentru marea masă a oamenilor de rând, nu exista scăpare de sub „dictatura Partidului" asupra proletariatului.

Cea mai bună ilustrare a acestei diviziuni sociale rigide o constituie formulele de adresare introduse de regimul comunist. Membrii de partid, obişnuiau să se adreseze unul altuia cu *Towarzysz*, „tovarăşe". (Ei nici nu s-ar fi gândit vreodată să se adreseze unui bărbat sau unei femei obişnuite cu „tovarăşe" sau „tovarăşă".) Dacă o persoană obişnuită ar fi riscat să se adreseze cu „tovarăşe" unui membru de partid, sugerând prin urmare egalitatea dintre ei, acest gest ar fi fost considerat o impertinenţă sau mai rău de atât. Se cerea ca oamenii de rând să se adreseze unul altuia cu *obywatel* sau *obywatelka*, echivalentul polonez al termenilor francezi *citoyen* şi *citoyenne*, „cetăţean" sau „cetăţeancă". În majoritatea cazurilor însă, oamenii au continuat să utilizeze formula poloneză standard *Pan* şi *Pani*, echivalentele pentru „domnule" şi „doamnă".

Prin urmare, în multe privinţe, contrastul dintre etosul Partidului şi cel al populaţiei în general dezvăluia un conflict moral fundamental:

[...] polonezii nu erau din fire mai sensibili la chestiunile de moralitate decât alte naţiuni; nici comportamentul lor nu era cumva moralmente superior. Departe de aşa ceva. S-ar putea spune chiar că stresul şi viaţa grea în Polonia au produs o mai mare incidenţă a imoralităţii, infracţiunilor mărunte şi a simptomelor răului social decât a fost cazul în alte ţări mai norocoase. Dar aceste afirmaţii doar precizează problema. Cetăţenii unei ţări în care prăpastia dintre valorile morale ale societăţii şi cele propagate de statul monopolist era atât de adâncă au fost nevoiţi să sufere efectele unor presiuni

morale extreme. Într-un stat comunist, trebuia să ai un caracter foarte puternic pentru a rămâne loial prietenilor şi valorilor insuflate în copilărie, cu preţul propriei cariere ; pentru a te abţine de la furtişaguri din proprietatea statului (problemă în care funcţionarii Partidului reprezentau cel mai elocvent exemplu) sau pentru a ignora normele acceptate de Partid privind frecventarea cârciumelor şi alcoolismul. La fiecare colţ exista tentaţia de a obţine un avans în schimbul turnării colegilor, de a depăşi problema lipsei de locuinţe mituindu-l pe şeful asociaţiei de locatari sau de a te lăsa pradă deznădejdii cu o sticlă de *wódka*. Chiar şi admiratorii Poloniei trebuie să recunoască abundenţa tuturor formelor minore de înşelăciune, corupţie şi iresponsabilitate socială. Într-o asemenea atmosferă epuizantă, nu era uşor pentru o persoană onestă să ştie cui să îi fie loială. Un soţ care dorea să ofere condiţii mai bune familiei sale ştia că va reuşi acest lucru dacă se alătură Partidului şi uită tot ce i-a spus mama sa pioasă despre sufletul şi conştiinţa sa. Dacă o soţie dorea să îşi ajute soţul, ştia în graţiile cui trebuie să intre. Dacă profesorii doreau să îşi păstreze locurile de muncă, trebuiau să comunice informaţii despre care ştiau că nu sunt adevărate sau să uite lucruri pe care le ştiau. Dacă studenţii doreau să treacă examenele la materii delicate din punct de vedere ideologic, trebuiau să îşi limiteze remarcile la ceea ce examinatorii erau împuterniciţi să accepte. Dacă un muncitor voia să producă un plus faţă de minimumul solicitat de fabrică, trebuia să accepte că acel surplus nu i-ar fi revenit lui, ci maistrului sau directorului de fabrică. Dacă un funcţionar de partid s-ar fi alăturat regimului cu adevărat din convingere, în scopul de a servi concetăţenilor şi idealurilor socialismului, trebuia să abandoneze orice expresie a respectivelor idealuri în interesul disciplinei de partid. Ce lume nemiloasă ! Şi pe cine trebuia să creadă polonezul ? Sub unele dictaturi, în care toate sursele de informare erau controlate cu succes sau unde consensul social fusese stabilit cu forţa o dată pentru totdeauna, oamenii nu sufereau atât de mult din cauza autorităţilor contradictorii. Dar în Polonia, unde Biserica şi papa spuneau un lucru, iar statul – altul, unde orice bunică îi contrazicea neîncetat pe profesorii de la şcoală, unde părinţii ascundeau faţă de copii opiniile angajatorului lor, fiecărui bărbat şi fiecărei femei i se aducea aminte de semnificaţia binelui şi a răului mult mai frecvent şi brutal. Din cauza istoriei tragice a ţării lor, polonezii se confruntau cu alegeri morale mai des şi mai acut nu doar în comparaţie cu cetăţenii democraţiilor – care sunt lăsaţi în general în voia sorţii –, ci şi cu tovarăşii lor din alte ţări comuniste. Agonia morală a Poloniei deriva mai puţin din dictatura comunistă ca atare, şi mai mult din faptul că această specie de comunism sovietic voia să rupă Polonia de cele mai preţuite valori şi tradiţii ale sale[70].

Aproape orice detaliu din rutina zilnică îi amintea fiecărui bărbat şi fiecărei femei din Polonia ce este bine şi ce este rău. Aici era rădăcina revoltei sociale care plutea în aer şi care, pe la sfârşitul anilor 1970, deja ameninţa să izbucnească.

*
* *

În timp ce Republica Populară se îndrepta cu paşi repezi spre dezastru, guvernul în exil a reuşit să se salveze din divizările penibile ale deceniilor trecute. Mulţi dintre liderii mai în vârstă, precum Zaleski, Anders, Komorowski şi Mikołajczyk se

retrăseseră; o nouă generaţie readucea la viaţă comunitatea; iar în persoana preşedintelui Raczyński, guvernul în exil a dobândit un conducător de calibru, ce a adus cu sine speranţa unificării. Raczyński se aflase la Londra din 1934 şi era primul dintre preşedinţii exilaţi care avea un cuvânt de spus în afara cercurilor pur poloneze. Deosebit de educat şi şarmant, el a rămas activ şi ager, chiar şi după pierderea văzului. Întruchipa acel spirit destinat să reziste mai mult decât uzurpatorii comunişti. Într-adevăr, le-a supravieţuit acestora din urmă nu numai în sens spiritual, ci chiar şi fizic.

Astfel, la începutul anilor 1980 a crescut puternic influenţa emigraţiei. Sub conducerea preşedintelui Reagan, diaspora poloneză din America, de convingere anticomunistă fermă, şi-a regăsit o nouă voce şi o nouă forţă. Cu Jerzy Giedroyć la conducere, Institutul Literar *Kultura* din Paris era în culmea popularităţii şi productivităţii. De la München, sub directoratul lui Jan Nowak-Jeziorański, secţiunea poloneză a postului de radio Europa Liberă a învins staţiile de bruiaj şi cenzorii şi a putut fi ascultat în majoritatea caselor poloneze, la fel ca şi secţiunea poloneză a postului de radio BBC. Mai presus, mulţumită inspiraţiei papei Ioan Paul al II-lea, naţiunea poloneză ca întreg a început în sfârşit să soarbă energie din sprijinul miilor de compatrioţi şi simpatizanţi din străinătate. Această legătură revigorată s-a dovedit cu atât mai importantă atunci când a început să iasă la iveală opoziţia faţă de regimul din Polonia. Opoziţia se baza pe ajutorul diasporei. Iar diaspora şi-a oferit sprijinul opoziţiei.

24

SOLIDARNOŚĆ

Un deceniu de solidaritate

De-a lungul celor zece ani dintre vara anului 1980 şi toamna anului 1990, Polonia a parcurs un *montagne russe* în viaţa politică cum puţine ţări au parcurs vreodată. La începutul deceniului, ea se afla încă sub jugul dictaturii comuniste şi în cadrul blocului sovietic. La sfârşitul deceniului era o naţiune liberă. Putem distinge trei faze separate. În 1980-1981, mişcarea Solidaritatea – singura organizaţie independentă de acest gen din istoria blocului sovietic – a organizat o provocare fără precedent la adresa monopolului partidului conducător. În 1981-1983, elementul militar din cadrul sistemului comunist a lansat un contraatac violent, introducând legea marţială şi suprimând orice activitate deschisă a Solidarităţii într-o încercare disperată de a-şi impresiona superiorii sovietici. Între 1983 şi 1990, liderii militari au eşuat în toate încercările lor de a reinstaura o ordine comunistă viabilă, până când, în cele din urmă, au decis să reinstaureze Solidaritatea, urmărind obiectivul stabilităţii printr-un parteneriat. Efectul a fost însă diametral opus faţă de cel intenţionat. Sistemul comunist s-a prăbuşit.

Deşi o criză majoră în Polonia era aşteptată de mult timp, nimeni nu a anticipat cursul exact al evenimentelor. Puţini oameni au ghicit că nu Biserica, nu reformatorii frustraţi din interiorul Partidului şi nici intelectualii disidenţi nu aveau să preia iniţiativa politică, ci clasa muncitoare poloneză şi o generaţie cu totul nouă de activişti proletari. Puţini comentatori ar fi mizat pe o confruntare paşnică între opoziţia maselor şi aparatul de securitate al statului. Într-adevăr, până nu a apărut, la începutul verii anului 1980, un organism obscur solicitând sindicate independente, lumea nu mai auzise de o asemenea mişcare. Intervievat în iunie, sufletul acestui „grup de discuţii", un electrician şomer din Gdańsk, nu avea nici o idee despre momentul în care mişcarea ar putea să producă rezultate concrete. Cu doar câteva săptămâni înainte de evenimente, el ştia doar că era vorba de o cauză pentru care merita să lupte.

Mişcarea Solidaritatea a apărut în iulie-august 1980 prin unirea vechilor grupuri disidente, care acum activau la o scară mai largă şi erau mai hotărâte să opună rezistenţă. Societatea poloneză, care rămăsese scindată de-a lungul anilor 1970, şi-a asumat acum un sentiment copleşitor al ţelului comun. Muncitorii şi intelectualii

şi-au dat mâna şi mai mulţi comunişti radicali importanţi şi-au alăturat solicitările în mod deschis. Imboldul la revoltă, ca şi cu patru ani în urmă, a fost o creştere arbitrară a preţurilor la alimente. O mulţime de greve au izbucnit în fabricile din întreaga ţară, mai întâi la Lublin, apoi în aproape toate oraşele, mari şi mici, într-o vreme în care grevele erau ilegale. Sindicatele oficiale, care erau create pentru a aplica politica partidului conducător, au pierdut în întregime controlul. Muncitorii nu cereau doar creşteri salariale în funcţie de creşterea preţurilor la alimente, ci solicitau îndeplinirea tuturor nemulţumirilor neglijate până atunci. Presiunea crescând, Partidul a adoptat o strategie de gestionare locală a grevelor. Această strategie aproape că a dat roade. Funcţionarii locali îi mituiau pe greviştii cu bani, promisiuni şi ameninţări. Fuseseră instruiţi să minimizeze confruntarea şi să prevină cu orice preţ unificarea grevelor locale într-o mare revoltă naţională. Aproape că au avut succes. Numai că nu luaseră în calcul inspiraţia şi talentul de negociator ale unui individ ieşit din comun.

Despre Lech Wałęsa (n. 1943) se zvonea că fusese la închisoare de o sută de ori. El era un simplu electrician de pe Şantierul Naval „Lenin" din Gdańsk, care primise avertismente în mod repetat, fiind ineficient prin refuzul său de a respecta ordinele direcţiunii comuniste. Era un credincios catolic, tată a şapte copii şi membru al unui grup muncitoresc clandestin, dedicat memoriei protestatarilor ucişi de forţele de securitate cu zece ani înainte. Mai mult, aparţinea clasei şi generaţiei celei mai devotate filozofiei noului papă: rezistenţa fără violenţă. La izbucnirea grevei în Şantierul Naval „Lenin", Wałęsa, proaspăt concediat, nu a fost prezent. Însă la scurt timp, el a făcut renumitul salt peste gardul din spatele şantierului, preluând postul de preşedinte al comitetului de grevă. Era o scenă fără precedent. Aproape 20.000 de grevişti s-au baricadat la locul de muncă. Mii de simpatizanţi au împodobit porţile şantierului cu flori şi icoane. Un preot a fost lăsat să intre pentru a-i împărtăşi pe credincioşi şi pentru a ţine slujba la locul de muncă – o noutate pentru blocul sovietic. Au sosit consilieri bine instruiţi. Mass-media din toată lumea aştepta, simţind iminenţa unei revoluţii. Echipa lui Wałęsa a ajuns la o înţelegere privind toate problemele strict locale, însă în zilele critice a amânat anularea grevei până când toate celelalte greve, din alte oraşe, vor fi fost rezolvate în mod satisfăcător. De aici şi numele „Solidaritatea" şi solicitarea de creare a unor sindicate independente şi autonome, la care să poată adera orice muncitor polonez. Comitetul local al grevei din Gdańsk a fost extins şi rebotezat Comitetul de Grevă al Fabricilor (MKS).

Criza din vară se dezvoltase cu o viteză ameţitoare. La început, grevele care izbucniseră pe alocuri păreau că urmau aceeaşi direcţie ca şi cele din 1970 şi 1976. Însă în curând a devenit evident că, de această dată, muncitorii nu se vor lăsa din nou traşi pe sfoară. Momentul adevărului a sosit când greviştii lui Wałęsa din Gdańsk au refuzat soluţionarea favorabilă a propriilor lor solicitări pe motivul că şi-ar trăda colegii grevişti din alte locuri. Comuniştii şi-au dat atunci seama că monopolul partidului conducător era atacat printr-o acţiune concertată din întreaga ţară. Inimile tuturor comuniştilor devotaţi de la putere s-au făcut cât un purice când au văzut sloganul: „PROLETARI DIN TOATE ÎNTREPRINDERILE, UNIŢI-VĂ!".

Nici un partid comunist nu acceptase vreodată principiul ca muncitorii să se conducă de unii singuri. Experimentele aşa-numitei mişcări de „Autoguvernare Muncitorească", realizate în Iugoslavia şi pentru scurt timp şi în Polonia după 1956, nu au implicat niciodată o renunţare la controlul Partidului. Deşi pretindea că susţine „dictatura proletariatului", blocul sovietic funcţiona pe baza unei elite a Partidului, care dădea ordine muncitorilor şi tuturor celorlalţi. Astfel, Wałęsa contesta cel mai sacru mit aflat la temelia nu doar a Republicii Populare Polone, ci şi a fiecăruia dintre celelalte colţuri ale imperiului Moscovei. De la Varşovia a fost trimis pe coasta Mării Baltice un ministru bine îmbrăcat, pentru a conduce negocierile. Pe nume Mieczysław Jagielski, acesta a făcut ameninţări şi şi-a exprimat mâhnirea, însă adversarii proletari au rămas de neclintit. Până la urmă, Jagielski şi-a dat seama că rămăseseră doar două posibilităţi – fie se ajungea la o înţelegere în condiţiile impuse de grevişti, fie se făcea imediat uz de forţă, variantă pentru care Partidul nu era pregătit.

Înţelegerea de la Gdańsk din 31 august 1980 cuprindea douăzeci şi unu de puncte. Unele clauze, precum cea prin care se solicita ca muncitorii concediaţi să-şi poată relua activitatea la fabrică, aveau doar o importanţă pur locală. Însă altele au marcat o schimbare fundamentală în ordinea politică existentă. Wałęsa a insistat nu numai ca noile sale sindicate naţionale să fie „independente" şi „autonome", ci şi să se garanteze dreptul la grevă, libertatea de opinie şi accesul la mass-media. De asemenea, a insistat ca lui şi colegilor săi să le fie acordată imunitatea în faţa arestului sau altor represiuni. După cum ştia din propria experienţă dureroasă, în caz de fenomene de disidenţă, autorităţile comuniste obişnuiau să facă anumite concesii strategice pe hârtie, pentru ca apoi să le anuleze prin măsuri arbitrare. Wałęsa a semnat înţelegerea în speranţa că de această dată concesiile, odată garantate, vor fi irevocabile. Jagielski a semnat cu aprobarea Biroului Politic, comuniştii presupunând că aceste concesii acordate de Partid vor putea fi mai târziu anulate de acelaşi partid. Un tânăr observator britanic, care a primit un sprijin excepţional din partea colegilor săi polonezi dornici să transmită informaţia către lumea din afara graniţelor, a înregistrat evenimentele într-un stil inimitabil.

ZIUA A ŞAPTESPREZECEA: SÂMBĂTĂ, 30 AUGUST

„PROLETARI DIN TOATE FABRICILE, UNIŢI-VĂ!" – spune o pancartă mare, atârnată deasupra porţii principale.

Pe la zece şi jumătate, Jagielski soseşte în sfârşit [...] şi strânge mâinile tuturor cu veselie. În camera de sticlă, Gwiazda citeşte punctele 1 şi 2 din proiectul înţelegerii, pregătit de echipa de lucru; trece relativ repede peste controversatul paragraf despre faptul că noile sindicate „recunosc că PZPR deţine rolul principal în conducerea statului şi nu doresc să tulbure sistemul stabilit al alianţelor internaţionale [...]". Jagielski, cu un oarecare entuziasm, îşi anunţă acordul asupra primului punct. Un ropot de aplauze din sală: au câştigat; la urma urmei, au realizat „imposibilul" [...] Al doilea punct promite nu doar „dreptul la grevă", ci şi securitatea personală a greviştilor şi a „persoanelor care îi ajută". „Domnule Preşedinte", se aude clar vocea lui Jagielski prin amplificatoare, „aş dori să ştiu [...] cuvintele «persoanele care îi

ajută» chiar sunt necesare?" [...] Însă glasul lui este înecat de un val de indignare [...] „Acceptăm, acceptăm [...]", strigă Jagielski contra voinţei lui, peste vociferarea generală [...]
Jubilare [...] Wałęsa este purtat pe umerii muncitorilor până la poarta principală. *„Sto lat, sto lat..."* cântă ei, „trăiască-ne o sută de ani" [...]

ZIUA A OPTSPREZECEA: DUMINICĂ, 31 AUGUST

9.00. Ai crede că s-a întors papa. În aceeaşi lumină orbitoare a soarelui, aceeaşi mulţime numeroasă, blândă şi euforică, iar prin amplificatoare se aude o slujbă [...] La puţin timp după ora 11, echipa guvernului soseşte pentru ultima oară [...] Încă o dată, ei sunt conduşi printre muncitorii şantierului naval, care acum sunt numai zâmbete şi râsete. Andrzej Wajda se află şi el aici cu o echipă de filmare, pentru a documenta continuarea unui portret al muncitorilor-eroi staliniști, intitulat *Omul de Marmură* [...]
Are loc încă o discuţie aprinsă despre deţinuţii politici, însă după aceea trec repede prin celelalte şaptesprezece puncte, citind şi aprobând text după text [...] Vine pauza de prânz.
În mod neaşteptat, Wałęsa citeşte o scurtă declaraţie pregătită dinainte:
„*Kochani* (un cuvânt însemnând «dragii mei»), ne întoarcem la muncă pe 1 septembrie [...] Am primit tot ce se putea în aceste împrejurări. Şi vom reuşi să obţinem şi restul, pentru că acum avem cel mai important lucru, SINDICATELE noastre IN-DE-PEN-DEN-TE, AUTONOME. Aceasta este garanţia noastră pentru viitor [...] Declar această grevă încheiată".

Aplauze prelungite. Cele două delegaţii se ridică pentru a cânta imnul naţional [...] Intrând în sala mare, se adună pentru ultima oară pe platformă, între Lenin, cruce şi vultur, pentru ceremonia finală de semnare. Wałęsa îi mulţumeşte vicepremierului [...] „Ne-am înţeles ca de la polonez la polonez" (*jak Polak z Polakiem*). Jagielski preia expresia „ca de la polonez la polonez" şi concluzionează „[...] cred cu tărie că dorim să servim cauza poporului, a naţiunii noastre, a patriei noastre socialiste [...]". Carele de filmare ale televiziunii de stat se mişcă cu repeziciune. La ştirile serii, ţării i se va arăta o sală plină ochi, aplaudând la auzul cuvintelor „patriei noastre socialiste". Dar oamenii îl vor vedea şi pe Wałęsa semnând înţelegerea cu un pix de plastic supradimensionat, decorat cu o fotografie a papei.
Apoi, alte urale, alte ovaţii, mulţumiri aduse consilierilor [...] se deschid porţile [...] Dar nu este decât sfârşitul începutului.[1]

Aceasta a fost fisura prin care s-au scurs fără întârziere toate miturile, ficţiunile şi prefăcătoriile acumulate în lumea comunistă.

În prima perioadă de activitate liberă, care a durat de la 31 august 1980 până în 12 decembrie 1981, Solidaritatea a devenit tot mai puternică. Odată înregistrată legal la tribunal, aceasta nu mai putea fi răsturnată decât dacă guvernul comunist şi-ar fi încălcat propria lege. Solidaritatea a atras milioane de oameni din toate categoriile sociale, depăşindu-şi rapid rolul iniţial de organizaţie sindicalistă. A devenit o mişcare socială, o societate naţională de ajutor reciproc pentru toţi cei care doreau să

fie protejaţi de ordinele arbitrare ale Partidului. Mai mult, a câştigat sprijinul semnificativ al primatului polonez, al cărui mesaj de forţă prin pace era respectat de toţi.

La început, Wałęsa a respins conceptul unei organizaţii centralizate. Nu dorea să vadă un executiv puternic dând directive sucursalelor regionale subordonate. În schimb, el susţinea suveranitatea comitetelor regionale de grevă, ai căror delegaţi să fie liberi să aprobe sau să ignore recomandările unei comisii naţionale de coordonare. Un asemenea sistem ar avea, desigur, dificultăţi în formularea unor politici comune. Însă era proiectat pentru a rezista şi a supravieţui oricărui atac exterior asupra organelor sale centrale sau liderilor săi centrali. De asemenea, era un ecou straniu al relaţiei istorice dintre Seim şi dietele locale din vechea Republică polono-lituaniană. Wałęsa, precum un bătrân nobil sarmat, cu care semăna de altfel atât de mult, se pare că a înţeles instinctiv că principala ameninţare la existenţa Solidarităţii erau pretenţiile absolute ale puterii statului şi Partidului. Dacă era aşa, atunci clasa muncitoare poloneză reînvia principiile de odinioară ale democraţiei nobiliare – tradiţii care păreau să fi supravieţuit unei uitări ce durase două secole. Era, în orice caz, o paralelă istorică fascinantă.

Desigur, apariţia Solidarităţii a provocat în mod inevitabil daune majore regimului comunist. Principala victimă a fost Edward Gierek, prim-secretarul discreditat, care pe 6 septembrie 1980 a fost înlocuit de Stanisław Kania, un om cu viziuni neclare şi dispus la compromisuri. Şi mai grav, activităţile obişnuite ale dictaturii de partid erau subminate de apariţia „structurilor orizontale" printre acei tovarăşi care începeau să se alăture Solidarităţii, fără să părăsească Partidul. Ca armată politică, PZPR pur şi simplu nu avea cum să funcţioneze dacă, în loc să execute ordinele clare date de conducere, soldaţii săi începeau să conteste ordinele. Cel mai rău era poate faptul că tovarăşii polonezi îşi pierdeau încrederea în conducătorii lor sovietici. În această perioadă, Doctrina Brejnev încă era de actualitate, chiar dacă Brejnev însuşi se afla în faza terminală a unei îndelungate boli degenerative. De la invazia Cehoslovaciei din 1968, partidelor comuniste li se acordase libertatea de a-şi urma propriile „căi spre socialism", însă doar cu condiţia menţinerii loialităţii faţă de marxism-leninism. Or, Lenin nu ar fi permis niciodată un sindicat independent, susţinut de milioane de muncitori. Prin urmare, după ce Solidaritatea a fost recunoscută şi înregistrată oficial, centrul de la Moscova s-a pregătit să intervină.

Moscova dispunea de numeroase mecanisme pentru a asigura supunerea sateliţilor săi. Pe vreme de pace, Departamentul Internaţional al PCUS a fost însărcinat cu supervizarea tuturor comitetelor centrale ale tuturor partidelor comuniste din străinătate. Acest departament făcea toate numirile în eşaloanele superioare ale partidelor, încorporându-i în nomenclatura sovietică pe toţi liderii comunişti aflaţi la putere în străinătate. Teoretic, prin urmare, nici un guvern satelit nu avea cum să se îndepărteze de la calea stabilită. Însă când tovarăşii străini omologi îşi depăşeau totuşi atribuţiile, cum a fost cazul la Praga în 1968 sau la Varşovia în 1980, aceştia puteau fi opriţi din mai multe direcţii. În ultimă instanţă, armata sovietică era pregătită să intervină pentru a reafirma controlul Moscovei. Înainte de luarea acestei măsuri, fiecare ţară-satelit îşi putea activa propria armată şi propriile forţe interne de securitate,

ai căror ofiţeri superiori fuseseră instruiţi în URSS şi depuseseră jurământul de a susţine alianţa sovietică. În cele din urmă, exista şi KGB-ul, ai cărui agenţi deţineau posturi influente în fiecare sector al maşinăriei de partid din fiecare stat-satelit. Acesta este contextul în care a reuşit să se afirme generalul Wojciech Jaruzelski.

Născut în 1923, Jaruzelski era un personaj cu o biografie de elită. Era polonez, fiul unei familii tradiţionale catolice din regiunea Lublin. De la o vârstă fragedă căzuse în capcana regimului sovietic, fiind antrenat şi crescut ca membru al elitei comuniste. În 1939, când armata sovietică a ocupat Polonia de Est, el şi familia lui au fost capturaţi şi deportaţi în Siberia, unde tatăl său a fost ucis. Doi ani mai târziu, precum mulţi alţi polonezi eliberaţi din lagăre, a plecat cu intenţia de a se alătura armatei poloneze în Rusia. Însă, nereuşind să ajungă la destinaţie la timp, a intrat cadet în armata sovietică. S-a întors în Polonia în 1944-1945 în rândurile Armatei I (a generalului Berling), aflată sub comanda sovietică. Jaruzelski nu era însă un tânăr ofiţer de armată oarecare. După cum avea să arate viitoarea sa carieră, el aparţinea unui corp de elită al ofiţerilor politici, care combinau funcţiile lor politice cu sarcinile militare de zi cu zi. În 1956, când majoritatea „consilierilor" sovietici care activau în Polonia au fost trimişi înapoi acasă, Jaruzelski a rămas, ajungând director al Departamentului Politic-Militar – un organ foarte sensibil, care în realitate controla armata naţională poloneză în numele Moscovei. Este aproape cert că, de la acest moment, Jaruzelski a rămas un apropiat al Grupului Andropov. După cum era de aşteptat, el şi-a făcut intrarea în arena publică mai întâi ca ministru al Apărării şi, din februarie 1981, ca prim-ministru.

Timp de douăzeci şi cinci de ani, Iuri Andropov a fost principalul administrator al URSS în ţările din Europa de Est. Ca ambasador sovietic la Budapesta în timpul revoluţiei ungare din 1956 şi ulterior, el a conceput o strategie pentru îngrădirea sateliţilor neliniştiţi. După succesul evident al „kadarizării" din Ungaria, strategia lui a fost aplicată (cu mici variaţii) în întregul bloc sovietic. Esenţa acestei strategii consta în introducerea mecanismelor liberale ale economiei de piaţă, în combinaţie cu menţinerea unui control extrem de vigilent în domeniul politic. Spre sfârşitul anilor 1970, Andropov, devenit şef al KGB-ului, ar fi putut să ia în considerare reformarea URSS în aceeaşi direcţie. Totuşi, existau multe opinii împotriva lui. La Moscova, Biroul Politic îi favoriza încă pe conservatorii foarte precauţi dintr-o epocă trecută. În blocul sovietic în general, fiecare ţară părea să-şi urmeze propria cale. România era în mâinile rebelului Ceauşescu, care ducea o politică proprie. Cehoslovacia fusese „normalizată" după normele rigide ale Doctrinei Brejnev. Polonia, sub preşedinţia lui Gierek, se afla pe o cale greşită din două puncte de vedere: combina relaxarea pe plan politic cu erezia pe plan economic, expunându-se pericolului de a ajunge la mâna cămătarilor occidentali. În plus, Andropov era grav bolnav. El şi acoliţii săi – printre care se numărau atât Wojciech Jaruzelski, cât şi tânărul Mihail Gorbaciov – puteau doar să spere că Andropov va trăi până apărea o nouă oportunitate.

Un lucru era cert. Solidaritatea submina cu paşi repezi şansele centrului de la Moscova de a introduce tipul de reforme visate. Ca atare, Solidaritatea trebuia oprită – atât în interesul potenţialilor reformatori sovietici, cât şi în cel al sovieticilor

conservatori. Ulterior au apărut informaţii despre pregătirile Ministerului Apărării condus de generalul Jaruzelski, în august 1980, chiar înainte ca Solidaritatea să fie legalizată. Armata a împrumutat miliţiei vehiculele sale blindate pentru transportul miliţienilor înarmaţi. S-au pus la dispoziţie avioane militare pentru transportarea miliţienilor din alte colţuri ale ţării către Gdańsk. Presa armatei tipărea fluturaşi de propagandă cu caricatura lui Wałęsa ca lider al unui puci în stil sud-american, pe care i-a distribuit la Gdańsk în scopul discreditării greviştilor[2].

După intrarea în legalitate a Solidarităţii, la Moscova s-au intensificat îngrijorările. În decembrie, conducerea sovietică a decis să facă o demonstraţie de putere: dacă nu printr-o intervenţie militară directă, cel puţin sub forma unor manevre militare ameninţătoare, precum în Cehoslovacia în august 1968. O flotă de război sovietică a apărut în Marea Baltică, în apropierea Golfului Gdańsk. Mai multe divizii de tancuri sovietice s-au adunat de-a lungul frontierei estice a Poloniei. Conform informaţiilor obţinute de americani prin supravegherea prin satelit, într-una din zile tancurile chiar au trecut graniţa în teritoriul polonez. Consilierul în probleme de securitate naţională al preşedintelui american Jimmy Carter, Zbigniew Brzeziński, născut în Polonia, a vorbit imediat la telefon cu papa polonez aflat la Roma; era mijlocul lunii decembrie 1980. Ulterior, situaţia s-a mai detensionat. Nu a avut loc nici o intervenţie.

Multe lucruri mai rămân de lămurit în legătură cu acest episod straniu. Însă pot fi deduse concluziile esenţiale. Se ştie, de exemplu, că generalul Jaruzelski a fost numit prim-ministru la scurt timp după începutul crizei, oferind astfel facţiunii prosovietice a PZPR controlul asupra aparatului de stat, chiar în condiţiile în care conducerea Partidului pierdea teren. Se ştie de asemenea, din ceea ce s-a întâmplat mai târziu în acelaşi an, că în prima parte a anului 1981 se plănuise în secret o lovitură de stat militară, sub conducerea lui Jaruzelski. În viziunea unor comentatori, întrebarea principală era: oare Jaruzelski acţiona din propria voinţă sau la ordinele trimise de Moscova? Însă o asemenea dezbatere teoretică ignora faptele. Numit de sovietici pentru a activa în interiorul Poloniei, de-a lungul întregii sale cariere, Jaruzelski nu a avut opţiunea să decidă singur. Ar fi putut lua iniţiativa, probabil, propunând un curs de acţiune care să fie ulterior aprobat de superiorii săi de la Moscova. Putea pretinde (şi ar fi avut dreptate) că a acţionat din motive umanitare, căutând reducerea la minimum a vărsării de sânge. Iar faptul că a preferat soluţia potenţialilor reformatori sovietici faţă de cea a susţinătorilor represiunii dure poate fi privit ca un joc politic relativ abil şi inspirat. Însă era un joc jucat în cadrul dominaţiei sovietice asupra Poloniei. Indiferent de explicaţiile lui Jaruzelski în memoriile sale, patriotismul pur şi simplu nu-şi avea locul în această ecuaţie[3].

În 1981, prin urmare, Solidaritatea a luptat pentru obiectivele sale, fără a observa pregătirile care se făceau pentru suprimarea sa. A depăşit cu succes numeroase dificultăţi. Pe 19 martie, a rezistat tentaţiei de a ieşi în stradă ca răspuns la o provocare din partea miliţiei la Bydgoszcz, unde activiştii Solidarităţii fuseseră bătuţi cu sălbăticie. (Afacerea Bydgoszcz s-a încheiat la sfârşitul lunii printr-un acord semnat la Varşovia, despre care mulţi considerau că include concesii inutile.) La începutul lunii iulie, Solidaritatea a supravieţuit dezbaterilor ameninţătoare ale unui

congres al Partidului Comunist, despre care mulţi se aşteptau să se încheie printr-un apel la o intervenţie sovietică. În septembrie a reuşit să organizeze un congres naţional propriu, în cadrul căruia, în ciuda atmosferei febrile şi haotice, delegaţii din întreaga Polonie au confirmat popularitatea cauzei Solidarităţii. Mai mult, aceasta a atras susţinerea a aproximativ zece milioane de membri, devenind arbitrul natural al oricărui fel de dispute – în fabrici, în marile complexe imobiliare, în magazine, chiar şi pe străzi. 1981 a fost un an de nemulţumiri sociale extreme. Magazinele alimentare goale erau închise în cea mai mare parte a zilei. Familiile stăteau la cozi ore întregi, aşteptându-şi raţiile insuficiente. Cozile de la benzinării se întindeau pe mai mulţi kilometri. Reprezentanţii Solidarităţii menţineau ordinea cu zâmbetul pe buze. Wałęsa şi asociaţii săi călătoreau prin ţară ca să-i îmbărbăteze pe oameni. Nu s-au înregistrat tulburări majore.

Cozile la pâine din 1980-1981 au devenit cel mai mare seminar social, politic şi istoric la care au participat vreodată polonezii. Starea de spirit s-a deteriorat odată cu introducerea raţionalizării porţiilor. În fiecare oraş, mare sau mic, oamenii stând la coadă cu stoicism, zi după zi, în ploaie sau în soare, vorbeau despre toate lucrurile care îi apăsau, iar din dificultăţile comune s-a dezvoltat un puternic simţ al comuniunii. Oamenii vorbeau despre experienţele familiilor lor în timpul războiului şi sub stalinism, comentau contrastul grosolan dintre realităţile cunoscute de ei şi informaţiile false servite de mass-media controlate de stat şi discutau deschis despre cruzimea şi corupţia regimului conducător. (Nu au putut să nu observe, de exemplu, că membrii de partid, care aveau acces la magazinele private ale Partidului cu mărfuri preferenţiale, nu trebuiau să stea la coadă cu muritorii de rând.) Mai ales, oamenii spuneau bancuri. Umorul politic polonez revenise la viaţă. „Ce cuvânt sună la fel în engleză şi în poloneză?", întrebau ei. Răspunsul era *„meat"**. Nimic nu putea fi mai dăunător reputaţiei Partidului. Cenzura devenise irelevantă. După treizeci şi cinci de ani de „progres socialist", era evident că sistemul comunist eşuase.

În această atmosferă stranie, în care relaxarea politică era însoţită de dificultăţile economice, multe dintre constrângerile asupra vieţii culturale au încetat să mai aibă efect. Editurile, directorii de teatru, patronii artelor şi cineaştii au găsit curajul să producă şi să promoveze un gen de cărţi, spectacole şi evenimente pe care aparatul comunist nu le-ar fi tolerat niciodată în condiţii normale. Partidul, demoralizat, nu a mai găsit forţa să îi oprească. Unul dintre cele mai senzaţionale evenimente a fost reîntoarcerea în Polonia a lui Czesław Miłosz (1911-2004), care câştigase Premiul Nobel pentru Literatură în 1980. Poet emigrant, autorul *Gândirii captive* (1953), o analiză distrugătoare a politicii culturale comuniste, şi fiu al teritoriilor pierdute de la fosta frontieră de est, a devenit peste noapte o celebritate naţională. Ani de zile se aflase pe lista neagră a cenzurii, în categoria persoanelor al căror nume nu putea fi rostit nici măcar în scopul defăimării. Iar acum, dintr-odată, numele său era pe buzele tuturor, iar versurile sale figurau pe listele

* În limba engleză, „carne", pronunţat la fel şi sinonim pentru cuvântul polonez „mit", însemnând „mit" (n.tr.).

de lecturi ale fiecărui student. De asemenea senzațională a fost lansarea nerestricționată a două filme despre disidenți regizate de Andrzej Wajda: *Omul de fier* (1981) și *Omul de marmură* (1977). Deși cel de-al doilea film circulase anterior în cercuri restrânse, cele două filme erau prezentate acum împreună în fiecare cinematograf din țară, fiind cea mai grăitoare incriminare la care fusese expus până atunci mitul comunist. Tema lor era istoria postbelică a clasei muncitoare poloneze, iar mesajul lor tulburător sublinia faptul că majoritatea chinurilor și sacrificiilor teribile din ultimele trei decenii, suportate cu răbdare în speranța unui viitor mai bun, fuseseră în mare parte zadarnice.

Polonia suferise două lovituri dure în mai 1981 : moartea cardinalului Wyszyński și atentatul la viața papei. Timp de douăzeci și cinci de ani, arhiepiscopul Bisericii poloneze a exercitat o influență uriașă în viața țării, bucurându-se de un nivel al respectului și autorității personale neatins de contemporanii săi. El fusese garantul relațiilor dintre conducători și conduși, care, în pofida unor scurte întreruperi, s-au menținut în echilibru din 1956. Ca susținător declarat al Solidarității, el a contribuit la consolidarea viziunii potrivit căreia mișcarea lui Wałęsa nu era o amenințare violentă la adresa ordinii sociale sau politice. După decesul său, neliniștile aveau să se intensifice în mod inevitabil. Succesorul său, Józef Glemp (1929-2013), fost episcop de Warmia, era un om mai puțin impresionant, care avea să oscileze între cerințele regimului și dorințele congregației sale.

În toamnă, climatul politic s-a deteriorat. Negocierile dintre Solidaritatea și guvern nu înregistrau nici un progres real. Încercările de a forma un consiliu tripartit de reconciliere națională, susținut de partidul conducător, Biserică și Solidaritatea, nu au dat nici un rezultat. Impasul se apropia rapid, iar incriminările se acumulau. Purtătorii de cuvânt ai Partidului acuzau Solidaritatea că înaintează cereri imposibile, în timp ce cei ai Solidarității învinuiau Partidul pentru încălcarea promisiunilor. Și mai alarmant era faptul că miliția luase măsuri pentru a împiedica Solidaritatea să își desfășoare activitatea în anumite sectoare ale industriei. Greva de durată din orașul Radom era însoțită de zvonuri despre brutalitatea miliției. Baza zvonurilor a devenit evidentă abia când s-a aflat că Radom era centrul industriei secrete de armament a Poloniei. În ciuda dezorganizării sale, regimul comunist nu intenționa să lase Solidaritatea să pătrundă în bastioanele interne ale infrastructurii Pactului de la Varșovia. Se ajunsese la o limită.

În aceste luni, numeroși observatori externi au pierdut din vedere semnele grăitoare ale unor schimbări esențiale din cadrul PZPR, care ar fi trebuit considerate un avertisment al șocului ce urma. Analizând retrospectiv, este ușor de observat că militarii conspiratori pregăteau terenul pentru acțiune. În octombrie, generalul Jaruzelski și-a asumat poziția supremă de secretar de partid, înlocuindu-l pe Stanisław Kania care era ineficient, însă exprimându-și dorința de a continua programul lansat de Kania, *Odnowa* („Reînnoirea partidului"). În octombrie, Jaruzelski a trimis mii de patrule înarmate în mediul rural, aparent pentru a ajuta la distribuirea alimentelor, însă de fapt pentru a colecta informații locale și pentru a populariza imaginea armatei ca prieten al poporului. În noiembrie și la începutul lunii decembrie, pe

când controlul lui Jaruzelski devenea mai sever, mass-media oficiale, în frunte cu DTV, canalul de televiziune publică de ştiri, încercau tot mai insistent să-i discrediteze pe liderii Solidarităţii şi, dacă se putea, să-i întărâte şi să-i atragă astfel în capcana unui act direct de rebeliune. Pe 4 decembrie au obţinut ceea ce doreau. Un microfon secret amplasat de serviciile de securitate la o întâlnire dintre Wałęsa şi liderii grevei de la Radom a înregistrat o izbucnire care, falsificată corespunzător, suna ca un apel la o revoltă generală. Înregistrările de la Radom au fost manipulate, dar puteau fi folosite ca „dovezi". Apoi, a fost doar o chestiune de câteva zile până când detaşamentele de atac au fost instruite, trupele şi-au ocupat poziţiile, iar generalii şi-au primit ordinele.

Rămâne însă întrebarea contrariantă referitoare la ce anume se înţelegea prin „nucleul stabilimentului comunist" care plănuise acest demers şi care se pare că putea să acţioneze independent de aparatul principal al Partidului şi, la nevoie, putea chiar să îl răstoarne. Acest nucleu nu îi includea numai pe generalul Jaruzelski şi pe asociaţii săi direcţi, precum generalul Kiszczak sau generalul Siwicki, care i se alăturaseră în tăcere în Biroul Politic, ci şi pe toţi cei care, cu sau fără uniforme, deţineau poziţii-cheie în guvern şi în industrie, în special în serviciile militare, de securitate şi spionaj, şi care erau loiali agenţiilor sovietice care aprobaseră numirea lor în funcţiile pe care le ocupau. Această situaţie nu ar fi trebuit să fie surprinzătoare. Nucleul stabilimentului comunist era format din agenţii şi spionii servili ai Uniunii Sovietice. Generalul Jaruzelski avea să-i descrie ca „patrioţi".

În acest moment, un scriitor britanic, rugat de editorii săi să rezume progresul Solidarităţii din anul precedent, era convins că se punea la cale o lovitură de stat. Era de asemenea convins că nimic nu mai putea aduce Polonia înapoi la situaţia de dinainte de 1980...

> Multe lucruri depind de acţiunile Uniunii Sovietice, a cărei dilemă este pe atât de evidentă pe cât de clare îi sunt intenţiile. Dacă Uniunea Sovietică intervine prin forţă armată [...] ar putea să recâştige controlul asupra Poloniei pentru câteva luni, însă va câştiga de asemenea dispreţul veşnic al tuturor polonezilor şi va pierde susţinerea lor pentru totdeauna. Polonia ar deveni rapid o povară insuportabilă asupra întregului imperiu sovietic. Pe de altă parte, dacă Uniunea Sovietică nu îşi trimite forţele şi alege calea abţinerii, Partidul Comunist Polonez nu va avea nici o şansă să se impună din nou ca mai înainte. Orice se va întâmpla, nu mai există nici o cale de întoarcere la vechiul regim practicat în Polonia de Gomułka şi Gierek începând cu 1956[4].

Dictatura militară din decembrie 1981

Lovitura de stat a generalului Jaruzelski din 13 decembrie 1981 a luat prin surprindere pe aproape toată lumea. I-a surprins pe intelectualii din Occident, care, cu puţine excepţii, argumentaseră că sistemul sovietic excludea posibilitatea ca armata să preia puterea. I-a surprins pe membrii Consiliului de Stat, care au primit un preaviz de doar câteva ore pentru a legaliza „starea de necesitate". Şi cu siguranţă

i-a surprins pe liderii Solidarităţii, majoritatea dintre ei fiind ridicaţi chiar din prima noapte din paturile lor. Majoritatea polonezilor s-au trezit în dimineaţa zilei de 13 decembrie cu tancuri pe străzi, puncte militare de control la fiecare intersecţie şi cu declaraţia de instituire a legii marţiale (tipărită anterior în Uniunea Sovietică) afişată la fiecare colţ de stradă. În cursul săptămânii următoare, majoritatea grevelor spontane de protest din minele, şantierele navale şi fabricile din întreaga ţară au fost oprite de detaşamentele mobile ale miliţiei ruse ZOMO, care acţionau în spatele cordoanelor armatei.

Liderii guvernelor occidentale însă *nu* au fost surprinşi de evenimente. Aceştia fuseseră avertizaţi de CIA, datorită informaţiilor primite de la colonelul Ryszard Kukliński, un ofiţer al serviciilor de spionaj poloneze care activa la Washington[5]. SUA şi NATO au reacţionat cu indiferenţă.

În unele cazuri au avut loc ocupări şi reocupări repetate. În două mine din Silezia, „Wujek" şi „Piast", au avut loc greve subterane prelungite ; în mina „Wujek", şapte oameni au fost ucişi pentru că au opus rezistenţă. Însă, în general, rezistenţa a fost zdrobită rapid şi eficient. Elementul-surpriză a avut efect. La sfârşitul anului, ţara se afla incontestabil sub controlul forţelor armate.

Vreme de mulţi ani nu s-a ştiut mare lucru despre represiunile din 1981-1982. Însă, cu timpul, s-au aflat diverse detalii. S-a aflat, de exemplu, că plutonul ZOMO care i-a ucis pe minerii de la mina „Wujek" a fost trimis ulterior la instrucţii speciale în munţii Tatra. Fără ca *zomowscy* să ştie, instructorii lor de alpinism erau susţinători ai Solidarităţii până la ultimul şi erau hotărâţi să-şi ducă la capăt propria misiune de detectivi. După ce i-au îmbătat pe *zomowscy* cum se cuvine, aceştia au obţinut de la ei descrieri detaliate ale evenimentelor din mină şi au redactat apoi un raport secret. Douăzeci de ani mai târziu, raportul a fost asul scos din mânecă la procesul mult amânat al acestor miliţieni. Conform dovezilor aduse de autorii raportului, comandantul de pluton ignorase ordinele de a nu trage, iar trei membri ai plutonului său împuşcaseră greviştii *na łeb i komorę* – cu alte cuvinte, cu intenţia clară de a-i ucide[6].

Pe parcursul anului 1982, Polonia a fost condusă oficial de un Consiliu Militar al Salvării Naţionale (WRON – *Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego*), mai popular, *wrona*, „Cioara". Generalul Jaruzelski se afla în fruntea unui grup care consta, conform propriilor declaraţii, exclusiv din ofiţeri polonezi activi. Zeci de mii de cetăţeni nevinovaţi au fost arestaţi fără a li se aduce acuzaţii. Aproximativ 10.000 au fost încarceraţi în patruzeci şi nouă de lagăre de internare. Au existat rapoarte despre bătăi şi decese. Nenumăraţi oameni au fost convinşi să semneze „jurăminte de loialitate" (adică jurăminte de lipsă de loialitate faţă de Solidaritatea) sub ameninţarea cu moartea sau cu închisoarea. Toate instituţiile oficiale, de la ministere la gări sau biblioteci publice, au fost epurate de orice elemente suspecte şi supuse ordinelor unui comisar militar. Principalele întreprinderi industriale au fost militarizate. Forţa de muncă era supusă unei discipline militare. Regulile legii marţiale permiteau autorităţilor să impună interdicţia de a ieşi din casă după o anumită oră a serii, să reducă transporturile şi călătoriile, să înregistreze toate conversaţiile

telefonice, să interzică orice reuniune socială şi să pedepsească şi cel mai mic semn de disidenţă prin amenzi pe loc sau arestarea imediată. În mod implicit, WRON declarase război societăţii poloneze. Cui altcuiva? Orice mască a legalităţii a fost înlăturată. Săptămâni la rând, reprezentanţii oficiali au negat că Wałęsa, liderul Solidarităţii, ar fi fost arestat sau încarcerat. Pesemne acesta „colabora cu autorităţile", însă se întâmpla să nu fie disponibil pentru comentarii. În cele din urmă i-a fost înmânat un ordin de arest antedatat, când un protest internaţional a forţat clarificarea situaţiei sale. De câte ori tribunalele, din imprudenţă, achitau persoane acuzate de aşa-zise abateri de la legea marţială, foştii acuzaţi puteau fi declaraţi „pericol public" şi închişi în secţii de psihiatrie. Ministerul de Justiţie nu era stânjenit de astfel de proceduri ilegale, pe care le raporta deschis, probabil pentru a intimida populaţia deja înspăimântată.

În ciuda unor încercări repetate, Solidaritatea, sau ce mai rămăsese din ea, nu a fost capabilă să opună rezistenţă strânsorii de fier a armatei. Anul 1982 a început cu un slogan scris cu creta pe pereţi de simpatizanţii Solidarităţii: *Zima wasza, wiosna nasza* – „Iarna voastră, primăvara noastră". Însă primăvara nu a mai venit. Demonstraţiile minore şi grevele simbolice, ţinute de regulă în ziua de 13 a fiecărei luni, au fost oprite de fiecare dată. Tulburările majore de pe 31 august, a doua aniversare a înţelegerii de la Gdańsk, şi de pe 8 noiembrie, aniversarea înregistrării legale a Solidarităţii, nu au fost o problemă de neînvins pentru ZOMO. În multe oraşe de provincie – la Nowa Huta, la Lubin în Silezia şi mai ales la Wrocław – au mai avut loc izbucniri ale rezistenţei ferme chiar şi în timpul toamnei. Însă toată logistica represiunii, trădării şi dezinformării se afla în continuare în ghearele Ciorii. Pe 8 octombrie, autorităţile erau suficient de încrezătoare pentru a anunţa că Solidaritatea şi celelalte sindicate libere fuseseră nu doar „suspendate", ci abolite. În noiembrie l-au eliberat pe Wałęsa, acum lipsit de putere. Purtătorii de cuvânt ai guvernului vorbeau deja cu dispreţ despre membrii Solidarităţii ca „infractori" şi se lăudau că „şi primăvara va fi tot a noastră".

Pas cu pas, pe măsură ce comuniştii făceau bilanţul salvării lor miraculoase, încercau să îşi reinstituie controlul asupra organizaţiilor şi grupărilor care îi respinseseră înainte. De la început, principala lor ţintă a fost intelectualitatea: acea incurabilă sursă – din punctul lor de vedere – a disidenţei corozive. Asociaţia jurnaliştilor (SDP) a fost abolită în martie; Uniunea Producătorilor de Film şi Uniunea Actorilor (ZASP), care boicotaseră cu succes mass-media oficiale, au fost dizolvate în decembrie. Chiar şi PAX, asociaţia „catolicilor progresişti" supusă Partidului trebuia epurată. Poate WRON a crezut că astfel combate cauzele profunde ale crizei, însă în realitate aceste măsuri au fost nesemnificative. Cauza comuniştilor nu a câştigat de partea sa nici unul dintre sectoarele importante ale societăţii poloneze.

Toate încercările lui Jaruzelski de a duce o politică mai constructivă au eşuat. În ciuda faptului că, iniţial, primatul se arătase dispus la un compromis, generalul nu a restabilit un dialog real cu Biserica. Organizaţia sa cu denumire sonoră, Mişcarea Patriotică pentru Renaşterea Naţională (PRON), era plină de oameni subordonaţi direct lui Jaruzelski şi care discutau numai unii cu alţii. Noile sale sindicate oficiale

erau ocolite de toţi cei care nu puteau fi şantajaţi să li se alăture. Declararea „suspendării" legii marţiale la sfârşitul lunii decembrie a fost considerată un gest fără conţinut.

Starea economică a continuat să se deterioreze. Contrar declaraţiilor propagandei oficiale, care dădea vina pe activităţile Solidarităţii, suprimarea mişcării nu a adus nici un fel de ameliorare generală. În ciuda unei creşteri modeste în unul sau două sectoare, precum producţia de cărbune, productivitatea industrială de fapt a scăzut. Pentru al patrulea an consecutiv, PIB-ul Poloniei a scăzut catastrofal, cu încă 15%. Datoria externă cumulată ajungea la treizeci de miliarde de dolari ; chiar şi plăţile actuale ale dobânzii trebuiau reeşalonate. Cererea de alimente a fost redusă de creşterile draconice şi mult întârziate ale preţurilor – de până la 300% – introduse în februarie, dar majoritatea polonezilor au continuat să supravieţuiască de azi pe mâine. Statul la coadă a rămas un mod de viaţă. Guvernul îşi exprima speranţa ca până în 1990, producţia industriei alimentare naţionale să fie suficientă. Nivelul de trai a scăzut vertiginos. Decalajul dintre puterea de cumpărare a unei familii obişnuite şi bunurile disponibile la vânzare a continuat să crească, chiar dacă veniturile reale scăzuseră cu 40%. Finanţele guvernului, cu un deficit bugetar în creştere de ordinul a sute de miliarde de zloţi, abia puteau fi ţinute sub control. Deficitul comerţului extern putea fi reglementat doar prin anularea subită a importurilor, de care ar fi depins reînvierea industriei. Polonia, o ţară bogată, binecuvântată cu multe resurse naturale, se cufunda într-o sărăcie abjectă, fără egal în Europa.

Ca rezultat al loviturii de stat din decembrie, pe scena internaţională Polonia a pierdut orice urmă de respectabilitate. Regimul militar era considerat în general un surogat al Uniunii Sovietice şi era tratat ca atare. SUA a introdus sancţiuni economice semnificative împotriva URSS, precum şi împotriva Poloniei, solicitând anularea stării de necesitate, eliberarea deţinuţilor şi deschiderea unui dialog real. Deşi politica americană a cauzat mici fricţiuni între aliaţii occidentali ai SUA, care făceau eforturi să încheie o serie de înţelegeri cu Moscova legate de proiectul de construire a unei conducte de gaz în Siberia, nu existau îndoieli cu privire la cine era considerat răspunzător pentru catastrofa Poloniei. Răsturnarea dictaturii civile din Polonia controlată de sovietici de către o dictatură militară controlată de sovietici nu era tocmai o schimbare majoră în echilibrul puterii internaţionale, însă oferea o ocazie potrivită pentru a da lumii o lecţie despre realităţile Europei de Est. Experţii occidentali cu bune intenţii care îşi reînviaseră iluziile despre o presupusă „convergenţă" a lumii sovietice cu cea occidentală au primit o lovitură puternică. Ambasadorii polonezi la Washington şi Tokio au demisionat, iar prin inversarea patetică a rolurilor lor, de la loialişti comunişti la democraţi înfocaţi, au expus fundamentul etic putred al elitei comuniste. Lumânările aprinse în Ajunul Crăciunului la ferestrele Casei Albe şi ale Vaticanului simbolizau îndelungata stare de veghe la care se aşteptau simpatizanţii străini ai Poloniei. Guvernul polonez a reacţionat cu furie când măsurile sale de relaxare, limitate, nu au avut ca rezultat retragerea aşteptată a sancţiunilor occidentale. Ca întotdeauna în asemenea cazuri, s-a presupus că liderii comozi ai democraţiilor occidentale, după ce au făcut un gest simbolic, îşi vor uita curând dragostea faţă de Polonia.

Trebuie menţionat totuşi că s-au spus multe cuvinte dure la adresa regimului militar din Polonia fără a se acorda atenţia care se cuvenea ţintei precise. Într-adevăr, este destul de evident că autorităţile poloneze au făcut mari eforturi să ascundă ceea ce se întâmpla de fapt şi se poate să fi considerat bine-venit valul de critici inexacte din partea străinilor. Fiindcă, în ciuda aparenţelor, din orientarea politicii în Polonia lipseau multe dintre caracteristicile loviturilor de stat militare din alte părţi ale lumii, dar şi ale programelor obişnuite de „normalizare" tipic sovietice. Represiunea a fost foarte selectivă şi ciudat de lipsită de entuziasm. Lipsea violenţa gratuită din Afganistan sau El Salvador, cu care Polonia concura pentru titlurile din ziarele de pe mapamond. Lipseau teroarea socială aleatoare ce domnise în Ungaria lui Kadar după 1956 şi epurările sistematice ale „normalizării" lui Husak în Cehoslovacia după 1968. Nu s-a recurs la deportări în masă, care ar fi indicat fără echivoc iniţiativa sovietică; şi lipsea sentimentul de urgenţă legat de reinstituirea dominaţiei Partidului. Mai presus de toate, lipsea orice implicare directă a sovieticilor. Din anumite motive, care nu deveniseră prea clare până la încheierea stării de necesitate, regimul militar nu s-a simţit înclinat să-şi exploateze în întregime puterea nou-dobândită. Era ciudat de inhibat, iar după standardele sovietice era incredibil de reţinut în acţiunile sale. Inerţia sa a rămas o enigmă nerezolvată. Multe lucruri pot fi puse pe seama paraliziei aparatului de partid, care suferise echivalentul politic al unei epuizări nervoase şi care era incapabil de a-şi reasuma puterea, chiar în condiţiile în care primise ordin să facă acest lucru. Însă asta nu explica totul. Existau indicii elocvente că lupta din culise a lui Jaruzelski împotriva tovarăşilor săi şi a pretinşilor lui aliaţi era chiar mai aprigă decât confruntarea sa politică cu Solidaritatea. Se impunea întrebarea ce se întâmpla în încleştarea mută dintre diferitele facţiuni ale taberei comuniste poloneze. Se impunea întrebarea de ce li se permisese jurnaliştilor occidentali să rămână în număr mare la Varşovia, în ciuda unor molestări ocazionale; poate că exista interes ca aceştia să furnizeze raporturi eronate. Dacă prezenţa ziariştilor şi a echipelor de televiziune din Occident nu servea intereselor nimănui, era greu de imaginat cum de regimul militar atotputernic nu i-a alungat fără prea multe explicaţii. Şi, cel mai interesant, se impunea întrebarea dacă Jaruzelski juca vreun rol în ajunul instalării lui Brejnev la Moscova. Jaruzelski era cu siguranţă implicat într-o operaţiune în care încerca să tragă de timp. Totuşi, cel puţin pentru observatorii din afară, nu era foarte evident pe cine sau ce aştepta tovarăşul general.

Căci Jaruzelski nu era doar omul Moscovei în Polonia. El servea intereselor militare din cadrul aparatului sovietic, era un fel de ordonanţă a mareşalilor sovietici. Preluând el însuşi, prin lovitura de stat, conducerea Republicii Populare Polone, scutise armata sovietică de o sarcină foarte neplăcută. În acelaşi timp, efectul secundar al mobilizării forţelor armate poloneze a fost că, acum, Polonia era mai bine pregătită în cazul unei eventuale invazii sovietice. Jaruzelski a fost primul lider polonez de după război care a pus Polonia într-o poziţie capabilă de autoapărare. Demersul său era o sabie cu două tăişuri. Ce-i drept, a spulberat speranţele Solidarităţii; însă, în acelaşi timp, a blocat şi orice posibilitate de răzbunare din partea

tovarăşilor mai îndoctrinaţi de la Moscova şi chiar de la Varşovia. Nimeni nu putea şti pe care din cele două pericole opuse l-a considerat mai ameninţător şi în ce măsură părerea lui diferea de cea a mareşalului Kulikov. Se ştie doar că fusese instruit de armata sovietică pentru eventualitatea unei intervenţii politice în Polonia încă de la expulzarea lui Rokossovski, în 1956. Preluase sarcinile ultimilor generali sovietici rămaşi în Polonia – în 1960 ca şef al Departamentului Politic al Armatei, iar din 1965 ca şef de Stat-Major. Ca ministru al Apărării, fusese vreme de aproximativ 15 ani *ex officio* comandant adjunct al forţelor unite ale Pactului de la Varşovia, colaborând îndeaproape cu ofiţerii superiori sovietici. În 1981-1982, şi-a adăugat la portofoliu funcţiile de prim-ministru, prim-secretar şi preşedinte al WRON, se asigurase, cel puţin pentru moment, că nimeni altcineva nu-şi va forţa intrarea pe scena politică poloneză. La acel moment, Iuri I. Andropov a preluat conducerea blocului sovietic ; nu se ştia însă dacă promovarea sa era sau nu legată de ambiţiile mareşalilor. La 12 luni după lovitura de stat din decembrie, soarta Republicii Populare Polone ajunsese înapoi în punctul de unde pornise cu aproape 40 de ani înainte – în mâinile armatei sovietice şi a aliaţilor ei polonezi ; nimeni nu ştia însă ce direcţie va urma în continuare. Nici nu se putea şti. După moartea lui Brejnev, însăşi politica sovietică aştepta să fie reformulată, iar viitorul Revoluţiei poloneze era încă nesigur.

Boala terminală a PRL, 1983-1989

Privind retrospectiv, cu siguranţă comunismul în stil sovietic suferea de o boală mult mai gravă decât părea la suprafaţă. Majoritatea observatorilor occidentali nu au sesizat simptomele decât abia către sfârşitul anilor 1980, în timpul uimitoarei cariere a lui Mihail Gorbaciov şi a nefericitelor sale politici cunoscute sub numele de *glasnost* şi *perestroika*. Însă un vulpoi bătrân precum Jaruzelski, membru al cercului politic intern secret al blocului sovietic, trebuie să fi văzut semnele mult mai devreme. Într-adevăr, există numeroase motive să credem că Jaruzelski, care colaborase îndeaproape cu Andropov cu mult înaintea lui Gorbaciov însuşi, acţiona sub protecţie sovietică, utilizând Polonia ca pe un fel de laborator experimental pentru o strategie reformistă pe care doar elita privilegiată, bine informată a KGB o putea implementa. Majoritatea polonezilor erau prea furioşi pe Jaruzelski pentru a-şi putea da seama care erau scopurile lui ; şi, în orice caz, numai o salvare a comunismului nu îşi mai doreau. Totuşi, dacă Gorbaciov avea să fie falsul Mesia al comunismului, Jaruzelski jucase rolul lui Ioan Botezătorul.

Din nefericire pentru Jaruzelski, jocul puterii urmărit de liderii sovietici, care era esenţial pentru succesul oricărui satelit al Uniunii Sovietice, nu s-a desfăşurat în cel mai favorabil mod. Iuri Andropov a murit la Moscova în februarie 1983, la numai un an după numirea în funcţie. Succesorul său, Konstantin Cernenko, era un bătrân placid ; în comparaţie cu inerţia lui de muribund, defunctul Brejnev părea un model de dinamism. Gorbaciov, care a preluat conducerea în martie 1985, a evitat să arate de la început de ce era capabil, dând prioritate diminuării tensiunilor

internaţionale. Aşadar, abia în 1987 s-ar fi putut spune că Jaruzelski activează la unison cu un lider sovietic cu adevărat charismatic. Însă în 1987 Jaruzelski se afla deja într-un mare impas, iar Gorbaciov se apropia de punctul în care sateliţii europeni ai Uniunii Sovietice îşi pierdeau relevanţa pentru regimul sovietic.

Impasul lui Jaruzelski fusese generat de consecinţele propriului triumf. Coordonând cea mai impresionantă lovitură militară de stat din Europa secolului XX, el dezactivase complet opoziţia democratică. Dar spulberase totodată şi încrederea comuniştilor polonezi şi schilodise structurile civile prin intermediul cărora operase cândva PZPR. Dacă nu se folosea de armată ca substitut al guvernului pe termen nedefinit, strategie care ar fi fost în contradicţie cu principiile ideologice ale Partidului său şi ar fi slăbit capacitatea de intervenţie militară a ţării, nu putea decât să spere că vor apărea de undeva nişte noi aliaţi şi susţinători inventivi. Între timp, problemele practice ale Poloniei se înmulţeau. Experimentul PRON eşuase. Productivitatea industrială se menţinea la un nivel catastrofal. Introducerea localizată a unor mecanisme ale economiei de piaţă nu a putut contracara dezavantajele planificării economice centralizate. Datoria externă a rămas extrem de mare. Sancţiunile internaţionale au blocat perspectiva altui potenţial ajutor internaţional. Şi mai îngrijorător, poate, era faptul că opoziţia clandestină îşi crea un aparat de conducere propriu, complet separat de agenţiile aprobate de guvern. Fără îndoială, Jaruzelski se afla în posesia instrumentelor necesare pentru represalii. Ar fi putut să închidă tipografiile clandestine, să îi aresteze din nou pe activişti şi să le dea câtorva pedeapsa capitală, pentru a servi drept exeplu. Însă, ca şi Gorbaciov după el, Jaruzelski ştia că vechile metode comuniste nu mai funcţionau şi că sistemul putea fi reînviat doar dacă populaţia coopera. Astfel că s-a abţinut de la orice măsuri extreme. A hărţuit rezistenţa, însă nu a suprimat-o. L-a invitat pe papa polonez să facă o a doua vizită în polonia, în iunie 1983, scăldându-se pentru o clipă în aura popularităţii acestuia. În acelaşi timp, a trebuit să înghită în sec atunci când celui mai important prizonier al său, Lech Wałęsa, i s-a acordat Premiul Nobel pentru Pace. Pentru un lider politic ce dorea cu disperare să câştige respectul poporului, aceasta a fost o lovitură foarte dură.

De această dată, străinătatea era mult mai bine informată despre problemele poloneze decât în alte ocazii. În anii 1980-1981, mass-media din toată lumea şi-au trimis reprezentanţi în Polonia. Patria lui Ioan Paul al II-lea şi a lui Lech Wałęsa nu mai era o ţară stranie şi necunoscută. Intelectualii occidentali, care, prin tradiţie, aveau mulţi confraţi prosovietici, puteau în sfârşit să vadă cu ochii lor care era realitatea şi în mare parte şi-au abandonat fostele simpatii. Un val de cărţi şi filme despre Polonia a măturat indiferenţa şi ignoranţa care fuseseră mai înainte la ordinea zilei. Numai o mână de militanţi de extremă stângă mai puteau pretinde că Solidaritatea era opera unor sabotori şi provocatori. În ţările vorbitoare de limba engleză, unele cărţi precum *Polish Revolution* (*Revoluţia poloneză*) a lui Timothy Garton Ash, o cronică a evenimentelor din 1980-1981, sau *God's Playground* (*Istoria Poloniei*) a lui Norman Davies, cu o prezentare a fundalului istoric esenţial, se bucurau de o largă circulaţie.

Şi la polonezi ajungeau mult mai multe informaţii decât înainte. Erau şi mult mai receptivi. După ce se bucuraseră de o perioadă de glasnost, cum ar fi spus mai târziu Gorbaciov, nu aveau să renunţe prea uşor. Astfel, în ciuda cenzurii şi a boicotării canalelor de informaţie, aceştia erau mai conştienţi ca niciodată de faptul că străinătatea era cu ochii pe Polonia. După 1980, periodicele diasporei, precum ziarul *Kultura*, editat la Paris de Jerzy Giedroyć, au devenit mult mai cunoscute. Un rol extrem de important l-au jucat postul de radio Europa Liberă, sponsorizat de SUA, care transmitea de la München, precum şi emisiunile în limba poloneză ale posturilor BBC, Radio Vaticana, Deutsche Welle, Radio France Internationale şi altele. Cu 40 de ani mai devreme, naziştii îi împuşcaseră pe polonezii care aveau un aparat de radio. În anii 1944-1945, NKVD-ul sovietic le acorda numai anumitor persoane permisiunea de a asculta radioul. În anii 1980, când exista câte un radio în fiecare casă, asemenea măsuri erau greu de pus în aplicare.

Pentru Solidaritatea din ilegalitate, războiul informaţiilor era prioritar. Exclusă din majoritatea domeniilor de activitate politică, ea s-a dedicat cu deosebit entuziasm mişcării *drugi obieg*, „a doua circulaţie" – echivalentul polonez al samizdatului rusesc, „autopublicarea". Din perioada când era în vigoare legea marţială până la sfârşitul anilor 1980, o reţea uriaşă de buletine informative, ziare şi cărţi ilegale au fost tipărite şi distribuite în secret. Multe persoane curajoase şi-au riscat libertatea pentru a se implica în aceste acţiuni. La început, scopul operaţiunii era doar să îi ţină pe oameni la curent cu problemele curente. Însă curând s-a transformat într-un uriaş atac împotriva ideologiei comuniste şi a reflectărilor ei în toate domeniile – în filozofie, religie, istorie, teorie politică, economie şi literatură. Printre autorii preferaţi se numărau polonezi şi catolici exilaţi, precum şi toţi clasicii interzişi ai literaturii şi filozofiei occidentale – de la Orwell şi Popper la Arendt, Soljenîţîn şi Teilhard de Chardin.

Povestea unuia dintre zecile de mii de titluri ne poate spune câte ceva despre obiectivele şi entuziasmul mişcării. Volumul *White Eagle, Red Star* (*Vulturul Alb, Steaua Roşie*)*, publicat iniţial la Londra, descria victoria Poloniei asupra Armatei Roşii în timpul Războiului Polono-Sovietic din 1919-1920. În mass-media oficiale, subiectul fusese multă vreme tabu. Aşa că a fost abordat de o traducătoare plină de curaj din Gdańsk, care cu zece ani înainte navigase în jurul lumii singură într-un iaht. Autorul a fost contactat telefonic de o persoană neidentificată ce suna din Paris. I s-a pus o întrebare neobişnuită: „Aţi fi de acord cu publicarea cărţii dumnevoastră fără acordul dumneavoastră?". (*Drugi obieg* a încercat să-şi protejeze autorii declarând că aceştia nu erau responsabili pentru publicarea ilegală a cărţilor lor.) După care traducătoarea s-a pus pe treabă sub un pseudonim. Prima sa încercare de a traduce cartea a eşuat atunci când miliţia a percheziţionat casa traducătoarei, trimiţând-o apoi pe aceasta la închisoare. A doua încercare a eşuat atunci când miliţia a dat buzna noaptea târziu în sediul tipografiei secrete, confiscând toate exemplarele. Însă după şase ani de subterfugii, mulţumită unei îndârjiri incredibile, a treia

* Volum scris de Norman Davies (n.tr.).

încercare şi-a finalizat călătoria triumfătoare. Autorul, aflat în California, fusese ţinut la curent de un corespondent misterios, care s-a dovedit a fi sora traducătoarei. Nu puteai reacţiona decât printr-o admiraţie fără margini. Oamenii ăştia aveau să câştige.

Atitudinea ambiguă a autorităţilor a ieşit la iveală în tragica poveste a părintelui Jerzy Popiełuszko, un preot dedicat Solidarităţii, de la biserica Sfântul Stanisław Kostka din Varşovia. După suspendarea legii marţiale, părintele Popiełuszko începuse să organizeze nişte „liturghii pentru patrie" săptămânale. Pe măsură ce creştea numărul de credincioşi din congregaţia lui Popiełuszko, se înteţea şi furia miliţiei. Într-o noapte din octombrie 1984, trei agenţi ai Ministerului de Interne au oprit maşina preotului răzvrătit, l-au strangulat şi i-au aruncat trupul într-un lac. Însă crima a ieşit la iveală. A existat un martor. Garda de corp a părintelui Popiełuszko, un fost paraşutist, se aruncase din maşina ce rula cu viteză. Astfel, martorul ambuscadei le-a scăpat printre degete atacatorilor. Vestea crimei s-a răspândit rapid. Nimeni nu mai dădea crezare formulei oficiale obişnuite – nimeni nu mai credea că era vorba despre o „crimă comisă de autori necunoscuţi". Descoperirea trupului mutilat al părintelui Popiełuszko a crescut riscul unei revolte populare. Generalul Jaruzelski a fost obligat să acţioneze.

Decizia luată de Jaruzelski este extrem de semnificativă. El a ordonat ca agenţii regimului comunist să răspundă public pentru crima înfăptuită. Aşa ceva se întâmpla pentru prima oară în istoria Republicii Populare. Cei trei miliţieni vinovaţi au fost aduşi în faţa tribunalului şi condamnaţi la mulţi ani de închisoare. Într-o societate în care liderii comunişti nu fuseseră niciodată traşi la răspundere, acest eveniment a devenit o adevărată piatră de hotar. Scopul era obţinerea bunăvoinţei populaţiei, căreia i se oferea o mică jertfă pentru a nu se gândi să ceară şi mai mult. Miniştrii şi ofiţerii superiori care ordonaseră crima nu au fost anchetaţi. Jaruzelski, care înfiinţase cu ceva timp înainte un Tribunal de Stat pentru investigarea foştilor lideri de partid, îşi crea un autoportret nu tocmai convingător de susţinător al justiţiei. Totuşi, avusese loc o schimbare majoră. Era evident că sistemul începea să cedeze. Atitudinea de infailibilitate a comuniştilor fusese abandonată. De acum înainte, nici un slujitor al regimului nu mai putea fi sigur că scutul imunităţii Partidului era intact. Un regim criminal recunoscuse că a comis o crimă, nu doar o eroare sau un caz de „utilizare a unor mijloace neadecvate din punct de vedere social". Mai mult, guvernele occidentale au prins curaj. Un ministru britanic aflat în vizită în Polonia a depus o coroană la mormântul părintelui Popiełuszko, indicând, astfel, care erau simpatiile lumii exterioare. Când Margaret Thatcher a vizitat în cele din urmă oraşul Gdańsk, în 1988, a fost întâmpinată de o mulţime numeroasă.

Cazul Popiełuszko de la Varşovia a coincis cu ascensiunea lui Gorbaciov la Moscova. În următoarele luni şi în următorii ani, cele două evenimente aveau să se influenţeze reciproc într-o anumită măsură. Pe măsură ce flăcările Războiului Rece se stingeau încet în străinătate, în ţară dispărea justificarea dictaturii comuniste. Pe măsură ce secretarul general sovietic încuraja tot mai mult glasnostul, vechea practică a înăbuşirii dezbaterilor nu mai putea fi menţinută în Polonia. Mai întâi în

rândul membrilor de partid de la conducerea ţării, apoi în întreaga societate, inevitabilitatea unei ample reforme a devenit din ce în ce mai evidentă.

În anii 1980, Biserica Romano-Catolică din Polonia a beneficiat de un respect nemaiîntâlnit până atunci. Era cu adevărat păstorul naţiunii; avea sub protecţia sa tot felul de oameni, inclusiv unii care nu erau catolici, şi rezista cu fermitate tuturor încercărilor oficiale de a-i diminua influenţa. A câştigat un statut foarte înalt în urma celor două vizite ale papei din 1979 şi 1983 şi datorită disponibilităţii preoţilor Solidarităţii de a suferi pentru cauza lor. O reţea de parohii conduse de clerici care nu puteau fi ţinuţi în frâu ofereau refugiu oricui, organizau evenimente culturale ce nu puteau fi ţinute în locuri publice şi predicau neobosite doctrina nonviolenţei şi a „puterii spirituale". Mulţi merită numele de eroi; în afară de părintele Popiełuszko, am putea aminti parohia de la Podkowa Leśna, lângă Varşovia, cea de la Stalowa Wola şi cea de la Mistrzejowice, lângă Cracovia. Programul de construire a unor biserici moderne început în anii 1970 a continuat chiar şi într-o situaţie economică dificilă, oferind astfel în aproape orice oraş şi sat o mărturie fizică a vigorii contemporane a Bisericii.

Poate s-ar cuveni să remarcăm faptul că înalţii prelaţi ai Bisericii erau mai puţin hotărâţi decât clericii locali. Noul arhiepiscop polonez, Józef Glemp, se temea să nu rupă parteneriatul instituit de predecesorul său cu Partidul conducător, părând, de aceea, adesea mai şovăielnic. Unora dintre preoţii mai tineri care aveau probleme politice nu li s-a acordat susţinerea necondiţionată la care ar fi putut să se aştepte. Totuşi, ca instituţie, Biserica a rămas extrem de fermă în hotărârea sa de a propaga o viziune alternativă asupra viitorului naţiunii. Iar Consiliul arhiepiscopului, format din clerici şi laici deopotrivă, funcţiona drept cel mai puternic forum de mediere.

În literatura poloneză din anii 1980 nu au fost publicate prea multe lucrări de substanţă. Cele mai respectate nume, precum poetul Zbigniew Herbert sau scriitorul Tadeusz Konwicki, erau cunoscute de dinainte. Emoţionantul roman al lui Konwicki *Mała Apokalipsa* (*Mica apocalipsă*, 1979) a fost ultima publicaţie majoră apărută înainte de legea marţială. Descriind un scenariu fictiv al colapsului social şi politic, el a sădit fără îndoială ideea unui asemenea curs al evenimentelor în mintea cititorilor săi. Principala strategie a rezistenţei era să familiarizeze publicul cu autorii stabiliţi în străinătate sau interzişi de cenzură. Acordarea Premiului Nobel în 1980 lui Czesław Miłosz, care locuia în California, i-a conferit acestuia statutul de erou. Versurile sale aveau gustul rafinat al fructului interzis, pe când devastatorul său studiu *Gândirea captivă* (1953) discredita complet maşinăria culturală şi psihologică a comunismului. Un rol similar au jucat şi confraţii din exil ai lui Miłosz, Leszek Kołakowski şi Gustaw Herling-Grudziński. Toţi trei erau pe lista neagră a cenzurii, în categoria acelor nonpersoane ale căror nume nu era voie să fie pronunţate nici măcar pentru a fi defăimate. Lucrarea în trei volume a lui Kołakowski *Główne nurty marksizmu* (*Principalele curente ale marxismului*, 1976-1978) a anulat pretenţiile comuniştilor la monopolul asupra virtuţii în cadrul mai larg al gândirii socialiste. Herling-Grudziński, care supravieţuise Siberiei, a fost un scriitor politic ce a spulberat fără drept de apel toate

iluziile curente referitoare la istoria sovietică. Una dintre puţinele lucrări concepute în scopul de a încuraja dialogul cu regimul Jaruzelski, *Lewica, Kościół, Dialog* (*Stânga, Biserica şi dialogul*, publicată prima dată în 1976), a fost semnată de Adam Michnik.

În a doua jumătate a anilor 1980, regimul Jaruzelski a abandonat aproape cu desăvârşire consideraţiile ideologice, adoptând o poziţie pur pragmatică. Un anume membru al Biroului Politic, confruntat în 1986 de către un student american cu întrebarea naivă „Dumneavoastră sunteţi comunist sau nu?", a fost incapabil să răspundă cu „Da" sau „Nu". (A declarat în schimb că este „pragmatist".) Însă speranţa de a ajunge la un consens politic pe baza succesului economic – o veche iluzie marxistă – se arăta zadarnică. Sistemul existent era incapabil să atingă succesul economic mult dorit, iar opoziţia ilegală nu era dispusă să ia în considerare participarea pe scena politică în condiţiile date. Dezastrul de la Cernobîl a trimis un nor radioactiv nu numai deasupra vecinilor de la est ai Poloniei, ci şi deasupra întregului sistem sovietic. Din 1985, liderii Solidarităţii – precum Adam Michnik în lucrarea sa *List z Kurkowej* (*Scrisoare din Oraşul Laşilor*) – au început să promoveze ideea unui dialog. Nu aveau însă cum să aibă succes în promovarea acestei idei a dialogului atâta vreme cât drepturile lor individuale şi colective rămâneau nerecunoscute. Opoziţia era prea slabă pentru a răsturna regimul, dar în acelaşi timp suficient de puternică pentru a-l împiedica să facă vreun progres real. Drept rezultat, iniţiativele au eşuat una după alta. În mai 1987, de exemplu, a fost aprobată o lege care încuraja consultarea populaţiei. Apoi, într-un referendum obligatoriu, oamenii au fost întrebaţi: „Sunteţi pentru modelul polonez de profundă democratizare... pentru consolidarea autoguvernării... şi extinderea drepturilor civile...?". Era ca şi cum ai fi întrebat care este părerea oamenilor despre plăcinta de mere. Însă nici măcar într-un asemenea caz nu se putea ajunge la un consens general. Tot în 1987 a fost numit un purtător de cuvânt al drepturilor cetăţeanului, un *ombudsman* polonez, cu toate că nu existau drepturi ale cetăţenilor demne de menţionat. Mai mult, începuseră să apară conflicte în organizaţiile sindicale oficiale conduse de comunişti, OPZZ, înfiinţate în 1984 pentru a umple golul lăsat prin interzicerea Solidarităţii. Oamenii ameninţau cu greva. Regimul se apropia iarăşi vertiginos de acel punct în care, în august 1980, se declanşase criza. Politicienii aflaţi la conducere voiau cu disperare să introducă reforme, însă nu aveau sprijinul maselor, indispensabil pentru implementarea acestora.

Impasul s-a agravat către sfârşitul verii anului 1988. Când au început grevele, la Gdańsk şi în alte oraşe, nimeni altul decât Lech Wałęsa a fost adus să-i convingă pe greviştii să renunţe. În acest fel Wałęsa a obţinut promisiunea că vor avea loc negocieri. În noiembrie, lui Wałęsa i s-a permis să participe la o dezbatere transmisă la televiziunea publică, în care l-a pus în mare încurcătură şi l-a făcut de râs pe liderul sindicatelor oficiale, Alfred Miodowicz. Mai târziu, prim-ministrul, nemaiputând face faţă problemelor legate de OPZZ, a demisionat. Regimul lui Jaruzelski era la un pas de falimentul politic. Deşi extrem de reticenţi, comuniştii începeau să ia în considerare împărţirea puterii. La un moment dat, Jaruzelski a

trebuit să propună Partidului ca el să îşi dea demisia. În cele din urmă, cei care şovăiau s-au lăsat convinşi de ideea că dictatura nu mai era o opţiune viabilă şi că dialogul cu Solidaritatea era inevitabil. Data unei prime mese rotunde la care avea să participe guvernul comunist şi opoziţia Solidarităţii a fost stabilită pentru 6 februarie 1989.

Moartea comunismului polonez, 1989-1990

Un regim totalitar slăbit iniţiind negocieri autentice cu adversarii săi nu era tocmai o noutate. În Polonia, care face parte din lumea romano-catolică, exemplul Spaniei era bine-cunoscut; iar procesul negocierilor prin care fostul regim fascist pregătise terenul pentru propriul colaps fusese discutat nu o dată în cercurile opoziţiei poloneze. La urma urmei, problemele postcomunismului nu erau foarte diferite de cele ale postfascismului. Desigur, comuniştii polonezi aveau o altă viziune a ceea ce se întâmpla. Nu există motive să credem că grupul din jurul lui Jaruzelski, prin faptul că făcea presiuni pentru un dialog cu Solidaritatea, s-ar fi gândit că renunţă la putere. Dimpotrivă, aceştia plănuiau să utilizeze Solidaritatea pentru propriile lor scopuri şi să facă un număr limitat de concesii, în schimbul cărora să poată păstra în mâinile lor frâiele fundamentale ale controlului. În definitiv, cooptarea „nonmembrilor de partid" şi dezarmarea criticilor prin absorbţia acestora în sistem era o practică obişnuită a comuniştilor. Pentru aceştia din urmă, adevărata întrebare era dacă liderii Solidarităţii se vor mulţumi cu un rol subordonat sau dacă vor încerca din nou să fie independenţi. Era de aşteptat ca „durii" Partidului acestuia să manifeste suspiciuni; dar până şi aceştia îşi dădeau seama că nişte schimbări erau iminente. Unii dintre ei erau de părere că un model atractiv putea fi cel al Coreei de Sud: o economie capitalistă corelată cu o politică autoritaristă.

Trebuie totuşi subliniat că la începutul anului 1989, polonezii acţionau de unii singuri. Până atunci, nici unul dintre celelalte state comuniste nu dăduse semne de tulburare şi nici unul dintre partidele comuniste nu îşi compromisese „rolul conducător". Perestroika lui Gorbaciov în URSS avea obiective de mică amploare, pe care tovarăşii polonezi deja le implementaseră. Pe scena politică, în Republica Populară Polonă funcţionase timp de mai mult de treizeci de ani acel gen de pseudopluralism ghidat de Partid pe care Gorbaciov se pare că îl favoriza. Pactul de la Varşovia era încă neatins. CAER-ul era încă în picioare. În Polonia, precum şi în vecinătatea imediată a acesteia staţionau încă un număr imens de trupe sovietice. Tovarăşii mohorâţi din ţările vecine, Cehoslovacia şi RDG, erau cuprinşi de nelinişte. La mult aşteptata masă rotundă la Palatul Viceregal din Varşovia – cu discuţii auxiliare ţinute în Magdalenka – toţi participanţii erau, pe bună dreptate, neîncrezători.

Nu trebuie uitată nici continua ameninţare, chiar dacă de nivel scăzut, a terorii oficiale. În cele două săptămâni ce au separat decizia formală a PZPR de a negocia cu Solidaritatea de deschiderea primei sesiuni în vechiul Palat Viceregal pe 6 februarie

au avut loc două crime politice oribile. Ambele victime ale „făptaşilor necunoscuţi" au fost preoţi. Primul, Stefan Niedzielak, fusese preotul Organizaţiei urmaşilor victimelor de la Katîn. Al doilea, Stanisław Suchowolec, fusese preot al filialei Solidarităţii de la Białystok. Serviciile secrete de securitate dădeau semne că nu le convenea turnura luată de evenimente.

Multe momente de impas au marcat lunile în care s-au desfăşurat discuţiile la masa rotundă, ca şi lunile ce le precedaseră. Echipa comunistă era condusă de generalul Kiszczak, ministru de Interne şi mâna dreaptă a lui Jaruzelski; tânărul Aleksander Kwaśniewski, asistent al prim-ministrului, Rakowski; şi un specialist sindical, profesorul Reykowski. Aceştia erau însoţiţi de trei secretari puternici ai Comitetului Central - Ciosek, Gdula şi Cypryniak. De partea Solidarităţii, echipa era condusă de către mult respectatul lor consilier catolic, Tadeusz Mazowiecki, împreună cu liderii câtorva subechipe de negociere - Geremek, Kuroń, Bujak, Frasyniuk şi Lech Kaczyński. În şedinţele sale plenare, masa rotundă număra mai mult de o sută de participanţi. Wałęsa, care fusese foarte activ la reuniunile secrete care au pus în mişcare discuţiile oficiale, acum rămăsese în culise, la fel ca şi Jaruzelski însuşi. Ambele părţi au rezistat unor presiuni considerabile din partea propriilor lor colegi. Conservatorii Partidului îl criticau pe Jaruzelski că s-a vândut opoziţiei demne de dispreţ; la fel şi unele ramuri mai radicale ale Solidarităţii, ca de exemplu KPN, i-au imputat lui Wałęsa regizarea unui „joc murdar". Un factor importantă a rezultat însă din acordul ca negociatorii Solidarităţii să aibă acces la mass-media oficiale. Zi după zi, şi pentru prima oară din 1980, la televiziunea naţională puteau fi văzuţi Mazowiecki, Kuroń, Geremek şi alţii. Acum nu mai erau „agitatori", „extremişti" şi „intriganţi". Erau nişte oameni inteligenţi, hotărâţi, exprimându-şi opiniile cu calm, care se bucurau de simpatia generală a publicului. Pe măsura trecerii timpului, se forma o conjunctură în care comuniştii au fost forţaţi să facă mult mai multe concesii decât avuseseră iniţial în plan.

La început, negociatorii Partidului au propus o formă foarte limitată de împărţire a puterii. Solidaritatea, relegalizată, era invitată să se alăture unui Front condus de Partid, asemănător cu PRON, fiindu-i alocate 30% din mandatele listei electorale stabilite de Partid. Această propunere, deşi relativ generoasă după standardele comuniste, nu avea nici o şansă de a fi acceptată. Astfel, în următoarea etapă, Solidarităţii i s-au oferit 35% din mandate, într-o secţiune separată a listei electorale, nesubordonată supravegherii Partidului. În schimb însă comuniştii solicitau ca preşedinţia de stat să fie mult consolidată; preşedinţia s-ar fi aflat, desigur, sub controlul comuniştilor, dispunând de puterea de a dizolva un parlament refractar. Şi această a doua propunere ar fi lăsat Solidaritatea într-o poziţie mai degrabă „decorativă". Însă Kwaśniewski a înaintat mai apoi propunerea ca a doua cameră a parlamentului, Senatul, să fie supusă alegerilor complet libere. Negociatorii Solidarităţii începuseră să fie cu adevărat ispitiţi, în timp ce colegii lui Kwaśniewski se temeau din ce în ce mai mult. A intervenit un impas de durată, după care, într-un sfârşit, propunerea alegerilor libere pentru Senat a revenit sub forma unei oferte angajante. Pentru negociatorii Solidarităţii era clar că omologii lor voiau cu disperare să ajungă la o

înţelegere. Ca atare, tactica lor a fost să indice o acceptare preliminară a propunerilor revizuite, cu condiţia aprobării colaterale a unei lungi liste de concesii suplimentare. Până la urmă, ei au obţinut mult mai multe decât ar fi visat. Solidaritatea a fost nu numai relegalizată, ci 35% din Seim şi toate locurile din Senat urmau a fi supuse alegerilor libere. Şi acesta era doar începutul. Senatul liber ales urma să aibă dreptul de veto asupra întregii legislaţii. Solidaritatea urma să se bucure atât de accesul legal la mass-media oficiale, cât şi de dreptul de a-şi publica propria *Gazeta Wyborcza*, *Gazeta Electorală* – al doilea ziar independent din PRL (după ziarul catolic *Tygodnik Powszechny*). Toate profesiile liberale şi artistice care fuseseră interzise în timpul legii marţiale puteau fi practicate din nou. Toţi activiştii politici concediaţi din 1981 urmau să fie reangajaţi. Şi mai importantă, poate, deşi adesea uitată, a fost declaraţia care preciza că în cel mult patru ani toate alegerile din Polonia urmau să fie complet libere. Toată lumea ştia că etosul comunist permitea încălcarea promisiunilor incomode. Dar chiar şi aşa, alegerile parţial libere din 1989 au fost un pas către o democraţie mai mare ce urma să vină. Înţelegerea a fost semnată pe 5 aprilie. Solidaritatea a fost înregistrată legal două săptămâni mai târziu. Pentru a informa lumea despre succesul lor, Wałęsa şi susţinătorii săi au călătorit la Roma pentru a primi binecuvântarea publică a papei.

Alegerile poloneze din 4 iunie 1989 au făcut senzaţie. Până la urmă, existând posibilitatea ca doar o treime din Seim să fie ales liber, nu era nici o şansă ca PZPR să fie înlăturat de la putere. Totuşi, impactul psihologic a fost zdrobitor. În prima rundă a votării, Solidaritatea conducea lista cu 252 din cele 261 de locuri pentru care puteau concura. Şi mai uimitor era faptul că, în secţiunea închisă a listei electorale, unde Solidaritatea nu putea concura, doar doi din cei 35 de candidaţi ai comuniştilor au trecut testul. Vechea cerinţă – ca fiecare candidat să obţină cel puţin 50% – fusese formulată pe vremea când maşinăria comunistă putea manipula voturile pentru a obţine un rezultat de peste 90% în favoarea protejaţilor săi. Această cerinţă era acum exploatată de votanţii îndrăzneţi ce tăiau de pe listele de votare, cu profundă satisfacţie, aproape orice nume sprijinit de comunişti. La primele alegeri libere din 1939 încoace – sau poate chiar din 1926 încoace –, sprijinul popular pentru comunişti s-a situat undeva între 3% şi 4%. În aceeaşi zi, guvernul comunist chinez a comis masacrul din Piaţa Tiananmen.

În al doilea tur de scrutin, două săptămâni mai târziu, toţi candidaţii Solidarităţii pentru Seim, cu excepţia unuia singur, au fost confirmaţi drept câştigători. (Cel care a pierdut, în oraşul Piła, fost Schneidermühl, era unic prin faptul că nu reuşise să se fotografieze cu Lech Wałęsa pentru afişul său electoral.) Solidaritatea domina complet Senatul. Pe 19 iunie, generalul Jaruzelski abia fusese ales preşedinte al statului cu un singur vot „pentru" decisiv.

De-a lungul verii anului 1989 au continuat manevrele politice febrile. Înainte de numirea lui Jaruzelski în postul de preşedinte al statului, noul editor al publicaţiei *Gazeta Wyborcza*, Adam Michnik, lansase incredibilul slogan „Preşedintele vostru – premierul

nostru". Solidaritatea a trecut de la statutul de influenţă simbolică în Parlament la o poziţie de putere reală în guvern; la această tranziţie au contribuit mai mulţi factori. În primul rând, migrarea lui Jaruzelski către postul de preşedinte şi înlocuirea sa în funcţia de prim-secretar al PZPR de către Mieczysław Rakowski sugera că poziţia supremă în stat nu se mai afla în mâinile Partidului Comunist. În al doilea rând, Wałęsa a descoperit că nici partidele-satelit ale PZPR, SD şi ZSL, nu mai erau dispuse să urmeze orbeşte ordinele comuniste. Aşa a apărut perspectiva unei „Coaliţii a Răspunderii Naţionale" condusă de Solidaritate, care să acumuleze mai multe voturi în Seim decât putea obţine PZPR. Monopolul comunist era ameninţat. În sfârşit, pe 16 august, un purtător de cuvânt al Ministerului sovietic al Afacerilor Externe a făcut o declaraţie fără precedent. „Nu vom interveni în afacerile interne ale Poloniei", a spus el. „Polonezii trebuie să-şi rezolve singuri problemele." Era glasul lui Gorbaciov. Şocul nu ar fi fost mai mare nici dacă Vaticanul anunţa că nici el nu va interveni în afacerile interne ale Bisericii Poloneze. Premierul comunist de la momentul respectiv, generalul Kiszczak, a demisionat imediat. Pe 24 august, Parlamentul a confirmat numirea lui Tadeusz Mazowiecki în funcţia de prim-ministru. Pentru prima oară în exact cincizeci de ani, această ţară catolică avea un premier catolic.

Având în vedere avalanşa ce ameninţa să lovească alte părţi din blocul sovietic, este important să dăm date exacte despre situaţia din Polonia în timpul mandatului de premier al lui Mazowiecki. Dacă înţelegem această situaţie, ne poate ajuta foarte mult la explicarea extraordinarei şi, putem spune, neobişnuitei reticenţe ce a caracterizat evenimentele din Polonia în comparaţie cu cele din ţările învecinate. Comentatorii din străinătate tindeau să afirme că Solidaritatea „câştigase" sau că „se prăbuşise" comunismul. Dar se înşelau. Ca şi cei mai mulţi observatori occidentali din regimurile în stil sovietic, ei nu au reuşit să înţeleagă că sistemul dual de stat şi de partid era foarte diferit de formele occidentale de guvernământ şi că poziţia prim-ministrului era încă una subordonată. În ciuda unei proaste reputaţii, comuniştii controlau încă statul. Nu fusese făcut nici un amendament la Constituţie pentru abolirea rolului de conducere al PZPR sau a alianţei obligatorii cu URSS. Preşedintele Jaruzelski, care era încă demnitar al Partidului, comanda forţele armate, putea dizolva Seimul şi îl putea elibera din funcţie pe premier. Majoritatea ministerelor-cheie, inclusiv Afacerile Externe, Apărarea şi Ministerul de Interne, care controla diverse forţe interne ale securităţii, erau încă în mâinile comuniştilor. Ţara era încă ocupată de armata sovietică. Aparatul cenzurii încă funcţiona. Serviciile secrete, care doar cu o lună înainte mai executaseră încă un preot, pe Sylwester Zych, erau în continuare la pândă.

Astfel, Mazowiecki era un ostatic politic prins într-o cămaşă de forţă invizibilă. Când s-a aşezat pe scaunul său în Consiliul Pactului de la Varşovia, ca unicul participant noncomunist de la fondarea organizaţiei, prezenţa sa a atras valuri de uimire. Însă puţine persoane din afară îşi dădeau seama cât de constrâns era. Dincolo de acest aspect, Mazowiecki era un politician cu experienţă perseverent. Nu avea de gând să facă declaraţii dramatice. Cariera sa politică începuse în mediul pseudopluralist

al anilor 1950, iar mai înainte de asta fusese o vreme angajat în PAX; speranţele sale fuseseră de multe ori spulberate. Ca atare, el nu nutrea ambiţii prea mari. Urmărea să consolideze ceea ce câştigase Solidaritatea, însă nu dorea să facă presiuni pentru a obţine mai multe. Solidaritatea câştigase o bătălie. Însă victoria finală în acest război se lăsa încă aşteptată.

În lunile următoare ale anului 1989, prin urmare, când tovarăşii maghiari au renunţat la luptă, Zidul Berlinului a căzut, Revoluţia de Catifea a cuprins Cehoslovacia, iar România l-a înlăturat pe Ceauşescu într-o baie de sânge, Polonia era ciudat de tăcută. Pe frontul politic, liderii Solidarităţii s-au mulţumit să lase lucrurile aşa cum erau. Ştiau că fiecare catastrofă suferită de mişcarea comunistă în străinătate submina fundamentul Partidului Comunist Polonez. Mai mult, ei vedeau că problemele Poloniei pe plan economic deveneau critice. În declaraţia sa iniţială, Mazowiecki îşi exprimase sprijinul pentru ideea unei tranziţii treptate către o economie de piaţă socială, după modelul Germaniei Federale. Era în mod evident un progres faţă de compromisul „economiei sociale de piaţă" dezbătut la discuţiile de la masa rotundă. Însă în septembrie, izbucnirea unei hiperinflaţii galopante a convins guvernul de necesitatea urgentă a unei „terapii de şoc". Terapeutul-şef urma să fie un tânăr economist neoliberal al Solidarităţii, dr. Leszek Balcerowicz (n. 1947).

Pe 29 decembrie 1989 s-au adus modificări importante la Constituţie. Preambulul ideologic marxist a fost abolit; la fel şi paragraful despre rolul conducător al PZPR şi aşa-numita supremaţie a clasei muncitoare. S-a revenit la numele de dinainte al statului, „Republica Polonă". Pe stema naţională, coroana a fost pusă înapoi pe capul vulturului, iar „naţiunea suverană" a fost reinstaurată ca principiu fundamental al legitimităţii. În teorie deci, fostul regim „socialist" fusese abolit. În practică, multe elemente încă rămăseseră intacte. Generalul Jaruzelski şi-a menţinut postul de preşedinte al statului şi toate puterile lărgite stabilite mai devreme în acelaşi an.

Planul Balcerowicz, intrat în vigoare la 1 ianuarie 1990, a iniţiat peste noapte o economie capitalistă deplină, completată de o nouă monedă convertibilă. Controlul central al guvernului peste toate sectoarele economiei a fost abandonat. Privatizarea a fost încurajată la toate nivelurile, însă în primul rând în sectorul financiar şi în cel industrial. Hiperinflaţia a fost oprită. Încrederea a revenit. Investiţiile străine au fost demarate. Asistenţa internaţională, iniţial de la FMI, a devenit posibilă. Sigur, vremurile erau încă grele. Productivitatea continua să fie în scădere. Şomajul creştea. Comerţul extern era aproape paralizat. Nivelul de trai era în cădere liberă. Schimbarea de direcţie nu a intervenit decât abia la mijlocul anului următor, 1991, în parte datorită desfiinţării CAER-ului. Însă în schimb a revenit speranţa – cea mai importantă dintre beneficii.

În anii următori, profesorul Balcerowicz a fost adesea întrebat despre secretul succesului său. În deceniul ce a urmat, când toate ţările fostului bloc sovietic se aflau în aşa-zisa „perioadă de tranziţie", oamenii doreau să ştie cum de unele ţări se descurcau mult mai bine decât altele şi de ce economia poloneză, în special, se

descurca cel mai bine dintre toate. Balcerowicz nu avea prea multe îndoieli. „Cel mai important lucru este direcţia iniţială [a reformelor]", a spus el. Şi mai departe: „Nu poţi fugi de comunism cu paşi mici... Trebuie să fii rapid". Pentru ilustrarea acestui aspect, el povestea o anecdotă despre cum s-a întâlnit odată cu premierul fostei Republici Socialiste Sovietice Kîrghîze; acesta, de profesie fizician, i-a explicat că timpul disponibil între o stare cristalină şi o alta este foarte, foarte scurt. Balcerowicz simţea că fostul cristalograf avea o intuiţie corectă. „Un economist pur probabil că ar fi adoptat metoda greşită."[7]

Planul Balcerowicz a dat lovitura de graţie Partidului Comunist Polonez. Toate manualele comuniste, fără excepţie, predicau doctrina că politica era condusă de economie, că organizaţiile politice reflectau relaţiile membrilor lor cu mijloacele de producţie. În consecinţă, partidele comuniste îşi aveau rostul doar dacă deţineau monopolul asupra tuturor ramurilor vieţii economice. Iar acest monopol fusese pierdut. Al şaptelea şi ultimul prim-secretar al PZPR, Mieczysław Rakowski, era un om inteligent, însă lipsit de scrupule, un oportunist de cea mai joasă speţă. Redactor veteran al săptămânalului propagandist de prim rang *Polityka*, el a încercat mereu să pozeze în ochii Occidentului ca un adept flexibil al unei politici moderate şi şi-a făcut prieteni în mai multe partide social-democrate din străinătate. Însă în Polonia era cunoscut pentru atitudinea sa arogantă faţă de clasa muncitoare şi în special pentru hărţuirea meschină a greviştilor învinşi la Gdańsk în 1983. Nu a surprins pe nimeni faptul că nu a lăsat puterea din mână în 1989-1990, ocupând mai întâi postul de premier, apoi pe cel de prim-secretar, la un moment în care mulţi dintre colegii săi la fel de inteligenţi părăseau vasul ce se scufunda. Însă nici măcar el nu a putut menţine echipa unită. În cele din urmă, a venit inevitabila zi în care a fost organizată ultima şedinţă a Comitetului Central. S-au ţinut cuvântări despre tradiţiile glorioase. Tovarăşii s-au ridicat în picioare pentru a cânta „Internaţionala" pentru ultima oară. Stindardele Partidului au fost ridicate glorios, apoi aruncate, precum s-ar fi exprimat Marx însuşi, la coşul de gunoi al istoriei. Nici unul dintre cei prezenţi la întâlnire nu a găsit de cuviinţă să menţioneze teribilele suferinţe pe care le cauzase Partidul.

Cu PZPR la coşul de gunoi, contractul stabilit între Solidaritate şi PZPR la masa rotundă a devenit de prisos; însă Mazowiecki, credincios jurământului depus la ocuparea postului, s-a simţit obligat să menţină cursul iniţial. Pe 28 februarie 1990 a fost aprobată o lege ce proclama pluralismul politic şi dreptul de a înfiinţa partide politice. Mulţumită acestei legi, după o pregătire de optsprezece luni, vor avea loc primele alegeri parlamentare complet libere, ţinute în octombrie 1992. Între timp totuşi, rămânea problema presantă a generalului Jaruzelski, care încă ocupa palatul prezidenţial, cu toate că partidul său dispăruse. Lech Wałęsa, care nu făcea nici un secret din ambiţiile sale prezidenţiale, a anunţat că situaţia actuală era intolerabilă şi a lansat programul de *przyspieszenie*, „accelerarea" politică. Cu un stat în care dificultăţile economice atinseseră un maximum, însă în care democratizarea mergea cu viteza melcului, opinia publică ajunsese la capătul răbdării. După multe întârzieri, Jaruzelski şi-a dat acordul pentru scurtarea mandatului său; iar vidul politic

creat a fost umplut de anunţul din septembrie privind alegerile universale şi directe pentru un nou preşedinte, ce urmau a fi organizate peste opt săptămâni.

În timpul guvernării lui Mazowiecki, cenzura de stat şi-a pierdut dorinţa de a funcţiona. Unul dintre rezultatele acestei situaţii a fost demontarea multor tabuuri de lungă durată referitoare la istorie. În decembrie 1989, directorul Muzeului de Stat de la Auschwitz (Oświęcim) a mărturisit că cifra oficială anterioară, de 4 milioane de victime, fusese inventată. S-a publicat apoi o estimare mai realistă, între 1,2 şi 1,5 milioane de victime, majoritatea acestora fiind evrei. Această ştire, în timp ce evidenţia tragedia evreiască, confirma totodată faptul că doar în acel lagăr mai pieriseră şi sute de mii de nonevrei. Era pregătită scena unei confruntări jenante şi îndelungate a catolicilor cu evreii, referitoare la modalitatea adecvată de comemorare a victimelor de la Auschwitz. În martie 1990, la cea de a cincisprezecea aniversare a masacrelor de la Katyń, preşedintele Jaruzelski a primit de la preşedintele Gorbaciov documentele oficiale ce dovedeau că uciderea în masă a circa 25.000 de ofiţeri polonezi şi a altor ostatici a fost comisă de NKVD-ul sovietic în 1940, şi nu de către SS-ul german în 1941, cum pretinseseră comuniştii. Publicul polonez nu a fost surprins deloc – decât, poate, de faptul în sine că un conducător rus a mărturisit în sfârşit o crimă istorică. Însă aceste descoperiri au generat alte întrebări îngrijorătoare. Dintre cei aproximativ 27 de milioane de oameni care au pierit în URSS în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, câţi oare să fi fost cetăţeni polonezi – fie ei de etnie poloneză, ucraineană sau evreiască? Şi câte dintre aceste milioane pierdute au căzut victimă nu ocupaţiei naziste, ci terorii staliniste? Vechea ficţiune comunistă că toate crimele de război şi toate crimele împotriva umanităţii puteau fi atribuite fasciştilor se spulberase.

Alegerile prezidenţiale au fost organizate în două etape, pe 25 noiembrie şi pe 9 decembrie. Organizarea lor a semănat mai mult cu o farsă. În primul tur, Wałęsa a trebuit să candideze împotriva a trei rivali din fosta opoziţie (Mazowiecki, Moczulski şi Bartoszcze), împotriva unui membru al fostei coaliţii comuniste (Cimoszewicz) şi împotriva unui candidat misterios cu numele Tymiński. Despre acesta din urmă se spunea că este un antreprenor polonez din Canada, deşi era complet necunoscut diasporei poloneze canadiene. Era aproape cu siguranţă un joker plasat de serviciile secrete de securitate. Fără să aibă nici un fel de referinţe, acesta s-a declarat a fi campionul unei „a treia căi" şi, spre consternarea tuturor, a obţinut mai multe voturi decât toţi ceilalţi candidaţi în afară de Wałęsa. În special Mazowiecki, eroul din 1989, devenise acum o ţintă a batjocurii. În al doilea tur de scrutin, Wałęsa l-a înfrânt pe Tymiński printr-o diferenţă modestă de voturi. Populaţia a participat la vot în proporţie de doar 53%. Nu era tocmai un moment euforic. Populaţia dădea deja semne de dezamăgire. Wałęsa şi-a sărbătorit victoria prin demiterea grabnică a guvernului şi prin instalarea unui nou cabinet guvernamental, condus de un tânăr coleg al său de la Gdańsk, Jan Krzysztof Bielecki.

Mai rămânea doar un detaliu. Guvernul polonez în exil menţinuse trează flacăra legitimităţii timp de cincizeci şi unu de ani. La sediul lor din Londra, o serie de preşedinţi exilaţi purtaseră torţa ce le fusese înmânată pentru prima oară în 1939.

Cu toţii observaseră cu atenţie, de la distanţă, catastrofele prin care trecuse ţara lor: ocupaţia nazistă, ocupaţia sovietică, preluarea puterii de către comunişti în 1944-1948, Insurecţia din Octombrie din 1956, scandalurile din 1968, insurecţiile baltice, afrimarea şi declinul Solidarităţii în 1980-1981, impunerea şi retragerea legii marţiale şi prăbuşirea comunismului. Acum însă, ultimul dintre ei, preşedintele cărunt Ryszard Kaczorowski, a zburat de la Londra la Varşovia, luând cu sine distincţiile prezidenţiale antebelice. A fost un act simbolic şi generos. Guvernul în exil decisese de bunăvoie să îşi încheie cariera într-un mod onorabil. Mulţumită acestui gest final, pe 22 decembrie 1990 preşedintele Wałęsa a putut să preia mandatul decorat cu simbolurile predecesorilor săi democraţi. Era ca şi cum Republica Populară nu existase niciodată. Acesta a fost adevăratul moment al eliberării Poloniei.

25

WOLNOŚĆ

Libertatea redobândită, 1990-2000

Prăbuşirea subită, catastrofală şi paşnică a unui imperiu era un eveniment pe care Europa nu îl mai cunoscuse. Dezintegrarea, după 1945, a imperiilor coloniale ale puterilor vest-europene fusese însoţită întotdeauna de grade diferite de violenţă. Însă marile imperii care ocupaseră vaste teritorii în Europa se destrămaseră de regulă din cauza războaielor. Imperiul Francez al lui Napoleon a căzut în 1815 după patruzeci de bătălii majore. Imperiul Rus în 1917, cel Austro-Ungar şi cel german în 1918 s-au prăbuşit în timpul Primului Război Mondial. Imperiul nazist a continuat să lupte până când a fost distrus în totalitate în 1945. Însă imperiul sovietic a murit în picioare, ca un fel de dinozaur enorm al cărui trup nu mai avea resursele necesare supravieţuirii.

Polonia a făcut parte dintre statele-satelit cele mai îndepărtate de centrul sovietic, ocupate de armata sovietică în 1944-1945. A avut dintotdeauna mai mult loc de manevră decât ţările mai apropiate de centru, precum statele baltice sau Ucraina, care fuseseră cucerite de Armata Roşie în 1919-1921 şi înglobate în Uniunea Sovietică în 1923. Era o poziţie mult mai avantajoasă şi decât cea a republicilor autonome, precum Cecenia sau Tatarstan, despre care ruşilor li s-a spus că „le aparţin". (Cumplita soartă a Ceceniei a atras simpatia polonezilor, deoarece le amintea de ce s-ar fi putut întâmpla cu Polonia în alte circumstanţe mai puţin favorabile.)

Totuşi, Polonia avea numeroase probleme specifice. Era de departe cel mai mare dintre sateliţii sovietici şi, din punctul de vedere al Moscovei, cel mai valoros. Şi-a obţinut libertatea în 1990, în condiţiile în care URSS era încă intactă, iar Gorbaciov – singurul element care bloca posibilitatea răzbunării moscovite. Mai mult, din motive istorice, Polonia era pe bună dreptate suspectată de tendinţe prooccidentale, iar din cauza Solidarităţii şi a papei polonez, comuniştii conservatori o considerau o ameninţare pe mai multe planuri. Pe de altă parte, fiindcă deţinea avantajul discuţiilor la masa rotundă şi al Planului Balcerowicz, Polonia avea cea mai mare şansă să facă rapid tranziţia spre un sistem nou şi eficient. Dispunea de o elită alternativă gata să preia frâiele puterii. Existau foarte puţini comunişti dedicaţi ideologiei dispuşi să lupte într-o acţiune de ariergardă. Nenumăraţi tineri bine educaţi erau gata să-şi asume diverse riscuri şi iniţiative. Exista şi un sprijin solid din partea marilor

comunităţi poloneze din diasporă, în special din SUA, iar vecinii occidentali ai Poloniei, în special Germania, aveau o atitudine încurajatoare.

Primul test vital al independenţei regăsite a Poloniei a avut loc la începutul anului 1991, când guvernul sovietic a surprins toată lumea cu propunerea relansării vechii organizaţii CAER. Proiectul, intitulat TRWPG Bis, demonstra că, la aproape un an şi jumătate de la căderea Zidului Berlinului, Moscova încă spera să îşi recupereze imperiul est-european. Din punctul de vedere al Poloniei, momentul era extrem de nefavorabil. În primele etape ale terapiei de şoc a Planului Balcerowicz în economie, calmul şi stabilitatea erau primordiale. O confruntare cu Moscova putea avea consecinţe extrem de nefaste. Sovieticii exploatau această situaţie, lansând intimidări şi ameninţări. Temându-se pentru planul său, Balcerowicz a recomandat conformarea. Însă tânărul premier polonez, Jan Krzysztof Bielecki, colegul lui Wałęsa din Gdańsk, şi-a păstrat cumpătul, a riscat răzbunarea Moscovei şi a refuzat. Pericolul nu a trecut decât după luna august a anului respectiv, când lovitura de stat din august de la Moscova a pus capăt o dată pentru totdeauna puterii sovietice.

Apoi, tranziţia a progresat mult mai lin decât s-ar fi putut crede. În primii ani, 1991-1992, când Polonia se afla în poziţia cea mai vulnerabilă, URSS se dezmembra şi era incapabilă să intervină, în ciuda prezenţei continue a unei garnizoane sovietice numeroase. Terapia de şoc asupra economiei s-a dovedit a fi o adevărată binecuvântare. Hiperinflaţia a fost adusă sub control aproape imediat. Productivitatea a început să crească în a doua jumătate a anului 1991, atingând curând cote record de 4%, 5% şi, în cele din urmă, 6% pe an. Până în 1995 s-a achitat enorma datorie externă, o povară pe umerii ţării din anii 1970. Apoi, noul zlot s-a menţinut stabil, iar băncile private şi sectorul privat au făcut faţă noilor condiţii. Fondul Monetar Internaţional a fost impresionat şi dornic să ajute. Investiţiile străine creşteau constant, fiind distribuite echilibrat între o serie de ţări. Teama de o dominaţie germană imediată s-a dovedit a fi nefondată. Desigur, au existat şi eşecuri. Agricultura bazată pe producţia gospodăriilor ţărăneşti şi-a revenit cu greu, iar alimentele de import ieftine au înlocuit producţia locală. Dezafectarea fabricilor-gigant din industria grea nu s-a realizat aşa cum se spera. Şantierul Naval „Lenin" din Gdańsk, de exemplu, simbol al revoluţiei Solidarităţii, nu a reuşit să se adapteze noilor împrejurări şi a intrat în faliment. Şantierul naval de la Szczecin, pe de altă parte, prospera. Pentru fiecare eşec puteau fi enumerate două sau trei succese. În ciuda unor atitudini pesimiste răzleţe, depresia care durase decenii de-a rândul a dispărut. În termeni de revenire economică măsurată ca PIB pe cap de locuitor, în 1996, dintre toate fostele state comuniste, Polonia conducea de departe, iar în ceea ce priveşte stabilitatea economică, măsurată în funcţie de inflaţia preţurilor, avea printre cele mai bune rezultate.

Reorganizarea politică a durat ceva mai mult. Atât tabăra Solidarităţii, cât şi vechea coaliţie comunistă s-au scindat în grupuri rivale. Dezbinarea Solidarităţii a fost rezultatul unei dispute înverşunate din 1990, între Wałęsa, care avea o atitudine mai naţionalistă, şi Mazowiecki, care era mai degrabă liberal. Susţinătorii lui Mazowiecki au întemeiat organizaţia influentă *Unia Wolności* (Uniunea Libertăţii; iniţial *Unia Demokratyczna*, Uniunea Democrată). Tabăra comunistă s-a atomizat. Atât SD, cât şi PSL, bucurându-se de noua libertate, s-au rupt definitiv de comunişti,

apoi s-au divizat la rândul lor în mai multe facţiuni. Mulţi dintre foştii membri ai nomenclaturii s-au convertit peste noapte la capitalism. Având acces la fonduri şi fiind într-o poziţie favorabilă pentru a dezvolta o reţea de cunoscuţi şi potenţiali parteneri de afaceri, aceştia au ocupat poziţii de vârf în domeniul bancar şi în industria privatizată, constituind astfel imediat elementul conservator al noului regim. Rămăşiţele fostului PZPR s-au reformat şi au fondat *Sojusz Lewicy Demokratycznej* (Asociaţia Stângii Democrate), în frunte cu Aleksander Kwaśniewski, cunoscut din timpul discuţiilor la masa rotundă. Ca singura fostă grupare comunistă organizată deschis, era expusă la diverse critici din partea adversarilor săi, care nu aveau reţineri în a-i denunţa PZPR ca *Płatni Zdrajcy, Pachołki Rosji* („trădători plătiţi, lachei ai Rusiei"). Comuniştii radicali neconvertiţi nu îndrăzneau să se arate în public, deşi existau semne că fosta poliţie secretă activa în culise în anumite ramuri ale administraţiei de stat şi ale serviciilor externe.

Prăbuşirea regimului a afectat radical categoriile de evenimente pe care autorităţile de stat erau dispuse să le comemoreze. Revolta de la Varşovia, de exemplu, unul dintre cele mai dureroase evenimente din memoria vie a ţării, fusese ignorată în mod sistematic timp de o jumătate de secol. Deşi veteranii Armatei Teritoriale, nu mai fuseseră persecutaţi din 1956, li se refuzase totuşi o recunoaştere oficială. Consemnarea istoriei insurecţiei a fost lăsată în mâinile celor dispuşi să dea vina exclusiv (şi pe nedrept) pe liderii AK. Permisiunea de a ridica un monument pentru comemorarea insurecţiei a fost refuzată până în 1989. La 1 august 1994, a cincizecea aniversare a oferit ocazia de a repara această nedreptate[1]. Festivităţile sponsorizate de preşedintele Wałęsa s-au desfăşurat cu mare pompă. Preşedintele Republicii Federale Germania, Roman Herzog, a participat la festivităţi plin de remuşcări – după ce iniţial, la acceptarea invitaţiei, confundase insurecţia din 1944 cu revolta din 1943 din ghetoul Varşovia. Herzog a ţinut un discurs emoţionant:

> 1 august rămâne pentru totdeauna simbolul neîntinat al voinţei poporului polonez de a lupta pentru libertate, demnitate şi păstrarea identităţii naţionale. A devenit personificarea Poloniei Luptătoare, care nu s-a supus niciodată umilinţelor, nelegiuirii şi ameninţării cu exterminarea [...] Astăzi îmi plec capul în faţa luptătorilor Revoltei de la Varşovia, precum şi în faţa tuturor victimelor de război poloneze. Şi cer iertare pentru toate cele comise de germani împotriva fiecăruia dintre voi[2].

Preşedintele Rusiei, deşi invitat, nu a participat. Cel mai important lucru însă a fost că revoluţionarilor li s-a acordat respectul pe care îl meritau. Preşedintele Wałęsa a declarat impresionant: „Nu au murit în zadar". Singura omisiune evidentă era faptul că nu li s-a acordat locul potrivit în istorie. Din cine ştie ce motive, istoricii Poloniei încă nu erau pregătiţi să facă o revizuire la scară largă.

Surprinzător rămâne faptul că tocmai în Polonia nu s-a făcut niciodată o epurare a elementelor criminale din fostul regim comunist. În acest sens, calea Poloniei spre democraţie a fost diferită de cea a Germaniei de Est sau a Cehoslovaciei. În etapa critică, când erau posibile acţiuni decisive, premierul Mazowiecki a adoptat politica numită *gruba kreska* („linia groasă"), între prezent şi trecut. *Gazeta Wyborcza* a

atras atenţia asupra posibilei „vânători de vrăjitoare", care nu era dorită. Şi nu s-a mai făcut nimic. În 1992, când guvernul a solicitat accesul la dosare, Ministerul de Interne a alcătuit o listă de colaboratori în frunte cu însuşi preşedintele Wałęsa! Wałęsa a replicat acuzându-l pe un consilier guvernamental de prim rang de acelaşi lucru şi destituind guvernul. Astfel s-a ratat o ocazie importantă. Ceea ce ar fi trebuit să fie o operaţiune serioasă s-a transformat într-un fiasco. Vinovaţii au rămas în libertate. Corpul politic nu a mai fost niciodată curăţat, fie şi simbolic, iar reconcilierea dintre grupările adversare s-a realizat într-un mod haotic, fără stabilirea necesară şi publică a criteriilor democratice.

Au avut loc multe întârzieri şi în formularea unei constituţii democratice corespunzătoare. A Treia Republică a fost nevoită să funcţioneze timp de opt ani într-un cadru legal creat pentru împrejurări complet diferite. Legile fostei PRL nu mai erau legitime, dar nu puteau fi nici înlocuite peste noapte. De fapt, au trecut şapte ani până s-a ajuns la rezultatul necesar. În 1992 s-a făcut un prim pas prin promulgarea aşa-zisei Constituţii Mici, care reglementa relaţiile dintre puterea legislativă şi cea executivă. Al doilea pas s-a făcut în 1995, prin numirea unei Comisii Constituţionale a Seimului, care doi ani mai târziu a produs un raport. Proiectul final al Legii Constituţiei a devenit obiectul unor dispute ample, unificând SLD şi *Unia Wolności* împotriva grupurilor de dreapta, care o considerau atât „antinaţională", cât şi „anticreştină". Pentru episcopi, Constituţia era lipsită de „suflet". Însă a fost aprobată şi confirmată printr-un referendum cu prezenţă scăzută la vot. Această constituţie a redus puterile preşedintelui faţă de cele exercitate din 1989, consolidând în schimb puterea Seimului şi a premierului. A depolitizat atât armata, cât şi justiţia. Mai ales, a instituit o democraţie parlamentară, bazată pe principii.

Un anumit grad de turbulenţe politice era inevitabil. Însă neliniştile erau controlate printr-o serie de alegeri prezidenţiale, parlamentare, senatoriale şi locale şi prin schimbările frecvente ale executivului. Nici una dintre facţiuni nu a obţinut un avantaj decisiv: singurul câştigător evident era un tip de democraţie destul de cinică şi haotică. Aşa cum a prevăzut corect un sociolog de marcă, pendulul politic trebuia să oscileze „o dată în direcţia liberală şi o dată în direcţia socială". „Direcţia liberală [...] înseamnă un imbold pentru economie", a scris Ralf Dahrendorf. „Atunci se va forma automat o opoziţie preocupată de costul social al creşterii economice." Momentul decisiv a sosit în noiembrie 1995, odată cu alegerile prezidenţiale. Lech Wałęsa, pe vremuri erou al naţiunii, nu satisfăcuse aşteptările acesteia. Era un populist înnăscut şi un disident agil, însă nu a stăpânit arta conducerii: timp de cinci ani prezidase într-un mod imprevizibil, arbitrar şi uneori meschin. Se înconjurase de consilieri dubioşi, printre care, pe drept sau pe nedrept, şoferul şi duhovnicul său păreau să aibă mai multă influenţă decât miniştrii, şi pierduse încrederea foştilor săi colegi din Solidaritatea. Prin urmare, când a sosit clipa adevărului, voturile Solidarităţii au fost împărţite între Wałęsa şi Kuroń, amândoi fiind apoi depăşiţi de fostul comunist Aleksander Kwaśniewski, care a câştigat turul al doilea cu 52% contra 48%. La prima vedere, rezultatul era şocant. Ţara care condusese lupta împotriva comunismului cădea acum din nou în mâinile unui politician care îşi începuse cariera în tabăra comunistă. Totuşi, dacă analizăm situaţia, rezultatul a

fost benefic. Lupta electorală fusese cinstită. Noul preşedinte era competent şi conciliator. Acceptând calea strategică a Poloniei în direcţia aderării la NATO şi la Uniunea Europeană, el nu s-a implicat în nici un fel de acţiune de reînviere a comunismului, iar la Moscova era considerat un oportunist detestabil. La un moment dat, el şi-a cerut scuze pentru excesele regimului anterior, fapt pe care nu îl mai făcuse nici un lider rus. Succesul său a coincis cu răspândirea îndoielilor referitoare la consecinţele sociale ale reformei. Wałęsa avea un loc asigurat în istoria Poloniei. Însă învingerea sa în alegerile din 1995 a demonstrat că în noua democraţie era nevoie de oameni cu alte calităţi.

Trei alegeri parlamentare – în octombrie 1991, în septembrie 1993 şi în septembrie 1997 – au fost organizate într-o învălmăşeală de fuziuni şi regrupări ale partidelor, rezultate dintr-o serie de guverne de coaliţie de scurtă durată şi relativ ineficiente. Alegătorii erau confuzi. Astfel, politica poloneză a atras rapid acea apatie a populaţiei bine cunoscută în Occident. Totuşi, seria de transformări şi maşinaţiuni, ca în cazul Italiei, distrăgeau atenţia de la faptul mai important că administraţia funcţiona şi ţara prospera. Între 1991 şi 1997, în şapte ani, la conducerea ţării s-au perindat şapte guverne. Acestea au fost conduse de următorii prim-miniştri:

Jan Krzysztof Bielecki (KLD), ianuarie 1991 – decembrie 1991
Jan Olszewski (ZChN), decembrie 1991 – iunie 1992
Waldemar Pawlak I (PSL), iunie-iulie 1992
Hanna Suchocka (UD), iulie 1992 – octombrie 1993
Waldemar Pawlak II (PSL), octombrie 1993 – martie 1995
Józef Oleksy (SLD), martie 1995 – februarie 1996
Włodzimierz Cimoszewicz (SLD), februarie 1996 – octombrie 1997

În acest joc al scaunelor, coaliţiile instabile ale primului Seim liber ales au deschis calea unei coaliţii relativ stabile, care în timpul celui de-al doilea Seim a fost condusă de SLD. Însă parada prim-miniştrilor a continuat. Liderul ţărănist mediocru Pawlak a înlocuit-o pe jurista atrăgătoare Suchocka, pentru a fi apoi eliminat de Oleksy, un comunist de modă veche. Mai târziu însă s-a aflat că Oleksy ţinea companie foştilor tovarăşi de la KGB, drept care a fost nevoit să demisioneze în favoarea unui tehnocrat de modă nouă, Cimoszewicz. Până la urmă însă, nimeni nu se îndoia de faptul că Polonia se află pe calea către o democraţie deplină şi o economie de piaţă – şi acesta era cel mai important lucru. Doi preşedinţi de sorginte politică foarte diferită au ţinut în frâu dansul ameţitor al partidelor pe scena politică. Atât Wałęsa, cât şi Kwaśniewski au fost obligaţi „să coabiteze" cu guverne parţial ostile.

O caracteristică a anilor 1990 este ordonarea mişcării de centru-dreapta a spectrului politic. Oamenii care şi-au imaginat cu naivitate că victoria Solidarităţii şi a liderului său catolic loial, Wałęsa, va conduce automat la o republică dominată de „valori creştine" aveau să fie şocaţi. A durat ceva timp până când ierarhia Bisericii a înţeles că nu putea dicta cursul evenimentelor politice de la amvon, precum în vechea Irlandă, şi că implicarea directă a clerului putea fi chiar contraproductivă.

Stânga, dominată de SLD, şi centrul, dominat de *Unia*, şi-au adunat forţele mai rapid, deşi *Unia* avea să-şi piardă din elan în timp. În schimb, grupările de dreapta au pierdut mult timp cu lupte interne inutile. Au găsit o cauză comună abia în urma victoriilor preşedintelui Kwaśniewski la mijlocul anilor 1990. În 1997, Biserica Romano-Catolică încă se opunea propunerilor pentru o nouă constituţie, pe motivul că noile versiuni sunt prea laice; de asemenea, nu a obţinut niciodată aprobarea pentru un referendum în privinţa problemei avortului. Însă în alegerile parlamentare din acel an, o nouă organizaţie-umbrelă de centru-dreapta, Acţiunea Electorală Solidaritatea (AWS) a reuşit, în sfârşit, să urce în sondaje. Guvernul rezultat, condus de profesorul Jerzy Buzek, un „tehnocrat" şi protestant fără trecut comunist, a fost marcat de bun-simţ şi o lipsă de zel ideologic. Polonia a salutat noul mileniu condusă de perechea formată din preşedintele Kwaśniewski şi premierul Buzek.

Incapacitatea Bisericii poloneze de a se adapta la noile condiţii a generat numeroase comentarii. Vechea atitudine autoritaristă nu a suferit nici un fel de modificări semnificative, iar încrederea reciprocă a clericilor şi laicilor a fost fără îndoială slăbită. În special tineretul nu mai era dispus să urmeze orbeşte sfaturile clericilor. Solicitările financiare continue de la enoriaşi erau inoportune în aceşti ani de criză, iar pe de altă parte, Biserica însăşi era un exemplu neconvingător din cauza zelului cu care îşi recupera proprietăţile ecleziastice. Potrivit unui comentator, Bisericii părea să îi lipsească „spiritul Sfântului Francisc". Democraţia a încurajat o infuzie de pluralism în sfera religiei la fel ca şi în sfera politică, iar Biserica Catolică acorda prea multă atenţie avalanşei de secte nesemnificative şi confesiuni cu nume exotice. Biserica Unificării nu avea să câştige acolo unde eşuaseră staliniştii. Totuşi, Biserica poloneză nu s-a arătat foarte interesată de ecumenismul creştin. Dialogul dintre catolici şi evrei nu a dat decât slabe rezultate, iar o serie de obiective adverse au deteriorat relaţiile dintre catolicii conservatori şi cei de orientare mai liberală. În anii 1990 a făcut carieră Radio Maryja, un post de radio naţional neoficial care prezenta un amestec insipid de pioşenii tradiţionaliste şi politici xenofobe resentimentare şi care s-a dovedit a avea o influenţă destabilizatoare. Două vizite ale unui papă idolatrizat, însă vizibil infirm, la Congresul Euharistic din Wrocław în 1997 şi în câteva oraşe poloneze în iunie 1999 păreau să emane parfumul unei epoci în curând trecute.

În anii 1990, literatura poloneză nu a mai suferit constrângerile deceniilor precedente. Cenzura de stat a fost abolită. Aşa cum se mai afirmase în 1918, acum puteai în sfârşit să scrii despre primăvară fără a fi suspectat că faci o declaraţie politică. Rezultatul a fost nu atât o explozie de geniu, cât o explozie a diversităţii. Peste tot au apărut subiecte anterior neglijate. Unele erau subiecte istorice: Gulagul sovietic, holocaustul evreilor, viaţa polonezilor în străinătate – teme despre care nu se putuse discuta pe vremea comunismului. Alte subiecte, precum identitatea sexuală sau identitatea regională, erau neutre din punct de vedere politic. Odată cu scriitori precum Olga Tokarczuk a debutat şi feminismul polonez. Odată cu Paweł Huelle şi Stefan Chwin a apărut aşa-numita Şcoală de la Gdańsk, o direcţie literară cu o componentă culturală evreiască. A apărut şi un viu interes faţă de viaţa şi istoria minorităţii germane din Silezia. Grupările clandestine au ieşit la suprafaţă. Efectele

acestui proces au fost uneori surprinzătoare: una dintre aceste grupări, *bruLion*, avea să migreze de la stânga anarhistă extremă la dreapta naţionalistă.

O carte al cărei moment sosise era cartea de faţă, care la sfârşitul deceniului avea să fie votată una dintre „Cărţile Mileniului". Era un studiu nonideologic şi antinaţionalist, care punea accentul pe întâietatea culturii. Traducerea în limba poloneză a volumului *Istoria Poloniei* a apărut prima oară în 1989, într-o versiune cenzurată, dat fiind că pe atunci defăimarea lui Ivan cel Groaznic era încă inacceptabilă. Versiunea completă, apărută în 1990, a devenit oficial lectură în şcoli şi universităţi. Având în vedere obsesia Poloniei pentru istorie, era ironic faptul că tocmai acest premiu îi fusese acordat unui străin. Distanţa ajută.

Şi în problemele evreieşti s-au făcut anumite progrese. În timpul epocii comuniste, versiunea oficială era că toate crimele de război, fără excepţie, fuseseră comise de „fascişti" sau „hitlerişti", iar victimele acestor crime erau fie „patrioţi" anonimi care nu aparţineau unui grup anume, fie „bărbaţi, femei şi copii de diverse naţionalităţi". Caracterul unic al Holocaustului, printre altele, nu a fost niciodată explicat. Sacrificiile deosebite ale polonezilor catolici şi ale mişcării de rezistenţă din timpul războiului erau negate, pe când înfiorătorul catalog al crimelor sovietice era evitat cu deosebită grijă. Întreaga generaţie postbelică din Polonia a crescut oarecum în necunoştinţă de cauză cu privire la complexitatea suferinţelor din timpul războiului. Astfel, dezbaterea şi dialogul liber trebuiau să fi avut loc de mult. Două localităţi, Jedwabne şi Eiszyszki, vor avea un statut emblematic în discuţiile care au urmat.

Jedwabne este un orăşel din provincia Białystok. În 1939-1941, sub ocupaţie sovietică, fusese scena multor crime şi deportări ale NKVD cu ajutorul unei miliţii comuniste cooperante. În iulie 1941, sub ocupaţia germană, a devenit scena unor atrocităţi: sute de evrei au fost arşi de vii într-un hambar incendiat de localnicii dornici de răzbunare. A fost un fenomen izolat, atipic pentru relaţiile din timpul războiului dintre comunităţile locale din cele zece mii de oraşe şi sate ale Poloniei. Iar cercetările pe care se bazau dezvăluirile anilor 1990 pe tema Jedwabne erau incomplete şi superficiale. Totuşi, în urma acestor dezvăluiri, polonezii şi-au dat seama că, asemenea altor naţiuni, trebuiau să-şi mărturisească şi să-şi ispăşească anumite păcate. Cu ceva întârziere, acestea au inspirat până la urmă o comemorare la Jedwabne, în fruntea căreia s-a aflat preşedintele Poloniei[3].

„Eiszyszki", pe de altă parte, fusese un mic *shtetl* evreiesc din fosta Polonie de Est; acum se numeşte Eisiskis şi se află în Lituania. În 1941, orăşelul a fost martorul unui masacru în masă al populaţiei evreieşti de către nazişti. În iulie 1944, când forţele sovietice vânau partizanii polonezi clandestini din regiune, Eiszyszki a fost martorul unui conflict armat între o unitate a NKVD şi o patrulă a AK. În schimbul de focuri au fost ucişi numeroşi evrei, care abia scăpaseră ca prin urechea acului din masacrul anterior. Sursele poloneze au clasificat aceste decese ca regretabile, însă întâmplătoare – ceea ce americanii ar numi „daune colaterale". Sursele evreieşti au argumentat însă că acestea au fost rezultatul unui act deliberat şi duşmănos de antisemitism[4]. Cincizeci de ani mai târziu, faptele sunt aproape imposibil de reconstituit, iar motivele – nici atât. Însă controversele pot să fie productive. Era

important ca, pe de o parte, să dispară ezitarea polonezilor în a cerceta părţile mai întunecate ale propriei lor istorii şi, pe de altă parte, să se elimine tabuul existent încă în rândurile evreilor, care îi făcea să nege orice implicare evreiască în acţiunile criminale ale opresiunii staliniste. Adevărata istorie a unei societăţi multinaţionale care nu mai există poate fi abordată satisfăcător doar de istoricii înzestraţi în mod corespunzător, cu o sensibilitate faţă de diversele aspecte ale multinaţionalităţii.

Literatura a rămas în general monopolul scriitorilor consacraţi. Cel mai bine vândut poet a fost preotul Jan Twardowski, autor de versuri moralizatoare, însă convenţionale. Cel mai cunoscut nume era cel al poetei Wisława Szymborska (1923-2012), care în 1996 a câştigat Premiul Nobel pentru o capodoperă din anii 1950. În afară de Szymborska, panteonul literar era încă populat de scriitori mai bătrâni, antebelici, precum Miłosz, Herbert şi Różewicz. Tadeusz Różewicz a descris în versuri banalitatea aşa-numitei perioade de tranziţie:

robią więc to i owo	mai fac una şi alta
i tak dalej	şi aşa mai departe
po końcu tamtej epoki	la sfârşitul fostei epoci
i na początku nowej epoki	la începutul noii epoci
nie tylko artyści	şi nu doar artiştii
coś się skończyło	ceva s-a terminat
nic się nie chce zacząć	nimic nu vrea să înceapă
*może się już zaczęło**	poate deja a început

Pe termen lung însă, de departe cel mai important eveniment al deceniului a fost reorientarea Poloniei în sfera relaţiilor internaţionale. O mare parte din meritul acestei realizări le revine celor trei miniştri de Externe consecutivi – profesorul Skubiszewski, avocat, specialist în drept internaţional; profesorul Władysław Bartoszewski, erou al Rezistenţei din timpul războiului; şi profesorul Bronisław Geremek, istoric al Evului Mediu şi consilier veteran al Solidarităţii. În mai puţin de zece ani, cel dintâi aliat al Uniunii Sovietice a devenit un membru pe deplin acceptat al comunităţii occidentale. Era o metamorfoză spectaculoasă. Bazele au trebuit puse în timp ce o garnizoană sovietică standard încă mai staţiona în cazarma sa poloneză, trăind, printre altele, din furtul calificat de maşini la mâna a doua din Germania. Ultimele trupe străine au plecat abia în 1994, după ce au devastat oraşele-garnizoană precum Legnica. Polonia s-a confruntat şi cu obstacole în calea integrării sale europene. La începutul anilor 1990, un ministru însărcinat cu relaţiile cu NATO a descris cum vechiul telefon de la care putea suna în străinătate din biroul său de la Varşovia era conectat doar la un circuit fix cu Moscova. Pentru a-l contacta pe reprezentantul polonez de la Bruxelles, trebuia să iasă pe stradă în căutarea unei cabine telefonice.

---

* Tadeusz Różewicz, *Opowiadanie dydaktyczne*, în *Niepokój. Wybór wierszy z lat 1944-1994*, Varşovia, 1995, pp. 365-366 (n.tr.).

Climatul social, desigur, era pe deplin favorabil schimbării. Nici una dintre grupările politice semnificative nu i s-a opus. Apartenenţa Poloniei la blocul de est, deşi nu fusese de bunăvoie, câştigase un minimum de acceptare indirect, datorită amintirilor din al Doilea Război Mondial – sau mai degrabă amintirilor selective despre opresiunea nazistă, pe care comuniştii au făcut tot posibilul să le menţină vii. Ştiind că Polonia fusese aproape desfiinţată de Hitler şi Stalin, mulţi polonezi au acceptat ideea că apartenenţa la blocul estic, deşi nu era scenariul ideal, nu era nici cea mai rea soluţie. Însă, pe măsură ce amintirea războiului pălea, argumentul rămânerii în alianţa sovietică devenea tot mai slab. Germania Federală, care în anii 1980 şi la începutul anilor 1990 acceptase aproape un milion de refugiaţi polonezi, scpase de proasta sa reputaţie. Departe de a mai fi sperietoarea propagandei comuniste, aceasta devenise, cel puţin pentru generaţia mai tânără, un fel de tărâm al făgăduinţei. Pe măsură ce resentimentele istorice ale Poloniei faţă de Rusia reînviau, reînvia şi simţul legăturii istorice cu o Germanie prenazistă şi preprusacă.

Perspectiva intrării în NATO, prin urmare, nu speria pe nimeni. Însemna doar un lung proces cu mai multe faze: depunerea candidaturii, „compatibilizarea", adică reinstruirea şi reechiparea, şi, în cele din urmă, integrarea treptată. Cea mai dificilă sarcină o reprezenta poate reeducarea ofiţerilor. Instruiţi în academii militare sovietice, acestora nu le venea întotdeauna uşor să-şi însuşească doctrina militară a NATO, defensivă în natura sa, şi nici nu erau obişnuiţi cu lipsa îndrumării din partea unei maşinării militare şi politice atotputernice.

Aşadar, toată rezistenţa directă venea din afară: din Rusia. În pofida destrămării URSS, liderii aşa-zis democraţi ai Moscovei nu erau dispuşi să recunoască libertatea de acţiune a fostelor state subordonate. Înalţii funcţionari de la Moscova se refereau la fostele republici sovietice prin sintagma „străinătatea apropiată", cea în care trupele sovietice continuau să staţioneze; şi, la un nivel psihologic, considerau în cotinuare că toate teritoriile de la est de Oder se aflau în „sfera lor de influenţă". Prăbuşirea comunismului nu a însemnat că în Rusia nu s-a mai vorbit despre teritoriile cucerite legitim, câştigate cu sângele soldaţilor lui Stalin. În anii 1990, Moscova a dat mereu semne de protest paranoic faţă de extinderea NATO în est şi faţă de presupusa ameninţare la adresa intereselor Rusiei. Cu anumite reţineri, Moscova a participat în Parteneriatul pentru Pace (1994-), o organizaţie sponsorizată de NATO care includea Polonia şi alte foste state membre ale blocului sovietic, fiind creată pentru a demonstra nonagresivitatea noului sistem de securitate. Din fericire, Polonia a apucat să intre în NATO înainte de apariţia lui Vladimir Putin şi de revenirea Rusiei la o atitudine mai tradiţionalistă şi mai vădit imperialistă. Intrarea Poloniei în NATO a primit un sprijin decisiv printr-un vot în Congresul Statelor Unite în 1997 şi a fost sărbătorită oficial la Bruxelles şi Varşovia pe 12 martie 1999.

Între timp, candidatura Poloniei la intrarea în Uniunea Europeană se concretiza mai lent. În ciuda susţinerii ferme din partea tuturor guvernelor poloneze în anii 1990, a întâlnit şi câteva obstacole. De partea poloneză, aceasta s-a confruntat cu opoziţia naţionaliştilor de dreapta, care considerau UE era un fel de pasăre de pradă înfometată care stătea la pândă ca să înhaţe independenţa greu câştigată a Poloniei, şi de asemenea cu suspiciunile anumitor cercuri ale Bisericii, pentru care UE era

întruparea unei noi forme de materialism demonic. În interiorul UE, candidatura Poloniei era relativ incompatibilă cu decizia strategică de a acorda prioritate vechii agende de la Maastricht, de „consolidare" a Uniunii existente în locul extinderii spre est. Comisia Europeană nu considera că „extinderea" şi „consolidarea" se excludeau reciproc, însă balanţa, fără îndoială, a înclinat mai mult într-una dintre cele două direcţii. Întârzierile din reforma Politicii Agricole Comune şi introducerea grăbită a unei monede comune pentru unsprezece dintre cele cincisprezece state membre existente au complicat, în mod inevitabil, pregătirile pentru statele candidate. În orice caz, nu erau uşor de acceptat patruzeci de milioane de polonezi, inclusiv un număr mare de ţărani şi un PIB care reprezenta abia o treime din PIB-ul celui mai sărac stat membru al UE. Intrarea în UE avea să fie o provocare mult mai mare decât sosirea recentă a nouă milioane de suedezi bogaţi, opt milioane de austrieci sau cinci milioane de finlandezi.

În acel context, un moment de alinare a venit odată cu vizita lui Helmut Kohl la Universitatea Jagiełłonă din Cracovia, în timpul ultimului său mandat de cancelar. Vorbind în faţa studenţilor despre speranţele şi temerile sale, Kohl a asemănat „vechiul oraş european Krakau" cu oraşul său natal de pe Rin, care în tinereţea lui încă suferea de pe urma îndelungatei moşteniri a războaielor, urii şi invaziilor repetate. Mesajul a fost înţeles. Chiar şi aşa, candidatura Poloniei era procesată într-un ritm foarte lent. Deşi acceptată oficial în 1994, ea s-a bucurat de calitatea de membru deplin abia din 2004, odată cu înglobarea celorlalte state candidate: Ungaria, Slovenia, Estonia şi Republica Cehă. Având în vedere vântul rece ce începea să bată dinspre răsărit, acest ritm lent începea să pară periculos de nepotrivit. Dacă extinderea Uniunii Europene în direcţia fostului bloc sovietic era, aşa cum pretindea retorica Comisiei Europene, un „imperativ politic", atunci UE nu îşi putea permite să aştepte pasiv în timp ce statele candidate încercau să se caţere pe zidul tot mai înalt al acquis-ului comunitar. UE trebuia să se adapteze energic la nevoile specifice ale statelor candidate. Pe acest front, intrarea în noul mileniu nu a adus nimic nou.

Polonia intrase în secolul XX doar ca un concept istoric. Din punct de vedere politic, ea fusese în general considerată o cauză pierdută. *Verloren ist verloren.* Societatea poloneză, împărţită între cele trei mari puteri, se zbătea în convulsiile modernizării rapide şi nu se aştepta să reziste presiunilor germanizării şi rusificării pe termen nedefinit. Statul polonez, restaurat în 1918, a fost distrus peste doar 21 de ani. Au trebuit să mai treacă încă 50 de ani până să fie eliberat din nou.

De-a lungul întregului secol, cel mai impresionant şi mai relevant text a fost aşadar unul scris chiar în 1901 de artistul şi dramaturgul cracovian Stanisław Wyspiański. În piesa lui *Wesele* (*Nunta*) regăsim o scenă în care Poetul vorbeşte cu o tânără:

> POETUL: Polonia o poţi căuta în întreaga lume, tânără domnişoară; şi nu o vei găsi nicăieri.
> FATA: Atunci, poate, căutarea este o pierdere de vreme.
> POETUL: Totuşi, este un mic loc –

O, Jagusia, pune aşa mâna
Pe piept...
A tam puka ? (Bate ceva acolo ?)
FATA : *A cóż za tako nauka ?* (Ce vrei să spui cu asta ?)
Serce- ! (Inima !)
POETUL : *A to Polska właśnie* (Asta este Polonia)*.

* Stanisław Wyspiański, „Wesele", actul III, scena 16, în *Dramaty wybrane*, vol. 1, Cracovia, 1972, pp. 286-287 (n.tr.).

Post-scriptum

S-a spus adesea că istoricii nu ar trebui să se amestece în treburile prezentului, iar viitorul nu îl pot prezice. Istoria nu ne poate învăţa mare lucru, în afara faptului că nu avem ce învăţa din istorie. Într-un sens, acesta este un sfat înţelept într-o ţară unde schimbările bruşte şi violente ale sorţii au fost la ordinea zilei şi unde ar fi naiv să ne aşteptăm ca trecutul să se repete pur şi simplu. Totuşi, prezentul este produsul trecutului, după cum şi viitorul va fi o continuare a prezentului. Nici un călător nu poate plănui drumul care-i stă în faţă, dacă nu ştie de unde a venit. Nimeni nu îşi poate închipui ce va să vină fără o amintire vie a vremurilor trecute. Nimeni nu-şi poate imagina destinul unei ţări fără a-i înţelege cum trebuie dezvoltarea. În acest sens, istoria Poloniei joacă un rol vital în înţelegerea problemelor curente ale Poloniei.

Când am trimis la editură prima versiune a acestei cărţi, la sfârşitul anilor 1970, am profitat de ocazie şi am prezis sfârşitul dominaţiei sovietice. Însă ziua izbăvirii rămânea undeva dincolo de orizontul previzibil. Astfel, post-scriptumul original a trebuit să se mulţumească cu un bilanţ al aspectelor pozitive şi negative ale vieţii în Republica Populară înainte de apariţia Solidarităţii. Era necesar să se afirme, spunea acel post-scriptum, că viaţa polonezilor în PRL era din multe puncte de vedere superioară celei a generaţiilor anterioare. Oamenii care îşi aminteau ororile celui de-al Doilea Război Mondial sau suferinţele sociale din epoca interbelică trebuiau să aprecieze relativa siguranţă şi gradul modest de prosperitate din Republica Populară. Oricine sonda mai adânc trecutul, către sfârşitul secolului al XIX-lea, când naţionalitatea poloneză părea a fi în pericol de extincţie, trebuie neapărat să fi admirat şi să fi respectat multe dintre realizările recente ale polonezilor. Chiar şi din perspectiva schimbătoare a celor trei decenii de dinainte, era un lucru destul de remarcabil că artiştii, scriitorii, muzicienii, oamenii de ştiinţă şi sportivii polonezi puteau juca un rol mai activ pe scena europeană decât înainte. Având în vedere câte îi stătuseră împotrivă, supravieţuirea Poloniei şi extraordinara sa putere de regenerare nu puteau fi privite decât cu uimire şi admiraţie.

În domeniul politic, orice observator imparţial putea vedea totuşi că situaţia curentă a Poloniei cuprindea toate ingredientele nenorocirilor din trecut. Într-adevăr, din moment ce politica oferă cadrul în care se desfăşoară toate celelalte activităţi sociale şi culturale, era imposibil de ignorat umbra omniprezentă ce se întindea peste Polonia din toate direcţiile. De bine, de rău, Republica Populară a fost creată de una dintre puţinele puteri imperiale rămase pe mapamond şi, ca atare, a continuat să fie gestionată în funcţie de nişte priorităţi şi interese străine. Desigur, şi majoritatea

naţiunilor de astăzi se bucură doar de o suveranitate limitată şi nu ar avea sens să presupunem că ţările blocului sovietic au avut ghinion în această privinţă. Nu aici este problema. Ghinionul Poloniei nu a fost în sine faptul că era controlată de una dintre superputeri, ci mai degrabă natura sistemului politic cu care ea a fost obligată să se asocieze. Destinul politic al Poloniei era legat de cel al unui imperiu a cărui ideologie comunistă era falimentară chiar şi în opinia multora dintre comuniştii lumii, ale cărui structuri interne nereformate nu erau o reflectare a marxismului sau a socialismului, ci a autocraţiei ruse şi tiraniei staliniste şi, în fine, a cărui politică externă se baza, în cuvintele lui Kipling, „pe fumul gâtului de puşcă şi pe aşchiile de fier". Constelaţia forţelor politice în Europa Centrală şi de Est a fost de aşa natură încât nici o îmbunătăţire realizată în Polonia nu putea fi sigură până când nu erau instituite ameliorări fundamentale în URSS.

Pentru istoricul polonez, o asemenea situaţie era demoralizant de familiară. Era o situaţie care predominase, cu multe variaţii, însă cu foarte puţine întreruperi, de când îşi instituiseră ruşii nefastul protectorat asupra Poloniei, la începutul secolului al XVIII-lea. În ciuda progresului social, tehnic şi cultural, dezvoltarea politică a Poloniei a rămas într-un stadiu de atrofie. Mutatis mutandis, relaţia incomodă dintre liderii Partidului polonez şi superiorii lor sovietici amintea foarte mult de poziţia dificilă a ultimului rege al Poloniei în relaţiile sale cu ţarina Ecaterina. Statutul constituţional a Republicii Populare începând din 1945 era foarte asemănător cu cel al Regatului Congresului după 1815. Poziţia tactică a regimului naţional-comunist instituit în 1956 nu era decât o versiune modernizată a vechii teme a „muncii organice". Atâta vreme cât se perpetua supunerea istorică a Poloniei în faţa puterii Rusiei, era de aşteptat ca mecanismele istorice ale autoconservării şi obiceiurile împământenite ale disimulării şi rezistenţei să continue să se reafirme.

Poziţia incomodă a Poloniei în cadrul blocului sovietic a fost agravată de forţa legăturilor ei tradiţionale cu Occidentul. Nici după patru decenii de supremaţie sovietică nu existau semne directe că aceste legături ar fi slăbit. PIB-ul Republicii Populare Polone avea cel mai mult de câştigat din comerţul cu ţările occidentale, în comparaţie cu oricare alt stat membru al Pactului de la Varşovia. Emigraţia poloneză din Europa şi America a depăşit-o pe cea a tuturor vecinilor săi. Fluxul de vizitatori polonezi în Occident, atât persoane particulare, cât şi oficiali, a depăşit cifrele comparabile din toate celelalte ţări ale blocului sovietic. Procentul de catolici practicanţi din rândul populaţiei era mai mare decât cel din oricare altă ţară din Europa. În artă şi ştiinţă, Polonia s-a ţinut la curent mai mult cu progresele din Vest decât cu cele din URSS. Produsele sovietice – de la realismul sovietic şi muzica populară rusească până la şampania sovietică, automobilele sovietice sau prietenia sovietică – nu au reuşit să stârnească prea mult entuziasm în rândurile consumatorilor polonezi, mai ales în comparaţie cu produsele vestice echivalente. În domenii precum muzica, grafica, cinematografia, matematica, dansul, mima şi anumite ramuri ale teatrului şi literaturii unde bariera lingvistică putea fi surmontată, polonezii ţineau pasul cu avangarda Europei. În ciuda numeroaselor presiuni din partea autorităţilor, majoritatea polonezilor au rămas mai conştient „occidentali" în gusturile şi atitudinile lor decât cetăţenii celor mai multe ţări occidentale.

Refuzul tradiţional al Poloniei de a se conforma cerinţelor stăpânilor săi politici o transformase în unul dintre permanentele puncte fierbinţi ale Europei. După Primul Război Mondial, premierul francez Aristide Briand a numit Polonia „reumatismul Europei". La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, preşedintele Roosevelt a numit-o „durerea de cap a lumii". De atunci, punctul fierbinte polonez nu a mai depăşit punctul critic. Însă tensiunile mocneau, iar în eventualitatea unei crize internaţionale viitoare, nimeni nu se putea baza pe sprijinul univoc al Poloniei. În orice confruntare serioasă, mai ales în Europa, loialitatea Poloniei faţă de blocul sovietic rămânea îndoielnică. Speculaţiile acelor strategi occidentali care considerau Polonia un potenţial punct nevralgic de unde ar fi putut porni un al Treilea Război Mondial păreau, desigur, utopice. Însă ideea nu era complet fantezistă; şi trebuie să fi existat şi la Moscova oameni care considerau Polonia călcâiul lui Ahile pentru URSS.

Toate ideile despre viitorul Poloniei, conchidea acel prim post-scriptum, erau obligate să ia în considerare poziţia strategică generală a Uniunii Sovietice.

Situaţia delicată a Poloniei după război reflecta totuşi în primul rând efectele confruntării titanice dintre Rusia şi Germania, care acaparase cu totul Europa de Est în prima jumătate a secolului XX. O victorie a naziştilor, chiar dacă nu i-ar fi anihilat complet pe polonezi, cu siguranţă i-ar fi transformat în sclavi ai Germaniei. Astfel, faptul că victoria lui Stalin transformase Polonia într-un satelit al Uniunii Sovietice nu ar fi trebuit să o sperie foarte tare. Ar fi putut să se întâmple ceva şi mai rău. Era pur şi simplu un fapt istoric că polonezii trăiau în inima „mafiei" europene, unde activităţile antisociale ale vecinilor săi eliminau posibilitatea unei vieţi liniştite şi autonome. Războiul epic dintre doi lideri „mafioţi" avea să determine soarta tuturor ţărişoarelor din zonă pentru mai multe decenii. Chiar dacă Stalin murise de un sfert de secol, moştenitorii nu tocmai tineri ai „Naşului" sovietic erau la fel de refractari faţă de ideea de a restitui prăzile de război obţinute de Stalin pe căi necurate ca şi faţă de recunoaşterea publică a modului cum fuseseră dobândite. „Omerta" a continuat.

În asemenea împrejurări, era esenţial ca tineretului polonez să i se ofere ocazia să vadă bogăţiile şi complexităţile propriei moşteniri. Istoria poloneză era crucială pentru conştientizarea identităţii polonezilor, un ghid esenţial pentru salvarea lor naţională. Din păcate, majoritatea tinerilor polonezi aveau doar un acces limitat la bogăţiile trecutului lor. Cenzorii şi ideologii politici au depus eforturi neobosite de a controla, a restricţiona şi a deforma faptele istorice. Absenţa autonomiei politice a limitat în mod inevitabil dreptul la o viziune independentă asupra istoriei. Totuşi, într-o lume a controalelor tot mai sofisticate, puţini polonezi erau conştienţi de direcţiile în care erau împinşi să gândească. În timp ce majoritatea oamenilor educaţi respingeau elementele leniniste din teoria istoriei, iar mulţi se îndoiau de validitatea interpretărilor marxiste, foarte puţini erau conştienţi de naţionalismul persistent ce constituia direcţia principală a ideologiei oficiale. Era o ironie stranie. Naţionalismul, care, în perioada în care statul polonez dispăruse de pe hartă, fusese folosit ca armă puternică împotriva falsei istoriografii a puterilor ce împărţiseră Polonia între ele, ajunsese acum să fie pus în slujba imperialismului sovietic. Autorii stalinişti din blocul sovietic cultivau, în mod deliberat, naţionalismul rănit al fiecăruia dintre

popoarele lor captive. Domnia postbelică a Moscovei în Europa Centrală şi de Est a fost însoţită nu numai de impunerea comunismului, despre care Stalin însuşi recunoscuse că este străin şi nepotrivit diverselor ţări, ci şi, mai ales, de cultivarea atentă a forţelor naţionaliste existente. Politica inimitabilă a Moscovei, de elogiere a victoriilor aşa-zis glorioase ale socialismului polonez, precum şi reinstituirea presupuselor graniţe istorice ale Poloniei erau elemente ce apelau direct la vanitatea poloneză, fiind echivalentul modern exact al politicii de altădată a Sankt-Petersburgului de a elogia „Libertatea de Aur" a şlehtei poloneze. Toţi ideologii blocului sovietic fuseseră învăţaţi să maximizeze xenofobia şi, amplificând sentimentul de nesiguranţă al cetăţenilor lor, să crească dependenţa de marele aliat sovietic. Consolidarea guvernelor imperialiste prin încurajarea tendinţelor separatiste în rândul populaţiei supuse era o manevră la fel de veche ca şi însuşi Nebucadneţar, iar polonezii se număraseră printre principalele sale victime. Exploatând şi amplificând resentimentele polonezilor faţă de germani (dacă mai era posibil), autorităţile au reuşit să distragă atenţia populaţiei de la răul la fel de mare comis de sovietici. Subliniind unicitatea moştenirii poloneze şi minimalizând importanţa legăturilor acesteia cu cea a germanilor, evreilor, ucrainenilor, lituanienilor, cehilor, slovacilor şi ruşilor, protejau în mod eficient URSS de orice provocare a acestora la adresa supremaţiei sale imperiale. Pentru cei care erau conştienţi de scopurile pentru care fusese dezvoltată iniţial ideologia naţionalistă, aceasta era o răsturnare interesantă de situaţie. Într-adevăr, propagarea în Polonia şi în ţările învecinate a acestui gen de naţionalism primitiv, necritic, care luase fiinţă pentru prima oară în perioada stalinistă, continua să ofere un criteriu corect de apreciere a sănătăţii imperiului european al Uniunii Sovietice.

Dacă polonezii doreau să scape din cămaşa de forţă impusă la nivel mental de stăpânii lor politici, prin urmare, trebuiau să înceapă ca şi strămoşii lor: prin reexaminarea propriei istorii. Generaţia postbelică era, desigur, mulţumită că încă trăia şi că încă era poloneză; copiii şi nepoţii lor, în schimb, s-ar putea să dorească să fie europeni, cosmopoliţi, cetăţeni ai lumii. În această lumină se putea anticipa că imperiul sovietic se va năruí într-o bună zi. Din perspectiva anilor 1970, soarta Poloniei părea bătută în cuie. Pentru cei slabi de înger, părea că nici o forţă de pe faţa pământului nu ar fi putut slăbi strânsoarea sovietică. După cum repeta mereu Aleksandr Soljeniţîn, sistemul sovietic era inuman de puternic, iar în era nucleară nimeni nu ar fi putut să ia în considerare rezistenţa armată, ori, precum Mickiewicz, să se roage la Dumnezeu pentru un război universal de eliberare. Actul final al Acordului de la Helsinki din 1975 era doar cea mai recentă expresie a speranţelor Kremlinului de imortalizare a propriei supremaţii. Totuşi, istoria ne învaţă măcar un lucru: că puterea este trecătoare, iar succesul are un caracter efemer. Într-o bună zi, căpitanii şi comisarii oricum aveau să plece. Pompa sovietică avea să devină una cu Ninive şi Tir*. Până atunci, spaţiul de manevră al Poloniei era însă limitat.

---

* Aluzie la poemul *Recessional* al lui Rudyard Kipling: *Far-called our navies melt away –/ On dune and headland sinks the fire –/ Lo, all our pomp of yesterday/ Is one with Nineveh and Tyre! / Judge of the Nations, spare us yet,/ Lest we forget – lest we forget!* (n.tr.).

*
* *

După mai bine de 20 de ani, umbra Republicii Populare deja se pierde în zare. Mult dorita „zi a izbăvirii" a venit şi a trecut. Sistemul sovietic a dispărut fără vărsare de sânge, într-un nor de fum. Polonia şi-a recâştigat, în sfârşit, independenţa care în mare parte din secolul XX fusese doar un vis fragil. Polonezii trăiesc sub un nou regim, cu noi speranţe şi noi probleme.

Experienţa i-a învăţat pe polonezi că nu pot aspira la o lume perfectă. Spre deosebire de alte naţiuni mai norocoase şi mai pasive, care tind să creadă că sunt ferite de cele mai mari rele ale umanităţii, polonezii din vremurile moderne nu au fost înclinaţi spre un asemenea optimism nemărginit. Totuşi, când au ieşit din mileniul II şi au intrat în secolul XXI, ei aveau multe motive de mulţumire. Scăpaseră de coşmarul comunist fără vărsare de sânge; şi îşi recâştigaseră suveranitatea în împrejurări ce puteau fi utilizate în propriul avantaj. Spre deosebire de momentul din 1918, acum nu erau izolaţi; nu mai erau înconjuraţi de puteri ostile şi nici măcinaţi de disensiuni interne. Se alăturaseră unei comunităţi europene a naţiunilor libere, care întorsese spatele atât rivalităţilor naţionaliste ale Războiului Mondial, cât şi tensiunilor ideologice ale Războiului Rece. Polonezii profitaseră de primul deceniu al noii lor independenţe nu numai plasându-şi ţara într-un cadru politic şi economic mai sănătos, ci şi câştigând acces la câteva dintre principalele reţele de cooperare şi securitate internaţională. Ca membră al Naţiunilor Unite, Polonia nu mai trebuia să se uite mereu peste umăr pentru a obţine aprobarea Moscovei. Ca membru cu drepturi depline al NATO, făcea parte dintr-un club puternic al statelor democratice care susţineau principiul „toţi pentru unul şi unul pentru toţi". Ca stat candidat la aderarea la Uniunea Europeană în următorul val, Polonia se putea aştepta la un grad de bunăstare psihologică şi materială pe care nu îl cunoscuse niciodată, atâta vreme cât fusese scena unor permanente conflicte.

Mai mult, dacă cineva s-ar fi ostenit să compare situaţia Poloniei din 2000 cu cea din 1900, 1800 sau 1700, contrastul ar fi fost evident. În 1700, vechea Republică se cufunda în haos, căzând treptat în ghearele malefice ale puterilor străine. În 1800, „Polonia" tocmai fusese ştearsă de pe hartă, fără perspectiva vreunei restauraţii în viitorul apropiat. În 1900, „Polonia" nu mai exista de mai bine de un secol, apropiindu-se de punctul în care profeţii apocalipsei deja vorbeau despre extincţia culturală şi politică. În 2000 însă, iată, Polonia era din nou pe hartă – transformată radical, însă liberă şi cât se poate de vie.

Prin urmare, polonezii pot contempla cu uimire şi fără modestie acele evenimente extraordinare ce le-au permis să supravieţuiască şi, uneori, chiar să prospere, în ciuda unor potrivnicii uriaşe. Având în vedere lupta lor de trei secole pentru supravieţuire, ar fi foarte nepotrivit să fie judecaţi exclusiv după standardele succesului material. Fiindcă Polonia nu este doar una dintre numeroasele ţări europene distruse de război şi copleşite de problemele adaptării postbelice. Pentru oricine îi cunoaşte istoria, ea este mai mult decât atât. Polonia este depozitara unor idei şi valori capabile

de a rezista oricâtor catastrofe militare şi politice. Polonia nu poate oferi nici o garanţie că fiecare dintre cetăţenii săi îi va respecta înaltele idealuri, însă ţara rămâne un simbol trainic al simţului moral în viaţa Europei :

Legea morală în mine şi cerul înstelat
Deasupra. Şi dacă Legea este violată ?
Fie ca lunile să se rotească în cursul lor etern
Şi astfel măcar cerul să rămână curat[1].

Istoria Poloniei, văzută ca proces ştiinţific sau cruciadă naţională, nu este prea coerentă şi nici prea convingătoare. Însă, văzută ca teren de joacă al sorţii răuvoitoare, începe să capete un contur mai clar. Esenţa sa, ce nu poate fi descrisă corespunzător nici într-o mie de pagini de comentarii savante, este cumva surprinsă în câteva versuri fragile :

Din nisip am construit
Şi s-a prăbuşit.
Din piatră am construit
Şi s-a prăbuşit.

Acum, când mai construiesc,
Am să încep
Cu fumul din horn[2].

Astfel, dilemele trecutului Poloniei provoacă mereu nelinişti privind viitorul Poloniei. O mare parte din istoria modernă, polonezii se întrebaseră cum s-ar putea redobândi independenţa ţării lor şi, mai important, ce fel de ţară independentă ar trebui să fie Polonia – în cuvintele lui Lelewel : *Polska tak, ale jaka ?* („Polonia da, dar ce fel de Polonie ? "). Prima întrebare şi-a găsit răspunsul în rezultatul a două cumplite războaie mondiale şi, mai recent, în prăbuşirea comunismului în 1989-1991. A doua întrebare încă rămâne.

Note

Capitolul 1. *Naród*

1. După cum ne-am fi putut aştepta, aproape toate lucrările de referinţă scrise în Occident pe tema naţionalismului adoptă o poziţie ostilă faţă de Polonia, conferă chestiunii un statut „secundar" sau o ignoră pe de-a-ntregul. Vezi C.J. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism*, New York, 1931; E. Khedourie, *Nationalism*, Londra, 1960; F. Ponteil, *L'éveil des nationalités et le mouvement libéral, 1815-1848*, Paris, 1960; A.D. Smith, *Theories of Nationalism*, Londra, 1971. Cea mai accesibilă introducere în chestiunea naţionalismului polonez scrisă în limba engleză este Peter Brock, „Polish Nationalism", în P. Sugar, I. Lederer (ed.), *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle, 1969, pp. 310-372. Vezi şi K. Symmons-Symonolewicz, *Nationalist Movements : A comparative view*, Meadwill, Pa., 1970. Eseul lordului Acton despre „Nationality" (1862), în care autorul afirmă că naţionalismul modern şi-a făcut apariţia odată cu împărţirile Poloniei, se află în volumul *History of Freedom and other essays*, Londra, 1907. Vezi şi G.E. Fasnacht, *Lord Acton on Nationality and Socialism*, Londra, 1949.
2. Helmuth von Moltke, *Poland, a historical sketch*, Londra, 1855; J.H. Sutherland Edwards, *The Polish Captivity : An account of the present position of the Poles*, Londra, 1863, 2 vol.; Georg Brandes, *Poland : A study of the country, people and literature*, Londra, 1903.
3. Adam Mickiewicz, *Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego*, ed. S. Dokurno, Varşovia, 1982, pp. 211 şi urm.
4. Din Kazimierz Brodziński, „Na dzień Zmartwychwstania Pańskiego r. 1831", în *Poezje*, Wrocław, 1959, p. 239.
5. Pentru rezultatele celor mai recente cercetări în acest domeniu, vezi H. Seton-Watson, *Nations and states*, Londra, 1977; dintre sursele poloneze : J. Wiatr, *Naród i państwo*, Varşovia, 1973.
6. Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, cartea I, versul 1.
7. Vezi S. Kieniewicz, „Rozwój polskiej świadomości narodowej w XIX wieku", *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 17-21 września 1968r. Referaty*, Varşovia, 1968, pp. 259-270.
8. Vezi R.F. Leslie, *The Polish Question*, Stowarzyszenie Historyków, Londra 1964, cu bibliografia; M. Handelsman, „Sprawa polska w XIX wieku", în E. Driault, G. Monod (ed.), *Dzieje polityczne i społeczne XIX wieku*, Varşovia, 1916, pp. 521-568. Doi autori ai unor lucrări de referinţă pe tema istoriei secolului al XIX-lea îşi îndreaptă atenţia şi asupra chestiunilor internaţionale : M. Kukiel, *Dzieje Polski porozbiorowe, 1795-1921*, Londra, 1961, şi P. Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland, 1795-1918*, Seattle, 1975. Vezi şi H. Fraenkel, *Poland : The Struggle for Power 1772-1939*, Londra, 1946.
9. Vezi W.H. Zawadzki, „Prince Adam Czartoryski and Napoleonic France, 1801-1805 : A study in political attitudes", *Historical Journal*, XVIII, 1975, nr. 2, pp. 245-277.
10. P. Wandycz, „The Benes-Sikorski Agreement", *Central European Federalist*, I, 1953. Vezi şi S. Kot, *Rozmowy z Kremlem*, Londra, 1959, pp. 125-128, 155-157.

11. Vezi Julinsz Willaume, „Jeszcze Polska", în S. Russocki, S.K. Kuczyński, J. Willaume, *Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej. Zarys dziejów*, Varşovia, 1970, pp. 231-314.
12. J. Dąbrowski, *Polacy w Anglii i o Anglii*, Cracovia, 1962, p. 188.
13. *Poezja barska*, ed. K. Kolbuszewski, Biblioteka Narodowa, seria I, nr. 108, Cracovia, 1928, pp. 45-46. Vezi şi J. Maciejewski, „Literatura barska", în *Przemiany tradycji barskiej. Studia*, Cracovia, 1972.
14. Alojzy Feliński, „Hymn na rocznicę ogłoszenia Królestwa Polskiego: z woli Naczelnego Wodza Wojsku Polskiemu do śpiewu poddany", în A. Jastrzębski, A. Podsiad (ed.), *Z głębokości... Antologia polskiej modlitwy poetyckiej*, Varşovia, 1974, pp. 254-255.
15. P. Brock, „Polish Nationalism", pp. 337-338.
16. Z. Klemensiewicz, „Historia języka polskiego", Varşovia, 1974, p. 797, în special partea a III-a: „Doba nowopolska". Vezi şi S. Coleman „Language as a factor in Polish Nationalism", *Slavonic and East European Review*, XIII (1934), nr. 37, pp. 155-172.
17. Dintre compendiile generale de literatură poloneză din secolul al XIX-lea se cuvine să menţionăm lucrarea lui Julian Krzyżanowski *Dzieje literatury polskiej*, Varşovia, 1969; dintre lucrările în limba engleză: M. Kridl, *Survey of Polish Literature and Culture*, Haga, 1956, şi C. Miłosz, *A History of Polish Literature*, Londra, 1969.
18. C. Backvis, „Polish Tradition and the Concept of History", *Polish Review*, VI, 1961, pp. 125-158; M. Janion, M. Żmigrodzka, *Romantyzm i historia*, Varşovia, 1978.
19. M. Czapska, „Franciszek Xawery Duchiński", în *Polski słownik biograficzny*, Cracovia, 1946, vol. 5, pp. 441-443; F. Duchiński, *Peuples aryas et tourans*, Paris, 1864; vezi şi H. Paszkiewicz, „Are the Russians Slavs?", *Antemurale*, XIV, 1970, pp. 59-84.
20. Adolf Pawiński P.A., *W sprawie narodowości Kopernika*, Varşovia, 1873. Vezi şi I. Polkowski, *Żywot Kopernika*, Gniezno, 1873; şi L. Prowe, *Nicolaus Coppernicus*, Berlin-Leipzig, 1883.
21. Vezi A. Walker (ed.), *Frederic Chopin*, Londra, 1966.
22. S. Kieniewicz, „La pensée de Mazzini et le mouvement national slave", în *Atti del Convegno: Mazzini et l'Europe*, Roma, 1974, pp. 109-123; A. Lewak, „Ideologia polskiego romantyzmu politycznego a Mazzini", Varşovia, 1934, în *Przegląd historyczny*, XXXVII, 1948, pp. 311-321.
23. De exemplu, W. Kuhne, *Graf August Cieszkowski: ein Schüler Hegels und des deutschen Geistes*, Leipzig, 1938.
24. Citat în S. Blejvas, în „The Origins and Practice of Organic Work in Poland, 1795-1863", *Review*, XV, nr. 4, 1970, p. 25.
25. S. Kieniewicz, „Ludwik Mierosławski (1814-1878)", în *Polski słownik biograficzny*, Cracovia, 1975, vol. 20, pp. 812-815; *Powstanie styczniowe*, Varşovia, 1972. Vezi şi M. Żychowski, *Ludwik Mierosławski, 1814-1878*, Varşovia, 1963.
26. Cyprian Norwid, „Siła ich - fraszka", în J.W. Gomulicki (ed.), *Dzieła zebrane (Wiersze)*, vol. 1, Varşovia, 1966, p. 310.
27. Juliusz Słowacki, „Poema Piasta Dantyszka herbu Leliwa o piekle", Florenţa, 1838, în *Dzieła wszystkie*, vol. 3, Liov, 1924, pp. 161-162.
28. Vezi şi K. Krzemień-Ojak, *Maurycy Mochnacki: program kulturalny i myśl krytyczno literacka*, Varşovia, 1975, şi J. Szacki, *Historia jedjedynego romansu*, Varşovia, 1964.
29. A. Liebich, *Selected Writings of August Cieszkowski*, New York, 1979. Vezi şi L. Trzeciakowski, „The Conception of Peace and Universal Peace of August Cieszkowski, 1814-1894", *Polish Western Affairs*, XV, 1974, pp. 224-231; A. Cieszkowski, *The Desire of All Nations*, trad. W.J. Rose, Londra, 1919.
30. *Cf.* A. Walicki, *Filozofia a mesjanizm. Studia z dziejów filozofii i myśli społeczno-religijnej romantyzmu polskiego*, Varşovia, 1970; F. Warrain, *L'œuvre philosophique de H. Wronski*, Paris, 1933.
31. Aleksandra Piłsudska, *Wspomnienia*, Londra, 1985, pp. 55-57; publicat şi în limba engleză cu titlul *The memoirs of Mme Pilsudski*, New York, 1940.

32. Władysław Broniewski, „Mazurek Szopena", în *Poezje*, Varşovia, 1959, p. 76.
33. Stefan Żeromski, „Sen o szpadzie" („Visul sabiei"), în *Sen o szpadzie. Pomylki*, Varşovia, 1966, pp. 7-9.
34. Karol Świdziński, „Naprzód pracą", în P. Hertz (ed.), *Zbiór poetów polskich XIX wieku*, vol. 3, Varşovia, 1962, pp. 665-668.
35. Aleksander Wielopolski, *List szlachcica polskiego do księcia Metternicha* (*Scrisoarea unui nobil polonez către prinţul Metternich*), citat în W. Karpiński, M. Król, *Sylvetki polityzene XIX wieku*, Cracovia, 1974, p. 78. Vezi W.J. Rose, „Wielopolski to Metternich, April 1864" în *Slavonia and East European Review*, XXVI, 1947, pp. 90-106.
36. Wlodzimiez Spasowicz, *Życie i polityka margrabiego Wielopolskiego (1880)*, citat în W. Karpiński, M. Król, *op. cit.*, p. 100.
37. Bolesław Prus, „Kwestyjka Zydowska" („Problema minoră a evreilor", 1875), citat în M. Kridl, W. Malinowski, J. Wittlin (ed.), *Polska mysi democratyezna w ciągu wiekow: antologio*, New York, 1945, pp. 146-149.
38. Bolesław Prus, *Dzieci* (*Copiii*, 1909), Ierusalim, 1944, pp. 243-244.
39. W. Smoleński, „Szkoły historyczne w Polsce. Główne kierunki poglądów na przeszłość" („Şcoala istorică în Polonia"), în *Pisma historyczne*, Cracovia, 1901, pp. 329-332.
40. S. Kieniewicz, *Dramat trzeźwych entuzjastów*, Varşovia, 1964. Vezi şi S. Blejwas, „The origins and practice of Organic Work in Poland 1795-1863", *op. cit.*
41. A. Micewski, *Roman Dmowski*, Varşovia, 1971.
42. Citat în A. Piłsudska, *Piłsudski – A biography by his wife*, New York, 1941, p. 191. Vezi şi T. Ladyka, *PPS (Frakcja Rewolucyjna) w latach 1906-1914*, Varşovia, 1960.
43. W.F. Reddaway, *Marshal Piłsudski*, Londra, 1939; W. Pobóg-Malinowski, *Józef Piłsudski*, partea I: „1867-1901", partea a II-a: „1901-1908", Varşovia, 1938. O sursă credibilă de informaţii cu privire la cariera lui Piłsudski o reprezintă W. Jędrzejewicz, *Kronika życia Józefa Piłsudskiego, 1867-1935*, New York, 1977-1978, 2 vol.
44. M. Kukiel, *Czartoryski and European Unity*, 1770-1861, Princeton, 1955.
45. Vezi S. Małakowski-Łempicki, *Wykaz polskich lóż wolnomularskich 1738-1821*, Cracovia, 1930.
46. Vezi R.A. Rothstein, „The Linguist as Dissenter: Jan Baudouin de Courtenay", în *For Wiktor Weintraub: Essays in Polish Literature, Language and History*, Haga, 1975, pp. 391-405; vezi şi „Jan Baudouin de Courtenay 1845-1929", în A. Biernacki (ed.), *Portrety uczonych polskich*, Cracovia, 1974; W. Doroszewski, *Jan Baudouin de Courtenay. Z dziejów polonistyki warszawskiej*, Varşovia, 1964; I. Spustek, „J. Baudouin de Courtenay a carska cenzura", *Przegląd Historyczny*, III, 1961, pp. 112-126.
47. Vezi L. Baumgarten (ed.), *Krakowski komisarz policji na służbie carskiego wywiaduk korespondencja... 1882-1884*, Cracovia, 1967.
48. Jan Słomka, *From Serfdom to Self-Government: Memoirs of a Polish Village Mayor*, trad. W.J. Rose, Londra, 1941.
49. Georg Brandes, *op. cit.*, pp. 105, 114.
50. P. Hertz (ed.), *Zbiór poetów polkich XIX w*, Varşovia, 1962, II, pp. 851-853. Ehrenberg era fiul ţarului Aleksandru I şi al unei poloneze, văduva Helena Rautenstrauch. A fost educat la Varşovia, obţinându-şi diploma la Cracovia. În anul 1838 a fost arestat pentru prima oară; în 1859 s-a întors în Polonia, unde a fost imediat întemniţat din nou. Aflat în exil, s-a ocupat cu traducerea în limba poloneză a operelor lui Dante şi Shakespeare.
51. Vezi S. Dubnow, *History of the Jews in Poland and Russia*, Philadelphia, 1916-1920, 3 vol.
52. Citat în R.A. Rothstein, *op. cit.*, p. 399. (Vezi nota 46.)
53. Vezi A.E. Senn, *The Emergence of Modern Lithuania*, Princeton, 1959; vezi şi S. Suziedelis, J. Jaksztas (ed.), *Encyclopedia Lituanica*, Boston, 1970, 6 vol.

54. Vezi N.P. Vakar, *Belorussia : The Making of a Nation*, Cambridge, Mass., 1956.
55. Vezi W.E.D. Allen, *The Ukraine : A History*, Cambridge, 1940 ; M. Hrushevsky, *A History of the Ukraine*, New Haven, 1941.
56. W.J. Rose, „Czechs and Poles as neighbours", *Journal of Central European Affairs*, II, 1941, pp. 153-171.
57. Vezi L. Wasilewski, *Sprawy narodowościowe w teorii i w życiu*, Varşovia, 1929 ; K. Gruenberg, *Polskie koncepcje federalistyczne 1864-1918*, Varşovia, 1971.
58. Cyprian Norwid, „Wolność w Polsce będzie inna", din „Pieśni społecznej cztery strony", în J.W. Gomulicki (ed.), *Pisma wszystkie*, vol. 3, Varşovia, 1971, p. 345. Poezia se încheie cu următoarea strofă : „Libertatea va fi de bunăvoie/ Ca în cântecul cu rimă,/ Unde şi gândul cu cântul se joacă,/ Şi cântul se ţese-n cuvânt".
59. *Ibidem* [Cyprian Norwid, „Fraszka (I)", în P. Hertz, W. Kopaliński (ed.), *Księga cytatów z polskiej literatury pięknej od XIV do XX wieku*, Varşovia, 1975, pp. 334-335].
60. *Ibidem* [p. 345].
61. Pentru Norwid, vezi G. Gomori, *Cyprian Norwid*, New York, 1974 ; A. Lisiecka, *Norwid poeta historii*, Londra, 1973 ; Z. Łapiński, *Norwid*, Cracovia, 1971 ; T. Domaradzki, *Le symbolisme et l'universalisme de C. K. Norwid*, Québec, 1974.
62. Alfred Jarry, „Ubu Roi", 1896, în *Tout Ubu*, Paris, 1962, p. 12.
63. J. Reychman, *Życie polskie w Stambule w XVIII wieku*, Varşovia, 1959, cap. 8.
64. S. Cat-Mackiewicz, *Historia Polski od 11 listopada 1918 do września 1939 r.*, Londra, 1941, p. 347.

Capitolul 2. *Rossiya*

1. Deoarece întregul teritoriu al Poloniei ruse a devenit până la urmă parte integrantă a Imperiului Rus, pentru înţelegerea deplină a situaţiei trebuie cunoscută istoria Rusiei şi a relaţiilor ei cu Polonia. Pentru istoricii anglofoni, lucrările de introducere ar fi : H. Seton-Watson, *The Russian Empire, 1806-1917*, Oxford, 1967 ; şi P. Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland, 1795-1918*, Seattle, 1975.
2. Citat în N. Riasanovsky, *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825-1855*, Berkeley, 1959, pp. 70 şi urm.
3. *Ibidem*, p. 127.
4. Fiodor Tiutczew, „Hance do sztambucha", trad. Włodzimierz Słobodnik, în *Wybór poezji*, Wrocław, 1978, p. 69.
5. Piotr Y. Czaadajew, *Philosophie Letter*, 1836. Vezi R. Hare, *Pioneers of Russian Social Thought*, Londra, 1951.
6. Szymon Tokarzewski, *Pamiętniki*, Varşovia, 1907-1909, 2 vol. (vol. I : *Siedem lat katorgi* : vol. II : *Ciernistym szlakiem*).
7. Wacław Lednicki, *Russia, Poland and the West : Essays in Literary and Cultural History*, Londra, 1954, cap. VI : „Dostoevsky and Poland".
8. Citat în N. Riasanovsky, *op. cit.*, pp. 219-220.
9. Eve Curie, *Madame Curie : The Biography by her Daughter*, Londra, 1938, pp. 19-21.
10. Karl Baedeker, *Russia with Teheran. Port Arthur and Peking : A Handbook for Travellers*, Leipzig-Londra, 1914, pp. 9-12.
11. Adam Mickiewicz, *Do przyjaciół Moskali* (*Către prietenii mei moscoviţi*). Vezi W. Lednicki, „Pushkin Tyutchev, Mickiewicz and the Decembrists : Legends and Facts", *Slavonic and East European Review*, XXIX, 73, 1951, pp. 375-402.
12. Citat în A. Bromke, *Poland's Politics : Idealism versus Realism*, Cambridge, Mass., 1967, p. 26.

13. Adam Mickiewicz, „Stepy akermańskie", *Dyieła poetzckie Varşovia*, 1965, p. 259.
14. Aleksandr Blok, „Vozmezdie" („Răzbunarea"), cap. 3, v. 4-13, în V. Orlov (ed.), *Stikhotvoreniya*, Leningrad, 1955, pp. 560 şi urm. Vezi Lednicki, *op. cit.*, cap. VII: „Blok's Polish Poem".

Capitolul 3. *Preussen*

1. Deoarece teritoriile poloneze au devenit până la urmă parte integrantă a Prusiei, istoria lor poate fi pe deplin înţeleasă doar în relaţie cu istoria întregii Prusii. În limba engleză vezi W.A. Carr, *A History of Germany 1815-1945*, Londra, 1969; H.W. Koch, *A History of Prussia*, Londra, 1978; A.J.P. Taylor, *Bismarck*, Londra, 1955; E.J. Feuchtwanger, *Prussia - Myth and Reality: The Role of Prussia in German History*, Londra, 1970. Vezi şi M. Laubert, *Die preussische Polenpolitik von 1772-1914*, Berlin, 1920; H.-U. Wehler, „Die Polenpolitik in deutschen Kaiserreich, 1871-1918", în K. Kluxen, W.J. Mommsen (ed.), *Politische Ideologien und national-staatliche Ordnung*, München, 1968; M. Broszat, *200 Jahre deutsche Polenpolitik*, München, 1963; Werner Grauendienst, „Prussian Civic Consciousness and Polish Nationalism", în Göttingen Research Committee (ed.), *Eastern Germany*, Würzburg, 1963. Concepţiile poloneze contemporane pe această temă au fost prezentate în publicaţia lunară *Polish Western Affairs*, Poznań, 1959; vezi şi Lech Trzeciakowski, *Pod pruskim zaborem, 1850-1918*, Varşovia, 1973.
2. Oswald Spengler, *Prussianism and Socialism* (1919), citat în Feuchtwanger, *op. cit.*, p. 7.
3. C.E. Black, „Poznań and Europe in 1848", *Journal of Central European Affairs*, VIII, 1948, pp. 191-206; S. Kieniewicz, *Społeczeństwo polskie w powstaniu polskim 1848 roku*, Varşovia, 1935.
4. Citat în W. Jakobczyk, *Studia nad dziejami Wielkopolski w XIX wieku* (după *Przyjaciel Ludu*, 1872, nr. 5 şi 8), Poznań, 1959, vol. 2, p. 77. Vezi şi P. Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland, 1795-1918*, Seattle, 1975, p. 229.
5. M. Busch, *Our Chancellor - Sketches for a Historical Picture*, trad. W. Beatty-Johnson, Londra, 1884, vol. II, pp. 146-157. Caracterul marginal al problemei poloneze în accepţiunea politică a lui Bismarck poate fi privit şi prin prisma faptului că în studiul lui A.J.P. Taylor nu este nici măcar menţionat. Vezi J. Feldman, *Bismarck a Polska*, Cracovia, 1937; Varşovia, 1966.
6. M. Busch, *op. cit.*, pp. 157-162.
7. J. Krasuski, *Kulturkampf, katolicyzm i liberalizm w Niemczech XIX wieku*, Poznań, 1963; E. Schmidt-Volkmar, *Der Kulturkampf in Deutschland 1871-1890*, Göttingen, 1962.
8. Vezi H. Neubach, *Die Ausweisungen von Polen und Juden aus Preussen 1885-1886: ein Beitrag zu Bismarcks Polenpolitik, und zur Geschichte des deutsch-polnischen Verhaeltnisses*, Wiesbaden, 1967.
9. L. Trzeciakowski, „The Prussian in state and the Catholic Church in Prussian Poland, 1871-1914", *Slavic Review*, XXVI, 1967, pp. 618-637.
10. Karl Baedeker, *Northern Germany*, Leipzig-Londra, 1890, pp. 250-253.
11. A. Wojtkowski, *Działalność Pruskiej Komisji Kolonizacyjnej*, Torun, 1932; W. Jakobczyk, *Pruska Komisja Osadnicza, 1886-1919*, Poznań, 1976.
12. A. Basiński, „Michał Drzymala (1857-1937)", în *Polski slownik biograficzny*, Cracovia, 1946, vol. 5, pp. 424-425. În anul 1939, numele satului Podgradowice a fost schimbat în Drzymałowo, în cinstea lui Drzymała. Puţine surse poloneze menţionează faptul că ideea de a locui într-o şatră în scopul scurtcircuitării regulilor nefavorabile i-a aparţinut unui neamţ din zonă, un oarecare Neldner, care l-a susţinut pe Drzymała în lupta sa cu autorităţile prusace.
13. E. Martuszewski, *Polscy i niepolscy Prusacy. Szkice z historii Mazur i Warmii*, Olsztyn, 1974, pp. 8-9.

14. K. Marx şi F. Engels (1848), citat în M. Serejski, *Europa a rozbiory Polski*, Varşovia, 1970, pp. 239-240: Engels (1851), citat în Edmund Wilson, *To the Finland Station*, Londra, 1962, p. 232. Lucrările despre opiniile lui Marx şi Engels asupra Poloniei includ colecţia de documentare *Marks i Engels o Polsce*, Varşovia, 1960, 2 vol; Celina Bobińska, *Marks i Engels a sprawy polskie*, Varşovia, 1955; *idem*, *Marksa spotkania z Polską*, Cracovia, 1971, cu un rezumat în limba engleză. Marx s-a declarat un adept al independenţei poloneze chiar şi atunci când opiniile sale deveneau din ce în ce mai puţin populare în cercurile radicale.
15. R. Tims, *Germanising Prussian Poland: The H-K-T Society and the Struggle for the Eastern Marches in the German Empire, 1894-1919*, New York, 1941; vezi şi I.D. Morrow, „The Prussianisation of the Poles", *Slavonic and East European Review*, XV, 1936, pp. 153-164; M. Dufourmantelle, *La politique de germanisation en Pologne prusienne*, Bruxelles, 1922; A. Galos, F. Gentzen, W. Jakobczyk, *Dzieje Hakaty, 1894-1934*, Poznań, 1966.
16. M. Weber, „Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik" (1895), în *Gesammelte politische Schriften*, München, 1971, p. 8.
17. Maria Konopnicka, „Rota", în J. Karłowicz (ed.), *Wybor poezji*, Chicago, 1945, p. 320. Vezi J. Słomczyńska, *Maria Konopnicka. Zycie i twórczość*, Łódź, 1946.
18. Vezi R. Blanke, „The Development of Loyalism in Prussian Poland, 1886-1890", *Slavonic and East European Review*, III, 1974, pp. 548-565.
19. K. Piwarski, *Powstanie wielkopolskie 1918-1919*, Poznań, 1958.

Capitolul 4. *Galicia*

1. Pentru contextul austriac al istoriei Galiţiei, vezi Wickham Steed, *The Habsburg Monarchy*, Londra, 1914, şi E.A. Kann, *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy 1848-1918*, New York, 1950, 2 vol. Pentru problema poloneză, vezi P. Wandycz, „The Poles in the Austrian Empire", şi H. Wereszycki, „The Poles as an Integrating and Disintegrating Factor", *Austrian History Yearbook*, III, 1967, partea a II-a, pp. 261-313. Pentru Galiţia, vezi şi K. Grzybowski, *Galicja 1848-1914*, Wrocław, 1959, şi S. Grodziski, *W królestwie Galicji i Lodomerii*, Cracovia, 1976.
2. S. Szczepanowski, *Nędza Galicji w cyfrach*, Liov, 1888.
3. Vezi T.W. Simmons, „The Peasant Revolt of 1846 in Galicia: Some Recent Polish Historiography", *Slavic Review*, XXX, 1971, pp. 795-817; S. Kieniewicz, *Ruch chłopski w Galicji w 1846 roku*, Wrocław, 1951; M. Zychowski, *Rok 1846 w Rzeczypospolitej Krakowskiej i Galicji*, Varşovia, 1956!
4. Karl Baedeker, *Austria-Hungary*, Leipzig-Londra, 1905, pp. 283-284.
5. P. Brock, „B. Wysłouch: Founder of the Polish Peasant Party", *Slavonic and East European Review*, XXX, 1951, nr 74, pp. 139-163; şi „The Early Years of the Polish Peasant Party, 1895-1907", *Journal of Central European Affairs*, XIV, 1954, pp. 219-235. K. Dunin-Wąsowicz, *Dzieje Stronnictwa Ludowego w Galicji*, Varşovia, 1958.
6. W.J. Rose, „Wincenty Witos", *Slavonic and East European Review*, XXV, 1946, pp. 39-54.
7. W.J. Rose, „Ignacy Daszyński, *1886-1936*", *Slavonic and East European Review*, XV, 1937, pp. 445-448.
8. Atribuită lui Sanguszko. S. Grodziski, *op. cit.*, p. 265.
9. J. Hulewicz, *Polska Akademia Umiejętności 1873-1948. Zarys dziejów*, Cracovia, 1948.
10. W. Borowy, „Boy jako tłumacz", în *Studia i rozprawy*, vol. 2, Wrocław, 1952; A. Stawar, *Tadeusz Żeleński (Boy)*, Varşovia, 1958; S. Sterkowicz, *Boy: Dr Tadeusz Żeleński, lekarz, pisarz, społecznik*, Varşovia, 1960; B. Winklowa, *Tadeusz Żeleński (Boy). Twórczość i życie*, Varşovia, 1967.

11. N. Andrusiak, „The Ukrainian Movement in Galicia", *Slavonic and East European Review*, XIV, 1935-1936, pp. 163-175, 372-379.
12. M. Król, „Michał Bobrzyński", în *Sylwetki polityczne XIX wieku*, Cracovia, 1974, pp. 105-110.
13. Tadeusz Boy-Zeleński, „Historia Prawicy Narodowej" („Istoria dreptei naţionale"), în Piosenki Zielonego Balonika, *Boy : Słówka*, ediţia a VIII-a, Cracovia, 1973, pp. 177-179.

Capitolul 5. *Fabryka*

1. Irena Pietrzak-Pawlikowska, „Uprzemysłowienie ziem polskich na tle europejskim", în *Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 17-21 września 1968r. Referaty*, Varşovia, 1968, pp. 313-333.
2. Rosa Luxemburg, *Die industrielle Entwicklung Polens*, Leipzig, 1898.
3. Oskar Lange, *Ekonomia polityczna*, Varşovia, 1961, 2 vol.
4. Vezi W.W. Rostow, *The Process of Economic Growth*, Oxford, 1953.
5. Vezi Antonina Keckowa, *Żupy krakowskie w XVI-XVIII wieku (do 1772 roku*, Wrocław, 1969, subcapitolul „Opieka społeczna", pp. 257-262.
6. W. Rozdzieński, *Officina Ferraria abo Huta y Warsztat z Kuźniami szlachetnego dzieła żelaznego*, Cracovia, 1612.
7. Vezi B. Zientara, *Dzieje małopolskiego hutnictwa żelaznego XIV-XVII wieku*, Varşovia, 1954.
8. Vezi K. Bajer, *Przemysł włókienniczy na ziemiach polskich od początku XIX wieku do roku 1939*, Łódź, 1939.
9. Vezi S. Bartoszewicz, „Przemysł naftowy w Polsce", în *Bilans gospodarczy 10-lecia Polski odrodzonej*, Poznań, 1929.
10. Vezi J. Pazdur, *Zakłady metalowe w Białogonie, 1614-1914*, Wrocław, 1957, unde sunt menţionaţi inginerii epocii victoriene timpurii din Polonia.
11. J. Gieysztor, *Koleje żelazne na ziemiach polskich*, Varşovia, 1918; H. Hilchen, *Historia drogi Warszawsko-Wiedeńskiej, 1835-1898*, Varşovia, 1912; Feliks Filipek, *Kolej Warszawsko-Wiedeńskiej, 1895-1898*, Varşovia, 1912; Feliks Filipek, *Kolej Warszawsko-Terespolska*, Varşovia, 1972.
12. J. Bankiewicz, B. Domosławski, „Zniszczenia i szkody wojenne", în *Polska w czasie wielkiej wojny*, vol. 3: *Historia ekonomiczna*, Varşovia, 1936.

Capitolul 6. *Lud*

1. Practic, toate lucrările istorice oficiale scrise în Polonia comunistă pe tema secolului al XIX-lea şi începutului secolului XX se bazează pe ipoteza existenţei unui proces social organic care determină dezvoltarea unui popor polonez bine definit în condiţiile „capitalismului" şi ale „imperialismului" – vezi *Introducerea* în vol. 2, partea I, şi vol. 3, partea I, ale lucrării *Historia Polski*, PAN, ed. T. Manteuffel, Varşovia, 1958, 1967.
2. Irena Gieysztor, „Research into the Demographic History of Poland: A Provisional Summing-Up", *Acta Poloniae Historica*, XVIII, 1968, pp. 5-17.
3. Vezi K. Dunin-Wąsowicz, „Struktura demograficzna narodu polskiego 1864-1914", în *Historia Polski*, PAN, vol. 3, partea I, Varşovia, 1967, pp. 92-110.
4. Harold Nicholson, *Peacemaking*, Londra, 1964, p. 332. Pe tema vieţii lui Paderewski, vezi Mary Lawton, I. Paderewski, *The Paderewski Memoirs*, New York, Londra, 1939.
5. Stefan Kieniewicz, *The Emancipation of the Polish Peasantry*, Chicago, 1969.
6. Władysław Reymont, *Chłopi : powieść współczesna*, Varşovia, 1909, 4 vol. [*Ţărani*, în româneşte de Constantin Ţoiu, T. Holban şi B. Iordan, prefaţă de Stan Velea, Editura pentru

Literatură Universală, Bucureşti, 1965, pp. 357-358]; Ladislas Reymont, *The Peasants: Autumn-Winter-Spring-Summer: A tale of our own time*, New York, 1937.
7. A. Świętochowski, *Historia chłopów polskich w zarysie*, vol. 2, Liov, 1928.
8. Vezi M. Kridl, J. Wittlin *et al.*, *The Democratic Heritage of Poland: For Your Freedom and Ours: An Anthology*, Londra, 1944, pp. 122-127.
9. Jan Borkowski *et al.*, *Zarys historii polskiego ruchu ludowego*, Varşovia, 1970, 2 vol.; vezi şi Olga Narkiewicz, *The Green Flag: Polish Populist Politics 1867-1970*, Londra, 1976.
10. Vezi Ryszard Kołodziejczyk, *Kształtowanie się burżuazji w Królestwie Polskim, 1815-1850*, Varşovia, 1957; Ireneusz Ihnatowicz, *Burżuazja warszawska*, Varşovia, 1972; *Obyczaj wielkiej burżuazji warszawskiej w XIX wieku*, Varşovia, 1971.
11. A. Gella, „The Life and Death of the Old Polish Intelligentsia", *Slavic Review*, XXX, 1970, pp. 1-27.
12. Ladislas Reymont, *op. cit.*, [pp. 26-28].
13. B. Klapkowski, *Ruch zawodowy robotników i pracowników na ziemiach polskich w czasie zaborów*, Varşovia, 1939; I. Orzechowski, A. Kochański, *Zarys dziejów ruchu zawodowego 1905-1918*, Varşovia, 1964.
14. Vezi Lidia şi Adam Ciołkosz, *Zarys dziejów socjalizmu polskiego*, Londra, 1966, vol. 1.
15. Citat în P. Hertz, W. Kopaliński (ed.), *Księga cytatów z polskiej literatury pięknej od XIV do XX wieku*, Varşovia, 1975, p. 350.
16. Stefan Żeromski, *Ludzie bezdomni* (*Oameni fără adăpost*), Varşovia, 1947, pp. 33-34.

Capitolul 7. *Kościół*

1. Episcop Wincenty Urban, *Ostatni etap dziejów kościoła w Polsce przed nowym tysiącleciem, 1815-1965*, Roma, 1966, p. 555; studiu competent cu bibliografii extensive.
2. A. de Koskowski, *La Pologne Catholique*, Couvin, Belgia, 1910; vezi şi J.J. Zatko, „The organization of the Catholic Church in Russia, 1772-1784", *Slavonic and East European Review*, XLIII, 1965, pp. 303-313; şi Z. Olszamowska, „Tentatives d'introduire la langue russe dans les églises latines de la Pologne orientale", *Antemurale*, ii, 1967, pp. 25-169.
3. J.A. White, *The Occupation of West Russia after the First Partition of Poland*, New York, 1940.
4. Reverend Martinoff SJ, „Le Brigandage de Chelm", în *Etudes Religieuses, Brussels*, iunie 1875, pp. 952-953, citat în Koskowski, *op. cit.*, pp. 94-95.
5. Pr. Edward Likowski, *Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi*, Varşovia, 1906, 2 vol.
6. Vezi *Papiestwo wobec sprawy polskiej w latach 1772-1864: Wybór źródel*, ed. O. Beiersdorf, Wrocław, 1960; şi A. Tamborra, „Catholicisme et le Monde Orthodoxe à l époque de Pie IX", *Miscellanea Historiae Ecclesiasticae*, nr. 4, Louvain, 1972, pp. 179-193.
7. Juliusz Słowacki, *Kordian*, Actul II, rândurile 174-217, în J. Kleiner (ed.), *Dzieła wszystkie*, Liov, 1926, vol. 2, pp. 248-250.
8. Emanuel Rostworowski, „Ksiądz Marek i proroctwa polityczne doby radomsko-barskiej", în lucrarea colectivă *Przemiany tradycji barskiej: studia*, Cracovia, 1972, pp. 29-57.
9. Włodzimierz Diakow, *Piotr Ściegienny i jego spuścizna*, Varşovia, 1972; Text din *List ojca świętego Papieża Grzegorza do rolników i rzemieślników z Rzymu przysłany*, 248-264; T. Rek, *Ksiądz Eugeniusz Okoń*, Varşovia, 1962.
10. Despre Pr. Feliński, vezi Bohdan Cywiński, *Rodowody niepokornych*, Cracovia, 1970, pp. 247-251, unde se regăseşte textul scrisorii sale către *Le Moniteur* din 15 martie 1862. Cywiński caracterizează optimist condiţia Bisericii Poloneze în secolul al XIX-lea ca „julianism", văzând în Biserică o instituţie ce opune o rezistenţă dârză represiunilor din partea conducătorilor laici apostaţi: *ibidem*, pp. 262 şi urm.

11. Vezi J. Kucharzewski, *Od białego caratu do czerwonego*, Varşovia, 1925, 2 vol. ; C.M. Young, *The Moscow Trial of Archbishop Cieplak*, Chicago, 1957.
12. N. Cieszyński, *Uniwersytet lubelski : jego powstanie i rozwój*, Poznań, 1924.
13. Contele Bniński, 1923. Vezi : S. Bross, *Akcja Katolicka w Polsce*, Poznań, 1929 ; F. Machay, *Dogmatyczne podstawy Akcji Katolickiej*, Poznań, 1934.
14. St. Mystkowski, *Polski Kościół Narodowy*, Varşovia, 1923.
15. O. Honorat, *Prawda o Mariawitach*, Varşovia, 1906 ; M. Skrudlik, *Zbrodnie mariawitów w świetle dokumentów*, Varşovia, 1927 ; G. Skwara, *Mariawici : szkic historyczny*, Płock, 1925.
16. Z.J. Sochocki, *Rycerz niepokalanej. Ojciec Maksymilian Kolbe*, Londra, n.d. Vezi şi Jan Sziling, *Polityka okupanta hitlerowskiego wobec Kościoła katolickiego 1939-1945*, Poznań, 1970.

Capitolul 8. *Kultura*

1. Există multe studii de istorie a culturii poloneze, inclusiv în engleză : Manfred Kridl, *A Survey of Polish Literature and Culture*, Haga, 1956 ; Wacław Lednicki, *The Life and Culture of Poland as Reflected in Polish Literature*, New York, 1944 ; şi Czesław Miłosz, *A History of Polish Literature*, Londra, 1969. Despre istoria sistemului educaţional polonez, vezi *Historia wychowania*, ed. L. Kurdybacha, Varşovia, 1965, 2 vol. ; S. Wołoszyn, *Dzieję wychowania i myśli pedagogiczne w zarysie*, Varşovia, 1964. De departe cel mai interesant şi provocator studiu asupra cruciadei culturale poloneze în ultima parte a secolului al XIX-lea este Bogdan Cywiński, *Rodowody niepokornych*, Varşovia, 1971.
2. Vezi A. Bruckner, *Dzieje języka polskiego*, Varşovia, 1925. Vezi şi A.P. Coleman, „Language as a factor in Polish nationalism", *Slavonic and East European Review*, XIII, 37, 1934, pp. 155-172.
3. W.J. Rose, *Stanislas Konarski, Reformer of Education in Eighteenth Century Poland*, Londra, 1929.
4. Tadeusz Mizia, *O Komisji Edukacji Narodowej*, Varşovia, 1972 ; Renata Dutkowa, *Komisja edukacji narodowej : zarys działalnosci, wybór materiałów źródłowych*, Wrocław, 1973 ; A. Jobert, *La Commission d'Education Nationale en Pologne, 1773-1794*, Dijon, 1941 ; L. Kurdybacha, „The Commission of National Education in Poland, 1773-1794", *History of Education*, II, nr. 2, 1973, pp. 133-146.
5. Stanisław August Poniatowski, *Pamiętnik polityczno-historyczny, rok 1783*, pp. 329-332, citat de Dutkowa, *op. cit.*, pp. 134-137.
6. Vezi W. Tokarz, „Komisja Edukacyjna a Uniwersytet Jagielloński", *Przegląd Warszawski*, vol. 3, 1923, pp. 285-319 ; şi M. Chamcówna, *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisyi Edukacyjnej*, Wrocław, 1957, 1959, 2 vol.
7. N. Hans, „Polish schools in Russia, 1772-1831", în *Slavonic and East European Review*, XXXVIII, 1959, pp. 394-414.
8. B. Cywiński, *op. cit.*, pp. 79 şi urm.
9. H. Ceysingerówna, „Tajne nauczanie w Warszawie, 1894-1906/7", *Niepodległość*, 1930, II, pp. 95-103.
10. Citat în Cywiński, *op. cit.*, pp. 104-105.

Capitolul 9. *Żydzi*

1. Cea mai la îndemână sursă de informaţii sigure despre comunitatea evreiască poloneză este *Encyclopaedia Judaica*, Ierusalim, 1971, în special în secţiunea „Polonia", XIII pp. 710-790. Lucrarea etalon, S.M. Dubnow, *The History of the Jews in Russia and Poland*, Philadelphia, 1916-1920, 3 vol., este utilă, dar oarecum tendenţioasă. Vezi şi Michel Borwicz, *A Thousand Years of Jewish Life in Poland*, Paris, 1955; Bernard Weinryb, *The Jews of Poland*, Philadelphia, 1973; Irving Howe, *World of Our Fathers: The Jews of Eastern Europe*, New York, 1976.
2. Markus Wischnitzer, *To dwell in safety: the story of Jewish migration since 1800*, Philadelphia, 1948.
3. Vezi H.M. Rabinowicz, *The World of Hasidism*, New York, 1970; *idem*, *Guide to Hasidism*, New York, 1960; S.H. Dresner, *The Zaddik*, New York, 1960.
4. J.S. Raisin, *The Haskalah Movement in Russia*, 1913; republicată la Westport, 1972.
5. A. Duker, „The Polish Insurrections Missed Opportunity, 1830-1831", *Jewish Social Studies*, XXVIII, 1966, pp. 212-232.
6. Artur Eisenbach, „Les droits civiques des Juifs dans le Royaume de Pologne, 1815-63", *Revue d'Etudes Juives*, CXXIII, 1964, pp. 19-84; *idem*, *Kwestia Równouprawnienia Żydów w Królestwie Polskim*, Varşovia, 1972.
7. Vezi E. Mendelsohn, „From Assimilation to Zionism in Lvov", *Slavonic and East European Review*, XLIX, 1971, pp. 521-534.
8. Dubnow, *op. cit.*, II, p. 213.
9. Menachem Ribalow, *The Flowering of Modern Hebrew Literature*, New York, 1959.
10. Charles Madison, *Yiddish Literature: Its Scope and Major Writers*, New York, 1971. Vezi şi *A Treasure of Yiddish Stories*, ed. I. Howe, E. Greenberg, New York, 1958, şi *Voices from the Yiddish*, Ann Arbor, Michigan, 1972; *The Golden Tradition: Jewish Life and Thought in Eastern Europe*, ed. Lucy S. Dawidowicz, New York, 1967; M. Samuel, *Prince of the Ghetto*, New York, 1973, despre I.J. Peretz; I.B. Singer, *Of a World that Is No More*, New York, 1970, etc.
11. J. Frumkin *et al.*, *Russian Jewry, 1860-1917*, New York, 1966.
12. Vezi Walter Laqueur, *A History of Zionism*, New York, 1972.
13. *The Zionist Idea*, ed. A. Hertzberg, New York, 1966, pp. 401-404.
14. Mark Zborowski, Elizabeth Herzog, *Life is with People: the Jewish Little-Town of Eastern Europe*, New York, 1952; A. Ain, „Świsłocz: Portrait of a Jewish Community in Eastern Europe", în *Yivo Annual of Jewish Social Sciences*, IV, 1949, pp. 86-114.
15. H.J. Tobias, *The Jewish Bund in Russia from Its Origins to 1905*, Stanford, 1972.
16. B.K. Johnpoll, *The Politics of Futility: The General Jewish Workers Bund of Poland, 1917-1943*, Ithaca, N.Y., 1967.
17. Boleslaw Prus, *Kwestyjka żydowska*. Citat în *Polska myśl demokratyczna w ciągu wieków: antologia*, M. Kridl, W. Malinowski, New York, 1945, pp. 146-149.
18. Publicată ca lucrare separată, într-o engleză imperfectă, şi intitulată *First Congress of the Founders of the Association of the Poles Jewish Confession*, Varşovia, mai 1919. Raportul unui martor ocular al complicaţiilor din acel moment se găseşte în articolul lui Izaak Cohen, „My mission in Poland, 1918-1919", *Jewish Social Studies*, XIII, 1951, pp. 149-172; vezi şi C. Stopnicka-Heller, „Assimilation: a deviant pattern among the Jews of Inter-war Poland", *Jewish Journal of Sociology*, XV, nr. 2, 1973, pp. 221-237.
19. Antoni Słonimski, „Na draźliwość Żydów", în *Wiadomości Literackie* (*Ştirile literare*), Varşovia, 1925, nr. 6, 14, 16, 18.
20. Lucjan Blit, *The Eastern Pretender*, Londra, 1965, pp. 38-39.

21. În scrierea care a însoţit raportul din iunie 1920. Vezi Norman Davies, „Great Britain and the Polish Jews, 1918-21", *Journal of Contemporary History*, VIII, nr. 2, 1973, pp. 119-142.
22. Vezi Yehudah Bauer, *The Holocaust in Historical Perspective*, Londra, 1978.
23. Irene Tomaszewski, Tecia Werbowski, *Żegota : the rescue of Jews in wartime Poland*, Montréal, 1994 ; T. Prekerowa, *Konspiracyjna Rada Pomocy Żydom w Warszawie 1942-1945*, Varşovia, 1982.
24. G. Reitlinger, *The Final Solution : an attempt to exterminate the Jews of Europe, 1939-1945*, Londra, 1953 ; *Martyrs and Fighters*, ed. P. Friedman, New York, 1954 ; Reuben Ainsztein, „The Jews in Poland - need they have died ?", *Twentieth Century*, CLXIV, nr. 979, sept. 1958, şi Lucjan Blit, *ibidem*, CLXIV, nr. 980, octombrie 1958 ; Michał Borwicz, „Spekulanci żydowską krwią", *Unser Wort - Notre Parole*, Paris, nr. 8, 10, 1958 ; Joseph Lichten, „Some aspects of Polish-Jewish Relations during the Nazi Occupation", *Studies in Polish Civilization*, ed. D. Wandycz, New York, 1966, pp. 154-175 ; *Righteous among Nations : How Poles helped the Jews, 1939-1945*, ed. Bartoszewski, Z. Lewin, Londra, 1972 ; S. Krakowski, „The Slaughter of Polish Jewry : A Polish «Reassessment»", *Wiener Library Bulletin*, CXXI, mai 1973, pp. 293-401 ; *Polacy i Żydzi. 1939-1945*, ed. S. Wroński, M. Zwolakowa, Varşovia, 1971 ; E. Ringelblum, *Polish-Jewish Relations during the Second World War*, Ierusalim, 1974.

Capitolul 10. *Wojsko*

1. Marian Kukiel, *Zarys historii wojskowości w Polsce* (Cracovia, 1929 ; republicată la Londra, 1949) este unul dintre puţinele studii pe această temă care acoperă întreaga epocă modernă. Din motive evidente, majoritatea istoriilor militare poloneze, precum T. Korzon, *Dzieje wojeń i wojskowości*, Liov, 1923, 3 vol., se opresc la momentul împărţirilor. Vezi şi *Histoire militaire de la Pologne : problèmes choisis*, ed. Witold Biegański, Varşovia, 1971.
2. Vezi Leonard Ratajczyk, *Wojsko i obronność Rzeczypospolitej, 1788-1791*, Varşovia, 1975.
3. Jerzy Kowecki, *Pospolite ruszenie w insurekcji kościuszkowskiej*, Varşovia, 1964.
4. Marian Kukiel, *Dzieje wojska polskiego w dobie napoleońskiej*, Varşovia, 1920 ; Jan Pachoński, *Legiony polskie 1794-1807*, Varşovia, 1971, 3 vol.
5. Mieczysław Chojnacki, *Wojska Królestwa Polskiego 1815-1831*, Varşovia, 1961.
6. M. Kukiel, „Problèmes des guerres d'insurrection au XIX siècle", *Antemurale*, II, 1959, pp. 70-79. K. Wyczańska, *Polacy w Komunie Paryskiej 1871*, Varşovia, 1958.
7. Pe tema istoriei Legiunilor, vezi H. Bagiński, *U podstaw organizacji Wojska Polskiego 1908-1914*, Varşovia, 1935 ; A. Garlicki, *Geneza Legionów*, Varşovia, 1964 ; Wacław Lipiński, *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905-1918*, ediţia a II-a, Varşovia, 1935 ; S. Arski, *My, Pierwsza Brygada*, Varşovia, 1963.
8. Din principalele surse referitoare la contribuţia militară poloneză în al Doilea Război Mondial amintim *Polskie siły zbrojne w drugiej wojnie światowej*, Londra, 1959, 2 vol. ; *Polski czyn zbrojny w II wojnie światowej - Ludowe Wojsko Polskie 1943-1945*, Varşovia, 1973. Vezi şi W. Anders, *An Army in Exile : The Story of the Second Polish Corps*, Londra, 1949 ; Cz. Podgórski, *Lenino*, Varşovia, 1972 ; Charles Cannell, *Monte Cassino : the Historic Battle*, Londra, 1963 ; Melchior Wańkowicz, *Monte Cassino*, Varşovia, 1972.
9. J. Piłsudski, *Rok 1920*, Varşovia, 1937, (include textul lui M. Tuhacevsky, *Pochód za Wisłę*) ; W. Sikorski, *La campagne polono-russe de 1920*, Paris, 1928 ; Norman Davies, *White Eagle, Red Star. The Polish Soviet War, 1919-1920*, Londra, 1972 ; N.E. Kakurin, A. Melikov, *Voyna s Belopolyakami, 1920 g*, Moscova, 1925 ; „La Guerre polono-sovietique de 1919-1920", *Collection Historique de l'Institut d'Etudes Slaves*, nr. XXII, Paris, 1975.
10. J. Bednarowicz, S. Werner (ed.), *Żołnierska rzecz : zbiór pieśni wojskowych*, Varşovia, 1965, p. 57.

11. Există câteva versiuni ale versurilor, prima datând din 17 iulie 1917. Vezi Tadeusz Biernacki, *My, Pierwsza Brygada... Powstanie i historia pieśni*, Varşovia, 1929.
12. J.-J. Rousseau, *Remarques sur le gouvernement polonais*, 1771.

Capitolul 11. *Emigracja*

1. Cercetarea pe acest subiect s-a bucurat de un deosebit sprijin oficial în Polonia. Vezi *Dzieje Polonii w XIX i XX wieku: referaty i komunikaty*, ed. M. Drozdowski, Torun, 1974; R. Bierzanek, „Stan i potrzeby badań naukowych nad problematyką polonijną", *Problemy Polonii Zagranicznej*, V, 1966/7, J. Żubrzycki, „Emigration from Poland in the nineteenth and twentieth centuries", *Population Studies*, VI, 1953, pp. 248-272; B.P. Murdzek, *Emigration in Polish Social-Political Thought, 1870-1914*, Boulder, New York, 1977.
2. S. Kalemka, *Wielka Emigracja a Polskie uchodźstwo 1831-1862*, Varşovia, 1972; Jerzy Borejsza, *Emigracja polska po powstaniu styczniowym*, Varşovia, 1966.
3. Halina Janowska, *Research on economic emigration*, Acta Poloniae Historica, XXVII, 1973, pp. 187-208; C. Bobińska (ed.), *Emigracje zarobkowe na tle wschodnioeuropejskich i polskich struktur społeczno-ekonomicznych: tezy i streszczenia referatów i komunikatów*, Torun, 1974.
4. Wincenty Witos, *Jedna wieś*, Chicago, 1955, p. 39. O lucrare clasică despre emigraţia ţăranilor este: W. Thomas, Florian Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe: monograph of an immigrant group*, Boston, 1918-1920, 5 vol.
5. *The Church Records of Panna Maria (Texas)*, ed. J. Dworaczyk, Chicago, 1945, p. 8. *Annals of the Polish RCV*, IX, 1944, p. 26. Vezi şi A. Brozek, *Ślązacy w Teksasie*, Varşovia, 1972; J. Przygoda, *Texas pioneers from Poland: a study in ethnic history*, San Antonio – Los Angeles, 1971.
6. Vezi Andrzej Brozek, *Polonia amerykańska, 1854-1939*, Interpress, Varşovia, 1977, care are o bibliografie bogată; P. Fox, *The Poles in America*, New York, 1922; M. Haiman, *The Polish past in America, 1608-1865*, Chicago, 1939.
7. Helena Znaniecki-Lopata, „Polish Immigration to the United States of America: problems of estimation and parameters", *Polish Review*, XXI, nr. 4, 1976, pp. 85-107. Vezi şi Alina Baran, „Distribution of Polish Origin Population in the USA", *Polish Western Affairs*, XVII, nr. 1-2, 1976, pp. 139-144.
8. J.S. Wordsworth, *Strangers within our gates*, Toronto, 1972, p. 114.
9. „De-a lungul secolului, oamenii de viţă dârză din nordul Europei au constituit principalul soi de sânge străin... dar acum au venit o mulţime de oameni din clasele cele mai de jos, din sudul Italiei şi oameni de specie mai abjectă din Ungaria şi Polonia, oameni printre ale căror rânduri nu se găsea nici pricepere, nici energie, nici vreo iniţiativă sau fărâmă de spirit practic..." (T. Woodrow Wilson, *A History of the American People*, New York, 1902, v. 212)
10. Irwin T. Sanders, Ewa T. Morawska, *Polish-American Community Life: a survey of research*, The Community of Sociology Monograph Series II, II, Boston – New York, 1975, ce cuprinde o bibliografie vastă. Vezi şi S. Wioszczewski, *A History of Polish American Culture*, Trenton, 1946; J.A. Wytrwal, *America s Polish Heritage: A social history of the Poles in America*, Detroit, 1961.
11. W.B. Makowski, *The History and Integration of the Poles in Canada*, Niagara Falls, 1967; *Past and Present: Selected Topics on the Polish Group in Canada*, ed. Benedikt Heydenkorn, Toronto, 1974; A. Kapiszewski, „Problems in multiculturalism and the Polish Canadian Community", în *Polish Western Affairs*, XVII, nr. 1-2, 1976, pp. 145-151.
12. Krzysztof Groniowski, „The Main Stages in the History of Polish Immigrants in South America", *Polish Western Affairs*, XVII, nr. 1-2, 1976, pp. 152-160; R. Stemplowski,

„Enlistment in Brazil to the Polish armed forces, 1940-44", *ibidem*, pp. 161-172. Vezi şi lucrarea colectivă *Emigracja polska w Brazylii : 100 lat osadnictwa*, Varşovia, 1971.

13. Krystyna Murzynowska, *Polskie wychodzstwo zarobkowe w Zagłębiu Ruhry w latach 1880-1914*, Wrocław, 1972 ; R. Clemens, „L'Assimilation culturelle des immigrants en Belgique ; Italiens et polonais dans la region liègeoise, Liège, 1953 ; H. Janowska, *Polska emigracja zarobkowa we Francji*, Varşovia, 1964.
14. Vezi J. Zubrzycki, *Polish Immigrants in Britain*, Haga, 1956 ; dar mai ales Sheila Patterson, „The Poles : an exile community in Britain", în *Between Two Cultures*, ed. J.L. Watson, Oxford, 1977, pp. 214-241 ; B. Czajkowski, B. Sulik, *Polacy w Wielkiej Brytanii*, Paris, 1961.
15. Existenţa unei comunităţi poloneze importante în URSS nu este discutată public de către autorităţile sovietice, iar absenţa polonezilor sovietici din aproape toate activităţile oficiale dedicate în Polonia emigranţilor polonezi este surprinzătoare. În general se consideră că sursele sovietice care au apreciat numărul cetăţenilor sovietici de naţionalitate poloneză la aproximativ 1,5 milioane au subestimat cifrele reale.
16. *N.B.* Marea majoritate a israeliţilor vorbitori de poloneză nu vor admite niciodată că sunt „polonezi", ci doar „evrei din Polonia".
17. George Orwell, *Homage to Catalonia*, Londra, 1975, p. 246. Aceste versuri, inspirate de înfrângerea Republicanilor în Războiul Civil Spaniol, sunt valabile pentru socialiştii şi radicalii polonezi care constituiau ţinta principală a represiunii staliniste.
18. Lord Byron, *Childe Harold's Pilgrimage*, Canto I, XIII. Traducerea lui Mickiewicz, „Pożegnanie Czajlda Harolda" se găseşte în volumul *Poezje*, ed. J. Kallenbach, Wrocław, 1949, I, pp. 165-168.
19. Julian Ursyn Niemcewicz, *Wygnańcy* (*Exilaţii*), 12 mai 1841.
20. Compus de Kajetan Koźmian şi Franciszek Morawski.

Capitolul 12. *Varsovie*

1. Lucrarea de căpătâi despre această epocă îi aparţine fără îndoială lui Szymon Askenazy : *Napoleon a Polska*, tradusă ca *Napoleon et la Pologne*, Bruxelles, 1925, 3 vol. ; vezi şi B. Grochulska, *Księstwo Warszawskie*, Varşovia, 1966 ; W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Varşovia, 1964.
2. Există unele controverse cu privire la identitatea autorului acestei broşuri ; însă viziunile lui Pawlikowski şi ale lui Kościuszko erau oricum aceleaşi. Despre legenda lui Napoleon în Polonia, vezi A. Zahorski, *Z dziejow legendy napoleonskiej w Polsce*, Varşovia, 1971.
3. W.H. Zawadzki, „Prince Adam Czartoryski and Napoleonic France, 1801-1805 : A Study In Political Attitudes", *Historical Journal*, XVIII, 1975, pp. 245-247 ; vezi şi E. Halicz, *Geneza Księstwa Warszawskiego*, Varşovia, 1962.
4. B. Grochulska, „Sur la structure économique du Duché de Varsovie 1807-1813", *Annales Historiques de la Révolution Française*, XXXVI, 1964, pp. 349-363 ; Marian Kallas, *Konstytucja Księstwa Warszawskiego*, Torun, 1970.
5. Vezi Zbigniew Załuski, *Siedem polskich grzechów głównych i inne polemiki*, Varşovia, 1973, „Z szablami na baterie", pp. 52-60.
6. Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz, or the Last Foray in Lithuania*, adaptată după traducerea engleză de George Rapall Noyes, Londra, 1917, cartea a XI-a, pp. 278 şi urm. [ed. rom. : trad. Constantin Geambaşu, cartea a XI-a, v. 1-78, pp. 341-343].
7. *Ibidem* [ed. rom. : cartea a XII-a, pp. 728-764, 384 şi urm.].
8. Kajetan Koźmian, *Pamiętniki*, Wrocław, 1972, II, p. 189.
9. Szymon Askenazy, *Książę Józef Poniatowski, 1763-1813*, Varşovia 1922, ediţie nouă 1973.

Capitolul 13. *Kongresówka*

1. Pentru originile diplomatice ale Regatului Congresului, vezi K. Banoszewicz, *Utworzenie Królestwa Kongresowego*, Cracovia, 1916, şi W.H. Zawadzki, „Adam Czartoryski: An advocate of Slavonic solidarity at the Congress of Vienna", *Oxford Slavonic Papers* (serie nouă), X, 1977, pp. 73-97; C.K. Webster, „England and the Polish-Saxon problem at the Congress of Vienna", *Transactions of the Royal Historical Society*, VII, 1913, pp. 49-101.
2. P. Rain, „Alexandre I et la Pologne: un essai en gouvernement constitutionnel", *Revue d'histoire diplomatique*, XXVI, 1912, pp. 74-101; L. Pingual, „L'Empereur Alexandre I, roi de Pologne", *ibidem*, XXXI-XXXII, 1917/1918, pp. 513-540.
3. S.K. Potocki, *Podróż do Ciemnogrodu, Świstek krytyczny*, ed. E. Kipa, Wrocław, 1955, cu o introducere extinsă.
4. Vezi R.F. Leslie, „Politics and economics in Congress Poland, 1815-1865", *Past and Present*, nr. 8, 1955, pp. 43-63; S. Smolka, *Polityka Lubeckiego przed powstaniem listopadowym*, Cracovia, 1907, 2 vol.
5. M. Chojnacki, *Wojska Królestwa Polskiego, 1815-1831*, Varşovia, 1961.
6. S. Askenazy, *Łukasiński*, Varşovia, 1929, 2 vol.; W. Lukasiński, *Pamiętnik*, ed. E. Gerber, Varşovia, 1960; H. Dylągowa, *Towarzystwo Patriotyczne i Sąd Sejmowy 1821-1829*, Varşovia, 1970.
7. W.L. Bleckwell, „Russian Decembrist Views of Poland", *Polish Review*, II, nr. 4, 1958, pp. 30-54. L. Baumgarten, *Dekabryści a Polska*, Varşovia, 1952.
8. M. Kukiel, „Lelewel, Mickiewicz and the underground movement of European Revolution, 1816-1833", *Polish Review*, V, nr. 3, 1960, pp. 59-76.
9. Vezi R.F. Leslie, *Polish Politics and the Revolution of November 1830*, Londra, 1956.
10. Casimir Delavigne, „La Varsovienne", *Œuvres complètes*, Paris, 1855, pp. 522-523. Traduse în limba poloneză de Karol Sienkiewicz cu titlul „Warszawianka" şi puse pe muzică de Karol Kurpiński, aceste versuri au devenit cel mai popular dintre imnurile revoluţionare poloneze.
11. Perspectivele cel mai des întâlnite asupra acestui episod au la bază mai mult piesa idealizată a lui Wyspiański, *Noc listopadowa* (1904), decât realitatea istorică. Vezi Artur Śliwiński, *Powstanie listopadowe*, Cracovia, 1911.
12. Wacław Tokarz, *Wojna polsko-rosyjska, 1830-1831*, Varşovia, 1930.
13. Această bătălie a devenit subiectul unei poezii renumite a lui Słowacki, *Sowiński w okopach Woli*, *Wiersze i poematy (Wybór)*, PIW, Varşovia, 1971, pp. 57-59.
14. F.I. Tiutcev (1803-1873), „Na vziatie Varshavy 26 avgusta 1831 g.", în *Polnoie Sobranie Socinenii*, ed. P.V. Bykov, Sankt-Petersburg, 1911, pp. 277-278.
15. Alexandr Puşkin, *Klevetnikam Rossii - vox et praeterea nihil*, *The Oxford Book of Russian Verse*, ediţia a II-a, Oxford, 1948, pp. 73-74.
16. *Selected Correspondence of Fryderyk Chopin*, ed. A. Medley, Londra, 1962, nr. 48, 96 [*Listy Fryderyka Chopina*, ed. H. Opienski, Varşovia, 1937, p. 110 (n.tr.)].
17. Casimir Delavigne, „La Dies Irae de Kościuszko", *op. cit.*, p. 522.
18. August von Platen, *Wiegenlied einer polnischen Mutter* (*Cântec de leagăn al unei mame poloneze*), 7 noiembrie 1831, în *Polenlieder deutscher Dichter* (Lemberg, n.d.).
19. Thomas Campbell, *The Complete Poetical Works*, ed. J. Logie Robertson, Londra, 1907, *Lines on Poland* (1831), *The Power of Russia*, pp. 218-226.
20. *The Wrongs of Poland: a poem in three cantos comprising the siege of Vienna*, de autorul volumului *Parental Wisdom*, Londra, 1849, p. 149. Despre atitudinea britanicilor, vezi H.G. Weisser, „Polonophilism and the British working class", *Polish Review*, XII, 1967, pp. 78-96; T. Grzebieniowski, „The Polish Cause in England a century ago", *Slavonic and Eastern European Review*, II, 1832, pp. 81-87.

21. Richard Cobden, *Russia : by a Manchester manufacturer*, Edinburgh, 1836, mai ales cap. II, „Polonia, Russia and England", pp. 15-25. Cobden, bazându-şi opiniile pe lucrările lui Rulhière şi Heeren, a scris despre Polonia, „la adresa căreia s-au exprimat mai multe sentimente false, simpatie amăgitoare şi ignoranţă amiabilă decât a oricărui alt subiect din vremea noastră".
22. Citat de N. Riasanovsky, *Nicholas I and official Nationality in Russia 1825-1853*, Berkeley, 1959, p. 230; Nicolae I/Paskievitch, septembrie 1830, în N. Schilder, *Impierator Nikolai Piervii*, Sankt-Petersburg, 1901, II, pp. 589-592.
23. Vezi C. Morley, „The European Significance of the November Uprising", *Journal of Central European Affairs*, II, 1952, pp. 407-416.

Capitolul 14. *Cracovia*

1. S. Kieniewicz, „The Free State of Cracow, 1815-1846", *Slavonic and Eastern European Review*, XXVI, 1946-1948, pp. 69-89; Janina Bieniarzówna, *Rzeczpospolita Krakowska, 1815-1846*, Cracovia, 1948; M. Żychowski, *Rok 1846 w Rzeczypospolitej Krakowskiej i w Galicji*, Varşovia, 1956.
2. *The Cracow Manifesto*, 1846, citat în W. Heltman, *Demokracja Polska na emigracji*, Leipzig, 1866, pp. 87-88. Vezi şi J. Bieniarzówna, *Rzeczpospolita Krakowska, 1815-1846 : Wybór źródeł*, Wrocław, 1951 [W. Heltman, *Demokracja Polska na emigracji*, Varşovia, 1965, p. 82].
3. Karl Marx, 22 februarie 1848. Celina Bobińska, *op. cit.*, pp. 69 şi urm. Vezi şi cap. 3, nota 14.
4. Kornel Ujejski (1823-1897), *Z dymem pożarów*, publicată în *Skargi Jeremiego*, 1847, la Paris, şi nu la Londra, după cum susţine o atribuire eronată. *Z głębokości... Antologia polskiej modlitwy poetyckiej*, *op. cit.*, vol. I, pp. 424-426.

Capitolul 15. *Wiosna*

1. L.B. Namier, *1848 : The revolution of the Intellectuals*, cuvântare ţinută la Academia Britanică în cadrul Raleigh Lecture în 1946, Londra, 1947; J.A. Hawgood, „1848 in Central Europe", *Slavonic and Eastern European Review*, XXVI, 1948, pp. 314-328; *W stulecie Wiosny Ludów, 1848*, ed. N. Gąsiorowska, Varşovia, 1935, 5 vol.
2. N. Gąsiorowska, *op. cit.*, I. „Wiosna ludów na ziemiach polskich"; şi Irena Koberdowa, *Polska Wiosna Ludów*, Varşovia, 1967, lucrări ce tind să exagereze contribuţia polonezã la evenimentele din 1848.
3. H. Batowski, *Legion Mickiewicza w kampanii włosko-austriackiej*, Varşovia, 1956; S. Kieniewicz, *Legion Mickiewicza*, Varşovia, 1955.
4. J. Hermant, *La Révolution hongroise de 1848 : l intervention russe et l intervention polonaise*, Paris, 1901. Eligiusz Kozłowski, *Generał Józef Bem*, Varşovia, 1958.
5. Vezi H. Batowski, „The Poles and their fellow Slavs in 1848", *Slavonic and East European Review*, XXVII, 1949, pp. 404-413.
6. Paul Henry, „Le gouvernement provisoire et la question polonaise en 1848", *Revue Historique*, LXI, 1936, pp. 198-240; P. Quentin-Bauchart, *Lamartine et la politique étrangère de la Révolution de Février*, Paris, 1913.
7. Vezi J. Kucharzewski, „The Polish Cause at the Frankfurt Parliament of 1848", *Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America*, I (1942-1943), pp. 11-73. Vezi mai sus şi cap. 3, nota 4.

Capitolul 16. *Rêveries*

1. Despre problema poloneză în timpul Războiului din Crimeea, vezi M. Kukiel, *Czartoryski and European Unity, 1770-1861*, Princeton, 1955; şi M. Handelsman, „La Guerre de Crimée: la question polonaise...", *Revue Historique*, LVII, 1932, pp. 270-315.
2. Vezi R.F. Leslie, *Reform and Insurrection in Russian Poland 1856-1865*, Londra, 1965.
3. Irene Roseveare, „From Reform to Rebellion: A. Wielopolski and the Polish Quęstion, 1861-1863", *Canadian Slavic Studies*, III, 1969, pp. 163-165; S.J. Żyźniewski, „The futile compromise reconsidered: Wielopolski and Russian policy, 1861-1863", *American History Review*, LXX, 1965, pp. 395-412; Zbigniew Stankiewicz, *Dzieje wielkości i upadku Aleksandra Wielopolskiego*, Varşovia, 1967.
4. Vezi S. Kieniewicz, *Powstanie styczniowe*, Varşovia, 1972; şi W. Rudzka, „Studies on the Polish Insurrectionary Government in 1863-1864", *Antemurale*, VIII, 1967, pp. 397-481.
5. Vezi J. Pilsudski, „Zarys historii militarnej powstania styczniowego", *Pisma Zbiorowe*, III, Varşovia, 1937, pp. 82-141; S. Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863-1864*, Rapperswil, 1913.
6. Vezi E.H. Carr, „Poland: Or the cruise of the «Ward Jackson»", în *Romantic Exiles: A Nineteenth Century Portrait Gallery*, Londra, 1949, pp. 204-217.
7. J.H. Gleason, *The Genesis of Russophobia in Great Britain: A Study of the Interaction of Policy and Opinion*, Cambridge, Mass., 1950; W.E. Mosse, „England and the Polish Insurrection of 1863", *English Historical Review*, LXXI, 1956, pp. 28-55. Vezi şi M.K. Dziewanowski, „Herzen, Bakunin and the 1863", *Journal of Central European Affairs*, VIII, 1948, pp. 58-78.
8. Vezi S. Kieniewicz, „Polish Society and the Insurrection of 1863", *Past and Present*, nr. 37, 1967, pp. 130-138; de acelaşi autor, *Sprawa włościanska w powstaniu styczniowym*, Wrocław, 1953.
9. M. Dubiecki, *Romuald Traugutt i jego dyktatura podczas powstania styczniowego 1863-1864*, Poznań, 1925.
10. *Traugutt: Dokumenty, Listy, Wspomnienia, Wypisy*, ed. J. Jarzębowski, Londra, 1970, p. 200. Vezi E. Halicz, „Proces Romualda Traugutta", *Wojskowy Przegląd Historyczny*, II, 1957, pp. 242-265.
11. După *Traugutt: Dokumenty...*, ed. cit., pp. 215-228.
12. Vezi *Pamiętniki hr. Michała Mikołajewicza Murawiewa (Wieszatela), 1863-1865*, trad. în polonă de J.Cz., Cracovia, 1897.
13. Vezi G. Kennan, *Siberia and the exile system*, New York, 1891, 2 vol. Vezi şi capitolul 2, nota 6.

Capitolul 17. *Rewolucja*

1. M.K. Dziewanowski, „The Polish Revolutionary Movement and Russia, 1904-1907", *Harvard Slavic Studies*, IV, 1957, pp. 375-395; Stanisław Kalabiński, Feliks Tych, *Czwarte powstanie czy pierwsza rewolucja: lata 1905-7 na ziemiach polskich*, Varşovia, 1969. Vezi şi *Rok 1905 na ziemiach polskich: szkice i obrazki*, ed. B. Krauze, Varşovia, 1955.
2. Wacław Jędrzejewicz, *Sprawa „Wieczoru": Piłsudski a Wojna Rosyjsko-Japońska, 1904-1905*, Paris, 1974, p. 45.
3. Vezi „Revolution", Joseph Piłsudski, *The Memoirs of a Polish Revolutionary and Soldier*, tradusă în limba engleză de D.R. Gillie, Londra, 1931, pp. 151-178.
4. Vezi Andrzej Micewski, *Roman Dmowski*, Varşovia, 1971, capitolul II, „Bezwzględny przeciwnik Rewolucji, 1905-1906"; capitolul III, „O kierunek polityki polskiej, 1907-1911".

5. *Źródła do dziejów rewolucji 1905-1907 w okręgu łódzkim*, ed. N. Gąsiorowska, vol. I, partea a II-a, nr. 229. Vezi P. Korzec, *Walki rewolucyjne w Łodzi i okręgu łódzkim w latach 1905-1907*, Varşovia, 1956.
6. Vezi A. Żarnowska, *Geneza rozłamu w PPS 1904-1906*, Varşovia, 1965.

Capitolul 18. *Feniks*

1. Despre frontul de est, vezi Alan Clark, *Suicide of the Empires: The battles on the Eastern Front, 1914-1918*, Londra, 1971; Norman Stone, *The Eastern Front, 1914-1917*, Londra, 1975.
2. Vezi T. Komarnicki, *The Rebirth of Poland: Study in the Diplomatic History of Europe, 1914-1920*, Londra, 1957; J. Holzer, J. Molenda, *Polska w Pierwszej Wojnie Światowej*, Varşovia, 1967; *La Pologne: sa vie économique et sociale pendant la Guerre*, ed. M. Handelsman, Paris, 1933-1938, 2 vol.
3. Edward Słoński, „Ta co nie zginęła" (1914), *Zbiór poetów polskich XIX wieku'*, Varşovia, 1965, IV, pp. 855-856. Słoński a compus primele sale poezii în limba rusă [„ceea care n-a pierit" – „Ta, co nie zginęła" – este Polonia; referire la imnul *Jeszcze Polska nie zginęła*].
4. K. Srokowski, *NKN – Zarys historii*, Cracovia, 1923. Vezi şi *J. Dąbrowski: Dziennik, 1914-1918*, ed. Jerzy Zdrada, Cracovia, 1977.
5. M. Leczyk, *Komitet Narodowy Polski a Ententa i Stany Zjednoczone, 1917-1919*, Varşovia, 1966; Janusz Pajewski, *Wokół sprawy polskiej: Paryż-Lozanna-Londyn 1914-1918*, Poznań, 1970.
6. Norman Davies, „The Poles in Great Britain, 1914-1919", *Slavonic and Eastern European Review*, I, 1972, pp. 63-89.
7. Vezi mai sus, cap. 10, nota 7.
8. W. Lipiński, „Polska Organizacja Wojskowa", *Bellona*, XXXVII, 1931, pp. 171-195.
9. W. Lipiński, *Walka zbrojna o niepodległość Polski, 1905-18*, ediţia a II-a, Varşovia, 1935, cu bibliografii şi analize ale istoriei formaţiunilor militare ale Poloniei pe toate fronturile.
10. Vezi S. Dąbrowski, *Walka o rekruta polskiego pod okupacją*, Varşovia, 1922.
11. Vezi S. Arski, *Galicyjska działalność wojskowa J. Pilsudskiego 1906-14*, Varşovia, 1967.
12. K. Kumaniecki, *Odbudowa państwowosci polskiej. Najważniejsze dokumenty*, Varşovia-Cracovia, 1924, p. 12.
13. W. Conze, *Polnische Nation und deutsche Politik im Ersten Weltkrieg*, Köln, 1958; E.R. Burke, *The Polish policy of the Central Powers during the World War*, Chicago, 1936; Leon Grosfeld, „La Pologne dans les plans impérialistes allemands, 1914-1918", *La Pologne au X Congrès International des Sciences Historiques à Rome*, Varşovia, 1955, pp. 327-355.
14. I. Geiss, *Der Polnische Grenzstreifen, 1914-1918: ein Beitrag zur deutschen Kriegspolitik im Ersten Weltkrieg*, Lübeck-Hamburg, 1960; P.R. Sweet, „Germany, Austria, and Mitteleuropa, 1915-1916", în *Festschrift fur Heinrich Benedikt*, ed. H. Hansch, A. Novotny, Viena, 1957.
15. J.W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: the Forgotten Peace, March 1918*, Londra, 1938.
16. Vezi manuscrisul autobiografiei lui Ignacy Mościcki, pp. 129-130, în Arhiva Józef Piłsudski Institute of America Inc., New York [după relatarea lui Bolesław Wieniawy-Długoszowski (adjutantul de la momentul respectiv al lui Piłsudski), în a cărui prezenţă s-a desfăşurat conversaţia dintre cei doi].
17. R. Dmowski, *Problems of East and Central Europe*, Londra, 1916. Vezi mai sus, Davies, *op. cit.*, nota 6.

18. A. Dallin, „The Future of Poland", în *Russian Diplomacy in Eastern Europe 1914-1917*, New York, 1963. Pentru textul declarației guvernului provizoriu, 30 martie 1917, vezi *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, vol. I, Varșovia, 1962, pp. 18-20.
19. Pentru declarația bolșevicilor, 27 martie 1917, *ibidem*, I, pp. 8-9.
20. Louis Gerson, *Woodrow Wilson and the Rebirth of Poland, 1914-1920*, New Haven, 1953; V. Mamatey, *The United States and East Central Europe, 1914-1920: A Study in Wilsonian Diplomacy and Propaganda*, Princeton, 1959.
21. Leon Grosfeld, *Polskie reakcyjne formacje wojskowe w Rosji, 1917-1919*, Varșovia, 1956; H. Bagiński, *Wojsko polskie na wschodzie, 1914-1920*, Varșovia, 1921; S. Żbikowski, „Zachodnia Dywizja Strzelców", *Z Pola Walki*, III, 1960, pp. 329-359; M. Wrzosek, *Polskie Korpusy Wojskowe w Rosji w latach 1917-1918*, Varșovia, 1969.
22. Vezi mai jos, cap. 21, nota 6.
23. M. Stachiw, J. Sztendera, *Western Ukraine at the Turning Point of Europe s History*, Scranton, Penn., 1969, I (1918 – mai 1919); Rosa Bailly, *A City fights for its freedom: The rising of Lwow in 1918-1919*, Londra, 1956; Józef Bendow, *Der Lemberger Judenpogrom, 1918-1919*, Viena, 1919; S. Skrzypek, *The Problem of East Galicia*, Londra, 1948.
24. Istoricii oficiali din Polonia contemporană exagerează intenționat rolul „Guvernului Popular" embrionar al lui Daszyński de la Lublin, pentru a distrage atenția de la realizările ulterioare ale lui Piłsudski în formarea primului guvern independent ales. Vezi H. Jabłoński, *Narodziny Drugiej Rzeczypospolitej, 1918-1919*, Varșovia, 1962.
25. Jósef Iwicki, *Z myślą o Niepodległej: Listy Polaka, żołnierza armii niemieckiej z okopów I wojny światowej, 1914-1918*, ed. Adolf Juzwenko, Wrocław, 1978.

Capitolul 19. *Niepodległość*

1. Este regretabil că cea mai recentă analiză a Poloniei interbelice în limba engleză – Antony Polonsky, *Politics in Independent Poland, 1921-1939: The Crisis of Constitutional Government*, Oxford, 1972 – omite cei trei ani formatori ai existenței Republicii. J. Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars*, Seattle, 1975, tratează Polonia într-un context regional mai vast. În limba poloneză, printre introducerile importante referitoare la această perioadă se numără A. Micewski, *Z geografii politycznej II Rzeczypospolitej*, Cracovia, 1965; M.M. Drozdowski, *Społeczeństwo-Państwo Politycy II Rzeczypospolitej*, Cracovia, 1972; J. Zarnowski, *Społeczeństwo drugiej Rzeczypospolitej, 1918-1939*, Varșovia, 1973; W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1865-1945*, Paris-Londra, 1953-1956, 2 vol.; S. Mackiewicz, *Historia Polski 11 XI 1918-17 IX 1939*, Londra, 1941. Vezi și lucrarea colectivă *Pologne 1918-1939*, Neuchatel, 1946-1947, 3 vol.
2. Aceasta este o viziune excentrică. Alte introduceri părtinitoare se găsesc în Pobóg-Malinowski, *op. cit.*, sau A. Ajnenkiel, *Od rządów ludowych do przewrotu Majowego*, Varșovia, 1968.
3. Adam Przybylski, *La Pologne en lutte pour ses frontières*, Paris, 1931; S. Pomarański, *Pierwsza wojna polska, 1918-1920*, Varșovia, 1920 (comunicate de război).
4. Norman Davies, *White Eagle, Red Star*. Vezi mai sus, cap. 10, nota 9.
5. Lord D'Abernon, *The Eighteenth Decisive Battle of World History*, Londra, 1931, pp. 49 și urm. D'Abernon, ambasadorul Maiestății Sale la Berlin, a fost unul dintre primii martori oculari ai bătăliei de la Varșovia.
6. Iţak Babel, „Zamost" (Zamość), în *Konarmiya, Odesskiye razskazy, p'esy*, prefață de A.B. Murphy, Letchworth, 1965. Vezi Norman Davies, „Izaak Babels Konarmiya Stories and the Polish-Soviet War, 1919-1920", *Modern Language Review*, XXIII, 1972, pp. 845-857.

7. Piotr Wandycz, *Soviet-Polish Relations 1917-1921*, Cambridge, Mass., 1969. Vezi şi S. Dąbrowski, „The Peace Treaty of Riga", *Polish Review*, V, 1960, pp. 3-34.
8. D'Abernon, *op. cit.*, pp. 8-9.
9. Clara Zetkin, *Reminiscences of Lenin*, Londra, 1929, pp. 19-22. Vezi şi S.W. Page, *Lenin and World Revolution*, New York, 1959, pp. 154-176.
10. Piotr Wandycz, „General Weygand and the Battle of Warsaw", *Journal of Central European Affairs*, XIX, 1960, pp. 357-365; de acelaşi autor, *France and her Eastern Allies, 1919-1925*, Minneapolis, 1965.
11. *The Democratic Heritage of Poland*, *op. cit.*, pp. 143-144. Vezi şi *Historia państwa i prawa Polski, 1918-1939*, ed. F. Ryszka, partea I, Varşovia, 1962 [*Polska myśl demokratyczna w ciągu wiekow. Antologia*, ed. M. Kridl, W. Malinowski, J. Witlin, New York, 1945, pp. 270-271 (n.tr.)].
12. Despre problema integrării, vezi *Drogi integracji społeczeństwa w Polsce XIX-XX*, ed. H. Zieliński, Wrocław, 1976, inclusiv Piotr Sławecki, „Kilka uwag o roli wojska w procesach integracyjnych i dezintegracyjnych II Rzeczypospolitej", *ibidem*, pp. 193-215.
13. S. Horak, *Poland and her National Minorities, 1919-1939*, New York, 1961. Vezi A. Groth, „Dmowski, Piłsudski and ethnic conflicts in pre-1939 Poland", *Canadian Slavic Studies*, III, 1969, pp. 69-91; *La Pologne et le problème des minorités : recueil d'informations*, ed. S.J. Paprocki, Varşovia, 1935.
14. W. Napier, „The Ukrainians in Poland: an historical background", *International Affairs*, XI, 1932, pp. 391-421; M. Felinski, *The Ukrainians in Poland*, Londra, 1931. Vezi şi E. Reviuk, *Polish Atrocities in the Ukraine*, New York, 1931; W. Szota, „Zarys rozwoju OUN i UPA", *Wojskowy Przegląd Historyczny*, VIII, 1963, pp. 163-218.
15. Pentru o evaluare a suferinţei evreilor polonezi înainte de război, vezi C.S. Heller, *On the Edge of Destruction*, New York, 1977. O introducere mult mai convingătoare pe acest subiect se găseşte în albumul ilustrat *Image before my eyes : A photographic history of Jewish life in Poland, 1864-1939*, ed. L. Dobroszycki, B. Kirschenblatt-Gimblett, YIVO, New York, 1977-1978, 2 vol. Vezi şi H.M. Rabinowicz, *The Legacy of Polish Jewry : A History of Polish Jews in the Inter-war Years, 1919-1939*, New York, 1965.
16. N. Vakar, *Belorussia : The Making of a Nation*, Cambridge, Mass., 1956; Stanisław Ełski (pseudonim), *Sprawa bialoruska : zarys historyczno-polityczny*, Varşovia, 1931.
17. J.C. Hesse, „The Germans in Poland", *Slavonic and Eastern European Review*, XVI, 1937, pp. 93-101. Vezi şi *The German Fifth Column in Poland*, Londra, 1941; S. Potocki, *Położenie mniejszości niemieckiej w Polsce 1918-1938*, Gdańsk, 1938.
18. Modestino Carbone, *La questione agraria in Polonia, 1918-1939*, Napoli, 1976. Vezi şi M. Mieszczankowski, *Struktura agrarna Polski międzywojennej*, Varşovia, 1960; J. Ciepielewski, *Wieś polska w latach wielkiego kryzysu 1929-1935, Materiały i dokumenty*, Varşovia, 1965; Z. Landau, „The Polish Countryside in the Years 1929-1935", *Acta Poloniae Historica*, IX, 1964, pp. 28-47.
19. Din memoriile lui J. Guzik în *W dwudziestolecie wielkiego strajku chłopskiego, 1937-1957*, Varşovia, 1957, pp. 185-188.
20. J. Zarnowski, „Robotnicy", în *Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, *op. cit.*, pp. 48-113.
21. Despre economia antebelică, vezi F. Zweig, *Poland between Two Wars*, Londra, 1944, şi J.J. Taylor, *The Economic Development of Poland, 1919-1950*, Ithaca, NY, 1952, şi Zbigniew Landau, „Poland's Economy against the Background of the World Economy, 1913-1938", *Acta Poloniae Historica*, XX, 1969, pp. 75 şi urm.; idem, „The Influence of Foreign Capital on the Polish Economy, 1918-1939", *La Pologne au XII. Congrès des Sciences Historiques à Vienne*, Varşovia, 1965, pp. 133-145.

22. M.M. Drozdowski, *Polityka gospodarcza rządu polskiego 1936-1939*, Varşovia, 1963; idem, „Geneza i rozwój Centralnego Okregu Przemysłowego", *Najnowsze Dzieje Polski*, II, Varşovia, 1959, pp. 35-73.
23. Stanisław Mauersberg, „Wpływ oświaty na integrację społeczeństwa II Rzeczypospolitej, 1918-1939", *Drogi integracji...*, ed. cit., pp. 57-107.
24. Stanisław Feret, *Polska sztuka wojenna, 1918-1939*, Varşovia, 1972; E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936-1939*, Varşovia, 1964.
25. Pentru o relatare ostilă, însă informativă despre poziţia Bisericii, vezi Janina Barycka, *Stosunek kleru do państwa i oświaty; fakty i dokumenty*, Varşovia, 1934.
26. R. Dębicki, *Foreign Policy of Poland, 1919-1932*, New York, 1962; J. Korbel, *Poland between East and West: Soviet and German Diplomacy towards Poland, 1919-1933*, New York, 1963; J. Rothschild, „Poland between Germany and USSR, 1926-1939: The Theory of Two Enemies", Pilsudski Institute Symposium, *Polish Review*, XX, 1975, pp. 3-63.
27. Joseph Rothschild, *Pilsudski's Coup d'Etat*, New York, 1966; vezi şi Andrzej Garlicki, *Przewrót majowy*, Varşovia, 1978.
28. E.D. Wynot Jr., *Polish politics in transition: The Camp of National Unity and the Struggle for Power, 1935-1939*, Athens, GA, 1974; T. Jędruszczak, *Piłsudczycy bez Piłsudskiego*, Varşovia, 1963.
29. Citat în *Polska myśl demokratyczna...*, *op. cit.*, pp. 313-315. Despre opoziţie în regimul *Sanacja*, vezi A. Czubiński, *Centrolew... 1926-1930*, Poznań, 1963; T. Smoliński, *Dyktatura J. Piłsudskiego w świetle konstytucji marcowej*, Poznań, 1970.
30. Citat în *The Democratic Heritage of Poland*, pp. 195 şi urm. [*Archiwum polityczne Ignacego Paderewskiego*, ed. H. Janowska, C. Madajczyk, Wrocław, 1974, vol. 3 (n.tr.)].
31. Roman Knoll comentează mai puţin lovitura de stat ca atare, şi mai degrabă afluxul de ofiţeri militari în administraţia publică ca efect al schimbării regimului; citat în A. Polonsky, *op. cit.*, p. 333.
32. Vezi R. Dyboski, *Poland in World Civilisation*, New York, 1950, capitolele 8 şi 9. Despre Witkiewicz, vezi simpozionul din primul volum *Polish Review*, 1973, nr. 1-2, pp. 1-157.
33. Marian Marek Drozdowski, *Warszawiacy i ich miasto w latach Drugiej Rzeczypospolitej*, Varşovia, 1973.
34. Isaac Lewin, *The Jewish Community in Poland*, New York, 1985, p. 236.
35. Despre politica lui Beck, vezi H.L. Roberts, „The Diplomacy of Colonel Beck", în *The Diplomats*, ed. G. Craig, F. Gilbert, Princeton, 1953; idem, cu Anna Cienciala, *Poland and the Western Powers, 1938-1939*, Londra, 1968. Printre memoriile-cheie ale perioadei se numără J. Beck, *Final Report*, New York, 1957; *Diplomat in Berlin: The Papers of J. Lipski, 1933-1939*, ed. W. Jędrzejewicz, New York, 1968; *Diplomat in Paris 1936-1939: The papers and memoirs of J. Łukasiewicz*, ed. W. Jędrzejewicz, New York, 1970; J. Szembek, *Journal 1933-1939*, Paris, 1952; Leon Noel, *Une Ambassade a Varsovie, 1935-1939*, Paris, 1946. Dintre studiile apărute în Polonia, amintim H. Batowski, *Kryzys dyplomatyczny w Europie, 1938-1939*, Varşovia, 1962; idem, *Ostatni tydzień pokoju*, Poznań, 1964; Stefania Stanisławska, *Polska a Monachium*, Varşovia, 1964.
36. E. Kozłowski, *Wojna obronna Polski 1939: wybór źródeł*, Varşovia, 1968, pp. 36-38.
37. Karol Lapter, „Les garanties anglaises accordées à la Pologne en 1939", *Annuaire Polonais des Affaires Internationales*, II, 1961, pp. 192-221; Simon Newman, *March 1939: The British Guarantee to Poland*, Oxford, 1976.
38. *Ciano's Diaries, 1939-1943*, ed. Malcolm Muggeridge, Londra, 1947, pp. 71-72.
39. *Nazi-Soviet Relations: Documents from the Archives of the German Foreign Office*, ed. R.J. Sonntag, J.S. Beddie, Washington, 1948, p. 78. Despre istoria Pactului Ribbentrop-Molotov, vezi G.L. Weinberg, *Germany and the Soviet Union, 1939-1941*, Leiden, 1954;

J.W. Brugel, *Stalin und Hitler: Pakt gegen Europa*, Viena, 1973; Aleksander Bregman, *Najlepszy sojusznik Hitlera*, ediţia a IV-a, Londra, 1974.

40. *Cf.* concluzia lui J. Rothschild: „În ciuda tuturor [...] eşecurilor regimului *Sanacja* [...], lui Piłsudski trebuie să i se recunoască meritul faptului că astăzi nu se mai poate concepe noţiunea unei Europe fără un stat polonez", *op. cit.*, p. 371.

Capitolul 20. *Golgota*

1. US Chief of Counsel for Prosecution of Axis Criminality, *Nazi Conspiracy and Aggression*, VI, Washington, 1948, pp. 390-392, citează depoziţia lui Naujock.
2. Heinz Guderian, *Panzer Leader*, Londra, 1952, p. 38.
3. Nicholas Bethell, *The War Hitler Won*, Londra, 1972, descrie contextul politic al campaniei din septembrie. Clare Hollingworth, *The Three Weeks War in Poland*, Londra, 1940, oferă relatările unui martor ocular. Studiile militare includ R.M. Kennedy, *The German Campaign in Poland*, Washington, 1956; M.N. Neugebauer, *The Defence of Poland, September 1939*, Londra, 1942; John Kimche, *The Unfought Battle*, Londra, 1968; The *German Invasion of Poland (The Polish Black Book)*, Poland Ministry of Information, Londra, 1940; *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, Sikorski Institute, I, Londra, 1951; T. Jurga, *Wrzesień 1939*, Varşovia, 1970; Z. Flisowski, *Westerplatte*, Varşovia, 1971; T. Kutrzeba, *Bitwa nad Bzurą: 9-12 września 1939*, Varşovia, 1958; M. Zgórniak, „A German General on the September Campaign", *Polish Western Affairs*, III, 1962, pp. 353-372; M.M. Drozdowski, *Alarm dla Warszawy*, Varşovia, 1975.
4. Vezi Zbigniew Zaluski, *Siedem grzechów polskich*, Varşovia, 1973, „Grzech czwarty: z łańcami na czołgi", pp. 60-64.
5. Adrian Carton de Wiart, *Happy Odyssey*, Londra, 1950, prefaţă de Winston S. Churchill.
6. *Dziennik Hansa Franka*, ed. S. Piotrowski, Varşovia, 1956, p. 505.
7. Ca studii cuprinzătoare despre politica nazistă în Polonia ocupată putem numi M. Broszat, *Nationalsozialistische Polenpolitik, 1939-1945*, ediţie revizuită, Frankfurt-Hamburg, 1965; Cz. Madajczyk, *Polityka III. Rzeszy w okupowanej Polsce*, Varşovia, 1970, 2 vol.; şi, în limba germană, *Die deutsche Besatzungspolitik in Polen, 1939-1945*, Wiesbaden, 1967.
8. *Krushchev Remembers*, tr. Strobe Talbot, introducere, comentariu şi note de Edward Crankshaw, Londra, 1971, pp. 128-129. În acelaşi fragment, Hruşciov evocă întâlnirea cu Wanda Lvovna Wassilevska (Wanda Wasilewska), „care ne-a ajutat să intrăm în rândurile acelor polonezi care persistau în convingerea iraţională că noi i-am fi defavorizat prin semnarea Pactului Ribbentrop-Molotov".
9. *Documents on German Foreign Policy (1918-1945)*, Seria D (1937-1945), Londra, 1961, XI, nr. 638, pp. 1068-1069.
10. Vezi mai sus, cap. 19, nota 38.
11. Willi Frischauer, *Himmler: The Evil Genius of the Third Reich*, Londra, 1953, pp. 135-136. Vezi şi *Zbrodnie hitlerowskie w Polsce*, Varşovia, 1946-1947, 2 vol.
12. Vezi K.M. Pospieszalski, *Hitlerowskie prawo okupacyjne w Polsce: dokumenty*, Poznań, 1952-1958, 2 vol.; T. Cyprian, *Wehrmacht: Zbrodnia i kara*, Varşovia, 1972; A. Konieczny, *Pod rządami wojennego prawa karnego Trzeciej Rzeszy, Górny Śląsk 1939-1945*, Varşovia, 1972; J.T. Gross, *Polish Society under German Occupation, 1939-1944*, Princeton, 1979.
13. Vezi G.R. Reitlinger, *The Final Solution: an attempt to exterminate the Jews of Europe, 1939-1945*, Londra, 1953. Unele detalii tehnice, precum şi momentul de demarare a operaţiunii sunt controversate. Vezi mai sus, cap. 9, nota 23.
14. Vezi E. Duraczynski, *Wojna a okupacja*, Varşovia, 1973.

15. T. Esman, W. Jastrzębski, *Pierwsze miesiące okupacji hitlerowskiej w Bydgoszczy w świetle źródeł niemieckich*, Bydgoszcz, 1967; C. Łuczak, *Kraj Warty, 1939-1945*, Poznań, 1972.
16. Ordinul 0054 din 28 noiembrie 1940, semnat de Guzevicius, Comisarul Poporului pentru Probleme Interne al RSS Lituaniene, citat în *The Dark Side of the Moon*, pref. T.S. Eliot, New York, 1947, p. 51. În practica sovietică, un ordin de deportare includea, de regulă, toate rudele de gradul întâi ale deportatului respectiv.
17. Anonim, *ibidem*, pp. 143-148. *The Dark Side of the Moon* este una dintre puţinele relatări publicate în engleză; în schimb există mult material despre emigraţie în poloneză. Vezi *Polacy w ZSSR 1939-1942 : Antologia*, ed. M. Czapska, Paris, 1963. Una dintre puţinele discuţii pe tema deportărilor în Polonia postbelică poate fi regăsită în lucrarea Krystynei Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej*, Varşovia, 1974, retrasă ulterior de cenzură. Estimările cu privire la numărul polonezilor deportaţi variază de la un minimum de 800.000 la un maximum de peste 2 milioane. Vezi şi R. Conquest, *Kolyma*, Londra, 1978, precum şi Edward Buca, *Vorkuta*, Londra, 1976. Soljeniţîn, care poseda surse de informare private şi incomplete, abia dacă îi aminteşte pe polonezi; însă relatarea lui despre deportarea „localnicilor speciali" din Estonia în 1940 se potriveşte cu cazul polonez. Vezi *The Gulag Archipelago*, Londra, 1978, III, partea a VI-a, cap. 4, „The Nations in Exile".
18. V. Abarinov, *The Murderers of Katyn : A Russian Journalist Investigates*, New York, 1993; N. Lebedeva, *Katyń : zbrodnia przeciw ludzkości*, Varşovia, 1998; Marie Harz, *Bibliografia zbrodni katyńskiej, 1943-1993*, Varşovia, 1993. Vezi şi J.K. Zawodny, *Death in the Forest : the Story of the Katyn Forest Massacre*, Londra, 1971; de asemenea J. Mackiewicz, *The Katyn Wood Murders*, Londra, 1950; Louis Fitzgibbon, *Katyn : Crime without Parallel*, Londra, 1971; sir Owen O'Malley, *Katyn : Dispatches of Sir Owen O'Malley to the British Government*, Chicago, 1973; W. Anders, ed., *Zbrodnia katyńska w świetle dokumentów*, Londra, 1962.
19. Jan T. Gross, *Neighbors : The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne*, Princeton, 2001. Dezbaterile înflăcărate pe această temă pot fi cel mai bine urmărite pe Internet. În special merită vizitate două pagini de Internet: „refuzăm să acceptăm propaganda urii şi minciunilor" la http : //www.geocities.com/jedwabne.english, şi „glasurile despre Tragedia de la Jedwabne" la http : //www.pogranicze.sejny.pl/english/jedwabne.
20. Vezi Thomas Keneally, *Schindler's Ark*, Londra, 1982; şi T. Fensch, *Oskar Schindler and His List*, Forest Dale, Vermont, 1995.
21. Vezi J. Billig, *Les camps de concentration dans l'économie du Reich hitlerien*, Paris, 1973.
22. C. Madajczyk, „Deportation in the Zamość Region in 1942 and 1943 in the light of German Documents", *Acta Poloniae Historica*, I, 1958, pp. 75-106; idem, *Hitlerowski terror na wsi polskiej 1939-1945*, Varşovia, 1965.
23. Vezi E. Kogoń, *The Theory and Practice of Hell : the German Concentration Camps and the System behind them*, New York, 1973.
24. Jan Sehn, *The Concentration Camp Oświęcim-Brzezinka (Auschwitz-Birkenau)*, Varşovia, 1957; J. Garlinski, *Fighting Auschwitz*, Londra, 1975.
25. Din Tadeusz Borowski, *Proszę państwa do gazu* (*Poftiţi la gaz, doamnelor şi domnilor !*). Citat de C. Milosz, *The Captive Mind*, New York, 1953, pp. 120-121.
26. International Military Tribunal, Nürnberg, 1946, VIII, pp. 324-329, 27 februarie 1946.
27. Rudolf Höss, *Commandant of Auschwitz : The Autobiography of Rudolf Hoess*, Londra, 1959, pp. 144-157.
28. *Apud* George H. Stein, *The Waffen SS*, New York, 1966, p. 88.
29. Vezi R. Nurowski, ed., *War losses in Poland, 1939-1945*, Varşovia, 1960. Vezi mai sus, şi cap. 9, nota 23.

30. Norman Davies, „Neither Twenty Million, nor Russians nor War Dead", *The Independent*, 29 decembrie 1987.
31. Tadeusz Wyrwa, *W cieniu legendy majora Hubala*, Londra, 1974; Melchior Warikowicz, *Hubalczycy*, Varşovia, 1959.
32. Despre rezistenţa poloneză, vezi T. Pełczyński *et al.*, ed., *Armia Krajowa w dokumentach. 1939-1945*, Londra, 1970-1981, 2 vol.; T. Bór-Komorowski, *The Secret Army*, Londra, 1950; S. Korboński, *Fighting Warsaw : The Story of the Polish Undefrground State 1939-1945*, Londra, 1956; J. Karski, *Story of a Secret State*, Londra, 1945; J. Garliński, „The Polish Underground State 1939-1945", *Journal of Contemporary History*, X, 1975, pp. 219-259; Jerzy Mond, *O sztuce przemilczania : kilka uwag o pracy płk. T. Jędruszczaka*, „Les organisations de la Resistance antihitlerienne en Pologne", *Zeszyty Historyczne* (*Kultura*), nr. 39, Paris, 1977, pp. 229-231.
33. J. Garliński, *Poland, SOE and the Allies*, Londra, 1969; idem, *Hitlers Last weapons : The Underground War Against the V1 and the V2*, Londra, 1978; G. Bertrand, *Enigme*, Paris, 1973; F. Winterbotham, *The Ultra Secret*, Londra, 1975.
34. W. Bartoszewski, Z. Lewin, ed., *Righteous among Nations : How Poles Helped the Jews, 1939-1945*, Londra, 1972.
35. L. Tushnet, *To Die with Honour : the Uprising of the Jews in the Warsaw Ghetto*, New York, 1965; A. ben Bernfes, *The Warsaw Ghetto No Longer Exists : In Their Own Words and Photographs...*, Londra, 1970; Jurgen Stroop, *The Report of Jurgen Stroop...*, Varşovia, 1958.
36. USSR People's Commissariat of Justice, *Trial of the Organizers, Leaders and Members of the Polish Diversionist Organisations... June 18-21, 1945*, Moscova-Londra, 1945, p. 240; Z. Stypułkowski, *Invitation to Moscow*, New York, 1962.
37. Vezi Norman Davies, „Buczacz", în *Europe : A History*, Oxford, 1996, pp. 1034-1035, 1176, cu bibliografie.
38. Depeşa lui Bór către comandantul-şef, 22 iulie 1944; citat de Jan Ciechanowski în *The Warsaw Rising of 1944*, Cambridge, 1974, pp. 217-218.
39. Ciechanowski, *op. cit.*, este un studiu competent despre geneza Insurecţiei de la Varşovia, deşi vag la nivelul informaţiilor referitoare la factorul sovietic; publicată şi în limba poloneză: *Powstanie Warszawskie*, Londra, 1971, Varşovia, 1978.
40. Joanna K. Hanson, *The Civilian Population and the Warsaw Uprising 1944* (teză de doctorat nepublicată, Universitatea din Londra, 1978). Vezi şi E. Serwański, ed., *Życie w powstańczej Warszawie ; relacje - dokumenty*, Varşovia, 1965.
41. J.K. Zawodny, *Nothing but Honor*, New York, 1977. Vezi şi G. Bruce, *The Warsaw Uprising : 1 August to 2 October 1944*, Londra, 1972; G. Deschner, *The Warsaw Rising*, Londra, 1972; H. von Krannhals, *Der Warschauer Aufstand - 1944*, Frankfurt-am-Main, 1962; şi Norman Davies, *Rising '44*, Londra, 2003.
42. Interviu cu lt. Alan McIntosh, fost membru al RAAF din Canberra. 12.8.2001. Vezi N. Davies, *op. cit.*, p. 421.
43. Document rusesc pus la dispoziţie de către Jan Nowak-Jeziorański.
44. Winston S. Churchill, *The Second World War*, VI, Londra, 1954, capitolul IX, „The Martyrdom of Warsaw", pp. 126-127 [textul unui program radio de la Varşovia, citat în limba poloneză în T. Bór-Komorowski, *Armia podziemna*, Londra, 1951, p. 310].
45. K.F. Grau, *Silesian Inferno : War Crimes of the Red Army on its march into Silesia, 1945 : A collection of documents*, Köln, 1970.
46. Aleksander Soljenițîn, *Prussian Nights : A Narrative Poem*, trad. engl. Robert Conquest, Londra, 1977, pp. 33, 41-43, 49-53.
47. A. Polonsky (ed.), *The Great Powers and the Polish Question, 1941-1945 : A Documentary Study in Cold War Origins*, Londra, 1976. Vezi şi E.J. Rozek, *Allied Wartime Diplomacy : A Pattern in Poland*, New York, 1958.

48. Vezi Edward Raczyński, *W sojuszniczym Londynie. Dziennik ambasadora E... R... 1939-1945*, Londra, 1960.
49. S. Kot, *Rozmowy z Kremlem*, Londra, 1959, pp. 125-128, 155-157.
50. Vezi Piotr Wandycz, *Czechoslovak-Polish Confederation and the Great Powers, 1940-1943*, Bloomington, Indiana, 1956; vezi şi L.L. Barrell, „Poland and East European Union 1939-1945", *Polish Review*, III, 1958, pp. 87-127; E. Taborski, „Polish-Czechosloovak Federation: The story of the first soviet veto", *Journal of Central European Affairs*, IX, 1949-1950, pp. 379-385.
51. *Documents of Polish-Soviet Relations, 1939-1945*, Sikorski Institute, Londra, 1961, 2 vol. Pentru diferenţele majore de opinie între istorici cu referire la politica lui Stalin, vezi B. Kuśnierz, *Stalin and the Poles: An indictment of the Soviet leaders*, Londra, 1949, şi Włodzimierz T. Kowalski, *Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie, 1939-1945*, Varşovia, 1970.
52. W. Sworakowski, „An Error Regarding East Galicia in Curzons Note to the Soviet Government", *Journal of Central European Affairs*, IV, 1944, pp. 3-26. Vezi şi R. Yakemtchouk, *La Ligne Curzon et la deuxième guerre mondiale*, Paris, 1957.

Capitolul 21. *Granice*

1. Problema teritorială este dezbătută pe larg în tratatele contemporane de istorie poloneză. Vezi O. Halecki, „Poland's Place in Europe, 966-1906", în D. Wandycz (ed.), *Studies in Polish Civilisations*, New York, 1966, pp. 15-22; J.H. Retinger, *Poland's Place in Europe*, Londra, 1947; L.H. Woolsey, „The Polish Boundary Question", *American Journal of International Law*, 1944, XXXVIII, pp. 441-448; H. Bagiński, *Poland and the Baltic*, Edinburgh, 1942; A. Żółtowski, *Border of Europe*, Londra, 1950.
2. Despre Conferinţa de Pace de la Paris şi rezultatele sale, vezi H.W.V. Temperley, *A History of the Peace Conference of Paris*, Londra, 1920-1924, 6 vol.; Sarah Wambaugh, *Plebiscites since the World War*, Washington, 1933, 2 vol.; şi J. Błociszewski, *La Restauration de la Pologne et la Diplomatie Européenne*, Paris, 1927; „Poland", în *Some Problems of the Peace Conference*, ed. C.M. Haskins, R.H. Lord, Cambridge, Mass., 1920; S. Kozicki, *Sprawa granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu*, Varşovia, 1921.
3. Norman Davies, „Lloyd George and Poland, 1919-1920", *Journal of Contemporary History*, VI, 1971, pp. 132-154.
4. G.M. Gaythorne-Hardy, *A Short History of International Affairs 1920-1939*, Londra, 1950, p. 95.
5. P. Wandycz, „Pierwsza Republika a Druga Rzeczpospolita: szkic", *Zeszyty Historyczne*, Paris, nr. 28, 1974, pp. 3-20; W.J. Rose, „Czechs and Poles as neighbours", *Journal of Central European Affairs*, XI, 1951, pp. 153-171; W. Benesz, „The Psychology of Polish-Czechoslovak Relations", *Central European Federalist*, XV, 1967, pp. 21-28; J. Kozeński, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932-1939*, Poznań, 1964. Vezi şi C.M. Nowak, *Czechoslovak-Polish Relations 1919-1939: A Selected and Annotated Bibliography*, Stanford, 1976.
6. J. Chlebowczyk, *Nad Olszą: Śląsk Cieszyński w wiekach XVIII, XIX, i XX*, Katowice, 1971. Vezi şi Norman Davies, „Wielka Brytania a plebiscyt cieszyński, 1919-1920", *Sobotka*, XXI, 1972, pp. 139-165; K. Win, *Die Teschener Frage*, Berlin, 1935; V. Tapie, *Le Pays de Teschen et les rapports entre la Pologne et la Tchecoslovaquie*, Paris, 1936.
7. K. Tymieniecki, *The History of Polish Pomerania*, Poznań, 1929.

8. S. Askenazy, *Danzig and Poland*, Londra, 1932; C.M. Kimmich, *The Free City of Danzig and German Foreign Policy, 1919-1934*, New Haven, 1968; J.B. Mason, *The Danzig Dilemma*, Stanford, 1946.
9. Vezi J.D.F. Morrow, *The Peace Settlement in the Polish-German Borderland*, Londra, 1936.
10. Vezi Z. Wieliczka, *Wielkopolska a Prusy, 1918-19*, Varşovia, 1933.
11. S. Wambaugh, *op. cit.*, vol. I, cap. 6. Vezi şi F.G. Campbell, „The Struggle for Upper Silesia, 1919-1922", *Journal of Modern History*, XLII, 1970, pp. 361-385; H. Zieliński, „The Social and Political Background to the Silesian Risings", *Acta Poloniae Historica*, XXVI, 1972, pp. 73-108.
12. *Foreign Relations of the United States, Potsdam*, vol. II, pp. 1579-1580. Vezi şi W. Wagner, *The Genesis of the Oder-Neisse Line: a study of diplomatic negotiations during World War Two*, Stuttgart, 1957; G. Bluhm, *Die Oder-Neisse Frage*, Hanovra, 1967; A. Błoński, *Wracamy nad Odrę: historyczne, geograficzne i polityczne podstawy zachodnich granic Polski*, Londra, 1942; W.M. Drzewieniecki, *The German-Polish Frontier*, Chicago, 1959; Z. Jordan, *The Oder-Neisse Line*, Londra, 1952; J. Kokot, *The Logic of the Oder-Neisse Line*, Poznań, 1959; B. Wiewora, *Granica polsko-niemiecka w świetle prawa międzynarodowego*, Poznań, 1957.
13. T. Derlatka *et al.*, ed., *Western and Northern Poland*, Poznań, 1962; *cf.* Charles Wassermann, *Europe's Forgotten Territories*, Copenhaga, 1960.
14. Polska Akademia Nauk, Akademia Nauk ZSRR, *Dokumenty i Materiały do Historii Stosunków Polsko-Radzieckich*, vol. II, Varşovia, 1961, nr. 311, pp. 572-574. Această colecţie de documente este bine-cunoscută pentru îndrăzneala omisiunilor sale.
15. Vezi mai sus, cap. 20, nota 47.
16. S. Grabski, *The Polish-Soviet Frontier*, Londra, 1943; J. Dąbski, *Pokój Ryski*, Varşovia, 1931.
17. Despre politica federalistă a lui Piłsudski, vezi M.K. Dziewanowski, *Joseph Piłsudski: A European Federalist, 1918-1922*, Stanford, 1969. Dintre relatările mai ostile pe acest subiect amintim: J. Lewandowski, „Prometeizm - koncepcja polityki wschodniej Piłsudczyzny", *Biuletyn WAP*, seria Historyczna I, II, nr. 2/12, 1958, nr. 1/14, 1959; idem, *Imperializm słabości*, Varşovia, 1967; Aleksy Deruga, *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy, 1918-1919*, Varşovia, 1969; Sergiusz Mikulicz, *Prometeizm w polityce II Rzeczpospolitej*, Varşovia, 1971. Cel mai aprofundat studiu despre politica poloneză faţă de Rusia în această perioadă este Adolf Juzwenko, *Polska a biała Rosja: od listopada 1918 do kwietnia 1920*, Wrocław, 1973.
18. P. Lossowski, *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918-1920*, Varşovia, 1966; A.F. Senn, *The Great Powers, Lithuania and the Vilna Question, 1920-1928*, Leiden, 1966; Richard C. Lukas, „The Seizure of Vilna, October 1920", *Historian*, XXIII, 1961, pp. 234-246.
19. Vezi mai sus, cap. 18, nota 23.
20. Vezi „Mikołajczyk and Churchill", în Jan Ciechanowski, *op. cit.*, pp. 27-51, cu referinţe.
21. Kazimierz Rosen-Zawadzki, „Karta Buduszczej Jewropy", *Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej*, VIII, Wrocław, 1972, pp. 141-145, cu o hartă.
22. Vezi H. Batowski, *Słownik nazw miejscowych Europy Środkowej i wschodniej XIX i XX wieku*, Varşovia, 1964; lucrarea cuprinde introduceri istorice şi lingvistice pe această temă.
23. Karl Baedeker, *Northern Germany...*, Leipzig-Londra, 1890, pp. 255-261.
24. *Poland - Travel Guide* (*Sport i Turystyka*), Varşovia, 1970, „Wrocław", pp. 132-139.
25. Despre discuţiile lui Mikołajczyk cu Stalin, vezi „Rozmowa T. Arciszewskiego, 15-ego stycznia 1945r.", *Zeszyty Historyczne*, Paris, nr. 1, 1947.

26. *Festung Breslau : dokumenty obłężenia 1945*, Wrocław, 1962 ; R. Majewski, T. Sozańska, *Bitwa o Wrocław*, Wrocław, 1975.
27. Mieczyslaw Orłowicz, *Guide illustré de la Pologne*, Varşovia, 1927, pp. 197-208.
28. M. Rudnitskiy, „L viv Vcera i Sehodnia („Lviv ieri şi azi"), în *L viv – Lvov : Maliy Ilustrovaniy Putivnik*, ed. A. Paşuk, I. Derkach, L viv, 1962, pp. 5-6 ; *cf.* „Lvov", în *Great Soviet Encyclopaedia*.
29. Despre perspective poloneze asupra istoriei oraşului Liov, vezi S. Mekarski (J. Rudnicki), *Lwów : A Page of Polish History*, Londra, 1943 ; *ibidem*, *Lwów and the Lwów Region*, Polish Ministry of Information, Londra, 1945 ; şi J. Mękarska, *Wędrówka po ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej*, Londra, 1966.
30. Vezi notele mai sus, 17 şi 18.
31. A.E. Senn, *The Emergence of Modern Lithuania*, Princeton, 1959.
32. Nicholas P. Vakar, *Belorussia : The Making of a Nation*, Cambridge, Mass., 1956.
33. J. Reshetar, *The Ukrainian Revolution 1917-1920*, Princeton, 1952.
34. Vezi mai sus, cap. 18, nota 23.
35. Vezi P. Wandycz, „Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919-1920", *Zeszyty Historyczne*, nr. 12, Paris, 1967.
36. Nicholas Bethell, *The Last Secret : the delivery to Stalin of over two million Russians by Britain and the United States*, New York, 1974 ; Nikolai Tolstoy, *Victims of Yalta*, Londra, 1971, p. 321.
37. Mykhailo Hrushevskyi, *A History of Ukraine*, ed. O.J. Frederiksen, Hamden, Conn., 1970 ; Oleh Martovych, *The Ukrainian Liberation Movement in Modern Times*, Edinburgh, 1972.
38. Henryk Sienkiewicz : *Nienawiść wrosła w serca i zatruła krew pobratymczą*, este sentinţa finală a operei *Ogniem i mieczem* (*Prin foc şi sabie*), Varşovia, 1804, IV, p. 240.
39. *A chvanytes', shcho my Pol'shchu/ Kolys' zavalyly !* [...] *Pravda vasha : Pol'shcha vpala,/ Ta I vas rozdavyla./ 'I mertvym i zhyvym*, 1845, versurile 186-189 [*apud* Taras Szewczenko, *Do umarłych i żywych i nie narodzonych rodaków moich na Ukrainie i nie na Ukrainie mój list przyjacielski*, trad. C. Jastrzębiec-Kozłowski, în *Wybór poezji*, ed. M. Jakubiec, Wrocław, 1974, p. 175 (n.tr.)].
40. P. Hoffmann, *The History of German Resistance, 1933-1945*, Londra, 1977, pp. 33 şi urm. şi 192-197 ; şi *A German of the Resistance : the Last Letters of Count von Moltke*, Oxford, 1946.
41. Joseph Freiherr von Eichendorff, versuri din *Der Zebrochene Ringlein*, în *Werke in zwei Bänden*, Leipzig, vol. I, p. 347 ; *Abschied*, *ibidem*, p. 158 ; şi *Der Umkehrende*, în *The Oxford Book of German Verse*, ed. E.L. Stahl, ediţia a III-a, Londra 1967, pp. 270-271. Vezi şi Roger Cardinal, „Joseph Freiherr von Eichendorff", în *The German Romantics in Context*, Londra, 1975, pp. 134-143.
42. Georg Heym, versuri din *Der Krieg* (*Războiul*, 1911), în E.L. Stahl, ed., *The Oxford Book of German Verse*, ediţia a III-a, Oxford, 1967, pp. 457-458.
43. Günter Grass, *Pan Kiehot*, în *Gesammelte Werke*, vol. 1, p. 89 [(n.tr.)].
44. Vezi *The German Eastern Territories beyond Oder and Neisse in the light of the Polish Press*, Würzburg, 1958 ; Z. Kaczmarczyk, „One Thousand Years of the History of the Polish Western Frontier", *Acta Poloniae Historica*, 1962, pp. 79-106 ; P. Lysek, *Polands Western and Northern Territories : A Millennium of Struggle*, New York, 1973. Deşi istoricii polonezi au făcut multe în ultimii ani pentru demontarea pretenţiilor mai extreme ale naţionalismului german, nu s-a făcut mare lucru pentru a demonta pretenţiile la fel de exagerate ale naţionaliştilor polonezi. Lucrările publicate de unele centre precum Instytut Zachodni din Poznań, dedicat studiului relaţiilor polono-germane, sunt permanent afectate de activiştii din cenzură, a căror viziune simplistă despre agresiunea Occidentului din trecut şi revanşismul german din prezent împiedică orice discuţii imparţiale pe acest subiect.

45. Vezi Norman Davies, „A Thousand Years of Polish-German Camaraderie", în R. Bartlett, K. Schönwalder, ed., *The German Lands and Eastern Europe*, Londra, 1989.
46. Din Christoph August Tiegde, „Elegie auf dem Schlachtfelde bei Kunersdorf", în L. Forster (ed.), *The Penguin Book of German Verse*, Londra, 1959, pp. 235-241.

Capitolul 22. *Partia*

1. M.K. Dziewanowski, *The Communist Party of Poland: An Outline History*, Cambridge, Mass., 1959; ediţia a II-a, 1976; Richard R. Starr, „The Polish Communist Party 1918-1948", *Polish Review*, I, 1956, pp. 41-59.
2. P. Brock, „Polish Socialists in Early Victorian England", *Polish Review*, VI, 1961, pp. 33-53.
3. K.J. Cottam, „Bolesław Limanowski: A Polish Theoretician of Agrarian Socialism", *Slavonic and Eastern European Review*, II, 1973, pp. 58-75.
4. Lucjan Blit, *The Origins of Polish Socialism: The History and Ideas of the First Polish Socialist Party, 1878-1886*, Londra, 1971; F. Perl, *Dzieje ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim do powstania PPS*, Varşovia, 1932.
5. J.P. Nettl, *Rosa Luxemburg*, Londra, 1966, 2 vol. Vezi şi Horace B. Davis, *The National Question: Selected Writings by Rosa Luxemburg*, New York, 1976.
6. L. Wasilewski, *Zarys dziejów PPS*, Varşovia, 1925; H. Jabłoński, *Polityka PPS w czasie wojny 1914-1918*, Varşovia, 1958; T. Daniszewski, *Zarys historii ruchu robotniczego*, partea I: „1864-1917", Varşovia, 1956; A. Kochański, *SDKPiL w latach 1907-1910*, Varşovia, 1971; W. Najdus, „Z historii ksztaltowania się poglądów SDKPiL w kwestii narodowej", *Z pola walki*, V, 1962, nr. 3.
7. F. Świetlikowa, „Powstanie KPRP", *Z pola walki*, I, 1958, pp. 1051-1075; vezi şi R. Solchanyk, „The Foundation of the Communist Movement in Eastern Galicia, 1919-1921", *Slavonic Review*, XXX, 1971, pp. 774-794.
8. Pentru Comitetul Revoluţionar Polonez Provizoriu (TKRP) sau „Polrewkom", vezi Norman Davies, *White Eagle, Red Star*, pp. 150-159, cu referinţe.
9. Arhiva Trotki (Harvard), vol. 546, citat în P. Wandycz, *Soviet-Polish Relations, 1917-1921*, Cambridge, Mass., 1969, p. 230; şi V.I. Lenin, *Sochi-nenia*, ediţia a V-a, Moscova, 1958, vol. 51, p. 266.
10. Vezi J.A. Reguła, *Historia K.P.P. w świetle faktów i dokumentów*, ediţia a II-a, Varşovia, 1934, pp. 169-288.
11. „Eighteenth Congress of the CPSU: Report Given by Comrade D. Manuilsky", *World News and Views*, 6 aprilie 1939, p. 382, citat în M.K. Dziewanowski, *op. cit.*, pp.151-152. Vezi I. Deutscher, „The Tragedy of Polish Communism between Two World Wars", în *Marxism in Our Time*, Londra, 1972; vezi şi J. Kowalski, *K.P.P. 1935-1938: Studium historyczne*, Varşovia, 1975.
12. Vezi A. Korboński, „The Polish Communist Party, 1938-1942", *Slavonic Review*, XXVI, 1966, pp. 430-444.
13. W. Broniewski, „Rozmowa z historią" („O vorbă cu Istoria"). Text în limba engleză adaptat după o traducere de Burns Singer, în J. Peterkiewicz (ed.), *Five Centuries of Polish Poetry*, Londra, 1970, p. 106. [Traducerea în limba română după originalul polonez.]
14. Vezi *Szkice z dziejów polskiego ruchu robotniczego w latach okupacji hitlerowskiej, 1939-1945, Zarys historii*, Varşovia, 1964.
15. Întreaga istorie a carierei lui Gomułka şi mai ales a relaţiei sale ambivalente cu comunismul rus nu a fost încă scrisă; există însă două introduceri utile: N. Bethell, *Gomułka: His*

Poland and His Communism, Londra, 1969; şi P. Raina, *Gomułka: eine politische Biographie*, Köln, 1970.

16. Vezi Norman Davies, „Poland", în Martin McCauley (ed.), *Communist Rule in Europe, 1944-1949*, Londra, 1977, pp. 39-57. Printre mai multe versiuni autorizate din această perioadă se numără W. Góra *et al.*, *Zarys Historii Polskiego Ruchu Robotniczego, 1944-1947*, Varşovia, 1971; N. Kołomejczyk, B. Szydek, *Polska w latach 1944-1949*, Varşovia, 1971.
17. Adam Schaff, *A Philosophy of Man*, Londra, 1963.
18. Leszek Kołakowski, „Katolicyzm a humanizm", în *Światopogląd i życie codzienne*, Varşovia, 1957; „Jezus Chrystus - Prorok *Reformator*", *Argumenty*, nr. 12, 1965.
19. *Ibidem* [Leszek Kołakowski, „Kapłan i błazen. Rozważania o teologicznym dziedzictwie współczesnego myślenia", *Twórczość*, XV, 1959, nr. 10, p. 82].
20. Vezi L. Kołakowski, *The Main Currents of Marxism: Its Origins, Growth and Dissolution*, Oxford, 1981, 3 vol.
21. Stanisław Ossowski, „Teoretyczne zadania marksismu", *Myśl współczesna*, nr. 1, 1948.
22. Henryk Skolimowski, *Polski marksizm*, Londra, 1969; vezi şi ediţia I, în engleză, *Polish Marxism*, Londra, 1967.

Capitolul 23. *Polska Ludowa*

1. Printre studiile generale despre istoria Republicii Populare Polone se numără R. Hiscocks, *Poland: Bridge for the Abyss? An Interpretation of Developments in Post-War Poland*, Londra, 1963; J.F. Morrison, *The Polish Peoples Republic*, Baltimore, 1968; H.J. Stehle, *The Independent Satellite: Society and Politics in Poland since 1945*, Londra, 1965. Vezi şi T.N. Cieplak (ed.), *Poland since 1956: Readings and Essays on Polish Government and Politics*, New York, 1972.
2. Vezi T. Zenczykowski, „Geneza i kulisy PKWN", *Kultura*, Paris, 1974; George H. Janczewski, „The Origin of the Lublin Government", *Slavonic and Eastern European Review*, I, 1972; Scaevola (pseudonim), *The Lublin Committee: A Study in Forgery*, Londra, 1945. Pentru o versiune autorizată a istoriei construcţiei puterii comuniste în Polonia, vezi W. Góra *et al.*, precum şi N. Kołomejczyk, B. Szydek, *op. cit.*, vezi mai sus, cap. 22, nota 16.
3. În materialele Simpozionului *Polska Ludowa* (Varşovia, 1964), editate de Cz. Madajczyk cu ocazia celei de-a douăzecea aniversări a PKWN, se găsesc multe detalii factuale, însă puţine comentarii pertinente pe marginea problemelor politice fundamentale.
4. Vezi A. Polonsky, B. Drukier (ed.), *The Beginnings of Communist Rule in Poland: December 1943 - July 1945*, Londra, 1980, *passim*.
5. Vezi „Jakub Berman", în Teresa Torańska, *ONI - Stalin's Polish Puppets*, Londra, 1987, pp. 203-354, 275, 321.
6. Szwagrzyk.
7. Alfred M. de Zayas, *Nemesis at Potsdam*, Londra, 1979.
8. John Sack, *An Eye for an Eye*, 2000.
9. *The Beginnings of Communist Rule in Poland...*, ed. cit., proces-verbal al şedinţei Comitetului Central al PPR din 20-21 mai 1945, nr. 75, pp. 424-442.
10. J. Ciechanowski, *Defeat in Victory*, Londra, 1968; A.B. Lane, *I Saw Freedom Betrayed*, Londra, 1949; Stanisław Mikołajczyk, *The Rape of Poland: The Pattern of Soviet Domination*, New York, 1948; Jean Malara, Lucienne Rey, *La Pologne d'une occupation a l'autre, 1944-1952*, Paris, 1952.

11. Andrzej Korboński, *The Politics of Socialist Agriculture in Poland, 1945-1960*, New York, 1964; vezi şi H. Słabek, *Dzieje polskiej reformy rolnej, 1944-1948*, Varşovia, 1972.
12. Vezi Z. Stypułkowski, *Invitation to Moscow*, New York, 1962, *passim*.
13. Stanisław Kluz, *W potrzasku dziejowym*, Londra, 1978.
14. Pentru războiul civil, vezi M. Turlejska (ed.), *W walce ze zbrojnym podziemiem*, Varşovia, 1972; pentru mai multe detalii despre UPA, vezi A.B. Szczęśniak, W. Szopa, *Droga donikąd: działalność OUN i ich likwidacja w Polsce*, Varşovia, 1973, precum şi relatarea semibeletristică a lui Jan Gerhard, *Luny w Bieszczadach*, Varşovia, 1968. Al doilea dintre aceste volume a fost retras din circulaţie. Autorul celui de-al treilea a fost ucis în împrejurări misterioase.
15. S. Banasiak, „The Settlement of the Polish Western Territories, 1945-1947", *Polish Western Affairs*, VI, 1965, pp. 121-149; Krystyna Kersten, „The Transfer of German Population from Poland, 1945-1947", *Acta Poloniae Historica*, X, 1964, pp. 27-47; J.B. Schechtman, „The Polish-Soviet Exchange of Population", *Journal of Central European Affairs*, IX, 1949, pp. 289-314; Krystyna Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie Światowej*, Varşovia, 1974.
16. B.R. von Oppen, *Documents on Germany under Occupation 1945-1954*, Royal Institute for International Affairs, Londra, 1955, pp. 107-110. Studiul acestor documente publicate poate fi acum suplimentat prin referire la materialele de arhivă recent puse la dispoziţie de Biroul Arhivei Publice (Public Record Office) pentru perioada 1945-1948.
17. Vezi S. Schimitzek, *Truth or Conjecture: German Civilian War Losses in the East*, Poznań, 1966. Pentru o relatare progermană, vezi Alfred M. de Zayas, *Nemesis at Potsdam: The Anglo Americans, and the Expulsion of the Germans. Background, Execution, Consequences*, ediţie revăzută, Londra, 1979.
18. Vezi mai sus, nota 7.
19. Maria Turlejska, *Zapis pierwszej dekady, 1945-1954*, Varşovia, 1972, pp. 71-73. Acest studiu, scris de o fostă activistă de partid cu informaţii din interior, este unul dintre puţinele de acest tip ce recunosc problema reală a acestei epoci – şi anume, cum să construieşti un guvern comunist fără sprijinul populaţiei.
20. Vezi J. Pawlowicz, *Strategia frontu narodowego PPR*, Varşovia, 1965.
21. A. Bregman (ed.), *Faked Elections in Poland as Reported by Foreign Observers*, Londra, 1947.
22. Pentru distrugerea opoziţiei democrate, vezi Mikołajczyk, *op. cit.*; vezi şi Karol Popiel, *Na mogiłach przyjaciół*, Londra, 1966; Franciszek Wilk, „Lista członków PSL zamordowanych, 1944-1964", *Zeszyty Historyczne*, Paris, VI, 1964.
23. Pentru o versiune oficială despre fuziunea PPS şi PPR, vezi B. Szydek, *Polska Partia Socjalistyczna, 1944-1948*, Varşovia, 1974; David Klin, „Dwudziesta rocznica likwidacji PPS", *Zeszyty Historyczne*, Paris, XV, 1969, pp. 209-212.
24. Jan Drewnowski, „The Central Planning Office on Trial: An Account of the Beginnings of Stalinism in Poland", *Soviet Studies*, XXXI, nr. 1, 1979, pp. 23-42 (o versiune revizuită a unui articol publicat în *Zeszyty Historyczne*, XXVIII, Paris, 1974).
25. Adam Ulam, „Crisis in the Polish Communist Party", în *Titoism and the Comintern*, Cambridge, Mass., 1953, pp. 146-188; R. Wraga, „Pacyfikacja polskiego komunizmu", *Kultura*, Paris, nr. 9/26, 1948, pp. 5-12.
26. Pentru o tratare mai completă a acestei perioade, vezi Norman Davies, „Poland", în M. McCauley (ed.), *Communist Rule in Europe, 1944-1949*, Londra, 1977, pp. 39-57.
27. Vezi P. Stachura (ed.), *The Poles in Britain 1940-2000: From Betrayal to Assimilation*, Londra, 2003.
28. Keith Sword împreună cu N. Davies şi J.M. Ciechanowski, *The Formation of the Polish Community in Great Britain, 1939-1950*, Londra, 1989.

29. Czesław Miłosz, *The Captive Mind*, New York, 1953.
30. B. Meissner, *Der Warschauer Pakt : Dokumentensammlung*, Köln, 1963 ; NATO Information Service, *The Atlantic Alliance and the Warsaw Pact : Case Studies in Communist Conflict Resolution*, Cambridge, Mass., 1971 ; F. Wiener, *Die Armeen der Warschauer-Pakt Staaten* Viena, 1971.
31. Vezi Teresa Torańska, *ONI : Stalin's Polish Puppets*, Londra, 1988.
32. Vezi I.T. Sanders (ed.), *The Collectivisation of Agriculture in Eastern Europe*, Lexington, Kentucky, 19580.
33. Lucjan Blit, *The Eastern Pretender : Bolesław Piasecki. His Life and Times*, Londra, 1965 ; şi mai ales Andrzej Micewski, *Współrządzic czy nie kłamać. Pax i Znak w Polsce 1945-1976*, Paris, 1978.
34. *Cf.* A. Burda, *Polskie prawo państwowe*, Varşovia, 1969 ; şi J. Triska, *Constitutions of the Communist Party States*, Stanford, 1968. Vezi şi R.C. Gripp, *The Political System of Communism*, Londra, 1973.
35. J. Światło, *Za kulisami bezpieki i partii*, New York, 1955.
36. Adam Ważyk, „Poemat dla dorosłych", *Nowa Kultura*, Varşovia, 21 august 1955. Vezi J. Mieroszewski, *Kultura*, Paris, nr. 9/191, 1963, pp. 122-127.
37. Flora Lewis, *A Case History of Hope : The Story of Poland's Peaceful Revolution*, Garden City, 1958 ; Konrad Syrop, *Spring in October*, New York, 1957 ; P.E. Zinner (ed.), *National Communism and Popular Revolt in Eastern Europe : A Selection of Documents on Events in Poland and Hungary, February-November 1956*, New York, 1956 ; George Sakwa, „The Polish October : A Reappraisal through Historiography", *Polish Review*, XXIII, 1978, nr. 3, pp. 62-78.
38. Vezi W. Jedlicki, „Chamy i Żydzi", *Kultura*, Paris, nr. 12/182, 1962, pp. 3-41.
39. Pentru simpatiile poloneze faţă de Ungaria, vezi Adam Bromke, „Poland", în B. Kiraly, P. Jonas (ed.), *The Hungarian Revolution in Retrospect*, Brookly College Studies on Society in Change, nr. 6, New York, 1978, pp. 87-94.
40. Wydarzenia Marcowe, 1968 r., *Kyltura*, seria Dokumenty, Instytut Literacki, nr. CLXVII, Paris, 1969 ; W. Bieńkowski, *Motory i hamulce socjalizmu*, *ibidem*, nr. CLXXXIII, Paris, 1969.
41. Nr. XV (1973) al revistei *Canadian Slavonic Papers* a fost dedicat în întregime evenimentelor din 1970 şi efectelor lor asupra tuturor aspectelor vieţii contemporane poloneze. Ewa Wacowska (ed.), *Rewolta szczecińska i jej znaczenie*, Paris, 1971. Vezi şi A. Bromke, J.W. Strong, *Gierek's Poland*, New York, 1973.
42. După o traducere în limba engleză din *Inter-Catholic Press Agency Inc. News Bulletin*, New York, XX, nr. 23, 20 decembrie 1965. *The German-Polish Dialogue : Letters of the Polish and German Bishops*, Bonn, 1966. [„Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich", în *Materiały i dokumenty*, Varşovia, 1966, pp. 17-18] Vezi şi André Liebich, „La lettre des évêques : une étude sur les réactions polonaises à la Ostpolitik de la RFA", *Etudes Internationales*, Montréal, VI, nr. 4, 1975, pp. 501-528. Pentru relaţiile diplomatice postbelice, vezi W.W. Kulski, *Germany and Poland : From War to Peaceful Relations*, Syracuse, 1976.
43. *Czarna księga cenzury PRL – 1 : 1977*, ed. T. Strzyżewski (Aneks), Londra, 1977, cuprinde o colecţie detaliată de reglementări şi decizii ale Cenzurii în perioada 1974-1977.
44. Vezi E. Rosset, „The Demography of the New Poland", *Acta Poloniae Historica*, XVI, 1967, pp. 109-138 ; L. Kosiński, *Demographic Developments in the Soviet Union and Eastern Europe*, New York, 1976.
45. J.H. Montias, *Central Planning in Poland*, New Haven, 1952 ; M. Kaser, J.G. Zieliński, *Planning in Eastern Europe*, Londra, 1970 ; G.R. Feiwel, *Problems in Polish Economic*

Planning : Continuity, Change and Prospects, Londra, 1971 ; şi A. Korboński, „Gospodarka polska na bezdrożach planowania", *Kultura*, Paris, nr. 6/188, 1963, pp. 153-155.

46. A. Zauberman, *Industrial Progress in Czechoslovakia, Poland and East Germany, 1937-1962*, Londra, 1964 ; G.R. Feiwel, *Poland's Industrialisation Policy : A Current Analysis*, Londra, 1971 ; J.G. Zieliński, *Economic Reforms in Polish Industry*, Londra, 1973 ; S. Leszczyński, T. Lijewski, *Geografia przemysłu Polski*, Varşovia, 1974 ; şi M.C. Ernst, *Indexes of Polish Industrial Production, 1937-1960*, ed. T.P. Alton, New York, 1967 ; idem, „Overstatement of Industrial Growth in Poland", *Quarterly Journal of Economics*, XXIX, noiembrie 1965, pp. 623-641.
47. Korboński, *op. cit.* ; vezi mai sus, nota 7 ; W. Bieńkowski, „Katechizm rolniczy", *Kultura*, Paris, nr. 11/278, 1970, pp. 81-94.
48. *Czarna księga...*, *op. cit.*, pp. 31-38. Despre comerţul extern în general, vezi J. Wilczyński, *The Economics and Politics of East-West Trade*, Londra, 1969 ; G.P. Lauter, P.M. Dickie, *Multinational Corporations and East European Socialist Economics*, New York, 1975 ; şi R. Skalski, „Rzeczywistość handlu zagranicznego PRL", *Kultura*, Paris, nr. 6/285, 1971, pp. 101-107.
49. Pentru o viziune diferită, vezi David Lane, George Kolankiewicz, ed., *Social Groups in Polish Society*, Londra, 1972. Vezi şi Jan Szczepański, *Polish Society*, New York, 1970, precum şi Alexander Matejko, *Social Change and Stratification in Eastern Europe*, New York, 1974.
50. W. Kalinowski, „Poland", în E.A. Gutkind, ed., *Urban Development in East Central Europe*, Londra, 1972.
51. Vezi B. Mieczkowski, „Szacunki zmian w placach realnych w latach 60-tych", *Kultura*, Paris, nr. 12/291, 1971, pp. 93 şi urm.
52. Vezi B. Mieczkowski, „Bezrobocie w systemie komunistycznym", *Kultura*, Paris, nr. 11/254, 1968, pp. 92-100.
53. Janina Miedzińska, „Likwidacja samorządu robotniczego", *Kultura*, Paris, nr. 6/128, 1958, pp. 105-113 ; Paul Barton, *Misère et révolte de l'ouvrier polonais : 25 ans du syndicalisme d'état : les 74 jours du proletariat*, Paris, 1971 ; A. Litwin, „Prawda o Radach Robotniczych", *Zeszyty Historyczne*, Paris, XXIV, 1973, pp. 52-67.
54. B. Brodziński, *Stopa życiowa w Polsce, 1945-1963*, Londra, 1965. Din 1975, situaţia generală avea să se deterioreze din nou dramatic.
55. Vezi *20 Lat Ludowego Wojska Polskiego*, Varşovia (MON), 1967, recenzia lui T. Nowacki, *Zeszyty Historyczne*, Paris, XII, 1968, pp. 203-206, cu referinţe ; şi E. Zoltowski, *Kto kiedy, dlaczego o wojsku i obronności kraju*, Varşovia, 1973 ; *The Military Balance*, International Institute of International Affairs, Londra, 1977, „Poland", pp. 14-15.
56. J.R. Fiszman, *Revolution and Tradition in People's Poland : Education and Socialisation*, Princeton, 1972 ; G. Singer, *Teacher Education in a Communist State : Poland 1956-1961*, New York, 1965 ; Z. Skubarski, Z. Tokarski, *Polish Universities*, Varşovia, 1959. Vezi şi Aleksander Gella, „Student Youth in Poland : Four Generations, 1945-1970", *Youth and Society* , VI, nr. 3, 1975, pp. 309-343.
57. Sławomir Mrożek, *Utwory sceniczne nowe*, Cracovia, 1975, pp. 126-127. Intelectualitatea constituie o temă controversată în această perioadă ; de exemplu, A. Gella, „The Life and Death of the Old Polish Intelligentsia", *Slavonic Review*, XXX, 1970, pp. 1-27 ; A. Matejko, „Świadomość inteligencka", *Kultura*, Paris, nr. 7/286, 8/287, 1971, pp. 126-137 ; Wojciech Rysak, „Inteligencja polska : rzeczywistość czy mit", *Kultura*, Paris, nr. 7/298, 8/299, 1972, pp. 178-185 ; Georges Mond, „The Role of the Intellectuals", *Canadian Slavonic Papers*, XV, 1973, pp. 122-133.
58. Zbigniew Herbert, „Pan Cogito : What Mr. Cogito Thinks about Hell", în *Selected Poems*, Oxford, 1977, pp. 60-61. Literatura contemporană poloneză în general nu este foarte

accesibilă cititorilor din spaţiul anglofon, deşi unele lucrări şi antologii au fost publicate în traducere: vezi *Polish Writing Today*, ed. Celina Wieniawska, Penguin, Harmondsworth, 1967; A. Gillon, L. Krzyżanowski, *An Introduction to Modern Polish Literature*, New York, 1964 [Zbigniew Herbert, „Co myśli pan Cogito o piekle", în *Wiersze zebrane*, Varşovia, 1982, p. 252 (n.tr.)].

59. Vezi B.M. Maciejewski, *Twelve Polish Composers*, Londra, 1976.
60. J. Piekałkiewicz, *Communist Local Government: A Study of Poland*, Ohio, 1977.
61. W. Sokolewicz, „Changes in the Structure and Functions of the Polish Sejm", *East Central Europe*, II, 1975, pp. 78-91. Pe tema amendamentelor constituţionale din 1976, vezi *Dziennik Ustaw*, nr. 7, 36, 21 februarie 1976. Principalele schimbări sunt în Articolul 1, care declară Republica Populară Polonă un „stat socialist", în loc de o „democraţie populară"; în Articolul 3.1, care descrie PZPR ca „principala forţă politică" a ţării; şi în Articolul 6.2, unde se spune că Republica Populară Polonă „întăreşte prietenia şi cooperarea cu URSS şi cu celelalte ţări socialiste".
62. V. Gsovski, *Church and State behind the Iron Curtain*, New York, 1955. Comentarii mai recente se găsesc în articolele scrise de J. Turowicz, L. Dembiński şi S. Staron, *Canadian Slavonic Papers*, XV, 1973, pp. 151-183. Două biografii papale – Mary Craig, *Man from a Far Country: A Portrait of Pope John Paul II*, Londra, 1979, şi Jerzy Błażyński, *Pope John Paul II. A Man from Kraków*, Londra, 1979 – oferă o imagine vie a catolicismului din Polonia acelei vremi.
63. Zbigniew Brzeziński, *The Soviet Bloc: Unity and Conflict*, Cambridge, Mass., 1960; Adam Bromke, „Polish Foreign Policy in the 1970s", *Canadian Slavonic Papers*, XV, 1973, pp. 192-204.
64. Norman Davies, „Magical Mystery Tour of Poland", *The Times*, 27 octombrie 1972.
65. *Dissent in Poland: Reports and Documents in Translation, December 1975 – July 1977*, Association of Polish Students and Graduates in Exile, Londra, 1977; Peter K. Raina, *Political Opposition in Poland, 1955-1977*, Londra, 1978.
66. Vezi Norman Davies, *Europe: A History*, Oxford, 1996, pp. 944-949.
67. Extrase din Norman Davies, *Heart of Europe: A Short History of Poland*, Oxford, 1984.
68. *Ibidem*, pp. 52-53.
69. *Ibidem*, pp. 55-56.
70. *Ibidem*, p. 61.

Capitolul 24. *Solidarność*

1. Timothy Garton Ash, *The Polish Revolution. Solidarity 1980-1981*, ediţie revizuită şi actualizată, Londra, 1999, pp. 67-72.
2. P. Wroński, „Sierpień generałów", *Gazeta Wyborcza*, 30 august 2001, citează documente emise de Ministerul Apărării.
3. Vezi W. Jaruzelski, *Stan wojenny: dlaczego ?*, Varşovia, 1993.
4. Din Norman Davies, „Solidarity, 1980-1981", introdusă ca anexă în ultimul moment în prima ediţie a *God's Playground*, vol. II, pp. 720-725. Cartea a fost pusă în vânzare pe 14 decembrie 1981.
5. Vezi B. Nowak, *Pułkownik Kukliński; wywiady, opinie, dokumenty*, Lublin, 1998.
6. „Strzelali aby zabić", *Rzeczpospolita*, nr. 192 (5965), 18-19 august 2001.
7. Leszek Balcerowicz, discurs ţinut la Templeton College, Oxford, 12 octombrie 2001.

Capitolul 25. *Wolność*

1. Norman Davies, *Rising '44*, Londra, 2003, pp. 608-611.
2. *Ibidem*, p. 609.
3. Jan Tomasz Gross, *Neighbours : The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*, Princeton, 1998.
4. Yaffa Eliach, *There Once was a World*, New York, 2000.

Post-scriptum

1. Antoni Słonimski, „Obrona księżyca" („Apărarea lunii"): *Prawo moralne we mnie...*, *Poezje zebrane*, PIW, Varşovia, 1970, p. 535 [trad. rom. după *Rozmowa z gwiazdą*, Varşovia, 1961, p. 199].
2. Leopold Staff, „Podwaliny" („Temelii"): *Budowałem na piasku...* ; *Wybór poezji*, ed. M. Jastrun, Wrocław, 1985, p. 224.

Sugestii de lecturi suplimentare

Cărţile bune în limba engleză pe tema istoriei Poloniei sunt puţine, dar cine caută cu bine va fi adesea răsplătit. Istoricii din Polonia postbelică erau puternic inhibaţi de cenzura comunistă; drept rezultat, au fost publicate prea puţine lucrări de sinteză care să se poată dovedi interesante pentru cititorii străini. Ca atare, domeniul a rămas deschis pentru istoricii care scriau în afara graniţelor Poloniei. Lucrarea lui Adam Zamoyski *The Polish Way: A Thousand Years' History of the Poles and their Culture* (Londra, 1989) oferă o sinteză vie într-un singur volum. *A Concise History of Poland* de J. Lukowski şi W.H. Zawadzki (Cambridge, 2001) oferă de asemenea o introducere excelentă în temă. Lucrarea de faţă, *God's Playground* (*Istoria Poloniei*), nu putea fi publicată în Republica Populară Polonă; după prăbuşirea regimului, traducerea acesteia, sub titlul *Boże igrzysko* (Cracovia, 1990), a devenit însă un bestseller.

Cu toate că majoritatea lucrărilor importante pe tema istoriei Poloniei sunt scrise în limba poloneză, un număr surprinzător de mare dintre acestea au fost traduse, iar acum, de obicei, monografiile academice publicate în Polonia conţin şi un scurt rezumat în limba engleză, franceză sau germană. Publicaţia trimestrială *Acta Poloniae Historica* (Varşovia, 1959-) prezintă cercetările istorice recente în traducere.

Multe comentarii de valoare relevante pentru Polonia pot fi găsite în studii despre Europa Centrală şi de Est. Printre acestea se numără:

- O. Halecki, *Borderlands of Western Civilisation* (New York, 1952);
- P. Wandycz, *The Price of Freedom: A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present* (Londra, 1992);
- Robin Okey, *Eastern Europe 1740-1980: Feudalism to Communism* (Londra, 1982; ediţia a II-a, 1986);
- Richard Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century: And After* (Londra, 1997).

Lucrările standard despre bibliografia istorică poloneză – H. Madurowicz-Urbańska (ed.), *Bibliografia Historii* (Varşovia, 1965-1967), 2 vol. în opt părţi; şi J. Baumgart, S. Gluszek (ed.), *Bibliografia historii polskiej za lata 1944-1966* (Wrocław, Cracovia, 1952-1968), cu continuări anuale – presupun cunoaşterea limbii poloneze. Pentru cititorul de limbă engleză, un ghid convenabil şi încă nu pe de-a-ntregul învechit îl constituie Norman Davies, *Poland, Past and Present: A Select Bibliography of Works in English* (Cambridge, Newtonville, Mass., 1977). Vezi şi Janina W. Hoskins, *Polish Books in English 1945-1971* (Washington, DC, 1974); şi *Books in Polish or Related to Poland* (Londra, 1950-1999). Printre cele mai de seamă publicaţii istorice din Polonia se numără:

Kwartalnik Historyczny (Varşovia, 1889-)
Przegląd Historyczny (Varşovia, 1905-)

Studia Historyczne (Lublin, 1968-)
Dzieje Najnowsze (Varşovia, 1947-)
Zeszyty Historyczne (Kultura) (Paris, 1962-)

Următoarele periodice au găzduit în mod regulat articole despre istoria Poloniei în limba engleză:

Acta Poloniae Historica (Varşovia, 1959-)
Antemurale (Roma, 1954-1985)
California Slavic Studies (Berkeley, Ca., 1960-1967)
Canadian Slavic Studies (Montréal, 1967-1971)
(mai târziu *Canadian-American Slavic Studies*, Pittsburgh, Pa.)
Canadian Slavonic Papers (Ottawa, 1957-1969)
East Europe Quarterly (Boulder, Colorado, 1967-)
Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas (Breslau, 1936-; München, 1953-)
Jewish Social Studies (New York, 1939-)
Journal of Central European Affairs (Boulder, Colorado, 1941-1964)
Lituanus: the Lithuania Quarterly (New York, 1954-)
Poland and Germany (Londra, 1957-1967)
Polin (Oxford, 1986-)
Polish Perspectives (Varşovia, 1958-1978; 1980-)
Polish Review (New York, 1956-)
Polish Western Affairs (Poznań, 1960-)
Slavic and East European Studies (Montréal, 1956-1971)
Slavic Review (Washington, 1961-)
Slavonic and East European Review (Londra, 1922-)
Soviet Jewish Affairs (Londra, 1971-1991)
Ukrainian Quarterly (New York, 1944-)

Printre multe titluri recente, următoarele lucrări ar putea servi drept introducere în temele majore ale istoriei Poloniei:

Preistorie

P.M. Dolukhanov, *The Early Slavs: Eastern Europe from the Initial Settlement to the Kievan Rus* (Londra, 1996).
Marian Gimbutas, *The Slavs, Ancient Peoples and Places* (Londra, 1971).
Witold Hensel, *The Beginnings of the Polish State* (Varşovia, 1960).
K. Jażdżewski, *Poland, Ancient Peoples and Places* (Londra, 1965).

Evul Mediu

M. Barker, ed., *The Military Orders*, vol. I, *Fighting for the Faith and Caring for the Sick* (Aldershot, 1994).
E. Bartlett, *The Making of Europe: Conquest, Colonization and Cultural Change 950-1350* (Princeton, 1993).

A. Christiansen, *The Northern Crusades* (Londra, 1980).
R. Fletcher, *The Conversion of Europe : From Paganism to Christianity 371- 1386 AD* (Londra, 1997).
H. Fuhrmann, *Germany in the High Middle Ages c. 1040-1200* (Cambridge, 1986).
P. Górecki, *Economy, Society, and Lordship in Medieval Poland 1100-1250* (New York, 1992).
Paul W. Knoll, *The Rise of the Polish Monarchy : Piast Poland in East Central Europe, 1320-70* (Chicago, 1972).
T. Manteuffel, *The Formation of the Polish State : The Period of Ducal Rule, 963-1194* (Detroit, 1982).
S.C. Rowell, *Lithuania Ascending : A Pagan Empire within East-Central Europe, 1295-1345* (Cambridge, 1994).
J.W. Sedlar, *East Central Europe in the Middle Ages 1000-1500* (Seattle, 1994).
H.B. Segal, *Renaissance Culture in Poland : The Rise of Humanism 1470-1543* (Ithaca, 1989).

Epoca modernă timpurie, 1569-1795

Angus Armitage, *The World of Copernicus* (East Ardsley, 1971).
J. Basarab, *Pereiaslav 1654 : A Historiographical Study* (Edmonton, 1982).
R. Butterwick, *Poland's Last King and English Culture : Stanisław August Poniatowski 1732-1798* (Oxford, 1998).
J.K. Fedorowicz, ed., *A Republic of Nobles : Studies in Polish History to 1864* (Cambridge, 1982).
Paul Fox, *The Reformation in Poland* (Baltimore, 1924 ; republicată în 1970).
K. Friedrich, *The Other Prussia : Royal Prussia, Poland and Liberty, 1569-1772* (Cambridge, 2000).
R. Frost, *After the Deluge : Poland-Lithuania and the Second Northern War 1555-1660* (Cambridge, 1993).
R. Frost, *The Northern Wars : War, State and Society in North-Eastern Europe 1558-1721* (Londra, 2000).
B.A. Gudziak, *Crisis and Reform : The Kievan Metropolitate, The Patriarchate of Constantinople and the Genesis of the Union of Brest* (Cambridge, Mass., 1998).
G.D. Hundert, *The Jews in a Polish Town : The Case of Opatów in the eighteenth century* (Baltimore, 1992).
A.S. Kamiński, *Republic vs. Autocracy : Poland-Lithuania and Russia, 1686-1697* (Cambridge, Mass., 1993).
D. Kirby, *Northern Europe in the Early Modern Period : The Baltic World 1492-1772* (Londra, 1990).
S. Kot, *Socinianism in Poland* (Boston, 1957).
H. Levine, *Economic Origins of Antisemitism : Poland and its Jews in the Early Modern Period* (New Haven, Conn., 1991).
Lucjan Lewitter, „Poland, the Ukraine and Russia in the Seventeenth Century", *Slavonic and East European Review*, XXVII (1948-1949), pp. 157-171, 414-429.
Lucjan Lewitter, „Peter the Great and the Polish Election of 1697", *Cambridge Historical Journal*, XII (1956), pp. 126-143.

Lucjan Lewitter, „Russia, Poland and the Baltic, 1697-1721", *Historical Journal*, XI (1968), pp. 3-34.
A. Mączak, H. Samsonowicz, P. Burke, eds., *East-Central Europe in Transition : From Fourteenth to the Seventeenth Centuries* (Cambridge, 1985).
J.B. Morton, *Sobieski : King of Poland* (Londra, 1932).
A. Musteikis, *The Reformation in Lithuania : Religious Fluctuations in the Sixteenth Century* (Boulder, 1988).
Jan Chryzostom Pasek, *Memoirs of the Polish Baroque : The Writings of Jan Chryzostom Pasek, a Squire of the Commonwealth of Poland and Lithuania*, tr. Catherine S. Leach (Berkeley, Ca., 1975).
M. Rosman, *The Lords' Jews : Magnate-Jewish relations in the Polish-Lithuanian Commonwealth during the Eighteenth Century* (Cambridge, Mass., 1990).
O. Subtelny, *Domination of Eastern Europe : Native Nobilities and Foreign Absolutisms, 1500-1715* (Kingston, McGill [?], 1986).
F.E. Sysyn, *Between Poland and the Ukraine : The Dilemma of Adam Kysil* (Cambridge, Mass., 1985).
J. Tazbir, *A State without Stakes : Polish Religious Toleration in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (New York, 1973).
Wiktor Weintraub, „Tolerance and Intolerance in Old Poland", *Canadian Slavonic Papers*, XIII (1971), pp. 21-43.
S. Żółkiewski, *Expedition to Moscow : A Memoir (1609-17)* (Londra, 1959).
A. Zamoyski, *The Last King of Poland* (Londra, 1992).

Împărţirile Poloniei, 1773-1918

Karl Baedeker, *Russia with Teheran, Port Arthur and Peking* (Leipzig, 1914 ; retipărită, Newton Abbot, 1971) ; *Northern Germany* (ediţia a X-a, Londra 1890) ; *Austria-Hungary* (ediţia a X-a, Londra, 1905).
Georg Brandes, *Poland : A Study of Land, People and Literature* (Londra, 1903).
Peter Brock, *Nationalism and Populism in Partitioned Poland : Selected Essays* (Londra, 1973).
Peter Brock, *Polish Revolutionary Populism : A Study in Agrarian Socialist Thought from the 830s to the 1850s* (Toronto, 1977).
S. Eile, *Literature and Nationalism in Partitioned Poland, 1795-1918* (Basingstoke, 2000).
A. Eisenbach, *The Emancipation of the Jews in Poland 1780-1870* (Oxford, 1991).
S. Fiszman, ed., *Constitution and Reform in Eighteenth-Century Poland : The Constitution of 3 May 1791* (Bloomington, 1997).
A.V. Fountain, *Roman Dmowski : Party, Tactics, Ideology 1895-1907* (Boulder, 1980).
W.W. Hagen, *Germans, Poles, and Jews. The Nationality Conflict in the Prussian East, 1772-1914* (Chicago, 1980).
Jedlicki, *A Suburb of Europe : Nineteenth-Century Polish Approaches to Western Civilization* (Budapest, 1999).
H.H. Kaplan, *The First Partition of Poland* (New York, 1962).
S. Kieniewicz, *The Emancipation of the Polish Peasantry* (Chicago, Londra, 1969).
M. Kukiel, *Czartoryski and European Unity, 1770-1861* (Londra, 1956).
M. Kukiel, *Reform and the Insurrection in Russian Poland, 1856-1865* (Londra, 1963).

Lucjan Lewitter, „The Partitions of Poland", *History Today*, VIII (1958), pp. 873-882; IX (1959), pp. 30-39.

R.H. Lord, *The Second Partition of Poland: A Study in Diplomatic History* (Cambridge, Mass., 1915).

J.T. Lukowski, *Liberty's Folly: The Polish-Lithuanian Commonwealth in the Eighteenth Century* (Londra, 1991).

J.T. Lukowski, *The Partitions of Poland 1772, 1793, 1795* (Londra, 1999).

A.S. Markovits, F.E. Sysyn, eds., *Nation Building and the Politics of Nationalism: Essays on Austrian Galicia* (Cambridge, Mass., 1982).

L.B. Namier, *The Revolution of the Intellectuals, 1848* (Londra, 1946).

Josef Piłsudski, *Memoirs of a Polish Revolutionary and Soldiers*, tr. D.R. Gillie (Londra, 1931).

B. Porter, *When Nationalism Began to Hate: Imagining Modern Politics in Nineteenth Century Poland* (New York, 2000).

Jan Słomka, *From Serfdom to Self-government: Memoirs of a Polish Village Mayor, 1842- 1927*, tr. W.J. Rose (Londra, 1941).

L. Trzeciakowski, *The* Kulturkampf *in Prussian Poland* (Boulder, 1990).

A. Walicki, *Philosophy and Romantic Nationalism: The Case of Poland* (Oxford, 1982).

P.S. Wandycz, *The Lands of Partitioned Poland, 1795-1918* (Seattle, 1974).

David Welsh, *Adam Mickiewicz* (New York, 1966).

A. Zamoyski, *Holy Madness: Romantics, Patriots and Revolutionaries 1776-1871* (Londra, 1999).

W.H. Zawadzki, *A Man of Honour: Adam Czartoryski as a Statesman of Russia and Poland 1795-1831* (Oxford, 1993).

Perioada interbelică

Anna M. Cienciała, *Poland and the Western Powers, 1938-9: A Study in the Interdependence of Eastern and Western Europe* (Londra, 1968).

Norman Davies, *White Eagle, Red Star: The Polish-Soviet War 1919-20* (Londra, 1972, 1983).

W. Jędrzejewicz, *Piłsudski: A Life for Poland* (New York, 1982).

J. Karski, *The Great Powers and Poland 1919-1945: From Versailles to Yalta* (Lanham, Md., 1985).

T. Komarnicki, *The Rebirth of the Polish Republic: A Study in the Diplomatic History of Europe 1914-1920* (Londra, 1957).

T. Komarnicki, *From Versailles to Locarno: Keys to Polish Foreign Policy 1919-25* (Kansas, 1974).

P. Latawski, ed., *The Reconstruction of Poland 1914-23* (Londra, 1992).

Antony Polonsky, ed., *Politics in Independent Poland: The Crisis of Constitutional Government, 1921-1939* (Londra, 1971; Oxford, 1972).

Joseph Rothschild, *Piłsudski's Coup d'Etat* (New York, 1966).

Joseph Rothschild, *East Central Europe between the Two World Wars* (Washington, DC, 1974).

P.D. Stachura, ed., *Poland between the Wars* (Londra, 1999).

Edward D. Wynot, *Polish Politics in Transition: The Camp of National Unity and the Struggle for Power, 1935-39* (Athens, Georgia, 1974).

Edward D. Wynot, *Warsaw between the World Wars: Profile of the Capital City in a Developing Land 1918-1939* (Boulder, 1983).

Al Doilea Război Mondial

Paul Allen, *The Untold Story of Stalin's Polish Massacre* (New York, 1991).
Władysław Anders, *An Army in Exile : The Story of the Second Polish Corps* (Londra, 1949).
Anon., *The Dark Side of the Moon*, prefață de T.S. Eliot (Londra, 1946).
W. Bartoszewski, *Warsaw Death Ring 1939-44* (Varşovia, 1968).
N. Bethell, *The War Hitler Won* (Londra, 1972).
Jan M. Ciechanowski, *The Warsaw Rising of 1944* (Cambridge, 1974).
Adam Czerniaków, *The Warsaw Diary of Adam Czerniaków 1939-42*, ed. R. Hilberg, S. Staron, J. Kermisz (New York, 1979; Chicago, 1999).
L. Dobroszycki, *Chronicle of the Łódź Ghetto* (New Haven, Conn., 1984).
M. Edelman, J. Rose, *The Ghetto Fights* (Londra, 1990).
J. Garliński, *Fighting Auschwitz* (Londra, 1976).
J. Garliński, *Poland in the Second World War* (Londra, 1985).
M. Gilbert, *The Holocaust : The Jewish Tragedy* (Londra, 1989).
J.T. Gross, *Polish Society under German Occupation : The General Government 1939-1944* (Princeton, 1979).
J.T. Gross, *Revolution from Abroad : the Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia* (Princeton, 1988).
J.T. Gross, *Neighbors : The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne* (Princeton, 2001).
Jan şi Irena Gross, *War through Children's Eyes* (Stanford, 1981).
I. Gutman, *Resistance : Warsaw Ghetto Uprising* (Varşovia, 1998).
Joanne Hanson, *The Civilian Population of the Warsaw Rising* (Cambridge, 1982).
J. Karski, *Story of a Secret State* (Londra, 1945).
S. Korboński, *The Polish Underground State 1939-1945* (Boulder, 1978).
Wacław Lednicki, *Reminiscences : The Adventures of a Modern Gil Blas during the Last War* (Haga, 1971).
A. Lewin, *A Cup of Tears : A Diary of the Warsaw Ghetto* (Oxford, 1988).
Stanisław Likiernik, *By Devil's Luck : A Tale of Resistance* (Edinburgh, 2001).
R.C. Lucas, *Forgotten Holocaust : The Poles under German Occupation 1939-1944* (New York, 1990).
R.C. Lucas, *Did the Children Cry ? Hitler's War Against Jewish and Polish Children, 1939-45* (New York, 1994).
A.J. Mayer, *Why did the Heavens not Darken ? The „Final Solution" in History* (New Haven, Conn., 1990).
M. Ney-Krwawicz, *The Polish Home Army, 1939-45* (Londra, 2001).
Neil Orpen, *Airlift to Warsaw* (Londra, 1984).
Antony Polansky, ed., *The Great Powers and the Polish Question, 1941-45 : A Documentary in Cold War Origins* (Londra, 1976).
J. Pomian, ed., *Joseph Retinger : Memoirs of an Eminence Grise* (Londra, 1972).
The Report of Jürgen Stroop (Varşovia, 1958).
K.S. Rudnicki, *Last of the War Horses* (Londra, 1974).
A. Zamoyski, *The Forgotten Few : The Polish Air Force in the Second World War* (Londra, 1995).
J.K. Zawodny, *Death in the Forest : The Story of the Katyń Forest Massacre* (Notre Dame, Indiana, 1962; Londra, 1971).

Republica Populară Polonă

N. Ascherson, *The Polish August : The Self-limiting Revolution* (Londra, 1981).
Nicholas Bethell, *Gomułka : His Poland and His Communism* (Londra, 1969).
J.F. Brown, *Surge to Freedom : The End of Communist Rule in Eastern Europe* (Durham, N.C., 1991).
Zbigniew K. Brzeziński, *The Soviet Bloc : Unity and Conflict* (Cambridge, Mass., 1960, 1971).
Mary Craig, *A Man from a Far Country* (Londra, 1979).
R.J. Crampton, *The Revolutions of 1989 in Eastern Europe* (Londra, 1990).
J.L. Curry, L. Fajfer, eds., *Poland's Permanent Revolution : People vs. Elites 1956-1990* (Washington, DC, 1996).
K. Dawisha, *Eastern Europe, Gorbachev and Reform, the Great Challenge*, ediţia a II-a (Cambridge, 1990).
M.K. Dziewanowski, *The Communist Party of Poland : An Outline of History* (Cambridge, Mass., 1976).
F.A. Fejto, *A History of the People's Democracies* (Harmondsworth, 1974).
Eva Fournier, *Poland* (Londra, 1964).
T. Garton Ash, *The Uses of Adversity : Essays on the Fate of Central Europe* (Cambridge, 1991).
T. Garton Ash, *We the People : The Revolutions of 1989* (New York, 1993).
T. Garton Ash, *The Polish Revolution : Solidarity* (ediţie revăzută, Londra, 1999).
J. Hayden, *Poles Apart : Solidarity and the New Poland* (Blackrock, 1994).
P. Kenney, *Rebuilding Poland : Workers and Communists 1945-1950* (Ithaca, Londra, 1997).
K. Kersten, *The Establishment of Communist Rule in Poland 1943-1948* (Berkeley, 1991).
J. Korbel, *Poland between East and West* (Princeton, 1963).
A. Korboński, *The Politics of Socialist Agriculture in Poland 1945-1960* (New York, 1965).
L. Łabędź, ed., *Poland under Jaruzelski* (New York, 1984).
K.J. Lepak, *Prelude to Solidarity : Poland and the Politics of the Gierek Regime* (New York, 1988).
J.J. Lipski, *A History of KOR : The Committee for Workers' Self-Defence* (Berkeley, 1985).
Czesław Miłosz, *The Captive Mind* (Londra, 1953).
S. Mikołajczyk, *The Rape of Poland : The Pattern of Soviet Domination* (New York, 1948).
K. Moczarski, *Conversations with an Executioner* (Englewood Cliffs, 1981).
J.F. Morrison, *The Polish People's Republic* (Baltimore, 1968).
P. Raina, *Poland 1981 : Towards Social Renewal* (Londra, 1985).
John Sack, *An Eye for Eye : Untold Story of Jewish Revenge Against Germans in 1945* (New York, 1993).
J. Schatz, *The Generation : The Rise and Fall of the Jewish Communists of Poland* (Berkeley, 1991).
Samuel Sharpe, *White Eagle on a Red Field* (Cambridge, Mass., 1953).
K. Syrop, *Spring in October : The Story of the Polish Revolution 1956* (New York, 1957).
T. Torańska, *Oni [„Them"] : Stalin's Polish Puppets* (Londra, 1987).

Miscellanea : studii regionale

F.W. Carter, *Trade and Urban Development in Poland : An Economic Geography of Cracow, from its Origins to 1795* (Cambridge, 1994).
Norman Davies, Roger Moorhouse, *Microcosm : Portrait of a Central European City : Wrocław-Breslau-Vratislavia* (Londra, 2002).
D. Kirby, *The Baltic World 1772-1993 : Europe's Northern Periphery in an Age of Change* (Londra, 1995).
P.R. Magocsi, *A History of Ukraine* (Toronto, 1996).
W.J. Rose, *The Drama of Upper Silesia : A Regional Study* (Londra, 1936).
Irwin Sanders, Ewa T. Morawska, *Polish-American Community Life : A Survey of Research* (Boston-New York, 1975).
A.E. Senn, *Lithuania Awakening* (Berkeley, 1990).
O. Subtelny, *Ukraine : A History* (Toronto, 1988).
E.C. Thaden, *Russia's Western Borderlands 1710-1870* (Princeton, 1984).
W.I. Thomas, F. Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America* (Boston, 1918-1920, 5 vol. ; New York, 1958, 2 vol.).
E. Wiskemann, *Germany's Eastern Neighbours : Problems Relating to the Oder-Neisse Line and the Czech Frontier Region* (Londra, 1956).
W. Zank, *The German Melting-Pot : Multiculturality in Historical Perspective* (Basingstoke, 1998).
A. Żółtowski, *Border of Europe : A Study of the Polish Eastern Provinces* (Londra, 1950).

Miscellanea : istorii naţionale

C. Abramsky, M. Jachimczyk, A. Polonsky, eds., *The Jews in Poland* (Oxford, 1986).
R. Jaworski, B. Piewtrow-Ennker, ed., *Women in Polish Society* (Boulder, 1992).
A. Polonsky, J. Basista, A. Link-Lenczowski, eds., *The Jews in Old Poland* (Londra, 1993).
P.D. Stachura, *Poland in the Twentieth Century* (Londra, 1998).
P.F. Sugar, I.J. Lederer, eds., *Nationalism in Eastern Europe* (Seattle, Londra, 1971).
Bernard Weinryb, *The Jews of Poland* (Philadelphia, 1973).

Miscellanea : religie, artă şi ştiinţă

M. Bogucka, *The Lost World of the „Sarmatians"* (Varşovia, 1996).
J. Długosz, *The Annals of Jan Długosz : Annales eu Cronicae incliti Regni Poloniae* : versiune prescurtată în limba engleză de H. Michael, cu un comentariu de P. Smith (Chichester, 1997).
S. Fiszman, ed., *The Polish Renaissance in its European Context* (Bloomington, 1988).
J. Kloczowski, *A History of Polish Christianity* (Cambridge, 2000).
S.H. Knab, *Polish Customs, Traditions and Folklore* (New York, 1999).
Brian Knox, *The Architecture of Poland*, cu 216 ilustraţii (Londra, 1971).
J. Kochanowski, *Jan Kochanowski : Laments*, tr. Seamus Heaney şi Stanisław Barańczak (Londra, 1995).

M. Kridl, *A Survey of Polish Literature and Culture* (Haga, 1956).
Wacław Lednicki, *The Life and Culture of Poland as reflected in Polish Literature* (New York, 1944).
Wacław Lednicki, *Russia, Poland and the West : Essays in Literature and History* (New York, 1954).
A. Micewski, *Cardinal Wyszyński : A Biography* (San Diego, 1984).
Czesław Miłosz, *A History of Polish Literature* (Londra, 1969 ; Berkeley, 1983).
Czesław Miłosz, *Native Realm* (New York, 1968).
A.K. Olszewski, *An Outline of Polish Art and Architecture 1890-1980* (Varşovia, 1989).
A. Zamoyski, *Chopin : A Biography* (Londra, 1979).

Miscellanea : politică

Peter Brock, *Polish Nationalism* (New York, 1968).
Adam Bromke, *Poland's Politics : Idealism versus Realism* (Cambridge, Mass., 1967).
M. Kridl, J. Wittlin şi W. Malinowski, *The Democratic Heritage of Poland : For Your Freedom and Ours : An Anthology* (Londra, 1944).
A. Gella, „The Life and Death of the Old Polish Intelligentsia", *Slavic Review*, XXX (1970), pp. 1-27.
A.E.D. Howard, ed., *Constitution Making in Eastern Europe* (Washington, DC, 1993).
J. Jędruch, *Constitutions, Elections and Legislatures of Poland 1493-1977* (Washington, DC, 1982).
B. Kamiński, *The Collapse of State Socialism : The Case of Poland* (Princeton, 1991).
J. Kurczewski, *The Resurrection of Rights in Poland* (Oxford, 1993).
W.J. Rose, *The Rise of Polish Democracy* (Londra, 1944).
J. Rothschild, *Return to Diversity : A Political History of East Central Europe since World War II*, ediţia a II-a (New York, Oxford, 1993).
H. Stehle, *The Independent Satellite : Society and Politics in Poland since 1945* (New York, 1965).

Miscellanea : istorie şi istoriografie

B. Geremek, *The Common Roots of Europe* (Cambridge, 1996).
A.K. Kanka, *Poland : An Annual Bibliography of Books in English* (New York, 1988).
R.F. Ledlie, ed., *The History of Poland since 1863* (Cambridge, 1980).
W.J. Reddaway, ed., *The Cambridge History of Poland* (Cambridge, 1941-1950), 2 vol.
W.J. Rose, „Polish Historical Writing", *Journal of Modern History*, II (1930), pp. 569-585.

Index

A Doua Republică poloneză (1918-1939) 29, 82, 156, 177, 190-191
ABC (Grupul) 343
Abramowski, Edward 167
absenteism 498
absolutism 88-89
Academia de la Wilno 195
Academia Politică a Armatei 464
Academia Poloneză de Ştiinţe (PAN) 139, 485
Academia Poloneză de Medicină şi Chirurgie 286
Acordul (Convenţia) anglo-rus (1907) 69, 301, 304-305
Acţiunea Electorală Solidaritatea (AWS) 546
Acton, lord 27
acţiunea catolică 339
  Liga bărbaţilor 339
  Liga femeilor 339
  Liga Tineretului 339
administraţia 89, 131, 245-246-248
Adunarea Sindicatelor de Breaslă (ZSZ) 172
Adunarea Sindicatelor Poloneze (ZZP) 172
adventişti 54
Adventiştii de Ziua a Şaptea 492
afaceri externe 341, 344, 346-349, 470, 473-474, 548-549
Afanseyev (Ober-auditor) 297
Agencja (Agenţie) 244
Agenţia Centrală de Presă (CAP) 314
agrarism 334-335
agricultură 146, 333, 457, 465, 471, 473-474
Agudat Israel („Uniunea Israelului") 213, 331
Ajdukiewicz, Kazimierz 441
Aktion Tannenberg 358
al Doilea Consiliu de la Vatican 189
al Doilea Corp (al Armatei poloneze) 228
al Doilea Război Mondial 29, 49, 82, 145, 155, 157-158, 161, 173, 200, 218, 290, 350-395
al Treilea Război Mondial 462
Al XX-lea Congres al Partidului Comunist Sovietic (1956) 468
Alabama 234
Alaska 234
alcoolism 498
alegeri 329, 455, 470, 501, 534-535, 540, 544-545
Aleksandrów 152
Aleksandru I, ţar (1801-1825) 58-59, 66-67, 71-72, 85, 95-96, 245, 254, 258
Aleksandru al II-lea, ţar (1855-1881) 42, 50, 58-59, 72, 85, 103, 163, 180-181, 188, 204, 275-276
Aleksandru al III-lea, ţar (1881-1894) 64, 85, 88, 95-96, 204
alfabetizare 98, 115, 146, 338
Algeria 69
Algiers 50
alianţa franco-rusă (1893) 69
Alianţa Naţională Poloneză 236
Allenstein 124, 126, 396-397, 400
Alliance College, şcoală 236
Alter, familia 213
Alvensleben, general 292
amerindieni 27
Anders, Władysław 221-222, 226-227, 237, 382, 390-391, 461, 512
Andropov, cercul lui 518
Andropov, Iuri 518, 526-527
Andrusovo, Armistiţiul de la (1667) 84
Andrzejewski, Jerzy 484
Anglia, *vezi* Marea Britanie
Anhalt-Zerbst, Katherina von 422
Ankwicz, Andrzej Alojzy 179
Ansamblul Revoluţionar al Poporului Polonez 239
antisemitism 43, 63, 74-75, 214, 471-472, 547-548
  vezi şi evrei ; pogromuri
Antrobus, poet 271-272
Anzio 227
Apanów 334
Apollinaire, Guillaume (Apolinaris Kostrowicki) 241
Apuktin, Aleksandr 98
Arakceev, Aleksei 95
Arciszewski, Tomasz 173, 306, 433, 461

arhitectură 174, 345-346, 423
arieni 193
Armata Austriacă 129, 226, 277, 283, 317
Armata Britanică 227
Armata de Apărare a Frontierei (WOP) 481
Armata Ducatului Varşoviei 225
Armata Germană, 312
vezi şi Wehrmacht
Armata Insurecţională Ucraineană 375, 418, 448
Armata Italiei (Războaiele napoleoniene) 37, 244
Armata Naţională Rusă de Eliberare (RONA) 373
Armata Piemonteză 281
Armata Poloneză 224-229, 238, 249-253, 262-264, 273, 311, 315, 322-329, 347, 350, 352, 381, 383, 390, 406, 462
vezi şi Armata Teritorială (AK)
Armata Poporului (AL) 374
Armata Prusacă 225
Armata Roşie, *vezi* Armata Sovietică
Armata Rusă 67, 94, 141, 226, 246, 252, 266-267, 284, 302, 311-313, 316
vezi şi Armata Sovietică
Armata Sovietică 219, 322-326, 340, 353-354, 356, 374-380, 382-383, 385-386, 389, 400, 404, 417, 447-448, 460-461, 468, 517
vezi şi Armata Rusă
Armata Teritorială (AK) 49, 221, 238, 373-375, 380-384, 387, 437, 443, 460
vezi şi Armata Poloneză
Armata Ungară a Transilvaniei 282
armate private 225
Armenia 29
Armia Krajowa (Armata Teritorială) 228
Arnhem, Bătălia de la 228, 383
Arnold, Matthew 121
arte 58, 344, 423, 485, 554
vezi şi cultura ; literatura ; poezia
Ash, Timothy Garton 528
asimilaţionism 207-211, 214, 217, 220, 286-287
Asociaţia Anglo-Evreiască 219-220
Asociaţia Combatanţilor Polonezi (SPK) 237-238
Asociaţia Jurnaliştilor (SDP) 524
Asociaţia „Libertate şi Neatârnare" (WiN) 448
Asociaţia Literară a Prietenilor Poloniei 271
Asociaţia Muncitorilor Creştini (SRC) 188
Asociaţia Poporului Polonez 276-277
Asociaţia Prietenilor Armatei 258-259
Ateneum 60
Attwood, Thomas 271
Auerstadt, Bătălia de la (1806) 246
Auschwitz, Muzeul de Stat 222, 539
Auschwitz-Birkenau, lagăr de concentrare 190, 221-222, 344, 354-355, 359, 366-367, 370-371, 383-384
Ausgleich 135
Austerlitz, Bătălia de la (1805) 245-246
Austria 29, 32, 37, 39, 46-49, 66, 69, 72, 77-78, 88-89, 97, 104, 107-108, 127-129, 134-136, 163, 167, 170, 179, 196, 205-206, 224-225, 244, 254, 275-276, 285, 292, 299, 306, 308, 313, 320, 329
Austro-Ungaria 28, 301
autocraţie 28, 88-89, 300, 304
autoeducare 199

Babel, Iţak 324
Bach, Alexander 134
Bach-Zelewski, Erich von dem 382-383, 422
Baden 50
Badeni, Kazimierz 47, 138
Baedeker, Karl 96, 136, 410, 412-413
Bagdad 227
Bagiński, Kazimierz 342
Baikal, Răscoala de la (1866) 238
Bakatowicz, J. 225
Baku 150, 154, 305
Bakunin, M. 282
Balcerowicz, Leszek 537-538
Planul lui (1990) 537-538, 541-542
Baltimore 234
Bałucki, Michał 75
Banach, Stefan 344
Banca Naţională de Economii (PKO) 499
Banca Poloneză pentru Achiziţionare de Pământ 120
Banca Poloniei 58-59
Bandera, Stefan 418
bani 274, 336, 480
Bank Polski 336
Bar, Confederaţii de la 36, 38, 182, 184-185, 230, 244
Barbarossa, Operaţiunea 364-365
Bardowski, P. 432
Bartel, Kazimierz 341
Bartoszewski, Władysław 548
Basarabia 204, 216
basci 33
baseball 233
Basle 212
Bassano, duce de 250
Batalioanele de Ţărani 334, 373-374

Batalioanele Muncitorilor 323
Baudouin de Courtenay, Jan Ignacy (Ivan Alexandrowicz Boduen de Kurtene) 68, 344
Bayonne, Convenţia de la (1808) 249
Bayonne, Sumele de la (frauda acestora) 249
bazilian, ordin călugăresc 196
Bătălia Naţiunilor (Leipzig) 253
Beck, Józef 339, 344, 346-347, 399
Będzin (Bendin) 220
Begin, Menahim 222
Belgia 231, 237, 260, 262, 338
Belostok, *vezi* Białystok
Belweder, palat 262, 340
Bełz 185, 207
Bem, Józef 265, 282
Ben-Gurion, David 213
Benckendorff, A. 95
Bendin, *vezi* Będzin
Benedek, colonel 278
Benes, E. 399
Beniowski, Maurycy 240
Berehy Dolne 334
Bereza Kartuska 322, 329, 344
Berezina 252
Berezina, Bătălia de la (1919) 322
Berg, Feodor 273, 289-290, 297
Berliach 362
Berlin 111, 129, 150, 187, 206, 213, 226, 246, 254, 281-282, 300, 347, 401
  Blocada de la 459
  Congresul de la 301
  Procesul de la 50, 113-114, 122
  Universitatea de la 54, 115
  Zidul 537, 542
Berling, Zygmunt 383
Berlinguer 442
Berman, Adolf 445
Berman, Jakub 445, 464, 468
Bern, Józef 50
Berna 239
Berwiński, Ryszard 50
Besseler, Hans von 313-314, 318
Bethmann-Hollweg, T. von 313
Bevin, Ernest 462
Bezdany 65, 304
Biała 153
Białogoń 150, 154, 172
Białystok (Belostok) 77, 94, 108, 153, 212-214, 246, 254, 290, 302-303, 365, 380, 434, 448, 534, 547
Biblioteca Poloneză 236, 462
Biblioteca Załuski 193
biblioteci 199
Bibliothèque Polonaise 237
Biecz 150-151
Bielecki, Jan Krzysztof 539, 541-542, 545
bieloruşi 68, 72, 74-76, 78-79, 214, 218, 322, 332, 373, 395, 417
Bielsko (Bielitz) 153, 332, 389-390
Bierut, Bolesław 438, 444, 446-447, 454, 456, 458-459, 468
Bignon, Louis 248
birocraţie 94, 102, 109-110, 129, 169-170, 478
Biroul Central al Comuniştilor Polonezi (CBKP) 444
Biroul Central de Planificare (CUP) 457
Biroul Comunist de Informaţii (Cominform) 457
Biroul Municipal (Miejski) 354-355
Biserica Evanghelică Poloneză de Confesiune Augustană 492
Biserica Naţională Poloneză 189, 236, 465
Biserica Ortodoxă 38, 88, 181, 214
Biserica Ortodoxă Poloneză Autocefală 492
Biserica Romano-Catolică 67, 101-102, 137, 178-191, 214, 219, 236, 339, 465, 474, 489, 491-492, 499, 531, 546
Biserica Unită 140
biserici 174
Bismarck, Klaus von 474
Bismarck, Otto von 47-50, 69, 74, 107-108, 110-111, 116118, 120, 123, 292, 422
Blanqui 283
Blaskowitz, Johannes 354
Blaszkowicz, Karol 234
blitzkrieg 352
Bloch, Jan 169
Blocul Apartinic pentru Cooperarea cu Guvernul (BBWR) 329, 331, 341, 439
Blocul Apolitic (sau Independent) pentru Cooperare cu Guvernul 329
Blocul de Est 549
Blocul Democrat 455, 457
Blocul Naţionalităţilor 329
Blocul Viceregal 141
Blok, Aleksandr Lvovich 106
Blum, L. 283
Bniński, A. 339, 374-375
Boberfeld, Martin Opitz von 423
Bobiński, Stanisław 435-436
Bobrowski, Stefan 289
Bobrzyński, Michał 139-141, 306
Bochnia 133-134
Boemia 317
Bogdan, Jan 233
Bogumin 398-399
Bogusławski, Władysław 296
Bohusevic, F. 76-77

Bohusz-Siestrencewicz, Stanisław 187-188
Bójko, Jakub 167-168
Bolesławiec (Reichenbach) 222
bolşevici 64-65, 188, 301-302, 313, 315, 321-322
Bomba, rege 281
Bonaparte, Napoleon, *vezi* Napoleon I
Bonar Law, Andrew 315
Bór-Komorowski, Tadeusz 381-382
Born, Max 422
Borochov, Dov Ber 213
Borów 366
Borysław 129-130, 141-142, 411
Bourbon, dinastia de 260
Boy-Żeleński, Tadeusz 139-140
Bradford 237-238
Brande, Georg 97
Brandenburg 179
Brandes, Georg 31, 70-71
Brandt, Willi 475
Branicki, familia 153
Branicki, Xavery 225
Branka 288
Brauchitsch, W. von 352
Brazilia 233, 237
Breasla Ţesătorilor 152
Brejnev, doctrina lui 473, 494-495, 517
Brejnev, Leonid 473, 475, 501
Bremerhaven 232
Breść 84-85
Breslau (Wrocław) 110-111, 115, 118-119, 121, 149, 281, 355, 379, 389-390, 410
  Arhiepiscopia de la 178-179
  Universitatea de la 114-115
  vezi şi Wrocław
bresle 150, 283
Brest 312
Brest-Litovsk (Brześć-Litewski) 94, 352
  Tratatul de la (1918) 313
brevetul din februarie (1861) 135
Breza, Stanisław 248, 484
Briand, Aristide 555
brigada de paraşutişti 383
brigada de puşcaşi polonezi (în Armata Rusă) 311
Bright, John 151
Britania, Bătălia pentru (1940) 227-228, 356
British Columbia 236-237
Brno 323
Brody 96
Brodziński, Kazimierz 31
Brolarski, Henry Lyons 234
Bromberg, *vezi* Bydgoszcz
Bronder, Julia 232
Bronder, Simon 232
Broniewski, Władysław 436, 463, 484
Bronowski, Jakob 241
Broński, student 90
Brougham, lord 38
Broz, Josip, *vezi* Tito
Brusilov, A. 142, 312
Bruxelles 260, 278, 294
Brześć 221-222
Brześć-Litewski, *vezi* Brest-Litovsk
Brzeziński, T. 235
Brzeziński, Zbigniew 235, 509
Brzeziny 151
Brzoska, Stanisław 297
Brzozowski, Stanisław 440
Buchenwald, lagăr de concentrare 359, 367
Buckle, Henry 61, 198
Bucovina 134, 244
Bucureşti 285
Budapesta 80, 280
Budkiewicz, Konstanty Romuald 188
Budyonny, S. 322, 324
Buffalo 234
Bug 34, 85, 157, 354, 364, 375, 379
bugete 336-337
bulgari 33
Bulgarin, F. 90
Bulgarin, Tadeusz 47
Bull Run, a Doua Bătălie de pe (1862) 234
Bund (Liga Muncitorilor Evrei) 213-214, 218-219, 302, 331, 433
Bunsen, R.W. von 111
burghezia 161
Burschenschaften 49
Burzyński, Tomasz 296
Buzek, Jerzy 546
Buzuluk 227
Bydgoszcz (Bromberg) 359, 519-520
Bzura 352

Caccia, Giovanni Ieronimo 149
cadeţi 304
cafenele 139
Cairo 227
calvinism 110-111
calvinişti 193
Cambridge Springs 236
Cameniţa 85
Camera Supremă de Control (NIK) 489
Campania de Eutanasiere 359
Campania Rusă (1812) 250
Campaniile Extraordinare de Pacificare (1940) 359
Campbell, Thomas 271
Canada 233, 236-237
Caprivi, Leon, Conte von 118, 125, 422
carbonari 45, 49, 50
Carillo, S. 442
Caritas 465
Carol I, Împărat al Austriei 128-129
Carr, E. H. 320, 349
Carroll, Lt-Col. 453
carte municipale 161, 204
Carter, Jimmy 519
Castiglione, General 278
Castlereagh, Viconte 254

caşubi 68, 107, 124
Cat-Mackiewicz, Stanisław 83
catedrale 174-175
categorizare rasială 358
Cavaignac, general 283
Cavaleri Teutoni 41, 124, 400, 425
cazaci 95, 180, 252, 292, 307, 312
Cazimir al III-lea cel Mare (Kazimierz al III-lea Wielki) 136, 148
Cazul Field 464
căi ferate 146, 152, 155, 169, 307, 327, 338, 477-478
Ceaadaev, Piotr 92
Ceauşescu, Nicolae 518, 537
Cecenia 541
Cecil, Lordul Hugh 315
Cegielski, Hipolit 114
cehi 72, 78-79, 168, 282
Cehoslovacia 158, 347, 392, 397-399, 402, 460, 471, 503, 537
CEKA (Poliţia Politică) 434
centrală hidroelectrică 338
Centrul de la Moscova 517-518
Centrul de Studii Poloneze 236
Centru-stânga, Alianţa de 341-342
cenzură 89, 96-97, 129, 180, 222, 456, 466-467, 471, 475-476, 478, 500-501, 520, 529, 536, 539, 546-547
Cercetaşii Roşii 173
Cercul Polonez 109, 304
Cernenko, Konstantin 527-528
cetăţenie şi naţionalitate 32-33
Chałupiec, Apolonia, *vezi* Negri, Pola
Chamberlain, Neville 347-348, 353
Chamisso, A. Von 111
Chełm 380, 444
Chełmno (Kulm) 115, 351, 359
cheltuieli militare 257-258
Chemnitz 152
Chevaux-Légers 249
Chicago 234, 236
Chicanos 27, 235,
China 131
Chłopicki, Józef 256-257, 263, 264, 265
Chmieleński, Ignacy 288
Chmielnicki, Răscoala lui 203
Chmielowski, Piotr 56-57
Chodzież (Kolmar) 401
Chołochów 133-134
Chopin, Frederyk 43-45, 270, 345
Choroszcz 153
Chortkiv, *vezi* Czortków
Chorzów, *vezi* Koenigshutte
Chowański, Edward 219
Chruściel, Antoni 381-382
Chrzanów 276
Chrzanowski, Wojciech 281
Churchill, Winston 36, 65, 353-354, 382, 385-387, 394, 408, 446, 456
Chwin, Stefan 546
Chwistek, Leon 344-345
Ciano, conte 348
Cieplak, Jan 188
Cieszkowski, August 54, 114
Cieszyn (Teschen), Ducatul de 130, 133,150
Cimoszewicz, Włodzimierz 513
Cincinnati 233-234
cinema 331, 521
Ciołkosz, Adam 173, 237, 342
Citadela Alexandru 96, 174-175, 297
Clement al XIII-lea, papă 182
Clement al XIV-lea, papă 182
cler 170
Cleveland 234
Clubul Autonomiştilor şi Federaliştilor 315
cluburi de tir 65
Cnezatul Moscovei 84, 89
Cobden, Richard 151, 272
Codul Civil (1965) 470
Codul Napoleonian 248, 254, 274, 298
cod penal (1969) 470
Cohen, Isaac 220
Colberg 246, 401
colectivizare 465, 466
Colegiul Unit (Uniat) 180
Collège de France 53
Collegium Nobilium 193-194
Collin, General 277
Comanda Poloneză 352
Comecon, *vezi* Consiliul de Ajutor Economic Reciproc
comerţ 154, 276, 477
Cominform 457
Comintern 434-435, 457
Comisia Constituţională 544
Comisia de Codificare 470
Comisia de Control Interaliată 401
Comisia de Plebiscit Interaliată 399
Comisia Naţională pentru Educaţie 40, 114, 194-195, 257
Comisia pentru Colonizare 117, 120, 121, 124, 167
Comisia pentru Denominaţiunile Religioase şi Iluminarea Publicului 257
Comisia pentru Educaţie şi Religie 58
Comisia Permanentă de Investigaţie 96
Comisia Poloneză a Învăţământului 298
Comisia Poloneză de Lichidare (PKL) 317
Comisia Prusacă de Colonizare a Teritoriilor 69
Comisia Varşoviană de Poliţie 172

Comitete de Apărare ale Muncitorilor 502-503
comitete muncitoreşti 317
Comitete pentru Autonomie controlate de către Partid (KSR) 480-481
Comitetul Central al Evreilor Polonezi 445
Comitetul Central Cetăţenesc (CKO) 310
Comitetul Central Naţional (KCN) 289-290, 294
Comitetul Cetăţenesc 316
Comitetul de Grevă al Fabricilor (MKS) 514
Comitetul de la Lublin 442-444
Comitetul Naţional (Cracovia) 134, 320
Comitetul Naţional al Americanilor de Origine Poloneză (KNAPP) 236
Comitetul Naţional Polonez (KNP) 239, 278, 310-311, 314-315, 318
Comitetul Naţional Polonez (Primul Război Mondial) 63
Comitetul Naţional Suprem (NKN) 310
Comitetul Politic Consultativ (PKP) 374-375
Comitetul Polonez al Informării (PKI) 310, 314
Comitetul Polonez Central de Întrajutorare (CAP) 310-311
Comitetul Polonez pentru Eliberare Naţională (PKWN) 379-381, 387, 402, 408, 443-444, 446-447, 449
Comitetul Revoluţionar Provizoriu 434
Comitetul Suprem de Control (NIK) 465
Compania Aeriană Poloneză de Stat (LOT) 478
Comte, August 62
Comuna din Paris (1871) 50, 57, 239
comunicaţii 478
comunism 172-173, 214
Conan Doyle, Arthur 157
conciliatori 46, 49-54, 56-66, 257
Concordatul cu Rusia (1847) 181, 184, 187
Concordatul cu Vatican (1925) 178-179, 339
Condillac, Etienne 194
Conferinţa de Pace de la Paris (1856) 285
Conferinţa de Pace de la Paris (1919-1920) 35, 63, 161, 396, 398-400, 403, 410
Congresul Polonezilor de Profesiune Evreiască (1919) 217
Congresul Poloniei 236
Congresul Sionist (1897) 212
Congresul Slav (1848) 282
Connecticut 234
Conrad, Joseph (J.K. Korzeniowski) 241, 288
consilii muncitoreşti 433
Consiliul Administrativ 263
Consiliul Ambasadorilor 402, 408
Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER) 478, 494, 533, 542
Consiliul de Control Aliat 126
Consiliul de Regenţă 200, 313
Consiliul de Stat 246-248, 287
Consiliul Evreiesc (*Judenrat*) 354
Consiliul Germanilor în Polonia 332
Consiliul Militar al Salvării Naţionale (WRON) 523-524
Consiliul Naţional (Lemberg) 134
Consiliul Naţional al Ducatului de Cieszyn în Silezia 317
Consiliul Naţional Intern (KRN) 375, 444
Consiliul pentru Ajutorarea Evreilor (RPZ) 221-222
Consiliul pentru Apărarea Capitalei (ROS) 323
Consiliul Popular Suprem (NRL) 401
Consiliul Provizoriu de Stat (TRS) 313
Consiliul Unităţii Naţionale (RJN) 374-375
consistoriu protestant 179
Constantinopol 50, 82, 94, 285
conştiinţă naţională 32-33, 36-45, 69-70, 112, 138, 190
constituţie
  a Regatului Congresului 256-258, 264, 273
  a Republicii Cracovia 275-276
  amendamente la (1976) 489-490, 501
  amendamente la (1989) 537
  din 1791 168
  din 1906 304
  din 1921 159, 327, 339
  din 1935 341
  din 1952 465
  din 1992 (Mica Constituţie) 544
  din 1997 544
consumerism 479, 493
contrabandă 276
Convenţia Drepturilor Poporului (1930) 341-342
convenţia germano-sovietică (1939) 354
Convenţia Militară Franceză (1921) 340
Convenţia Militară Pruso-Rusă (1863) 292
Convenţia sileziană (1922) 322, 402
Conversaţiile Mesei Rotunde 533-534, 537
Copernic, Nicolae 43

Coral, Joe 241
Corazzi, Antoni 174
Coreea de Sud 533
Corpul de Cadeţi 225, 262
Corpul de Grăniceri (Rusia) 96
Corpul maghiar 282
corpul militar lituanian 259, 264
Corpul Polonez de Reinstalare 462
Corpul de Securitate Internă (KBW) 469
corupţie 102
Coventry 237-238
Cracovia 54, 57, 62, 68, 80, 92, 96, 124, 139-140, 142-143, 148, 189, 198, 206, 232, 246, 249, 254, 275, 284, 310, 317, 331, 334, 336, 352, 358, 365, 371, 374
  Arhiepiscopia de la 187
  Republica (1815-1846) 29, 127, 162, 196, 275-279
„Credincioşii Vechiului Testament" 208
creştinism ortodox 86
Crimeea 93, 204
criza bosniacă (1908) 301
Criza de la München 399
criza petrolului (1974) 501
Crucea Roşie Internaţională 360
Crucea Roşie Poloneză 470
Cuiavia 107, 153
cultul Fecioarei Maria 190
cultura 34, 111, 123, 192-202, 345, 470, 482-488,
Cum primum (enciclică papală, 1832) 273
Curie-Skłodowska, Maria 43, 198, 240
Curtea Supremă 465
Curtius, dr. 233
Curzon, Linia 375, 391, 393, 404, 408
Curzon, lord 404
Custozza, Bătălia de la (1848) 283
Cuvântarea de la Lemberg (1848) 134
Cyrankiewicz, Józef 456-457, 468
Cywiński, Bohdan 503
Czajkowski, Michał (Sadik Paşa) 240, 285
Czartoryski, Adam Jerzy, principe 35, 67, 139, 195, 231, 238, 245, 256, 259, 263-267, 275-276, 285, 287
Czartoryski, familia 159
Czartoryski, muzeul 139
Czartoryski, Władysław, principe 139
Czekanowski, Jan 344
Czerniaków, Adam 354
Czerniawka 234
Częstochowa 107, 149, 190, 303, 339, 352
Czortków (Chortkiv) 127
Czuma, Walerian 354
Czyński, Jan 266

D'Abernon, lord 323, 326
Dąbrowa (Dombrova) 58, 150, 155, 170, 199, 336, 434
Dąbrowska, Maria 484
Dąbrowski, Henryk 225, 244, 246, 251
Dąbrowski, Jarosław 37, 50, 53, 288
Dąbski, Jan 138, 168, 324
Dąby Wielkie, Bătălia de la (1831) 265
Dachau, lagăr de concentrare 359, 367
Dahrendorf, Ralf 544
Daladier, E. 347
Dalbor, Edmund 179
Daluege, Kurt 423
Danemarca 280
Danzig 107, 118, 124, 149, 155, 161, 193, 232-233, 246, 254, 275, 323, 347, 350, 355, 359, 387, 394, 397, 400, 402
Darwin, Charles 198
darwinism 61
Daszyński, Ignacy 65, 138, 173, 317, 332, 342, 432
David, Jan Władysław 198
Davies, Marion 241
Davies, Norman 528
Davout, L.N. 246, 248
D'Azeglio, Massimo 198
Dęblin 94, 292
decembrişti 49, 74, 254, 259-260, 264
Decius, *vezi* Dietz, Ludwig
Declaraţia celor doi împăraţi (1916) 313
Declaraţia de Prietenie şi Ajutor Reciproc polono-rusă (1941) 392
Declaraţiile Statelor Aliate (1918) 316
Decretul pentru Pământ (1807) 248
Decretul pentru Pământ (1861) 293
Delavigne, Casimir 260, 270
Deldin 366
Dembiński, Henryk, general 265-266, 282
Dembowski, Edward 238, 278
democraţi 302
Democraţia Naţională 65, 188, 439
democraţia nobiliară 517
Democraţia Populară 167
  construirea Democraţiei Populare 443-460
Democraţia Socială a Lituaniei (SDL) 432
Democraţia Socială a Regatului Poloniei şi Lituaniei (SDKPiL) 72, 214, 302-303, 306, 435, 459
democraţie socială 65
demografie, *vezi* populaţie
Denikin 322, 406
Denisko, Joachim 244
Departamentul Internaţional al PCUS 517

deportări 360-363, 365, 373, 406, 446-453
Deputacja (Deputăţie) 244
destalinizare 470
detaşamentul de armată al lui Różycki 276
détente 471
Detroit 234
Deutscher, Isaac 435
dezarmare 442
Diamand, Herman 173
dictatură militară 522-527
Diebitsch, general 264-266
Dietl, Józef 139
Dietz, Ludwig (Decius) 148
Diploma din Octombrie 128, 135
Directoratul pentru Diversiuni 374
Dirlewanger, Oskar 383
discriminare rasială 331
disidenţi 471, 491, 502, 524
Districtul Autonom Evreiesc (Silezia de Jos) 222
divorţ 339
Dmochowski, Franciszek Ksawery 185, 244
Dmowski, Roman 56, 62-65, 75, 79-80, 138, 173, 188-189, 199, 239, 301-302, 304-306, 310-311, 314, 316, 318, 320, 339, 343, 396, 403, 417, 439
Dobre, Bătălia de la (1831) 265
Dobrzański, Henryk 373
doctrina celor doi inamici 340
Dombrova, *vezi* Dąbrowa
Domeyko, Ignacy 240
Donnersmarck, familia 110
Dora, lagăr de concentrare 367
Dorpat 68
Dostoievski, Feodor Mihailovici 92-93, 106, 293
Dowbór-Muśnicki, J., general 226, 316
Doylestown 236
Drahomanov, Mihailo 77
Dreikaiserbund (Liga celor Trei Împăraţi) 69
dreptul la rezistenţă 49
Dresda 246
Drobner, Bolesław 138
Drohobycz 329, 361
Drucki-Lubecki, Xawery 56, 58, 256
Drzymała, Michał 120
Dubèek, A. 442
Dubecki, Marian 194
Dublin 280
Dubnow 209
Dubois, S. 342
Ducatul Lorena 230
Duchiński, Franciszek 42
Dudowski, Hieronim 124
Duma rusă 63, 304-305, 314
Dumas, Alexandre 199
Duminica Sângeroasă (Sankt-Petersburg, 1905) 302-303
Dunajewski, Albin 179
Dunajewski, J. 138
Dunin-Marcinkevic, V. 77
Dvina 77
Dvinsk 85
Dwernicki, general 265
Dybowski, Benedykt 296
Dzerjinski, Feliks 64, 72, 432, 434, 493
Dziadkowicki, Forst 294
Dzieduszycki, Wojciech 138
Dzików 76

Ecaterina a II-a, mare împărăteasă a Rusiei (1763-1796) 31, 84-85, 88-89, 179, 187, 204
economie 103, 173-174, 257, 302, 334-337, 343, 444-445, 456-457, 464-465, 471, 476-477, 500-502, 515-516, 518, 537, 542
vezi şi industrializare
educaţie 40, 56, 58-59, 69-70, 97-99, 114-115, 139, 176, 192-200, 206, 257, 337-338, 343, 482
Edwards, Sutherland J.H. 31
Egipt 69
Ehrenberg, Gustaw 71-72
Eichendorff, Joseph Freiherr von 424
Eichhorn, Hermann von 422
Eichhorn, K.F. 111
Einsatzgruppen (Grupurile de Acţiune) 352
Einsatzkommando 365
Eiszyszki 547
Elba, insulă 252, 254
Elbing (Elbląg) 389
Elimelech din Leżajsk 207
Ellis Island 133
Elster 253
Elveţia 237, 343
emancipare
a evreilor 203-204, 266
a femeilor 196
a iobagilor 161-166
emigraţie 133, 206, 213, 218, 230-243, 285
Emissionsbank in Polen 365
Engels, Friedrich 122, 432
Epoca Saxonă 224
Epstein, Hermann E. 168, 208
Epstein, Jakub 168
Epstein, Mieczysław 169
epurarea etnică 375
Erlangen 53
Ermland (Warmia) 179
Essen 232
Este, Ferdinand d' 249
Estonia 98, 358
Estreicher, Karol 140
etnie 158-159
Europa de Est 27-28, 32-33, 37, 145, 209, 213, 216, 301, 414
Evans, fraţii 154, 169
evrei 43, 58, 72, 74-75, 88, 96, 110, 130, 158, 162, 168, 176-177, 203-223, 232, 286, 290, 300, 305-306, 314, 324, 328, 331, 338, 343-344, 346,

354, 358, 364, 369, 373, 375, 395, 408, 445, 454, 472, 539, 547
vezi şi antisemitism; Regiunea de Aşezare; pogromuri; sionism
Executivul Combinat pentru Repatrieri 452
Eylau (Ilawa), Bătălia de la (1807) 246

Fahrenheit, Gabriel 422
Falanga 219, 343
Falk, Adalbert 422
Falkenhayn, Erich von 422
fascism 344, 506
Fasty 153
federalism 79
Federaţia Polono-Cehoslovacă 35
federaţii sindicale 172
Feldman, Wilhelm 140
Feliński, Alojzy 39
Feliński, Zygmunt 188
femei revoluţionare 54-55
Fénelon, F. 88
Ferdinand I (1835-1848), împărat al Austriei 128, 134
Fergusson, J. Cutler 271
Festivalul Muncii 334
Fichte, J.G. 45, 111, 198
Field, Noel 464
Fieldorf, Emil 464
Fijałkowski, arhiepiscop 287
filozofie 53-54, 62-63, 344-345, 440-441
finanţe 336-337, 344
Finder, Paweł 437
flotă comercială 478
Flotwell, Edward 113
Focarul Republican Polonez 239
Foch, Linia 406
folclor 201
Folkspartei 346
Fondul Monetar Internaţional 537, 542
Forster, Albert 355, 359
Fort Ross 234
Forţele Aeriene Poloneze 339
Forţele Armate Naţionale (NSZ) 448, 454
Forţele Armate Poloneze în Marea Britanie 461-462
Forţele Speciale Sovietice 379
Fourier 48
Fraenkel, familia 169
Francisc al II-lea (1792-1835), împărat al Austriei 128
Francke, August Herman 111
Francmasoneria naţională 66-67, 258
Frank, Hans 190, 355, 359
Frankfurt 74, 283
Frankfurt-am-Main 280
frankişti 208
Franko, Ivan 140
Frankowski, Roman 296
Franţa 37, 54, 88, 97, 133, 158, 206, 225, 227, 230-231, 233, 237, 244, 262, 278, 280, 282, 292, 301, 308, 314, 336, 338, 356, 390
Franz Josef I (1848-1916), împărat al Austriei 128-129, 134, 142, 283, 313
Fraţii Cehi 193
Frauenberg 43
Frăţia Sfinţilor Chiril şi Metodie 77-78
Frederic al II-lea al Prusiei 31
Frederic-August, rege al Saxoniei 246
Frederic-Wilhelm I 109
Frederic-Wilhelm al II-lea al Prusiei (1786-1797) 107
Frederic-Wilhelm al III-lea al Prusiei (1797-1840) 31, 107
Frederic-Wilhelm al IV-lea al Prusiei (1840-1861) 108, 113, 280
Fredro, Aleksander 139
Freiburg 54, 184
Fremel, Ryszard 304
Freytag, Gustav 424
Friedland 246
Friedlander, D. 208
Fritzsch, Karl 359
Frontul Naţional 470
Frontul Popular 173
Frontul Unităţii Naţionale (FJN) 439, 470, 489, 491
Fundaţia Veritas 462
Funk, Casimir 241

Gałczyński, Konstanty Ildefons 484
galezi 27, 33
Gałężowski, Józef 294
Galiţia 68-70, 74, 78, 80, 97, 125, 157, 159, 164, 167-168, 173, 178, 185, 188, 195-196, 200, 204-206, 208, 211, 213, 216, 231, 249, 278-279, 281, 289, 306, 308, 310-312, 317, 321, 364, 379
Galiţia de Est 407
Gamelin, general 348
Garda Cetăţenească 323
Garda Poporului (GL) 373-375
Garda Roşie 316
Garibaldi, G. 293
Gaythorne-Hardy, J. 397
Gazeta Codzienna (*Gazeta cotidiană*) 208
Gazeta Polska 305
Gdańsk 500
Gdów, Bătălia de la (1846) 278
Gdynia 336-337, 389
Gendre, general 263
Generalplan-Ost 364
Geneva 322
genocid 220, 367
Genova 281
Gentz, Friedrich von 422
George, David Lloyd 320, 349, 400, 403
Geremek, Bronisław 534, 548
germani 45, 69, 103, 154, 168, 214, 218, 232, 328, 332, 395, 452-453

Germania 31, 38, 45, 47-48, 60, 66, 69, 78, 80, 82, 96-97, 121, 133, 150, 219, 230, 232, 237, 244, 270, 280, 283-284, 301, 305, 308, 316-317, 320, 329, 331, 347, 353, 419-426, 474, 555
Germania nazistă 350-389
germanizare 115, 121, 226
Gestapo 355-356, 359, 365, 367, 372, 374, 437, 444
Gettysburg, Bătălia de la (1863) 234
Geyer, familia 169
Geyer, Ludwig 152
ghetou 176, 206, 213, 220-221, 236, 355
ghetoul varşovian 354-355, 374
Giedroyc, Jerzy 512, 529
Giedroyc, Józef 76
Giełgud, general 265
Gierek, Edward 474, 500-502, 504-505, 517
Giertych, Jędrzej 237
Gieysztor, Jakub 290
Gimnaziul Academic German 193
Girard, Philippe 150, 153
Glasgow 237
glasnost 527, 529-530
Gleiwitz (Gliwice) 149, 350, 446
Glemp, Józef, arhiepiscop 521, 531
Gliwice, *vezi* Gleiwitz
Glogau 389
Głos Narodu (*Vocea naţiunii*) 188
Głowacki, Aleksander (Bolesław Prus) 60, 215-216
Gneisenau, A., general 109, 246
Gobineau, contele de 463
Gogol, N. 90, 94
Goldman, Artur 295
Goldsmid 271
Goldwyn, Samuel 241
Gołuchowski, Agenor, fiul 138
Gołuchowski, Agenor, senior 134, 137
Gołuchowski, familia 130
Gołuchowski, Józef 53
Gombrowicz, Witold 484
Gomułka, Władysław 364, 437-439, 441, 444, 446-447, 455-460, 466, 468-475, 477
Góra Kalwaria, *vezi* Gur
Góra Świętej, Anny 402
Gorbaciov, Mihail 363, 518, 527, 530, 533, 536, 539, 541
Gorchakov, Aleksander, prinţ 286
Gorchakov, vicerege 287
Gordon, Jehudah Loeb 209
Göring, Hermann 347-348, 365
Gorlice 312
Gorzewski, L. 277
Gosiewski, A. 252
Gostomski, Walery 189
Grabowski, Michał 184
Grabowski, Stanisław 257
Grabski, Stanisław 404
Grabski, Władysław 336, 403
Graetz, Heinrich 422
Grande Armée 250, 252
graniţe 391-393, 396-427
Grass, Günter 425
Grecia 260, 281
Greiser, Arthur 355
grevă generală 303, 336
grevă poloneză 336
greve 334-336, 431, 473, 501, 513-514, 521-522, 532
Griecz (lingvist) 90
Grigorie al XVI-lea, papă 182-183, 185-186
Grochów, Bătălia de la 265
Grodno 76, 85, 94, 153, 207, 214, 296, 408
Grodzisk 212
Grotowski, Jerzy 484
Grudzińska, Joanna 256
Gruenbaum, Yotzhak 331
Grünwald 420
Bătălia de la (1410) 124, 312
Grupul Belvedere 49
Grupul de Iniţiativă 437
Gryphius, Andreas 423
Grzegorzewski, A. 277
Guderian 352
Guderian, Heinz 350, 422
Gumplowicz, Ludwik 209
Gur (Góra Kalwaria) 207
Gurowski, Adam 47-48
Guttmacher, Elias 212
guvern local 489, 501
Guvernământul General 355, 358, 364-366, 374
Guvernul Coloneilor 339
guvernul polonez din exil 237, 239, 373-375, 382, 387, 390-393, 399, 446, 454, 461, 509, 512, 539-540
Guvernul Popular Provizoriu al Republicii Polone 317
Guvernul Provizoriu 308
Guvernul Provizoriu al Republicii Polone (RTRP) 317, 387, 444
Guvernul Provizoriu al Uniunii Naţionale (TRJN) 239, 402, 444, 446-448, 454, 460, 489
Guzowska, Barbara 296
Guzowska, Emilia 296
Gzowski, Casimir 241

Habad 207
habsburgi 69, 104, 127, 141-142, 224, 282, 405
Hadziacz, Uniunea de la 419
Haganah 222
Hagman, locotenent-general 297
Haiti, *vezi* Santo Domingo
Halicz (Galiţia) 127
Halle, Universitatea de la 111, 115
Haller, Józef 227, 311, 314, 316, 343

Haller, Stanisław 226, 391
Halpern, Moshe Elihu 331
Hamann, J.G. 111
Hamburg 133, 232
Hanke, Hugo 462
Hansemann, F. 123
Hanusz, Kazimierz 296
Hardenberg, F.L. von, *vezi* Novalis
Harkov 98
Harrodsburgh 233
hasidici, evrei 207, 209, 210
Haskalah („Iluminismul Evreiesc") 208, 210, 213
Hauke, Józef 292
Hauke, Ludwig 150
Hauptmann, Gerhart 424
Hausner, Bernard 75
Hegel, G.W.F. 48, 111
Heidenreich, general 287, 292
Heine, Heinrich 50
Heinrich al V-lea, principe al Sileziei 423
Hel, peninsulă 352, 389
Helsinki, Acordul de la 494, 501-502, 556
Henschel, George 422
Herbert, Zbigniew 484-485, 531, 548
Herder, G. von 45, 111, 198, 422
Herling-Grudziński, Gustaw 531
Heryng, Jerzy 435
Herz, Henriette 111
Herzen, Alexander 74, 239, 293
Herzog, Roman 543
Hevelius, Johann 422
Heydrich, Reinhard 366
Heym, Georg 424
Hibbat Zion (Dragostea de Zion) 211-212
Himmler, Heinrich 357-359, 367
Hindenburg, Paul von Beneckendorff und 422
hiperinflaţie 537, 542
Hipler, von (biograf al lui Copernic) 43
Hippel, Theodor von 121
Hiroşima 384
Hiss, Alger 464
Hitler, Adolf 320, 340, 347-349, 356, 364, 373, 386, 400, 402
Hlond, Augustyn 179
Hmelniţki, Răscoala lui 203
HMS Concord, nava de război 126
Hobbes, Thomas 88
Hoehne-Wroński, Józef Maria 53
Hoffmann, Christian 423
Hoffmann, E.T.A. 423-424
Hogendorp, Dirk Van 252
Hohenlinden, Bătălia de la 245
Hohenlohe, familia 110
Hohensalza 123
Hohenzollern, Albrecht von 43
Hohenzollernii 104, 109-110, 281
Holocaust 157, 210, 218, 222, 238, 364-373, 546-547
vezi şi soluţia finală
Hołowiński, Ignacy 184
Holyński, Aleksander 240
homosexuali 365
Horwitz, Maksymilian 435
Höss, Rudolf 370
Hotel Lambert 50, 231, 238-239, 271, 285
Hotowko, Tadeusz 329
Hrubieszów 58
Hruşciov, Nikita 356, 468-469, 471
Hruşevski, Mihailo 43, 140
Hube, Jan Michał 194
Huelle, Paweł 546
Hugo, Victor 50, 199
Humboldt, F. von 111-112, 115
Hurhaut, Jan 172
Hurko, Iosif, feldmareşal 92
Hutten-Czapski, Bogdan 47
huţuli 140
Huyn, Karl, conte 127
Iaşi 316
Ierusalim 227, 238
iezuiţi 88, 180, 193, 439
Iganie, Bătălia de la (1831) 265
Iława, *vezi* Eylau
Illinois 234
Ilnicki, Tomasz 295
imnuri, scriere 39
imperialism 78-79
India 131
indigeni din Québec 27
industrializare 69, 71, 103, 111-112, 145-155, 173, 333, 335, 464-465, 476
industrie a cărbunelui 149-150
industrie a fierului 149-150
industrie a ţiţeiului 153-154
industrie de armament 338
industrie minieră 146
industrie textilă 150-152
infracţiuni 493
Inowrocław 123
Inspectoratul General al Forţelor Armate (GISZ) 339, 347
Institute Istorico Polacco 237
Institutul American Józef Piłsudski 236
Institutul Ossolineum 139, 411
Institutul Politehnic de la Lemberg 138
Institutul Polonez 462
Institutul Polonez al Artelor şi Ştiinţelor în America 236
Institutul Ştiinţific Evreiesc (YIVO) 331
Insurecţia de la Cracovia (1923) 336
Insurecţia din Ianuarie (1803) 35, 57-58, 64, 72, 93, 99, 116, 163, 169, 174, 180, 182, 184, 188, 209, 285-299
Insurecţia din Noiembrie (1830-1831) 48, 50, 52-53, 113, 152, 175,

182-183, 208, 234, 255, 267, 271, 285, 287, 299, 431-432
integrare 326-327
intelectuali 28, 40, 68, 183, 359, 365, 500, 502-503, 513
inteligheţie 168-169, 188-189, 214-215, 219-220, 395, 417, 524
Interpress, Agenţia 241
Ioan Paul al II-lea (Karol Wojtyła), papă 491, 504, 512, 528
iobagi 58, 70-71, 104, 111, 129-130, 162-166, 248, 281
vezi şi ţărani
Irlanda 69, 131, 230, 495
irlandezi 27, 47, 280
irochezi, indieni 233
Ironside, general 348, 353
Israel 213, 222-223, 238, 445, 479
Isserles, Moses 203
istoriografie 27, 53, 61-62, 419, 555
Italia 45, 50, 94, 158, 245, 280-281, 283, 308
iudaism 207, 214
Iugoslavia 364, 460, 515
iuncher 110
Ivangorod (Iwangród), *vezi* Deblin
Iwaszkiewicz, Jarosław 346, 484

împărţirile Poloniei 32, 36, 56, 70, 77, 114, 153, 171, 193, 200, 308, 315
a doua (1793) 85
a treia (1795) 85, 88, 127, 158, 275
prima (1773) 84-85, 127-128, 157, 179
Închisoarea Carmelită 52
Întreprinderi Agricole de Stat (PGR) 465
Înţelegerea de la Gdańsk (1980) 515
Jagielski, Mieczysław 515
Jakubowski, J. 225
Jamestown 233
Jamy 366
Jan z Kolna (Ioan de la Kolno, Scolnus) 233
Janiszewski, Jan Chryzostom 283
Jankowski, Jan Stanisław 375, 372, 445
Janów 149, 181
Janowicz, Ludwik 432
Janowski, J.K. 294
Janowski, Jan Nepomucen 266
Japonia 64, 302-303, 308
Jaracz, Stefan 346
Jarosławiec, Pactul de la (1848) 113
Jarry, Alfred 82
Jaruzelski, Wojciech, general 518-519, 521-524, 526-528, 530, 532-539
Jasienica, Paweł 472, 484
Jaworzyna 398
Jędrzejewicz, Janusz 338
Jędrzejewicz, Wacław 236, 338
Jedwabne 365, 547
Jena, Bătălia de la (1806) 246, 259
Jerzmanowski, Paweł 252
Jeziorański 295, 297
Joffe, Adolf 404
Jordan, Wilhelm 283
Josef al II-lea, împărat al Austriei (1780-1790) 128, 131, 136, 179, 204
Józefów 366
Judenreglement (1797) 205
Junghan 283
Jurgens, Edward 286
Jutrzenka (Steaua dimineţii) 209

Kabarovsk 361
Kaczorowski, Ryszard 461, 504
Kaden-Bandrowski 346
kahal 204, 207-208
Kakowski, Aleksander 187, 313
Kalecki, Michał 344
Kalinowski, Konstanty 290
Kalischer, Zvi Hirsch 212
Kalisz 85, 152, 199, 266
Kalisz, Grupul de la 258, 265
Kalwaria Zebrzydowska 190
Kamienna 149-150
Kamieński, Henryk 50
Kamiński, Mieczysław 383
Kania, Stanisław 517, 521
Kaniów 150
Kankrin, G. 90
Kansas 232
Kant, Immanuel 53, 111
Kapitza, preot 118
karaiţi, Liga 492
Karasiewicz-Tokarzewski, general 373
Karpiński, Franciszek 39
Karta 77, grup 502-503
Karwina 133, 398
Kaszyce 366
Katîn, Masacrul din Pădurea de la 363, 392, 534
Katolik 118
Kattowitz (Katowice) 96, 150, 211, 402, 432
Kaufmann, general 276
Kaunas (Kowno) 76, 406
Kennemann, H. 123
Kentucky 233
Kętrzyn, *vezi* Rastenburg
Keynes, John Maynard 320, 344, 349
KGB 518, 527
Kholm 307
Kiel 317
Kielce 85, 149, 257, 266, 292, 311, 334, 338, 373, 454-455
Kierbedz, Stanisław 174
Kiernik, Władysław 342
Kiev 85, 100, 155, 198, 286, 289, 322, 418
Kiev, Palatinatul de 85
Kipling, Rudyard 554

Kirkor, Helena 294, 296
Kisielewski, Stefan 484, 503
Kiszczak, general 522, 534, 536
Kitów 366
Klaczko, Julian 57
Kleist, Christian von 422
Kleist, H.W. von 111, 423
Klemensów 286
Kluge, Hans von 422
Kluk, Krzysztof 194
Kniaziewicz, Karol 225, 245, 256
Kobryn 294
Koc, Adam 341
Koch 207
Kochanowski, Jan 40
Kock 352
Kohl, Helmut 550
Kołakowski, Leszek 440-441, 472, 531
Kolbe, Maksymilian 190
Kołłątaj, Hugo 56, 195
Kolokol 74, 293
Kołomyja 329
Kolyma 361-362
Komarów 324
Kombund 214, 434
Komorowski, Tadeusz 462
Kon, Feliks 306
Konarski, Stanisław 193
Konarski, T. 453
Kongresówka, *vezi* Regatul Congresului
Koniggratz (Sadova) 129, 135
Königsberg 53, 111
Königsberg, Universitatea din 115
Königshutte (Chorzów) 149, 402
Konopnicka, Maria 125
Końskie 149
Konstantin, mare duce 260, 265-266, 274, 290
Konstantynów 152
Konwicki, Tadeusz 531
Kopczyński, Onufry 194
Korfanty, Władysław 188
Korfanty, Wojciech 124, 343, 401
Korzeniowski, Apollo 288
Korzeniowski, J.K., *vezi* Conrad, Joseph
Korzon, Tadeusz 171
Kościany 151
Kościuszko, Fundaţia 239
Kościuszko, Revolta lui 151, 185, 244
Kościuszko, Tadeusz 49, 56, 66, 72, 75, 225, 229, 233-234, 245
Kościuszkowna, Antonina 294
Kossuth 282
Kostomarov, Mykola 77
Kostrowicki, Apolinaris, *vezi* Apollinaire, Guillaume
Koszutska, Maria 435
Kot, Stanisław 334, 391
Kotarbiński, Tadeusz 441
Kovno 85
Kowel 329
Kowno, *vezi* Kaunas
Kozielsk 391
Kozietulski, Jan 249
Kozłowska, Felicja 189
Kozłowski, Feliks 184
Koźmian, Kajetan 252
Koznakov, maior-general 297
Kraj 60
Krajewski, Rafał 296-297
Krajewski-Stein, Władysław 435
Krasicki, Ignacy 187
Krasiński, Adam 188
Krasiński, Wincenty 47, 77, 97, 260
Krasiński, Zygmunt 41, 52, 75, 231
Krassowo-Częstki 366
Kraszewski, Ignacy 208-209
Kraszewski, Józef Ignacy 41
Kręcki, August 296
Kremer, Józef 54
Krępowiecki, Tadeusz 266
Krochmal, Nachman 209
Krol, John 235
Kronenburg, Leopold 154, 169, 208, 286
Kropotkin, Peter 75
Krosno 437
Krukowiecki, Jan, general 264-267
Krupskaia, Nadejda 99
Krupski, colonel 99
Krusze 366
Kryvicianie 77
Krzemieniec 98, 195, 209, 329
Krzepice 149
Krzywicki, Kazimierz 48
Krzywicki, Ludwig 198
Krzyżanowski, Seweryn 260, 274
Krzyżanowski, Włodzimierz 234
Kuibîşev 222
Kujawy, *vezi* Cuiavia
Kukiel, Marian 207, 237
Kukliński, Ryszard 523
Kulikov, mareşal 527
Kulish, Pantaleimon 419
Kulm, *vezi* Chełmno
Kulturkampf 69, 111, 117-118, 120, 179, 422
Künersdorf 420
Kunicki 432
Kunowice 420, 426
Kurier polski 52
Kurlandia, Ducatul de 85
Kuroń, Jacek 503, 534, 544
Kurt, Franz 369
Kuryłowicz, Jerzy 344
Kutrzeba, Tadeusz 347, 352
Küttner, colonel 319
Kutuzov 94
Kwapiński, Jan 172
Kwaśniewski, Alexander 534, 543-546
Kwiatkowski, Eugeniusz 337-338
Kyrish, Julia 232

Lacey, O'Brien de 292
lagăre de concentrare 360, 363, 364, 366-372
lagăre de internare 523
Lagăre de Investigare Penală 367
lagăre de muncă silnică 367

lagăre de tranzit 367
Łagwa, R. 226
Lamartine 283
Lambinowice (Lamsdorf) 366
Łańcut 334
Landowska, Wanda 241
Lange, Oskar 146
Langenau (Łęgowo) 121
Langiewicz, Marian 292
Lanskoi, Vasily 253
łapanka 36
Lasker, Edward 422
Laski 313
Lassalle, Ferdinand 422
Lausanne 310, 314
Łążek 366
Lebensraum 283, 356
Lechoń, Jan 346
Łęczyca 151
Lednicki, Alexander 301, 315
Ledochowski, Mieczysław 118
lege 28, 91
lege marţială 355, 523-524
legea căsătoriei 339
Legea Fundamentală (1867) 135
Legea naţionalizării (1946) 455
legi administrative 470
Legile din Mai (1882) 204, 206, 211
legiunea cazacă 285
Legiunea de pe Dunăre 245
Legiunea lui Mickiewicz 281
Legiunea Nordică 246
Legiunea Puławy 311
Legiunile lui Piłsudski 75, 140-141, 217, 227, 229, 239, 311
Legiunile Poloneze (Războaiele Napoleoniene) 49-50, 225, 227, 244-245
vezi şi Legiunile lui Piłsudski
Legnica (Leignitz) 420, 548
Łęgowo, *vezi* Langenau
Leipzig 62
Leipzig, Bătălia Naţiunilor (1813) 37
Leisler 283
Lelewel, Joachim 43, 45, 53, 75, 208, 239, 259, 263, 278, 282, 431, 558
Lemberg (Lwów, Lviv, Liov) 127, 134-136, 138, 154, 249, 281, 306, 408, 412
Universitatea din 138, 142, 196
lemki 140
Lenin, V.I. 64, 78, 99, 213, 298, 318, 322-324, 326, 434, 516
Leningrad 384
Lenino 228
Leo, Juliusz 310
Leon al XIII-lea, papă 182
Leopold al II-lea, împărat al Austriei 128
Lesko 329
Leśmian, Bolesław 346
Lessing, G.E. 111
Lessing, Karl 422
Leszczyński, Juliusz 435
Leszczyński, Stanisław 230
Leszno 190, 193
Letonia 322, 358
Levin, Rachel 111
Levinsohn, Izaac Ber 209
Levshyn, maior-general 297
Lewicki, general 263
Leżajsk 207
Lhuillier, Simon 194
Lhuys, Drouyn de 294
Libelt, Karol 114, 282
liberalism 27-28, 63, 68, 85, 272
Liberman, Herman 342
Libertatea de Aur 39, 97, 556
Liceul Polonez 195
Lichnowski, familia 110
Lidice 366
Liegnitz (Legnica) 153
Liga celor Trei Împăraţi (Dreikaiserbund) 69
Liga Evreiescă 492
Liga Expulzaţilor (*Bund der Vertriebenen*) 453, 474
Liga Germană 107
Liga Jugului 286
Liga Musulmană 492
Liga Naţională 63, 301
Liga Naţională a Muncitorilor (NZR) 305, 335, 346, 434
Liga Naţiunilor 216, 398, 402
Liga Pangerman 123
Liga Poloneză 63, 144, 199
Liga Polonezilor Liberi 259
Liga Verde 259
Likowski, arhiepiscop 125
Lilpop, Stanisław 169
Limanowa 334
Limanowski, Bolesław 431-432
limba ebraică 209-210
limbă 33, 68, 75, 77, 97-98, 115, 131, 135, 193, 209-210, 304
Linde, Samuel Bogumil 193
linia Armistiţiului de la Riga 404
Liov 74, 179, 230, 238, 317, 321, 331, 352, 355, 361, 364, 373, 380, 394, 404, 436
Lipiński, Edward 503
Lipniak-Majorat 366
lipsa de drepturi a evreilor 248
literatură 39-41, 60, 75, 90, 92-93, 96, 98, 106, 140, 175, 200-201, 229, 345, 412, 423-425, 483-484, 529, 531, 546, 548
Lituania 40, 64, 75-76, 96, 151, 159, 193, 195-196, 204, 210, 238, 250, 263, 265, 272, 285-286, 290, 298, 304, 347, 355, 403, 406
lituanieni 68, 72, 75-76, 79, 214, 406
litvak 211, 214
Litvinov, Maxim 214, 347-348

Lîsenko, Trofim 466
locuire 174-175, 345, 480
Lodomeria, *vezi* Włodzimierz
Łódź 64, 100, 151-153, 155, 169-170, 206, 211, 214, 221, 266, 303-305, 332, 336, 352, 358, 479
Logau, Friedrich von 423
loialism 46-48, 66, 316
Łomża 85
Londra 64, 201, 213, 237, 265, 280-281, 302, 310, 314, 347, 353, 381, 386, 390, 462
Loth, Edward 344
Louis-Philippe de Orléans 260
Lovitura de stat din august (Moscova, 1991) 542
Lovitura de stat din mai (1926) 432-435
Lovitura de stat militară (1981) 522
Łowicki, Michał 233
Łowicz 151, 266
Lubecki, principe 150, 257, 263
Łubieński, Feliks 248
Łubieński, Konstanty 188
Lubin 524
Lubla 334
Lublin 85, 94, 246, 266, 292, 313, 317, 380, 443, 514
Universitatea Catolică de la (KUL) 188, 490
Uniunea de la (1569) 136
Lubomirski, familia 130, 159
Lubomirski, principe 316
Lubomirski, Zdzisław 313
Lubowitdzki 263
Lubrański, Academia 193
Łuck 329
lud (poporul de rând) 157
Ludovic Napoleon, preşedinte al Franţei 284
Łukasiewicz, Jan 344, 346
Łukasiński, Walerian 67, 75, 258, 274
Luksemburg, Róża 72, 146, 214, 432-433, 442
Luneville 245
luterani 193
luteranism 110
Lutosławski, Witold 485

Macaulay, Thomas Babington 71
Macedonia 29
MacGarvey, W.H. 154
Macierz Szkolna 462
Mackensen, Avon 312
Mackiewicz, Antoni 290
Madame Piłsudska 55
Madrid 249
Magadan 361
Magdeburg, castelul de la 41, 65, 318
maghiari 78, 131, 134, 317
Magnuszew 381
Mahrburg, Adam 198
Maidaneck, lagărul de concentrare 359, 366-367, 380
Maistre, de 47
Majdanek, *vezi* Maidaneck
Majewski, Karol 289, 294
Mała, Jan 233
Małachowski, Jan 149
Małachowski, Stanisław 246
Maldiak 361-362
Malinowski, Bronisław 241
Malinowski, Ernest 240
Małogoszcz, Bătălia de la (1863) 292
Małopolska 407
Mamroth, Ludwig 152
Manchester 151, 237
Manciuria 94, 103, 301
Manifest către Naţiunea Poloneză (1914) 246
Manifestul comunist 280-281
Manifestul de la Połaniec 72
Manifestul Imperial (1905) 304
Manitoba 237
Manneville, conte de 399
Mao Zedong 442
Mapu, Abraham 209
Marchlewski, Julian 72, 432
Marcinkowski, Karol 114
Marconi, Henri 174
Marea Britanie 27, 38, 45, 158, 213, 228, 237, 271, 278, 283, 285, 292, 301, 308, 335, 348, 393, 406, 462, 506
Marea Criză (1931-1934) 336
Marea Emigraţie 230-231
Marele Ducat al Finlandei 93, 299-300
Marele Ducat al Lituaniei 250, 256
Marele Război al Nordului 224
Marengo, Bătălia de la (1800) 254
Maria Tereza, împărătească a Austriei (1740-1780) 31, 127-128, 131, 182, 204
mariaviţi 189-190, 492
Marienburg, castelul de la 124, 423
Marienwerder 126, 400
marina militară sovietică 469
Marx, Karl 54, 71, 110, 122, 198, 278, 281, 293, 432
marxism 54, 72, 211
marxism-leninism 440-441, 492, 498
Marymont 257, 345
masacrul din Piaţa Tiananmen 535
maşinărie militară 481-482
maskilim 208-209
masonerie 67, 92, 258
Massachusetts 234
mass-media 490
Mastek, M. 342
Matejko, Jan 42
Mauthausen, lagărul de concentrare 384
Mazovia 107, 151, 246
Mazowiecki, Tadeusz 503, 534, 536-539, 542-543
mazurieni 107

Mazzini, G. 45, 50, 239
McDonald, John 154
Meagher, Thomas 280-281, 283
Meisels, Dov Beer 208-209, 286
Mendelssohn, Moses 208
menşevici 213, 302
Menz, *Scharführer* 370
Menzel, Adolf 422
Merges 343
Merges, Frontul de la 343
mesianism 53-54, 60, 62, 82, 184
Metternich, principe 49, 128, 134, 280
Mica Antantă 340
Michaelis, Georg 422
Michigan 234
Michnik, Adam 503, 532, 535
Michniów 366
Mickiewicz, Adam 31, 34, 40-41, 50, 52-54, 74, 77, 92, 97, 104-105, 215, 231, 242, 250, 259, 281, 556
Miechów 276
Międzybóż 207
Miercurea Sângeroasă (1906) 304
Mierosławski, Ludwik 50-51, 113, 133, 277, 281, 289
Miklaszewicz, Feliks 234
Mikołajczyk, Stanisław 79, 239, 408, 411, 446-447, 454-456, 460-461, 512
Milano 280
Milejow 366
milenarii 286
Mileniul (1966) 490
militarism 464
Miłkowski, Zygmunt 63
Mill, John Stuart 198
Miloradov 282
Miłosz, Czesław 463, 484, 520, 531, 548
Milwaukee 234
Milyutin, Nikolai 298
Minc 438
Minc, Hilary 458, 468
Ministerul Iluminării 97
Minnesota 234
minorităţi etnice 332
minorităţi naţionale 328-332, 338, 343, 395
Minsk 74, 85, 198, 265, 316, 417
Miodowicz, Alfred 532
Mir 207
Miropol 290
Misiunea Militară Britanică 353
mişcare de opoziţie 502-503
mişcare de rezistenţă 373-374, 379-380, 389
mişcare subterană 352
Mişcarea Comunistă Poloneză 431-442
mişcarea cooperativă 167
Mişcarea Creştin-democrată 188
Mişcarea Creştin Populară 185
Mişcarea Evreiască de Rezistenţă 374
Mişcarea Musar 207
Mişcarea Naţională (SN) 63
Mişcarea Naţională Cehă 78
Mişcarea Naţională Poloneză 124
Mişcarea Naţională Ucraineană 78
Mişcarea Naţional-Democrată 62-63, 138, 173
Mişcarea Patriotică pentru Renaşterea Naţională (PRON) 524, 528
Mişcarea pentru Drepturile Omului 502
Mişcarea Poloneză pentru Independenţă 241
Mişcarea Social-Democrată 214
Mişcarea Socială creştină 188
Mişcarea Socialistă 66
Mişcarea Ţărănistă (SL, PSL) 168, 334-335, 438, 457
Mişcarea Ţărănistă Poloneză (PSL) 167, 328, 332
Lewica 138, 168
Piast 138, 168
Wyzwolenie 334
Misiunea Catolică Poloneză 462
Mississippi 234
mit şi naţionalism 50-51
Mitchel, John 280, 283
mitnaggedim 207
Mizrachi („Centrul Spiritual") 213, 331
mobilitate socială 69, 166
Mochnacki, Maurycy 52-53, 265
Moczar, Mieczysław 739, 471-473
Moczygemba, Leopold 232
Model, mareşal 381
Modjeska, Helena 240
Modjeski, Ralph 241
Modlin, fortăreaţa de la 248, 267
Modlin, *vezi* Novo Georgievsk
Moghilev 188
Mogilev, Arhiepiscopia de la 187
Mohilev 85
Mohilever, Samuel 212-213
Molojec, Bolesław 437
Molotov, Vieceslav 320, 347-349, 352, 354, 391
Moltke, Helmuth von 30, 110, 422
Mommsen, Theodor 111
monedă naţională 274, 336, 480
Monetăria Regală 122
Montecassino 228
Montmorency 243
Montréal 237
monumente comemorative 422
Moraczewski, Jędrzej 138
Morpeth, lord 271
Mościce 337
Mościcki, Ignacy 220, 341-342

Moscova 92, 155, 211, 239, 252, 312, 322, 324, 348, 352, 363, 380, 443-445, 447-448
Mozyrz 322
Mrożek, Sławomir 482, 484
Mścisław 85
Muklanowicz, Jan 296
muncă silnică 360-361, 367
München 280
Münchengratz 273
Murat, J. 246
Muraviev, Mihail, general 272, 298
Murmansk 316
Muskie, Edmund 235
Mussolini, Benito 348, 366
musulmani 88, 214
Muzeul Naţional Polonez 237
Muzeul Sikorski 462
muzică 41-44, 344, 346, 485
Myszkowski, familia 162

Nabielak, Ludwik 262
Nałkowski, Wacław 198
Namier, Lewis 76, 130, 241, 314, 318, 320, 349, 404
Napieralski, Adam 124
Napoleon I 244-246, 248-249
Napoleon al III-lea 285, 294
Narbutt, Teodor 76
Narew 388
Narodniki 286, 290
narodnost (naţionalitate) 85
Narodovtsy (Populiştii) 140
Narodowcy (Naţionaliştii polonezi) 65
Naruszewicz 97
Narutavièius, Stanislavas 76
Narutowicz, Gabriel 76, 343
Narvik 227
Nassau-Orania, casa de 260
naţional-comunism 469
naţional-democraţii 79, 138, 141, 172, 214, 219, 239, 304-305, 310-311, 316, 318, 329, 332, 339, 346
naţionalism 27-29, 32-33, 35, 40-68, 189, 555-556
naţionalitate 27-29, 60
naţiune, definiţie 29
Naţiunile Unite 146, 446, 470, 494, 557
NATO 464, 523, 545, 548-549, 557
Natolin 444-445
Natolinişti 470
Naujocks, Alfred Helmut 350
Naumann, Friedrich 313
nazişti 167, 177, 219, 347-348, 352
Negri, Pola (Apolonia Chałupiec) 241
negrii 27, 235
Neisse 393
nelinişti în zonele rurale 333-335
Neman 85, 113, 250, 253, 324
Nemmersdorf 389
Nernst, Walter Herman 422
Neustadt (Prudnik) 153
New Amsterdam 233
New England 234
New Orleans 232
New York 201, 240, 302
Nicolae I, ţar (1825-1855) 47, 59, 67, 85-86, 88, 95-96, 99, 104, 180, 187, 204, 206, 259-260, 263-264, 267-268, 274, 281, 285-286, 494
Nicolae al II-lea, ţar (1894-1917) 85, 104
Nicolai, marele duce 312-313
Nicolson, Harold 161
Niebuhr, B.G. 111
Niedziałkowski, Mieczysław 173
Niedzielak, Stefan 534
Niemcewicz, Julian Ursyn 38, 41, 225, 243, 263
Niemojowski, Wincenty 258, 274
Niemoyowski, Bonawentura 258
Niepodległościowcy (Independentiştii) 65
Nieśwież 151, 193
Nietzsche, Friedrich 45, 198
Nijinsky, Wacław 241
Nikifor, pictor 485
Nipru 363
nivel de trai 471, 480-481, 500, 525, 537
NKGB 374, 448, 460
NKVD 355-356, 359-361, 364, 375, 379, 391, 438, 444-446, 458, 465, 529, 539, 547
nobilime 71-72, 112, 159, 165, 214, 248, 272
nomenklatura 507-509
Normandia 385
Norwid, Cyprian 81-82, 175, 231, 396
Notec 120
Noua Galiţie 127
Noua Prusie de Răsărit 107
Noua Silezie 107
Novalis (F.L. von Hardenberg) 111
Novgorod 42
Noviţky, general 263
Novogeorgievsk (Modlin) 94
Novosilţov, Nikolai 253, 256, 259, 303
Nowa Góra 276
Nowa Huta 465, 502
Nowa Polska (Noua Polonie) 266
Nowak, Zenon 470
Nowak-Jeziorański, Jan 512
Nowogródek 76, 207
Nowotko, Marceli 437
Nürnberg, procesele de la 368

oamenii de ştiinţă creştini 492
O'Connell, Daniel 271, 280
O'Connor, Fergus 280
Ochab, Edward 446, 459, 468
Ochorowicz, Julian 62
Ochrana (poliţia secretă) 95, 304
Oder 127, 282, 364, 393, 400, 402, 409

Oder-Neisse, Frontiera 403
Odessa 98, 100, 213, 361
Oficiul de Stat pentru Repatrieri (PUR) 449
Oficiul pentru Probleme Confesionale (UdSW) 492
Oficiul Principal de Control al Presei, Publicaţiilor şi Spectacolelor Publice (GUKPPiW) 475
„Ogień" (Focul) de la Zakopane 448
Ohio 233
Okocim 153
Okoń, Eugeniusz 185
Okrzeja, Stefan 303
Okulicki, Leopold, general 445, 447
Oleksy, Józef 545
Olkusz 148
Olszewski, Jan 545
Olszewski, K. 139
onomastică 409-414
Ontario 237
Operaţiunea Bagration 375
Operaţiunea Furtuna, *vezi* Revolta de la Varşovia
Oppeln (Opole) 232
Opperman, maior-general 297
Orawa 398-399
Ordega, Józef 294
Ordinul Eternei Adoraţii a Sfintei Marii (Mariaviţii) 189-190
Organizaţia de Luptă Evreiescă (ZOB) 374
Organizaţia Militară Naţională (NOW) 344
Organizaţia Militară Poloneză (POW) 311, 401
Organizaţia Militară Ucraineană (UOV) 329
Organizaţia Mondială Sionistă 211, 213
Organizaţia Naţională Poloneză (PON) 310
Organizaţia Naţionaliştilor Ucraineni (OUN) 329
Organizaţia Secretă a Învăţătorilor (TON) 373
Organizaţia Żegota 221
Orlov 95
Orłowicz, dr. 412
ortodoxie 180-181
Osóbka-Morawski, Edward 438, 444, 447, 456
Ossoliński, Józef Maksimilian 139
Ossowski, Stanisław 432, 441
Ostaszkow 391
Ostpolitik 474
Ostrawa (Ostrava) 150
Ostrołęka, Bătălia de la (1831) 165
Ostrowski, Józef 313
Ostrowski, Stanisław 461
Oświęcim 222
Ozorków 151-152

Pabianice 152
Pactul de la Varşovia 464, 471, 473, 481, 494, 533, 536
Pactul Polono-German de Neagresiune 348
Pactul Polono-German de Zece Ani (1934) 340
Pactul Ribbentrop-Molotov 348, 355-356, 364, 375, 390-391, 435
Paderewski, Ignacy Jan 125-126, 161, 241, 311, 315, 343, 399, 401
Pahlevi 227
Paisprezece Puncte, cele (1918) 315
Palatinatul de Bracław 84-85
Palatinatul de Minsk 85
Palatul Staszic 174
Palermo 280
Palestina 210-213, 218, 222, 238
Palmerston, viconte 285
Panama 69
Pankόw 149
Panna Maria 232
Paole Sion 433
Paprocki, Gustaw 296
Parana 237
Paris 36, 44, 48, 50, 54, 63, 82, 184, 201, 212-213, 230, 237, 244-245, 260, 265, 280-283, 285, 294, 300, 302, 311, 314, 320, 347
Parteneriatul pentru Pace 549
partide politice 138-140, 167, 172-173, 213-214, 218-219, 301-302, 341-342, 431-440
Partidul Comunist (KPRP) 328, 433-434
vezi şi Partidul Comunist Polonez, Partidul Muncitorilor Polonezi Uniţi
Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (CPSU, Rom. PCUS) 415, 435
Al Douăzecilea Congres al (1956) 434, 468
Partidul Comunist Polonez (KPP) 433-438, 459
vezi şi Partidul Comunist, Partidul Muncitorilor Polonezi Uniţi
Partidul Creştin-Democrat 339, 341
Partidul Democrat 457
Partidul Muncitoresc Polonez (PPR) 222, 375, 437-439, 444, 446-447, 454-458, 460-461
Partidul Muncitoresc Unit Polonez (PZPR) 438-439, 442, 457, 459, 466, 469-470, 473, 489, 492, 502, 515, 517, 519, 521, 528, 533, 535-538, 543
vezi şi Partidul Comunist Polonez
Partidul Naţional-Religios 213
Partidul Naţional-Democrat 301
Partidul Naţional-Muncitoresc (NPR) 341

Partidul *Poalei Zion* 213-214
Partidul Popular Polonez (PSL) 138, 173
Partidul Realist 301, 304
Partidul Social-Democrat Polonez (PPSD) 173, 432-433
Partidul Social-Democrat Rus 213
Partidul Social-Democrat Ucrainean (USDP) 329
Partidul Socialist Muncitoresc German din Polonia (DSAP) 332
Partidul Socialist Polonez (PPS) 72, 172-173, 182, 199, 214, 301-306, 323, 328-329, 331-332, 335-336, 341, 432-435, 437-438
Lewica 173, 306, 433, 435
Opozycja 306, 433
Rewolucja 173, 306, 433
Partidul Socialist-Radical Ucrainean (USRP) 329
Partidul Ţărănesc 446, 454, 542
Partidul Tinerilor Germani 332
Partidul Unit Muncitoresc al Sioniştilor 331
partizani, *vezi* mişcarea de rezistenţă
Paskievici, Ivan F. 47, 266, 272, 274, 282, 286
Patriotism 500
Paul al VI-lea, papă 490, 504
Pavel I, ţar (1796-1801) 258
Pavilionul Zece 96
Pavlovici, Konstantin 256
Pawiak, închisoarea 174, 294
Pawlak, Waldemar 545
Pawlicki, Stefan 62
Pawlikowski, Józef 245
PAX 465, 470, 491, 524, 537
Penderecki, Krzysztof 485
Pennsylvania 234
perestroika 527, 533
Peretz, Isaac Leib 210
Pergen, Johann, contele 127
Perl, Feliks 306, 433
Perl, Józef 209
Persia 227
Pestalozzi, Jean-Henri 115
Petlura, Ataman 406, 417
Petrograd 308, 310, 314, 318
Petru I, ţar 85, 90-91, 96
Philadelphia 233-236
piarişti 193, 196
Piasecki, Bolesław 219, 343, 465, 470
Piekałkewicz, Jan 375
Piemont 135
Pieracki, Bronisław 329
Pietrusiński 432
Pilpul 207
Piłsudski, Bronisław 240
Piłsudski, Józef 34, 36, 63-65, 72, 79-80, 105, 173, 220, 227-228, 236, 239, 301-306, 310-311, 313-314, 317-318, 322, 324, 326, 328-329, 331, 339-343, 346, 401, 406, 417, 420, 432-435
Piłsudski, Zygmunt 226
Pinczów 193
Pinsk 85, 218-219, 290
Pinsker, Leo 212
Piotrków 151
Piramowicz, Grzegorz 194
Pittsburgh 234
Pius al VI-lea, papă 182
Pius al IX-lea, papă 182, 184, 280
Pius al XII-lea, papă 182
Planck, Max 111
planificare statală 336-337, 457-458
Planul de Stat (1936-1939) 336-338
Planul pe Şase Ani (1950-1955) 465
Planul Trienal (1947-1949) 455-457
planurile cincinale 476
Planul Gomułka 471
Planul Marshall 457
Planul Rapacki 471
Plaschau (Płaszów), lagărul de concentrare 367
plebiscite 326, 355, 400-401
Pless (Pszczyna) 313
Płock 85, 96, 188-190, 289
Płońsk 213
Pobiedonoscev, K.P. 95
Podgórze 277-278
Podhale 398
Podlasia 79, 294
Podolia 85, 180, 313
Podolia, palatinatul de 85
Podolieni 134
Podoski, Gabriel 187
poezie 31, 41, 51-53, 55-56, 77, 90, 105, 140, 310, 344-345, 423-424, 467, 484, 548
Pogodin, M. 90
pogromuri 206, 211, 217, 219-220, 303, 405, 454-455
vezi şi antisemitism; evrei; Holocaust
Pohl, Oswald 372
Poincaré, Henri 315
Polański, Roman 482
Polenz, Samuel von 121
Polesia 77, 79, 308
Polish Underground Study Trust 462
Politehnica din Varşovia 98, 150, 199
Poliţia Militară Poznaniană 383
politica agrară comună 549-550
poliţie 95-96, 109-110, 129, 172, 304, 383
Połkowski (biograf al lui Copernic) 43
Polnische Wehrmacht 311, 313
poloneză (dans) 99
Polonia prusacă 107-126
Polonia rusă 84-106, 153, 164, 168-169, 301
Polotsk 85

Poltoranov (general-auditor) 297
Pomerania 40, 69, 107, 110, 112, 114, 126, 179, 246, 254, 281, 352, 358-359, 387, 389, 395, 400, 420, 423, 452-453
Pomerania de Vest 400
Pomerantz-Meltzer, Roza 331
Poniatowski, Józef 246, 249, 252-253, 258, 345
Poniatowski, Juliusz 334
Poniatowski, Michał Jerzy 151, 179
Popiel, Karol 188
Popiel, Wincenty 188
Popiełuszko, Jerzy 530
Popławski, Antoni 194
Popławski, Jan Ludwig 64
Poporul Polonez (*Lud Polski*) 431
Poprad 329
populaţie 109-110, 130, 157-159, 218, 328, 343, 345, 393
populism 68, 139, 259
Port Arthur 301
Portsmouth, Tratatul de la (1905) 303
Posen 50, 69, 74, 113-114, 117-119, 123-124, 126, 133, 143
Posen, Marele Ducat de (1815-1849) 56, 72, 107, 109, 112, 157-158, 163, 195
Pospolite Ruszenie (Mobilizarea generală a nobilimii) 224, 294
Potocki, Andrzej 141
Potocki, Antoni 168
Potocki, familia 130, 159, 162
Potocki, general 263
Potocki, Ignacy 194
Potocki, Józef 161
Potocki, Stanisław 256
Potocki, Stanisław Kostka 248, 256-257
Potocki, Stanisław Szczęsny 47
Potsdam, Conferinţa de la (1945) 35-36, 388, 393, 402, 415, 426, 447, 449, 452, 456
pozitivism 58
pozitivişti 61-62
Poznań 79, 162, 193, 198, 246, 254-255, 277, 284, 332, 339, 352
Poznań, Insurecţia de la 401, 431
Poznania 69-70, 107, 112, 114, 188, 327, 401
Poznański, familia 169
Prąd (*Curentul*) 188
Pradt, Dominique de 248
Prądżyński, Ignacy 265, 267
Praga, capitala actuală a Cehiei 282, 398
Praga, suburbia Varşoviei 303, 340, 381-383
Pragier, Adam 342
Pratulin 181
Pravda 356, 390
pravoslavie (ortodoxia) 85
Preacher, William 154, 172
presa 328, 346
preţurile alimentelor 473, 500-501, 513, 525
Primăvara Naţiunilor (1848) 280-284
Primul Proletariat 432
Primul Război Mondial 49-50, 63, 65, 76, 92, 128, 141-142, 155, 157-158, 187, 200, 216, 226, 308-319
principiile ruse de guvernământ 84-93
principiul naţionalităţii 90-91
principiul ortodoxiei 86-88
Pripet 77
privatizare 537
prizonieri ai lagărelor de război 361
prizonieri ruşi 96
problema poloneză 35, 48-49, 69, 79, 138, 220, 244, 254, 282-283, 285, 292, 301, 308, 314-315, 390, 393
procesele Tatar 464
proces-spectacol 447, 464, 466
programe postbelice de recolonizare 448-454
Programul de la Paris al Partidului Socialist Polonez 72
progresişti 304
proiectul pentru autonomia poloneză 304-305
proletariat 72, 170-173, 335, 479
proprietate a pământului 120, 130, 161-163
protestanţi 38, 88, 214
Protocolul de la Londra (1830) 260
Proudhon 54
Provinciile Unite 77
Prudnik, *vezi* Neustadt
Prus, Bolesław, *vezi* Głowacki, Aleksander
Prusia 32, 37-39, 46-47, 50, 69, 72, 104, 107-127, 133, 154-156, 162-164, 172, 178, 187, 193, 195-196, 225, 244, 254, 266-267, 272, 275, 280-281, 284-285, 292-293, 299, 306, 387
Prusia de Est 75, 80, 96, 107, 110, 114, 124, 246, 326, 352, 388
Prusia de Sud 107, 246
Prusia de Vest 107, 110, 112, 179
Prusia Regală 43, 107, 193, 233
Pruszków 384, 445
Przedświt (*Primele Zori*) 79
Przegląd Powszechny (*Analza generală*) 188
Przemyśl 329, 404, 418, 492
Przeworsk 334
Przyboś, Julian 484
Przyjaciel Ludu (*Prietenul Poporului*) 138, 167
Przysucha 207
Pszczyna, *vezi* Pless

Pułaski, Aleksander 266
Pułaski, Kazimierz 233
Puşkin, Alexander 74, 268, 293
Putek, J. 342
Putin, Vladimir 549
Putrament, Jerzy 484
Puzyna, Jan 179
Pyjas, Stanisław 502

Québec 237
Quisling, V. 373

Raczkiewicz, preşedinte 461
Raczyński, Edward 237, 461, 512
Raczyński, Ignacy 179
Radek, Karol 72, 326
Radetzky 283
Radio Europa Liberă 512, 529
Radio Maryja 546
Radio Moscova 381, 385, 444
Radkiewicz, Stanisław 438, 444, 466
Radom 85, 212, 233, 502, 521-522
Radziwiłł, Antoni 56, 112
Radziwiłł, familia 151, 161
Radziwiłł, Jerzy 149
Radziwiłł, Karol 225
Radziwiłł, Michał 199
Radzymin 210, 324
Rajsk 366
Rajzman 369-370
Raków 193
Rakowski, Mieczysław 534, 536
Ramorino 267
Ranke, Leopold von 111
Rapacki, Adam 471
Rastenburg (Kętrzyn) 381
Raszyn, Bătălia de la (1809) 249
Ratajski, Cyril 375
raţionalizare 520
Ravensbruck, lagăr de concentrare 384
Rawa Ruska 329
Războaiele Balcanice (1912-1913) 301
Războaiele Napoleoniene 225
Războiul Cehoslovac (1919-1920) 322
Războiul Civil (1945-1947) 442
Războiul Civil din Rusia 322
Războiul Crimeei 285
Războiul de 7 Ani 224
Războiul Lituanian (1919-1920) 322
Războiul Polono-German al Vămilor (1925-1929) 402
Războiul Polono-Sovietic (1919-1920) 322-326
Războiul Polono-Ucrainean (1918-1919) 321
Războiul Poznanian (1918-1919) 321
Războiul Primei Coaliţii 244
Războiul Ruso-Japonez 64, 69, 301-302
Războiul Ruso-Polonez (1831) 44, 226, 282
Războiul Silezian (1919-1921) 224, 322
Războiul Succesiunii Austriece 224
Războiul Succesiunii Poloneze 224
Răzbunarea Norodului (*Zemsta Ludu*) 431
Rândurile Cenuşii (*Szare Szeregi*) 373
Reagan, Ronald 512
realism socialist 466, 482
reconstrucţie 443, 493
Reden, Friedrich Wilhelm 149
referendumul din 1946 454-455
referendumul din 1987 532
Reforma agrară 161, 287, 293, 343, 448, 454, 465
reforma agrară 71, 343-344, 454
reforma municipală 307
reformism 28
Regatul Congresului (1815-1864) 34, 37, 58, 67, 80, 84, 107-108, 115-116, 132, 145-146, 153-155, 157, 164, 179, 206, 208, 230-231, 254-275, 285, 299-300, 313
Regatul Galiţiei şi Lodomeriei (1773-1918) 127-144
Regatul Unit, *vezi* Marea Britanie
Regatul Westfaliei 244
regiunea evreiască 74, 88, 204, 208-210, 216-217
Regiunea Industrială Centrală (COP) 337-338
Reichenbach 222
Reichsbank 365, 372
reînvierea limbii idiş 210
relaţii internaţionale, *vezi* afaceri externe
religie 86-87, 110, 118, 129, 248, 495-496, 504-506
Rembieliński, Rajmund 151-152
Renan, Ernest 32
Renaşterea Naţională Ucraineană 77-78
Repnin 187
Republica Democrată Germană 403
Republica Federală Germană 158
Republica Lituania 355
Republica Lombardiei 281
Republica Naţională Lituaniană 79
Republica polono-lituaniană 29, 32, 36, 49, 75, 84, 107, 157, 203-204, 224, 259, 290
Republica Populară 82-83
Republica Populară a Ucrainei de Vest (ZURL) 408
Republica Populară Polonă (PRL) 222, 342, 465, 506-507, 535, 544

Reszke, Edward de 240
Reszke, Jan de 240
revizionişti 329
Revolta de la Varşovia (1944) 51, 380-386, 543
Revolta din Ghetoul Varşovian (1943) 355
Revolta Naţională (1794) 49-51
Revolta ungară 470, 518
revoltele sileziene 401-402
Revoluţia de Catifea 537
Revoluţia de la (1846) 239, 276-278
Revoluţia din Februarie (1917) 314-315
Revoluţia din Octombrie 214
Revoluţia Franceză 27, 32, 36, 45
Revoluţia Germană 126, 318
Revoluţia Rusă 188
Revoluţionarii Sociali (SR) 302
Reykowski, profesor 534
Ribbentrop, V. 347, 349
Richthofen, Ferdinand von 422
Richthofen, Manfred von 422
Riga 232
  Tratatul de la (1921) 216, 324, 404, 408, 417, 434
Rin 113
Rio Grande do Sul 237
Risorgimento 281
Rittich 77
Robotnik (*Muncitorul*) 64, 432
Rogaski, Karol 277
Rogów 152, 304
Roja, B. 311
Rokitna, Bătălia de la (1915) 313
Rokossowski, Konstantin 226, 464
rokoszanin 49
Rola-Żymierski, Michał 438, 444
Rolów-Miałowski, Karol 240
Roma 201, 227, 257, 280, 311
România 154, 220, 312, 316, 322, 352-353, 386, 537
romano-catolici 88, 95, 110, 118, 248, 395, 495
romantici 40, 52-54, 60, 62, 226
Romer, T. 237
Rommel, Juliusz, general 354
Roosevelt, Franklin D. 36, 382, 385-386, 393, 408, 446, 555
Rostow, W. 147
Rothschild, Edmund de, baron 212
Rotwand, Stanisław 199
Rousseau, Jean-Jacques 229, 283
Równe 329
Rozdzieński, Walenty 149
Różewicz, Tadeusz 484, 548
Roznow 338
Rozwadowski, Tadeusz 226
Rubinstein, Arthur 241
Rüdiger, general 276
Rudy 148
Ruge 283
Ruhr 111
Rumbold, Horace 220
Rundsztejn, Lazar 331
ruşi 34, 76, 168, 214, 259, 275-276
Rusia 28, 32, 37-39, 41-43, 46-49, 58-59, 63, 68-70, 74-106, 127, 159, 163, 167, 169, 179-180, 182, 195-196, 204-205, 211, 225, 249, 268, 293, 301, 303, 306, 308, 316, 320, 344, 353
  vezi şi URSS (Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste)
rusificare 90-93, 95, 97-99, 181, 196, 206, 297-298
Russell, Bertrand 344-345
Rutenia 76-77, 140, 142, 277, 332
Rybiński 267
Rybnik 401
Rybnikov 199
Ryger, T. 136
Rzeszów 167, 334
Rzewuski, Henryk 47-48, 184

Sabbat, Kazimierz 461
Sachsenhausen, lagăr de concentrare 359
Sadik Paşa, *vezi* Czajkowski, Michał
Sadova, *vezi* Königgratz
Sądowski, Antoni 233
Sądowski, Stanisław 233
Saint-Simon 48
salarii 171-172, 480-481, 501
samodierzavie (autocraţie) 85
Samogiţia 265
Samosierra, Bătălia de la (1808) 37
Samsonów 149
San 127, 349, 364
San Antonio 232
San Francisco 302
Sanacja, regim 167, 201, 220, 239, 328-329, 332, 337, 341, 343, 435, 439, 456
Sandomierz 96, 249
Sandusky, Jacob şi Joseph 233
Sanguszko, Roman 273
Sankt-Petersburg 77, 80, 88-89, 98, 100-102, 104-105, 129, 155, 169, 180, 211, 219, 245, 256, 260, 274, 286, 288, 292, 296, 298, 300
  Universitatea din 68
Santa Catarina 237
Santo Domingo (Haiti) 37, 245
Sapieha, Adam Stefan 179, 190
Sarajevo 301
Sartre, Jean-Paul 495
sate 164-166
Savigny, F.K. von 111
Saxonia 231, 253-254
Sazonov 409

Schaff, Adam 440-441
Schaffgotsch, familia 110
Scharnhorst, G. Von, conte 109
Scheffler, Johannes 423
Schelling 45, 53
Schiller, J.C.F. von 52
Schiller, Leon 346
Schindler, Jan 277
Schlegel, A.W. von 52, 111
Schleiermacher, Friedrich 422
Schleswig-Holstein (cuirasat german) 350
Schleswig-Holstein 280
Schlüsselburg, închisoare 274
Schmerling, Antoni 135
Schönbrunn, Tratatul de la (1809) 249
Schopenhauer, Arthur 111, 422
Schumann, Robert 44
Ściegienny, Piotr 93, 185, 187
scientism 58
Scolnus, *vezi* Jan z Kolna
scoţieni 27
Scott, Walter 41
Secţia a treia 175
Seekt, H. von 110
Seim 74, 136-137, 161, 185, 193, 256, 258-260, 264-266, 273, 275, 328, 331, 338, 341, 403, 489, 491
Semigalia 85
Senkowski, Osip-Julian 47
Sępolno, *vezi* Zempelburg
Serbia 308
Serra, Jean 248
serviciile medicale 174
Serviciul de Securitate Nazist (SD) 352
Serviciul Naţional de Sănătate 481
Serviciul Victoriei Poloneze (SZP) 373
serwituty (mici servicii feudale) 163-164
Seton-Watson, R.W. 311
Sfânta Alianţă 182, 256, 273
Sfânta Ligă, Războaiele 224
Sfântul Francisc de Assisi, cultul 188
Sfântul Imperiu Roman de Origine Germană 128
Shore, Moses 363
Shuttleworth, general 303
Siberia 92-93, 97, 181, 185, 227, 260, 273, 286, 295, 361
Sicilia 50, 230
Siedlce 85
Siemaszko, Józef 187
Sienkiewicz, Henryk 41, 124, 229, 419
Sierakowski, Zygmunt 290
Sierov, Ivan 454
Sikorski, Władysław 227, 239, 310, 324, 343, 390-392
Silezia 43, 70, 79, 96, 107, 110-112, 114, 118, 124, 126, 130, 148, 150, 167, 179, 188, 208, 211, 222, 231-232, 276, 281, 317, 326, 350, 352, 355, 387-388, 395, 397, 420, 434
Silezia Superioară (Silezia de Sus) 126, 150, 155, 170, 401-402
sinagogi 206
sindicatele muncitoreşti 172-173, 304, 431, 480-481, 513-514, 521
Sindicatul Naţional Muncitoresc (NZR) 173
Sindicatul Plebei (Związek Plebejuszy) 113
Sindicatul Polonez al Asociaţiilor de Credit 120
Singer, Isaac Bashevis 210
sionism 74, 207, 210-213, 216-217, 223, 331
Siria 50
sistem de impozite 129, 163-164, 206, 336
sistemul de ajutor social 479, 481
Siwicki, general 522
Skalon, Georgij 304
Skamander, grup 346
Skierniewice 151-152
Skłoby 36
Skórkowski, Karol Saryusz 187
Skrzetuski, J.K. 194
Skrzynecki, Jan, general 265-266
Skubiszewski, profesor 548
Skwarczyński, S. 341
Sławek, Walery 341
Sławków 148
Sławój-Składkowski, Felicjan 346
Słobodka 209
Słomka, Jan 70
Słonimski, Antoni 217, 346, 484
Słoński, Edward 310
Slovacia 282, 352
sloveni 68
Słowacki, Juliusz 41, 52, 77, 97, 137, 183, 231
Smarzowy 133
Śmigły-Rydz, Edward 105, 339, 341, 352
Smirnov, procuror 369-370
Smith, John 233
Smolensk 77, 252
Smoleński, Władysław 61-62, 198
Smołka, Franciszek 134-135, 137
Śniadecki Jan 62
Sochy 366
Social-Democraţia Regatului Poloniei (SDKP) 432-433
socialism 64, 66, 68, 139, 182, 432-433
socialismul politienesc 66
socialişti 298
Societatea Agricolă 286
Societatea Aşezărilor Muncitoreşti (TOR) 335
Societatea Caritabilă Varşovia (WTD) 199

Societatea Centrală a Cercurilor Agrare (CTKR) 334
Societatea de Muzică Contemporană 346
societatea democrată 89, 431
Societatea Democrată Poloneză (TDP) 48, 50, 252
Societatea Filomatică 252
Societatea Istorică Poloneză 139
Societatea Muncitorilor şi a Ţăranilor de la Petrograd 315-316
Societatea Patriotică 52, 258-259, 266
Societatea pentru Ajutor Educaţional (TPN) 114
Societatea pentru Cărţi Elementare 194
Societatea pentru Cursuri Academice 502
Societatea pentru Cursuri Ştiinţifice 198
Societatea pentru Diseminarea Culturii Evreieşti în Rusia 210
Societatea pentru Educaţia Populară (TOL) 116
societatea polonă 242
Societatea Prietenilor Ştiinţei 58, 174, 185, 252
Societatea Republicanilor Polonezi 238, 244
Societatea Sălilor Populare de Lectură, 1880-1939 (TCL)
Societatea Ştiinţelor (TN) 276
societăţi patriotice 49, 74
Sokołów 297
Sokorski (ministru al Culturii) 468
Soldau 400
Solidaritatea 513-524, 528, 533-538, 541, 544
Soljeniţîn, Alexander 360, 389, 556
Sołtyk, episcop 187
soluţie finală 220-221, 367, 372, 374
vezi şi Holocaust
Somosierra 249
sorabi 68
Sosnkowski, Kazimierz 227, 237, 382
Sosnowiec 96, 103, 199
soviete („societăţi") 317
soviete ale reprezentanţilor muncitorilor 303
sovietizare 493
Sowiński, Józef 266
Spa, Conferinţa de la (1920) 399, 403-404
Spania 31, 88
Spasowicz, Włodzimierz 57, 59
Spencer, Herbert 198
Spisz (Spiš) 322, 398
Społem („Împreună") 167
sport 485
Spurgeon, C.H. 271
Spychalski, Marian 387, 459
SS Lebensborn 358
Stadion, Franz von (1806-1853) 134
Staff, Leopold 188, 346, 484
Stalin, Iosif 36, 79, 228, 320, 347-349, 354, 356, 361, 364, 385, 389, 391-393, 399, 409, 435-438, 441, 444, 446-448, 454, 457-458, 460-461, 463, 466, 468, 549
Stalingrad 374-375
stalinism 344, 463-469
Stalowa Wola 338
Stańczyk, Grupul 57
Stanisław-August, rege 56, 67, 168, 187, 194, 201, 225
Stapiński, Jan 167-168
Starobielsk 391
Stary Teatr 139
Starynkiewicz, Sokrates 174
Starzyński, Stefan 354
Staszic, Stanisław 56, 58, 75, 149-150, 252, 256
Statele Papale 280
Statele Unite ale Americii (SUA) 27, 32-33, 38, 45, 48, 133, 189, 203, 206, 218-219, 223, 231-236, 245, 271, 276, 308, 315, 397, 461, 506, 523, 525, 542
Statutul Organic din 1832 287
Stânga Social-Democrată (SLD) 544
Stefański, Zbigniew 233
Stefczyk, F. 167
Stein, H.K. von 88
Stettin (Szczecin) 118, 126, 394, 401-403
Stoczek, Bătălia de la (1831) 265
Stojałowski, Stanisław 185
Stokowski, Leopold 241
Stolîpin, Piotr 304
Stomma, Stanisław 491
Strauss, Johann 129
Stresemann 402
Stroop, Jürgen 374
Strzelecki, Paweł Edmund 240
Stuart, Dudley, Lord 271
studenţi 258
Stuttgart 270
Suchocka, Hanna 545
Suchowolec, Stanisław 534
Suedia 93, 299
Sulejówek 340
Sułkowski, Józef 244
Sumin 366
Sumiński, Zygmunt 296
Supraśl 153
Surowiecki, Wawrzyniec 56
Sutele Negre 206
suveranitate 27
Suvorov, A. 94, 245
Suwałki 55, 85, 107
Świątło, Józef 466
Świdziński, Karol 57-58
Świerczewski, Karol 449
Świętochowski, Aleksander 57, 301
Swieżyński, J. 317

Szafranek, Józef 118
Szamarzewski, A. 167
Szczawczyński, familia 151
Szczawińska, Jadwiga 198
Szczęcyn (Stettin) 366
Szczepanowski 131
Szczerbińska, Aleksandra 55
Szela, Jakub 133
Szeptycki, Stanisław 78, 226, 311
Szeryng, Henryk 241
Szubin (Schubin) 401
Szujski 139
Szymanowski, Karol 346
Szymborska, Wisława 548

şantiere navale 473
Şantierele „Lenin" (Gdańsk) 514, 542
Şcoala de Filozofie Analitică de la Varşovia 344
Şcoala de Matematică de la Liov 344
Şcoala Elementară 226
Şcoala Tehnică Superioară 199
Şevcenko, Taras 419
şleahtă (*szlachta*), *vezi* nobilime
şomaj 480, 537
ştiinţă 483

Tabăra Marii Polonii (OWP) 343
Tabăra Unirii Naţionale (OZoN) 220, 339, 341, 343, 346, 439-440
Taine, Hyppolite 198
Talleyrand 254
Tannenberg, Bătălia de la 312
Targowica, Confederaţia de la 47, 182
Tarnopol (Ternopil) 127, 209, 249, 254
Tarnowitz 149
Tarnowski, familia 159
Taryba 76
Taşkent 227
Tatarstan 541
taxa pe lumânare 206
taxe vamale 146, 152-154, 336, 402
Tânăra Irlandă 280
Tânăra Polonie 140, 238, 276
teatru 41, 331, 344, 485
teatru absurd 82, 344-345
Teheran, Conferinţa de la (1943) 393
tehnologie 485
Tel-Aviv 238
Tennessee 234
teorie rasială şi conştiinţă naţională 42-43
Tepper, Fergusson Piotr 168
Ternopil, *vezi* Tarnopol
Teschen, *vezi* Cieszyn
Texas 232
Thatcher, Margaret 530
Tiedemann, H. 123
Tiegde, Christian 420
Tiegde, Christopher 426
Tilsit, Tratatul de la (1807) 246
tirolezi 317
Tito, mareşal (Josip Broz) 442, 459-460, 508
Tiutcev, Feodor 267
Tobolsk 181
Tobruk 227
Tochman, Kacper 234
Tocqueville, Alexis de 48
Toczyski, Józef 295, 297
Togliatti, P. 442
Tokarzewski, Szymon 92-93
Tokyo 302
Tolstoi, Leon 106
Tomsk 181
Toponime 409-414
Torun (Thorn) 43, 193
totalitarism 506
Towiański, Andrzej 53, 184
Transcaucazia 93
transport 478-479
vezi şi căi ferate
Tratatul anglo-sovietic (1942) 391
Tratatul austro-rus (1846) 278
Tratatul Comercial polono-sovietic (1948) 457
Tratatul Polono-German (1970) 490
Tratatul Polono-Sovietic de Neagresiune (1932) 340
Tratatul Polono-Sovietic de Prietenie, Ajutor Reciproc şi Cooperare (1945) 446
Traugutt, Romuald 289, 292-297
Trebbia, Bătălia de la (1799) 245
Trebicki, general 263
Treblinka, lagăr de concentrare 355, 367, 369-370, 374
Treitschke, H. von 111
Trentowski, Bronisław 54, 184
tribunalele ruse 95
Trieste 276
triloialism 48, 182
Troţki, Leon 303, 435
Trupe speciale de Securitate 448
Trzebiecki, Edward 296
Trzebinia 276
Trzeciak, Stanisław 219
Trzyniec 398
Tuhacevski, Mihail 228, 322-324, 401
Turcia 50
Turgheniev, I. 90
turism 479
Tuwim, Julian 40, 346, 484
Twardowski, Jan 548
Tymiński (candidat la preşedinţie) 539
Tyssowski, J. 277-278
Tyzenhaus, Antoni 151, 225

Ţara Vistulei (Vistulania) 84-85, 105, 298
ţărani 40-41, 70-71, 114, 130, 161-165, 218, 220, 231-232, 256, 290-293, 303, 326-327, 333, 343, 359, 366, 379, 446-447, 457, 477, 479-481
vezi şi iobagi
ţigani 364

Ucraina 77-78, 93, 180, 195, 220, 238, 265, 290, 292-293, 304, 312, 321-322, 352, 360, 403-404, 406-408, 415
ucraineni 72, 74, 76, 79, 140, 142, 158, 214, 218-219, 232, 235, 306, 329-332, 343, 373, 375, 395, 417-419
Ujejski, Kornel 278
Ulam, Stanisław 241
Uman 208
Masacrul de la (1768) 203
umor 520
Ungaria 50, 131, 168, 220, 281, 283-284, 317, 352, 393, 398
uniaţi (uniţi) 76, 78, 88, 179-181, 214, 304, 307, 339, 492
Uniunea Actorilor 524
Uniunea Cercetaşilor Polonezi (ZHP) 373
Uniunea Emigranţilor Polonezi 239
Uniunea Europeană 545, 549, 557
Uniunea Germană a Teritoriilor din Est 123
Uniunea Liberală Naţional-Democrată Ucraineană (UNDO) 329
Uniunea Libertăţii 542
Uniunea Militară Evreiescă (WWZ) 374
Uniunea Mondială a Polonezilor de peste Hotare 241
Uniunea Naţională a Poporului (ZL-N) 63
Uniunea Patrioţilor Polonezi (ZPP) 438, 444
Uniunea pentru Luptă Armată (ZWZ) 373
Uniunea Poloneză Progresiv-Democrată 301
Uniunea Poloneză Romano-Catolică 236
Uniunea Poporului Polonez 239
Uniunea Producătorilor de Film 524
Uniunea Scriitorilor Polonezi 484
Uniunea Slavilor Uniţi 259
Uniunea Socialiştilor Polonezi din Străinătate (ZSSP) 239
Uniunea Sovietică, *vezi* URSS (Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste)
Uniunea Ţăranilor 334
Uniunea Tineretului Polonez, *vezi* Zet
Uniunea Tinerilor din mediul rural 334
Uniunea Ucraineană Socialistă a Ţăranilor Muncitori 329
Universitatea Jagiellonă din Cracovia 68, 135, 139, 193, 195-196, 275-276, 346, 471, 550
Universitatea Liberă Poloneză 198
Universitatea Poloneză din Străinătate 237
Universitatea Volantă 198
universităţi 52, 54, 58-59, 68, 98, 111, 114, 135, 139, 142, 173, 187, 193, 195-196, 198, 238, 257-259, 275-276, 303, 316, 346, 373
Universităţi Muncitoreşti 173
Unszlicht, Józef 435
urbanizare 71, 103, 174-176
Uris, Leon 220
URSS (Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste) 28, 82, 158, 161, 168, 177, 222, 233, 237-238, 322-326, 330, 347-348, 350-356, 359-364, 372, 375, 383-384, 389, 391, 395, 397, 404, 408-409, 415, 446, 455-457, 468, 470-471, 489, 508, 517, 522, 526-527, 536, 541-542, 548-549, 553-556
Urvolk 45
US AIR Force (USAF) 383
Uvarov, Sergei 86, 89

Valancius, Matthias 76
Valea Stochód, Bătălia din (1916) 313
valoni 33
valori creştine 102-103
Varşava 94
Varşovia 29, 47-48, 68, 72, 94, 97, 99-104, 108, 125, 143, 150, 153-155, 173-177, 195, 198, 205-206, 211-214, 218, 232, 245-246, 256-258, 262-266, 275, 281, 285-287, 289-290, 294, 297-298, 302-303, 310, 312-313, 316-318, 331, 334, 337, 345-346, 348, 352-354, 357-358, 366, 381, 399, 431, 447, 471, 493, 501, 533
Arhiepiscopia 179
armata Ducatului 37
Bătălia pentru (1831) 266-267
Bătălia pentru (1920) 322-324
Ducatul (1807-1815) 29, 44, 72, 127, 162, 168, 179, 195, 204, 225, 244-254, 275
evreii din 176-177
Şcoala Tehnică din 169
Universitatea din 52, 58, 257, 317, 346
Universitatea Rusă din 303
Vatican 88, 179-184, 187, 189, 294, 484, 504
„Vatra Poloneză" 462
venituri 479-480
venzi 33
Veritas 465

Versailles, Tratatul de la (1919) 126, 320-322, 397, 400-401
Vervey 311
Vestfalia 231
Vestnik Evropi 59
Viena 80, 127, 129, 133-134, 138, 150, 167, 206, 226, 246, 265, 270, 280, 282-283, 317
Conferinţa de la (1854) 285
Congresul de la (1815) 35-37, 108, 127, 254
Tratatul de la (1815) 69, 112, 204, 254, 278, 292
Vilna 85, 89, 94, 100, 213, 406, 409
Vilnius (Wilno) 75, 415
Vincent, Étienne 248
Vinerea Neagră (1918) 317
Virginia 233
Virginia Company 233
Vistula 70, 105, 149, 381
Vistula, Miracolul de pe (1920) 228, 324
Vitebsk 85
Vladivostok 361
Volga 227
Volînia 180, 195, 265, 313, 329, 375, 380, 448
Palatinatul de 84
Volkov 343
Volkssturm 387
Volodimir (Vladimir) de Kiev, principe 418
Volojîn (Wołożyń) 207
Vormärz 281

Wachock 149
Wagner, Gauleiter 355
Wagram, Bătălia de la (1809) 249
Wajda, Andrzej 482, 516
Walecki, Henryk 306
Wałęsa, Lech 514-517, 519-522, 524, 528, 534-536, 538-540, 542-545
Walewska, Maria 37, 244, 252
Walewski, conte 285
Wallerstein, Johann Breindl von 133
Ward Jackson, SS 293
Warmia, *vezi* Ermeland
Warszawski, Adolf 435
Warthegau 355, 358
Waryński, Ludwick 72, 432
Washington 311
Wasilewska, Wanda 438
Wasilewski, Leon 79
Wasserpolaken 70
Waszkowski, Aleksander 294
Waterloo, Bătălia de la (1815) 254
Wawelberg, Hipolyt 199
Wawelburg, Hipolit 169
Wawer, Bătălia de la (1831) 265
Wawrzyniak, Piotr 120, 167
Ważyk, Adam 467
Weber, Max 123
Wehrmacht 349-350, 352-354, 364-365, 374-375, 379-381, 383-384, 389-390, 399
Wendisch, Christian-Friedrich 152
Westerplatte 350
Westphalen, Ferdinand Henning von 110
Weygand, general 228, 326
Wiadomości Literackie (Ştiri Literare) 217
Wiart, Adrian Carton de 353
Wieliczka 129, 148, 312
Wielka Emigracja (Marea Emigraţie) 230
Wielkopolska 246
Wielopolski, Alexander, conte, markgraf Gonzaga-Myszkowski 56, 58-60, 175, 196, 287-290, 297
Wieprz 323
Wierzbicki, Paul 234
Wilhelm I de Prusia (1861-1888) 108
Wilhelm al II-lea al Germaniei (1888-1918) 108
Wilhelm de Württemberg, rege 280
Wilhelmshaven 228
Willisen, von, general 113
Wilna 281, 285
Wilno (Vilnius) 53, 64, 74, 76, 79, 84, 94, 103-104, 218-219, 230, 250, 252, 259, 290, 304, 322, 331, 355, 360, 380, 406
Universitatea de la 53, 98, 195, 259
Wilson, Woodrow 236, 315
Windischgratz, general 134
Wisconsin 234
Wiślicki, Adam 57
Wiszniewski, Michał 62, 278
Witebsk, *vezi* Vitebsk
Witkiewicz, Stanisław Ignacy 344, 463
Witkowice 398
Witos, Wincenty 65, 138, 168, 317, 332, 339-343
Wkra 324
Włocławek 233
Włodzimierz (Lodomeria) 127
Wodzicki, Stanisław, conte 276
Wojciechowski, Stanisław 340
Wojda 374
Wojtyła, Karol, cardinal 491, 504
vezi şi Ioan Paul al II-lea
Wollstein (Wolsztyn) 120
Wołożyń, *vezi* Volojîn
Wolski, Mikołaj 149
Wolsztyn, *vezi* Wollstein
Worcell, Stanisław 239, 431
Woroniecki, Jacek 189
Wreschen (Września) 124
Wróblewska, Alexandra 296
Wróblewski, Z.F. 139
Wrocław (Breslau) 446, 524
Wroński 53-54
Września, *vezi* Wreschen
Wybicki, Józef 37, 238, 244, 246
Wysłouch, Bolesław 138, 167

Wysocki, Piotr 260, 262, 289
Wyspiański, Stanisław 41-42, 139, 550
Wyszyński, Stefan 179, 465, 491, 521

Yalta, Conferinţa de la (1945) 35-36, 445-446, 456
Yeshivot 207
Young, Lorenzo Sobieski 234

Żabików 367
Zaborowski, A. 233
Zaborowski, Jakub 233
Żagań 366
Zajączek, Józef 66, 225, 246, 256
Zaleski, August 237, 311, 314, 461-462, 511
Zaliwski, Józef 260, 273, 289
Zambrowski 438
Zamość 154, 210, 214, 246, 249, 267, 324, 343, 366, 374, 433-434
Zamoyski, Andrzej 286
Zamoyski, familia 130, 149, 161-162
Zamoyski, Władysław 281, 285
Zan, Tomasz 259
Zaolzie 347, 399
Zawadzki, Aleksander 438-439, 446
Zbruch 127
Zduńska Wola 152
Żegota, caz 464
Żelazowa Wola 44
Żeligowski, Łucjan 226
Zempelburg (Sępolno) 350
Zemsta Ludu (Răzbunarea Poporului) 431
zemstva (consilii rurale) 89, 307
Żeromski, Stefan 176
Zet (Uniunea Tineretului Polonez) 63
Zetkin, Clara 326
Zgierz 151-152
Ziemiałkowski, Florian 134, 137
Ziemiecka, Eleonora 62
Ziua Naţională Poloneză 443
Z-L, caz 464
Znak, grup 491, 502
Zola, Emile 199
Żolibórz 345, 383
Zollverein 108
ZOMO 523-524
Zośka, caz 464
Żubrzycki, Jerzy 221
Żuliński, Roman 295, 297
Zweig, Arnold 424
Związek Plebejuszy (Sindicatul Plebei) 113
Zwierzyniec 154
Zych, Sylwester 536
Żyrardów 153, 432
Zyrzyn, Bătălia de la (1863) 292
Żywiec 153

PLANŞA I. DIPLOMAŢIE ŞI SFIDARE

(*Stânga*) P. Delaroche, ***Prinţul*** *Adam Jerzy Czartoryski*, 1770-1861

(*Jos*) F. Paderewski, ***Prinţul Józef*** *Poniatowski*, 1763-1813

PLANŞA II. TRADIŢII FĂRĂ VÂRSTĂ

W. Wodzinowski, *Odihna secerătorilor*

Anonim, *Obiceiuri ţărăneşti de Paşte*

S. Witkiewicz, *Insurgent rănit*, 1863

A. Gierymski, *Festivalul trompetelor*, Anul Nou evreiesc, 1884

PLANŞA IV. VIZIUNI ROMANTICE

(*Dreapta*) Wańkowicz, *Adam Mickiewicz*

(*Jos*) A. Lesser, *Moartea Wandei*

PLANŞA V. BUFON ŞI PROFET

K. Sichulski, *Józef Piłsudski*

L. Wintorowski, *Înaintarea tunurilor*. Războiul polono-sovietic, 1920

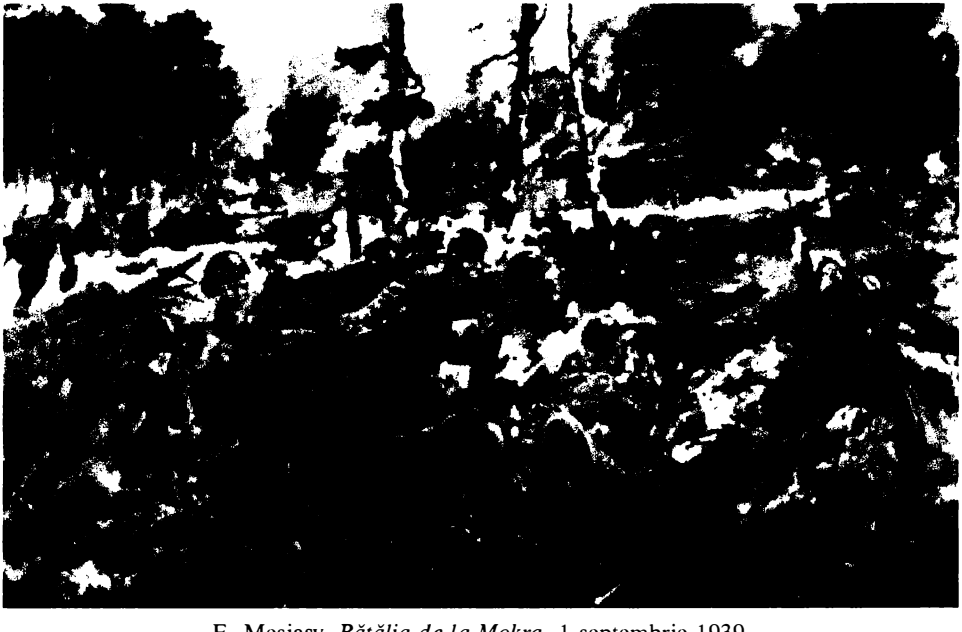

E. Mesjasy, *Bătălia de la Mokra*, 1 septembrie 1939

W. Siwek, *Intrarea în Blocul II*, Auschwitz, 1943

Trăiască Guvernul Unităţii Naţionale, iunie 1945 (fotografie)

PLANŞA VIII. MUNCITORI ŞI ŢĂRANI

A. Kobzdej, *Dă-mi cărămida* (1952)

V. Hofman, *Confesiune*

Ascensiunea treptată şi declinul brusc ale unei civilizaţii unice, în care valorile occidentale se împletesc cu cele răsăritene slave – astfel ar putea fi rezumată istoria Poloniei de la sfârşitul secolului al XVIII-lea până în prezent. Această perioadă a fost marcată de lupta populaţiilor de polonezi, evrei, germani, ucraineni şi lituanieni din defuncta Republică pentru a nu fi înghiţite de imperiile din estul Europei şi de încercarea lor de a adopta noi identităţi care să le asigure din nou un loc în lume.

Naród. Dezvoltarea naţiunii poloneze moderne (1772-1945) • *Kościół.* Biserica Romano-Catolică în Polonia • *Kultura.* Educaţia şi moştenirea culturală • *Żydzi.* Comunitatea evreiască • *Wojsko.* Tradiţia militară • *Emigracja.* Diaspora poloneză • *Rêveries.* Dezgheţul şi Insurecţia din Ianuarie (1855-1864) • *Feniks.* Renaşterea statului polonez (1914-1918) • *Golgota.* Polonia în al Doilea Război Mondial (1939-1945) • *Partia.* Mişcarea comunistă • *Polska Ludowa.* „Republica Populară" Polonă (din 1944) • *Solidarność.* Un deceniu de solidaritate • *Wolność.* Libertatea redobândită (1990-2000)

„Cine doreşte să înţeleagă ce s-a întâmplat în Polonia trebuie să cerceteze filonul bogat al istoriei poloneze exploatat de Norman Davies… o carte scrisă într-un limbaj accesibil, presărată cu citate din surse documentare, anecdote şi versuri."
The Sunday Times

„O lectură superbă, bogată în detalii... Davies înţelege şi redă extraordinar de bine importanţa conştiinţei istorice în viaţa polonezilor"
The New York Times Book Review

EDITURA POLIROM
ISBN (vol I+II) 978-973-46-4341-7
ISBN 978-973-46-4343-1
9 789734 643417
www.polirom.ro

Pe copertă: Wojciech Kossak (1856-1942), *Bătălia de la Olszynka Grochowska* (1931)